МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА
ЩАБЪ НА ВОЙСКАТА — ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ

ВОЙНАТА
МЕЖДУ
БЪЛГАРИЯ
И
ДРУГИТѢ БАЛКАНСКИ ДЪРЖАВИ
ПРЕЗЪ 1913 ГОД.

ТОМЪ I

ПРИЧИНИТѢ И ПОДГОТОВКАТА НА ВОЙНАТА И ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ ДО 21-и ЮНИЙ.

(Съ 17 картограф. приложения).

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1941

П 8203

Д 10433/1948

Министръ на войната
генералъ-лейтенантъ Т. ДАСКАЛОВЪ.

Началникъ на Щаба на войската
генералъ-лейтенантъ К. ЛУКАШЪ.

Председатель на Военно-историческата комисия и редакторъ
генералъ-майоръ о. з. ИВ. В. ФИЛИПОВЪ.

Сътрудникъ — генералъ-майоръ о. з. ЙОРД. ВЕНЕДИКОВЪ.

Съдържание.

Стр.

Глава I. — Причинитѣ на войната. 1

Недоразуменията между българи и сърби. — Началото на недоразуменията. — Разграничение на окупиранитѣ земи. — Преследването на българитѣ въ окупиранитѣ отъ сърбитѣ земи. 1

Сръбска и гръцка военни лиги и съюзътъ имъ противъ България. — Създаването на сръбската и гръцката военни лиги. — Съюзътъ на двѣтѣ лиги противъ България. — Сближението на сърбитѣ съ турцитѣ. — Терорътъ надъ българитѣ. — По нататъшното проникване на сърбитѣ въ окупиранитѣ отъ българитѣ земи. 10

Постжкитѣ на Сърбия за ревизия на Договора. — Постжкитѣ на Сърбия противъ Договора преди войната. — Въпросътъ за сръбския излазъ на море. — Искането отъ Сърбия за поправка на разграничителната линия въ Македония. — Постжпки на Сърбия за ревизия на Договора. — Оставката на кабинета Гешовъ 24

Съюзъ между Сърбия и Гърция. 46

Постжпки отъ Българското правителство да се ускори арбитража. — Образуването на кабинета на д-ръ Даневъ. — Постжпки да се ускори арбитража. 57

Недоразуменията между българи и гърци. — Враждата между българи и гърци. — Проникването на гърцитѣ въ окупиранитѣ отъ българитѣ земи. — Стълкновението въ Сжботско. — Положението въ Гюмендженско. — Бойоветѣ въ Нигритско. — Смѣсената гръцко-българска комисия. — Пренасянето на 8-а Тунджанска дивизия въ Македония. — Разположението на войскитѣ въ Македония. — Проникване на гърцитѣ въ Правишко и Драмско. — Организиране отбраната на желѣзопжтната линия Драма — Сѣръ. — Боятъ при Мешели на 22-и и 23-и априлъ. — Първитѣ сблъсквания при Ангиста на 24-и и 26-и априлъ. — Боятъ при Руския манастиръ (Тузла Чифликъ). — Подлото нападение на гърцитѣ при с. Самоковъ на 26-и априлъ. — Боятъ при Ангиста на 9-и май. 61

Дипломатическитѣ домогвания на Гърция по бждещата граница между двѣтѣ държави 107

Отношенията съ Черна-Гора 122

Домогванията на Ромъния за териториални придобивки отъ България 124

Осуетяването арбитража на Руския императоръ 141

Глава II. — Военнитѣ сили на воюващитѣ държави. 157

Военнитѣ сили на България. 157

Военнитѣ сили на противницитѣ. — Военнитѣ сили на Сърбия. — Военнитѣ сили на Гърция. — Военнитѣ сили на Турция. — Военнитѣ сили на Ромъния. 162

Глава III. — Планове за войната и съсрѣдоточаването на войскитѣ на двѣтѣ страни 173

Планъ за войната и съсрѣдоточаването на българската войска. — Поводъ за съсрѣдоточаването въ Македония. — Планътъ на войната. (Карт. прил. № 1). — Пренасянето на 3-а дивизия въ Македония. — Премѣстването на Сборната конна бригада въ Македония. — Пренасянето на 11-а дивизия въ Македония. — Прехвърлянето на Македоно-одринското опълчение въ Македония. — Премѣстването на Щаба на II армия. — Съсрѣдоточаването на българскитѣ главни сили въ Македония и на Западната граница. — Заемане изходно положение за война съ Гърция и Сърбия. (Картогр. приложение № 1) 173

Планове за войната и съсрѣдоточаването на съюзницитѣ. — Общъ планъ за войната на съюзницитѣ сърби и гърци. — Планътъ за войната и съсрѣдоточаването на гърцитѣ. — Планътъ за войната и съсрѣдоточаването на сърбитѣ и черногорцитѣ 281

Глава IV. — Започването на военнитѣ действия. — Настжплението на IV и II армии 299

Поводъ за военнитѣ действия 299

Разпорежданията на Главното командуване за настжпление 300

Настжплението на IV армия. (Картографски приложения № № 2 и 3). — Разпорежданията на командуващия армията. — Настжплението на Македоно-одринското опълчение. — Настжплението на 2/4-а бригада. — Настжплението на 7-а Рилска дивизия. — Настжплението на 8-а Тунджанска дивизия. — Настжплението на 2-а Тракийска дивизия. — Настжплението на 3/7-а бригада. — Дейность на армейскитѣ маневрени войски. — Дейность на командуващия армията. — Походътъ на 6-а Бдинска дивизия 309

Настжплението на II армия. (Картограф. приложения № № 4 и 5). — Разпорежданията на командуващия армията. — Действията на 3-а Балканска дивизия. — Дейность на 1/10-а бригада. — Настжплението на Драмската бригада. — Настжплението на 11-а дивизия. — Дейность на командуващия армията. — Разпорежданията на Гръцкото главно командуване. — Боятъ въ Солунъ 398

Глава V. — Действията срещу сърбитѣ на 18-и юний. (Картограф. приложения № № 6 и 7). 419

Разпорежданията на двѣтѣ страни. — Протестътъ на Гръцкото и Сръбското правителства. — Разпорежданията на Сръбското главно командуване. — Разпорежданията на българското главно командуване. — Разпорежданията за прекратяване военнитѣ действия съ сърбитѣ. 419

Действията на V армия. — Разпорежданията на Щаба на сръбската I армия. — Разпорежданията на командуващия армията. — Настжплението на 12-а дивизия. — 4-а Преславска дивизия. — Походътъ на Одринската бригада. . . . 432

Действията на IV армия. — Разпореждания на командуващия армията. — Действията на Македоно-одринското опълчение. — Действията на 7-а Рилска дивизия. — Действията на 8-а Тунджанска дивизия. — Действията на 2-а Тракийска дивизия. — 3/7-а бригада. — Маневренитѣ войски. — Дейностьта на командуващия армията. 438

Глава VI. — Действията на II армия на 18-и и 19-и юний 525

Действията на II армия на 18-и юний. (Картограф. приложения № № 4 и 5). — Разпорежданията на Гръцкото главно командуване. — Разпорежданията на командуващия II армия. — Действията на 3-а Балканска дивизия. — 1/10-а бригада. — Драмската бригада. — 11-а дивизия. — Дейность на командуващия армията. — Преминаване къмъ отбрана срещу гърцитѣ 525

Настжплението на гръцката армия на 19-и юний. (Картограф. приложения № № 8 и 9). — Разпорежданията на Гръцкото главно командуване. — Действията на 3-а Балканска дивизия. — Боятъ на 1/10-а бригада. — Действията на Драмската бригада. — Превозването на Сѣрската бригада. — Дейность на командуващия II армия. 534

Глава VII. — Действията срещу сърбитѣ на 19-и юний. (Картограф. приложения № № 10 и 11). 579

Разпорежданията на двѣтѣ страни. — Разпорежданията на Българското командуване — Разпорежданията на Сръбското командуване. 579

Действията на IV армия. — Действията на 2-а Тракийска дивизия и 1/3-а бригада. — Действията на 8-а Тунджанска дивизия. — Действията на 7-а Рилска дивизия. — Действията на Македоно одринското опълчение. — Армейскитѣ маневрени войски. — Дейность на командуващия армията. 585

Действията на V армия. — 4-а Преславска дивизия. — 12-а дивизия. — Лѣвото странично прикритие. — 6-и коненъ полкъ. — Маневренитѣ войски. — Дейность на командуващия армията. 620

Глава VIII. — Действията срещу сърбитѣ на 20-и юний. (Картограф. приложения № № 12 и 13). 627

Разпорежданията на двѣтѣ страни. — Разпорежданията на българското командуване. — Разпорежданията на сръбското командуване. 627

Действията на V армия. — Настжплението на 12-а дивизия. — 4-а Преславска дивизия. — Лѣвото странично прикритие. — 6-и коненъ полкъ. — Дейность на командуващия армията. 633

Действията на IV армия. — Действията на Македоно-одринското опълчение. — Действията на 7-а Рилска дивизия. — 8-а Тунджанска дивизия. — Действията на 1/3-а бригада и на 2-а Тракийска дивизия. — Армейскитѣ маневрени войски. — Дейность на командуващия армията. 641

Дейность на Конната дивизия. 681

Глава IX. — Действията срещу сърбитѣ на 21-и юний. (Картограф. приложения № № 12 и 13). 683

Разпорежданията на двѣтѣ страни. — Разпорежданията на българското командуване. — Разпорежданията на сръбското командуване. 683

Действията на IV армия. — Действията на 2-а Тракийска дивизия и на 1/3-а бригада. — 8-а Тунджанска дивизия. — Действията на 7-а Рилска дивизия. — Действията на Македоно-одринското опълчение. — Дейность на командуващия армията. 687

Действията на V армия. — Лѣвото странично прикритие. — 4-а Преславска дивизия. — Боятъ на 12-а дивизия. — Маневренитѣ войски. — Дейность на командуващия армията. 737

Дейность на III армия отъ започването на военнитѣ действия до 21-и юний. — Разположението на сърбитѣ. — Разпорежданията на командуващия армията. — Дѣсната група. — Лѣвата група. 742

Дейность на I армия отъ започването на военнитѣ действия до 21-и юний. — Разположението на сърбитѣ. — Разпорежданията на командуващия армията. — 9-а дивизия. — 5-а дивизия. — Видинскиятъ укрепенъ пунктъ. 749

Глава X. — Действията на II армия на 20-и и 21-и юний 755

Действията на II армия на 20-и юний. (Картограф. приложения №№ 14 и 15). — Разпорежданията на двете страни. — Действията на 3-а Балканска дивизия. — Боятъ на 1/10-а бригада. — Драмската бригада. — Дейность на командуващия армията. — Дейность на гръцкия главнокомандуващъ 755

Действията на II армия на 21-и юний. (Катограф. приложения №№ 16 и 17). — Разпорежданията на двете страни. — Боятъ на 3/3-а бригада. — Боятъ на 2/3-а и Сърската бригади при Кукушъ. — Боятъ на 1/10 а бригада при Лахна. — Драмската бригада. — 11-а дивизия. — Дейность на командуващия армията. — Дейность на гръцкия главнокомандуващъ 790

Книгописъ 845

Картографни приложения[1]):

Стр.

№ 1. — Положението на двете страни при започването на военнитѣ действия 178

№ 2. — Действията на Македоно-одринското опълчение, 2/4-а бригада и 7-а дивизия на 17-и юний 1913 год. 309

№ 3. — Действията на 8-а дивизия, 1/3-а бригада, 2-а дивизия и 3/7-а бригада на 17-и юний 1913 год. 309

№ 4. — Действията на 3-а дивизия и 1/10-а бригада на 16-и, 17-и и 18-и юний 1913 год. . . . . 398 и 525

№ 5. — Действията на 11-а дивизия и Драмската бригада на 16-и, 17-и и 18-и юний 1913 год. . . . . 398 и 525

№ 6. — Действията на V армия, Македоно-одринското опълчение, 2/4-а бригада и 7-а дивизия на 18-и юний 1913 год. 419

№ 7. — Действията на 8-а дивизия, 1/3-а бригада, 2-а дивизия и 3/7-а бригада на 18-и юний 1913 год. 419

№ 8. — Действията на 3-а дивизия и на 1/10-а бригада на 19-и юний 1913 год. 534

№ 9. — Действията на 10-а допълняваща дружина и на Драмската бригада на 19-и юний 1913 год. 534

№ 10. — Действията на V армия, Македоно-одринското опълчение, 2/4-а бригада и 7-а дивизия на 19-и юний 1913 год. 579

№ 11. — Действията на 8-а и 2-а дивизии и на 1/3-а бригада на 19-и юний 1913 год. 579

№ 12. — Действията на V армия, Македоно-одринското опълчение, 2/4-а бригада и 7-а дивизия на 20-и и 21-и юний 1913 год. . . . 627 и 683

№ 13. — Действията на 8-а и 2-а дивизии и 1/3-а бригада на 20-и и 21-и юний 1913 год. . . . . 627 и 683

№ 14. — Боятъ на 3/3-а бригада при Смолъ и Гевгели на 20-и юний 1913 год. 755

[1]) Събрани въ отдѣленъ свитъкъ; отпечатани въ Географския институтъ при Министерството на войната.

№ 15. — Бойоветѣ на 2/3-а, 1/10-а и Драмската бригади при Кукушъ и Лахна на 20-и юний 1913 год. 755
№ 16. — Боятъ на 3/3-а бригада на 21-и юний 1913 год. 790
№ 17. — Бойоветѣ на 2/3-а, Сѣрската, 1/10-а и Драмската бригади при Кукушъ и Лахна на 21-и юний 790

Схеми изъ текста:

Стр.
1. Бойоветѣ при Нигрита на 22-и и 24-и февруарий 1913 год. . 73— 81
2. Боятъ при Мешели на 23-и априлъ 1913 год. . . . . 92— 95
3. Боятъ при Руския манастиръ на 26-и априлъ 1913 год. . . . . 96— 98
4. Боятъ при Ангиста на 9-и май 1913 год. . . . . 101—107
5. Позицията с. Женско—Кара Пикаръ—Хамбаркьой, отбранявана на 19-и юний 1913 год. . . . . 541—560
6. Позицията при гр. Дойранъ, отбранявана на 21-и юний 1913 год. . . . . 793—803, 833 и 836—841
7. Позицията при гр. Кукушъ, отбранявана на 20-и и 21-и юний 1913 год. . . . . 540/541, 766—776 и 804—816.

Приети съкращения*):

Въ текста:

В. И. К.	Военно-историческа комисия.
Прилож.	Приложение.
Т. V, стр. 137	Томъ V, страница 137-а.
В. И. А.; XLVII. 34. а, стр. 316.	Военно-исторически архивъ; XLVII шкафъ, 34-а папка, връзка „а“, стр. 316-а.
Щ. Д. А.	Щабъ на действуващата армия.
В.	Върхъ.
К.	Кота — висота, на която е означена височината.
Р.	Рѣка.
Гр.	Градъ.
С.	Село.
Клб. (мах.)	Колиби (махали).
Чифл.	Чифликъ.
Овч.	Мандра (кошара).
Ур.	Урочище.
Разв.	Развалини.
Ез.	Езеро.
Зал.	Заливъ.
Ж.-п. ст.	Желѣзо-пжтна станция.
Т.-п. ст.	Телеграфо-пощенска станция.
Км. (клм.)	Километри.
М.	Метри.
Пл.	Планина.
Прист.	Пристанище.
7·5-см. батарея	7·5-сантиметрова батарея.
15-см. батарея	15-сантиметрова батарея.

Въ текста и въ картографнитѣ приложения:

2/6-а бригада	2-а бригада отъ 6-а Бдинска дивизия.
1/1-а бригада	1-а бригада отъ 1-а Софийска дивизия.
2/8-а бригада	2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия.
3/9-а бригада	3-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия.

*) Датитѣ сж по стария стилъ.

3/17-а дружина	3-а дружина отъ 17-и Доростолски полкъ.
1/55-а дружина	1-а дружина отъ 55-и полкъ.
2/6-а дружина	2-а дружина отъ 6-и Търновски полкъ.
9/35-а рота	9-а рота отъ 35-и Врачански полкъ.
16/12-а рота	16-а рота отъ 12-и Балкански полкъ.
1/20-а гранична рота	1-а рота отъ 20-а гранична дружина.
2/3-а опълченска рота I призивъ	2-а рота отъ 3-и опълченски полкъ I призивъ.
6/9-а полска болница	6-а полска болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия.
1/9-о с. с. артилер. отдѣление	1-о отдѣление отъ 9-и с. с. полски артилерийски полкъ.
2/1-о с. с. план. артилер. отдѣление	2-о с. с. отдѣление отъ 1-и планински артилерийски полкъ.
5/2-а с. с. батарея	5-а батарея отъ 2-и с. с. полски артилерийски полкъ.
4/5-и ескадронъ	4-и ескадронъ отъ 5-и коненъ полкъ.
3/20-и батальонъ	3-и батальонъ отъ 20-и пехотенъ полкъ.
Пр. пл.	Преди пладне.
Сл. пл.	Следъ пладне.
Ч.	Часъ.
М.	Минути.
Картограф. приложение Картогр. прилож. Карт. прил. Карт. прилож.	Картографно приложение.
Вис.	Височина, хълмъ.
Мах.	Махала.
Ч.	Чешма.
К.	Кладенецъ.
Кар. (Страж.)	Караулка (Граниченъ постъ, Стражарница).

ГЛАВА I.

Причинитѣ на войната.

Недоразуменията между българи и сърби.

Началото на недоразуменията. Недоразуменията между българи и сърби започнаха още въ първитѣ дни на войната. Присѫтствието на сръбска войска въ Северна Македония и отсѫтствието на българска само разпали неугасналата вражда между българи и сърбомани, като засили слабата дотогава партия на последнитѣ.

Българитѣ навсѣкѫде посрещнаха сръбскитѣ войски като лоялни съюзници и освободители, но, като познаваха характера на сърбитѣ по-добре, отколкото българскитѣ държавници, очакваха развитието на събитията съ свѝто сърдце[1]). И, наистина, подозренията на българитѣ се оправдаха.

Съ навлизането си въ Македония, сърбитѣ възложиха административнитѣ власти на сърбомани, които бѣха морално найдолния елементъ. На българитѣ възлагаха само отговорнитѣ и тежки изпълнителни длъжности. При това веднага се започна преследването на българитѣ. Още на 20-и[2]) октомврий българското знаме, поставено, редомъ съ сръбското, на вратата на българското училище въ Скопие, бѣ свалено неизвестно отъ кого. Поставиха друго, но и то изчезна.

На 18-и ноемврий кметътъ на Кратово — сърбоманинъ — поканилъ по-виднитѣ граждани да запишатъ волни помощи за Червения кръстъ. Гражданитѣ пожелаха да запишатъ и за Българския червенъ кръстъ, но това имъ бѣ забранено строго. На 24-и ноемврий сръбскитѣ власти повикаха всички първенци отъ

[1]) Началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ бележи въ дневника си, че на 14-и октомврий, като вечерялъ въ една кѫща въ селото Стайковци, северно отъ Скопие, поканилъ децата да хапнатъ отъ неговото ястие. Децата отказали. Като ги попиталъ: защо, тѣ отговорили, че ги е страхъ да не ги отрови. „Ето какъ нашата пропаганда е приготвила населението за освобождение и за нашето идване при него“ — пише генералътъ. (Тимочка дивизија II позив, стр. 35).

[2]) Всички дати сѫ по стария стилъ.

Кратово и селата и имъ заявиха, че Кратово ще принадлежи на Сърбия, и занапредъ въ черквитѣ нѣма да се споменава другъ краль, освенъ сръбския. Въ сѫщото време сърбитѣ предприеха обиски и обезоржжиха всичкото българско население. Обискитѣ бѣха придружени съ грабежи, изтезания, затворъ и безследно изчезване на българи. „Перото ми се чувствува много слабо, за да може да опише грозотата на положението, въ което се намира българското население въ Кратовско“ — пише българскиятъ архиерейски намѣстникъ въ Кратово до българския окржженъ управитель въ Щипъ.

Българскиятъ окржженъ управитель въ Струмица, следъ като устрои мѣстна временна полиция, съгласно заповѣдьта на началника на 7-а Рилска дивизия, пристжпи къмъ формирането на мѣстна милиция отъ младежитѣ отъ 20 до 25 години. Когато на 25-и ноември въ Струмица се събраха 800 младежа, началникътъ на гарнизона — единъ сръбски ротенъ командиръ — заяви, че има заповѣдь отъ своето началство да не допуска формиране на мѣстна милиция, и предложи на окржжния управитель да разпустне събранитѣ милиционери. Окржжниятъ управитель не отстжпи, и милицията се устрои. Тази постжпка на сръбския ротенъ командиръ бѣ направена следъ дълги съвещания между сръбскитѣ офицери и гръцкия митрополитъ въ Струмица.

Още при настжплението на 7-а Рилска дивизия презъ Щипъ, бѣ устроена гражданска власть въ тѣзи мѣста. Градътъ Щипъ бѣ опредѣленъ за центъръ на окржгъ, въ който влизаше и градътъ Клисели (Св. Николе) — центъръ на нахия[1]) презъ времето на турцитѣ, и въ него бѣ уредена българска власть. На 18-и ноември, обаче, по нареждане на сръбския командантъ въ Куманово, пристигна въ Св. Николе нѣкой си Поповичъ, придруженъ съ отдѣление сръбски войници, командувани отъ офицеръ, изгони насила българскитѣ власти, и се настани за околийски началникъ на новообразувана отъ него околия отъ 23 села, отцепени отъ Щипската околия.

На 10-и ноември българскиятъ архиерейски намѣстникъ въ Кавадарци, свещеникъ Гр. Лазаровъ, и единъ учитель излѣзли на обиколка по черковно-училищни работи, обаче въ Пръждево били заловени отъ сръбски войници и подъ стража заведени на ж.-п. сѓ. Демиръ Капия. Тамъ архиерейскиятъ намѣстникъ билъ предаденъ на нѣколцина пияни офицери, които, разярени, го ругали и бйли; ритали калимявката му по земята и го заплювали по лицето. Сѫщата участь постигнала и учителя п. Атанасовъ. Държали ги затворени четири деня и ги пустнали.

[1]) Центъръ на околия въ Турция.

Въ Гевгели се бѣха настанили: единъ сръбски отредъ отъ 3,000 души, единъ гръцки — отъ 2,000 души и единъ български отъ 240 души. Началницитѣ на тѣзи отреди се наричаха команданти. Сръбскиятъ командантъ, обаче, не признаваше другитѣ двама, и ги смѣташе за гости. Въ града и околностьта цароваше анархия. Войницитѣ отъ разнитѣ народности, подъ разни предлози, изнудваха и грабѣха населението. Сърби и гърци, убедени, че тѣзи мѣста нѣма да бждатъ тѣхни, задигаха всичко, каквото можеха, а онова, което не можеха да задигнатъ, като черничевитѣ дървета, опустошаваха. „Докато не Ви направимъ да просите, нѣма да си отидемъ“ — казваха сръбскитѣ офицери. Малочисленитѣ български войски бѣха безсилни да защитятъ отъ сърби и гърци даже българското население, а камоли — и турското.

Българскиятъ македонски губернаторъ назначи околийски началникъ, който пристигна въ Гевгели на 13-и декември, но сръбскиятъ командантъ по най-грубъ начинъ отказа да му позволи да упражнява властьта си. Следъ това командантътъ-сърбинъ започна да назначава общински съвети въ града и селата.

Веднага следъ завършването на операциитѣ въ Македония, сръбскиятъ Дебърско-Кичевски епископъ Варнава, екзалтиранъ шовинистъ, чиито клевети предъ турскитѣ власти бѣха разорили много българи, посети окупиранитѣ отъ сърбитѣ земи. Въ Кратово, Велесъ, Св. Николе и навсѣкждe, презъ кждето мина, свикваше българскитѣ архиерейски намѣстници и свещеници и ги предупреждаваше, подъ страхъ на наказание, да не признаватъ друго духовно началство, освенъ сръбския митрополитъ, и при службата да споменаватъ неговото име, а не на българския Скопски митрополитъ.

Разграничение на окупиранитѣ земи. За изглаждане недоразуменията, изникнали между властитѣ на двѣтѣ държави, Сръбското и Българското главни командувания се споразумѣха да се назначи по единъ офицеръ отъ всѣка страна, и двамата да обиколятъ спорнитѣ мѣста и да уредятъ недоразуменията. Отъ българска страна бѣ назначенъ командирътъ на 5-и коненъ полкъ, полковникъ Табаковъ, а отъ сръбска — подполковникъ Катаничъ. Двамата офицери се

събраха въ Струмица на 17-и декемврий. Тамъ отиде и българскиятъ македонски губернаторъ, който бѣ получилъ заповѣдь да изучи спорнитѣ въпроси, и да гледа на всѣка цена да се запазятъ добритѣ отношения съ сърбитѣ.

Делегатитѣ решиха и протоколираха:

1) Територията на Струмица и Дойранъ се смѣта завладѣна отъ българитѣ, и командантството и администрацията принадлежи тѣмъ.

2) Всичко намѣрено турско държавно имущество, оржжие въ складоветѣ и събрано отъ турското население принадлежи на българската войска.

3) Прехраната на частитѣ отъ дветѣ войски става по реквизиционенъ начинъ съ редовни разписки.

4) Територията на Гевгели се смѣта завладѣна отъ сръбската армия, която се ползува съ сжщитѣ права, изброени въ пунктове 1-и, 2-и и 3-и. Само въпросътъ за администрацията остава висещъ, докато се разреши отъ дветѣ главни квартири.

5) Територията на Св. Николе остава въ положението, въ което е, т. е. подъ сръбска власть.

Протоколътъ не засягаше положението на българитѣ въ окупиранитѣ отъ сърбитѣ земи, и затова натискътъ надъ българското население продължаваше.

Преследването на българитѣ въ окупиранитѣ отъ сърбитѣ земи.

По старъ обичай, Скопското еснафско дружество, съ музика начело, на Коледа обиколи града, и посети по-виднитѣ граждани. Посети и сръбския престолонаследникъ, но той не остана доволенъ и даже изказа възмущението си предъ депутацията, защото членоветѣ ѝ носѣли български трицвѣтъ на петлицитѣ.

Сжщото Дружество посети и рускитѣ болници, дето свири най-много „Шуми Марица“. Този фактъ възмути много сърбитѣ. Тѣ заявиха предъ българския представитель въ Главната квартира, че тази шумна манифестация била цѣла демонстрация противъ сърбитѣ.

На Нова година сжщото Дружество посети сжщитѣ болници, по покана на руситѣ, но сръбската полиция ги спрѣ, не имъ позволи да свирятъ, и ги разгони по такъвъ начинъ, че мнозина си отидоха съ пукнати глави.

На 22-и януарий бѣ сваленъ, неизвестно отъ кого, надписътъ надъ вратата на Българското педагогическо училище.

На 27-и декемврий сръбскиятъ полицейски приставъ заповѣда на българския митрополитъ въ Дебъръ да разреши на сръбския епископъ Варнава да отслужи, заедно съ българскитѣ свещеници, въ Катедралната черква молебенъ за падналитѣ войници. Епархийскиятъ съветъ се събра, за да вземе решение по въпроса, но бѣ разгоненъ подъ страхъ на разстрелване. Митрополитътъ подаде протестъ, съ който заяви, че епископътъ може да служи, но да поиска за това разрешение и да спомене името на българския митрополитъ. Чрезъ угроза, сърбитѣ се опитаха да склонятъ българскитѣ свещеници да служатъ съ Варнава, обаче, когато на 29-и декемврий Варнава влѣзе безъ разрешение въ черквата, нито единъ български свещеникъ не се яви, и той отслужи молебенъ само съ сръбски свещеници. Оскърбенъ отъ това, Варнава чрезъ полицията запрети на българскитѣ свещеници да извършватъ каквито и да било трѣби. Следъ това сърбитѣ се опитаха да настроятъ гражданитѣ противъ българския митрополитъ, но не успѣха. Опитаха се да привлѣкатъ съ голѣми заплати на своя страна свещеницитѣ и учителитѣ, особено онѣзи, които бѣха съ непълно образование, но не успѣха. Най-после българофобията отиде дотамъ, че дебърскиятъ околийски началникъ заповѣда въ 24 часа да се заличи „ъ“ отъ всички икони въ черквата въ Лазарополе.

Въ сжщото време сърбитѣ изгониха игумена на дебърския манастиръ Св. Иванъ Бигоръ, защото не искалъ да признае сръбския епископъ Варнава. Въ първитѣ дни на януарий пристигналъ въ манастира Пречиста офицеръ, събралъ кметоветѣ и свещеницитѣ изъ околностьта и заповѣдалъ да споменаватъ въ черква сръбския митрополитъ и сръбския краль; всички български учители, които желаятъ да останатъ на мѣстата си, да подадатъ молба до сръбския епископъ Варнава, защото всичкитѣ тѣзи земи ще останатъ сръбски, и пр. . . .

Въ Кичево училището и пансионътъ бѣха полуразрушени, и пособията имъ унищожени отъ войскитѣ, които квартируваха въ тѣхъ.

Забраниха на свещеницитѣ да посещаватъ енориитѣ си. Събраха общинскитѣ печати отъ селата, и съ тѣхъ подпечатваха всевъзможни документи, между които стъкмени отъ сърбитѣ приветствия по случай 300-годишнината на Руския императорски домъ.

Забраниха на селенитѣ да вематъ вули за вѣнчавания отъ българския митрополитъ. Съ бой принудиха нѣкои свещеници да признаятъ сръбския епископъ Варнава.

Въ Прилепъ на 4-и декември, по случай рождения день на сръбския престолонаследникъ, бѣ даденъ банкетъ; присѫтствуваха и първенци отъ града, между които — и учительтъ Лютвиевъ. Последниятъ, поради българскитѣ си чувства, не се хареса на сръбскитѣ офицери, и нѣкакси таинствено изчезна отъ банкета. На 20-и сѫщия месецъ лично сръбскиятъ окрѫженъ управитель съобщи на майката на Лютвиевъ, че последниятъ е убитъ още вечерьта на банкета.

На 5-и януарий глашатай съ барабанъ съобщи официално изъ улицитѣ на Прилепъ: „Занапредъ, който продължава да се нарича българинъ, а не сърбинъ, ще бѫде убитъ".

Скоро следъ завладяването на Охридъ, сръбскитѣ власти забраниха да се споменува въ черквата името на българския митрополитъ, а на „митрополит целе Сърбије Димитрија". Българскиятъ митрополитъ Борисъ отказа да изпълни тази заповѣдь, като неканонична. Като не можаха да наложатъ това, тѣ се опитаха да възбудятъ селата. За тази цель заповѣдаха на селянитѣ: „Ако дойде владиката, да го вържатъ и откаратъ въ Битоля".

Когато митрополитътъ поиска да посети Струга и Ресенъ, предложиха му да подпише една декларация, че прави това посещение мимо съветитѣ на властьта, която снема всѣка отговорность за онова, което може да се случи съ него.

Въ Кавадарци на 2-и декември българскиятъ архиерейски намѣстникъ бѣ битъ и арестуванъ, и му запретиха да говори за българското училище, за което се застѫпвалъ.

Всички български вестници, книги, надписи се унищожаваха и даже иконата на св. св. Кирила и Методия въ Неготинското училище бѣ свалена и захвърлена.

На 15-и януарий българскиятъ Струмишки митрополитъ отиде да обиколи Кавадарско, което бѣше часть отъ епархията му. Сърбитѣ, обаче, не го допустнаха, а кавадарскиятъ архиерейски намѣстникъ, който бѣ отишелъ въ Неготино да го посрещне, бѣ жестоко битъ отъ сръбски четници предъ очитѣ на офицери-сърби.

Направиха обиски и събраха орѫжието отъ българското население, а на турцитѣ го оставиха.

На 24-и януарий двама сръбски четника съ четирма войника влѣзоха у черковния епитропъ въ Неготино и насила взеха отъ него черковнитѣ пари — 170 лири.

Сръбски четници, подъ покровителството на войската, затвориха всички български училища, а учителитѣ съ тѣлесни и морални изтезания прогониха. Всички, които не се признаваха за сърби бѣха преследвани най-немилостиво.

По настояването на тиквешкия окрѫженъ управитель, бѣха събрали за Сръбския червенъ кръстъ 800 динара. Следъ дълги заплашвания, занесе ги въ Бѣлградъ депутация отъ кмета на Кавадарци и двама помощника, които протестираха, задето къмъ имената имъ притурили по едно „ич", и се срамували, както за това, така и за нищожеството на сумата.

Въ Велесъ на 28-и декември командантътъ заповѣда на свещеницитѣ да отслужатъ панихида за падналитѣ войници. Последнитѣ заявиха, че тѣ могатъ да извършатъ това само по заповѣдь на своя началникъ — българскиятъ митрополитъ. Следъ като не можа да склони свещеницитѣ да пренебрегнатъ своя духовенъ началникъ, поставениятъ отъ сърбитѣ кметъ съ записка помоли Митрополията да се отслужи панихида. На следния день, когато народъ и войска се бѣха събрали въ черква, и митрополитътъ и свещеницитѣ бѣха облѣчени въ свещени одежди, единъ сръбски офицеръ, отъ името на команданта, заповѣда на митрополита да не държи речь, защото сръбски офицеръ щѣлъ да държи и защото тази черква била на сръбския митрополитъ Варнава. Митрополитътъ посочи Патриаршеската черква и каза, че тя е на Варнава, а тази е на българския народъ, и български архиерей заповѣдва въ нея. Така митрополитътъ не отстѫпи, и държа речь.

За тѣзи постѫпки на сръбскитѣ военни власти въ Велесъ представителтъ на българската армия при Сръбската главна квартира, майоръ Йос. Разсукановъ, протестира, но не получи никакво удовлетворение. Въ донесението на сѫщия до министра на войната се казва: „Впечатлението ми е, че никой и въ никакъвъ случай не иска ни най-малко да обвини, който и да билъ сръбски чиновникъ, а това се оправдава само съ извънредно голѣмия сръбски шовинизъмъ. За отбелязване е и заслужава сериозно внимание фактътъ, че отъ нѣколко седмици насамъ сърбитѣ сериозно работятъ съ цель да посърбятъ Велесско, Прилепско, Битолско и Охридско. Съ стотици българи лежатъ въ Велесския затворъ, и повечето отъ тѣхъ само защото сѫ

българи. Малтретиратъ ги ежедневно. Всѣки день идатъ при мене велешани да ми се оплакватъ. Тероръ̀тъ е голѣмъ.

Тукъ, въ Щаба, когато се говори за онѣзи краища, никога не споменаватъ думата българи: за тѣхъ тамъ сѫ само становници или сърби, гърци и християни.

На 24-и януарий сръбскиятъ околийски началникъ блокира българската Велесска митрополия, направи обискъ, задигна всички книжа, малтретира секретаря, окова го и го изпрати въ затвора, а на митрополита предложи да напустне града въ срокъ отъ 24 часа. Причината на това било едно окржжно, съ което Църковно-училищното настоятелство на Велесската епархия иска да се представятъ сведения за приходо-разходитѣ на общинитѣ. Сърбитѣ не искаха да признаятъ това право, което Българската митрополия имаше, откакто сѫществуваше.

На 5-и февруарий двама сръбски офицера съ петима конника влѣзоха въ Митрополията, дето биха директора на българскитѣ училища въ града, Д. Михаиловъ, и селския учитель Т. Стояновъ. Попитаха за митрополита и, понеже имъ отговориха, че не знаятъ, набиха ги съ бастунъ. Следъ това сѫщитѣ побойници отидоха въ частното жилище на митрополита, ругаха и псуваха, така че той се принуди да избѣга у съседитѣ.

Единъ български стражарь, на връщане отъ България за Радовишъ, слѣзълъ въ Велесъ. Върху него се нахвърлиха сръбски четници съ думитѣ: „Що търси български стражарь въ сръбска земя?“, и предъ очитѣ на властьта го набиха до кръвь.

Чрезъ подобни мѣрки сърбитѣ, най-после, изгониха митрополита, а директора на Българското земедѣлско училище въ Велесъ изгониха, подъ предлогъ, че нѣмалъ разрешение да стои на поста си, макаръ че заемаше длъжностьта отъ две години.

При това сърбитѣ намушкаха съ ножове портретитѣ на Българския и Руския царь, на Екзарха и на митрополита.

Най-после, за да попрѣчатъ на всѣко общение съ проходящитѣ по желѣзницата българи, запретиха на велешани да ходятъ на гарата.

Трима сръбски четника биха българския книжарь, защото ималъ въ книжарницата си портрети на Българския царь. Портрета свалиха и стѫпкаха.

Както е известно, всички войници-християни въ турската войска избѣгаха, и часть отъ тѣхъ се предаде на четитѣ или се скри изъ кѫщитѣ. Когато дойдоха сръбскитѣ войски въ Куманово, тѣ събраха всички, освенъ сърбитѣ, изпратиха ги като

пленници въ Сърбия и ги третираха по най-оскърбителенъ начинъ. Най-после, всички бѣха изпратени въ Скопие. Тамъ пустнаха всички гърци, арменци и онѣзи, които се наричаха сърби. Всички, които се казваха българи, бѣха изпратени за България, макаръ че всички бѣха отъ Македония подъ сръбска власть и нито единъ — отъ България, а нѣкои отъ тѣхъ бѣха даже отъ Скопие. Когато стигнаха въ Куманово, пленницитѣ повдигнаха голѣмъ протестъ; тогава часть отъ тѣхъ върнаха, а 50 души, между които и двама кумановчани, които настояваха, че сѫ българи, бѣха изпратени въ България.

Съ подновяване на военнитѣ действия, мнозина младежи въ Прилепъ пожелаха да се запишатъ доброволци и да отидатъ при Одринъ и Чаталджа. За тази цель една комисия, съ разрешение на сръбския командантъ, започна да записва младежи и да събира помощи. Обаче на 2-и февруарий въ Прилепъ се получи телеграма № 803 отъ Сръбското главно командуване, съ която се забрани събирането на доброволци. Освенъ това, взети бѣха мѣрки никой гражданинъ да не напуска града безъ разрешение на команданта.

По сѫщия начинъ постѫпиха сърбитѣ съ доброволцитѣ въ Битоля и други мѣста.

Поставенитѣ отъ сърбитѣ кметове въ Прилепъ, Плетваръ, Мажунчища, Долняни и др. си присвоили правото на архиерейско намѣстничество — да разглеждатъ бракоразводни дѣла и да издаватъ позволителни за вѣнчаване.

Въ сѫщото време сърбитѣ взеха най-строги мѣрки, за да попрѣчатъ на сношението съ България. Българскиятъ депутатъ и бившъ министъръ Такевъ и войводата Матовъ, макаръ снабдени съ сръбско позволително, бѣха върнати отъ гара Битоля за Солунъ.

Въ Битоля, за да скѫсатъ връзката между Българската митрополия и населението, въ пазарни дни поставяха предъ Митрополията часовои, които не пускаха никого да влиза въ нея.

На 1-и февруарий седемь сръбски войника бѣха отишли въ с. Цапари, Битолско, и, следъ като получиха отъ кмета квартира и храна, поискаха и жени. Кметътъ, възмутенъ, заяви че въ селото нѣма жени за чужди мѫже. Ефрейторътъ натъртено извика да доведе своята жена. Кметътъ кипна, грабна пушката на ефрейтора, рани го и избѣга. Войницитѣ така сѫщо избѣгаха, но скоро се върнаха, засилени съ други войници, под-

хвърлиха на изтезания цѣлото село, убиха петима и заведоха подъ стража 70 души.

Всичко това се вършеше съ знанието на Главното командуване и на Сръбското правителство. „Презъ декември министъръ Пашичъ два пѫти идва въ Скопие — донася българскиятъ делегатъ при Сръбската главна квартира — и, следъ всѣко негово идване, генералъ Мишичъ ме запитва какво търсятъ наши власти въ Св. Николе, въ велесскитѣ села, па даже и въ Дойранъ".

Български вестници, книги, картини не се допускаха дори и въ Скопие. Комендантътъ на Скопие не позволи да се продава портрета на Българската царица, като сестра-милосердна. Даже българскиятъ представитель при Сръбската главна квартира не можеше да получава български вестници, на които бѣ абониранъ. Подъ разни предлози, никѫде сърбитѣ не позволиха да бѫде отворено българско училище, а, дето можаха, изпочупиха пособията и унищожиха книгитѣ.

Сръбска и гръцка военни лиги и съюзътъ имъ противъ България.

Създаването на сръбската и гръцката военни лиги.

На 2-и февруарий щипскиятъ окрѫженъ управитель телеграфира до министъръ-председателя:

„Идентични известия отъ Скопие и Велесъ потвърждаватъ факта за сѫществуването на една сръбска военна лига, къмъ която принадлежи мнозинството отъ сръбскитѣ военни, и цельта на която била да запази на всѣка цена, даже съ вѫтрешенъ превратъ въ Сърбия, всички земи, окупирани сега отъ сръбски войски. На тази лига отдаватъ начетото напоследъкъ силомъ проникване на сърбитѣ въ мѣстата, дето действуватъ отъ самото начало български държавни власти, отъ чиито райони се отцепватъ известни части за стратегическа ректификация на опредѣленитѣ отъ лигата политически граници. Въ едно отъ честитѣ събрания, които сръбскитѣ военни правѣли въ Скопие, билъ повдигнатъ въпроса да се влѣзе въ споразумение съ гърцитѣ за взаимно действие въ това направление. Нѣмайки възможность да провѣря непосрѣдствено тѣзи известия, представлявамъ ги на благосклонното ви внимание, съ резервата, която самиятъ случай налага."

Когато окрѫжниятъ управитель е изпращалъ това донесение, сръбската военна лига била влѣзла въ сношение съ гръцката. Това се потвърждава отъ следното донесение на македонския губернаторъ, подадено два деня по-късно:

„Нелоялнитѣ действия на сърби и гърци въ Македония, както и съвмѣстнитѣ имъ действия противъ нашитѣ власти въ Дойранско, се отдаватъ, споредъ частни сведения, на нѣкакво тайно съглашение за подѣлбата на Македония. Сърбитѣ претендиратъ граници до р. Струма, а гърцитѣ — до Сѣръ. Споредъ сѫщитѣ сведения, и въ двете съюзнишки армии били съставени военни офицерски лиги, съ цель да въздействуватъ върху своитѣ правителства за такава дѣлба.

Това е възможно, защото въ тѣзи армии има зараза отъ преторианство, поради неотдавнашнитѣ събития у тѣхъ.

Единъ полковникъ отъ сръбската армия е говорилъ, че нѣма да се подчинява на договоръ, подписанъ отъ нѣкой си Пашовъ[1]) — българинъ по произхождение, и въ разговоритѣ на Венизелосъ съ генералъ Хесапчиевъ въ Солунъ първиятъ окачествилъ нѣкои офицерски кржгове на гръцката армия като преторианство."

Съюзътъ на двете лиги противъ България.

Преговоритѣ между двете лиги трѣбва да сѫ започнали още въ края на януарий, защото още въ първитѣ дни на февруарий сръбскитѣ и гръцкитѣ военни власти действуватъ задружно противъ българитѣ въ Македония. Формалниятъ съюзъ между двете лиги, обаче, се сключи на 24-и февруарий въ Солунъ, дето се събраха по петь представителя — старши офицери — отъ двете армии, и се споразумѣха за общи действия противъ българитѣ.

Българскиятъ командантъ на ж.-п. ст. Солунъ, поручикъ Траяновъ, чрезъ единъ отъ консулитѣ на великитѣ сили успѣ да се снабди съ спогодбата относно Солунъ:

„1) Солунъ остава изключително въ гръцко владѣние, съ гръцка префектура.

2) Митницата и пристанището, каквито доходи даватъ, да се дѣлятъ наполовина между Гърция и Сърбия, докато се изплатятъ припадащитѣ имъ се части отъ публичния дългъ на Турция.

3) Пристанището ще служи за нуждитѣ и на Сърбия, за което тя ще изпрати свой представитель — пристанищенъ офицеръ.

4) Данъцитѣ октроа, бачъ (градски връхнини) ще взема Гърция, а кръвнина — Сърбия, за което ще ѝ се позволи да построи собствена модерна (американска) кланица.

5) Всички търговски процеси ще се разлеждатъ въ града отъ единъ трибуналъ, общъ отъ гърци и сърби, а въ околностьта — отъ чисто гръцки сѫдъ.

6) Като гаранция за изпълнението на тѣзи точки, ще се допустнатъ ограничено количество съюзни войски въ града Солунъ: 10,000 гърци (една дивизия) и 2,000—3,000 сърби (една бригада).

Съставътъ на войскитѣ ще се опредѣли отъ генералнитѣ щабове."

[1]) Подигравателно нарича така сръбския министъръ-председатель, който по народность е българинъ, родомъ отъ гр. Зайчарь.

Нѣма съмнение, че подобно съглашение е сключено и за подѣлбата на територията на Македония.

Сжщия день, следъ сключването на съглашението, се състоя банкетъ, даденъ отъ гръцки и сръбски офицери въ хотелъ „Сплендидъ-паласъ", а следъ банкета офицеритѣ, манифестираха по улицитѣ съ пѣсни и съ голѣми гръцки и сръбски знамена и съ размѣнени шапки на гърцитѣ съ сръбски и обратно.

Като донасяше за всичко това, началникътъ на българскитѣ войски въ Солунъ добавяше, че сръбскитѣ офицери наели въ града за две години здания за складове на военни материали и храни.

На следния день — 25-и февруарий — пристигна отъ Скопие въ Солунъ сръбскиятъ престолонаследникъ, князъ Александъръ, придруженъ отъ началника на Щаба на армията, и се срещнаха съ гръцкия князъ Никола. Свиждането траѝ три-четири чàса. Въ него сръбскиятъ престолонаследникъ предложи да се сключи съюзъ противъ българитѣ, на условия, уговорени отъ делегатитѣ на лигитѣ. Изглежда, че отъ това време съюзътъ на дветѣ армии е насоченъ, както за настжпление противъ българитѣ, така и за противодействие на собственитѣ имъ правителства.

Отъ този моментъ историята на българскитѣ земи, окупирани отъ сърбитѣ и гърцитѣ, е мартирология. Рѣдко българскиятъ народъ е преживявалъ подобенъ тероръ. Междусъюзнишката война и несъгласието на Балканитѣ сж морална последица на този тероръ.

Още въ деня, когато сръбскиятъ престолонаследникъ уговори съюза въ Солунъ, гърцитѣ и сърбитѣ станаха извънредно нахални къмъ българитѣ. Носѣше се слухъ, че въ това време тайно билъ дошелъ отъ Янина въ Солунъ и диадохътъ. Гръцкитѣ офицери открито говорѣха, че ще се предложи на българитѣ въ 48 чàса да напустнатъ Солунъ, въ противенъ случай ще ги атакуватъ и прогонятъ съ ножъ, че ще напраятъ десантъ въ Кавала и др.

Следъ споразумението на дветѣ военни лиги, преговоритѣ, които водѣше Българското правителство съ правителствата на Гърция и Сърбия, бѣха съвсемъ безплодни, защото последнитѣ, въпрѣки голѣмата отстжпчивость на българитѣ, не можеха да наложатъ на своитѣ войски въ Македония онова, което уговаряха съ България.

Сближението на сърбитѣ съ турцитѣ. Веднага следъ сключването на съюза на дветѣ лиги, започна и сближението на сърбитѣ съ турцитѣ въ Македония, а, вѣроятно, — и съ Високата порта. Къмъ 15-и февруарий сръбскиятъ престолонаследникъ посети гр. Тетово. На обѣда бѣха поканени нѣколцина турци и нито единъ българинъ, нито даже членоветѣ на Общинския съветъ. Къмъ това време секретарьтъ на Младотурския комитетъ, майоръ Сабри бей, бѣ дошелъ отъ Цариградъ въ Битоля, дето бѣ задържàнъ не като офицеръ-пленникъ, а като секретарь на Комитета. Заведоха го въ Бѣлградъ и оттамъ го пустнаха на свобода.

Изобщо, като тероризираха българското население, сърбитѣ гледаха да спечелятъ на своя страна турцитѣ. Поради това мжжетѣ-българи захвърлиха българскитѣ калпаци и европейскитѣ шапки, които имъ навличаха преследвания, и нахлузиха отново захвърленитѣ турски фесове, къмъ които сръбскитѣ власти бѣха благосклонни.

Благоволението на сърбитѣ къмъ турцитѣ се изрази и по другъ начинъ. Следъ подновяването на военнитѣ действия, сърбитѣ, както казахме, не позволиха на младежитѣ-доброволци отъ Македония да отидатъ на помощь на своитѣ сънародници въ Тракия. На доброволцитѣ отъ Македоно-одринското опълчение, които по време на примирието бѣха отишли въ отпускъ, при домашнитѣ си въ Македония, не позволяваха да се върнатъ въ частитѣ си. Българскиятъ делегатъ при Сръбската главна квартира издействува заповѣдь до полицейскитѣ власти да улеснятъ заминаването на доброволцитѣ, обаче, полицията, чрезъ заплашване, успѣ да убеди едни да не тръгватъ, а на онѣзи, които заминаха, отмжсти съ жестоко преследване роднинитѣ имъ.

Цельта на сърбитѣ бѣше да привлѣкатъ турцитѣ на своя страна и да ги склонятъ да поискатъ колективно и публично да останатъ подъ сръбска власть, но не успѣха.

Тероръ надъ българитѣ. Още съ създаването на офицерската лига, сръбскитѣ власти въ Македония се заеха чрезъ тероръ да посърбятъ българското население въ окупиранитѣ отъ тѣхъ земи и чрезъ фалшификация да го представятъ предъ външния свѣтъ като сръбско и като желаещо да остане подъ сръбска власть. Събираха насилствено волни помощи за Червенъ кръстъ и после насила, съ депутации, ги изпращаха въ Бѣлградъ, дето чрезъ печата ги обявяваха за „прави" сърби,

дошли да молятъ да бѫдатъ приютени въ Сръбското кралство. Викаха свещеници и първенци и съ бой ги караха да сложатъ подписа си на нѣкакви писма, които отпосле се оказваха актъ, съ който се отричатъ отъ Българската черква.

До какви мѣрки сѫ прибѣгвали сърбитѣ и какво е било положението на българитѣ, се вижда отъ рапорта на българския делегатъ при Сръбската главна квартира, изпратенъ на 28-и февруарий: „Околийскиятъ началникъ, секретарьтъ му, четници, войници, сръбски свещеници ходятъ отъ село на село, за да кръщаватъ населението въ сърбизъмъ — пише делегатътъ. Събиратъ населението и съ речи му внушаватъ, че „другояче нѣма да види добро“, и после го подвеждатъ подъ клетва за вѣрно поданичество на сръбския краль. Клетвата се удостовѣрява съ цѣлуване на Евангелието и камата на четника или саблята на офицера.

Непослушнитѣ, особено кметоветѣ, свещеницитѣ и учителитѣ, публично се подхвърлятъ на бой, защото първи не сѫ дали примѣръ.

Въ Сръбската митрополия въ Скопие турили особена книга за доброволно приелитѣ сръбска народность. Тамъ викали първенцитѣ-българи и ги принуждавали „доброволно“ да се запишатъ.“

Следъ изпращането на този рапортъ, настана още по-тежко положение.

На 14-и мартъ сръбски военни набиха жестоко ректора на Свещенишкото училище въ Скопие, архимандритъ Методий, който едва се спаси съ бѣгство у французския консулъ. Нанесенията побой бѣ констатиранъ отъ Международна медицинска комисия въ Солунъ. Следъ като го изгониха, обсебиха зданията на училището, въ които настаниха войници.

За преброяване населението раздадоха листове. Последнитѣ три графи: „чия народность“, „съ какъвъ езикъ си служи“ въ кѫщи и „чий поданикъ е“, се попълваха отъ преброителитѣ — сръбски чиновници съ думитѣ: „сръбска“, „сръбски“ и „сръбски“, а домакинътъ само подписваше. На нѣкои мѣста пъкъ на листоветѣ за народность имаше графи само „сръбска“ и „турска“, и всѣки житель трѣбваше да бѫде вписанъ въ една отъ тѣзи две графи.

На населението запрещаваха да прибѣгва до своето българско духовенство, и не оставяха да бѫде погребванъ мъртвиятъ, ако не бѫде опѣтъ отъ сръбски попъ.

Въ Крива Паланка на 11-и мартъ посрѣднощь нѣкой си майоръ Вукичъ повика поединично инспектора на българскитѣ училища, двама учители и нѣколко видни граждани, упрекна ги, че сѫ агенти на България, заплаши ги съ револверъ и, като имъ каза, че сѫ стари сърби, даде имъ срокъ десеть деня да дадатъ заявление да постѫпятъ на сръбска служба.

„Азъ съмъ членъ отъ сръбската офицерска лига, и ние не признаваме никакви спогодби или договори, правени съ България отъ нашия предатель Пашичъ. Казвамъ ви, че, дето е стѫпилъ сръбски кракъ, то ще остане сръбско“, и, най-после, изпсувалъ и Пашича и др.

На 15-и мартъ околийскиятъ началникъ свикалъ всички български учители отъ околностьта — около 30 души — и имъ казалъ, че има заповѣдь да отидатъ въ Бѣлградъ да държатъ изпитъ, за да бѫдатъ назначени сръбски учители. На 18-и свикалъ българскитѣ свещеници и имъ заповѣдалъ да споменаватъ сръбския краль и сръбския владика, намѣсто българскитѣ.

На 18-и бѣха изпратени войници по всички села въ Паланкско, и по списъци взеха подъ стража всички бивши дейци отъ Вѫтрешната македонска организация, и ги поставиха подъ най-строгъ затворъ.

На 13-и мартъ екстернираха българския архиерейски намѣстникъ въ Куманово, понеже имало сръбски. Но, тъй като около изгонването му се повдигна голѣмъ шумъ, сръбскитѣ власти събраха всички български учители и видни българи и ги интернираха. Офицеритѣ отъ дветѣ дунавски дивизии, които квартируваха въ Кумановско, живѣеха на чисто екзекутивни начала, като използуваха „правата си“ върху всичко: „квартира, храна, вино въ изобилие и честьта на домакинитѣ“. Щомъ отъ полицията се посочеше нѣкоя кѫща за българееща се, веднага въ нея се настаняваха офицери, и екзекуцията започваше [1]).

Въ края на априлъ кметътъ на Тетово (сърбинъ) повика 30—35 души първенци и ги увещава и заплашва да станатъ сърби, но тѣ отказаха. Тогава сръбскитѣ войници започнаха да разоряватъ единъ по единъ всички по-видни граждани.

На 29-и мартъ командантътъ на Охридъ, въ присѫтствието на околийския началникъ, повика най-виднитѣ граждани и съ най-строгъ тонъ имъ говори, че тѣзи земи, освободени съ потоци сръбска кръвь, ще останатъ сръбски; да се примирятъ съ

[1]) Рапортътъ на българския делегатъ при Сръбската главна квартира, майоръ Разсукановъ, докладъ на Изпитателната парламентарна комисия, томъ I, стр. 925.

това положение, и да внушатъ на гражданитѣ да се откажатъ отъ изпращане депутации въ България и пр.

Съ течение на времето, сърбитѣ станаха още по-жестоки. Българскиятъ делегатъ при Сръбската главна квартира донася на 20-и априлъ:

„Отъ достовѣренъ източникъ имамъ сведения, че презъ последнитѣ десетина деня въ велесскитѣ села сж бити, изтезавани около 260 селяни отъ сръбски войници, водени отъ четници. Най-много сж пострадали селата Гърнчища, Подлесъ и Хвойница. Вѣрва се, че отъ бититѣ най-малко шесть-седемь души едва ли ще оживѣятъ. Намѣрено е тѣлото на селянина Коце Терзия отъ Гърнчища, съ извъртени очи, хвърлено въ Вардара. Въ Велесъ е битъ главниятъ учитель (втори пжть) и аптекарьтъ Крепиевъ."

Въ Скопие сърбитѣ бѣха образували терористиченъ домъ, подъ название „Народна отбрана". Въ него влизаха всички сръбски учители, свещеници, по-голѣмата часть отъ офицеритѣ и всички сърби. Въ това число влизаше и драгоманинътъ на руския консулъ, Буховичъ. Въ този домъ завеждаха, изтезаваха и убиваха по най-звѣрски начинъ онѣзи жители, които упорствуваха въ българщината. „Казаха ми, донася делегатътъ, майоръ Разсукановъ, че инструментитѣ за изтезанията сж каквито само единъ звѣръ-човѣкоядъ може да измисли".

Следъ изтезанията на архимандрита Методия, по настояване на руския и френския консули, този домъ бѣ закритъ, а въ сжщность само инструментитѣ бѣха пренесени въ друга кжща.

Въпрѣки тѣзи жестоки мѣрки, населението отстояваше своята народность.

На Великдень, за второ възкресение, въ Скопие гражданитѣ отидоха и взеха митрополита и съ литиитѣ направиха духовно шествие изъ главнитѣ улици. Сърбитѣ употрѣбиха заканвания, а стражаритѣ имъ връщаха българитѣ по улицитѣ и насила ги водѣха предъ Сръбската митрополия. При все това, шествието на българитѣ бѣше импозантно. „Азъ самъ останахъ учуденъ отъ тази навалица, отъ твърдостьта на тукашния българинъ, защото не очаквахъ такава стойкость у него. Това бѣ една мирна демонстрация, единъ триумфъ на българитѣ. И тѣ доказаха на всички дошли отъ Сърбия, включително и войводата Путникъ, който наблюдаваше, че въ Скопие нѣма други християни, освенъ българи. Шествието бѣ една внушителна мирна демонстрация, която би убедила всѣкого върху етническия съставъ на града" — пише делегатътъ при Сръбската главна квартира въ рапорта си до министра на войната.

По-нататъшното проникване на сърбитѣ въ окупиранитѣ отъ българитѣ земи.

Българскитѣ власти се надяваха, че съ разграничението, направено съ протоколъ, подписанъ отъ полковникъ Табаковъ и подполковникъ Катаничъ, съ други думи — съ отстжпването на Св.-Николско, ще се тури край на сръбскитѣ претенции. Подъ влиянието на лигата, излѣзе, че то ги насърдчи. Току-що бѣ подписанъ протоколътъ, и сърбитѣ се опитаха да изтикатъ българскитѣ власти отъ с. Богословецъ и други села около него. Но и това имъ се виждаше малко, та на 4-и януарий, въпрѣки подписания протоколъ, командиратъ на сръбския батальонъ въ Щипъ съобщи писмено, че демаркационната линия, която разграничава земитѣ подъ българска и сръбска власть, е Злетовската рѣка и Брѣгалница. Вдѣсно отъ тѣзи рѣки селата спадатъ въ Св.-Николския районъ, и, следователно, подъ сръбска власть. При това батальонниятъ командиръ съобщи устно да не се изпращатъ български команди въ тѣзи мѣста, защото ще произлѣзатъ стълкновения между тѣхъ и сръбскитѣ войски.

Въ сжщото време Св.-Николскиятъ сръбски околийски началникъ, придруженъ отъ войници, тръгна по селата въ казанитѣ мѣста да замѣстя българскитѣ власти съ сръбски.

Като донася за всичко това на македонския губернаторъ и на министра на външнитѣ работи, щипскиятъ окржженъ управитель казва, че това положение подкопава българската държавна власть, създава голѣми мжчнотии, възбужда населението и подбива съюзнитѣ отношения.

Поради особено деликатното положение на България въ това време, нищо не бѣ предприето противъ тѣзи сръбски попълзновения. Къмъ 15-и януарий сърбитѣ смѣниха всички български власти съ сръбски въ всичкитѣ села по дѣсния брѣгъ на рѣкитѣ Злетовска и Брѣгалница. Съ това се затрудниха съобщенията на окржжния градъ Щипъ съ Кочанската и Пехчевската околии, понеже шосето минаваше презъ окупиранитѣ отъ сърбитѣ мѣста. Поставиха и митническа граница, която минаваше презъ с. Криви Долъ, край самия гр. Щипъ. Затрудниха експлоатацията на чифлицитѣ и другитѣ имоти, принадлежещи на щипяни и намиращи се въ тѣзи мѣста, и спънаха търговията. Сърбитѣ, обаче, не се задоволиха съ това. На 16-и януарий една сръбска полурота отъ Тиквешко нахлу въ Радовишката околия, която бѣше подъ българска власть, влѣзе въ с. Лубница, и се зае да обезоржжава българското население.

Когато българската стража се приближи, сърбитѣ напустнаха селото, като дадоха нѣколко изстрела. И въ други случаи сърбитѣ, подъ предлогъ да въдворятъ редъ, нахлуваха и грабѣха български села.

Следъ тѣзи пробни набѣги, сърбитѣ прострѣха ржце и върху селата по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница. На 1-и февруарий неготинскиятъ околийски началникъ (сърбинъ), придруженъ отъ войници, смѣни въ с. Драгоево, Щипско, българското общинско управление съ сръбско и причисли къмъ общината и околнитѣ 11 села, всички по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница и отъ Щипската околия.

Вижда се, че сърбитѣ сж почувствували нужда да оправдаятъ тѣзи си действия, та на 6-и февруарий командиръ на сръбския батальонъ въ Щипъ изпрати двама офицера при българския окржженъ управитель, и, по заповѣдь отъ своето дивизионно управление, заявиха, че, освенъ областьта по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка и на Брѣгалница, тѣ ще замѣнятъ българскитѣ власти съ сръбски въ селата, които се намиратъ по лѣвия брѣгъ на Лжкавица, между тази рѣка и Брѣгалница.

Българскиятъ окржженъ управитель, Недковъ, протестираше за всички тѣзи случаи и донасяше, както на губернатора въ Сѣръ, така и на министра на външнитѣ работи.

На 7-и февруарий вечерьта една рота сърби пристигна въ с. Конче. Ротниятъ й командиръ поиска да устроятъ сръбско общинско управление. Радовишкиятъ околийски началникъ изпрати единъ приставъ да помоли сърбитѣ въ Конче да се откажатъ отъ намѣрението си да образуватъ сръбско общинско управление, но тѣ му заявиха, че не само въ Конче и Скоруша, но ще окупиратъ и всички десеть села по лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица. Обаче, въпрѣки всичкитѣ усилия, нито установеното отъ българитѣ общинско управление признаваше сръбската власть, нито населението бѣ склонно да признае такава. Поради това на 11-и февруарий пристигнаха още две роти сърби. На 12-и започна обискъ, обезоржжаване на населението, придружено съ насилия, изтезания и грабежи. При това, обезоржжиха и четирмата български участъкови стражари и секретарь-бирника.

Следъ това избраха ново общинско управление, подчинено тѣмъ.

Като привършиха съ Конче, сжщитѣ войници постжпиха по сжщия начинъ въ Скороша и селата Гарванъ, Загорци, Радишъ,

Крушари, Трѣскавецъ и махалата Боровъ Долъ, като при обезоржжаването изтезаваха и ограбваха населението.

На 13-и февруарий две роти сърби съ две картечници пристигнаха въ с. Лѣсковица, Щипска околия, обезоржжиха населението, изгониха българската власть, поставиха своя и забраниха на селянитѣ да отиватъ въ Щипъ.

Най-после, сърбитѣ ограбиха и малтретираха българския секретарь-бирникъ и мѣстния войвода Симеоновъ и ги арестуваха. И така, сърбитѣ заеха всички села северозападно, западно и южно отъ Щипъ; поставиха гранична стража и митнически постове и по този начинъ затрудниха економическия животъ на града. Седмичнитѣ пазари престанаха да се събиратъ. Съ тѣзи мѣрки тѣ гонѣха цельта да принудятъ щипяни да искатъ сръбска власть, но не успѣха.

На 2-и февруарий пристигнаха въ Валандово сто сръбски войника, водени отъ двама офицера и единъ административенъ чиновникъ, и поискаха да съставятъ сръбска община отъ гъркомани. Въпрѣки съпротивата на установенитѣ български власти, тѣ събраха селянитѣ и имъ казаха, че, по заповѣдь отъ своето началство, тамъ, дето е минала сръбска войска, ще настанятъ сръбска власть, защото съ кръвь сж взели страната, съ кръвь ще я дадатъ.

На 6-и февруарий сръбскиятъ офицеръ въ Валандово съобщи на българския приставъ, че, по заповѣдь на тѣхната висша власть, образува се нова Валандовска околия, и предложи на пристава и българскитѣ войници да напустнатъ селото, въ противенъ случай щѣли да бждатъ обезоржжени. Ако пъкъ излѣзе български патрулъ по улицитѣ, тѣ ще стрелятъ по него.

Тъй като българитѣ упорствуваха, и населението не зачиташе властьта имъ, на 7-и дойдоха още сто сръбски войника и започнаха да действуватъ заедно съ гърцитѣ (отъ които бѣха дошли около 150 войника). Сжщия день тѣ събраха населението, заобиколиха го съ единъ кордонъ сръбски и единъ кордонъ гръцки войници и ги принудиха да зачитатъ тѣхната власть. Следъ това обискираха и обезоржжиха цѣлото село. Всичко това бѣ извършено въ присжтствието на българскитѣ войници, които, като по-малобройни, бѣха безсилни да се застжпятъ за своитѣ права.

За обяснения по станалото въ Валандово на 7-и февруарий отидоха тамъ българскиятъ дойрански околийски началникъ, военниятъ следователь и финансовиятъ чиновникъ. Следъ про-

дължителни мирни обяснения, тримата се установиха въ една частна кѫща. Веднага следъ това сърбитѣ поставиха кордонъ около кѫщата, не пускаха никой да влиза или излиза отъ нея, и чакъ на 9-и ги пустнаха да заминатъ за Дойранъ, като ги предупредиха да не се отбиватъ въ никое село, а следъ това изгониха и българския свещеникъ.

На 13-и февруарий сръбски и гръцки войници отидоха въ с. Фурка, Дойранско, обезоржжиха населението и поставиха свое общинско управление, така че останаха да сѫществуватъ две общински управления.

Между това, по разпореждане на българския македонски губернаторъ, на 16-и февруарий бѣ изпратенъ въ Валандово 2-и ескадронъ отъ 5-и коненъ полкъ. Ескадронътъ завàри въ селото петь роти сърби и гърци и полуескадронъ сърби. Освенъ това, въ Удово бѣ дошелъ сръбски полкъ, който се очакваше така сѫщо да дойде въ Валандово и Дойранъ. За да принудятъ ескадрона да напустне селото, сърбитѣ и гърцитѣ заеха всички пѫтища, които водятъ отъ околнитѣ села за Валандово, и не допускаха да се внася фуражъ за конетѣ.

За да се избѣгнатъ стълкновения, по заповѣдь на губернатора, ескадронътъ веднага замина за Струмица.

Тогава сърби и гърци предложиха въ Валандово да има сръбски и български военни команданти, кметътъ да бѫде български, но посоченъ отъ сърбитѣ, а общинското управление—смѣсено отъ българи и гъркомани. Българскитѣ военни власти, обаче, отхвърлиха това предложение, и, съ подкрепата на населението, задържàха общинското управление.

На 13-и февруарий въ Щипъ се пръсна слухъ, че сърбитѣ ще завзематъ и самия градъ и ще изгонятъ българскитѣ власти. Оказа се, че източникътъ на тѣзи слухове сѫ офицеритѣ отъ сръбския батальонъ, разположенъ въ Щипъ. Като донася за това, щипскиятъ окржженъ управитель моли македонския губернаторъ да му даде указания какъ да постѫпи, ако намѣрението на сърбитѣ не може да бѫде предотвратено.

На 17-и февруарий началникътъ на Телеграфо-пощенската станция въ Щипъ телеграфира до помощника на главнокомандуващия, въ Димотика, че сърбитѣ се готвѣли да изгонятъ българскитѣ власти отъ Щипъ и да установятъ сръбски, че при наличностьта на единъ батальонъ сърби пристигали още два батальона, когато българскиятъ гарнизонъ се състои само отъ

една рота. Началникътъ на станцията пита какъ да постѫпи въ случая.

Помощникътъ на главнокомандуващия, като съобщава това на македонския губернаторъ, заповѣда му веднага да съсрѣдоточи достатъчно войска и да попрѣчи на сръбскитѣ домогвания.

Изглежда, че този слухъ билъ пусканъ, като пробенъ, отъ сърбитѣ, и, като видѣха, че ще се вдигне голѣма трѣвога, опровергаха го.

Къмъ 11-и февруарий сърбитѣ пустнаха слухъ, че въ Дойранъ ще дойдатъ два полка сърби. Началникътъ на българския гарнизонъ донесе, че на идването на сръбскитѣ полкове въ града ще се противопостави съ оржжие; обаче отъ Щаба на действуващата армия отговориха, че за сега това е неудобно, и заповѣдаха да се избѣгва всѣко стълкновение.

Въ началото на мартъ бѣ произведенъ наборъ на младежитѣ, подлежещи на военна служба. Въ Конче петтѣ конника, които сърбитѣ бѣха оставили тамъ, не пускаха младежитѣ да се явятъ въ частьта въ Радовишъ и заплашваха, че ще убиятъ роднинитѣ имъ, ако отидатъ. Сѫщитѣ войници посегнаха на складиранитѣ и описани храни и добитъци, и незаконно ги разхищаваха, като въ сѫщото време изнудваха населението. Поради това началникътъ на гарнизона въ Радовишъ бѣ изпратилъ една полурота, която обезпечи българската власть и остави тамъ 11 опълченеца. Въ началото на априлъ, обаче, сърбитѣ изпратиха тамъ повече войска и премахнаха българската власть.

На 7-и мартъ сърбитѣ арестуваха кмета на с. Пирава, писаря му и кмета на Валандово, защото отвели младежитѣ-милиционери въ Дойранъ.

За да попрѣчатъ на занятията въ българскитѣ училища, нарочно държеха въ тѣхъ войскитѣ си, които унищожаваха училищнитѣ пособия.

Постоянното попълзновение на сърбитѣ въ окупиранитѣ отъ българитѣ земи, стълкновенията, които предизвикваха тѣ, принудиха Българското главно командуване да иска настоятелно една смѣсена анкетна комисия, която да изпита на самото мѣсто въ какво се състоятъ и отъ какво произлизатъ споровете, като изявленията за недоразуменията отъ едната и отъ другата страна се потвърдятъ съ всички нуждни доказателства.

Сръбското главно командуване се съгласи. То не се смущаваше отъ онова, което ще констатира комисията, и намѣри въ

нея срѣдства да залъже българскитѣ власти, като продължи по-нататъшното си мирно завоюване въ Македония. Отъ българска страна бѣха назначени въ комисията командиръ̀тъ на 14-и полкъ, полковникъ Михаиловъ, и началникъ̀тъ на Щаба на губернатора, майоръ Мустаковъ[1]).

Комисията се събра на 13-и мартъ, обиколи спорнитѣ мѣста и работи до края на месеца. Сръбскитѣ делегати предложиха разграничителна линия: отъ Злетово на югъ, по гребена до устието на Злетовската рѣка, после по Брѣгалница до устието на Лжкавица, по течението на тази рѣка до с. Долни Липовикъ, оттамъ по Чепелийския гребенъ до Валандово; оттамъ по шосето, презъ Дедели и по гребена до Дойранъ.

Българскитѣ делегати отхвърлиха това предложение, понеже назначението на комисията бѣше да анкетира недоразуменията, а не да разграничава.

Комисията анкетира спорнитѣ мѣста, състави 20 протокола, които делегатитѣ представиха на своитѣ главни командувания.

Тъкмо когато смѣсената сръбско-българска комисия стигна въ Щипъ, на 31-и мартъ тридесеть сърби навлѣзоха последователно въ селата Върбица, Лепопенци, Жеманче и Соколарци, въ Кочанската околия, биха кмета на първото село, изтезаваха селяни, както въ това, така и въ другитѣ села; поискаха общинскитѣ печати, и, изобщо, се готвѣха да установятъ сръбска власть.

На 2-и априлъ българитѣ изпратиха отъ Кочани команда, която зае Върбица и отстрани оставения отъ сърбитѣ постъ. Когато сжщата команда стигна въ Лепопенци, сръбскиятъ постъ се бѣ окопалъ, напълнилъ пушкитѣ, и се приготви да се бие. Тъй като командата имаше заповѣдь да избѣгва стълкновенията, тя се оттегли, и зае Жеманче, но на 4-и сърбитѣ изпратиха 120 войника и заеха обратно и Жеманче, и Върбица.

На постжпкитѣ предъ Сръбската главна квартира, въ Скопие, последната отговори, че това били патрули, които ходѣли да търсятъ разпространители на брошури и пасквили.

Относно систематическото нахлуване на сърбитѣ, делегатътъ въ Щаба на Сръбската главна квартира донася:

„На основание реляциитѣ отъ действуващитѣ части и на сведенията, събрани отъ офицери и войници, Сръбското правителство установява така наречената „завладѣна отъ сръбски войски територия“ и въ нея поставя свои военни и административни власти. Тази територия, отначало неопредѣлена и съ мжчноопредѣлими граници на изтокъ, постепенно се разширява, съ цель да се закржглятъ образуванитѣ околии и окржзи. Въ нея се опредѣлиха, първо, центроветѣ, около които мѣстнитѣ власти трѣбва да си разграничатъ зонитѣ.

Все на основание разказитѣ на участници въ завоювателната война, мѣстнитѣ власти, съ одобрението на Централната власть и насърдчението на Щаба на Главната квартира, разширяватъ околиитѣ си, а опитаха се да разширятъ и окржзитѣ си.

По този начинъ и, вѣроятно, на основание полученитѣ инструкции отъ Правителството, военнитѣ власти установяватъ окончателна граница на завоюваната територия, както следва: дѣснитѣ брѣгове на рѣкитѣ Злетовска и Брѣгалница и лѣвия на р. Лжкавица, отъ която, вѣроятно, презъ Валандово границата отива на Дойранъ и после — право на югъ, къмъ Вардара.

Зададена тази гранична линия отъ Централната власть, мѣстнитѣ власти, въпрѣки установеното вече българско управление, едно следъ друго заеха селата и установиха въ тѣхъ сръбско управление. Постигна се, най-сетне, съгласие за съвмѣстна анкетна комисия, и въ сръбското предложение се постановяваше изрично: докато трае анкетата, да си остане сегашното положение на нѣщата. Това бѣ на 2-и мартъ тази година.

Настжпи затишие: каточели сърбитѣ бѣха обърнали внимание на постжпкитѣ, и каточели тѣ се бѣха отказали отъ по-нататъшното завладяване. Въ действителность това привидно помирение на сърбитѣ се обяснява съ факта, че тѣ почти бѣха достигнали вече предначертаната граница. Бѣха останали само нѣколко села, които сърбитѣ заеха въ времето, когато анкетната комисия отиде на мѣстото, за да констатира факта. Въпрѣки изричното предложение отъ Щаба на Сръбската главна квартира, въ която се искаше положението да остане неизмѣнно, на 6-и мартъ сърбитѣ отвлѣкоха въ неизвестность валандовския кметъ Василъ Никовъ, а между 11-и и 14-и мартъ завзеха селата Соколарци, Жеманче, Върбица и Лепопенци, отъ Кочанска околия, и с. Фурка, отъ Дойранска околия. На протеститѣ тѣ не обръщаха внимание. Въ това време тѣ продължаватъ да закржглятъ околиитѣ си и да достигнатъ „завладѣната“ граница.

Ето, въ нѣколко думи казано, какво е положението тамъ, дето сега заседава смѣсената анкетна комисия. Резултатътъ отъ дейностьта на тази комисия отсега може да се предвиди. Сърбитѣ ще настояватъ на посочената по-горе граница, а българитѣ нѣма да признаватъ никаква граница, нѣма нито да я оспорватъ, защото, даже споменаването ѝ отъ наша страна, би значило, да се признае сжществуването ѝ. А това е опасно.“

[1]) Не се знаятъ кои сж били делегатитѣ отъ сръбска страна.

Душата на това движение противъ България бѣше престолонаследникъ̀тъ, князъ Александъръ. Той така бѣ увлѣкълъ войската и народа противъ България, че съвсемъ подби репутацията на баща си, и го титулуваха не „височество“, а „величество“. На запитването: защо постжпватъ така, офицеритѣ отговаряли: той е нашиятъ краль; краль Петъръ е боленъ и старъ. И дей-

ствително, властьта бѣ минала въ ржцетѣ на наследника. Вестникътъ „Српска застава“, органъ на националиститѣ, въ броя си отъ 6-и май напечата уводна статия, подъ заглавие: „Краљева дужност“, въ която се казваше, че краль Петъръ е длъженъ да абдикира, защото той не може да воюва съ съюзницата си България, когато князъ Александъръ (нареченъ вече краль) може да воюва. Заради тази статия, вестникътъ бѣ конфискуванъ отъ полицията, но само въ Бѣлградъ. Сждебнитѣ власти, обаче, дадоха на вестника право, и статията бѣ повторно напечатана въ броя отъ 9-и май 1913 година.

Постжпкитѣ на Сърбия за ревизия на Договора.

Постжпкитѣ на Сърбия противъ Договора преди войната.

Още преди войната, следъ като Договорътъ бѣ допълненъ съ военнитѣ конвенции, на 15-и септемврий 1912 год., сръбскиятъ министъръ-председатель, Пашичъ, изпрати до сръбскитѣ консулства и легации въ чужбина окржжно № 5669, съ което имъ изброява земитѣ, които влизатъ въ Стара Сърбия, и които сж населени съ сърби. Въ тѣхъ включва и земитѣ на северозападъ „од тромеђе на српско-бугарско-турскоj граници од Патарице на югъ вододелницом до утоке у Вардар, а одатле Бабуном тако да Прилеп и Кичево с Охридом и ниховом околином улазе у њен састав“. Писмото завършва: „где год Вам се прилика укаже ово становище не само изнесете, него се постарати да се то становище прими у јавном мњену и од негових преставника објавлуе и што више шири“.

Отъ това окржжно се вижда ясно, че сърбитѣ сж подписали Договора, съ намѣрение да не изпълнятъ най-важната клауза отъ него — онази, която разграничава земитѣ въ Македония и за която изрично е казано, че въ никой случай не може да бжде нарушена.

Въпросътъ за сръбския излазъ на море.

На първо време, вниманието на сърбитѣ бѣ отвлѣчено къмъ Адриатическо море.

Когато поражението на турскитѣ главни сили при Люле Бургасъ реши изхода на войната и постави въпроса за раздѣляне на турскитѣ европейски владѣния, Сръбското правителство, чрезъ своитѣ дипломатически органи, разпространи желанието си, че

Сърбия ще усвои Северна Албания съ Адриатическия брѣгъ. Българското правителство намираше, че, ако не цѣла Северна Албания, то поне едно адриатическо пристанище е не само необходимо, но и справедливо да бжде дадено на Сърбия. Поради това то изпрати председателя на Народното събрание, д-ръ Даневъ, въ Буда-Пеща и Виена да увещава Унгарския и Австрийския кабинети да не се противопоставятъ на сръбскитѣ искания.

Тѣзи сръбско-български постжпки предизвикаха отпоръ у Тройния съюзъ.

На 27-и октомврий, докато д-ръ Даневъ бѣше въ Буда-Пеща, рускиятъ министъръ на външнитѣ работи, Сазоновъ, следъ като бѣ посетенъ отъ германския посланикъ, повика българския пълномощенъ министъръ, Ст. Бобчевъ, и му каза:

„Моля, Вашето правителство, като стоещо начело на Балканския съюзъ, да обърне внимание на сърбитѣ върху следното важно обстоятелство: Необходимостьта налага да не се домогватъ до териториални придобивки на Адриатическо море. Тройниятъ съюзъ е решилъ окончателно да не допустне това. За едно пристанище на морето, следъ толкова други печалби, не трѣбва да идете до нова война. Желателно е, сръбскитѣ дипломати да престанатъ да говорятъ за усвояване Северна Албания до Драчъ. Всѣко сръбско упорство може да създаде ужасни усложнения. Това, което Ви казвамъ, е много сериозно. Вие, българитѣ, като мждри ржководители на вървежа на събитията, имате голѣмъ интересъ да се спратъ думитѣ и жестоветѣ на сърбитѣ, които могатъ да напакостятъ на Вашитѣ голѣми успѣхи.“

Българското и Гръцкото правителства съгледаха въ този отказъ на Тройния съюзъ желание да бжде принудена Сърбия да поиска егейско пристанище, за да се разстрои Съюзътъ. Отъ друга страна, тѣ желаеха да манифестиратъ сговора на съюзенитѣ балкански държави, затова се солидаризираха съ Сърбия по въроса за изхода ѝ на Адриатическо море.

Българското правителство телеграфира на Бобчева да отговори:

„Невъзможно е да съветваме ние Сърбия да се откаже отъ адриатическо пристанище. Сазоновъ знае нашето съгласие съ нея, и ще признае, че ние трѣбва енергично да възстанемъ противъ всѣко нарушение на това съгласие, каквото нарушение ще стане, ако, за да ни скаратъ, известни сили поискатъ да се даде на Сърбия пристанище на Егейско море. По никой начинъ не можемъ да приемемъ това, така щото ще настояваме да се даде на Сърбия пристанище на Адриатическо море. . . . “

Тъй като Тройниятъ съюзъ бѣ решилъ да създаде автономна Албания, а това обезнадеждваше Сърбия, Българското

правителство се зае, отъ една страна, да примири Сърбия съ създаването на Албания, отъ друга, да издействува за сърбитѣ едно албанско пристанище, макаръ и второстепенно, като Медуа или Алесио. Въ този духъ то телеграфира на д-ръ Данева, докато той още бѣше въ Буда-Пеща. Когато се започнаха преговоритѣ за миръ въ Лондонъ, видѣ се, че Тройниятъ съюзъ нѣма да отстжпи по въпроса за сръбския излазъ на Адриатическо море; тогава Сръбското правителство помоли Българското да го поддържа докрай по въпроса за границата между Сърбия и Албания. Тази граница, споредъ сърбитѣ, трѣбваше да върви по вододѣла между водитѣ на Охридското езеро и Черния Дринъ, отъ една страна, и Адриатическо море, отъ друга страна. Въ замѣна на това, Сръбското правителство обещаваше да поддържа Българското по въпроса за Одринъ. Българското правителство даде наставления въ този смисълъ на делегацията, която водѣше преговори за миръ въ Лондонъ.

Искането отъ Сърбия за поправка на разграничителната линия въ Македония.

Сърбитѣ, обаче, не се задоволиха само съ това. Вече въ началото на декември сръбскиятъ печатъ започна открито да заплашва правителството на Пашича съ тежки отговорности, ако се съгласи да отстжпи на българитѣ заетитѣ отъ сръбски войски земи

На 12-и декември въ едно свиждане между руския и българския пълномощни министри въ Бѣлградъ, първиятъ спомена за една поправка на разграничителната линия въ Македония въ полза на Сърбия и даже показа карта съ нанесената поправка. На 13-и декември гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи съобщи на българския пълномощенъ министъръ, че, чрезъ отстжпването по въпроса за адриатическо пристанище, Сърбия ще се почувствува увредена, и при дѣлежа, може би, ще иска да вземе земи отъ България и Гърция.

Между това, преговоритѣ за миръ въ Лондонъ не се развиваха успѣшно. Предстоеше подновяване на военнитѣ действия.

На 27-и декември сръбскиятъ министъръ-председатель, Пашичъ, заяви на министъръ Теодоровъ, който се бѣ отбилъ въ Бѣлградъ, че Сърбия е готова да помогне на България съ нови дивизии; готова е да помогне и въ случай на конфликтъ съ Ромъния; намира претенциитѣ на Гърция прекалени и смѣта, че Солунъ трѣбва да бжде български или, въ краенъ случай,

кондоминиумъ отъ тритѣ държави, но се надява, срещу направенитѣ и бждещитѣ услуги, при окончателната ликвидация да бждатъ направени на Сърбия нѣкои отстжпки. Въ сжщото време сърбитѣ поведоха въ европейската преса усилена агитация противъ Сръбско-българския договоръ. Презъ януарий самъ Пашичъ заяви, че сърбитѣ ще искатъ Прилепъ; сръбскиятъ печатъ повдигна врѣва, че Сърбия е изиграна, че Велесъ, Битоля и Охридъ трѣбва да останатъ сръбски, и че, въ противенъ случай, ще избухне революция. Нѣкои сръбски официални лица сжщо излѣзоха съ подобни изявления. Тъй като въ това време военнитѣ действия се подновиха, Българското правителство се задоволи да телеграфира на пълномощния министъръ въ Петроградъ да протестира предъ Сазонова противъ тѣзи официални изявления и да му заяви: „Ние не възставаме публично противъ тѣхъ, за да не дадемъ на свѣта печално зрелище на съюзни раздори, преди подписването на мира, но че сме длъжни да протестираме противъ тѣхъ предъ нашата покровителка. Ние по никой начинъ не ще се съгласимъ да се излѣзе вънъ отъ линията, опредѣлена въ известния и Сазонову нашъ Договоръ съ Сърбия".

Постжпки на Сърбия за ревизия на Договора.

За превземането на Одринъ, Българското главно командуване реши да се възползува отъ наскоро пристигналитѣ 36 сръбски обсадни орждия. Съ писмо отъ 31-и януарий сръбскиятъ пълномощенъ министъръ съобщи, че Сръбското правителство е решило да изпрати исканитѣ орждия, при условие да бждатъ върнати, щомъ потрѣбватъ на сръбската войска, а за възнаграждение ще се говори по-късно. Българското правителство долови, че сърбитѣ ще искатъ да се възползуватъ отъ тази помощь за ревизия на Договора, затова въ писмото, съ което благодари за готовността, съ която се предлагатъ орждията, пише: „Колкото се отнася до обезщетението за въпроснитѣ орждия и снаряди, Царското правителство, както въ началото още заяви г. Тошевъ, нашиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, е готово да обеззагуби за тѣхъ Кралското правителство въ размѣръ на една сума, която отпосле ще се опредѣли."

На това писмо сръбскиятъ пълномощенъ министъръ отговори, че възнаграждението ще се опредѣли по-късно между двете правителства, но че то не може да бжде парично. На това заявление Българското правителство възрази, че, ако, предвидъ съюзния характеръ на дѣлото, за което се поискаха орждията

и снарядитѣ, Сръбското правителство не прие парично обезщетение, въ случая не може да става дума за друго, освенъ за приложението на Договора и на неговитѣ военни приложения и специално на чл. 5-и отъ Споразумението между Българския и Сръбския генерални щабове отъ 19-и юний 1912 година.

Сръбското правителство, което се намираше вече подъ гнета на създадената военна лига и подъ общественото мнение, дирижирано отъ цензурата на сѫщата лига, се възползува отъ този случай, за да поиска официално ревизията на Договора.

Съ писмо отъ 9-и февруарий до сръбския пълномощенъ министъръ въ София, препись отъ което се изпраща на българския министъръ-председатель, сръбскиятъ министъръ-председатель намира, че на сръбската войска не може да се гледа като на наемнишка, и затова то е неприятно изненадано съ предложението да се даде парично обезщетение за исканитѣ орѫдия и снаряди. Но, тъй като се повдига въпросъ за обезщетение, Сръбското правителство намира за нуждно да поиска поправка на границата, предвидена въ Договора, въ полза на Сърбия. Наистина, въ Договора е казано изрично, че границата, предвидена въ него, не може да се измѣни, но Договоръть е сключенъ при известни предпоставки, които въ действителность се оказаха неоснователни, и Договоръть трѣбва да се измѣня и прилага споредъ действителнитѣ обстоятелства. На това основание той намира, че Договоръть трѣбва да се ревизира по следнитѣ мотиви:

1) По Съюзния договоръ и Военната конвенция, които сѫ утвърдени съ подписитѣ на владѣтелитѣ, Сърбия е задължена да воюва най-малко съ 150,000, а България най-малко съ 200,000 души. За случая Сърбия и България трѣбваше да поставятъ на Македонския театъръ по 100,000 души. Между това, Сърбия е извадила 360,000 а България — само 50,000. Поради това Сърбия има право на повече територия, отколкото е предвидено въ Договора.

2) Въ Договора сѫ предвидени зони — спорни и безспорни. Въ Сръбската безспорна зона спада територията западно отъ Шаръ планина, заедно съ Шкодренския вилаетъ. Въ българската безспорна зона спада територията източно отъ Родопитѣ и отъ р. Струма. Въ спорната зона спада Македония. Между това, за да се избѣгне война съ Австрия, която би могла да компрометира съюзнитѣ успѣхи, Сърбия бѣ длъжна да се откаже отъ Шкодренския вилаетъ и отъ Адриатическия брѣгъ. Следователно, Сърбия е претърпѣла щета въ полза на Съюза, и трѣбва да се обезщети съ територия въ Македония.

3) По Договора, България е длъжна да подкрепи Сърбия съ 100,000 войника въ Македония. Намѣсто това, стана обратно — Сърбия помогна на България на Тракийския театъръ съ повече отъ 50,000 войника. Освенъ това, по молбата на Българското правителство, Сърбия дава и своята обсадна артилерия. Следователно, Сърбия е дала повече, отколкото е предвидено въ Договора, и трѣбва да получи повече отъ уговореното.

4) При преговоритѣ и сключването Договора се изтъкваше непрестанно, че Одринъ и територията източно отъ Одринъ спада въ сферата на Цариградъ и проливитѣ, и българитѣ не претендиратъ за нея. Между това, съ сръбска помощь, тѣзи земи влѣзоха въ сферата на българскитѣ претенции, а отъ това произлиза и четвърти поводъ за проширяване сръбската територия въ Македония.

„Сръбското кралско правителство очаква бързъ братски и съюзнишки отговоръ, толкова повече, че Сърбия не иска нито педя земя, дето не е проливана кръвьта на нейнитѣ най-добри синове, или пъкъ която сѫ български войски завладѣли."

Българското правителство, въ отговоръ на писмото на Сръбското, приготви писмо до своя пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, препись отъ което последниятъ трѣбваше да предаде на Сръбското правителство.

Въ това писмо се отговаря на четиритѣ точки, поставени отъ сърбитѣ, така:

1.

Въ първата точка на писмото си г. Пашичъ казва, че България била длъжна да тури на разположение на Сърбия 100,000 борци. Това не е вѣрно.

Военната конвенция задължава България да тури въ разположението на Сърбия 100,000 борци въ два случая. Въ единия случай това се предвижда безусловно, а въ другия — подъ условие.

Безусловното задължение е предвидено въ чл. 3-и ал. 3-а, но ако Турция нападне Сърбия; тогава България се задължава веднага да навлѣзе въ Турция и отъ своитѣ войски да упѫти къмъ Вардарския операционенъ театъръ армия яка най-малко отъ 100,000 борци.

Условното задължение на България да даде на разположение на Сърбия 100,000 борци се съдържа въ чл. 4-и отъ Военната конвенция, но въ него е казано изрично: „ако не е другояче наредено".

Между това, наредено бѣ другояче съ едно специално споразумение. Следъ сключването на тази Конвенция, началницитѣ на щабоветѣ на дветѣ страни сѫ уговорили и подписали специално споразумение „за разпредѣлението на мобилизиранитѣ войски, за групирането имъ въ зонитѣ на съсрѣдоточаването и за по-нататъшното оперирание". Въ чл. 2-и на това Споразумение е казано: „Цѣлокупната българска армия ще действува въ долината на р. Марица, като, на първо време, остави една дивизия на линията Кюстендилъ—Дупница".

Обстоятелството, че горното е било уговорено така съ едно специално споразумение отъ 15-и септемврий 1912 год., т. е. два деня преди обявяването на общата мобилизация на съюзнитѣ армии, не показва друго, освенъ че въ навечерието на войната респективнитѣ

щабове сж намѣрили за потрѣбно да отговорятъ на една обща военна нужда, базирайки се, именно, на чл. 4-и отъ Военната конвенция.

И така, България е била длъжна да даде на Вардарския операционенъ театъръ не 100,000 борци, а само една дивизия, и то „на първо време", защото въ чл. 3-и на Споразумението отъ 15-и септември изрично е казано: „Ако Сръбската главна армия отблъсне турцитѣ отъ линията Скопие — Велесъ — Щипъ и напредне къмъ югъ, тогава българитѣ могатъ да си послужатъ съ своята дивизия, за да усилятъ войскитѣ на Маришкия театъръ".

Не отговаря на действителностьта и твърдението, че сръбско-българското разграничение въ Македония е било уговорено възъ основа на „предпоставката" досежно бройния съставъ на дветѣ съюзни армии въ Вардарския операционенъ театъръ. Както отъ Договора, така и отъ съставящитѣ неотдѣлна часть отъ него документи, явствува, че никога и никжде не е ставало дума да се дѣли Македония между България и Сърбия възъ основа на военнитѣ сили.

Горнитѣ доводи оборватъ по единъ безсъмненъ начинъ твърдението на г. Пашича, че Сърбия имала право на по-голѣма територия отъ предвидената въ Договора, поради това, че на Вардарския операционенъ театъръ били извадени повече сръбски, отколкото български войски.

2.

Въ втората точка отъ писмото си г. Пашичъ смѣта като безспорна територия за Сърбия земитѣ западно отъ Шаръ планина, заедно съ Шкодренския вилаетъ, за България—земитѣ източно отъ Родопитѣ и р. Струма, а за спорна територия той смѣта цѣла Македония.

Това тълкуване на г. Пашича е произволно и погрѣшно. Въ чл. 2-и отъ Тайното приложение къмъ Договора за Македония се предвиждатъ две евентуалности: или да състави тя една автономна область, съ предѣли, ясно предвидени въ този членъ, а именно: „Шаръ планина, Родопитѣ, Архипелага и Охридското езеро", или пъкъ да се завладѣе тя отъ съюзницитѣ и се подѣли между тѣхъ. Въ последния случай, чл. 2-и отъ Тайното приложение пъкъ означава една часть отъ Македония, която не може да бжде спорна, а друга малка зона, която е спорна, и ще се подложи на арбитража на Руския царь. Въ този членъ изрично е казано, че „Сърбия се задължава да не дири нищо отвждъ линията, отбелязана на приложената карта", като е посочено най-подробно съ споменуване на всички географски пунктове.

Г. Пашичъ погрѣшно тълкува чл. 2-и отъ Тайното приложение и относно онѣзи земи, които се намиратъ северно и западно отъ Шаръ планина и източно отъ Родопитѣ. Въ Договора и неговитѣ приложения никжде не е казано каква часть отъ земитѣ къмъ Адриатическото море ще влѣзе въ предѣлитѣ на Сърбия, нито пъкъ каква часть отъ Одринския вилаетъ ще влѣзе въ предѣлитѣ на България.

Отъ това следва, че отказътъ на Сърбия отъ териториалния излазъ на Адриатическо море не дава право на компенсация въ вреда на България, и то независимо отъ обстоятелството, че Сърбия, доброволно и безъ даже да предупреди България, отстжпи по този въпросъ

предъ Великитѣ сили, даже следъ като Българското правителство и въ София, и чрезъ своя представитель въ Бѣлградъ неоднократно заяви, че е готово да я поддържа въ случая.

3.

Въ третата точка отъ писмото си Пашичъ тълкува, че Сърбия нѣмала задължения да изпраща никаква военна помощь на Тракийския военененъ театъръ, и, понеже пратила две дивизии подъ Одринъ, имала право да иска въ Македония повече отъ уговорената територия. И това тълкуване е невѣрно.

Споредъ ал. 3-а отъ чл. 2-и на Военната конвенция, Сърбия е длъжна да подпомогне България съ всички свои войски, които би й останали на свободно разположение, тъй както и България се задължава да стори сжщото по отношение на Сърбия, съгласно ал. 5-а отъ чл. 3-и на сжщата Конвенция.

Споразуменията, сключени между генералнитѣ щабове, специално и конкретно за водената война, сж още по-изрични въ това отношение. Така, въ чл. 7-и на Споразумението отъ 19-и юний изрично е казано: „Ако ситуацията изисква да се усили българската войска на Маришкия операционенъ театъръ, ако на Вардарския операционенъ театъръ не е нуждно да се държатъ всичкитѣ уговорени войски, тогава потрѣбнитѣ войски се пренасятъ отъ Вардарския на Маришкия операционенъ театъръ и обратно".

Отъ гореизложеното следва, че въ случая Сърбия не е дала нищо повече отъ онова, което е била длъжна да даде, като съюзница, съгласно съюзнишкитѣ си задължения, та затова нѣма защо и да претендира на територия, по-голѣма отъ опредѣлената й отъ Договора.

4.

Въ четвъртата и последна точка на своето писмо г. Пашичъ казва, че преди войната Одринъ, заедно съ часть отъ територията източно отъ този градъ, билъ извънъ българскитѣ претенции. Никжде въ съюзнишкитѣ съглашения подобно нѣщо нѣма, както и не е казано нищо за Санджака и Адриатическото приморие. Ако ли пъкъ е въпросъ кой какви жертви е понесълъ досега въ кръвь и материални срѣдства, ще излѣзе, че пропорционално на припадащитѣ се на съюзницитѣ територии, българскитѣ жертви сж най-голѣми.

Най-сетне, не трѣбва да се забравя, че България се видѣ принудена да отстжпи часть отъ своята територия на Ромъния — нѣщо, което не би станало безъ днешната Съюзнишка война. Загубата, значи, въ случая, претърпѣна сàмо отъ България, е, въ сжщность, единъ видъ изкупление на общитѣ съюзнишки интереси.

Това писмо, което така ясно и категорично опровергава сръбскитѣ доводи, не бѣ изпратено.

Въ това време българската войска бѣ заета при Чаталджа и Булаиръ, и организираше атаката на Одринъ. България, за общата кауза на съюзницитѣ на главния операционенъ

театъръ, имаше нужда, както отъ дветѣ сръбски дивизии подъ Одринъ, така и отъ сръбската обсадна артилерия. Следователно, Българското правителство нѣмаше интересъ въ този моментъ да повдига разпри съ сърбитѣ. Това щѣше да затрудни и сключването на мира, а въ сѫщото време щѣше да насърдчи гърцитѣ и ромънитѣ. Отъ друга страна, Българското правителство не можеше да се съгласи съ претенциитѣ на сърбитѣ. Поради това то намѣри за най-благоразумно да мълчи по въпроса и да го подеме при по-благоприятенъ случай. И наистина, чакъ следъ единъ месецъ, когато атаката на Одринъ бѣ организирана, то се опита да принуди Сръбското правителство да оттегли писмото. За тази цель прибѣгна до Руското правителство. То съобщи писмото на руския пълномощенъ министъръ и поиска отъ Руското правителство да вразуми сърбитѣ, защото Българското правителство е решено подъ никакви условия да не излиза отъ рамкитѣ на Договора и отдѣлнитѣ формални споразумения. Въ сѫщото време повика Тошева, българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, и му даде наставления въ духа̀ на приготвения отговоръ. Следъ връщането си въ Бѣлградъ, на 6-и мартъ, Тошевъ посети Хартвига, рускиятъ пълномощенъ министъръ, и го помоли да посъветва Пашича да оттегли писмото, съ което иска ревизия на Договора. Отъ уклончивия отговоръ Тошевъ разбра, че писмото е писано съ знанието на Хартвига. Срещна се и съ Пашича, и говори по съдържанието на писмото. Но отъ единия, и отъ другия разговори той изнесе впечатление, че сърбитѣ ще настояватъ да задържа̀тъ, ако не цѣлата, поне часть отъ окупираната отъ тѣхнитѣ войски територия.

При все това, надеждата на Българското правителство бѣше въ Русия. То изпрати двамата най-ревностни и най-преданни на Русия русофили — председательтъ на Народното събрание, д-ръ Даневъ, и победительтъ при Люле Бургасъ, генералъ Р. Димитриевъ, — да въздействуватъ на Руското правителство, щото то да не позволява на сърбитѣ да излизатъ съ претенции вънъ отъ Договора, които биха разрушили Балканския съюзъ и биха отчуждили България отъ нашата Освободителка.

На минаване презъ Бѣлградъ, д-ръ Даневъ се срещна съ Хартвига, и телеграфира въ София:

„На Хартвига не може да се разчита, защото ми се вижда, до известна степень, вече ангажиранъ спрямо сърбитѣ. При това положение на нѣщата, не би ни оставало, освенъ да подадемъ нашъ отговоръ на сръбската нота и да поставимъ въпроса за нашитѣ отношения съ сърбитѣ ребромъ — даже съ рискъ да ни заплашатъ съ оттегляне на войскитѣ си отъ Одринъ."

Между това, на 13-и мартъ крепостьта Одринъ бѣ превзета съ открита сила отъ българскитѣ войски. Въ чужбина престижътъ на България и на войската ѝ отново порастна. Всичко, което бѣ засѣнчило славата ѝ, израстнала така бързо следъ Люлебургасското сражение; всичко, което бѣ намалило престижа на България — ромънскитѣ искания, сръбскитѣ и гръцкитѣ жестокости въ Македония и постепенното изтласкване на българскитѣ власти оттамъ, понасяни мълчаливо, изведнъжъ се замѣниха съ голѣма радость и самоувѣреность. Едва следъ това, на 18-и мартъ, Правителството изпрати следния отговоръ на сръбската нота за ревизия на Договора:

„Българското царско правителство крайно съжалява, че не може по никой начинъ да сподѣли този възгледъ. И не може по никой начинъ да го сподѣли, защото, първо, нищо не е направено отъ нашата съюзница Сърбия извънъ това, което тя се е задължила да направи по Договора, Военната конвенция и нейнитѣ приложения, Споразумението между началницитѣ на двата генерални щаба отъ 18-и и 19-и юлий, 29-и августъ и 18-и септемврий 1912 год., споразумения, които, като предвидени въ Военната конвенция, съставятъ часть отъ нея, и, защото, второ, по Договора никѫде не се споменава, нито Адриатическо море, нито Одринъ.

Ние не бихме желали, Господине Министре, да разискваме въпроса, повдигнатъ отъ писмото на г. министъръ-председателя, Пашичъ, тъй като разискването му не може да нѣма лоши последици за закрепването на съюза ни съ Сърбия, съюзъ, който даде вече такива блѣскави резултати, и който, споредъ нашето дълбоко убеждение, е толкова нуженъ за настоящето, колкото и за бѫдещето. Но, ако разискването му се наложи, азъ си запазвамъ правото да дамъ допълнително и обстойно всички наши доводи въ защита на нашето гледище."

Между това, следъ падането на Одринъ, Бѣлградъ бѣ обвзетъ отъ открита вражда къмъ България. Сръбската преса и официалнитѣ лица не скриваха намѣрението си да задържа̀тъ Македония.

Телеграфнитѣ агенции на Англия, Австрия и Франция предадоха изявленията на Сазонова, че опредѣлянето на сръбско-българската граница би докарало сериозни усложнения, и че българи и сърби се надяватъ на арбитража на Руския императоръ. Напоследъкъ, обаче, се забелязвало, че сърбитѣ искатъ да избѣгнатъ подобно разрешение. Макаръ отъ Петроградъ да съобщиха, че подобни думи Сазоновъ не е казалъ, не ги опровергаха. Поради

това министърът-председателтъ, Гешовъ, телеграфира на Бобчева, въ Петроградъ, да напомни на Сазонова, че има отъ Неклюдова „формално обещание да се изпълни буквално Договора съ Сърбия, ако се прекратятъ военнитѣ действия на Чаталджа. Ние се стараемъ, и, ако работата се забави, грѣшката е у турцитѣ".

На 30-и мартъ Сръбската скубщина гласува кредитъ отъ 90,000,000 динара, защото, споредъ министра на финанситѣ, не може да става дума за демобилизация, докато не се сключи мира и докато не се разграничатъ новоосвободенитѣ земи. Въ сѫщото време, покрай струпанитѣ по-рано сръбски войски въ Македония, сега и освободенитѣ при Одринъ сръбски войски сѫ упѫтени за долината на Вардара, а пъкъ обсадната имъ артилерия се разтовари въ Куманово. Поради това Българското правителство телеграфира на легациитѣ въ Лондонъ, Парижъ и Петроградъ да обърнатъ внимание на правителствата върху декларацията на сръбския министъръ, върху трупането на гръцки и сръбски войски срещу България и върху сведенията, че между гърци и сърби имало тайно съглашение срещу България. „Настойте, че не сме ние, които ще бѫдемъ отговорни за разтуряне на Балканския съюзъ, ако Тройното съглашение, което толкова много държеше за този Съюзъ, не вземе веднага енергични мѣрки да се вразумятъ гърци и сърби".

Между това, въ Македония сърбитѣ заплашиха да изтикатъ българскитѣ власти и отъ Щипъ, Кочани и Струмица. Поради това, по настояване на генералъ Паприковъ, министърът-председателтъ телеграфира въ Щаба на действуващата армия да изпрати по една дружина въ тѣзи градове и да побърза съ изпращането на останалата часть отъ 8-а дивизия.

На 11-и априлъ Сазоновъ телеграфира до руския пълномощенъ министъръ въ София, че били много загрижени по извънредното изостряне на въпроса за разграничаването между България, Гърция и Сърбия, че не искали да допустнатъ и мисъль за братоубийствената война и че, като пращали настоятелни съвети за успокоение на Атина и Бѣлградъ, тѣ обръщали сѫщевременно вниманието и на Българското правителство върху неизброимитѣ бедствени последствия, въ които би вкарало България едно сблъскване съ нейнитѣ съюзници. Имало опасность отъ Ромъния и Турция. Русия сторила всичко за ограждане на България отъ нападения изотзадъ. Но, въ случай на братоубийствено сблъскване, руското обществено мнение щѣло да се отвърне отъ България, и Русия щѣла да остане

безучастна зрителка на гибельта на българското дѣло, и да се ограничи изключително съ запазването на рускитѣ интереси. Българитѣ не трѣбвало да губятъ изпредвидъ, че при сблъскване съ сърбитѣ ще рухне цѣлиятъ Договоръ отъ 1912 год., на който се основаватъ българскитѣ права за разграничение на Македония. Това сблъскване щѣло да повреди на българскитѣ парични домогателства и да затвори вратата за заеми. На края, Сазоновъ съветва, преди всичко, да се обуздае печата и после да се срещнатъ българскиятъ и сръбскиятъ министъръ-председатели.

Българскиятъ министъръ-председатель съ телеграма отъ 13-и априлъ до Легацията въ Петроградъ посочва, че не България е изострила положението, че не българскиятъ печатъ е започналъ полемиката, че Пашичъ съ писмото си повдигна въпросъ за ревизия на Договора, че седемь гръцки дивизии има около Солунъ; дветѣ сръбски дивизии, върнати отъ Одринъ, сѫ оставени около Пиротъ, за да бѫдатъ готови срещу България, всички други сръбски войски се съсрѣдоточаватъ въ Македония срещу България. И намира изходъ отъ това положение на основание чл. 4-и отъ Тайното приложение на Договора — Русия веднага да реши спора съ Сърбия. „Сръбската теза по този въпросъ е изложена въ писмото до Пашича. Ние категорично отблъскваме тази теза и, понеже по нея Пашичъ иска да се срещне съ мене, всѣка среща е излишна, защото Министерскиятъ съветъ по никой начинъ не може да разисква вече на тази основа" — заключава министърът-председателтъ.

На постѫпкитѣ въ духа на тази телеграма, Сазоновъ отговори, че гърцитѣ и сърбитѣ сѫ уплашени отъ българитѣ, и вематъ мѣрки за самозащита. Той моли Гешова да се срещне съ Венизелоса, съ когото ще може да се споразумѣе. Колкото за сърбитѣ, Сазоновъ приема да се прибѣгне къмъ посрѣдничеството, ако и тѣ се съгласятъ, което ще имъ предложи.

На 19-и априлъ той съобщи на Гешова, че Русия, безъ да чака обръщане къмъ нея на една отъ странитѣ, поставя на дветѣ страни въпроса за своевременното потвърждение, че разногласията между тѣхъ ще се решаватъ не съ силата на оржжието, а съ способитѣ, предвидени въ Договора. На това предложение Гешовъ телеграфира Бобчеву:

„Натоварвамъ Ви да предадете Сазонову нашето приемане на това предложение и нашето пълно довѣрие въ справедливостьта на нашия Третейски сѫдия. Прибавете, че си запазваме правото само да

му представимъ нашитѣ резерви досежно депешата му отъ 15-и того подъ № 213. Тѣзи резерви ще Ви телеграфирамъ утре. Отсега заявете Сазонову, че корективъ въ нашия Договоръ съ Сърбия по никой начинъ не приемаме."

На следния день Гешовъ допълнително телеграфира:

„Ето резервитѣ, които ще изкажете Сазонову досежно арбитража: Съ депеша отъ 15-и того подъ № 1073, преписъ отъ която Ви пратихъ завчера, Сазоновъ твърди, че имало известна часть справедливость въ сръбската аргументация за компенсациитѣ, и че, ужъ, ние сме признали това, защото сме искали да платимъ съ пари за сръбската помощь при Одринъ. Затова трѣбвало ние да внесемъ въ Договора съ Сърбия известенъ корективъ. Протестираме най-енергично противъ какъвто и да е корективъ. Сръбската помощь на Одринъ ние искахме на основание на споразуменията, отъ които Вие имате преписи, та ще можете да ги представите Сазонову. Срещу пари никаква помощь не сме искали. Подиръ възобновлението на военнитѣ действия, като чухме, че сърбитѣ току-що получили въ Нишъ обсадни орждия, които стоеха още опаковани, и които не имъ трѣбваха вече, защото, тѣхнитѣ операции бѣха свършени, ние поискахме да купимъ тѣзи орждия. Сърбитѣ се съгласиха веднага да ни ги пратятъ, като казаха, че лесно ще се споразумѣемъ отпосле. Ако бѣха само загатнали, че срещу тѣзи орждия тѣ ще искатъ корективъ въ нашия Договоръ, щѣхме съ възмущение да отхвърлимъ тѣхното предложение. Може ли ex post facto да се наказваме, да плащаме една неуговорена цена, и то въ територия, за която цена ни дума не продумаха сърбитѣ, когато ни пратиха орждията? Ако се водимъ по тази логика, ние имаме много по-голѣмо право да искаме компенсация за 7-ата дивизия, която, въпрѣки споразумението ни отъ 15-и септемврий, ние дадохме на сърбитѣ въ началото на войната, и която имъ бѣ отъ голѣма помощь при тѣхнитѣ първи операции въ Македония. Като, следователно, повторите пакъ Сазонову, че ние, осланяйки се на високото чувство на справедливость на Руското правителство, сме съгласни да подложимъ нему нашитѣ разногласия съ Сърбия досежно тълкуването и изпълнението на Договора ни, заявете му, че ние решително сме противъ всѣко измѣнение въ този Договоръ — толкова повече, че въ функциитѣ на арбитра, споредъ чл. 4-и отъ Приложението къмъ Договора, не влиза и разглеждането на въпроса за измѣнения въ Договора. А всѣко даване териториални компенсации отвждъ линията, предвидена въ Договора, ще бжде измѣнение на този Договоръ. Това признаха самитѣ сърби, затова и ни предложиха да влѣземъ въ преговори съ тѣхъ за ревизия на Договора — нѣщо, което ние категорично отказваме. И пакъ заявяваме, че други компенсации, освенъ парични за даденитѣ намъ сръбски орждия по никой начинъ не признаваме."

На направенитѣ постжпки въ духа на тази телеграма, Сазоновъ отговори, че въ София криво е изтълкувана. Той заявява тържествено, че никога не е мислилъ иначе, освенъ, че българитѣ сж съвършено прави по Договора, и Русия, като арбитъръ, „ще се произнесе безусловно" въ тѣхна полза.

Обаче, въпрѣки това, Сърбия бавѣше отговора по руското предложение за арбитражъ и въ сжщото време трупаше войскитѣ си въ Македония и на българската граница. Д-ръ Даневъ и министъръ Теодоровъ телеграфираха отъ Виена, че отъ страна на Сърбия има опасность, и трѣбва да се вематъ съответни предпазителни мѣрки. Отъ Атина съобщиха, че тамошниятъ сръбски пълномощенъ министъръ заминалъ за Бѣлградъ, и се предполага, че е постигнато гръцко-сръбско съглашение противъ България. Шефоветѣ на партиитѣ въ София обърнаха сериозно вниманието на министъръ-председателя, Гешовъ, върху това. На 1-и май пълномощниятъ министъръ въ Бѣлградъ телеграфира:

„По сведенията ми, веднага следъ подписването на прелиминарния миръ, Сръбското правителство щѣло да отправи къмъ България искане да се ревизира Договора. Имайки предвидъ трескавото военно приготовление, правено отъ сърбитѣ на нашата граница, боя се да не би, веднъжъ съсрѣдоточението на сръбскитѣ войски завършено, да бждемъ поканени да дадемъ единъ бързъ отговоръ на горното сръбско искане. Допустимо е, отъ друга страна, по силата на едно предварително споразумение между Гърция и Сърбия, да бждемъ предизвикани отъ гръцка страна или, едновременно, и отъ дветѣ. Последнитѣ българско-гръцки инциденти сж симптоматични въ това отношение. Впечатлението ми е, че Сръбското правителство всячески ще се постарае да избѣгне арбитража на Русия. Допускамъ, че и последната би се опитала да се отърве отъ тази задача. Не се съмнявамъ, че цельта на Хартвига и Пашича е чрезъ растещото възбуждане на общественото мнение въ Сърбия да посочатъ конфликта като неизбѣженъ, и така да се въздействува на Петроградъ, да се застжпи за нови отстжпки отъ наша страна, извънъ контестираната зона. Тази игра е много опасна. Когато умоповреденитѣ сръбски държавни мжже и военни видятъ армията си съсрѣдочена на нашата беззащитна граница, изкушението имъ ще бжде тъй голѣмо, щото всичко е възможно. Главенъ цѣръ на това зло е: часъ по-скоро да се привлѣкатъ нашитѣ войски къмъ границата. Тъй могатъ се намали и вѣроятноститѣ отъ една война. Още по-добре би било, ако можемъ бързе да решимъ споветѣ си съ Гърция. Вчера преди пладне отъ Скопие пристигна Путникъ, който има продължително свиждане съ Пашича и краль Петра. По сведенията ми, Моравската дивизия, втори банъ, въ най-кратко време ще мине презъ Пиротъ къмъ Зайчарь. За сръбскитѣ военни приготовления, както и за едно възможно нападение на България, помолихъ тукашния английски пълномощенъ министъръ да телеграфира на своето Правителство."

Всичко това министъръ-председателтъ протелеграфира на легациитѣ въ Петроградъ, Лондонъ и Парижъ и на помощника на главнокомандуващия, комуто предложи „да обсжди зрѣло въпроса".

Помощникътъ на главнокомандуващия отговори:

„Твърде бърза. На № 1340. При настоящето положение на нѣщата, Главната квартира не може да вземе на своя отговорность никакви сериозни мѣрки противъ едно евентуално нападение противъ насъ отъ страна на сърбитѣ. Особено следъ като се съсрѣдочихме и срещу гърцитѣ, защото:

1) Силитѣ, съ които разполагаме тукъ, едва сѫ достатъчни да задържатъ турцитѣ при едно евентуално настѫпление отъ тѣхна страна.

2) Защото всѣко отслабване на нашитѣ войски тукъ ще усложни още повече политическото положение на Страната, понеже ще усили желанието на турцитѣ да ни атакуватъ, съ цель да си възвърнатъ заетитѣ земи.

3) Защото нашата армия по своето количество е твърде слаба, за да може да се бие едновременно на три фронта; това би значило навсѣкѫде да бѫдемъ слаби, следователно, ако ни атакуватъ, да бѫдемъ бити навсѣкѫде. Подобно разхвърляне на войскитѣ, при подобна обстановка, е противно на основнитѣ правила за воденето на войната.

4) Най-много, което можемъ да пратимъ въ София и прочие, е една пехотна бригада, и то като излагаме на най-голѣмъ рискъ операциитѣ си срещу Турция, поради което и Главната квартира не може да вземе отговорността за изпращането ѝ.

Какво, обаче, ще направи тази бригада, срещу събранитѣ вече въ Куманово, Пиротъ и Зайчарь сръбски четири дивизии, освенъ да претърпи позорно поражение и остави, може би, артилерията си въ ржцетѣ на неприятеля. Действително, имаме въ България свободни още набори отъ 1913 год. и отъ другия наборъ — всичко около 40,000 души, но, преди всичко, за тѣзи хора нѣмаме кадри, нѣмаме срѣдства да ги организираме, което е още по-важно, нѣмаме и никаква артилерия за тѣхъ. Следователно, и тази маса нѣма да представлява нищо повече отъ една тълпа, която не ще може да направи нищо срещу организиранитѣ сръбски превъзходни сили.

5) Ако всичко това, което е изложено въ депешата на г. Тошева, е вѣрно, очевидно е, че Отечеството преживява твърде критически моменти; въ такива сѫдбоносни времена военно-политическитѣ задачи не могатъ да се решаватъ съ полумѣрки, а съ бързи, ясни и решителни мѣроприятия, които ясно да говорятъ кои точки да се жертвуватъ и върху кои да се съсрѣдоточатъ всичкитѣ срѣдства на въоржената сила, за да се осигури отбраната имъ. Въ случая дилемата, която се налага отъ обстоятелствата, е ясна: да оттегля ли войскитѣ си отъ Чаталджа и Булаиръ, за да ги съсрѣдоточа срещу Сърбия, макаръ че съ това оттегляне Одринъ и завзетитѣ турски земи въ Тракия отново могатъ да паднатъ въ ржцетѣ на турцитѣ, или, за да запазимъ тѣзи земи, ние не трѣбва да направимъ това оттегляне, а да оставимъ на произвола на сѫдбата Столицата си. Този въпросъ не е отъ компетентностьта на Главната квартира, а на Министерския съветъ, който трѣбва да вземе едно ясно решение по него и да даде своитѣ заповѣди на Главното командуване, на което, въ такъвъ случай, не ще остане, освенъ да се съобрази съ решението на Правителството. На своя отговорность то не може да остави вратитѣ на Одринската крепость отворени за досегашнитѣ ѝ владѣтели. Сѫщата обстановка бѣше презъ 1885 година. Тогава единъ Министерски съветъ, подъ председателството на Княза, въ София, реши Южната армия да се съсрѣдоточи срещу Сърбия. Решението бѣ съобщено на Главната тогава квартира, която и взе мѣрки, та съсрѣдоточи армията на Сливница и прочие. Очевидно е, че и сега трѣбва да стане подобно нѣщо и то часъ по-скоро, понеже Главната квартира не може да решава на своя отговорность този въпросъ.

6) Понеже изложеното въ пунктъ 5-и е твърде рискувано, и къмъ тази мѣрка не трѣбва да се прибѣгва, освенъ въ краенъ случай, повтарямъ онова, което вече не веднъжъ имахъ случай да ви съобщя, и то е: Че, за да можемъ да бѫдемъ свободни да съсрѣдоточимъ войскитѣ си срещу Сърбия, трѣбва часъ по-скоро да се сключи миръ съ Турция.

7) Моля Съветътъ да има още предвидъ, че моитѣ ходатайства за съсрѣдоточаването на хранителнитѣ припаси за войската въ известни пунктове по даденитѣ въ това ходатайство срокове не е уважено, че въ тѣзи пунктове нѣмаме нито драмъ храна. Тогава отде и съ какво ще хранимъ войскитѣ, ако трѣбва да се пристѫпи веднага къмъ съсрѣдоточаването имъ.

8) Не виждамъ още да е уреденъ въпросътъ съ Ромъния. Тогава отде ще доволствуваме армията съ всички видове припаси въ случай на конфликтъ съ Сърбия и Гърция, при който конфликтъ, отчевидно е, че всички пристанища на Бѣло море ще бѫдатъ закрити за насъ."

При това тежко положение, на Българското правителство не оставаше друго, освенъ да иска по-скоро арбитражъ. Още сѫщия день, 3-и май, министъръ-председательтъ телеграфира въ Петроградъ, че е време Императорското правителство да встѫпи въ своитѣ функции на третейски сѫдъ, които започватъ, щомъ едната страна заяви, че смѣта за невъзможно да се постигне съгласие съ непосрѣдствени преговори. Той моли Императорското правителство, като вземе въ съображение, че сръбското искане за ревизия на Договора е равносилно съ отричане отъ тѣхна страна на неговото приложение, да постанови да се изпълни той отъ сърбитѣ чрезъ изпразване на безспорнитѣ мѣстности отъ Македония, и да се произнесе върху спорната зона споредъ чл. 2-и отъ Тайното приложение.

Въ това време дълговоденитѣ преговори между Сърбия и Гърция подъ натиска на военнитѣ лиги, бѣха привършени. На 22-и априлъ бѣ подписанъ въ Атина следниятъ протоколъ:

„Негово Превъзходителство г. Ламбросъ Коромиласъ, гръцки министъръ на външнитѣ работи, и Негово Превъзходителство г. Матиасъ Бошковичъ, пълномощенъ министъръ на Сърбия въ Атина, действувайки отъ името на правителствата си и въ съгласие съ инструк-

циитѣ, които иматъ, се събраха на съвещание и се съгласиха върху следното:

1) Правителствата на Гърция и Сърбия поематъ задължението да сключатъ и подпишатъ Договоръ за приятелство и отбранителенъ съюзъ въ двадесетдневенъ срокъ отъ подписването на настоящия Протоколъ.

2) Въ този Договоръ ще се уговори, че двѣтѣ правителства ще си даватъ взаимна помощь, щото Гърция и Сърбия да добиятъ обща граница на западъ отъ Вардара, и че трасирането на новата граница ще се уреди по принципъ върху действителната окупация. Общата посока на линия, по която ще следва общата граница, ще бѫде:

Започвайки отъ планинския гребенъ Каменна планина (Камна), който се опредѣля отъ течението на Горна Шкумбия, югозападно отъ Охридското езеро, граничната линия ще заобикаля това езеро откъмъ югъ, ще премине на западния брѣгъ на Прѣспанското езеро въ с. Куско и, пресичайки това езеро, ще стига въ Долно Дупляни, на източния брѣгъ. Оттамъ границата ще минава на истокъ край Рахмали, ще следва линията на водораздѣла между рѣкитѣ Еригонъ (Черна) и Могленица и ще свършва на рѣката Аксиосъ (Вардаръ) на три километра южно отъ Гевгели.

Гръцко-българската, както и сръбско-българската гранични линии ще се опредѣлятъ възъ основа на принципа на действителната окупация и на равновесието между тритѣ държави.

Сръбската гранична линия северно отъ Гевгели ще следва рѣката Аксиосъ (Вардаръ) до вливането на притока ѝ Брѣгалница, по който притокъ ще върви нагоре до нѣкой пунктъ на Старата турско-българска граница.

Гръцко-българската гранична линия ще минава южно отъ Кукушъ, северно отъ Нигрита, презъ Орлякъ и оттамъ презъ езерото Тахино и рѣката Ангиста ще слиза къмъ морето, малко по-наистокъ отъ пристанището Елевтера.

Всички тѣзи гранични линии ще се опредѣлятъ по-подробно и ще се включатъ въ текста на споменатия по-горе съюзенъ Договоръ.

3) Правителствата на Гърция и Сърбия поематъ задължението да преследватъ една и сѫща линия на поведение и да си даватъ взаимно действителна помощь презъ време на преговоритѣ, които ще започнатъ за разпредѣлянето на територитѣ, отстѫпени отъ Турция, да поддържатъ взаимно опредѣленитѣ по-горе граници между Гърция и Сърбия, Гърция и България и Сърбия и България.

4) Въ случай, че се породи нѣкакво разногласие съ България при опредѣляне горнитѣ граници, и всѣко приятелско уреждане на това разногласие би било невъзможно, правителствата на Гърция и Сърбия се резервиратъ да предложатъ на България, съвмѣстно и въ съгласие, щото споритъ да бѫде подложенъ на посрѣдничество или арбитражъ. Въ случай че България откаже да приеме този начинъ за мирно уреждане и вземе застрашително поведение, или би се опитала да наложи претенциитѣ си съ сила, двѣтѣ правителства се задължаватъ, за осигуряване цѣлостьта на владѣнията си, да си даватъ взаимно военна помощь, и да сключатъ миръ само съвмѣстно и въ съгласие.

5) Една военна конвенция ще бѫде сключена въ най-кратъкъ срокъ за подготовка и осигуряване нуждитѣ отбранителни срѣдства, въ случай че едната отъ двѣтѣ държави, безъ предизвикателство отъ своя страна, би била нападната отъ трета сила.

6) . . . . . [1]).

7) Гръцкото правителство се задължава да даде всички улеснения и да гарантира за единъ срокъ отъ петдесеть години пълна свобода на сръбската вносна и износна търговия презъ Солунското пристанище и чрезъ желѣзопѫтнитѣ линии Солунъ — Битоля и Солунъ — Скопие.

8) Настоещиятъ протоколъ ще се запази въ строга тайна. Настоещиятъ протоколъ се състави въ два екземпляра.

Атина, 22-и априлъ 1913 година." [2])

Руското правителство е било уведомено за воденитѣ преговори за сключването на този съюзъ, и се е убедило, че не ще може да склони сърбитѣ да изпълнятъ Договора. Та и не можеше да се намѣри Сръбско правителство, което би могло да наложи това на войската, която бѣ се заклела да не отстѫпи нито педя земя. Поради това, за избѣгване въоръжения конфликтъ, Руското правителство посъветва Българското правителство да признае известни корекции на Договора, а на 7-и и 8-и май подаде въ София следнитѣ ноти:

1) Българскиятъ пълномощенъ министъръ ми предаде вчера телеграмата на Гешова, съ която последниятъ, на основание на чл. 4-и отъ Приложението къмъ Сръбско-българския договоръ, се обръща съ формална просба за нашия арбитражъ, като указва, че моментътъ за това е настѫпилъ. Вследствие на това, можете да заявите на Гешова, че обръщането на Българското правителство къмъ насъ се приема, че, при това, ние потвърждаваме известната нему гледна точка за правото на България да се опира по въпроса за разграничаването на съответнитѣ указания на Договора. Давайки Гешову успокоителни увѣрения въ означения смисълъ, обърнете му вниманието върху следнитѣ обстоятелства, които, споредъ нашето гледище, е необходимо да се иматъ предвидъ. Изпълнението обязаностьта на Третейския сѫдия е за насъ, разбира се, твърде тежко. Ако ние не се отклоняваме отъ него, това е единствено за запазването на мира съ крепкостьта на Съюза, чието възобновяване ние ще поставимъ, като непремѣнно условие, въ нашия арбитражъ. Ако ние сме увѣрени въ това, че България ще се подчини на нашето решение, което въ дадения случай благоприятствува нейнитѣ интереси, намъ е необходимо да бѫдемъ увѣрени, че това решение ще бѫде изпълнено и отъ Сърбия. При това, въ примирителнитѣ условия на съюзнитѣ правителства, главно затруднение въ този моментъ се явява натискътъ на армиитѣ и тѣхнитѣ военачалници. Ето защо, ние придаваме особено значение на

[1]) Съдържанието на тази точка не е публикувано.

[2]) **Дусманисъ, Викторъ.** — „Войната на съюзенитѣ Гърция, Сърбия и Черна Гора противъ България", стр. 31. (Военно исторически сборникъ, год. II, кн. 7 и 8).

нашето предложение за едновременното и равномѣрно прекратяване на въоръженията следъ подписването на прелиминарния договоръ. Най-приемливата форма би била съгласието да се намалятъ съюзнитѣ армии на България, Сърбия и Гърция до една трета или една четвърть отъ досегашния имъ съставъ. Съ съответни предложения се обръщаме въ Бѣлградъ и Атина. После недостатъчно направление на сръбско-българския споръ въ кръга на арбитража. Такова направление подлежи да се даде и на българо-гръцкия споръ, при което ние съвѣтваме двѣтѣ правителства да го (спорътъ) предадатъ на решението на държавитѣ отъ Тройното съглашение въ Парижъ и Лондонъ. Благоволете да ни съобщите възгледа на Гешова на указанитѣ погоре съображения, при което съобщете му, че, по съображения отъ формаленъ характеръ, пристѫпването къмъ арбитражъ може да стане следъ подписването на мира, тъй като дотогава е невъзможно окончателната подѣлба на спорнитѣ територии."

2) „Отъ предшествуващата преписка, а сѫщо и отъ тайното писмо до императорския посланникъ въ Бѣлградъ, тукъ приложено въ преписъ, Вие нѣма да пропустнете да забележите, че, отъ своя страна, въ българския споръ ние продължаваме неизмѣнно да се придържаме о̀ убеждението относно задължителностьта за двѣтѣ страни на свързващия ги Договоръ.

Ако въ дадения случай нашето гледище фактически съответствува на интереситѣ на България, ние всетаки, признаваме, че исканията на Сърбия не могатъ да бѫдатъ оставени безъ всѣкакво внимание, предвидъ на онѣзи основания отъ мораленъ характеръ и политическа целесъобразность, които се изтъкватъ отъ Бѣлградския кабинетъ.

Докато стоимъ върху почвата на изчисленията на въоръжената помощь, принесена отъ всѣка една на друга, аргументитѣ на Сърбия представляватъ само относителна ценность. Тѣхното значение, обаче, бѣ признато навремето отъ Софийския кабинетъ, който пожела да се откупи съ пари за сръбската помощь при превземането на Адрианополъ. Искреното възмущение, предизвикано въ Сърбия отъ това предложение, посочва другата страна на въпроса, която има по-сериозно вѫтрешно значение относно споменатитѣ по-горе аргументи.

Наистина, ако се вгледаме по-отблизо въ характера на помощьта, принесена отъ Сърбия на българитѣ, не може да не се признае, че тя се явява не само като изпълнение на формални задължения, но бѣ въодушевена отъ сѫщия ентусиазъмъ, който се влагаше отъ сърбитѣ при осѫществяването на собственитѣ национални идеали при завоюването на територии, безспорно отходящи къмъ Сръбското кралство.

Ако, на основание на военнитѣ конвенции, сключени вече следъ началото на войната, правото на българитѣ върху неограничената помощь на Сърбия се представлява нагледъ като несъмнено, то много по-строго, отъ гледна точка на общитѣ интереси, се явяватъ онѣзи цели, за които Българското правителство изискваше напрягането на съвмѣстнитѣ усилия, а именно завладяването на Одринъ и на мѣстноститѣ на югъ отъ него, присъединението на които не можеше да се

пресмѣтне отъ двѣтѣ страни при създаването между тѣхъ на Договора и разграничението.

Между това, Сърбия не влизаше въ преговори и спорове по този въпросъ. Нея ржководѣше дълбокото съзнание за вѫтрешна солидарность на интереситѣ на двѣтѣ славянски страни. Не може да не се признае и да не се оцени по достоинство този мотивъ, присѫщъ на сръбската политика и предизвикващъ уважение и съчувствие къмъ нейния ржководитель.

Ние очакваме сѫщо такова мѫдро отношение отъ сегашния Софийски кабинетъ къмъ своитѣ задължения и задачи. Тѣсниятъ националенъ егоизъмъ, на който разчита Австрия, може да блъсне българитѣ върху почвата на непримиримото и формално тълкуване на Договора. Въ този случай тѣ могатъ да получатъ малко повече територия, но рискуватъ да изгубятъ онова, което бѣше най-ценно въ тѣхния Съюзъ съ сърбитѣ: съзнанието на братската солидарность, която го закрепи.

Въ сѫдбинитѣ на Балканския полуостровъ на България е сѫдено, може би, да изиграе най-сериозната роля. Но, ако тя не разбере необходимостьта да обоснове своето положение върху чувствата на солидарность съ едноплеменнитѣ и едновѣрнитѣ държави, тя рискува да продаде своето първенство срещу лещева чорба.

Между това, Българското правителство е длъжно да се позамисли надъ опасностьта да скрепи своитѣ съюзници и съседи съ общото чувство на недовѣрие и подозрение, намѣсто да свърже по-тѣсно съ тѣхъ отношения, обещаващи въ бѫдеще най-блѣскави перспективи за развитието на България.

На единъ пѫть я вика Австрия, на другъ — Русия, която я предпазва отъ лъжливия и гибеленъ изборъ.

Ние твърде много вѣрваме въ здравия смисълъ на България, безъ да говоримъ вече за историческитѣ връзки, които ни съединяватъ и които не тъй лесно ще бѫде за кой да е кабинетъ да разкѫса, за да придаваме твърде голѣма вѣра на посоченитѣ по-горе вѣения. Ние, отъ своя страна, не искаме да напускаме почвата, върху която неизмѣнно сме стоели по отношение на България.

Ако, обаче, последната би избрала пѫтя на тѣсния опортюнизъмъ, би било чудно да се мисли, че това би могло да създаде сериозна опасность за Русия и въ сѫщата степень, въ каквато за България такава политика би се явила, несъмнено като политическа авантюра, по пѫтя на която би я очаквали само разочарования. Понеже, заобиколена отъ враждебенъ блокъ съседи и не намирайки опора на Русия, България безполезно би я търсила въ Австрия, вѫтрешното положение на която вдъхва слабо довѣрие къмъ неговата трайность. Тя не би могла да осѫществи онѣзи задачи на едно мощно развитие, за които ние сме готови да окажемъ, както по-преди, нашето съдействие, ако сама България не бѫде тласната на лъжливия пѫть.

Всичкитѣ тѣзи общи съображения се изтъкватъ сега при решаването на спора на България съ Сърбия. Нека у първата да сѫ формалнитѣ права, а у втората — само нравственитѣ основания, не по-малко силно говорещи на чувството и психологията на народа. България ще

постѫпи мѫдро, ако сама отъ себе си признае необходимостьта на известенъ корективъ къмъ договорното разграничаване, и се съгласи, макаръ и на неголѣми отстѫпки. Направени доброволно, тѣ ще произведатъ толкова по-желателно въздействие въ Бѣлградъ и ще скрепятъ по сѫщество Съюза на дветѣ държави.

Благоволете да се обясните въ посочения по-горе смисълъ, както съ г. Гешова, така и съ онѣзи политически деятели на България, възгледитѣ на които иматъ значение за по-нататъшното направление на политиката на тѣхната държава.

За насъ би било много желателно да предизвикаме сегашния Кабинетъ къмъ размѣна на мнения за по-точното опредѣляне на онази граница съ Сърбия, която той би билъ готовъ да възприеме."

За Българското правителство стана ясно, че Руското правителство ще пристѫпи къмъ арбитражъ, само ако България приеме корективъ на договорнитѣ съглашения съ Сърбия.

Изглежда, че искането корективъ отъ Сръбското правителство не е искрено, но е направено съ цель да се направи арбитража невъзможенъ, поради несъгласието на българитѣ. Поради това, заедно съ гърцитѣ, тѣ се заеха да осуетятъ арбитража. На 13-и май князъ Никола и началникътъ на Разузнавателната служба, майоръ Метаксасъ, се срещнаха съ сръбски военни представители въ Гевгели, и подписаха Военно споразумение: „По никой начинъ една отъ дветѣ страни — Сърбия и Гърция — да не води отдѣлно преговори съ България; тѣзи страни ще оставятъ българитѣ да предизвикатъ и нападнатъ, първо, върху Гърция и, после, върху Сърбия, поотдѣлно, за да може по този начинъ да се обезсили арбитража на Руския царь, предвиденъ въ Съюзнишкия сръбско-български договоръ".

Сѫщия день сръбскиятъ пълномощенъ министъръ подаде на българския министъръ-председатель нота, получена въ София още на 7-и май, въ която Сръбското правителство, като заявява, че Съюзниятъ договоръ е нарушенъ въ самата си основа, иска ревизия на сѫщия, по която иска, освенъ спорната зона, още четири кѫса територии:

1) Единъ дѣлъ територия, като компенсация за всички онѣзи задължения, които България въ течение на тази война не е изпълнила, и за които по Договора тя е била длъжна да изпълни спрямо Сърбия.

2) Единъ дѣлъ територия, като компенсация за всички онѣзи жертви, които презъ време на войната Сърбия понесе прѣко за България, безъ да бѫде за това длъжна по Договора.

3) Единъ дѣлъ територия, като компенсация за онази по-голѣма територия, която България добива на изтокъ, покрай цѣлата своя неспорна територия.

4) Единъ дѣлъ територия, каквато Сърбия губи на западъ съ цѣлото Адриатическо крайбрѣжие.

Съображенията, възъ основа на които се искатъ тѣзи земи, сѫ сѫщитѣ, изложени по-преди въ писмото на Пашича. Ново съображение е само това, че войната била продължена, защото България поискала да ѝ се отстѫпи Тракия съ Одринъ. Така че въ втората фаза на войната Сърбия понася жертви изключително въ полза на България и, следователно, има право на компенсация.

Въпрѣки това, Българското правителство бѣ решено, безъ всѣкакви резерви, да защищава Съюзния договоръ, и да не допуска подъ никакви условия и при никакъвъ натискъ неговата ревизия. И помощникътъ на главнокомандуващия съветва Правителството да не отстѫпва, защото въ последния моментъ Съглашението ще предпочете България предъ Сърбия. Правителството, обаче, не вѣрваше Сърбия, която се готвѣше за война, да отстѫпи, и, тъй като и съ Гърция отношенията бѣха враждебни, а съ Ромъния и Турция — неуредени, то се зае да бѫде отстранена войната, или поне да я отложи. Съ тази цель на 14-и май министъръ-председатель, Гешовъ, се съгласи да се срещне съ Пашича на 19-и май, когато се предполагаше миръть съ Турция да бѫде вече подписанъ.

Между това, въпрѣки проектираното свиждане, сръбскиятъ министъръ-председатель заяви, че Сърбия не може да се откаже отъ ревизията на Договора. По поводъ на тази декларация, българскиятъ министъръ-председатель на 15-и май телеграфира въ Петроградъ:

„Обърнете най-сериозно внимание на Сазонова върху днешната декларация на Пашича, направена следъ съглашението ни лично да се срещнемъ, и върху факта, че, споредъ достовѣрни сведения, за три деня не ще има пѫтнишки влакове отъ Бѣлградъ за Нишъ, тъй като ще се пренасятъ войски. Очевидно, Сърбия не ще се подчини на никакъвъ арбитражъ, и стремглаво върви къмъ ужаситѣ на една братоубийствена война. Питайте Сазонова и ми телеграфирайте: Русия решена ли е да спре тази война и какъ?"

По поводъ на сѫщата декларация, помощникътъ на главнокомандуващия поиска да бѫде ориентиранъ върху намѣрението на Правителството. Министъръ-председатель отговори:

„Министерскиятъ съветъ е решилъ да не се отклонява отъ Договора ни съ Сърбия. И, тъй като сърбитѣ настояватъ да искатъ ревизията му, която ние не можемъ да приемемъ, положението продължава да бѫде сериозно.“

Оставката на кабинета Гешовъ. Следъ подписването на Лондонския договоръ за миръ, олекна на душата на министъръ-председателя. Гешовъ погледна на този моментъ като на такъвъ, който го удовлетворява напълно и го освобождава отъ по-нататъшна отговорность. При това, той забеляза, че Царьтъ не бѣше наклоненъ да му дава по-нататъшното си довѣрие. Царьтъ смѣташе, че Гешовъ не действува достатъчно енергично, смѣло, и не се налага. Това Гешовъ искаше да провѣри съ своята оставка. На 17-и май той поднесе оставката на Кабинета, съ цель да даде възможность на Царя, при ликвидиране на резултатитѣ отъ войната, да повѣри управлението, ако намѣри за нуждно, на новъ кабинетъ.

Оставката се пази въ тайна до връщането на д-ръ Данева отъ Лондонъ, на 24-и май, а Кабинетътъ остана да управлява до 1-и юний.

На 18-и май министъръ-председателтъ телеграфира въ Петроградъ:

„ . . . . . .

Въ единъ моментъ, когато народната душа е преизпълнена съ огорчения и тревоги предъ грозещата опасность отъ посегателството на най-жизненитѣ интереси на нацията, Царското правителство счита, че то би измѣнило на върховния си дългъ, ако би останало равнодушно на тази опасность. Дълбоко убедено въ правотата на своето дѣло, то вѣрва непоколебимо, че Императорското правителство — неговата надежда и опора — ще произнесе неотложно своето властно слово въ Бѣлградъ, за да се избѣгнатъ усложненията, както и рушенията на великото дѣло на Съюза, обединяващъ двата съседни братски народа. И, ако, въпрѣки ожиданията ни, тази опасность не бѫде отстранена, България, ржководима отъ инстинкта на националното си самосъхранение и упована на своитѣ собствени сили, ще се постарае да защити онова, което съставя светинята и непремѣнното условие за политическото сѫществуване на всѣки народъ. . . . . .

. . . . . “

Съюзъ между Сърбия и Гърция.

Между това, воденитѣ преговори между Сърбия и Гърция за съюзъ и военна конвенция бѣха завършени и подписани отъ делегатитѣ на двѣтѣ страни въ Солунъ на 19-и май.

Договорътъ за съюзъ гласи:

„Н. В. кралтъ на гърцитѣ и Н. В. кралтъ на Сърбия, смѣтайки, че сѫ длъжни да бдятъ върху сигурностьта на народитѣ си и върху спокойствието на кралствата; смѣтайки още, при твърдото желание да се запази траенъ миръ на Балканския полуостровъ, че най-целесъобразното за цельта срѣдство е да се свържатъ съ тѣсенъ отбранителенъ съюзъ, решиха да сключатъ съюзъ за миръ, приятелство и взаимна закрила, като си даватъ взаимно обещание никога да не тълкуватъ въ нападателенъ смисълъ тази своя чисто отбранителна спогодба. За горната цель тѣ назначиха за свои пълномощници:

Н. В. кралтъ на гърцитѣ — г. Йоанисъ Александропулосъ, неговъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, кавалеръ на ордена на „Спасителя“, на ордена „Таково“;

Н. В. кралтъ на Сърбия — г. Матиасъ Божковичъ, неговъ пълномощенъ министъръ въ Атина, кавалеръ на ордена на „Спасителя“, които, следъ като размѣниха пълномощията си, намѣрени въ редъ, се съгласиха днесъ върху следното:

Чл. 1-и.

Двѣтѣ високи договарящи страни изрично и взаимно гарантиратъ владѣнията си, и се задължаватъ, ако, въ случай и въпрѣки всѣко очакване, едно отъ двѣтѣ кралства би било нападнато, безъ никакво отъ негова страна предизвикване, да си дадатъ взаимно помощь съ всички свои въоржжени сили, а следъ това да сключатъ миръ, само съвмѣстно и въ съгласие.

Чл. 2-и.

При подѣлбата на земитѣ въ Европейска Турция, които следъ свършването на настоещата война, ще бѫдатъ отстѫпени на балканскитѣ държави по силата на договора за миръ, сключенъ съ Отоманската държава, двѣтѣ договарящи страни се задължаватъ да не влизатъ въ никакво отдѣлно споразумение съ България, да си дадатъ взаимно ефикасна помощь и да действуватъ винаги въ съгласие, поддържайки взаимно териториалнитѣ си стремежи и опредѣленитѣ по-долу гранични линии.

Чл. 3-и.

Двѣтѣ високи договарящи страни, смѣтайки, че за тѣхнитѣ държави съставлява жизненъ интересъ, щото никоя друга държава да не се вмъкне между надлежни тѣхни владѣния на западъ отъ рѣката Аксиосъ (Вардаръ), деклариратъ, че ще си помагатъ взаимно, щото Гърция и Сърбия да придобиятъ обща гранична линия.

Тази гранична линия, почиваща на принципа на действителната окупация, ще тръгва отъ най-високия върхъ на планинския гребенъ Камна, следвайки коритото на Горна Шкумбия, ще обикаля Охридското езеро, ще срѣща западния брѣгъ на Прѣспанското езеро въ

с. Куско, а източния брѣгъ — при Долно Дупени, ще минава близо до Рахманли, ще следва линията на водораздѣла между рѣкитѣ Еригонъ (Черна) и Мъгленица и ще свършва на р. Аксиосъ (Вардаръ), на разстояние около три километра южно отъ Гевгели, съгласно линията, опредѣлена въ подробности въ анекса № 1 на настоещия Договоръ.

Чл. 4-и.

Дветѣ високи договарящи страни се съгласяватъ, че гръцко-българската и сръбско-българската гранични линии ще се опредѣлятъ възъ основа на принципа на действителната окупация и на равновесието между тритѣ държави, както следва:

Източната сръбска гранична линия ще следва отъ Гевгели течението на р. Вардаръ до вливането на Божина Дере въ него, ще върви нагоре по тази рѣка и, минавайки презъ височинитѣ 120, 350, 754, 895, 571 и рѣкитѣ Крива Лжкавица, Брѣгалница и Злетовска, ще се насочва къмъ нѣкой пунктъ на старата турско-българска граница на Осоговска планина, кота 2225, съгласно линията, опредѣлена въ подробности въ анекса подъ № 2 на настоещия Договоръ.

Гръцката гранична линия откъмъ България ще оставя на Гърция заеманитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ земи отъ гръцкитѣ и сръбскитѣ войски срещу Гевгели и Давидово до пл. Бѣласица и Дойранското езеро, следъ това, минавайки на югъ отъ Кукушъ, ще пресича р. Струма северно отъ моста на Орлякъ и ще следва презъ Тахинското езеро и рѣката Ангиста къмъ морето, малко по-наизтокъ отъ залива Елевтера, съгласно линията, опредѣлена въ подробности въ анекса подъ № 3 на настоещия Договоръ.

Чл. 5-и.

Въ случай, че би се породило нѣкакво разногласие съ България, което се отнася до опредѣленитѣ по-горе гранични линии, и всѣко приятелско уреждане на това разногласие стане невъзможно, дветѣ високи договарящи страни се резервиратъ да предложатъ на България, съвмѣстно и въ съгласие, щото споритъ да се подложи на посрѣдничеството или на арбитра на владѣтелитѣ на силитѣ отъ Тройното съглашение или на шефове на други държави. Въ случай че България би отказала да приеме този начинъ за миролюбиво уреждане на спора и би заела заплашително поведение спрямо едно отъ дветѣ кралства, или би предприела действия, за да наложи претенциитѣ си съ сила, дветѣ високи договарящи страни поематъ официално задължението да си дадатъ взаимна помощь съ всичкитѣ свои сили и следъ това да сключатъ заедно договоръ за миръ, само съвмѣстно и въ съгласие.

Чл. 6-и.

За подготовка и осигуряване на военни мѣрки за отбрана ще се сключи военна конвенция, въ възможно най-кратъкъ срокъ отъ подписването на настоещия Договоръ.

Чл. 7-и.

Н. В. кралътъ на гърцитѣ поема задължението, щото Правителството му да даде всички нуждни улеснения и да гарантира за единъ срокъ отъ петдесеть години пълна свобода на износната и вносната сръбска търговия презъ Солунското пристанище и презъ желѣзопжтнитѣ линии Солунъ — Скопие и Солунъ — Битоля.

Тази свобода ще бжде, колкото може по-широка, стига само да е въ съгласие съ пълното и цѣлостно упражнение на гръцкия суверенитетъ.

Една специална спогодба ще бжде сключена между дветѣ високи договарящи страни въ срокъ отъ една година отъ днесъ за уреждане подробноститѣ по приложението на настоещия членъ.

Чл. 8-и.

Дветѣ високи договарящи страни се съгласяватъ, щото, веднага следъ окончателното уреждане на всички произтичащи отъ настоещата война въпроси, генералнитѣ щабове на дветѣ армии да се споразумѣятъ, съ цель да уредятъ въпроса за паралелно увеличение числеността на военнитѣ сили на странитѣ.

Чл. 9-и.

Дветѣ високи договарящи страни се съгласяватъ още, щото, веднага следъ окончателното уреждане на всички произтичащи отъ настоещата война въпроси, да пристжпятъ съвмѣстно и въ съгласие къмъ проучването на единъ проектъ за митническа спогодба за по-тѣсно стѣгане търговскитѣ и икономическитѣ отношения между дветѣ страни.

Чл. 10-и.

Настоещиятъ Договоръ ще влѣзе въ сила веднага следъ неговото подписване, и не може да бжде денонсиранъ преди изтичането на десеть години. Намѣрението за прекратяване установеното по силата на този Договоръ трѣбва да се съобщи шесть месеца по-рано отъ едната отъ дветѣ високи договарящи страни на другата, а, ако това не бжде сторено, спогодбата ще продължава да обвързва дветѣ държави до изтичането на една година отъ деня на денонсирането.

Чл. 11-и.

Настоещиятъ Договоръ ще остане строго таенъ. Той не може да се съобщи изцѣло или отчасти на нѣкоя друга сила, освенъ съ съгласието и на дветѣ високи договарящи страни.

Този Договоръ ще се санкционира, колкото може по-скоро, а ратификациитѣ ще се размѣнятъ въ Атина.

За удостовѣрение на горното, надлежнитѣ пълномощници подписаха настоещия Договоръ и сложиха печатитѣ си.

Настоящиятъ Договоръ се състави въ Солунъ въ два екземпляра на деветнадесети май хиляда деветстотинъ тринадесета година."

Възъ основа на чл. 6-и отъ Договора бѣ сключена следната Военна конвенция:

„Н. В. кралътъ на гърцитѣ и Н. В. кралътъ на Сърбия, въ желание да допълнятъ сключения между кралство Гърция и кралство Сърбия Съюзенъ договоръ чрезъ военна конвенция, назначиха за свои пълномощници: . . . . . .
. . . . . .
които, следъ като представиха пълномощията си взаимно, намѣрени въ редъ и изправность, се съгласиха и уговориха следното:

Чл. 1-и.

Въ случай на война между една отъ съюзенитѣ държави и нѣкоя трета сила, избухнала при обстоятелствата, предвидени въ Съюзния договоръ между Гърция и Сърбия, или пъкъ въ случай на ненадейно нападение на значителни сили — най-малко две дивизии — отъ българската армия противъ гръцката или сръбска армии, дветѣ държави— Гърция и Сърбия — взаимно си обещаватъ военна подкрепа, именно: Гърция съ всички свои сили по сухо и по море, а Сърбия — съ всички свои сили по сухо.

Чл. 2-и.

При започването на неприятелскитѣ действия, въ който и моментъ да стане то, Гърция се задължава да има една армия отъ деветдесеть хиляди бойци, съсрѣдоточена между планината Пангеонъ, Солунъ и Гюмендже, а Сърбия — една армия отъ сто и петдесеть хиляди бойци, съсрѣдоточена въ околноститѣ на Гевгели, Велесъ (Кьопрюлю), Куманово, Пиротъ. Освенъ това, Гърция се задължава, едновременно, да има готовъ за действие Флота си въ Егейско море.

Чл. 3-и.

Дветѣ държави се задължаватъ да пренесатъ въ оперативната зона останалитѣ свои военни сили веднага, щомъ тѣ бѫдатъ свободни и готови.

Чл. 4-и.

Не се позволява намаляване на споменатитѣ въ чл. 2-и сили било чрезъ демобилизиране, било чрезъ изпращане войски другаде, освенъ само следъ писмено съгласие на главнитѣ командувания на армиитѣ на дветѣ съюзени държави. Ако Гърция, въ предвидения по чл. 1-и случай, би се намѣрила едновременно въ нужда да се отбранява и противъ нападения отъ нѣкоя друга сила или отъ страна на България, тя — Гърция — се задължава да се притече напомощь на Сърбия, когато бѫде нападната отъ България, съ такова количество войници, каквото бѫде опредѣлено съ обща спогодба, направена въ съответно време между дветѣ главни командувания, споредъ военното положение, и като се вземе предвидъ сигурностьта на територията на кралство Гърция.

Обратно, ако Сърбия би се намѣрила въ нужда да се отбранява противъ нападение на нѣкоя друга сила или отъ страна на България, тя — Сърбия — се задължава да се притече напомощь на Гърция, ако бѫде нападната отъ България, съ такова количество войски, каквото бѫде опредѣлено въ една обща спогодба, направена въ съответно време между дветѣ главни командувания, споредъ военното положение, и като се вземе предвидъ сигурностьта на територията на кралство Сърбия.

Чл. 5-и.

Въ случай, че едната отъ дветѣ договорящи страни би обявила война на България или на нѣкоя друга държава, безъ предварителна спогодба или споразумение съ другата договоряща страна, това обстоятелство ще освободи другата договоряща страна отъ задълженията, които се налагатъ по чл. чл. 1-и и 2-и на настоещата Конвенция. Тази страна, обаче, е длъжна да пази благосклоненъ неутралитетъ къмъ своя съюзникъ презъ цѣлото траене на войната, и ще бѫде задължена да мобилизира веднага: Гърция — най-малко четиридесеть хиляди, а Сърбия — поне петдесеть хиляди боеца на своя територия, за да може да защити своя неутралитетъ и, следователно, свободата на движенията на съюзената армия.

Чл. 6-и.

Военнитѣ операции противъ България ще се основатъ върху общъ оперативенъ планъ. Този планъ ще бѫде съставенъ отъ съответнитѣ генерални щабове на дветѣ държави или отъ тѣхни делегати. Той може по-късно да се видоизмѣни вследствие промѣна на военното положение съ обща писмена спогодба на двата генерални щаба.

Чл. 7-и.

Следъ започването на военнитѣ действия, какъвто и да бѫде ходътъ на военнитѣ операции и каквито и да бѫдатъ територииитѣ, презъ които, докато траятъ военнитѣ действия, минаватъ войскитѣ на едната или другата отъ съюзенитѣ държави, както и каквито и да бѫдатъ градоветѣ, селата или позициитѣ, които ще бѫдатъ заети отъ споменатитѣ войски за военни нужди, окончателното владѣние на земитѣ, които се намиратъ отвѫдъ граничната линия между Гърция и Сърбия, отъ една страна, и България, отъ друга страна, предвидена отъ Гръцко-сръбския договоръ за съюзъ, къмъ който Договоръ настоещата Конвенция съставя допълнение, се урежда така:

Гърция има право да завземе окончателно и да присъедини къмъ територията си земитѣ, които се намиратъ на югъ и изтокъ отъ линията, която тръгва отъ една точка на Вардара, която се намира веднага на северъ отъ Сехово, минава между селата Селимли и Даутли, върви къмъ котитѣ 535, 227, пресича езерото, като върви къмъ кота

208, а следъ това — къмъ котитѣ 397, 1594, планинския гребенъ на Бѣласица, кота 1800 М., северозападно отъ Каракьой до кота 2194 (Перелъкъ).

Сърбия има право да завземе окончателно и да присъедини земитѣ, които се намиратъ северно и северозападно отъ споменатата линия.

Гърция се съгласява, щото Сърбия да завземе една териториална зона, широка десеть километра, находяща се на лѣвия брѣгъ на р. Мѣста (Кара Су), северно отъ Ксанти и източно отъ Бору Гьолъ. Сърбия, отъ друга страна, се задължава да позволи свобода на излазъ и преминаване на Гърция презъ тази зона, и че нѣма никакви претенции надъ нея.

Ако презъ траенето на военнитѣ действия едната отъ дветѣ армии завземе часть отъ територията, градове или села, намиращи се въ зоната, която трѣбва да бѫде завзета отъ армията на другата страна, първата е длъжна да ги опраздни веднага, щомъ поиска това армията, която, съгласно предидещата точка, има право да ги окупира.

Чл. 8-и.

Тъй като военнитѣ операции на съюзнитѣ армии на Гърция и Сърбия иматъ за своя окончателна цель унищожаването на военнитѣ сили на България, то, ако едната отъ дветѣ армии нѣма възможность да постигне тази цель на своя собственъ театъръ на военнитѣ действия, тя се задължава да приеме помощьта на другата армия на сѫщия театъръ на военнитѣ действия. Армията, която е постигнала тази цель на своя собственъ театъръ на военнитѣ операции, се задължава да се притече напомощь на другата, независимо отъ това дали тази помощь ще бѫде поискана или не, за да може, по такъвъ начинъ, чрезъ обща акция на дветѣ съюзни армии, да бѫде принудена България да се подчини на условията, които ще ѝ бѫдатъ наложени отъ дветѣ съюзени държави, и сключи миръ.

Чл. 9-и.

Никоя отъ дветѣ съюзни армии не може да сключи примирие, което да трае повече отъ 24 чàса, или пъкъ да преустанови мълчаливо военнитѣ действия.

Примирие, което трае повече отъ 24 чàса, може да се сключи само следъ общо писмено съгласие на дветѣ съюзени държави, въ което писмено съгласие трѣбва да се опредѣлятъ сѫщевременно и условията на примирието.

Чл. 10-и.

Съюзнитѣ войски ще се ползуватъ взаимно — едната на територията на другата договореща страна — отъ всички правà и привилегии, които се даватъ на войскитѣ на страната (национални) по силата на действуващитѣ закони и укази, изключва реквизициитѣ, що се отнася до издържката, изобщо, продоволствието, санитарната служба, пренасянето на раненитѣ и болнитѣ, погребването на умрѣлитѣ, превозитѣ на всѣкакви материали и на доставкитѣ, предназначени за нуждитѣ на войскитѣ. За тази цель военнитѣ и гражданскитѣ власти на дветѣ договорящи страни се задължаватъ да даватъ всѣко съдействие и услуга, които бѫдатъ поискани отъ съюзнитѣ войски.

Изплащането на направенитѣ покупки за нуждитѣ на войскитѣ на едната отъ дветѣ съюзени държави, намиращи се на територията на другата, трѣбва да става въ брой, по пазарнитѣ цени. По изключение, изплащането може да става съ бонове на предявителя, по искане на едната съюзна войска, предъ надлежнитѣ власти на другия съюзникъ.

Текущата цена на гръцката и сръбската металическа монета или книжна парà ще се опредѣли съ обща спогодба отъ дветѣ съюзени правителства. Разбира се, върху териториитѣ, които сѫ били отнети отъ неприятеля, и сѫ окупирани отъ съюзнитѣ войски, дветѣ договорящи страни се ползуватъ, що се отнася до издържката и продоволствието на войскитѣ имъ, съ правàта, които сѫ признати отъ военното право.

Всѣка една отъ съюзнитѣ войски се ползува съ тѣзи привилегии само върху територията, която принадлежи къмъ нейната собствена окупационна зона, както тя се опредѣля въ чл. 6-и на настоещата Конвенция. Разноскитѣ по превоза на войскитѣ, изобщо на всѣкакъвъ видъ материали, на военната плячка и др. по желѣзницитѣ или съ параходи, ще бѫдатъ за смѣтка на онази отъ договорящитѣ държави, върху територията на която тѣзи превози бѫдатъ извършени.

Чл. 11-и.

Военната плячка принадлежи на съюзната войска, която я е взела.

Въ случай че военната плячка бѫде взета въ общъ бой на съюзнитѣ войски на едно и сѫщо полесражение, плячката ще бѫде раздѣлена между дветѣ армии, пропорционално съ броя на бойцитѣ, взели участие въ боя.

Чл. 12-и.

Настоещата Конвенция е въ сила дотогава, докогато остава въ сила и Съюзниятъ договоръ, сключенъ между Гърция и Сърбия, тъй като Конвенцията съставя допълнение на този Договоръ.

Чл. 2-и на настоещата Конвенция може да се видоизмѣни съ общо писмено съгласие и спогодба на генералнитѣ щабове на надлежнитѣ две държави следъ свършването на настоещата криза и следъ като се издаде заповѣдь за демобилизиране.

Чл. 13-и.

Настоещата Конвенция влиза въ сила отъ деня, въ който ще се санкционира отъ Тѣхни Величества кралетѣ на гърцитѣ и Сърбия или пъкъ отъ надлежнитѣ правителства на съюзенитѣ държави.

За удостовѣрение на горното, настоещата Конвенция бѣ подписана отъ пълномощницитѣ.

Съставенъ въ два екземпляра въ Солунъ на деветнадесети май хиляда деветстотинъ тринадесета година."

Сѫщия день въ Солунъ бѣ подписанъ и Протоколъ за общия планъ на действия на дветѣ държави противъ България. Съдържанието на Протокола е дадено на друго мѣсто.

Вечерьта въ деня, въ който бѣха подписани Договорътъ и Военната конвенция, на сръбско-българската граница стана срещата между българския министръръ-председатель, вече подалъ оставка, и сръбския. Съгласно чл. 2-и отъ сключения Гръцко-сръбски договоръ, Сърбия не можеше да влѣзе въ отдѣлно споразумение съ България, поради което Пашичъ предложи да се срещнатъ четирмата първи министри на съюзенитѣ държави. Макаръ становището на България да бѣ, че Гърция не бива да се вмѣсва въ спора ѝ съ Сърбия, министръръ-председателтъ Гешовъ се съгласи на една среща на четирмата първи министри въ Солунъ. По желанието на последния, реши се да бѫде публикуванъ Съюзниятъ договоръ, но и това не стана, защото Русия не се съгласи. Поради това, обществото остана неосвѣтлено върху какво почиватъ правàта на България.

Руското правителство одобри срещата въ Солунъ и съобщи, че, ако тази среща остане безъ успѣхъ, ще последва друга среща на първитѣ министри въ Петроградъ.

Въ това време българската войска се прехвърляше на западъ съ възможната бързина, и българскиятъ народъ бѣ обвзетъ отъ неудържимо воинствено настроение. Рускиятъ пълномощенъ министръръ въ София на 24-и май донесе:

„Презъ последнитѣ дни воинственото настроение тукъ е значително засилено. Даже убеденитѣ партизани за полюбовни преговори съ Сърбия и Гърция категорично се отказватъ да взематъ подъ внимание такива териториални искания на сърбитѣ, които биха засегнали поне часть отъ „безспорната“ зона. Азъ презъ всичкото време продължавамъ настойчиво да посочвамъ на всичкитѣ български партии опасността, която иде отъ Букурещъ и особено отъ Турция, но тѣ не вѣрвàтъ на тѣзи опасности, и сѫ убедени въ възможността да се дойде до съгласие съ Ромънското правителство.“

Казаното отъ пълномощния министръръ е вѣрно, но въ България вѣрваха, че, безъ съгласието на Русия, Ромъния и Турция не ще посмѣятъ да нападнатъ България.

Навѣрно, вследствие на това донесение, руската дипломация, за да склони дветѣ страни къмъ благоразумие и да ги вразуми да приематъ арбитража, прибѣгна до авторитета на Императора. На 26-и май отъ Москва (Кремль) Императорътъ телеграфира на Българския царь и на сръбския краль:

„Известието за проектираната среща въ Солунъ между министръръ-председателитѣ на четиритѣ съюзени държави, които могатъ отпосле да се срещнатъ въ Петроградъ, ми причини най-голѣмо удоволствие, понеже това намѣрение, изглежда, че издава желанието на балканскитѣ държави да се споразумѣятъ и засилятъ Съюза, който днесъ е далъ най-блестещи резултати.

Съ чувство на тягость се научавамъ, че това решение още не е изпълнено, и че балканскитѣ държави, изглежда, се готвятъ за една братоубийствена война, която е въ състояние да засѣнчи славата, която сѫ добили наедно.

Въ единъ толкова важенъ моментъ, азъ се обръщамъ направо до Ваше Величество, както ме задължаватъ моето право и моятъ дългъ. Двата народа, българскиятъ и сръбскиятъ, съ акта на своя съюзъ, сѫ повѣрили на Русия разрешаването на всѣко недоразумение, отнасящо се до прилагането на Договора и на конвенциитѣ, които се отнасятъ до него. Азъ искамъ, щото Ваше Величество да остане вѣренъ на задълженията, поети отъ дветѣ страни, и да предостави на Русия да разреши сегашното недоразумение между България и Сърбия.

Смѣтайки функциитѣ на арбитъръ не като една прерогатива, но като едно тежко задължение, което азъ не мога да пренебрегна, мисля, че съмъ длъженъ да предупредя Ваше Величество, че една война между съюзницитѣ не може да ме остави индеферентенъ.

Държа да предупредя, че държавата, която би започнала тази война, ще бѫде отговорна предъ славянската кауза, и азъ ще си запазя всичката свобода по отношение поведението, което Русия ще приеме спрямо евентуалнитѣ резултати на една тъй престѫпна борба.

Николай.“

Тъй като Сърбия държеше въ рѫцетѣ си земитѣ, за които претендираше, и България бѣ поставена въ положение да напада, заплашването на императорската телеграма, макаръ адресирана до двамата владѣтели, се отнасяше повече до България. То напълно хармонираше съ сръбското и гръцкото намѣрение да осуетятъ арбитража.

Пръвъ отговори Българскиятъ царь на 29-и май. Той застѫпваше гледището, че Договорътъ трѣбва безусловно да бѫде изпълненъ:

„Получихъ депешата, съ която Ваше Величество, въ грижата си за миръ и за славянското дѣло, апелира направо къмъ мене относно тежката криза, що търпятъ отношенията ни съ нашитѣ съюзници, и която, за нещастие, е подбудена отъ самитѣ тѣхъ. Длъжа на истината да припомня на Ваше Величество, че моето Правителство, дълбоко проникнато отъ отговорността, която би поело, следвайки другъ пѫть, е предварително отговорило на чувствата на Ваше Величество. Въ действителность, още на 13-и миналия — априлъ — то се обърна къмъ г. Сазонова, съ молба да направи той потрѣбното за прекратяване на раздразнението отъ дветѣ страни на границата, като покани дветѣ

страни да се подчинятъ на арбитража, предвиденъ въ тѣхния Съюзенъ договоръ. Тази покана биде сторена. Моето Правителство я пое тутакси. Колкото до Сръбското, то продължаваше една политика, последното проявление на която — декларацията на г. Пашичъ предъ Скупщината — произведе въ моята Страна едно вълнение толкова по-голѣмо, че тази декларация бѣ прочетена въ самия моментъ, когато се подготвяше срещата между министъръ-председателитѣ. Ваше Величество не ще откаже, прочие, да признае, че България е била вѣрна на думата си; че тя чака постоянно, щото арбитражътъ да бѫде възприетъ по неинъ примѣръ и отъ Сърбия, и че Сръбското правителство е, което, избѣгвайки този арбитражъ и трупайки враждебни противъ България проявления, продължава да предизвиква опасности отъ братоубийствена борба. За тази борба азъ и моето Правителство бихме съжалявали повече отъ когото и да било; ние искаме искрено избѣгването ѝ, но не можемъ да вървимъ срещу единодушнитѣ чувства на възмущение, които предизвикватъ у цѣлия мой народъ — на утриньта подиръ нечувани усилия и славни победи — опитванията на нашитѣ съюзници, които, презирайки правото и дадената си клетва, искатъ да му изтръгнатъ най-свещенитѣ плодове на тѣзи усилия и на тѣзи победи. България нѣма само права надъ Македония; тя има неотклонни задължения къмъ едно население, което винаги е било, и иска на всѣка цена да остане българско; и Ваше Величество ще благоволи да си спомни, че презъ дълги години тѣзи задължения бѣха признавани отъ самата Русия.

Фердинандъ."

Сръбскиятъ краль, въ отговора си на императорската телеграма, следъ като се спира върху причинитѣ, по които иска ревизия на Договора, изтъкнати по-преди отъ Пашича, продължава:

„Всички сръбски политици и всички политически партии въ Страната се изказаха единодушно, въ смисълъ, че ние трѣбва да граничимъ съ Гърция, и не бива да допускаме, щото България да граничи съ Албания. Ако, наистина, стане това последното, тогава Сърбия ще се намира въ едно положение по-лошо, отколкото преди войната, що се отнася до нейната политическа и стопанска независимость.

За насъ се касае, следователно, въ този случай, споредъ гореизложеното, за единъ жизненъ въпросъ, докато за България това е, напротивъ, само единъ въпросъ за териториално уголѣмяване.

Надявамъ се, че Ваше Императорско Величество ще проявите тази справедливость къмъ насъ, като признаете, че не ние сме причинили мѫчнотиитѣ, за които става дума, а че тѣ сѫ били наложени на Сърбия по силата на обстоятелствата.

Моята привързаность къмъ славянското дѣло, моята безусловна преданость къмъ Балканския съюзъ не е отъ ново време. Доказателство за това е сключениятъ съ България Съюзенъ договоръ още презъ първитѣ години на моето царуване (1903—1904 год.), както и моята голѣма готовность, съ която посрещнахъ настоещия Съюзенъ договоръ, и се застѫпихъ за него.

Моята Страна и азъ разчитаме въ този тъй болезненъ моментъ на толкова често проявяваната симпатия и благосклонна подкрепа на Ваше Императорско Величество.

Благодарение на закрилата на Ваше Императорско Величество, ние се надяваме да излѣземъ отъ това трудно положение и да запазимъ Сърбия отъ сътресенията, на които тя ще бѫде изложена въ такъвъ случай, намѣсто да пожъне плодоветѣ на своитѣ победи.

Петъръ."

Сазоновъ намираше, че българскиятъ отговоръ е по-категориченъ, откровенъ и отговаря на цельта, която се преследва съ императорската телеграма. Но, тъй като отговорътъ идѣлъ въ време, когато начело на правителството не е вече Гешовъ, той се страхуваше, че едвали ще се постигне желания резултатъ, защото надали д-ръ Даневъ щѣлъ да отиде въ Петроградъ заедно съ другитѣ министри-председатели, за да се извърши Височайшия арбитражъ. А тръгне ли българскиятъ премиеръ, и дума не може да става за тръгване на другитѣ — тѣ ще тичатъ. При това Сазоновъ открито говорилъ предъ пълномощния ни министъръ за неумѣстностьта на уговоркитѣ, правени въ сръбския отговоръ, като ги намиралъ несъгласни съ справедливостьта и съ Договора[1]).

Постѫпки отъ Българското правителство да се ускори арбитража.

Образуването на кабинета на д-ръ Даневъ.

Между това, Царьтъ възложи на шефа на най-преданата на Русия партия и председатель на Народното събрание да състави кабинетъ. На 1-и юний кабинетътъ бѣ съставенъ отъ прогресивната и народната партии, отъ които бѣ и кабинетътъ на Гешова. Д-ръ Даневъ пое портфейла на Министерството на външнитѣ работи. Той и при кабинета на Гешова бѣ посветенъ въ всички тайни, и фактически ржководѣше политиката на Правителството и я представляваше предъ европейскитѣ кабинети. Отъ него произхождаха почти всички инициативи, било по преговоритѣ за миръ, било за разпритѣ съ съюзницитѣ и съседитѣ. Така че д-ръ Даневъ продължи политиката на бившето правителство.

Оставката на Гешова не се посрещна въ Петроградъ съ безразличие. Тя не се одобряваше. Съставеното отъ д-ръ Данева правителство бѣ поставено подъ въпросителна.

[1]) **Бобчевъ, С. С.** — Страници изъ моята дипломатическа мисия въ Петроградъ София, 1940; страница 174.

Царьтъ, който прие съ готовность оставката на Гешова, очакваше отъ Данева по-голѣма енергия, настойчивость и твърдость въ отношенията му съ Руското правителство. Наистина, телеграмитѣ, които д-ръ Даневъ изпращаше до пълномощния министъръ въ Петроградъ, бѣха по тонъ и по изразъ по-силни отъ тѣзи на Гешова. Въ телеграмитѣ на Данева тонътъ бѣше гордъ и надменень, съ което се искаше да се докаже на Сазонова, че отъ Руското правителство се иска бързо разрешение на висещитѣ въпроси съ съюзницитѣ, съ ромънитѣ и съ турцитѣ.

Въ новия кабинетъ бѣ назначенъ за министъръ на войната генералъ Ковачевъ. При генералъ Никифоровъ се бѣха появили голѣми търкания между Министерството на войната и Главното тилово управление, особено по снабдяването на действуващата армия съ храни, снарежение и въоржжение.

Тѣзи търкания, главната причина на които бѣха законнитѣ формалности, о които се придържаше Министерството на войната, доведоха работата дотамъ, че нѣкои войскови части презъ зимата останаха съ лѣтни дрехи, а зимното облѣкло получиха презъ лѣтото. Освенъ това, много части гладуваха, а пъкъ недостигътъ на санитарнитѣ срѣдства бѣ причина на голѣмата смъртность въ войската.

Успѣшното водене на войната даде голѣмо морално надмощие на Главното командуване надъ Министерството на войната. Следъ падането на Одринъ и сключването на Лондонския договоръ за миръ, генералъ Саввовъ стана едвали не кумиръ на българския народъ. Той използува това си положение, за да постави за министъръ на войната своя приятель генералъ Ковачева, който въ Министерския съветъ щѣше добре да застжпва интереситѣ на действуващата армия — така, както ги разбираше генералъ Саввовъ.

Но генералъ Саввовъ възлагаше надежда на генералъ Ковачева и като строеви началникъ. Той го бѣ поставилъ начело на най-силната IV армия, която трѣбваше да нанесе решителния ударъ на най-силната неприятелска група — сръбскитѣ I и III армии въ Македония. Той не искаше да го смѣни тъкмо въ това време, когато се решаваше спора съ съюзницитѣ. Поради това, макаръ и назначенъ за министъръ на войната отъ 1-и юний, генералъ Ковачевъ, съ изволението на Негово Величество Царя, остана да командува IV армия, а, до завръщането му отъ действуващата армия, остави да го замѣства временно, като министъръ, началникътъ на Софийската дивизионна область, генералъ Ботевъ, който отдавна бѣ напустналъ строевата служба, и при обявяване на войната бѣ назначенъ за началникъ на дивизионна область.

По този начинъ въ най-труднитѣ времена, който преживѣ следъ Освобождението си, България се намѣри безъ титуляренъ министъръ на войната.

Постжпки да се ускори арбитража.

На 2-и юний помощникътъ на главнокомандуващия пристигна въ София, дето се срещна съ Царя, и, навѣрно, тогава устно е далъ на Правителството десетдневенъ срокъ да вземе становище: война или демобилизация, защото по-дълго чакане ще деморализира войската. Поради това още сжщия день д-ръ Даневъ телеграфира на българския пълномощенъ министъръ въ Петроградъ да настои предъ Сазонова да ускори арбитража въ рамкитѣ на Договора, ако Сърбия е приела безрезервно това, и че всѣко протакане може да бжде сждбоносно за българо-сръбскитѣ отношения.

Въ отговоръ на императорската телеграма, министъръ-председателтъ на 4-и юний телеграфира въ Петроградъ:

„Отъ депешата на Императора ние разбрахме, че той встжпва въ ролята си на арбитъръ и тържествено кани България и Сърбия да възприематъ арбитража. За насъ това е кардиналниятъ въпросъ, и по него, именно, Българското правителство иска да знае какъвъ е сръбскиятъ отговоръ. Намѣсто това, ние получихме покана да се срещнемъ съ другитѣ балкански министри-председатели въ Петроградъ, види се, съ цель да преговаряме. Ние откровено заявяваме, че намъ е непонятна тази процедура, и добавяме, че всѣко преговаряне съ сърбитѣ по териториалнитѣ въпроси е безполезно губене на време, защото за лишенъ пжть ще се установи, че споразумение направо съ тѣхъ е изключено. При тази обстановка, ако Императорското правителство държи да смекчи конфликта между България и Сърбия, който грози да се разрази твърде скоро въ кърваво стълкновение, не остава, освенъ да ни уведоми веднага, че Сърбия приема арбитража безусловно, въ силата на границитѣ на Договора. Въ противенъ случай, дайте да се разбере най-откровено, че войната, каквито последствия и да има, е неминуема, за което всичката отговорность ще падне не върху насъ. Добавямъ, че днешното натегнато положение може да трае само дни, следъ което вече ще заговоримъ съ ултиматумъ, отправенъ направо къмъ Сърбия. Нима трѣбва да стигне работата дотамъ?“

На 5-и юний д-ръ Даневъ даде подробенъ и отлично аргументиранъ отговоръ на писмото отъ 12-и май, съ което Пашичъ иска ревизия на Договора. Той е почти сжщиятъ, който бѣ

приготвилъ Гешовъ, въ отговоръ на писмото на Пашича отъ 9-и февруарий. Отговорътъ завършва съ апелъ да се предостави дѣлежа на спорната зона на разрешението на Руския императоръ, възъ основа на чл. 2-и отъ Тайното приложение къмъ Договора.

На 4-и юний Французското правителство пожела да се осведоми по въпроса за срещата на съюзнитѣ министри въ Петроградъ и по въпроса за демобилизирането на армиитѣ. По този поводъ д-ръ Даневъ телеграфира до Легацията въ Парижъ:

„Преди да говоримъ за свиждане, сърбитѣ трѣбва да приематъ арбитража на основание и въ рамкитѣ на Договора, както гласи и телеграмата на Императора.

Демобилизацията приемаме, ако, възъ основа Тайното приложение къмъ Договора, се допустнатъ, наравно съ сръбскитѣ, и наши гарнизони въ завзетитѣ отъ Сърбия части на Македония, като съдружески кондоминиумъ . . . .“

На 6-и юний министърът-председательтъ, д-ръ Даневъ, телеграфира до пълномощния ни министъръ въ Петроградъ:

„Положението е крайно натегнато. При все това Императорското правителство не е могло да въздействува на Сърбия да приеме безусловно договорния арбитражъ и демобилизацията, при съвмѣстно окупиране на завзетитѣ отъ Сърбия мѣстности въ Западна Македония, чрезъ смѣсени сръбско-български гарнизони. Ако това не стане до недѣля, ние не отговаряме за последствията, които ще трѣбва да паднатъ всецѣло върху сърбитѣ, понеже отказватъ да се съобразятъ съ Договора. При тази обстановка, Българското правителство намира за невъзможно да се спира на предложението за ходене въ Петроградъ да преговаря. Обърнете сериозно внимание на Императорското правителство, че, докато се преговаря въ Петроградъ, конфликтътъ може на всѣка минута да се разрази на границата отъ натрупанитѣ тамъ войски. Успокоението ще настжпи не отъ преговаряне, а, напротивъ, то може прямо да докара до отчаяние нашето общество, а въ първа линия — отъ немедленото демобилизиране. Нашето условие въ случая за съвмѣстното окупиране не само е справедливо и основано на Договора, но и първата сериозна крачка за сближаване съ Сърбия и за по-лесното и по-малко болезнено изпълнение на евентуалното решение на арбитра. Ето защо, ще моля Императорското правителство да направи въ двана десетия часъ последното решително налягане върху Сърбия — да отстжпи предъ текста на Договора, предъ здравия разумъ, предъ сждбоносната отговорность.“

Стълкновението съ съюзницитѣ бѣше неизбѣжно за Правителството. Заради това то искаше да възстанови веднага добритѣ дипломатически отношения съ Турция, като вѣрваше, че въпросътъ съ ромънскитѣ претенции, възникнали наново, е въпросъ отъ областьта на общата политика на силитѣ и на тѣхното политическо равновесие въ Европа. Министъръ-председательтъ, д-ръ Даневъ, неоснователно предполагаше, че воюването на Ромъния срещу България би било единъ отъ поводитѣ за Голѣмата европейски война, какъвто поводъ силитѣ искали на всѣка цена да избѣгнатъ. Споредъ него, за Правителството оставаше само мжчния въпросъ за отношенията съ Сърбия. На нѣколкократната покана да замине министъръ-председательтъ, д-ръ Даневъ, за Петроградъ, Министерскиятъ съветъ усвои гледището, че, въпрѣки предлаганата конференция на министъръ-председателитѣ, войната съ съюзницитѣ може да избухне, „безъ да щемъ“, защото България не може да приеме демобилизиране, безъ съюзницитѣ да се съгласятъ за съюзнишки кондоминиумъ въ Западна Македония, за което даваше право Договоръть. „Ако всички тѣзи аргументи — телеграфира д-ръ Даневъ на 7-и юний въ Петроградъ — не помогнатъ да стреснатъ руситѣ, за да вкаратъ сърбитѣ въ пжтя на правдата и мира, тогава ние се отказваме да разберемъ тази руска политика, и не ни остава, освенъ да дочакаме съ скрѣбь за изгубени мечти, ударитѣ на сждбата, отдето тѣ и да идатъ“.

Недоразуменията между българи и гърци.

Враждата между българи и гърци.

За влошаване отношенията между българи и гърци допринесе твърде много старото църковно съперничество. Както е известно, часть отъ българското население, било по традиция, било поради икономически връзки, било поради натиска на турцитѣ, още оставаше подъ ведомството на Гръцката патриаршия. Когато, обаче, българскитѣ войски завладѣха тѣзи мѣста, всички българи се отказаха отъ Патриаршията, и минаха подъ Екзархията, заедно съ църквитѣ, които бѣха построили като патриаршисти. Гръцкитѣ учители и свещеници, останали безъ ученици и пасоми, следователно безъ работа, се принудиха да напустнатъ селата, и да търсятъ другаде работа. Такъвъ бѣ случаятъ съ общинитѣ въ Сѣрско: Радево, Савекъ, Латарово, Кюпрю, Кумлиа, Бараклж, Долна Джумая, Еникьой, Вѣтренъ. Просяникъ, Крушово.

Това преминаване на българитѣ въ лоното на народната черква, заедно съ храмоветѣ, се представи отъ останалитѣ безъ пасство гръцки свещеници и безъ работа гръцки учители като плодъ на насилие отъ българската власть. Не може да се откаже,

че е имало и престараване отъ нѣкои военни и граждански длъжностни лица, но то, изобщо, е продължение на онова естествено движение, което сѫществуваше още преди войната. Българскитѣ военни и граждански власти никѫде не посегнаха върху църковнитѣ и училищни права на гърцитѣ.

Отъ друга страна, гръцкитѣ войски при настѫплението си въ българскитѣ области въ Югозападна Македония показваха често невъздържана неприязненость къмъ българитѣ-екзархисти, които тѣ смѣтаха за българогласни елини. Къмъ всички тѣхъ гърцитѣ се отнасяха съ презрение, и, доколкото бѣ възможно, имъ пакостѣха, като ги третираха даже по-зле отколкото турцитѣ.

За влошаване на отношенията между българи и гърци допринесоха и обикновенитѣ престѫпници. Обикновени крадци и разбойници, затворени отъ българскитѣ власти, веднага се обявяваха за гърци, представяха се като мѫченици за гръцката кауза, и изпросваха покровителството на гръцкитѣ военни власти. Не сѫ липсвали и случаи: престѫпници, арестувани отъ гърцитѣ, да сѫ прибѣгвали до помощьта на българскитѣ власти. А провинилитѣ се, особено въ периода на военнитѣ действия, докато се установятъ граждански власти, бѣха много.

Проникване на гърцитѣ въ окупиранитѣ отъ българитѣ земи.

Неуспѣхътъ при Чаталджа наложи бързото пренасяне на 7-а дивизия отъ Македония въ Тракия, а това даде възможность на съюзницитѣ, особено на гърцитѣ, не само да се почувствуватъ пълни господари въ заетитѣ отъ тѣхъ земи, но и да проникнатъ въ земитѣ, които българитѣ освободиха съ кръвьта си.

Веднага следъ заминаването на 7-а дивизия отъ Солунско, започна проникването на гръцкитѣ войски въ завладѣнитѣ отъ българитѣ земи. Лѫгадинската и Нигритската околии бѣха заети отъ българитѣ. Гръцка редовна и нередовна (андарти) войска въ тѣзи мѣста, преди предаването на турцитѣ въ Солунъ и прекратяването на военнитѣ действия, не бѣ стѫпвала. Въ началото на ноември бѣ установена и българска администрация. Липсата на български войски, които да заематъ всички мѣста, даде възможность на гърцитѣ, които имаха по-голѣмата часть отъ армията си около Солунъ, да се промъкнатъ между слабитѣ български части, и малко по малко да завладѣятъ фактически тѣзи земи.

Проникването на гърцитѣ вече въ началото на ноември бѣше чувствително, и заплашваше да се изроди въ инциденти. Къмъ 10-и ноември Българското правителство направи постѫпки въ Атина по този въпросъ. Гръцкиятъ министерски съветъ разгледа оплакванията на българитѣ и, „за избѣгване инциденти при сѫществуващата неприязненость“, предложи да се направи споразумение върху следнитѣ три точки:

1) Да се прекрати преминаването на всѣка армия презъ редоветѣ на другата, като се приеме положението на една дата, напр. на 8-и или 10-и ноември.

2) Тамъ, дето дветѣ армии сѫ въ контактъ, да се заповѣда да се отнасятъ приятелски, като се даде командуването на онази армия, чийто командиръ е по-старши.

3) Втората точка да се приложи и въ Солунъ.

Като съобщава това на българския пълномощенъ министъръ, Хаджимишевъ, гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи, Коромиласъ, не скри, че задачата на дветѣ правителства ще бѫде крайно затруднена, ако духътъ на неприязненость, подклажданъ отъ комитаджиитѣ и старитѣ пропаганди, вземе върхъ въ дветѣ армии.

Въ третата точка българитѣ съглеждаха домогване на гърцитѣ да останатъ господари на Солунъ.

Българскиятъ министъръ-председатель съобщи тѣзи точки на Главното командуване. Щабътъ на последното направи контра-предложение, което на 18-и ноември министъръ-председательтъ предложи на Гръцкото правителство. Споредъ това контра-предложение, привременното управление на окупиранитѣ земи трѣбваше да бѫде устроено по следния начинъ:

Всички мѣстности на истокъ отъ Вардара да останатъ подъ управлението на българитѣ, а на западъ отъ Вардара — на гърцитѣ. Българскитѣ войски въ Солунъ да останатъ подъ началството на гръцкия князъ Никола, като въ този градъ се назначи за плацъ-командантъ на българскитѣ войски генералъ Андреевъ.

Въ отговоръ на това предложение, Гръцкото главно командуване предложи чакъ на 30-и ноември друго: 1) Всички мѣста, градове и села, въ която часть на театра на военнитѣ действия и да се намиратъ, да бѫдатъ окупирани отъ онази войска, която първа ги е завзела или която първа е преминала презъ тѣхъ. Другата съюзна армия, до окончателното раздѣляне на земитѣ, ще оттегли своитѣ административни власти, които е установила.

2) Една смѣсена комисия отъ дветѣ войски ще изследва на самото мѣсто и ще разреши въпроса за спорнитѣ мѣста.

При това, Гръцкото главно командуване добавя: „Мнението на Българския щабъ на армията, че всички мѣста на изтокъ отъ Вардара сѫ били окупирани по-напредъ отъ българитѣ, не е основателно, и това лесно ще се докаже съ официални сведения. Ние протестирахме противъ проникването на български отреди въ нашитѣ линии на югъ отъ Солунъ въ момента, когато градътъ бѣше се предалъ на Н. В. гръцкия князъ".

Това предложение бѣ забавено умишлено, за да се даде възможность на гръцкитѣ войски да проникнатъ на изтокъ и на северъ отъ Солунъ, и самото предложение цели да осигури мѣстата, въ които гърцитѣ сѫ успѣли да проникнатъ.

Българскиятъ министъръ-председатель, като съобщава това гръцко предложение въ Щаба на действуващата армия, добавя: „Мисля, че не ще бѫде лесно да се извадятъ гръцкитѣ административни власти отъ мѣстноститѣ, които се управляватъ отъ тѣхъ, и които сѫ окупирани най-напредъ отъ тѣхъ, та обсѫдете въпроса дали не може горниятъ контра-проектъ да се вземе за основа". . . .

Отъ тѣзи изрази се вижда доколко министъръ-председателтъ не е осведоменъ. Той даже не знае, че въпросътъ се касае не до българско, а за гръцко проникване.

Въ отговоръ на тази телеграма, началникътъ на Щаба предложи: 1) да се възложи на българския делегатъ при Гръцката главна квартира, генералъ Хесапчиевъ, съ други офицери, които пребиваватъ въ Македония, избрани отъ него, часъ по-скоро да разрешатъ спорнитѣ въпроси; 2) къмъ тази комисия да се присъедини и специаленъ делегатъ, изпратенъ отъ Правителството; 3) часъ по-скоро да се тури край на тѣзи разпри, за да се избѣгнатъ конфликти.

Отъ тази телеграма министъръ-председателтъ заключи, че Българското главно командуване приема по принципъ гръцкото предложение; той се съгласи съ мнението на началника на Щаба, и възложи на генералъ Хесапчиева съ офицери, избрани отъ него, и съ Грековъ, който бѣше въ Солунъ, да разрешатъ всички спорни въпроси, като въ Солунъ остане сѫщото положение, съ български помощникъ-командантъ.

Генералъ Хесапчиевъ по въпроса влѣзе въ сношение съ Гръцката главна квартира, и на 5-и декемврий получи писмени предложения: 1) Фактътъ, че редовни войски сѫ заели известна

територия, градове или села, дава на тѣзи войски пълни изключителни права за военна и политическа администрация до окончателното уреждане на териториалния въпросъ. Една таблица ще укаже територитѣ, градоветѣ и селата, заети най-напредъ отъ едната или другата армия. 2) Съюзнитѣ войски, които се намиратъ въ района, въ който сѫ установени власти отъ другата, могатъ да останатъ на мѣстата си, но като гости. 3) Запрещава се въ бѫдеще всѣко движение на войски за заемане територии, градове и села, заети вече отъ другата армия. 4) Съюзнитѣ войски, които се намиратъ като гости, освенъ отъ патрулиране за поддържане реда въ своитѣ войски, нѣматъ никакво друго право, нито на реквизиция, нито на полиция.

Съ това предложение гърцитѣ гледаха, преди всичко, да придобиятъ пълни и изключителни права въ Солунъ и после въ онѣзи градове и села, въ които тѣ бѣха проникнали между пръснатитѣ български малки отреди и задъ тѣхъ. Въ сѫщото време тѣ се стремѣха да отхвърлятъ властитѣ въ онѣзи мѣста, дето мѣстното българско население бѣ установило такива.

Така, още въ началото на ноември въ околията Караджово (Караджа Ова), Мъгленско, дяконътъ Евстатий бѣ установилъ временно избрани комисии въ Сѫботско и селата. Покъсно гръцкитѣ войски разтуриха комисиитѣ, назначиха околийски началникъ на Мъгленско, който назначилъ мюдири и кметове и ги заклелъ въ името на гръцкия краль. Следъ това продължиха обезоръжаването на турцитѣ, което бѣха започнали българитѣ, и туриха ръка върху пушкитѣ, събрани отъ дякона Евстатий. Освенъ това, тѣ отнеха и складоветѣ съ храни, устроени и запечатани отъ българскитѣ власти.

Суспендиранитѣ български власти се обърнаха къмъ най-близката българска военна часть въ Гевгели, отдето бѣ изпратена 5/27-а рота, съ заповѣдь да възстанови българската власть. Ротата пристигна въ Сѫботско на 28-и ноември и веднага заяви на командира на гръцкия 3/9-и батальонъ, който бѣ окупиралъ Сѫботско и околностьта, че трѣбва да бѫде възстановена българската власть, намѣсто гръцката. Последниятъ, следъ дълги увещания, склони ротния командиръ да почака, докато уведоми началството си, и докато получи заповѣдь да се оттегли. Въ сѫщото време ротниятъ командиръ отне единъ складъ съ храни и часть отъ турското орѫжие, въоръжи триста души мѣстна милиция и започна да я обучава. Най-после той тури край на произвола на гръцкитѣ андарти, които обикаляха изъ селата, обезоръжа-

ваха и ограбваха българитѣ, и запрети на гръцкитѣ свещеници да служатъ на гръцки езикъ въ българскитѣ черкви.

Още въ началото гърцитѣ покровителствуваха своитѣ съплеменници, българитѣ-патриаршисти и даже турцитѣ за смѣтка на българитѣ и заемаха българскитѣ училища за квартири, за да попрѣчатъ на откриването имъ. Къмъ срѣдата на декемврий изгониха учителя и свещеника отъ Чичигжзъ и близкитѣ села и, като видѣха, че това мина безнаказано, разпространиха преследването по всички земи, окупирани отъ гърцитѣ. Това преследване, все по-ожесточено, продължи, докато всичко по-заможно, по-събудено българско бѣ унищожено или прокудено.

Гърцитѣ не оставиха на мѝра дори и Зографския манастиръ въ Св. Гора, та, по настояването на игумена, за охрана на манастиря бѣ изпратенъ единъ взводъ отъ 14-и полкъ.

Въ Гюменджа, покрай българската администрация, гърцитѣ поставиха свой приставъ, който, заедно съ окупационнитѣ гръцки войски, правѣше всевъзможни прѣчки на управлението. На 14-и декемврий гърцитѣ туриха ржка върху събранитѣ отъ българскитѣ власти храни, при това биха селянитѣ и принудиха 30 души, заедно съ кмета, да избѣгатъ, като заявиха, че ще ги застрелятъ, ако се върнатъ. Когато българскиятъ околийски началникъ обърна вниманието на гръцкия приставъ върху това, последниятъ каза, че тѣ имали заповѣдь да смѣтатъ българитѣ за гости, които не трѣбва да имъ се мѣсятъ въ работитѣ, и които следъ нѣколко дни ще си отидатъ, ако ли не, ще ги обезоржжатъ.

Въ Гюменджа българитѣ имаха само една допълняваща полурота, и, понеже не бѣ формено облѣчена, гърцитѣ не искаха да я признаятъ за редовна войска.

Въ Дойранска околия гърцитѣ успѣха подмолно да се настанятъ въ 30 турски села, а на 21-и декемврий 30 гръцки войника въ Валандово, и началникътъ имъ заяви, че неговото началство не признава никаква българска власть. Въ сжщото време гръцкиятъ владика бѣ излѣзълъ изъ околностьта да агитира противъ българитѣ.

Въ окупиранитѣ отъ българитѣ мѣста съ гръцко население гърцитѣ чрезъ настаняване на силни свои части въ онѣзи градове и села, които българитѣ, поради недостигъ отъ войски, не бѣха заели, и, чрезъ въоржжаване и възбуждане мѣстното население, гледаха да обезсилятъ българскитѣ административни власти и да установятъ тѣхни. Вече на 10-и ноемврий стана

нужда да бжде изпратена 2/14-а дружина въ Лжгадинско, за да подкрепи българската власть.

На 14-и декемврий лжгадинскиятъ околийски началникъ донесе, че успѣлъ да установи навсѣкжде полицейски и общински власти, но срѣщалъ много прѣчки отъ квартируващитѣ въ околията гръцки войски и фанатизираното отъ тѣхъ население. „Макаръ и да си служимъ съ най-легални срѣдства, макаръ и да сме отстжпчиви — пише околийскиятъ началникъ — и се стараемъ да запазимъ връзкитѣ между съюзнитѣ армии, гърцитѣ пакъ вървятъ винаги противъ насъ и разрушаватъ онова, което съ трудъ и старание създаваме. Тѣхното държане и тѣхнитѣ действия сж просто нетърпими. Тамъ, дето войската е безсилна и гледа да запази себе си отъ отговорность, прибѣгва до услугата на мѣстното население".

Българската власть въ Лжгадина остана да се крепи на 2/14-а дружина, която бѣ заела най-важнитѣ мѣста — Неговань, Висока, Сухо, и по-важнитѣ турски села, за да ги брани отъ гръцкитѣ войници и андарти.

Като благоволение къмъ съюзници, българскитѣ военни власти позволиха на единъ гръцки коненъ полкъ да отиде въ Сѣръ. На 7-и декемврий единъ взводъ отъ 36 конника съ единъ подпоручикъ бѣ отишелъ въ Левтера, югозападно отъ Кавала, и поискаха по телефона позволение да отидатъ въ Правища. Българскиятъ околийски началникъ, който не бѣ уведоменъ за движение на гръцки войски, отказа. Макаръ че въ Левтера имаше установена българска администрация, гръцкиятъ подпоручикъ, подъ предлогъ, че нѣкой си андартъ капитанъ Дука билъ освободилъ селото, заелъ телефона и десетъка, запечатанъ по-преди отъ българитѣ, и митницата. Стоварвали стоки, докарани съ лодки, и очаквали и параходъ.

За да не се развие контрабанда, командантътъ на Кавала реши да възстанови бившия турски митнически пунктъ въ Левтера. Обаче, когато на 17-и декемврий изпратенитѣ войници съ подофицеръ стигнали въ Левтера, гръцкиятъ параходъ билъ пристигналъ, Митницата била заета отъ капитана на парахода и 40 моряка, и капитанътъ отказа да я предаде. Телефонния постъ гърцитѣ отказаха да предадатъ, като позволиха, обаче, на българитѣ да се сношаватъ чрезъ него. Българскиятъ подофицеръ заяви, че той съ войницитѣ ще остане вънъ и нѣма да позволи никакво стоварване и разтоварване на парахода.

На 19-и другъ гръцки воененъ параходъ посети пристанищата Кавала и Левтера и направи опитъ за десантъ.

За всичко това военниятъ губернаторъ телеграфира на българския представитель при Гръцката главна квартира да се застжпи за оттеглянето на гръцкитѣ войски отъ Левтера. Но, въ отговоръ на това застжпничество, на 23-и декемврий единъ гръцки транспортъ, въпрѣки протеститѣ на българскитѣ власти, стовари единъ батальонъ, и гърцитѣ прекжснаха телефонното съобщение съ Кавала и Правища и между последнитѣ два града. Неугасналата вражда у гърцитѣ къмъ българитѣ веднага избухна. Българскитѣ постове получиха заповѣдь да не отстжпватъ, но и да не предизвикватъ. На българския граниченъ офицеръ гръцкиятъ началникъ заяви, че заемането на Левтера и околностьта му било уговорено съ генералъ Хесапчиевъ въ Солунъ, въ замѣна на окупирането на Лжгадина отъ българитѣ, и че, докато бждатъ уведомени българскитѣ войски, щѣли да бждатъ търпени като гости, а следъ това ще бждатъ изгонени съ оржжие. Въ сжщото време гърцитѣ дадоха заповѣдь околнитѣ села въ петдневенъ срокъ да имъ предадатъ юшура, и общинитѣ да не даватъ храна на оставенитѣ тамъ български войници.

Като донася за това, командиръть на 16/39-а рота, подпоручикъ Минчевъ, завършва: „Положението е чрезмѣрно критическо. Въпрѣки дълбоката проникнатость отъ Вашитѣ инструкции, кървавата разправа изглежда като безусловно наложена отъ сложенитѣ обстоятелства".

Нигритската околия бѣ заета отъ българитѣ още при изгонването на турцитѣ. Въ това време гръцки войски нѣмаше. Презъ ноември бѣ установена и административната българска власть. Въ началото на декемврий гърцитѣ успѣха да втикнатъ въ Нигрита една рота, която започна да прѣчи на българската власть. За засилване на последната и обуздаване андартитѣ, на 8-и декемврий бѣ изпратена една допълняваща рота, но и тя бѣ безсилна, защото андартитѣ обикаляха по селата. На 15-и декемврий бѣ изпратена друга рота въ Чай Азж и Ставросъ. Тя бѣ предшествувана отъ единъ полуескадронъ, който премина безъ прѣчка цѣлата околия, остави въ Чай Азж конници, които да дочакатъ ротата, а въ Ставросъ завàри два гръцки взвода и критски стражари.

Полуескадронътъ се спрѣ въ Враста, но тамъ дойдоха 80 гръцки войника и чета андарти и, подъ предлогъ, че селото

не може да доставя храна, предложиха на полуескадрона да се оттегли. Следъ това българскитѣ власти управляваха безъ прѣчки. Само следъ като на 23-и декемврий гърцитѣ заеха съ сила Левтера и стовариха войски тамъ, започнаха да се домогватъ до Чай Азж и Нигрита, което принуди българитѣ да изпратятъ тамъ още една рота.

За всички тѣзи действия на гърцитѣ бѣ донасяно редовно отъ македонския генералъ-губернаторъ и отъ българския делегатъ при Гръцката главна квартира, въ Солунъ, на Щаба на действуващата армия, а оттамъ — на министъръ-председателя.

Когато получи донесението за гръцкия десантъ при Левтера, помощникътъ на главнокомандуващия заповѣда на военния губернаторъ съ сила да изгони гърцитѣ отъ Левтера и Правища, ако следъ 24 чàса не напустнатъ доброволно тѣзи мѣста, и съобщи за това си разпореждане на министъръ-председателя.

Тогава Министерскиятъ съветъ разгледа оплакванията отъ гърцитѣ, обаче намѣри, че е въ интересъ на България да не се ожесточаватъ отношенията съ тѣхъ. За това намѣри за добре да се улесни влизането въ сила на гръцкото предложение за управление на окупиранитѣ области, защото гърцитѣ приемали всичко, освенъ условието да има български комендантъ въ Солунъ.

Царьтъ одобри решението на Министерския съветъ и даже предложи да се отстжпи на гърцитѣ по въпроса за комендантството въ Солунъ, като гърцитѣ се задължатъ да спазватъ строго другитѣ условия.

Въ този духъ министъръ-председателтъ телеграфира въ Щаба на действуващата армия и, като получи съгласие, на 26-и декемврий телеграфира за това на генералъ Хесапчиева и му заповѣда да побърза да свърши съ въпроса за управлението на окупиранитѣ земи и съ трафика на желѣзницитѣ. Телеграмата завършва: „Желанието и на Царь, и на Правителство сега е, безъ да жертвуваме наши жизнени интереси, да не даваме поводъ за разклащане Съюза".

Щабътъ на армията, обаче, предвиждаше лошитѣ последствия отъ тази отстжпчивость предъ гърцитѣ. Помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира на министъръ-председателя:

„Въ изпълнение заповѣдьта на Правителството, дадохъ заповѣдь на генералъ-майоръ Вълкова да преустанови изпълнението на по-ранодадената ми заповѣдь — да изгони гърцитѣ съ сила отъ Левтера и Правища, ако следъ 24 чàса тѣ доброволно не очистятъ тѣзи мѣста.

При това считамъ за длъжность да доведа до Ваше сведение, Господинъ Министре, че, ако по този въпросъ се следва сжщия пжть, ние ще имаме не по-късно, може би, отъ три-четири деня пакъ разправии съ гърцитѣ въ Кавала и Деде Агачъ, дето зная положително, че се тъкмятъ да направятъ пакъ десантъ, и може по сжщия начинъ да ги заематъ. При това, за неизлишно считамъ да донеса, че гръцкиятъ престолонаследникъ още преди десетина деня е предупрежденъ отъ мене, че азъ съмъ далъ заповѣдь на нашитѣ войски въ никой случай да не допускатъ подобни нелоялни нахлувания, ако трѣбва и съ силата на орѫжието. Въпрѣки това, гърцитѣ продължаватъ своитѣ нашествия въ нашия районъ, безъ даже да направятъ честьта на нашата Главна квартира да отговорятъ защо правятъ това. Досежно инструкциитѣ, които трѣбва да се дадатъ на Хесапчиева за управлението на окупиранитѣ области, Щабътъ има свое гледище, което е съобщено за ржководство на въпросния генералъ. Щабътъ не може да отстѫпи отъ него, безъ да рискува да падне подъ отговорность, понеже нѣма заповѣдь отъ Правителството какъ да постѫпи по този въпросъ."

И така, Щабътъ на действуващата армия се съгласи съ одобрената отъ Царя отстѫпка.

Въпрѣки заповѣдьта на министъръ-председателя до генералъ Хесапчиева — да побърза съ уреждането на споровете, работата никакъ не напредваше. Отъ една страна, суровиятъ зименъ сезонъ, каточели ограничи попълзновенията на гърцитѣ; отъ друга страна, гърцитѣ нѣмаха интересъ да се откажатъ отъ благоприятнитѣ условия, при които можеха да продължатъ мирнитѣ завоювания, толкова повече, че мирнитѣ преговори въ Лондонъ се развиваха неблагоприятно; подновяването на военнитѣ действия бѣше предстоещо, и положението на България ставаше все по-затруднено.

Чакъ следъ подновяването на военнитѣ действия, преговоритѣ започнаха. Но, преди тѣ да се започнатъ, единъ гръцки отредъ се настани въ Орлякъ, и при влизането му въ селото на 18-и януарий гръцки андарти стреляха срещу квартирата на българскитѣ офицери.

На 26-и януарий, въ Солунъ, при размѣна на обичайни поздравления, Венизелосъ и генералъ Хесапчиевъ се съгласиха ad referendum да се състави едно временно писмено съглашение, което да нѣма абсолютно никакво влияние нито върху опредѣлянето на бѫдещата граница, нито върху претендуемия приоритетъ въ окупацията на спорнитѣ мѣста. То трѣбва да съдържа: 1) временна демаркационна линия; 2) безусловно спазване положението до войната относно черквитѣ и училищата и 3) очистване на заетитѣ райони въ единъ опредѣленъ срокъ отъ комити и андарти.

Още сжщия день генералъ Хесапчиевъ предложи на Венизелоса скица за спорнитѣ мѣста и на нея разграничителната линия, която отъ Пожарско презъ Гюменджа минаваше северно отъ ж.-п. ст. Кара Суле, после по източния брѣгъ на Аматовското езеро (езеро Джерджанъ или Аржанъ), презъ Градоборъ отиваше на южния брѣгъ на Лѫгадинското езеро и северния на ез. Ландже (Бешикъ) до Орфанския заливъ. Отъ тази разграничителна линия се изключваха българскиятъ гарнизонъ въ Солунъ и гръцкиятъ въ Сѣръ.

Венизелосъ направи забележка, че Нигритската околия е часть отъ Халкидическия полуостровъ, който е заетъ най-напредъ отъ гърцитѣ, и че, преди да се произнесе окончателно, трѣбва да говори съ князъ Никола.

При третата среща на 28-и януарий Венизелосъ призна, че, за съжаление, съобщенитѣ отъ Хесапчиева религиозни и национални преследвания на българитѣ отъ гръцкитѣ власти сж вѣрни, и че е далъ строги нареждания да се прекрати това морално терзание на българитѣ. Въ сжщото време той помоли да се върнатъ отнетитѣ две-три гръцки черкви въ българския районъ. Относно разграничителната линия, Венизелосъ съобщи, че князъ Никола не може да се произнесе, та самъ Венизелосъ ще се споразумѣе по този въпросъ съ престолонаследника, и въ кратко време ще изпрати тѣхнитѣ контрапредложения. Той, обаче, настоятелно молѣше да бѫдатъ очистени районитѣ отъ нередовни войски, на което нашето Правителство се съгласи.

Венизелосъ, наистина, отиде въ Епиръ, и се срещна съ престолонаследника, но отъ тази среща произлѣзе тъкмо обратното на онова, което Венизелосъ очакваше. Въ това време вече военнитѣ лиги въ гръцката и сръбската армии водѣха преговори помежду си, и не вече правителствата водѣха своитѣ сънародници, но бѣха принудени да се влачатъ следъ военнитѣ лиги, и да изпълняватъ желанията имъ. Поради това, следъ срещата на Венизелосъ съ диадоха, противъ българитѣ се повдигна едно, наистина, свирепо преследване.

Стълкновението въ Сжботско. 5/22-а рота, която квартируваше въ Сжботско и поддържаше авторитета на българската власть, бѣ откомандирована въ полка си, а, намѣсто нея, бѣ изпратена полурота отъ 7-и допълняващъ полкъ. Възползувани отъ своето военно надмощие, гърцитѣ измѫч-

ваха българитѣ по всевъзможни начини: налагаха глоби, задето употрѣбявали паритѣ по български курсъ; доведоха трима гръцки свещеника, построиха параклисъ, събраха икони отъ българскитѣ черкви и караха българитѣ да се черкуватъ въ него; не оставяха селскитѣ тричленни комисии да дохождатъ въ Българското околийско управление и пр. Но, тъй като българското население оставаше вѣрно на родната си власть, гърцитѣ търсѣха случай да принудятъ българскитѣ власти да си отидатъ.

Въ с. Пожарско, по молбата на селянитѣ, били изпратени петима български войника отъ Допълняващия полкъ, които били настанени въ зданието на Общинското управление. На 7-и февруарий отъ гръцкия батальонъ, който квартируваше въ Сѫботско, била изпратена команда отъ 85 войника̀, която обезоръжила българскитѣ войници, вързала ги и, заедно съ архивата на общината, на 8-и февруарий, по околенъ пѫть, ги закарала въ Сѫботско, въ Командантското управление. Въ Сѫботско имаше 80 български войника, необлѣчени, съ подофицеръ. Като се научили за докарването на нашитѣ войници, подофицерътъ съ 15 войника, които били при него, грабнали пушкитѣ, отишли предъ Командантството и викали демонстративно „ура“, безъ да стрелятъ. Къмъ тѣхъ се присъединили и други български войници, невъоръжени. Гръцкитѣ войници, настанени по околнитѣ кѫщи, открили о̀гънь, убили трима и ранили двама българи. Следъ единъ часъ убили на улицата още двама невъоръжени войника и единъ български стражарь, въоръженъ. Последниятъ, при самоотбрана убилъ единъ гръцки войникъ.

Следъ това българскитѣ войници три деня не посмѣли да излѣзатъ на улицата, и гладували, докато пристигналъ майоръ Куцисъ, изпратенъ отъ гръцка страна да разследва случката, който позволилъ да дадатъ храна на българскитѣ войници.

При голѣмия напливъ на гръцки войски въ Сѫботско, които арестуваха всѣко лице, което прекрачи Българското околийско управление, и не позволяваха никакво сношение съ Солунъ и Сѣръ, дейностьта на Българското околийско управление стана невъзможна.

Положението въ Гюмендженско. Какво е било положението въ Гюмендженско, най-добре се вижда отъ следното донесение на македонския губернаторъ, изпратено на 22-и февруарий:

„Въ всички почти села на Лѫгадинската околия сѫ нахлули гръцки войскови команди. Наши общини сѫ останали само четири. Сѫщо сѫ навлѣзли и въ Гюменджанско команди по 50 души, съ офицери, въ селата Кефила, Копилово, Петрово, Букево, Бабакьой, които заплашвали населението, че, който се осмѣли да дава храна на нашитѣ войници, ще бѫде вързанъ и откаранъ въ Беръ. Това заплашване повлияло, и селянитѣ престанали да продаватъ храна на нашитѣ. Отъ нѣколко деня гръцки войници, въ голѣми команди, въ разни мѣста, сѫ изпочупили всички салове и ладии, съ които се минава Вардара, за да попрѣчатъ на нашитѣ войници и длъжностни лица да отиватъ въ районитѣ си. Отнематъ и на населението, което има имоти отъ дветѣ страни на рѣката, възможностьта да обработватъ имотитѣ си.

Отъ всички действия на гръцкитѣ войски се вижда, че тѣ преследватъ цельта: да попрѣчатъ на нашитѣ войски, въ сегашния имъ съставъ по близкитѣ мѣста, да минаватъ за Гюменджа и Сѫботско. Малкитѣ наши части, които сѫ въ последнитѣ мѣста, стоятъ на постоветѣ си, но не могатъ да действуватъ. Засега нѣмамъ възможность да изпратя и тамъ по-силни части, защото, които имамъ, съмъ съсрѣдоточилъ къмъ Нигрита, за да осуетятъ домогванията на гърцитѣ да се настанятъ сами въ Нигритската околия, да изолиратъ ротата ни при пристанището Чай Азѫ и да заематъ последното. При първа възможность, щомъ разполагамъ съ повече части, ще съсрѣдоточа, съгласно разрешението, което имамъ, такива и къмъ Лѫгадина, Гюменджа и Сѫботско.“

Бойоветѣ въ Нигритско. Скоро следъ стълкновението въ Сѫботско, произлѣзе такъвъ и въ Нигрита. Гърцитѣ снабдиха мѣстното гръцко население въ Нигритско съ оръжие, и го възбуждаха противъ българитѣ.

На 15-и февруарий гръцки войници, андарти и селяни заеха позиция при Палиотросъ, на южния брѣгъ на ез. Тахино, и не допускаха никакво сношение съ българската рота въ Чай Азѫ. Изпратениятъ полуескадронъ бѣ спрѣнъ отъ две гръцки роти предъ Нигрита. На другия день пристигна гръцки платноходъ и започна да разтоварва ромънски петролъ, безъ да минава презъ митницата. Командиръть на българската рота, подпоручикъ Лефтеровъ, предупреди писмено, че ще употрѣби оръжие противъ контрабандиститѣ. Стоварването продължи; подпоручикъ Лефтеровъ откри огънь и прогони платнохода. Въ това време — около пладне — отъ околнитѣ височини 250 гръцки войника и 400 милиционера откриха огънь противъ ротата. Българитѣ отговориха, и престрелката трая, докато се мръкна. Българитѣ не дадоха зàгуби, а гърцитѣ — 2 убити и 4 ранени. Тъй като гърцитѣ не пропускаха храни, подпоручикъ Лефтеровъ бѣ принуденъ да намали дажбата на 200 грама.

За да се възстанови съобщението между Сѣръ, Нигрита и Чай Азѫ, по заповѣдь на Главното командуване, губернаторътъ изпрати една рота, две орѫдия и конница, подъ началството на

майоръ Христовъ. Отредътъ на 20-и февруарий, по пѫтя за Нигрита, бѣ срещнатъ на две мѣста отъ гръцко отдѣление и рота, които, заобиколени отъ отреда, отстѫпиха.

Между това, още на 19-и февруарий гърцитѣ бѣха раздали оржжие на гръцкото население, и на 20-и събраха около 4000 милиционера и 1200 войника. Въ 2 ч. сл. пл. обкржжиха зданията, въ които се помѣщаваха една и половина български роти, гарнизонъ на Нигрита, и откриха огънь. Изненадани, обкржженитѣ офицери и войници съ ножове си пробиха пѫть къмъ Фитокъ, като оставиха раницитѣ и обозитѣ си и нѣколко души убити и ранени. Една полурота отъ войницитѣ въ по-отдалечените здания попадна въ пленъ. Гърцитѣ звѣрски умъртвиха раненитѣ и обезобразиха труповетѣ. Къмъ 3 ч. сл. пл., когато това бѣ свършено, пристигна при Чирпища майоръ Христовъ, къмъ когото се бѣха присъединили и 120 мѣстни българи, събрани отъ околийския началникъ, но той бѣ посрещнатъ съ огънь отъ шесть окопани гръцки роти. Командиръ на артилерийския взводъ бѣ раненъ.

Предвидъ малочисленостьта и моралната слабость на отреда, който се състоеше отъ допълняващи войници, майоръ Христовъ не можа да напредне, и се принуди да заеме позиция, отдето откри огънь [1]).

Сборната рота на подпоручикъ Лефтеровъ остана съвършено отрѣзана. Четирма войника отъ ротата съ четирма коларя-турци, които караха хлѣбъ, бѣха хванати и убити отъ гърцитѣ. Губернаторътъ нареди да се снабдяватъ съ храни по море отъ Кавала.

На 24-и гърцитѣ стовариха при Чай Азж 1500 войника, и онази часть отъ ротата, която бѣше въ Аспровалта, остана отрѣзана.

Щомъ получи донесение за станалото въ Нигрита и при Чирпища, губернаторътъ назначи за началникъ на отреда командира на 5-и коненъ полкъ, полковникъ Табаковъ, който пристигна въ Суха Баня на 22-и сутриньта и пое началството на отреда. Въ това време съставътъ и разположението на отреда бѣше следното:

Полурота отъ 4/14-а допълняваща рота (117 пушки) — на позиция срещу окопанитѣ гърци при Чирпища; северозападно отъ нея — 5/14-а рота (60 пушки) — на позиция, съ фронтъ къмъ

[1]) Загубитѣ сж: 5 убити и 19 ранени войника.

западъ; въ отстѫпъ задъ дѣсния флангъ, съ фронтъ на югозападъ, бѣха два взвода отъ 2/13-а допълняваща рота (другитѣ два взвода не бѣха успѣли да излѣзатъ отъ Нигрита) и 4/14-а (два взвода) и 1/14-а роти; задъ тѣхъ — четири оржия отъ 5/7-а не с. с. батарея; на крайния дѣсенъ флангъ — два взвода отъ 2/5-и ескадронъ.

Срещу тѣзи части шесть гръцки роти и множество милиция се бѣха окопали по височинитѣ.

Отредътъ имаше заповѣдь да открие съобщение презъ Нигрита съ ротата въ Чай Азж. Но, предвидъ слабостьта си, презъ цѣлия день на 22-и не предприе никакви действия, и се въздържаше да не предизвиква противника, макаръ че той използуваше всѣко движение на групи и даже отдѣлни хора, за да открие по тѣхъ най-силенъ огънь. Поради това батареята даде нѣколко изстрела.

На 23-и къмъ пладне пристигнаха 2/5-и и половината отъ 3/5-и ескадрони, а къмъ 4 часа следъ пладне — два взвода отъ 2/14-а рота. Началникътъ на отреда, като имаше сведение отъ мѣстни жители, че гърцитѣ се насочватъ да обхванатъ дѣсния флангъ, насочи ги къмъ Нягославъ, а милицията изпрати въ Копачъ.

Къмъ 10 ч. 35 м. пр. пл. се чуха топовни гърмежи въ посока Лѫгадина — Негованъ. Началникътъ на отреда донесе за това и поиска освѣтление въ тази посока. Въ отговоръ на това донесение, генералъ-губернаторътъ му заповѣда да вземе всички мѣрки за запазване моста при Орлякъ и, „при подавляващо числено превъзходство на противника и при неудържимъ неговъ натискъ", да заеме лѣвия брѣгъ на Струма.

Възъ основа на тази заповѣдь, началникътъ на отреда, като взе предвидъ, че, споредъ сведения отъ селенитѣ, две роти гърци настѫпватъ отъ Сухо за Копачъ и заплашватъ моста при Орлякъ, и че, поради голѣмата каль, и артилерията мжчно ще се изтегли, реши да отстѫпи и да заеме мостоветѣ при Орлякъ и при Камила.

Презъ нощьта на 23-и отредътъ отстѫпи, незабелязанъ отъ гърцитѣ, и сутриньта на 24-и зае позиция: една рота и единъ ескадронъ — източно и северно отъ Димитричъ, прикриваха моста при Камила; една рота, една картечница и единъ ескадронъ — при с. Сякафче, а другитѣ три роти, отъ които две по два взвода, и батареята — при моста Орлякъ.

Гърцитѣ чакъ сутриньта забелязаха отстѫплението на българитѣ и настѫпиха къмъ Димитричъ. Началникътъ на българ-

ския отредъ изпрати разезди, които, както изглежда, сж донесли, че гърцитѣ не разполагатъ съ голѣми сили. Въ 11 ч. пр. пл. той заповѣда настжпление: една полурота отъ моста Орлякъ — по лѣвия брѣгъ — на моста Камила, за да усили мѣстната българска милиция, събрана отъ селата Агова Махла и Ени Махле, която наблюдаваше да не би гърцитѣ да минатъ Струма откъмъ Фитокъ; ротата и картечницата отъ Сякафче да настжпятъ къмъ Черкескьой — Димитричъ, а ескадронътъ да разузнае на югъ; ротата при моста Камила, подкрепена съ една полурота, да настжпи къмъ Димитричъ, а ескадронътъ — по лѣвия брѣгъ на Струма.

2/5-и ескадронъ, отъ Сякафче, стигна до височината северо-източно отъ Махмутли, дето огъньтъ на гръцки части го спрѣ и принуди да се спеши. 3/5-и ескадронъ, отъ моста Камила, стигна северно отъ Апидия и заплаши тила на гърцитѣ, които бѣха заели Димитричъ, и срещу които настжпваха ротитѣ отъ Сякафче и отъ Камила. Тѣ отстжпиха на четири групи. Тогава, по заповѣдь на началника на отреда, батарейниятъ командиръ, подъ прикритието на полурота пехота, зае съ две орждия позиция югоизточно отъ Мекесъ и въ 5 ч. сл. пл. откри огънь, първоначално, по Димитричъ, а, после, на югозападъ отъ селото, по отстжпващитѣ гърци. Тъмнината прекрати боя и преследването. Българскиятъ отредъ се оттегли да нощува: 2/5-и ескадронъ и две орждия — задъ моста Орлякъ; прикриваше ги полурота на могилата предъ моста; една рота и картечницата — въ Сякафче; останалитѣ — при моста Камила.

На 25-и сутриньта и дветѣ страни получиха заповѣдь да прекратятъ действията. На българския отредъ бѣ заповѣдано да брани мостоветѣ и, въ краенъ случай, да ги разруши. Въ 10 ч. пр. пл. пристигнаха две роти отъ 10-а допълняваща дружина, отъ които едната бѣ изпратена при моста Камила, а другата — да охранява моста при Каяли. Въ 2 ч. сл. пл. пристигна и 3/14-а рота, която усили частитѣ при моста Орлякъ.

Въ този съставъ, отредътъ, подъ началството на майоръ Христовъ, остана до 2-и мартъ, когато бѣ усиленъ съ още две орждия отъ 5/7-а не с. с. батарея, която бѣ придадена къмъ лѣвия участъкъ, а единъ полуескадронъ отъ 3/5-и ескадронъ бѣ извиканъ въ Сѣръ.

Следъ като даде заповѣдь на българския отредъ да спре движението си и да се установи на лѣвия брѣгъ на Струма, генералъ Вълковъ съобщи това на командира на гръцкия коненъ полкъ въ Сѣръ и му позволи да съобщи това на гръцкитѣ войски въ Нигритско и да изпрати лѣкарь съ фелдшеръ. Поради това престрелката се прекрати. Българскиятъ отредъ остана да пази мостоветѣ на Струма. Гръцкитѣ войници въ Орлякъ и Димитричъ бѣха ограничени, но добре третирани, а за успокоение на гръцкото население въ Сѣръ бѣха пустнати смѣсени патрули.

Щомъ изпратениятъ отъ Сѣръ гръцки офицеръ съобщи въ Нигрита за дадената на българитѣ заповѣдь да прекратятъ действията, и гърцитѣ ги прекратиха, безъ да чакатъ заповѣдь отъ своето началство. Българскиятъ офицеръ, който, заедно съ гръцкия, бѣ отишелъ въ Нигрита, донесе, че въ Нигрита сж убити и погребани 22 български войника а ранени — 6 души. Останалитѣ около 100 души българи били изолирани, но храна получавали. Споредъ, както му казвали самитѣ гърци, тѣ имали много убити и ранени, между тѣхъ 2 офицера убити и 3 ранени. Загубитѣ имъ се дължатъ на това, че, когато наближили и обстреляли българитѣ, които бранѣли мостоветѣ на Струма, тѣ били обстреляни отблизо съ силенъ артилерийски, пехотенъ и картеченъ вихренъ огънь, който ги обърналъ въ бѣгство.

По поводъ събитията въ Нигритско, генералъ Хесапчиевъ донесе:

„Предполагамъ, че Ви е донесено за кърваветѣ стълкновения, които, следъ Сжботско, произлѣзоха въ Нигритско, и за които споменахъ въ днешната си депеша № 330. Считамъ за свой дългъ да Ви доложа, че гръцкитѣ войски въ Сжботско, Лжгадинско и Нигритско, които райони, както Ви донесохъ съ телеграма 155, временната демаркационна линия оставаше въ нашия районъ, усвоиха агресивно поведение тъкмо следъ като гръцкиятъ министъръ-председатель се срещналъ съ престолонаследника въ Епиръ и му е говорилъ по направеното му предложение за подобна линия. По това предложение и досега г. Венизелосъ, за голѣмо съжаление, ето вече цѣлъ месецъ, не ме е удостоилъ съ отговоръ. Възъ основа на сведенията, които притежавамъ, за мене става вече очевидно, че гърцитѣ сж решили съ всички срѣдства да принудятъ нашитѣ войски да напустнатъ споменатитѣ райони. Неизлишно е да спомена при това, че Гръцката главна квартира подготвя бждещитѣ си действия, като ревностно съобщава на тукашнитѣ си консули кърваветѣ случки въ Нигритско, като предизвикани изключително отъ българитѣ. Отъ телеграмитѣ, които получавамъ отъ военния губернаторъ, генералъ Вълковъ, е ясно, че той е получилъ заповѣдь да употрѣбява сила противъ гръцкитѣ агресивности. Понеже гърцитѣ иматъ сега голѣмо превъзходство въ сили въ Македония, което следъ падането на Янина тѣзи дни ще порастне, мисля, че този начинъ на действие ще даде обратни на очакванитѣ отъ насъ

резултати. Позволявамъ си да изкажа мнение, че, за избѣгване нови, още по-печални стълкновения, твърде вѣроятни поради нашата малочисленость, би трѣбвало да направимъ всичко възможно засега, за да се поддържатъ горе-долу нормални отношения въ районитѣ, въ които съюзнитѣ войски сж въ съприкосновение. Моля наставленията Ви."

На това донесение министъръ-председательтъ отговори, че Министерскиятъ съветъ сподѣля неговото мнение да се избѣгватъ стълкновения и да се поддържатъ нормални отношения, и му заповѣдва да употрѣби всички усилия предъ князъ Никола, като се споразумява съ Главната квартира и нашата легация въ Атина, на която телеграфиралъ вече три пжти да настои енергично предъ Венизелоса да изпълни обещанието си за постигане необходимия modus vivendi. Телеграфира въ този смисълъ и въ Главната квартира.

Българскиятъ пълномощенъ министъръ протестира въ Атина и настоя да бжде направена анкета, за да се установятъ отговорноститѣ и да се уреди въпроса за управлението. Венизелосъ прочете на българския пълномощенъ министъръ донесенията на князъ Никола, споредъ които Чай Азж и Нигрита били заети преди българитѣ отъ гърци, дебаркирали при Орфано. Понеже българитѣ искали да увеличатъ войскитѣ си въ Нигрита и гърцитѣ се възпротивили, българитѣ ги нападнали.

Венизелосъ се съгласилъ за анкета, а за управлението на стоялъ да бжде възложено на една смѣсена комисия да установи коя армия е заела първа дадена мѣстность, та другата да се оттегли.

Българското правителство прие предложението на Венизелоса, но настоя, до установяването приоритета, войскитѣ да не се увеличаватъ. Въ този смисълъ телеграфира въ Атина, на генералъ Хесапчиева въ Солунъ и въ Главната квартира, на която предостави да назначи членоветѣ въ смѣсената комисия, а за свой делегатъ въ нея изпрати бившия министъръ Сарафовъ.

На 25-и февруарий сутриньта генералъ Хесапчиевъ, въ Солунъ, отиде при князъ Никола, и, безъ да търсятъ виновнитѣ, решиха да вематъ слѣднитѣ бързи мѣрки по случката въ Нигрита: 1) По скоро да се оттеглятъ подкрепленията, изпратени въ време на стълкновението. Генералъ Хесапчиевъ предложи оттеглянето да стане въ едно и сжщо време, но князътъ настоя българскитѣ подкрепления да се оттеглятъ първи, понеже сж изпратени по-напредъ, а следъ това да се върнатъ изпратенитѣ три гръцки батареи. Князътъ искаше да се оттегли българскиятъ гарнизонъ

отъ Нигрита, но Хесапчиевъ не отстжпи, и князътъ не настоя повече, а предложи българскитѣ войски да останатъ като гости. 2) Князътъ гарантира, че въ бждеще гръцкитѣ власти не само нѣма да прѣчатъ, но ще улесняватъ прехраната на българскитѣ войски.

На следния день, обаче, князътъ отказа да оттегли изпратенитѣ подкрепления, поради това, че българитѣ на 25-и стреляли съ орждия, и че гарнизонътъ въ Нигрита така сжщо открилъ огънь по гръцкитѣ войски.

Въ сжщность на 24-и бѣ сключенъ договоръ между представителитѣ на сръбската и гръцката офицерски лиги, а на 25-и следъ пладне пристигна въ Солунъ сръбскиятъ престолонаследникъ, Александъръ, и въ свиждането, което е ималъ съ князъ Никола, е убедилъ последния да се откаже отъ даденото обещание.

Освенъ това, следъ падането на Янина на 20-и февруарий, гърцитѣ започнаха превозването на главнитѣ си сили въ Македония, и станаха по-неотстжпчиви и по-нахални.

Венизелосъ заяви на българския пълномощенъ министъръ въ Атина, че изпратенитѣ подкрепления нѣма да се оттеглятъ. И, наистина, стоваренитѣ 1500 души при Чай Азж и изпратенитѣ две пехотни и една картечна роти въ Нигрита останаха.

Като допустна, че, може би, неотстжпчивостьта на гърцитѣ е последица отъ предизвикателствата на българскитѣ войски, министъръ-председательтъ телеграфира на помощника на главнокомандуващия:

„Помолихъ Данева, моля и Васъ да обсждите всестранно мѣркитѣ досежно гърцитѣ, толкова повече, че и Вие предвиждате пакостни последствия, ако тѣ се ожесточатъ, и се лишимъ отъ тѣхното морско съдействие. Необходими мѣрки могатъ да се вематъ, но всичко да се прави по начинъ да не се възбуждатъ.

Принцъ Никола се оплакалъ, че Хесапчиевъ не далъ ходъ на една депеша до генералъ Вълкова да отиде той съ гърка Карамаликъ да тури край на конфликта въ Нигрита."

На настоятелнитѣ протести на българитѣ следъ съглашението между князъ Никола и генералъ Хесапчиева, Венизелосъ, чувствувайки опасността отъ военната лига, каза на българския пълномощенъ министъръ, че най-важното за дветѣ правителства е да не се оставятъ да се увлѣкатъ отъ военнитѣ власти въ нежелателни направления, и за това той предложи часъ по-скоро да се събере и започне да работи смѣсената комисия. Въ сжщото

време той отхвърли обвинението, че гърцитѣ се стремѣли да разширятъ окупирания районъ, и каза, че, споредъ неговитѣ сведения, българитѣ атакували.

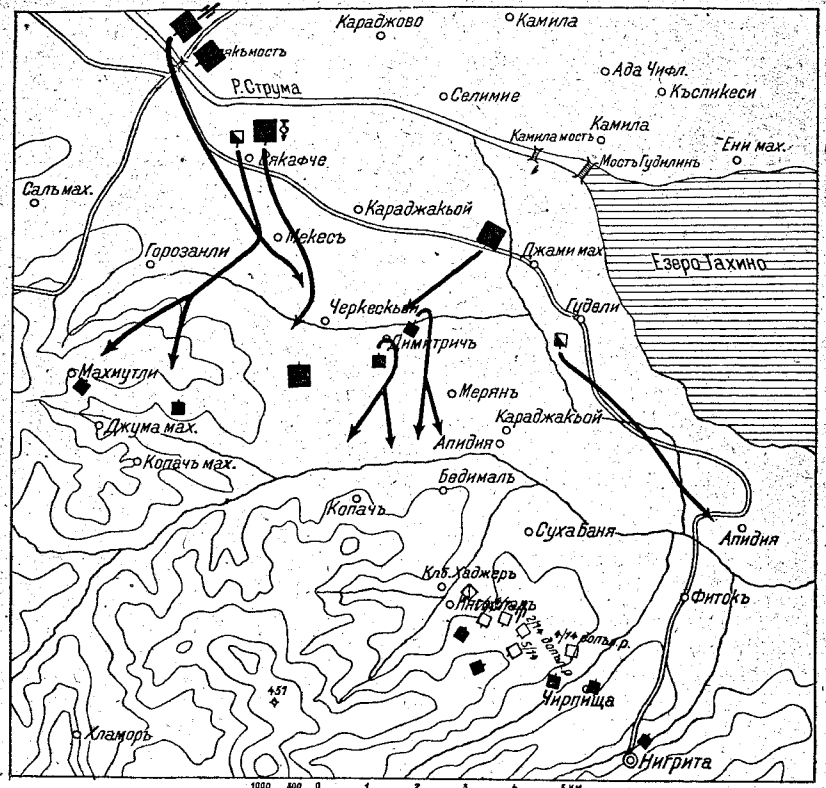
На 27-и февруарий вечерьта лично Венизелосъ занесе въ Българската легация отдавна очаквания отговоръ по работата на смѣсената комисия. Той съдържаше: 1) Приема анкетна комисия за стълкновенията въ Сѫботско и Нигрита. 2) Друга комисия, която ще опредѣли първенството на завземането, като привърши работата си въ 15-дневенъ срокъ, въ състава ѝ да влѣзатъ офицери, назначени отъ князъ Никола и генералъ Хесапчиевъ, и, освенъ това, отъ българска страна Сарафовъ, а отъ гръцка — генералниятъ консулъ Димарисъ; докато трае комисията, да не се предприематъ никакви войскови движения тамъ, дето сѫ станали стълкновенията. Освенъ това, Венизелосъ заяви устно, че приема предложението да се спре изпращането на войски, но да не се оттеглятъ изпратенитѣ вече.

Какъ сѫ гледали гърцитѣ на въпроса за решенията на смѣсената комисия, показва нотата, която гръцкиятъ пълномощенъ министеръ подаде въ София.

Споредъ нея, възъ основа на съглашението между щабоветѣ на дветѣ армии, че окупиранитѣ земи се управляватъ отъ онази войска, която първа ги е окупирала, гърцитѣ трѣбва да управляватъ каазитѣ Правища и Захна до р. Ангиста (Анджища), часть отъ Сѣрската кааза, на западъ отъ езерото Тахино и Струма до Орлякъ, включително, часть отъ Лѫгадинската кааза, на югъ отъ шосето до Гювезна, включително, цѣлата Солунска кааза, часть отъ каазата Авретъ Хисаръ (Женско) съ селата Хамбаркьой, Саламаново, Апостоларъ, езерата Аматово (Джерджанъ) до желѣзния пѫть Килиндирци — Кара Суле, включително, Гевгелийската кааза, безъ частьта заета отъ сърбитѣ. Тѣзи земи, казва се въ нотата, неоспоримо трѣбва да се управляватъ отъ гръцкитѣ власти, каквито вече има установени отъ дълго време. Така че гърцитѣ не само не мислѣха да отстѫпятъ онѣзи земи, които тѣ несправедливо заграбиха, но претендираха и за други, които още не бѣха окупирали, но които, въпрѣки преговоритѣ, тѣ се опитаха по-късно да заематъ.

Съ сѫщата цель, на 3-и мартъ князъ Никола писа на генералъ Хесапчиева, че гръцкитѣ войски само се отбранявали, както въ Нигрита, така и предъ мостоветѣ на Струма, и, за да покаже желанието си да се избѣгнатъ нови стълкновения, билъ

Бойоветѣ при Нигрита на 22-и и 24-и II. 1913 год.

Къмъ стр. 73—81.

разположенъ да върне гръцкитѣ войски въ гарнизонитѣ, дето тѣ били до стълкновенията, но при условия: 1) българитѣ да оттеглятъ на лѣвия брѣгъ на Струма всичкитѣ си войски; 2) двата моста при Орлякъ и Комарианъ да се пазятъ отъ български караули по 15 души на лѣвия брѣгъ и гръцки така сѫщо по 15 души на дѣсния. Освенъ това, князътъ заповѣдалъ да се освободи българскиятъ гарнизонъ въ Нигрита и да му се върне оръжието, и помоли да се направи сѫщото съ заловенитѣ гръцки войници при Орлякъ и Димитричъ.

Гърцитѣ засилваха войскитѣ си и настѫпваха въ изброенитѣ каази като въ своя зона, безъ да смѣтатъ това за настѫпление въ спорна или окупирана отъ българитѣ зона. По този поводъ помощникътъ на главнокомандуващия на 8-и телеграфира на министъръ-председателя, че, въпрѣки решението да се спре всѣко движение и нахлуване въ спорнитѣ райони, докато се произнесе смѣсената комисия, гърцитѣ на 6-и мартъ стоварили въ Чай Азѫ и изпратили въ Айвасилъ, при Лѫгадинското езеро, нови войски. Отъ Солунъ така сѫщо заминала пехота и артилерия въ други посоки, и добавя: „Тази некоректность отъ страна на гърцитѣ ни поставя въ твърде деликатно положение по отношение на армията, моралътъ на която не допуска да се излагатъ нашитѣ войници на срамно предаване оръжието си, къмъ която постѫпка тѣ сѫ принудени да прибѣгнатъ, поради своята малочисленость, пръснати изъ селата. Заради това, моля Министерския съветъ да ми укаже: да продължаваме ли ние да държимъ исканата поради назначаването на комисията пасивность, която е крайно вредна за морала на войската, или пъкъ да ми разреши да усиля войскитѣ въ тѣзи мѣста, за да не поставяме нашитѣ войници въ срамно положение да капитулиратъ предъ гръцкитѣ паликарета".

Отговоръ на тѣзи запитвания на помощника на главнокомандуващия не се получи, а гърцитѣ, въ съгласие съ сърбитѣ, продължаваха своитѣ мирни завоювания.

Въ Правишко дебаркиралитѣ при Левтера гърци плъзнаха изъ околностьта, и се настаниха въ всички села, въ които нѣмаше български войници, макаръ и да бѣха установени български власти. Опитаха се даже да изтикатъ българитѣ отъ села, въ които имаше български войници.

Смѣсената гръцко-българска комисия. Гърцитѣ все протакаха въпроса за смѣсената комисия, макаръ че българската делегация чакаше готова още въ началото на мартъ. Руският консулъ въ Солунъ нѣколко пѫти бѣ говорилъ на князъ Никола за нея, но получи уклончиви отговори. Като съобщава това, делегататъ Сарафовъ добавя: „Отъ разговора съ руския консулъ разбрахъ, че и Гръцката главна квартира не ще да е съгласна съ постигнатото съглашение между двѣтѣ правителства, ако то искрено е направено отъ гръцка страна".

Въ сѫщото време князъ Никола предложи, намѣсто комисия да решава кой по-рано е окупиралъ Нигритско и Правишко, по-добре да се тегли произволна разграничителна линия, на което генералъ Хесапчиевъ не се съгласи. Освенъ това, князътъ привлѣче вниманието на генералъ Хесапчиева върху своето по-раншно писмо, въ което изтъкваше, че тѣ иматъ неоспоримо първенство на всички мѣста южно отъ линията Апостоларъ—Амбаркьой—Неговановъ—Орлякъ—Сѣръ, както и въ Гюменджанско, Сѫботско и Правишко; противъ тѣзи претенции генералъ Хесапчиевъ бѣ протестиралъ още тогава.

Най-после, следъ като окупираха онѣзи мѣста, които смѣтаха необходими за отбраната на Солунъ противъ българитѣ, гърцитѣ решиха да отстѫпятъ предъ настояванията на Българското правителство, като се съгласиха да се събере смѣсената комисия. Това направиха не съ цель да се установи правото, а съ цель да отвлѣкатъ вниманието на българитѣ, докато постигнатъ и втората своя цель: да завладѣятъ желѣзопѫтната линия Драма—Сѣръ, та, въ случай на война съ България, да попрѣчатъ на съсрѣдоточаването на българската армия въ Македония. Защото съ падането на Одринъ българитѣ добиха възможность да изпратятъ часть отъ войскитѣ си въ Македония и да изпреварятъ гърцитѣ въ Сѣрско и Драмско.

Комисията се събра въ Солунъ на 30-и мартъ.

Въ първото заседание генералъ Хесапчиевъ прочете инструкциитѣ, които българската делегация бѣ получила отъ Главната квартира.

Споредъ тѣзи инструкции, за избѣгване търканията и печалнитѣ случки между частитѣ на двѣтѣ войски, комисията ще опредѣли една временна разграничителна линия между двѣтѣ войски, която не трѣбва да се докосва само до градоветѣ Солунъ и Сѣръ. Войската, която въ течение на операциитѣ

първа е окупирала или преминала една область, има право да установи административни власти. Войскитѣ и властитѣ, установени отъ другата съюзна армия, трѣбва да се оттеглятъ задъ тази разграничителна линия. Следъ опредѣлянето на разграничителната линия, никакво вмѣшателство и никакво движение на войски на едната държава не се допуска въ областьта, въ която е признато първенство на другата държава.

Генералъ Хесапчиевъ предложи да се приеме, като основа за по-нататъшната дейность на комисията, инструкцията. Предложението бѣ прието по начало, съ забележка отъ гръцкитѣ делегати, че въ нотитѣ, размѣнени между двѣтѣ правителства, нѣма думата преминала (traversée), и че нотитѣ си служатъ съ израза „действително окупирана" (occupé effectivement). Следъ дълъгъ споръ, приетъ бѣ изразътъ „действително (effectivement) окупирана", съ следнитѣ бележки:

1) Тамъ, дето двѣтѣ армии дълго време не сѫ били въ досѣгъ, мѣстата, преминати отъ всѣка отъ тѣхъ, се смѣтатъ „действително окупирани".

2) Смисълътъ на израза „действително окупиране" при влизането въ досѣгъ ще бѫде опредѣленъ отъ комисията при разглеждането на всѣки отдѣленъ случай.

Комисията пристѫпи отначало къмъ първенството за Гюменджа. Тъй като въ този градъ първи бѣха влѣзли български четници, а следъ тѣхъ — редовни гръцки части, гърцитѣ оспориха първенството, и българитѣ се съгласиха.

Следъ това бѣ разгледанъ въпросътъ за Сѫботско, по който двѣтѣ страни не можаха да дойдатъ до съгласие. Тогава комисията премина къмъ опредѣляне на временната разграничителна линия, изобщо, и после да се спре върху спорнитѣ мѣста.

Гръцкитѣ делегати, следъ кратко изложение на основанията си, посочиха, като справедлива, линията Ангиста (Анджища)—Орлякъ, следъ това — пѫтя, който води отъ Сѣръ за Солунъ—Гювезна—Апостоларъ.

Българскитѣ делегати, напротивъ, следъ като изложиха своитѣ основания, посочиха като най-справедлива линията Гюрдине—Дрѣми Глава — Балджа — Акъ Бунаръ — Юренджикъ — южния брѣгъ на езерата Лѫгадина и Бешикъ (Ландже) — до Орфанския заливъ.

Поради голѣмата разлика въ предложенията на двѣтѣ страни, отново преминаха къмъ разглеждане първенството въ по-важнитѣ мѣста. Започнаха съ Лѫгадина и Нигрита, но не можаха да

дойдатъ до съгласие. Следъ това преминаха въ крайбрѣжнитѣ мѣста отъ Сѣрско, Правишко и Кавалско. Българитѣ поддържаха, че гърцитѣ не могатъ да иматъ първенство, защото гръцкитѣ части, които заематъ тѣзи мѣста, сж дебаркирани следъ сключването на Солунското примирие, и защото тѣ не сж редовни войски, но андарти, които сж толкова войници, колкото и българскитѣ четници. Гърцитѣ, обаче, не отстжпваха. Това влоши още повече положението, защото, щомъ гърцитѣ настояваха, че андартитѣ сж редовна войска, българитѣ поискаха да се признае сжщото качество и на четницитѣ, и отказаха първенството на гърцитѣ въ Гюменджа — единствената точка, по която бѣ постигнато съгласие.

И така, комисията, следъ 15 заседания, завърши дейностьта си, безъ да дойде въ съгласие върху първенството.

Въ телеграмата до министъръ-председателя правителственията делегатъ, Сарафовъ, казва:

„Както Ви е известно, ние бѣхме наклонни да отстжпимъ и Сжботско срещу гръцки отстжпки въ Лжгадинско, Нигритско и Правишко, но въ тѣзи мѣста гърцитѣ напоследъкъ сж събрали много войски, и оттамъ ще бранятъ Солунъ, ако се дойде до стълкновение съ България. По разпореждане на Главната квартира, нашитѣ малки отреди войници напустнаха презъ последнитѣ дни Сжботско, Гюменджанско и Лжгадина, а отъ Нигритско бѣха по-рано изпждени съ сила, така че гърцитѣ сега сж пълни господари тамъ. Отъ друга страна, онѣзи мѣста сж най-малкиятъ хинтерландъ за Солунъ, ако той остане въ гръцки ржце. Поради това гърцитѣ засега никакъ не биха се решили да ни признаятъ тамъ първенство и да оттеглятъ войскитѣ си. Следъ заседанията, гръцкиятъ полковникъ предъ другаритѣ си призна, че ние имаме право на първенство въ голѣма часть отъ Лжгадинско до рѣката Струма, но това свое мнение не е можалъ да прокара. Това изявление потвърждава предположението ми, че, ако не Гръцкото правителство, то Гръцката главна квартира не е разположена обективно да реши въпроса за първенството."

Пренасянето на 8-а Тунджанска дивизия въ Македония.

Веднага следъ завладяването на Одринъ, на 15-и мартъ, последва разпореждане за превозването на 8-а дивизия по желѣзницата за Македония. Дивизията въ това време се бѣ събрала цѣла при одринската гара Карагачъ. Бригадитѣ се организираха споредъ своя мирновременен съставъ, като си върнаха полковетѣ, които презъ време на действията си бѣха размѣнили.

Тъй като желѣзницата не бѣ възстановена напълно, предвиждаше се да се пускатъ по два влака на день. Превозването започна на 16-и мартъ следъ пладне съ 30-и полкъ, който трѣбваше да слѣзе въ Драма и оттамъ по обикновенъ пжть да замине за Кавала. На 16-и и 17-и се превозиха дружинитѣ. На 18-и превозването бѣ прекратено, понеже желѣзопжтниятъ подвиженъ материалъ бѣ заетъ съ превозването на 3/4-а и 3/9-а бригади отъ Одринъ за Чаталджа. Чакъ на 21-и мартъ бѣха пустнати последнитѣ два ешелона — Щабътъ, Картечната рота и обозътъ — отъ 30-и полкъ.

На 23-и цѣлиятъ полкъ се събра въ Кавала, разположенъ по квартири въ тютюневитѣ складове. Квартиритѣ бѣха съвсемъ неудобни и нездравословни, появиха се даже два случая отъ холера, поради което командиратъ на полка го премѣсти на бивакъ при Бадемли чифликъ.

На 26-и започна превозването на 12-и полкъ отъ Одринъ за Дойранъ. Поради дължината на пжтя и липса на подвиженъ материалъ, то се извършваше бавно — по единъ влакъ на день, и завърши на 1-и априлъ. Веднага следъ това започна превозването на 23-и полкъ, което бѣ извършено по сжщия начинъ до 3-и априлъ, отъ който день започнаха да се движатъ по два влака. Последнитѣ 5-и и 6-и ешелони, заедно съ 2/8-а полска болница, пристигнаха въ Дойранъ на 5-и априлъ.

На 5-и започна превозването на 10-и полкъ отъ Одринъ за Дойранъ. То бѣ завършено на 8-и априлъ. Заедно съ него се превози и 3-а полска болница. На 9-и полкътъ замина, и се разположи: една дружина въ Струмица, две дружини съ Щаба — въ Щипъ и една — въ Радовищъ.

Сжщия день — 8-и априлъ — се започна превозването за Сѣръ на 3-а бригада, заедно съ 8-и с. с. артилер. полкъ. Движеха се по три влака. На 8-и априлъ заминаха 1/51-а и 2/51-а дружини и 5/8-а с. с. батарея. На 9-и — 1/52-а и 3/52-а дружини и 4/8-а с. с. батарея. На 10-и априлъ — 3/51-а дружина, 6/8-а с. с. батарея — за Дойранъ и Щабътъ на дивизията — за Сѣръ, а на 11-и Телеграфната полурота — за Сѣръ. На 12-и априлъ тръгна 4/51-а дружина и 1/8-а с. с. батарея. Всичкитѣ тѣзи части пристигнаха въ Сѣръ единъ день следъ тръгването си. На 13-и се превози отъ Солунъ въ Сѣръ 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление. Следъ това се превозиха и другитѣ части отъ 3/8-а бригада. На 18-и пристигнаха и 2-а и 4-а две дружини отъ 52-и полкъ.

Докато се съсрѣдоточаваше 8-а дивизия, пристигнаха въ Македония и всички конни и пеши допълняващи ескадрони, които бѣха получили заповѣдь за това. Тѣхъ началникътъ на войскитѣ въ Македония организира въ три конни и три пеши дивизиона: 1-и коненъ — отъ 2-и, 4-и и 9-и допълняващи ескадрони; 2-и — отъ 3-и, 5-и и 6-и допълняващи ескадрони; 3-и — отъ 1-и, 7-и, 8-и и 10-и допълняващи ескадрони. 1-и пехотенъ дивизионъ — отъ 4-и, 9-и и 2-и; 2-и — отъ 3-и и 6-и; и 3-и пехотенъ — отъ 1-и, 5-и, 7-и, 8-и и 10-и пеши ескадрони.

Още на 11-и априлъ помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира на началника на 8-а дивизия, предвидъ съсрѣдоточаването на значителни гръцки сили, да държи бригадитѣ си събрани, като задържа съ силни предни разузнавателни отреди линията Дойранъ — Кукушъ — Неговань — Нигрита — Чай Азж. Въ случай че бѫде атакувана отъ по-голѣми сили, дивизията да се съсрѣдоточи на линията Мандраджикъ — Демиръ Хисаръ — Сѣръ, съ лѣво странично прикритие въ Еникьой, което да остане тамъ до пристигането на 3-а дивизия. Ротитѣ, разположени въ Сѫботско, Гевгели, Гюменджа и Лѫгадина да бѫдатъ привлѣчени на линията на разузнавателнитѣ отреди. 30-и полкъ да се отправи за Орлякъ и да се разположи въ посока на Нигрита.

На началника на 8-а дивизия бѣ подчиненъ и 14-и полкъ, който бѣше разположенъ въ Солунъ и околността, и му бѣ заповѣдано, въ случай че се открият военни действия, да се постарае още въ първия моментъ да завземе Чай Азж.

Началникътъ на дивизията разпореди:

14-и полкъ да изпрати една дружина въ Неговань, една дружина и конния ескадронъ — въ Кукушъ и една дружина съ Щаба на полка — въ Дойранъ; тѣзи дружини ще образуватъ разузнавателни отряди на дивизията; нескорострелното артилер. отдѣление отъ Солунъ да замине за Демиръ Хисаръ, като остави една батарея въ Дойранъ, въ разпореждане на дружинния командиръ; Щабътъ на 2/7-а бригада, пешиятъ ескадронъ и допълняващитѣ роти отъ дѣсния брѣгъ на Вардара и тѣзи отъ Дойранъ да отидатъ въ Долни Порой.

2/8-а бригада на 14-и априлъ да замине отъ Дойранъ за Демиръ Хисаръ, дето да стигне на 16-и; да приспособи моста на Струма за движение на артилерия.

30-и полкъ да тръгне на 14-и за Сѣръ, дето да пристигне на 17-и априлъ, а 52-и полкъ (две дружини) да замине за Орлякъ; къмъ тѣхъ се присъедини и дружината, която пристигна отъ Одринъ на 18-и априлъ.

Следъ това началникътъ на дивизията донесе въ Щаба на действуващата армия, че, по сведения отъ Губернаторството, на

линията Чай Азж—Кацакъ—Витачища — Гойранъ — Левтера гърцитѣ иматъ 14,000 души съ 14 орѫдия, между Чай Азж, Лѫгадина и Неговань — две дивизии, че заемането на Чай Азж при започване на действията ще бѫде трудно, и, че, по сведения на генералъ Хесапчиевъ, гърцитѣ скоро ще иматъ 95,000 души въ спорнитѣ мѣста.

На 13-и помощникътъ на главнокомандуващия назначи началника на 8-а дивизия за началникъ на всички български войски въ Македония и заповѣда на македонския губернаторъ за всички нужди да се обръща къмъ него. Вследствие на тази заповѣдь, въ разпореждането на началника на дивизията влѣзе и 7-и допълняващъ полкъ[1]).

Сѫщия день се получи заповѣдь: Следъ Възкресение да се свикатъ въ Сѣръ всички младежи въ Македония, на възрасть отъ 26 до 32 години, включително, и отъ тѣхъ да се състави една бригада отъ два пехотни полка, по сѫщия начинъ, както и Сѣрската бригада. За кадъръ бѣха взети две дружини отъ 8-а дивизия. За бригаденъ командиръ бѣ назначенъ полковникъ Михаилъ Петровъ, за полкови командири — командиритѣ на кадровитѣ дружини, а за дружинни — ротнитѣ командири.

Разположението на войскитѣ въ Македония.

Тъй като предстоеше въ скоро време да се съсрѣдоточатъ въ Македония и другитѣ български войски, помощникътъ на главнокомандуващия на 14-и априлъ телеграфира на началника на 8-а дивизия да разузнае мѣстността между езерата Бутковско и Тахино и веднага да укрепи по-важнитѣ участъци за опорна отбрана срещу едно настѫпление на гърцитѣ.

Всички разпореждания по разположението на частитѣ въ Македония бѣха корегирани и оформени отъ началника на войскитѣ въ Македония съ заповѣдь № 1 отъ 15-и априлъ, споредъ която:

1) 2/8-а бригада, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление, се разполага въ Демиръ Хисаръ.

[1]) 7-и допълняващъ полкъ по това време бѣше разположенъ: шесть роти — охранение на ж.-п. линия отъ Солунъ до Драма; две роти — въ Сѣръ, една — въ Демиръ Хисаръ, една — въ Кукушъ, и една съ Щаба на полка — въ Дойранъ. Освенъ това, по една рота въ Гевгели, Гюменджа и Сѫботско, оттеглянето на които бѣ отмѣнено, и две роти на позиции при Нигрита, които, съгласно заповѣдьта отъ 11-и, се прибраха на линията на разузнавателнитѣ отреди.

2) 3/8-а бригада, 30-и полкъ, 1-и полкъ отъ Сѣрската бригада, две отдѣления отъ 8-и с. с. артилер. полкъ и 7-и не с. с. артилер. полкъ — въ Сѣръ.

3) Другитѣ части образуватъ следнитѣ групи:

I група — въ Струмица — една дружина отъ 10-и полкъ, 1-и пеши дивизионъ (два ескадрона) и 1-и коненъ дивизионъ (два ескадрона); въ Щипъ — отъ 10-и полкъ Щабътъ и две дружини, отъ 7-и опълченски полкъ една дружина (три роти), отъ 1-и пеши дивизионъ единъ ескадронъ; въ Кочане — отъ 10-и полкъ една дружина; въ Радовишъ — една рота; въ Кресна и Симитли — една рота и въ Петричъ — една рота, всички отъ 7-и опълченски полкъ; Щабътъ на полка — въ Петричъ — охранява отъ устието на р. Злетовска до Дойранското езеро.

II група — въ Ангиста (Анджища) — Щабътъ на Сѣрската бригада, отъ 7-и допълняващъ полкъ сборната рота на подпоручикъ Лефтеровъ и ротитѣ, които охраняватъ желѣзния пѫть Порой — Драма, следъ като бѫдатъ смѣнени отъ Опълченския полкъ, отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ две батареи и отъ 3-и коненъ дивизионъ два ескадрона; въ Кавала и Правища — отъ Сѣрската бригада 2-и полкъ, отъ Софийския крепостенъ батальонъ 4-а не с. с. батарея; въ с. Кацакъ — отъ 5-а гранична дружина две роти по крайбрѣжието, 3-и пеши дивизионъ (петь ескадрона), отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ една батарея и единъ коненъ ескадронъ — охранява участъка отъ Сѣръ до Кавала и желѣзния пѫть.

III разузнавателни отреди:

1) Въ Дойранъ — отъ 12-и полкъ една дружина, отъ 2-и коненъ дивизионъ единъ ескадронъ — охранява между езерата Дойранъ и Джерджанъ.

2) Въ Кукушъ — отъ 14-и полкъ една дружина, отъ 2-и коненъ дивизионъ единъ ескадронъ — охранява отъ ез. Джерджанъ до р. Куру Дере Дереси.

3) Въ Неговань — отъ 14-и полкъ една дружина — охранява отъ Куру Дере Дереси до р. Копачъ.

4) Коненъ отредъ — отъ 5-и коненъ полкъ два ескадрона, отъ 3-и коненъ дивизионъ единъ ескадронъ и отъ 2-и пеши дивизионъ два ескадрона — охранява моста на р. Струма при Каялж, и особено пѫтищата отъ Неговань и Гювезна, презъ Върланъ и Лелово, за Долни Порой и, при нужда, поддържа разузнавателнитѣ отреди; разполага двата пеши и единъ коненъ ескадрона въ Демиръ Ханъ, а другитѣ — въ Сѣръ.

5) Орляшки отредъ — 10-а допълняваща дружина, отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ една батарея, отъ 2-и коненъ дивизионъ единъ ескадронъ — охранява мостоветѣ при Орлякъ и Камила.

Петь опълченски роти (една отъ 21-а и две отъ 11-а опълченски дружини и две отъ 7-и опълченски полкъ) трѣбваше да смѣнятъ петтѣ роти отъ 1-и допълняващъ полкъ по желѣзния пѫть отъ Порой до Драма.

На разузнавателнитѣ и на охранителнитѣ отреди се възлагаше да държатъ съприкосновение съ гръцкитѣ войски и да следятъ за движението имъ. Заповѣдьта бѣ изпълнена за нѣколко деня; при това, частитѣ отъ II група не можаха да заематъ селата Ангиста (Анджища) и Кацакъ, защото тѣ бѣха заети отъ гърцитѣ. При последното село гърцитѣ се бѣха окопали на височинитѣ югоизточно отъ него, и не пускаха българитѣ да минаватъ. Поради това частитѣ, назначени за с. Ангиста, се установиха при ж.-п. ст. Ангиста (Анджища), а частитѣ, назначени за с. Кацакъ, понеже дивизионътъ нѣмаше палатки, а пъкъ с. Чепелдже бѣ изгорено, оставиха въ последното село само два взвода, а другата часть се оттегли въ Рахово. На всички части бѣ заповѣдано да поддържатъ плътенъ досѣгъ съ гърцитѣ, и да не имъ позволяватъ да напредватъ.

Още не бѣ приведена въ изпълнение заповѣдьта, и се наложиха измѣнения. Началникътъ на Орляшкия отредъ донесе, че гърцитѣ иматъ въ Орлякъ една рота, въ Горозанли — 80 души, въ Черкескьой — една и половина роти, въ Димитричъ — цѣлъ полкъ, съ артилерия, въ Башкьой — 60 души, въ Лахна — единъ батальонъ, и че отъ шосето при Башкьой до езерото Тахино постоветѣ имъ сѫ поставени много нагѫсто.

При това, транспортътъ съ храни, изпратенъ за дружината въ Неговань, билъ задържанъ отъ гърцитѣ въ Лахна, подъ предлогъ, че нѣмали разрешение отъ полковия си командиръ, въ Димитричъ. Изпратениятъ конникъ да иска разрешение билъ спрѣнъ отъ гръцката стражева верига.

Поради това, както се каза, по заповѣдь отъ началника на Войскитѣ въ Македония, на 17-и априлъ 52-и полкъ замина за Орлякъ, въ съставъ две дружини и 7-а с. с. батарея, къмъ които на 19-и се присъедини и дружината, която пристигна отъ Одринъ, и една с. с. батарея. Въ състава на полка влѣзе и цѣлиятъ Орляшки отредъ. Отредътъ съ преднитѣ си части зае вис. западно отъ Чаклари и тази на югоизтокъ отъ Сиври

Махле. На 19-и зае и вис. 665 и откри свръзка съ дружината въ Неговань.

По сѫщата причина конниятъ отредъ при Демиръ Ханъ бѣ подкрепенъ съ една дружина отъ 12-и полкъ и една с. с. батарея. Тъй като мостътъ при Каяли бѣ залѣтъ, дружината и батареята се спрѣха при Хазнатаръ. За поправка на моста бѣ изпратена една пионерна рота и Мостовата полурота. Построена бѣ телефонна линия между Демиръ Хисаръ и Демиръ Ханъ, и, съ помощьта на селянитѣ, бѣ построенъ мостъ на р. Бѣлица при Просяникъ.

Между това, гърцитѣ на 17-и напреднаха и изкопаха окопъ на 200 крачки югоизточно отъ Кючукъ Кюпрю и два окопа — на 200 и 500 крачки отъ моста Вълчища. Поради това охраната на мостоветѣ бѣ засилена.

Предвидъ голѣмата опасность за желѣзопѫтната линия отъ приближаването на гърцитѣ началникътъ на Македонскитѣ войски заповѣда частитѣ на линията Ангиста (Анджища) — Кацакъ да се стремятъ да заематъ мѣстнитѣ пунктове по фланговетѣ и въ тила на гръцкитѣ части, така че да ги принудятъ да отстѫпятъ по-далечъ отъ желѣзния пѫть.

На 19-и априлъ командантътъ на пристанището Кавала донесе, че, по достовѣрни сведения, гърцитѣ „днесъ-утре“ ще настѫпятъ за Ангиста (Анджища). Още сѫщия день тѣ се опитаха да пропѫдятъ единъ български постъ, но не успѣха. Поради това отъ Щаба на Македонскитѣ войски бѣ заповѣдано: частитѣ срещу Кацакъ да излѣзатъ съ ядрото си предъ желѣзния пѫть.

На 20-и началникътъ на Македонскитѣ войски заповѣда на следния день — 21-и априлъ — командирътъ на 67-и полкъ съ две дружини да замине отъ Сѣръ за Рахово и да вземе подъ свое началство тритѣ пехотни дивизиона, ескадрона и батареята и да охранява линията.

Проникване на гърцитѣ въ Правишко и Драмско.

Въ турскитѣ села Есерли, Самоковъ, Чатакли, Османли, Бостанджи, Дрѣничъ за пазене на реда, по искане на околийския началникъ, бѣха изпратени по 15 български войника въ всѣко село. Къмъ 25-и декември гърцитѣ изпратиха въ всичкитѣ тѣзи села много повече свои войници. На 27-и февруарий гръцкитѣ войници, съ помощьта на мѣстното население, принудиха българскитѣ войници да напустнатъ Есерли и телефонния постъ, и да се оттеглятъ въ

Самоковъ. Самъ началникътъ на гарнизона въ Правища, майоръ Коеджиковъ, като отиваше да се срещне съ гръцкия офицеръ, за да разследва случката, бѣ срещнатъ съ стрелба, и не бѣ допустнатъ да се срещне съ офицера.

На 9-и мартъ гръцки войници и въорѫжено гръцко население заобиколиха Самоковъ и, съ заплашване и стрелба, искаха да заставятъ българскитѣ войници да напустнатъ селото. Началникътъ на гарнизона въ Правища изпрати офицеръ съ десеть конника да разузнае случката и да се срещне съ гръцкия офицеръ, но при Мощианъ го спрѣха гръцки войници, и не го пустнаха да отиде по-нататъкъ, като казваха, че тѣ нѣматъ офицеръ, и, ако дойде още веднъжъ, ще стрелятъ.

Сѫщия день въ 4 ч. сл. пл. единъ гръцки офицеръ съ шестима конника и правишкиятъ гръцки владика пѫтували отъ Демирли за Мощианъ. Гръцкитѣ войници, убедени, че това сѫ българи, открили честъ огънь, убили единъ конь, ранили единъ войникъ, а, споредъ нѣкои, и самия владика, който, подъ предлогъ, че е боленъ заминалъ за Солунъ.

На 15-и мартъ гърцитѣ увеличиха своитѣ войници въ Палихоръ съ сто души. На 17-и пристигнаха и други гръцки войници. Като предположиха, че сѫ българи, гърцитѣ ги срещнаха съ честа стрелба и вдигнаха голѣма тревога. За да заставятъ десеттѣ български войника да напустнатъ селото, обградиха последното съ стражева верига, и не допускаха да имъ се занесе храна. Лично началникътъ на гарнизона въ Правища отиде да се срещне съ гръцкия офицеръ, но изпратенитѣ напредъ двама войника били срещнати съ огънь, и не допустнати да влѣзатъ въ селото. Началникътъ на гарнизона се принуди да изтегли войницитѣ отъ Палихоръ.

Тѣзи гръцки действия предизвикаха засилване на българскитѣ части. Отъ Кавала бѣха извикани въ казанитѣ по-горе села две роти. Освенъ това, извикани бѣха и други дребни части и бѣха взети укрепителни мѣрки. Всичко това даде поводъ на гърцитѣ да пустнатъ въ ходъ всевъзможни интриги, както предъ Гръцката главна квартира, така и предъ Българското командуване.

Организиране отбраната на желѣзопѫтната линия Драма — Сѣръ.

Съгласно заповѣдьта по Войскитѣ въ Македония отъ 15-и априлъ, за началникъ на войскитѣ въ II група бѣ назначенъ командирътъ на Сърската бригада, полковникъ Ивановъ.

На групата бѣ възложено да охранява участъка отъ Сѣръ до Кавала (включително), като се обърне особено внимание за запазване желѣзопжтната линия.

Началникътъ на групата раздѣли даденото му за отбрана пространство на три участъка:

Първи участъкъ — 3-и пехотенъ дивизионъ (петъ ескадрона), 3-и коненъ дивизионъ (единъ ескадронъ) и 1/7-а не с. с. батарея — подъ общото началство на командира на пешия дивизионъ, майоръ Поповъ, охраняваше пространството отъ чифлика северно отъ Какараска до притока на р. Ангиста (Анджища), южно отъ Шилиносъ. Частитѣ се разположиха: единъ пеши и единъ коненъ ескадрони заеха ж.-п. ст. Чепелдже, като изпратиха единъ коненъ взводъ въ чифл. Чегапоръ, който зае моста Паша Кюпрю, охраняваше северния брѣгъ на езерото Тахино и поддържаше свръзка съ частитѣ при Камила; другитѣ части бѣха около Чепелдже, като заеха съ силни застави моста Вълчища и Кючукъ Кюпрю, по дѣсния брѣгъ на р. Ангиста (Анджища).

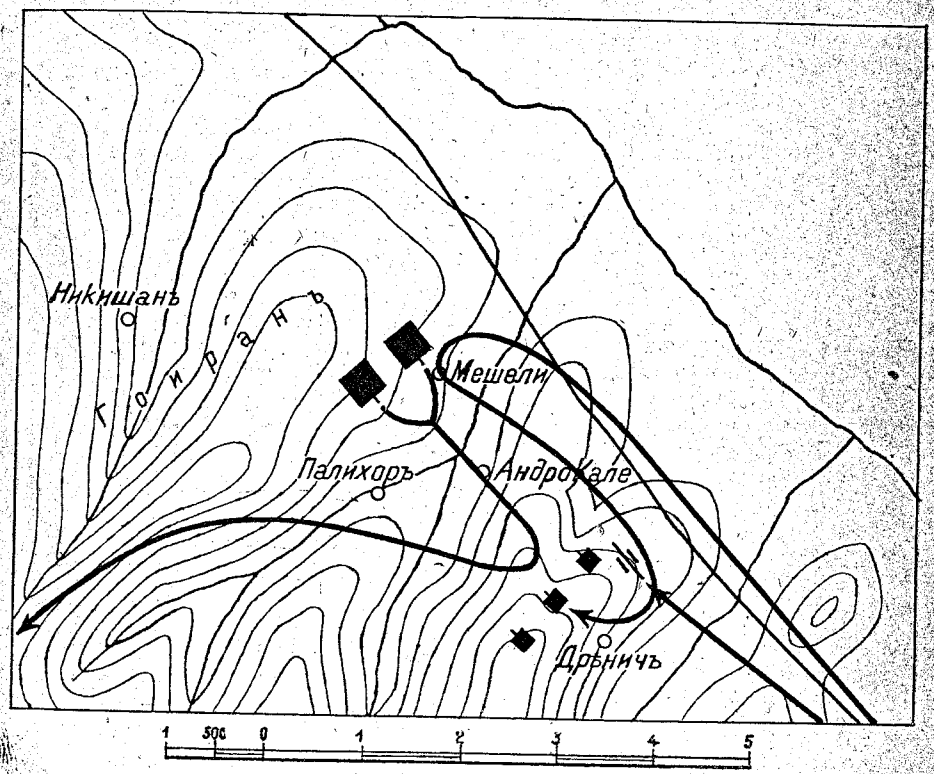
Втори участъкъ — 7-и допълняващъ полкъ (три дружини), сборната рота на подпоручикъ Лефтеровъ, 3-и коненъ дивизионъ (два ескадрона), 2/7-а и 3/7-а не с. с. батареи — подъ общото началство на командира на 7-и допълняващъ полкъ, полковникъ Михаиловъ, охраняваше отъ споменатия притокъ на р. Ангиста (Анджища) до Кутрилово, и се разположи при ж.-п. ст. Ангиста, като изпрати три взвода отъ ротата на подпоручикъ Лефтеровъ въ чифл. Баница, и единъ — въ Алистратикъ и постави силни пехотни застави съ малки конни отдѣления срещу гръцкитѣ постове, разположени северно отъ Витачища и Вълчища, съ задача да поддържатъ досѣгъ съ гръцкитѣ постове, безъ да предизвикатъ стълкновение.

Трети участъкъ — 2-и (68-и) полкъ отъ Сѣрската бригада[1]) (четири дружини), 4/39-а дружина, 5-а гранична дружина, взводъ конница и 4-а не с. с. 7·5-см. батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ — охраняваше отъ Кутрилово до Кавала. Частитѣ бѣха разположени: две роти въ Драма, две роти — въ Доксатъ, една дружина въ Правища и две дружини — въ Кавала, Граничната дружина — по морския брѣгъ и батареята — при Кавала.

Боятъ при Мешели на 22-и и 23-и априлъ. На 20-и сутриньта гръцкитѣ части, които заемаха селата Никишанъ и Полихоръ, заобиколиха българския телефоненъ постъ при страж. Портосъ, на пжтя Правища — Алистратикъ, и

[1]) Този полкъ се наричаше 2-и Сѣрски, а после бѣ нареченъ 68-и.

Боятъ при Мешели на 23-и IV. 1913 год.

Къмъ стр. 92—95.

не позволиха да бѫде занесена храна на поста. Командирътъ на 4/39-а дружина, отъ която бѣ постътъ, и който бѣше въ Правища, поиска среща съ гръцкия дружиненъ командиръ, но последниятъ отказа. По този начинъ гърцитѣ принудиха българскитѣ телефонисти да напустнатъ поста. Началникътъ на Македонскитѣ войски донесе, че безъ бой не може да бѫде възстановенъ постътъ. Навѣрно, по поводъ на това донесение, Главното командуване заповѣда срещу гръцкитѣ и сръбскитѣ войски да бѫдатъ взети мѣрки, които се практикуватъ въ военно време.

Между това, гърцитѣ стовариха нови войски при Левтера, като въ този участъкъ се събраха около полкъ пехота съ четири картечници и четири орѫдия.

Командирътъ на 4/39-а дружина, въ Правища, за да усили охранението, изпрати 13/39-а рота да заеме селата Мешели и Дрѣничъ, полурота отъ 16-а рота — на позиция югозападно отъ Правища, полурота отъ 15-а рота — южно отъ Правища, на пѫтя за Левтера.

Следъ като се освободиха отъ телефонния постъ Портосъ, гърцитѣ на 22-и предприеха настѫпление съ по-голѣмъ размахъ. Авангардътъ на тѣхния 21-и полкъ настѫпи откъмъ Чай Азѫ къмъ Драма, навѣрно да отрѣже българитѣ около Правища и Кавала и да ги принуди да напустнатъ тѣзи мѣста. Българскитѣ постове отъ 13/39-а рота постепенно отстѫпваха предъ гръцкия авангардъ — около батальонъ. Най-после, постоветѣ се оттеглиха при ядрото на ротата, въ Мешели, дето се събраха три взвода. Взводоветѣ заеха края на селото. Гърцитѣ наближиха на хиляда крачки и откриха огънь. Скоро къмъ тѣхъ се присъединиха и гърцитѣ отъ близкитѣ села — около 800 души, и заобиколиха селото. Съгласно даденитѣ разпореждания — да се избѣгва всѣко стълкновение, командирътъ на 4/39-а дружина заповѣда на ротния командиръ да не стреля, а да отстѫпи отъ Мешели. Ротниятъ командиръ, капитанъ Йордановъ, донесе, че, ако отстѫпи презъ деня, половината отъ ротата ще бѫде избита, затова ще се брани, докато се мръкне, и следъ това ще отстѫпи. Поради това и българитѣ откриха огънь. Къмъ 10 часа пристигна помощь на българитѣ — 16-а рота млади войници отъ 68-и полкъ, а къмъ 3 ч. сл. пл. — и 14-а рота отъ сѫщия полкъ. Къмъ 4 ч. сл. пл. пристигнаха и на гърцитѣ две роти откъмъ Никишанъ и Гойранъ, обхванаха лѣвия флангъ на българитѣ и поведоха атака. За отбиване обхвата и атаката, дружинниятъ командиръ изпрати полурота отъ 16/68-а рота и удължи лѣвия

флангъ съ два взвода отъ 14/68-а рота и единъ взводъ отъ 13/39-а рота. Къмъ 6 ч. сл. пл. гърцитѣ атакуваха дѣсния флангъ, но бѣха отбити. Тогава съ останалитѣ полуроти отъ 14/68-а и 16/68-а роти командирътъ на дружината зае височинитѣ североизточно отъ Дрѣничъ, и се укрепи.

Боятъ продължи до 8 ч. сл. пладне. 13/39-а рота успѣ да се измъкне отъ Мешели на укрепенитѣ височини.

Загубитѣ на българитѣ въ този бой бѣха: 3 убити и 16 ранени.

Гърцитѣ заеха позиция на височината между Никишанъ и Палихоръ.

Между това, още на 22-и сл. пл. командирътъ на 68-и полкъ, като предвиждаше, че на следния день гърцитѣ ще настѫпятъ съ по-голѣми сили, изпрати отъ Кавала две орѫдия отъ 4-а не с. с. батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ да подкрепятъ ротитѣ при Дрѣничъ. Орѫдията, подъ прикритието на взводъ пехота, поведе лично замѣстникътъ на батарейния командиръ, поручикъ Дрехаровъ, и тайно, като скриваше движението, стигна до гробищата на Дрѣничъ и зае позиция до пѫтя на дѣсния брѣгъ на Дрѣничката рѣка.

На следния день, Георгьовдень, 23-и априлъ, на разсъмване гърцитѣ въ дрезгавината настѫпиха въ тънки вериги презъ Андро Кале, съ цель да атакуватъ дѣсния флангъ на българитѣ на билото северно отъ Дрѣничъ. Къмъ 6 ч. пр. пл. гръцкитѣ вериги наближиха на триста метра отъ българскитѣ окопи, а задъ тѣхъ настѫпваха въ гѫста маса андарти и милиционери. Започна честа стрелба. Въ 6 ч. 15 м. пр. пл. орѫдията откриха огънь, отначало по веригата и после по поддържкитѣ. Гърцитѣ побегнаха; нѣкои се скриха въ Андро Кале; взводътъ даде и по него шесть шрапнела, и тѣ избѣгаха. Въ 7 ч. 20 м. командирътъ на дружината заповѣда да се прекрати огъня. Гърцитѣ, обаче, се съвзеха, и къмъ 8 ч. 40 м. отново настѫпиха североизточно отъ Андро Кале и откриха огънь. И тѣ бѣха обстреляни и преследвани съ артилерийски огънь. Всички височини бѣха очистени отъ гръцки войници, а селото Палихоръ — и отъ жителитѣ му.

Гърцитѣ вдигнаха бѣли флагове. Огъньтъ се прекрати. Дойдоха парламентьори, и най-после — и командирътъ на гръцкия 21-и полкъ.

Преговоритѣ завършиха съ подписване протоколъ, по който гърцитѣ се отдръпнаха, а българитѣ заеха старитѣ си мѣста. Освенъ това, гръцкото началство се задължаваще да накаже

виновнитѣ офицери. Българитѣ отново заеха Мешели, поста Портосъ и Палихоръ.

Въ този бой българитѣ загубиха единъ убитъ и шестима ранени.

Загубитѣ на гърцитѣ не сѫ известни. Турчинътъ, по който бѣха станали сношенията между българи и гърци, видѣлъ десеть трупа и много ранени.

Като получи донесение за боя при Мешели, началникътъ на 2-а група разпореди да отидатъ въ Правища два ескадрона, а ротата отъ Правища и тази отъ Башиносъ да отидатъ на помощь на частитѣ при Дрѣничъ.

Командирътъ на 4/39-а дружина остави временно въ Дрѣничъ две и половина роти и дветѣ орѫдия.

Началникътъ на Македонскитѣ войски подкрепи началника на 2-а група, като му подчини и 28-а допълняваща дружина, две роти отъ която се намираха въ Кавала и две — въ Драма. Освенъ това, изпрати му отъ Сѣръ въ Ряхово и другитѣ две дружини отъ 1-и Сѣрски (68-и) полкъ, така че цѣлата Сѣрска бригада влѣзе въ 2-а група. Въ сѫщото време заповѣда на всички войски въ Македония да запазятъ заетото въ този моментъ положение и, ако стане нужда, да употрѣбятъ и сила, но въ такъвъ случай на всѣка цена трѣбва да има успѣхъ. Да се държи тѣсенъ досѣгъ съ противника, базъ да се предизвикватъ бойни стълкновения.

Сѫщия день, 23-и априлъ, пристигна отъ Тракия въ Кавала 3-и коненъ полкъ, воденъ отъ командира на Сборната бригада, полковникъ Ал. Таневъ.

Първитѣ сблъсквания при Ангиста на 24-и и 26-и априлъ.

Между това, по заповѣдь отъ началника на първия подучастъкъ, на 24-и априлъ презъ нощьта 8-а рота отъ 68-и полкъ мина по желѣзния мостъ на лѣвия брѣгъ на р. Ангиста и зае височината югоизточно отъ моста Вълчища. Сутриньта гърцитѣ отъ съседната височина откриха огънь и въ 7 ч. го прекратиха, понеже българитѣ не отговориха. Гръцкитѣ офицери се срещнаха съ началника на участъка, майоръ Христовъ, и го помолиха да оттегли ротата. Той отказа, понеже заелъ височина, на която не е имало гръцки войници, а установена граница нѣма. Тогава гърцитѣ оттеглиха поста си отъ моста Вълчища на 400 крачки назадъ, на височината, на която бѣха окопани две гръцки роти.

Сѫщия день, 25-и априлъ, последва заповѣдь отъ помощника на главнокомандуващия да се задържи Правища на всѣка цена. Поради това началникътъ на Македонскитѣ войски разпореди ротитѣ отъ Драма и Кавала да отидатъ въ Правища, а на тѣхно мѣсто да отидатъ пеши ескадрони.

Презъ нощьта срещу 26-и подпоручикъ Жабленовъ съ две роти и единъ пеши ескадронъ зае височината южно отъ онази, заета предишната нощь. Въ 4 ч. 20 м. гърцитѣ отъ околнитѣ височини откриха пехотенъ огънь по ротитѣ, и тѣ отговориха. Огъньтъ бѣ прекратенъ въ 7 ч. пр. пладне. Началникътъ на участъка се срещна съ командира на 21-и полкъ и съ началника на щаба на гръцката дивизия. Последнитѣ настояха българитѣ да отстѫпятъ. Майоръ Христовъ отказа на сѫщото основание, на което отказа и миналия день. Тогава гърцитѣ се оттеглиха отъ окопитѣ източно отъ Кацакъ на височината 507.

Въ този бой българитѣ изгубиха: 2 убити, 12 ранени; раненъ бѣ и подпоручикъ Жабленовъ.

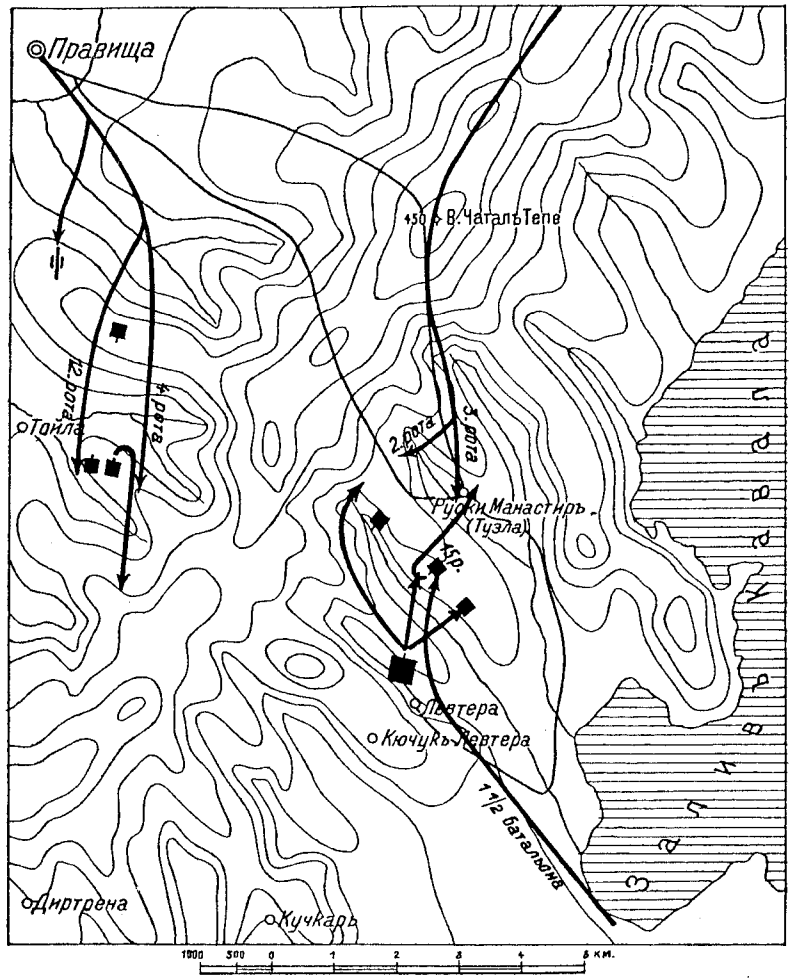
Боятъ при Руския манастиръ (Тузла чифликъ).

Сѫщия день произлѣзе бой и при Руския манастиръ (Тузла чифликъ). 1-а и 2-а роти отъ 5-а гранична дружина, които броеха всичко 90 войника, бѣха разставили осемь стражеви поста по билото, което се спуска отъ главния масивъ къмъ морето, между Руския манастиръ и Левтера. Въ манастира бѣ разположена заставата. Освенъ това, предвидъ особеното държане на гърцитѣ, въ манастира бѣ изпратена и 15/68-а рота.

Гърцитѣ имаха въ Левтера единъ батальонъ, който бѣ разставилъ постове срещу българскитѣ.

Къмъ 4 ч. пр. пл. гърцитѣ дадоха 15 изстрела по дѣснофланговия постъ, но българитѣ не имъ отговориха. Къмъ 5 ч. гърцитѣ откриха огънь по съседния български постъ. Войницитѣ отъ поста, за да се защитятъ, откриха огънь. Началникътъ на охранителната група, капитанъ Цоневъ, заповѣда на командира на 15-а рота съ два взвода да заеме позиция при постоветѣ югозападно отъ манастира, а съ единъ взводъ да подкрепи лѣвия флангъ. Щомъ се съмна, две гърцки роти настѫпиха къмъ Левтерската рѣка, атакуваха и заеха поста № 2, поради което престрелката се разпространи по цѣлата линия, и се водѣше ожесточено, особено отъ гърцитѣ. Къмъ 8 часа гърцитѣ настѫпиха по цѣлия фронтъ.

Боятъ при Руския манастиръ на 26-и IV. 1913 год.

Къмъ стр. 96—98.

Следъ като падна постъ № 2, командирътъ на 1-а гранична рота бѣ заелъ височината североизточно отъ поста, което откри пѫтя Манастира — Правища. Поради това началникътъ на охранителната група за прикритие на пѫтя откъмъ постъ № 2 изпрати командира на 2-а гранична рота, поручикъ Красновски, съ останалия взводъ отъ 15-а рота. Поручикътъ употрѣби всичко възможно, за да вземе обратно загубения постъ, докато той, взодниятъ подофицеръ и нѣколко войника паднаха убити. Тогава взводътъ отстѫпи на по-задната височина. Оказаната съпротива, обаче, бѣше такава, че гърцитѣ не посмѣха да напреднатъ. При това командирътъ на 15-а рота, за да отвлѣче вниманието на гърцитѣ отъ дѣсния флангъ, настѫпи съ единъ взводъ въ центра.

На лѣвия флангъ, гърцитѣ така сѫщо атакуваха стражевитѣ постове съ стотина човѣка, но постоветѣ ги отбиха съ бомби. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. тамъ пристигна командирътъ на 3-а гранична рота съ 20 боеца, и положението бѣ затвърдено.

Къмъ 3 ч. сл. пл. пристигна гръцки параходъ въ Левтерското пристанище и за единъ и половина часа стовари два батальона. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. пристигна 2/68-а рота. Макаръ че войницитѣ бѣха капнали отъ умора, тя веднага бѣ изпратена на дѣсния флангъ. Следъ нея пристигна 3/68-а рота; отъ бързото движение взводоветѣ се бѣха размѣсили. Веднага бѣ изпратенъ единъ взводъ на лѣвия флангъ, а, следъ като се подтегнаха другитѣ взводове, бѣ изпратенъ другъ взводъ да подкрепи центра — 15-а рота. Обаче, докато стигне взводътъ, прикрити презъ гарнара, настѫпиха около единъ и половина батальона гърци и заобиколиха ротата отъ три страни. Ротата дочака гърцитѣ до сто крачки и следъ това отстѫпи на по-задната височина, като претърпѣ голѣми загуби.

Българитѣ останаха да нощуватъ на заетитѣ позиции.

Българитѣ изгубиха: убити — 1 офицеръ и 14 подофицера и войника; ранени — 13 подофицера и войника.

Действията около Руския манастиръ се разпространиха и около Правища. Както се каза, на височината южно отъ този градъ се бѣ окопала 2-а полурота отъ 15/39-а рота. Срещу нея, на около 700 крачки, се бѣха окопали една рота гърци и една чета андарти. Само хребетътъ на билото Честа Гора отдѣляше тѣзи части отъ бойното поле при Манастира. Гърмежитѣ отъ боя при Манастира се чуваха. И дветѣ страни усилваха окопитѣ си. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. една рота отъ 68-и полкъ настѫпваше на

1500—1800 крачки южно отъ полуротата, съ цель да помогне на частитѣ при Манастира и да ги свърже съ частитѣ около Правища. По нея откриха огънь гърцитѣ отъ окопитѣ срещу полуротата и я принудиха да отстжпи. Полуротата отъ 15/39-а рота откри огънь по окопанитѣ гърци, внесе смущение у тѣхъ и даде възможность на ротата отъ 68-и полкъ да заеме позиция по-назадъ. Къмъ 11 ч. пр. пл. пристигна 12/68-а рота, а къмъ 2 ч. сл. пл. — и 4/68-а рота, които се разгънаха вдѣсно и влѣво отъ полуротата. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. пристигнаха двѣтѣ орждия отъ Дрѣничъ, заеха позиция на седловината южно отъ Правища, вдѣсно отъ пжтя Правиша — Тойла, и откръа страниченъ огънь по гръцкия окопъ. Гърцитѣ, които нѣмаха артилерия, видимо се разколебаха. Тогава командиритъ на 4/39-а дружина заповѣда на ротитѣ да настжпятъ. Въ 7 часа, когато ротитѣ бѣха стигнали на двеста крачки отъ гръцкитѣ окопи, пристигна и 13/68-а рота. Тогава българитѣ тръгнаха на ударъ съ ножове и заеха окопитѣ на гърцитѣ, които не дочакаха удара.

Следъ боя бѣ узнато, че гърцитѣ сж били усилени съ една-две роти.

Българитѣ не понесоха никакви загуби.

Артилерийскиятъ взводъ обстреля и лѣвия флангъ на гърцитѣ при Манастира, и това помогна твърде много за задържане гръцкото настжпление тамъ.

Подлото нападение на гърцитѣ при с. Самоковъ на 26-и априлъ.

По най-подълъ начинъ постжпиха гърцитѣ въ долината на р. Илица. Въ селата Мощианъ и Кусоропъ бѣха разположени единъ гръцки батальонъ, две картечници и 500 милиционера. Въ турското село Самоковъ бѣха разположени два взвода отъ българската 14/39-а рота и 20 гръцки войника. Източно отъ Самоковъ, въ турското село Четакли, бѣха разположени други два взвода отъ сжщата рота. Северно отъ Четакли, въ Авликьой, бѣ разположенъ единъ взводъ гърци и сто милиционера, а четири клм. южно отъ Четакли, въ Велиджилеръ, бѣ разположенъ единъ взводъ отъ българската 15/39-а рота. Два клм. западно отъ Велиджелеръ, въ Демирли, бѣ разположенъ единъ батальонъ гърци съ две картечници.

Докато около Руския манастиръ и Правища се водѣше бой, въ долината на Илица българи и гърци, макаръ и размѣсени, бѣха спокойни. Даже къмъ 10 ч. пр. пл. единъ гръцки офицеръ

отъ Демирли отиде въ Велиджилеръ и каза на българския подофицеръ да изпрати единъ войникъ да каже на ротния имъ командиръ, че тѣ иматъ нови картечници, ще произведатъ учение съ тѣхъ и ще ги престрелятъ, та българитѣ да не се безпокоятъ.

Въ 3 ч. сл. пл. гърцитѣ отъ Демирли и отъ Мощианъ започнаха да произвеждатъ учение, и въ 5 ч. 45 м. ненадейно се разгънаха, и настжпиха: отъ Мощианъ и Кусоропъ — батальонътъ съ картечницитѣ и 500 милиционера и отъ Демирли — една рота срещу двата взвода въ Самоковъ. Другитѣ роти отъ Демирли съ двѣтѣ картечници настжпиха срещу взвода въ Велиджилеръ. Точно въ 6 ч. сл. пл., когато българитѣ бѣха седнали да вечерятъ, гърцитѣ откриха огънь, най-напредъ, отъ картечницитѣ, а, после, — и отъ веригитѣ. Срещу двата взвода въ Чатакли заеха позиция гръцкиятъ взводъ въ Авликьой заедно съ сто милиционера, събрани отъ селото.

Двата български взвода въ Самоковъ едва успѣха да заематъ височината източно отъ Самоковъ, и тамъ се задържаха, докато се стъмни. Двадесеть гърци въ Самоковъ нападнаха ротния обозъ и попрѣчиха на обознитѣ войници да го натоварятъ. Единиятъ отъ българскитѣ взводове въ Чатакли зае позиция северно отъ селото, срещу Авликьой, съ цель да осигури пжтя на двата взвода отъ Самоковъ. Отъ взвода отъ 15/39-а рота въ Велиджилеръ по-голѣмата часть успѣ да отстжпи къмъ Чатакли, а часть зае училището, и го отбраняваха, докато бѣха заобиколени и пленени.

Когато се стъмни, и стрелбата се прекрати, командиритъ на 14/39-а рота оттегли двата взвода въ Бостанджили на укрепената отъ по-преди позиция. Тамъ се оттеглиха и взводоветѣ отъ Чатакли.

Българитѣ изгубиха 7 убити и 13 ранени.

Загубитѣ на гърцитѣ не сж известни.

Напомощь на сражаващитѣ се, първи се притекоха нѣкои части отъ 16/39-а рота, която заемаше селата около Дрѣничъ съ двѣтѣ орждия въ това село. Началникътъ на охранението около Кавала, осведоменъ навреме за боя, изпрати подкрепление, най-напредъ, една рота и две орждия и, после, още три роти отъ 68-и полкъ. Ротитѣ, както видѣхме, взеха участие въ боя, а орждията останаха при Правища, и не стана нужда да бждатъ употрѣбени. 6-и коненъ полкъ, който бѣ нощувалъ въ Кавала и бѣ тръгналъ за Драма, бѣ върнатъ: единъ ескадронъ — въ Кавала

и два — въ Правища. Освенъ това, командирътъ на Сѣрската бригада изпрати въ Правища отъ 28-а допълняваща дружина една рота отъ Драма и една отъ Доксатъ и два пеши ескадрона отъ Ангиста. Последнитѣ бѣха пренесени до Драма по желѣзницата, а отъ Драма нататъкъ — съ файтони и конни коли.

Презъ нощьта гръцки параходъ стовари нови войски при Левтера, така че въ Драмско гърцитѣ имаха около три полка. Поради това на 27-и сутриньта командирътъ на Сѣрската бригада израти въ Правища една дружина отъ 7-и опълченски полкъ и другитѣ два пеши ескадрона; освенъ това, отъ Драма бѣха изпратени съ конни коли и файтони патрони.

Между това, на 27-и сутриньта започна стрелба по цѣлата бойна линия. Къмъ 7 ч. пр. пл. тя бѣ прекратена. По заловенъ български войникъ гръцкитѣ офицери въ Мощианъ изпратиха писмо на български и гръцки, съ което искаха среща. Командиръть на 4/39-а дружина, майоръ Коеджиковъ, прие предложението, и стрелбата утихна.

Командиръть на бригадата заповѣда на майора да настоява гърцитѣ да се върнатъ на старитѣ мѣста, и, ако тѣ не се съгласятъ, да бави преговоритѣ, докато пристигнатъ пешитѣ ескадрони и дружината. Тогава, ако се почувствува силенъ, да ги изблъска къмъ Левтера и да заеме надвишаващитѣ височини.

Въ 9 ч. 40 м. пр. пл. стана срещата между майоръ Коеджикова и единъ гръцки батальоненъ командиръ. Гърцитѣ не искаха да отстжпятъ отъ заетитѣ мѣста. Поради това въпросътъ остана да бжде разрешенъ отъ полковитѣ командири, които щѣха да се срещнатъ въ 3 ч. сл. пладне.

Между това, отъ Щаба на Македонскитѣ войски бѣ съобщено, че пристига 3/3-а бригада съ 1/1-о не с. с. артилер. отдѣление, и бѣ заповѣдано да се запази линията Кавала[1]) — Правища. Тогава командиръть на Сѣрската бригада разпореди единиятъ полкъ съ две батареи отъ 3/3-а бригада да отиде въ Правища, а другиятъ — съ останалата батарея — въ Кавала. Щабътъ на Сѣрската бригада се примѣсти въ Драма, и заповѣда преговоритѣ да се протакатъ, докато пристигне 3/3-а бригада.

Въ 3 ч. сл. пл. се състоя среща между българския и гръцкия полкови командири. Решиха: никой да не настжпва временно, да се прекрати стрелбата, да прибератъ убититѣ и раненитѣ, да си възвърнатъ пленницитѣ и взетитѣ предмети. Да бждатъ на-

[1]) Бригадата трѣбваше да се превози въ Дойранъ, но, предвидъ настжплението на гърцитѣ къмъ желѣзопжтната линия, получи заповѣдь да слѣзе въ Драма.

значени две комисии при Правища и Левтера за намиране виновницитѣ; следъ това ще бжде опредѣлена неутрална зона.

Българското главно командуване заповѣда Конната бригада (3-и и 6-и конни полкове), която пжтуваше за Сѣръ, и 3/3-а бригада, която се съсрѣдоточава около Кавала, да влѣзатъ въ подчинение на началника на Македонскитѣ войски. Последниятъ разпореди 6-и коненъ полкъ да остане въ Правища.

Въ 4 ч. сл. пл. пристигнаха по желѣзницата въ Драма 4/41-а и 3/41-а дружини и веднага заминаха за Правища. Нощуваха въ Доксатъ. Презъ нощьта пристигна въ Драма още една дружина.

На 28-и априлъ, поради станала желѣзопжтна катастрофа при Букъ, други ешелони отъ 3-а дивизия не пристигнаха, а пристигналитѣ три дружини заеха опредѣленитѣ имъ мѣста: две дружини — въ Правища и една — въ Бадемли чифликъ. Този день Драмската бригада бѣ попълнена окончателно, и обучението на войницитѣ започна редовно.

На 29-и продължи пристигането на ешелони отъ 3-а дивизия, поради което началникътъ на Македонскитѣ войски заповѣда да не се сключва примирие, да не се опредѣля неутрална зона и да не се подписва протоколъ, понеже България не е въ война съ Гърция.

Комисиитѣ, които разследваха причинитѣ на кърватитѣ събития, завършиха работата си на 2-и май, съ заключение — да бжде възстановено първото положение.

Боятъ при Ангиста на 9-и май.

На 1-и май по-голѣмата часть отъ 3/3-а бригада пристигна; пристигна и едно отдѣление отъ 1-и не с. с. артилер. полкъ. Началникътъ на Македонскитѣ войски възложи на бригадата да охранява участъка отъ морето до страж. Портосъ, включително. На командира на бригадата бѣха подчинени и намиращитѣ се тамъ войски: 68-и полкъ (отъ Сѣрската бригада), 4/39-а дружина, 3-и пеши дивизионъ (четири пеши ескадрона), 5-а гранична дружина, леката 7·5-см. не с. с. батарея, 15-см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ и единъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ.

Охранението на участъка отъ страж. Портосъ до езерото Тахино бѣ възложено на командира на Сѣрската бригада, комуто бѣха подчинени и другитѣ войски отъ групата, които заемаха този участъкъ. Сжщия день пристигна и Щабътъ на 3-а дивизия

въ Сѣръ. На началника на тази дивизия, като по-старши, бѣ възложено началството на войскитѣ въ Македония до пристигането на командуващия II армия.

Командиръть на 3/3-а бригада, полковникъ Каварналиевъ, раздѣли дадения му за охранение районъ на два подучастъка:

1) Морски участъкъ — отъ устието на Места до залива Левтера. Въ този подучастъкъ, подъ началството на командира на 68-и полкъ, влизаха две дружини отъ полка му, една — отъ 42-и полкъ, 5-а гранична дружина, две нескорострелни полски батареи, 2-а 15-см. Д/30 батарея (две орждия) и 8-и пеши ескадронъ.

2) Сухоземенъ участъкъ — отъ залива Левтера до страж. Портосъ. Въ него, подъ началството на командира на 41-и полкъ, влизаха три дружини отъ 41-и полкъ, 28-а допълняваща дружина, 4/39-а дружина; отъ 68-и полкъ две дружини; лекатa 7·5-см. не с. с. батарея и 10-и коненъ допълняващъ ескадронъ.

Другитѣ части образуваха подвиженъ резервъ, и се разположиха при Бадемли чифликъ.

Другиятъ участъкъ отъ района на II група, подъ началството на командира на Сѣрската бригада, запази подраздѣлението, което имаше по-преди, и бѣ заетъ:

1) Дѣсниятъ подучастъкъ — отъ брѣга на езерото Тахино, при чифл. Какараска, до притока на р. Ангиста, който се спуска отъ Шилиносъ, — бѣ заетъ: отъ единъ коненъ ескадронъ при ж.-п. ст. Чепледже и отъ 67-и полкъ, отъ Сѣрската бригада, съ една нескорострелна батарея при чифл. Чепледже и Рахово.

Лѣвиятъ подучастъкъ — на изтокъ отъ казания притокъ до страж. Портосъ, включително, бѣ заетъ: на ж.-п. ст. Ангиста — 7-и допълняващъ полкъ, две нескорострелни батареи и три взвода отъ 7-и коненъ ескадронъ, при чифл. Баница — единъ пеши ескадронъ и сборната рота на подпоручикъ Лефтеровъ, въ Кара Кавакъ — 10-и пеши ескадронъ и въ Удовище — взводъ отъ 7-и коненъ ескадронъ.

Подучастъцитѣ бѣха охранявани отъ стражеви постове по линията — отъ моста Вълчища и на 800 метра югоизточно отъ него, и вървѣше по северозападнитѣ склонове на височинитѣ, които се спускатъ отъ селата Вълчища, Анасташи, Витачища, Кормище, отдето се спускаше къмъ Баница и оттамъ по р. Драмщица южно отъ Кара Кавакъ и свършваше при страж. Портосъ, включително.

Гръцкитѣ постове бѣха разположени на 50—100 метра срещу българскитѣ. Споредъ сведенията, които имаха българитѣ, срещу участъка на Сѣрската бригада гърцитѣ разполагаха съ шесть батальона и две-три батареи.

Разположението на българитѣ, което имаше за цель да охранява желѣзопжтната линия, бѣше крайно неудобно.

Успѣхътъ на българитѣ да отстранятъ гърцитѣ отъ моста Вълчища увреди твърде много гърцитѣ. Мостътъ имаше твърде голѣмо значение, защото рѣка Ангиста е блатиста и трудно-проходима даже въ бродоветѣ. Подъ разни предлози, много пжти тѣ настояваха да се отдръпнатъ българскитѣ постове задъ моста, защото тѣ по-преди заемали тѣзи мѣста. Въпросътъ, обаче, бѣ уреденъ съ ликвидирането на боя на 26-и априлъ, но гърцитѣ се примириха само привидно.

На 8-и май сутриньта, когато дѣсната застава предъ моста Вълчища се смѣняваше, гърцитѣ отъ заставата при моста Кючукъ Кюпрю откриха фланговъ огънъ и предизвикаха престрелка, която скоро се прекрати. Гръцкитѣ офицери отдавна искаха среща, но българитѣ, като знаеха, че гърцитѣ ще настояватъ да се оттеглятъ българитѣ оттатъкъ моста Вълчища, отказваха. Следъ тази престрелка стана среща, въ която гърцитѣ пакъ настояха за оттегляне оттатъкъ моста, и, като получиха отказъ, отидоха си съ закани. Предвидъ на това, командиръть на бригадата даде указания на началника на дѣсния участъкъ и заповѣда на 2-а дружина да построи другъ мостъ при Ангиста, на единъ и половина клм. източно отъ моста Вълчища. Следъ това той отиде на ж.-п. ст. Ангиста, осведоми началника на лѣвия участъкъ и му заповѣда: въ случай че гърцитѣ предприематъ нападение противъ дѣсния участъкъ, да подкрепи неговия лѣвъ флангъ. Следъ тѣзи разпореждания, дѣсниятъ участъкъ презъ нощьта зае следното разположение: 4/67-а дружина се бѣ окопала въ видъ на полукржгъ южно отъ моста Вълчища; две роти отъ 2/67-а дружина — при желѣзопжтния кантонъ, а другитѣ две — при чифл. Чепелдже; 11-а рота, окопана при моста Кючукъ Кюпрю, 9-а и 12-а роти — задъ нея, прикрити задъ желѣзния пжть; 10-а рота съ единъ коненъ взводъ охраняваше желѣзния пжть отъ ж.-п. ст. Чепелдже до чифл. Какараска; 1/67-а дружина, съ една картечница и тритѣ взвода отъ ескадрона, — при Рахово; отъ батареята четири орждия бѣха на гребена източно отъ Чепелдже, а две орждия — северозападно отъ сжщото село.

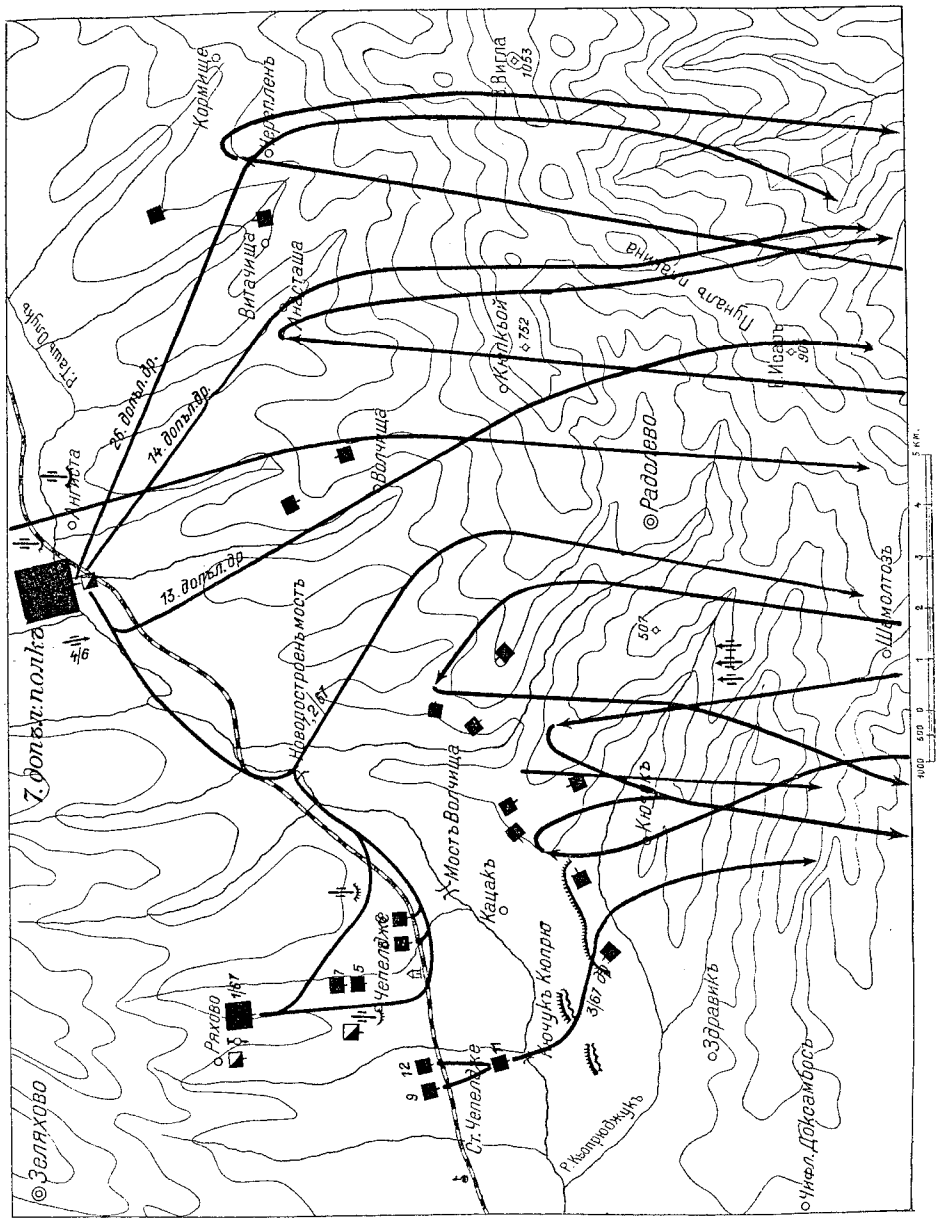
Източно отъ дѣсния подучастъкъ, частитѣ въ лѣвия подучастъкъ бѣха разположени: две роти въ охранение, задъ тѣхъ, въ поддържка, — една рота. Другитѣ части бѣха на бивакъ при ж.-п. ст. Ангиста, съ една дежурна рота. Другитѣ части останаха на мѣстата си.

На 9-и къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. гръцката застава при Кючукъ Кюпрю, която бѣше на стотина метра предъ българската, пакъ откри огънь, и се започна престрелка. Командирътъ на 4/67-а дружина повече отъ десетина пѫти подаде сигналъ за прекратяване огъня, но само българитѣ го прекратяваха, а гърцитѣ, напротивъ, го разпространиха по цѣлата линия, и започнаха да настѫпватъ на групи по дола източно отъ Кючукъ. Не остана съмнение, че стрелбата е последица на отъ по-преди обмисленъ и подготвенъ планъ — да бѫдатъ изтикани българитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Ангиста, поради което и българитѣ отново откриха огънь. На него гърцитѣ отговориха съ артилерийска стрелба отъ една скорострелна батарея; първитѣ два снаряда бѣха насочени противъ желѣзния пѫть. Третиятъ снарядъ падна въ кантона. Веднага следъ това гърцитѣ насочиха огъня и по моста Вълчища. Нѣколко минути следъ това откри огънь по гръцката батарея и българската батарея, и привлѣче огъня й върху себе си, обаче стрелбата на гръцката батарея не бѣше точна. Въ сѫщото време гърцитѣ изкараха картечници на хиляда крачки южно отъ българския окопъ предъ моста и откриха огънь.

Следъ първитѣ артилерийски изстрели, началникътъ на българския участъкъ притегли при чифл. Чепелдже 1/67-а дружина съ картечницитѣ и ескадрона. Къмъ 8 ч. пр. пл. два гръцки батальона бѣха насочени: единиятъ — къмъ дѣсния флангъ на 4/67-а дружина, и достигна на 400—500 метра, а другиятъ обхвана лѣвия й флангъ и наближи до сто метра. Въ сѫщото време и гръцката батарея насочи огъня си срещу окопитѣ на 4/67-а дружина, положението на която стана доста тежко.

За да помогне на дружината, началникътъ на подучастъка, майоръ Христовъ, реши да контъратакува и разпореди: 1) 2/67-а дружина да настѫпи презъ новопостроения мостъ и да заеме височината източно отъ 4/67-а дружина; 2) 3/67-а дружина, поддържана отъ дветѣ орждия при чифл. Чепелдже, да атакува и завладѣе моста Кючукъ Кюпрю и окопа на 400 метра южно отъ него; 3) две роти отъ 1/67-а дружина да настѫпятъ презъ моста Вълчища, въ подкрепа на 4-а дружина, и 4) две роти отъ 1/67-а дружина, да останатъ въ полкова поддържка. Въ

Боятъ при Ангиста на 9-и май 1913 год.

9 ч. 30 м. пр. пл., когато се започна настжплението, гърцитѣ засилиха артилерийския си огънь отъ още една скорострелна батарея.

Между това, началникътъ на лѣвия подучастъкъ сутриньта, щомъ чу артилерийскитѣ изстрели, разгъна допълняващитѣ дружини: 14-а зае спусковетѣ на височинитѣ, които идатъ отъ Анасташи; 13-а — спусковетѣ отъ Вълчища къмъ рѣката; 26-а — онѣзи откъмъ Витачища, а 22-а остана въ маневрени войски; четири орждия — на височинитѣ северно отъ ж.-п. ст. Ангиста, две орждия — южно отъ р. Ангиста (Драмска) и източно отъ дола Анасташи; другата батарея — южно отъ сжщата рѣка и западно отъ сжщия долъ. Въ това положение остана участъкътъ до 11 ч. пр. пл., защото началникътъ му предполагаше, че стълкновението ще бжде прекратено.

Въ това време задъ разгънатитѣ части пристигна 42-и полкъ. 3/3-а бригада, следъ като бѣ изравнено стълкновението при Правище, получи заповѣдь да замине по обикновенъ пжть за Дойранъ. Командирътъ на бригадата, обаче, не посмѣ да вдигне веднага цѣлата бригада, защото се боеше да не би гърцитѣ да подновятъ настжплението си, и затова той остави временно 41-и полкъ, а само 42-и полкъ, съ нескорострелното отдѣление, насочи къмъ Дойранъ. На 8-и вечерьта полкътъ стигна въ Алистратикъ. На 9-и сутриньта, когато полкътъ се готвѣше да тръгне, чуха се артилерийскитѣ изстрели, и командирътъ на полка узна, че по пжтя на движението имъ, при Чепелдже, се води ожесточенъ бой. Той отиде при началника на лѣвия участъкъ, на ж.-п. ст. Ангиста, и му предложи помощь. Последниятъ отговори, че нѣма нужда отъ подкрепа, но не ще бжде излишно, ако 42-и полкъ, за всѣки случай, бжде притегленъ къмъ ж.-п. ст. Ангиста. Тогава командирътъ на 42-и полкъ остави артилерийското отдѣление подъ прикритието на две роти, а полка привлѣче къмъ 7-и допълняващъ полкъ и къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. настигна поддържката на последния. Къмъ 12 ч. на пладне бѣ извикана и 4/6-а с. с. батарея, която зае позиция на единъ клм. западно отъ дветѣ нескорострелни батареи.

И така, въ 11 ч. 30 м. пр. пл. лѣвиятъ участъкъ откри огънь въ флангъ на гърцитѣ, които обхващаха лѣвия флангъ на българитѣ при моста Вълчища. Оттукъ гърцитѣ започнаха да отстжпватъ, и отстжплението, подъ натиска на българитѣ, се разпрострѣ по цѣлия фронтъ. Българитѣ се впустнаха да пре-

следватъ. Първа премина новопостроения мостъ на р. Ангиста една рота отъ 13-а допълняваща дружина, а следъ нея — 2/67-а дружина и дветѣ предни роти отъ 1/67-а дружина, които трѣбваше да минатъ моста Вълчища.

Въ това време пристигна командирътъ на бригадата. Сутриньта той бѣше въ Драма, когато се научи за стълкновението и, тъй като движението на влаковетѣ, поради обстрелването, бѣ прекратено, той бѣ докаранъ до ж.-п. ст. Ангиста съ единъ локомотивъ. Отъ дѣсния участъкъ, 3/67-а дружина настжпи презъ моста Кючукъ Кюпрю и Кючукъ, 4/67-а дружина — право на югъ, а 1/67-а и 2/67-а дружини — западно отъ Вълчища. Посетне, по указание отъ командира на бригадата, всички дружини завиха съ лѣвото си рамо напредъ и заеха най-високото бѝло южно отъ Здравикъ.

Дружинитѣ отъ лѣвия подучастъкъ настжпиха презъ селата, които бѣха предъ тѣхъ: 42-и полкъ се движеше задъ лѣвия участъкъ, като маневрени войски.

Гърцитѣ бѣха разгънали 19-и и 21-и полкове, часть отъ 20-и полкъ и три скорострелни батареи. Бойниятъ имъ редъ се разкжса, и тѣ отстжпиха въ две посоки: една часть въ посоката Вълчища — Радолево и другата — въ посоката Кормище — Черепленъ. При Витащица гърцитѣ спрѣха 26-а допълняваща дружина. Поради това последната бѣ подкрепена съ една дружина отъ 42-и полкъ, която се разгъна влѣво, и принуди гърцитѣ пакъ да отстжпятъ.

Разпокжсването на гръцкия боенъ редъ повлѣче разкжсването и на българския боенъ редъ. Това наложи къмъ 5 ч. сл. пл. между лѣвия и дѣсния подучастъци да се разгъне 3/42-а дружина.

Въ 5 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата донесе на командуващия II армия:

„Настжпихъ по цѣлата линия. Въ тази минута веригитѣ ми достигатъ Черепленъ — в. 507. Ще преследвамъ до заемане сгодна за отбрана позиция. Загуби — незначителни.“

На тази телеграма командуващиятъ армията отговори:

„Одобрявамъ действията Ви. Заемете сгодно положение, и се утвърдете тамъ, безъ да настжпвате.“

Въ изпълнение на тази заповѣдь, командирътъ на Сѣрската бригада зае линията отъ брѣга на езерото Тахино по гребена на бѝлото северно отъ р. Джевизъ Агаджда до Шемолтозъ,

включително. Раздѣли я на три подучастъка, като даде дѣсния на 67-и, срѣдния — на 42-и и лѣвия — на 7-и допълняващъ полкъ.

Загубитѣ на българитѣ бѣха: 67-и полкъ — убити: 1 офицеръ и 21 войника, ранени: 1 офицеръ и 98 войника, безследно изчезнали 10 войника; 7-и допълняващъ полкъ — убити: 5 войника, ранени: 1 офицеръ и 31 войника.

Загубитѣ на гърцитѣ не сж известни. По донесение на командира на Сѣрската бригада, българитѣ погребали 4 капитани, 1 подпоручикъ, 1 портупей-юнкеръ и около 150 войника. При отстжплението си гърцитѣ оставиха една пълна ракла, много палатки, раници, пушки и много брашно и фуражъ.

На следния день, при заемането на посочената линия, около най-западната височина се завърза престрелка, която се разпространѣ и по-наизтокъ. Гърцитѣ откриха и артилерийски огънь, но българитѣ не имъ отговориха. Гърцитѣ бѣха напустнали селото Кормище, което бѣ заето отъ 10-и пеши ескадронъ, и всички села до Самоковъ бѣха напустнати отъ гърцитѣ и заети отъ ротата на подпоручикъ Лефтеровъ. Гърцитѣ се задържàха въ Мощианъ и на линията Демирли — Велиджилеръ — Чиста — Левтера.

Дипломатическитѣ домогвания на Гърция по бждещата граница между дветѣ държави.

България бѣ сключила съ Гърция само Военна конвенция, политическа конвенция за подѣлба на земитѣ въ Македония, като онази съ Сърбия, нѣмаше. Поради това отношенията между Царското и Кралското правителство бѣха крайно неопредѣлени, както преди войната, така и презъ време на войната.

Това неопредѣлено положение е тревожело твърде много Гръцкото правителство, и то още преди мобилизацията се е опитало да влѣзе въ преговори съ Българското правителство по този въпросъ.

Десеть деня следъ като бѣ обявена мобилизацията — на 28-и септември — Коромиласъ, министъръ на външнитѣ работи, повика българския пълномощенъ министъръ въ Атина, Хаджимишевъ, и му говори върху нуждата отъ споразумение по въпроса за бждещата граница между дветѣ държави. Той добави, че, споредъ положителни сведения, получени отъ една друга столица, между България и Сърбия било постигнато

съгласие по този въпросъ. Въ сѫщото време той далъ да се разбере, че, като отстѫпватъ чисто гръцкитѣ градове, като Одринъ, Мелникъ, Струмица, Деде Агачъ и Кавала, гърцитѣ очакватъ жертви отъ българска страна. На това заявление българскиятъ пълномощенъ министъръ забелязалъ, че на дѣсния брѣгъ на Вардара има солидно българско население и че крайбрѣжието Деде Агачъ — Кавала не притежава удобно пристанище.

Този разговоръ бѣ протелеграфиранъ на министъръ-председателя, Гешовъ, но той не отговори.

Следъ първитѣ по-важни победи, на 13-и октомврий Коромиласъ, очевидно съ цель да предизвика преговори, говори на Хаджимишева въ смисълъ: дали не е настаналъ моментътъ да се „декретира анексията“ на окупиранитѣ вече земи.

Хаджимишевъ му отговори, че не трѣбва много да се бърза, за да не се „брускиратъ“ много силитѣ, и че трѣбва да се чакатъ решителни резултати, преди да се ангажиратъ по този въпросъ, понеже връщането назадъ ще е много неприятно.

Министъръ-председателтъ одобри отговора на Хаджимишева и му заповѣда да се противопостави най-енергично на този замисълъ, като не остави да се разбере, че се гони нѣкаква егоистична цель съ това противене.

На 21-и октомврий гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи съобщи на Хаджимишева проекта за бѫдещата граница между България и Гърция. Границата тръгва западно отъ Кавала, върви по планината Бозъ Дагъ, Бѣласица, Демиръ Капия презъ Крушово до Охридското езеро и оттамъ южно отъ Албания, подъ Авлона. Хаджимишевъ възрази, че, ако сръбскитѣ претенции, както пишатъ гръцкитѣ вестници, се простиратъ и върху Щипъ, България е изключена съвсемъ отъ Македония, и настоя, но не получи отговоръ, че това не е последната дума на Гърция.

Въ преписа отъ проекта, който Коромиласъ предаде на 24-и октомврий на Хаджимишева, границата вече не е западно, а източно отъ Кавала.

По заповѣдь на министъръ-председателя, Гешовъ, на 25-и октомврий Хаджимишевъ съобщи на гръцкия министъръ-председатель, Венизелосъ, че проектътъ на Коромиласъ е направилъ поразително впечатление; че Гърция иска отъ Македония часть, която по население е двойно по-голѣма отъ онази часть на Тракия, която може да се даде на България; че, следъ като вземе Критъ, островитѣ, Епиръ и Турска Тесалия и часть отъ

Албания, Гърция ще добие население, може би, по-голѣмо отъ онова, което има; че, ако въ замѣна 150-тѣ хиляди гърци, които ще вземе България въ Тракия, Гърция иска толкова българи, то и Сърбия и Гърция вематъ стотина хиляди албанци и българи; че и справедливостьта налага да се направи на България отстѫпка, каквато отговаря на нейната роля въ Съюза и на нейнитѣ огромни жертви.

Венизелосъ открито призна, че не билъ съгласенъ съ идеята на Коромиласъ да се представи подробенъ проектъ, защото намира, че, преди да се опредѣлятъ границитѣ, трѣбва да се постигне споразумение върху нѣкои начала, като напримѣръ:

1) Началото за размѣната на гърци срещу равно число българи, което той счита за най-важно.

2) Началото за известно равновесие.

3) Началото на естественитѣ граници, за да се избѣгнатъ зигзазитѣ.

4) Да се успокои Европа за Цариградъ, като се неутрализиратъ Проливитѣ.

Той изказа задоволство, че отговорътъ на Българското правителство съдържа въ основата си съгласие върху нѣкои отъ тѣзи начала и пр. Призна огромнитѣ жертви на България и добави, че трѣбва да се държи смѣтка за ценнитѣ услуги на тѣхния Флотъ.

Хаджимишевъ протелеграфира тѣзи изявления на министъръ-председателя, Гешовъ. Последниятъ му препорѫча, като узнае кои острови иска Гърция заедно съ Критъ, да пресмѣтне и да види на каква огромна придобивка претендиратъ гърцитѣ. Дори и безъ островитѣ, тѣ, споредъ пресата, имъ ще получатъ население 1,900,000, а България — само 1,260,000. Той намира тази възмутителна несъразмѣрность абсолютно неприемлива и препорѫчва на Хаджимишева да се бори за приемане „началото на съразмѣрностьта и за база на сравнение сегашното население, войската и жертвитѣ, като бѫде включенъ даже и Гръцкиятъ флотъ. . .“. Препорѫчва му още: ако Венизелосъ настоява на началото за равно число гърци и българи, да му каже, че България, за да осѫществи балканския идеалъ, жертвува маса българи, безъ да вземе сърби.

Вече въ началото на ноември Гръцкото правителство, следъ като обещава съ въорѫжена сила да подкрепи сръбския излазъ на Адриатическо море, помоли Сръбското правителство да подействува предъ Българското по-скоро да се дойде до споразумение

между България и Гърция по въпроса за граничната линия въ Македония.

На 5-и ноември гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи, Коромиласъ, даде списъкъ на каазитѣ, за които гърцитѣ претендиратъ: Саржшабанската, Кавалската, Правищката, Драмската, Зъхненската, Сѣрската, половината отъ Демирхисарската, три четвърти отъ Дойранската, четири пети отъ Гевгелийската, цѣлата Воденска, една трета отъ Прилепската, две трети отъ Битолската, петь шести отъ Корчанската и оттамъ до Адриатическо море — при Химара, на Авлонския заливъ. Споредъ сжщия проектъ, българската граница въ Тракия започва отъ устието на Марица, безъ Еносъ, до Черно море, южно отъ Мидия. Коромиласъ настоя да се представи проектъ и отъ българска страна и добави, „че, по-скоро главата ще си отсѣче, отколкото да отстжпи Солунъ“, и че „за този градъ трѣбва хинтерландъ“.

Хаджимишевъ му предложи да се отложи въпроса за раздѣлението следъ сключването на примирието и мира, като се предвиди арбитражъ за спорнитѣ мѣста, но Коромиласъ не се съгласи.

Като съобщи за този проектъ на министъръ-председателя, Хаджимишевъ добавя: „Останахъ подъ впечатление, че отстжпва; само трѣбва да представимъ една крайна линия на нашитѣ претенции, и следъ това да подиримъ срѣдни между дветѣ претенции“.

Между това, Коромиласъ сезира руския пълномощенъ министъръ въ Атина, и последниятъ съобщи повѣрително на Хаджимишева, че въ Петроградъ сж сериозно обезпокоени отъ несъгласието между България и Гърция; прибави, че по въпроса за Солунъ Гръцкото правителство е решено да не отстжпва, и упрекна Българското правителство, задето бави отговора.

Като съобщи несъгласието на Коромиласъ и упрѣка на руския пълномощенъ министъръ, Хаджимишевъ на 9-и ноември получи отъ министъръ-председателя наставление въ смисълъ, че Министерскиятъ съветъ не може да даде контрапроектъ съ означение на границитѣ, защото не може да предвижда коя ще бжде българската граница откъмъ изтокъ, кои острови ще взематъ гърцитѣ, какви ще бждатъ българскитѣ жертви до края на войната и пр.; че е невъзможно да не се смѣтатъ Критъ и островитѣ, защото, безъ българскитѣ огромни жертви, гърцитѣ не можеха да ги иматъ; че Министерскиятъ съветъ мисли засега

да предложи известни начала, възъ основа на които споритъ лесно ще се разреши отпосле. Тѣзи начала сж:

1) Съразмѣрность на бждещия съставъ на съюзенитѣ държави съ сегашното положение по население (България — 4,400,000, Гърция — 2,400,000 — 3,000,000 и територия — 96,000 кв. клм. и 65,000 кв. клм.).

2) Материални жертви въ войната: поддържане мобилизиранитѣ войски, разходвани боеви материали, загуби поради отнемане запаснитѣ отъ обикновенитѣ имъ занятия.

3) Жертви въ кръвь: убити и умрѣли отъ рани и епидемии, намаление стопанската стойность на раненитѣ, бждещи разноски на държавата за поддържане семействата на убититѣ и осакатѣлитѣ.

4) Международно признатитѣ права на съюзенитѣ държави за разширение (Цариградската конференция, Санстефанскиятъ договоръ и др.).

5) Стопанско значение на завладѣнитѣ земи (производство, географско положение).

6) Стопанско значение на освободеното население: култура, изселване и др.

7) Географско положение на завладѣнитѣ страни спрямо съюзенитѣ държави.

8) Всички придобивки отъ войната съставятъ общо достояние за съюзенитѣ държави, та и Критъ и островитѣ влизатъ въ достоянието, което трѣбва да се подѣли.

9) Естествени граници между съюзенитѣ държави, планини, рѣки и др.

10) Задължения въ полза на чужденци въ завладѣнитѣ страни, концесии, желѣзници и др.

Обаче, въ отговоръ на предложението, направено въ смисълъ на тѣзи наставления, Коромиласъ каза, че съ спора по тѣзи начала се губи времето безполезно. Настоя по-скоро да се представи крайната линия, която иска България, която е обещалъ Гешовъ на гръцкия пълномощенъ министъръ въ София.

И рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Атина съобщи на Хаджимишева, че гърцитѣ сж готови да отстжпятъ Кавала, Драма, Сересъ и Битоля, но по никой начинъ нѣма да отстжпятъ Солунъ и Воденъ. И той настоя върху необходимостьта да се представи часъ по-скоро крайната линия на българскитѣ искания.

Като протелеграфира всичко това на министъръ-председателя, Хаджимишевъ получи отъ него следния отговоръ:

„Крайна линия веднага ще предложимъ, щомъ гърцитѣ приематъ началото на съразмѣрностьта. За Ваше частно сведение и твърде конфиденциално Ви съобщавамъ, че това наше заключение е одобрено и отъ Царя, който, като ми телеграфира за гръцкия проектъ, излага, че не е сериозенъ и не заслужава да се противопостави на него контрапроектъ. Затова настоявайте, като апелирате приятелски и предъ руския пълномощенъ министъръ, да признаятъ гърцитѣ началото на съразмѣрностьта, като изтъкнете енергично, че, безъ това начало и неизвестностьта на нашитѣ общи придобивки, не ни е възможно да полагаме крайна линия, за да дѣлимъ отпосле, може би, наполовина."

Съ подобни предложения Хаджимишевъ се яви на 15-и ноември при гръцкия министъръ-председатель и министра на външнитѣ работи. И двамата заявиха, че не имъ е възможно да приематъ началото на съразмѣрностьта, като обсолютно право; наклонни сж, обаче, да държатъ смѣтка за него донѣкжде, ако българитѣ приематъ принципа на обмѣната на гърци срещу българи, макаръ и не поравно. При това, Венизелосъ намекна, че, ако се не постигне съгласие, той ще се постарае да осигури интереситѣ на Гърция извънъ Съюза, и настоя да се представи по-скоро крайната гранична линия. Отъ своя страна, и Хаджимишевъ моли по-скоро да се представи крайната линия, за да се излѣзе отъ мъртвата точка, до която сж стигнали преговоритѣ.

Но министъръ-председательтъ му отговори, че е съгласенъ да не се приема абсолютно принципа на съразмѣрностьта, но не желае да се обезсили той съвършено чрезъ началото на обмѣна на гърци и българи, и му препоржча да изтъкне предъ руския пълномощенъ министъръ, че е възмутително България да се откаже отъ Солунъ, Битоля и Скопие и нито единъ вилаетски центъръ, а гърцитѣ да вематъ три такива центра: Солунъ, Битоля и Янина. „Нека рускиятъ пълномощенъ министъръ Ви осигури по достолепно за България предложение отъ гърцитѣ, и тогава да предложимъ и ние крайната линия. . . Русия иска по-скоро да подпишемъ миръ, и, ако гърцитѣ упорствуватъ, ще се принудимъ и безъ тѣхъ да подпишемъ миръ. Това дръжте повѣрително, като работите усилено да се съгласятъ да подпишемъ миръ, а после да дѣлимъ", завършва мисълта си министъръ-председательтъ.

Сжщия день Хаджимишевъ съобщи, че, въпрѣки предупреждението на Венизелосъ да съобщи, когато се реши да действува извънъ Съюза, Коромиласъ продължава да сезира чуждитѣ сили по недоразуменията съ България.

На 17-и ноември Хаджимишевъ настоя да бждатъ назначени по-скоро делегати за миръ, но Коромиласъ му отговори, че трудностьта се заключава не въ назначаването на делегатитѣ, а въ опредѣляне условията за миръ, преди да бжде опредѣлена границата съ България. Въ този смисълъ Хаджимишевъ помоли руския пълномощенъ министъръ въ Атина да ходатайствува предъ Венизелоса. Той се съгласи да настои, но предупреди, че този начинъ на действие ще предизвика намѣсата на великитѣ сили, и че гърцитѣ нѣма да отстжпятъ Солунъ. И, наистина, на 18-и ноември Венизелосъ съобщи на Гешова, че се съгласява да представи своитѣ условия за миръ, но, при условие, следъ сключването на мира, ако не се постигне съгласие, да се предостави спора на разрешение отъ държавнитѣ глави на Тройното съглашение.

Веднага следъ това Гешовъ телеграфира на пълномощния министъръ въ Петроградъ да обясни на Сазонова причинитѣ, по които не може да посочи крайната линия на западната граница, и добавя: „Уплашени, че, ако не влѣземъ въ Цариградъ, тѣхното предложение да устроимъ отъ Цариградъ и Дарданелитѣ автономна область не ще се осжществи, тѣ се мжчатъ да осуетятъ примирието и мира, за да ни накаратъ да форсираме Дарданелитѣ, да влѣземъ въ Цариградъ и тамъ да диктуваме мира. Питайте Сазонова — завършва Гешовъ — дали това се одобрява отъ Руското правителство, и, ако се не одобрява, нека той подействува предъ Турция да приеме нашитѣ условия за примирие и миръ; защото, иначе, ще се принудимъ да се съгласимъ съ гърцитѣ".

Между това, гърцитѣ се опитаха и по другъ начинъ да се споразумѣятъ съ България. Венизелосъ пожела да се срещне съ Гешова въ Лондонъ, дето щѣха да се водятъ преговоритѣ за миръ, но българскиятъ министъръ-председатель отказа, подъ предлогъ, че, за да даде срещата положителни резултати, необходимо е да се знае какво ще се добие отъ преговоритѣ за миръ.

По-нататъкъ преговоритѣ отъ Атина продължиха въ Лондонъ между д-ръ Данева и Венизелоса.

На 13-и декември Венизелосъ посети д-ръ Данева, призна, че гръцкитѣ искания сж прекалени, и помоли да се посочи нѣкоя граница. На 18-и декември д-ръ Даневъ не отъ името на Правителството, а лично предложи етнографската граница въ Югозападна Македония заедно съ Солунъ. На 21-и Венизелосъ предложи границата да обема на лѣвия брѣгъ на Струма Правишко, на дѣсния брѣгъ отъ устието въ езерото Тахино по една идеална линия презъ Вардара до Гюменджа, оттамъ северно отъ Енидже Вардаръ и Воденъ до южния брѣгъ на езерото Прѣспа и до Корча и прибави, че само арбитражното решение на приятелскитѣ сили може да даде другъ изходъ на въпроса.

Между това, преговоритѣ за миръ пропаднаха, и на 17-и януарий примирието бѣ денонсирано. На връщане отъ Лондонъ, Венизелосъ се отби въ Бѣлградъ. Тъй като това посещение въ Бѣлградъ предизвика подозрения, Гешовъ покани Венизелоса и въ София. По поводъ на тази покана, на 25-и януарий Хаджимишевъ посети гръцкия министъръ на външнитѣ работи. Последниятъ заяви: „Азъ продължавамъ да бжда скептиченъ касателно резултатитѣ отъ това пжтуване. Телеграфирахъ на Венизелоса, че се лъже, ако вѣрва, че г-нъ Гешовъ ще заговори, най-сетне, по въпроситѣ, които ни интересуватъ; ето вече три месеца откакъ чакаме да ни отговори. . . . обаче г-нъ Гешовъ нищо досега не е казалъ, и пази олимпийско мълчание, а отъ това мълчание не очаквамъ нищо добро".

Като донася за това, Хаджимишевъ опровергава слуха за конвенция, сключена между сърби и гърци въ Бѣлградъ, но добавя, че, споредъ неофициални източници, въ Бѣлградъ е ставало дума за бждещата граница, и се допуска да има обща сръбско-гръцка граница източно отъ Охридското езеро. Обаче, той не скрива, че българското засилване поражда най-долнопробна завистъ и алчность за български земи, щото допуска и най-лошото. По тѣзи причини и поради стремлението имъ да не допустнатъ България да стане по-силна отъ тѣхъ дветѣ, взети заедно, допуска възможностьта да се мисли за сключването на подобна конвенция.

Какво е говорено между Гешова и Венизелоса въ София, не се знае, но вече следъ това и Венизелосъ е сдържанъ въ обръщенията си къмъ България, и гърцитѣ въ Македония станаха по нахални.

Следъ подновяването на военнитѣ действия, и преговоритѣ и препирнитѣ между България и Гърция временно се прекратиха.

Чакаха резултатитѣ отъ военнитѣ действия. Падането на Янина даде поводъ на гърцитѣ да подематъ борбата този пжть явно. По този поводъ, на 21-и февруарий бившиятъ министъръ-председатель, Димитриосъ Рали, произнесе речь въ Парламента, въ която каза:

„Осланяйки се на силата на гръцкото оржжие, Правителството може да отстои правата на цѣлокупния елинизъмъ и съ гордость да припомни на всички, че на Гърция, на нейнитѣ борби, войскитѣ, геройствата на синоветѣ ѝ се дължи най-голѣмата заслуга за щастливия изходъ на Балканската война. Не заслужава въ подобно заседание да се отговаря на заплашванията, произнесени въ друга една сграда (визира Народното събрание), но на гърцитѣ се налага дълга да припомнятъ на всички, че, ако бждещето резервира нови борби за елинизма, Гърция ще поддържа тѣзи борби съ онази слава и мжжество, които тя показа презъ последната война."

Тѣзи изрази бѣха посрещнати съ бурни ржкоплескания. Въ сжщия духъ поде заканитѣ и гръцката преса. Въ сжщото време бѣ сключенъ съюзъ между сръбската и гръцката военни лиги, и враждебнитѣ отношения между гърци и сърби, отъ една страна, и българи, отъ друга, въ Македония станаха по-остри, и се изразиха въ кървави стълкновения.

Въ сжщото време и сърбитѣ повдигнаха въпроса за ревизия на Съюзния договоръ. Появиха се слухове за тайна спогодба между Гърция и Сърбия противъ България, а налице бѣха факти, които я потвърдяваха.

Между това, падането на Одринъ засили позициитѣ на България, и преговоритѣ съ Гърция отново се оживиха. Българското правителство прибѣгна до съдействието на Русия. На 17-и мартъ д-ръ Даневъ телеграфира отъ Петроградъ:

„По гръцкия въпросъ обърнахъ, най-първо, вниманието на Сазонова за неправилното окупиране отъ гърцитѣ мѣстности на северъ и на изтокъ отъ Солунъ, като добавихъ, че не трѣбва да се чуди, ако тѣзи дни заставимъ гърцитѣ да се оттеглятъ отъ тѣхъ; обяснихъ му моитѣ разговори съ Венизелоса по разграничаването на Гърция отъ България, предложения отъ него арбитражъ, и защо ние не можемъ да го приемемъ. Сазоновъ не каза нищо по югозападната граница; забеляза, обаче, че не би трѣбвало да настояваме за Солунъ, първо, защото сме взели Одринъ и други голѣми градове; второ, защото сме присъединили мѣстности, населени съ гърци, и, трето, защото сжществуването на гръцката династия било свързано съ владѣнието на Солунъ. Отговорихъ му, че ние не сме предприели войната да умножаваме земята на краля на елинитѣ, че, съразмѣрно съ боевитѣ сили и жертви, нашитѣ искания сж повече отъ скромни, а гръцкитѣ — прекалени, че страхътъ за разклащане гръцката династия е резултатъ на гръцки

блъфове. Той прибави, че династиитѣ руска, германска и ангийска ще бждатъ въ полза на Гърция. Възразихъ, че, напротивъ, Германското правителство е за насъ, че сжщо разчитаме на английското общественo мнение, което ще се наложи, сигурно, и на Английското правителство. Колкото за Русия, ние твърдо вѣрваме, че въ края на крайщата, и тя не може да не се произнесе за насъ, като имамъ предвидъ, че тя е подписала Санстефанския договоръ, че ни го е обещалъ преди четири години Изволски, че Солунъ е необходимъ портъ на Срѣдна и Западна Македония, които оставатъ на България, че, най-сетне, той е порта къмъ Изтокъ на германския свѣтъ, който, по тази причина, трѣбва да остане въ наши ржце — единственiятъ крепъкъ славянски щитъ въ тѣзи мѣстности. Азъ завършихъ, че Солунъ трѣбва да бжде нашъ по волята на повечето велики държави, по волята на населението въ Солунъ, по волята на българския народъ, който е решенъ да отиде докрай, за да отстои своята справедлива кауза. Сазоновъ остана непреклоненъ. Когато му подчертахъ за исканията отъ Виена и му обяснихъ въ какво се състоятъ нашитѣ преговори, той, засмѣнъ, ми отговори, че има у насъ пълна вѣра, че това само подействувало на Французското портово дружество да не продава концесията си, въ което и успѣло, и остана пакъ непреклоненъ. Сжщата непреклонность изпъкна и като му говорихъ за компесацията въ свързка съ ромънски въпросъ. Като се видѣ съвсемъ натѣсно, той ми заяви, че Русия не ще се мѣси по уреждането на въпроса за Солунъ, който трѣбва да се реши помежду ни, а не отъ европейскитѣ сили. Изказахъ и на това съгласие, като заявихъ, че и въ такъвъ случай пакъ ще го вземемъ, даже и противъ съединението между сърби и гърци. Значи, заключи той, вие ги тикате съзнателно въ обятията на Австрия. Не се безпокойте, отговорихъ азъ, нашитѣ мѣрки сж взети да се избѣгне това.

Моето впечатление е, че въ случая трѣбва да се действува предъ Императора."

Между това, гърцитѣ направиха второ предложение. На 27-и мартъ рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Атина съобщи на Хаджимишева, че, споредъ разговоритѣ му съ Венизелосъ и князъ Никола, гърцитѣ ще настояватъ на следния минимумъ: линията отъ устието на Струма, брѣга на езерото Тахино, по начинъ Нигритско да остане гръцко, а Кукушъ — български, сетне линията да включи въ гръцка територия Гюменджа и Леринското поле, за да стигне езерото Прѣспа.

Въ сжщото време пристигнаха рапорти отъ Атина, Бѣлградъ, Лондонъ, Цетина и др., че сърби и гърци сж въ съюзъ, че гърцитѣ прехвърлятъ войскитѣ си около Солунъ и че сжщитѣ на 1-и априлъ свикватъ новъ наборъ отъ 25,000 души. Съ други думи, разбра се, че Гърция се готви за война. Едва тогава Гешовъ телеграфира на Хаджимишева въ Атина, че Българското правителството е готово да започне да преговаря съ Гърция, „ако

предложатъ една, доколкото е възможно, приемлива линия", и се надява, че, съ взаимни отстжпки, ще се постигне съгласие. Следъ като Хаджимишевъ съобщи това предложение на Венизелоса, той отговори, че, преди да отговори, ще подложи въпроса на разискване отъ Министерския съветъ, и добави, че това ще бжде трета по редъ линия, защото втората представилъ на д-ръ Данева въ Лондонъ.

Като съобщава това съ телеграмата си отъ 5-и априлъ на министъръ-председателя, Хаджимишевъ заключава: „Останахъ подъ впечатлението, че ще закъснѣятъ съ отговора си, може би, за да иматъ време да се споразумѣятъ съ Бѣлградъ, понеже днешнитѣ ни постжпки ще ги поставятъ въ твърде неловко положение предъ Европа, и значително ще ги затрудни, ако е истина, че иматъ съглашение съ Бѣлградъ".

Въ отговоръ на тази депеша, на 7-и априлъ Гешовъ телеграфира:

„Увѣрете Венизелоса, че нѣма защо да бжде песимистъ. Представената въ Лондонъ линия не бѣ потвърдена отъ Панасъ, както самъ Венизелосъ обеща и Даневу, и мене. Сега нека представи онази, която говори Демидову[1]), за да започнемъ веднага преговоритѣ. Настойте въ този смисълъ, безъ да му давате да разбере, че ще приемемъ посочената на Демидова линия, освенъ като база."

Въ отговоръ на тази телеграма, Хаджимишевъ телеграфира на 9-и априлъ, че Венизелосъ, съ честна дума, дадена на Демидова, отхвърлилъ по най-категориченъ начинъ слуха за гръцко-сръбско съглашение, и че се радва на желанието на Гешова да се постигне миролюбиво разрешение на въпроса за дѣлежа, и че Демидовъ склонилъ Венизелоса за една среща на четирмата министри-председатели отъ Съюза. Обаче, въпрѣки тѣзи увѣрения, Хаджимишевъ е скептикъ и, досежно гръцко-сръбското съглашение, той казва, че ще повѣрва, че то не сжществува, само следъ като гърцитѣ се съгласятъ да поведатъ преговори за дѣлежа, безъ да се опитатъ въ сжщото време да се дойде до ревизия на Сръбско-българския договоръ. „Идеята за събиране четирмата министри-председатели — казва въ телеграмата си Хаджимишевъ — не крие ли въ себе си желанието на Гърция да не възприеме сама арбитража, за да не остави Сърбия изолирана спрямо насъ; не преследва ли тази идея цель, безъ да разкриватъ тѣхнитѣ съглашения противъ насъ, да ни заставатъ да приемемъ арбитража и съ Сърбия върху базата на реви-

[1]) Рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Атина.

зията — Българската конвенция. Отъ друга страна, постоянното съсрѣдоточаване на гръцка войска въ Македония и видимото старание на Сръбското правителство и Гръцкото — да се отлага, подъ разни претексти, предаването отговора ни до великитѣ сили, въпрѣки това, че ние възприемаме всички предлагани отъ тѣхъ резерви, не доказва ли, че тѣ искатъ да печелятъ време, да привършатъ своето съсрѣдоточаване, като, сжщевременно, прѣчатъ на нашето съсрѣдоточаване, съ закъснение да се подпише мира? Всичко това сериозно ме безпокои, както още и непровѣренитѣ днешни слухове, идещи отъ Цариградъ чрезъ Виена, че Гръцкото правителство предложило на Турция, чрезъ Германското правителство, да започне веднага освобождаването на турскитѣ пленени, подъ условие да не вематъ участие въ воденитѣ операции. Повече отъ всѣкога трѣбва да бждемъ осторожни, въпрѣки увѣренията на Русия."

Съмненията на Хаджимишева се оправдаха. На 9-и априлъ Панасъ, гръцкиятъ пълномощенъ министъръ въ София, направи ново предложение за дѣлежъ. Въ него, обаче, гърцитѣ искатъ гръцкитѣ мѣстности на западъ отъ Кавала, безъ да означатъ географски граници; посочва се на западъ езерото Прѣспа, безъ да се казва срѣдата, северния или южния край на езерото. Изобщо, предложението имаше характеръ да протака преговоритѣ. Гешовъ бѣ принуденъ съ телеграми до Хаджимишева да изтъква неговитѣ неточности и да иска отъ Венизелоса да „прецизира" точно дадената отъ Панаса разграничителна линия. Венизелосъ, обаче, заяви категорично, че нѣма да представи друга линия, докато Гешовъ не представи своята. По въпроса за неточноститѣ, Венизелосъ казалъ, че тѣ нѣматъ значение, понеже предложената линия ще служи за база на преговоритѣ.

На руския пълномощенъ министъръ Венизелосъ обясни, че съсрѣдоточаването на гръцкитѣ войски въ Македония има само отбранителенъ характеръ, и, че, понеже Българското правителство не е представило своята линия за дѣлежа, достоинството на Гърция не му позволява да представи трета линия.

Въ отговоръ на тѣзи възражения, на 19-и априлъ Гешовъ телеграфира на Хаджимишева да заяви на Венизелоса, че Българското правителство има право да смѣта, че не е получавало конкретно териториално предложение и, че, щомъ принципи, а не територии се предлагатъ, то и Българското правителство ще настоява върху принципа на справедливостьта, и иска по него

да стане подѣлбата. Гешовъ обстойно аргументира тѣзи свои мисли, безъ, обаче, да представи линия за дѣлежа.

Между това, подъ натиска на военнитѣ лиги, между Гръцкото и Сръбското правителства отдавна се водѣха преговори за задружно действие противъ България. И, докато по-преди Гешовъ отлагаше въпроса за споразумение съ Гърция, съ напредването на сръбско-гръцкитѣ преговори, Венизелосъ започна да отлага споразумението подъ разни предлози, а Гешовъ — да бърза съ него. Последниятъ отговоръ на Венизелоса и заявленията му предъ руския пълномощенъ министъръ бѣха изразъ на нежелание за прѣко споразумение съ България. И действително, въ това време вече бѣ уговорено споразумението между Гърция и Сърбия, и Предварителниятъ протоколъ за тѣхния съюзъ бѣ подписанъ на 22-и априлъ.

Българското правителство се увѣри, че съюзътъ между гърци и сърби е сключенъ вече, отъ безрезултатната дейность на Смѣсената гръцко-българска комисия за опредѣляне на разграничителната линия. Следъ неуспѣхитѣ на тази комисия, гърцитѣ предложиха спора да бжде изравненъ отъ четирмата първи министри на Съюза. Гешовъ отхвърли това предложение. Тогава гръцкиятъ пълномощенъ министъръ, Панасъ, предложи да се започнатъ преговори съ Сарафова въ Солунъ, но, при условие, гърцитѣ да съобщаватъ на съюзницитѣ всичко, което се говори съ Сарафова и Хаджимишева. По този поводъ, на 4-и май Гешовъ телеграфира на Хаджимишева:

> „Възстанахъ противъ това предложение, и ви натоварвамъ да съобщите на Гръцкото правителство, че то ни направи тжжно впечатление, защото, очевидно, крие едно споразумение съ другитѣ съюзници, срещу което ние високо протестираме. Каквото иска Гръцкото правителство нека съобщава на другитѣ съюзници, както и ние можемъ да имъ предаваме, каквото намѣримъ за нуждно, но да се поставя това като условие, то е да се иска, подъ друга форма, да признаемъ правото на другитѣ съюзници да се мѣсятъ въ нашитѣ преговори. А то е недопустимо — ние категорично отхвърляме и настояваме Гръцкото правителство чисто и просто да приема г. Сарафова и г. Хаджимишева за наши делегати по преговоритѣ."

Въ това време гърцитѣ станаха съвсемъ нахални въ Македония. Произлѣзоха бойове въ Нигритско, Правишко и при Ангиста. Паднаха убити и ранени единъ офицеръ и повече отъ сто войника. Българското правителство разбра, че при тѣзи условия, споразумение между България и Гърция, отдѣлно, е невъзможно и преговоритѣ, които се водиха следъ това, бѣха

само за печелене време, докато се подпише мира съ Турция и докато се прехвърлятъ българскитѣ войски отъ Тракия въ Македония.

Русия, която, както изглежда, бѣ взела присърдце ревизията на Българо-сръбския договоръ, за усмирение на духоветѣ предложи да разреши спора съ Гърция заедно съ сръбския. Противъ това, обаче, се изказа д-ръ Даневъ — първиятъ делегатъ въ преговоритѣ за миръ въ Лондонъ.

На 15-и май той телеграфира:

„Следъ зрѣло обсѫждане въпроса и особено следъ установеното вече съглашение между Сърбия и Гърция, отговарямъ, че не съмъ по никакъвъ начинъ съгласенъ да се предоставя и българо-гръцкия споръ на арбитража, споредъ както предлага Сазоновъ."

Министърътъ на финанситѣ, Теодоровъ, обаче, не бѣше съгласенъ съ д-ръ Данева, затова той телеграфира отъ Парижъ:

„Да се съгласимъ съ гърцитѣ върху миренъ изходъ на спора ни, като приемемъ посрѣдничеството на великитѣ сили или, въ краенъ случай, на Русия. Това нѣма да ни изложи много, ако се приеме, и избѣгнемъ войната: напротивъ, ако се отхвърли, ще изложи много Гърция. Въ всѣки случай, настоявамъ да се направи всичко, за да се отложатъ възможно повече дни кървавитѣ конфликти и съ дветѣ държави едновременно, защото, и следъ славна победа върху дветѣ, предвиждамъ, че ще дойде да се разправяме и съ трета, даже и съ четвърта наша съседна държава."

Въ такова безизходно положение бѣше Българското правителство, когато на 17-и май бѣ подписанъ миратъ съ Турция въ Лондонъ, а на 19-и сѫщия месецъ въ Солунъ бѣха подписани Договоратъ за съюзъ между Гърция и Сърбия и военнитѣ конвенции къмъ тѣхъ. Правителството не можа да намѣри другъ изходъ, освенъ да подаде оставката си, която, както се каза, то подаде веднага следъ подписването на мира съ Турция — на 17-и май, но бѣ пазена въ тайна до 24-и май.

Между това, Правителството на Гешова бѣ изпратило въ Атина Сарафова да води, заедно съ Хаджимишева, преговоритѣ съ Гръцкото правителство. Последното, обаче, не пожела да преговаря, и поиска или въпроса да се реши отъ четирмата съюзни министри, дето България ще се намѣри една противъ три, или отъ арбитражъ на две отъ великитѣ сили — Русия и Германия, като разчиташе на роднинскитѣ връзки на династиитѣ. И, най-после, като владѣеха земитѣ, за които претендираха, и, уплашени отъ съсрѣдоточаването на българскитѣ войски въ Македония, то настоя предъ великитѣ сили за демобилизиране на войскитѣ. Въ това отношение новото Българско правителство на д-ръ Данева поведе политиката на предишното, само че по-енергично. Тя бѣше: да не се смѣсва гръцкиятъ споръ съ сръбския и да се отклони отъ арбитража. На 4-и юний д-ръ Даневъ телеграфира до Берлинската легация: „Моля, да не говорите за арбитражъ съ гърцитѣ. Ако тѣ настояватъ за Солунъ, не по-малко настояваме и ние. . . ."

Д-ръ Даневъ телеграфира до Атинската легация:

„За ржководна нишка на нашитѣ разговори съ Коромиласа и Венизелоса, моля, имайте становището, че Българското правителство съжалява, задето Гръцкото правителство не пожела да преговаря съ нашия специаленъ пратеникъ Сарафовъ за опредѣляне българо-гръцката граница, евентуално за точното опредѣляне границата на спорната зона. На второ мѣсто, изкажете съжаление, че, благодарение, интрасинжентностьта[1]) на гръцкитѣ членове на комисията по въпроса за първенство на завземането на територитѣ северно и източно отъ Солунъ, и този трънливъ въпросъ остана неразрешенъ, макаръ и очевидно правото да е на наша страна. Тѣзи два въпроса сѫ въ нашитѣ очи преюдициални[2]), и тѣхното неразрешение прави невъзможна всѣка по-нататъшна стѫпка за преговаряне. Сега ни канятъ въ Петроградъ, но не е ли явно, че тѣзи два въпроса, а особено вториятъ, не може да се третиратъ въ Петроградъ. Вънъ отъ това, съ какво сърдце ще преговаряме въ Петроградъ, когато положително знаемъ, че гърци и сърби сѫ сключили съюзъ противъ насъ, за да ни лишатъ отъ законнитѣ плодове на нашитѣ победи? За арбитражъ не говорете нищо, а само съобщавайте за тамошнитѣ течения по този въпросъ. Относно демобилизацията, дайте отъ васъ частно да се разбере, че предварително условие за това би било изпразването на цѣлата зона северно и източно отъ Солунъ и съвмѣстното окупиране отъ войскитѣ на дветѣ страни останалата спорна зона."

По поводъ настояването на Руското правителство: гръцкиятъ въпросъ да се съедини съ сръбско-българския арбитражъ, д-ръ Даневъ телеграфира на 6-и юний до Легацията въ Петроградъ, като обясни защо спорътъ съ Гърция трѣбва да се разисква отдѣлно, и, между другото, казва:

„ . . . . . .

България не е дала поводъ да се съмнява нѣкой въ нейнитѣ миролюбиви чувства спрямо Гърция, за да има нужда да даваме единъ видъ гаранция за мирния изходъ на спора ни съ последната . . . . . Въ всѣки случай, недоумяваме какъ ще се даде исканото отъ насъ увѣрение за мирния изходъ на гръцко-българския споръ, ако отидемъ въ Петроградъ . . . .

[1]) Непримиримостьта.
[2]) Предразсѫдни

Обаче, както и да се гледа на гръцкия въпросъ, който, при пълна коректность отъ гръцка страна, не може да вземе остъръ характеръ, ние се спираме отново на важния сръбско-български споръ, защото, ако той въ най-кратко време не се насочи правилно по пжтя на предвидения въ Договора арбитражъ, за която цель, преди всичко, е необходимо да бжде арбитражътъ възприетъ въ сжщия този смисълъ отъ сърбитѣ, и, ако въ сжщия кратъкъ срокъ не се пристжпи къмъ демобилизация, споредъ предложенитѣ отъ насъ условия, трѣбва откровено да изповѣдаме, че мирътъ се намира въ опасность. Обърнете особено внимание на последното обстоятелство. Ето защо, ние не можемъ за сега да се спираме на мисъльта за ходене въ Петроградъ."

Между това, Гръцкото правителство заяви категорично на Хаджимишева, че е нуждно да бжде разрешенъ въпросътъ за дѣлежа съвмѣстно отъ всички съюзници, че не е отговорено на предложението за демобилизация и че до десетина деня трѣбва да се реши въпросътъ за арбитражъ или чрезъ крайното срѣдство война.

Въ отговоръ на това заявление, д-ръ Даневъ на 7-и юний телеграфира:

„Съобщете на надлежния министъръ, че ние по никой начинъ не можемъ да приемемъ едно съвмѣстно отъ всички съюзници решение на въпроса за дѣлежа, тъй като по отношение на Сърбия, както разпредѣлението на територията, така и начинътъ на това разпредѣление помежду ни, сж предвидени и решени въ Съюзния договоръ. Съ Гърция, нѣмайки никакъвъ договоръ по този въпросъ, дѣлежътъ между насъ и Гърция не може да бжде въпросъ за решаване, освенъ отъ насъ самитѣ, безъ участието на другитѣ съюзници."

Отношенията съ Черна Гора.

Още преди войната Черногорското правителство, покрай териториалнитѣ придобивки, желаеше автономна Албания. Въ това отношение намѣренията на Черногорското правителство бѣха въ противоречие съ Сръбското. Тази политика, обаче, бѣше схващане на династията. Военнитѣ неуспѣхи на черногорцитѣ подбиха кредита на държавата и особено на династията. Шовинистичното сръбско течение успѣ да проникне въ Черна Гора. Сръбскитѣ официални кржгове, Министерството на външнитѣ работи, сръбскитѣ учени и вестникари наводниха Черна Гора съ книги и вестници, въ които лекитѣ сръбски победи се величаеха като единствени решителни сражения. За неуспѣха на своето оржжие черногорцитѣ намираха утеха въ тѣзи въображаеми сръбски геройства. Черногорското население бѣ обвзето отъ велико-сръбската идея, и кралътъ трѣбваше да се съобразява съ нея. При повдигнатия въпросъ за ревизия на Сръбско-българския договоръ, Черна Гора взе страната на Сърбия.

На 28-и май 1913 година Черна Гора мобилизира 15,000 души. По този поводъ Черногорското правителство и кралътъ заявиха, че, въ случай на въоржженъ конфликтъ между Сърбия и България, ще пазятъ неутралитетъ, но никой не вѣрваше на това. Всички вѣрваха, че има съглашение между Сърбия и Черна Гора. Това се потвърди и отъ обстоятелството, че на 30-и май въ Антивари пристигна единъ гръцки параходъ съ муниции отъ Сърбия, предназначени за черногорската войска. Веднага следъ това Сръбското правителство предложи на Черна Гора да интервенира предъ Българското да прекрати съсрѣдоточаването на войскитѣ и да намали ефективитѣ. Черногорското правителство направи подобна постжпка. На въпроса какво е назначението на мобилизиранитѣ войски — черногорскиятъ министъръ на външнитѣ работи отговори, че сж предназначени да замѣстятъ войскитѣ, които сърбитѣ ще изтеглятъ отъ нѣкой области въ Македония и Санджака.

Като донася за всичко това, управляващиятъ Българската легация въ Цетина добавя: „Тукашнитѣ управляващи кржгове се показватъ много по-голѣми защитници на сръбскитѣ аспирации отъ самитѣ сърби, и народнитѣ чувства се особено проявиха въ това направление по случай последната мобилизация. Като доброволци се отзоваха много младежи, които не бѣха сторили това даже презъ времето на мобилизацията противъ Турция. Види се, че за тѣхъ „бугари" сж по-опасенъ врагъ отъ турцитѣ."

На 10-и юний черногорскиятъ министъръ-председатель, генералъ Вукотичъ, замина да се споразумѣе съ сърбитѣ за общи действия противъ България и да поеме командуването на черногорскитѣ войски.

На 14-и юний черногорскиятъ министъръ на външнитѣ работи съобщи на българския пълномощенъ министъръ, че Черна Гора, по силата на договоръ, сключенъ миналата година, ще бжде принудена да помага на Сърбия, ако бжде нападната.

Въ отговоръ на всички тѣзи постжпки отъ черногорска страна, българскиятъ министъръ-председатель, д-ръ Даневъ, на 15-и юний телеграфира на Легацията въ Цетина:

„Кажете на Черногорското правителство, че ние никога нѣма да забравимъ днешното негово поведение, съ което се отплащатъ за нашитѣ приятелски чувства и щедрость спрямо тѣхъ."

Домогванията на Ромъния за териториални придобивки отъ България.

Къмъ срѣдата на октомврий, следъ първитѣ успѣхи на съюзницитѣ, кралътъ държа речь, въ която явно подчерта, че всѣко териториално разширение на България дава поводъ за компенсация на Ромъния. Но министърътъ на външнитѣ работи увѣри нашия пълномощенъ министъръ, че речьта на краля била за уталожване общественото мнение, възбудено противъ България.

Между това, решителната българска победа при Люле Бургасъ осуети решението, взето отъ Великитѣ сили — да се запази статуквото. Първа Русия направи териториални отстжпки на съюзницитѣ, като се опита да спре победоносния устремъ на българитѣ къмъ Цариградъ. Съ окржжна телеграма до рускитѣ легации при Великитѣ сили, при съюзенитѣ държави и въ Букурещъ, рускиятъ министъръ на външнитѣ работи, Сазоновъ, обясни тази еволюция на руската политика, при което настоя да се спазятъ следнитѣ основни начала:

1) Незаинтересованость на Великитѣ сили въ териториални увеличения.

2) Равновесие въ компенсациитѣ на балканскитѣ държави споредъ съюзнитѣ договори.

3) Територията отъ Цариградъ до Одринъ да остане подъ действителния суверенитетъ на Султана, за да се осигури безопасността на Цариградъ и свързанитѣ съ него европейски и руски интереси [1]).

Въ Парижъ, едновременно съ тази телеграма, пристигна и друга отъ французския посланикъ въ Петроградъ. Руското правителство искаше Великитѣ сили бързо и неотклонимо да посрѣдничатъ, за да се попрѣчи на влизането на българската войска въ Цариградъ [2]).

Още по-категорично е Руското правителство въ телеграмата си, изпратена сжщия день до пълномощния министъръ въ София. Въ нея Сазоновъ, като предвижда по-нататъшни успѣхи на българската армия и усложненията, които биха произлѣзли отъ атаката на Чаталджа, намира, че отъ това биха произлѣзли безредици въ Турция, които ще увредятъ интереситѣ на турскитѣ кредитори, особено на Франция и Англия; ако тѣзи сили се настроятъ неблагоприятно къмъ Балканския съюзъ, Русия едвали ще може да удържи Австрия и Ромъния; затова Сазоновъ заповѣда на пълномощния министъръ да съветва Българското правителство да бжде благоразумно и да съумѣе да се спре въ нуждния моментъ [1]).

[1]) Красный архив, 1923—1929, 1931; т. XVI, стр. 17.
[2]) **Kessler, Otto.** — Les Balkans en feu, стр. стр. 296 и 303.

На 18-и октомврий ромънскиятъ краль заявилъ на австрийския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ:

„Ако великитѣ сили не се намѣсатъ бързо, за да се тури край на войната, настжплението на българитѣ до Цариградъ ще предизвика революция въ този градъ. Въ такъвъ случай той ще бжде принуденъ да мобилизира, а обявяването на мобилизацията било немислимо безъ по-нататъшни последици". При това кралътъ натоварилъ пълномощниятъ министъръ да съобщи на австрийския министъръ на външнитѣ работи, че, споредъ него, задържане статуквото на Балкана е невъзможно, че уреждането на териториалния въпросъ може да стане само съ една конференция, въ която Ромъния си е извоювала правото да участвува, и на която тя ще иска поправка на границата въ Добруджа, безъ Русе и Варна.

Връзката между това заявление и споменатата по-горе телеграма на Сазонова е очевидна; при все това Австрийското правителство го прие най-благоприятно, и телеграфира на пълномощния си министъръ въ Букурещъ да заяви, „че Ромъния може да се надява на Императорското и Кралското правителство, което симпатично ще посрещне подобно нейно искане [2]).

Въ сжщия смисълъ се изразилъ кралътъ и предъ французския пълномощенъ министъръ, като, при това, изтъкналъ, че отношенията на Ромъния съ Русия сж по-добри отъ всѣки другъ пжть.

Въ сжщото време последваха отъ Русия и отъ другитѣ велики сили съвети къмъ България — да се споразумѣе съ Ромъния, а Ромънското правителство усили граничната стража въ Добруджа съ единъ пехотенъ и единъ коненъ полкъ.

На 20-и октомврий Ромънското правителство съобщи повѣрително на сръбския и руския пълномощни министри, че ще иска поправка на Добруджанската граница, включваща Силистра и Балчикъ.

Между това, Руското правителство, следъ като взе съгласието на Великитѣ сили, че Източна Тракия въ никой случай нѣма да бжде българска, погледна по-снизходително на българ-

[1]) Красный архив, 1923—1929, 1931; т. XVI, стр. 18.
[2]) В. И. А., XII, а, 93, стр. 18; и Livre rouge austro-hongrois. Pièces diplomatiques concernant les antécédents de la guerre 1914. Éd. populaire. Traduction de l'édition officielle précédée d'une introduction; Wienne, 1915; page 38.

ското напредване въ Тракия. Обаче, то не искаше да изтърве Ромъния като орждие за всѣка евентуалность. Поради това Сазоновъ на 21-и октомврий, между другото, каза на българския пълномощенъ министъръ въ Петроградъ:

„Вие, като ржководители на съюзницитѣ, настойте предъ сърбитѣ да спечелятъ разположението на Австрия, която нѣма нищо противъ българитѣ, а Васъ настоятелно съветвамъ да се споразумѣете съ Ромъния. Сега току-що получихъ конфиденциални известия, че тѣ усилено мобилизиратъ; постарайте се, както знаете, да ги обезоржжите. И ние ще Ви помогнемъ. По никакъвъ начинъ не отивайте въ Цариградъ, защото ще заплетете много работата."

Съобщението, че Австрия и Ромъния усилено мобилизиратъ, не бѣше вѣрно. Сазоновъ го бѣ казалъ, навѣрно, за да сплаши Българското правителство. То имà обратенъ ефектъ, защото въ София се удостовѣриха въ невѣрностьта му.

Въ отговоръ на съвета на Сазонова, Гешовъ телеграфира на пълномощния министъръ въ Петроградъ да пита Сазонова: дали Великитѣ сили могатъ да дадатъ гаранции за сключване благоприятенъ миръ, който ще ни даде временното окупиране на Цариградъ, и да увѣри Сазанова, че окупирането ще бжде само временно. Следъ това добави: „Заявете му, при това, че на Ромъния може да дадемъ каквито щѐ увѣрения за сигурностьта на Добруджа, но не и наша земя, и настойте, че ние разчитаме, че Русия ще вземе нашата страна по този въпросъ".

Съ друга телеграма Гешовъ заповѣда на пълномощния министъръ: „Възстанете енергично противъ повдигането на този въпросъ (поправка на ромънската граница), който ще направи поразително впечателние въ България. Помолете Сазонова да не го споменава даже, защото ще насърдчи Ромъния, и пр. . . .".

Когато пълномощниятъ министъръ заявилъ това и подхвърлилъ мисъльта, че и Одринъ може да бжде български, Сазоновъ казалъ: „И Одринъ, и Солунъ можете да вземете, но гледайте да се сговорите окончателно, първо, съ Вашитѣ съюзници и, второ, съ Ромъния". Той останалъ твърде недоволенъ отъ известието, че Българското правителство не се съгласява на отстжпки къмъ Ромъния. „Бихъ желалъ, казалъ той, нищо да не давате, а само да вземате, но възможно ли е подобно нѣщо? Телеграфирайте въ София да се споразумѣятъ съ ромънитѣ, и ние ще бждемъ крайно зарадвани, ако не отстжпите нищо, но гледайте да не докарате работата до новъ конфликтъ. Ако Австрия узнае, че Вие се докарате съ Ромъния, тя ще се радва, и ще се противопостави на излизането на Сърбия къмъ морето".

Между това, слухътъ, че България отказва поправка на ромънската граница, предизвика негодуване въ Букурещъ. На 27-и октомврий кралътъ, чрезъ руския пълномощенъ министъръ, далъ да се разбере, че България трѣбва да опровергае това, иначе Ромъния ще бжде принудена, вѣроятно, да мобилизира.

На 30-и октомврий австрийскиятъ министъръ на външнитѣ работи, графъ Берхтолдъ, говорилъ въ Будапеща на председателя на Народното събрание, д-ръ Данева, за исканията на ромънитѣ, но той не призналъ за справедливи тѣзи искания, а призналъ правото на компенсация, само ако това би довело до миръ и би обезпечило нѣкоя полза.

На 31-и октомврий Майореску заяви на българския пълномощенъ министъръ, че ще иска не компенсация, каквато Ромъния не е заслужила, а поправка. На 1-и ноемврий Ромънското правителство се обърна къмъ Руското за посрѣдничество въ тази смисълъ. Министъръ-председательтъ, Гешовъ, се опита да убеди Сазонова да не приема посрѣдничеството, за да не се насърдчава Ромъния по въпроса за поправка и Австрия — по въпроса за сръбския излазъ на море. Но, тъй като Сазоновъ прие посрѣдничеството, Българското правителство реши да изпрати въ Букурещъ д-ръ Данева, съ инструкции да предложи:

1) Стратегическо обезпечаване на Ромъния да бжде задължението на България, съ гаранция на Русия, че Добруджа остава завинаги ромънска.

2) България е готова да посрещне ромънски искания отъ економически или културенъ интересъ на ромъни, живущи въ завоюванитѣ турски области.

Българското правителство поиска съдействието на Русия и телеграфира до пълномощния министъръ въ Букурещъ, да се пази да дава надежди за каквато и да е поправка. На 7-и ноемврий д-ръ Даневъ пристигна въ Главната квартира, въ Лозенградъ, за да докладва на Царя за дипломатическитѣ преговори и да вземе мнението му относно исканията на ромънитѣ. Но, докато той пжтуваше, бѣ последвалъ неуспѣхътъ при Чаталджа, и холерната зараза бѣ взела голѣми размѣри. Мораленъ упадъкъ бѣ обвзелъ войската и особено висшето началство. При такова положение, първиятъ въпросъ бѣше да се сключи примирие, та да може войската да се оздрави и съвземе[1]). Относно ромън-

[1]) Войната между България и Турция презъ 1912/1913 години, томъ IV, глава X, страници 497—500.

скитѣ искания, Царьтъ се изказа, че трѣбва да бѫде отстѫпена Силистра и нѣщо повече, защото, въ противенъ случай, България може да бѫде заставена да отстѫпи и Добричъ и Балчикъ. При това, Царьтъ предложи споразумение направо съ ромънитѣ.

Крайниятъ песимизъмъ, който бѣ обхваналъ Главното командуване, бѣше плодъ на впечатлителностьта на военнитѣ началници, и не намираше оправдание въ действителното положение. Д-ръ Даневъ схвана това обстоятелство и запази самообладанието си. Поради това Царьтъ го задържа въ Главната квартира, и възложи нему да води преговоритѣ за примирието.

Докато се водѣха преговоритѣ за примирие между съюзницитѣ и Турция, Австро-Унгария се възползува да предложи своитѣ услуги по уравнение на недоразуменията между Ромъния и България, разбира се, отъ становище на добре разбранитѣ интереси на Двойната монархия. На 14-и ноември австроунгарскиятъ пълномощенъ министъръ, графъ Тарновски, предаде на министъръ-председателя, Гешовъ, следното съобщение:

„Османъ Низами, на минаване презъ Виена, бѣ приетъ отъ Берхтолда, и последниятъ узна, че турскиятъ пратеникъ има мисия да моли краль Карола да упражни натискъ върху България, и, ако трѣбва, да подкрепи гласа си съ заплашвания. Графъ Берхтолдъ уведоми краль Карола за тази турска инсинуация и му съобщи, че приемането на това предложение ще бѫде противно на политиката на Монархията, и че, тъкмо обратното, графъ Берхтолдъ желае Ромъния и България да се разбератъ, и Ромъния да упражни натискъ въ Цариградъ, а не въ София. Графъ Берхтолдъ се ржководи отъ идеята, че е дошелъ моментътъ, въ който Ромъния ще направи на България услуга, която ще позволи на последната, споредъ думитѣ, казани отъ д-ръ Данева на графъ Берхтолда, да възнагради Ромъния съ изправяне на границата. Кралтъ прие, съ одобрение, идеята да услужи на България, като склони Портата да сключи миръ и да получи права на компенсация."

Като предава това съобщение на френски на Царя, въ Главната квартира, министъръ-председателтъ, Гешовъ, продължава:

„Освенъ това, графъ Берхтолдъ е възложилъ на графъ Тарновски да ни уведоми, че, ако Софийското правителство успѣе да се разбере съ Ромъния, и, отъ друга страна, ако повлияе на Сърбия да се откаже отъ своитѣ териториални аспирации на Адриатическо море, които ще се натъкнатъ на опозицията на Монархията, тогава въ уреждането на балканскитѣ въпроси България може да разчита върху поддържката на Австрия и на Ромъния. Споредъ графъ Берхтолда, въ интересъ на България е прекратяването на военнитѣ действия да не бѫде едно окончателно съгласие, но едно уреждане, подлежащо на ревизия.

Въпрѣки победитѣ и жертвитѣ на България, резултатътъ отъ хода на войната е, че България окупира въ действителность земи относително много по-малко, отколкото Сърбия и Гърция. Може би, въ резултатъ, България ще приеме една подѣлба, която далечъ нѣма да удовлетвори аспирациитѣ на народа. България ще почувствува желание отъ ревизия, въ която Австрия ще поддържа България по начинъ, толкова по-решителенъ, че тя подъ никакви условия не би могла да признае за окончателна извършената военна окупация на Албанскитѣ брѣгове.

Отъ казаното излиза, че Австрия ще бѫде готова, било сега, било въ бѫдеще, направо или чрезъ Ромъния да даде ценна поддържка на България, ако тя държи смѣтка за становището на Австро-Унгария.

Това съобщение ще бѫде обсѫдено отъ Министерския съветъ, когато се завърне д-ръ Даневъ, и заключението му ще се подложи на Ваше Величество за одобрение."

Между това, бавенето на д-ръ Данева повдигна подозрение у ромънитѣ, Ромънското правителство настоя предъ Руското за по-скорошното му тръгване. Поради това, Министерскиятъ съветъ, по предложение на Руското правителство, взе решение д-ръ Даневъ да отиде въ Букурещъ на 28-и ноември — деньтъ на падането на Плѣвенъ, въ който Великиятъ князъ Николай Михаиловичъ ще предаде на ромънския краль изпратения му отъ Руския императоръ жезълъ на фелдмаршалъ отъ руската армия. Обаче д-ръ Даневъ бѣ назначенъ делегатъ за мирнитѣ преговори, и, тъй като бързаше, пристигна въ Букурещъ на 25-и ноември, дето престоя само единъ день. Той бѣ приетъ най-ласкаво отъ краля и отрупанъ съ ласки отъ министъръ-председателя, Йонеску и отъ Братиану.

Но отличниятъ приемъ и ласкавитѣ думи никакъ не хармонираха съ онова, което чу д-ръ Даневъ при откриването на Камарата, на което бѣ поканенъ отъ министъръ-председателя. Въ Тронното слово кралтъ, между другото, каза: „Нашитѣ интереси ще бѫдатъ зачетени. . . Ромъния е важенъ факторъ. . . Нейната дума ще се чуе. . . Армията е въ състояние да отговори на довѣрието на народа. . . Ромъния пази неутралитетъ и внимателно следи развоя на събитията, които засягатъ многочисленитѣ нейни държавни интереси и пр.".

Д-ръ Даневъ бѣ изпратенъ не да води преговори по изправяне на границата, а за обяснения[1]). При все това, неговото посещение направило добро впечатление. Въпросътъ за отстѫпва-

[1]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия; София, 1918, томъ I — Войната, дипломатическата ѝ подготовка и дипломатическитѣ преговори, страница 670.

нето на Силистра не предизвикалъ у Данева особенъ протестъ. Ромънскитѣ държавници останаха съ убеждението, че той се е съгласилъ, по принципъ, върху изправлението на границата, като далъ да се разбере, че ще може да се постигне споразумение. Само че Даневъ искалъ преговоритѣ да започнатъ следъ сключването на мира и уреждането другитѣ въпроси съ съюзницитѣ. Но, тъй като и едното, и другото ще се забавятъ, Ромънското правителство настоя да бѫде упълномощенъ д-ръ Даневъ да продължи преговоритѣ въ Лондонъ, като, отъ своя страна, упълномощи за сѫщата цель новоназначения ромънски пълномощенъ министъръ въ Лондонъ, Мишу, и преговоритѣ да започнатъ веднага. По този поводъ министъръ-председательтъ, Гешовъ, телеграфира до легациитѣ въ Лондонъ и Петроградъ:

„Министерскиятъ съветъ не може по никой начинъ да разисква за отстѫпване на градове или значителни населени мѣста; Даневъ може да се види съ Мишу, и да чуе отъ него какви сѫ минималнитѣ искания на Ромъния, като се пази отъ всѣкакво насърдчаване на надежди, които ние не можемъ да изпълнимъ."

На следния день — 11-и декемврий — той изпрати до българскитѣ легации окръжна телеграма въ сѫщия смисълъ.

Вследствие на упорството на Българското правителство, въ Ромъния започнаха силни агитации противъ Правителството и краля въ пресата, въ Парламента и въ митинги. Кралътъ и Правителството бѣха поставени въ опасно положение, поради което министъръ-председательтъ, Майореско, на 12-и декемврий заяви на българския пълномощенъ министъръ:

„Настѫпиха важни и решителни моменти, отъ които ще зависятъ да станатъ нашитѣ отношения отлични или много лоши. Настоявамъ нашитѣ преговори да започнатъ официално веднага на по-широка приемлива база, като можемъ изостави компенсацията и стратегическата ректификация. Do ut des: можемъ да Ви дадемъ пълна поддържка сега, при дипломатическитѣ затруднения и при разпредѣляне резултата отъ победитѣ между съюзницитѣ . . . При възобновяване войната срещу Турция, можемъ да Ви дадемъ пълна реална поддържка; за тази цель ще мобилизираме, ще действуваме по-нататъкъ не противъ Васъ, а заедно съ Васъ . . . Срещу всичко това, отсега уговорено-споразумено въ една секретна конвенция, ще знаемъ какво давате. Ако България нѣма нужда, не желае сега обсѫждане споразумението по гореказанитѣ и други въпроси, Ромъния ще бѫде принудена да прибѣгне къмъ други ефикасни срѣдства за защита на своитѣ интереси."

За да подкрепи своето искане и за да успокои общественото мнение, Правителството поиска, и Камарата гласува извънреденъ военененъ кредитъ отъ 151,000,000 лея. По този поводъ Руското

правителство, загрижено отъ влошаване отношенията между България и Ромъния, телеграфира на своя пълномощенъ министъръ въ София да обърне най-сериозно вниманието на Гешова — да пристѫпи, колкото е възможно по-скоро, къмъ практическа постановка на преговоритѣ съ Ромъния.

За да изнуди по-лесно България, Ромънското правителство прибѣгна до съдействието и на Франция. На 19-и декемврий Т. Йонеску, на пѫть за Лондонъ, направи постѫпки предъ Поанкаре, който му обещалъ всичката си подкрепа, и добавилъ:

„Естествено, моята акция е ограничена, поради факта, че България се намира въ най-сърдечни отношения съ нашата съюзница, докато Вие, ако избухне нѣкога война, благодарение на Вашата Военна конвенция съ Австро-Унгария, бихте били въ лагера на нашитѣ врагове. Вамъ е известно, че ние не желаемъ войната, и правимъ всичко, за да я отстранимъ, но, ако нашитѣ противници ни заставятъ да се биемъ, нѣма да ни бѫде безразлично, че Вашитѣ 300,000 щика се намиратъ въ неприятелски лагеръ."

Отъ друга страна, Сазоновъ на 21-и декемврий телеграфира на руския пълномощенъ министъръ въ София:

„Заявете на г. Гешова, че ние отсега нататъкъ не можемъ да съчувствуваме на упоритостьта на Софийския кабинетъ, не искащъ да постави на практическа почва преговоритѣ съ Ромъния, която досега е държала най-лоялно поведение спрямо България, благодарение, най-главно, на това, че ние сме заявили на Букурещкия кабинетъ, че неговата умѣреность ще получи дължимото признание отъ наша страна, и че ние ще дадемъ съветъ въ София да се иматъ предвидъ разумнитѣ желания на нейната съседка. . . ."

Личи, че Русия и Франция се бѣха вече заели, за смѣтка на България, да откѫснатъ Ромъния отъ Тройния съюзъ и да я привлѣкатъ къмъ Тройното съглашение.

Д-ръ Даневъ телеграфира отъ Лондонъ:

„Ромънскиятъ въпросъ ме много тревожи; внимавайте добре, и вземете ѳвреме всички мѣрки. Вълненията въ Ромъния не предвещаватъ нищо добро. При все това, съгласно Вашитѣ наставления, ще отблъсна всичкитѣ имъ домогвания."

Между това, на 21-и декемврий, следъ като пристигна въ Лондонъ и Т. Йонеску, за да преговарятъ, д-ръ Даневъ, по свой починъ, предложи следнитѣ четири точки:

1) Гаранция за Добруджа, 2) сриване на укрепленията около Силистра, 3) изправление на границата въ вдаденитѣ въ Ромъния части и 4) църковни и други права на куцовласитѣ въ Македония.

Министърът-председателтъ, Гешовъ, не одобри и тѣзи отстжпки, и предлагаше на д-ръ Данева, намѣсто изправление на границата, да се даде на Ромъния сюзеренството на Атонъ (Св. Гора).

За сжщото предложение той се обърна за посрѣдничество къмъ руския министъръ на външнитѣ работи. Той, обаче, го отхвърли, като несериозно; по сжщата причина, навѣрно, и д-ръ Даневъ не направи нищо по него.

На предложеното отъ Данева изправление на границата ромънскиятъ пълномощникъ Мишу отговори натъртено, че това е малко, и че минимумътъ на ромънското искане е: отъ една точка западно отъ Силистра до Черно море подъ Балчикъ. При това прибавилъ, че общественото мнение е развълнувано, днешното добре разположено Правителство може да бжде замѣстено отъ Братиану, който препоржчва крайни мѣрки. Д-ръ Даневъ, обаче, не можеше да даде повече, даже и предложеното отъ него бѣ направено безъ съгласието на Правителството. На 22-и декември, обаче, Сазоновъ, възмутенъ, каза на българския пълномощенъ министъръ, че Ромъния иска да ѝ се каже какво ще получи, инакъ тя ще поведе войскитѣ си, и, не само ще окупира Силистра и ще изправи границата, но ще води истинска война. Когато пълномощниятъ министъръ настоялъ предъ Сазонова да поддържа гледището на Българското правителство, Сазоновъ отговорилъ: „Добре, азъ това и правя, но Вие нищо не предприемате и не преговаряте, или скривате отъ мене това, което вършите и преговаряте. . . . Предупреждавамъ, че Вашата политика съ Ромъния е пълна съ опасности. Сериозно се замислете върху това". . . .

Чакъ следъ тѣзи решителни заплашвания, министъръ-председателтъ, Гешовъ, се съгласи на четиритѣ точки, предложени отъ д-ръ Данева, и то ако ромънитѣ се задоволятъ само съ тѣхъ.

Когато, обаче, д-ръ Даневъ повторно предложи на Таке Йонеску четиритѣ точки, и не получи съгласие, тогава той напомни на руския пълномощенъ министъръ въ Лондонъ за Конвенцията отъ 1902 година. Навѣрно това е направено по поводъ гласуването на военния кредитъ въ Ромънския парламентъ и заплашването отъ ромънитѣ, че ще мобилизиратъ и ще окупиратъ българскитѣ земи, които тѣ искатъ.

Преговоритѣ по ромънския въпросъ въ Лондонъ вървѣха много бавно. На 24-и декември д-ръ Даневъ, обиденъ отъ ромънскитѣ делегати, подаде оставка. Следъ това Българското правителство, стреснато отъ постжпкитѣ на Сазонова, изпрати

министра на финанситѣ, Т. Теодоровъ, въ Петроградъ, за да осигури помощьта на Русия, въ случай че ромънитѣ нападнатъ. Теодоровъ занесе писмо отъ царь Фердинанда до Руския императоръ, съ следното съдържание:

„Г-нъ Теодоровъ ще изложи на Ваше Величество опасността, която създава днесъ за България пълното съ последствия положение, зает отъ Ромъния, която, неблагодарна отъ една поправка на границата ѝ, иска да принуди България на важни отстжпки въ признателность на своя неутралитетъ презъ последната война — иска Силистра, която ромънската войска се готви да заеме понастоящемъ."

Следъ това Правителството реши да свика Короненъ съветъ, и да се чака неговото решение. Въ това време, обвзети отъ нетърпение, ромънитѣ заплашваха, че ще заематъ съ войски това, което искатъ, а всички велики сили, особено Русия и Австро-Унгария, като се боеха отъ усложнения, настояваха по-скоро да бжде уреденъ споръть. Положението на д-ръ Данева въ Лондонъ бѣше особено тежко. На 29-и декември той телеграфира:

„Положението по ромънскитѣ преговори става невъзможно. Моля отговорете веднага кои сж максималнитѣ отстжпки, които Българското правителство е готово да направи на Ромъния?"

Министъръ-председателтъ, намѣсто отговоръ, телеграфира на д-ръ Данева да запита ромънскитѣ делегати: какво ще дадатъ срещу това, което искатъ.

На 1-и януарий д-ръ Даневъ телеграфира:

„Става почти седмица откакъ съмъ избѣгналъ да видя Мишу, отъ срамъ да не призная, че нѣмамъ инструкции. А Вие още отлагате..."

Отъ Петроградъ министъръ Теодоровъ телеграфира, че всѣко протакане на ромънския въпросъ става опасно, и може да докара неимовѣрна вреда, че ще трѣбва да се отстжпи Меджидие табия и пр. . . .

Въ това време Майореску направи нови постжпки предъ българския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ и съобщи на ромънския въ София, че д-ръ Даневъ нарочно протака преговоритѣ, че Ромънското правителство било решено да заеме, „безъ мобилизация и безъ обявяване война[1])", исканата отъ него територия, включително Тутраканъ — Балчикъ.

Чакъ сега Правителството на Гешова поиска посрѣдничеството на Русия, като предложи обещанитѣ отъ д-ръ Данева четири точки, които Сазоновъ счита за достатъчно възмездие,

[1]) **Documents diplomatiques.** — Les événements de la péninsule balkanique. L'action de la Roumanie; 20. IX. 1912—1. VIII. 1913 (avec textes roumains); Bucurestl, 1913; page 29.

и моли краль Карола да приеме, „безъ търгуване“ направеното му предложение, и добавя въ телеграмата си до руския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ: „Съ такава стѫпка ще се удаде на краля да положи твърдо основание на онѣзи отношения съ Русия и България, които отговарятъ на интереситѣ на стабилностьта на новия редъ на нѣщата на Балканитѣ“.

Ромънското правителство, обаче, не прие нито четиритѣ точки, нито руското посрѣдничество, макаръ по-преди да го бѣ искало. Майореску заяви на руския пълномощенъ министръ, че не могло да става дума за руско посрѣдничество или арбитъръ, защото нѣмало конфликтъ между Ромъния и България, а на българския пълномощенъ министъръ изказалъ учудването си, задето се прибѣгва до Петроградъ, когато София и Букурещъ могли да се разбератъ безъ чужда намѣса [1]).

Русия не подкрепи съ никакъвъ жестъ своята постѫпка. Явно бѣше, че нейното застѫпничество бѣ направено само за форма — да излѣзе отъ длъжность.

Насърдчена отъ неблагоприятното за България развитие на събитията, Ромъния повиши цената на своя неутралитетъ — тя поиска открито Силистра. „Силистра е трънъ, забитъ въ нашето и вашето тѣло; трѣбва, нѣкакъ, завинаги да го премахнемъ“ — каза Майореску на Калинкова [2]).

Атмосферата между София и Букурещъ се сгѫстяваше все повече и повече. Майореску заяви на германския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ, Валденхаузъ, че, ако въ най-близко бѫдеще България не промѣнѣла своето държане, щѣло да се дойде до военно настѫпление отъ страна на Ромъния. А на 27-и декември 1912 год. (9-и януарий 1913 год.) Таке Йонеску съобщилъ на пълномощнитѣ министри на Франция, Германия и Австро-Унгария, че положението въ Букурещъ се е изострило, и че се е имала предвидъ една военна акция, въ случай че България се откажела да се разбере съ Ромъния. Сѫщия день Майореску, подкрепенъ отъ Германия, съобщи на Шебеко, че било решено да мобилизира и нахлуе въ България въ 48 часа, ако не бѫде удовлетворено искането му.

Сѫщия день князъ Лихновски заяви въ Посланишката конференция въ Лондонъ, че при единъ конфликтъ между Ромъния и България, Германия не можела да остане неутрална.

[1]) **Калинковъ, Д-ръ Г.** — Ромъния и нейната политика спрѣмо България <прѣзъ 1911—1912 и 1913 год.>. София, 1917; стр. 157.
[2]) Пакъ тамъ.

Като донася това на Поанкаре, Поль Камбонъ допустна, че, по молбата на краль Карола, кайзеръ Вилхелмъ, може би, е заповѣдалъ на своя лондонски посланикъ да покрепи този „видъ шантажъ“, който въ момента се упражнявалъ върху България.

На въпроса пъкъ на българския представитель въ Берлинъ — далй вѣрва Ромъния да даде ходъ на заплашванията си противъ България, тамошниятъ френски посланикъ му далъ следния лаконически, но многозначителенъ отговоръ: „Това ще зависи отъ Русия“.

Въ желанието си да види часъ по-скоро плячката въ свои ржце, Ромъния, решена на всѣка цена да изнуди България, не преставаше да я заплашва. На 28-и декември 1912 година Валденхаузъ телеграфира въ Берлинъ, че краль Каролъ билъ решилъ, ако до три-четири деня преговоритѣ между Ромъния и България не бѫдѣли подновени, 40,000—50,000 ромънска армия да заеме, като залогъ, линията Тутраканъ—Балчикъ.

Въ сѫщото време ромънскиятъ владѣтель се стараелъ да разбере какво поведение би усвоила Австрия, въ случай че Ромъния нападне България, и последната се съюзи съ Сърбия противъ ромънитѣ. Графъ Берхтолдъ, обаче, отговори по единъ уклончивъ начинъ. Той посъветва Ромъния, на всѣки случай, да чака резултатитѣ отъ преговоритѣ въ Лондонъ [1]).

Въ воденето на преговоритѣ съ Ромъния се намѣси и Главното командуване. Тази намѣса е изложена въ томъ VII, гл. I отъ книгата „Войната между България и Турция презъ 1912/1913 год.“. Тя е изразена, преди всичко, въ следната телеграма, подадена на 28-и декември отъ министъръ-председателя, Гешовъ, до д-ръ Данева, въ Лондонъ:

„Съ две дълги депеши генералъ Саввовъ пакъ настоява да се подновятъ незабавно военнитѣ действия, по причини, които изложи и въ по-прежната си депеша, която Ви предадохъ телеграфически. Негово Величество, сподѣляйки тѣзи възгледи, прави писменъ апелъ къмъ Министерския съветъ да не гледа на разни страни, а да върви смѣло напредъ. Ромъния могла да плаши насъ, но него не. Нека тя окупира нашата граница, ако Европа й позволи. Този позоръ не трѣбвало да ни спъва. Предвидъ на тѣзи депеши и на този апелъ, решихме да се отнесемъ до Васъ, за да настоите предъ посланицитѣ и делегатитѣ на нашитѣ съюзници, че ние не можемъ вече да чакаме. Положението на армията и огромниятъ финансовъ товаръ — по три милиона лева на день — ни повелително налагатъ подновяването на военнитѣ действия. Телеграфирайте каквото Ви отговорятъ, като ни освѣтлите

[1]) В. И. А.; XII, а, 93, страници 58 и 59.

още и върху двата въпроса: първо, дали Турция сериозно мисли да отзове своитѣ пълномощници, както днесъ телеграфиратъ отъ Цариградъ, и, второ, какво ще бѫде, споредъ Вашето впечатление, следъ разговоритѣ Ви съ Мишу и Таке Йонеску, поведението на Ромъния, въ случай на подновяването на враждебноститѣ [1])."

Втори пѫть се намѣси Главното командуване следъ Коронния съветъ въ Карагачъ, при Одринъ. Тази намѣса е изразена въ следната телеграма на министъръ-председателя, Гешовъ, до д-ръ Данева, въ Лондонъ, отъ 3-и януарий и до министъръ Теодорова, въ Петроградъ:

„Следъ зрѣло и всестранно обсѫждане на шестимата генерали, подъ председателството на Негово Величество Царя, отъ уважение къмъ Русия и съ рискъ да жертвуваме популярностьта, а, може би, и бѫдещето на дветѣ ни партии, ние се съгласяваме да последваме съвета на Сазонова — да отстѫпимъ онова, което той, следъ разговора си съ ромънския пълномощенъ министъръ въ Петроградъ, е намѣрилъ необходимо да отстѫпимъ, и което Ви повтаряме въ Вашата депеша № 1001. Това сѫ максималнитѣ ни отстѫпки, които правимъ, съ условие, че ще добиемъ Одринъ, и че Русия, първо, ще се застѫпи за насъ, ако Ромъния откаже да ги приеме и иска повече, и, второ, че Русия ще ни даде поддържка въ бѫдещитѣ ни увеличени искания спрямо Турция, ако военнитѣ действия се подновятъ; поддържка и спрямо Гърция, ако последната иска повече отъ това, което ѝ се пада съразмѣрно съ жертвитѣ ни; поддържка и спрямо Сърбия, ако, подъ натиска на разни фактори и влияния, тя иска да излѣзе вънъ отъ Договора ѝ съ насъ. И тази отстѫпка на Ромъния мислимъ да направимъ безъ търгуване и не срещу задължение отъ Ромъния да подкрепи съ оржжие нашитѣ териториални и други искания, защото предполагаме, че, срещу подобно въоржжено действие, тя ще поиска по-голѣма отстѫпка. Затова ще искаме отъ Ромъния само дружественъ неутралитетъ, да не пропуска муниции, храни и др. за Турция и за приятелско държане, което може да накара Турция да подпише миръ, и, ако Сазоновъ одобрява, евентуално споразумение съ насъ и нашитѣ съюзници. Помолете Сазонова да подействува енергично въ Лондонъ и Букурещъ, както и чрезъ ромънския пълномощенъ министъръ въ Петроградъ, за да приематъ незабавно ромънитѣ тѣзи наши предложения, за да се сломи упорството на Турция. Продължи ли последната да упорствува, заявете му, че ние подновяваме военнитѣ действия, и въ бѫдещитѣ преговори за миръ, подъ натиска на общественото мнение у насъ, ние ще бѫдемъ принудени да искаме отъ Турция онова, което днесъ сме окупирали.

Съобразно съ горната депеша до Теодорова, срещнете се веднага съ Мишу, и постѫпете при съобщението на нашитѣ максимални отстѫпки, както благоразсѫдите. Ако намѣрите за необходимо, вижте се предварително съ Бекендорфа [2])."

[1]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ I, стр. 693.
[2]) Пакъ тамъ — страница 704.

И така, чакъ следъ Коронния съветъ, Гешовъ телеграфира на Данева, че може да отстѫпи и Меджидие табия, но ромънитѣ не се задоволиха съ това.

Между това, на 4-и януарий Сазоновъ говори на министъръ Теодорова и на пълномощния министъръ въ Петроградъ, че, ако ромънитѣ заематъ Силистра, тѣ нѣма да отидатъ по-нататъкъ, и преговоритѣ между Букурещъ и София могатъ да продължатъ и следъ това. Нашиятъ пълномощенъ министъръ заяви, че, заемането на Силистра ще предизвика война, и въ този случай, възъ основа на Военната конвенция отъ 1902 год. и по силата на историческитѣ традиции, България чака помощьта на Русия. Сазоновъ отговорилъ, че Конвенцията отъ 1902 год. не сѫществува, понеже Българскиятъ царь се е отказалъ отъ нея и предъ Изволски, и предъ Императора, за което знаели и Малиновъ, и Паприковъ. Колкото за историческитѣ традиции, тѣ ни задължаватъ — казалъ Сазоновъ — и това правимъ. Следъ като се осведоми отъ Негово Величество и отъ бившия министъръ-председатель, Гешовъ телеграфира на Бобчева, че Конвенцията отъ 1902 год. не е денонсирана, и не може да се денонсира съ дума, че тя е въ сила, и, на основание на нея, да поиска отъ Сазонова не само дипломатическа подкрепа.

Сазоновъ отговорилъ, че думата „денонсиране" не е казалъ, но че Конвенцията се смѣтала непълна и недостатъчна отъ Царя и отъ Малинова, започнали се преговори, предложения и контърпредложения, докато работата спрѣла, безъ да се сключи нѣщо.

Отъ този отговоръ на Сазонова, Гешовъ остана съ убеждението, че Конвенцията е въ сила, и България разчита на активна поддържка отъ Русия. „Една демонстрация, единъ жестъ енергиченъ отъ нея, можемъ да бѫдемъ увѣрени, че Ромъния нѣма да прибѣгне къмъ безвъзвратна постѫпка" — телеграфира Гешовъ въ Петроградъ. Обаче, въ отговоръ на заявлението въ този смисълъ, Сазоновъ отговори: „Договоритъ отъ 1902 год. не сѫществува; царь Фердинандъ далъ да се разбере, че не е доволенъ отъ една конвенция, която не се отнася и за турцитѣ. Той заявилъ, че тя не само била недостатъчна, но и че нѣмала реална стойность. Следъ това се започнали преговори и пр.".

Между това, въ Цариградъ бѣ извършенъ превратъ, и властьта поеха воинственитѣ младотурци. Предстоеше подновяване на военнитѣ действия съ Турция. Българското правителство направи още едно усилие да се споразумѣе съ Ромъното, но последното, насърдчено отъ младотурския превратъ, повиши своитѣ

искания: като минимумъ, то поиска Силистра и Балчикъ. Кабинетътъ Гешовъ посрещна това искане съ решително отрицателенъ отговоръ, което силно възбуди ромънитѣ. Въ Букурещъ и въ други центрове зачестиха митинги, на които бѣха взети воинствени, агресивни резолюции.

Следъ дълги разисквания, най-после, на 16-и януарий, — деньтъ, въ който бѣ денонсирано примирието съ турцитѣ, д-ръ Даневъ и Мишу въ Лондонъ подписаха единъ протоколъ, въ който се излагаха становищата на двѣтѣ страни. Ромънскиятъ делегатъ вземаше актъ отъ предлаганата отъ България църковно-училищна автономия на куцовласитѣ въ Македония, съ субвенция отъ Ромъния на съответнитѣ културни институции, като въ сѫщото време изказа желание, щото новата гранична линия между двѣтѣ държави „да започва отъ една опредѣлена точка западно отъ Тутраканъ и да достигне, включително Балчикъ, на Черно море". Българскиятъ делегатъ отхвърли това искане, „отъ естество да нанесе фаталенъ ударъ върху приятелскитѣ отношения между двѣтѣ държави"; той заяви, че „България е готова да срути укрепленията около Силистра" и да поправи границата, „като отстѫпи на Ромъния двата трижгълника, които по срѣдата на границата се вдаватъ въ ромънска Добруджа, а така сѫщо единъ трижгълникъ, който има за основа една линия на брѣга на Черно море, дълга петь-шесть километра, започвайки отъ сегашната граница".

Преди да подпише този протоколъ, Мишу заяви, отъ името на Майореску, „че исканата граница не е последната ромънска дума, и че тя е поставена за пазарлъкъ". На това д-ръ Даневъ отговори, „че въ София сѫ възмутени отъ този начинъ на преговаряне".

Протоколътъ само увеличи раздразнението въ Ромъния и България, безъ изгледъ на споразумение.

Поведението на Ромъния оказа влияние върху общото международно положение на България. То подхрани чрезмѣрнитѣ претенции на съюзницитѣ и враждебностьта имъ къмъ България. То повлия и на неотстѫпчивостьта на Турция. Колкото Букурещкото правителство се отдалечаваше отъ София, толкова то се приближаваше къмъ Цариградъ. Младотурцитѣ, при извършването на януарския превратъ, разчитаха твърде много на Ромъния и, донѣкѫде, — на раздоритѣ между съюзницитѣ. И Руското правителство бѣше крайно недоволно отъ подновяване на военнитѣ действия, безъ да се е постигнало споразумение

съ Ромъния. Сазоновъ изрази това неодобрение, както съ телеграма до руския пълномощенъ министъръ въ София, така и лично на българския — въ Петроградъ. Русия не само не оказваше никакво влияние върху Ромъния, но каточели и съдействуваше. На 28-и януарий пълномощниятъ министъръ въ Петроградъ телеграфира на Гешова:

„Сазоновъ ми прочете телеграмата на руския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ: Въпрѣки помирителното разположение на краля и кабинета, общественото мнение изискваше бързо и даже въоржжено действие за удовлетворение. Рускиятъ пълномощенъ министъръ изказва мнение, щото България да бързе и нашето Правителство да представи най-скоро на Гика максимума на нашитѣ отстѫпки. Бавенето било опасно. Това, което могло да удовлетвори Ромъния преди две недѣли, сега било вече малко. Сазоновъ сѫщо Ви моли да бързате."

Въ сѫщото време отвсѣкѫде се упражняваше натискъ върху България да отстѫпи предъ ромънскитѣ искания.

Подъ този натискъ, почти отвсѣкѫде, Българското правителство пренесе преговоритѣ въ София. Ромънитѣ, обаче, повишиха отново претенциитѣ си. Ако България претендира за нови облаги, Ромъния иска Тутраканъ — Балчикъ, въ противенъ случай — минимумъ Силистра — Балчикъ, включително.

При това положение, на 31-и януарий Гешовъ заяви на ромънския пълномощенъ министъръ, че, ако Ромъния, на която не могло да бѫде отстѫпена Силистра, била решена да окупира този градъ, България нѣмала да се противопостави[1]).

За да бѫдатъ избѣгнати нежелателни крайности, на 2-и февруарий Българското правителство предложи на Ромънското: Меджидие табия, двата клина, вдаващи се въ ромънска Добруджа и единъ трижгълникъ на Черноморския брѣгъ, съ основа по-голѣма отъ предвидената въ Лондонския протоколъ. Но Ромънското правителство отблъсна това предложение. Пълномощниятъ министъръ Гика искаше Калиакра — Силистра, безъ, обаче, да гарантира, че това би задоволило Правителството.

Напусто силитѣ даваха съвети за благоразумие въ Букурещъ и София. Критическата фаза, въ която влѣзе ромъно-българската разпря, разтревожи канцелариитѣ на Великитѣ сили, и тѣ, като видѣха, че прѣко споразумение е невъзможно, решиха да се нагърбятъ съ тази задача. По предложението на Ромънското правителство, което бѣ запитано на 1-и февруарий отъ Английското правителство по този въпросъ, и съ съгласието на

[1]) **Documents diplomatiques** etc., page 52.

Сазонова, дойде се до съгласие: Великитѣ сили да вематъ посрѣднишкото си решение въ Петроградъ чрезъ тамошнитѣ си посланици.

Ромънското правителство разчиташе да вземе Силистра и нѣщо повече. Добре осведоменията краль Каролъ препоржчваше на Правителството търпение. Споредъ него, въ скоро време Съюзътъ, навѣрно, щѣлъ да се провали, и тогава щѣлъ да настжпи часътъ на Ромъния[1]).

Макаръ и да се съгласи да бжде предоставенъ на шеститѣ велики сили разрешаването на спора, Ромънското правителство не преставаше да говори за съюзъ съ България, стига последната да удовлетвори ромънскитѣ искания, главно да отстжпи „Силистра, който билъ станалъ символъ (?!) на ромънския народъ". За по-голѣмо въздействие, Майореску съобщи на Калинкова, че Турция отново предлага на Ромъния съюзъ противъ България, че подобни предложения й правили и други малки и голѣми държави, и че сърби и гърци ставали все по-внимателни къмъ нея[2]). И, наистина, въ края на мартъ 1913 год. гръцкиятъ краль е говорилъ на ромънския пълномощенъ министръръ въ Атина за необходимостьта отъ единъ съюзъ между Гърция и Ромъния срещу голѣмитѣ претенции на България, а на 6-и априлъ сръбскиятъ пълномощенъ министръръ въ Букурещъ, Ристичъ, е предложилъ отъ името на своето правителство на ромънския министръръ на външнитѣ работи, Майореску, съюзъ между Сърбия и Ромъния срещу България. Обаче, Майореску, като имаше поддържката на Русия и Австрия, отговаряше уклончиво на тѣзи предложения, и очакваше развитието на събитията[3]). Въ една докладна записка до краля отъ сжщия день — 6-и априлъ — той казва, между другото, че Ромъния трѣбва да се намѣси, когато войната избухне между съюзницитѣ.

Съ лошо око погледнаха на падането на Одринъ ромънитѣ. Като се възползуваха отъ повишеното настроение на сърби и гърци противъ България, тѣ станаха още по-настойчиви, като разчитаха особено на подкрепата на Русия, защото още на 8-и мартъ Сазоновъ бѣше посъветвалъ България да се съгласи да отстжпи Силистра съ укрепленията и двата трижгълника[4]). Най-после, като видѣха, че, и следъ падането на Одринъ, България и Ромъния не можаха да се спогодятъ, Великитѣ сили, съгласно взетото по-преди решение, чрезъ посланицитѣ си въ Петроградъ, съ протоколъ отъ 26-и априлъ, решиха да бжде отстжпена Силистра на ромънитѣ. Но, изглежда, че и това решение не е било окончателно.

[1]) **Documents diplomatiques** etc., page 63.
[2]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ I, страница 746 (227).
[3]) В. И. А.; XV. 50. д.
[4]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ I, страница 753 (242).

„Свиканата подъ мое председателство — пише Сазоновъ покъсно — Конференция въ Петроградъ, презъ пролѣтьта на 1913 год., която, при деятелното участие на Руското правителство, реши да бжде удовлетворено желанието на Ромъния досежно отстжпването на Силистра и осигуряването безопасността на Дунавската й граница, можеше да послужи за изходна точка за по-нататъшни приятелски постжпки".

И Българското правителство гледаше на решението на Великитѣ сили като на изходна точка за по-нататъшни преговори. На телеграмата, съ която пълномощниятъ министръръ въ Петроградъ съобщава Протокола на Конференцията, и за благодарността й къмъ България, министръръ-председателтъ, Гешовъ, отговори:

„Да се благодари за едно решение на Великитѣ сили, което тя не е приела и не може да приеме, освенъ срещу реални компенсации, е непонятно за насъ, и ние си запазваме правото да си кажемъ думата, когато казаното решение ни се съобщи. Предупредете за това Сазонова."

Осуетяването арбитража на Руския императоръ.

Сръбската скупщина, както се каза, гласува на 30-и мартъ кредита отъ 90,000,000 динара, съ декларация на министра на финанситѣ, насочена противъ България.

Въ сжщото време сръбскиятъ пълномощенъ министръръ въ Петроградъ, Поповичъ, казалъ на французския посланикъ, Делкасé, че сърбитѣ не могатъ да търпятъ никаква Русия на Балканитѣ. Той разговарялъ и съ ромънския пълномощенъ министръръ, който се надявалъ да започнатъ преговори между Ромъния и Сърбия.

По поводъ на телеграмата, съ която Българското правителство обърна вниманието на силитѣ отъ Тройното съглашение върху декларацията на сръбския министръръ на финанситѣ, върху трупането сръбски и гръцки войски срещу България и върху тайното съглашение между Сърбия и Гърция, Сазоновъ заяви въ Атина и Бѣлградъ, че тѣзи мѣрки сж прискърбни и опасни, и клонятъ да разтурятъ Балканския съюзъ.

Рускитѣ пълномощни министри въ Бѣлградъ и Атина донесоха на 6-и априлъ, че отдѣлно съглашение между сърби и

гърци нѣма, но че самитѣ българи съ своето поведение ги подтиквали къмъ това.

Въ сѫщото време рускиятъ пълномощенъ министъръ въ София донесе за голѣмото възмущение въ България противъ сърби и гърци, за воинственото настроение и голѣмата самоувѣреность у българитѣ:

„Настроението тукъ, изобщо, е такова, че стълкновението може да стане скоро, преди да бѫде подписанъ прелиминарния миръ съ Турция, при което нападението, вѣроятно, ще бѫде отъ българска страна. Необходими сѫ твърде бързи мѣрки. Г-нъ Гешовъ, когото нееднократно предупреждавахъ презъ всичкото време за опасностьта отъ подобно положение на нѣщата, както изглежда, е безсиленъ да направлява събитията, и повтаря, че ще подаде оставка, ако работата би дошла, действително, до въоръжено стълкновение съ съюзницитѣ."

Между това, Руското правителство съ своето посрѣдничество преследваше практическата цель да използува Балканския съюзъ въ единъ конфликтъ между Великитѣ сили. Следователно, арбитражното решение, което щѣше да произнесе Рускиятъ императоръ, трѣбваше да закрепи и засили Балканския съюзъ, а не да го отслаби или разстрои. За Русия бѣше твърде важно щото съюзницитѣ да бѫдатъ подготвени къмъ взаимна отстѫпчивость и доброволно възприемане решението на арбитра. При това, Руското правителство намѣри, че подсказаната отъ Атина среща на съюзнитѣ първи министри би помогнала да се изгладятъ разногласията между съюзницитѣ, и на 9-и априлъ препоръча тази среща на Българското и Сръбското правителства.

Сѫщия день, обаче, въ Петроградъ се получи телеграма отъ руския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ, че Ромънния застава всецѣло на страната на Сърбия и Гърция, и, въ случай на въоръженъ конфликтъ между България и Сърбия, не ще остане неутрална, и ще иска по-широко удовлетворение на домогванията си. Следъ тази телеграма, руската дипломация видимо наклони къмъ страната на Сърбия и Гърция. Министърътъ на външнитѣ работи телеграфира на пълномощния министъръ въ София, че ще трѣбва да се насочатъ всичкитѣ усилия къмъ споразумяване на съюзницитѣ, за което ще помогне личното свиждане на първитѣ министри. Той се надявалъ, че Венизелосъ и Пашичъ ще окажатъ благотворно влияние за разрешението на кризата, ако българитѣ проявятъ необходимата отстѫпчивость.

Пакъ сѫщия день Руското правителство поиска да узнае какъ биха погледнали Гръцкото и Сръбското правителства на

едновременна демобилизация на съюзницитѣ, щомъ бѫде подписанъ прелиминарния миръ, за да направи постѫпки и предъ Българското правителство.

Гръцкото правителство телеграфира веднага до пълномощнитѣ министри въ София, Бѣлградъ и Цетина, че приема срещата между министъръ-председателитѣ; то премълча въпроса за демобилизацията и заяви на Руското правителство, че се страхува отъ нападение къмъ Солунъ, и че взема мѣрки за отбрана, защото е решено да не го отстѫпи безъ бой. По-късно то отговори, че е съгласно Гърция и Сърбия да оставятъ подъ оржжие по 50,000, а България — 70,000 души.

Сръбското правителство отговори, че посрѣща демобилизацията съ „пълно съчувствие, и, ако България и Гърция се присъединятъ къмъ проекта, Сърбия охотно ще започне демобилизирането на войската си; но, поради тревожното положение въ Албания, ще намали армията само до 80—100,000 души". За срещата на четирмата министри премълча.

Българското правителство се отказа отъ срещата между четирмата първи министри, защото въ нея българскиятъ министъръ щѣше да се намѣри единъ противъ трима. То не прие предложението за демобилизирането на войската, защото искаше да подкрепи съ оржжие своитѣ права въ Македония, и настоя Руското правителство веднага да пристѫпи къмъ арбитража. Руското правителство не искаше да пристѫпи къмъ арбитражъ, преди България да се съгласи на поправки въ Договора. Поради това то отлагаше въпроса подъ разни предлози.

Въ това време бѣ подписанъ въ Атина Предварителния протоколъ за съюза на сърби и гърци. Отбранителниятъ характеръ на съюза напълно отговаряше на възгледитѣ на Руското правителство. Руската дипломация стана по-настойчива спрямо България. Тя вѣрваше, че при грозния обрѫчъ отъ враждебни държави, съ който бѣ обкрѫжена, България ще бѫде благоразумна. Обаче, българитѣ, като сравняваха своитѣ дѣла противъ главнитѣ сили на турцитѣ съ онѣзи на съюзницитѣ, намираха, че България е поразила двойно и тройно по-голѣмъ противникъ отъ онзи противъ съюзницитѣ и България е дала тройно и четворно повече жертви. Поради това Царь, Правителство и народъ, упоени отъ неочаквано голѣмитѣ бойни успѣхи, не допускаха и мисъльта за отстѫпки.

При тази непримиримость на България, на руската дипломация не остана друго срѣдство, освенъ да изостави България,

а, за да оправдае тази своя постѫпка, тя съвсемъ неоснователно се опита да я обвини, че измѣнила на славянството, че преминала на страната на Тройния съюзъ. Всѫщность руската дипломация съдействуваше на австрийската политика, която искаше да разстрои Балканския съюзъ. Българското правителство не бѣ направило абсолютно никаква постѫпка, за да премине къмъ Тройния съюзъ. То не бѣ отговорило на аванситѣ, които му правѣше Австро-Унгария.

Сърбитѣ и гърцитѣ побързаха да използуватъ благоприятното за тѣхъ положение, заето отъ руската дипломация. Като знаеха, че България иска да разреши споровете си съ Сърбия и Гърция поотдѣлно, тѣ решиха: по никакъвъ начинъ една отъ двете страни да не води преговори поотдѣлно съ българитѣ; тѣ ще предизвикатъ и оставятъ българитѣ да нападнатъ първо въхру Гърция и после — върху Сърбия, за да може по този начинъ да се обезсили арбитража на Руския императоръ, предвиденъ по Съюзнишкия сръбско-български договоръ. Това споразумение, както се каза, бѣ подписано въ Гевгели на 13-и май 1913 год., отъ гръцка страна, отъ князъ Никола и майоръ Метаксасъ и, отъ сръбска, отъ представители на Сръбската главна квартира.

Това поведение на Сърбия и Гърция не избѣгна отъ окото на руската дипломация. На 14-и май Сазоновъ обърна сериозно вниманието на Сръбското и Гръцкото правителства, че тѣ водятъ уклончива и опасна игра, отклоняватъ се отъ прави и опредѣлени отговори и деятелно се готвятъ противъ България. Съ отдѣлна нота той упрекна и Българското правителство въ нежелание да влѣзе въ каквито и да е преговори съ съюзницитѣ и изказа мнение: „Ако България се съгласи за прокарването на по-права граница, Русия би получила аргументи, съ помощьта на които би могла да въздействува върху Сръбското правителство". Единственятъ пѫть за разрешение на въпроса бѣше арбитража на Императора, поисканъ отъ България, но Руското правителство, както и балканскитѣ съюзници, не желаеше да пристѫпи къмъ него. Намѣсто това, то се възползува отъ изявлението на Великия везиръ, че, и следъ подписването на мира, той ще задържи войскитѣ на Чаталджа, и обърна вниманието на Българското правителство върху опасностьта отъ Турция и Ромъния, на която би се изложила България въ случай на конфликтъ съ съюзницитѣ. Освенъ това, съ телеграма отъ 17-и май Сазоновъ съобщи въ София, Бѣлградъ и Атина, че стоваря отговорностьта върху онази страна, която би се

отказала отъ примирителния начинъ за разрешаване на споветѣ, покани министъръ-председателитѣ на съюзницитѣ да се събератъ въ Петроградъ и предложи да бѫдатъ намалени войскитѣ на съюзницитѣ на една трета или на една четвърть.

Тъй като мисъльта за среща на първитѣ министри бѣ подсказана отъ Гърция, и целѣше да осуети арбитража, тя бѣ посрещната много сѫчувствено въ Атина и Бѣлградъ. Мисъльта да бѫдатъ намалени войскитѣ целѣше да се избѣгне междусъюзнишката война, или да се осигури заграбеното отъ сърби и гърци въ Македония, затова и тя бѣ посрещната сѫчувствено отъ тѣхъ.

За Българското правителство бѣше явно, че Руското правителство избѣгва арбитража и застава на страната на Сърбия и Гърция. Тъй като сѫщия день бѣ подписанъ Договора за миръ въ Лондонъ, председательтъ на Министерския съветъ поднесе оставката на кабинета, подъ предлогъ да даде на Държавния глава възможность да състави кабинетъ отъ всички партии, а всѫщность, както донася рускиятъ пълномощенъ министъръ въ София, главната причина за това било разногласието въ Кабинета по срещата на четирмата министъръ-председатели въ Петроградъ[1]).

Стариятъ кабинетъ остана временно да управлява, докато председательтъ на Народното събрание се завърне отъ Лондонъ. Тъй като въ това време българската войска промѣняше фронта къмъ Гърция и Сърбия, Правителството бавѣше преговоритѣ, за да печели време, необходимо на войската да заеме новото положение.

Българското правителство отговори по въпроса за намаляване на действуващитѣ войски, че „Главното условие за демобилизирането на войската е демобилизацията на Турция". Тогава, по починъ отъ Руското правителство, Посланишката конференция въ Лондонъ покани воюващитѣ да съкратятъ войскитѣ си. На тази покана, обаче, никой не се отзова. Все съ цель да печели време, министъръ-председательтъ се съгласи да се срещне съ Пашича[2]). Срещата стана на 19-и май вечерьта, следъ като сѫщия день бѣха подписани въ Солунъ договора за съюзъ и

[1]) Руската оранжева книга, стр. 108.

[2]) За тази среща министърътъ на финанситѣ, Теодоровъ, телеграфира отъ Парижъ на министъръ-председателя, Гешовъ: „Проектираната среща съ Пашича ме радва много, като отлагателно срѣдство. Трѣбва да направимъ всичко и съ гърцитѣ за забавяне избухването на войната, защото отлагането днесъ е нейното отстранение или спечелване утре". (Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ I, стр. 484).

военнитѣ конвенции между Сърбия и Гърция противъ България. Разбира се, Пашичъ, облегнатъ на сключения Договоръ, не показа никаква примиримость, и отъ срещата не излѣзе нищо друго, освенъ това, че българскиятъ министъръ-председатель се съгласи на една среща на четирмата първи министри въ Солунъ. Но и това бѣ направено съ цель да се печели време.

Гръцкото правителство изпрати въ Петроградъ князъ Никола, комуто, на пжть за руската столица, въ Бѣлградъ направиха особени почести. Водени бѣха и продължителни разговори въ връзка съ неговата противобългарска мисия предъ Императора и предъ Сазонова.

За мисията на гръцкия князъ въ Петроградъ е оставилъ сведения тогавашниятъ английски посланикъ, Джорджъ Бъкананъ[1]). Той пише:

„Императорътъ и Сазоновъ изслушаха милостиво гръцкия принцъ, който дойде въ Петроградъ съ специална цель — да моли Русия да упражни единъ по-силенъ натискъ въ Букурещъ, въ полза на намѣсването на Ромъния въ предстоещата война. По тази причина молбата за помощь, съ която България се отнесе къмъ Русия, не бѣ чута, и, намѣсто да въздържи Ромъния, тя косвено я тласкаше къмъ война. Императорътъ и краль Каролъ си размѣняха приятелски послания, въ които се отбелязваше общностьта въ интереситѣ на Русия и Ромъния."

Князъ Никола не е ограничилъ дейностьта си само предъ Императора и Сазонова. Той се обърналъ и къмъ английския посланикъ въ Петроградъ, който, по този поводъ, пише:

Презъ време на пребиването си въ Петроградъ князъ Никола гръцки ме увещаваше да убедя моето Правителство да употрѣби всичкото си влияние, за да въвлѣче въ войната, която той смѣташе неизбѣжна, не само Ромъния, но и Турция.

Обстоятелството — продължава Бъкананъ, че Гърция, която би играла много печална роля въ Първата балканска война, ако България не победѣше турцитѣ, бѣ готова да повика стария врагъ на балканскитѣ християни противъ своя предишенъ съюзникъ, показва общия духъ на безсрамна жажда за грабежъ, който предизвика Втората балканска война. Но азъ се стараехъ да убедя Сазонова въ непригодността на плановетѣ на князъ Никола не съ тѣзи етични основания, а по-скоро съ това, което нѣмцитѣ наричатъ съображения за „реална политика". Въпрѣки

[1]) **Бъкананъ, Джорджъ.** — Мемоарьі дипломата, страници 105 и 107.

тежкитѣ си загуби въ Първата балканска война, България още оставаше важенъ факторъ на Балканитѣ, защото, ако Австрия нападнѣше Сърбия, последната не би могла да разчита на помощь нито на Ромъния, нито на Гърция. Като се съгласимъ съ неговото предложение, ние не само завинаги ще отблъснемъ България и ще я тласнемъ въ обятията на Тройния съюзъ, но, както изтъкнахъ, ще унищожимъ издигнатата съ такъвъ трудъ бариера противъ австрийския Drang nach Osten."

Между това, бързото прехвърляне на българската войска на западъ смути сърбитѣ и гърцитѣ, и тѣ настояха предъ Руското правителство да бжде изоставена срещата на първитѣ министри въ Солунъ, а по-скоро да стане тази въ Петроградъ; настояха още да се пристжпи къмъ намаляване на действуващитѣ войски на съюзницитѣ.

Руското правителство угади, че Българското правителство гледа да печели време. На заявлението на българския пълномощенъ министъръ, че свиждането на първитѣ министри, забавено отъ министерската криза въ България, ще се състои, дори и въ случай на промѣна въ Кабинета, Сазоновъ отговори, че трескавото съсрѣдоточаване на българскитѣ войски въ това време внушава справедливо подозрение въ преднамѣрена уклончивость на Софийския кабинетъ да даде опредѣленъ отговоръ.

Въ сжщото време Руското правителство на 31-и май предложи веднага да се събератъ първитѣ министри на съюзницитѣ въ Петроградъ, и да се пристжпи веднага къмъ намаляване на войскитѣ. Обаче, въ това време въ България бѣ съставено ново правителство пакъ отъ прогресивно-либералната и народната партии, но въ него влизаха най-воинственитѣ имъ представители. Новиятъ министъръ-председатель, д-ръ Даневъ, застжпи най-енергично мислитѣ, отъ които се ржководѣха дветѣ партии. Първата негова постжпка бѣ до пълномощния министъръ въ Петроградъ: да настои най-енергично предъ Сазонова да ускори арбитража, на основание и въ рамкитѣ на Договора — единственото срѣдство да бжде избѣгната войната. Освенъ това, въ отговоръ на руската покана, той отговори, че, ако сърбитѣ приематъ безусловно арбитража, основанъ на Договора, — така, както го е приела България, той ще побърза да отиде въ Петроградъ, въ противенъ случай обстоятелствата налагатъ присжтствието му въ Страната. Относно демобилизирането той заяви, че България е съгласна да демобилизира незабавно, но при непремѣнно условие: въ Македония,

наредъ съ сръбскитѣ окупационни войски, да бѫдатъ допустнати, и български.

Между това, появи се и друга прѣчка за пристѫпване къмъ арбитража. Българското правителство бѣ сключило съюзни договори поотдѣлно съ Сърбия и Гърция. То искаше, следъ като се разреши спора съ първата, да се пристѫпи къмъ разрешаването на спора съ втората. Сърбитѣ и гърцитѣ, напротивъ, бѣха сѫ обвързали, както се каза, да не преговарятъ поотдѣлно, и да осуетятъ арбитража. Руското правителство взе тѣхната страна. На 3-и юний то заяви на д-ръ Данева, че, макаръ сръбско-българскиятъ арбитражъ „да подлежи на осѫществяване съвършено отдѣлно отъ гръцко-българския споръ, Русия не може да пристѫпи къмъ първия, ако нѣма увѣреность, че вториятъ ще получи така сѫщо миренъ изходъ".

Сазоновъ се помѫчи да удовлетвори поне първото условие, поставено отъ д-ръ Данева за срещата на четирмата министри. На 5-и юний той предложи на Пашича да заяви, „че той (Пашичъ) е съгласенъ да се яви въ Петроградъ да преговаря и по договорния арбитражъ, и той се надява, че тѣзи преговори ще доведатъ къмъ осѫществяването на Върховното руско третейско разбирателство между Сърбия и България". При това Сазоновъ настояваше Пашичъ да прибърза съ заявлението, защото отъ вѣренъ източникъ се научава, че положението „може да трае само нѣколко деня, следъ което могатъ да се очакватъ най-сериозни усложнения".

На 6-и юний Сазоновъ повторно телеграфира въ Бѣлградъ, че „сведения, получени отъ разни източници, посочватъ растещето въ българската войска брожение въ полза на незабавна война или демобилизация, и, ако Сърбия не приеме арбитража безъ уговорка по примѣра на България, Българското правителство нѣма да чака, и срещата на първитѣ министри не ще се състои". При това Сазоновъ добавя, че съгласието на Сърбия за арбитража безъ уговорка е нуждно не само за България, но и за Русия, защото, безъ увѣреността, че дветѣ страни ще се подчинятъ, не може да се пристѫпи къмъ арбитража.

Като се има предвидъ решението на сърби и гърци да осуетятъ арбитража, като оставятъ българитѣ да нападнатъ първи, телеграмитѣ на Сазонова изглеждаха повече уведомления, отколкото настоявания. И, наистина, подъ разни предлози, Пашичъ отлага, и не направи и това смекчено отъ Сазонова заявление; напротивъ, той стана по-неотстѫпчивъ.

На 7-и юний, съгласно решението, взето въ Министерския съветъ, д-ръ Даневъ даде на руския пълномощенъ министъръ окончателенъ отговоръ относно неговото отиване въ Петроградъ. Българското правителство поставя, като условие за това отиване: „или официално съгласие на Сърбия за Върховния арбитражъ на Русия на основание Договора и въ неговитѣ предѣли, или допускането българскитѣ гарнизони въ Задвардарска Македония". Сазоновъ категорично отхвърли второто условие, и даже не го предложи на сърбитѣ. При това, Сазоновъ отново настоя гръцко-българскиятъ споръ да бѫде „отправенъ въ руслото на арбитража", заедно съ сръбско-българския.

Между това, Пашичъ устрои една лукава игра: отъ една страна, той изказа голѣма готовность да отиде на срещата въ Петроградъ и че възприема арбитража, безъ да казва съ или безъ уговорка, отъ друга страна, въ сѫщото време въ една нота до Българското правителство заяви, че по въпроса за демобилизирането на войската Сръбското правителство остава на своето предишно предложение, т. е. „веднага и безусловно да се пристѫпи къмъ демобилизиране чрезъ намаляване до една четвърть отъ ефективитѣ, разбира се, безъ да се допустнатъ български гарнизони оттатъкъ Вардара, и щото министъръ-председателитѣ, колкото може по-бързо, да се събератъ въ Петроградъ за опитъ къмъ непосрѣдствено споразумение, а, въ случай на неуспѣхъ въ тази конференция, — за арбитражъ на нова и по-широка основа на всички спорни въпроси (които се отнасятъ до кондоминиума и не тангиратъ основнитѣ интереси на Сърбия) между България, отъ една страна, и останалитѣ съюзници, отъ друга страна".

Тази двоеличность на Пашича успѣ. Руското правителство изнесе впечатлението, че Сърбия приема арбитража, и даже съобщи въ София и Бѣлградъ да изпратятъ мемоаритѣ за съображенията и домогванията на дветѣ страни, за да може, по възможность, по-скоро да се произнесе арбитражното решение.

Съ телеграма отъ 8-и юний, получена на 9-и с. м., и пълномощниятъ министъръ въ Петроградъ съобщи на Правителството, че Пашичъ, най-после, „приелъ" арбитража. Въ сѫщото време помощникътъ на главнокомандуващия телеграфически напомни на министъръ-председателя, че въ вторникъ — 12-и юний — изтича даденията отъ него десетдневенъ срокъ за миръ или демобилизиране на войската.

Следъ като се получи нотата на Пашича, д-ръ Даневъ на следния день — 9-и юний — свика министритѣ на съветъ и, разис-

кваха върху положението, следъ което министритѣ Даневъ и Теодоровъ, заедно съ генералъ Саввовъ, отидоха въ Враня, при Царя, на съвещание. Прието бѣ предложението на министъръ Теодорова да се помоли Руския императоръ да се произнесе, въ качеството си на арбитъръ, по Договора въ най-кратъкъ срокъ. И, наистина, още сѫщия день вечерьта д-ръ Даневъ предаде на руския пълномощенъ министъръ въ София следната нота:

„Предвидъ крайната опасность, особено усилена следъ получаване вчерашната сръбска нота, и предвидъ невъзможностьта за непосрѣдствено съглашение между странитѣ относно демобилизиране, Българското правителство, желаейки да изчерпи всички срѣдства за мирното разрешаване на спора между Сърбия и България, се обръща къмъ Върховния арбитъръ съ най-почтителна молба да произнесе решението си въ възможния най-кѫсъ срокъ, а именно не по-късно отъ седемь деня; при това България очаква, че арбитражътъ ще последва възъ основа и въ границитѣ на Сръбско-българския договоръ и приложенията му. Българското правителство мòли по-нататъкъ, щото Императорското правителство да го уведоми официално, че приема молбата му, до вторникъ — 12-и юний — вечерьта. Въ утвърдителенъ случай министъръ-президентътъ ще замине въ срѣда — 13-и юний — за Петроградъ, за да изслуша арбитражното решение и, следъ решението, за обсѫждане всички други въпроси[1])."

Сѫщата нота, съ малки измѣнения, бѣ протелеграфирана до българския пълномощенъ министъръ въ Петроградъ, съ пояснение, че срокътъ е необходимъ, предвидъ натрупанитѣ на границата войски, които, ако не се реши скоро въпроса, лесно могатъ да предизвикатъ стълкновение. Колкото за отиването въ Петроградъ, то се отлага за въ недѣля — 17-и юний — по важни вѫтрешни политически причини. „Общественото мнение, казва се въ телеграмата, е тъй възбудено, щото по-раното ми заминаване би могло да даде поводъ за смутове, които, въ общъ интересъ, е желателно, да бѫдатъ избѣгнати".

На тѣзи постѫпки Сазоновъ отговори: Относно арбитража и срока му, Русия пристѫпва къмъ него и чака мемоаритѣ. Щомъ се получатъ тѣ, и решението ще бѫде произнесено. При това, той добави, че очаква България сама да прибърза да уреди арбитража съ Гърция.

Въ този отговоръ Сазоновъ избѣгна да отговори по въпроса за срока, поради което д-ръ Даневъ на 11-и юний телеграфира на пълномощния министъръ въ Петроградъ:

„Натоварвамъ Ви да съобщите на Императорското правителство, че формулата за арбитража и седемдневниятъ срокъ за произнасяне решението бѣха нашето последното предложение, направено, като наша крайна отстѫпка, за да можемъ да удържимъ положението на границата, което съставя голѣма опасность и не допуска никакво отлагане. Отговорътъ на Сазонова е настоящъ отказъ, защото не опредѣля срокъ кога решението ще бѫде издадено. При тѣзи обстоятелства, ние сме принудени да спремъ всѣко по-нататъшно преговаряне. За утре предстои отзоваване на Тошева[1])."

[1]) Руската оранжева книга; Балканската война, стр. 124.

Преди да съобщи на Сазонова тази телеграма, българскиятъ пълномощенъ министъръ поискалъ да узнае има ли отъ Бѣлградъ отговоръ по арбитража и какъвъ, както и за меморандумитѣ, които трѣбваше да бѫдатъ подадени въ четиридневенъ срокъ. Сазоновъ отговори отрицателно. Тогава Бобчевъ му казалъ: „Вижда се, това отлагане на сърбитѣ измѫчва нашето правителство, и то ме е натоварило да ви съобщя за спиране по-нататъшнитѣ преговори и за отзоваването на Тошева". Сазоновъ му отговорилъ: „Вашето съобщение не ме очудва. За тази постѫпка на Вашето правителство азъ съмъ предупреденъ преди нѣколко деня. Вие тръгвате по съветитѣ на Австрия. Свободни сте. По този начинъ сърбитѣ съ глупостьта си, вие съ некоректностьта си къмъ Русия и славянството, се хвърляте въ гибель. Ние изпълнихме своята длъжность. Рускиятъ императоръ не очакваше ултиматумъ съ срокъ за произнасяне решението си по българо-сръбския споръ. Той щѣше, обаче, много скоро да изпълни своята тежка обязаность. Сега, следъ вашето заявление, азъ ви правя нашето: не очаквайте нищо отъ насъ, и забравете, че сѫществува нѣкакво наше задължение по Договора отъ 1902 година".

На телеграмата, съ която българскиятъ пълномощенъ министъръ съобщи заявлението на Сазонова, д-ръ Даневъ на 13-и юний отговори:

„Обстоенъ отговоръ ще получите утре следъ заседанието на Министерския съветъ. Засега бързамъ само да протестирамъ противъ натякването, че сме тръгнали по съветитѣ на Австрия. Това подмѣтане е за насъ дълбоко обидно, защото нито сме тъй умопомрачени, нито пъкъ тъй нелоялни. Впрочемъ, самото наше поведение отъ началото на кризата и досега показва, колко сме скѫпили за съветитѣ на Русия и когато е трѣбвало да принасяме жертви, като при опредѣлянето турско-българската граница, Силистренския въпросъ и пр. Ние не сме се поколебали въ нея, даже когато официалниятъ руски представитель въ Бѣлградъ е прямо действувалъ противъ разпорежданията на Сръбско-българския договоръ, когато, все въ разрѣзъ съ него, отъ Петроградъ ни внушаваха да се миримъ съ Сърбия, съ отстѫпки отъ безспорната зона. Да, трѣбва съ тѫга да констатирамъ, че въ Петроградъ

[1]) Българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ.

не схващатъ положението и търсятъ обяснение на нашитѣ постѫпки вънъ отъ България, когато причинитѣ сѫ налице у насъ самитѣ. Ако ние говоримъ за срокове, това не е нито отъ лекость, нито отъ отсѫтствие на почить, а защото ножътъ е опрѣлъ до кокала, защото чакането, да не кажа протакането, става сѫдбоносно. Въ тази минута съобщаватъ за стълкновение на границата, което, по неволя, може да запали огъня по цѣлата линия и да предизвика една война, безъ да я щемъ. Е добре, тъкмо за избѣгване на подобни фатални случайности, ние сме принудени да бързаме и пакъ да бързаме. Срокътъ, на който настоявахме и настояваме, оповестенъ на войницитѣ чрезъ особенъ приказъ, е магическото срѣдство, съ което щѣхме да откупимъ търпението имъ, и да отбѣгнемъ войната. Ето причината на нашата настойчивость. Азъ съжалявамъ, че Императорското правителство дири мотивитѣ на нашето поведение другаде и нанася най-чувствително докачение на насъ, като обществени дейци съ минало въ България, колко-годе прозорливи и вѣрни на себе си. Впрочемъ, настрана натякванията. Азъ още веднъжъ моля Императорското правителство да оцени, както подобава, нашето искане за ускорение на решението и да ни уведоми часъ по-скоро за кога смѣта да го издаде. Въ тази надежда, за сега азъ спирамъ отзоваването на г. Тошева."

На следния день Министерскиятъ съветъ въ София одобри отговора на д-ръ Данева, и той бѣ предаденъ на Сазонова.

Трѣбва да се признае, че отговорътъ на д-ръ Данева е искренъ и правдивъ. Отъ досега обнародванитѣ документи — български или иностранни — нѣма даже намекъ: Българското правителство или което и да било българска официална власть да се е подала на аванситѣ, които правѣше Австро-Унгария.

Срокътъ, предложенъ за произнасяне арбитражното решение, бѣ срокъ, даденъ отъ помощника на главнокомандуващия, и то бѣ, наистина, последно срѣдство да се задържатъ войницитѣ подъ знамената. Бунтове и непокорство бѣха обвзели вече часть отъ армията.

Заявлението на Сазонова, че Договорътъ отъ 1902 година между Русия и България не е въ сила, не учуди д-ръ Данева, защото той знаеше, че Русия отдавна го е денонсирала.

На 12-и юний Сазоновъ изпрати до пълномощнитѣ министри въ Лондонъ, Парижъ, Берлинъ, Римъ, Виена, Цариградъ, София, Бѣлградъ, Букурещъ, Атина и Цетина следната телеграма:

„Г-нъ Бобчевъ, по поржка на своето правителство, ми заяви, че формулата за арбитража и седемдневниятъ срокъ за произнасяне на решението сѫ били последното предложение на Българското правителство, и, тъй като нашиятъ отговоръ не опредѣля срока, когато трѣбва да бѫде произнесено решението, България е принудена да прекрати всѣкакви по-нататъшни преговори.

Азъ отговорихъ на българския пълномощенъ министъръ, че България приема решение, равносилно съ обявяване братоубийствена война, къмъ което Руското правителство не може да се отнася иначе, освенъ съвършено отрицателно. Ние осѫждаме и Сърбия, която не дàде опредѣленъ отговоръ: подчинява ли се тя на арбитража на Императорското правителство."

Както изглежда, тази телеграма има за цель да оправдае поведението на Руското правителство. Тя, обаче, напълно отговаряше на целитѣ, които си бѣха задали Сърбия и Гърция, и насърдчаваше последнитѣ въ упорството имъ, а България изоставяше плячка на нейнитѣ съседи — толкова повече, че телеграмата не бѣ обезсилена съ друга, макаръ че Българското правителство отстѫпи и продължи преговоритѣ.

Между това, Сръбското правителство, за да заличи и малкия упрѣкъ, който му прави Сазоновъ, побърза да съобщи, че готви мемоара, и че ще направи исканата декларация въ Скупщината, но въ сѫщото време инсценира кабинетна криза и отложи декларацията за 14-и юний. Но на 14-и, подъ предлогъ на крайно възбуждение въ Скупщината, отложи декларацията за 18-и юний.

Въ отговоръ на последнитѣ постѫпки на Българското правителство, Сазоновъ предложи на д-ръ Данева, като последенъ примирителенъ опитъ: „Едновременно съ предаването на мемоаритѣ на Сръбското и Българското правителства, което би доказало, че Сърбия приема нашия арбитражъ, той да съобщи за своето неотложно идване въ Петроградъ, едновременно съ пристигането на представителитѣ на съюзницитѣ. Неприемането на това наше предложение ще смѣтаме като изчерпване на всички достѫпни намъ срѣдства за мирно въздействие".

Това предупреждение бѣ направено на 13-и юний, а на 14-и Ромънското правителство предупреди Българското, че, въ случай на война съ Сърбия, и Ромъния ще мобилизира и ще започне военни действия противъ България, а рускиятъ пълномощенъ министъръ въ София заяви, че Русия „не ще вдигне пръстъ", за да задържи Ромъния.

Въ сѫщото време българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Петроградъ телеграфира, че отъ Бѣлградъ се получили успокоителни известия, че Пашичъ готви бързо мемоара, и щѣлъ да приеме арбритража, безъ уговорка. Той моли министъръ-председателя да му изпрати и той мемоара и да му даде наставления по арбитража съ Гърция.

не схващатъ положението и търсятъ обяснение на нашитѣ постѫпки вънъ отъ България, когато причинитѣ сѫ налице у насъ самитѣ. Ако ние говоримъ за срокове, това не е нито отъ лекость, нито отъ отсѫтствие на почить, а защото ножътъ е опрѣлъ до кокала, защото чакането, да не кажа протакането, става сѫдбоносно. Въ тази минута съобщаватъ за стълкновение на границата, което, по неволя, може да запали огъня по цѣлата линия и да предизвика една война, безъ да я щемъ. Е добре, тъкмо за избѣгване на подобни фатални случайности, ние сме принудени да бързаме и пакъ да бързаме. Срокътъ, на който настоявахме и настояваме, оповестенъ на войницитѣ чрезъ особенъ приказъ, е магическото срѣдство, съ което щѣхме да откупимъ търпението имъ, и да отбѣгнемъ войната. Ето причината на нашата настойчивость. Азъ съжалявамъ, че Императорското правителство дири мотивитѣ на нашето поведение другаде и нанася най-чувствително докачение на насъ, като обществени дейци съ минало въ България, колко-годе прозорливи и вѣрни на себе си. Впрочемъ, настрана натякванията. Азъ още веднѫжъ моля Императорското правителство да оцени, както подобава, нашето искане за ускорение на решението и да ни уведоми часъ по-скоро за кога смѣта да го издаде. Въ тази надежда, за сега азъ спирамъ отзоваването на г. Тошева."

На следния день Министерскиятъ съветъ въ София одобри отговора на д-ръ Данева, и той бѣ предаденъ на Сазонова.

Трѣбва да се признае, че отговорътъ на д-ръ Данева е искренъ и правдивъ. Отъ досега обнародванитѣ документи — български или иностранни — нѣма даже намекъ: Българското правителство или която и да било българска официална власть да се е подала на аванситѣ, които правѣше Австро-Унгария.

Срокътъ, предложенъ за произнасяне арбитражното решение, бѣ срокъ, даденъ отъ помощника на главнокомандуващия, и то бѣ, наистина, последно срѣдство да се задържатъ войницитѣ подъ знамената. Бунтове и непокорство бѣха обвзели вече часть отъ армията.

Заявлението на Сазонова, че Договорътъ отъ 1902 година между Русия и България не е въ сила, не учуди д-ръ Данева, защото той знаеше, че Русия отдавна го е денонсирала.

На 12-и юний Сазоновъ изпрати до пълномощнитѣ министри въ Лондонъ, Парижъ, Берлинъ, Римъ, Виена, Цариградъ, София, Бѣлградъ, Букурещъ, Атина и Цетина следната телеграма:

„Г-нъ Бобчевъ, по поржка на своето правителство, ми заяви, че формулата за арбитража и седемдневниятъ срокъ за произнасяне на решението сѫ били последното предложение на Българското правителство, и, тъй като нашиятъ отговоръ не опредѣля срока, когато трѣбва да бѫде произнесено решението, България е принудена да прекрати всѣкакви по-нататъшни преговори.

Азъ отговорихъ на българския пълномощенъ министъръ, че България приема решение, равносилно съ обявяване братоубийствена война, къмъ което Руското правителство не може да се отнася иначе, освенъ съвършено отрицателно. Ние осѫждаме и Сърбия, която не дàде опредѣленъ отговоръ: подчинява ли се тя на арбитража на Императорското правителство."

Както изглежда, тази телеграма има за цель да оправдае поведението на Руското правителство. Тя, обаче, напълно отговаряше на целитѣ, които си бѣха задали Сърбия и Гърция, и насърдчаваше последнитѣ въ упорството имъ, а България изоставяше плячка на нейнитѣ съседи — толкова повече, че телеграмата не бѣ обезсилена съ друга, макаръ че Българското правителство отстѫпи и продължи преговоритѣ.

Между това, Сръбското правителство, за да заличи и малкия упрѣкъ, който му прави Сазоновъ, побърза да съобщи, че готви мемоара, и че ще направи исканата декларация въ Скупщината, но въ сѫщото време инсценира кабинетна криза и отложи декларацията за 14-и юний. Но на 14-и, подъ предлогъ на крайно възбуждение въ Скупщината, отложи декларацията за 18-и юний.

Въ отговоръ на последнитѣ постѫпки на Българското правителство, Сазоновъ предложи на д-ръ Данева, като последенъ примирителенъ опитъ: „Едновременно съ предаването на мемоаритѣ на Сръбското и Българското правителства, което би доказало, че Сърбия приема нашия арбитражъ, той да съобщи за своето неотложно идване въ Петроградъ, едновременно съ пристигането на представителитѣ на съюзницитѣ. Неприемането на това наше предложение ще смѣтаме като изчерпване на всички достѫпни намъ срѣдства за мирно въздействие".

Това предупреждение бѣ направено на 13-и юний, а на 14-и Ромънското правителство предупреди Българското, че, въ случай на война съ Сърбия, и Ромъния ще мобилизира и ще започне военни действия противъ България, а рускиятъ пълномощенъ министъръ въ София заяви, че Русия „не ще вдигне пръстъ", за да задържи Ромъния.

Въ сѫщото време българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Петроградъ телеграфира, че отъ Бѣлградъ се получили успокоителни известия, че Пашичъ готви бързо мемоара, и щѣлъ да приеме арбритража, безъ уговорка. Той моли министъръ-председателя да му изпрати и той мемоара и да му даде наставления по арбитража съ Гърция.

На 15-и юний д-ръ Даневъ отговори телеграфически: „Мемоаритъ е готовъ. Превежда се на руски. По въпроса съ Гърция ще преговарямъ самъ, ако дойда. Моля, не говорете за сега за никакъвъ арбитражъ по гръцкия въпросъ."

Преди да се получи този отговоръ, пълномощниятъ министъръ отъ Петроградъ телеграфира допълнително:

„Въ Министерството очакватъ мемоаритѣ. Относно срока на арбитражното решение, наистина, то би се издало въ една седмица, но то би могло да се произнесе, само когато, както не веднъжъ се телеграфира, вие се съгласите за паралелния отдѣленъ арбитражъ съ Гърция, и ако се извършела демобилизация. Затова и толкова много се е искало, и пакъ се иска, да дойдѣли министъръ-председателитѣ, които най-лесно могли да уредятъ и този най-мѫченъ въпросъ за демобилизацията."

На тази телеграма д-ръ Даневъ отговори:

„Ако сръбскиятъ въпросъ се уреди съ арбитражъ, увѣрете Императорското правителство, че никой въ България не ще помисли за война съ Гърция. Но че не можемъ безъ повече да възприемемъ идеята за арбитражъ. Преди всичко, ще трѣбва да се установи границата на спорната зона, при който случай ще се иматъ предвидъ моитѣ разговори въ Лондонъ съ Венезелоса и заявленията на последния предъ руския пълномощенъ министъръ въ Атина. На второ мѣсто, понеже нѣма дѣленъ договоръ съ гърцитѣ, и, следователно, голѣма е, важността на въпроса за първото завземане на спорнитѣ територии, ние ще искаме да ни се признае предварително, че мѣстността на истокъ отъ Солунъ и на северъ отъ Солунъ, дори до Сѫботско, е била окупирана най-напредъ отъ нашитѣ войски. Предвидъ грамадното значение отъ необходимостьта на Солунъ за Срѣдна и Западна Македония, нека нѣкоя приятелска държава се помѫчи да сближи дветѣ становища. Колкото за демобилизацията, условията ни, хемъ справедливи, хемъ основани на Тайното съглашение, сѫ известни на Сазонова. Нѣма, освенъ да ги възприематъ сърбитѣ."

На 16-и юний Бобчевъ телеграфира отъ Петроградъ:

„Безъ да разпитвамъ, бихъ могълъ да твърдя положително, че Русия е употрѣбила, наедно съ своитѣ съюзници, всички срѣдства, и е давала всички съвети, като е имала за цель предотвращение на братоубийствената война. На 7-и юний ви телеграфирахъ думитѣ на ромънския краль, които очертаваха най-ясно психологията на предстоещата политика. Следъ това навсѣкѫде се разнесе известие за положителната решителность на ромънитѣ да използуватъ сръбско-българската война, като не останатъ пасивни. И затова Ви телеграфирахъ и писахъ. Днесъ, следъ справка, узнахъ положително следното: Ромънското правителство питало Руското какъ ще се отнесе то, ако Ромъния излѣзе противъ нападателитѣ въ сръбско-българската война. Отговорено: ендиферентно. Втори пѫть е било запитано: Ами ако нападателътъ е България? Отговорило се сѫщо: ендиферентно. Второто запитване е било направено въ такава изрична форма, защото ромънитѣ не сѫ забравили енергичното заявление на Русия, когато тѣ се готвѣха да се нахвърлятъ върху насъ въ края на изминалата и въ началото на тази година. На Ромъния не е даванъ никакъвъ официаленъ намекъ относно денонсирането, казватъ и относно сѫществуването на известния договоръ. Тѣ сигурно си предполагатъ, или заключаватъ за неговото сѫществуване."

На 17-и юний министъръ-председателътъ, д-ръ Даневъ, телеграфира до Бобчева:

„Калинковъ телеграфира: „Отъ най-положително мѣсто научихъ, че Русия и Франция съветвали настоятелно Ромъния да мобилизира преди обявяването на войната. Въ минутата, когато предавахме мемоара си по арбитража и се готвѣхме да заминемъ за Петроградъ, не вѣрвахме, че се прибѣгва до такава груба система на заплашване тъкмо противъ България, която още отначалото не е искала, и не иска, освенъ изпълнението на Договора. Заявете, че България не се стрѣска отъ никакви заплашвания. Прибавете, че инструментътъ на заплашване, възприетъ отъ Ромъния, се оказа негоденъ за цельта, защото въ сѫщность, отъ една страна, насърдчава Сърбия да не приеме договорния арбитражъ, а, отъ друга, е готова изподъ ржка да преговаря съ насъ. Е добре, дайте да се разбере, че, когато е въпросъ за сѫдбинитѣ на Македония, България е готова на всѣкакви жертви."

Между това, българската войска съ бързи преходи успѣ да се съсрѣдоточи на Сръбската граница, и презъ нощьта срещу 17-и юний, деньтъ, въ който изтичаше седемдневниятъ срокъ, даденъ отъ Българското правителство за произнасяне арбитражното решение отъ Руския императоръ, военнитѣ действия започнаха.

ГЛАВА II.

Военнитѣ сили на вóюващитѣ държави.

Военнитѣ сили на България.

Въ войната съ Турция презъ 1912 и 1913 години подиръ турцитѣ, най-голѣми загуби понесоха българитѣ. Загубитѣ бѣха извънредно тежки, защото бѣха загуби изключително на жива сила. Тѣ станаха още по-тежки, защото не можеха да се попълнятъ. За войната противъ турцитѣ и презъ течение на самата война България постави на военна нога 6,757 офицера, 592,336 подофицера и редника и 84,862 коня, 334,435 пушки и карабини, 5,570 сабли (само въ конницата), 1,116 орѫдия. Въ броя на мобилизиранитѣ хора влизаха и наборитѣ отъ 1912 и 1913 години, всички емигранти отъ странство и всички намѣрени що-годе годни отъ освобождаванитѣ по разни причини отъ военна служба, съ една речь — събрано бѣ всичко, което можеше да даде Царството. Отъ него не можеше да се очаква засилване нито даже съ единъ войникъ. Оставаше да бѫде използуванъ българскиятъ елементъ въ завзетитѣ турски земи. За нещастие, областитѣ, населени съ компактно българско население, бѣха подъ властьта на сърбитѣ и гърцитѣ. Подъ българска власть бѣха Тракия и една малка часть отъ Източна Македония — земи рѣдконаселени, и то предимно съ турци и донѣкѫде съ гърци. Българитѣ отъ тѣзи земи дадоха едва три бригади — Одринската, Драмската и Сѣрската — всичко 21,682 души — число, далечъ да попълни огромнитѣ загуби[1]).

Прибѣгна се до увеличаване строевия персоналъ за смѣтка на нестроевия. Намаленъ бѣ съставътъ на тиловитѣ учреждения или бѣ замѣненъ, доколкото бѣ възможно, съ негодни за строева служба, като съ излишека бѣха попълнени строевитѣ части. И тази мѣрка, обаче, даде слаби резултати, защото нестроевитѣ

[1]) Собствено тритѣ бригади броеха 24,682, но отъ тѣхъ около 3,000 души бѣха кадъръ, взетъ отъ старитѣ полкове.

части и тиловитѣ учреждения на многото новоформирани части погълнаха много хора.

Споредъ щатната численость, петтѣ български армии трѣбваше да иматъ: 15,559 офицера, 647,108 подофицера и редника, 483,674 пушки, 10,073 сабли, 1,197 орѫдия и 117,733 коня.

Между това, и следъ най-строги мѣрки, на 16-и юний, когато започна войната, войската броеше: 7,963 офицера, 492,528 подофицера и редника, 378,996 пушки, 5,770 сабли, 1,228 орѫдия и 97,456 коня.

Като сравнимъ тѣзи цифри съ цифритѣ на хора, коне и орѫжие, събрани въ войната противъ турцитѣ, и съ предвиденитѣ въ щатоветѣ, ще намѣримъ характерни различия.

Въ войната съ турцитѣ орѫжието не достигаше, и цѣли части (Македоно-одринското опълчение и допълнителни команди) трѣбваше безъ орѫжие да следватъ действуващитѣ части, и да се въорѫжаватъ съ пушкитѣ на убититѣ и раненитѣ.

Въ войната съ съюзницитѣ орѫжието, съ доставеното отъ странство и взетото отъ турцитѣ, се увеличи съ 44,561 пушки и 112 орѫдия.

Количеството на конетѣ, събрани за Междусъюзнишката война, е увеличено съ 12,594, въ сравнение съ онова, събрано въ войната противъ турцитѣ, но то е съ 20,277 коня по-малко отъ онова, предвидено въ щатоветѣ. Изобщо, недостигътъ на конетѣ бѣше голѣмъ и въ двете войни; той се попълняше съ волове или пъкъ се прибѣгваше до ограничаване на превоза, което се отразяваше на прехраната и снабдяването съ бойни припаси.

Но най-голѣма е разликата въ цифритѣ на личния съставъ на войската. Докато въ войната съ турцитѣ бѣха мобилизирани и събрани 592,336 подофицера и редника, за Междусъюзнишката война бѣха предвидени 647,108, а въ сѫщность бѣха турени на военна нога 492,528, съ 99,808 души — приблизително съ $^1/_6$ — по-малко, отколкото въ войната съ турцитѣ, и съ 154,580 — близо съ $^1/_4$ — по-малко отъ предвиденитѣ въ щата.

И така, България отиваше на война противъ Сърбия, Черна Гора, Турция и Ромъния съ сили съ една шеста по-малко отъ онѣзи, които употрѣби въ войната съ Турция.

Ако изложенитѣ тукъ числа знаеше Българското правителство, нѣма съмнение, че поведението и езикътъ му щѣха да

бѫдатъ други спрямо съюзницитѣ и спрямо Русия и другитѣ велики сили. Но, както изглежда, и въ Щаба на действуващата армия не ги знаеха. Щатната численость на бойното разписание на войската е изработена чакъ на 17-и май, и преди започването на военнитѣ действия сѫ узнали голѣмия недостигъ въ хора. Тогава Щабътъ на действуващата армия прибѣгна до последното срѣдство — да попълни голѣмия недостигъ съ турци. Тази мѣрка, обаче, отъ една страна, бѣ взета късно, отъ друга, — бѣше опасна. Иноплеменнитѣ войници сѫ вѣрни, докато сме силни. Въ моментъ на криза, обаче, когато почувствуватъ, че сме слаби, тѣ сѫ готови да ни измѣнятъ. Така постѫпиха и турцитѣ. Тѣ се явиха въ частитѣ, когато нашата войска не се бѣ съвзела отъ кризата на първитѣ несполуки. При това, сърбитѣ и гърцитѣ бѣха успѣли да привлѣкатъ мохамеданското население въ Македония, и да го въорѫжатъ противъ насъ. Подъ влиянието на кризата и на озлобеното противъ насъ мохамеданско население, турцитѣ първи хвърляха пушкитѣ и всѣваха паника и между другитѣ войници. Тѣ намѣриха добъръ случай да отмъстятъ на българитѣ, задето нанесоха почти смъртенъ ударъ на Империята на тѣхнитѣ сънародници, която се бѣ наредила сега на страната на нашитѣ противници.

И въ морално отношение армията бѣше въ упадъкъ. Следъ толкова продължителни лишения и болести, нейниятъ духъ бѣше доста отслабналъ. Продължителнитѣ политически преговори за миръ пъкъ възбуждаха духа на войника. Всички вече страдаха отъ тѫга за своитѣ близки и искаха по-скорошно връщане по домоветѣ си. Освенъ това, мисъльта за една нова война не бѣше популярна между войницитѣ, и всички искаха да се избѣгне.

Манифестациитѣ въ частитѣ противъ войната и бунтоветѣ систематически се прикриваха отъ началницитѣ, защото тѣ бѣха заплашени, че ще бѫдатъ отстранени отъ длъжность, задето сѫ допустнали безредици. По този начинъ, никой не смѣеше да каже истината. Имаше и пораженска пропаганда отъ страна на крайнитѣ елементи, но тя не бѣше така опасна, както вѫтрешното убеждение на всѣки войникъ, че отъ тази нова война добро не може да се очаква.

Земетръсната катастрофа, която по това време стана въ Търново и Горна Орѣховица, тъй сѫщо повлия неблагоприятно върху духа. Бързитѣ превозвания за съсрѣдоточаването и невъзможностьта на войницитѣ да видятъ за день-два близкитѣ си

съдействуваха да се предизвика безредие и нарушаване на дисциплината.

По-голѣмата часть отъ загиналитѣ въ бойоветѣ и станалитѣ негодни инвалиди бѣха най-храбритѣ въ частитѣ, а по-голѣмата часть отъ загиналитѣ отъ болести — най добросъвѣстнитѣ.

Въ нашата войска преобладаваше схващането да мѣрятъ усилията на частитѣ повече съ броя на убититѣ и раненитѣ, отколкото съ резултатитѣ отъ боя. Затова командуването, като се скжпѣше въ материалната часть, бѣше твърде щедро въ изразходването на хорския съставъ. Така, въ войната съ турцитѣ бѣ изразходванъ повече човѣшкиятъ елементъ, и то най-добрата му часть, която, при това, не можеше да бжде попълнена, а бѣ съхраненъ материалниятъ елементъ, който би могълъ да се попълни, и бѣ попълненъ.

При това, генералъ Савовъ имаше голѣма слабость къмъ създаване на нови организационни единици, което водѣше къмъ голѣми импровизации. Освенъ Македоно-одринското опълчение, следъ свършването на войната съ Турция, въпрѣки че сжществуващитѣ части бѣха съ намаленъ съставъ, бѣха формирани две и половина дивизии — 12-а и 13-а — и Отдѣлната бригада. Отъ младежитѣ на завладѣнитѣ земи, отъ 20 до 32 години, бѣха, както се каза, формирани три нови бригади: Сѣрската, Драмската и Одринската.

За образуването на тѣзи части бѣха взети кадри отъ старитѣ части, съ което още повече бѣха отслабени кадритѣ на частитѣ отъ действуващата армия. Голѣма липса имаше отъ офицери, а особено — отъ подофицери.

Попълването на частитѣ съ войници бѣ извършено презъ времето на съсрѣдоточаването, поради което новодошлитѣ войници не можаха да се подготвятъ за предстоещата имъ тежка дейность.

Изобщо, преди започването на войната съ сърбитѣ и гърцитѣ, войската страдаше отъ много дефекти.

Напротивъ, нашитѣ противници — сърбитѣ и гърцитѣ, следъ като свършиха войната съ турцитѣ въ продължение на единъ месецъ, презъ останалитѣ осемь месеца довършиха реорганизацията, въоржжението и попълването на войскитѣ си, и можеха да ни противопоставятъ две съвършено отпочинали и бодри армии, напълно готови да ни посрещнатъ на подготвени позиции.

СВЕДЕНИЕ

за числеността на българската действуваща войска къмъ 16-и юний 1913 година.

№ по редъ	Части и учреждения	Офицери	Подофицери и редници	Пушки	Сабли	Орждия	Коне
1	Обща главна квартира	111	1,093	—	—	—	896
2	Петъ щаба на отдѣлни армии	410	3,156	—	—	—	1,505
3	1-а Софийска дивизия (две бригади)	493	26,438	16,560	—	60	7,600
4	2-а Тракийска дивизия	380	27,670	24,590	—	72	8,622
5	3-а Балканска дивизия (две бригади — 2/3-а и 3/3-а)	354	22,261	19,059	—	69	4,507
6	4-а Преславска дививия	624	32,658	29,457	—	72	6,620
7	5-а Дунавска дивизия	393	19,686	18,680	—	48	4,352
8	6-а Бдинска дивизия (две бригади)	438	26.638	16,582	—	36	7,677
9	7-а Рилска дивизия	498	29,053	26,982	—	66	8,075
10	8-а Тунджанска дивизия	400	31,640	24,066	—	60	6,511
11	9-а Плѣвенска дивизия (две бригади)	391	25,349	22,284	—	32	4,245
12	10-а дивизия (една бригада — 2/10-а)	139	10,461	8,200	—	12	1,842
13	11-а дивизия	278	24,121	20,110	—	68	4,119
14	12-а дивизия	166	16,004	13,567	—	34	2,373
15	13-а дивизия	136	14,381	12.527	—	60	2,160
16	1/3-а бригада (11-и и 24-и полкове)	140	9,201	9,200	—	12	2,200
17	1/10-а бригада (16-и и 25-и полкове)	130	10,300	8,100	—	12	1,335
18	Сѣрската бригада.	94	8,489	6,945	—	18	1,883
19	Драмската бригада	143	8,193	6,829	—	8	1,552
20	Одринската бригада	40	8,000	6,000	—	—	—
21	Македоно-одринското опълчение	148	16,484	12,950	—	—	4,570
22	Отдѣлната бригада	92	9,047	5,782	—	18	1,367
23	32 опълченски дружини I призивъ [1]	544	34,240	21,350	—	—	570
24	36 опълченски дружини II призивъ	570	34,900	31,942	—	—	700
25	Конната дивизия (1-и, 2-и, 7-и и Гвардейскиятъ конни полкове)	69	1,676	—	1,676	—	2,156
26	3-и коненъ полкъ [2]	27	766	—	437	—	725
27	4-и коненъ полкъ [2]	20	652	—	420	—	450
28	5-и коненъ полкъ [2]	11	340	—	270	—	353
	Преносъ	7,239	450,897	361,762	2,803	757	88,905

[1]) Четири отъ опълченскитѣ дружини I призивъ влизатъ въ състава на 58-и пех. полкъ, отъ 11-а пех. дивизия.

[2]) Действуватъ отдѣлно въ състава на армиитѣ.

№ по редъ	Части и учреждения	Офицери	Подофицери и редници	Пушки	Сабли	Оржия	Коне
	Пренесени . .	7,239	450,897	361,762	2,803	757	88,905
29	6-и коненъ полкъ[1])	20	513	—	427	—	445
30	9-и коненъ полкъ[1])	25	480	—	373	—	460
31	10-и коненъ полкъ[1])	24	585	—	462	—	564
32	11 конни стражарски взвода	14	1,210	605	605	—	—
33	11 пеши стражарски взвода	11	1,120	660	—	—	—
34	11 конни допълняващи ескадрона . . .	11	1,100	—	1,100	—	—
35	11 пеши допълняващи ескадрона . . .	11	2,200	2,190	—	—	—
36	Планинска артилерия	177	6,516	—	—	146	3,681
37	Полски гаубици[2])	82	3,119	—	—	66	2,493
38	Крепостна артилерия въ Одринъ[2]) . . .	100	3,500	—	—	114	—
39	Крепостна артилерия въ укрепенитѣ пунктове[2])	50	2,500	—	—	145	—
40	Понтонната дружина	14	627	—	—	—	354
41	Желѣзопѫтната дружина	38	1,810	—	—	—	116
42	Телеграфниятъ паркъ	11	500	—	—	—	117
43	Флотъ	50	1,500	1 кръстосвачъ и 6 миноносеца			
44	Аеропланно отдѣление съ три самолета.	3	10	—	—	—	—
45	Гранични части	83	14,341	13,779	—	—	321
	Всичко . .	7,963	492,528	378,996	5,770	1,228	97,456

[1]) Действуватъ отдѣлно въ състава на армиитѣ.
[2]) Полски гаубици, мортири и тежки оржия.

Военнитѣ сили на противницитѣ.

Военнитѣ сили на Сърбия. Въ Междусъюзнишката война сръбската войска влѣзе съ сѫщото устройство, съ което воюва противъ турцитѣ, но засилена съ личенъ съставъ и материали и съ нѣкои малки измѣнения.

Яворската бригада, която бѣше на Австро-унгарската граница, бѣ разформирана. Частитѣ бѣха засилени съ новия обученъ наборъ отъ 20,000 войника, който попълни съ излишекъ загубитѣ въ войната съ Турция. Събраха и други 20,000 души, отлагани и неслужили по разни причини. Най-после, по подражание на Българското македоно-одринско опълчение, и сърбитѣ формираха отъ освободеното сръбско население въ Санджака една доброволческа бригада отъ шесть батальона — 3,000 души.

Въ войната съ Турция Сърбия имаше[1]):

	I и II призивъ	III призивъ	Последна отбрана	Въ тила	Всичко
Пушки	233,178	54,404	560	—	288,142
Сабли	9,178	850	—	—	10,028
Орждия	364	—	180	—	544
Картечници	230	—	—	—	230
Хора	286,818	55,880	3,310	10,334	356,342
Коне	50,489	6,119	185	925	57,718
Волове	31,589	1,130	2,210	7,682	42,611
Кола	18,645	830	180	3,903	23,558

Къмъ тѣзи цифри, като прибавимъ численото увеличение, за което имаше достатъчно пленено турско оржжие, ще дойдемъ до заключение, че численията съставъ на сръбската войска I, II и III призивъ е билъ, споредъ дневника на Сръбската главна квартира, 350,000 души[2]).

Черногорската войска, както се казва, броеше около 35,000 души; отъ нея бѣ изпратена въ помощь на сърбитѣ една дивизия отъ четири бригади, съ обща численость 12,000 души.

Военнитѣ сили на Гърция. Служебни или каквито и да е сигурни сведения за силата и състава на гръцката войска, както въ войната съ турцитѣ, така и въ войната съ българитѣ, нѣма. Това се дължи на нѣколко обстоятелства. Въ Гърция не се съзнаваше значението на статистическитѣ сведения, и тѣ не се водѣха. Поради това не е възможно да се извадятъ не само точни, но даже и приблизителни данни. Отъ друга страна, тази неустановеность на силата отговаряше на спекулативния духъ на гърцитѣ. Така, въ полемиката за усилията, които всѣки отъ съюзницитѣ е проявилъ въ войната съ турцитѣ, гърцитѣ изкарватъ, неофициално разбира се, коли-

[1]) При написването на I томъ отъ книгата „Войната между България и Турция презъ 1912—1913 години“ нѣмаше никакви данни за сръбската армия. Затова тамъ сж дадени данни, събирани отъ Щаба на армията преди войната. Ползуваме се отъ случая да дадемъ численостьта на сръбската армия така, както е дадена отъ сърбитѣ (**Стојићевић, Ал.** — Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912—1918 год., стр. 72).

[2]) Споредъ дневника на Сръбската главна квартира, сръбската армия съ Черногорската дивизия, но безъ нѣкои тилови учреждения, броела 348,000 души. Тази цифра, обаче, е по-долу отъ действителната. Споредъ сжщия дневникъ, Черногорската дивизия броела 10,000 души, когато, споредъ Стойчевичъ, на храна сж били 12,000 души.

чеството на своята войска на 220,000 души, а при описването на действията тѣ премълчаватъ количеството на своитѣ войски, а преувеличаватъ това на противника. Самъ Дусманисъ, началникъ на Щаба на гръцката войска въ Междусъюзнишката война, въ съчинението си за тази война, грижливо е избѣгналъ да даде каквато и да било цифра за силата на гръцката войска, било на нѣкоя нейна единица. Явно е, че това е сторено, съ цель да не се даде данна за съпоставяне съ противника, което би било крайно неблагоприятно за гърцитѣ.

Единственията що-годе сигуренъ източникъ за силитѣ на гръцката войска и въ Междусъюзнишката война оставатъ сведенията, които Щабътъ на българската войска бѣ събралъ до 1912 година[1]).

Въ войната съ турцитѣ Гърция мобилизира осемь дивизии. Осмата дивизия бѣ оставена въ Епиръ, дето трѣбваше да се демобилизира. Общата численость на войската бѣше между 130,000 и 150,000 души. Войната съ турцитѣ, при все че бѣше по-скоро маневра съ обозначенъ противникъ, се оказа и твърде успѣшна. Успѣхътъ възбуди голѣмъ патриотизъмъ у гърцитѣ въ странство, числото на които е всѣкога твърде голѣмо. Запасни, които не бѣха успѣли или не бѣха искали да се върнатъ въ отечеството си, сега побързаха да се върнатъ. Явиха се и много доброволци, както отъ емигрантитѣ, така и отъ гърцитѣ отъ земитѣ подъ чужда власть. Оржжие и снарежение имаше достатъчно отъ предалитѣ се турски войски. Имаше и време да се облѣкатъ и обучатъ. Всичко това даде възможность на гърцитѣ да формиратъ още две дивизии — 9-а и 10-а — и много доброволци (андарти). Освенъ това, попълненъ бѣ и съставътъ на частитѣ, загубитѣ на които бѣше нищоженъ, а може би бѣ увеличенъ и съставътъ имъ. Така че числениятъ съставъ на гръцката сухопжтна войска бѣше около 200,000 души.

Морскиятъ брѣгъ, който влизаше въ театра на военнитѣ действия, освенъ че бѣ твърде просторенъ — отъ Солунъ до устието на Марица, но бѣ успореденъ и твърде близъкъ до желѣзопжтната линия Пловдивъ — Одринъ — Дойранъ, която бѣше главната снабдителна линия за българскитѣ II и IV армии. За отбраната на този брѣгъ българитѣ, освенъ по нѣколко лодки въ Деде Агачъ и Кавала и по нѣколко мини, не разполагаха съ никакви други морски срѣдства. Всичко това даде възможность на Гръцкия флотъ да окаже доста голѣма помощь на сухопжтнитѣ войски, било съ участието на морската артилерия въ крайбрѣжнитѣ бойове, било съ десанти или демонстрации, които заплашваха снабдителната линия на българитѣ.

[1]) Изложени въ томъ I на книгата „Войната между България и Турция презъ 1912—1913 год.", страници 239—243.

Ядката на Гръцкия флотъ образуваха: 1) брониранията кръстосвачъ „Averовъ" (построенъ на 12-и III. 1910 год.), съ водоизмѣстимость 9,450 тона и въоржженъ съ 27 оржжия, две картечници и три тропедни тржби, отъ които четири 234 мм. Д/45 и осемь оржжия 190 мм.; скорость 22 мили — 40 клм.; обслужващи 670 души; 2) лекиятъ кръстосвачъ „Хели" (построенъ презъ 1912 год.), купенъ отъ англичанитѣ въ началото на Балканската война; 3) четири контърминоносеца и една подводница, построени презъ 1911 година.

Освенъ това, разполагаше съ три стари брѣгови броненосеца, по 5,000 тона всѣки, и петь стари контърминоносеца. Екипажътъ на тѣзи параходи бѣше около 1500 души.

Освенъ това, Гърция разполагаше съ многочисленъ търговски флотъ, който можеше да бжде използуванъ за десанти и маневрирания по пространния брѣгъ.

Военнитѣ сили на Турция. Военнитѣ сили на Туция бѣха онѣзи, съ които Турция воюва въ втория периодъ на войната съ България, безъ Одринския гарнизонъ, който падна въ пленъ у българитѣ[1]). Наистина, въ действията при Булаиръ и при Чаталджа тѣзи войски понесоха доста голѣми загуби, но тѣ бѣха попълнени изобилно, защото силата на турската войска зависѣше отъ количеството на оржжието, а не отъ количеството на хората, каквито не липсваха. При това, трѣбва да се има предвидъ, че неуспѣхътъ на турцитѣ при Булаиръ и падането на Одринъ предизвика новъ напънъ въ Турция, и казанитѣ турски армии не само попълниха загубитѣ си, но даже се засилиха. Споредъ оценката на турцитѣ, тѣзи армии броеха: Чаталджанската армия 180,000, Булаирската — 35,000 и резервътъ (X корпусъ) — 40,000, всичко 255,000.

Военнитѣ сили на Ромъния. Въ Междусъюзнишката война, освенъ всички държави, които взеха участие въ войната противъ Турция, взе участие и Ромъния. Нашествието на ромънската войска въ тила на българската въ времето, когато се решаваше войната, се оказа сждбоносно за

[1]) Силата и съставътъ на тѣзи войски сж дадени въ т. VII отъ книгата „Войната между България и Турция презъ 1912—1913 год." на страници 160—164 и въ Приложение № 2 — страници 520—523.

нейния изходъ. Затова тукъ ще дадемъ кратки сведения за ромънската войска.

Попълване. — Военната служба въ Ромъния бѣше лична и задължителна за всички способни да носятъ оржжие, и продължаваше 25 години — отъ 21-а навършена до 46-а, включително.

Сроковетѣ на службата бѣха: подъ знамената въ пехотата — две, въ коннитѣ родове войски — три и въ флота — четири години. Въ запаса на действуващата армия съответно петь, четири и три години; въ резервната армия — дванадесеть години за всички родове войски, а въ опълчението — шесть години, така сжщо за всички.

Съставътъ на въоржженитѣ сили въ мирно време подъ знамената бѣше: пехота: 1) десеть стрелкови батальона (единъ още неформиранъ), по четири роти и картеченъ взводъ, и 2) четиридесеть полка, отъ които тридесеть и два по три и осемь по два батальона. Освенъ това, всѣки полкъ имаше по единъ картеченъ взводъ.

Пехотата въ мирно време бѣ сведена по два полка въ бригада, по две бригади въ дивизия и по две дивизии въ корпусъ.

Конница: 1) единадесеть рошиорски полка, по четири ескадрона; четири отъ тѣзи полкове имаха по единъ картеченъ взводъ; 2) деветь каларашки полка по четири ескадрона и само два полка имаха по единъ картеченъ взводъ; войницитѣ въ каларашкитѣ полкове прекарваха обучение отъ три до четири месеца, разпускаха ги и следъ това ги викаха периодически на обучение; 3) Гвардейскиятъ полкъ бѣше съ постояненъ съставъ отъ три ескадрона.

Артилерията се състоеше: 1) полска артилерия — двадесеть полка, по две отдѣления, по три батареи, по четири с. с. оржжия и дванадесеть ракли; 2) конна артилерия — едно отдѣление, съ четири с. с. батареи; при мобилизация отдѣлението се развръщаше въ две отдѣления, за всѣка конна дивизия по едно; 3) крепостна артилерия — единъ крепостенъ полкъ съ две отдѣления, който квартирува въ Букурещъ, и три отдѣлни крепостни батальона въ Фокшани, Номолоаса и Галацъ. При Крепостния полкъ имаше три обсадни роти — една въ Букурещъ и две — въ Черна Вода. Отъ тѣзи роти при мобилизацията бѣха формирани петь обсадни батареи, които бѣха превозени до Гюргево, дето останаха до подписването на мира.

Пионернитѣ войски се състоеха отъ петь пионерни батальона — по единъ за всѣки корпусъ. Батальонитѣ имаха по четири роти. Освенъ това, имаше единъ крепостенъ пионеренъ батальонъ отъ три роти.

Флотътъ се състоеше отъ една Дунавска и една Морска дивизии. Дунавската дивизия имаше активна часть четири монитора и осемь миноносеца и отбранителна часть — единъ миноносенъ транспортъ, четири миноносни понтона (съвсемъ стари), три прожектора, три портови баркаси, четири брѣгови орждия, радиотелеграфна станция, шесть автомобилни катера и петь баржи. Морската дивизия имаше единъ брониранъ кръстосвачъ (остарѣлъ) и три миноносеца. Дветѣ дивизии разполагаха съ разни транспортни срѣдства, частни и държавни параходи, шлепове, лодки и др.

Войскитѣ за съобщение: 1) Понтоненъ батальонъ отъ четири роти; 2) Желѣзопжтенъ батальонъ отъ четири роти; 3) батальонъ специалисти, състоещъ се отъ Радио-телеграфно отдѣление съ тринадесеть станции, Прожекторно отдѣление съ осемь прожектора, Автомобилно отдѣление съ два бронирани и осемь пжтнишки автомобила и 48 камиона, гължбова поща съ седемь станции, Въздухоплавателна рота съ два привързани и единъ управляемъ балона (последниятъ още не бѣ доставенъ отъ Германия). Освенъ това, ротата имаше шесть биплана и два моноплана „Блерио“ и Школа за подготовка на пилоти и наблюдатели.

Спомагателнитѣ войски: 1) петь интендантски роти — по една на корпусъ; 2) петь санитарни роти — по една на корпусъ; 3) петь возарски роти — по една на корпусъ; 4) две роти жандармерия, съставени всичко отъ петь взвода, отъ които единъ коненъ, и три отдѣла селска жандармерия съ всичко двадесеть и две роти; 5) пожарникари — две роти, раздѣлени на команди, които носятъ службата въ разнитѣ градове.

Граничнитѣ войски образуваха единъ корпусъ, съставенъ отъ четиринадесеть роти. За подготовка на войницитѣ отъ този корпусъ, въ Букурещъ бѣха съставени два батальона. Отъ тѣхъ бѣ образуванъ единъ полкъ, който при мобилизацията е билъ придаденъ къмъ 10-а дивизия.

Резервната армия въ мирно време държеше съвсемъ слаби кадри — само за четиридесеть батальона, които носѣха нумерата на полковетѣ.

За опълчението въ мирно време не се държеха никакви кадри.

Въоръжение. — При избухването на войната презъ 1912 година ромънската войска разполагаше съ следното оръжие: пушки 6·5-мм. „Манлихеръ“ 250,000 и карабини 25,000. Освенъ това, въ складоветѣ имаше 85,000 стари пушки „Мартини“. Властитѣ съзнаваха, че оръжието е недостатъчно, и затова презъ декември 1912 год. поржчаха въ фабриката „Щаеръ“ 100,000 пушки, но поржчката е могла да бжде изпълнена чакъ къмъ августъ 1913 година. Като имаше предвидъ вѣроятността да избухне Междусъюзнишката война, Ромънското правителство поиска отъ фабриката „Щаеръ“ 80,000 манлихерови пушки 8-мм. Фабриката отпустна само 60,000.

Картечници имаше 372, отъ тѣхъ 104 се получиха презъ 1913 година.

Ромънската артилерия разполагаше съ следното количество орждия: 552 скорострелни 7·5-см. полски, система „Крупъ“, обр. 1904 год. (за конницата обр. 1908 год.); 60 скорострелни 10·5-см. полски гаубици; 24 нескорострелни 12-см. гаубици и 18 планински 7·5-см. орждия, старъ образецъ.

Ромънската войска при започване военнитѣ действия разполагаше съ бойни припаси: по 761 патрона на пушка и по 1000 снаряда на орждие.

Облѣклото въ армията при избухването на Балканската война е било недостатъчно, обаче, до влизането ѝ въ войната, този недостигъ бѣ, донѣкжде, попълненъ. Частитѣ отъ действуващата армия имаха ново облѣкло защитенъ цвѣтъ; резервнитѣ части, обаче, бѣха облѣчени съ износени дрехи отъ тъмно-синь цвѣтъ. Частитѣ, мобилизирани за носене службата въ гарнизонитѣ, сж били облѣчени съ свое цивилно облѣкло.

Всѣки войникъ отъ действуващата армия е билъ снабденъ съ два чифта обуща и единъ чифтъ царвули, а отъ резервнитѣ части — съ по единъ чифтъ обуща и единъ чифтъ царвули.

Частитѣ били снабдени съ походни кухни — по осемь казанчета на рота, въ които храната, следъ като се нагрѣвала до завиране, сама е доувирала.

Мобилизация. — Подготвителнитѣ мѣрки по мобилизацията сж взети по-рано. Последователно сж викани запасни офицери да ги запознаятъ съ тѣхнитѣ длъжности при мобилизация.

Изпълнителни органи по мобилизацията бѣха наборнитѣ бюра — по едно на всѣко полково окржжие. Въ тѣхъ водѣха отчетността и контрола за новобранцитѣ и запаснитѣ и

за предметитѣ, подлежещи на реквизиране. Въ тѣхъ се явяваха запаснитѣ; тамъ тѣ биваха провѣрявани и следъ това на групи изпращани въ полковетѣ.

На 20-и юний бѣ издадена заповѣдьта за мобилизация на единадесеть последни набора отъ сухопжтнитѣ войски. Отъ тѣхъ седемь набора попълниха действуващата армия и шесть — резервнитѣ части. Освенъ това, повикани бѣха специалисти отъ шесть по-стари набора. За Флота бѣха мобилизирани четиринадесеть набора.

Запаснитѣ се явиха съ голѣмъ възторгъ въ наборнитѣ бюра. Пресата, особено продажната, бѣ внушила на населението, че Ромъния ще се яви пети съюзникъ противъ една държава, която е много по-малка отъ Ромъния, при това изтощена въ една жестока и кървопролитна война. Не идеали и военни подвизи въодушевяваха ромънитѣ, а плячката. Кралътъ и Правителството се надяваха, че, безъ никакъвъ рискъ и съ чужда кръвь, ще успѣятъ да откжснатъ часть отъ Българската държава и въ сжщото време въ една военна разходка ще удовлетворятъ робския инстинктъ къмъ грабежъ на своя отъ вѣкове потиснатъ народъ. Съ такива чувства тълпитѣ отъ запасни се явиха въ наборнитѣ бюра. Явиха се и много отъ запаснитѣ, които не се мобилизирваха. Това може да се отдаде, донѣкжде, на невежеството на запаснитѣ и на лошитѣ разпореждания, но всички признаватъ, че то, главно, се дължи на желанието да участвуватъ въ похода, съ други думи — въ плячката и евтината слава, ако мародерството може да се нарече слава.

Имало е и дезертирания на богати и на протежета, но отъ строя въ тила или въ щабоветѣ.

Реквизицията се извърши успѣшно, макаръ и съ голѣми нередовности, поради лоши разпореждания и подкупничество.

Изобщо, войската, необезпокоявана и нито даже заплашвана, завърши успѣшно мобилизацията, и, съгласно плана, на десетия оперативенъ день бѣше готова за настжпление.

Мобилизираната ромънска войска бѣ сведена въ петь корпуса, петь резервни дивизии, три (31-а, 32-а и 33-а) резервни бригади, части въ разположение на Тиловото управление и части за носене гарнизонна служба.

Всѣки корпусъ състоеше отъ две пехотни дивизии, единъ коненъ полкъ, едно гаубично отдѣление, една пионерна рота,

единъ телеграфенъ взводъ, единъ инженеренъ паркъ, една мостова рота шесть муниционни колони, единъ корпусенъ лазаретъ, една полска болница и единъ продоволственъ транспортъ отъ четири колони.

Пехотната дивизия се състоеше отъ две пехотни и една артилерийска бригади, три муниционни колони и единъ дивизионенъ лазаретъ. Всѣка пехотна бригада състоеше отъ два полка по три батальона, а артилерийската — отъ два полка по две отдѣления, по три скорострелни батареи.

Резервната дивизия състоеше отъ две пехотни бригади, единъ коненъ полкъ, едно с. с. полско и едно не с. с. гаубично отдѣления, една пионерна рота, единъ телеграфенъ взводъ, три муниционни колони, единъ дивизионенъ лазаретъ и единъ продоволственъ транспортъ.

Резервнитѣ бригади имаха по два полка.

Всѣка конна дивизия имаше по две конни бригади, конно-артилерийско отдѣление, колоѣздачна рота, една муниционна колона и единъ дивизионенъ лазаретъ. Бригадитѣ имаха по два полка, по четири ескадрона.

При пълна мобилизация на всички набори отъ запаса на действуващата и резервна войска би се получила 729,000, а на опълчението 110,000 души численость. Обаче, поради липса на оржжие, снарежение и кадри и защото нѣмаше нужда, бѣха свикани само часть отъ запаснитѣ. Така че мобилизацията даде следния резултатъ:

	Офицери	Войници	Добитъкъ	Коли	Автомобили
Армията имаше подъ знамената	4,435	94,167	24,375	5,000	54
Следъ мобилизацията — въ действуващата армия	8,483	376,630	119.420	17,309	324
Оставени изъ учрежденията, и въ допълняващитѣ войски	974	60,612	2,108	215	—
Всичко . .	9,457	437,242	121,528	17,524	324

Освенъ тѣзи войници, бѣха се явили още 55,000 души, които се оказаха излишни, и бѣха разпустнати. Така че броятъ на войницитѣ остана 437,242.

* * *

Силитѣ на съюзницитѣ бѣха:

Сърби	350,000 души
Черногорци	35,000 „
Гърци	200,000 „
Турци	255,000 „
Ромъни	437,000 „
Всичко . .	1,277,000 души

единъ милионъ двеста седемдесеть и седемь хиляди души.

Срещу тѣзи сили България, както се каза, извади всичко 500,491 души.

ГЛАВА III.

Планове за войната и съсрѣдоточаването на войскитѣ на двѣтѣ страни.

Планъ за войната и съсрѣдоточаването на българската войска.

Поводъ за съсрѣдоточаването въ Македония.

На 1-и априлъ помощникътъ на главнокомандуващия, отъ Одринъ, донесе телеграфически на Царя:

„Следъ като ни сж известни условията на европейскитѣ сили за мира, операциитѣ къмъ Чаталджа ставатъ безпредметни, и съ нищо не могатъ да се оправдаятъ жертвитѣ, които за тази цель ще дадемъ — толкова повече, че нашето положение и интереси въ Македония налагатъ да съхранимъ армията си, ако стане нужда, за тамъ."

На следния день — 2-и априлъ — помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира пакъ на Царя:

„Отъ сведенията, които се получаватъ за съсрѣдоточаването на сръбската армия на нашата стара и нова граница — респективно въ Пиротско, Кумановско и Гевгелийско, а така сжщо и отъ факта, че назначенитѣ за Черна Гора сръбски войски оставатъ на временни квартири въ Солунъ, дето тѣмъ се оказва най-радушенъ приемъ, заключавамъ, че съединенитѣ гръцка и сръбска армии вематъ едно изходно стратегическо положение, за да влѣзатъ въ война съ насъ. Съ нищо друго не може да се оправдае това извънредно засилване на тѣхнитѣ войски въ пограничнитѣ съ насъ мѣста и то въ зони, презъ които вървятъ най-важнитѣ операционни направления за едно настжпление откъмъ Сърбия и Македония въ Стара и Нова България. Ако къмъ това се прибави и факта, че, споредъ достовѣрни сведения, сърбитѣ съсрѣдоточаватъ въ Нишъ и новозавзетитѣ земи значителни хранителни и артилерийски припаси, ще стане твърде ясно горното обстоятелство, което, при настоящето стратегическо положение на нашата армия, би я поставило въ безизходно положение — еднакво съ онова, което имаме спрямо Ромъния, подъ влиянието на което да бждемъ принудени да пренесемъ въ жертва най-жизненитѣ си национални интереси въ Македония. Единственятъ благоразуменъ изходъ отъ това положение е и ние да заемемъ спрямо нашитѣ съюзници едно стратегическо поло-

жение, което да ни дава абсолютна готовность да влѣземъ въ война съ тѣхъ, ако висши отечествени интереси това ще изискатъ. За жалость, докато трае настоящето положение на нѣщата на Театра на военнитѣ действия, ние не можемъ да заемемъ това стратегическо положение. По силата на обстоятелствата, приковани по Чаталджанския и Галиполския фронтове, ние не сме въ състояние да съсрѣдоточимъ армията си така, щото това съсрѣдоточаване да отговаря на новата политическа обстановка. По-скорошното сключване на мира, следователно, се налага, защото само тогава ние ще добиемъ една свобода на действия, която ще ни осигури възможностьта да съсрѣдоточимъ армията си по начинъ, който най-много отговаря на възможното вѣроломство отъ страна на нашитѣ съюзници. Едновременно съ това, налага се да вземемъ мѣрки за попълване нашия конски съставъ за артилерийскитѣ части, а така сжщо бойнитѣ снаряди на сжщитѣ части.

За горното счетохъ за дългъ да доложа на Ваше Величество и да Ви помоля тази ми депеша да се доведе до сведение на Министерския съветъ, особено като се има предвидъ, че всѣко закъсняване въ сключването на мира е въ абсолютна полза на нашитѣ съюзници, които ще използуватъ протакането на преговоритѣ, за да съсрѣдоточатъ войскитѣ си, което се установява отъ усиленото превозване на сръбски войски въ долината на Вардара. Пропустнатото време за съсрѣдоточаването на нашата армия на съответствуващитѣ операционни театри впоследствие съ нищо не ще може да се поправи, и може да ни коствува безвъзвратно непоправими злини."

На 7-и априлъ Главнокомандуващиятъ — Царьтъ — телеграфира, отъ София, до помощника на главнокомандуващия, въ Одринъ:

„Положението откъмъ Сърбия става отъ день на день по-опасно. Сърбитѣ открито трупатъ войски по нашата граница, и всички сръбски офицери явно говорятъ за война съ България, а отъ Дойранъ до Видинъ ние нѣмаме нито единъ човѣкъ да противопоставимъ. Питаме Васъ: какво е Вашето мнение и какви мѣрки мислите, че могатъ да се вематъ срещу сърбитѣ?"

На поставения въпросъ помощникътъ на главномандуващия отговори:

„На сръбското съсрѣдоточаване трѣбва и ние да отговоримъ съ сжщитѣ мѣрки, обаче азъ не мисля, че ние можемъ да пристжпимъ къмъ тѣхъ, преди да бждемъ въ положение да изтеглимъ войскитѣ си отъ Чаталджа и Булаиръ, т. е. — преди да сключимъ миръ съ Турция, който актъ часъ по-скоро трѣбва да се подпише."

На 14-и май помощникътъ на главнокомандуващия, отъ Одринъ, телеграфира, чрезъ Царя, за министъръ-председателя:

„Позволявамъ си да изкажа и азъ мнението си по въпроситѣ, които въ настояще време еднакво интересуватъ и народа, и армията. Предвидъ изключителното надмощие, което бихме имали надъ съюзе-

нитѣ сръбски и гръцки войски, и абсолютно гарантирания успѣхъ въ случай на въоржженъ конфликъ съ тѣхъ, единъ неотстжпчивъ енергиченъ езикъ спрямо нашитѣ несговорчиви съюзници ще ги застави да се съгласятъ на предложенията ни, за да избѣгнатъ едно поражение. Единственото срѣдство, за да се избѣгне войната, е — да бждемъ готови всѣка минута да я обявимъ, щомъ не бждемъ удовлетворени. Тази наша готовность ще повлияе благотворно и на държавитѣ отъ Тройното съглашение, отъ подкрепата на които нашитѣ съюзници черпятъ куражъ, за да предявяватъ тѣзи неудовлетворими претенции. При оценката на нѣщата трѣбва да се счита като абсолютно положително, че, въ краенъ случай, Русия и Франция всѣкога ще предпочетатъ да удовлетворятъ България, за да не я изгубятъ отъ своята сфера на влияние, отколкото да удовлетворятъ Сърбия и Гърция, макаръ сега, може би, и да поддържатъ най-енергично тѣхнитѣ претенции въ името на нѣкакво начало на равновесие на Балканитѣ. Това ще се принудятъ да сторятъ, защото при разпредѣлянето на въоржженитѣ сили на двѣтѣ голѣми въ настоещо време групировки на великитѣ сили — Тройниятъ съюзъ и Тройното съглашение — надмощие ще има онази група отъ тѣхъ, която ще има България съ себе си. България ще дава отъ 14 до 15 армейски корпуса — армия съ заслужена и доказана надѣло бойна репутация, а гърцитѣ и сърбитѣ нито сега, нито въ бждеще ще бждатъ въ положение да извадятъ една подобна армия било по количество, било по качество. При тѣзи условия, ясно е, че надмощието въ военно отношение, а, следователно, и въ политическо отношение, ще бжде на страната на онази групировка, къмъ която се присъедини България. Въ настоещо време надмощието е на страната на държавитѣ отъ Тройния съюзъ, понеже Франция не е въ положение да дава по-голѣмъ ръстъ на своята армия, която е по-слаба отъ германската по количество, а, съмнително е, дали Законътъ за тригодишната служба подъ знамената ще ѝ помогне много въ това отношение, понеже прилагането му срѣща голѣмо съпротивление въ широкитѣ маси. Ако България, съ своята голѣма армия, явно застане на страната на Тройното съглашение, везнитѣ за надмощие ще се измѣнятъ и наклонятъ повече къмъ държавитѣ отъ това Съглашение; истина е, че наклонътъ ще бжде още въ по-голѣми размѣри, ако къмъ тѣхъ се присъединятъ и сърби и гърци, заедно взети. Но отъ двѣтѣ групировки, България, на една страна, и Гърция и Сърбия, заедно, на друга, при нужда, първата, т. е. България, ще бжде всѣкога предпочетена, защото тя повече тегне на везнитѣ. Нейното значение за общоевропейската политика въ настоещо време, като въоржжена сила, следователно, е отъ първостепенна важность. Това наше положение, отъ една страна, и фактътъ, че ние водихме въ действителность войната съ Турция, а не нашитѣ съюзници, отъ друга, ни даватъ необоримото право да искаме нашитѣ права при подѣлбата да бждатъ непремѣнно зачетени. Нуждно е и на Русия, и на Франция да се всели убеждението и съ думи, и съ дѣла, че ние сме решени да отидемъ докрай, ако тѣзи наши права не бждатъ удовлетворени. Въ духа на този редъ на нѣщата, именно, азъ си позволявамъ още веднъжъ най-настойчиво да Ви помоля да се реши да бжде подписанъ сепаративенъ миръ съ

Турция въ петъкъ, ако дотогава той не бѫде подписанъ отъ съюзницитѣ; това нѣма да бѫде приятно на нѣкои държави, но можемъ да бѫдемъ увѣрени, че страхътъ да не ни изпуснатъ отъ ржцетѣ си ще ги накара да смѣнятъ тона си. А, когато, вследствие на този сепаративенъ миръ, успѣемъ да прехвърлимъ още една-две дивизии въ Македония, срещу сърбитѣ, тогава и тѣ, както стана съ гърцитѣ, ще се скриятъ въ черупката си, а държавитѣ — тѣхни покровителки, за да не ни изгубятъ, ще побързатъ да ги посъветватъ искрено да се задоволятъ съ онова, което, по справедливость, по силата на практиката, може да имъ бѫде дадено, — този е най-сигурниятъ пѫть за пълното удовлетворяване на нашитѣ претенции при подѣлбата. Всѣки другъ пѫть ще докара едно окастряне на нашитѣ права въ Македония, което обстоятелство ще създаде следъ демобилизацията въ срѣдата на населението голѣми незадоволства, които постепенно могатъ да се излѣятъ въ по-сериозна форма — това твърдя, като имамъ предвидъ онова, което се носи изъ редоветѣ на армията, която — да се не забравя въ настоещо време — обхваща въ себе си цѣлия български народъ. Всѣко послабление въ тази посока ще стане прѣка причина, щото следъ войната Страната, намѣсто да тръгне въ пѫтя на своето мирно развитие, въ пѫтя на своето закрепване и процъвтяване, да тръгне по този на безредицитѣ, които могатъ окончателно да я разложатъ, за пълно задоволство и удовлетворение на нашитѣ врагове."

Съ тази телеграма генералъ Саввовъ тласкаше Царя и Правителството къмъ война съ сърби и гърци. Разсѫжденията му сѫ основани върху невѣрни данни, затова и преценката на политическото положение е погрѣшна.

Така сѫщо бѣше погрѣшна и неговата военна оценка. Убеждението му, че лесно ще биемъ сърби и гърци, не почиваше на никакви сериозни основания. Споредъ сведенията, съ които Щабътъ на действуващата армия разполагаше, бѣше известно, че сърби и гърци могатъ да поставятъ една многочислена армия, която на заетитѣ и укрепени предварително позиции въ Македония можеше спокойно да посрещне нашето нападение и да води опорна и продължителна война. А, ако се вземѣше подъ внимание и вѣроятната намѣса на Ромъния, за която нѣколко пѫти ни бѣ предупреждавало Руското правителство, и възможната намѣса на турцитѣ, за която имахме пълно основание да предполагаме, то, очевидно е, че съветътъ на генералъ Саввова — да разрешимъ споветѣ съ нашитѣ съюзници съ война — бѣше пресиленъ и съ нищо неоправданъ.

Това несериозно отнасяне къмъ въпроса за война и миръ и липсата на чувство на мѣрка тласкаше България къмъ една авантюра, последствията на която лесно можеха да бѫдатъ предвидени.

Какъ е схващалъ положението Царьтъ въ това време, показва следниятъ фактъ: По случай скорото подписване на мира, което се очакваше да стане непремѣнно преди 18-и май — Тезоименниятъ день на Царя, Орденскиятъ съветъ, състоещъ се отъ старшитѣ началници, като се съобрази съ чл. 74-и отъ Закона за устройството на въоржженитѣ сили, постанови да помоли Царя да възложи на себе си генералъ-фелдмаршалското достоинство и реши една депутация, съставена отъ най-старшитѣ генерали, да поднесе на 18-и май на Царя акта за постановлението и отличителнитѣ знаци на фелдмаршалското достоинство.

На 15-и май помощникътъ на главнокомандуващия съобщи писмено на Царя това решение на Орденския съветъ. Царьтъ отговори съ повѣрително собственоржчно написано писмо следното:

„Трогнатъ съмъ отъ решението на Орденския съветъ и преданнитѣ намѣрения на висшитѣ началници на армията. Считамъ, обаче, че моментътъ на подобно тържество е много зле избранъ! Опаснитѣ времена, които преживява Отечеството, тжното настроение, което владѣе въ армията и народа, повелително изключватъ всѣкакви церемонии отъ подобенъ характеръ.

Заради това запрещавамъ най-категорически всѣкакви разисквания по този въпросъ и разгласяването му. Сега ни предстои разрешението на съвсемъ други задачи, за които Богъ да ни е на помощь!"

На 28-и май сръбскиятъ представитель при Българската главна квартира, полковникъ Лешанинъ, получи двадесетдневенъ домашенъ отпускъ и замина, безъ да бѫде замѣстенъ отъ другъ. Това бѣ признакъ и на враждебни отношения между Българската и Сръбската главни квартири. На следния день бѣ извиканъ подъ сѫщия предлогъ и българскиятъ представитель въ Сръбската главна квартира, майоръ Ис. Разсукановъ.

На 30-и май генералъ Ив. Фичевъ си подаде оставката отъ длъжността началникъ на Щаба на действуващата армия. Причината за това, споредъ генералъ Фичева, е била, че отъ назначаването на генералъ Саввова, отъ 1-и декемврий, да изпълнява длъжността на главнокомандуващъ, той го е игнорираль и си е служелъ съ другитѣ офицери отъ Щаба, за да му разработватъ техническитѣ въпроси. А така сѫщо, защото се убедилъ, че генералъ Саввовъ тласка Страната къмъ военна авантюра, и че той се чувствувалъ безсиленъ да отклони мѣродавнитѣ наши кржгове отъ нея.

Въ едно тъй сѫдбоносно време Главното командуване остана безъ началникъ на Щаба. Длъжността изпълняваше начални-

къмъ на Оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, който бѣше представитель на военнолюбивото течение въ Щаба на действующата армия и подпомагаше енергично акцията на генералъ Саввова за война съ сърби и гърци.

Дългото стоене подъ оржжие и въ бездействие предизвикаха у войската незадоволства и отпадане на дисциплината. По този поводъ помощникътъ на главнокомандуващия на 31-и май телеграфира на Царя:

„Появилитѣ се напоследъкъ незадоволства въ нѣкои отъ частитѣ на армията ясно сочатъ на необходимостьта часъ по-скоро Новиятъ кабинетъ по отношение на положението да вземе едно ясно и опредѣлено становище: или война, или демобилизация. Ако решението на Кабинета се установи на първото, т. е. на войната, веднага следъ нашето съсрѣдоточаване да се откриятъ военнитѣ действия. Всѣко държане на съсрѣдоточенитѣ войски по позициитѣ въ бездействие, подобно на това, както е ставало досега, ще има фатални последствия за народната ни кауза, понеже, дълбоко съмъ убеденъ, армията ще се деморализира още повече, незадоволствата ще се увеличатъ, явнитѣ неповиновения ще се усилятъ, докато, най-после, войницитѣ се разбѣгатъ. При подобни условия, не можемъ да очакваме за нашата политика нищо добро, понеже, станало известно това състояние на армията ни на заинтересования политически свѣтъ, нашитѣ шансове да застабимъ противницитѣ си на отстжпки въ наша полза съвсемъ ще изчезнатъ."

На въпроса за становището на Новото правителство — относно война или демобилизация, помощникътъ на главнокомандуващия не получи отговоръ, и въпросътъ за война или демобилизация остана висещъ. При такива условия се извърши съсрѣдоточаването на българската войска въ Македония. То може да се очертае като съсрѣдоточаване за заплашване съ война, за да бждатъ принудени съюзницитѣ къмъ отстжпчивость, и, въ сжщото време, като прикритие на България и завладянитѣ турски земи отъ нашествие на съсрѣдоточенитѣ сръбски и гръцки войски.

Планътъ на войната. (Карт. прил. № 1).

Писмено изложенъ планъ за войната и съсрѣдоточаването противъ съюзницитѣ нѣма. Дадени сж подробни разписания за начина, по който ще се прехвърлятъ войскитѣ отъ Източния (Турския) фронтъ на Западния и какъ ще се съсрѣдоточатъ, но защо и съ каква цель се съсрѣдоточаватъ така, не е казано.

Отъ изложението въ повода за съсрѣдоточаването се вижда, че се е действувало подъ натиска на следнитѣ обстоятелства:

1) Убеждението, че единственото срѣдство да се избѣгне войната е, войската да бжде готова всѣки моментъ да започне военни действия, ако България не бжде удовлетворена. Следователно, срещу съюзницитѣ трѣбва да се заеме, колкото се може по-скоро, стратегическо положение, което да дава абсолютна готовность да бжде обявена войната.

2) Появилитѣ се недоволства и бунтове въ войската налагатъ, веднага следъ съсрѣдоточаването: или да се започне войната, или да се демобилизира.

Следователно, много голѣмо влияние на съсрѣдоточаването сж оказали пжтищата, които сж могли да бждатъ използувани за прехвърляне на войскитѣ; имало се е предвидъ да бждатъ използувани, въ едно и сжщо време, всички пжтища: морски, желѣзопжтни и обикновени.

За плана на действията може да се сжди само отъ начина на съсрѣдоточаването, отъ преписката, размѣнена по случай заемане изходното положение отъ II армия, отъ първитѣ оперативни директиви и показанията, дадени отъ помощника на главнокомандуващия предъ Парламентарната комисия.

Най-голѣмата съсрѣдоточена група образува IV армия; тя брои около четири пълни дивизии, и е съсрѣдоточена около Щипъ, срещу сръбскитѣ главни сили. Предназначена е да нанесе първия внезапенъ и решителенъ ударъ.

Северно отъ IV армия, около Кюстендилъ, бѣ съсрѣдоточена V армия, отъ две слаби дивизии; тя бѣ предназначена да осигурява дѣсния флангъ на IV армия и, въ случай на нужда, да ѝ помага.

Другитѣ три армии имаха, на първо време, докато се види резултатътъ отъ първия ударъ, чисто отбранително назначение: I армия трѣбваше да прикрива Северна България; III армия— Софийско, а II армия трѣбваше да осигурява лѣвия флангъ на IV армия отъ югъ, откъмъ гръцката армия.

II армия имаше около седемь слаби бригади, и охраняваше отъ Деде Агачъ до Вардара. За да може да се съсрѣдоточи срещу гръцкитѣ главни сили, които бѣха около Солунъ, трѣбваше да скжси фронта, като очисти отъ гръцки войски областьта източно отъ Струма. Поради това при започването на военнитѣ действия, по настояване на командуващия II армия, помощникътъ на главнокомандуващия заповѣда и II армия да настжпи съ лѣвото си крило, да очисти казаната область отъ гръцки войски и следъ

това да заеме отбранително положение срещу гръцкитѣ главни сили, около Солунъ.

Въ разпорежданe на Главното командуване оставяше 6-а дивизия (две бригади). Тя се съсрѣдоточаваше около Струмица, съ цель да подкрепи IV армия, ако стане нужда. Ако ли не се окаже такава нужда, да се засили съ нея II армия, като на последната бѫде заповѣдано да атакува Солунъ.

Въ разпорежданe на Главното командуване бѣ оставена и Конната дивизия, съсрѣдоточена югозападно отъ София.

За начина, по които ще действуватъ така разхвърленитѣ отъ Дунава до Бѣло море български армии, помощникътъ на главнокомандуващия, генералъ Саввовъ, устно предъ Парламентарната изпитателна комисия е казалъ следното:

„Основното начало, което се приложи, е това, което сега се практикува и въ всички войни, а именно — главната маса се съсрѣдоточава на първостепенния театъръ срещу по-силния противникъ, а на второстепенния театъръ се съсрѣдоточаватъ по-малки сили. Ако държавата, която воюва, има достатъчно сили на двата фронта да действува офанзивно, ще съсрѣдоточи еднакви сили, но, ако сѫ недостатъчни силитѣ ѝ, тогава срещу главния противникъ се съсрѣдочава масата, действува се офанзивно, а на второстепенния театъръ се съсрѣдоточаватъ по-малки сили и се действува отбранително. Този е принципътъ, който ние приложихме. При това взе се подъ внимание погрѣшното разположение на сърбитѣ: всичката имъ маса бѣ концентрирана на Овче Поле, като комуникационната имъ линия, която вървѣше презъ Бѣлградъ — Нишъ — Враня — Куманово, бѣше открита, не бѣше прикрита. Намѣсто разположението на сърбитѣ да бѫде перпендикулярно къмъ базата, тѣхната комуникационна линия изхождаше отъ фланга и още паралелно къмъ нашия фронтъ. Естествено бѣше, че трѣбваше да използуваме това погрѣшно разположение на сърбитѣ, и, ако се откриеше още отначалото войната, съ два удара да свършимъ съ тѣхъ. Имахме за цель, следователно, съ първия ударъ да завземемъ съобщенията имъ, и, второ, ползувайки се отъ това положение, което ни даваше долината на Морава, да се спуснемъ чрезъ Бѣла Паланка, да обкрѫжимъ цѣлата сръбска армия и да заставимъ Сърбия да капитулира, като: или четири деня следъ обявяването на войната ѝ вземѣхме Нишъ, а това щѣше да произведе единъ голѣмъ политически ефектъ въ Сърбия, и можеше да докара въ Сърбия революция; или следъ петь деня още, като се движехме надолу, по долината на Морава, щѣхме да имаме 220 дружини срещу 116 тѣхни, и успѣхътъ щѣше да бѫде несъмнено на наша страна. Тъй щото, това стратегическо развръщане на нашитѣ войски имаше за цель да донесе на България по-скоро миръ и да накара сърбитѣ часъ по-скоро да склонятъ на миръ, като приематъ нашето предложение, затова трѣбваше да насочимъ решителния ударъ къмъ решителния пунктъ, а решителниятъ пунктъ бѣше прекѫсване на тѣхнитѣ съобщения. Тѣзи разправии, които има въ пресата, произхождатъ отъ това, че, когато се говори за стратегически фронтъ и за операционенъ фронтъ, не се прави разлика, че тѣ сѫ две различни нѣща. Стратегическиятъ фронтъ може да бѫде разхвърленъ, ако се отбраняватъ тѣ, но не може да бѫде разхвърленъ, когато настѫпватъ, защото за бой фронтътъ не се измѣрва отъ стратегическия фронтъ, а отъ операционния фронтъ. При първоначалното разпредѣляне имахме за цель да не може да угади противникътъ кѫде ще насочимъ първия ударъ; затова, споредъ плана, който бѣ начертанъ тамъ, ние още отначалото бѣхме принудени да направимъ такова разпредѣляне, за да скриемъ нашето намѣрение. Обаче, още следъ първитѣ четири деня, този стратегически фронтъ щѣше да се намали, а това е цельта на цѣлата стратегия: когато настѫпи решителниятъ моментъ, когато се произвеждатъ голѣмитѣ сражения, всички сили да бѫдатъ подъ ржка. Това ни ржководѣше въ нашия планъ, та дадохме такова развръщане на армията ни, като оставихме слаби сили срещу гърцитѣ, а главната маса бѣ съсрѣдоточена срещу сърбитѣ[1]).“

На друго мѣсто генералъ Саввовъ излага предъ Парламентарната изпитателна комисия начина, по който ще се приложи планътъ: най-напредъ ще бѫде взетъ Нишъ, разбира се отъ I и III армии, които следъ това ще настѫпятъ по долината на Морава къмъ Македония. Сръбската армия, която е съсрѣдоточена на Овчо Поле, ще започне да отстѫпва презъ проходитѣ Враня и Гиляни. Но, щомъ Враня и Гиляни бѫдатъ заети отъ I и III армии (80 дружини) и Криволакъ отъ IV армия, сърбитѣ ще се намѣрятъ обкрѫжени и ще се принудятъ да отстѫпятъ на западъ. Тогава часть отъ IV армия заедно съ V армия ще преследватъ сръбската армия, а другата часть отъ IV армия отъ Криволакъ ще се присъедини къмъ II армия, за да задържи гърцитѣ[2]).

Отъ казаното отъ генералъ Саввовъ се вижда, че не се е държело смѣтка за разстоянията, мѣстнитѣ условия и за времето, необходимо да се проявятъ действията на I и III армии срещу сръбската главна масса въ Македония — изобщо, планътъ за войната нѣма въ основата си една разумна мисъль, което още при откриването на военнитѣ действия стана причина за нашето поражение.

Въ духа на тѣзи мисли на помощника на главнокомандуващия, на 18-и май, когато прехвърлянето на българската войска отъ Чаталджа и Булаиръ на западъ, срещу сърбитѣ и гър-

[1]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ II — Приложения; страници 59 и 60.

[2]) Сѫщиятъ Докладъ, томъ II; стр. 314.

цитѣ, бѣше въ разгара си, замѣстникътъ на началника на Щаба — началникътъ на Оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, състави следния

„Проекто-планъ за операцииитѣ срещу сърбитѣ и гърцитѣ.

Въ случай, че се започнатъ военнитѣ действия съ сърби и гърци, едновременно, операцииитѣ ще се развиятъ по следния начинъ:

1) I армия ще настжпи по посока на Княжевецъ и Зайчарь. Следъ разбиването на сръбскитѣ войски въ този районъ и овладяването на тѣзи пунктове, ще се оставятъ въ последнитѣ малки групи, преимуществено отъ опълчението, а цѣлата армия ще се насочи съ бързи маршове по посока на Пиротъ — Бѣла Паланка, за съвмѣстни действия съ III армия.

2) III армия ще настжпи къмъ Пиротъ, като води съ себе си и тежката артилерия. Задачата ѝ е да ангажира въ борба Гарнизона на Пиротъ и, като причака появяването на I армия северно отъ Пиротъ, да атакува този укрепенъ пунктъ и го завладѣе.

3) Завладѣнъ единъ пжть Пиротъ, I и III армии се съединяватъ и, като оставятъ единъ заслонъ при Бѣла Паланка по посока на Нишъ, се направляватъ по долината на р. Морава, по посока на Враня — Куманово, съ цель за съвмѣстно действие съ V и IV армии, срещу сръбската главна армия, съсрѣдоточена при Овче Поле.

4) V армия ще служи за ось на връщение на цѣлия боенъ редъ, като ще действува на участъка Султанъ Тепе, Егри Паланка, върха Китка, съ цель да прикове и привлѣче на себе си колкото е възможно повече неприятелски сили.

5) IV армия да премине въ настжпление въ участъка Щипъ и Злетово. Да овладѣе преднитѣ неприятелски позиции. Съ лѣвото си крило да отхвърли неприятелскитѣ части задъ дѣсния брѣгъ на Вардара, като овладѣе Криволакъ и Удово. Като се затвърди здраво на заетитѣ позиции, да отдѣли четири бригади, съ съответното количество артилерия, които съ бързи маршове да се отправятъ къмъ II армия, за съвмѣстно действие срещу гърцитѣ. Съ останалитѣ сили, следъ като дочака пристигането на I и III армии въ района Враня — Бояновци, да премине въ енергично настжпление, за съвмѣстно действие съ I, III и V армии за нанасяне окончателенъ ударъ на сръбската главна армия.

6) II армия да настжпи съ 11-а дивизия къмъ Чай Азж, да изгони остатъцитѣ отъ гръцката 7-а дивизия въ този участъкъ, и да са затвърди здраво по цѣлия Бѣломорски брѣгъ и лѣвия брѣгъ на Струма. Съ дѣсното си крило да завземе Гевгели, и тамъ здраво да се затвърди. Съ центра, усиленъ съ Сѣрската бригада и часть отъ 11-а дивизия, да заеме позиция, на която да се затвърди здраво, и причака пристигането подкрепленията отъ IV армия, следъ което да премине въ общо настжпление по посока на Солунъ.

7) Кавалерийската дивизия ще действува по дѣсния флангъ на III армия, като послужи, първоначално, за свръзка съ I армия, а впоследствие действува по посока на Бѣла Паланка — Нишъ или Бѣла Паланка — Лѣсковецъ — Враня."

На този проектъ е поставена бележка отъ полковникъ Нерѣзовъ: „Докладванъ и одобренъ".

Пренасянето на 3-а дивизия въ Македония.

На 11-и априлъ македонскиятъ генералъ-губернаторъ телеграфира отъ Сѣръ, че гърцитѣ се съсрѣдоточаватъ усилено западно отъ Солунъ и около Гюменджа, а германскиятъ вице-консулъ съобщилъ, че гърцитѣ и сърбитѣ имали намѣрение да нападнатъ, преди да се съсрѣдоточи българската войска въ Македония. По този поводъ, както се каза, помощникътъ на главнокомандуващия, заповѣда на началника на 8-а дивизия, която бѣ разположена въ Югоизточна Македония: ако гърцитѣ нападнатъ дивизията, да се удържи на линията Кукушъ — Нигрита; ако ли бжде атакувана съ превъзхождащи сили, да се държи по лѣвия брѣгъ на Струма, между Демиръ Хисаръ и Сѣръ, съ лѣво странично прикритие при с. Еникьой, и да чака пристигането на 3-а дивизия. Въ сжщото време помощникътъ на главнокомандуващия предписа на командуващия II армия: 3-а дивизия да започне на 13-и априлъ да превозва частитѣ си за Македония по следния начинъ:

1) Съ праздднитѣ гарнитури на продоволственитѣ влакове, които ежедневно се връщатъ отъ Черкескьой и Чорлу за Деде Агачъ, да се начене превозването на пехотнитѣ части. Найнапредъ превозътъ ще бжде до Деде Агачъ, а, следъ като се привърши превозването на 8-а дивизия, ще бждатъ превозени и по-нататъкъ.

2) Материалната часть на артилерията и всички санитарни, продоволствени и артилерийски тяжести ще се превозятъ по желѣзницата. Всичкитѣ кола отъ разнитѣ обози, праздни, и артилерийски коне да се отправятъ за Деде Агачъ, по маршрутъ: Чорлу — Родосто — Кешанъ — Ипсала (моста на Марица) — Деде Агачъ.

Тази заповѣдь на 12-и априлъ бѣ предадена на началника на 3-а дивизия, а той, отъ своя страна, разпореди: 1-а бригада, заедно съ 3-а пионерна дружина, да тръгне отъ бивака си на 13-и, и къмъ 10 ч. пр. пл. да се разположи на бивакъ около ж.-п. ст. Чорлу, дето да бжде готова да се товари. Всичкитѣ кола отъ разнитѣ обози, следъ като пристигнатъ на ж.-п. ст. Чорлу, да се разтоварятъ, и праздни да заминатъ за Деде Агачъ, по маршрута, указанъ отъ Щаба на действуващата армия. Всички санитарни, продоволствени и други тяжести да се превозятъ по

желѣзницата. Частитѣ да попълнятъ неприкосновения си запасъ. Хората и конетѣ, които ще пѫтуватъ по обикновенъ пѫть, да бѫдатъ снабдени съ храна и хранителни припаси за всичкото време до пристигането имъ въ Деде Агачъ, а хората, които ще пѫтуватъ по желѣзницата, — за два деня.

Подобни заповѣди — да бѫдатъ готови на ж.-п. ст. Чорлу на 14-и сутриньта — изпрати на 2-а бригада и на 6-и с. с. артилер. полкъ.

На 13-и априлъ 1-а бригада, 6-и с. с. артилер. полкъ и 3-а пионерна дружина тръгнаха отъ Вели Меше въ 8 ч. пр. пл. и къмъ 11 ч. пр. пл. стигнаха на ж.-п. ст. Чорлу.

Между това, отъ Щаба на II армия съобщиха, че на 13-и априлъ ще тръгнатъ отъ Чорлу само два влака, а на 14-и — два влака отъ Чорлу и два отъ Муратли, и че материалната часть на артилерията ще се товари на ж.-п. ст. Муратли.

Въ това време придаденитъ къмъ дивизията 2/4-и ескадронъ замина за полка си, а 3-а бригада, която бѣ придадена къмъ I армия, бѣ върната въ дивизията. Поради това, разпоредено бѣ 2-а бригада да бѫде на ж.-п. ст. Чорлу на 13-и априлъ вечерьта, а 3-а бригада — на следния день сутриньта. На 6-и с. с. артилер. полкъ бѣ заповѣдано да отиде на ж.-п. ст. Муратли. На 13-и априлъ 11-и полкъ се натовари да два влака, и замина. 2-а бригада тръгна отъ Великьой и Къзълъ Бунаръ и пристигна на ж.-п. ст. Чорлу. 3-а бригада тръгна отъ Япаджа и пристигна въ Хаджи Сереметъ.

На 14-и априлъ 24-и полкъ и Щабътъ на 1-а бригада се натовариха на ж.-п. ст. Чорлу на два влака, и заминаха. 6-и с. с. и 6-и не с. с. артилер. полкове, къмъ които се бѣ присъединило и придаденото къмъ 3-а бригада 2-о не с. с. артилер. отдѣление, а така сѫщо и парковитѣ имъ взводове, стигнаха на ж.-п. ст. Муратли. Тамъ 1-о и 2-о с. с. отдѣления натовариха материалната часть и хората си на два влака и ги изпратиха, а конетѣ и колàта заминаха по опредѣления маршрутъ.

Последва разпореждане: отъ 15-и априлъ нататъкъ ще се даватъ за превозване на дивизията по два влака отъ Чорлу и по два — отъ Муратли. На 15-и априлъ 3-а пионерна дружина замина по желѣзницата отъ Чорлу, а 1/6-о с. с. артилер. отдѣление — отъ ж.-п. ст. Муратли. На 16-и априлъ 5/6-а и 6/6-а не с. с. батареи и 1-а полска болница заминаха отъ Муратли. На 17-и априлъ вториятъ ешелонъ отъ 41-и полкъ и Щабътъ на

2-а бригада и 42-и полкъ въ два ешелона тръгнаха отъ ж.-п. ст. Чорлу.

На 18-и априлъ придадената къмъ Конната дивизия 2/42-а дружина пристигна отъ Чингерли въ Чорлу. Цѣлиятъ 42-и полкъ и Щабътъ на 3-а бригада се натовариха на два влака, и тръгнаха отъ ж.-п. станция Чорлу; презъ нощьта заминаха отъ сѫщата станция 4-а полска и 2-а полуподвижна болници[1]).

Сѫщия день пристигна и придадената къмъ Айнарджишкия отредъ 6/6-а не с. с. батарея отъ Айнарджикъ въ Муратли, и на следния день се натовари, и замина. На 20-и априлъ замина и Щабътъ на дивизията.

Първиятъ ешелонъ отъ 1/3-а бригада пристигна въ Деде Агачъ на 14-и априлъ, а последниятъ ешелонъ — на 15-и въ 7 ч. и 40 м. сл. пладне. На 17-и априлъ посладва разпореждане отъ Щаба на действуващата армия: първата пристигнала въ Деде Агачъ бригада да се отправи само съ походнитѣ си кухни и празднитѣ си колà по обикновенъ пѫть за Гюмюрджина и тамъ да чака превозването си по желѣзницата за Демиръ Хисаръ. Тяжеститѣ на бригадата ще се превозятъ по реда си отъ Деде Агачъ до сѫщия градъ. Началникътъ на дивизията предписа въ този смисълъ на командира на 1-а бригада, но последниятъ донесе, че бригадата не може да замине на 18-и априлъ, понеже яздитнитѣ и товарнитѣ коне за кухнитѣ и продуктитѣ още не сѫ пристигнали. Поради това тръгването бѣ отложено.

До 19-и априлъ вечерьта всички ешелони отъ дивизията пристигнаха по желѣзницата въ Деде Агачъ, а на 20-и априлъ пристигна и Щабътъ на дивизията.

Между това, командирътъ на 1-а бригада, макаръ че имаше разрешение да тръгне за Гюмюрджина на 20-и априлъ, поради горещинитѣ и лошия пѫть, за да намали преходитѣ, поиска и получи разрешение да тръгне на 19-и следъ пладне. Бригадата, безъ тяжеститѣ, тръгна въ два ешелона (въ 1 ч. и 30 м. и въ 2 ч. следъ пладне) по пѫтя край морето и вечерьта стигна западно отъ Макри, при Таушанъ Чешме. На следния день бригадата тръгна въ 6 ч. и 30 м. пр. пладне. Пѫтьтъ бѣше тѣсенъ, каменистъ, стръменъ и съ много извивания. Много колà се изпотрошиха. Къмъ 8 ч. сл. пладне спрѣха да нощуватъ: 11-и полкъ

[1]) 2-а полска болница остана въ Одринъ, 3-а — въ Хаскьой, 5-а — въ БабаЕски, 1-а полуподвижна — въ Муратли; всички въ разпореждане на санитарния инспекторъ.

при Чадърли, а 24-и — при Демиръ Бейли. На 21-и априлъ 11-и полкъ тръгна въ 6 ч. и 30 м., а 24-и — въ 11 ч. пр. пл. и къмъ 1 ч. и 4 ч. сл. пл. стигнаха въ Гюмюрджина.

Между това, въ Македония попълзновенията на съюзницитѣ, съ цель да изтикатъ българскитѣ войски по-наизтокъ, се засилиха. Особено голѣми бѣха усилията на гърцитѣ да проникнатъ въ Сѣрско и Драмско, за да турятъ ржка върху желѣзния пжть Деде Агачъ — Солунъ, та да пресѣкатъ възможностьта на българитѣ по него бърже да съсрѣдоточатъ войскитѣ си въ Македония. Поради това още на 20-и априлъ отъ Щаба на действуващата армия заповѣдаха 3-а дивизия да начене веднага да се превозва по желѣзницата за Демиръ Хисаръ, като се съсрѣдоточи: 2-а бригада — въ Долни Порой и околностьта, 1-а бригада — въ с. Баня и околностьта, по дѣсния брѣгъ на Струма, а 3-а бригада — въ Демиръ Хисаръ. Превозването начена съ 2-а бригада, която още презъ нощьта изпрати два влака съ две дружини. На 21-и априлъ се натовари, и тръгна и другата часть отъ бригадата и придаденото къмъ нея 3/6-о с. с. артилер. отдѣление, и на 22-и пристигнаха въ Демиръ Хисаръ, и се разположиха на бивакъ при гората.

Тукъ бригадата дочака нестроевитѣ части и на 24-и априлъ, безъ 3/6-о с. с. артилер. отдѣление, тръгна по обикновенъ пжть и вечерьта нощува: 32-и полкъ въ с. Вѣтърна, а 29-и — въ Хаджи Бейли. На 25-и продължиха похода си и стигнаха опредѣленитѣ мѣста: Щабътъ на бригадата и 29-и полкъ — въ Долни Порой, а 32-и полкъ — въ Горни Порой.

Докато се превозваше 2-а бригада, отъ Щаба на действуващата армия разпоредиха: 1-а бригада да се превози до Дойранъ и да се разположи тамъ, а 3-а бригада да се превози до Демиръ Хисаръ и се разположи въ Баня, Вѣтърна, Кешишлъкъ и околнитѣ села на дѣсния брѣгъ на Струма. Щабътъ на дивизията да се превози въ Долни Порой.

На 23-и априлъ наченаха да се превозватъ 1-а бригада и 1/6-о с. с. артилер. отдѣление. Отъ Гюмюрджина се натовариха две дружини отъ 24-и полкъ, а отъ Деде Агачъ — две батареи. На 24-и тръгнаха отъ Гюмюрджина 2/24-а дружина, съ Картечната рота, Дивизионниятъ лазаретъ, Телефонната команда, часть отъ Нестроевата рота и Щабътъ на 24-и полкъ; отъ Деде Агачъ — 1/6-а с. с. батарея. На 25-и заминаха отъ Гюмюрджина една дружина отъ 24-и полкъ и две дружини и Картечната рота отъ 11-и полкъ, а отъ Деде Агачъ — 4-а и 5-а с. с. батареи. На

26-и отъ Гюмюрджина заминаха другитѣ двѣ дружини отъ 11-и полкъ, а отъ Деде Агачъ — последната (6-а) батарея отъ 6-и с. с. артилер. полкъ.

Движението на влаковетѣ, изобщо, бѣше много бавно; но то се отрази на 1-а бригада, защото разстоянието бѣше поголѣмо. Влакътъ отъ Гюмюрджина стигаше до Дойранъ за 28 часа. Причината на тази бавность бѣха честитѣ подеми и дългитѣ бавения почти на всички станции.

На 27-и априлъ пристигнаха и последнитѣ части отъ бригадата и 2/6-о с. с. артилер. отдѣление. Полковетѣ се разположиха на бивакъ: 11-и — на западъ, а 24-и — на югъ отъ града, а 1/6-о с. с. артилер. отдѣление, което бѣ пристигнало още на 24-и, и Бригадниятъ лазаретъ — при желѣзопжтната станция. Само 4/24-а дружина остана на квартири въ града, понеже въ полка не достигаха около две хиляди платнища.

2/6-о с. с. артилер. отдѣление, което бѣ придадено къмъ 2-а бригада, тръгна отъ ж.-п. ст. Демиръ Хисаръ на 23-и априлъ, мина презъ желѣзопжтния мостъ на Струма, презъ който материалната часть бѣ тикана на ржце, а конетѣ водени по единъ, и вечерьта стигна при бригадата, въ Долни Порой, дето се разположи на бивакъ.

Въ това време произлѣзоха първитѣ сериозни схватки около Ангиста и Правища, и гърцитѣ заплашиха сериозно желѣзния пжть Драма — Сѣръ. Поради това отъ Щаба на действуващата армия заповѣдаха: 3-а бригада да се превози до Драма, да се съсрѣдоточи въ Кавала, дето да остане, докато я смѣни една бригада отъ 11-а дивизия, а следъ това ще замине по обикновенъ пжть за опредѣления й отъ по-преди районъ. Административнитѣ обози на 3-а дивизия ще се превозятъ следъ 11-а дивизия. Допълнително бѣ съобщено, че 3/3-а бригада влиза въ разпореждането на началника на 8-а дивизия.

3/3-а бригада започна да се превозва на 27-и априлъ сутриньта. Презъ този день се натовари въ Деде Агачъ 41-и полкъ, и замина въ четири ешелона. Влакътъ, съ който пжтуваха последниятъ ешелонъ и Щабътъ на полка, на срѣдата на пжтя между Букъ и Козлево въ 3 ч. и 55 м. пр. пл. на 28-и априлъ се скжса. Откжснатата часть, поради наклона на пжтя, се върна назадъ и се удари съ голѣма сила въ стоещия на ж.-п. ст. Букъ празенъ влакъ. Отъ удара 15 вагона бѣха разбити, 37 коня и 8 вола бѣха убити. Освенъ това, загинаха 9 войника, ранени бѣха тежко 15 и леко 24 души.

Когато стана катастрофата, отъ Деде Агачъ бѣха тръгнали два ешелона отъ 42-и полкъ. Освенъ това, 11-а дивизия бѣ наченала да се превозва за Драма. Поради катастрофата, прелонии отъ 11-а дивизия сѫщо бѣха тръгнали, и се принудиха да возването временно бѣ прекѫснато, влаковетѣ съ първитѣ ешеспратъ и се разтоварятъ въ Деде Агачъ. Това попрѣчи много на по-нататъшното товарене на 42-и полкъ. Поради това първитѣ два ешелона стигнаха въ Драма на 30-и априлъ и оттамъ заминаха, и се разположиха: 2-а дружина — въ Кавала, а 3-а съ Щаба на бригадата — въ чифл. Бадемли. Другитѣ два ешелона отъ 42-и полкъ можаха да тръгнатъ чакъ на 1-и май, и пристигнаха въ Драма на 2-и и 3-и май и оттамъ заминаха за чифл. Бадемли, дето се разположиха на бивакъ. Бригадата влѣзе въ разпореждането на 8-а дивизия и взе участие въ по-нататъшнитѣ схватки съ гърцитѣ около Ангиста.

3-о с. с. артилер. отдѣление, което, заедно съ 2-а бригада, бѣ стигнало въ Демиръ Хисаръ, бѣ придадено къмъ 3-а бригада, и остана да чака бригадата на бивака при ж.-п. ст. Демиръ Хисаръ.

Щабътъ на 3-а дивизия тръгна на 30-и априлъ отъ Деде Агачъ и стигна въ Сѣръ на 1-и май. Тукъ началникътъ на дивизията получи заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия: до пристигането на командуващия II армия, да поеме командуването на всичкитѣ войски въ Македония.

Премѣстването на Сборната конна бригада въ Македония.

На 12-и априлъ Щабътъ на действуващата армия телеграфира на началника на Конната дивизия, въ Родосто, да разпореди Сборната конна бригада на полковникъ Таневъ, въ съставъ 1-и, 3-и и 4-и конни полкове да замине за Сѣръ по обикновенъ пѫть, по даденъ отъ Щаба на дивизията маршрутъ. 1-и коненъ полкъ въ това време влиза въ състава на 1-а конна бригада, която охраняваше брѣга на Мраморно море източно отъ чифл. Шерифли. Полкътъ имаше 1-и и 2-и ескадрони въ Ени Чифликъ, а 3-и, 4-и и Картечния — въ Ерекли. Щабътъ на Сборната конна бригада съ 3-и коненъ полкъ (безъ 4-и ескадронъ), 7-и коненъ полкъ, два ескадрона отъ 4-и коненъ полкъ, полуескадронъ отъ 3/6-и ескадронъ, една дружина отъ 42-и полкъ и една турска скорострелна батарея охраняваше брѣга на Мраморно море отъ Родосто, изключително, до чифл. Шерифли, включително. 1/6-и и 2/6-и ескадрони бѣха

въ Одринъ, единъ полуескадронъ отъ 3/6-и ескадронъ бѣ придаденъ къмъ 2/2-а бригада, по единъ полуескадронъ отъ 4/3-и ескадронъ бѣха придадени къмъ 11-а дивизия и Македоно-одринското опълчение.

Началникътъ на Конната дивизия заповѣда на командира на Сборната бригада да предаде участъка и придаденитѣ къмъ бригадата части на командира на 4-и коненъ полкъ, а съ 1-и, 3-и и 6-и конни полкове да тръгне на следния день — 13 априлъ, като му даде маршрутъ до Малградъ, а по-нататъкъ предостави да си състави самъ маршрута, въ зависимость отъ сведенията, които ще събере за пѫтя.

Съгласно маршрута, командирътъ на Сборната конна бригада организира похода и поведе бригадата както следва: на 13-и априлъ ескадронитѣ отъ 1-и коненъ полкъ се събраха въ Ени Чифликъ, и продължиха пѫтя до Родосто. Тѣзи отъ 3-и коненъ полкъ и 3/6-и ескадронъ отъ Газиолу, Узунли и Кьоселесъ се събраха въ Родосто, и оттамъ, заедно съ Щаба на бригадата, стигнаха въ Айнарджикъ. Тукъ къмъ 3-и коненъ полкъ се присъедини, идещъ отъ Чорлу, придаденията къмъ 11-а дивизия полуескадронъ отъ 4/3-и ескадронъ. На 14-и априлъ 1-и коненъ полкъ пристигна въ Девели, а 3-и коненъ полкъ, съ Щаба на бригадата, — въ Малградъ. И двата ешелона пѫтуваха по шосето, което бѣше въ добро състояние.

Този день се получи заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия: 1-и коненъ полкъ да остане въ Конната дивизия, поради което командирътъ на бригадата заповѣда на следния день полкътъ да се върне въ Родосто.

По-нататъкъ бригадата продължи по маршрутъ, съставенъ отъ бригадния командиръ. На 15-и априлъ по селския пѫть, който бѣше въ добро състояние, пѫтува презъ Кешанъ и стигна въ Ипсала, като измина 56 клм. На 16-и бригадата почива. Тукъ пристигна придаденията къмъ Македоно-одринското опълчение полуескадронъ. На 17-и продължи пѫтуването си по селския пѫть къмъ построения понтоненъ мостъ на Марица при градъ Ипсала. Преходътъ бѣше 18 километра, но движението се извършваше бавно, защото трѣбваше да се минаватъ нѣколко новопостроени моста. Въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. бригадата стигна въ Фере, дето се присъединиха Щабътъ и 1-и и 2-и ескадрони отъ 6-и коненъ полкъ. Тѣ бѣха тръгнали отъ Одринъ на 15-и априлъ, и нощуваха въ Димотика, а на 16-и стигнаха въ Софлу.

На 18-и априлъ 6-и коненъ полкъ остана да почива въ Фере, а 3-и коненъ полкъ тръгна презъ Деде Агачъ за Макри. До Деде Агачъ пѫтьтъ бѣше селски, а по-нататъкъ — шосе. На 19-и априлъ 3-и коненъ полкъ стигна въ Гюмюрджина, като измина 52 клм. по лошъ пѫть, който намѣста бѣше планинска пѫтека. 6-и коненъ полкъ стигна въ Макри. На 20-и априлъ 3-и коненъ полкъ почива, а 6-и — стигна въ Гюмюрджина. За да се облекчатъ конетѣ отъ Картечния ескадронъ, картечницитѣ и патронитѣ бѣха натоварени на вагонъ, и превозени до Сѣръ. На 21-и априлъ 6-и коненъ полкъ почива, а 3-и — стигна въ Ксанти. На 22-и априлъ 3-и полкъ стигна въ Сарж Шабанъ. като мина р. Места въ бродъ, а 6-и — въ Ксанти. Въ това време произлѣзе боятъ между българи и гърци при Правища. По настояване на команданта на Кавала, презъ нощьта въ 1 ч. 30 минути 3/3-и ескадронъ бѣ изпратенъ, и сутриньта стигна въ Кавала. Сѫщия день, 23-и априлъ, 3-и коненъ полкъ стигна въ Кавала, а 6-и коненъ полкъ — въ Сарж Шабанъ, като премина Места съ салове, понеже бѣше много придошла. На 24-и априлъ 3-и коненъ полкъ почива, а 6-и — стигна въ Кавала. На 25-и априлъ 3-и коненъ полкъ стигна въ Драма, а 6-и — почива въ Кавала. На 26-и априлъ 3-и коненъ полкъ стигна въ Зиляхово, а на 27-и — въ Сѣръ. 6-и коненъ полкъ на 26-и почива въ Кавала, на 27-и тръгна за Драма, но, по настояването на командира на 68-и полкъ, върна единъ ескадронъ въ Кавала, а другитѣ два отидоха въ Правища, дето наблягаха силни гръцки части.

Отъ Главното командуване последва заповѣдь: Бригадата да влѣзе въ разпореждането на началника на Македонскитѣ войски, а 6-и коненъ полкъ да остане въ Правища, въ подчинение на командира на Сѣрската бригада.

Презъ всичкото време на похода полковетѣ се разполагаха по квартири; пѫтьтъ бѣше на повечето мѣста междуселски, но добъръ; прехраната и здравното състояние на хората и конетѣ бѣха добри.

На 1-и май въ състава на бригадата влѣзе и 5-и коненъ полкъ.

На 2-и май, по разпореждане на началника на Македонскитѣ войски, тръгна отъ Кавала и Правища 6-и коненъ полкъ и, като нощува сѫщия день въ Драма, а на 3-и — въ Зиляхово, на 4-и май стигна въ Сѣръ.

Тъй като войскитѣ въ Македония бѣха достатъчно засилени, когато старата сръбско-българска граница бѣ лишена отъ защита, Главното командуване телеграфира на командуващия II армия да изпрати Сборната конна бригада, въ съставъ 3-и и 6-и конни полкове, отъ Сѣръ за София. Понеже въ това време Щабътъ на II армия пѫтуваше за Сѣръ, телеграмата се получи късно, и командуващиятъ армията на 8-и май предписа бригадата да тръгне още сѫщия день.

Бригадата тръгна по дадения ѝ маршрутъ и пѫтува както следва: на 8-и май — въ Демиръ Хисаръ, 9-и — въ Левуново, 10-и — въ Симитли, 11-и — почивка, 12-и — въ Горна Джумая, 13-и — въ Дупница. Пѫтьтъ бѣше отлично шосе, но прехраната въ изтощения край — мѫчна. Бригадата се разполагаше по квартири. На 14-и бригадата почива. Отъ Дупница, съгласно получената по-преди заповѣдь, командиръть на бригадата изпрати 6-и коненъ полкъ въ Кюстендилъ, а той, съ 3-и коненъ полкъ, следъ като пренощува въ Радомиръ на 15-и май, стигна на следния день въ София. Бригадата влѣзе въ състава на V армия[1]).

Пренасянето на 11-а дивизия въ Македония.

На 21-и априлъ командуващиятъ II армия донесе, че 3-а дивизия окончателно е заминала, и по този поводъ запита далѝ остава тя въ негово подчинение. Отъ Главното командуване му отговориха, че въ скоро ще му бѫде предписано да замине, заедно съ щаба си, за Македония, дето ще поеме командуването на II армия, съставена отъ 3-и и 8-а дивизии, а 11-а дивизия ще остане въ разпореждане на Щаба на действуващата армия.

Презъ следнитѣ дни, обаче, се получиха донесения, че сърбитѣ се съсрѣдоточавали, и готвятъ за отбрана линията отъ устието на Брѣгалница презъ Клисели до Никулници, и че гърцитѣ настѫпватъ къмъ Правища, но били отбити. Поради това помощникътъ на главнокомандуващия реши да се превози въ Македония и 11-а дивизия, и заповѣда за превозването ѝ до Деде Агачъ да бѫдатъ използувани продоволственитѣ влакове, които се връщатъ праздни отъ Чорлу. По желѣзницата да бѫде превозенъ не само личниятъ съставъ и материалитѣ, но и конетѣ и колата; пехотата да се превозва отъ ж.-п. ст. Чорлу, а артилерията — отъ ж.-п. ст. Муратли. Дивизията въ това време бѣше съсрѣдоточена въ Чорлу и околностьта[2]). На 26-и априлъ въ

[1]) Тъй като въ 3-и коненъ полкъ имаше две взети отъ турцитѣ картечници, отъ тѣхъ съставиха картечна полурота, която бѣ придадена къмъ 6-и коненъ полкъ.

[2]) 58-и полкъ остана гарнизонъ въ гр. Одринъ.

7 ч. и 30 м. пр. пл. тръгна 1-и ешелонъ отъ 57-и полкъ — две дружини, а следъ пладне тръгна 2-и ешелонъ — една дружина. Сѫщия день 11-и артилер. полкъ тръгна отъ Юлафли и пристигна на ж.-п. ст. Муратли.

На 27-и априлъ тръгнаха отъ Чорлу 3-и и 4-и ешелони отъ 57-и полкъ и Щабътъ на 2-а бригада. На ж.-п. ст. Муратли нѣмаше локомотивъ, поради което влакътъ бѣ композиранъ отъ войницитѣ; тѣ събраха вагонитѣ, които бѣха пръснати по линиитѣ. Имаше само 26 вагона; не достигаха три. Поради това 1-а батарея натовари материалната часть, обоза и конетѣ си, а войницитѣ се разпредѣлиха на сѫщитѣ вагони. Влакътъ тръгна къмъ 1 ч. пр. пл. на 28-и априлъ. По сѫщия начинъ композира влака си и тръгна 2-а батарея въ 9 ч. и 36 м. пр. пладне. Следъ това бѣ съобщено, че товаренето на полка се отлага, и че, следъ като се поднови превозването, полкътъ ще се пренесе не до Деде Агачъ, а направо въ Македония. Превозването на пехотата отъ ж.-п. ст. Чорлу продължаваше. На 28-и априлъ тръгнаха два ешелона отъ 56-и полкъ, а на 29-и — другитѣ два ешелона отъ 56-и полкъ и единъ ешелонъ отъ 55-и полкъ. На 30-и априлъ — 2-и и 3-и ешелони отъ 55-и полкъ. На 2-и май — останалиятъ ешелонъ отъ 55-и полкъ направо за Драма и Щабътъ на дивизията за Деде Агачъ. Отъ ж.-п. ст. Муратли бѣха изпратени направо за Драма на 2-и май 3/11-а не с. с. батарея, на 3-и — 4-а, на 4-и — 5-а и на 5-и — 6-а батарея и отъ Чорлу — пионерната рота, Телеграфниятъ и Мостовиятъ взводове.

Частитѣ отъ дивизиитѣ се превозиха и се съсрѣдоточиха на ж.-п. ст. Деде Агачъ както следва: 57-и полкъ — на 28-и въ 6 ч. сл. пл.; 56-и полкъ — на 30-и въ 5 ч. и 20 м. сл. пл.; на 1-и май — три дружини отъ 55-и полкъ и 1-а и 2-а не с. с. батареи. 4/55-а дружина, безъ да се стоваря въ Деде Агачъ, продължи пѫтя за Драма. Щабътъ на дивизията пристигна въ Деде Агачъ на 3-и май. Следъ молебенъ и парадъ, въ които участвуваха всички намиращи се въ Деде Агачъ части, началникътъ на дивизията раздаде знаковетѣ за отличие на войницитѣ и подофицеритѣ. При дефилирането войницитѣ не минаха добре, та началникътъ на дивизията заповѣда да бѫде произведено учение церемониаленъ маршъ. На следния день гръцкиятъ брониранъ кръстосвачъ „Averovъ“ и други четири военни парахода се приближиха на единъ и половина клм. отъ брѣга, маневрираха половина часъ, и си отидоха.

Между това, докато дивизията се съсрѣдоточаваше въ Деде Агачъ, помощникътъ на главнокомандуващия съобщи, че дивизията ще се съсрѣдоточи въ Кавала, за която цель ще се превози по желѣзницата до Драма. За това превозване началникътъ на дивизията опредѣли реда на товаренето и издаде инструкция за превозването и съсрѣдоточаването.

На 6-и май тръгнаха въ два ешелона 1/55-а, 2/55-а[1]) дружини. На 7-и и 8-и се превозиха 3/55-а дружина и 56-и полкъ въ четири ешелона; на 9-и май се натовариха, и заминаха двѣтѣ батареи и Щабътъ на дивизията, а на 10-и и 11-и май — 57-и полкъ въ четири ешелона.

Въ Драма пристигнаха, и се разтовариха: на 4-и — 3-а батарея, на 5-и — 4-а, а на 6-и — 5-а и 6-а батареи и Техническитѣ части. На 8-и се разтовариха 1-а, 2-а и 4-а дружини отъ 55-и полкъ, и веднага заминаха за Доксатъ; на 9-и пристигнаха 3/55-а дружина, която замина за Доксатъ, цѣлиятъ 56-и полкъ и щабоветѣ на 1-а бригада и на дивизията; тѣ се разположиха по квартири въ Драма. На 11-и и 12-и май пристигна и 57-и полкъ, съ Щаба на 2-а бригада и 1-а и 2-а батареи.

Между това, докато дивизията се превозваше, на 9-и май произлѣзе боятъ при Ангиста, и отъ командуващия II армия се получи заповѣдь дивизията да замине за Кавала и да смѣни 3/3-а бригада, като поеме охранението на морския и сухопѫтния участъци, които охраняваше бригадата. Частитѣ, които сѫ придадени къмъ 3/3-а бригада, да останатъ въ подчинение на началника на 11-а дивизия.

Началникътъ на дивизията остави придаденитѣ части на мѣстата имъ, а на частитѣ отъ своята дивизия заповѣда да заематъ участъка отъ Бигла до залива Левтера:

55-и полкъ да настѫпи отъ Доксатъ на 10-и май и вечерьта да стигне и нощува въ селата Бадемли Чифликъ и Вашлакъ, а на 11-и да заеме участъка Дрѣново — Елиджикъ — Правища — Арсане, включително; едно артилерийско отдѣление и пионерна полурота да тръгнатъ на 11-и отъ Драма, и да се присъединятъ къмъ полка.

56-и полкъ — 1-а и 2-а дружини — да тръгне отъ Драма на 10-и следъ пладне и да стигне и нощува на линията Кутрилово — чифликъ Баница; на 11-и да стигне въ Вакъфкьой. Една батарея отъ 11-и полкъ да тръгне отъ Драма на 11-и и да настигне полка при Вакъфкьой. Другитѣ две дружини да тръгнатъ отъ Драма на 10-и и да стигнатъ и нощуватъ въ селата Удовище — Каланбакъ.

Другитѣ части отъ дивизията да останатъ въ Драма.

[1]) 4/55-а дружина е превозена съ влакъ направо въ Драма.

На 11-и май началникътъ на 11-а дивизия отдаде заповѣдь за окончателно заемане участъка:

Гърцитѣ заематъ линията Мощиянъ — Авликьой и линията Левтера — Велиджиляръ. 55-и полкъ да заеме участъка отъ лѣвия брѣгъ на р. Илица до морето, а 56-и полкъ — отъ р. Илица до в. Вигла, включително; 57-и полкъ, двѣтѣ батареи и техническитѣ части на 12-и май да тръгнатъ по пжтя за Кавала, и на следния день да се разположатъ: полкътъ въ Вашлакъ и Берекетли, другитѣ части — въ Бадемли Чифликъ.

55-и и 56-и полкове заеха съ по две дружини опредѣленитѣ имъ линии, а по две дружини оставиха въ поддържка, въ Правища. Батареитѣ заеха позиция на височината южно отъ Правища и източно отъ Тойла.

Щабътъ на дивизията се установи въ Кавала.

Поради слабия съставъ на полковетѣ и недостатъчния началнишки персоналъ, Щабътъ на действуващата армия заповѣда бригадната организация на дивизията да бжде отмѣнена. Поради това отъ 15-и май бригаднитѣ щабове бѣха разформирани, и полковетѣ минаха въ прѣко подчинение на началника на дивизията. Бригаднитѣ командири, полковницитѣ отъ запаса Абрашевъ и Клисуровъ, бѣха назначени за командири на 55-и и 56-и полкове, а полковитѣ командири на тѣзи полкове — за командири на дружини.

Прехвърлянето на Македоно-одринското опълчение въ Македония.

На 17-и априлъ Щабътъ на действуващата армия заповѣда, чрезъ командуващия IV армия, Македоно-одринското опълчение, въ пълния си съставъ, заедно съ придаденитѣ планински батареи, безъ радиотелеграфната станция, следъ като бжде смѣнено отъ 3/7-а бригада, да замине презъ Кешанъ — Ипсала — Деде Агачъ за Гюмюрджина, дето ще чака да бжде превозено по желѣзницата за Македония, и ще влѣзе въ разпореждане на началника на 8-а дивизия.

Вестьта, че Опълчението тръгва за Македония, се разнесе съ голѣма бързина и се посрещна съ неописуемъ възторгъ.

Опълчението въ това време охраняваше морския брѣгъ, и бѣше разположено: 3-а бригада: 15-а дружина въ Авдинъ, 9-а — въ Ганосъ, 12-а и Щабътъ на бригадата — въ Стернакьой, 10-а — въ Булгуръ и 11-а — въ Саклж; придаденитѣ къмъ бригадата 4-а и 6-а скорострелни батареи — на позиция при Букурва; 1-а бригада: 4-а дружина въ Шаркьой, 3-а — въ Хераклица, 2-а — въ Мерефте и 1-а — въ Каламица;

придаденитѣ 5-а и 9-а с. с. планински батареи — на позицията Стерна; 2-а бригада: 6-а и 8-а дружини на брѣга отъ Шаркьой до р. Кавакъ дере, а 5-а и 7-а — въ Еникьой. Придаденото къмъ нея нескорострелно планинско артилерийско отдѣление бѣше на позиция западно отъ Шаркьой; Лазаретътъ на Опълчението бѣше въ Алеманъ; придаденитѣ къмъ 3-а дивизия 13-а Кукушка и 14-а Воденска дружини бѣха въ Айнарджикъ.

Началникътъ на Опълчението заповѣда:

На 20-и и 21-и априлъ бригадитѣ да предадатъ участъцитѣ, и да се приготвятъ за походъ; на 22-и, снабдени съ четиридневенъ запасъ отъ храни, ще се събератъ и устроятъ въ четири ешелона: 1-и ешелонъ — 2-а бригада — около Дорханъ, 2-и ешелонъ — 1-а бригада — около Еникьой, 3-и ешелонъ — 3-а бригада — около Емирли и Саклж, 4-и ешелонъ — 13-а и 14-а дружини — въ Айнарджикъ, Огнестрелниятъ паркъ — около Урша, Лазаретътъ — около Клисели.

1-иятъ ешелонъ тръгна на 23-и, по маршрутъ Дорханъ — Кешанъ — Ипсала — почивка — Фере — Деде Агачъ — почивка — Кьопеккьой — Гюмюрджина. Сжщия маршрутъ следва и 2-иятъ ешелонъ, като тръгна на 23-и отъ Еникьой, на единъ преходъ по-назадъ. 3-иятъ ешелонъ тръгна на 23-и отъ Емирли, по маршрутъ Малградъ — почивка — Булгуркьой — Кешанъ и по-нататъкъ следва задъ 2-ия ешелонъ, на единъ преходъ задъ него. 4-иятъ ешелонъ тръгна отъ Айнарджикъ, по маршрутъ Малградъ — Булгуркьой, дето 13-а дружина дочака своята 3-а бригада (3-ия ешелонъ), и се присъедини къмъ нея, а 14-а дружина на 25-и стигна въ Ипсала, дето се присъедини къмъ своята 2-а бригада.

Огнестрелниятъ паркъ и Лазаретътъ тръгнаха по пжтя на 1-ия ешелонъ, единъ день преди него.

Съ малки изключения, ешелонитѣ извършиха похода по даденитѣ маршрути. Пжтуваха по мѣста, които тѣ съ редъ бойове бѣха завладѣли, затова навсѣкжде бѣха посрѣщани и изпращани най-тържествено отъ населението и властитѣ. Като минаваха презъ Кешанъ, лично командуващиятъ IV армия, генералъ Ковачевъ, ги посрѣщаше, изказваше имъ благодарность за усърдната служба и ги насърдчаваше.

На 2-и май пристигна въ Гюмюрджина и последниятъ ешелонъ, и за пръвъ пжть Опълчението се събра въ пълния си съставъ. На 4-и май бѣ отслужена панихида за падналитѣ, и частитѣ произведоха парадъ. Следъ това започна усилено обучение, и се четоха патриотични беседи. Презъ това време се

превозваше 11-а дивизия, и, понеже превозването щѣше да закъснѣе, Главното командуване заповѣда Опълчението да тръгне по обикновенъ пѫть до Драма и оттамъ да се превози по желѣзницата до Демиръ Хисаръ. Началникътъ на Опълчението, обаче, настойчиво помоли: Опълчението, следъ дългото пѫтуване отъ Мраморно море до Гюмюрджина, да не бѫде изтощавано съ ново пѫтуване, и заповѣдьта бѣ отмѣнена. Въ началото на товаренето, на 12-и май, въ Гюмюрджина пристигна помощникътъ на главнокомандуващия, генералъ Саввовъ. Той направи прегледъ на Опълчението и го намѣри добре стъкмено, стройно наредено и дисциплинирано. Той насърдчи опълченцитѣ и каза, че възлага на тѣхъ голѣми надежди.

Превозването бѣ организирано съ наредба. Всѣка бригада пѫтува въ петь ешелона, всѣко артилерийско отдѣление — въ три ешелона, Огнестрелниятъ паркъ на Опълчението — въ единъ, огнестрелнитѣ артилерийски паркове на отдѣленията — въ три и Продоволственията транспортъ — въ три ешелона. За всѣки ешелонъ бѣ отпустнатъ по единъ влакъ отъ 28 вагона.

Отъ Демиръ Хисаръ ешелонитѣ трѣбваше да продължатъ движението си по обикновенъ пѫть, по маршрутъ Петричъ — Которна — Струмица — почивка — Радовишъ — Щипъ.

Отъ Гюмюрджина частитѣ заминаха въ следния редъ: на 11-и май — 9-а дружина, на 12-и май — 10-а, 11-а и 12-а дружини, на 13-и — 15-а дружина и 4-о не с. с. артилер. отдѣление, на 14-и — Парковиятъ взводъ на отдѣлението и 1-а, 2-а и 3-а дружини и Лазаретътъ. На 15-и май — 1-а и 13-а дружини и две батареи отъ 2-о с. с. артилер. отдѣление, на 16-и — останалата батарея отъ 2-о с. с. артилер. отдѣление и 5-а и 6-а дружини, на 17-и — 7-а и 14-а дружини и 3-о с. с. артилер. отдѣление, на 18-и — Щабътъ на Опълчението, 8-а дружина, Интендантската рота, Техническата часть и Огнестрелниятъ паркъ, на 19-и и 20-и се натовариха Продоволственията транспортъ и огнестрелнитѣ паркове на отдѣленията.

Товаренето ставаше доста бързо и въ редъ. Пѫтуването така сѫщо се извърши редовно, съ изключение на влака съ Огнестрелния паркъ, който, по невнимание на желѣзопѫтния персоналъ, при гара Еникьой се срещна съ идещия отъ Сѣръ влакъ. Стана катастрофа, при която загинаха 22 войника, и бѣха ранени 57 — отъ разни части. Отъ Огнестрелния паркъ имаше само единъ убитъ.

Походитѣ по обикновенъ пѫть отъ Демиръ Хисаръ нататъкъ, поради голѣмитѣ горещини, бѣха тежки, но затова пъкъ приличаха на триумфаленъ маршъ. Навсѣкѫде опълченцитѣ бѣха посрѣщани и изпращани най-радушно и тържествено.

На 24-и май Опълчението пристигна, и се разположи въ опредѣления му районъ: 1-а и 2-а бригади, съ двѣтѣ скорострелни артилерийски отдѣления, — въ Кочани и около него; 3-а бригада съ 4-о не с. с. артилер. отдѣление и Щабътъ на Опълчението — въ Щипъ.

Премѣстването на Щаба на II армия.

На 1-и май помощникътъ на главнокомандуващия, отъ Одринъ, съобщи на командуващия II армия, въ Чорлу, че армията му, която се съсрѣдоточава въ Македония, ще се състои отъ 3-а Балканска, 8-а Тунджанска и 11-а пехотни дивизии, и че, временно, къмъ армията се придаватъ Македоно-одринското опълчение, новоформираната Сѣрска бригада съ единъ нескорострелъ артилерийски полкъ отъ петь батареи, новоформираната Драмска бригада, Сборната конна бригада, 14-и Македонски полкъ и 7-и не с. с. артилер. полкъ, 10-а допълняваща дружина, 5-а гранична дружина, Сборната рота на подпоручикъ Лефтеровъ, 5-и коненъ полкъ (два ескадрона), десеть конни допълняващи и десеть пеши допълняващи ескадрона, една четириорѫдейна 10·5-см. батарея, две 15-см. дълги орѫдия въ Кавала и две 15-см. дълги орѫдия въ Деде Агачъ.

На 3-и май, по заповѣдь отъ Главното командуване, командуващиятъ II армия тръгна съ щаба си по желѣзницата и на 5-и май въ 11 ч. сл. пл. стигна въ Сѣръ и пое отъ началника на 3-а дивизия командуването на II армия, въ която въ това време влизаха всички войски въ Македония.

На 7-и май, следъ като се запозна съ положението, командуващиятъ армията телеграфира въ Щаба на действуващата армия:

„Отъ доклада на нѣкои отъ началницитѣ на частитѣ и отъ постѫпилитѣ досега донесения се вижда, че нашитѣ съюзници — гърцитѣ — не мируватъ, и постоянно правятъ провокации, съ стремление да заематъ територия. Азъ пристигнахъ тукъ, но нѣмамъ никаква ориентировка за поведението, което трѣбва да държимъ спрямо тѣхъ. Моля, както устно докладвахъ на помощника на главнокомандуващия, да ми се дадатъ нужднитѣ по случая директиви, за да можемъ съ по-ефикасни мѣрки и действия да заставимъ съюзницитѣ да мируватъ, въ противенъ случай ги накажемъ за тѣхната некоректность. Стоенето така не е въ полза нито въ политическо, нито въ военно отношение.“

Още сѫщия день помощникътъ на главнокомандуващия му отговори:

„До получаване директивата, въ Вашитѣ бѫдещи действия, предвидъ на особено деликатното политическо положение въ настоящето време, ще се съобразявате съ инструкциитѣ, дадени на генерала Киркова. Като се стараете да избѣгвате всѣко предизвикателство къмъ гърцитѣ и сърбитѣ — за които вече сѫществуватъ необорими данни, че сѫ въ съюзъ противъ насъ, — ще вземете най-целесъобразни мѣрки, щото нашитѣ войски въ никакъвъ случай да не отстѫпватъ заетитѣ въ настоящето време мѣста. Заедно съ това, ще се погрижите постепенно и неусѣтно, съ цель да прикриете желѣзницата на участъка Драма — Сѣръ, да завземете лѣвия брѣгъ на Ангиста. Ще стоите сѫщо така твърдо и на рѣка Струма, като осигурите владѣенето и на двата ѝ брѣга, съ цель, при нужда, да можете да преминете въ настѫпление съ значителни масси и презъ двѣтѣ рѣки. Значително усилете отряда въ Тузла Чифликъ до такава степень, щото той, при първа нужда, да може да завземе пристанището Левтера, и не даде възможность на гърцитѣ да отстѫпятъ оттамъ. Постепенно и безъ бой опитайте да завземете чифлика Доксамбосъ, при Тахинското езеро, съ силенъ отрядъ, който отрядъ ще получи по-късно назначение да завземе Чай Азѫ, съ цель да отрѣжемъ гръцкитѣ войски, находящи се въ Правишката околия. Имайте предвидъ, че, въ случай на откриване военнитѣ действия, като първа задача Вамъ, вѣроятно, ще бѫде поставена отрѣзването на цѣлата гръцка армия, намираща се между Кавала и лѣвия брѣгъ на Вардара, отъ Солунъ, а следъ това и завземането на Солунъ. Дайте едно съсрѣдоточаване на армията си, което, по възможность, да отговаря на тази възможна обстановка. При Вашитѣ разчети нѣма да вземате въ съображения Македоно-одринското опълчение, което ще получи друго назначение. Донасяйте ежедневно за всичко, което се случва въ района Ви, за да мога всѣкога навреме да бѫда ориентиранъ[1]).“

Възъ основа на тѣзи указания, командуващиятъ II армия одобри и подкрепи действията при Ангиста, а следъ това, на 12-и май, „за по-лесно и по-правилно организиране наблюдението и охраната, за облекчаване на командуването и за запазване необходимата бойна готовность“, съ заповѣдь раздѣли армията отъ Вардара до Кавалския заливъ на три участъка:

[1]) Командуващиятъ II армия, генералъ-лейтенантъ Никола Ивановъ, въ своитѣ „Спомени“, представени въ Военно-историческата комисия (XII. а. 85), пише, че, като се обърналъ къмъ началника на 3-а дивизия, генералъ Сарафовъ, за инструкции, относно действията, „Генералъ Сарафовъ останалъ смаянъ, и казалъ, че и нему били казали да се обърне къмъ генералъ Киркова, но и последниятъ му казалъ, че не билъ получавалъ такива отъ Главната квартира“. Между това, на генералъ Киркова сѫ дадени точни и ясни директиви (вижъ стр. 86); генералъ Ивановъ, следъ указанията на помощника на главнокомандуващия, не само не е донесълъ, но нито въ дневника, нито въ дѣлата на Щаба на армията има нѣкакъвъ намекъ, че нѣма директива.

а) Първи участъкъ — отъ Вардара до източния вододѣлъ на р. Галикъ, изключително линията в. 705 — 935 — 800, — охранява 3-а дивизия.

б) Втори участъкъ — източно отъ първия участъкъ, до вливането на р. Карлукъ въ ез. Тахино, — охранява 8-а дивизия и всички части, които се намиратъ въ този участъкъ, безъ Драмската бригада, 7-и не с. с. артилер. полкъ и 5-и коненъ полкъ.

в) Трети участъкъ — отъ р. Карлукъ до Кавалския заливъ — охранява 11-а дивизия и придаденитѣ къмъ нея Сѣрска бригада и други части.

г) Зоната западно отъ линията Дойранъ — Струмица — Кочани — охранява временно 10-и Родопски полкъ и частитѣ, които сѫ разположени тамъ, подъ началството на командира на полка.

Въ сѫщата заповѣдь се правятъ и нѣкои размѣствания: 10-и полкъ излиза отъ състава на 8-а дивизия, а 14-и полкъ минава отъ 3-а въ 8-а дивизия, 2-и Сѣрски полкъ минава въ участъка на Сѣрската бригада.

Въ заповѣдьта е казано изрично: „Дѣсниятъ брѣгъ на р. Струма трѣбва да бѫде обезпеченъ съ твърдо заемане южнитѣ склонове на Круша балканъ и на югоизточнитѣ му разклонения; сѫщо посокитѣ на югъ отъ Дойранъ трѣбва да бѫдатъ съ особена грижливость изучени и обезпечени“.

Съсрѣдоточаването на българскитѣ главни сили въ Македония и на Западната граница.

Разпорежданията на Главното командуване. — Когато засилената II армия се прехвърли въ Македония и взе положение да може да прикрива съсрѣдоточаването на другитѣ армии, и подписването на мира съ турцитѣ бѣ предстоещо, Главното командуване започна да прави разпореждания за превозването на войскитѣ отъ Тракийския на Македонския театъръ.

На 15-и май Главното командуване заповѣда на командуващия IV армия да разпореди една бригада отъ 7-а дивизия на 16-и да замине за Кара Челѫ; да се натовари на параходи и се пренесе до Кавала; оттамъ бригадата ще продължи до Драма по обикновенъ пѫть, до Демиръ Хисаръ — по желѣзницата и по-нататъкъ — пакъ по обикновенъ пѫть, до Кочани. Артилерията на бригадата, състоеща се отъ едно полско и едно планинско ско-

рострелни отдѣления, заедно съ обозитѣ да отидатъ по обикновенъ пѫть до Деде Агачъ, дето да се натоварятъ, и превозятъ по желѣзницата до Демиръ Хисаръ и оттамъ да продължатъ по обикновенъ пѫть до Кочани. Въ сѫщото време Главното командуване разпореди параходитѣ „Борисъ“ и „Варна“ да отидатъ въ пристанището Кара Челѫ, а на 16-и май заповѣда:

1) На командуващия I армия — да разпореди 1-а дивизия отъ 17-и май да започне да се превозва по желѣзницата до София, по бригадно. Пехотата да се натовари въ Чорлу и Черкезово, а артилерията и дивизионнитѣ обози — въ Муратли.

2) На командуващия II армия — да ускори съсрѣдоточаването на Македоно-одринското опълчение въ указания му районъ, да разпореди 8-а дивизия, заедно съ 14-и полкъ, да се стѣга за походъ, а Драмската бригада да се приготви да заеме мѣстото ѝ.

3) I резервна армия да се преименова въ V армия, къмъ която се придава и Сборната конна бригада.

Сѫщия день главнокомандуващиятъ — Царьтъ — телеграфира да бѫде изпратена незабавно въ София 1-а дивизия отъ Тракийския театъръ. На тази телеграма помощникътъ на главнокомандуващия донесе, че, при вмѣшателството въ командуването, той не ще може да задържи отговорния постъ, който заема, и въ сѫщото време обстойно изтъкна необходимостьта дипломацията да спечели следъ подписването на прелиминарния миръ съ Турция 25—30 дни за съсрѣдоточаването на армията на Западния фронтъ[1]).

На 17-и май помощникътъ на главнокомандуващия заповѣда:

1) На командуващия II армия: Да разпореди 8-а дивизия, съ усилени преходи, да тръгне за Щипъ, като остави единъ полкъ въ Радовишъ. Тази дивизия и Македоно-одринското опълчение да се базиратъ на Горна Джумая.

2) На командуващия IV армия: Да разпореди частитѣ отъ 7-а дивизия, които чакатъ да се товарятъ въ Кара Челѫ, да тръгнатъ по обикновенъ пѫть за Деде Агачъ, отдето ще бѫдатъ превозени съ параходи до Кавала; обозътъ и часть отъ артилерията, по обикновенъ пѫть, да върви до Деде Агачъ, а другата часть отъ артилерията — до Гюмюрджина, отдето ще се товарятъ на влакове.

3) Съобщено бѣ на командуващия III армия, че 5-а и 9-а дивизии ще се пренесатъ по море отъ Мидия до Варна, а

[1]) Тѣзи две телеграми отъ и за Царя не се оказаха въ дѣлата.

оттамъ — по желѣзницата; артилерията и обозитѣ на сѫщитѣ дивизии ще отидатъ по сухо въ Бургасъ, а оттамъ — по море до Варна.

4) На командуващия Съединенитѣ армии: Да разпореди 10-а дивизия да се приближи къмъ авангардната линия, да се разположи по бригадно въ Каджкьой и Ерменикьой, като бѫде придаденъ къмъ нея и Конниятъ полкъ отъ III армия; всички други дивизии да се стѣгатъ за походъ, а 4-а дивизия да се приготви за тръгване, като се ешелонира по желѣзопѫтната линия — пехотата въ Черкезово и Чорлу, а артилерията и обозитѣ — въ Муратли. Превозването ще започне следъ 1-а дивизия.

5) На командуващия IV армия: Да тръгне съ щаба си на 20-и май по обикновенъ пѫть за Деде Агачъ, отдето ще се превози по желѣзницата до Демиръ Хисаръ. Оттамъ по обикновенъ пѫть ще отиде въ Радовишъ, дето ще се установи съ щаба си.

6) Въ връзка съ съсрѣдоточаването на II армия, заповѣда на командуващия тази армия: а) Да осигури съ единъ отредъ пѫтя презъ дефилето за Струмица, безъ да влиза въ стълкновение съ сърбитѣ; б) да се прекратятъ всѣкакви по-нататъшни действия; в) до съсрѣдоточаването на IV армия, да се избѣгватъ всѣкакви стълкновения съ сърбитѣ, даже когато сѫ предизвикани отъ тѣхъ.

Тѣзи разпореждания бѣха направени, когато въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. министъръ-председательтъ съобщи, че въ Лондонъ е подписанъ мирътъ съ Турция.

Следъ това последваха други разпореждания. Заповѣдано бѣ:

1) На командуващия IV армия: Да разпореди всичката тежка артилерия при Булаиръ да се отправи по обикновенъ пѫть за Деде Агачъ; 2-а дивизия да замине по обикновенъ пѫть за Сѣръ, като остави за охранение при Булаиръ дружината, оставена отъ 3-а дивизия въ Айнарджикъ; параходитѣ „Варна“ и „Борисъ“ да пренесатъ отъ Кара Челѫ и другиятъ полкъ отъ 1/7-а бригада, а следъ това да установятъ рейсъ между Деде Агачъ и Кавала.

2) На командуващия Съединенитѣ армии: Да разпореди: 10-а дивизия съ единъ коненъ полкъ да заеме линията отъ Черно до Мраморно море, 9-а и 5-а дивизии да тръгнатъ за Мидия, за да бѫдатъ пренесени по море, а 6-а дивизия да се ешелонира край желѣзопѫтната линия Черкезово — Чорлу за превозване по желѣзницата следъ 4-а дивизия; полскитѣ гаубични

батареи да бѫдатъ превозени въ София, обсаднитѣ батареи да тръгнатъ по обикновенъ пѫть за Одринъ.

Между това, на запитването отъ помощника на главнокомандуващия за политическото положение, министъръ-председателтъ отговори, че Министерскиятъ съветъ е решилъ да не се отклонява отъ Договора съ Сърбия, и, тъй като сърбитѣ настояватъ да искатъ ревизията му, която България не може да приеме, положението продължава да бѫде сериозно. Предвидъ на това, помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира на министъръ-председетеля да помоли министра на войната да ускори до крайность складирането на хранителни запаси въ исканитѣ отъ Главната квартира мѣста.

На 18-и май бѣ изпратенъ въ Солунъ командуващиятъ II армия, съ официална мисия да изглади недоразуменията между гърци и българи и да установи демаркационна линия. Въ сѫщность той бѣ пратенъ, съ преговоритѣ, да печели време, докато се съсрѣдоточатъ армиитѣ въ Македония.

Тъй като гръцкиятъ пълномощенъ министъръ протестира, че българитѣ се готвятъ да настѫпятъ къмъ Лѫгадина, заповѣдано бѣ на II армия: Предвидъ „особено деликатния моментъ", да се избѣгва всѣко движение.

Сѫщия день — 18-и май — Главното командуване заповѣда на командуващия IV армия: Да разпореди 7-а дивизия да се отправи презъ Кешанъ и Ипсала за Деде Агачъ, дето ще се товари на параходи и се пренесе въ Кавала.

Всички тѣзи разпореждания бѣха оформени съ заповѣдь по Действуващата армия № 234 отъ 19-и май, съ която армията се реорганизира, по следния начинъ:

1) I армия, генералъ-лейтенантъ Кутинчевъ: 5-а Дунавска дивизия (1-а и 2-а бригади), 9-а Плѣвенска дивизия (1-а и 2-а бригади), Отдѣлната бригада въ Фердинандъ (65-и и 66-и пех. полкове), единъ ескадронъ отъ 4-и коненъ полкъ.

2) II армия, генералъ-лейтенантъ Ивановъ: 3-а Балканска дивизия, 11-а пех. дивизия, 1-а бригада отъ 10-а дивизия, 1-о с. с. артилер. отдѣление, 2-и не с. с. артилер. полкъ, Сѣрската отдѣлна бригада (67-и и 68-и пех. полкове), Драмската отдѣлна бригада (69-и и 70-и пех. полкове), 7-и не с. с. артилер. полкъ, 5-а гранична дружина, 10-а допълняваща дружина, 7-и допълняващъ полкъ, 10-и коненъ полкъ, седемь пеши и седемь конни допълняващи ескадрона, отъ 1-и планин. артилер. полкъ три с. с. батареи, една 10·5-см. батарея, Гаубичното с. с. отдѣление отъ 8-и артилер. полкъ.

3) III армия, генералъ-лейтенантъ Димитриевъ: 1-а Софийска дивизия, 6-а Бдинска дивизия, 13-а пех. дивизия, 3-а бригада отъ 5-а Дунавска дивизия, Конната дивизия (1-и, 2-и, 3-и, 7-и и Лейбгвардейскиятъ конни полкове).

4) IV армия, генералъ-майоръ Ковачевъ: 2-а Тракийска дивизия 7-а Рилска дивизия, 8-а Тунджанска дивизия, Македоно-одринското опълчение, 2-а бригада отъ 4-а дивизия, 7-и опълченски полкъ, 5-и коненъ полкъ, три пехотни и три конни допълняващи ескадрона.

5) V армия, генералъ-майоръ Тошевъ: 4-а Преславска дивизия, (1-а и 3-а бригади), 12-а пех. дивизия, 6-и коненъ полкъ.

6) Окупационенъ корпусъ — 2-а бригада отъ 10-а дивизия, Одринската бригада (71-и и 72-и пех. полкове), две дружини отъ 3-а бригада на 4-а дивизия, една дружина отъ 7-а Рилска дивизия, едно отдѣление отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ (превъоржжено съ турски скорострелни орждия), 3-а конна бригада (4-и, 8-и и 9-и конни полкове), Софийскиятъ, Шуменскиятъ и Видинскиятъ крепостни батальони.

Съ това бойно разписание старата организация бѣ съвършено разстроена, и, освенъ това, бѣха създадени импровизирани части съ твърде малка бойна стойность. Старитѣ четири армии, съ които водихме войната противъ Турция, бѣха разформирани, и дивизиитѣ имъ влѣзоха въ други армии. Освенъ това, бѣха взети по една бригада отъ повечето отъ дивизиитѣ, които влѣзоха като самостоятелни единици въ новосформиранитѣ армии. Само 2-а и 8-а дивизии останаха съ по три бригади. Командуващитѣ армиитѣ сѫщо бѣха смѣнени. Генералитѣ Кутинчевъ, Ивановъ, Димитриевъ и Ковачевъ поеха командуването на нови армии, съставени отъ съвсемъ други части, които тѣ не бѣха водили презъ миналата война. Не се държеше смѣтка за създаденитѣ бойни традиции.

За съсрѣдоточаването на армиитѣ сѫщия день — 19-и май — бѣ издадена следната директива № 22:

„Съ сключването на мира, въ връзка съ новата военно-политическа обстановка, заповѣдвамъ армиитѣ да се съсрѣдоточатъ както следва:

а) I армия — на линията Бѣлоградчикъ — Превала; Щабътъ на армията — въ Бѣлоградчикъ.

б) III армия — Сливница (позицията); Щабътъ на армията — въ Пролеша.

в) V армия — Коньово; Щабътъ на армията — въ Изворъ.

г) IV армия — на линията Щипъ — Кочани; Щабътъ на армията — въ Радовишъ.

д) II армия — на линията Дойранъ — Правище; Щабътъ на армията — въ Сѣръ.

е) Щабътъ на действуващата армия — въ Самоковъ."

Помощникътъ на главнокомандуващия, генералъ-лейтенантъ Савовъ, следъ като направи тѣзи разпореждания, телеграфира на министъръ-председателя:

„Съ становището, което Сърбия заема по Договора, положението е измѣнено, заради това, моля, да не се вематъ никакви ангажименти за демобилизация. Ние въ скоро време ще бждемъ въ положение да се застжпимъ за правата си.

Нуждно е да се удържи положението до 10-и юний; кризата, обаче, минава отъ 31-и май. На този день, т. е. 31-и май, ние ще бждемъ въ положение даже за активни действия на нѣкои театри."

Съсрѣдоточаването на IV армия.—Отъ частитѣ на IV армия, Македоно-одринското опълчение, както се каза, пристигна и зае опредѣлената му зона, когато се направиха разпореждания за съсрѣдоточаването на главнитѣ сили на армията. 8-а дивизия сжщо така бѣше въ Македония, влизаше въ състава на II армия и охраняваше участъка отъ източния вододѣлъ на Галикъ до вливането на р. Карлукъ въ езерото Тахино. Възъ основа на заповѣдьта отъ Главното командуване, командуващиятъ II армия заповѣда дивизията съ 14-и Македонски полкъ (две дружини), но безъ 10-и полкъ, който остава въ Струмица, да замине въ три ешелона, които да следватъ на единъ день разстояние, по маршрута за първия ешелонъ: 18-и май — Баня (моста на Струма), 19-и — Петричъ, 20-и — Дражево, 21-и — Струмица, 22-и — почивка, 23-и — Радовишъ, 24-и — Щипъ.

Частитѣ отъ дивизията, които сж въ първа линия, да тръгнатъ, следъ като бждатъ смѣнени отъ Драмската бригада и отъ 3-а дивизия, за което бѣ направено разпореждане.

За да осигури движението на частитѣ по долината на р. Струмица отъ нападение на сърбитѣ, които имаха значителни сили около Гевгели, началникътъ на дивизията заповѣда на командира на 14-и полкъ съ двете свои дружини отъ Кукушъ и Дойранъ и съ двете дружини отъ 12-и полкъ отъ Дойранъ да тръгне за Радовишъ, но да се спре въ прохода Дойранъ — Струмица, и да го брани до второ разпореждане. Следъ това началникътъ на дивизията организира похода по следния начинъ:

Пионерната дружина бѣ изпратена напредъ да поправя пжтя. 1-и ешелонъ — Щабътъ на 1-а бригада и 30-и полкъ, съ 1/8-о с. с. артилер. отдѣление, — тръгна отъ Сѣръ на 18-и, по маршрутъ моста на Струма — Петричъ — Ново Село — почивка — Сушево — Тополица — Щипъ; 2-и ешелонъ — 2-а бригада съ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление (безъ две дружини отъ 12-и полкъ) — тръгна на 19-и по сжщия маршрутъ; 3-и ешелонъ — Огнестрелниятъ паркъ (парковитѣ взводове на 1-а и 2-а бригади), Дивизионниятъ лазаретъ, 2-а, 3-а, 4-а, 5-а и 6-а полски болници се събраха на 19-и въ Демиръ Хисаръ, и на следния день тръгнаха по сжщия маршрутъ; 4-и ешелонъ — 3-а бригада съ 3/8-о с. с. артилер. отдѣление — следъ като бѣ смѣнена отъ Драмската бригада на 20-и се събра при моста Орлякъ, и сутриньта тръгна и стигна въ Демиръ Хисаръ, отдето продължи по маршрутъ р. Спанци — р. Бойковска — почивка — Новачене — срѣдата на пжтя Радовишъ — Тополица, и на 26-и стигна въ Щипъ; Щабътъ на дивизията тръгна на 22-и и стигна въ Щипъ на 25-и май.

Ешелонитѣ, за да избѣгнатъ голѣмата горещина, пжтуваха сутринь рано и следъ пладне късно. Пжтуването се завърши безъ никакви случки, обаче заболяванията отъ холера и смъртнитѣ случаи отъ нея се увеличиха много, та бѣха взети особени мѣрки.

Дивизията се разположи: 1-а бригада: две дружини отъ 10-и полкъ — въ Чишиновци, другитѣ шесть дружини, съ 1/8-о артилер. отдѣление, една пионерна рота и Мостовата полурота, — на бивакъ при Раданя, като охраняваше отъ Църковци до Горни Кара Орманъ. Единъ коненъ взводъ въ Аргюлица поддържаше свръзка между бригадата и дружинитѣ въ Чишиновци.

2-а бригада, съ 2/8-о артилер. отдѣление: 23-и полкъ — на бивакъ западно отъ Никоманъ, 12-и полкъ и артилерийското отдѣление — на бивакъ североизточно отъ Щипъ. Бригадата охраняваше отъ Горни Кара Орманъ до Щипъ, изключително.

3-а бригада, съ 3/8-о с. с. артилер. отдѣление, — на бивакъ югоизточно отъ Щипъ.

Щабътъ на дивизията — западно отъ Никоманъ.

Дивизионниятъ лазаретъ и три полски болници — въ Щипъ; другитѣ три полски болници и Огнестрелниятъ паркъ — въ Тополица[1]).

Пренасянето на Щаба на IV армия и на 7-а дивизия. — Командуващиятъ IV армия предаваше разпорежданията за похода на онѣзи части отъ армията си, които се намираха въ Тракия.

Въ изпълнение на тѣзи разпореждания, началникътъ на 7-а дивизия още на 9-и май предупреди частитѣ отъ дивизията да се готвятъ за походъ, а на 15-и май разпореди: Щабътъ на

[1]) 3/12-а дружина пристигна чакъ на 28-и, понеже бѣ смѣнена късно, и 2/12-а (на майоръ Касабовъ) — на 29-и сутриньта, понеже охраняваше прохода за Струмица.

1-а бригада съ 13-и полкъ да се отправи за Кара Челж и оттамъ — за Кочани по море и сухо и по начина, указанъ въ заповѣдьта на Главното командуване; 26-и полкъ да следва задъ 13-и въ сѫщия редъ; картечнитѣ роти и обозитѣ на бригадата, както и придаденитѣ къмъ нея 1/7-о полско и 1/2-о планинско артилерийски отдѣления да тръгнатъ на 16-и, по маршрутъ Кешанъ — Ипсала — Фере — Деде Агачъ, отдето ще се превозятъ по желѣзницата за Демиръ Хисаръ и оттамъ — по обикновенъ пѫть до Кочани.

Изпратени бѣха команди хлѣбопекари въ Демиръ Хисаръ и Горна Джумая да устроятъ хлѣбопечене, като получатъ брашно, соль и др. отъ македонския генералъ-губернаторъ.

Командуващиятъ IV армия, следъ като се осведоми отъ началника на 7-а дивизия, че пѫтьтъ отъ Демиръ Хисаръ до Кочани презъ Горна Джумая е по-удобенъ, опредѣли маршрутъ Кале Чифликъ—Вуксанъ—Беклеме — Горна Джумая—почивка — мах. Клисура — Торидъ — Кочани.

Командиръть на бригадата разпореди полковетѣ да бѫдатъ снабдени съ неприкосновенъ ранцевъ запасъ за два деня и, освенъ това, съ суха храна и фуражъ за три деня, т. е. до Кавала и Деде Агачъ, отдето ще получатъ храна и указания за по-нататъкъ. На параходитѣ ще се вематъ само яздитнитѣ коне.

На 16-и Щабътъ на бригадата и 13-и полкъ тръгнаха отъ бивака два клм. югоизточно отъ Коджа Чешме и къмъ 9 ч. пр. пл. стигнаха на пристанището Кара Челж. Въ това време параходътъ „Борисъ“ бѣ пристигналъ, но морето бѣше бурно. Въ 3 ч. и 30 м. сл. пл., когато морето поутихна, товаренето започна. Пренасянето до парахода ставаше съ две мауни и едно катерче. Натовари се Щабътъ на бригадата, 1-а дружина и 5-а рота. Въ 9 ч. и 45 м. сл. пл. параходътъ тръгна.

Следъ малко пристигна транспортниятъ параходъ „Варна“ и още две мауни, съ които пренасянето до парахода бѣ ускорено. Товаренето започна на следния день — 17-и май — въ 5 ч. и 30 м. пр. пладне. Натовариха се 2-а, 3-а и 4-а дружини и Картечната рота.

Между това, началникътъ на дивизията донесе, че за превозването по море има само два парахода, които сж недостатъчни да натоварятъ единъ полкъ[1]), че товаренето зависи отъ спокойствието на морето, и изказа мнение другиятъ полкъ отъ

[1]) Параходътъ „Борисъ“ събираше всичко 1000 души, а „Варна“ — 2000.

бригадата да отиде въ Деде Агачъ презъ Ипсала, и тамъ да се натовари на параходитѣ, или да замине по желѣзницата. Ако замине по желѣзницата, следниятъ полкъ отъ другата бригада да се товари на Кара Челж, и т. н. Въ отговоръ на тази телеграма, командуващиятъ IV армия заповѣда кухнитѣ да не се товарятъ, но да се изпратятъ по пѫтя на обоза. Освенъ това, съобщи, че засега нѣма да се изпращатъ други части. Понеже кухнитѣ на 2-а, 3-а и 4-а дружини още не бѣха натоварени, изпратени бѣха по сухо.

Морето бѣше тихо; параходътъ „Борисъ“ пристигна въ Кавала на 17-и въ 10 ч. и 30 м. пр. пладне. Стоварването започна веднага и завърши въ 3 ч. сл. пладне. Дружината бѣ посрещната отъ мѣстния 68-и полкъ, нареденъ въ шпалиръ, и се разположи на бивакъ западно отъ града.

Параходътъ „Варна“ тръгна на 17-и май въ 12 ч. и 30 м. пр. пладне. Въ 8 ч. сл. пл. срещна парахода „Борисъ“, който му съобщи да не влиза въ Кавалското пристанище ноще, понеже било наредено да се стреля по параходи, които се опитатъ да влѣзатъ нощно време. Поради това параходътъ хвърли котва срещу Самотраки и нощува тамъ. На следния день въ 6 ч. и 15 м. параходътъ влѣзе въ Кавалското пристанище, и до 11 ч. и 30 м. полкътъ се разтовари и се разположи на бивакъ при изхода за Драма.

На 19-и полкътъ тръгна по ешелонно за Драма, дето стигна сѫщата вечерь, и се разположи на бивакъ. Поради горещината и голѣмия преходъ, много войници изостанаха, но вечерьта всички се прибраха.

26-и полкъ, който бѣше на бивакъ при Коджа Чешме, на 18-и сутриньта отиде на пристанището Кара Челж. Параходътъ „Борисъ“ бѣ пристигналъ; отъ 10 до 12 часа се натовариха 1-а дружина и 10-а рота. Параходътъ замина въ 4 ч. сл. пладне.

На 19-и въ 7 ч. пр. пл. започна товаренето на другитѣ дружини отъ 26-и полкъ на парахода „Варна“; то завърши въ 5 ч. сл. пл., и въ 5 ч. и 30 м. параходътъ тръгна. На 20-и въ 6 ч. пр. пл. параходътъ влѣзе въ Кавалското пристанище, и веднага започна разтоварването, което завърши въ 10 ч. пр. пладне. Полкътъ се разположи на бивакъ западно отъ града.

На 21-и полкътъ тръгна за Драма, по ешелонно, и въ два прехода стигна въ Драма, дето се разположи на бивакъ.

Бригадата остана да чака разпореждане за пѫтуване по желѣзницата.

Между това, получи се заповѣдь, че маршрутътъ презъ Горна Джумая се отмѣнява; бригадата ще се стовари въ Дойранъ, и оттамъ ще замине направо за Струмица, дето ще чака до втора заповѣдь.

На 21-и май замина по желѣзницата, въ три влака, 13-и полкъ. На 22-и и 23-и май замина 26-и полкъ, сѫщо така въ три ешелона.

На 22-и май сутриньта пристигна, и се разтовари на ж.-п. ст. Дойранъ и последниятъ ешелонъ отъ 13-и полкъ. Въ 2 ч. сл. пл., по маршрутъ, даденъ отъ бригадния командиръ, полкътъ тръгна за Струмица, и се спрѣ да нощува на деветь клм. отъ Дойранъ. На 23-и май продължи пѫтя си за Струмица, и, понеже въ града имаше холерни случаи, спрѣ се да нощува въ близкото село Куклишъ. Тукъ полкътъ дочака другата часть отъ обоза и на 26-и тръгна за Щипъ, по маршрутъ Дукатино—Радовишъ — р. Дринъ, дето остана на бивакъ, защото всичкото пространство на петь-шесть километра около Щипъ бѣше заето отъ 3-а и 8-а дивизии.

Последниятъ ешелонъ отъ 26-и полкъ пристигна въ Дойранъ на 24-и май въ 11 ч. пр. пладне. Пристигна сѫщо и обозътъ. Всички се разположиха на бивакъ вънъ отъ града, понеже въ града се бѣ появила холера. Пристигнало бѣ и 1/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление. Това отдѣление тръгна отъ бивака при Байрамичъ на 16-и май и, по опредѣления маршрутъ, стигна на 19-и въ Деде Агачъ. На 21-и и на 22-и отдѣлението се натовари на три влака, и стигна въ Дойранъ на 23-и май. На 25-и май въ 4 ч. сл. пладне 26-и полкъ и 1/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление тръгнаха въ петь ешелона, на 15 минути единъ отъ другъ. Отдѣлението образуваше 4-и ешелонъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. пристигна и 1/7-а с. с. батарея, която веднага тръгна следъ 26-и полкъ.

Колоната тръгна по маршрутъ Фурка — Костурино — Владевци—Радовишъ. На 27-и, обаче, бѣ спрѣна въ Струмица. Бригадниятъ командиръ получи заповѣдь да съсрѣдоточи бригадата въ Струмица и да заеме гребена на Еленица планина, югоизточно отъ Радовишъ, — в. Кале, югозападно отъ Костурино, и върха източно отъ Раброво, и до второ разпореждане да не се вематъ строги мѣрки за изгонване на сърбитѣ отъ позициитѣ, които заематъ сега.

По заповѣдь отъ командира на бригадата, 26-и полкъ зае съ две дружини, Картечната рота, една полска и една планинска

батареи в. в. 850, 957 и Еленица, и охраняваше линията Горни Липовикъ — Панчево. Другитѣ мѣста при Костурино и Раброво бѣха заети и охранявани отъ 14-и полкъ.

Тукъ настигнаха бригадата и другитѣ две батареи отъ 1/7-о с. с. артилер. отдѣление. Това отдѣление тръгна на 16-и май отъ бивака при Коджа Чешме по маршрута, даденъ отъ Щаба на дивизията, и на 19-и стигна въ Деде Агачъ, отдето на 24-и, 25-и и 26-и се натовари, и стигна въ Дойранъ. 2/7-а и 7/7-а с. с. батареи настигнаха бригадата въ Струмица на 28-и и 29-и май.

Между това, на 18-и май, следъ като тръгна 1-а бригада, началникътъ на дивизията получи заповѣдь да насочи частитѣ отъ дивизията за мѣстото на срѣдоточаването — Кочани презъ Струмица, като остави само 2/50-а дружина предъ Булаиръ. Часть отъ артилерията да се насочи къмъ Гюмюрджина по обикновенъ пѫть; другитѣ части — по обикновенъ пѫть до Деде Агачъ, а оттамъ — по море до Кавала и по-нататъкъ — по пѫтя на 1-а бригада.

Възъ основа на тази заповѣдь, началникътъ на дивизията разпореди частитѣ да тръгнатъ на 19-и по маршрути:

1) ~~9-и~~ не с. с. артилер. полкъ отъ бивака югоизточно отъ Кавакъ—Ерли Су—Иениджекьой—Бакши Бей—Румджокъ—Деде Агачъ;

2) 1/5-и ескадронъ—Кешанъ—Фере—Деде Агачъ;

3) 2/50-а дружина да тръгне отъ Кешанъ, съ смѣтка на 20-и май да стигне въ Коджа Чешме;

4) Отъ Огнестрелния паркъ взводоветѣ да следватъ полковетѣ си, а батареята—7-и с. с. артилер. полкъ.

5) Щабътъ на 3-а бригада и 49-и полкъ—отъ бивака при с. Теке—Сертъ Дере—Саранлѫ—Мухаджиркьой.

6) 50-и полкъ отъ Еникьой—Ерли Су—Иениджекьой—Бакши Бей—Румджокъ—Деде Агачъ.

7) 22-и полкъ отъ Коджа Чешме — Кешанъ — Ипсала — Фере—Деде Агачъ.

8) 7-и с. с. артилер. полкъ отъ Коджа Чешме—Иениджекьой—Бакши Бей—Румджокъ—Деде Агачъ.

Общо, разпореди частитѣ да тръгватъ не по-късно отъ 5 ч. пр. пл. и не по-рано отъ 3 ч. сл. пл., и да пѫтуваатъ най-много до 9 ч. пр. пладне.

Сѫщия день той получи заповѣдьта: Дивизията да се съсрѣдочи въ Струмица; движението на 1-а бригада къмъ Кочани да се отмѣни. Както се каза, началникътъ на дивизията предаде заповѣдьта на 1-а бригада. Телеграфира на командира на Интендантската рота: Намѣсто въ Горна Джумая, да устрои хлѣбопечене въ Струмица. Телеграфира и до началника на ж.-п. стан-

ция Демиръ Хисаръ: Всички части отъ дивизията да продължатъ движението си до Дойранъ.

Частитѣ тръгнаха на 19-и май по указанитѣ маршрути; на 22-и стигнаха, и, по указанието на началника на дивизията, се разположиха на бивакъ: 22-и полкъ — на изтокъ отъ Деде Агачъ, 49-и полкъ — въ Мухаджиркьой, 50-и полкъ — при Лѫджитѣ, 9-и не с. с. и 7-и с. с. артилерийски полкове — при Военната станция.

Между това, командуващиятъ IV армия закри всички магазини и складове и заповѣда на персонала да тръгне за Демиръ Хисаръ, дето предполагаше да открие армейски магазинъ. На 20-и той, съ щаба си, замина за Радовишъ и вечерьта стигна въ Деде Агачъ, а щабътъ му — въ Фере. Тукъ той получи сведения отъ Главното командуване, че сърбитѣ продължаватъ да укрепяватъ височинитѣ при Паланка и Страцинъ и да ги усилватъ съ телена мрежа, че се укрепяватъ на Султанъ Тепе и пр.; получи и заповѣдь да насочи дивизията къмъ Щипъ.

Следъ като се осведоми за превознитѣ срѣдства, командуващиятъ армията донесе, че превозването става бавно, защото отъ Деде Агачъ даватъ само по три влака на день за артилерията и обоза и отъ Драма три влака, т. е., колкото за единъ полкъ пехота. Двата параходa „Борисъ“ и „Варна“ могатъ да товарятъ така сѫщо единъ полкъ пехота, безъ обози; рейсътъ съ товаренето и разтоварването трае 24 часа.

Поради всичко това, за да ускори движението, Главното командуване заповѣда: 1) за да не се бави товаренето и разтоварването, коне да не се изпращатъ съ параходи; 2) две отъ бригадитѣ на 2-а дивизия да се пренесатъ по море, а една — да замине по обикновенъ пѫть до Сѣръ; последната ще мине Места по мостъ, приготвенъ отъ началника на инженернитѣ войски при Куру Чай; 3) административнитѣ учреждения на 2-а и 7-а дивизии, а именно огнестрелнитѣ паркове, продоволственитѣ транспорти и болницитѣ да пѫтуватъ за Драма и Сѣръ по обикновенъ пѫть; 4) разреши да бѫде наетъ хамбургскиятъ параходъ „Славия“.

Следъ като направи потрѣбното за изпълнение на тѣзи разпореждания, командуващиятъ IV армия, въз основа на заповѣдьта за организацията на действуващата армия и на директивата за съсрѣдоточаването отъ 19-и май, на 22-и май издаде заповѣдь за състава на IV армия и опредѣли следнитѣ зони за съсрѣдоточаване;

1) Македоно-одринското опълчение — около Кочани; Щабътъ — въ Кочани;

2) 2/4-а бригада — въ селата Преждово, Махла и Безиково; Щабътъ — въ Махла;

3) 8-а дивизия — въ селата Жеманче, Чишиновци, Облешово; Щабътъ — въ Чишиновци;

4) 7-а дивизия — около Щипъ; Щабътъ — въ Щипъ;

5) 2-а дивизия — около Радовишъ; Щабътъ — въ Радовишъ;

6) 7-и опълченски полкъ — въ Радовишъ;

7) тритѣ конни и тритѣ пеши допълняващи ескадрона оставатъ на мѣстата си;

8) Щабътъ на армията — въ Радовишъ.

На 23-и май, обаче, Щабътъ на действуващата армия заповѣда: 3/2-а бригада да влѣзе въ състава на 3-а дивизия, а, намѣсто нея, въ армията влиза 1/3-а бригада.

На 24-и май Щабътъ на IV армия замина по желѣзницата за Дойранъ. На 25-и, като пѫтуваше за Радовишъ, той забеляза, че частитѣ, които пѫтуватъ отъ Дойранъ за Струмица, минаватъ покрай сръбски части. Той донесе, че, при това положение, движението на войскитѣ и особено на обоза е опасно, и че, при започване на военнитѣ действия, сърбитѣ могатъ да настѫпятъ къмъ комуникационната линия на армията. Поради това поиска разрешение по този пѫть да мине само разтоварената въ Дойранъ полска артилерия на 7-а дивизия съ потрѣбното количество пехота за прикритие; другитѣ части отъ 7-а и 2-а дивизии да се разтоварватъ на ж.-п. ст. Демиръ Хисаръ и оттамъ да се насочватъ по долината на Струмица за Радовишъ, като се устрои комуникационната линия за IV армия по долината на Струмица, съ хранителни складове въ Радовишъ и Царево Село. Помощникътъ на главнокомандуващия, обаче, отговори, че разтоварването на войницитѣ и артилерията въ Демиръ Хисаръ ще забави съсрѣдоточаването; обозътъ може да се разтоваря въ Демиръ Хисаръ и да бѫде насоченъ презъ Струмица, и че опасность отъ сърбитѣ нѣма, защото, щомъ започнатъ военнитѣ действия, сръбскиятъ отрядъ ще бѫде прегазенъ и плененъ.

Началникътъ на 7-а дивизия, който сѫщо бѣше въ Деде Агачъ, получаваше веднага заповѣдитѣ и ги изпълняваше. На 22-и май той телеграфира на командира на 1-а бригада да продължи движението до Щипъ, а на командиритѣ на другитѣ

части — да вървятъ за сѫщото мѣсто. На 9-а мостова полурота, засилена съ полурота пионери, заповѣда да тръгне за Иенидже, дето да стигне на 28-и май и да построи мостъ на Места.

На 23-и май даде маршрути, съ смѣтка, като тръгнатъ на 24-и по обикновенъ пѫть, да стигнатъ: 1/5-и ескадронъ — на 1-и юний въ Сѣръ, Огнестрелниятъ паркъ — на 3-и юний въ Сѣръ, 7-а мостова полурота — на 29-и май въ Сарж Шабанъ, дето да се присъедини къмъ 9-а мостова полурота; Продоволственияттъ транспортъ — на 4-и юний въ Сѣръ; 2-а, 3-а и 6-а болници — на 3-и юний въ Сѣръ.

На 24-и май даде маршрутъ на 9-а не с. с. паркова полубатарея и на парковата рота, съ разчетъ да стигнатъ на 4-и въ Сѣръ, като оставятъ бойнитѣ припаси да бѫдатъ пренесени по желѣзницата.

Докато пѫтуваше, началникътъ на дивизията получи и приведе въ изпълнение следнитѣ разпореждания отъ Щаба на IV армия: На 27-и май, отъ Дойранъ: Командирътъ на 1-а бригада да остане съ щаба си въ Струмица и да охранява похода съ 14-и и 26-и полкове. На 28-и май, отъ Радовишъ: Насоченитѣ за Дойранъ полски батареи да се разтоварятъ въ Дойранъ съ нуждното пехотно прикритие, и оттамъ да вървятъ за Щипъ; другитѣ части да се разтоварятъ въ Демиръ Хисаръ и да вървятъ за Щипъ по долината на р. Струмица. Телеграфира на командира на 1-а бригада да предаде охранението на командира на 2-а бригада, а той, съ 26-и полкъ, дветѣ планински и три полски батареи, да върви за Щипъ. На 29-и май разпореди 49-и полкъ да върви за гр. Струмица, а 50-и полкъ — за Костурино, и тамъ да чакатъ.

На 31-и май началникътъ на дивизията пристигна въ Щипъ, дето получи отъ командуващия IV армия заповѣдъ да заеме съ дивизията си района на 8-а дивизия (Облешово — Чишиновци — Соколарци — Улярци). Предъ този районъ да заеме и укрепи позиция. На рѣка Брѣгалница, за свръзка съ пѫтя, който върви по лѣвия брѣгъ, да се направятъ мостове за всѣка бригада.

Началникътъ на дивизията разпореди 1-а бригада да тръгне само съ 26-и полкъ и дветѣ планински батареи отъ Радовишъ за Облешово, дето да стигне на 1-и юний и да заеме и укрепи позиция. 13-и полкъ, понеже е заразенъ отъ холера, да остане на р. Дринъ, а 1-о с. с. полско артилер. отдѣление да остане въ Радовишъ.

На 1-и юний Щабътъ на дивизията стигна въ Кочани и оттамъ предаде заповѣдьта на командуващия IV армия: 2-а бригада да предаде охранението на 3-а бригада и да замине за Чишиновци, 2/7-о с. с. артилер. отдѣление да тръгне за Теранци, дето да стигне на 4-и юний. Отъ Маденъ къмъ него да се присъедини и 1/7-о с. с. артилер. отдѣление. По сѫщия пѫть да върви и 3/7-о с. с. артилер. отдѣление.

За превозването на частитѣ, които бѣха при Деде Агачъ, по желѣзницата даде следното разписание:

25-и май — 1-и влакъ — обозътъ на 22-и полкъ (2-и ешелонъ),
2-и влакъ — една полска с. с. батарея,
3-и влакъ — обозътъ на 49-и полкъ (1-и ешелонъ);
26-и май — 1-и влакъ — Щабътъ на дивизията и Телеграфната полурота,
2-и влакъ — обозътъ на 22-и полкъ (3-и ешелонъ),
3-и влакъ — обозътъ на 50-и полкъ (1-и ешелонъ);
27-и май — 1-и влакъ — една полска с. с. батарея отъ 7-и артилер. полкъ,
2-и влакъ — обозътъ на 49-и полкъ (2-и ешелонъ),
3-и влакъ — обозътъ на 50-и полкъ (2-и ешелонъ);
28-и май — 1-и влакъ — обозътъ на 49-и полкъ (3-и ешелонъ),
2-и влакъ — обозътъ на 50-и полкъ (3-и ешелонъ),
3-и влакъ — една полска с. с. батарея;
29-и май — 1-и влакъ — една полска с. с. батарея,
2-и влакъ — една полска с. с. батарея,
3-и влакъ — една полска с. с. батарея;
30-и май — 1-и влакъ — Нестроевиятъ взводъ на 7-и артилер. полкъ,
2-и влакъ — Дивизионниятъ лазаретъ,
3-и влакъ — една не с. с. полска батарея отъ 9-и артилер. полкъ;
31-и май — три влака съ съ три не с. с. полски батареи отъ 9-и артилер. полкъ;
1-и юний — 1-и влакъ — една не с. с. полска батарея,
2-и влакъ — Нестроевиятъ взводъ на 9-и артилер. полкъ,
3-и влакъ — 7-и дивиз. инженеренъ паркъ.

На 23-и май 22-и полкъ се натовари на параходитѣ „Борисъ“ и „Варна“ и вечерьта се разтовари въ Кавала. На 24-и по сѫщия начинъ се пренесе 49-и полкъ, а на 25-и — 50-и полкъ. На следния день следъ пристигането въ Кавала полковетѣ тръгваха за Драма, дето пристигаха на втория день и веднага заминаваха по желѣзницата за Дойранъ, обаче, поради недостигъ отъ влакове[1]), 49-и полкъ не можа да се натовари навреме, поради което

[1]) Единъ чифтъ влакове отъ шестѣ, които се отпускаха, се употрѣбяваше за превозване на храни.

началникътъ на дивизията помоли телеграфически командуващия армията да спре временно 2-а дивизия, понеже въ Драма сж се събрали 49-и и 50-и полкове. 22-и полкъ се разтовари по ешелонно въ Дойранъ и оттамъ пакъ по ешелонно замина за Струмица, дето на 29-и май се събра цѣлиятъ полкъ. Тукъ полкътъ получи заповѣдь да смѣни 26-и полкъ и зае съ 1-а дружина линията Требично — Еленица, а съ 2-а — Еленица — Попчево, а 3-а и 4-а дружини се разположиха на бивакъ южно отъ Велюса.

Смѣненията 26-и полкъ, 1/7-о с. с. полско и 1/2-о с. с. планинско артилерийски отдѣления на 30-и тръгнаха по ешелонно, вечерьта пренощуваха въ Калугерица, а на следния день стигнаха въ Облешово, дето се разположиха на бивакъ.

На 27-и започна превозването на 49-и полкъ, и на 29-и въ 11 ч. пр. пл. цѣлиятъ полкъ се събра въ Дойранъ. На 30-и май полкътъ, заедно съ 4/7-а и 8/7-а с. с. батареи, които бѣха пристигнали по желѣзницата, тръгна, пренощува въ Раброво и на следния день стигна въ Струмица.

На 1-и юний полкътъ почива. Въ 9 ч. и 30 м. сл. пл., всрѣдъ тишината, която владѣеше на бивака, се чу подсвиркване и викове „ура“ — въоржжени войници насила караха всички войници да се бунтуватъ, и да викатъ, че не искатъ да воюватъ. Войницитѣ, които не искаха да се бунтуватъ, бѣха принудени да се криятъ и да се спотайватъ. По този начинъ по-голѣмата часть отъ първитѣ три дружини бѣ увлѣчена въ бунта. 4-а дружина и 8-а рота се спотаиха, и не се присъединиха къмъ бунтовницитѣ. Бунтовницитѣ буйствуваха до 3 ч. следъ полунощь. Следъ това се прибраха въ палаткитѣ си и се успокоиха.

Съгласно заповѣдьта отъ началника на дивизията, на 2-и юний 49-и полкъ тръгна да смѣни 22-и полкъ, като заеме линията на охранението. Когато командирътъ на последния полкъ се научи, че 49-и полкъ се е бунтувалъ, той, за да попрѣчи на войницитѣ отъ неговия полкъ да узнаятъ за бунта, прати на командира на 49-и полкъ молба да не довежда полка си за смѣна, а да го води право за Радовишъ. Въпрѣки това, 49-и полкъ бѣ доведенъ. Тогава командирътъ на 22-и полкъ заповѣда дружинитѣ да заминатъ, безъ да дочакатъ 49-и полкъ, а за смѣна да останатъ само дружиннитѣ командири и по единъ офицеръ отъ рота. По този начинъ войницитѣ отъ 1-а, 3-а и 4-а дружини не влѣзоха въ досѣгъ съ 49-и полкъ, обаче 2-а дружина бѣ заварена отъ 49-и полкъ, и се зарази съ бунтарство.

Полкътъ тръгна по дружинно за мѣстото, опредѣлено за съсрѣдоточаване. Вечерьта стигна, и се разположи на бивакъ въ с. Калугерица.

Къмъ 9 ч. сл. пл. отъ бивака на 2-а дружина се чуха свиркания и викове: „Ставайте да вървимъ! Ура!“. Командиратъ на полка заповѣда на групата офицери, които бѣха около него, да отидатъ при ротитѣ си, и подаде тревога. Самъ той се спустна къмъ 2-а дружина, дето завари една тълпа, която отиваше къмъ другитѣ дружини съ викове: „Да вървимъ! Вдигайте палаткитѣ!“ и пр. Командиратъ на полка се помжчи съ увещания и заплашвания да ги усмири, но не успѣ. Тълпата тръгна къмъ другитѣ дружини, и, съ изстрели, заплашвания и викове: „Да вървимъ за България!“ вдигнаха и другитѣ войници. Вѣрнитѣ войници се трупаха около ротнитѣ си командири, и питаха какво да правятъ. За да избѣгнатъ кръвопролитие, ротнитѣ командири не искаха да употрѣбятъ оржжие. Поради това бунтовницитѣ вдигнаха по-голѣмата часть отъ войницитѣ и тръгнаха, като държеха подъ конвой онѣзи, които не съчувствуваха на бунта. При все това около 800—900 души се укриха, и останаха при Щаба на полка. Бунтовницитѣ, на пжть за България, стигнаха, и се разположиха на бивакъ на три-четири клм. отъ Радовишъ.

На 3-и юний сутриньта подофицери, избѣгали отъ бивака, съобщиха на командира на полка, че бунтовницитѣ устроили митингъ, на който взели решение да не пускатъ при себе си никой офицеръ, освенъ командира на полка, а даже искали да го викатъ.

Къмъ 9 ч. командиратъ на полка отиде въ Радовишъ, за да докладва на командуващия армията за случката, и нарочно мина край бивака на бунтовницитѣ. Щомъ се появи, шумътъ на бивака утихна. На поздрава му тѣ отговориха съ необикновено силенъ гласъ. Единъ войникъ му прочете резолюцията, взета на митинга, която се заключаваше въ желанието имъ да нѣма война. Той ги посъветва да се разкаятъ, за което ще ходатайствува да не ги наказватъ. Като се върна, намѣри бунтовницитѣ строени, и подофицеръ Медаровъ командува „мирно“. Той имъ говори около единъ часъ и ги убеди, когато полкътъ мине край бивака, да влѣзатъ въ общия строй. На следния день полкътъ тръгна, и, когато мина край лагера на бунтовницитѣ, тѣ влѣзоха въ строя мълкомъ. На минаване край Радовишъ, командуващиятъ IV армия поздрави и пропустна полка.

Вечерьта полкътъ стигна въ Кочница. На 5-и полкътъ продължи пѫтуването си. Тъй като въ 1-а дружина бѣ се появила холера, командирътъ на полка я изолира, като я остави въ Кучешино, а на другитѣ дружини заповѣда да отидатъ въ Борилчево. Като предположиха, че ги отдѣлятъ, за да бѫдатъ наказани, войницитѣ пакъ се разбунтуваха, но, като разбраха причината, усмириха се. На 6-и юний полкътъ стигна, и се разположи на бивакъ при Кочани.

50-и полкъ начена да се превозва на 29-и май и на следния день презъ нощьта се събра цѣлиятъ въ Дойранъ. На 31-и тръгна и вечерьта нощува въ Кара Оглари, а на 1-и юний стигна въ Костурино, дето се разположи на бивакъ.

2/7-о с. с. артилер. отдѣление на 31-и май се събра въ Струмица. Оттамъ тръгна на 2-и юний, по маршрутъ Радовишъ—р. Дринъ — Аргюлица — Теранци — Якимово — Оризари, дето се разположи на бивакъ.

3/7-о с. с. артилер. отдѣление получи заповѣдь да се разтовари въ Демиръ Хисаръ, и да пѫтува по маршрутъ моста на Струма — Ново Село — Покрайчево — Радовишъ — р. Дринъ — Аргюлица — Теранци. Въ последното село отдѣлението се събра на 6-и юний, а на следния день се премѣсти при Кочани, дето се разположи на бивакъ.

9-и не с. с. артилер. полкъ на 1-и юний изпрати конетѣ си по обикновенъ пѫть за Демиръ Хисаръ, дето пристигнаха на 11-и юний. На 9-и 'личнията съставъ и материалната часть се натовариха на два влака, и на 11-и се разтовариха въ Демиръ Хисаръ. На 12-и полкътъ тръгна по маршрутъ Петричъ — Сѣкирникъ — почивка — Покрайчево — Тополица, дето стигна на 16-и, когато войната бѣше започнала.

14-и полкъ бѣ смѣненъ отъ охранение отъ 50-и полкъ на 2-и юний, и още сѫщия день въ 2 ч. сл. пл. тръгна по маршрутъ Струмица — Радовишъ — Кочница — Чишиновци. На 2-и вечерьта полкътъ нощува при Струмица, на бивакъ, ограденъ съ постове, за да се предпази отъ холерата, която върлуваше въ града. Къмъ полка се присъедини Парковиятъ взводъ, но бѣ изолиранъ, защото и въ него се появи холера. На 3-и, когато полкътъ бѣ стигналъ между Дукатино и Калугерица, 'получи се известие, че 22-и полкъ се разбунтувалъ; последва заповѣдь полкътъ да остане тамъ на бивакъ. Вечерьта се получи известие, че бунтовницитѣ ще нападнатъ полка и ще стрелятъ, ако не се присъедени къмъ тѣхъ. Поради това бѣ поставено охранение.

На 4-и полкътъ тръгна за Радовишъ задъ 22-и полкъ. Но, тъй като 22-и полкъ бѣ заразенъ отъ холера, 14-и полкъ мина предъ него и тръгна по пѫтя презъ Почивало. На 5-и стигна въ Чишиновци, и се разположи на бивакъ. На 6-и юний, както се каза, 22-и полкъ се разбунтува повторно. Появи се струпване и брожение и въ 14-и полкъ. Офицеритѣ веднага се пръснаха да ги увещаватъ. Отначало войницитѣ не искаха и да чуятъ, но после се разотидоха. На 7-и юний полкътъ се премѣсти при Исти Баня.

7-а пионерна дружина (една и половина пионерни роти, Инженерниятъ паркъ и Мостовата полурота) бѣ разположена на бивакъ при Ипсала, дето поддържаше понтонния мостъ на Марица и шосето. Телеграфната полурота бѣше въ Коджа Чешма. Съгласно разпорежданията на началника на дивизията, дружината, безъ Мостовата полурота, на 19-и май тръгна и вечерьта пренощува въ Фере, а на следния день стигна, и се разположи на бивакъ при Деде Агачъ. На 22-и пристигнаха 7-а телеграфна и 9-а мостова полуроти. 1-а пионерна рота замина по желѣзницата за Дойранъ, оттамъ по обикновенъ пѫть продължи пѫтя си за Радовишъ, дето пристигна на 27-и май, разположи се по квартири, и започна да строи десеть полски фурни и да поправя пѫтищата. На 5-и юний половината отъ ротата бѣ изпратена въ Кочани да строи фурни. Щабътъ на дружината, полуротата отъ 2-а пионерна рота и 9-а мостова полурота на 23-и май заминаха по обикновенъ пѫть, на 29-и стигнаха въ Окчиларъ, и започнаха да строятъ мостъ на сваи; пристигна отъ Ипсала презъ Деде Агачъ и 7-а мостова полурота, която на 30-и замина презъ Кавала — Драма — Демиръ Хисаръ за Кочани. На 1-и юний сутриньта мостътъ на Места, дълъгъ 120 метра, бѣ свършенъ, и обозитѣ започнаха да минаватъ презъ него. По сѫщия пѫть на 2-и замина Щабътъ на дружината и пионерната полурота, а на 5-и — 9-а мостова полурота. Тѣ пристигнаха въ Гърдевци на 11-и и 15-и. 7-а мостова полурота започна да строи мостъ надъ Брѣгалница при Теранци, а 9-а — при Борилчово.

Инженерниятъ паркъ на 17-и юний бѣ стигналъ въ Радовишъ, обаче, какъ е пѫтувалъ, — нѣма сведения.

7-и дивиз. огнестреленъ паркъ, разположенъ на бивакъ при Деде Агачъ, на 24-и май изпрати по желѣзницата бойнитѣ припаси, а съ колата тръгна по обикновения пѫть Деде Агачъ — Ялж Дере — Демиръ Бейли — Гюмюрджина — Иенидже —

Окчиларъ — Сарж Шабанъ — Кавала — Драма — Сѣръ — Демиръ Хисаръ. Въ последния градъ Паркътъ получи новъ маршрутъ — намѣсто презъ Дойранъ, да върви презъ Горна Джумая за Кочани. Натовари бойнитѣ припаси и, презъ Рупелъ — Св. Врачъ — Горна Джумая — Царево Село, на 13-и юний стигна въ Якимово.

7-и дивиз. продоволственъ транспортъ тръгна на 19-и май отъ бивака при Кара Челж по обикновенъ пѫть презъ Кешанъ — Ипсала — Мерхамлж — Гюмюрджина — Скеча — Окчиларъ, дето пристигна на 29-и май и престоя до 1-и юний, докато се устрои превозването презъ Места и докато се пренесе Огнестрелниятъ паркъ[1]). По-нататъкъ Транспортътъ следва пѫтя на Огнестрелния паркъ и на 15-и юний стигна въ Царево Село[2]).

Пренасянето на 2/4-а бригада. — На 22-и май 2/4-а бригада бѣше разположена на бивакъ при ж.-п. ст. Чорлу; къмъ нея бѣха придадени: 3/5-о с. с. артилер. отдѣление, парковитѣ взводове, едно отдѣление отъ Продоволствения транспортъ, 2-о отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ, 2-а и 6-а полски болници; тѣ се бѣха разположили на бивакъ при ж.-п. ст. Муратли. Бригадата и придаденитѣ къмъ нея части бѣха готови за превозване по желѣзницата.

На 23-и май бѣ съобщено на бригадата, че влиза въ състава на IV армия, като ѝ се опредѣли пѫть за движение отъ ж.-п. станции Чорлу и Муратли по желѣзницата до Костенецъ-Баня; оттамъ презъ Самоковъ — Дупница за Кочани. Съ наредба командиръ̀тъ на бригадата уреди превозването по желѣзницата, а за движение на частитѣ, следъ слизането имъ на Баня-Костенецъ, даде маршрутъ Самоковъ — южно отъ Краинци — източно отъ Бобошево — почивка — воденицитѣ при р. Клисура — западно отъ Гърлѐно — Кочани.

На 24-и започна превозването на 8-и полкъ въ петь ешелона. Първиятъ ешелонъ тръгна отъ Чорлу въ 8 ч. и 23 м. пр. пл., а последниятъ — на 25-и въ 2 ч. и 10 м. сл. пладне. Веднага следъ него, въ 8 ч. сл. пл., тръгна първиятъ ешелонъ отъ 31-и полкъ; другитѣ ешелони тръгнаха на 26-и и 27-и май.

Едновременно съ пехотнитѣ полкове, замина и 3/5-о с. с. артилер. отдѣление отъ Муратли: 5-а батарея — на 24-и въ 6 ч. сл. пл., 6-а батарея — на 25-и въ 4 ч. и 30 м. пр. пл. и 9-а батарея — на 26-и въ 4 ч. и 30 м. пр. пладне.

[1]) Първитѣ взводове се прехвърлиха презъ Места съ салове, а другитѣ минаха по новопостроения мостъ.

[2]) Нѣма сведения какъ сж пѫтували санитарнитѣ учреждения

Ешелонитѣ, следъ като се разтоварваха на ж.-п. ст. Баня-Костенецъ, заминаваха веднага за Долна Баня, дето се разполагаха на почивка. 8-и полкъ тръгна по дадения маршрутъ на 27-и, 3/5-о с. с. артилер. отдѣление — на 28-и и 31-и полкъ и Щабътъ на бригадата — на 29-и май.

Между това, на 29-и май вечерьта отъ Щаба на действуващата армия последва заповѣдь: Бригадата временно да остане въ Дупница, въ подчинение на началника на 4-а дивизия, която пъкъ остава временно въ разпореждане на Главното командуване. Когато получи тази заповѣдь, командиръ̀тъ на бригадата, съ 31-и полкъ, бѣ стигналъ въ Самоковъ. Той веднага разпореди 8-и полкъ, които бѣ стигналъ въ Бобошево, и 3/5-о с. с. артилер. отдѣление, което бѣ стигнало въ Дупница, да останатъ на мѣстата си, а той, съ 31-и полкъ, на 30-и май, продължи пѫтя и на следния день стигна въ Дупница. Тукъ, по разпореждане на Главното командуване още отъ 10-и май, бѣха пристигнали 8-а и 31-а допълняващи дружини, и съ тѣхъ бѣха попълнени 8-и и 31-и полкове.

На 4-и юний, по заповѣдь отъ Главното командуване, бригадата отново излѣзе отъ състава на 4-а дивизия, влѣзе въ състава на IV армия, продължи похода си и стигна: 8-и полкъ — въ Вилямзино (Делиямзино), 3/5-о с. с. артилер. отдѣление — въ Кочериново, 31-и полкъ — въ Бобошево и административнитѣ учреждения — въ Дупница. На 5-и юний 8-и полкъ стигна въ Царево Село, 3/5-о с. с. артилер. отдѣление — въ Звигоръ, 31-и полкъ — при р. Клисура, като остави една дружина въ Горна Джумая. Командиръ̀тъ на бригадата получи заповѣдь отъ Щаба на IV армия да съсрѣдоточи бригадата въ района Виница — Оризари. Той разпореди: на 6-и юний 31-и полкъ да стигне въ Гърлено, а 8-и полкъ и артилерийското отдѣление да се разположатъ при Виница, парковитѣ взводове и Продоволственията транспортъ да стигнатъ въ Царево Село, Отдѣлението отъ бригадния лазаретъ на 6-и да стигне до р. Клисура, а на 7-и — въ Гърлено. На означенитѣ дни частитѣ заеха мѣстата си въ зоната на съсрѣдоточаването.

Пренасянето на 2-а дивизия. — 2-а дивизия охраняваше морския брѣгъ: 1-а бригада съ 1/3-а и 3/3-о с. с. полски 2/3-о и 3/3-о с. с. планински артилерийски отдѣления — срещу Булаиръ; 3-а бригада съ 27-и полкъ — отъ Кавакъ Дере до Лимна Бурну; 2-а бригада съ 2/3-о с. с. артилер. отдѣление — отъ Родосто до Ерекли, 39-и полкъ — въ Кавакъ. На 18-и май

началникътъ на дивизията получи по телеграфа заповѣдьта дивизията да замине презъ Кешанъ и Ипсала за Сѣръ. Той опредѣли маршрути за съсрѣдоточаване на бригадитѣ около Ипсала.

Щабътъ на 3-а бригада на 19-и отиде отъ Шаркьой въ Еникьой. Тамъ се събра и 27-и полкъ. На 20-и май 39-и полкъ тръгна отъ Кавакъ и нощува на петь клм. северозападно отъ Дорханъ, а Щабътъ на бригадата и 27-и полкъ се спрѣха при Дорханъ. На 22-и бригадата тръгна: 2-а полска болница въ 3 ч. пр. пл., 2/3-о с. с. планин. артилер. отдѣление — въ 5 ч. пр. пл., а следъ него — 39-и и 27-и полкове, и вечерьта стигна въ Мерхамлж.

Отъ 1-а бригада, 9-и полкъ съ 1/3-о и 3/3-о с. с. артилерийски отдѣления тръгнаха на 20-и май въ 7 ч. пр. пл. отъ началното мѣсто — каменниятъ мостъ при с. Кавакъ. Следъ него тръгна 21-и полкъ съ дветѣ планински артилерийски отдѣления. Преходътъ бѣше малъкъ — 16 клм., и бригадата стигна при Коджа Чешма. На 21-и, въ сжщия редъ, бригадата стигна при с. Теке, а на 22-и, като имаше начело 21-и полкъ съ планинскитѣ батареи, стигна къмъ 3 ч. сл. пл. при Ипсала. Походътъ бѣше тежъкъ. Отъ 9-и полкъ имаше 510, а отъ 21-и — 780 души съ подбити крака.

Командирътъ на 2-а бригада разпореди: Дветѣ дружини отъ 40-и полкъ и батареята да тръгнатъ отъ Ерекли на 19-и по маршрутъ Газиолу — Айнарджикъ — Куюджикъ — Булгаркьой и на 23-и да стигнатъ Хайдарлж; Продоволственията транспортъ, Интендантската полурота и 3-а полска болница да тръгнатъ на 20-и за Айнарджикъ и да следватъ по сжщия маршрутъ; Щабътъ на бригадата, съ другитѣ части, да тръгне на 19-и за Айнарджикъ, и да вървятъ по сжщия маршрутъ. Частитѣ отъ Родосто тръгнаха, като изпратиха напредъ кухнитѣ, батареитѣ и картечнитѣ роти. Отъ Айнарджикъ бригадата тръгна въ колона: 40-и полкъ, 28-и полкъ, 2/3-о с. с. артилер. отдѣление, Огнестрелниятъ паркъ, Бригадниятъ лазаретъ и домакинскиятъ обозъ. Презъ следнитѣ два деня бѣха изпратени напредъ артилерийското отдѣление съ обоза му, Огнестрелниятъ паркъ и Лазаретътъ, подъ общото началство на командира на отдѣлението, следъ тѣхъ се движеха двата полка, а задъ тѣхъ — обозътъ имъ. По този начинъ бригадата стигна въ Ипсала. Дветѣ дружини и батареята отъ Ерекли, Продоволственията транспортъ, Интендантската полурота и 3-а полска болница пжтуваха на единъ преходъ задъ бригадата.

Въ Ипсала началникътъ на дивизията получи заповѣдьта да насочи дивизията си къмъ Деде Агачъ, отдето да се превози по море до Кавала. Съ наредба той даде на бригадитѣ маршрути за похода къмъ Деде Агачъ. Бригадитѣ, безъ да починатъ въ Ипсала, на 23-и продължиха похода си.

3-а бригада тръгна отъ Мерхамлж и вечерьта стигна въ с. Лъджа, дето трѣбваше да нощува, но, тъй като 50-и полкъ бѣ останалъ да нощува тамъ, нѣмаше мѣсто за бригадата, поради което полковетѣ, следъ като вечеряха, отидоха при близкото село Шахинлеръ. Походътъ, поради горещината, бѣше тежъкъ — имаше много изостанали. На 24-и, въ сжщия редъ, бригадата стигна при Деде Агачъ, дето се разположи на бивакъ. Отъ Ипсала 1-а бригада тръгна на 23-и май въ 5 часа, а 2-а — въ 7 ч. пр. пладне. 1-а бригада имаше начело 21-и полкъ съ дветѣ планински отдѣления, а задъ него — 9-и полкъ съ полскитѣ отдѣления и после — обозитѣ и всички учреждения. 2-а бригада имаше начело 40-и полкъ, а задъ него — артилерийското отдѣление, 28-и полкъ, обозитѣ и учрежденията. Блатистата мѣстность забави грамадната колона, а преминаването презъ понтоннитѣ мостове я забави още повече. Голѣма задържка направи артилерията, защото трѣбваше да се прекарватъ презъ моста на ржце поотдѣлно преднитѣ и заднитѣ ходове. При все това, бригадитѣ къмъ 5 ч. сл. пл. стигнаха при Фере, а на следния день — при Деде Агачъ. Дветѣ дружини и батареята отъ Ерекли, заедно съ придаденитѣ къмъ 2-а бригада служби, стигнаха при Деде Агачъ на 25-и май.

Дивизията се разположи на бивакъ около Деде Агачъ. Споредъ заповѣдьта отъ Щаба на действуващата армия, строевитѣ части трѣбваше да се превозятъ по море, а другитѣ — по желѣзницата. Началникътъ на дивизията съ заповѣдь и наредби устрои превозването по море и по желѣзницата.

На 26-и май въ 5 ч. и 15 м. пр. пл. започна да се товари на руския параходъ „Иерусалимъ“ Щабътъ на 2-а бригада и 28-и полкъ, безъ Картечната рота и безъ обоза и конетѣ; кухнитѣ бѣха взети, но безъ колà и коне. Параходътъ бѣше на 500 метра отъ брѣга, и всѣка дружина се товарѣше на мауни. Въ 7 ч. параходътъ бѣ натоваренъ, въ 9 ч. и 30 мин. тръгна, а въ 4 ч. стигна Кавала, и се разтовари за три и половина чàса. Полкътъ нощува на бивакъ западно отъ града.

На 27-и май полкътъ тръгна за Драма и нощува въ Доксатъ. Всички офицери бѣха пеша, поради което дисциплината

много страдаше. Кухнитѣ бѣха возени на реквизирани колà, и вечерьта бѣ дадена топла храна, но не на всички роти, поради което въ нѣкои роти се появи негодуване, което къмъ 9 ч. сл. пл. се изрази съ една силна демонстрация, като викаха: „Чорба, чорба!“ [1]). Следъ кратко време, обаче, се усмириха, и си легнаха. Картечната рота, яздитнитѣ коне и останалитѣ хора отъ полка — всичко 400 души и 140 коня — на 26-и май се натовариха на парахода „Борисъ“, въ 9 ч. сл. пл. тръгнаха и въ 8 ч. пр. пл. на 27-и стигнаха въ Кавала, и се разположиха на бивакъ. 40-и полкъ на 27-и сутриньта се натовари на парахода „Иерусалимъ“, и въ 8 ч. пр. пл. тръгна, а пристигна и се стовари въ Кавала въ 4 ч. сл. пладне. Веднага следъ заминаването на полка, наченаха да се товарятъ на парахода „Варна“ Картечната рота на 40-и полкъ и две роти отъ 9-и полкъ, и въ 10 часа вечерьта заминаха, а на 28-и сутриньта пристигнаха въ Кавала. Дружинитѣ отъ 28-и полкъ на 28-и май пристигнаха въ Драма. Появиха се десетина случаи отъ холера, но бѣха взети строги мѣрки, и болестьта се ограничи. 40-и полкъ пѫтува на 28-и и 29-и за Драма по сѫщия начинъ, както и 28-и полкъ, и се разположи на бивакъ при желѣзо-пѫтната станция.

На 30-и май бригадата започна да се превозва по желѣзницата за Дойранъ. 28-и полкъ се натовари на три влака. Първиятъ тръгна въ 6 ч. сл. пл., вториятъ и третиятъ — на следния день. Още докато пѫтуваше бригадата, получи се заповѣдь отъ Главното командуване: Дивизията, намѣсто въ Дойранъ, да се разтовари въ Демиръ Хисаръ, и оттамъ да върви по обикновенъ пѫть. Освенъ това, началникътъ на дивизията разпореди: 40-и полкъ да отиде въ 3-а бригада, а 27-и полкъ да мине въ 1-а бригада. 27-и полкъ натовари на 29-и четиритѣ си дружини съ кухнитѣ на парахода „Иерусалимъ“ и тръгна отъ Деде Агачъ въ 6 ч. и 30 м. пр. пл., и сѫщия день се разтовари въ Кавала. Картечната рота, яздитнитѣ коне, конетѣ на кухнитѣ и лекиятъ офицерски багажъ бѣха превозени съ парахода „Варна“ на следния день, и цѣлиятъ полкъ тръгна отъ Кавала въ 4 ч. сл. пл. и пренощува въ Бадемли Чифликъ. На следния день — 31-и май — получи заповѣдь да замине веднага за Драма и да влѣзе въ разпореждането на командира на 2-а бригада. Полкътъ тръгна въ 7 ч. и 45 м. сл. пл. и пристигна въ 5 ч. пр. пл. на 1-и юний, и се разположи при желѣзо-пѫтната станция да

[1]) Въ дневника бригадниятъ командиръ пише, че викали „Хлѣбъ и вода“, понеже хлѣбътъ билъ мухлясалъ.

чака композирането на влакове. Още сѫщия день заминаха два влака, а на следния — още единъ влакъ. На 2-и юний вечерьта цѣлиятъ полкъ бѣ събранъ на бивакъ при Демиръ Хисаръ. Между това, 28-и полкъ сѫщия день — 2-и юний — тръгна отъ Демиръ Хисаръ и вечерьта стигна въ Петричъ, на 3-и — въ Ново Село, на 4-и — въ Сушица, а на 5-и стигна при Радовишъ, и, за предпазване отъ холерата, се разположи по дружинно на бивакъ при Иново.

Къмъ 9 ч. сл. пл., подстрекавани отъ агитатори, изпратени отъ полковетѣ, които по-преди се бѣха бунтували, войницитѣ направиха шумна демонстрация предъ началницитѣ си, като заявиха, че не искатъ да воюватъ, и негодуваха противъ офицеритѣ, които ги били. Чакъ сутриньта полкътъ се усмири, следъ като командирътъ на полка отстрани командира на 11-а рота.

По сѫщия маршрутъ тръгна отъ Демиръ Хисаръ на 3-и юний 27-и полкъ и пристигна въ Радовишъ, като се разположи на бивакъ при чифлика южно отъ града.

Придаденото къмъ бригадата 2/3-о с. с. артилер. отдѣление пѫтуваше въ сѫщото време по желѣзницата. 4-а батарея се натовари на ж.-п. ст. Деде Агачъ, и на 1-и юний привечерь тръгна, и се разтовари въ Демиръ Хисаръ на следния день вечерьта. На следния день батареята тръгна и нощува въ Петричъ, заедно съ 27-и полкъ. 5-а батарея тръгна на 2-и привечеръ, разтовари се въ Демиръ Хисаръ въ 1 ч. сл. пл. на 3-и, въ 3 ч. сл. пл. тръгна и вечерьта настигна 4-а батарея въ Петричъ. По-нататъкъ дветѣ батареи пѫтуваха заедно; на 4-и нощуваха въ Сѣкирникъ (Сѣкеришко), на 5-и — въ Орѣховица, а на 6-и стигнаха при Радовишъ. 6-а батарея тръгна отъ Деде Агачъ на 3-и юний; пѫтува по сѫщия начинъ, и на 7-и стигна при Орѣховица. Тамъ се бѣ премѣстила по хигиенни съображения и 4-а батарея.

Веднага следъ 2-а бригада, тръгна 1-а бригада. На 27-и май, заедно съ последнитѣ части отъ 2-а бригада, се превозиха съ парахода „Варна“ въ Кавала две роти отъ 9-и полкъ. На 28-и се натовари и превози съ парахода „Иерусалимъ“ останалата часть отъ 9-и полкъ и една рота отъ 21-и полкъ. Сѫщия день параходътъ „Борисъ“ превози Щаба на бригадата, Картечната рота на 9-и полкъ и една рота отъ 21-и полкъ. Презъ нощьта срещу 29-и другата часть отъ 21-и полкъ се натовари на парахода „Сицилия“, и сутриньта се стовари въ Кавала. Докато се стоварваше, бригадата получи заповѣдь да се съсрѣдоточи въ Доксатъ, дето да чака редъ за превозване по желѣзницата. Командирътъ

на бригагата направи потрѣбнитѣ разпореждания. 9-и полкъ тръгна на 29-и въ 4 ч. сл. пл., вечерьта стигна при разв. Александросъ. На следния день 9-и полкъ стигна въ Доксатъ, а 21-и — при разв. Александросъ. Тъй като бригадата трѣбваше да чака много време, Главното командуване заповѣда бригадата да продължи по обикновенъ пѫть. Бригадата тръгна на 31-и май по маршрутъ Алистратикъ — Порна — чифлика западно отъ Сересъ — Демиръ Хисаръ — дневка.

До Сѣръ вървѣше 9-и полкъ начело, отъ Сѣръ — 21-и полкъ. Горещото време и ограниченията, които се вземаха противъ върлуващата въ околностьта холера, правѣха похода твърде тежъкъ — последнитѣ два деня имаше много изостанали. Появиха се съмнителни холерични случаи. На 3-и юний бригадата замина за Демиръ Хисаръ и нощува въ Вѣтърна; на 4-и юний бригадата денува тамъ.

Презъ нощьта се получи заповѣдь отъ началника на дивизията: 9-и полкъ, съ пристигналата по желѣзницата артилерия, да тръгне на 5-и юний. Ако ли е пристигналъ обозътъ и на 21-и полкъ, и той да тръгне. Тъй като бѣ пристигналъ само обозътъ на 9-и полкъ, той тръгна на 5-и. На 6-и, по заповѣдь отъ Щаба на дивизията, тръгна и 21-и полкъ, безъ да дочака обоза си. Маршрутътъ, даденъ отъ началника на дивизията, бѣ Петричъ — Ново Село — Сушево — Радовишъ. 9-и полкъ изпълни маршрута. Движението следъ пладне, поради горещината и праха, бѣше много уморително — имаше много изостанали, които се прибраха на бивакъ при Радовишъ на следния день. Появиха се съмнителни холерни случаи. 21-и полкъ пѫтува по сѫщия начинъ и стигна въ Радовишъ единъ день по-късно — на 9-и юний. Командиратъ на бригадата пѫтуваше съ 21-и полкъ. По пѫтя той получи заповѣдь: Отъ Радовишъ да продължи похода и да достигне съ 9-и полкъ Шопури, а съ 21-и полкъ — Брѣстъ. Обаче, по заповѣдь на командуващия IV армия, поради голѣмата умора, бригадата остана при Радовишъ нѣколко деня да се отмори и да събере изостаналитѣ.

Придаденото къмъ бригадата 1/3-о с. с. артилер. отдѣление се превози отъ Деде Агачъ по желѣзницата до Демиръ Хисаръ. 1-а батарея тръгна на 3-и юний, и се разтовари въ Демиръ Хисаръ на 5-и сутриньта. Въ 9 ч. пр. пл. тръгна по пѫтя на 9-и полкъ и на 8-и стигна при Тополница. 3-а батарея тръгна въ 1 ч. пр. пл. на 4-и юний, разтовари се въ Демиръ Хисаръ на 5-и, сѫщия день въ 4 ч. сл. пл. тръгна за Радовишъ и на

8-и стигна при 1-а батарея. 2-а батарея тръгна на 4-и юний. По пѫтя локомотивътъ се повреди, и влакътъ чака при Гюмюрджина цѣла нощь, докато дойде другъ локомотивъ. На 6-и юний преди пладне се разтовари при Демиръ Хисаръ, и веднага тръгна за Радовишъ. На 8-и юний стигна при 1-а батарея. На 15-и бригадата тръгна да заеме опредѣленото ѝ мѣсто.

Отъ 3/2-а бригада, 39-и полкъ, който броеше всичко седемь роти, се пренесе заедно съ другитѣ части, и на 31-и май се събраха шесть роти и Щабътъ на бригадата въ Кавала, а една рота и 40-и полкъ — въ Драма. Тукъ бригадата получи заповѣдь да отиде въ Демиръ Хисаръ по обикновенъ пѫть, както бѣше въ два ешелона.

На 1-и юний полковетѣ тръгнаха: 40-и — отъ Драма, а 39-и — отъ Кавала, по маршрутъ Доксатъ (само за 39-и полкъ) — Ангиста — Сармусакли — Кавакли Чифликъ — Демиръ Хисаръ. Полковетѣ пѫтуваха по маршрути безъ особени случки, хранѣха се редовно и стигнаха въ Демиръ Хисаръ на 4-и и 5-и юний. На 6-и юний пристигнаха отъ Деде Агачъ и обозитѣ.

Тукъ бригадата получи заповѣдь да продължи движението си по обикновенъ пѫть въ единъ ешелонъ. Бригадата тръгна на 7-и юний по маршрутъ Петричъ — Ново Село — Сушево — Радовишъ. Бригадата пѫтува въ една колона. Поради голѣмата горещина и лошия пѫть — намѣста пѣсъчливъ, намѣста безводенъ, пѫтуването бѣше тежко — имаше много изостанали, появи се и холера. На 9-и бригадата стигна: Щабътъ на бригадата и 39-и полкъ (седемь роти) — въ с. Банско, 40-и полкъ — въ Муртино. На 10-и юний, поради липсана вода, 40-и полкъ се премѣсти въ Свидовица, но, понеже холерата взе голѣми размѣри, на 13-и юний се премѣсти въ Габрово.

Придаденото къмъ бригадата 3/3-о с. с. артилер. отдѣление се натовари на влакъ на 5-и юний на ж.-п. ст. Деде Агачъ, на 6-и юний стигна, и се разтовари въ Демиръ Хисаръ. На 7-и тръгна по обикновенъ пѫть, нощува при Рибница, на 8-и стигна при Радовишъ, а на 9-и — въ Орѣховица[1]).

Къмъ 2-а дивизия бѣ придадено и 3/3-о с. с. планин. артилер. отдѣление (6-а и 7-а батареи), но кога и какъ е пѫтувало, не се знае. На 4-и юний то е било при Тополица.

Огнестрелниятъ паркъ на 14-и бѣше въ Орѣховица.

[1]) Дали цѣлото отдѣление е пѫтувало заедно или на части, не се знае.

Дивизионниятъ лазаретъ и 2-а и 4-а полски болници — въ Радовишъ; часть отъ Лазарета и 3-а полска болница бѣха разкрити за лѣкуване холерни въ Банско; 1-а полска болница — въ Демиръ Хисаръ.

Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ — въ Радовишъ.

Щабътъ на дивизията — на бивакъ северно отъ Радовишъ.

Формирането и съсрѣдоточаването на V армия. — Формирането на V армия. — На 9-и май помощникътъ на главнокомандуващия, съ предписание, възложи на началника на 1-а дивизия, генералъ-майоръ Тошевъ, да формира и поеме командуването на I резервна армия; армията ще се състои отъ 1-а и 2-а резервни пехотни дивизии, а всѣка дивизия — отъ три пехотни полка по четири дружини, единъ артилерийски полкъ отъ шесть батареи и една пионерна рота; за кадъръ на дивизиитѣ ще послужи 3/9-а бригада (шесть дружини) и 2/9-о с. с. артилер. отдѣление; за попълване кадритѣ ще послужатъ допълняващитѣ дружини отъ 1-а, 2-а, 7-а и 8-а дивизионни области, две не с. с. 7·5-см. батареи отъ Бургасъ, две не с. с. 7·5-см. батареи отъ Шуменъ, четири 9-фунтови батареи и една 6-дюймова мортирна батарея отъ София[1]); Армията ще бѫде формирана въ София, дето ще се установи и Щабътъ на армията; на командуващия армията бѣ предоставена пълна свобода по реквизиране и набавяне всичко необходимо; назначени бѣха началницитѣ на дивизиитѣ, командиритѣ на полковетѣ и персоналътъ отъ щабоветѣ на армията, дивизиитѣ и полковетѣ.

Щабътъ на армията се формира на 12-и май.

3/9-а бригада, въ съставъ Щабътъ на бригадата, 53-и полкъ (три дружини), 54-и полкъ (три дружини), 2/9-о с. с. артилер. отдѣление, Дивизионниятъ лазаретъ, една полска болница, единъ ешелонъ отъ Дивизионния продоволственъ транспортъ и една хлѣбарска полурота, започна да се превозва отъ Одринъ по желѣзницата на 9-и май. Последнитѣ части пристигнаха въ София на 15-и май.

Допълняващитѣ дружини отъ дивизионнитѣ области бѣха пристигнали, и се бѣха разположили въ селата около София.

Въ предписанието не бѣ означена задачата на армията, но генералъ Тошевъ прецени политическото положение и си постави

[1]) Последнитѣ петь батареи, преди да се формиратъ, бѣха замѣнени съ петь 8·7-см. не с. с. и една 7·5-см. не с. с. батареи отъ крепостнитѣ батальони. Тѣзи батареи бѣха при Одринъ, като позиционни, безъ запрѣжки.

цель: да прикрие Столицата отъ ненадейно сръбско нападение до пристигането на войскитѣ отъ Чаталджа. Поради това, заедно съ формирането на армията, той взе охранителни мѣрки противъ Сърбия.

На 12-и бѣха повикани въ Щаба на армията началницитѣ на дветѣ дивизии — генералитѣ Грънчаровъ и Луковъ, дадена имъ бѣ заповѣдьта за формирането на армията и дивизиитѣ и устни указания.

Въ 1-а резервна дивизия влѣзоха 53-и полкъ (три дружини) и шесть допълняващи дружини. Дивизията се формира така: къмъ 1-а дружина отъ 53-и полкъ бѣха придадени 13-а, 14-а и 26-а допълняващи дружини, и образуваха 1-и резервенъ полкъ (Горна Баня); къмъ 2-а дружина — 1-а и 16-а допълняващи дружини, и образуваха 2-и резервенъ полкъ (Бояна); къмъ 3-а дружина — 6-а, 25-а и 22-а допълняващи дружини, и образуваха 3-и резервенъ полкъ (Драгалевци). Картечната рота, Музикантската и Телефонатакоманди на 53-и полкъ останаха въ 1-и полкъ. Обозътъ, Парковиятъ взводъ и Продоволственията транспортъ на 53-и полкъ бѣ раздѣленъ на три и придаденъ по една часть на всѣки полкъ. 2/9-о артилер. отдѣление (при Лагера) формира Артилерийския полкъ, за който бѣха пристигнали три 7·5-см. не с. с. батареи, безъ коне, ракли, кола и други материали.

2-а резервна дивизия се формира така: Къмъ 1/54-а дружина бѣха придадени 10-а и 12-а допълняващи дружини, и образуваха 4-и резервенъ полкъ (Връбница); къмъ 2/54-а — 23-а и 27-а допълняващи дружини, и образуваха 5-и резервенъ полкъ (Филиповци); къмъ 3/54-а дружина — 9-а, 21-а и 28-а допълняващи дружини, и образуваха 6-и резервенъ полкъ (Суходолъ). Картечната рота бѣ придадена къмъ 4-и полкъ. Обозитѣ, Парковиятъ взводъ и Продоволственията транспортъ на 54-и полкъ бѣха раздѣлени поравно въ всѣки полкъ. Въ Артилерийския полкъ трѣбваше да влѣзатъ петь 8·7-см. не с. с. батареи и една 7·5-см. не с. с. батарея; отъ тѣхъ само последната пристигна на 13-и май отъ Шуменъ; другитѣ пристигнаха отъ Одринъ чакъ на 17-и май, но не бѣха запрегнати, и трѣбваше да бѫдатъ набавени не само коне, но и амуниция.

Къмъ армията бѣ придадена една пионерна полурота отъ 9-а пионерна дружина, за да послужи за кадъръ на две пионерни роти за резервнитѣ дивизии. Полуротата тръгна на 12-и отъ Черкезово по желѣзницата и на следния день пристигна въ София.

Къмъ армията бѣ придадена Сборната конна бригада. 3-и коненъ полкъ бѣше въ София, а 6-и — въ Кюстендилъ. На последния бѣ възложено да наблюдава за противника къмъ Крива Паланка.

На армията бѣха подчинени 1-а, 2-а и 3-а гранични роти, които бѣха усилени съ по една рота, и имъ бѣ възложено да събиратъ сведения за противника и да ги изпращатъ въ Щаба на армията.

На 15-и май състоянието на I резервна армия бѣше следното: офицери и лѣкари имаше само 25% отъ предвиденото по щатоветѣ. Нѣкои дружини бѣха командувани отъ запасни подпоручици, а нѣкои роти — отъ фелдфебели. Недостигаха 7000 войника въ пехотнитѣ части и 350 — въ артилерийскитѣ. За да бждатъ запрегнати нескорострелнитѣ батареи и да бждатъ формирани и попълнени полковитѣ и дивизионнитѣ обози и тиловитѣ служби безъ санитарнитѣ учреждения, бѣха необходими 416 комплекта впрѣгатна амуниция; 273 яздови коня, 3208 впрѣгатни коня или вола, 1156 двуконни или волски коли, 1094 товарни коня. Главната квартира телеграфира на министра на войната и на Главната реквизиционна комисия да се изпълняватъ нарядитѣ на командуващия I резервна армия за реквизиране на материали и въ сжщото време разпореди да бждатъ взети войницитѣ, оставени отъ допълняващитѣ дружини въ полковитѣ окржжия.

На 17-и май армията се преименува на V армия, дивизиитѣ — на 12-а и 13-а, пехотнитѣ полкове — на 59-и, 60-и, 61-и, 62-и, 63-и и 64-и, артилерийскитѣ — на 12-и и 13-и.

Поради опасность отъ нападение на сърбитѣ, на 15-и май Главното командуване заповѣда: едната дивизия и единъ полкъ отъ другата, съ съответната артилерия и 6-и коненъ полкъ да отидатъ въ Коньово и да започнатъ да поправятъ укрепленията. Другитѣ части да отидатъ въ Сливница и да поправятъ тамошнитѣ укрепления.

12-а дивизия тръгна, безъ 2-а и 3-а не с. с. батареи, които нѣмаха коне. 59-и и 60-и полкове и скорострелното артилерийско отдѣление на 17-и нощуваха въ Перникъ, а 61-и полкъ и 1-а не с. с. батарея — въ Калкасъ; дивизионнитѣ обози — въ Владая. На 18-и нощуваха, респективно, въ Изворъ, Дебели Лакъ и Радомиръ, а на 19-и пристигнаха, и се разположиха: 59-и и 60-и полкове — въ Коньово, а 61-и и артилерията — въ Цървеняно; дивизионнитѣ обози — въ Изворъ.

Началникътъ на дивизията съ щаба си на 18-и отиде по желѣзницата въ Кюстендилъ, запозна се съ положението, и, като узна, че границата не се пази, заповѣда да се поставятъ постове отъ 13-а допълняваща дружина. Заповѣда и на 6-и коненъ полкъ да обърне внимание на мѣстностьта северно отъ Деве Баиръ и да изпрати офицерски разездъ въ Босилеградъ, отдето е възможна изненада; оттамъ да събира сведения за сърбитѣ къмъ Враня; да устрои летеща поща между Кюстендилъ и Коньово. На 19-и Щабътъ на дивизията отиде въ Коньово и пристжпи къмъ изучаване и укрепяване на позицията. На 20-и пристигна и 2-а не с. с. батарея, а 3-а не с. с. батарея успѣ да се стъкми чакъ на 27-и май, и пристигна въ дивизията на 30-и май. Отъ 13-а дивизия, 63-и полкъ замина отъ София на 19-и и на следния день пристигна въ Изворъ, дето влѣзе въ подчинение на началника на 12-а дивизия.

Другитѣ два полка, съ една нескорострелна батарея, заминаха на 19-и за Сливница, и се разположиха: 62-и полкъ съ батареята — въ Алдомировци, а 64-и полкъ — въ Войнишка Махала; Щабътъ на дивизията се установи въ Сливница. Дивизията пристжпи къмъ поправяне и усилване укрепленията на Сливнишката позиция. Артилерията на 13-а дивизия продължаваше да се снабдява въ София съ голѣми трудности. На 20-и май пристигнаха на Сливница петь 8·7-см. батареи, а на 30-и май успѣ да се стъкми и да дойде на Сливница една 7·5-см. не с. с. батарея. На 1-и юний се формира 13-и артилер. полкъ, на 2-и юний пристигна въ Сливница една, а на 4-и — друга 8·7-см. не с. с. батарея отъ 8-и артилер. полкъ; и двѣтѣ влѣзоха въ състава на 13-и артилер. полкъ.

На Сливница, 63-и полкъ чакъ на 12-и юний успѣ да формира една картечна рота отъ три турски картечници, а на 64-и полкъ на 14-и юний пристигна по желѣзницата картечна рота пъленъ комплектъ[1]).

Пионерната полурота успѣ да се развие въ две пионерни роти, които на 19-и май заминаха отъ София за Сливница и за Коньово.

3-и коненъ полкъ, по заповѣдь на командуващия армията, на 19-и май отиде въ Габеръ, за да наблюдава посокитѣ къмъ Трънъ, Бански Долъ, Царибродъ и Крупецъ.

Назначението на V армия, на първо време, както се каза, бѣше да прикрива Столицата и съсрѣдоточаването на I и III

[1]) Откжде е изпратена или кжде е формирана, нѣма сведение.

армии. Къмъ 26-и май вече бѣха пристигнали отъ Чаталджа 1-а дивизия при Сливница и 4-а — при Радомиръ. Поради това, прикриването на Столицата бѣ възложено на III армия, въ състава на която влѣзоха 1-а и 13-а дивизии, като на последната бѣ върнатъ и 63-и полкъ. Намѣсто 13-а дивизия, въ състава на V армия влѣзе 4-а дивизия (1-а и 3-а бригади).

Пренасянето на 4-а дивизия. — 4-а дивизия получи телеграфически заповѣдь за превозване по желѣзницата на 17-и май. Дивизията по това време бѣ разположена: Щабътъ на дивизията — на ж.-п ст. Синекли, 1-а бригада — на бивакъ при Гюмюшъ Бунаръ. 2-а бригада — на бивакъ южно отъ ж.-п. ст. Синекли и 3-а бригада — западно отъ Курфали, 5-и с. с. и 5-и не с. с. артилерийски полкове — западно отъ Черкезово, 4-а пионерна дружина — югозападно отъ ж.-п. ст. Синекли, Огнестрелниятъ паркъ — въ Чаиръ Дере, санитарнитѣ и интендантскитѣ учреждения — въ района на дивизията. Началникътъ на дивизията насочи частитѣ къмъ желѣзопѫтнитѣ станции Черкезово, Чорлу и Муратли, на които щѣха да се товарятъ. На 18-и май частитѣ тръгнаха и вечерьта стигнаха: 1-а бригада — въ Йеникьой, 2-а — въ Чукуръ Ченгелъ, 3-а — въ Къзълъ Бунаръ, 4-а пионерна дружина — при ж.-п. ст. Черкезово.

1-а и 3-а бригади останаха на тѣзи мѣста да чакатъ редъ за товарене на ж.-п. ст. Черкезово, а 2-а бригада на 19-и стигна на ж.-п. ст. Чорлу, отдето се превози до Костенецъ-Баня, и влѣзе въ състава на IV армия.

Артилерийскитѣ полкове и административнитѣ обози тръгнаха за ж.-п. ст. Муратли на 20-и май и вечерьта стигнаха въ Чорлу. На следния день артилерийскитѣ полкове, Огнестрелниятъ паркъ и Дивизионниятъ лазаретъ стигнаха на ж.-п. ст. Муратли. Другитѣ административни обози, съгласно полученото нареждане отъ Главното командуване, продължиха похода си по обикновенъ пѫть за Одринъ, дето трѣбваше да стигнатъ на 26-и май, и отдето щѣха да се превозятъ по желѣзницата.

Първа се товари 3-а бригада. Първиятъ ешелонъ отъ 43-и полкъ тръгна отъ ж.-п. ст. Черкезово на 21-и въ 8 ч. и 30 м. пр. пл., а петиятъ — на 23-и въ 5 ч. и 30 м. сл. пладне. На 24-и май въ 5 ч. пр. пл. тръгна първиятъ ешелонъ отъ 44-и полкъ, а последниятъ — на 27-и сутриньта.

Докато се товарѣше 3-а бригада, последва нареждане единиятъ полкъ отъ 1-а бригада да отиде въ Чорлу, отдето ще

се товари. По нареждане на командира на бригадата, 7-и полкъ на 25-и, следъ единъ тежъкъ поради горещината походъ, стигна въ Чорлу. Първиятъ ешелонъ отъ 7-и полкъ тръгна отъ Чорлу на 27-и май въ 9 ч. и 40 м. сл. пл., а последниятъ — на 29-и вечерьта. Първиятъ ешелонъ отъ 19-и полкъ тръгна отъ Черкезово на 28-и въ 12 ч. и 30 м. сл. пл., а последниятъ — на 30-и въ сѫщия часъ.

5-и с. с. артилер. полкъ започна превозването съ 3-о отдѣление на 24-и май, за което се каза[1]). Но тъй като рампата въ Костенецъ-Баня бѣше малка, и стоварването ставаше бавно, между ешелонитѣ отъ 3-о отдѣление пускаха и ешелони отъ 1-о отдѣление. Първиятъ ешелонъ отъ 1-о с. с. артилер. отдѣление тръгна на 24-и въ 12 ч. по пладне, а последниятъ — на 27-и сутриньта. Първиятъ ешелонъ отъ 2-о с. с. артилер. отдѣление тръгна на 26-и въ 12 ч. по пладне, а последниятъ — на 27-и сутриньта. Първиятъ ешелонъ отъ 5-и не с. с. артилер. полкъ тръгна на 27-и въ 12 ч. по пладне, а последниятъ — на 28-и въ 12 ч. по пладне.

4-а пионерна дружина се превози въ два ешелона, които тръгнаха на 30-и май.

Щабътъ на дивизията тръгна на 27-и май въ 8 ч. и 30 м. пр. пладне.

При превозване на дивизията се пазѣше най-голѣма тайна станцията, на която щѣха да се стоварятъ частитѣ, и зоната на съсрѣдоточаването. Поради това се породиха недоразумения — толкова повече, че 2-а бригада се стоваряше въ Костенецъ-Баня, а другитѣ — въ София. 4-а не с. с. батарея даже се разтовари на Костенецъ-Баня и пакъ се натовари.

По разпореждане на Главното командуване, още отъ 10-и май въ София бѣха пристигнали 7-а, 19-а и 24-а допълняващи дружини. Съ тѣхъ, съ пристигането имъ въ София, бѣха попълнени пехотнитѣ полкове отъ дивизията.

На 25-и вечерьта 43-и полкъ се събра на Лагера при София. На 26-и полкътъ тръгна, преночува въ с. Църква и на 27-и стигна, и се разположи въ Върба, Радомирско, дето се съсрѣдоточаваше дивизията.

44-и полкъ се събра на Лагера при София на 28-и вечерьта, а на следния день тръгна, преночува въ Църква и на 30-и стигна въ Радомиръ, дето се разположи на бивакъ. Щабътъ на 3-а бригада пѫтуваше съ 44-и полкъ.

---

[1]) Вижъ Съсрѣдоточаването на IV армия, стр. 204.

7-и полкъ се събра на Лагера при София на 31-и сутриньта. На 1-и юний полкътъ тръгна за Радомиръ и пренощува въ Перникъ. Тукъ се получи заповѣдь бригадата да спре движението си.

19-и полкъ се събра при ж.-п. ст. София на 1-и юний. На 7-и юний бригадата продължи движението си: 7-и полкъ стигна въ Радомиръ, а 19-и полкъ на 7-и — въ Перникъ, а на 8-и — въ Радомиръ. 2/7-а дружина отиде въ Кюстендилъ, дето влѣзе въ разпореждането на командира на Конната бригада. Щабътъ на бригадата пѫтуваше съ 19-и полкъ.

1/5-о с. с. артилер. отдѣление се събра на Лагера при София на 28-и май вечерьта и на 29-и сутриньта тръгна, пренощува въ Църква и на 30-и стигна въ Радомиръ. 2/5-о с. с. артилер. отдѣление се събра въ София на 29-и, на 30-и май тръгна по маршрута на 1-о отдѣление, и на 31-и май се разположи на бивакъ при него.

5-и не с. с. артилер. полкъ се събра на Лагера при София на 30-и май и на 1-и юний тръгна за Радомиръ, дето стигна сѫщия день вечерьта, и се разположи на бивакъ при Скорострелния артилерийски полкъ.

1/3-о с. с. и 4/3-о не с. с. планински артилерийски отдѣления на 21-и май се снеха отъ позицията при Чаталджа и се събраха въ Каджкьой. На 23-и тръгнаха за Каливри, а на следния день стигнаха въ Чорлу, дето престояха два деня въ очакване да бѫдатъ превозени по желѣзницата, обаче последва разпореждане да продължатъ по обикновенъ пѫть, и тѣ тръгнаха по маршрутъ Месини—Люле Бургасъ—БабаЕски—Кулели и на 21-и май стигнаха въ Одринъ. На 1-и юний започна превозване на отдѣленията по желѣзницата. Последниятъ ешелонъ — 10-а не с. с. батарея — тръгна на 2-и юний въ 1 ч. пр. пладне. Първиятъ ешелонъ пристигна въ София въ 1 ч. пр. пл., а последниятъ — въ 6 ч. сл. пл. на 3-и юний. На 4-и юний отдѣленията престояха въ София, презъ което време получиха заповѣдь, че се придаватъ къмъ 4-а дивизия, отъ V армия. Тѣ тръгнаха за мѣстоназначението си и на 5-и пренощуваха въ Княжево, на 6-и — въ Църква, а на 7-и стигнаха въ Радомиръ.

4-а пионерна дружина се събра на Лагера при София на 1-и юний. На 6-и юний тръгна, пренощува въ Перникъ, а на 7-и стигна въ Радомиръ, дето се разположи на бивакъ.

Щабътъ на дивизията пристигна въ София на 28-и май. Тукъ началникътъ на дивизията получи заповѣдь, че дивизията

му влиза въ състава на V армия, и че тя трѣбва да се съсрѣдоточава около Радомиръ. Той направи потрѣбното разпореждане.

На 6-и юний Щабътъ на дивизията тръгна отъ София и на 7-и пристигна въ Радомиръ.

Дивизионниятъ лазаретъ се превози по желѣзницата, и на 1-и юний 2-о отдѣление слѣзе на Баня-Костенецъ, а 1-о и 3-о отдѣления — въ София. Оттамъ 2-о отдѣление отиде съ 2-а бригада, а 1-о и 3-о отдѣления — съ дивизията, въ Радомиръ.

Полскитѣ болници тръгнаха по обикновенъ пѫть отъ Чорлу за Одринъ; само 4-а и 5-а болници останаха временно въ Чорлу, а после 4-а се превози по желѣзницата чакъ въ Радомиръ, а 5-а стигна по обикновенъ пѫть въ Одринъ и остана тамъ. Другитѣ болници отъ Одринъ по желѣзницата и по обикновенъ пѫть стигнаха на 15-и юний както следва: 1-а и 3-а полски на пѫть за Щипъ, въ IV армия; 2-а и 4-а полски и 1-а полуподвижна — въ Радомиръ, при 4-а дивизия; 6-а полска и 2-а полуподвижна — въ Дупница, при 2/4-а бригада.

Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ, следъ като изпрати бойнитѣ припаси отъ ж.-п. ст. Муратли по желѣзницата за Баня-Костенецъ и за София, тръгна по обикновенъ пѫть за Баня-Костенецъ по пѫтя на другитѣ административни обози. Въ Одринъ, обаче, тѣ получиха заповѣдь да вървятъ по обикновенъ пѫть за Каменецъ, дето щѣха да се товарятъ. На 6-и юний пристигнаха на тази станция; на 7-и се превози по желѣзницата Огнестрелниятъ паркъ, а на 8-и — Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ.

Отъ София Огнестрелниятъ паркъ и Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ, следъ като се разтовариха, заминаха и на 16-и юний вечерьта стигнаха при Чоклево блато, при Радомиръ. Частитѣ отъ Парка и Транспорта, които се припадаха на 2-а бригада, слѣзоха на ж.-п. ст. Баня-Костенецъ и тръгнаха за Дупница и Царево Село.

Отъ 29-и май 13-а дивизия и 3-и коненъ полкъ излѣзоха отъ състава на V армия и влѣзоха въ състава на III армия. Щабътъ на Сборната конна бригада остана въ София до 1-и юний, а на следния день замина за Кюстендилъ, при 6-и коненъ полкъ. Тамъ, както се каза, въ разпореждане на командира на бригадата бѣ изпратена 2/7-а дружина.

Походътъ на Одринската бригада. — Къмъ V армия бѣ придадена и Одринската бригада, която бѣше въ Одринъ,

когато получи заповѣдь да се превози по желѣзницата въ София. Превозването започна на 6-и юний. Превози се въ осемь ешелона. Първиятъ ешелонъ тръгна на 6-и въ 9 ч. пр. пл., а последниятъ — въ 6 ч. сл. пл. на 7-и юний. На 8-и въ 8 ч. и 15 м. пр. пл. пристигна на ж.-п. ст. София и последниятъ ешелонъ. Бригадата се разположи на бивакъ въ Лагера. Часть отъ офицеритѣ и войницитѣ се разположиха въ баракитѣ, а другата часть — на открито; бригадата нѣмаше палатки. На 10-и юний къмъ бригадата бѣ придадено едно нескорострелно отдѣление отъ 10-и артилер. полкъ. На 11-и юний брагадата се превъоржжи, като остави турскитѣ пушки и взе руски трилинейни бердани.

На 12-и юний бригадата, следъ като ѝ бѣ направенъ прегледъ отъ Н. В. Царя, тръгна за Житуша. Преходитѣ бѣха опредѣлени малки, за да се свършватъ до пладне, а следъ пладне войницитѣ се обучаваха за действие съ новитѣ пушки. На 12-и бригадата нощува при Владая, на 13-и — при Бѣлата Вода. Тука Н. В. Царицата посети бригадата и раздаде на войницитѣ тютюнъ и шоколадъ. На 14-и нощува при Изворъ. Парковитѣ взводове на бригадата тепърва се формираха въ София.

Съсрѣдочаването на III армия. — Превозването на 1-а дивизия. На 16-и май командуващиятъ I армия телеграфира на началника на дивизията да тръгне още сѫщия день къмъ желѣзопѫтнитѣ станции, за да се товари и превози до София. Пехотата трѣбваше да се товари на ж.-п. станции Черкезово и Чорлу, а артилерията и обозитѣ — на ж.-п. ст. Муратли. Когато се получи заповѣдьта, дивизията бѣ разположена: 1-а бригада — на бивакъ източно отъ Каджькьой, а другитѣ части отъ дивизията и Щабътъ на дивизията — на два клм. западно отъ Сирдикьой.

Началникътъ на дивизията разпореди бригадитѣ веднага да тръгнатъ и на следния день вечерьта да бѫдатъ: 1-а — на ж.-п. ст. Черкезово, а 2-а — на ж.-п. ст. Чорлу; артилерията да тръгне на следния день и на 18-и да стигне на ж.-п. ст. Муратли; обозитѣ, подъ обща команда, да тръгнатъ така сѫщо за ж.-п. ст. Муратли. Следъ като бригадитѣ бѣха извършили първия преходъ, последва разпореждане отъ Щаба на I армия: по единъ полкъ отъ всѣка бригада да се товари на ж.-п. ст. Черкезово и по единъ — на ж.-п. ст. Чорлу. Началникътъ на дивизията предаде заповѣдьта въ бригадитѣ.

1-а бригада получи въ 2 ч. сл. пл. заповѣдьта да тръгне веднага, и въ 5 ч. сл. пл. тръгна. Завалѣ силенъ дъждъ, пѫтьтъ се разкаля, и движението се затрудни. Къмъ 9 ч. бригадата стигна въ Фенеръ, дето се разположи по квартири. Презъ нощьта командирътъ на бригадата получи втората заповѣдь, и сутриньта въ 5 ч. полковетѣ тръгнаха: 6-и — презъ Кущемиръ за Черкезово, дето стигна въ 7 ч. сл. пладне. Походътъ бѣше тежъкъ, поради което имаше много изостанали. 1-и полкъ — презъ Каливри — Синекли за Чорлу. Поради лошия пѫть и липса на вода и тукъ походътъ бѣше много тежъкъ; въ Чорлу полкътъ пристигна чакъ къмъ срѣднощь, като много хора изостанаха по пѫтя.

2-а бригада тръгна въ 6 ч. сл. пл., при проливенъ дъждъ, презъ Яладжа и Силиврия. Поради дъжда и голѣмата каль, колоната се разтегна твърде много. Къмъ 1 ч. презъ нощьта бригадата се спрѣ да нощува при Малко Калъчли. Дружинитѣ се спрѣха почти въ походенъ редъ, на 500—800 метра една отъ друга.

На следния день бригадата се събра, и тръгна за Чорлу. Когато стигна до рѣката източно отъ Каливри, получи се заповѣдьта 37-и полкъ да върви за Черкезово. Полкътъ, изморенъ отъ вчерашния съвсемъ излишенъ преходъ, следъ 20 минути почивка, се върна, и, презъ Кючукъ Чалтъкъ, стигна при ж.-п. ст. Черкезово чакъ на 18-и призори, като много войници изостаналa. 38-и полкъ продължи похода си за Чорлу и вечерьта стигна въ с. Сеча, дето пренощува, а на 18-и къмъ пладне стигна въ Чорлу. Имаше много войници изостанали и съ подбити крака.

4-и с. с. артилер. полкъ тръгна на 17-и, нощува въ Сеча и на 18-и стигна на ж.-п. ст. Муратли.

1-а пионерна дружина тръгна на 17-и, пренощува при Чанта и на 18-и стигна при ж.-п. ст. Черкезово.

Първиятъ ешелонъ отъ 6-и полкъ тръгна по желѣзницитѣ отъ Черкезово още на 17-и въ 8 ч. и 30 м. сл. пл., а последниятъ — петиятъ — на 18-и въ 10 ч. сл. пладне.

Първиятъ ешелонъ отъ 1-и полкъ тръгна отъ Чорлу на 18-и въ 9 ч. и 30 м. сл. пладне, а последниятъ — петиятъ — на 20-и въ 6 ч. пр. пладне.

Първиятъ ешелонъ отъ 37-и полкъ тръгна на 19-и май въ 12 ч. полунощь отъ Черкезово, а последниятъ — четвъртиятъ — на 21-и сутриньта.

Картечната рота на 38-и полкъ тръгна отъ Чорлу съ последния ешелонъ на 1-и полкъ, а последниятъ ешелонъ — на 23-и май въ 11 ч. пр. пладне.

Първиятъ ешелонъ отъ 1/4-о с. с. артилер. отдѣление тръгна отъ Муратли на 19-и въ 6 ч. сл. пл., а последниятъ — на 20-и въ 5 ч. сл. пладне.

Първиятъ ешелонъ отъ 2/4-о с. с. артилер. отдѣление тръгна на 21-и май въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., а последниятъ—на 22-и привечерь.

Пионерната дружина пѫтува съ последнитѣ два ешелона отъ 37-и полкъ.

По пѫтя, преди пристигането въ София, се получи заповѣдь: частитѣ отъ дивизията да се разтоварятъ, намѣсто въ София, на ж.-п. ст. Сливница.

Щабътъ на дивизията тръгна на 20-и отъ ж.-п. ст. Чорлу, стигна на ж.-п. ст. Сливница на следния день, дето се разположи по квартири.

Последниятъ ешелонъ отъ 6-и полкъ пристигна, и се разтовари на ж.-п. ст. Сливница на 20-и въ 3 ч. сл. пладне.

Последниятъ ешелонъ отъ 1-и полкъ пристигна на ж.-п. ст. Сливница на 21-и май въ 8 ч. сл. пладне. Бригадата се разположи на бивакъ южно отъ Войнишка Махала.

Последниятъ ешелонъ отъ 37-и полкъ пристигна на ж.-п. ст. Сливница на 22-и сл. пл., а на 38-и полкъ — на 24-и май сутриньта. Бригадата се разположи на бивакъ южно отъ Алдомировци.

4-и с. с. артилер. полкъ се разтовари въ София, и замина за Божурище, дето се разположи на бивакъ. Последната батарея пристигна на 22-и сл. пл. пладне. На 25-и цѣлиятъ полкъ се премѣсти на бивакъ при ж.-п. ст. Сливница.

1-а пионерна дружина се разтовари на 22-и на ж.-п. ст. Сливница и се разположи на бивакъ при Войнишка Махала.

На 25-и пристигна по желѣзницата и Огнестрелниятъ паркъ.

По разпореждане отъ Щаба на дивизията, пускаха се посмѣнно въ отпускъ за десеть-двадесеть деня по десетина войника отъ рота и батарея.

Дивизионнитѣ санитарни учреждения се превозваха по желѣзницата отъ Одринъ за Сливница, дето къмъ 14-и юний бѣха пристигнали всички. Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ отъ Одринъ продължи по обикновенъ пѫть до Търново-Сеймен, отдето се превози по желѣзницата и на 11-и се разтовари въ София.

Къмъ III армия бѣха придадени още: 1-о с. с., 1-о не с. с. и 3-о не с. с. гаубични артилерийски отдѣления.

1-о с. с. гаубично отдѣление съ 4/3-а не с. с. гаубична батарея тръгна отъ бивака при Курфари на 21-и май и на следния день стигна въ Чорлу. Оттукъ отдѣлението се превози по желѣзницата и на 27-и май се разтовари на ж.-п. ст. Сливница, дето се разположи на бивакъ.

Къмъ 4/3-а не с. с. гаубична батарея при Чорлу се присъедини и 5/3 не с. с. гаубична батарея, която бѣ дошла отъ Каджькьой. Двѣтѣ батареи, подъ началството на командира на отдѣлението, за да не губятъ време въ чакане, на 27-и май заминаха за Одринъ, дето стигнаха на 31-и май, а на 4-и юний се натовариха на влакове и на 6-и се разтовариха на ж.-п. ст. Сливница, дето се разположиха на бивакъ[1]).

На 13-и юний, по заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, 1-о с. с. гаубично отдѣление замина за Изворъ, дето стигна на 14-и юний и влѣзе въ състава на V армия.

Другитѣ нескорострелни полски гаубични отдѣления бѣха придадени къмъ 1-а дивизия.

Освенъ това, къмъ III армия бѣха придадени, като армейска артилерия:

1) една група отъ три батареи, по четири 12-см. Д/28 орѫдия, отъ Софийския крепостенъ батальонъ;

2) една група (3-а) отъ две 15-см. гаубични батареи, по четири орѫдия, и две 10·5-см. батареи, по две орѫдия, отъ Шуменския крепостенъ батальонъ;

3) една 15-см. гаубична група отъ две батареи, по четири орѫдия, отъ Софийския крепостенъ батальонъ;

4) една отдѣлна 12-см. Д/25 батарея, отъ шесть орѫдия, отъ Софийския крепостенъ батальонъ;

5) едно полско нескорострелно отдѣление отъ четири 8·7-см. нескорострелни орѫдия и една 7·5-см. нескорострелна батарея.

Всичко 68 орѫдия.

По-голѣмата часть или всичкитѣ тѣзи орѫдия бѣха пристигнали отъ Одринъ, а другитѣ — отъ Чаталджа, но кога и какъ — нѣма сведения.

Едно прожекторно отдѣление съ единъ 90-см. прожекторъ.

Пренасянето на 3/5-а бригада. — 3/5-а бригада на 22-и май, следъ като я смѣниха части отъ 10-а дивизия, се събра между Кабакча и Курфали, дето получи заповѣдъ да се

[1]) Кѫде е било и какъ се е движило 1-о не с. с. гаубично отдѣление, нѣма сведения, обаче на 7-и юний то е било на ж.-п. ст. Сливница.

съсрѣдоточи въ Мидия. Личниятъ съставъ и тежеститѣ щѣха да бѫдатъ превозени по море въ Варна, а колитѣ и конетѣ щѣха да заминатъ по обикновенъ пѫть за България.

Къмъ бригадата бѣ придадена една трета отъ Дивизионния транспортъ, едно отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ и 4-а и 6-а полски болници. Командиратъ на бригадата поведе полковетѣ на 23-и май по маршрутъ: 46-и полкъ — Бююкъ Ханъ — Голѣма Манука — Султанъ — Мидия; 45-и полкъ — по сѫщия пѫть, но съ мѣста за нощуване: ж.-п. ст. Синекли, Капакли, Гюнъ Гьормезъ, Мидия. За да не се насядатъ, полковетѣ тръгваха всѣки день въ 5 ч. пр. пладне. Домакинскитѣ обози следваха частитѣ си.

На 24-и май последва заповѣдь отъ командуващия III армия: най-напредъ да се превози по море 3-а бригада, но това бѣше невъзможно, понеже другитѣ бригади пристигнаха по-рано въ Мидия. Походътъ на 3-а бригада при първитѣ два прехода, поради голѣмата горещина и безводието, бѣше много тежъкъ. При третия преходъ пъкъ пѫтьтъ минаваше презъ гора, та, освенъ горещината и безводието, затрудняваше движението и прахътъ, който не можеше да се пръска.

На 26-и май бригадата пристигна въ Мидия, и се разположи на бивакъ.

На 27-и май започна да се товари, и замина първиятъ ешелонъ — 1/45-а и 2/45-а дружини — на парахода „Труворъ", вториятъ ешелонъ — 3/45-а и 4/45-а дружини и 46-и полкъ, безъ две роти, — на парахода „Атенъ", третиятъ ешелонъ — 15/46-а и 16/46-а роти — на парахода „Императрица Мария".

Тъй като параходитѣ спираха на 500—600 метра отъ брѣга, товаренето, особено на материалитѣ, ставаше трудно и бавно. Първиятъ ешелонъ тръгна на 27-и въ 5 часа, вториятъ — въ 11 ч. 30 м. сл. пл., а третиятъ — на 28-и сутриньта.

Обозътъ и картечнитѣ роти, следъ като натовариха тяжеститѣ си, на 28-и май заминаха съ колитѣ и добитъка си по обикновенъ пѫть Пуралия — Лозенградъ — почивка — Карамза — Дерекьой — Мурсатли — Ямболъ — почивка — Твърдица — Елена — почивка два деня—Цѣрова Курия — Горна Орѣховица. Първиятъ ешелонъ отъ бригадата пристигна въ Варна на 28-и май въ 10 ч. пр. пл., вториятъ — въ 2 ч. сл. пл., а третиятъ — на 29-и сутриньта.

Отъ Варна бригадата се превози въ петь ешелона, които тръгнаха на 28-и въ 7 ч. сл. пл. и на 29-и май въ 9 ч. пр. пл., 12 ч. по пладне, 3 ч. сл. пл. и 10 ч. сл. пладне. Пѫтуването, поради горещината и дългия пѫть, бѣше много тежко. Първиятъ ешелонъ пристигна въ Сливница на 30-и май въ 7 ч. пр. пл., а последниятъ — на 31-и въ 7 ч. сл. пладне. Бригадата се разположи на бивакъ западно отъ Сливница.

Обозитѣ и конетѣ на бригадата, щомъ се освободиха отъ тяжеститѣ си въ Мидия, тръгнаха, едни за Бунаръ Хисаръ, а други отидоха въ Черкезово за храни. На 28-и май всички се събраха въ Бунаръ Хисаръ, и оттамъ, подъ общото началство на командира на Нестроевата рота отъ 45-и полкъ, тръгнаха по дадения имъ маршрутъ. На 1-и юний пристигнаха въ Ямболъ. Тукъ се получи нареждане да не продължаватъ похода, защото ще бѫдатъ превозени оттамъ по желѣзница. Поради това тѣ престояха до 4-и юний, подтегнаха колитѣ и амуницията, и на 4-и започнаха да се превозватъ, а на 5-и и 6-и юний пристигнаха на ж.-п. ст. Сливница.

Щабътъ на III армия. — Отъ 25-и май командуващиятъ армията пое комундуването на частитѣ, които влизаха въ армията му. Съ специаленъ влакъ на 28-и май въ 4 ч. пр. пл. той тръгна съ щаба си отъ Черкезово, и на 29-и вечерьта пристигна въ Гурмазово (Божурище).

Части въ разпореждане на Главното командуване. — Походътъ на Конната дивизия. — На 18-и май помощникътъ на главнокомандуващия телеграфически задовѣда на началника на Конната дивизия да тръгне съ коннитѣ полкове отъ дивизията и „турската" батарея по обикновенъ пѫть за София. Отъ Одринъ къмъ дивизията се присъедини и Лейбъ-гвардейскиятъ на Н. В. коненъ полкъ. За наблюдението на брѣга се заповѣдваше да бѫде оставенъ единъ ескадронъ, който, следъ като бѫде смѣненъ отъ 9-и коненъ полкъ, ще настигне дивизията. По молбата на началника на дивизията, Главното командуване разреши картечницитѣ и непотрѣбнитѣ въ похода тежести да бѫдатъ превозени по желѣзницата отъ ж.-п. ст. Муратли до ж.-п. ст. София, а материалната часть на батареята — отъ ж.-п. ст. Одринъ до ж.-п. ст. София.

Подъ свое началство началникътъ на дивизията имаше само 1-и, 2-и и 7-и конни полкове. Той организира похода до Одринъ така: 7-и коненъ полкъ на 19-и събра охранителнитѣ си части въ Родосто; тамъ се прибра и Щабътъ на полка отъ

Газиолу. На 20-и, следъ като остави 3-и ескадронъ въ Родосто да наблюдава брѣга, замина съ Щаба на дивизията, нощува въ Айроболъ, на 21-и — въ Залувкьой, а на 22-и стигна въ Одринъ; 1-а конна бригада на 19-и се събра въ Кюселесъ, а на 20-и тръгна и нощува въ Аладжали, на 21-и — при Кулели, а на 22-и — въ Одринъ. Батареята, следъ като остави часть отъ тяжеститѣ на ж.-п. ст. Муратли и ги изпрати въ София, настигна 7-и коненъ полкъ и пѫтува съ него; картечнитѣ и нестроевитѣ ескадрони изпратиха картечницитѣ и непотрѣбнитѣ въ похода тежести по желѣзницата и следваха полковетѣ си.

Отъ Одринъ батареята се превози по желѣзницата, а коннитѣ полкове продължиха по обикновенъ пѫть.

Лейбъ-гвардейскиятъ коненъ полкъ, въ триескадроненъ съставъ, тръгна отъ Одринъ по маршутъ Свиленградъ — Търново-Сейменъ—Хасково—Дервентъ (Дебъръ) — Пловдивъ — почивка — Пазарджикъ — Вѣтренъ — Ихтиманъ — Нови Ханъ — София, дето стигна на 31-и май.

1-а конна бригада тръгна на 24-и май по маршрутъ Любимецъ — Узунджово — почивка — Борисовградъ — Пловдивъ — почивка и по-нататъкъ — по маршрута на Гвардейския коненъ полкъ; въ София пристигна на 3-и май.

7-и коненъ полкъ тръгна на 24-и по маршрутъ Любимецъ — Дурали — Куру Чешме — почивка — Папазли — Пловдивъ — Пазарджикъ — почивка — Голѣмо Бѣлово — Стамболово — Долни Пасарелъ — София, дето пристигна на 4-и юний. 3/7-и ескадронъ на 25-и май бѣ смѣненъ отъ 9-и коненъ полкъ, и тръгна следъ полка си. Въ София пристигна на 6-и юний.

Още на 4-и юний помощникътъ на главнокомандуващия заповѣда Конната дивизия да остане временно въ София, въ негово разпореждане. На 7-и юний, по заповѣдь на сѫщия, дивизията се разположи около Мало Бучино: Щабътъ на дивизията и Гвардейскиятъ коненъ полкъ — въ Иваняне, 1-и полкъ и Щабътъ на 1-а бригада — въ Филиповци, 2-и полкъ и батареята — въ Суходолъ, 7-и полкъ — въ Мало Бучино.

Пренасянето на 6-а дивизия. — Споредъ бойното разписание отъ 19-и май, дивизията влизаше въ състава на III армия. Още съ заповѣдь отъ 18-и май командуващиятъ I армия разпореди 6-а дивизия, заедно съ придаденитѣ къмъ нея две планински артилерийски отдѣления, до 26-и май да се съсрѣдоточи на желѣзопѫтнитѣ станции Черкезово, Чорлу и Муратли, за да бѫде превозена по желѣзницата следъ 1-а дивизия. Обаче,

по направената точна смѣтка, се видѣ, че дивизията не ще може да се превози навреме, поради което на 19-и май Главното командуване телеграфически заповѣда дивизията да продължи движението си по обикновенъ пѫть до Одринъ и оттамъ да бѫде превозена по желѣзницата. Командуващиятъ I армия заповѣда 6-а дивизия да върви за Одринъ по обикновенъ пѫть, като й даде и маршрутъ, въ който означи линиитѣ, на които трѣбва да стига дивизията всѣки день. Щабътъ на дивизията въ това време бѣше въ Инджекьой. Щабътъ на 1-а бригада, 3-и полкъ, 1/2-о и 2/2-о с. с. артилерийски отдѣления — въ и около Кшастеро, 15-и полкъ — въ и около Инджекьой; Щабътъ на 2-а бригада и 35-и полкъ — въ и около Инджекьой, 36-и полкъ, 3/2-о с. с. артилер. отдѣление, 1/3-о с. с. и 4/3-о не с. с. планин. артилер. отдѣление — въ и около Албасанъ; 6-а пионерна дружина — въ Фенеръ; Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ — въ Кара Синанъ, санитарнитѣ учреждения — въ Каджкьой, Муратли и Чорлу; Продоволственията транспортъ — въ Кабачка; Интендантската рота — въ Чорлу.

По подробенъ маршрутъ, даденъ отъ началника на дивизията, частитѣ пѫтуваха както следва: 3-и полкъ, следъ като бѣ смѣненъ отъ охранението на 22-и май, се събра, и на 23-и, заедно съ Щаба на бригадата, 1/2-о и 2/2-о с. с. артилерийски отдѣления, тръгна по маршрутъ Силиврия—Кинекли—Чорлу—почивка.

15-и полкъ бѣ смѣненъ, и на 23-и се събра въ Инджекьой. На 24-и тръгна по маршрута на 3-и полкъ и на 26-и стигна въ Чорлу.

36-и полкъ бѣ смѣненъ, и се събра въ Албасанъ на 22-и май, а на 23-и тръгна по маршрутъ Фенеръ — Дерменкьой — Чорлу — почивка.

35-и полкъ бѣ смѣненъ, и се събра въ Инджекьой на 23-и, а на 24-и тръгна по маршрута на 36-и полкъ. 3/2-о с. с. полско и 1/3-о с. с. и 4/3-о не с. с. планински артилерийски отдѣления се събраха на 22-и въ Албасанъ, и на 23-и тръгнаха по маршрута на 36-и полкъ.

6-а пионерна дружина, следъ като прибра материалитѣ, на 25-и тръгна отъ Фенеръ, пренощува въ Дерменкьой и на 27-и стигна въ Чорлу.

Изобщо, всички походи до Чорлу бѣха тежки поради горещината.

На 25-и май вечерьта началникътъ на дивизията, въ Чорлу, получи телеграфически заповѣдь да измѣни маршрута, като

насочи частитѣ къмъ Деде Агачъ, дето ще получи указания за по-нататъкъ. Планинскитѣ артилерийски отдѣления да продължаватъ похода си за Одринъ.

Началникътъ на дивизията насочи дивизията въ новата посока по слѣднитѣ маршрути:

1-а бригада: 3-и полкъ да тръгне на 27-и, а 15-и полкъ — на 28-и по пжтя Газиолу — Айнарджикъ — Девели и Ендже — почивка — Малградъ — Кешанъ — Ипсала — почивка — Караджикъ (Фере) — Деде Агачъ.

2-а бригада: 36-и полкъ да тръгне на 27-и, а 35-и полкъ — на 28-и по пжтя Кюсерлеръ — около Айнарджикъ — Ереке — почивка — Каджкьой — Кешанъ — Ипсала — почивка — Караджикъ (Фере) — Деде Агачъ.

2-и с. с. артилер. полкъ да тръгне на 27-и по пжтя Родосто — Девели и Ендже — Аличкьой — почивка — Хайдарлж — Караджикъ (Фере) — Деде Агачъ.

6-а пионерна дружина да тръгне на 28-и по пжтяна 1-а бригада.

На 30-и май вечерьта началникътъ на дивизията получи телеграфически заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия: ако е възможно, безъ особена умора за войницитѣ, да усили преходитѣ. Началникътъ на дивизията унищожи вторитѣ цѣлденни почивки.

Частитѣ не спазиха точно маршрута, и нощуваха близо до опредѣленитѣ мѣста — тамъ, дето имаше повече удобства, трева за конетѣ и други храни. Походитѣ, поради горещината бѣха уморителни. Всички части пристигнаха въ опредѣленото време, и се разположиха на бивакъ около Деде Агачъ. На 5-и юний пристигнаха и последнитѣ строеви части.

Още на 3-и юний вечерьта началникътъ на дивизията получи заповѣдь да съсрѣдоточи дивизията си въ Струмица, дето да остане въ разпореждане на Главното командуване. Пехотнитѣ части съ полковитѣ си обози, съ обознитѣ и артилерийскитѣ коне да се превозятъ по море до Кавала. Конетѣ отъ Кавала ще продължатъ по обикновенъ пжть до Демиръ Хисаръ, дето ще бжде превозена по желѣзницата и материалната часть на артилерията. Пехотнитѣ части отъ Кавала да вървятъ по обикновенъ пжть до Драма, отдето едната бригада ще бжде превозена по желѣзницата до Дойранъ, а другата да следва по обикновенъ пжть за Демиръ Хисаръ — Петричъ — Струмица.

На 4-и Щабътъ на действуващата армия заповѣда: дивизията, намѣсто въ Струмица, да се съсрѣдоточи въ Демиръ Хисаръ.

Предвидъ на това, че товаренето и разтоварването на конетѣ въ параходитѣ бѣше трудно и изискваше много време, а, освенъ това, и превозването на материалната часть щѣше да закъснѣе, защото материалната часть на 3-и с. с. и 9-и не с. с. артилерийски полкове още не бѣ превозена, началникътъ на дивизията поиска и получи разрешение да изпрати конетѣ на артилерията по обикновенъ пжть.

За по-нататъшното движение на дивизията, началникътъ ѝ издаде инструкция, по която Щабътъ на дивизията, съ конетѣ и колитѣ, ще се превози по желѣзницата до Демиръ Хисаръ. Пехотнитѣ полкове и Пионерната дружина ще превозятъ хората и конетѣ по море до Кавала, а оттамъ до Драма — пеша. Колитѣ имъ се превозватъ по желѣзницата: на 1-а бригада — до Драма, а на 2-а — до Демиръ Хисаръ. Отъ Драма 1-а бригада и Пионерната дружина, заедно съ колитѣ си, пжтуватъ по обикновенъ пжть, а 2-а бригада продължава по желѣзницата до Демиръ Хисаръ. Артилерийскиятъ полкъ и Огнестрелниятъ паркъ се движатъ съ конетѣ си по обикновенъ пжть отъ Деде Агачъ до Демиръ Хисаръ, а материалната часть и колитѣ се превозватъ по желѣзницата. Продоволственията транспортъ и санитарнитѣ учреждения се движатъ по обикновенъ пжть. Интендантската рота се движи по разпореждане на интенданта.

Превозването по море започна веднага.

Товарането на параходитѣ, особено на добитъка, ставаше много трудно. 3-и полкъ започна товаренето на хората въ 6 ч. и 45 м. сл. пл. на 4-и и го привърши въ 11 ч. и 40 м. сл. пладне. Товаренето на добитъка започна на 4-и въ 2 ч. сл. пл. и завърши на 5-и юний чакъ въ 4 ч. и 05 м. пр. пладне. Параходътъ веднага тръгна, и въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. пристигна въ Кавала. Въ 5 ч. започна разтоварянето на войницитѣ, а въ 5 ч. 30 м. сл. пл. пл. — на добитъка. Поради неудобството на маунитѣ и развълнуваното море, разтоварянето ставаше много бавно. Единъ конь умрѣ. Стоварянето на хората завърши въ 7 ч. и 50 м., а на добитъка — въ 10 ч. сл. пладне. Следъ разтоварянето, полкътъ се разположи на бивакъ на северозападния край на града.

На 5-и юний следъ пладне се натовариха на парахода „Варна“ 2/36-а и 4/36-а дружини, и въ 1 ч. пр. пл. тръгнаха за Кавала, дето пристигнаха въ 5 ч. пр. пл., разтовариха се и се разположиха на бивакъ.

На 6-и юний 3-и полкъ и Щабътъ на 1-а бригада почиваха при Кавала, а отъ Деде Агачъ тръгнаха частитѣ, които пѫтуваха по обикновенъ пѫть.

На 7-и юний се превозиха по море Пионерната и една и половина дружини отъ 36-и полкъ.

На 9-и юний вечерьта се натовариха на парахода„ Варна" две роти отъ 36-и полкъ, 1/15-а дружина, три роти отъ 2/15-а дружина и Картечната рота отъ 15-и полкъ. Въ 12 ч. презъ нощьта параходътъ тръгна и въ 8 ч. сутриньта на 10-и пристигна въ Кавала. До 10 ч. пр. пл. се разтовариха хората, а до 5 ч. сл. пл. и добитъка — 600 коня.

На 10-и юний се натовари на парахода „Борисъ", и тръгна въ 7 ч. 30 м. сл. пладне 3/15-а дружина и 8/15-а рота, а на 11-и сутриньта се разтовариха въ Кавала.

На 11-и се натовариха на парахода „Варна" другитѣ петь роти отъ 15-и полкъ и 1/35-а дружина.

Изглежда, че въ това време желѣзницата се е освободила, та другитѣ три дружини отъ 35-и полкъ се натовариха на влакове на 12-и юний и на 14-и пристигнаха въ Демиръ Хисаръ.

Огнестрелниятъ паркъ и конетѣ на Артилерийския полкъ тръгнаха на 6-и юний по маршрутъ Демиръ Бейли — Буру Гьолъ— Сарж Шабанъ — почивка — Драма — Порна — почивка — Сѣръ — Демиръ Хисаръ. Преходитѣ бѣха голѣми, и времето горещо, та движението бѣше трудно. При все това маршрутътъ, съ малки изключения, бѣ изпълненъ; на 15-и конетѣ стигнаха въ Демиръ Хисаръ, дето вече бѣ пренесена и разтоварена материалната часть.

3-и полкъ и Щабътъ на 1-а бригада почиваха на 6-и юний въ Кавала; на 7-и юний тръгнаха по маршрутъ Пойранъ — Драма — петь клм. източно отъ Алистратикъ — Ряхово — Порна — — четири клм. западно отъ Сѣръ — Демиръ Хисаръ — Тополница.

1/15-а и 2/15-а дружини тръгнаха отъ Кавала на 11-и юний, пренощуваха въ Бунаръ Баши, а на 12-и стигнаха, и се разположиха на бивакъ край Драма. 3/15-а дружина тръгна на 11-и следъ пладне и стигна въ Дикили Ташъ, а на следния день — 12-и юний — стигна въ Драма, и се разположи при другитѣ дружини. Къмъ 9 ч. и 30 м. сл. пл. войницитѣ отъ тритѣ дружини се разбунтуваха, че имъ даватъ лошъ хлѣбъ, и че 2-а бригада се превозва по желѣзницата, а тѣ пѫтуватъ пеша. Бунтътъ имъ се изрази въ това, че настѫпиха въ вериги противъ малкото останали вѣрни войници, дадоха нѣколко пушечни изстрела и, като викаха „На ножъ!", принуждаваха неучаствуващитѣ да се

присъединятъ къмъ тѣхъ. Последнитѣ избѣгнаха срещата, като се оттеглиха вънъ отъ района на бивака, дето останаха и презъ нощьта. Имаше заплашвания и къмъ офицеритѣ. На следния день походътъ не се състоя. Разбунтувалитѣ се отказаха категорично да тръгнатъ, ако не ги превозятъ по желѣзницата. Заплашиха отново неразбунтуванитѣ, които, бидейки малко — всичко по 150—160 човѣка отъ 1-а и 2-а дружини, се принудиха да се подчинятъ. Следъ като имъ бѣ даденъ добъръ хлѣбъ и топла храна, и, следъ като имъ бѣха отпустнати влакове, тѣ се усмириха. Сѫщата вечерь 3-а и 2-а дружини заминаха по желѣзницата; на 14-и сутриньта замина и 1-а дружина. 4-а дружина бѣ тръгнала отъ Кавала на 12-и сл. пл., пренощува близо при страж. Дикили Ташъ и на 13-и пристигна, и се разположи на единъ клм. отъ другитѣ дружини, а на 14-и сутриньта и тя замина по желѣзницата. Сѫщия день — 14-и — дружинитѣ се разстовариха въ Демиръ Хисаръ и се разположиха на бивакъ. На 15-и частитѣ почиваха.

2/36-а и 4/36-а дружини на 7-и юний тръгнаха отъ Кавала, пренощуваха при страж. Дикили Ташъ и на 8-и стигнаха въ Драма, на 9-и се превозиха по желѣзницата до ж.-п. ст. Демиръ Хисаръ и се установиха на бивакъ при с. Вѣтърна. Другитѣ две дружини и Картечната рота тръгнаха отъ Кавала на 9-и, пренощуваха при Пойранъ, на 10-и стигнаха въ Драма, а на 11-и се превозиха въ Демиръ Хисаръ и се разположиха на бивакъ при желѣзо-пѫтната станция.

1/35-а дружина се разтовари въ Кавала на 11-и юний вечерьта. На 12-и нощува при страж. Дикили Ташъ, а на 13-и — въ Драма; на 14-и тръгна по желѣзницата, на 15-и се разтовари въ Демиръ Хисаръ и вечерьта се разположи на бивакъ при другитѣ дружини отъ полка. Последнитѣ, както се каза, тръгнаха по желѣзницата отъ Деде Агачъ и на 13-и и 14-и се разтовариха на ж.-п. ст. Демиръ Хисаръ, дето се разположиха на бивакъ при Тополница.

Пионерната дружина стигна въ Драма на 10-и юний, а на 11-и се превози въ Демиръ Хисаръ, макаръ че бѣ предвидено да пѫтува по обикновенъ пѫть.

Щабътъ на дивизията на 13-и юний тръгна по желѣзницата отъ Деде Агачъ и на 14-и стигна въ Демиръ Хисаръ.

Още на 8-и юний началникътъ на дивизията получи втори пѫть заповѣдь да съсрѣдоточи дивизията при Струмица. За движението на частитѣ къмъ Струмица той даде маршрути, по

които 36-и полкъ на 14-и стига въ Тополница, на 15-и — въ Петричъ; Щабътъ на дивизията, 3-и и 35-и полкове и Пионерната дружина на 15-и стигатъ при р. Тополница. 2-и артилер. полкъ, Огнестрелниятъ паркъ и Дивизионниятъ лазаретъ на 15-и пристигатъ въ Демиръ Хисаръ. 15-и полкъ този день трѣбваше да има дневка въ Ряхово. Маршрутътъ бѣ изпълненъ, съ изключение на разбунтувалия се 15-и полкъ, който, намѣсто въ Ряхово, бѣ превозенъ до Демиръ Хисаръ.

Съсрѣдоточаването на I армия. — Формирането на Отдѣлната бригада. — Съгласно заповѣдьта по действуващата армия № 234 отъ 19-и май, I армия се състои отъ: 5-а дивизия (1-а и 2-а бригади), 9-а дивизия (1-а и 2-а бригади), Отдѣлната бригада (65-и и 66-и полкове) и единъ ескадронъ отъ 4-и коненъ полкъ. Споредъ директивата № 22 отъ сѫщата дата, армията се съсрѣдоточава на линията Бѣлоградчикъ — Превала.

За прикриване съсрѣдоточаването на армията, бѣха взети мѣрки по-преди, като бѣ формирана Отдѣлната бригада.

Още на 10-и май помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира на министра на войната да съсрѣдоточи допълняващитѣ дружини отъ 9-а дивизионна область и 35-а и 36-а дружина въ Фердинадъ, дето ще се формира една резервна бригада. За кадъръ на бригадата бѣха назначени 4/2-а и 4/5-а дружини, които бѣха гарнизони на пристанищата Подима и Мидия. Къмъ бригадата бѣха придадени и три 7·5-см. нескорострелни батареи, които щѣха да се превозятъ отъ Одринъ по желѣзницата, а коне щѣха да бѫдатъ набавени по реквизиционенъ начинъ.

Къмъ 15-и май пристигнаха въ Фердинандъ командиръ̀тъ на бригадата, поковникъ Пеневъ, и допълняващитѣ дружини, и се разположиха въ града и близкото село Боровци. На 16-и май пристигна материалната часть на батареитѣ, която отъ влака бѣ закарана въ Кошарникъ съ волове, и 4/4-и ескадронъ, който се придаваше временно къмъ бригадата. 4/2-а и 4/5-а дружини на 16-и се превозиха по море до Варна и оттамъ — по желѣзницата до Фердинандъ, дето пристигнаха на 19-и май. 4/5-а дружина отиде въ Боровци, дето бѣха 33-а и 34-а допълняващи дружини. На 21-и полковетѣ се формираха: въ 65-и полкъ влѣзоха 4/2-а и допълняващитѣ 4-а, 17-а и 35-а, а въ 66-и — 4/5-а, и долълняващитѣ 33-а, 34-а и 36-а дружини. Формираха се и се попълниха съ хора и коне и щабоветѣ на бригадата и на полковетѣ. За полковетѣ липсваше голѣма часть

облѣкло и снаряжение. Пристѫпи се къмъ формиране на обозитѣ и службитѣ.

На 22-и май въ 11 ч. сл. пл. се получи отъ Главното командуване телеграфически заповѣдь: Бригадата да тръгне за Бѣлоградчикъ, дето да стигне на 24-и май, като вземе една батарея отъ 1-и не с. с. артилер. полкъ, а своето нескорострелно отдѣление да остави въ Фердинандъ, докато се комплектува напълно.

Командиръ̀тъ на бригадата на 23-и въ 2 ч. пр. пл. издаде заповѣдь, съ която организира похода. Споредъ нея, нестроевитѣ роти и парковитѣ взводове оставаха на мѣстата си, докато се снабдятъ съ коне и всичко необходимо.

Тъй като трѣбваше да се снабдятъ съ храни, полковетѣ тръгнаха чакъ въ 10 ч. пр. пладне. Поради невтегнатостьта на хората, горещината и зимното облѣкло, походътъ бѣше много тежъкъ — изостанаха по около 300 души отъ полкъ. При все това, къмъ 10 ч. и 30 м. сл. пл. частитѣ стигнаха на опредѣленитѣ за нощуване мѣста: 65-и полкъ и батареята — въ Горна Лука, а 66-и полкъ — въ Митровица. Ескадронътъ още въ 7 ч. сл. пл. стигна въ Чупрене.

На следния день бригадата тръгна въ 6 ч. пр. пл., изпита сѫщитѣ несгоди и къмъ срѣднощь пристигна на опредѣленитѣ мѣста: една дружина — при ескадрона, въ Чупрене, а другитѣ части — въ Бѣлоградчикъ. Имаше много изостанали и съ набити крака. Бригадата за два деня измина 74 клм., при неблагоприятни условия.

Въ това време се получи телеграма: Границата да бѫде затворена съвсемъ. Граничнитѣ постове бѣха усилени съ по две роти отъ 3-а и 15-а допълняващи дружини.

На 25-и май се получи заповѣдь да бѫдатъ взети най-строги мѣрки за отбрана, понеже е вѣроятно сърбитѣ да предприематъ нападение. Поради това бѣ изпратена въ Салашъ една дружина отъ 66-и полкъ, и предупредиха ескадрона и дружината въ Чупрене.

Бригадата охраняваше границата, прикриваше съсрѣдоточаването, и, въ сѫщото време, се попълваше. На 26-и май два ешелона отъ Продоволствения транспортъ тръгнаха отъ Фердинандъ за Бѣлоградчикъ. Формирането на обозитѣ и разнитѣ служби ставаше бавно, а най-бавно бѣ формирането на батареитѣ; едва една батарея успѣ да се стъкми, и на 29-и замина за Бѣлоградчикъ. Обаче, тъкмо въ този критически за Отече-

ството моментъ, въ бригадата избухна бунтъ. На 29-и май въ 5 ч. пр. пл. въ 66-и полкъ бѣ подаденъ сигналъ тревога. Тъй като никой отъ началницитѣ не бѣ давалъ заповѣдь за сигнала, командирътъ на полка, безъ да подозира заговора за бунтъ, каза на войницитѣ, че сигналътъ е даденъ погрѣшно, и заповѣда да се разотидатъ. Едва влѣзли войницитѣ въ помѣщенията, разнесоха се гласове: „Стройте се съ пушки, безъ раници!". По-голѣмата часть отъ войницитѣ излѣзоха, а тѣзи, които не искаха да излѣзатъ, бѣха изкарани насила. Цѣлиятъ полкъ се събра на площада при църквата. Тамъ се намѣриха и оратори, които възбуждаха най-низкитѣ чувства у войницитѣ, и тѣ се предадоха на буйства изъ града. Къмъ разбунтувалия се 66-и полкъ се присъединиха и нѣколко роти отъ 65-и полкъ.

По заповѣдь на командира на полка, войницитѣ се събраха на площада. Въ 9 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата, началникътъ на щаба му и командиритѣ на 65-и и 66-и полкове и нѣкои отъ офицеритѣ отъ двата полка отидоха при бунтовницитѣ. Командирътъ на бригадата започна да ги увещава, че постѫпката имъ е клетвопрестѫпление, и че рушатъ онова, което е спечелено съ толкова трудъ и жертви. Тълпата не искаше да слуша; мнозинството викаше: „Не искаме война! Подложени сме на трета реквизиция! Нивитѣ ни ще останатъ непожънати!" и пр. За да се успокоятъ, казано имъ бѣ, че стоенето имъ ще бѫде само за нѣколко деня, докато се разреши въпросътъ, и пр. Следъ това имъ бѣ заповѣдано да се разотидатъ тихо и мирно, и да започнатъ занятията. Тѣ, обаче, отговориха, че искатъ: 1) да се донесе въ Министерството, че не желаятъ повече война и искатъ бързо демобилизиране; 2) докато се получи отговоръ, да пазятъ очаквателно положение, като не ходятъ на учение, и 3) да не отиватъ при тѣхъ офицеритѣ до разрешение на въпроса. Говориха и другитѣ старши офицери на разнитѣ групи, и каточели настѫпи успокоение. Обаче, следъ като си замина бригадниятъ командиръ, бунтуващата се въоръжена тълпа пакъ тръгна да буйствува изъ улицитѣ; прати подстрекатели, които възбунтуваха 65-и полкъ. Тогава командирътъ на бригадата, обвзетъ отъ отчаяние, къмъ пладне се самоуби. Вестьта за тази печална случка за моментъ стресна тълпата, но не остави дълбоко впечатление. Буйствата продължиха. Офицеритѣ бѣха хващани и освиркани. Капитанъ Вакъвчиевъ, който имъ каза нѣкои дръзки думи, бѣ звѣрски умъртвенъ, и надъ трупа му се извършиха жестоки поругания. Нѣкои офицери, за да спасятъ живота

си, се скриха; много отъ тѣхъ, между които и командантътъ, майоръ Поповъ, избѣгаха отъ града.

За всичко това бѣ донесено въ щабоветѣ на действуващата и на I армия, и се получи заповѣдь да се действува увещателно. При погребението на бригадния командиръ взе участие една дружина съ две орѫдия. Въ надгробната речь началникътъ на щаба се опита да повлияе на войницитѣ, но безъ успѣхъ. Войницитѣ продължиха бунта, като не допускаха офицеритѣ при тѣхъ.

На 1-и юний въ 3 ч. сл. пл. командирътъ на 65-и полкъ, полковникъ Бояджиевъ, който бѣ поелъ командуването на бригадата, заповѣда да се построи бригадата, за да прочете телеграмата, съ която помощникътъ на главнокомандуващия апелираше къмъ чувствата на дълга. Полковетѣ се построиха безъ офицери: 65-и на опредѣленото мѣсто, а 66-и — остана въ казармата. Телеграмата произведе известно впечатление, но то бѣ разбито отъ съмнение въ истиностьта ѝ, което съмнение изказаха подстрекателитѣ.

На 2-и юний бѣ направенъ опитъ да бѫде изпратенъ единиятъ полкъ въ Върбово, но войницитѣ не се подчиниха. Тѣ даже докараха и батареята, която бѣ разположена при с. Чифликъ, и изпратиха въ Фердинандъ подстрекатели въ частитѣ, разположени около този градъ.

На 3-и юний дойде самъ командуващиятъ I армия, генералъ Кутинчевъ, и заповѣда полковетѣ да се построятъ съ офицеритѣ. Полковетѣ се построиха безъ орѫжие; липсваха много войници. 65-и полкъ отговори на поздрава на командуващия армията и изслуша увещанието му. 66-и полкъ го посрещна съ манифестации. Всрѣдъ полка бѣха поставени два флага съ надписи: „Искаме бърза демобилизация!" и „Долу войната!". Командуващиятъ армията настоя, и флаговетѣ бѣха премахнати. Увещанията бѣха изслушени, и полкътъ се усмири.

По-нататъкъ бригадата, следъ като получи най-необходимитѣ ѝ материали, успѣ да формира обозитѣ си и батареитѣ при пълно спокойствие. До 7-и юний пристигнаха и други две батареи. До 16-и юний бригадата се попълни съ хора и коне и съ материали удовлетворително. Тя бѣ засилена съ 15-а допълняваща дружина, която бѣше въ района на бригадата, и съ 3-а допълняваща дружина, която дойде отъ Видинъ.

Пренасянето на 9-а дивизия. — 9-а дивизия (безъ 3-а бригада) бѣ разположена: Щабътъ и Пионерната дружина—

въ Сарай, 1-а бригада — въ Голѣма Манука, Щабътъ на 2-а бригада и 33-и полкъ — въ Карлжкьой, 34-и полкъ — въ Бахча Аланъ, 9-и с. с. артилер. полкъ (1-о и 3-о отдѣления) — въ Чайлж, Огнестрелниятъ паркъ — при Чукуркьой, Интендантството и Дивизионниятъ транспортъ — въ Черкезово и Бахча Аланъ, 2-а полска болница бѣше съ 3-а бригада, 6-а — въ Бахча Аланъ, 5-а — въ Черкезово, другитѣ полски болници и Лазаретътъ бѣха въ Голѣма Манука, двѣтѣ полуподвижни болници — въ Чорлу, придаденото 1/1-о с. с. планин. артилер. отдѣление — въ гр. Странджа.

На 7-и май началникътъ на дивизията получи предупреждение, че отъ дивизията само пехотата и тежеститѣ ще се превозятъ по море до Варна и оттамъ — по желѣзницата, а артилерията и обозитѣ ще заминатъ по обикновенъ пѫть до Бургасъ и оттамъ ще се превозятъ по море до Варна. На 18-и май получи телеграфически заповѣдь: артилерията и обозитѣ да тръгнатъ на 19-и, на 20-и да стигнатъ въ Лозенградъ, на 21-и да почиватъ, и да се попълнятъ съ хранителни припаси за времето до пристигането имъ въ Бургасъ, на 22-и да продължи пѫтя, съ смѣтка на 25-и да бѫде въ Бургасъ.

Началникътъ на дивизията направи потрѣбнитѣ разпореждания. Привечерь той получи телеграфически заповѣдь: дивизията да тръгне още сѫщия день, но бѣ късно, та той заповѣда бригадитѣ да тръгнатъ на следниятъ день — 19-и май. На 1-а бригада заповѣда да тръгне въ 5 ч. сл. пл. и да нощува въ Султанъ, а на 2-а бригада — да тръгне въ 6 ч. пр. пл. и да нощува въ Гюнъ Гьормесъ. На 20-и бригадитѣ да тръгнатъ въ 5 ч. пр. пл. и да стигнатъ въ Мидия. Пионерната дружина да тръгне на 19-и по маршрута на 1-а бригада.

Времето бѣше добро, пѫтьтъ — добре поправенъ, та бригадитѣ извършиха похода много леко.

Полковитѣ обози и Продоволственията транспортъ, следъ като стовариха хранитѣ и тежеститѣ въ Мидия, заминаха за Сарай и по-нататъкъ по обикновенъ пѫть.

Относно артилерията и обозитѣ, на 19-и последва разпореждане, намѣсто въ Бургасъ, да отидатъ въ Ямболъ, отдето материалната часть ще бѫде превозена до Горна Орѣховица по желѣзницата, а конетѣ и празднитѣ конски коли — по обикновенъ пѫть. Опредѣленъ бѣ маршрутъ Соуджакъ — Лозенградъ — почивка — Карамза — Дерекьой — Мурсатли — почивка — Ямболъ — Гавраилово — Твърдица — Елена — почивка — Цѣрова Кория — Горна Орѣховица. Воловетѣ и празднитѣ волски коли се движеха

по сѫщия пѫть, но съ по-малки преходи, та стигнаха въ Горна Орѣховица съ четири деня по-късно.

1-а бригада пристигна въ Мидия на 20-и май къмъ пладне, а 2-а бригада — къмъ 3 ч. сл. пладне. До вечерьта пристигнаха българскитѣ параходи „Кирилъ“, „София“ и „България“, а презъ нощьта — и рускитѣ „Императрица Мария“ и „Атонъ“. Морето бѣше бурно, и не можеше да се товари. Видѣ се, че срѣдствата на Понтонната дружина сѫ недостатъчни за сигурно и бързо товарене, та бѣ помоленъ да помогне и Флотътъ.

На 21-и въ 10 ч. пр. пл. започна да се товари съ понтони и частни лодки 4-и полкъ. Той зае тритѣ български параходи и руския „Императрица Мария“. Всѣки параходъ, щомъ се натоварваше, заминаваше; последниятъ тръгна въ 7 ч. сл. пладне. Веднага се натовариха на парахода „Атонъ“ щабоветѣ на дивизията и на 1-а бригада, заедно съ багажа, и Картечната рота на 17-и полкъ; въ 8 ч. и 30 м. сл. пл., поради бурята и тъмнината, товарението бѣ прекратено.

Презъ нощьта пристигнаха два български миноносеца и съ тѣхъ — шестима морски офицера.

На 22-и май, поради бурята, товарението започна чакъ въ 5 ч. сл. пладне. До 8 ч. сл. пладне 17-и полкъ се натовари, а следъ него, до 12 ч. презъ нощьта, се натовариха и три дружини отъ 33-и полкъ, и параходътъ замина.

Две дружини отъ 34-и полкъ така сѫщо се натовариха на парахода „Императрица Мария“, и заминаха въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. на 23-и. Сѫщия день заминаха съ параходитѣ „България“, „Крумъ“ и „Кирилъ“ щабоветѣ на 2-а бригада, на 34-и полкъ, цѣлата Пионерна дружина и разни команди и тежести. Другитѣ две дружини тръгнаха съ парахода „Атонъ“ въ 10 ч. пр. пл. на 24-и.

Първиятъ ешелонъ отъ 4-и полкъ пристигна въ Варна въ 5 ч. пр. пл. на 22-и май, а последниятъ — къмъ пладне.

Пристанището бѣше минирано, и параходитѣ бѣха въвеждани отъ миноносецъ.

17-и и 33-и полкове, съ началника на дивизията, пристигнаха въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. на 23-и. На войницитѣ и на началника на дивизията бѣ устроено тържествено посрещане отъ варненскитѣ граждани, начело съ кмета.

Последниятъ ешелонъ отъ дивизията пристигна въ Варна въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. на 24-и.

На 23-и май започна превозването по желѣзницата; за всѣки полкъ бѣха отпустнати по два влака. 4-и полкъ отпѫтува

въ 6 ч. и 30 м. и 7 ч. и 30 м. пр. пл., а 17-и полкъ — 6 въ ч. и 10 м. сл. пладне.

Първиятъ ешелонъ отъ 33-и полкъ — 2-а, 3-а и 4-а дружини — тръгна въ 2 ч. и 30 м. пр. пл. на 24-и, а последната дружина, Картечната рота и две роти отъ 34-и полкъ — въ 9 ч. и 30 м. пр. пладне. Последнитѣ два ешелона отъ 34-и полкъ и Пионерната дружина тръгнаха въ 3 ч. и въ 11 ч. и 50 м. сл. пладне.

Превозването на дивизията се извърши благополучно. На ж.-п. станции въ 9-а дивизионна область, отъ която се комплектува дивизията, имаше много посрещачи. Тамъ, дето имаше по-дълги престои, музиката свирѣше, и се извиваха хора̀. При тръгването, обаче, отъ всѣка дружина бѣха останали при домашнитѣ си по 50—100 души, които настигаха частитѣ си съ следващитѣ влакове.

Първиятъ ешелонъ отъ 1-а бригада пристигна на ж.-п. ст. Бойчиновци въ 2 ч. и 30 м. пр. пл., вториятъ — въ 5 ч. на 24-и май, третиятъ — въ 10 ч. пр. пл., а четвъртиятъ — по пладне.

На следния день полковетѣ бѣха заведени отъ ж.-п. ст. Бойчиновци въ гр. Фердинандъ, дето се разположиха на бивакъ. Тукъ бѣ пристигнала 18-а допълняваща дружина, отъ която попълниха полковетѣ. На 27-и май Щабътъ на бригадата и 17-и полкъ се премѣстиха на бивакъ при Цѣровене, а на 30-и — при Чемишъ.

4-и полкъ на 27-и май се премѣсти на бивакъ при Живовци, а на 30-и май — при Лопушанския манастиръ „Св. Иванъ". Щабътъ на бригадата се установи въ Сърбляница.

Първиятъ ешелонъ отъ 2-а бригада пристигна на ж.-п. ст. Бойчиновци въ 7 ч. сл. пл., вториятъ — въ 9 ч. и 30 м. сл. пл. на 25-и май, третиятъ ешелонъ — въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. и четвъртиятъ въ 9 ч. пр. пл. на 26-и май. Тукъ бригадата завàри 20-а допълняваща дружина, отъ която се попълни. Пионерната дружина се разположи въ гр. Фердинандъ, а бригадата — при Бойчиновци.

На 26-и сутриньта, когато и последниятъ ешелонъ пристигна, 2-а бригада трѣбваше да тръгне по обикновенъ пѫть за Фердинандъ, обаче, между войницитѣ отъ 33-и полкъ се бѣ появило вълнение, като заявяваха, че не желаятъ да воюватъ повече. Командиръть на 33-и полкъ направи опитъ да поведе полка, но, въ отговоръ на това, бунтовницитѣ се ожесточиха, и тероризираха офицеритѣ, които се опитаха да ги вразумятъ, а така сѫщо — и войницитѣ, които не желаеха да се присъединятъ къмъ недоволнитѣ. Бунтовницитѣ тероризираха и желѣзопѫтнитѣ чиновници на ст. Бойчиновци, като ги принуждаваха цѣлъ день да разкарватъ находящитѣ се на станцията влакове. Съ голѣми усилия и следъ оскърбления, командиръть на бригадата успѣ да се качи на една машина и, заедно съ началника на щаба си, отиде при началника на дивизията, въ Фердинандъ.

На следния день бунтовницитѣ, като не пускаха офицеритѣ въ строя, тръгнаха на тълпа за гр. Фердинандъ, съ цель да разбунтуватъ и 1-а бригада. 34-и полкъ, който вървѣше следъ 33-и и който не бѣше съвсемъ деморализиранъ, остана назадъ, тръгна следъ офицеритѣ си, и, по заповѣдь на командира на полка, бѣ заведенъ на бивакъ източно отъ Бойчиновци. 33-и полкъ, безъ да допустне офицеритѣ, които вървѣха следъ него, мина презъ Фердинандъ, стигна въ Живовци, и се спрѣ на бивакъ на 20—30 крачки отъ 4-и полкъ. Командиръть на бригадата и офицеритѣ отъ полка дойдоха сѫщо въ Живовци и нощуваха отдѣлно отъ войницитѣ.

Въ 4-и полкъ една значителна група така сѫщо изяви нежелание да воюва, като не позволяваше да се товари багажа, и даже разтоварили обратно, въ склада, хлѣба отъ нѣколко кола. Командиръть на полка и офицеритѣ, обаче, съ голѣмъ трудъ успѣха да въдворятъ реда.

На следния день въ 2 ч. сл. пладне 33-и полкъ се построи, и командиръть на бригадата прочете телеграмата, съ която помощникътъ на главнокомандуващия укоряваше войницитѣ за тѣхното престѫпно поведение, а пъкъ офицеритѣ — за небрежностьта имъ. Четенето предизвика освиркванія, блъсканици, псувни, хвърляне камъни, но все пакъ подействува да отидатъ съ офицеритѣ въ Малка Кутловица, дето бѣ заповѣдано да отиде полкътъ и Щабътъ на бригадата, а 34 полкъ отиде въ Студено Буче.

На 30-и Щабътъ на бригадата и 33-и полкъ се премѣстиха въ Бистрица, а 34-и полкъ — въ Горна Цѣровица.

9-и с. с. артилер. полкъ, отъ Чайлѫ, и Огнестрелниятъ паркъ, отъ Чукуркьой, тръгнаха на 19-и май по маршрутъ Бунаръ Хисаръ — Лозенградъ—почивка—Карамза — Дерекьой — Мурсатли — Ямболъ, дето пристигнаха на 25-и май. На 26-и започна товаренето на материалната часть; натовари се 1-о с. с. артилер. отдѣление, и влакътъ тръгна въ 2 ч. пр. пладне. Следъ това се нато-

вари 3-о с. с. артилер. отдѣление и Огнестрелниятъ паркъ; влакътъ тръгна въ 5 ч. пр. пладне на 27-и май.

Конетѣ на полка и на Огнестрелния паркъ тръгнаха за Горна-Орѣховица въ 2 ч. сл. пладне на 27-и, а въ 3 ч. се получи заповѣдь отъ Главното командуване: Материалната часть и конетѣ на полка и обозитѣ на дивизията да се превозятъ по желѣзницата отъ Ямболъ до Бойчиновци, а конетѣ на Огнестрелния паркъ да пѫтуватъ по обикновенъ пѫть до Горна Орѣховица, поради което конетѣ на полка и обозитѣ се върнаха.

На 27-и май пристигна въ Ямболъ и придаденото къмъ 9-а дивизия 1/1-о с. с. планин. артилер. отдѣление. То бѣ тръгнало отъ гр. Странджа на 20-и май по маршрута на полка, но за него бѣ последвала заповѣдь да се превози по желѣзницата до Бойчиновци.

Командиръть на полка организира превозването на конетѣ отъ полка и на планинското отдѣление въ осемь ешелона. Първиятъ ешелонъ тръгна въ 3 ч. и 24 м. пр. пладне на 29-и; кога е тръгналъ последниятъ ешелонъ, не се знае, но на 31-и май вечерьта цѣлиятъ полкъ бѣ стигналъ на ж.-п. ст. Бойчиновци, а на 1-и юний отиде въ Сърбляница, дето се разположи на бивакъ. 1/1-о с. с. планин. артилер. отдѣление пристигна на ж.-п. ст. Бойчиновци на 1-и юний, а на следния день отиде въ Сърбляница.

Конетѣ на Огнестрелния паркъ по обикновенъ пѫть стигнаха на 3-и юний въ Горна Орѣховица, а на 5-и се превозиха по желѣзницата въ Бойчиновци, отдето взеха припаситѣ; на 6-и Паркътъ се премѣсти въ Живовци.

Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ, следъ като закара хранителни припаси отъ Черкезово въ Мидия, тръгна съ праздни коли по обикновенъ пѫть на 21-и май по дадения му маршрутъ и на 6-и юний стигна въ Горна Орѣховица. На 8-и юний започна превозването по желѣзницата, и на 15-и юний вечерьта първи и втори ешелони бѣха стигнали въ Фердинандъ, и се бѣха натоварили съ храни.

Отъ санитарнитѣ учреждения, 3-о отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ и 2-а полска болница се намираха въ Докузъ Юкъ и Одринъ, отдѣто заминаха за Сливница и влѣзоха въ състава на V армия.

Всичкитѣ други полски болници, заедно съ 1-о и 3-о отдѣления отъ Дивизионния лазаретъ, тръгнаха на 19-и май по обикновенъ пѫть за Горна Орѣховица и оттамъ — по желѣзницата. На 10-и и 11-и юний Лазаретътъ и всички полски болници пристигнаха на ж.-п. ст. Бойчиновци, дето се разположиха: Дивизионниятъ лазаретъ и 1-а, 4-а и 5-а полски болници въ Живовци, 3-а — въ Сърбляница, 6-а бѣ придадена къмъ Отдѣлната бригада, и отиде при Салашъ (Бѣлоградчишко), 1-а полуподвижна болница работи въ Чорлу до 10-и юний; на 14-и юний бѣ превозена до ж.-п. ст. Бойчиновци.

2-а полуподвижна болница работи въ Чорлу до 28-и май. На 11-и юний стигна по желѣзницата на ж.-п. ст. Бойчиновци, отдето отиде въ Живовци.

Пренасянето на 5-а дивизия. — На 18-и май началникътъ на 5-а дивизия получи заповѣдь, че дивизията му ще бѫде смѣнена между 21-и и 25-и, следъ което да събере частитѣ около Мидия, за да бѫдатъ превозени по море.

Въ това време дивизията, като авангардъ на III армия, заемаше позиция срещу Чаталджанската укрепена линия: 1-а бригада (шесть дружини), съ 3/1-о с. с. артилер. отдѣление, 2/1-а и 3/1-а не с. с. планински батареи, — източно отъ Акъ Аланъ; 2-а бригада, съ 1/1-а с. с. полска батарея и 1/1-о с. с. планин. артилер. отдѣление, — предъ Чифликкьой и Караджакьой; 3-а бригада, съ 2/1-о с. с. артилер. отдѣление, — на Чаталъ Тепе, при Гьокчелийско село.

Къмъ 20-и май частитѣ отъ 2/10-а бригада започнаха да пристигатъ, за да смѣнятъ дивизията. Началникътъ на дивизията издаде заповѣдь за съсрѣдочаване на дивизията около гр. Фердинандъ. Споредъ тази заповѣдь, похотата се групира въ Мидия, отдето се превозва по море до Варна, а оттамъ — по желѣзницата до мѣстото на съсрѣдоточаването: 1-а бригада тръгва по маршрутъ Караманъ Дере — петь клм. южно отъ гр. Странджа — Сарай — Мидия; 2-а бригада — Чилингосъ — Странджа — Мидия[1]); артилерията се групира въ Сарай, отдето тръгва по маршрутъ Соуджакъ — Лозенградъ — почивка — Карамза — Дерекьой — Мурсатли — Ямболъ; отъ тази станция материалната часть се превозва по желѣзницата, а конетѣ продължаватъ по маршрутъ Гавраилово — Трърдица — Елена — почивка — Цѣрова Кория — Горна Орѣховица; домакинскитѣ обози на пехотнитѣ части да следватъ частитѣ си до Мидия, да натоварятъ бремето на параходитѣ, а празднитѣ коли, и всички коне да образуватъ единъ ешелонъ и, подъ обща команда, да тръгнатъ за Соуджакъ и да следватъ маршрута на артилерията; санитарнитѣ учреждения да се събератъ въ Сарай; оттамъ запрегнатитѣ съ коне да следватъ

[1]) За 3-а бригада гледай Съсрѣдоточаването на III армия — стр. 234.

маршрута на артилерията, а запрегнатитѣ съ волове — по маршрутъ Виза — Бунаръ Хисаръ — Лозенградъ — почивка — Ески Полосъ — Старата граница — Пашакьой — почивка — Мурсатли — Ямболъ — Почивка — Чаирли — Икисча — Елена — почивка — Цѣрова Кория — Горна Орѣховица; Дивизионниятъ огнестрелъ паркъ да се събере въ Сарай и на 26-и да тръгне по маршрута на артилерията; Интендантската рота и Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ да следватъ по маршрута на артилерията.

2/20-а дружина на 22-и май се събра въ Подима, и оттамъ на 23-и май отиде въ Мидия. Другитѣ три дружини отъ 20-и полкъ се събраха въ Караджакьой и на 23-и стигнаха въ гр. Странджа. 18-и полкъ се събра въ Чифликкьой и на 23-и стигна въ гр. Странджа. Походътъ, поради горещината и зимното облѣкло, бѣше много тежъкъ, и много хора изостанаха.

1-а бригада се събра въ Гюмюшъ Бунаръ на 22-и май, и на 23-и тръгна. Походътъ, поради горещината и голѣмината на колоната бѣше тежъкъ. Бригадата нощува на петь клм. източно отъ гр. Странджа.

На 23-и началникътъ на гарнизона въ Мидия донесе, че последнитѣ части отъ 9-а дивизия се натоварили, и отплували и, тъй като параходитѣ идватъ непрекѫснато, молѣше да бѫде ускорено движението на бригадитѣ. Поради това началникътъ на дивизията заповѣда на 2-а бригада да стигне въ Мидия на 24-и, а на 1-а бригада да стигне въ сѫщия градъ най-късно на 25-и до пладне.

На 24-и бригадитѣ тръгнаха рано. Поради горещината голѣмината на колонитѣ и голѣмия преходъ, походътъ бѣше много уморителенъ. Освенъ това, и колонитѣ на двѣтѣ бригади се кръстосаха при Кара Бурунъ. 1-а бригада, за да даде пѫть на 2-а, чака отъ 10 ч. до 3 ч. и 30 м. сл. пладне. 2-а бригада стигна въ Мидия късно презъ нощьта, и призори започна да се товари. 1-а бригада пренощува въ Султанъ, тръгна въ 3 ч. пр. пл. на 25-и и къмъ 9 ч. пр. пл. стигна въ Мидия, а въ 10 ч. започна да се товари.

До 10 ч. пр. пладне 20-и полкъ и три роти отъ 18-и полкъ се натовариха на австрийския параходъ „Баронъ Бегъ". Въ 2 ч. сл. пл. параходътъ тръгна. Другата часть отъ 18-и полкъ и две дружини отъ 2-и полкъ до 5 ч. сл. пл. се натовариха на руския параходъ „Атонъ", и въ 8 ч. сл. пл. параходътъ тръгна. Всички тежести — багажи, кухни, храни, бойни припаси и др. — бѣха

натоварени на парахода „Кирилъ", който замина въ 7 ч. и 30 м. сл. пладне.

На 26-и започнаха да се товари на руския параходъ „Императрица Мария" 3/2-а и Пионерната дружини. Поради бурното море, обаче, едва можаха да се натоварятъ до вечерьта, и да заминатъ. На 27-и въ 5 ч. започна да се товари на парахода „Принцеса Олденбургска" 5-и полкъ[1]). Въ 11 ч. пр. пл. параходътъ тръгна. 1-а дружина се натовари на парахода „България", и въ 4 ч. сл. пл. тръгна.

Щабътъ на дивизията на 23-и май тръгна отъ чифлика Фортуна, пренощува въ гр. Странджа и на следния день презъ Сарай стигна въ Мидия. На 25-и май се натовари на парахода „Атонъ", и отплува заедно съ 18-и полкъ.

На 26-и въ 9 ч. пр. пл. параходитѣ „Баронъ Бегъ" и „Атонъ" влѣзоха най-тържествено въ Варненското пристанище. Всичкото гражданство бѣ излѣзло да посрещне героичната 5-а дивизия. При слизането отъ парахода, началникътъ на дивизията, генералъ Христовъ, бѣ приветствуванъ отъ кмета на града, и му бѣ даденъ лавровъ вѣнецъ, а на всички офицери и войници дадоха китки. Полковетѣ се разположиха на бивакъ при ж.-п. станция. Въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. пристигна параходътъ „Кирилъ" съ тежеститѣ. На 27-и въ 8 ч. пр. пл. пристигнаха 3/2-а и Пионерната дружини, а въ 8 ч. сл. пл. — двѣтѣ дружини отъ 5-и полкъ; на следния день въ 6 ч. пр. пладне пристигна и 1/5-а дружина.

Превозването по желѣзницата се извърши съ трескава бързина. Още въ деня на пристигането — 26-и май — започна превозването на 2-а бригада. На всѣки полкъ се отпускаха по двѣ три влака. Последниятъ ешелонъ отъ бригадата тръгна въ 11 ч. и 30 м. сл. пладне. Въ 12 ч. и 30 м. пр. пладне на 27-и тръгна първиятъ ешелонъ отъ 1-а бригада. Последниятъ ешелонъ — 1/5-а дружина, която отъ парахода отиде направо въ вагонитѣ, — тръгна въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. на 28-и.

Щабътъ на дивизията тръгна на 27-и въ 9 ч. пр. пл. заедно съ 3/2-а и съ Пионерната дружини.

Пѫтуването се извърши благополучно. Пѫтуването пъкъ на 2-и и 18-и полкове, които се комплектуваха отъ мѣста, близки до желѣзницата, бѣше истинско тържество. По станциитѣ отъ Борисово до Горна Орѣховица бѣ се събралъ множество народъ,

[1]) 4/5-а и 4/2-а дружини, както се каза, бѣха изпратени по-преди въ гр. Фердинадъ, за кадъръ на Отдѣлната бригада.

който акламираше войницитѣ. При Горна Орѣховица бѣ се събралъ толкова народъ, че влакътъ едва си пробиваше пжть. Музикитѣ свирѣха, народътъ викаше „ура", знамената бѣха развѣти. За мигъ влаковетѣ опустяваха, и войницитѣ се изгубваха между народа. Срещитѣ на преживѣлитѣ Бунархисарскитѣ бойове съ своитѣ близки бѣха неизказано мили, а раздѣлата, следъ краткото свиждане, — трогателна. При все това, народътъ се държеше насърдчително и воинствено. Когато тръгваха влаковетѣ, много отъ войницитѣ не се явиха — тѣ бѣха останали при домашнитѣ си, но настигаха частитѣ си съ следващитѣ влакове, а при преминаването на влаковетѣ презъ Плѣвенската область, много отъ изостаналитѣ войници отъ 9-а дивизия се качваха въ вагонитѣ, за да настигнатъ частитѣ си.

На ж.-п. ст. Горна Орѣховица началникътъ на дивизията получи шифрована телеграма, че въ 33-и полкъ е избухналъ бунтъ, та и той да вземе мѣрки да не стане подобно нѣщо и въ 5-а дивизия. Той предупреди за това командиритѣ на бригадитѣ.

Кога и на коя желѣзопжтна станция е слѣзълъ 20-и полкъ, не се знае; на 28-и май, обаче, той е на бивакъ при гр. Фердинандъ. Сжщия день преди пладне пристигна на ж.-п. ст. Бойчиновци и 18-и полкъ и оттамъ по обикновенъ пжть стигна при гр. Фердинандъ, дето се разположи на бивакъ. Така се събра цѣлата 2-а бригада. Конетѣ и колата още не бѣха пристигнали, та тежеститѣ се превозиха до бивака съ реквизирани коли.

Сжщия день пристигна въ гр. Фердинандъ и Щабътъ на дивизията, и се разположи на бивакъ при 2-а бригада.

2-и полкъ пристигна на ж.-п. ст. Бойчиновци на 28-и сл. пл., и на 29-и сутриньта се разположи на бивакъ при Минкова Махала. Тежеститѣ бѣха закарани въ Фердинандъ, а кухнитѣ — пренесени на ржце.

5-и полкъ се събра при 2-и по сжщия начинъ къмъ 10 ч. сл. пл. на 29-и май.

Между това, въ 2-а бригада избухна метежъ. Въ 20-и полкъ, навѣрно подбуждани отъ подстрекатели отъ Бѣлоградчикъ, се появи деморализация. На 29-и въ този полкъ бѣ забелязано пиянство и умишлено неотдаване честь. Следъ пладе войницитѣ се събраха и се движеха на групи, като викаха противъ офицеритѣ. 3/20-а дружина, която бѣше на отдѣленъ бивакъ, грабна оржжието, и съ викове „ура" се спустна къмъ 18-и полкъ, за да разбунтува и него. Командиритъ на полка, подполковникъ Бончевъ, подаде сигналъ „тревога"; полкътъ грабна оржжието;

предната 2-а дружина се приготви да срещне бунтовницитѣ съ огънь. Тогава последнитѣ се върнаха и се разотидоха.

На 30-и май 1-а бригада се премѣсти на бивакъ при Войници, а 2-а бригада и Щабътъ на дивизията — при Долна Вареница.

На 3-и юний се случи катострофалното земетресение въ Търновско. Унините обвзе войницитѣ въ частитѣ, които се комплектуватъ отъ тѣзи мѣста; даденъ бѣ отпускъ на войницитѣ и офицеритѣ отъ пострадалитѣ градове и села.

1-и с. с. полски артилер. полкъ (две отдѣления) и 4/1-о не с. с. планин. артилер. отдѣление, заедно съ Щаба на полка, се събраха въ Сарай, и тръгнаха: Скорострелниятъ полкъ — на 23-и, а Планинското артилерийско отдѣление — на 24-и май. Въ Лозенградъ имаха дневка, и получиха отъ Армейския складъ процепи, коли и разни вещи. Въ Ямболъ пристигнаха на 30-и и 31-и май. На 2-и юний започна превозването по желѣзницата отъ Ямболъ за Бойчиновци[1]). Първиятъ му ешелонъ е пристигналъ на 5-и юний, на 6-и юний цѣлиятъ полкъ се събра на ж.-п. ст. Бойчиновци, на 7-и замина за Кошарникъ, а на 11-и юний — за Бѣлотинци.

4-о не с. с. планин. артилер. отдѣление изпрати отъ Ямболъ по желѣзницата само материалната часть, а часть отъ хората и конетѣ продължиха по обикновенъ пжть до Горна Орѣховица, дето стигнаха на 4-и юний. На 7-и юний се превозиха по желѣзницата до Бойчиновци, дето завàриха материалната часть. На 8-и юний отиде въ Долна Вареница. На 10-и юний се премѣсти въ Баня.

Дивизионниятъ огнестреленъ складъ се събра въ Сарай на 25-и май. На 26-и тръгна по дадения маршрутъ; на 1-и юний стигна въ Ямболъ; тамъ остави бойнитѣ припаси да бждатъ превозени по желѣзницата, а съ празднитѣ коли продължи пжтя за Горна Орѣховица, дето стигна на 7-и юний. На 14-и юний се превози по желѣзницата до ж.-п. ст. Бойчиновци, и сжщия день стигна въ гр. Фердинандъ. На 16-и юний пристигнаха по желѣзницата и бойнитѣ припаси.

Докато дивизията пжтуваше за Мидия, и се товарѣше, Продоволственият транспортъ я снабдяваше съ храни отъ ж.-п. ст. Черкезово. Вториятъ ешелонъ, засиленъ съ коли, бѣ назначенъ да снабдява 3/5-а бригада, и на 25-и май замина за Ямболъ

[1]) Точно кога и въ колко ешелона е пжтувалъ, нѣма сведение.

по дадения маршрутъ. На 27-и тръгнаха другитѣ три ешелона. Въ Лозенградъ, въ Ветеринарния лазаретъ, Транспортътъ остави 60 болни коня и получи 60 здрави. Пѫтищата и времето бѣха добри, та Транспортътъ стигна въ Ямболъ, намѣсто на 2-и, на 1-и юний. Въ Ямболъ почива два деня, презъ които бѣха поправени колитѣ.

Вториятъ ешелонъ отъ Транспорта остана да чака редъ за превозване въ София, а другитѣ три продължиха по обикновенъ пѫть за Горна Орѣховица, дето стигнаха на 7-и юний, и се разположиха на бивакъ въ околностьта. Транспортътъ чакаше редъ да бѫде превозенъ, и въ това положение го завàри войната.

Кога и какъ сѫ пѫтували санитарнитѣ учреждения по обикновенъ пѫть отъ Чаталджанския фронтъ до зоната на новото съсрѣдоточаване, нѣма сведения. На 7-и юний тѣ сѫ стигнали при Горна Орѣховица, и тамъ, въ очакване редъ за превозване по желѣзницата, ги завàри войната.

Едното отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ и 4-а и 6-а полски болници бѣха назначени да отидатъ съ 3-а бригада.

Превозването на Щаба на I армия. — Частитѣ, които влизаха въ I армия отъ формирането на Отдѣлната бригада и отъ излизането на 9-а и 5-а дивизии отъ състава на бившата III армия, се ржководѣха направо отъ Щаба на действуващата армия до 24-и май. Последния день помощникътъ на главнокомандуващия заповѣда на командуващия бившата I армия, генералъ Кутинчевъ, да встѫпи въ командуването на новитѣ си части и да ржководи по-нататъкъ тѣхнитѣ действия. Щабътъ на I армия да се отправи презъ Мидия за Варна — Бѣлоградчикъ, като изпрати всички коне и обози по обикновенъ пѫть за Ямболъ, отдето ще се превозятъ по желѣзницата до гр. Фердинандъ. Сѫщия день — 24-и май — Щабътъ на I армия се премѣсти въ Чорлу, отдето, намѣсто презъ Мидия и Варна, замина по желѣзницата на 26-и май и на 28-и стигна въ гр. Фердинандъ.

На 30-и на командуващия I армия бѣ подчиненъ и Гарнизонътъ на Видинъ, въ съставъ четири опълченски дружини. На 7-и юний сѫщиятъ Гарнизонъ бѣ засиленъ съ две девет-фунтови батареи отъ Варна и картечнитѣ батареи отъ София.

Освенъ това, въ армията бѣ изпратенъ Допълняващиятъ ескадронъ отъ Лейбъ-гвардейския коненъ полкъ, който, заедно съ 4/4-и ескадронъ, формира единъ сборенъ дивизионъ.

Въоржжаването на Видинския укрепенъ пунктъ.— За гарнизонъ на Видинъ и Бѣлоградчикъ бѣха назначени 1-а и 2-а Видински опълченски дружини, Русенската, Варненската, Ломската и Търновската първи дружини и 3-а допълняваща рота, която броеше 90 здрави и 400 слабосилни, изпратени на поправка, войника.

Всички дружини бѣха въ Видинъ, преди да започнатъ военнитѣ действия, освенъ Варненската, която пристигна чакъ на 20-и юний.

За въоржжаване на крепоститѣ Видинъ и Бѣлоградчикъ бѣ назначена една часть отъ Видинския крепостенъ батальонъ.

Батальонътъ въ войната съ турцитѣ бѣ раздѣленъ на три равни части, които бѣха разположени въ Варна, Шуменъ и София. Щабътъ на батальона бѣше въ Варна. Въ това положение остана Батальонътъ до края на войната, безъ да вземе участие въ действията, освенъ десетина изстрела, дадени по единъ турски воененъ корабъ.

При влошаването на отношенията съ Сърбия, за отбраната на Видинъ бѣ назначена групата батареи, разположена въ Шуменъ. Тя броеше шесть орждия 24-фунтови кѫси, осемь 6-дюймови мортири и дванадесеть 9-фунтови орждия.

На 26-и май групата тръгна по желѣзницата, като остави четири отъ 6-дюймовитѣ мортири и взе отъ Шуменския крепостенъ батальонъ две 57-и мм. куполни орждия и на следния день стигна въ Русе. Оттамъ съ параходъ бѣ пренесена въ Видинъ, дето стигна на 31-и май. Сѫщия день пристигна и Щабътъ на батальона, който тръгна отъ Варна и пѫтува по желѣзницата Варна — Мездра — Ломъ и оттамъ — по Дунава.

Пристигна и назначениятъ началникъ на Укрепения пунктъ, генералъ Тепавичаровъ.

Тъй като въ началото се имаше предвидъ само настѫпателна война, за отбрана на Крепостьта не бѣха взети никакви мѣрки. Войницитѣ се настаниха въ казармата на Батальона, и започнаха занятия: действия при орждията, пристрелки, пехотенъ строй и пр. Въ плана за настѫплението се предвиждаха само дветѣ 9-фунтови батареи, а отъ личния съставъ на 24-фунтовитѣ кѫси орждия и 6-дюймовата мортирна батарея формираха една пехотна дружина отъ три роти, съ назначение да действува като прикритие на артилерията. Командуването ѝ бѣ възложено на командира на брѣговата батарея, който временно бѣ придаденъ къмъ Щаба на Батальона.

На 15-и юний пристигнаха 57-мм. куполни орждия отъ Варна — осемь отъ Видинския и две отъ Шуменския крепостенъ батальонъ. Освенъ това, пристигнаха три десетцевни и четири шестцевни картечници и дванадесеть 9-фунтови орждия.

Сѫщия день пристигнаха отъ Фердинандъ три 7·5-см. круповски батареи (осемнадесеть орждия), които бѣха разпредѣлени по Фортовата линия, но не бѣха готови за стрелба.

Началникътъ на артилерията разпредѣли батареитѣ за настѫпление така: 1) три 9-фунтови и две 7·5-см. батареи, които ще съставятъ едно отдѣление, и 2) три куполни двуорждейни батареи и три картечници, които ще съставятъ сѫщо едно отдѣление; за отбраната на Видинъ останаха 24-фунтовитѣ и мортирнитѣ батареи, шесть куполни и шесть 9-фунтови ~~батареи~~ и четири картечници.

Всичкитѣ орждия, освенъ куполнитѣ, бѣха стари, нескорострелни.

Отъ 31-и май крепостьта Видинъ бѣ подчинена на командуващия I армия.

Усилването на II армия. — Пренасянето на 1/10-а бригада. — Съгласно заповѣдьта за новата организация на армиитѣ отъ 19-и май, 1/10-а бригада съ 10-и артилер. полкъ влизаше въ състава на II армия. Бригадата въ това време — на 20-и май сутриньта — току-що бѣ съсрѣдоточена: 16-и полкъ при Ерменикьой, 25-и полкъ и дветѣ нескорострелни отдѣления отъ 10-и артилер. полкъ — при ж.-п. ст. Кабачка. 3/10-о с. с. артилер. отдѣление сѫщия день бѣ тръгнало за ж.-п. ст. Муратли, за да се присъедини къмъ 4-и с. с. артилер, полкъ. Тъй като отъ Главното командуване се заповѣдаше бригадата да замине съ усилени преходи презъ Ипсала за Деде Агачъ, командуващиятъ I армия заповѣда на бригадата съ тритѣ отдѣления отъ 10-и артилер. полкъ да тръгне на 21-и по маршрутъ Ески Ерекли — Селвели — Родосто — почивка — Акча Халилъ — Малградъ — Кешанъ — почивка — Ипсала — Фере — Деде Агачъ. Къмъ бригадата бѣ придадена часть отъ Продоволствения транспортъ, 2-а и 5-а полски болници и отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ. Тъй като първиятъ преходъ бѣше много голѣмъ, съ разрешение на началника на дивизията, бригадата, съ придаденитѣ ѝ части, тръгна още на 20-и въ 2 ч. сл. пл., и командиръть на бригадата промѣни маршрута до Родосто така: Фенеръ — Умурджа — Каливри — Родосто, дето пехотата стигна на 23-и май.

Артилерийскиятъ полкъ, поради липса на вода въ Каливри, още на 22-и стигна въ Родосто. На 3/10-о с. с. артилер. отдѣление бѣ изпратена заповѣдь да свърне къмъ Родосто, и на 23-и и то пристигна и влѣзе пакъ въ състава на бригадата.

Между това, отъ Щаба на действуващата армия телеграфически заповѣдаха: 10-и артилер. полкъ (дветѣ нескорострелни отдѣления) да отиде на ж.-п. ст. Чорлу, дето да чака втора заповѣдь, а бригадата, съ скорострелното отдѣление да продължи за Деде Агачъ[1]).

Изобщо, походитѣ, поради голѣмата горещина, праха и липса на вода, бѣха много тежки. Изоставаха много войници, било отъ изтощение, било умишлено. У командуването се забелязваше апатия, а у подчиненитѣ — безредие, кражби и пиянство. При все това, маршрутътъ, съ малки измѣнения, бѣ изпълненъ. На 31-и май 25-и полкъ стигна въ Деде Агачъ, а 16-и — въ Урунджикъ.

На 1-и юний въ 4 ч. пр. пладне 25-и полкъ започна да се товари на руския параходъ „Иерусалимъ". До пладне бѣ натоваренъ добитъкътъ, а следъ това, до 2 ч. сл. пл., — войницитѣ. Цѣлиятъ полкъ съ Картечната рота (3,733 души и 268 коня) се събра въ парахода; само Нестроевата рота остана да пѫтува по обикновенъ пѫть. Въ 2 ч. параходътъ тръгна и вечерьта стигна въ Кавала. На 2-и сутриньта полкътъ се разтовари, и остана край града.

16-и полкъ пристигна въ Деде Агачъ на 1-и юний, а на 2-и, като остави 4-а дружина за гарнизонъ на Деде Агачъ, започна да се товари на парахода „Силагия" въ сѫщия редъ, както и 25-и полкъ. Въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. параходътъ тръгна и въ 5 ч. пр. пл. на 3-и юний стигна, и се разтовари въ Кавала.

25-и полкъ на 3-и юний тръгна отъ Кавала по маршрутъ Бунаръ Баши — Ескикьой — почивка — Порна — Сѣръ. Обаче,

[1]) Дветѣ нескорострелни отдѣления на 24-и май стигнаха въ Чорлу, дето останаха на бивакъ до 30-и май, когато получиха заповѣдь да оставятъ една батарея въ Чорлу, а петтѣ батареи да тръгнатъ по обикновенъ пѫть за Одринъ. Въ Чорлу остана 3-а батарея, а петтѣ батареи тръгнаха на 31-и май по маршрутъ Каристранъ — Люле Бургасъ — почивка — Баба Ески — Хавса — Одринъ, дето стигнаха на 5-и юний. На 9-и юний 2-о не с. с. отдѣление се превози за София, и оттамъ замина за сръбската граница. Отъ 1-о не с. с. отдѣление, 1-а и 2-а батареи предадоха материалната часть въ Армейската артилерийска работилница въ Одринъ, и първата се превъоржжи съ турски скорострелни орждия и се превози въ Сливница; 2-а батарея, безъ материалната часть, се превози въ София; тамъ се превъоржжи съ турски скорострелни орждия, и отиде въ Сливница. Дветѣ батареи влѣзоха въ състава на 13-и артилер. полкъ. 3-а батарея на 10-и юний бѣ превозена на сръбската граница. Командиръть на полка бѣ назначенъ за началникъ на артилерията въ 12-а дивизия.

поради липса на вода и опасность да заболѣятъ хората отъ холера, полкътъ на 4-и, намѣсто при Ескикьой, нощува при манастира Тополъ; тамъ почива два деня, намѣсто единъ день. На 8-и стигна въ Сѣръ, дето се разположи на бивакъ южно отъ града.

16-и полкъ тръгна отъ Кавала на 4-и по маршрутъ Пойранъ — Алистратикъ — почивка — Ряхово — Сармусакли — Сѣръ, дето стигна на 9-и юний.

Изобщо, походътъ на двата пехотни полка бѣше лекъ; изтощенитѣ и болнитѣ биваха пренасяни по желѣзницата.

3/10-о с. с. артилер. отдѣление отъ Деде Агачъ изпрати материалната си часть по желѣзницата, а конетѣ и хората бѣха пренесени по море следъ пехотнитѣ полкове, и на 5-и пристигнаха въ Драма, на 6-и — въ чифл. Толосъ, а на 7-и — въ Сѣръ. По пѫтя, както до Деде Агачъ, така и отъ Кавала до Сѣръ, нощуваха тамъ, дето имаше трева и вода за конетѣ. На 9-и пристигна въ Сѣръ и материалната часть[1]).

Заемане изходно положение за война съ Гърция и Сърбия.
(Картогр. приложение № 1).

Разпорежданията на Главното командуване. — На 12-и юний изтече срокътъ, даденъ отъ Българското правителство на Руското, да обещае, че въ седемдневенъ срокъ (до 16-и юний) Императорътъ, като арбитъръ, ще се произнесе, възъ основа и въ рамкитѣ на Сръбско-българския договоръ, по спора между България и Сърбия. Отговоръ не се получи. Изглежда, че подъ влиянието на това обстоятелство, на 13-и юний въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. помощникътъ на главнокомандуващия издаде Директива № 23:

„Отъ сѫбота, 15-и того, армиитѣ да пристѫпятъ къмъ заемането на своето изходно положение за една евентуална война срещу Сърбия и Гърция, както следва:

1) II армия, съ главнитѣ си сили, да се разположи на линията Кукушъ — кота 655, по пѫтя Сѣръ — Негованъ. Командуващиятъ армията да вземе мѣрки да осигури дѣсния си флангъ откъмъ р. Вардаръ (Гевгели). Тилътъ на тази армия ще бѫде осигуренъ отъ IV армия.

2) IV армия остава въ положението, което заема въ настояще време.

3) V армия да се събере около Гърляно, като изпрати авангарди по важнитѣ посоки къмъ противника и вземе мѣрки за охранение.

4) III армия да се събере на линията Врабча — Драгоманъ — Комщица, и вземе мѣрки за охранение.

[1]) За пѫтуването на 3/10-о с. с. артилер. отдѣление нѣма никакви сведения, освенъ дневника на 5-а с. с. батарея и то отъ 5-и юний нататъкъ.

5) I армия да се събере на линията Бѣлоградчикъ — Чупрене. Да изпрати особенъ отрядъ отъ Видинския гарнизонъ къмъ Кула и да вземе мѣрки за охранение.

6) 4-а дивизия да се разположи между р. Струма и Коньово.

7) Кавалерийската дивизия остава въ настоящето си мѣсторазположение."

Заемане изходното положение отъ I армия. — Разпорежданията на командуващия армията. — Командуващиятъ армията получи директивата за заемане изходно положение на 14-и юний въ 8 ч. пр. пл. и сѫщиятъ день отдаде заповѣдь: до 16-и юний вечерьта частитѣ отъ армията да се разположатъ както следва:

а) 5-а дивизия да се разположи на биваци по бригадно: едната бригада при Праужда, а другата — на три клм. западно отъ Дубрава; Щабътъ на дивизията — въ Дубрава.

б) 9-а дивизия да се разположи по бригадно: едната — при Търговище, а другата — при Върбово; Щабътъ на дивизията — въ Протопопинци.

в) Отдѣлната бригада да се разположи на бивакъ между Калугеръ и Сливовникъ; Щабътъ на бригадата — въ Калугеръ; Сборниятъ коненъ дивизионъ — на бивакъ при Боровица.

г) За далечно охранение да се изпратятъ авангарди отъ две дружини съ картечници: отъ 5-а дивизия — при Салашъ, отъ 9-а дивизия — на три клм. югозападно отъ Чупрене, отъ Отдѣлната бригада — при Върба.

д) За свръзка съ 9-а дивизия, 5-а дивизия да изпрати въ Стакевци застава отъ две роти съ две картечници.

е) За охранение на фланговетѣ на армията, 9-а дивизия да изпрати една рота въ Чипровци и Отдѣлната бригада — въ с. Раковица.

ж) Комендантътъ на Видинъ да изпрати въ Кула единъ отрядъ отъ една дружина и четири орждия за охрана въ тази посока и за връзка между Бѣлоградчикъ и Видинъ.

Походътъ на Отдѣлната бригада. — Командирътъ на Отдѣлната бригада, въ Бѣлоградчикъ, получи предупреждение за похода на бригадата на 14-и, а заповѣдьта по армията — на 15-и юний. Той заповѣда:

65-и полкъ, като остави авангардната дружина въ Чупрене и ротата, която охранява границата, до смѣняването имъ отъ 9-а дивизия, да тръгне на 16-и по пѫтя Върбово — Бѣлоградчикъ за Калугеръ, дето да се установи на квартиро-бивакъ; 66-и полкъ, като остави така сѫщо дружината въ Салашъ и ротата на границата, до смѣняването имъ отъ 5-а дивизия, да тръгне отъ Александрово за Върба, дето да се установятъ на квартиро-бивакъ: две дружини като авангардъ на бригадата, а другитѣ две да отидатъ въ Сливовникъ; батареитѣ отъ Боровецъ да се премѣстятъ на бивакъ между Бѣла и Калугеръ. Пехотнитѣ паркови взводове да се премѣстятъ въ Бѣла, а двѣтѣ полски болници и Продоволственията транспортъ — въ Скомля.

На 16-и частитѣ заеха опредѣленитѣ имъ мѣста; само тритѣ батареи отъ отдѣлението, което се формираше за бригадата, не изпълни заповѣдьта, защото по това време се превъоржжаваше съ турски скорострелни орждия. Излѣзоха отъ бригадата придаденитѣ къмъ нея 4/4-и ескадронъ, който влѣзе въ състава на сборния дивизионъ, и батареята отъ 1-и артилер. полкъ, която се върна въ частьта си.

На 17-и юний пристигнаха дружината и ротата отъ 65-и полкъ отъ Чупрене и 1-а батарея, превъоржжена съ турски орждия. На 18-и пристигнаха превъоржжени и другитѣ две батареи, и се разпохожиха на бивакъ при Бѣла, дето бѣше и 1-а. На 19-и пристигнаха отъ Салашъ дружината и ротата отъ 66-и полкъ.

Походътъ на 5-а дивизия. — Началникътъ на дивизията, при Бѣлотинци, предупреди бригадитѣ още на 14-и за похода, а на 15-и заповѣда дивизията да настжпи още сжщия день въ две колони:

Дѣсната колона — 1-а бригада, 1-и с. с. артилер. полкъ, 10-а гранична и 5-а пионерна дружини — по пжтя Войници — Клисурище — Долна Рикса — Черно Поле — Бѣлоптичене — Ружинци — Медовница — Бѣлоградчикъ — Дубрава. Отъ Ружинци артилерията и обозътъ да вървятъ по шосето до Бѣлоградчикъ. дето да влѣзатъ въ колоната; нощуване на 15-и въ Бѣлоптичене и Черно Поле, а на 16-и — западно отъ Дубрава, като изпрати въ Салашъ общъ за дивизията авангардъ отъ две дружини съ картечници.

Лѣвата колона — 2-а бригада, 4/1-о не с. с. планин. артилер. отдѣление и една пионерна рота — по пжтя Долна Вареница — Горна Вареница — Винище — Смоляновци—Бѣлотинци—Гюргичъ—Валковци — чифл. Ключинъ и по-нататъкъ — по долината на р. Голѣма; нощуване на 15-и въ Гюргичъ и Бѣлотинци, а на 16-и — южно отъ Праужда, като изпрати две роти съ две картечници въ Стакевци, за свръзка съ 9-а дивизия.

Тъй като голѣма часть отъ войницитѣ, пострадали отъ земетресението, бѣха въ отпускъ, заповѣдано бѣ да бждатъ оставени отъ всѣка рота команди, които да пазятъ оржжието, раницитѣ и палаткитѣ на войницитѣ, пустнати въ отпускъ; да бждатъ оставени и часть отъ кухнитѣ, за да могатъ да се хранятъ по пжтя, когато настигатъ частитѣ си[1]).

Отъ дѣсната колона, 1-и с. с. артилер. полкъ тръгна отъ Бѣлотинци и пжтува самъ предъ колоната. 1-а бригада и пионерната рота тръгнаха, като изпратиха напредъ авангардъ — две дружини отъ 2-и полкъ. Тъй като обозитѣ и конетѣ още не бѣха пристигнали, картечницитѣ, кухнитѣ и най-необходимитѣ нѣща бѣха натоварени на реквизирани коли. На 15-и частитѣ пристигнаха на мѣстата за нощуване въ 8 ч. сл. пл., а обозитѣ — въ 11 ч. сл. пладне.

[1]) 2-и полкъ отъ 4960 имаше налице 2977; 18-и полкъ отъ 4370 — 1585 подофицера и войника. Отъ тѣхъ отдѣлиха команда да пази оставеното имущество.

Лѣвата колона тръгна безъ 4/1-о не с. с. планин. артилер. отдѣление, и въ 6 ч. сл. пл. стигна съ 18-и полкъ въ Гюргичъ и съ 20-и полкъ — въ Бѣлотинци. 4/1-о не с. с. планин. артилер. отдѣление тръгна отъ Баня презъ Фердинандъ и по-нататъкъ — следъ колоната. Пжтьтъ бѣше планински и каменистъ, движението — тежко, при това и преходътъ бѣше голѣмъ, поради което отдѣлението пристигна въ Бѣлотинци чакъ въ 9 ч. сл. пладне. Обозътъ пристигна късно презъ нощьта, понеже се състоеше отъ временно реквизирани волски коли.

Тъй като за нѣкои части преходътъ бѣше голѣмъ и тежъкъ, и, за да се даде възможность на тѣзи части да си починатъ и на къснопристигналитѣ презъ нощьта кухни да приготвятъ топла храна, началникътъ на дивизията заповѣда: На 16-и колонитѣ да тръгнатъ въ 2 ч. сл. пладне; дѣсната колона да нощува на 16-и въ Медовница, на 17-и — въ Дубрава, а на 18-и да изпрати въ Салашъ авангардъ, въ който, намѣсто картечници, да прати една планинска батарея. Лѣвата колона да нощува на 16-и въ Валковци и Боровица, на 17-и — южно отъ Праужда, а на 18-и да изпрати въ Стакевци заставата, на която, намѣсто картечници, да се изпрати планински артилерийски взводъ.

Преходитѣ на 16-и и 17-и юний бѣха малки, и частитѣ стигнаха на опредѣленитѣ мѣста. Артилерийскитѣ части пакъ пжтуваха отдѣлно, обаче, по заповѣдь отъ началника на дивизията, на 17-и 2/1-о с. с. полско артилер. отдѣление мина въ лѣвата колона, а 1/1-а не с. с. планин. батарея мина отъ лѣвата колона къмъ дѣсната.

На 18-и заеха мѣстата си заставата въ Стакевци и авангардътъ въ Салашъ, който бѣ засиленъ съ още две дружини.

На 18-и юний вечерьта дивизията зае своето изходно положение:

Дѣсната колона — 5-и полкъ съ 3/1-о с. с. полско артилер. отдѣление — общъ авангардъ на дивизията, въ Салашъ.

Щабътъ на бригадата, 2-и полкъ, 10-а гранична дружина (две роти) и 1/1-а не с. с. планин. батарея — при Кошари Сарава (три клм. северозападно отъ Дубрава); 4/1-о полско

артилер. отдѣление[1]) (две нескорострелни батареи) съ Щаба на полка — при Дубрава.

Лѣвата колона: две роти съ две планински нескрострелни орждия — застава при Стакевци; останалата пехота, 2/1-о с. с. артилер. отдѣление, 4/1-о не с. с. планин. артилер. отдѣление (две батареи) — на бивакъ южно отъ Праужда, до р. Голѣма.

Щабътъ на дивизията — въ Дубрава.

Обозитѣ на дивизията пристигнаха по желѣзницата въ гр. Фердинандъ.

Походътъ на 9-а дивизия. — Началникътъ на дивизията на 14-и юний предупреди частитѣ и издаде заповѣдь, съ която уреди похода за заемане района Върбово—Чупрене—Търговище така:

1-а бригада на 15-и юний да тръгне по шосето презъ Превала за Долни Ломъ, дето да нощува, а на 16-и презъ Репляна — Търговище — Чупрене — въ Върбово; оттамъ да отдѣли единъ авангардъ отъ две дружини съ картечници, който да се разположи за далечно охранение на дивизията на три клм. югозападно отъ Чупрене.

2-а бригада на 15-и юний да тръгне следъ 1-а бригада за Превала, дето да нощува, а на 16-и презъ Долни Ломъ да стигне въ Търговище; за охранение на лѣвия флангъ да изпрати една рота въ Чипровци.

9-и с. с. артилер. полкъ да тръгне следъ 2-а бригада и на 15-и да стигне въ Горна Лука, а на 16-и презъ Д. Ломъ — Срѣдогривъ — Валковци — въ Протопопинци.

Пионерната дружина на 15-и юний да стигне въ Долни Ломъ, а на 16-и да започне да поправя пѫтя Долни Ломъ — Репляна — Търговище.

Огнестрелниятъ паркъ да стигне на 15-и въ Митровци, а на 16-и — въ Валковци: Дивизионниятъ лазаретъ и болницитѣ да се премѣстятъ на 15-и въ Бѣли Мелъ, а на 16-и — въ Долни Ломъ и Срѣдогривъ.

Щабътъ на дивизията на 15-и юний да бѫде въ Живовци, а на 16-и — въ Протопопинци.

На 15-и юний сутриньта 17-и полкъ тръгна отъ бивака при Чемишъ, а 4-и полкъ — отъ бивака при манастира Св. Иванъ. Презъ нощьта и до пладне валѣ дъждъ, и пѫтьтъ се много разкаля. Рѣката Сърбляница бѣ придошла, и 4-и полкъ я премина по едно мостче и изгуби единъ и четвърть часа. При все това, до 6 ч. сл. пл. бригадата стигна въ Долни Ломъ. На 15-и бригадата продължи пѫтя си. Коларскиятъ обозъ бѣ изпратенъ презъ Валковци и Бостанъ Махала. Бригадата се разположи на бивакъ при Върбово, и, по заповѣдь отъ началника на дивизията, не изпрати авангардъ, а изпрати само две роти въ охранение.

Отъ 2-а бригада, 33-и полкъ тръгна отъ Бистрилица, а следъ него — при Сърбляница се присъедини и 34-и полкъ. Полковетѣ нощуваха при Превала. Отъ Бѣли Мелъ 3/34-а рота бѣ изпратена странично прикритие, въ Чипровци. На 16-и бригадата продължи пѫтя си, и, съгласно нова заповѣдь отъ началника на дивизията, въ Търговище остана само 34-и полкъ, а 33-и полкъ стигна въ Чупрене, отдето изпрати 2-а дружина въ охранение въ прохода Свети Никола, на три клм. предъ полка. 2/34-а дружина съ две картечници бѣ изпратена въ Горни Ломъ.

[1]) Формирано при 1-и с. с. артилер. полкъ.

9-и с. с. артилер. полкъ на 15-и юний сутриньта се приготви да тръгне, но пѫтьтъ бѣше заетъ отъ двѣтѣ бригади, та, следъ като чака до пладне, получи заповѣдь да не тръгва; на 16-и той стигна въ Горна Лука, дето се разположи на бивакъ. 1/1-о с. с. планин. артилер. отдѣление, което пѫтуваше заедно съ полка, бѣ разпредѣлено: една батарея въ 1-а бригада, полубатарея въ 2-а бригада и полубатарея въ отряда при Горни Ломъ.

Пионерната дружина на 15-и стигна въ Долни Ломъ, а на 16-и — въ Репляна.

Щабътъ на дивизията се премѣсти въ Чупрене.

И тъй, на 16-и вечерьта дивизията зае изходното си положение: 1-а бригада — въ Върбово, Щабътъ на 2-а бригада и три дружини отъ 33-и полкъ — въ Чупрене, една дружина — въ прохода Св. Никола; три дружини отъ 34-и полкъ — въ Търговище, една — въ Горни Ломъ и една рота — въ Чипровци, 9-и с. с. артилер. полкъ — въ Горна Лука, 9-а пионерна дружина — въ Репляна; Щабътъ на дивизията — въ Чупрене.

Щабътъ на I армия на 17-и юний тръгна отъ гр. Фердинандъ, пренощува въ Превала и на 18-и стигна въ Бѣлоградчикъ.

Заемане изходното положение отъ III армия. — Разпореждането на командуващия армията. — Командуващиятъ армията получи директивата за заемане изходното положение на 14-и сутриньта и сѫщия день отдаде заповѣдь за съсрѣдоточаване на армията на линията Комщица — Врабча:

13-а дивизия да се разположи въ района Голѣмо Малово — Три Уши — Сливница, като охранява отъ в. Комъ до Петерлашъ, включително, за която цель да изпрати авангарди: при Изатовци — една дружина, една батарея и два взвода конница и при Смиловци — три дружини, две батареи и два взвода конница; незапрегнатата артилерия на дивизията да остане на мѣстото си, подъ охранението на слаби части отъ 1-а дивизия; Щабътъ на дивизията — въ Мало Малово.

1-а дивизия, съ придаденитѣ къмъ нея две полски гаубични отдѣления, да се разположи въ района Драгоманъ — Несла — Камбелевци, и

да охранява отъ Петерлашъ до Клисура, включително, като изпрати авангарди: въ Царибродъ — единъ полкъ пехота, две батареи и единъ и половина ескадрона и въ Врабча—две дружини, една батарея и единъ и половина ескадрона. Авангардътъ въ Царибродъ да приготви позиция по двата брѣга на Нишава; авангардътъ въ Врабча да изпрати застава отъ една рота и полуескадронъ въ Трънъ да наблюдаватъ посокитѣ къмъ Дъсченъ Кладенецъ и Клисура; Щабътъ на дивизията — на ж.-п. ст. Драгоманъ.

3/5-а бригада остава въ положението, въ което е, като й се придава единъ взводъ конница.

Всички авангарди да открияТъ връзка помежду си; освенъ това, този при Изатовци да се свърже при в. Комъ съ охранението на I армия, а Трънската застава при Клисура — съ охранението на V армия.

Армейската артилерия, освенъ двѣтѣ полски гаубични нескорострелни отдѣления, които се придаватъ къмъ 1-а дивизия, да остане на мѣстата си, подъ охранението на близкитѣ пехотни части.

Граничната стража влиза въ подчинение на началницитѣ на съответнитѣ авангардни участъци.

Щабътъ на армията остава въ Божурище; къмъ него се придава взводъ конница.

Походътъ на 13-а дивизия. — Началникътъ на дивизията разпореди:

Дѣсенъ авангардъ — 4/62-а дружина, турската скорострелна батарея, два взвода конница и взводъ пионери — да тръгне на 15-и юний отъ Алдомировци по пѫтя Мало Малово — източно отъ Мургашъ — Туденъ — Ропотъ, дето нощува, а на 16-и къмъ 11 ч. пр. пл. стига въ Изатовци. Лѣвъ авангардъ — три дружини отъ 62-и полкъ, една картечна рота, две нескорострелни 8·7 см. батареи, два взвода конница, взводъ пионери — тръгва на 15-и отъ Алдомировци по пѫтя Драгоманъ — Лѣтница — Прекръсте — Букоровци — Разбоище, дето нощува; на 16-и юний продължава презъ Върдльовци — Сталинци — Протопопинци и къмъ пладне стига въ Смиловци. Следъ пладне авангардитѣ заематъ охранителнитѣ линии и откриватъ връзкитѣ, и се окопаватъ солидно.

64-и полкъ да се разположи на бивакъ около Голѣмо Малово, а 63-и полкъ съ 1-а 8·7 см. батарея — южно отъ Мека Цревь, като остави една рота при армейската артилерия.

Телеграфната полурота да се разположи въ Мало Малово. Дивизионниятъ лазаретъ—въ Голѣмо Малово, Огнестрелниятъ паркъ, дивизионнитѣ болници и Продоволственията транспортъ — въ Сливница.

Дѣсниятъ авангардъ стигна навреме на посоченото мѣсто. Лѣвиятъ авангардъ, обаче, поради това, че указаниятъ пѫть бѣше непроходимъ за артилерията, тръгна презъ Калотина, дето нощуваха главнитѣ сили, а предниятъ отрядъ — една дружина — въ Липинци. На 16-и 2-а дружина съ двѣтѣ батареи тръгна презъ Беренде Изворъ и Протопопици. За изкарване артилерията по стръмнитѣ мѣста употрѣбиха двойни впрѣгове. Другитѣ дружини

и обози продължиха пѫтя си презъ Липинци—Радейна. За колитѣ употрѣбиха двойни впрѣгове. Пехотата къмъ пладне стигна въ Смиловци, а артилерията — чакъ вечерьта.

Другитѣ части и учреждения отъ дивизията още на 15-и заеха опредѣленитѣ имъ мѣста.

Походътъ на 1-а дивизия. — Началникътъ на дивизията следъ пладне разпореди дивизията да се съсрѣдоточи въ района Драгоманъ — Несла — Камбеловци:

1-а бригада, съ 1/4-о с. с. и 2/4 не с. с. артилерийски отдѣления, двѣтѣ нескорострелни гаубични отдѣления, единъ ескадронъ, половина рота пионери и Мостовиятъ взводъ, на 15-и да тръгне за ж.-п. ст. Драгоманъ, дето да се разположи на бивакъ.

2-а бригада, съ 2/4-о с. с. и 1/4-о не с. с. артилерийски отѣления, единъ и половина ескадрона, половина рота пионери, да тръгне на 15-и юний за Габеръ, дето да се разположи на бивакъ; да остави една рота за охранение на незапрегнатата артилерия.

1-а бригада да изпрати въ Царибродъ дѣсенъ авангардъ — 1-и полкъ, две с. с. батареи, единъ ескадронъ и пионерна полурота — който ще охранява отъ Петерлашъ до Суковската рѣка, включително.

2-а бригада да изпрати въ Врабча лѣвъ авангардъ — единъ полкъ пехота, една с. с. батарея, единъ и половина ескадрона и пионерна полурота — който ще охранява отъ Суковската рѣка до Клисура и ще изпрати една рота и два взвода конница да наблюдаватъ посокитѣ къмъ Дъсченъ Кладенецъ и Клисура.

Огнестрелниятъ паркъ, Дивизионниятъ лазаретъ и Инженерниятъ паркъ да стигнатъ въ Бахалинъ; 1-а и 2-а полски болници оставатъ на мѣстата си, а 2-а полуподвижна — дохожда въ Сливница; два ешелона отъ Продоволствения обозъ продължаватъ пѫтя си за Драгоманъ, а два — за Сливница.

Щабътъ на дивизията — въ Драгоманъ.

КомандиръТъ на 1-а бригада поведе лично авангарда отъ Войнишка Махала, като имаше 2/1-а дружина преденъ отрядъ и 8-а рота челенъ отрядъ.

Главнитѣ сили на бригадата тръгнаха два часа следъ авангарда. Напредъ вървѣше пехотата, а задъ нея — скорострелната батарея, нескорострелното отдѣление, гаубичнитѣ отдѣления. Къмъ 12 часа главнитѣ сили стигнаха въ Драгоманъ, и се разположиха на бивакъ западно отъ селото.

Авангардътъ продължи пѫтя си и къмъ 5 ч. и 30 м. сл. пл. стигна въ Царибродъ, дето се разположи на бивакъ, а челниятъ отредъ — 2-а дружина — постави охранение на в. в. Козарица и 361.

Командирътъ на 2-а бригада на 15-и юний сутриньта изпрати въ Врабча авангардъ: две дружини и Картечната рота отъ 37-и полкъ, една полска скорострелна батарея и единъ и половина ескадрона, а лично поведе главнитѣ сили на бригадата и къмъ 11 ч. пр. пл. стигна въ Габеръ. Авангардътъ вечерьта стигна въ Врабча, а на следния день изпрати въ Клисура застава една рота и два взвода конница.

Заемане изходното положение отъ V армия. — Разпореждането на командуващия армията. — Командуващиятъ армията, въ Изворъ, получи предупреждението и заповѣдьта за заемане изходното положение на 14-и юний и сѫщия день заповѣда:

1) 12-а пех. дивизия, съ едно гаубично скорострелно отдѣление и единъ ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ, да се съсрѣдоточи въ района Блатецъ — Горна Брѣстница — Вратца — Долна Брѣстница; да изпрати авангардъ при Скакавица и странично прикритие на в. Бегъ Бунаръ и Бобешино, като вземе всички мѣрки за охранение; въ случай на настѫпление на противника, главното съпротивление да се окаже на линията Бегъ Бунаръ — Връшникъ — Лисецъ — Костобия; Щабътъ на дивизията — въ Жиленци.

2) 4-а пех. Преславска дивизия до 16-и юний на пладне да се съсрѣдоточи между р. Струма и Коньово; Щабътъ на дивизията — въ Коньово.

3) Одринската бригада да пристигне утре не по-късно отъ 11 ч. и 30 м. пр. пл. въ Коньово, а на 16-и того да се съсрѣдоточи въ Радловци и Соволяно; Щабътъ на бригадата — въ Соволяно.

4) 6-и коненъ полкъ (два ескадрона) да се разположи въ Бистъръ, отдето да наблюдава и охранява всички посоки въ участъка Бобешино — в. Църноокъ, включително.

5) Дивизионнитѣ транспорти на 4-а Преславска и 12-а пех. дивизии и Одринската бригада да се съсрѣдоточатъ въ котловината на Чокльовското блато.

6) Разходниятъ магазинъ за всички части — на ж.-п. ст. Кюстендилъ.

7) Щабътъ на армията до 6 ч. сл. пл. на 15-и юний ще бѫде въ Изворъ, а следъ това — въ Кюстендилъ.

Походътъ на 12-а дивизия. — Началникътъ на дивизията, следъ като се срещна лично съ командуващия армията, разпореди:

59-и полкъ (три дружини), съ 1/12-о с. с. артилер. отдѣление и съ единъ ескадронъ, да се премѣсти отъ Коньово при Вратца, като съ авангарда си заеме позиция встрани отъ шосето за Крива Паланка; 61-и полкъ, съ 2/12-о с. с. артилер. отдѣление и пионерната рота, на 15-и да тръгне отъ Горна Гращица презъ Коньово — Соволяно и да

стигне въ Блатецъ; батареитѣ да се оставатъ временно въ Соволяно, докато бѫде поправенъ пѫтьтъ отъ това село за Връшникъ — Лисецъ; 60-и полкъ отъ Цървеняно да се премѣсти въ Горна Брѣстница; 2/59-а дружина, която бѣше странично прикритие, отъ Жилинци да се премѣсти на Бегъ Бунаръ, като изпрати застави при Яловарница и Църни Камикъ. Съ тамошната застава незабелязано да усили граничнитѣ постове, да постави промеждутъчни, да се окопае на Бегъ Бунаръ и да поддържа свръзка съ IV армия; Гаубичното отдѣление да се премѣсти въ Кюстендилъ, а нескорострелнитѣ батареи, следъ превъоръжаването на 12-и артилер. полкъ съ турски скорострелни орѫдия, да останатъ на позицията; парковитѣ взводове да се премѣстятъ при Кюстендилъ и Соволяно; едната болница да се премѣсти въ Соволяно, а другата и Дивизионниятъ лазаретъ — въ Кюстендилъ; Продоволственията транспортъ да остане при Чекльово блато; Щабътъ на дивизията — въ Жилинци.

На 15-и частитѣ тръгнаха и, безъ никакви прѣчки, заеха означенитѣ мѣста. 2/12-о с. с. артилер. отдѣление нощува при Соволяно, и на 16-и, следъ като бѣ поправенъ пѫтьтъ до Блатецъ, се премѣсти при това село.

Походътъ на 4-а дивизия. — Началникътъ на дивизията на 14-и юний предупреди частитѣ и заповѣда:

Началенъ пунктъ — Върба, дето бѣше 43-и полкъ.

3-а бригада да тръгне въ 6 ч. пр. пл. и да нощува между южния край на Чокльово блато и шосето.

1-а бригада да тръгне въ 7 ч. и 30 м. пр. пл. и да нощува задъ 3-а бригада.

Планинската артилерия — 1/3-о с. с. и 4/3-о не с. с. отдѣления — въ 9 ч. пр. пл. и да нощува около Ново Село.

1/5-о и 2/5-а с. с. артилер. отдѣления да тръгнатъ въ 10 ч. пр. пл. и да нощуватъ задъ планинската артилерия.

Продоволственията транспортъ, Дивизионниятъ лазаретъ и полскитѣ болници — въ 2 ч. сл. пл. и да нощуватъ около Изворъ; Огнестрелниятъ паркъ, следъ като натовари бойнитѣ припаси, да се разположи при Чекльово блато.

На 16-и юний частитѣ да продължатъ въ сѫщия редъ и до пладне да стигнатъ, и се разположатъ на бивакъ: 3-а бригада и Пионерната дружина — южно отъ шосето Коньово — Кюстендилъ и по лѣвия брѣгъ на р. Струма; 1-а бригада — северно отъ шосето и по лѣвия брѣгъ; планинската артилерия — западно, а полската — южно отъ Коньово; административнитѣ обози — при Чокльово блато.

Щабътъ на дивизията се разположи въ Коньово.

Походътъ на Одринската бригада. — Одринската бригада на 14-и вечерьта бѣ стигнала въ Изворъ. Командирътъ на бригадата изпрати напредъ 2/10-о артилер. отдѣление, а

следъ него поведе бригадата. Вечерьта отдѣлението нощува въ Николичевци, а бригадата — въ Коньово. На 16-и частитѣ продължиха движението си, и бригадата се разположи на квартиробивакъ: 71-и полкъ — въ Радловци, една дружина и 2/10-о артилер. отдѣление — въ Соволяно, другитѣ три дружини отъ 72-и полкъ — въ Лозно.

6-и коненъ полкъ (два ескадрона) се разположи въ Бистъръ още на 15-и.

Заемане изходното положение отъ IV армия. — Разположението на армията. — Съгласно Директивата за заемане изходно положение, IV армия оставаше въ сѫщото положение.

Македоно-одринското опълчение: 3-а бригада, съ 3/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление, заемаше позиция североизточно отъ Кочани, между р. Кочани и с. Главовци, и охраняваше съ фронтъ на северъ; 1-а бригада, съ 2/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление, заемаше позиция северозападно отъ Кочани и охраняваше отъ р. Кочани до с. Спанчево, съ фронтъ на северозападъ; 2-а бригада, съ 2/8-о не с. с. полско и 4/2-о не с. с. планинско артилерийски отдѣления, въ маневрени войски, бѣ разположена на почивка въ района Лѣски — Оризари — Зърновци — Гърдовци; Огнестрелниятъ паркъ — въ Припечени; Лазаретътъ — въ Виница; Щабътъ на Опълчението — въ Кочани.

2/4-а бригада, съ 2/5-о с. с. артилер. отдѣление, бѣ разположена югоизточно отъ Кочани: 8-и полкъ, Отдѣлението и Щабътъ на бригадата — въ Оризари, а 31-и полкъ — въ Лѣски; Огнестрелниятъ паркъ и Продоволственията транспортъ — въ Царево Село; Бригадниятъ лазаретъ — при р. Клисура[1]).

7-а дивизия, безъ 3-а бригада: 26-и полкъ образуваше дѣсния авангардъ и охраняваше отъ Злетово до Лепопелци, а 22-и полкъ — лѣвия авангардъ и охраняваше отъ Лепопелци до Аргюлица; главнитѣ сили бѣха разположени въ района Кучишино—Раковче—Теранци—Видовища—Варузде—Спанчово; 7-а пионерна дружина бѣше при Гърдовци, 9-а мостова полурота строеше мостъ при Теранци; Огнестрелниятъ паркъ — въ Виница; 2-о и 3-о отдѣления отъ Лазарета — при Банско; 2-а и 3-а полски болници — при Виница, 6-а болница — въ Видовица;

[1]) За 2-а и 6-а полски болници нѣма сведения.

1-о отдѣление отъ Лазарета и 4-а болница — въ Струмица, при 3-а бригада; Щабътъ на дивизията — при Кочани.

8-а дивизия: 1-а бригада, съ 1/8-о с. с. артилер. отдѣление и една рота пионери, бѣше на бивакъ при Раданя, като охраняваше отъ Църковци до Голѣмо Вардище съ части отъ 30-и полкъ, а отъ в. Голѣмо Вардище до Кара Орманъ, включително, съ части отъ 10-и полкъ; 2-а бригада, съ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление и рота пионери, бѣше североизточно отъ Щипъ; 23-и полкъ охраняваше отъ Кара Орманъ до северния склонъ на в. Халилъ Ага, а 12-и — на югъ отъ него, до Щипъ; всѣки полкъ имаше по една рота въ охранение, а другата часть — на бивакъ, задъ лѣвия флангъ на участъка; Артилерийското отдѣление и Щабътъ на бригадата — западно отъ Никоманъ; 3/8-а бригада, съ 3/8-о с. с. и 2/7-о не с. с. артилер. отдѣления, — югозападно отъ Щипъ; Огнестрелниятъ паркъ и три полски болници — въ Тополица; Дивизионниятъ лазаретъ и другитѣ три болници — въ Щипъ; Щабътъ на дивизията — западно отъ Никоманъ.

1/3-а бригада, съ 1/6-о с. с. артилер. отдѣление, три пеши ескадрона и три конни взвода отъ 9-и коненъ полкъ, бѣше при Щипъ и охраняваше отъ Щипъ до в. 580.

2-а дивизия: 1-а бригада, съ 1/3-о с. с. полско и 3/3-о с. с. планинско артилерийски отдѣления — западно отъ Радовишъ; 2-а бригада: 27-и полкъ — южно отъ Радовишъ, 28-и полкъ — при Инево, придаденитѣ къмъ нея 2/3-о с. с. полско и 2/3-о с. с. планинско артилерийски отдѣления — при Орѣховица; отъ 3-а бригада, Щабътъ и 39-и полкъ (седемь роти) — въ Банско, 40-и полкъ — въ Габрово и 3/3-о с. с. артилер. отдѣление — при Орѣховица; Огнестрелниятъ паркъ — въ Орѣховица; Дивизионниятъ лазаретъ, 2-а и 4-а полски болници — въ Радовишъ; часть отъ Лазарета и 3-а полска болница — въ Банско, 1-а полуподвижна болница — въ Демиръ Хисаръ; Дивизионниятъ транспортъ — въ Радовишъ; Щабътъ на дивизията — на бивакъ северно отъ Радовишъ.

3/7-а бригада бѣше разположена при Струмица: 49-и полкъ охраняваше съ две дружини участъка отъ Попчево до Требично, а две дружини бѣха на бивакъ при Велюса; 50-и полкъ охраняваше съ една дружина участъка отъ Кале до Попчево, а три дружини бѣха на бивакъ при Костурино; придадената къмъ бригадата планинска батарея: две орѫдия — въ Варварица и две орѫдия — въ Костурино.

Разпорежданията на командуващия армията. — Всѫщность разположението не бѣше това, което бѣ заповѣдано да заеме IV армия. 2-а дивизия, поради голѣмата умора и холерата и за по-лесно прехранване, не зае предвиденото й мѣсто въ бойното разположение, а бѣ спрѣна около Радовишъ. Затова командуващиятъ IV армия на 14-и юний заповѣда:

2-а дивизия да се съсрѣдоточи: 1-а бригада, съ 1/3-о с. с. полско и 3/3-о с. с. планинско артилерийски отдѣления, — въ района Шопури — Брѣстъ; 2-а бригада, съ 2/3-о с. с. полско и 2/3-о с. с. планинско артилерийски отдѣления, — въ района Вращица — Дѣдино — Негреновци; 3-а бригада, съ 3/3-о с. с. полско артилерийско отдѣление, безъ 40-и полкъ, който, поради голѣмитѣ размѣри на холерата, остава на мѣстото си — въ района Тополица — Бучимъ; Щабътъ на дивизията — въ Радовишъ. Дивизията да охранява участъка отъ устието на р. Дринъ до линията Долни Липовикъ — Поповница.

Освенъ това, въ сѫщата заповѣдь командуващиятъ армията направи следнитѣ разпореждания отъ организационенъ характеръ:

Въ разпореждането на началника на 2-а дивизия бѣ даденъ 9-и подвиженъ полеви ескадронъ, който бѣше въ Радовишъ, и временно 5-и коненъ полкъ, който събираше избѣгалитѣ отъ страхъ отъ холерата войници отъ 40-и полкъ.

Въ разпореждане на началника на 8-а дивизия бѣ дадена 1/3-а бригада, а на дивизията му бѣ възложено да охранява отъ устието на р. Дринъ до устието на Злетовската рѣка.

2-и подвиженъ полеви ескадронъ (конната му часть), следъ като разстави летеща поща между Горна Джумая и Щипъ, съ другата часть остава въ Кочани, въ разпореждането на началника на Македоно-одринското опълчение.

4-и подвиженъ полеви ескадронъ (конната му часть), следъ като изпрати единъ взводъ въ разпореждане на командира на 3/7-а бригада, да разстави летеща поща между Радовишъ и Кочани, и остатъка да остане въ Радовишъ, въ разпореждането на Щаба на армията.

Фланговитѣ части да се свържатъ съ съседнитѣ армии, а всички части — съ Щаба на армията.

Заемане изходно положение отъ 2-а дивизия. — Началникътъ на дивизията направи потрѣбнитѣ разпореждания, и, тъй като преходитѣ бѣха малки, частитѣ заеха мѣстата си, безъ никакви спънки, освенъ 39-и полкъ, който, неизвестно по какви причини, отложи тръгването си за 16-и юний и остана на мѣстото си. 1-а бригада разположи 9-и полкъ и 1/3-о с. с. артилер. отдѣление източно отъ Шопури, а 21-и полкъ и 1/3-о с. с. планин. артилер. отдѣление — източно отъ Брѣстъ. Бригадата охраняваше отъ устието на р. Дринъ до Дамианъ. Западно отъ Маденъ охраняваше 9-и полкъ, а източно — 21-и. 2-а бригада: 28-и полкъ, съ 2/3 с. с. полско артилер. отдѣление, — между Дамианъ и Инево, като охраняваше отъ Дѣдино до Вращица, а 27-и полкъ, съ 2/3-о с. с. планинско артилер. отдѣление, — между Дѣдино и Негреновци, като охраняваше отъ Дѣдино до Липовикъ. 3-а бригада остана на мѣстото, което заемаше: 39-и полкъ и Щабътъ — въ Банско, а 40-и полкъ — въ Габрово.

Щабътъ на армията остана въ Радовишъ.

Заемане изходното положение отъ II армия. — Разпореждането отъ командуващия армията. — Още на 6-и юний помощникътъ на главнокомандуващия предупреди командуващия армията, че политическата обстановка може да наложи въ скоро време II армия да настѫпи, съ цель да разбие гръцката войска и да завземе Солунъ, и му заповѣда да съсрѣдоточи армията си по начинъ, който да отговаря на тази евентуалность. Въ такъвъ случай помощникътъ на главнокомандуващия обеща да подкрепи армията съ две бригади отъ 2-а дивизия и четири крепостни орѫдия.

Командуващиятъ армията, обвзетъ отъ мисъльта, че ще настѫпва, съ една телеграма отъ 8-и, съ друга отъ 13-и юний, докладва проекта за завладяването на Солунъ, обясни нуждата да се засили армията му и помоли да му бѫдатъ изпратени подкрепления. Въ сѫщото време той помоли да бѫде денонсирана спогодбата съ гърцитѣ за разграничителната линия, за да заеме Правишко, та да се освободи Сѣрската бригада.

При това положение на 14-и юний въ 3 ч. пр. пл. командуващиятъ армията получи дерективата за заемане изходното положение. Той поиска телеграфически отъ Главното командуване да му бѫдатъ изпратени обещанитѣ бригади и повторно настоя да бѫде денонсирана спогодбата съ гърцитѣ, за да заеме Правишко.

Помощникътъ на главнокомандуващия отговори:

„Като имате предвидъ съсрѣдоточеното положение на гръцката армия, ще се съсрѣдоточите и Вие въ духа на директивата № 23, като оставите въ Правишко толкова войски, колкото намирате за необходимо. Въ Струмица се съсрѣдоточаватъ, въ мое разпореждане, особени войски, които, споредъ нуждата въ самото начало на войната, ще бѫдатъ дадени или Вамъ, ако получите заповѣдь да действувате настѫпателно, или на командуващия IV армия, ако той трѣбва да действува настѫпателно, а Вие, на първо време, — отбранително."

Командуващиятъ армията, въ отговоръ на тази телеграма, донесе, че частитѣ, които за сега могатъ да се съсрѣдоточатъ къмъ Кукушъ, сж тѣзи отъ 3-а дивизия. Тази дивизия, обаче, въ никой случай не може да напустне участъка отъ Валандово до езерото. Тя ще трѣбва да остави тамъ една бригада, за да изтласка неприятеля задъ Вардара и да обезпечи дѣсния флангъ на армията и мостоветѣ при Гевгели и Кара Суле. Другата бригада отъ сжщата дивизия, като се събере при Кукушъ, ще бжде много разхвърлена по разграничителната линия и слаба. 1/10-а бригада ще се групира около Негованъ и в. 665, като заеме часть отъ участъка на Драмската бригада, която ще се групира за действия срещу Сухо.

По-нататъкъ командуващиятъ армията продължава:

„За да можемъ да заемемъ изходно положение, ако разчетитѣ на Щаба на действуващата армия позволяватъ, моля, да се дадатъ по-скоро подкрепленията, и въ такъвъ случай ще може и бригадата отъ 3-а дивизия, като ѝ се намали участъка, който сега заема, да се разположи по-групирано, и представи часть, способна да предприеме настжпление. Съ идването на подкрепленията, ние на участъка около Кукушъ ще се усилимъ, и отслабването ни въ Правишко не ще се почуствува, защото, ако, като вземемъ оттамъ Сѣрската бригада, противникътъ би се осмѣлилъ да се нахвърли срещу 11-а дивизия, ние бихме могли да осуетимъ неговия успѣхъ чрезъ едно енергично настжпление отъ Кукушъ. Сега, както сме слаби при Кукушъ, и, ако вземемъ да прехвърлимъ тамъ Сѣрската бригада, за което сж нуждни най-малко петь-шесть деня, ние рискуваме да не можемъ съ нищо да противодействуваме на Правишко, дето 11-а дивизия, едвамъ броеща 5,000 пушки, трѣбва да държи единъ фронтъ твърде голѣмъ, като ней се предостави и отбраната на Кавала. Другъ би билъ въпроса, ако ние въ Правишко настжпимъ и заемемъ за отбрана р. Струма, въ който случай прехвърлянето на Сѣрската бригада не ще се почуствува, понеже участъкътъ на 11-а дивизия значително ще се намали. Както и да изучаваме въпроса все безъ подкрепления, положението на повѣрената ми армия е такова, че не може да бжде готова скоро за настжпателни действия, а, ако подкрепленията се дадатъ, когато настжпи моментътъ, то, за да бждемъ въ състояние да предприемемъ настжпление, ще изгубимъ доста време, а, ако подкрепленията се дадатъ още сега — ние следъ нѣколко деня ще бждемъ групирани и готови при получаване заповѣдьта да настжпимъ енергично.

Горното считамъ за длъжность да доведа до сведението на Щаба на действуващата армия, за да го освѣтля по-добре въ положението— така, както го азъ схващамъ."

Следъ като бѣ подалъ тази телеграма, командуващиятъ армията получи отъ помощника на главнокомандуващия съобщението, че подкрепления ще му се изпратятъ, само въ случай че армията му още въ самото начало получи настжпателно назначение.

На това съобщение командуващиятъ армията отговори:

„Съ сега получената Ви телеграма азъ разбирамъ, каточели разпорежданията по директива № 23, касателно съсрѣдоточаването на повѣрената ми армия, се отлагатъ, защото при този грамаденъ фронтъ, който сега заемаме, никакво съсрѣдочаване е невъзможно, понеже войскитѣ, съ които разполагамъ, едвамъ заематъ съ една тънка линия този фронтъ. При това положение, всѣко значително размѣстване на войски азъ считамъ за опасно, преди да се реши въпросътъ за едно настжпление, защото отслабването ни въ нѣкои пунктове може да даде възможность на противника да настжпи и се окуражи отъ единъ, макаръ и временен, неговъ успѣхъ. Противникътъ, господарь на морето, може на всѣки пунктъ да стовари значителни сили и ни постави въ затруднително положение. Този рискъ се избѣгва или значително намалява, само ако незабавно, следъ съсрѣдоточаването на дадения участъкъ, предвидъ едно настжпление, последното се предприеме незабавно, като по този начинъ се осуетятъ опитванията на противника за диверсия съ стоварване значителни сили на брѣга противъ нѣкой отслабенъ нашъ участъкъ."

Най-после, препирнята завърши съ следната изчерпателна телеграма отъ помощника на главнокомандуващия до командуващия армията:

„Обещани подкрепления нѣма, а е казано условно, че, ако Ви се даде настжпителна задача, ще бждете усилени съ две бригади. Подобна задача не Ви е дадена, а дали ще я получите, още не е известно, затова и бригадитѣ не могатъ да Ви се дадатъ. Безъ да желая да се мѣся въ подробноститѣ на Вашето сегашно разположение, намирамъ, че то не отговаря напълно на настоещата обстановка. Главната маса на гръцката армия е разположена срещу Вашето дѣсно крило, което въ случая е застрашено. За сега операционниятъ театъръ на IV армия има първостепенно значение, и, като така, на този театъръ не можемъ да се отслабваме. Другъ е, обаче, въпросътъ, ако обстановката наложи IV армия да се отбранява, а Вие да настжпвате. Въ такъвъ случай Вашата армия ще бжде усилена. При настоящето положение, мисля, че бихте могли да се поотслабите въ лѣвото крило и центра за смѣтка на дѣсното крило. Охраната на северъ отъ Дойранъ се възлага на една бригада отъ 4-а дивизия."

Командуващиятъ армията не се съгласи съ мнението на помощника на главнокомандуващия; той остана на мнението, че ще може да засили дѣсния си флангъ за смѣтка на лѣвия флангъ и центра, само ако веднага следъ това усилване флангътъ премине въ настжпление, и затова засили дѣсния си флангъ само съ 1/10-а бригада, и сутриньта на 15-и юний отдаде заповѣдь:

1) 1/10-а бригада да тръгне на 15-и, и да се разположи между селата Негованъ и Рамна, съгласно даденитѣ на командира й указания; ще охранява участъка отъ в. 605 (северно отъ Клепе), влючително, до Зарово.

2) Участъкътъ за охрана на 3-а дивизия да започва отъ Куру Дереси на западъ, а на Драмската бригада — отъ Зарово, включително, на изтокъ.

Походътъ на 1/10-а бригада. — Съгласно устнитѣ указания, получени отъ командуващия армията, бригадата на 15-и юний тръгна отъ Сѣръ по пѫтя Просяникъ — Елшенъ — Коприва. Духаше хладенъ вѣтъръ, и пѫтуването бѣше леко. Бригадата нощува на 15-и юний: 16-и полкъ — въ Коприва, а 25-и — въ Елшенъ. На 16-и бригадата стигна опредѣления районъ: 16-и полкъ — при Хаджи Байрамли, а 25-и — въ Негованъ. 3/10-о с. с. артилер. отдѣление тръгна отъ Сѣръ по пѫтя презъ Орлякъ. 9/10-а батарея остана при Сѣръ, понеже въ нея се бѣ появила холера. 5-а и 6-а батареи на 15-и пренощуваха при моста Орлякъ, а на 16-и стигнаха при Лахна.

И така, II армия на 16-и юний сутриньта имаше следното разположение:

3/3-а бригада съ две дружини охраняваше участъка отъ Дедели до Михаловци. Другитѣ шесть дружини и 6-и не с. с. артилер. полкъ бѣха при Владая. Отъ 2/3-а бригада, 29-и полкъ, съ 2/6-о с. с. артилер. отдѣление, охраняваше участъка Михаловци — Кара Пикаръ; 32-и полкъ, съ 3/6-о с. с. артилер. отдѣление и 1/1-а планин. батарея, охраняваше участъка отъ Кара Пикаръ до в. 605, включително; 6-и допълняващъ ескадронъ наблюдаваше източния брѣгъ на езерото Джерджанъ (Аржанъ).

Драмската бригада, съ 7-и допълняващъ полкъ и 10-а допълняваща дружина, охраняваше отъ в. 605 до р. Карлукъ; Щабътъ на бригадата бѣше въ Орлякъ.

Задъ съседнитѣ флангове на 2/3-а и Драмската бригади на 16-и сл. пл. бѣ пристигнала 1/10-а бригада въ Хаджи Байрамли и Негованъ, и се готвѣше да заеме участъка в. 605 — Зарово.

11-а дивизия, съ два и половина свои полка и съ Сѣрската бригада и 28-а допълняваща дружина, охраняваше линията отъ р. Карлукъ до залива Левтера; Щабътъ на дивизията бѣше въ Правища; две дружини отъ 11-а дивизия и 5-а гранична рота охраняваха морския брѣгъ отъ залива Левтера до р. Мѣста.

Портолагосскиятъ гарнизонъ — четири опълченски роти, полуескадронъ отъ 10-и коненъ полкъ, една шесторждейна нескорострелна батарея и четири стари картечници — охраняваше брѣга отъ Мѣста до Макри.

Дедеагачскиятъ гарнизонъ — три опълченски дружини, 4/16-а дружина, две 15-см. Д/30, две гаубични 15-см. и една полска не с. с. батареи — охраняваше морския брѣгъ отъ Макри до Марица.

Въ Сѣръ се намираха една 15-см. гаубична батарея и 10-и коненъ полкъ (два и половина ескадрона).

Щабътъ на армията бѣше въ Сѣръ.

Части въ разпореждане на Главното командуване. — Въ разпореждане на Главното командуване оставаха Конната и 6-а дивизии. Конната дивизия бѣше разположена: Щабътъ и Гвардейскиятъ полкъ — въ Иваняне, 1-и полкъ и Щабътъ на 1-а бригада — въ Филиповци; 2-и полкъ и батареята — въ Суходолъ, 7-и полкъ — въ Мало Бучино.

6-а дивизия пѫтуваше къмъ района на съсрѣдоточаването си, и на 15-и вечерьта бѣ достигнала: 36-и полкъ — въ Петричъ; Щабътъ на дивизията, 3-и и 35-и полкове и Пионерната дружина — при Тополница; 15-и полкъ, 2-и с. с. артилер. полкъ, Огнестрелниятъ паркъ, Дивизионниятъ лазаретъ и полскитѣ болници — въ Демиръ Хисаръ.

Главнокомандуващиятъ и Щабътъ на действуващата армия бѣха въ София.

Планове за войната и съсрѣдоточаването на съюзницитѣ.

Общъ планъ за войната на съюзницитѣ сърби и гърци.

Общъ планъ за война на всички балкански държави противъ България нѣмаше. Сѫществуваше, обаче, едно общо желание да се действува противъ България, за да се лиши тя отъ плодоветѣ на своитѣ победи. Бившитѣ съюзници на България виждаха само нейнитѣ придобивки, безъ да обръщатъ внимание на грамаднитѣ жертви, съ които сѫ извоювани.

Сърбитѣ и гърцитѣ използуваха времето презъ втория периодъ на войната съ Турция и, докато българската войска бѣше заета при Чаталджа и Булаиръ, поведоха негласна война противъ слабитѣ български части въ Македония и окупираха всички земи, за които аспирираха, и се утвърдиха въ тѣхъ. И двѣтѣ държави имаха общъ интересъ да задържатъ окупиранитѣ

земи, ако е възможно, безъ да се прибѣгне до война. Поради това тѣ се стремѣха до последния моментъ да се отклонятъ войната, която можеше да имъ отнеме заетитѣ вече земи. Така че военнитѣ съображения налагаха общиятъ имъ планъ отначало да бѫде строго отбранителенъ.

И политическитѣ условия налагаха сѫщия начинъ на действие. За разрешаване на недоразуменията между България и Сърбия бѣ предвиденъ арбитражъ на Руския императоръ. Този арбитражъ тежеше на Руското правителство, защото никое решение не би могло да задоволи и двѣтѣ страни. Русия рискуваше да изгуби приятелството на двамата или най-малко на единия отъ съюзницитѣ. У руситѣ се забеляза склонность да се отклонятъ отъ арбитража. Това обстоятелство искаха да използуватъ сърбитѣ и гърцитѣ, и, като оставатъ българитѣ първи да нападнатъ, да освободятъ Русия отъ арбитража и отъ моралното задължение да подкрепи България.

Ромъния сѫщо така заяви, че ще бѫде на страната на онзи, който бѫде нападнатъ.

Поради това първоначалниятъ общъ планъ за действие на сърбитѣ и гърцитѣ бѣше строго отбранителенъ.

Още на 13-и май, както се каза, въ Гевгели гръцкиятъ князъ Никола и началникътъ на Разузнавателната служба, майоръ Метаксасъ, и представители на Сръбското главно командуване подписаха политическо и военно споразумение, споредъ което по никой начинъ Сърбия и Гърция нѣма да водятъ преговори съ България поотдѣлно. Тѣ ще „оставятъ българитѣ да нападнатъ, първо, Гърция, а, после, Сърбия поотдѣлно, за да може по този начинъ да се обезсили арбитража на Руския императоръ, предвиденъ въ Съюзния сръбско-български договоръ. Гърцитѣ ще дочакатъ нападението на българитѣ при Кукушъ, а сърбитѣ — на фронта при Брѣгалница, и, следъ като отбиятъ нападението, двѣтѣ съюзни армии ще настѫпятъ противъ българитѣ въ Македония, съ цель да ги обкрѫжатъ и пленятъ нѣкѫде около Струмица.

По тѣзи съображения, сърбитѣ и гърцитѣ, макаръ и да бѣха готови да започнатъ войната още къмъ срѣдата на май, стоеха съ скръстени рѫце, докато цѣлъ месецъ българската войска се съсрѣдоточаваше въ Македония [1]).

[1]) В. И. А.: XVIII. 50. д.

Сѫщинскиятъ планъ за общия действия бѣ изработенъ следъ това и вмъкнатъ въ Военната конвенция, сключена на 19-и май въ Солунъ.

Споредъ този планъ, двѣтѣ държави съсрѣдоточаватъ по осемь дивизии: сърбитѣ — въ пространството Пиротъ — Куманово — Скопие — Велесъ, а гърцитѣ — въ пространството Пангеонъ (Пърнаръ Дагъ)—Гюменджа—Солунъ. При това положение, въ плана се предвиждаха три случая:

1) Ако българскитѣ главни сили настѫпятъ отъ Тракия къмъ Сѣръ и Солунъ противъ гърцитѣ, тогава сърбитѣ ще оставятъ часть отъ войскитѣ си срещу българитѣ предъ тѣхъ, а съ главнитѣ си сили ще настѫпятъ къмъ Дойранъ или Сѣръ противъ българскитѣ главни сили.

2) Ако българскитѣ главни сили настѫпятъ противъ Сърбия въ посока Пиротъ — Нишъ или Кюстендилъ—Скопие, а противъ Гърция изпратятъ по-слаби сили или пъкъ оставатъ само силитѣ, които тогава сѫ се намирали срещу гърцитѣ, тогава сръбската войска ще настѫпи противъ българската и ще действува къмъ София, а гръцката войска, следъ като нападне и разбие българската, която се намира предъ нея, и остави срещу нея достатъчно сили, ще помогне на сръбската войска, като действува къмъ София презъ Кратово — Куманово или по долината на р. Струма презъ Дупница.

3) Ако България нападне въ едно и сѫщо време и двѣтѣ държави, тогава всѣки отъ двата съюзника ще настѫпи срещу българитѣ, които сѫ предъ него, и, следъ като ги разбие, ще остави срещу тѣхъ часть отъ войскитѣ си, а съ другата часть ще се притече напомощь на съюзника си и ще действува въ съответнитѣ посоки.

Този планъ остана въ сила презъ войната. Къмъ 5-и юний, когато българското съсрѣдоточаване се очерта, сърбитѣ видѣха, че три четвърти отъ българскитѣ войски се съсрѣдоточаватъ противъ тѣхъ, и че първиятъ решителенъ ударъ ще бѫде насоченъ противъ тѣхната армия. Тѣхното Главно командуване помоли Гръцкото, да разположи войскитѣ си така, че, съ започване на действията, да настѫпятъ къмъ Кукушъ — Дойранъ. Гръцкиятъ краль отговори, че нѣма нужда отъ ново размѣстване, когато гръцката 10-а дивизия е при Гюменджа.

Планътъ за войната и съсрѣдоточаването на гърцитѣ.

Гръцката армия, както се каза, презъ течението на войната се увеличи съ много доброволци и съ последния наборъ, който бѣше много по-многочисленъ отъ обикновенитѣ. Това даде възможность на армията да се развие въ десеть дивизии. Следъ падането на Янина — 20-и февруарий — 9-а дивизия остана въ Епиръ, 8-а дивизия бѣ оставена за десантни операции, а другитѣ осемь дивизии бѣха пренесени въ Македония, дето бѣха пръснати изъ цѣлата окупирана область.

Следъ като бѣ убитъ краль Георги, новиятъ краль Константинъ, като главнокомандуващъ, се настани съ Щаба си въ Атина.

Колкото повече отношенията между Гърция и България се изостряха и преговоритѣ между Гърция и Сърбия напредваха, толкова повече войната противъ България ставаше по-вѣроятна. Поради това той реши да тури край на пръснатото, или, както той го нарича „комитско", разположение на войскитѣ въ Македония.

На 4-и априлъ той разпореди армията да се съсрѣдоточи така, че да може да се насочи било на изтокъ къмъ Струма, било на северъ, между Вардара и Струма. За тази цель, до окончателното съсрѣдоточаване, заповѣда, временно, дивизиитѣ да се разположатъ:

1-а дивизия — въ района Чай Азж — Мунухи — Ежово — Асправолта, като смѣни частитѣ отъ 7-а дивизия въ района езерото Тахино — Орлякъ и линията Висока — Негованъ.

7-а дивизия да се съсрѣдоточи източно отъ Струма, между Пърнаръ Дагъ и Чиста планина, като продължава да заема съ слаби части мѣстата северно отъ Пърнаръ Дагъ; 1-а и 7-а дивизии, подъ началството на старшия началникъ на дивизия, ще образуватъ една група, задачата на която е да отбраняватъ пѫтищата, които, по долината на Ангиста и между езерото Тахино и Бешикъ Дагъ, водятъ къмъ Орфано и Чай Азж, и ще бранятъ пристанището Елевтера.

2-а дивизия — въ Солунъ — Киречкьой Дагъ — Капуджиларъ, като бѫде готова на настѫпи, било презъ Каваларци и Лѫгадина, било презъ Клисали, и като приготви пѫтищата за движение на полска артилерия, да смѣни частитѣ отъ 7-а дивизия въ района Хортачъ — Иеракару — Клисели — Балавче — Лѫгадина — Аракли — Каваларци.

6-а дивизия — между Солунъ и Яйледжикъ, готова да настѫпи по Сѣрското шосе и да заеме района Лайна — Гювезна — Клепе — Стефания — Дермилъ — Балджа — Яйладжикъ.

4-а дивизия — западно отъ Солунъ, да бѫде готова да настѫпи по долината на Галикъ и западно отъ нея и да заеме района Градоборъ — Даутъ Баалж — Рахманлж — Кнешлели — Али Ходжаларъ — Гюрдене — Сарамурово; изходътъ на долината на р. Галикъ, къмъ Яйладжикъ да се заеме отъ авангарда на дивизията.

5-а дивизия — въ района желѣзопѫтния мостъ на Вардара — Топчиево — Батилъкъ — Аматово и да бѫде готова да настѫпи между Арапли и Аматовското езеро.

10-а дивизия — въ Гевгели и около Гюменджа, като бѫде готова да настѫпи било къмъ Струмица, било къмъ Килиндиръ (Крондирци) или Кукушъ презъ Казаново или Вардаровци; да приспособи желѣзопѫтния мостъ при Гюменджа за движение на полска артилерия и пехота, безъ да прекѫсва желѣзопѫтнитѣ съобщения; да разположи своитѣ части отъ Кара Суле до Бѣласица и отъ Дойранъ до Караджово, като си осигури бързо съсрѣдоточаване.

1-и коненъ полкъ и 2/3-и ескадронъ да бѫдатъ готови за походъ.

Освенъ това, кралътъ заповѣда: При заемането на посоченитѣ райони, да се има предвидъ тактическото използуване на войскитѣ. Тамъ, дето политически условия налагатъ да не бѫдатъ окупирани нѣкои мѣста, да бѫдатъ заети съ слаби части или даже съ постове.

Това съсрѣдоточаване се завърши къмъ 16-и априлъ, когато най-отдалечената 3-а дивизия пристигна по обикновенъ пѫть отъ Корча, и, съгласно разпореждането на краля, се разположи въ Енидже Вардаръ, Дермилъ, Постолъ и Ментешли.

Опредѣляне разграничителната линия между гръцкитѣ и българскитѣ войски. — Между това, следъ станалитѣ сблъсквания при Ангиста, отношенията между гърци и българи бѣха много обтегнати. По настояването на Венизелоса, краль Константинъ съ щаба си се премѣсти отъ Атина въ Солунъ. Въ това време българската армия прекарваше критическия периодъ, въ който промѣняваше фронта отъ изтокъ на западъ. Появи се желание и отъ двѣтѣ страни да се дойде до съгласие, макаръ и временно. За тази цель отъ българска страна бѣ делегиранъ командуващиятъ II армия, генералъ Никола Ивановъ, а отъ гръцка — началникътъ на Щаба, полковникъ Дусманисъ. На генералъ Иванова бѣ дадено наставление да гледа да привлѣче на своя страна гърцитѣ, затова да бѫде извънредно предупредителенъ и внимателенъ къмъ гръцката армия, гръцкия народъ и къмъ краля.

Срещата на двамата делегати стана въ Солунъ, дето генералъ Ивановъ пристигна на 18-и май. Той бѣ приетъ най-учтиво отъ Венизелоса и отъ краля; присѫтствува на парада по случай неговия именъ день на 21-и май; въ парада взе участие и българската дружина отъ 14-и полкъ.

Сжщия день генералъ Ивановъ и полковникъ Дйсманисъ подписаха Протокола, съ който се опредѣля разграничителната линия между българскитѣ и гръцкитѣ войски.

Споредъ този Протоколъ, разграничителната линия между гръцката и българската армии имаше следното очертание:

Тръгва отъ Валандово и следва пжтя, който минава презъ Дедели — Дервентъ до югозападно отъ Хасанли, отдето взема течението на рѣката, която слиза отъ височината 535. Оттамъ минава презъ Краста (Крещели), следва р. Калинова до р. Женско, която тече между селата Кокарджа и Сарж Пазаръ. После минава езерото Аджи Гьолъ (Тузла) отъ западъ къмъ изтокъ, следъ това стига по права линия воденицата, която се намира северно отъ Рахманлж, кота 270. Отъ тази точка нататъкъ линията продължава по билото, което върви къмъ височината 605, северно отъ Клепе, и после следва право къмъ Зарово, за да се изкачи оттамъ на височината 502. Отъ тази точка линията следва пжтя, който свързва Кърджали съ Ачли (Апчели) и стига по права линия Горесчали (Горозанли), Мекешъ, Джами Махле, езерото Тахино, което пресича, за да се насочи къмъ устието на рѣката, която има извора си северно отъ Правища, и възлиза по тази рѣка къмъ к. 851. Следъ това следва по върха Пърнаръ до височината Вигала (850), отдето слиза по единъ контрафорсъ южно отъ селото Авликьой и стига направо до Туляни (Тойла), а оттамъ, презъ височината 204, като завие на североизтокъ, достига морето.

Изброенитѣ по-долу села да бждатъ окупирани съответно отъ гръцки и български войски:

Валандово (гърци), Крещели (гърци), Али Ходжаларъ (гърци), Голабаши (българи), Зарево (българи), Кърджали (гърци), Горозанли (гърци), Мекесъ (гърци), Айвали (гърци), Джами Махле (гърци), Авликьой (българи), Туляни (Тойла) (българи).

За нуждитѣ на продоволствието на войскитѣ на двѣтѣ страни ще се позволява да минаватъ разграничителната линия съ команди, при условие, всѣка отъ странитѣ да предупреждава единъ день по-рано военната власть на другата страна, като опредѣля броя на войницитѣ. които ще влизатъ въ командата, цельта, и колко време ще трае пребиването й отвждъ разграничителната линия. Разрешението, за което се говори по-горе, ще се дава винаги.

Влизането и излизането на гръцкитѣ параходи въ пристанището Елевтера, за продоволствуването гръцкитѣ войски, ще бжде свършено свободно.

Временното съглашение, станало на 18-и декемврий 1912 год. между главнитѣ командувания на гръцкитѣ и български войски, относно превоза по желѣзницитѣ въ окупиранитѣ земи, ще се запази изцѣло, и нѣма да претърпи никаква промѣна чрезъ тази спогодба.

Гръцката и българската армии, завзели мѣста, които при очертаната разграничителна линия оставатъ извънъ отстжпената на войскитѣ имъ зона, сж длъжни, съответно, да се оттеглятъ или заематъ тази зона въ срокъ отъ три деня отъ датата на подписване Протокола.

Този членъ не може да се приложи спрямо българскитѣ войски, които се намиратъ въ Солунъ и спрямо отдѣленията отъ българската царска армия, които пазятъ желѣзопжтната линия Солунъ — Деде Агачъ до точката, дето тя се пресича отъ разграничителната линия.

Смѣсени комисии, въ съставъ двама гръцки и двама български офицера, ще опредѣлятъ точно на самото мѣсто разграничителната линия и ще я установятъ окончателно въ онѣзи точки, дето бѣха се появили различия между картата и мѣстността.

Планътъ на гърцитѣ. — Временното уреждане на отношенията между българи и гърци даде възможность на краль Константина спокойно да заеме изходното положение за война противъ България съгласно общия планъ, предвиденъ въ Конвенцията, сключена съ Сърбия на 19-и май. За тази цель той състави планъ на военнитѣ действия, който изложи въ една директива, съобщена на началницитѣ на дивизиитѣ и на Конната бригада.

Базата на гръцката армия бѣше Солунското пристанище, и гърцитѣ трѣбваше, на всѣка цена, да пазятъ посокитѣ къмъ Солунъ, въ който градъ имаше и българска войска.

Като посочва доста точно силата и разположението на българскитѣ войски срещу гърцитѣ, главнокомандуващиятъ намира, че при такова разположение най-доброто действие би било бързо нападение съ ядрото на гръцкитѣ сили противъ българския дѣсенъ или лѣвъ флангъ. Но, тъй като това е невъзможно по политически съображения, той решилъ да съсрѣдоточи войскитѣ си така, че, ако българитѣ първи предприематъ нападение, да ги посрещне съ контърнападение противъ единъ отъ фланговетѣ. Съ такава цель той заповѣда армията да заеме изходно положение на линията Орфанския заливъ — езерото Бешикъ — Лжгадинското езеро — височинитѣ северно отъ Солунъ — Кара Суле, а Флотътъ да подкрепи и осигури дѣсния флангъ. Затова дивизиитѣ да се разположатъ така:

7-а дивизия да заеме позиция въ тѣснината между Орфанския заливъ (скала Ставросъ) и езерото Бешикъ; опорна съпротива — на линията задъ р. Рендика Богази, която да укрепи силно; да изпрати прикриващи и разузнавателни отреди на Пърнаръ Дагъ и при Нигрита и общъ резервъ за тѣхъ — въ околностьта на Чай Азж; Щабътъ на дивизията — задъ Богази Рендика.

1-а дивизия — въ тѣснината между езерата Бешикъ и Лжгадинско; опорна съпротива — на линията Паша Азмакъ и Ири

Дере, която да укрепи силно; да изпрати прикриващи и разузнавателни отреди — при Берово и Османли Махле; Щабътъ на дивизията — въ Вереносъ.

6-а дивизия — въ района Лайна — Айвасилъ — Киречкьой — Яйладжикъ; линия за опорна съпротива — височинитѣ южно отъ Станово и Айватово, които да се укрепятъ; евентуално, позицията може да се продължи до Айвасилъ; предни постове ще има отъ Лѫгадина до шосето четири километра северно отъ Айватово; прикриващъ и разузнавателенъ отредъ — южно отъ Рахманлѫ; Щабътъ на дивизията — въ Киречкьой.

4-а дивизия — въ района Айватово — Балджа — Градоборъ — Додулари; опорна отбрана — на височината южно отъ Айватово и югозападно отъ Даутъ Баалѫ, които да се укрепятъ; предни постове — отъ шосето за Сѣръ до Галико и отредъ за прикритие — южно отъ Рахманлѫ; Щабътъ — въ Даутъ Баалѫ.

3-а и 5-а дивизии, подъ общото началство на старшия началникъ на дивизия, да се разположатъ: 5-а дивизия — въ района Наришъ — Шамли — Каваклиево — Бугариево — Гюрдене; Щабътъ — въ Бугариево; 3-а дивизия — въ района Топчиево — Ментешли — Ихлалѫ — Сарѫ Пазаръ — Ватилъкъ; опорна отбрана — на линията Наришъ — южно отъ Вардаровци, като осигурява мостоветѣ при Ментешли и Каваклиево; преднитѣ постове на дивизиитѣ да осигурятъ желѣзопѫтната линия, като почватъ северно отъ Наришъ и минаватъ презъ Аджи Гьолъ, Али Ходжаларъ до Вардаровци.

2-а дивизия — остава въ разпорежданието на главнокомандуващия: по-голѣмата часть — вънъ отъ Солунъ, до Харманкьой, а другата часть ще осигурява реда въ Солунъ; Щабътъ — въ Солунъ.

10-а дивизия — въ района Гюменджа, Бохемица, Оризарци (Чалтикъ); Щабътъ — въ Горгопъ; да осигурява сектора Вардаровци до Дзеово (Сехово), като заеме съ силни предни постове Вардаровци и желѣзопѫтния мостъ при ж.-п. ст. Гюменджа, да осигури тѣсninата Чингене съ отредъ, изнесенъ при Кара Синанъ, и да владѣе Смолъ, съ наблюдаване прохода западно отъ езерата Арджанъ и Аматово.

Конната дивизия — въ Текели.

Крепостниятъ батальонъ да постави батареитѣ за отбрана на Солунъ; Щабътъ му — въ Артилерийскитѣ казарми.

Въ директивата се предвиждаха следнитѣ начини за действия:

Ако българитѣ настѫпятъ съ главнитѣ си сили къмъ Солунъ, между шосето Солунъ — Сѣръ и Вардара, а съ останалитѣ сили — къмъ Рендика Богазѫ и Паша Азмакъ, 1-а и 7-а дивизии ще бранятъ тѣснинитѣ между морето и езерата, а другитѣ шесть дивизии, Конната бригада и тежката артилерия ще се противопоставятъ на българскитѣ главни сили. При това, ако неприятелскитѣ главни сили бѫдатъ разпредѣлени равномѣрно по фронта, или пъкъ настѫпятъ по двѣтѣ страни на шосето Сѣръ — Солунъ, тогава 6-а и 4-а дивизии ще отбраняватъ линията на височинитѣ отъ Айвасилъ до тѣснината на р. Галико, а 5-а, 3-а, 2-а и 10-а дивизии ще атакуватъ дѣсното крило на българитѣ. Ако ли българитѣ предприематъ главната атака между Галико и Вардара, тогава 5-а и 3-а дивизии ще задѣржатъ по фронта нападението, подпомогнати отъ 10-а дивизия, която ще действува на дѣсния флангъ на неприятеля, а 6-а, 2-а и 4-а ще атакуватъ лѣвото крило на българитѣ.

Ако българитѣ изпратятъ голѣми сили противъ 7-а и 1-а дивизии, което е много невѣроятно, създава се отличенъ случай шеститѣ дивизии, разположени между Лѫгадинското езеро и Вардара, да предприематъ едновременна атака противъ тѣхния дѣсенъ флангъ. Понеже мѣстностьта не позволява действия съ голѣми сили отъ Струма къмъ Халкидическитѣ езера, най-вѣроятнно е, че българитѣ ще се опитатъ да отблъснатъ тѣзи дивизии, особено 7-а, за да обходятъ нашето дѣсно крило или пъкъ ще се ограничатъ само съ наблюдение на тѣзи наши две дивизии. Както и да е, 1-а дивизия, било следъ успѣшно отблъсване неприятелско нападение, било следъ успѣшно свое нападение, ще съдействува на главнитѣ сили съ всички или съ часть отъ силитѣ си, като действува противъ българския лѣвъ флангъ, къмъ Гювезна, Лѫгадина или презъ Айвасилъ. 7-а дивизия, при подобни обстоятелства, така сѫщо трѣбва да има предвидъ подобни действия край езерата, къмъ Нигрита или къмъ Чай Азѫ.

Съгласно директивата, дивизиитѣ заеха указанитѣ имъ мѣста и изнесоха прикриващи и разузнавателни части:

7-а дивизия: по единъ батальонъ съ две планински орѫдия — въ долината Мустеня (Мощианъ) и въ околностьта на Градище, два батальона съ една планинска батарея — около Нигрита; резервъ на тѣзи отреди — два батальона, една планинска батарея и пионеренъ взводъ — при Чай Азѫ.

1-а дивизия: по единъ батальонъ съ две планински орждия — въ Берово и Османли Махале.

6-а дивизия — единъ батальонъ съ две полски орждия — северно отъ Гювезна.

4-а дивизия — единъ батальонъ съ две полски орждия — югоизточно отъ Рахманли.

10-а дивизия: по два взвода съ отдѣления пионери — на мостоветѣ при Вардаровци и при Кара Суле, единъ батальонъ и една планинска батарея — при Кара Синанци.

Следъ като дивизиитѣ се разположиха по този начинъ, кралътъ остави щаба си въ Солунъ, и отиде въ Атина.

Планътъ за войната и съсрѣдоточаването на сърбитѣ и черногорцитѣ.

Къмъ 20-и май, когато бѣха сключени Договора и Военната конвенция съ Гърция, разположението на сръбската войска бѣше следното:

Дринската дивизия I призивъ — въ района Хидрофакли — в. 319 — в. 349 — в. 339.

Моравската дивизия I призивъ — около в. 392, отъ двѣтѣ страни на пжтя Велесъ — Щипъ; два и половина батальона бѣха оставени за гарнизонъ на Велесъ.

Моравската дивизия II призивъ — около Св. Николе; единъ полкъ и една батарея бѣха изпратени за подкрепление на Дринската дивизия I призивъ.

Тимошката дивизия II призивъ: единъ полкъ съ една батарея — югозападно отъ Драгоево, съ фронтъ къмъ Щипъ, единъ батальонъ отъ 14-и полкъ — на позиция при ж.-п. ст. Струмица (Удово), три батальона — на лѣвия брѣгъ на Вардара, при Гевгели, съ фронтъ къмъ Дойранъ; другата часть отъ дивизията — въ района Криволакъ — Неготино.

Дунавската дивизия I призивъ: 8-и полкъ съ една батарея — на Царевъ Върхъ, 9-и полкъ съ една батарея — въ Крива Паланка, 7-и полкъ — въ Кратово, 18-и полкъ — въ Страцинъ.

Дунавската дивизия II призивъ укрепяваше позицията между Пчиня и Куманово, отъ двѣтѣ страни на пжтя Куманово — Крива Паланка.

Шумадийската дивизия I призивъ — около Романовци; единъ полкъ бѣ изпратенъ да укрепява позицията Плоча — Градище.

Шумадийската дивизия II призивъ — въ Скопие.

Конната дивизия — въ Куманово.

На Старата българска граница бѣха оставени усилената Тимошка дивизия I призивъ — при Пиротъ и части отъ III призивъ — около Зайчарь.

На Албанската граница бѣха оставени срещу Северната часть — засилената Дринска дивизия II призивъ и срещу Южната часть — Моравската бригада I призивъ.

Въ зависимость отъ общия гръцко-сръбски планъ за действие, сърбитѣ решиха, следъ като дочакатъ българското настжпление на Брѣгалнишкия фронтъ, да преминатъ въ настжпление на този фронтъ заедно съ гърцитѣ, а срещу Старата сръбско-българска граница да се отбраняватъ. Затова Сръбското главно командуване реши да остави сръбскитѣ главни сили въ Македония, а за отбраната на старата сръбска територия да отдѣли най-необходимитѣ части.

Сръбското главно командуване, като очакваше нападение всѣки моментъ, състави, най-напредъ, планъ за отбрана, каквато предвиждаше Съюзния договоръ въ началото. Този планъ е изложенъ въ Инструкцията (наредбата) за начина на действие въ началото на войната. Инструкцията е издадена на 26-и май и е изпратена направо до началницитѣ на дивизиитѣ. Въ нея се предупреждаватъ дивизиитѣ, че българитѣ не сж склонни да поддържатъ приятелски отношения съ съюзницитѣ, но само ги използуватъ, за да нападнатъ ненадейно съюзнитѣ войски. Така сж постжпили съ гърцитѣ, така ще постжпятъ и съ сърбитѣ. Поради това, препоржчва се на частитѣ голѣма готовность особено нощно време, така че всѣко българско нападение не само да бжде отбито, но съ контърнастжпление и немилостиво преследване да бжде наказано.

Инструкцията предвижда:

1) Въ случай че българитѣ отъ Щипъ настжпятъ противъ Дринската дивизия I призивъ, ще и се притекатъ на помощь Моравската дивизия II призивъ, откъмъ Св. Николе, и Тимошката дивизия II призивъ, въ посоката Криволакъ — Щипъ. Моравската дивизия I призивъ ще настжпи бързо отъ в. 392, за да послужи за главенъ резервъ на Дринската дивизия I призивъ. За по-сигурно изпълнение на тѣзи задачи, Моравската дивизия II призивъ да привлѣче заднитѣ си части къмъ Св. Николе, а Тимошката дивизия II призивъ да прехвърли всичкитѣ свои части на лѣвия брѣгъ на Вардара и да вземе съответното положение за изпълнение на задачата и за прикриване моста на Вардара.

Навѣрно, казва се въ Инструкцията, по-късно[1]) ще бѫде заповѣдано на Дринската дивизия I призивъ да остави само единъ полкъ съ малко артилерия на мѣстото, дето е, а съ главнитѣ си сили да се оттегли на укрепената позиция при Джумали. И въ този случай, ако бѫде нападната, ще действува, както е казано по-горе.

2) Ако българитѣ нападнатъ Моравската дивизия II призивъ, т. е. къмъ Св. Николе, тогава Тимошката дивизия II призивъ и Моравската и Дринската дивизии I призивъ трѣбва да настѫпятъ по посока на Щипъ и да атакуватъ.

3) Въ случай че българитѣ се засилятъ въ Кюстендилъ и Кочани и настѫпятъ оттамъ, главната задача пада на двѣтѣ Дунавски дивизии. Началникътъ на Дунавската дивизия I призивъ трѣбва да има предвидъ, че разположението на частитѣ му е офанзивно, а не дефанзивно. Затова, въ случай че бѫде нападнатъ отъ превъзхождащи сили, да се държи на сегашнитѣ позиции, колкото може по-дълго. После да отстѫпи на Страцинската позиция, дето ще бѫде главниятъ отпоръ. За сигурността на тази позиция иматъ голѣмо значение височинитѣ на крайния дѣсенъ флангъ, които бранятъ достѫпа отъ Кочани къмъ Овче Поле, и затова тѣ трѣбва здраво да бѫдатъ заети. Въ отбраната на Страцинската позиция ще вземе участие и Дунавската дивизия II призивъ, и затова веднага да тръгне затамъ. Въ този случай Моравската дивизия II призивъ ще заеме и брани позицията между Пезово и Кашановци.

Като общъ резервъ, въ първия и втория случай ще бѫдатъ двѣтѣ Шумадийски и Конната дивизии.

И така, Сръбското главно командуване остави осемь пехотни и една конна дивизии въ Македония и ги разположи: въ първа линия — една група отъ четири дивизии — около Щипъ и една група отъ две дивизии — въ района на Крива Паланка — Кратово и въ втора линия — две пехотни и една конна дивизии, на линията Скопие — Куманово.

Инструкцията предвиждаше, че при нападение на българитѣ било отъ Щипъ, отъ Кочани или отъ Кюстендилъ, сръбскитѣ предни части не ще могатъ да се удържатъ на преднитѣ позиции, докато пристигнатъ съседнитѣ части и дивизиитѣ отъ другата армия, та затова предвижда отстѫпление и опорна отбрана на по-заднитѣ укрепени позиции, при Страцинъ и Джумали.

[1]) Въ случай че българитѣ съсрѣдоточатъ по-голѣми сили около Щипъ.

Понеже стратегическото развръщане на българскитѣ войски можеше да се извърши не така, както го предвиждаше Сръбското главно командуване, Инструкцията, за всѣки случай, оставя въ резервъ — въ втора линия — две пехотни и една конна дивизии. И наистина, единъ день следъ издаването на Инструкцията, пристигна известие, че българитѣ съсрѣдоточили около Видинъ 15,000 души и Сръбското главно командуване заповѣда Шумадийската дивизия II призивъ да се превози въ Зайчарь, а на 27-и разпореди Тимошката дивизионна область да образува „Тимошки воененъ театъръ", и войскитѣ въ него да бранятъ Зайчарския укрепенъ лагеръ и посоката Зайчарь — Парачинъ.

Когато сърбитѣ видѣха, че българитѣ продължаватъ да съсрѣдоточаватъ войскитѣ си около Щипъ, Сръбското главно командуваме смѣни тритѣ батальона отъ 14-и полкъ II призивъ въ Гевгели съ два батальона III призивъ и заповѣда на Тимошката дивизия да заеме съ единъ полкъ в. в. 350 — 754 и 895, за да пази ж.-п. ст. Струмица (Удово), а всички други части да упѫти за действия въ посоката Криволакъ — Щипъ.

Къмъ 5-и юний, сърбитѣ видѣха, че три четвърти отъ българската войска се съсрѣдоточава срещу тѣхъ, и че главниятъ ударъ ще бѫде противъ сръбскитѣ войски. Тогава Сръбското главно командуване се обърна къмъ Гръцкото, съ молба да разположи войскитѣ си така, че да могатъ да минатъ въ настѫпление въ посока Кукушъ — Дойранъ. Гръцкиятъ краль, обаче, както се каза, реши да остане въ положението, което му гарантираше сигурна отбрана, и отговори, че разположената гръцка 10-а дизизия около Гюменджа е достатъчна за настѫпление въ исканата посока.

Отъ сръбска страна бѣха направени и други нѣкои размѣствания: пристигна и Черногорската дивизия, и войскитѣ окончателно се организираха по фронтове и армии, и на 16-и юний имаха следната организация и разположение:

На Македонския театъръ:

III армия (44 батальона, 8 ескадрона, 96 орждия, 64 картечници, 6 роти пионери — всичко 70,000 души, отъ които 55,000 боеца):

Два батальона отъ 5-и полкъ III призивъ — при Гевгели, на лѣвия брѣгъ на Вардара.

Тимошката дивизия II призивъ: единъ батальонъ съ взводъ картечници — на позиция при Валандово, да охранява ж.-п. ст.

Струмица (Удово); три батальона отъ 14-и полкъ — на пѫть ж.-п. ст. Струмица за Криволакъ; една рота, единъ дивизионъ и взводъ картечници — на позиция на Гарванъ; другата часть отъ дивизията — при караула Шехъ Оба, съ предни постове югозападно отъ Драгоево, на вододѣла между Вардара и Крива Лѫкавица.

Дринската дивизия I призивъ: 6-и полкъ, съ една батарея, — на височината при Сушево; 4-и полкъ, съ една батарея, — на в. 321; 5-и полкъ, съ една батарея, — на в. 650; другата часть — въ поддържка, при в. 339.

Моравската дивизия I призивъ — съсрѣдоточена въ района Динлеръ — Джумали — Бехширли.

Щабътъ на армията — въ Велесъ.

I армия (60 батальона, 28 ескадрона, 145 орѫдия, 93 картечници и . . роти пионери — всичко 105,000 души, отъ които 77,000 боеца):

Конната дивизия около Барбарево.

Шумадийската дивизия I призивъ: 19-и полкъ, съ едно полско артилерийско отдѣление, — на линията Плешинци — Стубелъ, съ предни постове отъ Лезово до р. Коритница; 10-и полкъ, съ две полски и една гаубична батареи, — на Църни Върхъ; 11-и полкъ, съ три полски батареи, — на Аçаница и единъ батальонъ — на рида между Барбарево и Строиманци; 12-и полкъ, съ една полска и една обсадна батареи, — на Плоча и Градище; Конниятъ полкъ — въ Торхали; Щабътъ на дивизията — въ Градище.

Моравската дивизия II призивъ на 16-и юний остави позицията си на Шумадийската дивизия I призивъ и тръгна за позицията Плавица — Печеница — Старо Мушково, дето стигна на 17-и преди пладне.

Дунавската дивизия I призивъ: 8-и полкъ, съ една батарея, — на Царевъ Върхъ; 9-и полкъ, съ една батарея, — на позиция при Крива Паланка; 7-и полкъ — въ Кратово, съ единъ батальонъ на Рѣдки Буки; 18-и полкъ, съ по-голѣмата часть отъ конницата, — при Страцинъ.

Дунавската дивизия II призивъ: 7-и полкъ, съ по единъ батальонъ, — на Голѣми Висъ — Киселица, на в. 1169 и на Градецъ; 8-и полкъ — южно отъ манастира Карпино; 9-и полкъ — на лѣвия флангъ на Страцинската позиция; 4-и новоформиранъ полкъ бѣше на пѫть за Църни Върхъ.

Щабътъ на армията бѣше въ Градище.

Въ втора линия оставаха:

Черногорската дивизия (10,000 души) — въ Скопие и Доброволска бригада (шесть батальона — 6,000 души) — въ Скопие.

На Южния сръбско-български театъръ: II армия (36 батальона, 112 орѫдия, всичко около 46,000 души): единъ батальонъ и една дебанжова батарея — на Власина; Тимошка дивизия I призивъ, засилена съ петь полка III призивъ, — около Пиротъ; отъ последнитѣ по единъ батальонъ, съ по една позиционна батарея, бѣха на Дъсченъ Кладенецъ и на Св. Никола.

На Северния сръбско-български театъръ: Тимошката армия (31 батальона, 68 орѫдия, около 40,000 души), съставена отъ Шумадийската дивизия II призивъ, три пехотни полка III призивъ и три новоформирани батальона III призивъ, бѣше разположена на фронта Зайчарь — Княжевецъ — Писани Буки.

Срещу Албания (около 50,000 души)[1]): Дринската дивизия II призивъ (усилена) — срещу Северна Албания; Моравската бригада I призивъ — срещу Южна Албания.

Всичко действуващата армия отъ I, II и III призиви, съ оставенитѣ въ тила части, броеше 348,000 души.

Въ това положение сърбитѣ дочакаха нападението на българитѣ.

Като бѣха решени твърдо да не отстѫпятъ по никой начинъ отъ окупиранитѣ земи и твърдо увѣрени, че ще предизвикатъ българитѣ, началникътъ на Щаба на сръбската войска още на 25-и май предупреди войската съ следната заповѣдь по действуващата армия:

„За всички офицери, подофицери и войници отъ сръбската армия.

Войната, която досега водихме противъ турцитѣ, въ съюзъ съ Черна Гора, Гърция и България, се свърши блѣскаво съ нашата победа и съ освобождението на подтиснатитѣ наши братя. Съ това ние си отмъстихме за Косово Поле.

Мирътъ съ Турция се сключи, и сега нашата армия би следвало да бѫде демобилизирана, а нашитѣ храбри войници да се върнатъ по домоветѣ си и въ своитѣ мили семейства, весели и горди, задето тѣ победиха тъй блѣскаво турцитѣ и освободиха своитѣ братя.

Но армията още не може да се демобилизира, нито може да се позволи на войницитѣ да се върнатъ по домоветѣ си, именно за това, защото България започна да се държи къмъ насъ неприятелски и да ни заплашва съ нападение.

Ние гледахме на България, бидейки въ съюзъ, като на приятель, и й дадохме, макаръ че по Съюзния договоръ не бѣхме длъжни значителна помощь, цѣлата Тимошка дивизия I призивъ и Дунавската дивизия II призивъ, съ голѣмъ брой крепостна и гаубична артилерия

[1]) В. И. А., IV. б. 50, стр. 16.

за превземането на Одринъ. Между това, България бѣше длъжна, по Съюзния договоръ, да ни даде 100,000 войника за борба противъ турскитѣ войски на Вардарския театъръ, при Куманово, Прилепъ и Битоля, но не ни даде нито единъ войникъ.

И, намѣсто да ни бѫде благодарна за всичко и приятелски признателна, България ни стана лютъ врагъ, и замисля да ни нападне съ войската си, за да ни отнеме хубавитѣ наши земи до Шаръ планина.

Иска й се да ни отнеме Куманово, дето тъй блѣскаво и юнашки разбихме храбрата и силна турска войска; иска й се да ни отнеме Скопие, тази славна Душанова столица, падането на която бѣ резултатъ на Кумановската победа; иска й се да ни отнеме Прилепъ, родината на Кралевичъ-Марка, която ние тъй юнашки завладѣхме; иска й се да ни отнеме Битоля, дето ние, съ безпримѣрно юначество и издържливость, подъ силенъ турски нѣколкоярусенъ, пушеченъ, картеченъ и орждеенъ огънь, газейки вода до надъ поясъ и издъхвайки по стръмнитѣ, каменисти и покрити съ снѣгъ склонове на турскитѣ позиции, тъй решително и напълно разбихме силната турска армия и съ това удивихме цѣлия свѣтъ.

България би желала да вземе това и нѣщо повече още, подъ предлогъ, че ние сме длъжни по Договора да й го отстѫпимъ, безъ да държи смѣтка за онази помощь, която й дадохме, намѣсто тя намъ да помогне, и за това, че ние пролѣхме много кръвь, докато го завладѣемъ.

Извънъ това, тя заплашва, че ще ни отнеме и всички земи до Морава, Пиротъ, Нишъ, Враня, Княжевецъ, Зайчарь и т. н.

За да удовлетворятъ това нечуто лакомство, българитѣ, освенъ че съсрѣдоточаватъ войската си противъ насъ и противъ гърцитѣ, на които тѣ искатъ да отнематъ Солунъ, не избиратъ срѣдствата, а безчестно извратяватъ истината досежно всичко, което се отнася до насъ. Тъй, напр., тѣ предаватъ и казватъ на войницитѣ си и на народа си, пишейки налѣво и надѣсно изъ вестницитѣ:

Че на Вардарския фронтъ, изобщо, турската военна сила противъ насъ не е била голѣма, и че тази армия била най-лошата турска войска, а най-голѣмата и добра турска сила била срещу българитѣ, при Одринъ и Чаталджа.

Че при Куманово нашата армия била победена, та дошла българска войска, разбила турцитѣ и ни повърнала победата.

Че на нашитѣ офицери и войници, които ние имъ пратихме като помощь при Одринъ, плащалъ Българскиятъ царь, като на негови наемници, и че той билъ купилъ отъ насъ крепостнитѣ ни и гаубични орждия, а сѫщо тъй, че нашитѣ офицери и войници при Одринъ не воювали добре, нито пъкъ имъ били нѣкакси помогнали при превземането на Одринъ. Въ действителность, българитѣ шиканираха по всѣкакви начини тази наша армия при Одринъ, като я лишаваха дори отъ храна, която ние й изпращахме отъ Сърбия.

По-нататъкъ тѣ твърдятъ, че нашата армия не се бори, както тѣхната, макаръ да побеждавахме ние турцитѣ храбро навредъ, докато тѣ на Чаталджа не само че не можаха да ги победятъ, но турцитѣ

дори два пѫти ги разбиха и оставаше само да ударятъ напредъ, за да бѫдатъ унищожени българитѣ.

Следъ това тѣ говорятъ, че нашето орѫжие не е добро, макаръ че ние показхме на цѣлъ свѣтъ, че то е най-доброто на свѣта.

Тѣ твърдятъ, че ние измѫчваме, плячкосваме и убиваме българитѣ и, изобщо, плененитѣ отъ насъ, а тѣ именно мѫчатъ пленницитѣ и ги убиватъ, а небългарското население грабятъ, тероризиратъ и безчестятъ.

И, най-накрай, при много още подобни низости и лъжи, тѣ твърдятъ, че цѣлата заслуга за победата надъ турцитѣ е тѣхна, макаръ че не можаха нищо да имъ сторятъ при Одринъ и Чаталджа.

Всичко това българитѣ вършатъ и говорятъ, за да смалятъ въ очитѣ на своята армия, народа си и останалия свѣтъ значението на помощьта, която ние имъ дадохме за превземането на Одринъ, безъ която помощь никога не биха го превзели, а сѫщо тъй и за да намалятъ значението и блѣсъка на нашитѣ победи, да ни унизятъ, а себе си да издигнатъ и окуражатъ, каточели сѫ по добри юнаци отъ насъ.

За да изглежда армията имъ по-голѣма и по-силна, та съ това да ни уплашатъ, тѣ свикаха сега два набора новобранци, 18-годишни младежи, и насилствено събраха отъ сегаосвободенитѣ покрайнини мѫже подъ видъ на доброволци, които нито сѫ обучени като наборъ, нито сѫ подготвени за война. Тѣ, обаче, нѣма да ни уплашатъ съ това, нито съ своитѣ лъжи и величаене на своята храбрость, защото сръбската армия показа въ войната съ турцитѣ, че тя не пита колко е и каква е неприятелската сила, но само: кѫде е, и я напада и силно, и юнашки, дето само я намѣри. Сѫщо тя не ще пита и за българската армия: колко е, и каква е — но само кѫде е, и ще я нападне и победи, съ Божията помощь, сѫщо тъй, както турската, и по този начинъ ще запази новозавзетитѣ земи и своята мила родина.

Ето такива сѫ българитѣ, изобщо, спрямо насъ, презъ едно време, докато още сме въ съюзъ, и не воюваме; а що се касае до тѣхнитѣ качества въ време на война и презъ битки, тѣ, въ главни черти, сѫ следнитѣ:

Българитѣ сѫ дръзки въ нападение, започватъ отдалечъ да викатъ „ура“, и се втурватъ въ атака, като съ това гледатъ да заглушатъ страха си и да изплашатъ противницитѣ си. Затова, потрѣбно е, да бѫдатъ дочаквани смѣло, като, първомъ, се открие огънь по тѣхъ на месо съ точенъ мѣрникъ, а следъ това се премине въ нападение на ножъ, безъ да се обръща внимание на тѣхнитѣ викове „ура“, защото, така дочакани, тѣ ще бѫдатъ сразени.

При отбрана се опитватъ да задържатъ съ ножъ нападателя, но предъ смѣло и решително нападение, ако дочакатъ удара на ножъ, тѣ пропадатъ, а, не дочакатъ ли го, отстѫпватъ, като се опитватъ, понѣкога, да преминатъ въ контъратака; затова тѣ трѣбва да се нападатъ решително, и да не имъ се дава възможность ни дъха си да поематъ, но да се гонятъ до пълното имъ поражение.

Обичатъ изненадитѣ и нощнитѣ атаки, затова трѣбва да бѫдемъ винаги нащрекъ и готови въ всѣко време да посрещнемъ атака и я отбиемъ съ огънь и на ножъ.

Когато бѫдатъ смѣло отбити нѣколко тѣхни атаки, тогава тѣ се уплашватъ, тъй че следъ това леко биватъ поражавани и прогонвани.

Склонни сѫ винаги да застрашаватъ крилата и фланговетѣ, поради което наложително е добро охранение и незабавно нападение, щомъ се забележи у тѣхъ опитъ за обходъ. Българитѣ, понѣкога, не стоятъ внимателни, бидейки въ патрули, и затова трѣбва да бѫдатъ нападани ненадейно при всѣки сгоденъ случай. Тѣ сѫ вѣроломни, както бѣха и турцитѣ, та не бива да имъ се вѣрва, когато даватъ знаци или говорятъ, че искатъ да се предаватъ.

Нашето дѣло е справедливо, и Богъ ще ни помогне да ги победимъ, както победихме турцитѣ!

Началникъ на Щаба, почетенъ адютантъ на Н. В. краля,
войвода Путникъ.

ГЛАВА IV.

Започване на военнитѣ действия. — Настѫплението на IV и II армии.

Поводъ за военнитѣ действия.

Поради преследванията на сърбитѣ, много отъ българитѣ отъ мѣстното население бѣха избѣгали при българскитѣ войски. Мѫжетѣ, избѣгали отъ Кратовско при Македоно-одринското опълчение, образуваха чета, подъ началството на кратовския войвода Славчо Абазовъ, която се опита нѣколко пѫти да проникне задъ сръбската стражева верига, и съ това предизвикваше престрелки между сръбскитѣ и българскитѣ охранителни части, които намѣста отстоеха на 400 крачки една отъ друга. За да се избѣгнатъ престрелкитѣ и протеститѣ на сърбитѣ, началникътъ на лѣвата колона отъ Македоно-одринското опълчение на 4-и юний заповѣда на Абазовъ или да мине въ окупираната отъ сърбитѣ зона, или, ако не може, да се разоржжи. Абазовъ направи опитъ да мине на 5-и юний при Злетово въ района на Македоно-одринското опълчение и на 12-и — въ района на 7-а дивизия, но не успѣ. При тѣзи опити имаше убити сърби. Отначало Българското главно командуване погледна благосклонно на тѣзи нападения, но на 13-и юний заповѣда да не се позволява на четитѣ, които не принадлежатъ къмъ армията, да се преплитатъ между частитѣ, особено предъ фронта, защото прави лошо впечатление.

На 13-и юний къмъ срѣднощь, обаче, сърбитѣ откриха огънь по дѣснофланговата рота отъ 26-и полкъ; на 14-и въ 2 ч. сл. пл. огъньтъ бѣ подновенъ, и трая единъ и половина часа. Отъ българска страна, понеже бѣ заповѣдано да не се предизвикватъ сърбитѣ, не отговориха на огъня. Загуби нѣмаше.

За тази случка въ дневника на Сръбската главна квартира е отбелязано: „На 13-и юний сѫ подновени престрелкитѣ на Злетовската рѣка, но отъ наша страна не се отдаде важность

на тѣзи престрелки, та се отказахме отъ преминаване въ обща офанзива по направление на Кочани".

Въ Българското главно командуване, обаче, идеята за нанасяне шеметенъ ударъ на сърбитѣ въ Македония бѣ узрѣла, и тази престрелка му даде поводъ да извърши това.

Разпорежданията на Главното командуване за настжпление.

На 15-и юний помощникътъ на главнокомандуващия подаде следната телеграма, съ която изказваше мнение, че е време да се прекрати бездействието:

„Господину Министру-председателю,
копие на Негово Величество.

Отъ досегашнитѣ донесения отъ командуващитѣ армиитѣ, последнитѣ слаби инциденти въ нѣкои части на армията сж съвършено изчезнали и забравени. Установява се, по най-положителенъ начинъ, че тѣзи малки инциденти се дължатъ на престжпни агитации на личности, чужди на народната ни кауза. Това е съзнато отъ нашитѣ войници, и сега всички, като се разкайватъ, горятъ отъ желание по-скоро да се сразятъ съ врага, за да изплатятъ направенитѣ грѣшки.

Духътъ на 22-и пех. полкъ е сега много високъ. Бидейки въ неподвижно охранение, той съ отвращение отхвърлилъ предложението на сръбскитѣ офицери да се предадатъ на сърбитѣ, дето щѣли да имъ дадатъ работа, пари и др. Атакувани неговитѣ части отъ охранителната линия, тѣ сж се били геройски, и сж обърнали противника въ бѣгство, като му сж причинили извънредно голѣми загуби.

Като имамъ всичко гореизложено предвидъ, и като вземемъ подъ внимание още:

1) че националното чувство у нашето воинство е огорчено и оскърбено отъ факта, дето некоректното и нахално държане на сърбитѣ е отишло дотамъ, че сръбскитѣ войници сж си позволили предъ очитѣ на нашитѣ войници отъ охранителната линия да изнасилватъ и безчестятъ наши момичета въ своитѣ окопи;

2) че сръбски офицери сж си позволили да увещаватъ нашитѣ войници да дезертиратъ;

3) че, между това поведение на сръбскитѣ военни власти и агитациитѣ, станали между войницитѣ у насъ, има тѣсна връзка;

4) че крайната цель на тѣзи действия не е друга, освенъ да се деморализира войската ни и направи неспособна за борба, та да накаратъ и нашата политика да бжде отстжпчива;

5) че протакането на едно положение на бездействие може твърде лесно и скоро да деморализира войската и, следователно, да улесни въ значителна степень домогването на противника;

6) че, следъ като се съсрѣдоточихме, всѣко наше бездействие е въ полза на противника; понеже той печели достатъчно време, за да се ориентира въ групировката на нашитѣ сили и да вземе своевременно мѣрки за парирането на удара, който му готвимъ, а това намалява шансоветѣ за нашитѣ успѣхи;

7) че, отъ всички досегашни схватки въ първата линия съ противника ясно се установява, че той е деморализиранъ и неспособенъ да издържи какъвто и да било сериозенъ ударъ, — намирамъ:

а) че е време вече да се свърши съ преговоритѣ;

б) че трѣбва да се даде възможность на войската да изпълни дълга си и да отмъсти за нанесеното на армията ни оскърбление;

в) всѣко по-нататъшно държане на армията ни въ бездействие, възъ основа на приведенитѣ по-горе данни, е вредно за политиката ни и за жизненитѣ интереси на Отечеството. № 5609; 15-и юний 1913 год."

Това бѣше последниятъ ултиматумъ, който генералъ Савковъ подаде на Правителството. Съ него той искаше да се реши: или миръ, или война. Мирътъ, обаче, бѣше невъзможенъ, защото политическитѣ преговори, поради нашитѣ колебания и упорството на съюзницитѣ, не бѣха довели до никакъвъ положителенъ резултатъ; тогава той не закъснѣ сжщия день да даде следнитѣ заповѣди:

Въ 7 ч. сл. пл. телеграфира на командуващия IV армия:

„За да не би нашето мълчание противъ сръбскитѣ атаки зле да се отрази на духа на войскитѣ, отъ една страна, отъ друга, да се окуражи противникътъ още повече, заповѣдвамъ да атакувате противника по най-енергиченъ начинъ по цѣлата линия, безъ да си разкривате напълно силитѣ и безъ да се увличате въ продължителенъ бой, като се постараете да застанете твърдо въ Криволакъ, по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, кота 550, в. Богословецъ, кота 550[1]), близо при село Тахонъ (Овче Поле), кота 550[2]) (при Добрево). Предпочитително е да завържете престрелката привечерь и презъ нощьта на разсъмване да произведете стремителна атака по цѣлата линия. Тази операция да се предприеме утре, 16-и того, вечерьта."

Въ 8 ч. сл. пл. телеграфира на командуващия II армия:

„Преди да пристжпите къмъ съсрѣдоточаването на армията, атакувайте по най-енергиченъ начинъ противника при Левтера и Чай Азж и застанете твърдо въ тѣзи пристанища. IV армия атакува утре, 16-и того, презъ нощьта цѣлата сръбска линия предъ себе си. Полкътъ въ Валандово да остане до смѣняването му отъ части отъ 7-а Рилска дивизия, които понастоящемъ сж въ Струмица."

На 16-и въ 4 ч. и 23 м. сл. пл. помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира на командуващия IV армия, съ копие до командуващия II армия:

[1]) Въ новитѣ карти котата 550 е означена като в. Руенъ, к. 701
[2]) Въ сжщитѣ карти котата 550 е означена като в. Градище.

„Войскитѣ отъ II армия, разположени въ Правишко, презъ нощьта на 16-и того ще настъпятъ, съ цель да изтласкатъ противника изъ този край и да застанатъ твърдо на рѣка Струма срещу Чай Азъ.

Заповѣдайте на бригадата отъ 7-а Рилска дивизия, която е въ Струмица, да поддържа постоянна връзка съ частитѣ отъ 3-а дивизия къмъ Валандово и Дойранъ, и, при нужда, да имъ окаже нуждното съдействие."

Веднага следъ тази телеграма, изпрати до командуващия IV армия и следната:

„Вземете най-строги мѣрки сръбскитѣ войски, заемащи пътя Валандово — Струмица, да бѫдатъ тази нощь прогонени и станцията Удово завладѣна. Всичко това да се извърши по начинъ най-енергиченъ и сигуренъ, за да произведете въ неприятелския лагеръ потресаещо впечатление. За горнитѣ мѣроприятия съобщете и на командуващия II армия."

По такъвъ начинъ бѣха предприети голѣми операции, безъ да е разработенъ планъ за воюване или поне безъ да е съобщенъ на висшитѣ началници, и безъ да е обявена война. Операциитѣ не се предприематъ съ цель да се започне война, а съ цель да бѫде принуденъ противникътъ къмъ по-бърза и по-голѣма отстъпчивость, като частитѣ заематъ важни тактически и стратегически мѣста, за да се подбие духа на противника и се повдигне своя. Въ Българската главна квартира сѫ били увѣрени, че противницитѣ само ще се отбраняватъ, и въ никой случай нѣма да предприематъ настъпление, и че отъ България зависи да се превърне ли настъплението, предприето на 16-и юний, въ война, или не. А, споредъ Съюзния договоръ и военнитѣ конвенции, които бѣха сключили Сърбия и Гърция, и споредъ изявленията, официални, отъ страна на Ромъния и, неофициални, отъ страна на Турция, всички споменати държави бѣха осигурили неутралитета на великитѣ сили, и бѣха готови да нападнатъ България, ако тя първа нападне и предизвика междусъюзнишка война. Поради това предприетитѣ операции бѣха и политическа, и военна грѣшка. При това, атакуваха се въ едно и сѫщо време и двата противника. Не бѣ направенъ опитъ нито въ политическо, нито въ военно отношение да се разединятъ противницитѣ, като се неутрализира единия, съ обещание за възнаграждение отъ придобивкитѣ, взети отъ другия, или да бѫдатъ бити единъ по единъ. За тази цель трѣбваше да не бѫде закачанъ единиятъ, докато бѣ атакуванъ другиятъ. Като имаме предвидъ гъвкавия характеръ на съюзницитѣ въ морално отношение, това не бѣше трудно да бѫде постигнато.

Прочие, Българското главно командуване бѣ решило да постъпи така. То се готвѣше да не безпокои гърцитѣ, докато

атакува сърбитѣ, и, за да осигури лѣвия флангъ на атакуващата IV армия откъмъ гърцитѣ, то заповѣда на II армия да съсрѣдоточи главнитѣ си сили западно отъ Струма. Командуващиятъ II армия, обаче, се противопостави. Той донесе, че не смѣе да отслаби лѣвия си флангъ въ Драмско и Правишко и да изложи на гръцко нападение желѣзния пътъ — най-удобната комуникация между Царството и армиитѣ въ Македония. Както бѣ казано при описване съсрѣдоточаването, Главното командуване се противопостави на командуващия II армия, но, най-после, отстъпи. Трѣбва да бѫде отбелязано, че опасенията на командуващия II армия не бѣха основателни. Източно отъ устието на Струма гърцитѣ имаха само два батальона съ четири орждия, когато срещу тѣхъ командуващиятъ II армия имаше 11-а дивизия (два и половина полка), Сърската бригада и 28-а допълняваща дружина.

Видѣхме при изложението на гръцкия планъ, че за гърцитѣ най-благоприятната операция бѣше, ако българитѣ атакуватъ дѣсния имъ флангъ. Въ този случай гръцкиятъ краль намираше „отличенъ случай" съ всичкитѣ си сили да настъпи срещу слабитѣ сили на II армия, разположени между Струма и Вардара. Командуващиятъ II армия направи това, което гръцкиятъ краль желаеше. Намѣсто да съсрѣдоточи главнитѣ сили на армията между Струма и Вардара — така, както искаше Главното командуване, той настоя да се предприеме настъпление съ значителни сили противъ слабия гръцки дѣсенъ флангъ.

Двата противника бѣха атакувани съ по една армия; другитѣ три български армии въ това време бездействуваха. Тази грѣшка е последица отъ искреното намѣрение на Правителството и Главното командуване да не предприематъ война, а да се ограничатъ само съ изтикване сърбитѣ и гърцитѣ отъ онѣзи тактически и стратегически мѣста, отъ които тѣ изтикаха българитѣ по-преди.

Отъ голѣма важность е въпроса на какво основание сѫ отдадени тѣзи разпореждания. Помощникътъ на главнокомандуващия обяснява тази си постъпка така:

Въ Коронния съветъ въ Враня на 9-и юний билъ разисканъ въпросътъ: да бѫде ли обявена война веднага или не. Той изложилъ състоянието на войската и предупредилъ, че тя не може повече да издържи, и че, ако комбинациитѣ иматъ за цель да задържатъ войската въ това положение още единъ месецъ по позициитѣ, той не може да понесе този скандалъ — войскитѣ ще

се разбѣгатъ, и ще стане революция. Отъ друга страна, да се пренебрегне телеграфическата покана на Руския императоръ за арбитражъ би било некоректно. Поради това генералъ Савковъ предложилъ едно компромисно решение, като бжде дадено опредѣлено време на дипломацията да разреши въпроса, и, ако не успѣе, да се пристжпи къмъ война. Това предложение бѣ прието— опредѣленъ билъ срокъ отъ седемь деня, който бѣ увеличенъ отъ руския пълномощенъ министръръ, Неклюдовъ, на осемь деня. Срокътъ изтичаше на 16-и юний. Генералъ Савковъ, за да успокои войската, часть отъ която въ това време се бунтуваше, бѣ съобщилъ въ армиитѣ, че въпросътъ ще бжде разрешенъ въ десетдневенъ срокъ: война или демобилизация. Руситѣ, обаче, се обидиха отъ това, че имъ се даваше срокъ, а сърбитѣ, чрезъ създаване изкуствена политическа криза, отлагаха разрешаването на въпроса.

Къмъ срѣдата на юний генералъ Савковъ съ две телеграми до Правителството съобщилъ, че опредѣленията срокъ изтичалъ, и, понеже нѣмало отговоръ отъ Русия, да му се каже какво да прави, но не получилъ никакъвъ отговоръ. Тогава той отишелъ при Главнокомандуващия — Царьтъ — и му казалъ:

„По-нататъкъ азъ не мога да остана въ това положение, и затова, моля, да ме освободите, понеже виждамъ, че има едно клатушкане. Азъ, като военень, не мога да стоя начело на войската, защото ще се компрометирамъ. Да излѣзе този народъ, който се би така храбро, и да каже, че войската се е разпуснала — азъ това нѣщо подъ моя команда не мога да поема. Тогава ми бѣ казано: „Отговорете съ сжщата мѣрка“, и азъ дадохъ заповѣдь да бждатъ атакувани сърбитѣ и гърцитѣ, и тази работа се разгорѣ въ война.“

Защо не е далъ заповѣдь да настжпятъ и I, III и V армии, генералъ Савковъ обяснява съ това, че война не е обявена. Действията започнали случайно[1]), че дадената заповѣдь не е за атака, а за демонстрация, и то по-скоро политическа — за да се въздействува на руситѣ, понеже не желаятъ войната, да се заеме известна стратегическа линия, за да се склонятъ сърбитѣ къмъ арбитражъ, и да се улесни задачата на арбитра[2]). Освенъ това, демонстрацията е предприета, съ цель да бжде повдигнатъ духътъ на българската войска, който бѣ отпадналъ поради по-раншнитѣ успѣхи на сърбитѣ и гърцитѣ по отношение на българитѣ.

[1]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ II, стр. 310.
[2]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, томъ I, Приложения, стр. 279.

За отдаването на въпроснитѣ заповѣди, министръръ-председателътъ, д-ръ Даневъ, изрично заявява, че „неговиятъ кабинетъ нито е далъ заповѣдь, нито е билъ предизвестенъ или уведоменъ, и че Правителството е чуждо на дѣлото, свързано съ 16-и юний“. Въ показанията си генералъ Савковъ казва, че той не е съобщилъ на Правителството, защото е предполагалъ, че за тази акция е било уговорена между Царя и министръръ-председателя; че не знае, дали Правителството е знаело или не е знаело, и че той не може да поддържа, че за всичко е знаелъ министръръ-председателътъ[1]). На друго мѣсто, обаче, той казва: „Ако Даневъ на 16-и не е знаелъ за това, азъ не допускамъ, че той на 17-и не е знаелъ, защото е немислимо това, тъй като имаше телеграфа въ ржцетѣ си“[2]).

Има известни сведения, отъ които може да се заключи, че разпорежданията сж направени съ съгласието ако не на Министерския съветъ изцѣло, то, най-малко, съ съгласието на министръръ-председателя, д-ръ Даневъ. Така, генералъ Найденовъ въ споменитѣ си[3]) пише, че на 15-и юний срещналъ д-ръ Данева при изхода на Министерството на войната, и, на въпроса: Какво ще правимъ съ тѣзи сърби?, Даневъ отговорилъ: „Ще ги изтикаме отъ безспорната зона“.

Д-ръ Даневъ пише[4]): „Атаката на сръбскитѣ линии отъ нашата IV армия е започнала въ понедѣлникъ, на 17-и юний, призори. Презъ този день Министерскиятъ съветъ не е ималъ заседание. Председателътъ на Министерския съветъ, заедно съ министра на правосждието, се е отправилъ за Главната квартира на III армия, за да кани генералъ Радко Димитриева да вземе участие въ делегацията, която щѣла да замине за Петроградъ, за да участвува по дѣлото на арбитража. Следъ завръщането си вечерьта, той получилъ нотата на Сръбската легация, отъ която явствува, че стълкновението е имало сериозенъ характеръ. Затова на следния день рано първата му работа е била да заповѣда чрезъ началника на Политическото отдѣление, Г. Радевъ, генералъ Савковъ да прекрати веднага военнитѣ действия.“.

[1]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, Приложения, т. I, стр. 262, и Приложения, т. II, страници 61 и 64.
[2]) Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия, Приложения, т. II, стр. 63.
[3]) **Найденовъ, Калинъ**, генералъ-лейтенантъ о. з. — Изъ споменитѣ ми. Междусъюзническата война — 1913 г. Военно-исторически сборникъ, кн. 1-а и 2 а, априлъ и май, 1928 г. — II год страница 19.
[4]) Нашата дума. — Възражения на бившитѣ министри Ив. Ев. Гешовъ, д-ръ Ст. Даневъ, Т. Теодоровъ, М. Ив. Маджаровъ, Ив. Пѣевъ и П. Абрашевъ срещу обвиненията на Държавния сждъ отъ 1923 година; стр. 227.

Излиза, че д-ръ Даневъ, който е билъ цѣлъ день въ Щаба на III армия, не се е научилъ за нападението, за което узналъ отъ сръбската нота.

Генералъ Саввовъ, обаче, на 17-и съобщи на командуващия III армия, че нашитѣ войски въ Македония водятъ успѣшенъ бой съ сърби и гърци. Освенъ това, на 16-и юний между началника на Щаба на III армия, полковникъ Жостовъ, и този на II армия, полковникъ Жековъ, сж размѣнени следнитѣ шифровани телеграми:

Отъ полковникъ Жостовъ:

„Даневъ довечера заминава Петроградъ. Арбитражъ. Русия настоява да включи въ арбитража и гръцко-българския споръ. Ако сждимъ по работитѣ, които се разиграха презъ последнитѣ дни въ София, тя ще сполучи. Нѣмаме мжжественъ държавенъ мжжъ. Малодушие е обладало всички. Солунъ пропадналъ безвъзвратно. На всинца ни — народъ и армия — очитѣ сж обърнати къмъ васъ. Спасете го; утре може би е късно. Заповѣдь или развързване ржце за това нѣма да получите. Сами трѣбва да си вземете свобода. Трѣбва да се действува немедлено. Поздравъ и благопожелание."

На тази телеграма полковникъ Жековъ сжщия день отговори:

„Успокой се. Започваме днесъ."[1]).

Тогава полковникъ Жостовъ телеграфира:

„Въ възторгъ сме! Слава и честь Вамъ! София, безъ изключение, ликува. Една молба: Заклевамъ Ви въ всичко свето, продължавайте безспирно, но напредъ, безъ да обръщате внимание даже и на заповѣдь, ако тѣ искатъ спиране. Ако е нуждно, скжсайте телеграфа, нѣма да ви се сърдятъ за това. Положението е такова, че утре Солунъ трѣбва та бжде въ наши ржце. Следъ това непремѣнно настжпление до Костуръ. Това е желание абсолютно подчертано отъ всички, но се опасяватъ отъ чужда интервенция. Трѣбва да я преварите. Постоянствувайте! Драго ми е да ти съобщя това благопожелание."

Невъзможно е, следователно, д-ръ Даневъ да не се е научилъ въ Щаба на III армия за настжплението на II и IV армии.

Когато д-ръ Даневъ влѣзълъ въ Щаба на III армия, той е заварилъ тамъ командуващия армията, генералъ Димитриевъ, началника на Щаба, полковникъ Жостовъ, и началника на артилерията, генералъ Тантиловъ. Отъ тримата само последниятъ е живъ. Той заяви: „Когато на 17-и сл. пладне д-ръ Даневъ влѣзе при командуващия III армия, той, засмѣнъ, каза: „Радвайте се, Вашето желание се изпълни, и следъ два деня азъ ще бжда въ Солунъ, за да диктувамъ мира!". Следъ това д-ръ Даневъ пожела да остане самъ съ генералъ Димитриева, а ние излѣзохме. Следъ единъ и половина часа д-ръ Даневъ излѣзе, и ние го

[1]) В. И. А.; VII. 12. б., страници 88 и 89.

помолихме да каже нѣщо ново. „Какво да ви кажа, отговори той — избѣгахъ отъ София, за да не могатъ да ме намѣрятъ дипломатитѣ, защото ме търсятъ цѣлъ день." [1])."

И тъй, сигурно е, че министръръ-председателятъ, д-ръ Даневъ, на 17-и юний е знаелъ, че сж атакувани сърбитѣ и гърцитѣ, и че той не е направилъ нито протестъ противъ тази постжпка на помощника на главнокомандуващия, нито опитъ да спре операцията. Направилъ е опитъ да я спрѣ, следъ като на 18-и юний тя бѣ проявила своя ефектъ. Следователно, логично е да се заключи, че операцията е предприета, ако не съ одобрението, то съ знанието на министръръ-председателя.

Генералъ Саввовъ, въ показанията си предъ Парламентарната изпитателна комисия, твърди, че не е знаелъ дали има споразумение съ ромънитѣ и турцитѣ. За депешата, съ която Сазоновъ предупреждавалъ, че турцитѣ ще навлѣзатъ, не знаелъ нищо. Самъ, обаче, предвиждалъ това и предупреждавалъ Правителството.

Обаче, Правителството държеше въ течение Негово Величество, Главнокомандуващиятъ, на всички дипломатически преписки, и не предприемаше никаква постжпка, безъ да се съветва съ него. Следователно, Главнокомандуващиятъ — Царьтъ — е билъ напълно ориентиранъ, и е невъзможно той да не е ориентиралъ и помощника си, генералъ Саввова. По-скоро слѣпата вѣра, че Съглашението и, въ частность, Русия нѣма да позволятъ на Ромъния и Турция да нападнатъ България, и че, за да не се разстрои Балканскиятъ съюзъ, нѣма да допустнатъ да се разгори инцидентътъ въ междусъюзнишка война, бѣха причина да се прибѣгне до тази постжпка.

Главното командуване и Правителството въ случая действуваха подъ напора на общественото мнение, което, намѣсто да бжде ржководено отъ Правителството, последното се намираше подъ неговото влияние. Печатътъ и общественото мнение бѣха крайно недоволни отъ съюзницитѣ. Неотговорни фактори водѣха усилена агитация противъ всѣка отстжпка на сърби и гърци и даже противъ отиването на д-ръ Данева въ Петроградъ. Послед-

[1]) Тѣзи изявления е далъ генералъ Тантиловъ на нарочно изпратенъ пратеникъ отъ Военно-историческата комисия. Сжщитѣ изявления той е далъ и на публициста Габе, който ги е напечатилъ въ в. „Воля".

Генералъ Ст. Азмановъ, тогава началникъ на Оперативното отдѣление въ III армия, каза, че той не е присжтствувалъ, когато Даневъ е казалъ цитираното, но настроението въ Щаба на III армия, преди и следъ дохождането на д-ръ Данева, е било такова, че потвърждава казаното отъ генералъ Тантилова.

ниятъ пише, че, за да избѣгне неприятни случки, готвѣлъ се да замине за Петроградъ не отъ Централната гара, а отъ Подуенската.

Най-голѣмата отговорность, обаче, за започването на военнитѣ действия съ сърби и гърци, и то по толкова безразсжденъ начинъ, лежи върху генералъ Саввова. Отъ 1-и декемврий, когато Н. В. Царьтъ възложи главното командуване на генералъ Саввова, той бѣше фактически главнокомандуващъ. Нѣщо повече, по причина на своя властнически характеръ, той премахна изпълнителнитѣ функции на началника на Щаба на армията, като се зае даже лично съ техническата подготовка на операциитѣ, което накара генералъ Фичева да се отстрани, като подаде оставка. Което е още по-важно, обаче, полека-лека той си присвои правото да ржководи и политиката и да решава въпроса за война. Представительтъ на Правителството се оказа слабъ човѣкъ, който гледаше, по възможность, да отклони отъ себе си всѣка отговорность.

При това, правата и задълженията на Главното командуване не бѣха опредѣлени, било съ законъ или правилникъ. Помощникътъ на главнокомандуващия си опредѣли самъ функциитѣ, споредъ волята и желанията си. Генералъ Саввовъ, намѣсто да се ограничи изключително съ ржководенето на военнитѣ действия, намѣси се дейно и въ областьта на политиката. И Държавниятъ глава, и Правителството при по-сложни политически обстоятелства се отнасяха къмъ него, за да си каже мнението. По този начинъ, най-после, и въ областьта на политиката взе първенство, като успѣ да наложи и политическитѣ си възгледи. Съ течение на времето, неговитѣ идеи — да бждатъ разрешени споветѣ между съюзницитѣ съ силата на орджието — взеха върхъ у мѣродавнитѣ и общественитѣ крджове, и войната се смѣташе като единствено срѣдство да излѣземъ отъ мжчителното политическо положение.

Генералъ Саввовъ постепенно прехвърли армията на Западния фронтъ, и, когато непосрѣдственото съприкосновение на двете враждуващи страни породи кризата за въоржжени стълкновения, той даде ултиматумъ на Правителството, опредѣли 15-и юний като последенъ день и организира нападението срещу сърбитѣ и гърцитѣ и започна нова война.

Генералъ Саввовъ казва, че той извършилъ това по заповѣдь на Главнокомандуващия, Н. В. Царьтъ. Той, обаче, въ други по-маловажни случаи не допускаше намѣсата на Царя въ

неговитѣ права на фактически главнокомандуващъ, като реагираше по много оскърбителенъ начинъ. Така, напримѣръ, къмъ срѣдата на май Царьтъ помолилъ генералъ Фичева, който по това време бѣше въ София, да телеграфира на помощника на главнокомандуващия да изпрати по-скоро 1-а дивизия въ София, понеже се опасявалъ отъ сръбско нападение, а Столицата бѣше безъ защита. На това искане генералъ Саввовъ отговорилъ на Царя, че, понеже неотговорни фактори се мѣсятъ въ командуването на войската и заповѣдватъ 1-а дивизия да отиде въ София, когато тя има друго назначение, предупреждава го, че, за подобна намѣса на Висшето командуване, той може да има сждбата на Наполеона III. А на 18-и май, по поводъ сжщия случай, чрезъ генералъ Фичева съобщи на Царя, че по никакъвъ начинъ той нѣма да допустне намѣсата въ командуването на армията никому, докато носи отговорность, и е облѣченъ съ прерогативитѣ на главнокомандуващъ.

Царьтъ, оскърбенъ отъ поведението на генералъ Саввова, бѣ решилъ да го отстрани отъ Главното командуване, и да назначи за помощникъ на главнокомандуващия генералъ Фичева, но, по настояването на министъръ-председателя, Гешовъ, отмѣни решението си. Толкова голѣмо бѣше обаянието на генералъ Саввова у всички срѣди.

По отношение духа на войницитѣ, донесенията на помощника на главнокомандуващия сж непоследователни и противоречиви. Вѣрното е, както се каза, че духътъ на войската не бѣше добъръ, защото вече войницитѣ чувствуваха умора отъ войната, тжга за семействата, а не бѣ направено нищо за подбодряване на хората, напримѣръ, чрезъ пускането имъ посмѣнно въ отпускъ, а, най-главното, че войницитѣ не желаеха една втора война.

Настжплението на IV армия.

(Картографни приложения № № 2 и 3).

Разпорежданията на командуващия армията.

Заповѣдьта за атаката командуващиятъ армията получи на 15-и юний, но въ колко часа, не е известно, понеже заповѣдьта не се намѣри въ дѣлата на Щаба на армията. При това, командуващиятъ армията въ дневника на Щаба, като предава накратко самата заповѣдь, измѣня значително съдържанието ѝ. Така, изразитѣ „безъ да си разкривате

напълно силитѣ“ и „безъ да се увличате въ продължителенъ бой“ сж пропустнати, а къмъ мѣстата, които трѣбва да бждатъ заети, сж прибавени върховетѣ Султанъ и Парадли[1]).

На 15-и юний командуващиятъ армията направи следнитѣ разпореждания:

1) 2/4-а бригада веднага да тръгне, и да се съсрѣдоточи между селата Спанчево и Свиленово.

2) 39-и полкъ и 3/3-о с. с. артилер. отдѣление да продължатъ пжтя си и да достигнатъ мѣстото, опредѣлено за съсрѣдоточаването имъ.

3) Издаде следната заповѣдь за атаката, която, както изглежда, по отношение на ж.-п. ст. Удово е корегиралъ на 16-и, следъ като е получилъ заповѣдьта за атаката и на този пунктъ:

„Сърбитѣ заематъ линията отъ върха Султанъ по Злетовската рѣка, дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица, хребета на Кончевска планина, Валандово, Къзълъ Дуали, Фурка и Богданци.

Споредъ имеещитѣ се сведения, групировката на неприятеля предъ фронта на IV армия е такава:

Дунавската дивизия I призивъ заема върха Султанъ съ единъ полкъ пехота (8-и полкъ), една планинска батарея, четири картечници; височината Кара Дагъ, югоизточно отъ Кратово, е заета отъ единъ полкъ пехота (7-и), две планински батареи, четири картечници; другитѣ части отъ Дунавската дивизия сж къмъ Крива Паланка.

Моравската дивизия I призивъ заема линията отъ Ерджели (югоизточно отъ Клисели) до Стубълъ.

Дринската дивизия I призивъ заема височинитѣ западно отъ гр. Щипъ (в. Богослово).

Тимошката дивизия II призивъ е прострѣна отъ Драгоево (югоизточно отъ Щипъ) до Валандово, имайки единъ пехотенъ полкъ (13-и) при Драгоево, единъ пехотенъ полкъ (15-и) — при ж.-п. ст. Криволакъ и два пехотни полка (14-и и 20-и) — въ района ж.-п. ст. Удово—Валандово.

Съгласно предписанието отъ Щаба на действуващата армия № 5597 отъ днешно число, повѣрената ми IV армия ще атакува противника на 17-и този месецъ рано сутриньта, както следва:

1) Македоно-одринското опълчение ще завладѣе върха Султанъ и върха Парадли (кота 1450)[2]).

2) 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, следъ като предварително се събере около Свиланово, Спанчево, Баня, настжпва и завладява височината Градище, на западъ отъ Добрево.

[1]) В. И. А., VII. 41. д. Въ преписа отъ дневника на Щаба за IV армия — В. И. А., VII. 41. в. — сжщата заповѣдь пъкъ е предадена точно така, както е разпоредилъ самъ командуващиятъ IV армия въ своята заповѣдь за атаката.

[2]) Въ новитѣ карти е Чаталъ Чешме.

3) 7-а Рилска дивизия атакува и завладява височината в. Руенъ, северно отъ с. Тахонъ.

4) 8-а Тунджанска дивизия атакува и овладява височината Богослово и р. Азмакъ до вливането й въ р. Брѣгалница.

5) 1-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия овладява ж.-п. ст. Криволакъ.

6) 2-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия настжпва презъ Конче и овладява ж.-п. ст. Удово, като изпрати странично прикритие за овладяване желѣзопжтния мостъ на р. Вардаръ при втичане на р. Лутково, на западъ отъ Градецъ.

7) 3-а бригада отъ 7-а дивизия настжпва презъ Чепели и съдействува за овладяването на ж.-п. станция Удово.

8) 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия остава на мѣстото си, въ мое разпореждане.

9) 39-и полкъ, съ едно полско артилерийско отдѣление, остава на мѣстото си, Бучинъ—Тополица, въ разпореждане на началника на 2-а Тракийска дивизия.

10) 40-и полкъ остава на мѣстото си, при Муртино, въ мое разпореждане.

11) 5-и коненъ полкъ остава въ Радовишъ, въ мое разпореждане.

12) 7-и опълченски полкъ остава въ Орѣховица, въ мое разпореждане.

Настжпването да се почне стремително и по цѣлата линия на 17-и т. м. въ 3 ч. пр. пладне.

На 16-и того вечерьта частитѣ да заематъ най-сгоднитѣ изходни положения.

Деньтъ 16-и того да се използува за подробни изучвания на пжтищата, рекогносциране на позициитѣ и др. предварителни работи, безъ, обаче, да бжде смущаванъ противникътъ, за да може удара да му нанесемъ неочаквано за него.

Презъ деня на 16-и и 17-и того азъ ще се намирамъ въ гр. Радовишъ.

Началницитѣ на дивизиитѣ, началникътъ на Македоно-одринското опълчение и командиритѣ на отдѣлни бригади и полкове да вематъ всички мѣрки за най-ефикасна връзка между щабоветѣ имъ и Щаба на армията, като, освенъ телеграфната връзка, да има и летеща поща, за да може всѣко важно донесение да се предава и по последния начинъ.

Началницитѣ на колонитѣ да вематъ съ себе си проводници отъ мѣстното население.“

Като донася въ Щаба на действуващата армия за съдържанието на тази заповѣдь, командуващиятъ IV армия е смѣтналъ за нуждно да обясни, че е заповѣдалъ на Македоно-одринското опълчение да атакува и заеме върховетѣ Парадли и Султанъ, понеже преднитѣ му части се намирали отдавна въ Емирица и Лопенъ. Сжщото съдържание е съобщено и на съседнитѣ II и V армии.

На 16-и юний командуващиятъ армията предупреди всички части отъ армията въ предстоещитѣ действия да се отнасятъ най-човѣколюбиво къмъ мирното население, както къмъ българското, така и къмъ турското.

Въ сжщото време Щабътъ на армията разпореди четнишкитѣ войводи Чаулевъ, Гюрлюковъ, П. Христовъ и Миланъ Матовъ да проникнатъ съ четитѣ си въ района на Кара Дагъ планина, между Качаникъ и Прешово, за да действуватъ въ тила на сръбскитѣ войски, като разрушаватъ желѣзници, мостове, телеграфи, складове и др., а войводата подпоручикъ Чернопѣевъ изпрати въ разпореждането на командира 2/2-а бригада.

Следъ това Щабътъ на армията за устройване на връзкитѣ разпореди:

9-и полеви подвиженъ ескадронъ да устрои летеща поща между Щипъ и Щаба на армията[1]); 4-и полеви подвиженъ ескадронъ — между Кочани и щаба на армията; 7-и опълченски полкъ да се свърже съ сжщия щабъ съ конни ординарци, а Македоно-одринското опълчение да се свърже съ V армия, къмъ Руенъ и Бей Бунаръ.

Като се сравнятъ заповѣдитѣ, получени отъ командуващия армията, съ заповѣдьта и разпорежданията, направени отъ него по изпълнение на първитѣ, забелязва се едно чувствително разногласие. Преди всичко, въпрѣки изричната заповѣдь — да не разкрива напълно силитѣ си, командуващиятъ IV армия разгъва въ първа линия цѣлата си огромна армия, като оставя въ втора линия само четири редовни и единъ опълченски пехотни полка и само едно артилерийско отдѣление.

Освенъ това, докато въ заповѣдьта на Главното командуване е казано: „безъ да се увличате въ продължителенъ бой", въ разпорежданията на командуващия армията не сж взети мѣрки за едно бързо преминаване въ отбрана следъ заемане на означенитѣ мѣста, а, напротивъ, всички негови разпореждания иматъ предвидъ продължаването на операцията. Командуващиятъ армията разширява и задълбочава значително атаката съ включването и на важнитѣ, при това отдалечени и труднодостжпни мѣста Султанъ Тепе и Парадли.

Въ разпорежданията на командуващията армия не е указана цельта на операцията. Въ заповѣдьта на Главното коман-

[1]) На 9-и полеви подвиженъ ескадронъ бѣ дадено оперативно назначение въ 2-а дивизия, поради което не изпълни това разпореждане.

дуване много ясно е казано, че тази цель е: въ морално отношение да се покаже едно противодействие на сърбитѣ, за да се повдигне духа на войскитѣ, пониженъ отъ успѣхитѣ на сръбскитѣ попълзновения, и да се обезкуражатъ сърбитѣ; въ материално отношение да се заематъ нѣкои близки тактически и стратегически мѣста, завладяването на които би направило сърбитѣ по-отстжпчиви и сговорчиви. При това, въ разпорежданията на командуващия армията не е казано, че акцията на армията е изолирана, и че съседнитѣ части нѣматъ заповѣдь да действуватъ.

Така сжщо силитѣ на противника умишлено или по небрежность не сж предадени вѣрно, макаръ че не липсваха сведения за това. Така, въ заповѣдьта не се споменава нито за Моравската дивизия II призивъ, нито за Шумадийската дивизия I призивъ, които бѣха въ първата линия, нито за войскитѣ отъ втора линия, които сж около Скопие.

Разположението на сърбитѣ е показано такова, каквото е било на 12-и юний, когато сръбскитѣ главни сили се намираха на задната отбранителна линия; следователно, предполагало се е, че внезапниятъ нощенъ ударъ ще бжде нанесенъ на изнесенитѣ напредъ сръбски отреди. Въ Щаба на IV армия и въ Главната квартира не сж знаели, че сръбскитѣ главни сили сж привлѣчени близо до Брѣгалница и Злетовската рѣка.

И така, IV армия предприемаше настжпление противъ сръбскитѣ I и III армии, които я превъзхождаха по сили, бѣха се укрепили, и очакваха нападението.

Настжплението на Македоно-одринското опълчение.

Заемане изходно положение отъ Опълчението. — Началникътъ на Македоно-одринското опълчение получи заповѣдьта по IV армия въ 10 ч. и 10 м. пр. пл. на 16-и юний. Той е предполагалъ, че се започва редовна война, и че и V армия ще настжпи, и реши да ангажира неприятеля на Султанъ Тепе съ една по-слаба часть, а да атакува Парадли съ друга по-голѣма. Въ 11 ч. и 30 м. пр. пл., съ оперативна заповѣдь, разпредѣли силитѣ за атаката, която да се почне на 17-и юний въ 3 ч. пр. пладне, така:

Дѣсна колона — 3-а бригада (петь дружини), 2-а картечна рота, 3/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление, 2/8-о не с. с. артилер. отдѣление (две батареи), две хелиографни станции и петима конни стражаря — подъ началството на подполковникъ Протогеровъ, като анга-

жира неприятеля на в. Султанъ и като се съобразява съ лѣвата колона, да атакува в. Султанъ откъмъ югозападъ и да поддържа най-тѣсна свръзка, съ частитѣ отъ V армия, като, между другото, вземе мѣрки за устройване хелиографно съобщение съ тази армия.

Лѣва колона — 1-а бригада (петь дружини), отъ 2-а бригада две дружини и една картечна рота, 2/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление, отъ 4/2-о не с. с. планин. артилер. отдѣление две батареи, две хелиографни станции и шестима конни стражаря — подъ началството на подполковникъ Николовъ, да настжпи и завладѣе в. Чаталъ Чешме, дето, следъ като се закрепи, да развие своитѣ действия къмъ Султанъ Тепе, като, въ сжщото време, вземе мѣрки за охранение на своя лѣвъ флангъ и поддържа свръзка съ 2/4-а бригада.

Маневрени войски — 2-а бригада (три дружини), една батарея отъ 4/2-о не с. с. планин. артилер. отдѣление, една рота отъ 3-а пионерна дружина, две хелиографни станции и шестима конни стражаря — подъ началството на подполковникъ Пчеларовъ, остава въ разпореждане на началника на Опълчението и следва задъ лѣвата колона, презъ Пашаджиково.

Останалата батарея отъ 2/7-о не с. с. артилер. отдѣление се придава къмъ 2/4-а бригада.

1-а Дебърска дружина и 6/2-а с. с. планин. батарея които бѣха срещу Злетово, да се прибератъ въ лѣвата колона, щомъ като бждатъ смѣнени отъ 2/4-а бригада.

Относно службитѣ, заповѣдьта нарежда: Радиотелеграфната станция да остане въ Кочани. Инженеръть на Опълчението да устрои телефонно съобщение между дветѣ колони и Пашаджиково и това село съ Кочани. Лазаретъть да остане въ Кочани, като открие превързоченъ пунктъ северно отъ Пашаджиково. Огнестрелниятъ паркъ — въ Кочани.

Щабътъ на Опълчението — при маневренитѣ войски.

Командиръть на 3-а бригада получи заповѣдьта въ 1 ч. и 50 м. сл. пл. и въ 3 ч. и 50 м. сл. пл. насочи частитѣ въ три колони:

Дѣсна колона — 9-а и 11-а дружини, две картечници, една с. с. планин. батарея и една хелиографна станция — да ангажира неприятеля откъмъ върха Китка, като поддържа най-тѣсна връзка съ частитѣ отъ V армия, и, между другото, да устрои хелиографно съобщение.

Срѣдна колона — 12-а дружина и две с. с. полски батареи — да ангажира неприятеля на Каменита Чешма и Султанъ Тепе отъ югъ, като се съобразява съ лѣвата колона.

Лѣва колона — 10-а дружина, една рота отъ 15-а дружина, две с. с. планин. батареи и две картечници — да настжпи къмъ Румена Бука (Рѣдки Буки), като се съобразява съ 1-а бригада и атакува в. Султанъ Тепе; една рота съ една батарея да изпрати на Равно Бърдо, която да се свърже съ 3-а Солунска дружина и да поддържа настжплението на 1-а бригада съ пехотенъ и артилерийски огънь.

Маневрени войски — 15-а дружина (три роти) — да се движатъ задъ лѣвата колона, като оставатъ въ разпореждането на командира на бригадата.

Началникътъ на дѣсната колона, капитанъ Стоянчевъ, получи заповѣдьта и разпореди неговата 11-а дружина съ 1-а рота отъ 9-а дружина, подъ началството на капитанъ Зографовъ, да настжпи отъ Костинъ Долъ презъ Побиенъ Каменъ и Конче Ридъ, така че въ 3 ч. пр. пл. на 17-и да заеме изходното си положение — края на гората подъ в. Китка, а другитѣ три роти отъ авангардната 9-а дружина, планинската батарея и бойниятъ обозъ, подъ негово началство, да настжпятъ отъ мѣстонахождението си северно отъ Ново Село презъ гората за в. Стари Влашки Колиби, дето да бждатъ въ 3 ч. пр. пл. на 17-и. Оттамъ, следъ като се свържатъ дветѣ дружини, на разсъмване ще заематъ в. Китка.

9-а дружина въ 2 ч. и 15 м. пр. пл. успѣ да заеме изходното си положение, но 11-а дружина достигна своето въ 4 ч. пр. пл., а влѣзе въ връзка съ 9-а дружина въ 6 ч. пр. пладне.

Командиръть на 12-а дружина, който бѣше и началникъ на срѣдната колона, получи заповѣдьта въ 4 ч. сл. пладне. Дружината му въ това време бѣше въ охранение между Кочанската и Оризарската рѣки, като имаше поддържката си — 1-а рота — при колиби Качаникъ. Въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. той събра 1-а и 2-а роти при главния караулъ на 2-а рота. Тамъ пристигнаха и 69 новобранеца за попълване дружината. За да не разстройва ротитѣ, той ги остави, временно, като 4-а рота. Въ 2 ч. и 20 м. пр. пл. на 17-и дружината стигна задъ постоветѣ на 3-а рота. Оттукъ началникътъ на колоната построи боенъ редъ, като постави въ първа линия 2-а рота, съ обектъ окопитѣ влѣво, къмъ Каменита Чешма, и 1-а рота, съ обектъ окопитѣ вдѣсно, къмъ Султанъ Тепе. Въ втора линия — 1-а рота, въ отстжпъ на лѣвия флангъ, а новобранцитѣ — задъ дѣсния флангъ. За да скрие движението си, дружината настжпи презъ гората.

Началникътъ на лѣвата колона получи заповѣдьта по бригадата въ 5 ч. сл. пладне. Малко по-рано, обаче, му бѣ заповѣдано писмено: Да изпрати една рота, за да смѣни незабелязано ротата отъ 22-и полкъ на Равно Бърдо. Тази рота, съ една батарея, да действува самостоятелно, като поддържа съ пехотенъ и артилерийски огънь, както дружината, така и колоната влѣво.

Придадената къмъ дружината 8-а с. с. планин. батарея тръгна отъ Крушка въ 10 ч. сл. пладне; по пжтя се натъкна на 4/2-о не с. с. планин. артилер. отдѣление, и, поради това настигна дружината на Лопенския Ридъ чакъ въ 3 ч. и 50 м. пр. пладне. 9-а с. с.

планин. батарея тръгна отъ Крушка въ 11 ч. сл. пл., и се присъедини къмъ ротата на Равно Бърдо въ 3 ч. и 30 м. пр. пладне.

Командирътъ на 1-а бригада получи заповѣдьта въ 2 ч. и 25 м. пр. пладне. По това време бригадата бѣше въ охранение: 1-а дружина — отъ Бунешъ до Радковица, а поддържката ѝ, съ 6-а с. с. планин. батарея, — при манастира Св. Пантелей; 2-а дружина — отъ Радковица до Ямища, съ поддържка при Паниква; 3-а дружина — на Връшникъ, а 4-а — между в. Лопенъ и воденицата южно отъ Емирица; 13-а дружина бѣше разположена при Паниква; две роти отъ нея, обаче, на 15-и бѣха изпратени въ подкрепа на 1-а дружина. 4-а с. с. планин. батарея бѣше при Паниква, а 5-а — на в. 1050. Така че цѣлата бригада бѣше пръсната на единъ фронтъ повече отъ 20 клм. и само две роти бѣха събрани при Паниква. При това мѣстностьта бѣше силно пресѣчена и лишена отъ пжтища, и съсрѣдоточаването къмъ Емиришкитѣ височини бѣше много трудно.

Командирътъ на бригадата веднага предупреди 1-а дружина да тръгне за Паниква, щомъ бжде смѣнена отъ 2/4-а бригада, а 1/13-а и 2/13-а роти, заедно съ 6-а батарея, да тръгнатъ веднага за сжщото село. Следъ това, въ 5 ч. сл. пл., издаде заповѣдь:

4-а дружина, съ 6-а с. с. планин. батарея, да настжпи въ 3 ч. пр. пл. къмъ в. Чаталъ Чешме (Парадли), като атакува, предварително, източнитѣ краища на Емиришкитѣ височини, въ връзка съ 3-а бригада.

Командирътъ на 3-а дружина съ две роти да настжпи въ 3 ч. сл. пл. отъ мѣстото на маневренитѣ войски и да атакува височината северно отъ с. Емирица. Следъ това настжпва къмъ Чаталъ Чешме.

3-а дружина съ Картечната рота да настжпи въ 3 ч. пр. пл. и да атакува голѣмата Емиришка височина, като се старае да я обхване отъ западъ. Следъ това настжпва къмъ Чаталъ Чешме.

2-а дружина още сжщата вечерь да настигне 3-а дружина и да застане въ поддържка на нея, да прикрива фланга ѝ отъ западъ; да съдействува на атаката и да поддържа свръзка съ 2/4-а бригада.

2/2-о с. с. планин. артилер. отдѣление (4-а и 5-а батареи) да настигне 3-а дружина въ 3 ч. пр. пл. и да съдействува на атаката на Емиришкитѣ височини и после — на Парадли.

Маневрени войски — 1-а дружина и 3/13-а и 4/13-а роти — да достигнатъ Кормино, дето е и Щабътъ на бригадата, и тамъ да останатъ, като бригадни маневрени войски.

Командирътъ на бригадата, неизвестно по какви причини, не е направилъ никакви разпореждания относно частитѣ, които му се придаватъ, а именно: дветѣ дружини отъ 2-а бригада, дветѣ батареи отъ 4/2-о не с. с. планин. артилер. отдѣление и дветѣ хелиографни станции.

Копие отъ заповѣдьта се получи въ Щаба на Опълчението въ 3 ч. пр. пл. на 17-и, та началникътъ на Опълчението не можа да поправи този пропускъ.

Къмъ 1 ч. пр. пл. на 17-и всички дружини отъ бригадата и придаденитѣ батареи заеха изходнитѣ си мѣста; само 1-а дружина и придаденитѣ къмъ нея две роти и батарея закъснѣха, поради отдалечението имъ и лошия пжть. Дветѣ роти стигнаха при Паниква чакъ къмъ 4 ч. пр. пладне; 6-а батарея стигна при Кормино къмъ 6 ч. пр. пл., и веднага бѣ изпратена при 4-а дружина, а 1-а дружина бѣ смѣнена отъ 8-и полкъ въ 2 ч. и 30 м. пр. пл. на 17-и и, следъ неимовѣрни усилия, стигна при Паниква къмъ пладне на 17-и.

Командирътъ на 2-а бригада получи заповѣдьта по Опълчението въ 2 ч. сл. пл. на 16-и, а по-рано бѣ предупреденъ за нея. Той предупреди частитѣ и въ 3 ч. 30 м. сл. пл. разпореди: 6-а, 7-а и 8-а дружини и 1/2-а не с. с. планин. батарея да тръгнатъ веднага за Пашаджиково, дето ще образуватъ маневрени войски на Опълчението. На 5-а и 14-а дружини и 10/2-а и 12/2-а не с. с. планински батареи заповѣда да тръгнатъ незабавно за 1-а бригада и да влѣзатъ въ състава ѝ. Въ това време 5-а дружина бѣше гарнизонъ, а командирътъ ѝ — комендантъ на Кочани. Следъ като остави 1-а рота за гарнизонъ, дружинниятъ командиръ поведе дружината за Пашаджиково и оттамъ — за Паниква и Кормино, дето стигна въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. и влѣзе въ състава на маневренитѣ войски на 1-а бригада.

14-а дружина бѣше въ Гърдовци, и въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. тръгна за Влашки Колиби, дето стигна къмъ 3 ч. и 30 м. пр. пл. на 17-и, когато 4-а дружина атакуваше, и се присъедини къмъ нея.

10/2-а и 12/2-а не с. с. планински батареи тръгнаха отъ Оризари въ 6 ч. сл. пладне, пжтуваха цѣла нощь, безъ почивка, и на разсъмване стигнаха въ Кормино.

Всички тѣзи части извършиха единъ тежекъ десетчасовъ нощенъ походъ, и пакъ не можаха да стигнатъ навреме.

2-а бригада — маневренитѣ войски на Опълчението, а именно: 6-а, 7-а и 8-а дружини съ 11/2-а не с. с. планин. батарея презъ нощьта срещу 17-и отъ Ворузде и Зърновци се съсрѣдоточиха при Пашаджиково.

Щабътъ на Опълчението къмъ 1 ч. пр. пл. на 17-и тръгна отъ Кочани и въ 8 ч. пр. пл. стигна въ Кормино.

И така, грѣшката, която направи командуващиятъ армията, като прошири фронта на атаката съ 20 клм. на североизтокъ,

се отрази много зле върху действията на Опълчението. Неговитѣ части бѣха пръснати на 20 клм. по фронта и толкова въ дълбочина; крайнитѣ отъ тѣхъ трѣбваше да изминатъ още 15—20 клм., за да стигнатъ до мѣстото на атаката.

Боятъ на 3-а бригада (дѣсната колона). — Отъ дѣсната колона, 9-а дружина, 7-а с. с. планин. батарея и Картечниятъ взводъ презъ нощьта заеха изходното си положение — върха Стари Влашки Колиби, настжпиха и въ 4 ч. пр. пл. заеха върха Китка. Сръбската застава, която охраняваше върха, бѣ нощувала въ колибитѣ Китка, въ подножието на върха, и даже не усѣти идването на българитѣ. Следъ това 2-а рота зае Каменистия върхъ, северно отъ в. Китка. Въ това положение колоната дочака 11-а дружина, която пристигна къмъ 6 ч. пр. пладне. Следъ това колоната се разчлени на бойна часть — 11-а дружина, 1/9-а рота и Картечниятъ взводъ — и поддържка — три роти. Бойната часть, като имаше две роти въ първа линия, а другитѣ части въ втора, настжпи да заеме следващитѣ две височини южно отъ Султанъ Тепе. Тя успѣ да заеме първата височина, и тамъ бѣ обстреляна съ артилерийски огънь отъ Султанъ Тепе и съ пушеченъ огънь отъ следната куполообразна височина, заета отъ единъ батальонъ. Подъ прикритието на огъня на батареята и картечния взводъ, бойната часть на колоната продължи настжплението си съ наскоци, като използуваше мъртвитѣ пространства, и къмъ 11 часа зае височината непосредствено предъ Султанъ Тепе, и започна да се окопава. Сърбитѣ се опитаха да контъратакуватъ съ гжсти вериги, но, посрещнати съ пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь, бѣха принудени да отстжпятъ задъ теленитѣ мрежи.

Единъ взводъ отъ 7-а с. с. планин. батарея излѣзе напредъ, на върха северно отъ Китка, и оттамъ откри огънь по сръбскитѣ окопи на Султанъ Тепе. Сръбски планински взводъ й отговори. Тогава цѣлата 2-а батарея се нахвърли върху сръбския взводъ, и той замлъкна.

Къмъ 4 ч. сл. пл. пристигна на Султанъ Тепе единъ батальонъ отъ 9-и полкъ, съ който настжплението на българитѣ бѣ спрѣно, а командиръ̀тъ на 8-и полкъ изпрати къмъ дѣсния си флангъ планинската батарея и две роти.

За да установи връзка съ V армия, началникътъ на дѣсната колона заповѣда на командира на 4/9-а рота, следъ като остави единъ взводъ за охрана на лѣвия флангъ на колоната, съ

другитѣ три да отиде на Руенъ, при частитѣ отъ V армия. Още сжщия день следъ пладне ротата стигна на Руенъ, дето намѣри единъ взводъ отъ 59-и полкъ.

Дѣсната колона загуби: 9-а дружина — единъ убитъ и четирма ранени, 11-а дружина — единъ убитъ и осемь ранени войника.

Срѣдната колона отъ 3-а бригада — 12-а дружина, съ двѣтѣ скорострелни полски батареи — въ 3 ч. пр. пл. настжпи съ две роти въ първа и една рота и командата новобранци въ втора линия. Дружината настжпваше съвсемъ тихо, обаче постоветѣ отъ 3-а рота, които още не бѣха събрани и не бѣха предупредени, като предполагаха, че шумътъ отъ настжплението иде отъ сръбска страна, откриха огънь. Това предизвика смущение и викове „Напредъ на ножъ!“ и „Ура!“. Сръбскитѣ предни постове на 1000 крачки предъ главната позиция усѣтиха настжплението и откриха огънь отъ всички страни. Дружината продължи настжплението си презъ гората. Когато започна да излиза отъ нея, сърбитѣ отстжпиха на главната позиция, при Каменита Чешма, укрепена съ три реда окопи. Дружинниятъ командиръ въ 5 ч. пр. пл. донесе, че, поради непристжпностьта на мѣстностьта и силно укрепената сръбска позиция, той не може да настжпва повече. Командиръ̀тъ на бригадата му заповѣда да се окопае и да чака падането на Султанъ Тепе. Въ това положение остана дружината до вечерьта. 5-а и 6-а с. с. полски батареи водиха бой съ една сръбска батарея, която отъ позицията югоизточно отъ Каменита Чешма обстрелваше дружината. Две орждия отъ 5-а батарея излѣзоха по-напредъ, но сръбскитѣ батареи ги заставиха да млъкнатъ. Другитѣ орждия бѣха разположени на по-задния върхъ, и оттамъ не позволиха на сръбскитѣ батареи да обстрелятъ дружината.

Загуби: 1 убитъ и 3 ранени войника отъ 12-а дружина.

Лѣвата колона — 10-а дружина, две картечници и две с. с. планински батареи — настжпи срещу височината Рѣдки Буки, като имаше две роти въ първа линия.

Когато стигна до сръбскитѣ постове на гребена северно отъ Лопенъ, дружината въ 4 ч. пр. пл. се хвърли върху тѣхъ съ викове „Ура“. Тѣ успѣха да открiятъ огънь, да се оттеглятъ при заставата, и да отстжпятъ заедно съ нея на Рѣдки Буки. Дружината настжпи, и, когато стигна срещу Рѣдки Буки, една сръбска рота контъратакува, но бѣ върната въ окопитѣ. Командиръ̀тъ на дружината прекрати настжплението, подъ предлогъ,

че 1-а бригада била останала назадъ. 8-а с. с. планин. батарея между 4 ч. и 30 м. и 5 ч. пр. пл. и планинскитѣ батареи отъ Лопенския Ридъ обстрелваха цѣлата позиция Рѣдки Буки — Каменита Чешма, при което бѣха обстреляни и две роти отъ съседната 4-а дружина, погрѣшно смѣтани за сръбски. Къмъ 10 часа 9-а батарея излѣзе напредъ, при 4-а дружина, и оттамъ откри огънь по Рѣдки Буки.

Къмъ 9 ч. пр. пл. пристигнаха и тритѣ роти отъ 15-а дружина — маневренитѣ войски на бригадата. Началникътъ на колоната усили бойната часть съ една рота, остави три роти въ поддържка и една рота — прикритие на батареята. Тѣзи раздвижвания предизвикаха силенъ огънь у сърбитѣ и изпращане подкрепления откъмъ Султанъ Тепе. Следъ пладне командирътъ на 10-а дружина заповѣда на 9-а батарея да заеме позиция при Лопенъ, и въ 5 ч. дветѣ батареи да открияТъ огънь по Рѣдки Буки, а въ 8 ч., следъ артилерийската подготовка, да атакува позицията. Въ опредѣленото време батареитѣ откриха огънь; ротитѣ и картечницитѣ сжщо откриха огънь. Началникътъ на колоната изпрати две роти влѣво, да открияТъ свръзка съ 1-а бригада и да настжпятъ оттамъ по дола къмъ Рѣдки Буки, а самъ той, съ другитѣ роти, настжпи и зае първитѣ сръбски окопи въ подножието на Рѣдки Буки, но къмъ срѣднощь ги напустна и отстжпи на Лопенския Ридъ. Отстжплението си той обяснява съ това, че гребенътъ, който съединява Лопенския Ридъ съ Рѣдки Буки е тѣсенъ, не позволява движение съ фронтъ по-голѣмъ отъ полурота, и се поражава съ кръстосанъ огънь.

Загуби: 10-а дружина — 4 убити и 14 ранени, 15-а дружина — 1 раненъ.

Командирътъ на 3-а бригада още въ 3 ч. пр. пл. бѣ при Качаникъ, отдето управляваше боя. Бригадата не изпълни задачата: да прикове на Султанъ Тепе сръбскитѣ войски, за да не ги изпратятъ да засилятъ войскитѣ срещу 1-а бригада. Командирътъ на сръбския 8-и полкъ подкрепи съ две роти и две орждия отъ своя резервъ на Султанъ Тепе своя дѣснофланговъ батальонъ, противъ дѣсния флангъ на който действуваше 1-а бригада, а, когато 4-а дружина изтласка този флангъ, той изпрати още две роти и две орждия. Следъ това премѣсти тамъ и последнитѣ две роти отъ своя резервъ. Тѣзи подкрепления минаваха предъ фронта на 3-а бригада, и, при по-енергични действия отъ срѣдната и лѣвата колони, тѣ нѣмаше да стигнатъ до дѣсния флангъ. Най-после, началникътъ на Дунавската

дивизия, като видѣ, че отткъмъ Кюстендилъ нѣма опасность, изпрати къмъ Султанъ Тепе единъ батальонъ и една батарея отъ 9-и полкъ, които бѣха срещу Деве Баиръ.

Боятъ на 1-а бригада (лѣвата колона). — Пжтьтъ на лѣвата колона бѣше преградѝнъ отъ 3-и полкъ II призивъ, който имаше въ бойна часть два батальона и въ поддържка другитѣ два съ две планински батареи. Командирътъ на 4-а Битолска дружина въ 3 ч. пр. пл. поведе дружината си въ две колони по две роти къмъ дветѣ височини, разположени югоизточно отъ позицията на сърбитѣ. Когато дѣсната колона атакува и зае крайния върхъ, лѣвитѣ две роти се приближаваха къмъ срѣдната височина. Въ това време се съмна. 6-а с. с. планин. батарея зае позиция северно отъ Кормино и откри огънь по сжщата височина. Пристигна и командирътъ на 14-а дружина съ 250 души; другитѣ опълченци отъ дружината му се бѣха пръснали отъ умора по пжтя, и постепенно пристигаха. Въ 8 ч. пр. пладне 4-а дружина зае височинитѣ и преследва съ залпове отстжпващитѣ сърби.

3-а и 2-а дружини настжпиха презъ гората срещу главната позиция при Емирица. Тѣ имаха по две роти и Картечната рота въ първа линия. Презъ Емирица настжпиха и 3/13-а и 4/13-а роти. На разсъмване 4-а и 5-а батареи заеха позиция на югоизточния склонъ на Връшникъ и къмъ 6 ч. пр. пл. откриха огънь; 1-а картечна рота, която настжпваше съ 3-а дружина, зае позиция на 1200 крачки и откри огънь. Откриха огънь и ротитѣ и настжпиха стремително. Сърбитѣ, добре окопани, отговориха съ най-силенъ огънь. Особено силна съпротива оказа срѣдниятъ — най-високиятъ окопъ; той бѣше люнетъ, съ профилъ цѣлъ ръстъ, и защищаванъ отъ цѣла рота. Като наближиха, 3-а Солунска и 13-а Кукушка дружини се хвърлиха на ударъ съ ножове. Сърбитѣ, въ своитѣ силни укрепления, се съпротивляваха до последна минута. Произлѣзе ржкопашенъ бой, въ който бѣ убитъ и командирътъ на 1/3-а рота, подпоручикъ Драгановъ. 3-а дружина, която нанесе главния ударъ, имаше 15 убити и 51 ранени. Загубитѣ на сърбитѣ бѣха по-голѣми. Пленени бѣха70 сърби.

Дветѣ роти отъ 13-а дружина сжщо понесоха тежки загуби.

Докато ставаше това, 1-а Дебърска дружина бѣ превзела югоизточнитѣ височини, и заплаши фланга и тила на атакуванитѣ сърби, които отстжпиха бѣгомъ на по-задния върхъ, наре-

ченъ Скалистия. Въ 7 ч. и 20 м. пр. пл. сърбитѣ напустнаха и двата реда окопи.

Въ 8 ч. пр. пл. началникътъ на лѣвата колона стигна на в. Емирица. Въ 10 ч. пр. пл. на сжщия върхъ пристигна и 5-а Одринска дружина — маневрената часть на бригадата.

Щабътъ на Опълчението и маневренитѣ войски (6-а, 7-а и 8-а дружини) пристигнаха на височината шесть клм. северно отъ Пашаджиково.

Следъ като заеха в. Емирица и височинитѣ по гребена югоизточно отъ него, частитѣ отъ лѣвата колона се устроиха; батареитѣ заеха позиция на сжщия ридъ: 4-а, 5-а и 6-а с. с. — задъ гребена югозападно отъ в. Емирица; 10-а и 12-а не с. с. — южно отъ сжщия върхъ. Лѣвофланговата батарея преследва съ огънь сърбитѣ, които, като отстжпваха, спустнаха се въ долината на Злетовската рѣка и оттамъ се насочиха къмъ Дрѣнъкъ.

Къмъ 10 ч. пр. пл. командирътъ на 1-а бригада заповѣда на 2-а дружина да излѣзе напредъ и заеме в. Емирица, а 3-а дружина да образува маневрени войски на бригадата. Докато се изпълни това разпореждане, пристигнаха и другитѣ две роти отъ 13-а дружина, и сжщиятъ издаде заповѣдь: 2-а и 13-а дружини да заематъ в. Парадли, съ цель да пресѣкатъ пжтя на сърбитѣ къмъ Султанъ Тепе, а 3-а дружина съ Картечната рота да остане на в. Емирица, като маневрени войски. 4-а и 5-а с. с. батареи да останатъ на Емирица и оттамъ да обстрелятъ в. Парадли[1]).

2-а дружина, щомъ получи заповѣдьта, настжпи, като се спустна въ долината на Злетовската рѣка въ походна колона, а после се разгъна въ боенъ редъ, и пое склона на Скалистия Върхъ, на единъ и половина клм. предъ Чаталъ Чешме. 13-а дружина закъснѣ. Командирътъ на дружината, капитанъ Т. Пеневъ, следъ като получи заповѣдьта, се изгуби. Бригадниятъ командиръ, като видѣ, че дружината не настжпва, изпрати две писмени заповѣди да настжпи по-скоро, но офицеритѣ не можаха да намѣрятъ командира на дружината[2]). Тогава бригадниятъ командиръ прати заповѣдь на командира на 4-а рота, подпоручикъ Кънчевъ, да поведе дружината, което бѣ изпълнено веднага.

[1]) Названието Парадли е по картата въ мѣрка 1/210,000; въ другитѣ карти го нѣма. На мѣстностьта нѣмаше точно означенъ върхъ. Всички смѣтаха, че в. Чаталъ Чешме е и в. Парадли.

[2]) Споредъ П. Дървинговъ („История на Македоно-одринското опълчение", томъ II, стр. 118), капитанъ Пеневъ билъ заболѣлъ.

Между това, докато 13-а дружина започне да настжпва, 2-а дружина, съ две роти въ първа линия и една — въ поддържка, въ 1 ч. сл. пл. влѣзе въ досѣгъ съ неприятеля, атакува и зае Скалистия Върхъ, като изтласка една рота, която началникътъ на Моравската дивизия бѣ успѣлъ да прехвърли отъ в. Костадиница на Скалистия Върхъ, за да прикрие отстжплението на 2/3-и батальонъ.

Следъ кратка почивка, дружината се опита да напредне къмъ Чаталъ Чешме, но не успѣ. Сърбитѣ бѣха успѣли да прехвърлятъ още три роти на предния гребенъ. Посрещната съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, дружината спрѣ настжплението си, и, за да избѣгне поражението отъ кръстосания огънь, мѣстѣше се отъ едно мѣсто на друго. Но, когато и нѣкои български батареи, по недоразумение, откриха огънь по Скалистия Върхъ, дружината, излѣзла на четири клм. предъ своитѣ войски и само на единъ клм. отъ неприятелскитѣ, се почувствува съвсемъ изложена на поражение и, макаръ че нѣмаше сериозни загуби (3 убити и 30 ранени), отстжпи къмъ 4 ч. сл. пл. на в. Емирица. Когато 2-а дружина отстжпваше, подпоручикъ Кънчевъ настжпваше съ 13-а дружина. Той увлѣче съ себе си една и половина роти отъ 2-а дружина, които срещна при настжплението, и къмъ 5 ч. зае отново Скалистия Върхъ. Тукъ дружината бѣ обстреляна съ кръстосанъ артилерийски и фронталенъ пехотенъ огънь; да стои на открито, бѣше невъзможно, поради това тя се прикри непосрѣдствено задъ върха.

Командирътъ на 1-а бригада, следъ като чу обясненията на командира на отстжпилата 2-а дружина, заповѣда на 1-а дружина, съ Картечната рота, да настжпи за Чаталъ Чешме. Дружината, въ боенъ редъ, настжпи и, подъ огъня на сръбскитѣ батареи, настигна 13-а дружина на Скалистия Върхъ. Командирътъ на Картечната рота изпрати на Скалистия Върхъ само единъ взводъ, а той, съ другия взводъ, остана на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Но и взводътъ, който бѣше на върха, не откри огънь, понеже „склонътъ билъ много стръменъ и нѣмало обстрелъ".

Сръбската I армия върна 7-и полкъ II призивъ съ една полска и една планинска батареи, който пжтуваше отъ Кратово и Нежилово за Страцинъ, да подкрепи 3-и полкъ. Като изпрати полската батарея къмъ Крива Паланка, 7-и полкъ съ планинската батарея стигна при в. Костадиница, а частитѣ отъ този върхъ бѣха изпратени напредъ. Като имаха насреща си раз-

гънати на Буриловъ Ридъ два батальона и като бѣха заплашвани въ флангъ и въ тилъ отъ другъ батальонъ българскитѣ дружини на Скалистия Върхъ не можаха да напреднатъ, и началникътъ имъ, капитанъ Величковъ, донесе за това и поиска подкрепление.

Следъ заемането на височинитѣ югоизточно отъ в. Емирица, 4-а дружина, съгласно заповѣдьта по 1-а бригада, настжпи, спустна се въ долината и се насочи къмъ Скалистия Върхъ (Орловъ Каменъ), къмъ който настжпваше и 2-а дружина. Задъ 4-а следваше 14-а дружина. Въ време на движението, обаче, дветѣ дружини получиха устна заповѣдь да атакуватъ гребена северозападно отъ Лопенъ (Дервишица). Дружинитѣ се насочиха къмъ казания гребенъ. Изкачването по извънредно стръмния склонъ бѣше много уморително и бавно. 4-а дружина достигна гората, крайно разстроена. Къмъ нея се присъедини една рота отъ 14-а дружина. Тази рота бѣ изпратена да охранява фланга, и ротниятъ й командиръ, подпоручикъ М. Дановъ, като изпълняваше задачата си, доведе я на фланга на 4-а дружина. Между гората и гребена имаше открито пространство. Часть отъ сръбския 2-и батальонъ бѣ залегнала въ добре маскирани окопи. Командирътъ на сръбския 8-и полкъ, който заемаше съ другитѣ три батальона Султанъ Тепе, веднага следъ падането на в. Емирица, подкрепи тази часть отъ 2-и батальонъ съ единъ планински артилерийски взводъ и съ две роти отъ 1/8-и батальонъ. Когато пъкъ стана известно, че батальонътъ е въ тежко положение, изпрати и другия взводъ отъ батареята, две роти отъ 4/8-и батальонъ и две картечници. 4-а дружина четири пжти се опита да атакува, но силниятъ огънь на сърбитѣ и голѣмата стръмнина я принуждаваха да се върне обратно, въ гората. Сръбската батарея се възползуваше отъ тѣзи отстжпления, и пренасяше огъня си по 2-а дружина, на Скалистия Върхъ. Отстжплението на тази дружина отъ Скалистия Върхъ повлия обезсърдчително на 4-а дружина. Поради това, вдѣсно на 4-а се разгъна и 14-а дружина, а командирътъ на 1-а бригада изпрати още въ 11 ч. пр. пл. и 5-а дружина, която се разгъна вдѣсно отъ 14-а, съ две роти въ първа и една рота въ втора линия. Така разгънати, тритѣ дружини, подкрепени съ огънь отъ 6-а с. с. планин. батарея отъ Емиришкия Ридъ и отъ 9-а с. с. планин.—отъ Равно Бърдо, къмъ 4 ч. сл. пл. настжпиха и съ викове „ура“ завладѣха гребена Дервишица. Сърбитѣ, благодарение на току-що пристигналитѣ имъ подкрепления, успѣха да отстжпятъ,

и да се задържатъ на гребена Рѣдки Буки и северното му продължение, и по този начинъ осигуриха дѣсния флангъ на Султанъ Тепе.

10-а дружина и 10-а и 12-а не с. с. планински батареи останаха въ бригадна поддържка, и се спрѣха на в. Връшникъ.

Загубитѣ на 1-а бригада съ придаденитѣ къмъ нея части сж:

Ч А С Т И	Убити	Ранени
1-а дружина	1	—
2-а дружина	3	20
3-а дружина	14	51
4-а дружина	7	17
5-а дружина	19	25
13-а дружина	19	45
14-а дружина	2	1
Всичко	65	159

Щабътъ на Опълчението въ 8 ч. пр. пл. стигна въ Кормино, и отъ съседната височина наблюдаваше боя. Поради планинската мѣстность, вѣрна представа за развитието на боя не можеше и да се добие. По сжщата причина и донесенията закъснѣха. Чакъ въ 2 ч. и 10 м. сл. пл. се получи донесение за падането на Емирица, и къмъ 3 ч. се получи донесение и отъ 3-а бригада, а въ 2 ч. и 45 м. сл. пладне Щабътъ донесе за положението на Опълчението. Къмъ 5 ч. сл. пл. началникътъ на Опълчението изпрати до началницитѣ на колонитѣ заповѣдь: На мръкване частитѣ да вематъ, възможно, по-сгодно положение за действия, като се закрепятъ на заетитѣ мѣста, и на следния день колонитѣ да продължатъ изпълнението на възложената имъ задача.

Настжплението на 2/4-а бригада. Командирътъ на бригадата въ 11 ч. пр. пл. на 16-и заповѣда частитѣ да заематъ изходно положение:

31-и полкъ — отъ Лѣски, презъ Зърневци, за Спанчево, 8-и полкъ — отъ Оризари и 2/5-о с. с. артилер. отдѣление — отъ Якимово, презъ Кочани, за Баня; парковитѣ взводове да нощуватъ при Якимово и на 17-и къмъ пладне да стигнатъ въ Баня; Лазаретътъ да стигне въ сжщото село; Продоволственията транспортъ да стигне въ Кочани, а болницитѣ да тръгнатъ презъ Царево Село за Кочани.

8-и полкъ тръгна въ 12 ч. и 40 м. сл. пл. и въ 3 ч. и 30 м. се разположи на бивакъ при Баня. 31-и полкъ тръгна въ 2 ч. сл. пл. и къмъ 8 ч. сл. пл. се разположи на бивакъ северозападно отъ Спанчево. Вечерьта пристигна и 2/5-о с. с. артилер. отдѣление, и се разположи на бивакъ между двата полка. Къмъ бригадата се присъедини и 4/8-а не с. с. батарея, която бѣ въоржжена съ турски скорострелни орждия и бѣ оставена отъ Македоно-одринското опълчение.

Къмъ 7 ч. сл. пл. на 16-и бригадниятъ командиръ съобщи на командира на 8-и полкъ района, въ който ще действува, и му заповѣда да изпрати една дружина къмъ Рударе, за да смѣни 1-а Дебърска дружина отъ охранението. Назначена бѣ 4-а дружина, която тръгна въ 8 ч. и 15 м. сл. пл., стигна въ Турско Рударе въ 12 ч. и 35 м. следъ полунощь, и веднага започна да смѣнява постоветѣ. Три роти поставиха стражева верига, а 16-а остана въ поддържка. Къмъ 3 ч. пр. пл. на 17-и смѣняването бѣше привършено.

Между това, командирътъ на бригадата на 16-и въ 8 ч. сл. пл. отдаде заповѣдь, съ която съобщава, че военнитѣ действия срещу сърби и гърци започватъ, че армията на следния день въ 3 ч. пр. пл. ще атакува противника, и че срещу фронта на бригадата сърбитѣ заематъ линията по Злетовската рѣка, а именно: височинитѣ Кара Дагъ сж заети отъ полкъ пехота съ две картечници и две планински батареи. На бригадата е заповѣдано да атакува и заеме в. 550[1]), западно отъ Добрево. Атаката организира по следния начинъ:

Дѣсна колона — 8-и полкъ (три дружини) и 2/5-о с. с. артилер. отдѣление — да настжпи презъ Свиланово—Рударе—Древено и, следъ като завладѣе височината северно отъ Древено, да атакува в. 550 откъмъ югоизтокъ.

Лѣва колона—31-и полкъ[2]) (три дружини) и 4/8-а турска батарея — да настжпи презъ Райчине, Неокази, Калнище и да атакува в. 550 откъмъ югъ.

1/8-а дружина остава въ разпореждане на бригадния командиръ.

Колонитѣ въ 3 ч. пр. пл. трѣбва безъ шумъ да стигнатъ Злетовската рѣка, да унищожатъ сръбскитѣ предни постове и да настжпятъ стремително къмъ дадения имъ обектъ, така че противникътъ да бжде изненаданъ.

31-и полкъ настжпи на 16-и въ 10 ч. и 30 м. сл. пл., като имаше начело 4-а дружина, отъ която една рота бѣ изпратена

[1]) По картата въ мѣрка 1:210,000.

[2]) 2/31-а дружина бѣ оставена за гарнизонъ въ Горна Джумая.

челенъ отредъ. Задъ 4-а следваше 3-а дружина, батареята и следъ нея — 1-а дружина. Пжтьтъ бѣше извънредно труднопроходимъ даже за пехотата. Батареята, запрегната съ слаби коне, остана назадъ. Командирътъ на полка заповѣда челнитѣ две дружини да вървятъ напредъ, а батареята да ги догони, като се придружава отъ 1-а дружина.

Въпрѣки тѣзи мѣрки, полкътъ закъснѣ — намѣсто въ 3 ч., той стигна до Злетовската рѣка при Драчъ въ 4 ч. и 10 м. на разсъмване, дето на колоната бѣ дадена малка почивка. Причината на закъснението, освенъ лошия пжть, бѣше и тази, че полкътъ бѣ тръгналъ не по указания му прѣкъ пжть за Райчани, а — по пжтя, опредѣленъ за 8-и полкъ.

8-и полкъ тръгна въ 11 ч. и 45 м. сл. пл., като имаше авангардъ 1-а дружина, а батареитѣ бѣха поставени между ротитѣ на 2-а и 3-а дружини, за да имъ помагатъ по лошия и каменистъ пжть. Следъ като измина два клм., колоната настигна 31-и полкъ, който излизаше на сжщия пжть. 8-и полкъ чака да се изтегли 31-и полкъ, и следъ това пжтува следъ него, докато се отби къмъ Райчане. 8-и полкъ вървѣше задъ 1/31-а дружина и турската батарея, и задържкитѣ на батареята се отразяваха и на него, затова полкътъ стигна въ Рударе въ 7 ч. пр. пладне.

Срещу бригадата бѣше Моравската дивизия II призивъ, съ предни постове на дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка (единъ батальонъ и единъ коненъ полкъ).

На разсъмване, следъ кратка почивка при Драчъ, 31-и полкъ настжпи. Когато челната рота се спустна къмъ Злетовската рѣка, сръбскитѣ постове откриха огънь. 4-а дружина, въ боенъ редъ, на групи, премина рѣката, и се добра до Ратовица. Тогава командирътъ на полка разгъна и 3-а дружина влѣво и опредѣли близкитѣ обекти — височинитѣ до Злетовската рѣка. Следъ това, като получи донесение, че батареята едвали ще стигне до вечерьта, прати заповѣдь на 1-а дружина да остави една рота прикритие на батареята, а другитѣ роти да излѣзатъ бързо напредъ.

Дунавскиятъ коненъ полкъ презъ нощьта бѣ получилъ заповѣдь, безъ да чака смѣна, да снеме постоветѣ и да замине за Страцинъ, на почивка. Когато командирътъ на полка се готвѣше да събере полка, получи се донесение, че неговитѣ предни постове сж нападнати. Той отмѣни заповѣдьта за тръгване, настжпи на търсъ, остави при Древено 3-и ескадронъ и кар-

течницитѣ, а съ два ескадрона се притече напомощь на атакуванитѣ, и пристигна навреме при предния ескадронъ и лѣвофланговата сръбска стражева рота.

Командирътъ на 31-и полкъ усили 4-а дружина съ две роти отъ 1-а дружина и 3-а дружина — съ една рота и заповѣда да атакуватъ височинитѣ. 2/5-о с. с. артилер. отдѣление зае позиция югозападно отъ Рударе и съдействува на атаката. Конниятъ полкъ и ротата се съпротивяваха упорито, но бѣха принудени да отстжпятъ въ безредие на по-задния гребенъ, дето пристигна и 3-и ескадронъ съ две картечници.

Щомъ 8-и полкъ стигна въ Рударе въ 7 ч. пр. пл., 4-а дружина настжпи къмъ в. 624. Тъй като огньтъ отъ Караменикъ нанасяше загуби, по заповѣдь отъ бригадния командиръ, 2/5-о с. с. артилер. отдѣление съ огъня си не позволи да се приближатъ изпратенитѣ отъ съседния батальонъ поддържки, и преднитѣ постове отстжпиха.

Следъ като се устроиха атакуващитѣ части, командирътъ на бригадата въ 10 ч. и 20 м. пр. пл. заповѣда: 8-и полкъ да завладѣе височината северозападно отъ Злетово и следъ това да настжпи къмъ в. 550, а 31-и полкъ веднага да настжпи къмъ сжщия върхъ, като при това съобщи, че на полка се изпраща, намѣсто изостаналата турска батарея, друга.

Командирътъ на 8-и полкъ засили 4-а дружина съ 7-а и 8-а роти и заповѣда да продължи настжплението, а дѣсно странично прикритие назначи 4-а рота и два взвода отъ 3-а рота, подъ началството на подпоручикъ Фиковъ, комуто заповѣда да заеме височината северозападно отъ Злетово. Склонътъ на последната височина, обърната къмъ Злетовската рѣка, представлява непристжпни скали, наречени Разбий Глава. 2/2-и батальонъ бѣ се приспособилъ твърде умѣло къмъ скалитѣ. Отъ своитѣ каменни закрития, подкрепенъ съ картечния коненъ взводъ, той посрещна съ силенъ огънь страничното прикритие и му нанесе голѣми загуби. По заповѣдь на подпоручикъ Фиковъ, веригитѣ оставиха раницитѣ и бързо отъ камъкъ на камъкъ наближиха сръбскитѣ закрития. Лично подпоручикъ Фиковъ съ 30—40 храбреца се готвѣше да се хвърли на ударъ съ ножове, но бѣ срещнатъ съ силенъ пушеченъ огънь и ржчни бомби, и, следъ голѣми загуби, се принуди съ останалитѣ здрави войници да се оттегли задъ една скала, на 50—60 крачки назадъ.

Командирътъ на 8-и полкъ, като видѣ неуспѣха на подпоручикъ Фиковъ, заповѣда на 5-а и 6-а роти да оставятъ

раницитѣ си въ Рударе и бързо презъ Злетово да обхванатъ отъ северъ атакуваната височина. Отъ сръбска страна така сжщо бѣ изпратена помощь три роти и планинска батарея. Тѣ се спрѣха, най-напредъ, на Койнарски Брѣгъ. Следъ това се опитаха да помогнатъ на конния полкъ, но опитътъ имъ, както се каза, бѣ осуетенъ отъ българскитѣ батареи. Тогава тѣ се насочиха напомощь на атакувания 2/2-и батальонъ. Въ това време, обаче, подкрепленията отъ българската страна наближаваха. Подпоручикъ Фиковъ бѣ успѣлъ да събере страничното прикритие, и, преди да пристигнатъ подкрепленията отъ едната и отъ другата страна, подкрепенъ съ огъня на една батарея, атакува на ножъ и превзе първия върхъ Разбий Глава. Тритѣ сръбски роти и планинската батарея заеха позиция между Добрево и Лесново, дочакаха отстжпилия батальонъ, който зае позиция на върха южно отъ последното село.

Сръбскиятъ 1-и полкъ бѣ тръгналъ за Мушково, за да образува дивизионенъ резервъ, но, поради нападението на преднитѣ постове, двата батальона се върнаха, а другитѣ, заедно съ Картечната рота, отидоха до Мушково, и привечерь се върнаха обратно. Две полски батареи бѣха заели позиция на Чакалище.

Когато страничното прикритие съ 5-а и 6-а роти зае Каменната Височина, северозападно отъ Злетово, и осигури дѣсния флангъ на бригадата, едва тогава настжпи къмъ втората позиция на Дунавския коненъ полкъ. 31-и полкъ настжпи по двата брѣга на рѣката, която тече презъ Калнище, като имаше 3-а дружина западно, 4-а — източно отъ рѣката, а Картечната рота — въ срѣдата. Другитѣ роти бѣха въ поддържка, задъ лѣвия флангъ. 8-и полкъ настжпи вдѣсно, съ 4-а дружина и 7-а и 8-а роти въ първа линия и две и половина роти въ поддържка, като се насочи къмъ височината североизточно отъ Древено. 2/5-о с. с. артилер. отдѣление промѣни позицията си оттатъкъ Злетовската рѣка. Сърбитѣ откриха пехотенъ и артилерийски огънь, и поражаваха странично 8-и полкъ, но сполучливата стрелба на 2/5-о с. с. артилер. отдѣление намѣри сръбскитѣ роти и ги обърна въ бѣгство. 31-и полкъ, за да избѣгне артилерийския огънь, настжпваше бавно по съвършено откритата мѣстность. Дунавскиятъ коненъ полкъ почти не оказа съпротива, и отстжпи. Тогава бригадата продължи настжплението си и къмъ 6 ч. сл. пл. зае в. 550. Сърбитѣ откриха огънь отъ три страни: 3-о Шумадийско отдѣление и една гаубична батарея — отъ западъ (Църни Върхъ), планинската батарея — отъ изтокъ (Илинъ Кръстъ)

и батареята — отъ Кара Ташъ. Гранати и шрапнели обсипаха върха, заетъ отъ 31-и полкъ, но не причиниха голѣми загуби.

Отъ артилерийския огънь, отъ движението, което се забелязваше по върховетѣ, и отъ показанията на селянитѣ, се установи, че сърбитѣ заематъ съ силни пехотни и артилерийски части височинитѣ Кара Ташъ. Поради това командирътъ на 31-и полкъ донесе:

„Днесъ въ 6 ч. сл. пл. полкътъ зае височината Градище, съ което задачата за днесъ е изпълнена. Обаче, въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. се откри силна канонада по тази височина отъ в. Кара Дагъ и то фланговъ и тиленъ огънь, понеже самата височина заема флангово положение. Отъ силния артилерийски огънь хората се поразколебаха. Дружината отъ 8-и полкъ и Картечната рота, които така сжщо бѣха излѣзли на височината, отстжпиха. При това положение, полкътъ не може да се задържи на позицията утре, ако се открие огънь."

Заедно съ това, командирътъ на полка помоли да му се разреши презъ нощьта да се оттегли задъ рѣката, която тече презъ Калнище, дето височинитѣ представляватъ много по-удобна позиция.

Командирътъ на бригадата, следъ като донесе въ Щаба на армията за положението, заповѣда на полковетѣ да останатъ на заетитѣ позиции, като вематъ мѣрки за охранение на флановетѣ. Дружината въ маневрени войски да остане въ Злетово. Турската батарея пристигна и зае позиция западно отъ Калнище.

Въ 6 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата получи заповѣдь отъ началника на 7-а дивизия да заеме Дрѣнъкъ, за да се освободи 26-и полкъ.

Командирътъ на бригадата донесе за положението и отговори, че не може да го заеме.

Настжплението на 7-а Рилска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Началникътъ на 7-а дивизия, въ Кочани, получи заповѣдьта по IV армия къмъ пладне. За да атакува в. Руенъ, северно отъ Тахонъ, началникътъ на дивизията намѣри за необходимо да обезпечи дѣсния си флангъ откъмъ Кара Дагъ, като заеме в. 550, и лѣвия флангъ, като заеме в. 600. Последната е издадена много на истокъ, би фланкирала настжплението и сжщо би прѣчила на свръзката съ 8-а дивизия.

При тѣзи съображения, началникътъ на дивизията въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. на 16-и издаде заповѣдь, въ която, като казва, че срещу дивизията действува Моравската дивизия II призивъ, и дава сведения за съседнитѣ свои части, организира настжплението и атаката така:

Дѣсна колона — 26-и полкъ, три полски и една планинска батареи и полурота пионери — да настжпи отъ Злетовската рѣка въ 3 ч. пр. пл., да завладѣе в. Дрѣнъкъ и да държи постоянна връзка съ 2/4-а бригада и съ срѣдната колона.

Срѣдна колона — 13-и полкъ, три полски и една планинска батареи и полурота пионери — да настжпи отъ Злетовската рѣка въ 3 ч. пр. пл. и завладѣе в. Руенъ, северно отъ Тахонъ.

Лѣва колона — отъ 22-и полкъ две дружини и две картечници, една полска батарея, взводъ пионери — да настжпи въ 3 ч. пр. пл. отъ Злетовската рѣка и завладѣе в. 650, като държи свръзка съ срѣдната колона и съ 8-а дивизия.

Отъ 14-и полкъ две дружини и четири картечници, отъ 22-и полкъ две дружини, две полски батареи и взводъ пионери оставатъ въ разпореждане на началника на дивизията, при Върбица; 7-а и 9-а мостови полуроти оставатъ при мостоветѣ на Брѣгалница при Теранци и Борилчово.

Деньтъ 16-и юний началницитѣ да използуватъ за изучаване подстжпитѣ и позициитѣ, а вечерьта колонитѣ да заематъ изходното си положение скрито отъ противника.

Огнестрелниятъ паркъ и 2-и и 3-и бригадни лазарети да спратъ при Соколарци; 4-а полска болница да се открие въ Облешово, домакинскитѣ обози да се спратъ при Спанчево.

Щабътъ на дивизията къмъ 8 ч. сл. пл. се премѣсти въ Соколарци.

Настжплението на дѣсната колона. — Командирътъ на 26-и полкъ получи по телефона заповѣдьта по дивизията въ 6 ч. сл. пладне. Въ това време 4-а дружина охраняваше линията Лепопелци—Злетово, другитѣ три дружини съ планинската батарея бѣха разположени при Соколарци, а 1/7-о с. с. артилер. отдѣление — при Баня. Той разпореди отдѣлението веднага да дойде при полка и организира настжплението и атаката така:

2-а дружина съ планинската батарея — авангардъ; 9-а рота — дѣсно странично прикритие и да държи свръзка съ 2/4-а бригада; другитѣ части — главни сили. Колоната тръгна въ 12 ч. и 30 м. пр. пл., и въ 3 ч. пр. пл. на 17-и 2-а дружина стигна на билото източно отъ Трипотанци, а главнитѣ сили — задъ нея, на платото северно отъ Върбица.

Авангардътъ се разгъна, и въ 3 ч. и 15 м. пр. пл. настжпи; планинската батарея зае позиция източно отъ Трипотанци и откри огънь. Къмъ нея скоро се присъедини и 1/7-а батарея. Сръбскитѣ

постове откриха огънь и отстжпиха. Авангардътъ завладѣ първия гребенъ, безъ да даде изстрелъ. Следъ това Картечната рота бѣ придадена къмъ 2-а дружина, влѣво отъ която се разгъна 3-а, а вдѣсно — 4-а дружина. Планинската батарея се премѣсти западно отъ Трипотанци. 1-а дружина и полскитѣ батареи останаха въ полкова поддържка. Въ този редъ колоната настжпи, подкрепена отъ огъня на планинската батарея. Срещу колоната по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка охраняваха 1/19-и и 2/19-и батальони I призивъ, като имаха ядрата си при Дрѣнъкъ и на Озренъ. 3/19-и и 4/19-и батальони, съ придадената къмъ тѣхъ батарея, бѣха въ резервъ, на Църни Върхъ. 26-и полкъ настжпи въ района на 1/19-и батальонъ, който отстжпваше подъ прикритието на рѣдъкъ пушеченъ огънь, безъ да окаже съпротива. При това настжпление особено полезенъ се оказа огъньтъ на планинската батарея, която нѣколко пжти промѣни позицията си. Тя обстрелваше ту отстжпващитѣ къмъ Дрѣнъкъ части на 1/19-и батальонъ, ту поддържката при Калнища на разположения въ охранение 1/5-и батальонъ, ту частитѣ на 2/5-и батальонъ на в. 625, западно отъ Торхане. Огъньтъ ѝ достигна и Шумадийския коненъ полкъ при Пестришина, и още въ 6 ч. пр. пл. го принуди да отстжпи къмъ Алачуга. Най-после, съ огъня си тя не позволи на 1/19-и батальонъ да се задържи на Дрѣнъкъ, и къмъ 7 ч. пр. пл. го принуди да отстжпи на северния дѣлъ на Костомаръ, безъ да дочака пехотната атака. 2-а дружина въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. зае Дрѣнъкъ. Докато ставаше това, по заповѣдь на началника на колоната, 1/7-о с. с. артилер. отдѣление зае позиция влѣво отъ планинската батарея, и оттамъ 2-а батарея съдействува съ огънь на срѣдната колона.

Въ 9 ч. пр. пл. колоната зае Дрѣнъкъ. Въ първа линия бѣха 1-а и 2-а дружини и Картечната рота; 4-а дружина бѣше задъ дѣсния участъкъ, въ поддържка; планинската батарея — на позиция на в. 707; 3-а дружина — въ полкова поддържка, югоизточно отъ Дрѣнъкъ; страничното прикритие — североизточно отъ Дрѣнъкъ; 1/7-о с. с. артилер. отдѣление — на позиция източно отъ в. 546.

2/19-и батальонъ, който се бѣ събралъ на Озренъ, не бѣ обезпокояванъ, нито пъкъ той обезпокои напредването на колоната. Въ 1 ч. сл. пл., когато напредна и 2/4-а бригада, той отстжпи на в. Горунъ.

Между това, въ 9 ч. и 30 м. две полски батареи откъмъ Стубълъ и гаубичната отъ Църни Върхъ откриха огънь по Дрѣнъкъ, но той не бѣше много силенъ. Отговаряше само планинската батарея.

Въ 1 ч. сл. пл. началникътъ на колоната донесе, че е заелъ Дрѣнъкъ, но че е силно издаденъ напредъ, понеже в. Руенъ не е заетъ отъ срѣдната колона, и 2/4-а бригада настжпва бавно.

3/19-и и 4/19-и батальони останаха презъ всичкото време на мѣстата си. Освенъ споменатитѣ, други батареи отъ Шумадийския артилерийски полкъ, макаръ и да имаха възможность, не откриха огънь.

Настжплението на лѣвата колона. — Командирътъ на 22-и полкъ получи предупреждение за започване военнитѣ действия въ 4 ч. сл. пл., а заповѣдьта по дивизията — въ 5 ч. и 30 м. сл. пладне. Той назначи въ състава на колоната 4-а дружина, която бѣше въ охранение отъ Улярци до Лепопелци, като имаше резерва си при Жеманче, и 1-а дружина, на която заповѣда да се премѣсти отъ Върбица при резерва на преднитѣ постове. Сжщия день вечерьта пристигна и 5/7-а с. с. батарея.

Началникътъ на колоната назначи въ бойна часть 1-а дружина, 15-а, 16-а и Картечната роти; на другитѣ роти, които бѣха въ предни постове, заповѣда, следъ като се събератъ, да застанатъ: 13-а — въ полкова поддържка, а 14-а — прикритие на батареята, която зае позиция северно отъ Жеманче.

Бойната часть се развърна, като имаше 15-а, 16-а и 3-а роти въ първа, а другитѣ — въ втора линия; Картечната рота — задъ лѣвия флангъ. Началникътъ на колоната бѣ заповѣдалъ бойната часть да настжпи, следъ като се чуятъ гърмежи отъ съседнитѣ колони. Гърмежи се чуха отъ срѣдната колона въ 3 ч. и 50 м. пр. пл., поради което колоната настжпи въ 4 часа пр. пладне. Сръбската охрана отъ 3/5-и батальонъ I призивъ отстжпи, безъ съпротива. Тя се опита да се задържи на Тжпата Височина, източно отъ в. 600, но стремителното движение на бойния редъ я принуди, следъ кратка, ожесточена стрелба, въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. да отстжпи на главната позиция.

Батареята отначало излѣзе на втора позиция западно отъ Жеманче, а следъ малко — на трета позиция на Тжпата Височина и оттамъ откри огънь по Шаренковецъ.

Срещу лѣвата колона се намираше сръбскиятъ 5-и полкъ I призивъ. Той имаше въ охранение две роти отъ 1-и батальонъ, една — въ поддържка, на Шаренковецъ, и една — на билото северозападно отъ него. Отъ 3-и батальонъ три роти бѣха въ

предни постове отъ Пишица до Крупище и една рота — на Осой. Другитѣ два батальона, безъ една рота, която бѣше на Руенъ, се намираха западно отъ Гор. Трогерци; тамъ бѣха и Картѣчната рота, и 7-а полска батарея.

Лѣвата колона, макаръ и да настжпи по-късно, изпревари срѣдната, и командирътъ на сръбския 5-и полкъ остави за отбраната на в. 600 петь роти и въ поддържка — седемь роти и Картечната рота.

Между това, офицерътъ, изпратенъ отъ началника на 7-а дивизия при лѣвата колона, още въ 6 ч. пр. пл. донесе, че колоната се насочвала южно отъ в. 600, заетъ силно, и че между нея и срѣдната колона има голѣмо незаето пространство, и че в. 600 е заетъ съ превъзхождащи сили.

Освенъ това, въ 6 ч. и 50 м. пр. пл. началникътъ на лѣвата колона донесе, че на в. 600 нѣма повече отъ два батальона, но че сега къмъ него се движи още единъ батальонъ[1]), и че е необходимо една дружина да атакува отъ североизтокъ, като държи свръзка съ срѣдната колона. Вследствие на това донесение, началникътъ на дивизията разпореди дветѣ дружини отъ 14-и полкъ отъ маневренитѣ войски съ една батарея да настжпятъ между срѣдната и лѣвата колони и да атакуватъ в. 600. За началникъ на всички войски, които действуватъ срещу в. 600, назначи командира на 2-а бригада. Командирътъ на 22-и полкъ току-що бѣ заелъ Тжпата Височина, когато получи съобщението, че ще настжпватъ две дружини отъ 14-и полкъ. Той реши да дочака тѣзи дружини, и заедно да продължи настжплението. Въ сжщото време усили бойната часть съ два взвода отъ 14-а рота, като остави за прикритие на батареята само два взвода.

Маневренитѣ войски бѣха пристигнали при Лепопелци. Командирътъ на 2-а бригада, за усилване лѣвата колона, назначи 1-а и 2-а дружини и Картечната рота отъ 14-и полкъ и 9/7-а с. с. батарея. Дружинитѣ настжпиха въ боенъ редъ по гребена предъ в. 650; Картечната рота и батареята — задъ тѣхъ.

Щомъ преднитѣ части на дружинитѣ преминаха Злетовската рѣка, сръбското охранение откри огънь. Тогава батареята зае позиция южно отъ Лепопелци, на източния брѣгъ на Злетовската рѣка, прогони съ огъня си окопанитѣ сърби, и 2-а дружина зае гребена, на който пристигна и батареята.

[1]) Навѣрно 1/5-и батальонъ, който отстжпваше отъ охранителната линия.

Въ това време 1-а дружина, която нѣмаше неприятель предъ себе си, бѣ напреднала много и влѣзла въ свръзка съ 22-и полкъ. 2-а дружина не можеше на напредва, защото противъ нея сърбитѣ откриха силенъ пехотенъ фланговъ огънь отъ билото североизточно отъ в. 600, дето се бѣ насочилъ резервътъ на 5-и полкъ.

Батареята зае позиция северозападно отъ в. 600 и откри огънь по 14-и полкъ.

Подъ прикритието на огъня отъ дветѣ батареи, българскитѣ дружини настжпваха по-бавно, защото бѣха обстрелвани съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь. 2-а дружина, за да избѣгне фланговия огънь, се отмѣсти влѣво.

Къмъ 11 ч. дружинитѣ бѣха стигнали на 1500 крачки отъ окопитѣ на сърбитѣ. Картечната рота излѣзе въ първата линия и откри огънь. 5-а батарея, на капитанъ Панайотовъ, която излѣзе задъ пехотнитѣ вериги, поведе много сполучлива огнева борба. Сърбитѣ на групи наченаха да напускатъ окопитѣ, обаче 22-и полкъ не напредваше.

Въ това време пристигна въ Мустафино лѣвата колона отъ Моравската дивизия I призивъ. 1-и полкъ се насочи къмъ дѣсния флангъ на 5-и, а 2-и — къмъ височината на лѣвия флангъ. Моравскиятъ артилерийски полкъ усили артилерията на Дринската дивизия.

Дружинитѣ отъ 14-и полкъ продължиха настжплението си, заедно съ 22-и полкъ. Поради голѣмитѣ стръмнини, то ставаше извънредно бавно. Сърбитѣ усилиха своята бойна часть съ части отъ резерва. Въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на бригадата донесе, че лѣвофланговата дружина отъ 22-и полкъ заема билото югоизточно отъ в. 600, на 1600 крачки, и не може да напредне, понеже я биятъ странично; другата часть отъ 22-и полкъ, подъ командата на майоръ Шишковъ, е на 600 крачки отъ сжщата височина, а дружинитѣ отъ 14-и полкъ сж на 800—1000 крачки; тѣ не могатъ да напредватъ, понеже сърбитѣ ги биятъ странично съ картечници. За да бжде осигуренъ успѣхътъ, той молѣше да бжде подкрепенъ 22-и полкъ съ една-две дружини и една батарея.

Началникътъ на дивизията изпрати и 3/22-а дружина, и 6/7-а с. с. батарея. Къмъ 3 ч. сл. пладне дружината стигна задъ дѣсния флангъ на 22-и полкъ. 6-а батарея къмъ 3 ч. сл. пл. зае позиция влѣво отъ 5-а батарея. Двамата батарейни командири си раздѣлиха фронта на атаката, и въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. обстреляха сръбскитѣ окопи най-силно и сполучливо.

9-а батарея въ сжщото време продължаваше да обстрелва сжщитѣ сръбски окопи отъ позицията на Калище. Българскитѣ батареи биеха съ кръстосанъ огънь в. 600, безъ да бждатъ обезпокоени отъ сръбската артилерия. Сръбската батарея откри огънь по дружинитѣ отъ 14-и полкъ, но тѣ скоро се закриха, и тя съ единиятъ си взводъ пренесе огъня по срѣдната колона, но скоро бѣ принудена отъ българскитѣ батареи да замлъкне. Другиятъ взводъ настжпи къмъ Трогерци, но не можа да излѣзе на позиция, поради което цѣлата батарея отстжпи къмъ върха южно отъ Торхане. Една батарея прекрати огъня си, поради голѣмото разстояние, друга батарея отъ Маршевия артилерийски полкъ бѣ принудена съ пехотенъ огънь да се оттегли отъ дѣсния флангъ. Българската артилерия доби пълно надмощие, и командирътъ на 2-а бригада заповѣда двата полка да атакуватъ. Първи тръгнаха решително дружинитѣ отъ 22-и полкъ, които намѣриха добъръ случай да възстановятъ честьта си, изгубена въ скорошнитѣ бунтове. Веднага следъ това тръгнаха и дружинитѣ отъ 14-и полкъ.

16/22-а рота се приближи първа до южния край на в. 600; началникътъ на бойната часть, майоръ Нейковъ, заповѣда на 13-а рота да подкрепи 16-а рота, като атакува право отъ югъ. Двете роти настжпиха решително и непоколебимо, и сърбитѣ напустнаха окопитѣ си. Въ това време, обаче, една рота сърби отъ поддържката настжпиха и отново заеха окопитѣ. Българскитѣ батареи отново усилиха огъня си; наближиха и другитѣ части отъ 22-и и 14-и полкове. Картечната, 15-а и 4-а роти и два взвода отъ 14-а рота отъ 22-и полкъ заеха височината южно отъ в 600, и обстрелваха надлъжно сръбскитѣ окопи. Тогава 13-а и 16-а роти и единъ взводъ отъ 14-и полкъ тръгнаха на ударъ съ ножове. Сърбитѣ не дочакаха удара, а отстжпиха въ безредие, като оставиха въ ржцетѣ на българитѣ две картечници и около 50 пленника. Щомъ заеха в. 600, ротитѣ откриха огънь по сръбски части, които се опитаха да контъратакуватъ. Въ това време бѣ убитъ командирътъ на 13-а рота, поручикъ Душковъ, когато се опитваше да стреля съ една отъ взетитѣ сръбски картечници. Следъ като отбиха сръбската контъратака, българитѣ откриха страниченъ огънь на северъ и принудиха сърбитѣ да напустнатъ и съседнитѣ височини.

Части отъ дѣсния флангъ отстжпиха южно отъ Гор. Трогерци, тѣзи отъ лѣвия флангъ — въ дола задъ позицията, а тѣзи отъ

в. 600 избѣгаха чакъ въ Судикъ, и презъ нощьта бѣха събрани и върнати при другитѣ.

Височината 600 падна къмъ 6 ч. сл. пладне. Командирътъ на бригадата, следъ като се ориентира, въ 7 ч. и 30 м. донесе, че, за да обезпечи заетата височина, понеже е недостжпна за полска артилерия, необходимо е да бжде изпратена една планинска батарея, която би могла да прогони противника, намиращъ се между нея и върха южно отъ Торхане — обектътъ на срѣдната колона, съ което ще бжде осигурено заемането на тази височина.

Въ 7 ч. и 40 м. сжщиятъ донесе, че в. 600 не е добре осигурена, понеже сърбитѣ се държатъ на следната височина, и понеже постоянно имъ прииждатъ подкрепления.

Настжплението на срѣдната колона. — Началникътъ на дивизията още на 16-и къмъ пладне предупреди командира на 13-и полкъ, че на следния день започватъ военнитѣ действия, и му заповѣда полкътъ да отиде скрито, подъ началството на старшия офицеръ, отъ Теранци въ Върбица, а командирътъ на полка да отиде при бригадния си командиръ, за да получи подробни указания.

Назначеното въ срѣдната колона 2/7-о с. с. артилер. отдѣление тръгна отъ Баня въ 5 ч. сл. пладне. Планинската батарея бѣше при Соколарци.

Командирътъ на бригадата получи по телефона заповѣдьта по дивизията въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. и веднага замина съ началника на щаба си и командира на отдѣлението за Лепопелци, за да разузнае мѣстностьта, въ която ще действува. Следъ разузнаването, той изпрати началника на щаба си да доведе частитѣ отъ колоната, които се бѣха събрали при Соколарци. Частитѣ тръгнаха въ 10 ч. сл. пл. и стигнаха северно отъ Лепопелци на 17-и въ 1 ч. пр. пладне.

Въ 2 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата издаде следната устна заповѣдъ:

1) Авангардната (1-а) дружина точно въ 3 ч. да настжпи и заеме височинитѣ западно отъ Злетовската рѣка (при Лезово), и да се окопае.

2) Веднага следъ това планинската батарея да заеме тамъ позиция.

3) Другитѣ дружини да настжпятъ веднага задъ първата.

4) Полското отдѣление да заеме позиция на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, готово да настжпи.

Въ 3 ч. пр. пл. 1-а дружина съ полурота пионери настжпи, като имаше две роти въ първа линия.

Височинитѣ при Лезово бѣха заети отъ две роти сърби. Сръбскитѣ секрети и постове, които бѣха разположени край рѣката, откриха огънь, но дружината, съ смѣло движение напредъ, зае гребена, и часть отъ тѣхъ избѣгаха, а други се предадоха.

Въ 4 ч. и 30 м. пр. пл. планинската батарея отъ завладѣната позиция северно отъ Лезово откри огънь и очисти отъ сърби височинитѣ около селото.

2-а дружина настжпи и очисти височинитѣ вдѣсно отъ 1-а дружина.

Сръбскитѣ предни постове северно отъ Лезово отстжпиха къмъ своитѣ поддържки, на северозападъ; а тѣзи южно отъ Лезово — на югозападъ, така че предъ колоната нѣмаше никакъвъ противникъ, освенъ Шумадийскиятъ коненъ полкъ — на гребена южно отъ Торхане.

Въпрѣки това, колоната не е бързала особено съ настжплението, защото въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. получи заповѣдъ отъ началника на дивизията да настжпи енергично, за да се изравни съ лѣвата колона, която е много по-напредъ. Командирътъ на бригадата отговори, че ще настжпи, щомъ пристигнатъ батареитѣ, но че отсрещната височина е силно заета[1]). Въ 7 ч. и 10 м. пр. пл. командирътъ на бригадата извика на височината при Лезово командиритѣ на 13-и полкъ и на артилерийското отдѣление и заповѣда частитѣ да продължатъ настжплението си. Артилерийското отдѣление зае позиция по батарейно на дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка, дето мина цѣлиятъ 13-и полкъ.

Трѣбва да се забележи, че командирътъ на 1-а бригада бѣ насочилъ колоната северно отъ р. Болошица, когато обектътъ му бѣ далечъ на югъ отъ тази рѣка. Поради това началникътъ на дивизията, както се каза, насочи въ тази междина две дружини отъ 14-и полкъ, които придаде къмъ лѣвата колона, и въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. заповѣда на срѣдната колона да приеме влѣво и да поддържа атаката на лѣвата колона съ артилерийски огънь.

Следъ тѣзи разпореждания, колоната настжпи въ сжщия редъ и при Лезово премина рѣката Болошица, и се насочи къмъ в. Руенъ, който предполагаха, че е в. 550.

[1]) Всжщность тамъ имаше само една рота.

Офицерътъ, който предаде заповѣдьта на срѣдната колона по-скоро да настжпи, къмъ 11 ч. пр. пл. се върна, и докладва, че бригадниятъ командиръ забавилъ колоната, понеже дѣсната колона била останала много назадъ[1]). Тогава началникътъ на дивизията изпрати повторно заповѣдъ: да настжпва, безъ да обръща внимание на дѣсната колона.

Напусто, обаче, бѣха предупрежденията и заповѣдитѣ на началника на дивизията. Докато командирътъ на 1-а бригада правѣше своитѣ бавни разпореждания и ги изпълняваше съ още по-бавна и дребнава методичность, сърбитѣ успѣха да вематъ мѣрки срещу колоната му.

Командирътъ на сръбския 5-и полкъ насочи срещу срѣдната колона своя резервъ.

Въ сжщото време отъ Барбарово пристигнаха и части отъ Сръбската конна дивизия. Началникътъ на тази дивизия, като видѣ пръскането на българскитѣ шрапнели надъ Дрѣнъкъ, изпрати въ 6 ч. и 30 м. пр. пладне 3-и коненъ полкъ да подкрепи нападнатитѣ отъ българитѣ части отъ Шумадийската дивизия I призивъ. Полкътъ стигна до Шениковския ридъ, и тамъ се спрѣ. Главнитѣ сили на дивизията тръгнаха въ 7 ч. презъ Челебински Ридъ и Каменита Струга напомощь на лѣвото крило на Дринската дивизия I призивъ. 1-и коненъ полкъ, който съ 1-а конна батарея образуваше авангарда, къмъ 8 ч. и 30 м. пр. пл. пристигна на в. 691, при Куково. Тамъ остана батареята, а полкътъ продължи на югозападъ, за да избѣгне страничния огънь на българскитѣ батареи[2]), къмъ 10 ч. стигна при Куково, спеши се, и зае билото, съ фронтъ къмъ Пестришино.

Отъ главнитѣ сили на дивизията, 4-и коненъ полкъ съ 2-а конна батарея, поради неясното положение въ Шумадийската дивизия I призивъ, бѣ задържанъ на Челебинска Тарла, а 2-и полкъ остана северно отъ Куково, за да осигурява откъмъ Дрѣнъкъ 1-а конна батарея и лѣвия флангъ и тила на 1-и коненъ полкъ. Съ сжщата задача се нагърби и Шумадийскиятъ коненъ полкъ, който бѣ принуденъ да отстжпи и маневрира южно отъ Куково.

[1]) Въ действителность дѣсната колона не само бѣше по-напредъ, но бѣ достигнала и заела обекта си — Дрѣнъкъ.

[2]) Навѣрно това движение на 1-и коненъ полкъ е забелязалъ командирътъ на 1/7-а бригада и донесълъ, че сръбски части отъ в. 691 настжпватъ къмъ в. Шаренковецъ.

И така, благодарение на своитѣ бавни действия, срѣдната колона даде възможность на сърбитѣ да запълнятъ незаетото пространство предъ нея.

Сръбскитѣ предни части отъ Шумадийския и 1-и коненъ полкове и 5-и пех. полкъ бѣха заели гребена между селата Пеструшино и Торхане. Една дружина се насочи къмъ Пеструшино и върха северозападно отъ него; къмъ 11 часа 13-и полкъ стигна на два клм. отъ обекта си. Конната батарея започна да го обстрелва, но българскитѣ батареи откъмъ Дрѣнъкъ и 2/7-о артилер. отдѣление откриха огънь по нея и я принудиха да замлъкне, и да се оттегли. Срещу 2/13-а дружина се бѣ спешилъ 1-и коненъ полкъ, съ своитѣ картечници и две роти.

По молбата на командира на сръбския 5-и полкъ, изпратена му бѣ една батарея, но тя пристигна късно, защото единственияѣ достѫпъ, по който можеше да се изкачи на върха, се биеше отъ българскитѣ батареи. Като не можа да намѣри мѣсто и на билото между Руенъ и Трогерци, батареята, подъ прикритието на една рота, презъ Буриловче и Мечкуевци отиде на позицията на 1-и коненъ полкъ.

2/13-а дружина съ огънь, а отчасти и съ ножове, успѣ да заеме върха северозападно отъ Пестришино, и сръбскитѣ предни части отстѫпиха на главната и добре укрепена позиция.

1-а дружина, подкрепена съ огъня на Картечната рота, която бѣ заела позиция между 1-а и 2-а дружини, на 1500 крачки отъ в. 550, се доближи на 900 крачки отъ последния върхъ. Тукъ тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь и започна да се окопава. Планинската батарея зае позиция задъ гребена, на който бѣха веригитѣ, и обстреля окопитѣ на сърбитѣ. Полскитѣ батареи сѫщо излѣзоха на позиция на гребена при Торхане и обстреляха твърде силно сѫщитѣ окопи.

Картечниятъ и пушечниятъ огънь принуди и 2-а дружина да се спре и да се окопае. За да бѫде подтикната дружината напредъ, командиръть на полка я усили съ 9-а и 12-а роти, но къмъ това време пристигна сръбскиятъ 2-и полкъ съ две батареи.

Къмъ 5 ч. сл. пл. коннитѣ полкове заплашиха дѣсния флангъ на срѣдната колона, и началникътъ на колоната разгъна на дѣсния флангъ една рота отъ бригадната поддържка. Една рота отъ сѫщата поддържка бѣ оставена за прикритие на артилерията, така че оставаха по две роти отъ 4-а дружина въ полкова и бригадна поддържка. Бригадниятъ командиръ, предвидъ силния пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь, не посмѣ да атакува.

Дейность на Дивизионното командуване. — Началникътъ на дивизията ржководѣше действията на колонитѣ отъ наблюдателното си мѣсто при Лепопелци. Понеже дѣсната колона достигна рано обекта си, и срещу срѣдната колона отначало нѣмаше противникъ, той подкрепи съ маневренитѣ си войски лѣвата колона, противъ която имаше най-силенъ противникъ на най-труднодостѫпна укрепена позиция. Поради това още въ 9 ч. и 15 м. пр. пл., следъ като получи донесение, че дѣсната колона е заела Дрѣнъкъ, заповѣда на началника на тази колона, ако срещу него нѣма значителни сили, да изпрати въ Лепопелци една-две дружини. Положението, обаче, на Дрѣнъкъ не позволяваше да се отдѣлятъ исканитѣ дружини.

Следъ пладне, като видѣ, че срещу срѣдната колона се трупатъ много неприятелски части, и че тя има нужда отъ подтикване, началникътъ на дивизията къмъ 3 ч. сл. пл. изпрати заповѣдь на началника на дѣсната колона да остави на Дрѣнъкъ една дружина и две полски батареи, а съ другитѣ три дружини и една полска и една планинска батареи да настѫпи бързо, за да подкрепи срѣдната колона.

Въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията получи телеграма да подкрепи 8-а дивизия въ посока южно отъ в. 600. Отъ началника на 8-а дивизия така сѫщо получи молба да настѫпи къмъ Гор. Балванъ и Дол. Трогерци. Той отговори, че не разполага съ маневрени войски, за да настѫпи въ исканата посока, но заповѣда на срѣдната и лѣвата колони да побързатъ да завладѣятъ поставенитѣ имъ обекти, за да се освободятъ части, които да помогнатъ на 8-а дивизия.

Къмъ 3 ч. сл. пл. началникътъ на дѣсната колона получи казаната заповѣдь. Той остави 2-а дружина и две полски батареи на Дрѣнъкъ, а другитѣ части оттегли и ги насочи, по дружинно, къмъ срѣдната колона. Началникътъ на колоната лично поведе 3-а дружина. 1/26-а дружина пристигна при Пеструшино къмъ 8 ч. сл. пл., и бѣ оставена отъ началника на срѣдната колона въ бригадна поддържка. 4/26-а дружина, съ планинската батарея, пристигна къмъ 10 ч. и 30 м. сл. пл. при Тролъ (Торхане), и, по заповѣдь на началника на колоната, застана на 1600 крачки задъ 1/13-а дружина. 2/7-а с. с. батарея се оттегли

въ долината на Злетовската рѣка, и оттамъ отиде на позицията при 8/7-а и 4/7-а с. с. батареи. Командиръть на 26-и полкъ съ 3-а дружина стигна до политѣ на в. 650. Сърбитѣ забелязаха оттеглянето на частитѣ отъ Дрѣнъкъ и ги обстреляха съ артилерията си. Къмъ 8 ч. и 30 м. сл. пл. усилиха огъня, и пехотата мина въ настжпление и атакуваха позицията, която токущо бѣ заета отъ 2-а дружина и Картечната рота. До 9 ч. и 30 м. сл. пл. още две атаки бѣха отбити, и чакъ тогава огъньтъ утихна. Командиръть на 26-и полкъ, като видѣ тѣзи настойчиви сръбски атаки, допустна, че 2-а дружина не ще може да държи Дрѣнъкъ, поради това веднага се върна съ 3-а дружина на тази позиция.

Началникътъ на срѣдната колона очакваше да пристигнатъ дружинитѣ отъ дѣсната колона, за да атакува, и, понеже тѣ дойдоха късно, отложи атаката за следната сутринь. Въ 8 ч. сл. пл. той донесе за това си решение и за това, че позицията е заета отъ превъзхождащъ противникъ, който се опитва да премине въ контъратака, но българската артилерия му прѣчи; че една батарея го обстрелва въ флангъ отлѣво; че сръбската конница снове въ тила му, и той изпратилъ противъ нея взводъ пехота, защото нѣма конница, и че смѣта, следъ като пристигнатъ дружинитѣ отъ 26-и полкъ, съ нощна атака на разсъмване да заеме обекта си.

Началникътъ на дивизията получи това донесение въ 11 ч. сл. пладне.

Щомъ падна в. 600, началникътъ на дивизията донесе на командуващия армията за действията на дивизията и заповѣда на командира на 2-а бригада да изпрати две дружини по посока на Гор. Балванъ и Дол. Трогерци, но командиръть на бригадата отговори, че това е невъзможно, понеже дружинитѣ трѣбва да дефилиратъ предъ фронта на противника, който заема силна позиция.

Освенъ това, Щабътъ на дивизията въ 11 ч. и 30 м. сл. пл. получи съобщение отъ командира на 8-а дивизия, че две дружини и Картечната рота отъ 24-и полкъ сж насочени да заематъ височинитѣ при Гор. Балванъ и Дол. Трогерци и моли за съвмѣстно действие.

Вечерьта пристигнаха придаденитѣ къмъ дивизията 9-и не с. с. артилер. полкъ и 3-о с. с. гаубично отдѣление. Полкътъ бѣ нощувалъ при Тополица, и тръгна въ 6 ч. и 15 м. пр. пл., съ маршрутъ да стигне при Щипъ. По пжтя, обаче, получи заповѣдь отъ началника на 7-а дивизия да продължи пжтя си и да стигне въ Соколарци. Пжтьтъ бѣше планински, съ значителни стръмнини, които причиняваха дълги спирания. Къмъ 3 ч. сл. пл. стигна въ Раданя, много изморенъ. Дадена бѣ два и половина чàса почивка, презъ което време хората и конетѣ бѣха нахранени. Въ 10 ч. и 25 м. пристигна, и се разположи на бивакъ на два и половина клм. южно отъ Соколарци. Полкътъ измина около 60 клм., по тежекъ пжть и при голѣма горещина.

3-о с. с. гаубично отдѣление тръгна отъ Царево Село въ 4 ч. и 20 м. пр. пл. по шосето за Кочани, дето стигна въ 6 ч. сл. пладне. Тамъ получи заповѣдь да продължи движението си за Върбица. Отдѣлението тръгна веднага и въ 8 ч. стигна при Соколарци, дето остана да нощува.

И така, 7-а дивизия не можа да заеме поставения ѝ обектъ — в. 650, а само височинитѣ, които осигуряваха фланговетѣ на колоната, която настжпваше противъ главния обектъ.

Настжплението на 8-а Тунджанска дивизия.

Разпореждането на началника на дивизията. — Веднага следъ като получи заповѣдьта, въ 9 ч. пр. пл. на 16-и, началникътъ на 8-а дивизия повика бригаднитѣ командири на наблюдателното си мѣсто — височината три километра югоизточно отъ Горни Кара Орманъ, отдето се откриваше цѣлата мѣстность, по която щѣше да настжпи дивизията. Поради неточностьта на картата 1:210,000, даденитѣ обекти на дивизията — в. Богослово и рѣката Св. Николска (Азмакъ) бѣха всжщность много по-далече, отколкото сж на картата, затова началникътъ на дивизията посочи на бригаднитѣ командири по-близки обекти и ги ориентира въ намѣренията си. Въ 3 ч. сл. пл. той оформи устнитѣ си разпореждания въ оперативна заповѣдь, споредъ която:

1) 1-а бригада, съ разположенитѣ при нея 1/8-о с. с. и 1/7-о не с. с. артилерийски отдѣления и полурота пионери, да премине р. Брѣгалница около Кара Орманъ въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. на 17-и и да атакува и завладѣе височината източно отъ Серчиево и Криводолъ, като вземе сериозни мѣрки къмъ височинитѣ около Гор. Балванъ, Трогерци, Судикъ и като открие свръзка съ 7-а дивизия.

2) 2-а бригада, съ разположенитѣ при нея два пеши ескадрона, 2/8-о с. с. артилер. отдѣление и полурота пионери, да премине р. Брѣганлица по каменния мостъ при Щипъ въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. на 17-и и да атакува и завладѣе височинитѣ западно отъ Сушево; предварително да завладѣе височинитѣ западно отъ Щипъ и Ново Село, като насочи една часть по моста при Ново Село.

3) 3-а бригада, съ 3/8-о с. с. артилер. отдѣление, да следва задъ 1-а бригада.

4) Още на 16-и юний, щомъ се стъмни, бригадитѣ, при най-голѣма тишина, да заематъ изходното си положение, като заематъ съ пехотни части и батареи позиции, отъ които, ако стане нужда, да поддържатъ минаването презъ рѣката и затвърдяването на дѣсния брѣгъ.

5) Дивизионниятъ инженеръ, съ една пионерна рота и Мостовата полурота, да построи мостъ на понтони южно отъ Кара Орманъ и на козли северно отъ сжщото село, като складира незабелязано наблизо материала; началото на постройката да му укаже командирътъ на 1-а бригада.

6) 1-а и 2-а бригади да се свържатъ тѣсно помежду си и съ Щаба на дивизията съ чести донесения по телефона и съ летеща поща; до разсъмване да се изпратятъ донесения: а) когато бригадитѣ заематъ изходното си положение, б) когато започнатъ да преминаватъ рѣката и в) следъ това — всѣки часъ.

7) Настжплението и действията да се водятъ стремително, и, следъ заемането на обектитѣ, частитѣ да се затвърдятъ на мѣстата си.

8) Отдѣленията на Дивизионния лазаретъ да отидатъ при бригадитѣ; дивизионниятъ лѣкарь да открие болница източно отъ Щипъ, дето ще бждатъ евакуирани ранентѣ.

9) Ешелонътъ съ бойни припаси е на шесть-седемь клм. югоизточно отъ Щипъ, на пжтя за Радовишъ.

10) Щабътъ на дивизията, на първо време, ще бжде на височината при бивака.

Следъ това, допълнително, началникътъ на дивизията, разпореди: обозитѣ да останатъ на бивацитѣ, готови за пжть, и всички чинове да се отнасятъ добре съ населението.

Настжплението на 1-а бригада. — Командирътъ на 1-а бригада повика полковитѣ командири и старшия отъ артилерийскитѣ началници, посочи имъ пжтя на настжплението и обектитѣ за достигане, а, следъ като получи заповѣдьта по дивизията, съ оперативна заповѣдь организира настжплението така:

2/10-а дружина да премине р. Брѣгалница при Карбинци, да атакува и заеме Конусообразната височина (Лозенъ), западно отъ селото, да охранява дѣсния флангъ, да държи свръзка съ 7-а дивизия и да изпрати разузнавателенъ отредъ къмъ Чишиновци.

30-и полкъ да премине р. Брѣгалница при Дол. Кара Орманъ и на северъ и да настжпи къмъ височината източно отъ Серчиево, като има за обектъ северозападната ѝ часть.

1/10-а и 4/10-а дружини да преминатъ р. Брѣгалница при Дол. Кара Орманъ и на югъ, да настжпятъ къмъ сжщата височина, като иматъ за обектъ югоизточния ѝ край.

1/8-о с. с. артилер. отдѣление да следва 30-и полкъ, да премине р. Брѣгалница северно отъ Дол. Кара Орманъ, да заеме позиция и да поддържа настжплението на пехотата.

1/7-о не с. с. артилер. отдѣление да заеме позиция източно отъ Дол. Кара Орманъ и да поддържа пехотата при преминаването презъ р. Брѣгалница.

3/10-а дружина остава въ разпореждането на командира на бригадата, при Дол. Кара Орманъ.

Частитѣ да заематъ изходнитѣ си мѣста тихо, щомъ се стъмни, а колонитѣ да преминатъ Брѣгалница на 17-и въ 1 ч. и 30 м. пр. пладне. Дивизионниятъ инженеръ да започне постройката на мостоветѣ веднага, следъ като пехотата премине рѣката.

Командиритѣ на полковетѣ, следъ като бѣха ориентирани и получиха указания отъ бригадния командиръ, повикаха дружиннитѣ командири и на мѣстностьта имъ посочиха обектитѣ и дадоха подробни указания за начина на действията, посоката на движението, времето и пр.

10-и полкъ имаше 2-а и 3-а дружини при Цървилово, а другитѣ части — при Раданя. Изглежда, че, въпрѣки устнитѣ указания на бригадния командиръ, командирътъ на полка е чакалъ заповѣдьта по бригадата, за да пристжпи къмъ действие. Заповѣдьта се получи чакъ въ 9 ч. и 30 м. сл. пл., и въ 10 ч. и 30 м. командирътъ на полка отдаде заповѣдь: 1-а и 4-а дружини да настжпятъ южно отъ Дол. Кара Орманъ, а 2-а и 3-а — да останатъ въ разпореждането на бригадния командиръ. Макаръ че заповѣдьта е издадена въ 10 ч. и 30 м. сл. пл., въ нея е казано: „Съ мръкване, дружинитѣ да заематъ указанитѣ имъ днесъ лично отъ мене мѣста, като се свържатъ, вдѣсно, съ 30-и полкъ, влѣво, — съ 2-а бригада". Доколко този параграфъ е билъ излишенъ, показва това, че въ реляцията си командирътъ на полка изрично пише: „Заедно съ изпращане на заповѣдьта, заповѣдахъ дружинитѣ веднага да тръгнатъ и заематъ изходното си положение". И така, намѣсто на мръкване, дружинитѣ тръгнаха да заематъ изходното си положение къмъ 11 ч. сл. пладне.

Командирътъ на 2/10-а дружина, която образуваше дѣсната колона, не получи заповѣдьта по бригадата, и не бѣ ориентирана добре върху задачата, която му се възлага. Той поведе дружината, безъ 8-а рота, която бѣше въ охранение, но не за Карбинци, а за Дол. Балванъ. При това, не бърза ше, защото знаеше, че Брѣгалница трѣбва да бжде премината точно въ 3 ч. пр. пладне. Въ 2 ч. пр. пл. дружината стигна до Брѣгалница и, следъ дълго лутане изъ тресавищата и върбалацитѣ, въ 3 ч. преброди рѣката и въ селото Дол. Балванъ застигна 30-и полкъ, заедно съ който действува по-нататъкъ.

Командирътъ на 8-а рота, следъ като събра постоветѣ и заставитѣ, въ 11 ч. сл. пл. поведе ротата си къмъ Козякъ, за да се присъедини къмъ дружината[1]), и, като не я намѣри, замина за Карбинци, дето стигна въ 2 ч. пр. пл.; премина рѣката и зае височината 351 (Лозенъ), отдето установи свръзка съ 22-и полкъ, вдѣсно, и съ 30-и полкъ, влѣво.

1/10-а и 4/10-а дружини настжпиха, подъ началството на командира на полка. 1-а дружина имаше три роти въ бойна часть и една — въ поддържка; 4-а дружина — две роти въ бойна часть и две роти и Картечната рота — въ поддържка.

Точно въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. патрулитѣ на 1-а дружина преминаха рѣката. Сърбитѣ откриха огънь по тѣхъ и раниха нѣколко души. Тритѣ роти отъ първата линия прегазиха рѣката въ 2 ч. пр. пл., и, съ викове „ура", се хвърлиха върху сръбскитѣ постове (2/4-и батальонъ), които се оттеглиха къмъ застават югозападно отъ Чардакли. 4-а дружина зае първото възвишение оттатъкъ Брѣгалница. Въ това време сръбската застава откри огънь отъ югъ, и нѣкаква сръбска конна часть настжпи откъмъ северъ и, тъй като 30-и полкъ бѣ останалъ назадъ, заплаши дѣсния флангъ. Следъ като пропжди съ огънь и заставата, и конната часть, колоната чака около половина часъ 30-и полкъ, който бѣ останалъ на хиляда крачки назадъ. Командирътъ на полка изпрати офицеръ да помоли командира на 30-и полкъ да побърза и въ сжщото време да донесе на командира на бригадата, че е взелъ предната височина отъ обекта си, но, тъй като 30-и полкъ е много назадъ, не смѣе да напредва. Въ 4 ч. и 10 м. пр. пл. той получи отговоръ, че на 30-и полкъ е заповѣдано да настжпи енергично, за да подкрепи 10-и полкъ; последниятъ, следъ като заеме обекта си, да се укрепи на него. Понеже вече се зазоряваше, командирътъ на 10-и полкъ реши да настжпи, безъ да чака 30-и полкъ, та да може до разсъмване да заеме обекта си. Настжплението продължи подъ огъня на две роти отъ сръбския 2/4-и батальонъ, които образуваха резерва на преднитѣ постове, и бѣха окопани на в. Ежево Бърдо (492). Дружинитѣ заеха Янково Бърдо, но тукъ бѣха

[1]) Командирътъ на ротата въ реляцията си пише, че въ 6 ч. сл. пл. на 16-и командирътъ на дружината лично му заповѣдалъ: „Ротата да събере постоветѣ и заставитѣ, и, въ пълния си съставъ, да се присъедини къмъ дружината, съ смѣтка къмъ 2 ч. пр пл. на 17-и да бжде при дружината, която ще бжде около Карбинци".
Отъ тази заповѣдь се вижда, че дружината трѣбва да премине р. Брѣгалница при Карбинци, и, следователно, необяснимо е защо дружинниятъ командиръ е завелъ дружината при Дол. Балванъ, и защо ротниятъ командиръ е завелъ ротата въ Козякъ.

обстреляни силно, та стана нужда бойната часть да се усили съ 1-а и 16-а роти. Следъ това настжплението започна отново, и бойната часть достигна и зае височинитѣ, които лежатъ на 900—1000 крачки отъ Ежево Бърдо. Тукъ дружинитѣ, обаче, бѣха обстреляни най-силно, и командирътъ на полка, като взе предвидъ слабия съставъ на дружинитѣ (по 500—600 пушки), силно укрепената сръбска позиция, стръмнитѣ и открити склонове и закъснението на 30-и полкъ, не посмѣ да продължи настжплението. При това, той смѣташе противника за много по-силенъ. Най-после, той смѣташе, че е достигналъ дадения му обектъ, за което донесе въ 4 ч. и 45 м. пр. пладне. Въ 5 ч. и 45 м., обаче, се получи заповѣдь отъ командира на бригадата, че обектъ на полка е гребена на Ежево Бърдо, но командирътъ на полка, по казанитѣ по-горе мотиви, не настжпи; той заповѣда бойната часть да се окопае, и да открие силенъ огънь, а 4-а дружина и Картечната рота се разположиха на прикрито.

По-късно Картечната рота зае позиция по взводно задъ двата фланга, но не откри огънь.

Поради холерата и бѣгствата отъ епидемията, 30-и полкъ имаше 3226 души налице. Полкътъ бѣ пръснатъ около Козякъ; Картечната рота бѣше при Раданя, а 3-а и 4-а роти, които не бѣха заразени отъ холера, охраняваха отъ Карбинци до Дол. Кара Орманъ. Следъ предупреждението за настжпление, дружинитѣ се събраха. Въ 9 ч. и 30 м. командирътъ на полка получи заповѣдьта за настжпление и въ 10 ч и 30 м., съ оперативна заповѣдь, организира настжплението така:

1-а дружина въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. да премине Брѣгалница въ участъка Дол. Кара Орманъ и на северъ, да настжпи къмъ височината източно отъ Серчиево, съ обектъ северозападната часть на височината, указана лично отъ командира на полка, и да държи свръзка съ 10-и полкъ, влѣво.

2-а дружина да премине вдѣсно отъ 1-а въ сжщото време, да настжпи къмъ сжщия обектъ, като държи свръзка, влѣво, съ 1-а дружина и, вдѣсно, съ 2/10-а дружина.

Полкова поддържка — 3-а дружина, задъ срѣдата, 4-а — въ отстжпъ задъ дѣсния флангъ на 2-а дружина, Картечната рота — между 3-а и 4-а дружини.

Заповѣдьта бѣше готова къмъ 11 ч. сл. пл., и бѣ предадена устно на дружиннитѣ командири.

Къмъ 1 ч. и 30 м. пр. пл. на следния день 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление зае приготвената отпопреди позиция на

500 крачки източно отъ Дол. Кара Орманъ. 30-и полкъ зае изходното си положение край Брѣгалница, и преднитѣ дружини изпратиха патрулни вериги, които прегазиха рѣката и нападнаха сръбскитѣ постове (отъ 2/4-и батальонъ). Тѣ се опитаха да се задържатъ, дадоха нѣколко изстрела и хвърлиха нѣколко ржчни бомби, но гръмкото „ура" на българскитѣ патрули ги принуди да избѣгатъ при своята застава, на гребена между Горно и Долно Трогерци. Тогава 1-а и 2-а дружини започнаха да преминаватъ р. Брѣгалница. Войницитѣ я преминаха, безъ да се събуватъ. Затруднение бѣ срещнато само на западния брѣгъ, който бѣше стръменъ, и войницитѣ трѣбваше да си помагатъ единъ на другъ. До 3 ч. и 30 м. пр. пл. премина цѣлиятъ полкъ, а следъ него — и 1/8-о с. с. артилер. отдѣление.

На обекта на 30-и полкъ — северозападната часть на Ежево Бърдо, наречена Срѣденъ Ридъ, нѣмаше нито единъ сръбски войникъ. Въ 4 ч. и 30 м. пр. пл. по телефонна заповѣдь отъ началника на Дринската дивизия I призивъ, Дринскиятъ артилерийски полкъ тръгна да заеме укрепената си позиция на Срѣдни Ридъ, безъ никакво прикритие, защото не знаеше, че предъ него нѣма пехота. 17-и полкъ тръгна отъ Варсаково въ 4 ч. и 50 м. пр. пл., за да застане задъ позицията, като дивизионенъ резервъ.

При това положение, ако 30-и полкъ не бѣ губилъ време при преминаването презъ рѣката и не бѣ настжпвалъ бавно, щѣше да достигне обекта си безъ бой. Командирътъ на бригадата забеляза бавното действие на полка и въ 3 ч. и 50 м. пр. пл. предупреди командира на полка да настжпва енергично и безспирно, за да поддържи 10-и полкъ, който е достигналъ обекта си. Командирътъ на 30-и полкъ обяснява причината за закъснението, че 2/10-а дружина не заела мѣстото си на дѣсния флангъ, и неговата дѣснофлангова дружина трѣбвало да вземе мѣрки за охрана, за което измѣнила посоката, и чакъ на разсъмване се насочила къмъ дадения й обектъ.

Докато 2-а дружина се бавѣше, бойниятъ редъ на полка настжпи, като имаше въ първа линия 1-а дружина (три роти въ бойна часть и една — въ поддържка), задъ нея — 3-а дружина, а вдѣсно и въ отстжпъ — 4-а дружина. Картечната рота, намѣсто между дветѣ дружини отъ втората линия, настжпваше задъ 3-а дружина. При приближаването къмъ Ежево Бърдо, лѣвиятъ флангъ на 1-а дружина бѣ обстрелянъ отъ дветѣ окопани тамъ

сръбски роти, и обърна фронта си срещу тѣхъ. Командирътъ на 3-а дружина насочи къмъ тѣхъ и 10-а рота.

Главнитѣ сили на сръбския 4-и полкъ I призивъ и 1-о с. с. артилер. отдѣление отъ Дринския артилерийски полкъ бѣха на бивакъ югозападно отъ Ежевъ Ридъ, до шосето, на една линия съ резерва на преднитѣ постове. Щомъ чу гърмежитѣ на Брѣгалница, командирътъ на полка изпрати една рота и една батарея да заематъ окопитѣ на седловината предъ полка влѣво, непосрѣдствено до шосето. Поради тъмнината, батареята не можеше да стреля. Къмъ 4 ч. пр. пл., когато българитѣ заеха Янково Бърдо, и отъ резерва на преднитѣ постове на Ежево Бърдо бѣ даденъ установения сигналъ, той изпрати още една рота въ окопитѣ до шосето, подкрепи ротитѣ на Ежево Бърдо съ единъ батальонъ и другъ батальонъ изпрати южно отъ шосето, за да запълни пространството между 4-и и 6-и полкове, срещу което настжпваха дѣснофланговитѣ части на 2/8-а бригада. На разсъмване и другитѣ две батареи заеха укрепенитѣ си позиции. Въ това време българитѣ се бѣха прикрили задъ височинитѣ влѣво и вдѣсно, и само едната сръбска батарея даде нѣколко изстрела по единъ български лагеръ, палаткитѣ на който се бѣлѣеха северно отъ Щипъ.

1/8-о с. с. артилер. отдѣление получи заповѣдь да не чака докато бжде построенъ мостътъ, което ще се забави, а да премине Брѣгалница въ бродъ. Отдѣлението премина рѣката веднага следъ пехотата и зае маскирана позиция задъ гребена западно отъ Дол. Кара Орманъ. Къмъ 5 ч. пр. пл., когато окопитѣ на сърбитѣ на Ежево Бърдо се виждаха добре, отдѣлението откри огънь по тѣхъ съ мѣрникъ 2400 метра. Освенъ това, обстреля дветѣ отдѣления отъ Дринския артилерийски полкъ, които по това време излизаха въ походна колона по пжтя отъ Серчиево за приготвената позиция югоизточно отъ в. 418, обстреляха съ шрапнели и 17-и полкъ, който настжпваше въ резервенъ редъ. Дветѣ сръбски роти на Ежево Бърдо, притиснати отъ превъзходни пехотни сили и обстреляни съ артилерийски огънь, развиха най-силенъ огънь, и вече изнемогваха и привършваха патронитѣ си, когато имъ пристигна напомощь единъ батальонъ. 1/30-а и 3/30-а дружини стигнаха до подножието на Ежево Бърдо, и по-натъшното имъ напредване стана трудно. Въ 5 ч. и 15 м. пр. пл. командирътъ на полка донесе:

„Дружинитѣ сж при самото подножие на височината, но бавно настжпватъ, понеже е много стръмно, и по фронта е немислимо

да се атакува. Окопитѣ на противника по цѣлия гребенъ сж силно заети. Разпоредихъ 2-а и 4-а дружини да обхванатъ лѣвия флангъ на противника. Дружината отъ 10-и полкъ, назначена за свръзка съ 7-а дивизия, се смѣси съ нашия полкъ въ центра, и сега нѣмаме свръзка съ 7-а дивизия."

2/30-а дружина настжпи, съ три роти въ бойна часть и една — въ поддържка. Задъ нея, въ отстжпъ вдѣсно, следваха 14-а и 13-а роти, а на тѣхъ въ отстжпъ — 15-а рота. 16-а рота бѣ оставена прикритие на артилерията. Дветѣ дружини настжпваха северно отъ Ежево Бърдо, презъ нивитѣ, часть отъ които не бѣха оженати. 2-а дружина се изравни съ 1-а, и откри огънь противъ окопанитѣ сърби, а 14-а рота удължи веригата й вдѣсно.

Въ това време едно отдѣление отъ Дринския артилерийски полкъ излѣзе на търсъ и прехвърли гребена на в. 418. Дринскиятъ коненъ полкъ се показа около Дол. Трогерци. По заповѣдь на командира на 4/30-а дружина, 13-а и 15-а роти обърнаха фронтъ на северъ, и съ огънь отбиваха всѣки опитъ на конницата да напредне.

2/10-а дружина, съ две роти въ първа линия и една — поддържа, настжпваше задъ 4/30-а дружина. Тя мина презъ 15/30-а рота и настигна преднитѣ роти на 2/30-а дружина, които се готвѣха да срещнатъ неприятелската конница. Командиръ̀тъ на 6/10-а рота, подпоручикъ Братановъ, видѣ, че това не е конница, а цѣлъ артилерийски полкъ, който маневрира вдѣсно и напредъ, а две батареи се отдѣлиха и на голѣмъ алюръ се устремиха да заематъ позиция задъ дветѣ височини, които бѣха обектъ на неговата рота. Той реши да ги изпревари, и съ огънь да не имъ позволи да заематъ позиция; настжпи бърже съ ротата, като увлѣче и заднитѣ два взвода отъ 14/30-а рота. Ротата бѣ изминала двеста-триста крачки, и вече наближаваше височинитѣ, когато сръбската 8-а батарея се спустна на кариеръ откъмъ гребена на в. 418; подпоручикъ Братановъ я обстреля съ 2-и и 3-и взводове, но тя успѣ да се прикрие задъ височинитѣ. Той отново настжпи бързо и зае височинитѣ, отдето откри огънь по сжщата батарея, която току-що бѣ откачила на 500 метра отъ ротата. Много войници и коне бѣха убити; всички останали коне и прислуга избѣгаха, като оставиха орждията и раклитѣ. Въ сжщото време 9-а батарея откачваше край пжтя. Той я обстреля съ 1-и взводъ; обстреляха я и 1-и взводъ отъ 5/10-а рота и единъ два взвода отъ 13/30-а рота. И отъ тази батарея много коне и войници паднаха; останалитѣ живи избѣгаха, като спасиха две орждия, които не бѣха още откачили.

Презъ всичкото време ротата бѣ обстрелвана отъ една сръбска полурота и картечници на Ежевъ Ридъ. Въпрѣки това, командиръ̀тъ на ротата извади 1-и взводъ предъ 9-а, 2-и — предъ 8-а батарея, а 3-и и 4-и взводове се окопаха на височината.

Успѣхътъ на дѣсния флангъ не можа да бжде използуванъ отъ бригадата — сърбитѣ въ окопитѣ на Ежевъ Ридъ се държеха. По голия, безъ никакви гънки и много стръменъ склонъ не можеше да се настжпва. Да бжде обхванатъ Ежевъ Ридъ откъмъ югъ, бѣше невъзможно, защото батареитѣ отъ 1-о отдѣление биха поражавали тила на 1/10-а и 4/10-а дружини.

Срещу дѣсния флангъ сърбитѣ се окопитиха. Другото отдѣление отъ Дринския артилерийски полкъ настжпи на северъ, презъ Серчиевскитѣ лозя, за да заеме позиция на една височина северно отъ пжтя за Балванъ. Когато колоната прехвърли гребена северно отъ в. 418, тя бѣ обстреляна съ далеченъ огънь отъ 7/10-а рота. Челната 4-а батарея припустна и стигна опредѣлената позиция и съ дѣснофланговото си орждие откри огънь по българската рота, която настжпваше къмъ нея. Следната батарея отстжпи въ лозята. Задната батарея зае позиция при северния край на лозята, на 600 метра отъ българската рота, и откри огънь по нея. Командиръ̀тъ на 1/8-о с. с. артилер. отдѣление веднага откри огънь по тѣхъ съ 1-а и 3-а батареи, а 2-а остави да обстрелва пехотнитѣ окопи. Тритѣ сръбски батареи насочиха огъня си противъ 1/8-о с. с. артилер. отдѣление, и се поведе артилерийски двубой, който трая, докато българската пехота настжпи отново. Тогава сръбскитѣ батареи пренесоха огъня си по нея. Българската 3-а батарея продължи да ги обстрелва, а 1-а и 2-а батареи обстрелваха сръбскитѣ пехотни окопи.

Началникъ̀тъ на Щаба на Дринската дивизия, като съгледа безредното бѣгство на прислугата отъ 3-о артилерийско отдѣление, отиде при 17-и полкъ, източно отъ Серчиево, и заповѣда да контъратакува и отнеме оставенитѣ орждия.

Дринскиятъ и Моравскиятъ конни полкове се събраха при Дол. Трогерци[1]). Двата полка изпратиха къмъ Ежевъ Ридъ и Янковъ Ридъ гжста верига отъ разезди. Дринскиятъ полкъ изпрати, подъ прикритието на единъ ескадронъ, картечницитѣ си, които заеха позиция и откриха огънь по 7/10-а рота, и по единъ взводъ отъ 13-а рота, който бѣ обърналъ фронтъ на

[1]) Конните полкове на Дринската и Моравската дивизии I призивъ бѣха събрани временно, и образуваха армейска конница.

северъ, противъ конницата. Картечницитѣ нанесоха грамадни загуби, особено на взвода, отъ който останаха здрави само петьшесть души, които се прибраха при ротата. Тази угроза отъ конницитѣ полкове привлѣче вниманието на всичкитѣ части отъ българския дѣсенъ флангъ (2/10-а, 2/30-а и 4/30-а дружини). Картечната рота, по заповѣдь на командира на полка, зае позиция, за да дочака конницата, и се възползува да остане въ това положение презъ цѣлия день, безъ да вземе участие въ боя. И 1/8-о с. с. артилер. отдѣление насочи огъня си противъ тѣхъ. 7/10-а и 15/30-а роти, подъ огъня на сръбскитѣ две батареи, успѣха да прогонятъ картечницитѣ на Дринския коненъ полкъ, и даже настжпиха следъ тѣхъ, като не имъ позволяваха да заематъ друга позиция. Така тѣ напредваха, докато не бѣха спрѣни отъ картечницитѣ на Моравския коненъ полкъ. Въ сжщото време, по заповѣдь на командира на 4/30-а дружина, 13/30-а, 14/30-а и 5/10-а роти настжпиха къмъ пленениттѣ батареи, за да подкрепятъ 6/10-а рота. Поради силния артилерийски огънь, тѣ не можаха да напреднатъ.

Сръбскиятъ 17-и полкъ настжпи съ два батальона въ първа линия и два — въ втора, за да отнеме загубенитѣ орждия. Къмъ 9 ч. пр. пл. веригитѣ излѣзоха на гребена на в. 418 и обхванаха двата фланга на 6/10-а рота, която бѣше при пленениттѣ батареи, и бѣ поражавана най-силно съ шрапнеленъ огънь. 13/30-а рота, която прояви най-голѣма настойчивость да се притече напомощь на 6-а рота, бѣ просто засипана съ шрапнели. Ротниятъ командиръ, подпоручикъ Дѣлчевъ, излѣзе раненъ отъ строя, замѣстникътъ му — подпоручикъ Стефановъ — сжщо бѣ раненъ; по-голѣмата часть отъ войннцитѣ бѣха избити и ранени. Тогава командиръть на 6-а рота, като видѣ, че не може да бжде подкрепенъ, заповѣда да изпотрошатъ мѣрницитѣ и повдигателнитѣ механизми на орждията и разпореди раненитѣ да се оттеглятъ. Следъ това заповѣда на 1-и и 2-и взводове, които бѣха предъ батареитѣ, да отстжпятъ, подъ прикритието на 3-и и 4-и взводове, а следъ това отстжпиха и последнитѣ. Отстжпиха и 13-а и 14-а роти, като се спрѣха при 15/30-а и 7/10-а роти, а следъ това отстжпиха заедно съ тѣхъ. Отстжпи и 5/10-а рота, която, заедно съ 6/10-а рота, се спрѣ чакъ при Дол. Балванъ.

Единъ батальонъ атакува 2/30-а дружина, която отстжпи въ безредие; 6-а рота съвсемъ се пръсна. 1/30-а дружина, въ подножието на Ежевъ Ридъ, бѣше въ положение, отъ което не можеше да мръдне нито напредъ, нито назадъ, и, макаръ дѣсниятъ ѝ флангъ да бѣ съвсемъ открить и да претърпѣ огромни загуби, остана на мѣстото си до вечерьта[1]). Сърбитѣ си отнеха загубенитѣ батареи, но, въпрѣки опититѣ, както на 17-и, така и на 4-и полкъ, да настжпятъ, поради силния артилерийски огънь, не успѣха.

На лѣвия флангъ на бригадата дветѣ дружини отъ 10-и полкъ така сжщо не можеха да напреднатъ — гладкиятъ и стръменъ склонъ бѣ обстрелванъ отъ сръбски куршуми.

Командиръть на 1/8-о с. с. артилер. отдѣление, подполковникъ Донковъ, къмъ 9 ч. пр. пл. изпрати ординарецъ да пита командира на 10-и полкъ кога и кжде ще атакува, за да подготви атаката съ артилерийски огънь, защото нѣколко пжти обстрелва височината предъ полка, но атака не бѣ предприета. Отговоръ, обаче, не получи. Тъй като разполагаше съ шесть батареи, командиръть на отдѣлението въ 10 ч. пр. пл. изпрати лѣвофланговата 3/8-а батарея въ разпорежданието на командира на 10-и полкъ, съ цель да го улесни за действие въ флангъ на противника и да го предизвика да настжпи. Батареята тръгна въ 10 ч. и 10 м. пр. пл., спрѣ се на 1300 м. югозападно отъ първата си позиция, а батарейниятъ командиръ се яви на командира на 10-и полкъ, и поиска заповѣдь. Последниятъ отговори, че нѣма да атакува, защото нѣма заповѣдь за това. Батарейниятъ командиръ прати за обяснение отъ командира на отдѣлението. Като не получи отговоръ, и като видѣ, че дѣсниятъ флангъ на 2/8-а бригада настжпва, той избра позиция на два клм. югозападно отъ първата позиция, на лѣвия флангъ на 10-и полкъ. Позицията бѣ дефилирана на 150 метра отъ гребена. Въ 11 ч. и 10 м. пр. пл. откри огънь по сръбскитѣ вериги и батареи на Лойзански Ридъ, на седловината край шосето и на Ежево Бърдо.

Командиръть на 1-а бригада бѣ застаналъ на височината западно отъ Кара Орманъ.

Въ 6 ч. и 10 м. пр. пл. той получи донесение отъ командира на 30-и полкъ, че не се забелязва настжпление на 7-а дивизия, че се трупатъ значителни сили срещу дѣсния флангъ, който трѣбва да бжде подкрепенъ. За да го успокои, командиръть на бригадата му съобщи, че цѣлата бригада е на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, а 3-а бригада е на моста.

[1]) Отъ 14 офицера, дружината загуби 3 убити и 5 ранени, и 350 убити и ранени войника.

Къмъ 7 ч. пр. пл. той донесе, че 10-и полкъ е достигналъ обекта си[1]), че 30-и полкъ е стигналъ до подножието на своя обектъ, и че конница заплашва дѣсния му флангъ.

Въ 7 ч. и 30 м. пр. пл. получи донесение отъ командира на 10-и полкъ, че на моста при Криводолъ има единъ батальонъ сърби и една батарея, които му прѣчатъ да настжпва съ фланга си. Командирътъ на 1/8-о с. с. артилер. отдѣление по този поводъ бѣ изпратилъ една батарея на фланга, и командирътъ на бригадата се задоволи съ тази мѣрка.

Къмъ 8 ч. пр. пл. той донесе, че на дѣсния флангъ на 30-и полкъ противникътъ групира значителни сили, и моли да му бждатъ изпратени две дружини.

Къмъ 9 ч. пр. пр. получи отъ командира на 30-и полкъ донесение:

„Положението на дѣсния флангъ е извънредно критическо. Противникътъ обхваща този флангъ. Кавалерия се хвърля въ атака, а нашитѣ я посрѣщатъ и я връщатъ. Дружинитѣ на този флангъ сж почти разбити, и отстжпватъ. Противникътъ настжпва съ придружаващи го батареи."

Тогава командирътъ на бригадата заповѣда 3/10-а дружина — бригадната поддържка — да настжпи и подкрепи 30-и полкъ.

Въ отговоръ на това разпореждане, командирътъ на 30-и полкъ донесе, че 7-а дивизия е закъснѣла, и височинитѣ, които тази дивизия трѣбваше да заеме, сега сж заети отъ противника, и че изпратената дружина е недостатъчна, и трѣбва да бждатъ изпратени значителни сили. Въ сжщото време той разгъна 3/10-а дружина на височината западно отъ Дол. Балванъ, прикри отстжплението на дѣсния флангъ и донесе за положението.

Настжплението на 2-а бригада. — Командирътъ на 2-а бригада на 16-и юний въ 3 ч. сл. пл. събра командиритѣ на полковетѣ, на артилерийското отдѣление, на пионерната полурота и на двата пеши ескадрона, показа имъ на мѣстността обектитѣ, които бригадата трѣбва да достигне, силитѣ и разположението на противника и начина, по който ще действува всѣка часть. Следъ това той оформи тѣзи свои разпореждания съ заповѣдь:

„1) 12-и полкъ — три дружини — да премине Брѣгалница по каменния мостъ при Щипъ въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. и завладѣе височината западно отъ Щипъ—Ново Село, като насочи за тази цель една часть

[1]) Това не бѣше вѣрно.

по моста на Ново Село, следъ което да атакува височината западно отъ Сушово, като насочи частитѣ си южно отъ селото.

2) 23-и полкъ — три дружини — да премине Брѣгалница въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. въ бродъ предъ своя фронтъ и атакува височинитѣ западно отъ Сушово, като насочи частитѣ си северно отъ селото; да държи свръзка съ 1-а бригада.

3) Две батареи да заематъ заблаговременно позиция на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, около първата височина на истокъ отъ Щипъ, отдето да съдействуватъ на преминаването презъ рѣката. Една батарея да бжде въ очаквателно положение, като следва задъ 12-и полкъ и веднага да заеме позиция на височината западно отъ Ново Село, следъ като височината бжде завладѣна отъ 12-и полкъ.

4) Маневрени войски: а) по една дружина отъ 12-и и 23-и полкове — въ началото дружинитѣ да следватъ полковетѣ си; следъ минаването презъ Брѣгалница, да се съсрѣдоточатъ задъ 12-и полкъ; б) полуротата пионери и двата пеши ескадрона да следватъ 12-и полкъ; следъ завладяването на височината западно отъ Щипъ, да останатъ, и се затвърдятъ на тази височина, за да пазятъ моста на Брѣгалница.

5) За наблюдение на лѣвия флангъ да се погрижи командирътъ на 12-и полкъ."

Къмъ 12 ч. и 30 м. следъ полунощь полковетѣ отъ бригадата незабелязано се съсрѣдоточиха срещу мѣстата, въ които щѣха да минатъ презъ Брѣгалница. 5-а и 6-а батареи заеха позиции източно отъ Щипъ, а 4-а — остана въ очаквателно положение, на шосето.

Командирътъ на 12-и полкъ на 16-и въ 7 ч. сл. пл. отдаде заповѣдь:

1-а и 2-а дружини съставятъ бойна часть и преминаватъ Брѣгалница не по каменния мостъ, както заповѣдва бригадниятъ командиръ, а — въ бродъ северно отъ моста, и се насочватъ: 2-а — къмъ Сушово, а 1-а — южно отъ това село; 3-а дружина — три роти — настжпва въ отстжпъ на 1-а, и, следъ като премине рѣката, завладява в. Меритѣ и остава тамъ, докато я смѣнятъ пешитѣ ескадрони, а следъ това остава бригадна поддържка; 4-а дружина да се събере задъ срѣдата на 1-а и 2-а дружини и да следва задъ тѣхъ; Картечната рота, подъ прикритието на два взвода отъ 4-а дружина, да заеме позиция при мѣстото, дето преминаватъ дружинитѣ, и, следъ като минатъ последнитѣ, да върви задъ 4-а дружина; 10-а рота да се събере при Ново Село, да премине Брѣгалница и да настжпи, като държи свръзка съ дѣсния флангъ на 1/3-а бригада.

Въ 9 ч. сл. пл. частитѣ тръгнаха отъ бивацитѣ си. Въ това време населението съобщи, че на сръбскитѣ войници били раздадени ржчни бомби, и селянитѣ отъ Ново Село избѣгали

въ Щипъ. Къмъ 12 ч. презъ нощьта дружинитѣ заеха изходното си положение, а тѣзи отъ бойната часть застанаха задъ бродоветѣ, които бѣха избрани презъ деня. Дружинитѣ отъ първата линия бѣха въ боенъ редъ, съ по три роти въ бойна часть и по една — въ поддържка. Картечната рота зае позиция срещу каменния мостъ.

Точно въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. патрулнитѣ вериги на 1-а и 2-а дружини пребродиха рѣката, а следъ тѣхъ — и дружинитѣ. Кречеталото на близката воденица заглушаваше шума отъ движението. Сръбскитѣ постове, следъ като дадоха по нѣколко изстрела, отстжпиха къмъ резерва на преднитѣ постове, на Ежево Бърдо, като оставиха съвсемъ откритъ фронта предъ дветѣ дружини. Последнитѣ заобиколиха хълма въ жгъла между дветѣ шосета, и се насочиха въ даденитѣ имъ посоки. Сръбската застава западно отъ Щипъ едва успѣ да обърне фронтъ на северъ и да открие огънь. Лѣвофланговата 4-а рота обърна къмъ заставата единъ взводъ, а дружинитѣ продължиха настжплението си почти въ тилъ на сръбското охранение.

3-а дружина, като устрои ротитѣ си оттатъкъ Брѣгалница и следъ малка почивка, настжпи по дола северно отъ шосето за Велесъ, възви дѣсното рамо напредъ, и се насочи къмъ в. Меритѣ. Сръбската застава откри огънь, хвърли десетина бомби и отстжпи.

10-а рота премина Брѣгалница южно отъ Ново Село и къмъ 3 ч. успѣ да прогони сръбскитѣ постове на югозападъ, и не имъ дàде възможность да съобщятъ на своята застава. Следъ това тритѣ роти отъ дружината продължиха настжплението си и стигнаха на височината западно отъ Щипъ, отдето изгониха и заставата.

Командирътъ на сръбския батальонъ, който охраняваше отъ Щипъ до устието на Крива Лжкавица, получи донесение по телефона за нападението на българитѣ и помисли, че нападатъ четници. Когато телефонната връзка съ заставата се прекжсна, той поиска отъ командира на полка позволение да настжпи съ резерва, за да подкрепи лѣвофланговата си рота. Командирътъ на 6-и полкъ изпрати една рота на мѣстото на резерва.

Въ 3 ч. пр. пл. резервътъ на преднитѣ постове настжпи. Едната рота остана на височината западно отъ в. Меритѣ, а другата — продължи настжплението си, докато се натъкна на 1/12-а дружина и побѣгна, като остави убитъ командира на

батальона. Другата рота, заедно съ часть отъ преднитѣ постове, се опита да се задържи, но, обходена отлѣво, отстжпи веднага на приготвената за резерва на преднитѣ постове позиция, на която бѣ стигнала вече и ротата, изпратена отъ командира на сръбския полкъ.

Щомъ получи донесение за нападението, командирътъ на сръбския 6-и полкъ се опита да влѣзе въ телефонна връзка съ Щаба на дивизията, но мѣстни жители бѣха скжсали жицата. Къмъ 4 ч. пр. пл. свръзката бѣ възстановена, и командирътъ на полка получи заповѣдь да атакува и отхвърли българитѣ оттатъкъ Брѣгалница. Като нѣмаше друго донесение за настжплението на българитѣ, той изпрати единъ батальонъ да заеме лѣвия флангъ на укрепената позиция. Когато този батальонъ наближаваше окопитѣ въ резервенъ редъ, съвсемъ неочаквано, на 100—200 крачки предъ него, изпъкна 1/12-а дружина. Българитѣ предложиха на сръбския батальонъ да се предаде. Докато се водѣха преговоритѣ, три роти се развърнаха въ боенъ редъ и откриха огънь. Въ това време 2-а и 1-а дружини сжщо откриха огънь. Пристигнаха на сръбския дѣсенъ флангъ още две роти и картечници, но тѣ не можеха да стрелятъ, защото предъ тѣхъ, на в. 342, се бѣха събрали отстжпилитѣ предни постове. 2/12-а дружина, отъ височината югозападно отъ Сушово, започна да фланкира сръбския батальонъ, който претърпѣ голѣми зàгуби, а, следъ като падна убитъ и командирътъ му, отстжпи въ безредие, и се спрѣ на линията на дветѣ планински батареи, които на разсъмване откриха бързъ огънь, и съ своята стойкость окуражиха пехотинцитѣ. Две роти сърби откриха и страниченъ огънь. Дветѣ български дружини не можеха повече да напредватъ; 2/12-а дружина започна да прехвърля частитѣ си къмъ бѝлото западно отъ Сушово.

Между сръбскитѣ 6-и и 4-и полкове нѣмаше свръзка, и Лойзанскиятъ ридъ бѣ останалъ незаетъ, което улесни настжплението на 23-и полкъ. Командирътъ на полка повика дружиннитѣ командири и на мѣстността имъ указа обекта на предстоещата атака и мѣстото на бродоветѣ за всѣка дружина; назначи въ първа линия 2-а и 3-а дружини, а 1-а и 4-а дружини и Картечната рота остави въ поддържка. Въ 12 ч. и 30 м. следъ полунощь дружинитѣ заеха изходнитѣ си мѣста срещу бродоветѣ и въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. преминаха Брѣгалница. Сръбскитѣ стражеви постове, следъ като дадоха по нѣколко изстрела, оттеглиха се къмъ резерва на преднитѣ постове, на Ежево Бърдо.

На дѣсния брѣгъ полкътъ се събра, устрои се, а следъ това настжпи, премина презъ шосето, и се насочи къмъ обекта си.

Командирътъ на сръбския 4-и полкъ бѣ изпратилъ на укрепената позиция на седловината на шосето за Велесъ една рота и една батарея, но въ тъмнината тѣ не виждаха настжпващитѣ българи, и батареята не стреляше. Къмъ 4 ч. пр. пл., когато огъньтъ влѣво и вдѣсно се засили, командирътъ на полка изпрати още една рота на позицията при шосето и насочи единъ батальонъ южно отъ шосето, за свръзка съ 6-и полкъ, и другъ батальонъ — къмъ Ежево Бърдо. Въ 5 ч. пр. пл. и другитѣ две батареи заеха своитѣ окопи. Между това, 23-и полкъ бѣше вече южно отъ шосето, закри се изъ гънкитѣ на мѣстностьта, и безнаказано се приближаваше къмъ обекта си. Чакъ тогава отъ височинитѣ югозападно отъ Сушово сърбитѣ откриха по него артилерийски и пехотенъ огънь.

Въ това време боятъ между българския 12-и и сръбския 6-и полкове бѣше въ разгара си, и патрулитѣ донесоха, че сърбитѣ бързатъ да заематъ укрепената си позиция. Тогава лѣвофланговата 3/23-а дружина, отъ бойната часть, се спустна съ най-голѣма бързина да заеме гребена на височинитѣ. 4/23-а дружина така сжщо усили бойната часть, като две роти се разгънаха влѣво и две — вдѣсно на бойния редъ на 3-а дружина.

Въ 4 ч. пр. пладне 4-а с. с. батарея премина Брѣгалница по моста, зае позиция на северозападния склонъ на в. Меритѣ и къмъ 4 ч. и 30 м. пр. пл. откри огънь по сърбитѣ, които се забелязваха по гребена западно отъ Сушово, и по дветѣ планински батареи, които вече обстрелваха, главно, 23-и полкъ. 5-а и 6-а батареи напустнаха позициитѣ си източно отъ Брѣгалница и, подъ огъня на една сръбска батарея, заеха позиция влѣво и вдѣсно отъ 4-а батарея. Командирътъ на отдѣлението разпредѣли целитѣ: 5-а — по сръбската батарея, край шосето, 4-а — северно, а 6-а — южно отъ Сушово. Когато 23-и полкъ зае височината на северозападния край на гребена Курдъ Ораси, командирътъ на сръбския 6-и полкъ не можеше да познае дали сж сърби или българи. Скоро, обаче, страничниятъ огънь на българитѣ по бойния редъ и по бивака разсѣ съмнението му. Той веднага усили бойната часть съ последния си батальонъ. Две роти сърби отъ близкия гребенъ откриха огънь противъ българитѣ, които бѣха на 600—700 крачки, и ги принудиха да залегнатъ въ маковитѣ ниви. 7/23-а рота, обаче, зае върха северно отъ гребена Курдъ Ораси и откри страниченъ огънь по сърбитѣ, отъ който

бѣ убитъ и командирътъ на сръбската картечна рота, отишелъ да избира позиция. Лѣвофланговата сръбска рота веднага избѣга, а дѣснофланговата — обърна фронтъ къмъ върха, и се опита да контъратакува, но бѣ спрѣна отъ силния огънь на 3/12-а и 4/23-а дружини и отъ Картечната рота на 23-и полкъ, която успѣ да заеме позиция съ 2-и взводъ, и въ 7 ч. откри така сжщо страниченъ огънь.

Командирътъ на сръбския 6-и полкъ се убеди, че българитѣ сж се вмъкнали между 6-и и 4-и полкове, изпрати две планински батареи на в. Богослово, а следъ това заповѣда частитѣ да отстжпятъ по ешелонно. Отстжплението бѣ извършено бързо и въ безредие. Въ половина часъ позицията бѣ изоставена, полкътъ притича презъ бивака, безъ да се спре нѣкой въ него. Следъ това отстжпиха частитѣ, които бѣха въ охранение и бѣха заели позиция предъ и вдѣсно отъ позицията. Тѣхното отстжпление българитѣ не обезпокоиха. Откриваха огънь по тѣхъ, само за да имъ попрѣчатъ да отидатъ въ напустнатия бивакъ.

Бригадата, следъ като постигна поставения ѝ обектъ, не преследва, а остана да почива и да се устрои на завладѣната позиция, защото войницитѣ презъ нощьта не бѣха спали, и бѣха изморени.

Въ ржцетѣ на българитѣ останаха 60 пленника, две картечници и бивакътъ на 6-и полкъ, непокжтнатъ, съ палаткитѣ, багажитѣ, хранитѣ, муниционитѣ и др.

Между това, още докато 2/23-а дружина наближи гребена при Старо Село, тя бѣ обстреляна странично отъ частитѣ на 4-и полкъ и отъ батареитѣ на Дринския полкъ. Командирътъ на 1/23-а дружина, която вървѣше задъ 2-а дружина, остави да отбраняватъ фланга 1-а и 3-а роти, които се движеха въ отстжпъ на дѣсния флангъ. Единъ взводъ, изпратенъ за свръзка съ 6-и полкъ, се натъкна на 2/23-а дружина, и цѣлиятъ бѣ унищоженъ. Сръбската рота отстжпи въ подножието на Лойзанския Ридъ, и оттамъ по единъ долъ се устреми да заеме в. 579. Командирътъ на 1-а дружина, обаче, насочи къмъ тази височина 2-а и 4-а роти и единъ взводъ картечници, които я атакуваха и отхвърлиха къмъ северозападния край на рида. Дветѣ роти сърби южно отъ шосето, въ равнината, така сжщо се отдръпнаха назадъ, и, заедно съ споменатитѣ по-горе две роти и съ дветѣ роти отъ 3/4-и батальонъ на шосето, образуваха новъ фронтъ право на западъ.

Командирътъ на сръбския 4-и полкъ заповѣда артилерийското отдѣление да отстжпи. Командирътъ на отдѣлението оттегли двѣтѣ батареи, а на едната, която обстрелваше успѣшно дѣсния флангъ на 23-и полкъ, заповѣда да отстжпи заедно съ пехотата. Докато българскитѣ части се устройваха следъ завладяването на обекта си, една рота сърби съ две картечници успѣ да заеме височината западно отъ Старо Село, дето завàри и една полурота, изпратена за свръзка съ 4-и полкъ. Следъ като се устроиха, българитѣ предприеха разузнаване, съ цель да настжпятъ къмъ тази височина, обаче, посрещнати съ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь и отъ батареята откъмъ шосето, тѣ се спрѣха, и поведоха огнева пушечна и картечна борба. Сърбитѣ видѣха, че българитѣ сж слаби, убедиха се, че оттеглянето на батареитѣ бѣ преждевременно, и къмъ 10 ч. и 30 м. пр. пл. едната батарея бѣ върната.

Следъ като отстжпиха сърбитѣ, по даденъ знакъ отъ 23-и полкъ, батареитѣ отъ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление пренесоха огъня си въ тила на сръбската позиция, и командирътъ на отдѣлението разпореди батареитѣ да промѣнятъ позициитѣ си. 4-а батарея, командирътъ на която (поручикъ Соларовъ) бѣ излѣзълъ по-рано да избере позиция, настжпи по пжтя за Сушово и, подъ огъня на две сръбски батареи, успѣ безнаказано да се снеме на триста крачки задъ веригата на 23-и полкъ, и веднага откри огънь по сръбската пехота. Батареята бѣ засипана съ куршуми и снаряди. Единъ снарядъ удари щита на едно орждие и уби и рани нѣколко души.

7/8-а батарея, която току-що бѣ пристигнала съ заповѣдь да подкрепи бригадата, настжпи и зае позиция южно отъ 4-а батарея и обстреля отстжпващитѣ сръбски вериги. Следъ половина часъ, обаче, по заповѣдь, се сне, и отиде въ отдѣлението си, при 1-а бригада.

6-а батарея настжпи по пжтя южно отъ Сушово. Пжтьтъ бѣше прикритъ, и батареята, необезпокоявана, зае позиция южно отъ Сушово и откри огънь по сръбската пехота на Ежево Бърдо, по батареитѣ на шосето и по артилерията и пехотата въ зоната срещу нея. 5-а батарея остана на позицията, въ разпореждане на командира на бригадата, съ задача да обстрелва мѣстностьта между Сушовскитѣ Височини и Ежево Бърдо.

Сръбскиятъ 6-и полкъ при отстжплението си се опита да се задържи на линията Криви Долъ — Тестемелци. 1/12-а дружина и мѣстни български четници, обаче, като преследваха

отстжпващитѣ сръбски охранителни части, принудиха ги да отдръпнатъ дѣсния си флангъ до Добришанци. Българитѣ настжпиха следъ тѣхъ, но скоро се спрѣха, защото се яви опасность откъмъ лѣвия флангъ.

10/12-а рота, която охраняваше лѣвия флангъ на полка, напредна по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница. Една рота отъ сръбското охранение се събра при к. 350, и настжпи къмъ Брѣгалница, навѣрно съ цель да прикрие фланга на Тимошката дивизия II призивъ. Командирътъ на 10-а рота, която въ това време бѣ стигнала къмъ устието на Лжкавица, взе това движение като настжпление въ тила на 1/12-а дружина, и се опита да премине Брѣгалница, за да прогони сръбската рота. Единъ сръбски батальонъ се разгъна при Драгоево, а една батарея откри огънь по ротата. Командирътъ на ротата поиска помощь отъ 1-а дружина, която бѣше много далечъ напредъ, и командирътъ ѝ отговори да се обърне за помощь къмъ другитѣ поблизки части, и само изпрати 3-а рота къмъ Софилари да отбие сръбската рота, ако се опита да премине Брѣгалница. Дружината съ три роти зае позиция съ фронтъ къмъ Брѣгалница.

5/11-а рота бѣше на позиция южно отъ Рибникъ. Още къмъ 7 ч. пр. пл., по заповѣдь на командира на 12-и полкъ, тя премина Брѣгалница, за да съдействува на полка. Ротата настигна 10/12-а рота, разгъна се влѣво отъ нея, и, заедно съ нея, откри огънь по настжпващитѣ сърби. По сжщитѣ сърби откри огънь и 3/6-а с. с. батарея и две орждия отъ 6/8-а с. с. батарея, които за тази цель заеха позиция на фланга. Сърбитѣ отстжпиха, и само батареята имъ продължаваше да стреля. 1/12-а дружина настжпи и въ 11 ч. пр. пл. зае позиция северозападно отъ Тестемелци, като се окопа съ фронтъ къмъ Брѣгалница, за да охранява фланга откъмъ югъ. 3-а рота бѣ оставена съ фронтъ на северъ да наблюдава долината на рѣката, която тече източно отъ Богослово. Въ това време и 2-а дружина се подаде напредъ и се приближи до тази рѣка.

И така, българитѣ къмъ 11 ч. пр. пл. заеха гребена западно отъ Тестемелци. Изтощени отъ неспане и отъ умора презъ нощьта и измжчвани отъ горещината и отъ жажда, тѣ се нуждаеха отъ продължителна почивка.

Сръбскиятъ 6-и полкъ се устрои при Добришанци. Присъединиха се и неговитѣ пръснати охранителни и други части, нѣкои отъ които бѣха избѣгали чакъ на Богослово и Овче

Поле. Планинскитѣ батареи бѣха отстжпили на Богослово, но получиха заповѣдь да се върнатъ.

Командиръ̀тъ на 2-а бригада бѣ застаналъ на височината северно отъ Рибникъ, дето бѣха маневренитѣ войски на бригадата.

Въ 8 ч. пр. пл. той донесе, че къмъ 6 ч. и 30 м. бригадата е заела височинитѣ западно отъ Сушово, и артилерията се мѣсти на неприятелската позиция.

Къмъ 10 ч. пр. пл. той забеляза една сръбска колона отъ полкъ пехота да настжпва отъ Св. Николе къмъ 1-а бригада, и веднага донесе за това въ Щаба на дивизията.

Настжплението на Моравската дивизия I призивъ. — Моравската дивизия I призивъ въ 7 ч. пр. пл. настжпи, за да подкрепи Дринската дивизия I призивъ. Лѣвата колона (два полка пехота и три батареи) — отъ Хаджи-Ахметли и Динлеръ презъ Ерджели и Мустафа Евбеси; дѣсната колона (единъ полкъ пехота и две батареи) — отъ Бехшерли за Варсаково; резервъ (единъ полкъ пехота и едно артилерийско отдѣление) — отъ Джемали по пжтя на лѣвата колона. Резервътъ, обаче, тръгна по шосето за Щипъ, и, като стигна на височината Богослово, отби се по източнитѣ склонове на този върхъ, за да поеме разбития 6-и полкъ; тамъ се събра къмъ 11 ч. пр. пладне.

Тъй като Дринската и Моравската дивизии I призивъ се размѣсиха на единъ много широкъ фронтъ, началницитѣ имъ си раздѣлиха фронта.

Дѣсната колона пристигна задъ в. 418 къмъ 9 ч. и 30 м. пр. пладне. Батареитѣ веднага откриха огънь.

И така, срещу разколебания и отбитъ дѣсенъ флангъ на 1/8-а бригада, сърбитѣ имаха седемь батальона и шесть батареи, съ които можеха да настжпятъ и да нанесатъ решителенъ ударъ не само на бригадата, но и на цѣлата 8-а дивизия. Началникътъ на Дринската дивизия, обаче, който наблюдаваше боя отъ върха западно отъ Серчиево, не посмѣ да предприеме подобно настжпление. Тамъ пристигна и командуващиятъ III армия, но и той не предприе нищо. Тази нерешителность даде възможность на 1/8-а бригада да събере и устрои отстжпилитѣ части на дѣсния флангъ.

Влизане въ действие на маневренитѣ войски. — Началникътъ на 8-а дивизия бѣше на наблюдателното си мѣсто — височината югоизточно отъ Кара Орманъ, отдето се виждаше

цѣлото бойно поле. Бригаднитѣ командири изпращаха навреме донесенията, установени въ заповѣдьта по дивизията, и той бѣше постоянно въ течение на събитията.

Въ 5 ч. и 55 м. пр. пл. той донесе на командуващия IV армия:

„Боятъ се води за завладяване височинитѣ източно отъ Серчиево и Криводолъ и височинитѣ югозападно отъ Сушово. Ние настжпваме. Тънкостьта, обаче, на бойния редъ е видима. Обектътъ в. Богослово и р. Азмакъ е твърде далечъ."

Той заповѣда на 3/8-о с. с. артилер. отдѣление, отъ маневренитѣ войски, да премине Брѣгалница презъ каменния мостъ и да заеме позиция влѣво отъ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление. Отдѣлението пристигна, когато нуждата отъ него вече бѣ преминала[1]), и само 7-а батарея излѣзе на втората артилерийска позиция, а другитѣ останаха въ очаквателно положение.

Въ 8 ч. и 35 м. пр. пл. командиръ̀тъ на 1/3-а бригада съобщи телеграфически, че по шосето отъ Криви Долъ настжпва къмъ Драгоево единъ батальонъ и една батарея, че сръбската пехота, която миналия день била около Драгоево, не се вижда, че 9-и полкъ заелъ сутриньта Лѣсковица, и се насочилъ къмъ в. Патрикъ, и че открилъ свръзка съ 2/8-а бригада.

Къмъ 9 ч. и 30 м. пр. пл. получи отъ командира на 1-а бригада донесение за критическото положение на 30-и полкъ. Той му изпрати отъ маневренитѣ войски една дружина отъ 52-и полкъ, която бригадниятъ командиръ задържà за бригадна поддържка, намѣсто 3/10-а дружина. Скоро следъ това му изпрати и другитѣ две дружини отъ 52-и полкъ, като съ едната дружина удължи фланга, а другата да употрѣби, както намѣри за добре.

3-а бригада рано сутриньта се събра на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Въ 7 ч. и 20 м. пр. пладне 52-и полкъ започна да преминава Брѣгалница по току-що построения северно отъ Кара Орманъ мостъ на козли и тръгна на северъ, край шосето. Сръбскитѣ батареи при височината 418 въ това време водѣха двубой съ 1/8-о с. с. артилер. отдѣление, което бѣше на позиция близо до моста. Тѣ забелязаха полка и насочиха огъня си противъ него; разрушиха часть отъ моста и принудиха Картечната рота да премине въ бродъ. Полкътъ, за да избѣгне поражение, вървѣше презъ високия храсталакъ край рѣката, а на открититѣ

[1]) Навѣрно началникътъ на дивизията е искалъ да засили артилерията срещу главния обектъ — в. Богослово.

мѣста прибѣгваше на групи. По този начинъ загубитѣ бѣха избѣгнати. Полкътъ се прикри край склона южно отъ Дол. Балванъ. Тукъ въ 8 ч. и 45 м. пр. пл. получи заповѣдьта да подкрепи 1-а бригада съ една дружина. Той изпрати 4-а дружина, която, следъ дълго скитане, чакъ въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. намѣри командира на бригадата западно отъ Чардаклжк[1]), дето остана въ бригадна поддържка.

Въ 9 ч. и 15 м. пр. пл. пристигна войникъ, който доложи, че батареитѣ имъ сж въ опасность, защото дѣсниятъ флангъ отстжпва. Като се увѣри въ това, командирътъ на полка изпрати 5-а и 7-а роти, които се разгънаха, и настжпиха. Въ това време той получи заповѣдь отъ командира на 1-а бригада съ едната дружина да удължи фланга, а другата да употрѣби, както намѣри за добре. Тъй като той бѣ изпратилъ 4-а дружина къмъ лѣвия флангъ и бѣ удължилъ дѣсния флангъ, задоволи се да изпрати и другитѣ две роти отъ 2-а дружина, които застанаха въ дружинна поддържка, задъ 5-а и 7-а роти. Дружината настжпи, докато стигна и откри свръзка съ 2/10-а дружина.

Между 10 ч. и 10 ч. и 30 м. пр. пл., по заповѣдь на началника на дивизията, и 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление премина Брѣгалница. Батареитѣ преминаха по моста и заеха маскирана позиция задъ склона западно отъ Дол. Балванъ, подъ огъня на сръбскитѣ батареи, които бѣха го забелязали. Отдѣлението веднага откри огънь по сръбскитѣ батареи.

Въ 11 ч. и 10 м. пр. пл. командирътъ на 52-и полкъ получи донесение, че вдѣсно отъ 2/52-а дружина нѣма български части, и че свръзка съ 8/10-а рота не е могла да бжде открита; забелязани били три ескадрона сърби. Въ сжщото време получи заповѣдь отъ командира на 1-а бригада да разгъне и дветѣ дружини, да настжпи и задържи фланга. Командирътъ на полка отговори:

„Лѣвиятъ ми флангъ е въ свръзка съ 10-и полкъ. Преднитѣ части на 10-и и 30-и полкове сж съвършено разнебитени, и се връщатъ и организиратъ въ Дол. Балванъ. По-нататъшното настжпление е невъзможно, поради това, че дѣснитѣ висоти на западъ отъ Гор. Трогерци сж въ неприятелски ржце. Предъ насъ има три батареи, които силно обстрелватъ всичкитѣ наши части. Необходимо е да се постави една батарея на височината югоизточно отъ Гор. Трогерци, отдето ще може най-успѣшно да действува. Въ дола на Дол. Трогерци забелязахме три ескадрона и три картечници."

[1]) Командирътъ на полка пише въ реляцията, че далъ заповѣдьта на 4-а дружина да тръгне въ 8 ч. и 50 м., а командирътъ на дружината — че заповѣдьта му била дадена въ 9 ч. и 30 м. пр. пладне.

Въ 9 ч. и 20 м. пр. пл. началникътъ на дивизията заповѣда на 3/8-о с. с. артилер. одѣление веднага да тръгне по шосето за Кочани и да влѣзе въ разпореждането на командира на 1-а бригада. Старшиятъ батареенъ командиръ заведе 8-а и 9-а батареи при Кара Орманъ, и командирътъ на бригадата заповѣда да заематъ позиция северно отъ 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление. Разузнаването на позициитѣ и заемането имъ стана бавно, понеже пжтьтъ се обстрелваше, и разстоянието между колитѣ бѣше голѣмо. Въ 12 ч. и 40 м. сл. пладне 8-а батарея откри огънь, а 9-а — по-късно.

Възъ основа на донесенията и личнитѣ наблюдения, началникътъ на дивизията въ 9 ч. пр. пл. донесе на командуващия армията:

„Височинитѣ западно отъ Сушово сж завладѣни отъ една наша бригада. Боятъ по височинитѣ източно отъ Сирчиево върви колебливо. Мисля, че силитѣ ми сж слаби тукъ. Моля, бригадата отъ Балканската дивизия да ми се даде."

Къмъ 10 ч. пр. пл. получи отговоръ да усили дѣсния си флангъ съ единъ полкъ отъ тази бригада. Когато, обаче, бѣ поисканъ единъ полкъ, командирътъ на 1/3-а бригада обясни, че е опасно да се оголи фронта, който прикрива бригадата. И, наистина, тъкмо въ това време началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ организираше настжпление отъ Драгоево въ флангъ на 8-а дивизия; затова бѣха взети само две дружини отъ 24-и полкъ съ една скорострелна батарея.

Когато къмъ 10 ч. пр. пл. командирътъ на 2-а бригада донесе, че сръбска колона, около полкъ, се насочва отъ Клисели (Св. Николе) къмъ 1-а бригада, началникътъ на дивизията заповѣда на командира на 2-а бригада да премѣсти една батарея съ пешитѣ ескадрони въ полето между двата гребена и, ако може да насочи единъ полкъ въ флангъ на сръбския полкъ, който настжпва къмъ 1-а бригада. Тъй като 2/8-а бригада бѣше сама ангажирана съ превъзходни сили, командирътъ ѝ се ограничи само съ това, че заповѣда на дѣснофланговата батарея, близо до която бѣха и пешитѣ ескадрони, да бие сръбския полкъ, щомъ това бжде възможно.

Като получи донесение за това, началникътъ на дивизията насочи противъ споменатата колона дветѣ дружини отъ 24-и полкъ.

Настжплението на 1/24-а и 2/24-а дружини. — 1/24-а и 2/24-а дружини, подъ началството на командира на 1-а дружина, тръгнаха отъ бивака си — четири клм. югоизточно отъ

Щипъ. Въ 12 ч. тѣ стигнаха до моста на Брѣгалница, дето получиха хлѣбъ, нахраниха се, и къмъ тѣхъ се присъедини 3/6-а с. с. батарея. Старшиятъ дружиненъ командиръ получи заповѣдь дружинитѣ да настжпятъ въ равнината между Ежевъ Ридъ и гребена западно отъ Сушово, съ цель да задържатъ сърбитѣ, и да не имъ позволяватъ да действуватъ на фланговетѣ на бригадитѣ. Дружинитѣ бѣха подчинени на командира на 2/8-а бригада.

Дветѣ дружини въ 1 ч. сл. пл. преминаха въ боенъ редъ Брѣгалница и настжпиха отъ дветѣ страни на шосето; настжплението бѣше смѣло, образцово, като на учебния плацъ. Батареята зае позиция три клм. източно отъ Брѣгалница и откри огънь тъкмо навреме, защото въ този мигъ отстжпилитѣ дрински батареи сега се върнаха, и заемаха позицията си при шосето. Две отъ орждията на една батарея на лѣвия флангъ се виждаха отъ позицията на 3/8-а с. с. батарея, която откри огънь по тѣхъ. Започна се артилерийски двубой, въ който, много навреме (въ 2 ч. и 30 м. сл. пл.), се намѣси и 3/6-а с. с. батарея, а следъ нея — 4/8-а батарея и 5/8-а, която излѣзе на позиция северозападно отъ Сушово. Отъ сръбска страна много несполучливо се намѣси още една сръбска батарея, която, следъ като бѣ спасена отъ ржцетѣ на българитѣ, поправена и попълнена, се прехвърли на позиция южно отъ Серчиево. Първитѣ ѝ снаряди, по недоразумение, паднаха въ сръбската батарея и я разколебаха, а дветѣ български батареи окончателно я разсипаха, като ѝ повредиха три орждия. Въ това време бѣ изпратенъ и единъ сръбски артилерийски взводъ отъ Криви Долъ, но, при все това, българитѣ добиха надмощие. Двубоятъ продължи до 4 ч. сл. пладне. Той даде възможность на дветѣ български дружини да напреднатъ. Като видѣха, че съ артилерийски огънь не ще могатъ да спратъ дружинитѣ, сърбитѣ се опитаха да ги отблъснатъ съ контъратака. Командиръ на 3/8-а с. с. батарея, съ помощьта на пехотата, извади едно орждие на гребена, обстреля и обърна въ бѣгство сръбската верига. Следъ това съсрѣдоточи огъня по батареитѣ, накара ги да замлъкнатъ, а часть отъ прислугата да се разбѣга. Поради това командирътъ на сръбския 4-и полкъ заповѣда на батареитѣ пакъ да отстжпятъ на позиция между Криви Долъ и в. 321. При това отстжпление дветѣ дружини отъ 24-и полкъ настжпиха смѣло напредъ, и, като влѣзоха въ обсѣга на пехотния огънь, пустнаха вериги и продължиха настжплението си съ прибѣгвания, подъ прикритието на пехотния и артилерийския огънь. 2-а дружина настжпваше отъ дветѣ страни на шосето срещу четири роти сърби, а 1-а — се насочваше въ незаетата междина межу тѣзи роти и Ежевъ Ридъ и въ обхватъ на последния.

Въ 5 ч. и 30 м. сл. пладне Картечната рота на 23-и полкъ откри огънь отъ в. 579 по сръбскитѣ роти и ги принуди да отстжпятъ. Къмъ 6 ч. сл. пл. сръбската рота, която бѣше на западния дѣлъ на Лойзански Ридъ, откри огънь надъ главитѣ на ротитѣ въ първа линия по 2/24-а дружина. По нея, както и по ротитѣ предъ нея, откри огънь 3/8-а батарея, и тѣ отстжпиха назадъ, къмъ Криводолъ. Тѣхниятъ примѣръ последваха и частитѣ, които бѣха южно отъ тѣхъ, между които бѣше и артилерийскиятъ взводъ. Така че цѣлиятъ дѣсенъ флангъ на 4-и полкъ отстжпи. Положението на сръбския дѣсенъ флангъ на Ежево Бърдо стана критическо. Подъ огъня на 3/6-а и 3/8-а батареи, притиснати отблизо отъ 1/10-а, 4/10-а и 1/24-а дружини и заплашени съ обхватъ отъ последната, сърбитѣ започнаха да отстжпватъ единично и на малки групи. Въ този мигъ, обаче, на сърбитѣ пристигна помощь.

Началникътъ на Дринската дивизия I призивъ, който управляваше боя отъ височинитѣ при Серчиево, къмъ 4 ч. — 4 ч. и 30 м. сл. пл. получи донесение за настжплението на българитѣ отъ дветѣ страни на шосето Щипъ — Велесъ. Като предположи, заедно съ командуващия армията, който бѣше тамъ, че българитѣ предприематъ решителенъ ударъ въ тази посока, той заповѣда на командира на 3-и полкъ съ единъ батальонъ и Картечната рота да запълни празднината между шосето и Ежево Бърдо, а единъ батальонъ насочи къмъ дѣсния флангъ. Батареитѣ отъ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление отъ Курдъ Ораси и 3/6-а батарея съ далечния си огънь успѣха да забавятъ движението на сърбитѣ и да ги прнудатъ да настжпватъ въ тънки стройове; обаче, тѣ бѣха закрити за главната маса на българската артилерия, и успѣха, безъ особени загуби, да стигнатъ навреме. Единиятъ батальонъ се размѣси съ съвсемъ разнебитенитѣ вече части на Ежево Бърдо. Другиятъ продължи настжплението срещу 1/24-а дружина и, заедно съ Картечната рота, откри огънь и спрѣ настжплението на дветѣ черноморски дружини. Тъкмо въ този моментъ патронитѣ на българскитѣ войници се привършиха, а поради силния огънь не можеха да се снабдятъ презъ време на боя. Поради това ротитѣ не само не можеха да напреднатъ, но и не можеха да останатъ въ положението, въ което бѣха, защото

бѣха изложени на странично поражение отъ височинитѣ на двата фланга и на огъня на картечницитѣ на сръбския 3-и полкъ, които бѣха намѣрили сгоденъ заслонъ отъ фронталния огънь, и обстрелваха косо българскитѣ стрелци, макаръ и съ най-далеченъ огънь. Освенъ това, и една сръбска батарея се премѣсти южно отъ Серчиево, и оттамъ откри огънь по дветѣ дружини. Дружинитѣ отстжпиха 100—200 крачки, за да намѣрятъ по-удобни гънки на мѣстността, и тамъ се окопаха. 3/8-а, 3/6-а и батареитѣ отъ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление съсрѣдоточиха огъня си върху сръбската батарея южно отъ Серчиево и я принудиха да замлъкне. Въ това време отстжпилиятъ дѣсенъ флангъ на сръбския 4-и полкъ се върна, и зае старитѣ си позиции, но дринскитѣ батареи не посмѣха да се върнатъ

Контъратаката на сръбскитѣ 6-и и 16-и полкове. — Когато сръбскиятъ 6-и полкъ отстжпваше въ безредие отъ Сушовскитѣ височини, тълпи отъ него бѣха избѣгали, чакъ на Богослово и Овче поле. 16-и полкъ (две и половина дружини) бѣ насоченъ по шосето за Щипъ, и, като дойде на височина на Богословецъ, получи заповѣдь да заеме югоизточнитѣ склонове на Богослово, за да приеме съвършено разбититѣ части на 6-и полкъ. Полкътъ веднага свърна на югъ, и къмъ 11 ч. се спрѣ на тѣзи височини, за да дочака 6-и полкъ, който, както се каза, се спрѣ и се устрои много по-напредъ.

Командирътъ на 6-и полкъ, щомъ узна за пристигането на 16-и полкъ, помоли командира му да отиде при него съ полка, и, съгласно заповѣдьта на началника на Дринската дивизия I призивъ, да настжпятъ заедно, за да си възвърнатъ загубенитѣ позиции. Изпратенъ бѣ само единъ батальонъ. Къмъ 5 ч. сл. пл., като се убеди, че другитѣ части отъ 16-и полкъ нѣма да дойдатъ, командирътъ на 6-и полкъ реши да контъратакува съ силитѣ, съ които разполага.

Между това, командирътъ на българския 12-и полкъ забеляза движението на сръбския 16-и полкъ отъ Кадрифакж къмъ югоизточнитѣ склонове на Богослово и раздвижването на сръбския 6-и полкъ, съ цель да настжпи. Той донесе за това и поиска помощь. Командирътъ на бригадата му обеща, но, поради затрудненията на 1-а бригада, обещанието не бѣ изпълнено. Когато сърбитѣ засилиха центра и дѣсния си флангъ, той отгатна намѣрението имъ да контъратакуватъ, предупреди дружиннитѣ командири, запълни голѣмия интервалъ между 1-а и 2-а дружини съ 13-а рота, подкрепи лѣвия флангъ съ 16-а рота

и помоли командира на 23-и полкъ да запълни интервала между 2-а дружина и 23-и полкъ, понеже отъ поддържката на 12-и полкъ бѣха останали само две и половина роти. Сърбитѣ се спустнаха въ долината предъ тѣхъ и се прикриха въ рѣчното корито отъ фронталния огънь на българитѣ. Тѣ, обаче, бѣха пакъ изложени на силенъ артилерийски и косъ картеченъ огънь отлѣво, а дѣсниятъ имъ флангъ се поражаваше съ огънь отъ мѣстнитѣ български чети, които бѣха заели позиция надъ Добришанци. Срещу тѣхъ бѣха изпратени две роти, но тѣ бездействуваха.

Сърбитѣ настжпиха срещу 2/12-а дружина, която бѣ заела дълга и неукрепена, поради скалистата почва, позиция. Залегнали задъ скалитѣ, българитѣ съ огъня си принудиха сърбитѣ да отстжпятъ въ безредие. Другитѣ части отъ 16-и полкъ пристигнаха късно на позицията, която заеха заедно съ отстжпилитѣ части.

Командирътъ на бригадата изпрати 3-а дружина на лѣвия флангъ, при 10-а рота. Тъй като сърбитѣ напираха, главно, въ центра, той изпрати заповѣдь 12-а рота да отиде при 10-а, а другитѣ — задъ центра, въ полкова поддържка. По настояване на дружиннитѣ командири, 14-а рота усили 1-а дружина, а 9-а и 13-а роти — 2-а дружина. Привечерь 9-а рота се премѣсти отъ 2-а въ 1-а дружина. На мръкване въ интервала между 12-и и 23-и полкове бѣха изпратени два взвода отъ 15-а рота, а другитѣ два взвода отъ сжщата рота прикриваха картечницитѣ. Така че въ полкова поддържка остана само 11-а рота.

Дейность на началника на дивизията. — Отъ маневренитѣ войски на дивизията началникътъ на дивизията задържа само 51-и полкъ — три дружини. Той следваше задъ 52-и полкъ, и получи заповѣдъ да премине Брѣгалница по набързо построения мостъ, и да се събере задъ височината, на която бѣха батареитѣ. Сръбскитѣ батареи, обаче, пренесоха огъня си по моста, та едва успѣ да мине, и да се прикрие задъ склона само 1-а дружина. Другитѣ две дружини останаха на лѣвия брѣгъ южно отъ Кара Орманъ. Тамъ вечерьта се върна и 1-а дружина. Полкътъ, безъ да участвува въ боя, имаше 2 убити и 25 ранени.

Въ 11 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията донесе на командуващия армията:

„Сърбитѣ обхващатъ съ значителни сили дѣсния ми флангъ съ успѣхъ. На дѣсния флагъ боятъ се водѝ колебливо. Забелязва се прииждане на все по-нови и нови подкрепления на противника. Дивизията ми е въ недостатъчни сили за достигане поставения ѝ обектъ."

Въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. той телеграфира на началника на 7-а дивизия, че боятъ на дѣсния му флангъ се колебае, и, ако е възможно, да настжпи съ часть отъ силитѣ си къмъ Кръньовци, Гор. Балванъ и Трогерци. 7-а дивизия, както се каза, не можа да удовлетвори молбата му, а пъкъ отъ Щаба на IV армия се получи отговоръ къмъ пладне, че се дава въ негово разпореждане цѣлата 1/3-а бригада. На това съобщение началникътъ на дивизията възрази, че не може да използува бригадата, защото не може да се открие фронта, който заема, и че, докато не бжде заетъ ридътъ на селата Гор. Балванъ, Гор. Трогерци и Судикъ, успѣхъ не може да се добие, а за тази цель нѣма сили; че фронтътъ на дивизията е деветь-десеть клм., и че на сърбитѣ постоянно прииждатъ подкрепления.

Въ сжщото време се получи телеграма отъ Щаба на армията, че на 8-а дивизия се дава полската артилерия на 2-а дивизия за временно използуване. Въ това време дѣсниятъ флангъ на 1-а бригада бѣ отстжпилъ, и началникътъ на дивизията въ 2 ч. сл. пл. донесе:

„В. Богослово, по своитѣ свойства, е недостжпенъ. Височинитѣ източно отъ него, надъ Сушово и Криви Долъ, сж завладѣни отъ насъ. Сега дивизията води бой отъ тѣзи височини до Долни Балванъ, при което село дѣсниятъ фланъ е отстжпилъ, и се е спрѣлъ. Сърбитѣ развиватъ сили по цѣлия фронтъ, и се стремятъ да обхванатъ дѣсния ми флангъ. За успѣха е необходимо заемането рида Гор. Балванъ, Гор. Трогерци, Судикъ, но за това сж нуждни нови части. Вижда се, че сърбитѣ развръщатъ повече отъ дивизия. Насочватъ се къмъ височинитѣ Судикъ, Трогерци, Гор. Балванъ, съ което, може би, противодействуватъ и на Рилската дивизия, артилерийскитѣ изстрели на която се виждатъ да се пръскатъ по тѣзи височини. Сръбскитѣ позиции сж добре укрепени, а мѣстностьта предъ тѣхъ — съвършено открита."

Къмъ 4 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията получи отъ началника на 7-а дивизия телеграфическа молба 8-а дивизия да заеме незаетото пространство между 7-а и 8-а дивизии, въ което сж се вмъкнали сръбски части.

Когато сръбскиятъ 16-и полкъ усили 6-и полкъ, командирътъ на 2-а бригада донесе за това и, тъй като въ маневрени войски имаше само двата пеши ескадрона, поиска подкрепление поне още две дружини. Началникътъ на дивизията, обаче, му съобщи да разчита само на собственитѣ си сили.

Къмъ 4 ч. и 30 м. сл. пл., въ отговоръ на донесението си за положението, началникътъ на дивизията получи телеграма:

„Задръжте се на заетата позиция. Усилете дѣсния си флангъ съ единъ полкъ отъ 1/3-а бригада. Сведенията, които имамъ отъ Рилската дивизия, не сж обезпокоителни. Заповѣдано ѝ е да Ви поддържа по посока в. 650 — с. Кръньовци."

Въ 5 ч. сл. пл. той заповѣда на бригаднитѣ командири да прекратятъ настжплението, да се окопаятъ и да вземамъ мѣрки противъ ненадейно нападение.

Най-после, въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., началникътъ на дивизията получи телеграма отъ началника на 7-а дивизия, че е заелъ в. 650 и че изпраща две дружини съ картечна рота и батарея отъ в. 650 къмъ Кръньовци [1]).

Настжплението на 2-а Тракийска дивизия. *Разпорежданията на началника на Тимошката дивизия II призивъ.* — Тимошката дивизия II призивъ, усилена съ една планинска и три полски батареи, бѣ получила заповѣдь да настжпи къмъ Лжкавица и, като се опира на позицията на Серка (Серта) планина между Лѣсковица и Гарванъ, да атакува лѣвия флангъ на българскитѣ войски, разположени около Щипъ. Началникътъ на дивизията формира една настжпателна и една отбранителна групи. Въ настжпателната група влизаха: 13-и полкъ и една батарея — надъ Драгоево, охраняванъ съ два батальона и една батарея, 15-и полкъ — при Хаджи Реджепли, пионерниятъ полубатальонъ съ една батарея — северно отъ Хаджи Сеидъ, полското артилерийско отдѣление, току-що пристигнало отъ Призренъ, — северно отъ Криволакъ. Отбранителната група тепърва се формираше: две роти отъ 15-и полкъ охраняваха линията Сухо Гърло (Сугърло) — Лѣсковица — Гарванъ — Скороша — Конче; една рота, единъ ескадронъ и една картечна рота — западно отъ Гарванъ, дето трѣбваше да отиде и 7-а планин. батарея отъ Селце; 14-и полкъ трѣбваше да дойде отъ Валандовския участъкъ, единиятъ батальонъ оставаше да охранява участъка на линията Баракли—Габрово—Фурка, а тритѣ батальона се бѣха събрали на ж.-п. ст. Удово, готови да тръгнатъ на 17-и за позицията Лѣсковица—Гарванъ. Поради това дѣсниятъ флангъ на настжпателната група бѣше почти незащитенъ.

[1]) На картата въ мѣрка 1:210,000, съ която си служеха въ българската армия, Кръньовци е показано южно отъ превзетата вис. Шаренковецъ, когато на мѣстностьта то е на западъ; така че помощьта бѣше въображаема.

Разпореждането на началника на 2-а Тракийска дивизия. — Началникътъ на 2-а дивизия, въ Радовишъ, на 16-и юний къмъ пладне получи заповѣдьта по армията и въ 2 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„§ 1. — Споредъ сведението отъ Щаба на армията, сърбитѣ заематъ линията отъ върха Султанъ до Злетовската рѣка, дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица, хребета на Кончевската планина, Валандово, Къзълъ Дуали, Фурка, Богданци.

Срещу фронта на повѣрената ми дивизия се намира Тимошката дивизия II призивъ, прострѣна отъ Драгоево, югозападно отъ Щипъ, до Вадандово, като имаше единъ пехотенъ полкъ (13-и) при Драгоево, единъ пехотенъ полкъ (15-и) при ж.-п. ст. Криволакъ и два пехотни полка (14-и и 20-и) въ района ж.-п. ст. Удово—Валандово.

Наши войски, по съседство, се намиратъ: вдѣсно — 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия — между Щипъ и р. Дринъ; влѣво — 3-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия — южно отъ гр. Струмица.

§ 2. — Съгласно заповѣдьта по IV отдѣлна армия № 12 отъ 15-и того, армията ще атакува неприятеля на 17-и того рано сутриньта. На частитѣ отъ повѣрената ми дивизия се възлага:

Дѣсна колона — полковникъ Серафимовъ:

9-и Пловдивски полкъ . .	4 дружини
21-и Срѣдногорски полкъ .	4 дружини
1-о и 3-о полски отдѣления отъ 3-и с. с. артилер. полкъ	6 батареи
3-о отдѣл. отъ 3-и планин. артилер. полкъ	2 батареи
Отъ 9-и полеви ескадронъ .	1 взводъ
Отъ 2-а пионер. дружина .	½ рота
Инженерниятъ паркъ и Мостовиятъ взводъ	—
Отъ Дивизионния лазаретъ.	1 отдѣление

Всичко: 8 дружини, 24 полски и 8 планински орждия, ½ рота пионери, 1 инженеренъ паркъ, 1 мостовъ взводъ и 1 отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ.

Да настжпи на 17-и того въ 3 ч. пр. пл. къмъ ж.-п. ст. Криволакъ, съ задача да овладѣе последната, и се утвърди на околнитѣ височини.

При настжплението къмъ Криволакъ да вземе мѣрки за наблюдение и разузнаване по посока на с. Драгоево; да поддържа свръзка съ 1-а бригада отъ 3-а дивизия.

Лѣва колона — полковникъ Цековъ:

27-и Чепински полкъ . . .	4 дружини
28-и Стремски полкъ . . .	4 дружини
2-о отдѣл. отъ 3-и с. с. артилер. полкъ	3 батареи
Отъ планин. артил. полкъ .	2 батареи
Отъ 2-а пионер. дружина .	½ рота

Да настжпи на 17-и того въ 3 ч. пр. пл. презъ с. Конче и овладѣе ж.-п. ст. Удово, като изпрати странично прикритие за овладяване желѣзопжтния мостъ на р. Вардаръ, при вливането на р. Луткова, на западъ отъ с. Градецъ. 3-а бригада отъ 7-а дивизия настжпва презъ с. Чепели и съдействува за овладяване на ж.-п. ст. Удово.

Отъ 9-и полеви ескадронъ .	1 взводъ
Отъ Дивизион. лазаретъ . .	1 отдѣл.

Всичко: 8 дружини, 12 полски и 8 планин. орждия, ½ рота пионери, 1 ескадронъ конница и 1 отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ.

Маневрени войски — полковникъ Митовъ:

39-и пехотенъ полкъ	3 друж.
Минно-подривно отдѣление .	1 отдѣл.
Отъ Дивизион. лазаретъ . .	1 отдѣл.

Всичко: 3 дружини, 1 минно-подривно отдѣление и 1 отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ.

Да се разположатъ около Тополница, дето оставатъ въ мое разпореждане.

§ 3. — 40-и пех. полкъ, отъ 3-а бригада, остава въ с. Габрово и въ разпореждането на командуващия армията.

§ 4. — 6-а рота отъ сборната дружина, половина ескадронъ отъ 9-и полеви подвиженъ ескадронъ, Щабътъ на Пионерната дружина и Телеграфниятъ взводъ оставатъ при Щаба на дивизията.

§ 5. — 4-а полска болница въ време на действията да се открие на мѣсто, указано отъ дивизионния лѣкарь.

§ 6. — Дивизионниятъ огнестрелъ паркъ и артилерийскитѣ паркове на планинското отдѣление — на пжтя северно отъ с. Дамианъ, което мѣсто още днесъ да заематъ.

§ 7. — Щабътъ на дивизията на 16-и и 17-и того ще нощува при Стражарницата североизточно отъ Шопури.

§ 8. — Настжплението да се започне стремително и по цѣлата линия, като бригадитѣ заематъ днесъ най-изгодно положение, и се изучатъ и рекогносцират пжтищата, позиции и др., безъ да бжде смущаванъ противникътъ, за да бжде ударътъ ненадѣенъ.

§ 9. — Началницитѣ на колонитѣ да вематъ всички мѣрки за свързката между Щаба на дивизията и бригадитѣ. Освенъ телефонната свръзка, да се устрои летеща поща, чрезъ която всѣко важно донесение да се предава и по последната.

Началницитѣ на колонитѣ задължително да вематъ съ себе си проводници отъ мѣстното население."

Съ две повѣрителни инструкции той съобщи на командира на 1-а бригада да има предвидъ, че, следъ като завладѣе Криволакъ, ще остави една-две дружини да отбраняватъ станцията, а съ другитѣ части ще бжде изпратенъ на северозападъ, за да очисти пространството между Вардара и Брѣгалница и къмъ в. Богослово, а на командира на 2-а бригада, следъ като завладѣе ж.-п. ст. Удово и моста на Вардара при вливането на р. Луткова и следъ като пристигне 3/7-а бригада и заеме тѣзи мѣста, бригадата ще се върне презъ Конче и ще се насочи за Щипъ, като мине по долината на Лжкавица презъ Шопури и излѣзе на шосето.

Настжплението на 1-а бригада. — Командирътъ на 1-а бригада, въ Брѣстъ, съ оперативна заповѣдь отъ 4 ч. сл. пл. организира настжплението така:

Дѣсна колона — 9-и полкъ (три и половина дружини), 1/3-о с. с. артилер. отдѣление, взводъ пионери, Мостовиятъ взводъ и половина отъ Инженерния паркъ — да настжпи отъ р. Лжкавица въ 3 ч. пр. пл. по пжтя Лѣсковица—Патрикъ—Криволакъ, като има за пръвъ обектъ височинитѣ около Патрикъ, а следъ това — ж.-п. ст. Криволакъ.

Лѣва колона — 21-и полкъ (три дружини), 3/3-о с. с. планин. артилер. отдѣление, взводъ пионери, половина отъ Инженерния паркъ и трима конника — да настжпи отъ р. Лжкавица въ 3 ч. пр. пл. по пжтя Брѣстъ—Берово—Пещерница—Брусникъ—Пепелище, като има за пръвъ обектъ височинитѣ западно отъ Гарванъ, а, следъ овладяването имъ, да съдействува на дѣсната колона за овладяването на ж.-п. ст. Криволакъ.

Бригадна поддържка (една дружина отъ 21-и полкъ, 3/3-о с. с. артилер. отдѣление и две отдѣления конници) въ 4 ч. пр. пр. да се съсрѣдоточи при втичането на рѣка Маденъ въ Лжкавица.

Дѣсно странично прикритие (две роти отъ 9-и полкъ и отдѣление конници) да настжпи въ 3 ч. пр. пл. отъ Лжкавица по пжтя Шупори—Сухо Гърло (Сугърло) за височината между Шехъ Оба и Сухо Гърло, дето, като стигне, да се утвърди, и да охранява фланга на дѣсната колона и разузнава, като обърне особено внимание на посоката къмъ Драгоево.

Полковетѣ да се свържатъ съ Бригадния щабъ, освенъ съ телеграфъ, и съ летеща поща; Отдѣлението отъ Дивизионния лазаретъ да се спре при Еникьой; Щабътъ на бригадата — при устието на р. Маденъ.

Веднага следъ изпращането на заповѣдьта, командирътъ на бригадата получи сведения, че при Гарванъ имало нѣколко сръбски планински батареи, затова допълнително разпореди командирътъ на 9-и полкъ да изпрати на 21-и полкъ една полска батарея, съ прикритие една рота.

9-и полкъ, съ 1/3-о с. с. артилер. отдѣление, бѣше разположенъ около Шопури. Командирътъ на полка получи заповѣдьта по бригадата на 16-и къмъ 10 ч. сл. пл. и въ 11 ч. съ оперативна заповѣдь уреди настжплението така: бойна часть — 1-а и 4-а дружини, две батареи и една телефонна станция — да настжпи въ 3 ч. пр. пл. по пжтя, указанъ отъ бригадния командиръ; батареитѣ да заематъ позиция на източния брѣгъ на Лжкавица, на мѣстото, указано лично отъ командира на полка, и да съдействуватъ на пехотата при завладяването на височинитѣ около Патрикъ; една батарея, подъ прикритието на една рота отъ 3-а дружина, да отиде да съдействува на 21-и полкъ до завладяване билото на Серка планина, следъ което да настигне отдѣлението по пжтя Лѣсковица—Патрикъ; полкова поддържка—три роти отъ 3-а дружина, две отъ 2-а дружина, Картечната рота — да настжпи следъ 1-а дружина; дѣсно странично прикритие — 7-а и 8-а роти.

Домакинскиятъ обозъ да се спре при устието на р. Маденъ.

На 17-и въ 3 ч. пр. пладне 9-и полкъ и частитѣ, придадени къмъ него, се събраха на брѣга на Лжкавица. Въ 3 ч. и 30 м. пр. пладне 1-а и 4-а дружини преминаха Лжкавица и настжпиха въ указанитѣ имъ посоки, а следъ тѣхъ — и полковата поддържка [1]). На разсъмване, следъ слаба престрелка, бойната часть достигна линията Лѣсковица — Сухо Гърло, и започна да се изкачва по склона на Серка планина. По-голѣмата часть отъ сръбскитѣ предни постове бѣха пленени, а другата часть, както и ядрото на охраняващата рота въ Лѣсковица се пръснаха, безъ да успѣятъ да запалятъ сигналната веха. Батареитѣ, подъ прикритието на 11-а рота, заеха позиция северозападно отъ Лѣсковица, за да поддържатъ съ огънь настжплението. Полковата поддържка следваше бойната часть.

Мѣстностьта около Лѣсковица бѣше покрита съ лозя и дървета, засѣти ниви и по-нататъкъ се издигаше много стръмния склонъ на Серка, обрасълъ съ едра гора, а на мѣста бѣше почти отвесни сипеи. Единственият пжть къмъ билото имаше голѣма стръмнина и бѣше непроходимъ за артилерията.

Съ голѣми трудности, къмъ 6 ч. пр. пл. пехотата стигна гребена на Серка планина западно отъ Лѣсковица, безъ да срещне противникъ. Къмъ 7 ч. пр. пл., по заповѣдь на командира на полка, дветѣ батареи настжпиха съ прикритието си, за да заематъ позиция на гребена. Пжтеката за Патрикъ, обаче, вървѣше направо презъ стръмнини и долове. Взводътъ пионери, подпомогнатъ отъ обвзетитѣ отъ патриотизъмъ мжже, жени и деца отъ Патрикъ и Лѣсковица, прокараха пжть, по който, съ голѣма мжка и съ съдействието на селянитѣ, къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пл. се изтегли бойната часть на батареитѣ.

Сръбскитѣ постове не можаха да подадатъ сигналитѣ за тревога. Въ 4 ч. и 30 м. пр. пл. началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ се научи, че българитѣ при Щипъ нападнали Дринската дивизия, и усили преднитѣ постове съ още единъ ескадронъ. Къмъ 5 ч. и 30 м. пр. пл. получи хелиографно донесение, че при Гарванъ е води бой, но не се отказа отъ

[1]) Нѣма сведение въ какъвъ редъ сж настжпвали дружинитѣ отъ бойната часть и поддържката.

първоначалната задача. Частитѣ при Драгоево се готвѣха да атакуватъ фронта Доляни — Брѣгалница. 15-и полкъ настжпи къмъ Селце, за да атакува участъка Доляни — Люботенъ. 3/13-и батальонъ, като дивизионенъ резервъ, се оттегли на височината северно отъ Хаджи Сеидъ, дето трѣбваше да пристигне артилерийското отдѣление отъ Криволакъ.

Къмъ 9 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията получи донесение за онова, което ставаше около Патрикъ и Гарванъ. Той се отказа отъ настжплението, и разпореди два батальона да заематъ позицията при Драгоево, за да прикриватъ лѣвия флангъ. Батареята отъ сжщата позиция обстрелваше 12-и полкъ, който въ това време настжпваше оттатъкъ Брѣгалница. Другитѣ две батареи заеха позиция северно отъ Хаджи Сеидъ. Дивизионниятъ резервъ, пионерниятъ полубатальонъ и една батарея отъ Криволакъ бѣха насочени къмъ гребена югозападно отъ Шехъ Оба. 15-и полкъ, съ три роти отъ охранението на 13-и полкъ, се насочи къмъ Патрикъ. Въ Селце остана само една рота. 7-а планин. батарея, намѣсто да се присъедини къмъ 15-и полкъ, тръгна къмъ гребена югозападно отъ Шехъ Оба.

На 15-и полкъ бѣ заповѣдано да отблъсне българитѣ около Патрикъ и да заплаши дѣсния флангъ на колоната, която настжпваше къмъ Криволакъ. Тази задача, обаче, не бѣше по силитѣ на полка, който въ войната съ турцитѣ не бѣ гръмналъ нито единъ патронъ.

Между това, българскиятъ 9-и полкъ зае гребена на Серка. Въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на полка донесе: Височинитѣ североизточно отъ Кара Ходжали сж окопани, но не сж заети; височината източно отъ ж.-п. ст. Криволакъ, изглежда, заета; полската артилерия ще излѣзе бавно на билото, и, за да се ускори настжплението, необходимо е да се изпратятъ планински батареи; на ж.-п. ст. Криволакъ е пристигналъ влакъ отъ Велесъ, и, навѣрно, стоваря войски.

Отъ разпита на пленницитѣ и селянитѣ бригадниятъ командиръ схвана опасността откъмъ Драгоево и още въ 6 ч. заповѣда на командира на полка да усили дѣсното странично прикритие съ две роти и две картечници. Дѣсното странично прикритие премина р. Лжкавица въ 3 ч. и 30 м. пр. пл. и настжпи. Въ Сухо Гърло имаше взводъ сръбски войници, които избѣгаха, безъ съпротива. Въ Степанци имаше двадесетина сърби, които така сжщо избѣгаха, като оставиха единъ убитъ и двама пленника. Въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. прикритието стигна на гребена югоизточно отъ Степанци, отдето изгони съ огънь нѣколко окопани сръбски войника. Командирътъ на полка заповѣда на командира на 2-а дружина съ другитѣ две роти отъ дружината и две картечници да усили страничното прикритие и, когато полкътъ достигне височината източно отъ Криволакъ, да настжпи по посока на Стражарницата и да съдействува за овладяването на станцията. Въ 8 ч. пр. пл. той заповѣда на командира на 1-а дружина съ две роти да настжпи и атакува височината североизточно отъ Криволакъ; 4-а дружина да настжпи вдѣсно отъ него, съ сжщата цель. За тѣзи разпореждания донесе на бригадния командиръ и пакъ го помоли да изпрати поне една планинска батарея, защото полската не ще може да излѣзе скоро.

Между това, командирътъ на полка получи отъ началника на страничното прикритие донесение, че наблюдава два-три неприятелски батальона, които се движатъ по шосето Криволакъ — Щипъ и се изкачватъ на височината източно отъ Драгоево. Въ сжщото време командирътъ на бригадата узна отъ селянитѣ, че пжтьтъ Патрикъ — Криволакъ не е коларски, и по него не може да мине полска артилерия, затова въ 8 ч. и 40 м. пр. пл. заповѣда на командира на 9-и полкъ да насочи по този пжть само една дружина съ две картечници, а съ другата часть отъ полка и полскитѣ батареи да настжпи отъ Патрикъ презъ Шехъ Оба за Криволакъ, като се обезпечи откъмъ Щипъ.

Заповѣдьта бѣ получена въ 9 ч. пр. пл., и командирътъ на полка разпореди: 1-а дружина, заедно съ оставенитѣ въ полкова поддържка две нейни роти и две картечници, да настжпи противъ височината североизточно отъ Криволакъ; дѣсното странично прикритие да заеме височината източно отъ Шехъ Оба, и да се укрепи, за да охранява фланга. 4-а дружина да се върне отъ пжтя къмъ Криволакъ и да се насочи къмъ Шехъ Оба, като авангардъ на полка.

Малко следъ това при полка пристигна и командирътъ на бригадата, дето остана презъ цѣлия день. Тъкмо въ това време — 9 ч. и 40 м. пр. пл. — се получи донесение отъ началника на дѣсното странично прикритие, че срещу фланга и тила му настжпватъ три батальона съ конница, че настжплението на прикритието е немислимо, и че съ разполагаемитѣ сили не може да спре настжплението на сърбитѣ. Следъ провѣрка на това донесение, оказа се, че, въпрѣки огъня, батальонитѣ настжпватъ, и къмъ тѣхъ отъ югъ се приближава планинска батарея.

Командирътъ на полка заповѣда на командира на 1-а дружина да настжпва енергично, за да завладѣе понтонния мостъ на Вардара неповреденъ, като държи тѣсна свръзка съ 21-и полкъ, който има сжщата задача, и настжпва за Криволакъ презъ Шехъ Оба. Къмъ 10 ч. и 35 м. пр. пл. пехотниятъ и картечниятъ огънь на прикритието се усили, и командирътъ на полка спрѣ настжплението на частитѣ къмъ Криволакъ и заповѣда на 4-а дружина да поддържи прикритието.

Сръбскиятъ 15-и полкъ настжпваше отъ северъ. Следъ дълго бавене на завоя при Пухче, единъ батальонъ въ боенъ редъ настжпи по гребена къмъ 2/9-а дружина, която се окопаваше съ две и половина роти и дветѣ картечници, въ първа, и една и половина роти, въ втора линия.

Пушечниятъ и картечниятъ огънь на българитѣ спрѣ този батальонъ на далечно разстояние. Вдѣсно отъ него, обаче, настжпи другъ батальонъ, по западния склонъ на Серка, въ обхватъ на 2-а дружина, и се доближи на хиляда крачки отъ нейнитѣ окопи. Три орждия излѣзоха на билото задъ дѣсния флангъ на дружината и въ 11 ч. и 10 м. пр. пл. откриха огънь, който мжчно се наблюдаваше поради пресѣчената мѣстность. Сръбскиятъ обхождащъ батальонъ бѣ спрѣнъ, но вдѣсно отъ него се насочиха още три роти отъ 13-и полкъ. 4-а дружина, която се връщаше откъмъ посоката за Криволакъ, още не бѣ пристигнала. Като получи донесение за това, командирътъ на полка удължи лѣвия флангъ на прикритието съ 10-а рота и съобщи на командира на 2-а дружина, че 4-а дружина наближава, и, щомъ пристигне тя, да действуватъ енергично, за да отхвърлятъ противника. Следъ малко той изпрати на лѣвия флангъ и 12-а рота, която до това време прикриваше батареитѣ. Въ полкова поддържка остана само 11-а рота, два взвода отъ която отидоха прикритие на батареитѣ. Поради това той донесе за положението и помоли за подкрепление.

Къмъ 1 ч. сл. пл. дветѣ батареи вече се изкачиха, но безъ резерва си. Позицията бѣше крайно неудобна, наблюденията — невъзможни, и батарейнитѣ командири намираха стрелбата безполезна. 4-а дружина още не бѣ пристигнала, а страничното прикритие бѣ силно притиснато отъ сърбитѣ. Началникътъ му донесе, че положението е критическо, и че сърбитѣ ще преминатъ на ударъ съ ножове. Командирътъ на полка предаде това донесение на командира на бригадата и поиска две роти отъ бригадната поддържка за контъратака. Командирътъ на бригадата даде две роти отъ 21-и полкъ и въ 1 ч. и 40 м. сл. пл. заповѣда на 21-и полкъ: Ако срещу него нѣма противникъ, да остави една дружина съ една планинска батарея срещу ж.-п. ст. Криволакъ, а съ другитѣ части бързо да настжпи къмъ Шехъ Оба и да действува въ флангъ и даже въ тилъ на противника, който настжпва срещу дѣсната колона; командирътъ на 9-и полкъ да повика дружината съ дветѣ картечници, която настжпва къмъ Криволакъ. Командирътъ на полка назначи за началникъ на бойната часть командира на 3-а дружина и заповѣда на 1-а дружина веднага да се върне, и да настжпи къмъ Шехъ Оба, въ флангъ на противника. Най-после, въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на бригадата донесе на началника на дивизията, че положението на 9-и полкъ е тежко и го помоли да направи постжпки за съдействие отъ 1/3-а бригада, която бездействуваше.

Въ това време сръбската 7-а планин. батарея се бѣ върнала на височината северозападно отъ Патрикъ, но положението не бѣше така критическо, както го представяше командирътъ на 2-а дружина въ донесението си и както го схващаше и командирътъ на полка. Когато командирътъ на 3-а дружина, подполковникъ Димитриевъ, пое началството на бойната часть, и се запозна съ положението, въ 2 ч. сл. пл. донесе:

„Веригитѣ на противника предъ фронта сж на около 700 крачки. Батареята му, планинска, е къмъ неговия дѣсенъ флангъ на открито. Моля, поне едно орждие да се качи на острия най-високъ върхъ, за да се сломи съпротивата на противника, който е въ съставъ три дружини, четири картечници и една планинска батарея. Моля, за да се задържи позицията съ сигурность, да ми се изпратятъ още две роти и да се побърза съ излизането на 4-а дружина на дѣсния неприятелски флангъ. Картечницитѣ сж останали безъ вода, за което моля да се изпрати едно муле съ две бурета вода."

Командирътъ на полка изпрати вода, съобщи, че две роти отъ 21-и полкъ му се изпращатъ като полкова поддържка и че орждие не може да се изкачи. При все това, по заповѣдь на командира на бригадата, 1-а батарея се зае, съ пускане орждие по орждие, да излѣзе на позиция югоизточно отъ Патрикъ. 9-а рота, която пристигна по това време, бѣ назначена за прикритие на батареята.

Къмъ 3 ч. сл. пл. пристигна и 4-а дружина и зае Патрикъ. Появяването на тази дружина сломи устрема на сърбитѣ. Началникътъ на бойната часть въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. донесе:

„Дветѣ роти отъ 21-и полкъ задържахъ задъ Острата висота, за всѣка евентуалность. Положението засега е сжщото. Изглежда, че, съ появяването на 15-а рота влѣво на бойното ни разположение, противникътъ се разколебава, и не настжпва вече. За да се премине въ настжпление, необходимо е появяването на планинска артилерия, която да парира неприятелската батарея и картечницитѣ. Противникътъ има една дружина на шосето, която почива вече два часа. Голѣма е необходимостьта да се появи наша артилерия къмъ Патрикъ. Батареята трѣбва постоянно да стреля въ тила на противника за повдигане морала на нашитѣ войници. При това всички долове сж пълни съ неприятелски войници, и, вѣроятно ще има поражения."

Това донесение бѣ предадено и на командира на бригадата; то внесе успокоение, и, както командирътъ на бригадата, така и командирътъ на полка, обърнаха внимание върху възстановяването на реда и дисциплината на фронта.

Къмъ 5 ч. сл. пл. сърбитѣ направиха последенъ опитъ да обхванатъ крайния лѣвъ флангъ. За да парира обхвата, командирътъ на 4-а дружина се принуди да разгъне и последната си рота. Въ това време пристигна 1-а дружина. Тя се събра, като полкова поддържка, при първия взводъ отъ 2-а батарея, който бѣ успѣлъ да заеме позиция западно отъ билото. 4-а рота усили 4-а дружина. Въ 5 ч. и 20 м. сл. пл. взводътъ отъ батареята откри огънь по планинската батарея и я накара да замлъкне. Следъ това взводътъ пренесе огъня си по пехотнитѣ части и по картечницитѣ и ги принуди да отслабятъ огъня си и да отстжпятъ въ безредие. Въ сжщото време на другата часть на фронта се водѣше, съ прекжсване, пушеченъ, картеченъ и рѣдъкъ артилерийски огънь.

Командирътъ на сръбския 15-и полкъ заповѣда отстжпление. Дѣснофланговитѣ батальони избѣгаха въ безредие на караула Шехъ Оба, а 7-а планин. батарея — чакъ на Орловъ Баиръ. Другитѣ три батальона и една рота отъ 15-и полкъ, следъ като се мръкна, отстжпиха въ безредие къмъ Хаджи Реджепли.

Българитѣ въ тъмнината забелязаха размѣстване на сръбскитѣ части, но отстжплението не усѣтиха, и, поради голѣмата умора, не преследваха.

Началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ дълго време не се отказваше отъ мисъльта да настжпи къмъ Щипъ и дълго време остана на позицията при Драгоево. Той очакваше 15-и полкъ, следъ като изгони българитѣ при Патрикъ, да се върне, и да настжпи въ дадената посока. Къмъ 4 ч. сл. пл. той се

убе… …е настжплението е пропаднало, реши да премине къмъ
отбр… …и заповѣда двата батальона отъ 13-и полкъ съ бата-
реят… …а отстжпятъ на височината западно отъ Драгоево, а
друг… …две батареи — още по-назадъ, при Хаджи Сеидъ.
След… …отстжплението на 15-и полкъ, въ 6 ч. сл. пл. направи
окол… …елно разпореждане за отбрана на гребена к. 420 — Акъ
Таш… …Вечерьта частитѣ отъ лѣвия флангъ и отъ центра на
дивиз… …та се разположиха: на в. Кръстъ, съ фронтъ къмъ
Кри… …Лжкавица, — петь роти отъ 13-и полкъ и 3-а Тимошка
бата… …: на в. Тиса — полурота пионери; на в. Шъркальово
(710… …по шосето, до в. 616, съ фронтъ на югоизтокъ, 15-и
поли… …безъ три роти отъ 1-и батальонъ; при Шехъ Оба, съ
фро… …къмъ Патрикъ, — два батальона отъ 13-и полкъ, три
роти… …ъ 15-и полкъ и три батареи.

…шитѣ части замръкнаха на позиция: въ бойна часть —
2-а,… … и 4-а дружини и Картечната рота, въ полкова под-
дър… … — 1-а дружина, задъ лѣвия флангъ, и две роти отъ
21-и… …олкъ, задъ срѣдата. Понеже командирътъ на бригадата
бѣ … …есълъ, че противникътъ настжпва отъ северъ по доли-
нат… …а Лжкавица, началникътъ на дивизията заповѣда 3/3-о
с. с. …тилер. отдѣление, подъ прикритието на една рота отъ
бри… …ата поддържка, да заеме очаквателна позиция при
Лѣс… …ица.

…губитѣ на сърбитѣ не сж обнародвани. Загубитѣ на бълга-
гари… …бѣха: отъ 9-и полкъ: офицери ранени 2, войници —
уби… …12, ранени 20.

…и полкъ, съ 3/3-о с. с. планин. артилер. отдѣление, бѣше
на … …акъ северно отъ Брѣстъ. Командирътъ на полка получи
лич… …инструкции и заповѣдьта за предстоещитѣ действия и,
съ … …осрѣдствено подчиненитѣ му началници, направи огледъ
на … …гностьта, посочи пжтя за настжплението и първитѣ обекти
за … …тигане. На 17-и въ 1 ч. пр. пл. полкътъ, съ придаденитѣ
към… …него части, стигна на брѣга на Лжкавица североизточно
отъ … …перово и въ 8 ч. настжпи: 1-а дружина — къмъ северо-
запа… …ата часть на Пиперово, 2-а дружина и Картечната рота —
към… …огоизточната, 3-а дружина, следъ като събра охранението,
изп… …и 11-а рота къмъ височината западно отъ Гарванъ, като
лѣв… …гранично прикритие, а съ тритѣ роти остана въ полкова
под… …жка, задъ и влѣво отъ 2-а дружина. 6/3-а и 7/3-а пла-
нин… … батареи, съ прикритие 13-а рота, настжпиха задъ 1-а

дружина. Къмъ тѣхъ се присъедини 3/3-а с. с. полска батарея. Другитѣ три роти отъ 4-а дружина отидоха при устието на р. Маденъ, като бригадна поддържка.

На разсъмване, когато бойната часть се бѣ приближила на 700—800 крачки отъ Пиперово, бѣ обстреляна съ пушеченъ и картеченъ огънь отъ резерва на сръбскитѣ предни постове, усилени съ единъ ескадронъ.

Бойната часть откри огънь и настжпи по склона на Чанакъ Тепе. Батареитѣ заеха позиция северозападно отъ Пиперово, но не откриха огънь.

Поради силния огънь на сърбитѣ и крайно пресѣчената мѣстность, настжплението ставаше много бавно. Къмъ 5 ч. и 30 м. пр. пл. преднитѣ дружини стигнаха на билото на Серка планина, но сърбитѣ се държеха въ окопитѣ си. Планинскитѣ батареи настжпиха къмъ билото. Въ 7 ч. и 30 м. първитѣ две орждия откриха огънь. Следъ нѣколко изстрела, сръбскитѣ картечници замлъкнаха; настана смущение. Дружинитѣ се възползуваха, настжпиха смѣло и обърнаха въ бѣгство сърбитѣ, които оставиха 2 картечници, 150 пушки, нѣколко коня съ патрони и 600 хлѣба.

Следъ като се устроиха, българитѣ продължиха настжплението си и въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. заеха височинитѣ при Пещерница, дето отстжпилитѣ отъ Чанакъ Тепе сърби се опитаха да ги спратъ.

Успоредно съ 21-и полкъ, настжпваше 1/9-а дружина, която зае височинитѣ северно отъ Пещерница.

Къмъ 11 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи отъ бригадния командиръ заповѣдь: Полкътъ и 1/9-а дружина да настжпятъ енергично и по-скоро да овладѣятъ неповреденъ понтонния мостъ на Вардара при Криволакъ. Той веднага настжпи, като насочи: 2-а дружина, съ Картечната рота,—къмъ Пепелище—Криволакъ; вдѣсно отъ нея — 1-а дружина, съ 7-а планин. батарея, а още по-вдѣсно — 1/9-а дружина, съ 6-а батарея; въ полкова поддържка остави 3-а дружина, задъ и влѣво отъ 2-а дружина. Къмъ 6 ч. сл. пл. бойниятъ редъ стигна на два клм. отъ Пепелище, дето бѣ посрещнатъ съ пехотенъ и артилерийски огънь.

Тъкмо въ това време командирътъ на 21-и полкъ получи отъ бригадния командиръ заповѣдьта: Ако срещу него нѣма сериозенъ противникъ, да остави една дружина съ една батарея срещу Криволакъ, а съ другитѣ части бързо да настжпи къмъ Шехъ Оба, съ цель да се яви въ флангъ и въ тилъ на противника, който

водѝ бой съ 9-и полкъ на височината между Шехъ Оба и Степанци. Въ сжщото време и 1/9-а дружина получи заповѣдь да се върне при полка си.

Командирътъ на 21-и полкъ донесе:

„Намирамъ се на шесть клм. западно отъ Криволакъ. Височинитѣ северно отъ Криволакъ сж заети съ около два батальона и артилерия, която въ този моментъ обстрелва дружината отъ 9-и полкъ. Могилата предъ моста на Вардара е заета съ една-две роти и единъ ескадронъ. Отъ това разстояние не мога да опредѣля дали има артилерия. По-нататъшното настжпление, докато не се отнематъ височинитѣ, е рисковано, още повече, че нѣмамъ никакво сведение какво става къмъ лѣвия ми флангъ и кжде се намира 2-а бригада. Мѣстностьта е силно пресѣчена, и да възвърна къмъ Шехъ Оба, едва ли бихъ стигналъ за 4 часа; независимо отъ това, ще се поставя между два огъня. Къмъ 4 ч. и 30 м. сл. пл. ще настжпя съ лѣвия флангъ къмъ дадения обектъ — Криволакъ. Полкътъ, съ 1/9-а дружина, въ този моментъ заема единъ участъкъ отъ четири клм. Сега прибирамъ една дружина въ поддържка."

Това донесение бѣ изпратено, и настжплението започна. Преднитѣ части бѣха наближили Пепелище, когато отъ югъ започна да пристига по ешелонно сръбскиятъ 14-и полкъ.

Тритѣ батальона отъ този полкъ тръгнаха отъ Удово за Пепелище по лѣвия брѣгъ на Вардара, по ешелонно, на разстояние единъ-два часа. Първиятъ ешелонъ (две роти) тръгна въ 3 ч. пр. пл., съ усиленъ походъ, въ най-голѣма горещина, измина около 35 клм. на мѣста по планинска пжтека, стигна при Пепелище, и се разгъна въ боенъ редъ на възвишението южно отъ селото тъкмо тогава, когато пристигна и българската 2-а дружина. Другитѣ две роти отъ ешелона при изхода на прохода Демиръ Капия минаха на дѣсния брѣгъ на Вардара, за да използуватъ желѣзницата. Но тъй като движението на влаковетѣ бѣ спрѣно, тѣ продължиха по обикновенъ пжть и стигнаха привечерь въ Криволакъ.

2-и ешелонъ (единъ батальонъ) пристигна къмъ 5 ч. сл. пл., и се разгъна влѣво отъ дветѣ роти, като мина презъ селото Пепелище. Въ този моментъ командирътъ на 21-и полкъ получи друга заповѣдь. Командирътъ на бригадата, още преди да получи казаното по-горе донесение, се бѣ убедилъ, че заповѣдьта му не може да се изпълни, та му изпрати повторно заповѣдь:

„Положението на 9-и полкъ затруднително; веднага по най-краткия пжть къмъ Лѣсковица изпратете една дружина съ една планинска батарея. Да се движатъ, колкото се може, по-скоро."

Какво е било положението на 21-и полкъ, показва донесението на командира на полка:

„Заповѣдахъ на 3-а дружина, съ една скорострелна батарея, да тръгне незабавно за Лѣсковица. Обаче, въ този моментъ полкътъ води бой съ два неприятелски батальона и една полска батарея, и издръпването на дружината отъ боя ще закъснѣе. Въ този моментъ издръпването е невъзможно, тъй като работата е въ най-голѣмия разгаръ за овладяване обекта — Криволакъ. Моля указание: да изпратя ли, макаръ и късно, дружината съ батарея, и какво е положението, тъй като полкътъ е много напредналъ и е силно ангажиранъ съ противника. Цельта на това настжпление е да се прекжсне циркулирането на влаковетѣ, които постоянно пренасятъ войски."

По това време 1/9-а дружина вече се бѣ оттеглила къмъ полка си, и сръбскитѣ две батареи насочиха огъня си противъ полка.

При тѣзи условия, въ най-голѣмия разгаръ на боя, командирътъ на полка се принуди да спре настжплението на частитѣ, и заповѣда на 3-а дружина, отъ която 12-а рота бѣ придадена къмъ 2-а дружина, да се оттегли и, заедно съ 6-а батарея, да замине за Лѣсковица. Спирането на настжплението окуражи сърбитѣ. Частитѣ северно отъ Криволакъ, свободни, следъ като 1/9-а дружина се оттегли, настжпиха да обхванатъ дѣсния флангъ. За да ги отбие, командирътъ на полка изпрати срещу тѣхъ петь взвода отъ 1-а дружина. Следъ това сърбитѣ запалиха посѣвитѣ и, подъ прикритието на дима, съ лодки прехвърлиха на лѣвия брѣгъ дветѣ роти отъ първия ешелонъ. Къмъ 7 ч. пристигна и третиятъ — последниятъ — ешелонъ отъ 14-и полкъ (единъ батальонъ). Отъ последната дълбока извивка на Вардара батальонътъ се упжти направо въ флангъ и въ тилъ на българитѣ.

За да отбие този обхватъ отъ югъ, командирътъ на 21-и полкъ, подполковникъ Брайковъ, изкара едно орждие на бѝлото източно отъ Пепелище, което съ огъня си накара батальона да се разгъне и да настжпва въ боенъ редъ. Въ сжщото време взе 8-а и 12-а роти, които бѣха въ поддържка, задъ фланговетѣ на 2-а дружина, и ги разгъна срещу батальона, който настжпваше отъ югъ. Въ това време слънцето залязваше задъ Серка планина, и нощьта скоро настжпи и помогна на 2-а дружина и Картечната рота да се изтеглятъ отъ крайно неудобното положение, въ което бѣха изпаднали. Сърбитѣ не преследваха. Тѣ заеха Пепелище, и се укрепиха около него.

Загубитѣ на сърбитѣ бѣха доста голѣми. Вечерьта селото Криволакъ бѣше пълно съ ранени, между които бѣха и тримата дружинни командири отъ 14-и полкъ.

Загубитѣ на българитѣ сж: 1/9-а дружина — неизвестно; 21-и полкъ — 1 офицеръ и 83 войника ранени, 10 войника убити и 14 — въ неизвестность.

Настжплението на 2-а бригада. — Командирътъ на 2-а бригада получи заповѣдьта за настжплението на 16-и юний въ 4 ч. сл. пл., а въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. съ оперативна заповѣдь организира настжплението така:

27-и полкъ, съ 5/3-а планин. батарея, да настжпи по пжтя Негреновци — Долни Липовикъ — Кюлели — ж.-п. ст. Удово, като изпрати по пжтя Баракли — Сали — ж.-п. ст. Удово една дружина, която да влѣзе въ свръзка съ 3/7-а бригада.

28-и полкъ (три дружини), съ 4/3-а планин. батарея и 2/3-о с. с. полско артилер. отдѣление, да настжпи по пжтя Трескавецъ—Конче—Градецъ — ж.-п. ст. Удово.

Дѣсно странично прикритие — една дружина отъ 28-и полкъ — да настжпи по пжтя Долна Вращица — Боровъ Долъ — Лубница — Кошарка — желѣзопжтния мостъ на Вардара.

2/3-о с. с. полско артилер. отдѣление, следъ като стане невъзможно движението по дадения пжть, подъ прикритието на две роти отъ 28-и полкъ, да следва по пжтя Д. Липовникъ — Водоча — Валандово — Удово. Отдѣлението отъ Дивизионния лазаретъ да остане при Иново.

Дѣсното странично прикритие (2/28-а дружина) тръгна отъ Горна Вращица въ 6 ч. пр. пладне. При р. Крива Лжкавица авангардната рота бѣ обстреляна съ пушеченъ огънь отъ слабитѣ сръбски постове, които, подъ натиска на патрулитѣ, отстжпиха. По-нататъкъ авангардната рота настжпваше въ боенъ редъ. При Боровъ Долъ авангардътъ бѣ обстрелянъ отъ една рота. Дружината се разгъна, и, следъ двучасовъ бой, принуди сръбската рота да отстжпи на групи. Дружината я преследва, и къмъ 7 ч. сл. пл. стигна на височината югоизточно отъ Кошарка, дето остана да нощува.

28-и полкъ, съ придадената му артилерия, тръгна отъ Горна Вращица въ 1 ч. пр. пл., като имаше 3-а дружина въ авангардъ. Спускането къмъ долината на р. Вращица въ тъмнината бѣше извънредно трудно, особено за артилерията. Челната — 5-а — полска батарея тръгна въ 1 ч. пр. пл., но се разтегна така много, че последната — 6-а — батарея можа да тръгне къмъ 4 ч. и 30 м. пр. пладне.

Следъ престрелка между челния отредъ и сръбскитѣ постове, колоната къмъ 8 ч. и 30 м. пр. пл. успѣ да се съсрѣдоточи при Трескавецъ.

Като се установи, че сърбитѣ заематъ съ слаби пехотни части проходитѣ, и че нѣма пжтища за полска артилерия, по заповѣдь на бригадния командиръ, остави полскитѣ батареи на лѣвия брѣгъ на Лжкавица, подъ прикритието само на една полурота, а планинското артилерийско отдѣление съ другитѣ части продължи настжплението си. Около една рота сърби бѣ заела позиция между Конче и Лубница. Авангардната дружина се разгъна срещу нея, а подпоручикъ Чернопѣевъ, съ 38 войника-доброволци, обхвана дѣсния ѝ флангъ[1]). Следъ единъ часъ бой, сърбитѣ отстжпиха на групи, преследвани отъ авангарда и отъ групата на подпоручикъ Чернопѣевъ. Полкътъ продължи настжплението си и вечерьта стигна въ Градецъ. Взводътъ на подпоручикъ Чернопѣевъ стигна при моста на Вардара и, усиленъ съ жители отъ селото, зае височинитѣ западно отъ моста, дето нощува.

Отъ 27-и полкъ охраняващата 1-а дружина се събра при Долни Липовикъ. Другитѣ части и 5/3-а планин. батарея се събраха въ Негреновци. Командирътъ на полка организира настжплението така:

Авангардъ — 3-а дружина — да настжпи въ 3 ч. пр. пл. по пжтя, опредѣленъ за полка; дѣсно странично прикритие — единъ взводъ — да настжпи югозападно отъ Липовикъ и да държи свръзка съ 28-и полкъ; лѣво странично прикритие — три взвода — да настжпи югоизточно отъ Липовикъ и да поддържа свръзка съ 3/7-а бригада, като при Баракли се присъедини къмъ полка; главнитѣ сили на полка да настжпятъ по пжтя Негреновци — Долни Липовикъ — Кюлели — ж.-п. ст. Удово.

Въ 3 ч. пр. пл. полкътъ тръгна отъ Негреновци и, безъ да срещне противникъ, стигна съ главнитѣ си сили на шесть клм. отъ ж.-п. ст. Удово. Преднитѣ части, около Кюлели, бѣха обстреляни съ пушеченъ и картеченъ огънь отъ укрепената позиция на височината североизточно отъ ж.-п. ст. Удово. Позицията бѣ заета отъ две роти (резервътъ на 1/4-и батальонъ) и отъ неговитѣ охранителни части, които успѣха да отстжпятъ, и придаденитѣ къмъ батальона две картечници. Командирътъ на полка

[1]) Тѣзи войници бѣха отъ 27-и и 28-и полкове, и бѣха затворени за бунтъ. Тѣ бѣха пожелали да имъ се даде възможность да се отличатъ, та по този поводъ бѣха дадени на подпоручикъ Чернопѣевъ.

подкрепи авангарда съ три роти и планинската батарея, които настжпиха откъмъ Плавуша. При първитѣ артилерийски изстрели сърбитѣ напустнаха позицията си, и се оттеглиха на дѣсния брѣгъ на Вардара. Полкътъ нощува на ж.-п. ст. Удово, съ охранение по брѣга на Вардара.

Полкътъ плени 5 офицера и около 100 войника и взе 500 денка тютюнъ, оставенъ на желѣзопжтната станция.

Щабътъ на бригадата пжтува съ 28-и полкъ.

Дейность на началника на дивизията. — Началникътъ на 2-а дивизия на 17-и юний сутриньта тръгна съ щаба си отъ Шопури, и се спрѣ при устието на р. Маденъ (Маденска) отдето наблюдава боя.

Той получи донесения отъ командира на 1-а бригада:

1) Въ 6 ч. пр. пладне: Сръбската охранителна рота въ Лѣсковица оказала слаба съпротива на 9-и полкъ, който наближава гребена на Сѣрка планина; откъмъ 21-и полкъ не се чуватъ гърмежи; по сведения отъ мѣстни жители, около Гарванъ се окопавали батареи и картечници; тамъ билъ сръбскиятъ 15-и полкъ.

2) Въ 8 ч. и 30 м. пр. пладне: 9-и полкъ стигналъ билото на Сѣрка планина, и се изкачва съ голѣма трудность артилерията; 21-и полкъ преминалъ Пиперово, и води престрелка; височинитѣ североизточно отъ Кара Ходжали сж окопани, но незаети, а при Криволакъ — заети.

3) Къмъ 9 ч. и 30 м. пр. пладне: По правия пжть Патрикъ — Криволакъ не може да мине полска артилерия, затова разпоредилъ една дружина, две картечници и полската артилерия да настжпятъ презъ Шехъ Оба, и нито едно орждие при 9-и полкъ не е изкачено на превала.

4) Въ 10 ч. и 30 м. пр. пладне: Два-три батальона стигнаха до височината източно отъ Драгоево, и свърнали на югоизтокъ и по долината на Лжкавица.

Началникътъ на дивизията разпореди: 3/3-о с. с. артилер. отдѣление, което бѣше около Лѣсковица, да заеме очаквателна позиция, и заповѣда на бригадния командиръ да провѣри донесението, и, ако излѣзе невѣрно, отдѣлението да не се мѣсти.

Въ 1 ч. и 20 м. сл. пл. началникътъ на дивизията получи донесение отъ командира на 2-а бригада, писано въ 11 ч. пр. пл., че 28-и полкъ водѝ бой за Конче, а откъмъ 27-и полкъ не се

чуватъ гърмежи, и че полската артилерия е оставилъ въ долината на Лжкавица.

Къмъ сжщото време получи донесение и отъ командира на 1-а бригада, че срещу дѣсното странично прикритие стремително настжпватъ два батальона и една картечна рота; прикритието е усилено съ две роти; една отъ дружинитѣ на 9-и полкъ, която настжпвала къмъ Криволакъ, е извикана да усили прикритието, но е много далече; извикалъ дветѣ роти, оставени да изкачватъ батареитѣ; изкачени сж само две батареи, и че по долината на Лжкавица не настжпва противникъ.

Възъ основа на полученитѣ донесения и отъ личното наблюдение, началникътъ на дивизията донесе на командуващия армията за положението на бригадитѣ и добави:

„1-а бригада досега, 1 ч. и 30 м. сл. пл., едва е успѣла да измъкне на билото две полски батареи, а, предвидъ на това, че противникътъ съ два-три батальона и артилерия отъ Драгоево е заелъ флангова позиция спрямо движението на дѣсната колона на бригадата, последната срѣща силно съпротивление въ движението си. Необходимо е, 3-а дивизия да насочи части къмъ Драгоево, за да облекчи движението на 1-а бригада."

Въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. получи отъ командира на 1/3-а бригада донесение, че два батальона и две батареи сж заели позиция при Драгоево, вънъ отъ артилерийски изстрелъ, а въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. — отъ своята 1-а бригада, че срещу 9-и полкъ действува повече отъ полкъ пехота съ четири картечници и една планинска батарея. Това донесение той веднага предаде на командуващия армията, като добави, че положението на полка е затруднително, защото за полската артилерия нѣма позиция, та затова моли най-настоятелно части отъ 1/3-а бригада да настжпятъ въ посока Драгоево — Пуще.

Подъ впечатление на тѣзи донесения, той реши временно да се откаже отъ нападението на Криволакъ, и да мине въ отбрана. Затова заповѣда на командира на 1-а бригада да въведе въ боя и маневренитѣ си войски, да притегли по-скоро части отъ 21-и полкъ, поне съ една планинска батарея; ако ли този полкъ нѣма значителни сили насреща си, да остави една дружина и една батарея и всичко отъ 21-и и 9-и полкове да насочи къмъ Шехъ Оба и Пуще. Всичката полска артилерия, която не може да употрѣби, да изпрати въ долината на Лжкавица, за да бжде изпратена въ 8-а дивизия.

Къмъ 6 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията получи известие, че е заповѣдано на 1/3-а бригада да настжпи съ единъ полкъ къмъ Драгоево. Той съобщи на командира на 1/3-а бригада, че положението на 1/2-а бригада е затруднено, и че е необходимо бързо и непрекжснато настжпление по пжтя Драгоево — Шехъ Оба за действие въ флангъ и въ тилъ на противника: „Съдействувайте и презъ нощьта, защото сж възможни и нощни действия отъ противника".

* * *

И така, 2/2-а бригада постигна поставенитѣ ѝ обекти — тя прекжсна връзката между гръцката и сръбската армии. 1/2-а бригада и тритѣ полка отъ Тимошката дивизия взаимно парализираха своитѣ настжпателни действия. Началникътъ на Тимошката дивизия се отказа отъ настжплението окончателно, а командиръ̀тъ на 1/2-а бригада само отложи настжплението за следния день. Криволакъ щѣше да бжде взетъ, ако не бѣ смущаванъ 21-и полкъ съ заповѣди да изпраща подкрепление на 9-и полкъ. Тритѣ дружини отъ 9-и полкъ и дружината отъ 21-и полкъ бѣха предостатъчни да отбиятъ сръбския 15-и полкъ, както го и отбиха, и нѣмаше нужда да извикватъ другитѣ насочени къмъ Криволакъ части. Тревожнитѣ донесения на командира на 2/9-а дружина, неориентираностьта на командира на полка и на командира на бригадата, които не ржководѣха лично дружинитѣ си въ боя, подведоха началника на дивизията да отложи атаката на Криволакъ.

Маневренитѣ войски на дивизията. — 39-и полкъ, съ Щаба на 3-а бригада, тръгна отъ Калугерица и въ 10 ч. пр. пл. стигна въ Тополица. Тукъ къмъ бригадата се присъедини и Минноподривното отдѣление. По заповѣдь отъ началника на дивизията, въ 4 ч. сл. пл. полкътъ тръгна за устието на р. Маденъ. Насрѣдъ пжтя, обаче, полкътъ получи заповѣдь отъ командуващия армията, предадена чрезъ началника на дивизията: да свърне по пжтя за Щипъ, да стигне въ Доляни, дето да остане въ разпореждане на командуващия армията. Полкътъ, воденъ отъ командира на бригадата, свърна къмъ Щипъ и нощува при Стражарницата.

Полската артилерия. — Следъ като получи донесение отъ командира на 2-а бригада, че, поради непроходимостьта на пжтищата, е оставилъ 2/3-о с. с. артилер. отдѣление въ долината на

Лжкавица, и отъ командира на 1-а бригада, че, по сжщата причина, не може да използува батареитѣ отъ 3/3-о с. с. артилер. отдѣление, началникътъ на дивизията донесе за това въ Щаба на армията и получи заповѣдь да предаде полската си артилерия на 8-а дивизия. Тогава той заповѣда на 2/3-о и 3/3-о с. с. артилерийски отдѣления да заминатъ за Щипъ и да влѣзатъ въ разпореждането на началника на 8-а дивизия.

Настжплението на 3/7-а бригада. Заповѣдьта на командуващия армията се получи въ Щаба на бригадата на 16-и въ 5 ч. и 30 м. сл. пладне. Командиръть на бригадата заповѣда: 49-и полкъ да остави една полурота да охранява участъка Требично — Водоче, и да се събере въ Попчево, а дветѣ планински орждия — въ Костурино.

Въ 6 ч. сл. пл., съ оперативна заповѣдь, той организира настжплението така:

Дѣсна колона — 3/49-а дружина — по пжтя Блата — Баракли — Аразли — ж.-п. ст. Удово.

Срѣдна колона — 50-и полкъ, безъ една дружина и съ три планински орждия, — по пжтя Чепели — Терзели — ж.-п. ст. Удово.

Лѣва колона — 1/49-а и 1/50-а дружини и едно орждие — по пжтя Костурино — Раброво — ж.-п. ст. Удово.

Резервъ — две дружини и четири картечници — да се събере въ 4 ч. пр. пл. при кантона на р. Траканя.

Колонитѣ да тръгнатъ въ 3 ч. пр. пл. и да атакуватъ най-енергично противника тамъ, дето го срещнатъ.

Дѣсната колона, безъ да срещне противникъ, стигна на височинитѣ източно отъ ж.-п. ст. Удово, и се разгъна на лѣвия флангъ на 27-и полкъ. Докато ставаше това, сърбитѣ избѣгаха.

Срѣдната колона тръгна още въ 11 ч. сл. пл. на 16-и отъ Костурино за Чепели, дето стигна въ 4 ч. пр. пл. на 17-и юний. Тукъ колоната зае позиция и направи разузнаване, отъ което се видѣ, че сърбитѣ заематъ съ рѣдки постове гребена на Благуша планина и съ една застава — височината южно отъ Чепели. Командиръть на 50-и полкъ престрои колоната въ боенъ редъ и настжпи, но още при първитѣ артилерийски изстрели сръбската застава напустна височината и отстжпи. Колоната настжпи презъ Плавушъ и стигна на ж.-п. ст. Удово, скоро следъ като бѣ заета отъ 27-и полкъ.

Лѣвата колона се раздѣли: една дружина, съ орждието, настжпи по гребена край Злешово, а другата — по-наизтокъ. Освенъ една застава, окопана на височината между Злешово

и Раброво, колоната другъ противникъ не срещна, и вечерьта стигна на ж.-п. ст. Удово.

Бригадата не претърпѣ никакви загуби, а плени 50 сърби.

Резервътъ настжпи по пжтя на срѣдната колона, и се разположи на бивакъ при ж.-п. ст. Удово.

Щабътъ на бригадата нощува въ Калково.

Дейность на армейскитѣ маневрени войски. *1/3-а бригада.* — Командиръть на бригадата получи заповѣдьта по армията на 16-и юний въ 4 ч. пр. пладне. Съ оперативна заповѣдь той съобщи на частитѣ общото положение, задачитѣ на съседнитѣ части и на бригадата и заповѣда частитѣ отъ бригадата да заематъ по-съсрѣдоточено положение: 24-и полкъ да се премѣсти напредъ, поблизо до пжтя Радовишъ — Щипъ, а 11-и полкъ, който, заедно съ 1/6-о с. с. артилер. отдѣление, заемаше укрепената позиция отъ Ново Село, при Щипъ, до Люботенъ, включително, да се прибере къмъ дѣсния си флангъ: 1-а дружина до пжтя Щипъ — Радовишъ, на четири клм. отъ града; 3-а дружина, като оставя единъ взводъ за свръзка съ 2-а дивизия, на височината източно отъ Люботенъ, да се прибере на дѣсния флангъ на позицията си. Щомъ се мръкна, частитѣ заеха указанитѣ имъ мѣста.

Командиръть на 12-и полкъ бѣ съобщилъ за настжплението си на командира на 11-и полкъ и го бѣ помолилъ за съдействие. Поради това последниятъ бѣ заповѣдалъ на 5-а рота, позицията на която бѣше въ съседство съ 12-и полкъ, да се събере на дѣсния си флангъ, така щото да бжде въ положение да подпомогне съ огъня си атаката. Ротата, както се каза при описване действията на 8-а дивизия, помогна енергично на 12-и полкъ, и чакъ привечерь бѣ извикана да се върне въ полка.

Презъ деня командиръть на бригадата и по-долнитѣ началници забелязаха настжплението и отстжплението на нападателната група отъ Тимошката дивизия при Драгоево, и донасяха за всичко, както на командуващия армията, така и на съседнитѣ части.

Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. въ подкрепа на 8-а дивизия бѣха изпратени 1/24-а и 2/24-а дружини съ 3/6-а батарея, а въ 1 ч. и 30 м. сл. пл., когато цѣлата бригада бѣ подчинена на началника на 8-а дивизия, изпратена бѣ въ сжщата дивизия и другата часть отъ 24-и полкъ.

11-и полкъ остана на укрепената си позиция до 6 ч. сл. пл., когато, по настояване отъ началницитѣ на 2-а и 8-а дивизии, на командира на бригадата бѣ заповѣдано отъ командуващия армията да настжпи веднага съ единъ полкъ въ посока на Драгоево, и, следъ като отблъсне сърбитѣ оттамъ, да настжпи къмъ Софилари. Въ 7 ч. сл. пл. получи допълнително заповѣдь да атакува противника при Драгоево още тази нощь.

Командиръть на бригадата заповѣда на командира на полка да изпрати батареитѣ, подъ прикритието на две роти, по шосето презъ Щипъ, и да се спратъ при Рибникъ, а той, съ полка, да настжпи къмъ Драгоево. Командиръть на полка веднага направи разпореждания, но полкъть се събра чакъ къмъ 2 ч. и 30 м. следъ полунощь. Командиръть на полка обяснява това закъснение съ голѣмината на позицията, силнопресѣчената мѣстность и тъмнината, обаче, като се вземе предвидъ, че позицията не е повече отъ осемь клм., и че Доляни е предъ срѣдата на позицията, необяснимо е какъ крайнитѣ дружини сж изминали четири-петь клм. за толкова много време.

5-и коненъ полкъ. — Отъ двата ескадрона на 5-и коненъ полкъ, изпратени да събиратъ пръснатитѣ войници отъ 40-и полкъ, единиятъ се бѣ върналъ; така че на 16-и юний вечерьта въ Радовишъ имаше два ескадрона отъ този полкъ. На 17-и се чуха топовни гърмежи, а полкъть още не бѣ получилъ никаква заповѣдь. Командиръть на полка донесе за това и въ 9 ч. пр. пл. получи отъ командуващия армията заповѣдь полкъть да замине за Шопури и да влѣзе въ разпореждането на началника на 2-а дивизия. Полкъть тръгна и въ 2 ч. сл. пл. стигна въ казаното село. Тукъ получи заповѣдь да наблюдава долината на р. Лжкавица, да охранява дѣсния флангъ на 2-а дивизия и да разузнава къмъ Драгоево. Полкъть настжпи презъ Балталия за Доляни, отдето изпрати разезди. Сведенията отъ разездитѣ даваха да се разбере, че отъ тази страна сърбитѣ не предприематъ нищо, обаче, поради това, че ядрото на полка не премина р. Лжкавица, не можа да се узнае истинското разположение на сърбитѣ при Драгоево. Вечерьта полкъть се оттегли въ Балталия.

40-и полкъ бѣше на бивака при Габрово (Струмишко). Въ 2 ч. сл. пл.; по заповѣдь отъ командуващия армията, тръгна по пжтя Банско — Струмица и въ 9 ч. и 30 м. сл. пл. стигна при Градушоръ, дето нощува.

За *7-и опълченски полкъ* нѣма никакви сведения; навѣрно е останалъ на мѣстото си.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ армията още на 16-и юний вечерьта получи следната допълнителна директива:

„Вземете най-сигурни мѣрки сръбскитѣ войски, заемащи пжтя Валандово — Струмица, да бждатъ тази нощь прогонени, и ж.-п. станция Удово завладѣна. Всичко това да се извърши по начинъ най-енергиченъ и сигуренъ. Навсѣкжде ударитѣ Ви да бждатъ ожесточени, за да произведатъ въ неприятелския лагеръ потресаещо впечатление. За горнитѣ Ваши мѣроприятия съобщете и на командуващия II армия."

Тъй като разпорежданията бѣха направени въ този духъ, и вече се изпълняваха, командуващиятъ армията не направи нови, които, при това, щѣха да бждатъ получени късно.

Сжщата вечерь получи телеграфно донесение отъ 2-а дивизия, че полската артилерия на 2-а бригада не ще може да мине презъ планината Градецъ, и че пжтищата и предъ 1-а бригада сж труднопроходими за полска артилерия.

На 17-и въ 6 ч. и 45 м. пр. пл. получи телеграмата отъ началника на 8-а дивизия, че се води бой за височинитѣ южно и западно отъ Сушово, че тънкостьта на бойния редъ е видима, и че обектитѣ р. Азмакъ и в. Богослово сж твърде далече.

Навѣрно подъ влиянието на това донесение, той разпореди 40-и полкъ да остави болнитѣ, да замине отъ Габрово презъ Селдурци и да стигне северно отъ Шопури, а 5-и коненъ полкъ да замине за Шопури и да влѣзе въ разпореждането на началника на 2-а дивизия.

Въ 10 ч. пр. пл. получи донесение и отъ 2-а дивизия, че въ 8 ч. пр. пладне 1-а бригада е стигнала гребена на Серка планина, и продължава настжплението си въ две колони; отъ 2-а бригада нѣма сведения; къмъ 6 ч. сл. пл. се чули нѣколко изстрела.

Въ сжщото време отъ 8-а дивизия се получи донесение, че височинитѣ западно отъ Сушово сж завладѣни, че боятъ за височинитѣ източно отъ Серчиево върви колебливо, че силитѣ му сж слаби, и моли да му бжде подчинена 1/3-а бригада. Командуващиятъ армията веднага заповѣда да му бжде даденъ единъ полкъ съ батарея отъ тази бригада. Обаче, следъ като въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. получи ново донесение отъ сжщата дивизия, че сърбитѣ обхващатъ дѣсния флангъ, че тѣ постоянно се

засилватъ, заповѣда цѣлата 1/3-а бригада и полската артилерия отъ 2-а дивизия да бѫдатъ придадени къмъ 8-а дивизия. На това началникътъ на дивизията отговори, че не може да използува бригадата, за да не оголи фронта южно отъ Брѣгалница.

Следъ пладне се получиха успокоителни донесения отъ лѣвия флангъ: отъ 3/7-а бригада въ 1 ч. и 20 м. сл. пл., че въ 9 ч. пр. пл. овладѣли гребена на Благуша, и че настжпва стремително къмъ ж.-п. ст. Удово; отъ началника на 2-а дивизия въ 3 ч. и 25 м. сл. пл., че 28-и полкъ водѝ бой срещу слаби части при Конче, и че 27-и полкъ напредва безпрепятствено; за положението на 1-а бригада, преди да бѫде атакувана отъ сръбския 15-и полкъ.

Въ сѫщото време получи донесението отъ 8-а дивизия, че дѣсниятъ флангъ е отстжпилъ при Дол. Балванъ, че за успѣха е необходимо да бѫдатъ заети височинитѣ при Трогерци.

Тъй като 40-и полкъ бѣше далечъ отъ бойното поле, за да помогне на 8-а дивизия, той заповѣда на началника на 2-а дивизия да изпрати 5-и коненъ полкъ да разузнава между Лжкавица, Брѣгалница и Вардара, между 2-а и 8-а дивизии, и да заповѣда на 39-и полкъ да тръгне на 18-и въ 3 ч. пр. пл. за Щипъ и да стигне Доляне, дето да остане въ разпореждането на командуващия армията[1]). Следъ това, въ 3 ч. и 35 м. сл. пл., заповѣда на началника на 8-а дивизия да се задържи на позицията и да усили дѣсния си флангъ съ единъ полкъ отъ 1/3-а бригада; съобщи му, че сведенията отъ 7-а дивизия не сѫ обезпокоителни, и че е заповѣдалъ да го поддържи по посока Шаренковецъ — Креньовци. Началникътъ на 7-а дивизия, обаче, донесе, че не може да помогне, защото не разполага съ маневрени войски, а полкътъ отъ 1/3-а бригада вече бѣ взетъ отъ началника на 8-а дивизия. Докато командуващиятъ армията се грижеше да подкрепи 8-а дивизия, началникътъ на тази дивизия разполагаше съ цѣлъ пехотенъ полкъ, който не бѣ въведенъ въ боя. Най-после, командуващиятъ армията реши да насочи 2-а дивизия къмъ дѣсния флангъ на сърбитѣ, които сѫ срещу 8-а дивизия. За тази цель той въ 3 ч. и 55 м. сл. пл. телеграфира на началника на 2-а дивизия:

„Оставете части за заслонъ срещу Криволакъ, а другитѣ части насочете къмъ Драгоево."

[1]) 5-и коненъ полкъ не премина р. Лжкавица, и не произведе и онова малко въздействие, което се очакваше отъ него.

Въ 4 ч. и 30 м. сл. пл., обаче, той телеграфира:

Лѣвата колона на 1/2-а бригада (21-и полкъ) да продължи настжплението си къмъ ж.-п. ст. Криволакъ, и, като стигне тамъ, ако нѣма значителенъ противникъ, да се насочи къмъ Шехъ Оба и Пуще.

Съ тѣзи разпореждания командуващиятъ армията целѣше да помогне на 8-а дивизия. 2-а дивизия, обаче, трѣбваше да се грижи за собственото си осигуряване. Така, въ това време той получи отъ началника на 2-а дивизия донесение, че срещу дѣсния флангъ на 9-и полкъ настжпватъ повече отъ единъ полкъ сърби съ планинска батарея, че положението на полка, безъ планинска артилерия, е затруднено, затова моли най-настоятелно 1/3-а бригада да настжпи по посока Драгоево — Пуще.

Той веднага телеграфира на командира на 1/3-а бригада да настжпи съ единъ полкъ по посока на Драгоево и да атакува още сѫщата нощь. Следъ това, като видѣ, че 2-а дивизия не може да окаже никакво съдействие на 8-а дивизия, въ 5 ч. сл. пл. телеграфира въ Щаба на действуващата армия:

„Моля да се даде въ мое разпореждане 6-а Бдинска дивизия, понеже противникътъ насочва превъзходни сили срещу 8-а дивизия. 2-а дивизия е заета съ очистване мѣстността между Щипъ и Струмица, тъй че отъ нея не мога да отдѣля части за подкрепление."

Въ 6 ч. и 35 м. сл. пл. се получи благоприятенъ отговоръ, и той телеграфира на началника на 6-а дивизия, въ Струмица, да тръгне веднага за Щипъ, съ смѣтка да бѫде тамъ на 19-и юний.

Най-после, следъ толкова неблагоприятни известия, въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. пристигна и едно благоприятно. Началникътъ на 7-а дивизия донесе, че 22-и и 14-и полкове въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., съ ударъ съ ножове, сѫ заели в. 650, и че за поддържка на 8-а дивизия изпраща по посока на Креньовци две дружини, една картечна рота и една батарея[1]).

Командуващиятъ армията изрази радостьта си съ особенъ телеграфически поздравъ до двата полка. И, като имаше предвидъ бунтуването на 22-и Тракийски полкъ, въ поздрава добави: „Тракийци възстановиха славата, съ която се бѣха покрили въ боя при Булаиръ".

Въ 7 ч. и 55 м. сл. пл. получи следното донесение отъ началника на Македоно-одринското опълчение:

[1]) На съответното мѣсто е казано, че, благодарение невѣрностьта на картата, посоката, въ която се изпраща подкреплението, съвсемъ не бѣше къмъ 8-а дивизия.

„Поради късното получаване на заповѣдьта по армията и пресѣчената мѣстность, настжплението вървѣ бавно. Въ този моментъ — 2 ч. и 45 м. сл. пл. — срещу в. Чаталъ Чешме действуватъ седемь наши дружини на два клм. северно отъ Емирица, вдѣсно върха Китка, включително, действуватъ петь дружини. Срещу лѣвата колона действува сръбскиятъ 3-и пех. полкъ, отъ Моравската дивизия II призивъ. Този полкъ е смѣнилъ вчера по обѣдъ 7-и полкъ, който, по думитѣ на пленницитѣ, заминалъ веднага за Зайчарь. . . .“

Отъ командира на 2/4-а бригада получи донесение въ 5 ч. сл. пл., че завладѣлъ височината между Старо и Нови Неокъзи, и че отъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. води бой за височината западно отъ Злетово, която е почти непристжпна. Сръбскитѣ сили не сж голѣми и нѣматъ артилерия, но непристжпнитѣ мѣста ги правятъ силни.

Въ 9 ч. сл. пл. командуващиятъ армията изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение за действията на частитѣ презъ деня.

Следъ това той получи директивата за следния день и отдаде заповѣдь за продължение на действията.

Презъ нощьта получи и следнитѣ донесения, които не предизвикаха никакви измѣнения въ направенитѣ разпореждания:

Отъ началника на 7-а дивизия въ 11 ч. и 40 м. сл. пладне:

„Днешниятъ бой бѣше много труденъ, вследствие упоритото съпротивление на неприятеля. Той заемаше естествено силна позиция, усилена изкуствено съ окопи нѣколко яруса и укрепления по силенъ профилъ.

Въ 9 ч. пр. пл. командиръть на 26-и полкъ зае височинитѣ Дрѣнъкъ; въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., следъ усиленъ артилерийски и пехотенъ бой, бѣ заета силно укрепената височина 650 (Шаренковецъ б. р.). Височината 550 (Руенъ) остана незаета. Частитѣ сж отъ нея на около хиляда метра. Дадохъ заповѣдь на началника на срѣдната колона да я заеме утре на разсъмване.“

Отъ началника на 8-а дивизия на 18-и въ 3 ч. и 30 м. пр. пладне:

„Всички части преминаха рѣката въ опредѣленото време, въ редъ и тишина. Сърбитѣ бѣха изненадани. 1-а бригада настжпи на разсъмване, бѣ срещната отъ превъзхождащъ неприятель, който скоро започна да обхваща дѣсния й флангъ; единъ коненъ полкъ атакува дѣсния флангъ, но е билъ отбитъ съ грамадни загуби. Въпрѣки голѣмото упорство на всички войници, дѣсниятъ флангъ отстжпи при Голѣмъ Балванъ; лѣвиятъ флангъ, обаче, остана на мѣстото си, въ подножието на височината източно отъ Криводолъ.

2-а бригада бързо зае височината западно отъ Щипъ, на която имало полкъ (6-и пехотенъ), следъ това настжпи и зае височинитѣ южно и западно отъ Сушово. Сърбитѣ произведоха нѣколко контъратаки, но всѣкога отблъсвани съ голѣми загуби. Къмъ бригадата неприятелътъ насочи около два батальона съ батарея отъ с. Ерджели, но бѣха спрѣни. Отъ дадения Черноморски полкъ, две дружини съ батарея се насочиха въ посока шосето Щипъ — Велесъ, срещнаха голѣма съпротива, като атакуваха, но все пакъ напреднаха и запълниха пространството между 1-а и 2-а бригади. Другитѣ две дружини сж изпратени къмъ височинитѣ надъ Горни Балванъ — Трогерци, за съвмѣстно действие съ Рилската дивизия и обезпечаване действията на дивизията ми отъ дѣсния флангъ, защото, безъ заемането на тѣзи височини, настжплението ще бжде твърде трудно. Тѣзи дружини тази нощь ще се изкачатъ на височината.

Дивизията води бой срещу добре укрепенитѣ позиции и превъзходенъ по число неприятель по фронтъ деветь-десеть клм., и, въпрѣки това, лѣвата бригада зае обекта си, а дѣсната, макаръ да не го зае поради особено труднитѣ условия на бърдото, но се приближи до него. Въ мое разположение останаха три дружини[1]). Боятъ се е отличавалъ съ голѣма упоритость и подвижность, и има маневриране отъ дветѣ страни. Привечерь се забеляза, че сърбитѣ си теглятъ батареитѣ.“. . .

Отъ 2/4-а бригада на 18-и въ 4 ч. и 10 м. пр. пладне:

„Въ този моментъ 31-и полкъ и петь роти отъ 8-и полкъ заематъ височината югозападно отъ в. Градище, западно отъ Добрево. Съ шесть роти заемамъ масива западно отъ Злетово. На този масивъ противникътъ се силно съпротивлява, ползувайки се отъ естествената сила и непристжпностьта на масива. Началникътъ на 7-а дивизия искаше да заема Дрѣнъкъ, но, тъй като съмъ доста разтегнатъ, предвидъ важностьта на масива западно отъ Злетово, и понеже не разполагамъ съ лишни войски, освенъ една дружина въ мое разпореждане, това не сторихъ, понеже премѣстване на части ми е невъзможно да направя. Ангажиранъ съмъ сериозно съ противника. Частитѣ иматъ доста убити и ранени, но точно числото имъ е още неизвестно. За презъ нощьта частитѣ ще останатъ на заетитѣ си позиции. Утре ще продължавамъ изпълнението на задачата, но съ това ще излѣза доста напредъ, и положението ми става доста изолирано. Противникътъ разполага съ артилерия. Съ щаба си ще бжда въ с. Чифликъ.“

Походътъ на 6-а Бдинска дивизия. 6-а дивизия още пжтуваше къмъ зоната на съсрѣдоточаването. На 16-и вечерьта дивизията бѣ стигнала: 36-и полкъ — въ Ново Село, 3-и полкъ — въ Лѣтница, 15-и и 35-и пехотни и 2-и артилерийски полкове — при Тополница. На 17-и полковетѣ стигнаха: 36-и — въ Кукленъ, 3-и и 35-и полкове — въ Ново Село, 15-и пехотенъ и 2-и артилерийски полкове — въ Петричъ. Началникътъ на дивизията

[1]) 51-и полкъ.

съ щаба си стигна въ Струмица. Тукъ той получи заповѣдьта да влѣзе въ разпореждане на командуващия IV армия. Получи и заповѣдьта отъ последния да тръгне веднага за Щипъ и да бжде тамъ на 19-и юний. Началникътъ на дивизията донесе за положението на частитѣ и получи допълнително заповѣдь да пжтува до Щипъ по шосето.

Настжплението на II армия.

(Картограф. приложения № № 4 и 5).

Разпорежданията на командуващия армията.

Споредъ директивата № 23 отъ 13-и юний, въ която се заповѣдваше армиитѣ да заематъ изходното си положение, II армия трѣбваше да съсрѣдоточи главнитѣ си сили около Кукушъ. Командуващиятъ армията на 15-и юний донесе, че, за да се избѣгне риска откъмъ морето, трѣбва, „незабавно следъ съсрѣдоточаването на дадения участъкъ, предвидъ едно настжпление, последното да се предприеме незабавно". Въ отговоръ на това донесение, още сжщия день въ 9 ч. и 37 м. сл. пл. той получи отъ помощника на главнокомандуващия следната директива:

„Преди да пристжпите къмъ съсрѣдоточаването на армията, атакувайте по най-енергиченъ начинъ противника при Левтера и Чай Азж и застанете твърдо въ тѣзи пристанища. IV армия ще атакува утре, 16-и т. м., презъ нощьта цѣлата сръбска линия предъ себе си. Полкътъ въ Валандово да остане до смѣняването му отъ части отъ 7-а Рилска дивизия, които понастоящемъ сж въ Струмица."

На 16-и въ 4 ч. сл. пл. получи копие отъ директивата, изпратена до IV армия, съ която се заповѣдваше на командуващия IV армия: съ 3/7-а бригада, която се намираше въ Струмица, при нужда, да окаже съдействие на 3-а дивизия.

Половина часъ преди да получи първата директива, въ отговоръ на заповѣдьта да проучи основно въпроса: може ли да се разчита на духа на войницитѣ за едно успѣшно провеждане операциитѣ, командуващиятъ II армия донесе:

„Духътъ на войницитѣ е добъръ, и жаждата за отмжщение е голѣма; желателно е това положение да се използува по-скоро, защото не може да се гарантира, че следъ десеть деня ще бжде сжщото — това сж условия измѣнчиви. Сега-засега напълно може да се разчита на духа на армията за едно успѣшно провеждане на операциитѣ."

Възъ основа на директивата, командуващиятъ армията на 16-и въ 1 ч. пр. пл. отдаде следната заповѣдь:

„Споредъ телеграфическата заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, днесъ, 16-и того, вечерьта IV армия ще настжпи срещу сърбитѣ и ще ги атакува. На повѣрената ми армия се възлага да настжпи енергично и изтласка противника отъ Правишко, като заеме линията на Струма, при Чай Азж, за което:

Войскитѣ, разположени въ Правишко, подъ общото началство на полковникъ Дѣлова, да се подготвятъ, и днесъ, 16-и того, презъ нощьта да настжпятъ къмъ Чай Азж, дето да се утвърдятъ на заетитѣ мѣста, готови да противодействуватъ на всѣкакви опити на противника да премине Струма или да произвежда десанти. Отбраната на Кавала, както и на Левтера не трѣбва да се отслабва.

Настжплението да се произведе по начинъ, щото да не се даде на противника възможность да отстжпи задъ Струма. Отъ друга страна, да се има предвидъ, че, следъ заемането на р. Струма, Сѣрската бригада ще трѣбва да се прехвърли на дѣсния флангъ на разположението на армията.

Драмската бригада, съ придаденитѣ къмъ нея части, остава на заетитѣ мѣста, като следи зорко за противника, и се възползува отъ случая, ако той отстжпи, да заеме линията Нигрита — Сухо; въ противенъ случай, да се отбранява на заетитѣ позиции.

3-а Балканска дивизия съ бригадата си около Дойранъ да произведе регокносцировка въ посока на Гевгели и, ако се окаже възможно, да заеме позиция срещу моста на р. Вардаръ, по лѣвия брѣгъ, и да възпрепятствува преминаването на противника. Ако настжплението се окаже невъзможно, да бждатъ заети сгодни позиции за прикриване посоката къмъ Дойранъ — Кукушъ. Другата бригада отъ сжщата дивизия да се затвърди на удобни за действия мѣста южно отъ Кукушъ.

Бригадата отъ 10-а дивизия на полковникъ Петева да ускори марша си и днесъ вечерьта да заеме дадения ѝ участъкъ при Негованъ, като още презъ деня потърси свръзка, която да поддържа постоянно съ 3-а дивизия и Драмската бригада.

Прикритието на фланга и на тила северно отъ Дойранъ, къмъ Валандово, се възлага на части отъ IV армия, съ които бригадата отъ 3-а дивизия да влѣзе въ свръзка.

10-и коненъ полкъ да тръгне днесъ следъ пладне, и на 17-и того по пладне да се присъедини къмъ бригадата на полковника Петева, въ Негованъ.

На всички препоржчвамъ поддържането постоянна свръзка помежду си и съ Щаба на армията, въ Сѣръ."

Въ тази заповѣдь липсватъ сведения за противника; липсватъ и въ отдаденитѣ по-преди заповѣди. Отъ дневника за сведенията за гърцитѣ, получавани въ Щаба на II армия, както и отъ скицата за разположението на гръцката армия на 10-и юний, се вижда, че Щабътъ на II армия е билъ добре осведоменъ за противника. За оттеглянето на гръцката 7-а дивизия западно отъ Чай Азж се е знаело. На 10-и юний източно отъ Струма имало по една дружина при Левтера, Пилафъ Тепе и

Мощиянъ. На 12-и Мощиянъ е билъ напустнатъ отъ гърцитѣ. На 14-и юний, споредъ последнитѣ сведения, гръцкото население напускало Мощиянъ и Кусоропъ. Дветѣ картечници и четиритѣ орждия, които били закарани тамъ, останали само съ пехотнитѣ постове. Около Правища се забелязвала само една дружина съ батарея, но какво има задъ гребена, не се е знаело. Последнитѣ сведения, обаче, не бѣха дошли до знание на началника на 11-а дивизия, поради което той знаеше сведенията отъ 10-и юний, които бѣха обявени съ бюлетина отъ Щаба на II армия.

До началницитѣ на гарнизонитѣ въ Деде Агачъ и Порто Лагосъ командуващиятъ армията на 16-и въ 9 ч. пр. пл. даде следната телеграфическа заповѣдь:

„Тази вечерь повѣрената ми армия ще заеме Правишко до устието на рѣка Струма — Чай Азж. Възможно е гърцитѣ да направятъ опитъ за десантъ. Вземете мѣрки за наблюдение и противодействие."

Действията на 3-а Балканска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Началникъкъ на 3-а дивизия, въ Кукушъ, получи заповѣдьта за настжплението на 16-и въ 5 ч. и 15 м. пр. пл., и за изпълнението ѝ отдаде следната заповѣдь:

„§ 1. — Сведенията за противника сжщи.

На нашата армия е възложено да настжпи енергично и изтласка противника отъ Правишко, като заеме линията на Струма при Чай Азж. IV армия нощесъ, 16-и того, ще атакува сърбитѣ. Влѣво отъ насъ, бригадата на полковникъ Петевъ (10-а дивизия) още тази вечерь ще заеме участъка си при Негованъ, а вдѣсно отъ насъ, северно отъ Дойранъ къмъ Валандово, флангътъ и тилътъ на армията ще се прикриватъ отъ части на IV армия.

§ 2. — На повѣрената ми дивизия е заповѣдано:

а) 3-а бригада да произведе рекогносцировка по посока на Гевгели и, ако се окаже възможно, да заеме позиция срещу моста на р. Вардаръ, по лѣвия брѣгъ, и възпрепятсвува преминаването на противника. Ако настжплението се окаже невъзможно, да заеме сгодни позиции за прикриване посоката Дойранъ—Кукушъ.

б) 2-а бригада да се затвърди на удобни за действие мѣста южно отъ Кукушъ.

За което:

1) 3-а пех. бригада, заедно съ четницитѣ, нощесъ, 16-и того, да очисти участъка западно и югозападно отъ Дойранското езеро, и да се групира на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, къмъ Гевгели, като действува по духа̀ на точка „а" отъ настоещата заповѣдь. Вдѣсно, по височината северно отъ Богданци, по пжтя за Фурка, да остави странично прикритие отъ рота съ конници, което да влѣзе въ свръзка съ частитѣ отъ IV армия.

2) 2-а бригада нощесъ, 16-и того, да се групира на главната си позиция, между долното течение на р. Женско и р. Куру Дере Дереси, като остави странично прикритие отъ две роти съ конници на височината непосрѣдствено на западъ отъ с. Салдакли и действува по духа̀ на точка „б" на настоещата заповѣдь.

3) Командиръть на 3-а бригада да остави една дружина при ж.-п. ст. Крондирци (Килиндиръ), а командиръть на 2-а бригада — две дружини при с. Хасанъ Абасъ, въ мое разпореждане.

§ 3. — Бригадитѣ да поддържатъ постоянна свръзка помежду си и съ Щаба на дивизията.

§ 4. — Командиръть на Техническата рота да свърже наблюдателния пунктъ на дивизията — Калето при с. Женско — съ телеграфъ и телефонъ.

§ 5. — Щабътъ на дивизията — въ Кукушъ, а, въ случай на действия, — на наблюдателния пунктъ."

Заемане позиция отъ 2-а бригада. — Командиръть на 2-а бригада, въ Кукушъ, получи заповѣдьта по дивизията веднага следъ издаването ѝ и въ 3 ч. сл. пл. повика командиритѣ на частитѣ и имъ продиктува заповѣдьта да заематъ позицията:

Дѣсенъ участъкъ — 29-и полкъ (три дружини и три картечници) и 2/6-о с. с. артилер. отдѣление — да заеме и отбранява височинитѣ западно отъ пжтя Кукушъ — Кара Пикаръ — Гюрдене (Ксилохори), включително, между селата Кара Пикаръ, Яйджиларъ, Гьолъ Оваси и в. 192, включително; ротата, която охранява източния брѣгъ на Арджанското езеро, следъ като бжде смѣнена отъ конницата, да се събере на в. 201·2, дето да образува дѣсно странично прикритие.

Лѣвъ участъкъ — 32-и полкъ (две и половина дружини и Картечната рота), 3/6-о с. с. артилер. отдѣление (две батареи) и една планинска батарея — да заеме и отбранява позицията източно отъ пжтя Кукушъ — Кара Пикаръ — Гюрдене (Ксилохори) — долината на р. Галикъ — в. 305, включително.

Лѣво странично прикритие — две роти отъ 32-и полкъ и взводъ конница — да заеме височината западно отъ в. 305 и да поддържа свръзка съ 1/10-а бригада; донесенията за изпраща чрезъ командира на 32-и полкъ.

Маневрени войски — по една дружина отъ 29-и и 32-и полкове и една батарея, полурота пионери и три хелиографни станции — да застане източно отъ в. 244·3.

Конница — 6-и и 8-и допълняващи ескадрони безъ единъ взводъ — да застане източно отъ Казаново и да наблюдава зоната между Михалово и Кокарджа, като държи свръзка съ 3/3-а бригада.

Парковитѣ взводове да застанатъ между ж.-п. ст. Кукушъ и пжтя Кукушъ — Кара Пикаръ.

Отдѣлението отъ Дивизионния лазаретъ — при ж.-п. ст. Кукушъ.

Домакинскитѣ обози да застанатъ източно отъ Ашикларъ.

Щабътъ на бригадата — при в. 192.

Командирътъ на 29-и полкъ разпореди: 2-а дружина, съ 5/6-а с. с. батарея, да заеме дѣсния участъкъ — отъ в. 244·3 до Женско; 4-а дружина (три роти) и Картечната рота, съ 4/6-а с. с. батарея, да заеме лѣвия участъкъ — височинитѣ южно отъ Кара Пикаръ; полкова поддържка — 1-а дружина, съ 6/6-а с. с. батарея, — задъ 4-а дружина; батареята въ наблюдателно положение — задъ височината северно отъ Кара Пикаръ; 15-а рота, която охраняваше източния брѣгъ на езерото Арджанъ, да се събере, като дѣсно странично прикритие, на в. 201·2; 3-а дружина — въ бригадни маневрени войски.

Привечерь полкътъ, съ придадената артилерия, тръгна отъ Кукушъ и зае посоченитѣ му мѣста.

Командирътъ на 32-и полкъ направи следнитѣ устни разпореждания, които после оформи съ писмена заповѣдь: 1-а дружина, съ две картечници и две с. с. батареи, да заеме дѣсния участъкъ на позицията, отъ пжтя Яйджиларъ — Коритенъ до желѣзния пжть Кукушъ — Саламаново; две роти отъ 4-а дружина и две отъ 2-а дружина, две картечници и една планинска батарея да заематъ лѣвия участъкъ — отъ желѣзния пжть до в. 400, включително; всѣка дружина да бжде събрана задъ срѣдата на своя участъкъ, и да продължава да усилва позициитѣ си; въ случай че противникътъ настжпи, всѣка отъ дветѣ роти, които сж въ предни постове, следъ като задържи опорно противника, да се оттегли при дружината си, която веднага заема укрепения си участъкъ и го брани опорно; 2-а дружина (две роти) — лѣво странично прикритие — да заеме височината западно отъ Салдакли; полкова поддържка — 4-а дружина (две роти) — на два клм. южно отъ Хасанъ Абасъ; бригадни маневрени войски — 3-а дружина.

Къмъ 6 ч. сл. пл. полкътъ, съ придаденото му артилерийско отдѣление, се вдигна отъ бивака при Хасанъ Абасъ и се разположи по мѣстата, опредѣлени въ заповѣдьта.

Въ това положение бригадата прекара на 17-и, безъ да бжде обезпокоявана, като усъвършенствуваше укрепената си позиция.

Настжплението на 3-а бригада. — Командирътъ на бригадата получи заповѣдьта по дивизията въ 3 ч. сл. пл. и съ заповѣдь въ 4 ч. сл. пл. опредѣли задачата на бригадата така: „Нощесъ, 16-и т. м., да очисти участъка западно и югозападно отъ Дойранското езеро, и да се групира на лѣвия брѣгъ на

р. Вардаръ, къмъ гр. Гевгели". За да извърши това очистване, бригадата трѣбваше да настжпи въ три колони: главни сили и две странични прикрития. За тази цель съ сжщата заповѣдь нареди бригадата да заеме изходно положение, както следва:

Авангардъ — 42-и полкъ (две дружини и Картечната рота), пионерна полурота и 20 конника — да се събере въ 11 ч. сл. пл. северно отъ Покели.

Главни сили — 41-и полкъ (три дружини и две картечници), 6-и не с. с. артилер. полкъ, полуескадронътъ и Мостовата полурота — да се съсрѣдоточатъ въ 11 ч. сл. пл. задъ авангарда.

Дѣсно странично прикритие — Сборната македоно-одринска опълченска рота и две роти отъ 42-и полкъ — да тръгне въ 10 ч. сл. пл. отъ Гьокчели за Фурка, отдето опълченската рота да продължи пжтя си за Гърчища, да премине р. Вардаръ, съ цель да пресѣче пжтя между Велесъ и Гевгели; дветѣ роти да се насочатъ отъ Фурка на югъ, да заематъ височината северно отъ Богданци и да установятъ свръзка съ IV армия и съ главнитѣ сили на бригадата.

Лѣво странично прикритие — две роти и две картечници отъ 42-и полкъ и шестима конника — въ 9 ч. сл. пл. да заеме позиция на височината западно отъ Калиново, дето да се държи опорно, като държи свръзка съ главнитѣ сили на бригадата и съ 2-а бригада.

Една дружина отъ 42-и полкъ въ 11 ч. и 30 м. сл. пл. да бжде при ж.-п. ст. Крондирци, въ разпореждането на началника на дивизията.

Очистването на селата да се извършва ненадейно, и, по възможность, да не се открива огънь. За разпознаване на своитѣ, установявамъ знакъ за близки разстояния „Сливница".

Парковитѣ взводове и 3-о отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ, подъ началството на командира на 5-и парковъ взводъ, да тръгнатъ на 17-и въ 6 ч. пр. пл. по пжтя Дойранъ — Гевгели, и да се спратъ задъ Даутли.

Домакинскитѣ обози да се събератъ около Владая, и на 17-и въ 8 ч. пр. пл. да тръгнатъ по сжщия пжть, и да се спратъ при Даутли.

42-и полкъ бѣше въ охранение, пръснатъ отъ Дедели до Михалово (около 35 клм.). На бивака въ Дойранъ бѣха само 2-а дружина, Картечната и Нестроевата роти. 10-а рота бѣше въ нарядъ на гарата, а 12-а — гарнизонъ на Дойранъ. Командирътъ на полка заповѣда по телефона на Щаба на бригадата:

Командирътъ на 3-а дружина съ 9-а и 11-а роти да образува дѣсното странично прикритие; командирътъ на 1-а дружина съ две роти съставя лѣво странично прикритие, а другитѣ две роти да изпрати въ авангарда; 4-а дружина, която охраняваше линията Хасанли — Деведжали, да се събере и да отиде на ж.-п. ст. Килиндиръ, въ разпореждане на началника на дивизията.

Поради недоброто работене на телефона, тѣзи разпореждания се предаваха до 9 ч. сл. пладне. Частитѣ отъ бивака отидоха

на мѣстото на авангарда въ 12 ч. и 30 м. следъ полунощь. Другитѣ роти отъ 42-и полкъ, които влизаха въ състава на авангарда, не бѣха пристигнали. Чакъ въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. пристигнаха отъ охранението 1-а и 2-а роти, и авангардътъ тръгна, безъ 10-а и 12-а роти. Две роти отъ него бѣха назначени въ преденъ отредъ. Освенъ това, особени команди бѣха назначени да очистятъ селата предъ и встрани отъ гърци и сърби. Главнитѣ сили следваха на единъ клм. задъ авангарда.

Поради голѣмата тъмнина и лошия пжть, походътъ бѣ труденъ и бавенъ, но се извърши въ добъръ редъ. Отначало колоната не срещна никаква съпротива; чуха се само отдѣлни изстрели при очистването на селата. Въ 5 ч. пр. пл., обаче, при изхода отъ Селимли авангардътъ се натъкна на две-три роти сърби отъ двата батальона III призивъ, които заемаха Гевгели. Сърбитѣ бѣха заели приготвенитѣ отпопреди окопи. Авангардътъ мина въ боенъ редъ, като изпрати една рота да обходи сръбския лѣвъ флангъ. Следъ единъ часъ престрелка, когато се яви обходната рота, сърбитѣ отстжпиха.

Въ 7 ч. и 35 м. пр. пл. авангардътъ продължи да настжпва въ боенъ редъ, като изпрати една рота влѣво, да очисти селата и да обезпечава фланга. По този начинъ стигна и очисти Богородица, а сърбитѣ — двата батальона III призивъ — заеха предмостовата укрепена позиция на Конусообразната височина северозападно отъ Богородица.

Въ това време пристигнаха и главнитѣ сили, и, по заповѣдь на командира на бригадата, две батареи откриха огънь, като заеха позиция западно отъ Стояково, а една — западно отъ Богородица. Авангардътъ бѣ усиленъ съ една дружина отъ 41-и полкъ. Следъ като артилерията подготви атаката, бойниятъ редъ настжпи. Сърбитѣ, които нѣмаха артилерия, въ 10 ч. и 25 м. пр. пл. се оттеглиха на дѣсния брѣгъ на Вардара, и заеха приготвената отпопреди позиция

Дѣснофланговата 1/42-а дружина се бѣ отбила къмъ Стояково, за да преследва отстжпващи сърби. Тя води бой съ една гръцка евзонска полурота (сто души), която отстжпи въ Стояково, дето селенитѣ я обезоржжиха и предадоха на 1-а рота.

Следъ това бригадата остана на завладѣната позиция да почива, защото, поради неспането и нощния походъ, войницитѣ бѣха капнали отъ умора.

Между това, командирътъ на бригадата заповѣда на началника на авангарда, следъ като си починатъ войницитѣ, въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. да превземе моста на Вардара, който бѣше желѣзенъ и дълъгъ 120 метра. На западния брѣгъ, за отбрана на моста, сърбитѣ бѣха укрепили позиция отъ три реда окопи. Тази позиция заеха двата батальона сърби.

Командирътъ на 42-и полкъ, полковникъ Тильо Колевъ, събра дружиннитѣ командири и направи разпореждания за атаката, които бѣха изпълнени точно.

Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. артилерията откри огънь по първия редъ окопи, отъ които най-добре се обстрелваше моста, и принуди стрелцитѣ да напустнатъ окопитѣ и да избѣгатъ задъ кантона до моста и въ близката казарма. Въ сжщото време две роти отъ 2/42-а дружина и Картечната рота, пръснати край брѣга, откриха огънь. Въ 5 ч. сл. пл. една батарея обстреля казармата и кантона и изгони сърбитѣ оттамъ. Въ 5 ч. и 45 м. стрелбата на сърбитѣ съвсемъ спрѣ. Тогава командирътъ на 42-и полкъ заповѣда да бжде атакуванъ мостътъ така, както бѣ разпоредилъ. Първата отъ назначенитѣ за тази цель роти бѣше 5/42-а. Тя бѣ водена отъ подпоручикъ Павловъ, замѣстникъ на ротния командиръ. Отъ закритието до шосето тя стигна въ колона по четири. Следъ това, по отдѣления, на разстояние 40—50 крачки, се спустна тичешкомъ презъ моста, съ викове „ура". Начело вървѣше подпоручикътъ, съ сабля въ ржка. Когато първото отдѣление стигна на оттатъшния брѣгъ, тълпа сърби наизкача отъ окопитѣ, хвърли пушкитѣ си, и се предаде. Полковникъ Колевъ прекрати огъня. Отъ по-заднитѣ окопи, обаче, други сърби откриха огънь. Тогава огъньтъ отново пламна противъ тѣхъ, докато и тѣ млъкнаха, като нѣкои избѣгаха, а други се предадоха.

Началникътъ на дѣсното странично прикритие на 16-и къмъ 9 ч. сл. пл. изпрати заповѣдь: ротитѣ, които бѣха пръснати по постоветѣ, да се събератъ при Гьокчели. Тамъ пристигна и Македоно-одринската опълченска рота, и въ 1 ч. и 40 м. пр. пл. прикритието тръгна за Фурка, дето стигна въ 4 ч. пр. пл. и залови намиращитѣ се тамъ сръбски войници и гръцки андарти. Следъ това Опълченската рота тръгна за Гърчища, но, тъй като се съмна, ротата отложи преминаването си презъ Вардара за следната нощь. Дветѣ роти отъ 42-и полкъ продължиха пжтя си за Богданци, дето влѣзоха къмъ пладне, следъ престрелка съ сърби, които отстжпиха къмъ Гевгели. Оттамъ началникътъ на прикритието изпрати конникъ за свръзка съ 3/7-а бригада и донесение до бригадния си командиръ.

Бригадниятъ командиръ, обаче, сутриньта, като не получи донесение отъ прикритието и като предполагаше, че то е ангажирано въ бой, въ 10 ч. пр. пл. му изпрати подкрепление една рота. Когато въ 3 ч. сл. пл. получи донесението, той прати заповѣдь изпратената рота да остане въ Богданци, а прикритието да се прибере въ Богородица, което бѣ извършено.

Дветѣ роти отъ лѣвото странично прикритие се събраха отъ постоветѣ въ Калиново къмъ 11 ч. сл. пладне. Заедно съ дветѣ картечници, тѣ настжпиха презъ с. Арджанъ, дето имаха малка престрелка съ гърци, и презъ Баялци — за Орѣховица. При последното село въ 6 ч. пр. пл. тѣ бѣха посрещнати съ огънь. Началникътъ на прикритието, капитанъ Димитриевъ, разгъна дветѣ роти въ боенъ редъ, стремително атакува и, съ ударъ съ ножове, отхвърли гърцитѣ отъ позицията. Прикритието зае южната часть на селото, и се окопа. Атакуванитѣ гърци бѣха охраняващитѣ части на 10-а дивизия; тѣ се оттеглиха на югъ.

Въ 8 ч. пр. пл. три гръцки скорострелни батареи отъ в. 250 откриха ураганенъ огънь, и ротитѣ се оттеглиха на североизточния край на селото. Батареитѣ, обаче, и тамъ не ги оставиха на мира, и ги принудиха да се оттеглятъ къмъ Мачуково, дето, съгласно указанието на бригадния командиръ, трѣбваше да отстжпятъ въ случай на натискъ. Тѣ стигнаха въ селото на 18-и сутриньта.

Между това, още на 17-и въ 7 ч. сл. пл. командиръть на бригадата получи заповѣдь да се укрепи здраво на лѣвия брѣгъ на Вардара и да се държи упорно съгласно дадената задача: „Владението на дѣсния брѣгъ на Вардара трѣбва да се желае и то до степень да се разузнава само, обаче да се държи смѣтка за противника около Мая Дагъ". Той остави 42-и полкъ на дѣсния брѣгъ на Вардара, да почива и охранява височинитѣ около него, а 41-и полкъ — въ Богородица, съ охранение по височинитѣ западно отъ селото.

Командиръть на 4/42-а дружина събра ротитѣ отъ охранението и ги заведе на ж.-п. ст. Килиндиръ, дето стигна въ 3 ч. пр. пладне.

Въ тѣзи действия 42-и полкъ изгуби: убити войници 11, ранени — офицери 2, войници 37, безвесть пропаднали 46.

Бригадата плени: сърби — 2 офицера и около 500 войника отъ 5-и полкъ III призивъ и гърци — 2 офицера и около 100 войника.

Бригадата взе трофеи: 500 пушки и комплекта войнишко снаряжение, 25,000 берданови патрона, 200 лопати, 200 киркомотики, 4 конски и 24 волски коли и много храни, складирани въ Гевгели. Падна въ пленъ и една сръбска болница съ 70 тежко ранени отъ боя презъ деня и други болни.

Дейность на началника на дивизията. — Началникътъ на дивизията остана въ Кукушъ. Щомъ получи донесение, че 4/42-а дружина е стигнала на ж.-п. станция Килиндиръ, той заповѣда на командира ѝ да избере позиция съ фронтъ на западъ и на югозападъ отъ селото и, съ помощьта на населението, да я укрепи. Позицията бѣ избрана, и съ голѣмо усърдие отъ войницитѣ и населението бѣ укрепена. Привечерь началникътъ на дивизията получи вѣрни донесения отъ командира на 3-а бригада за действията на бригадата и страничнитѣ ѝ прикрития. Установило се, че при Кара Суле имало гръцки батальони съ артилерия. Началникътъ на дивизията му изпрати заповѣдьта, за която се каза по-преди.

Следъ това той донесе на командуващия II армия за извършеното презъ деня.

Дейность на 1/10-а бригада. 1/10-а бригада на 17-и зае опредѣления ѝ участъкъ. 16-и полкъ, отъ Хаджи Байрамли, имаше въ предни постове една дружина северно отъ шосето; 25-и полкъ, отъ Негованъ, имаше сжщо една дружина въ предни постове южно отъ шосето.

Смѣненитѣ части отъ охранението бѣха отъ 2/3-а бригада, и отидоха въ полковетѣ си.

Командиръть на бригадата заповѣда: ако гръцкитѣ постове се оттеглятъ, полковетѣ да напредватъ, докато срещнатъ съпротива. Въ това време съседната Драмска бригада настжпи и откри дѣсния си флангъ. Командиръть на 4/25-а рота, подпоручикъ Календеровъ, за да възстанови свръзката съ тази бригада, настжпи енергично, отхвърли гръцкитѣ постове, влѣзе въ Зарово и, макаръ че бѣ обстрелянъ съ артилерийски огънь, излѣзе на височинитѣ южно отъ селото. Изненаданитѣ гърци избѣгаха, като оставиха въ селото много пушки, раници и др. Гръцкитѣ постове предъ цѣлия фронтъ на бригадата отстжпиха. Постоветѣ на 25-и полкъ, усилени съ една рота, настжпиха до Янъккьой, а главнитѣ сили на полка останаха въ Негованъ.

Стражевата верига на 16-и полкъ така сжщо настжпи. Отстжпващитѣ гръцки постове се спрѣха на линията Рахманли — Гювезна. Другитѣ две дружини и Картечната рота на 16-и полкъ, съ разрешение отъ командуващия армията, настжпиха, и се разположиха на в. 534.

Придаденията къмъ бригадата 10-и коненъ полкъ на 17-и стигна въ Негованъ.

Настжплението на Драмската бригада.

Командирътъ на Драмската бригада, въ Орлякъ, на 16-и юний въ 5 ч. пр. пл. получи заповѣдьта по армията и издаде следната оперативна заповѣдь:

„Бригадата да остане на заетитѣ позиции, като следи зорко за противника, и се възползува отъ случая, ако той отстжпи, да заеме линията Нигрита — Сухо, въ противенъ случай да се отбранява на заетитѣ позиции.

Дѣсенъ участъкъ — 69-и полкъ, 10-а допълняваща дружина, 2/7-о не с. с. артилер. отдѣление — да държи твърдо позицията си отъ Зарово до Башкьой, като вземе всички мѣрки да бжде въ тѣсенъ досѣгъ съ противника и най-зорко да следи за неговото движение. Въ случай че гърцитѣ отстжпятъ отъ заетитѣ позиции, въ качеството си началникъ на дѣсната колона (въ сжщия съставъ) да настжпи въ зоната Негованъ — Чернакъ (Церники) и Башкьой — Сухо и заеме линията Зарово — Сухо — в. 924.

Лѣвъ участъкъ — 70-и полкъ, 5-и полеви ескадронъ, 7-а планин. батарея и 10·5-сантиметровата батарея — да се държи твърдо на позицията Башкьой — р. Карлукъ[1]), като вземе мѣрки за поддържане тѣсенъ досѣгъ съ противника и най-зорко да разузнава за неговитѣ движения. Въ случай че гърцитѣ отстжпятъ отъ заетитѣ позиции, въ качеството началникъ на лѣвата колона (въ сжщия съставъ, безъ ескадрона и 10·5-сантиметровата батарея) да настжпи въ зоната Башкьой — Сухо и ез. Тахино и да заеме линията в. 927 — в. 598 — Патрикъ.

Маневрени войски — 7-и допълняващъ полкъ — незабелязано отъ противника, да застане северно отъ Башкьой.

5-и полеви ескадронъ да наблюдава участъка между Струма и р. Карлукъ, а, въ случай че 70-и полкъ настжпи, да мине западно отъ ез. Тахино и да охранява лѣвия флангъ на бригадата.

10·5-сантиметровата батарея при настжплението да остане на мѣстото си, като приготви всичко за преминаване на дѣсния брѣгъ на Струма.

Парковата батарея, 6/2-а полска болница и домакинскитѣ обози да останатъ при Орлякъ."

[1]) Рѣка, която се влива въ ез. Тахино при Петлиносъ, на източния брѣгъ на езерото.

Командирътъ на 69-и полкъ разпореди дружинитѣ отъ бойната часть да следятъ зорко за противника и да бждатъ въ тѣсенъ досѣгъ съ него.

На командира на 70-и полкъ, обаче, командирътъ на бригадата, освенъ посочената заповѣдь, даде и устна — полкътъ сжщата вечерь да заеме линията Махмутли — Гудели[1]) до р. Карлукъ.

Командирътъ на полка организира настжплението по следния начинъ:

1-а дружина, съ 7-а с. с. планин. батарея, да настжпи още сжщия день — 16-и — въ 10 ч. сл. пл. и да заеме височината южно отъ Махмутли; 3-а дружина, като се мръкне, да застане при моста Камила, на дѣсния брѣгъ на Струма; 2-а и 4-а дружини и Картечната рота да настжпятъ, и се установятъ при Сякавче.

На 17-и сутриньта гръцкитѣ охранителни части, изненадани отъ приближаването на българскитѣ предни части, отстжпиха къмъ Мерянъ и Суха Баня. Полкътъ настжпи, и командирътъ на полка въ 8 ч. пр. пл. донесе за това на бригадния командиръ, който му отговори: „Желателно е непрекжснато напредване на полка, съ цель да се заеме линията, указана въ заповѣдьта[2])".

Полкътъ настжпи, като имаше 1-а и 3-а дружини въ бойна часть. Преднитѣ части на гръцкитѣ два батальона отъ 7-а дивизия се оттеглиха къмъ ядрата си, при Нигрита. Фактътъ, че 70-и полкъ има трима ранени, показва, че отстжплението на гръцкитѣ предни части е било съ слаба съпротива. Четиритѣ орждия, придадени къмъ двата гръцки батальона, не откриха огънь.

Полкътъ нощува при Суха Баня.

На 17-и сутриньта 69-и полкъ остана на позицията си. Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл., обаче, командирътъ на полка получи заповѣдь да настжпи и заеме опредѣлената въ заповѣдьта линия Зарово — Сухо — в. 927, като при това му бѣ направенъ упрѣкъ, че не е извършилъ това по свой починъ, защото, макаръ и да не е казано въ заповѣдьта, то се подразбирало.

Командирътъ на полка веднага заповѣда:

Да бжде атакуванъ противникътъ, който съ два батальона и една батарея заема позиция при Берово, на в. 979. 3-а и 4-а дружини, като

[1]) Източно отъ Димитричъ; гл. картата въ мѣрка 1:210,000.
[2]) В. 927 — в. 598 — с. Патрикъ.

оставятъ една рота прикритие на артилерията, да настжпятъ и атакуватъ в. 979. 1-а дружина да настжпи отъ Башкьой въ две колони: едната презъ Хоруодъ — 1077, а другата презъ Хламоръ за 1077, и да съдействуватъ на атаката при Берово. Маневренитѣ войски — 2/69-а и 10-а допълняваща дружини — да се съсрѣдоточатъ задъ в. 630. 2/7-о не с. с. артилер. отдѣление да заеме позиция при Зарово и поддържи атаката.

Полкътъ тръгна въ 1 ч. сл. пладне. Преднитѣ дружини, като стигнаха р. Копачъ (Копаси), разгънаха се въ боенъ редъ. Въ 3 ч. и 15 м. сл. пл. започна силенъ пехотенъ огънь. Въ 4 ч. сл. пл. гръцката батарея откри огънь по Зарово и по настжпващитѣ части. Въ 5 ч. сл. пл. откри твърде сполучливъ огънь и 2/7-о не с. с. артилер. отдѣление. Позицията на гърцитѣ бѣше много добра, съ голѣмъ обзоръ и обстрелъ, и добре укрепена. Къмъ 6 ч. и 30 м. сл. пл. ротитѣ отъ бойната часть, поради силния огънь, спрѣха настжплението си. Тогава командиръ̀тъ на полка заповѣда на дѣснофланговата дружина да обхване гръцкия лѣвъ флангъ, а маневренитѣ войски насочи срещу дѣсния. Бойниятъ редъ отново тръгна напредъ и къмъ 7 ч. и 30 м. сл. пл. наближи Берово. Гърцитѣ не мислѣха да се съпротивляватъ опорно. Батареята имъ млъкна още въ 5 ч. сл. пладне. Щомъ се мръкна, и пехотата напустна набързо позицията, като остави много муниции, пушки, раници и др.

Полкътъ загуби: убити единъ кандидатъ-офицеръ руснакъ и 2 войника и ранени 11 войника.

Полкътъ нощува на заетата позиция, а само колонитѣ отъ 1-а дружина нощуваха въ Хоруодъ и Хламоръ.

И така, командиръ̀тъ на Драмската бригада се възползува отъ дадената му отъ командуващия II армия възможность да настжпи; навѣрно той е изтълкувалъ тази възможность, като прикрита заповѣдь за настжпление.

Бригадата нощува на линията Берово — Суха Баня.

Настжплението на 11-а дивизия. Началникъ̀тъ на 11-а дивизия получи заповѣдьта по армията въ 5 ч. пр. пл. и организира настжплението така:

Дѣсна колона — Сѣрската бригада, едно нескорострелно арти- артилерийско отдѣление, 1-и и 7-и пеши допълняващи ескадрони — да настжпи отъ Шемолтозската позиция въ 9 ч. и 30 м. сл. пл. на 16-и по източния брѣгъ на ез. Тахино и да заеме участъка по рѣка Струма отъ езерото Еникьой, като окопае височината североизточно отъ Еникьой; брѣгътъ на езерото да се охранява отъ 7-и ескадронъ.

Срѣдна колона — 56-и полкъ, една полска и една планинска батареи, Мостовиятъ взводъ и единъ и половина пионерни взвода — да настжпи на 16-и въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. отъ Османли и Пилафъ Тепе по дѣсния брѣгъ на р. Илица за Арабкьой — Лунгоръ (Лянкури) и заеме селото Еникьой и височинитѣ източно отъ него.

Лѣва колона — 55-и полкъ (три дружини), две батареи и два взвода пионери — да настжпи на 16-и въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. отъ Тойла по лѣвия брѣгъ на р. Илица; при Демирли да мине презъ рѣката и да заеме участъка югозападно отъ Лунгоръ.

Левтерска колона — 4/55-а дружина, две роти отъ 5-а гранична дружина и една батарея — да завладѣе на 16-и презъ нощьта Левтера и да служи за подвиженъ резервъ на морския участъкъ отъ Арсане до Лъджа (при Кариянъ), като граничнитѣ роти разставятъ постове по брѣга.

Кавалски гарнизонъ — две дружини отъ 57-и полкъ, две роти отъ 5-а гранична дружина, една не с. с. батарея отъ 11-и полкъ, една полска батарея, една 15-см. Д/30, една 15-см. гаубична батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ, една сборна пионерна рота и една морска команда — да отбранява участъка отъ устието на Места до Арсане, и, ако разполага съ мини, да минира Левтерския и Арсанския заливи.

Илинска колона — две дружини отъ 57-и полкъ, 28-а допълняваща дружина, една не с. с. батарея отъ 11-и полкъ и една пионерна полурота — да настжпи на 16-и въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. по долината на р. Илица, и да се спре на пѫтя югоизточно отъ Кусоропъ.

Телеграфниятъ взводъ да настжпи съ авангарда на срѣдната колона и да започне постройка на телеграфна линия до Еникьой.

Щабътъ на дивизията въ началото ще бѫде въ Правища.

На 16-и къмъ пладне командиръ̀тъ на Сѣрската бригада бѣ предупреденъ да се приготви за нощно настжпление, а следъ пладне получи и заповѣдьта. Той повика началницитѣ на частитѣ и имъ показа на мѣстностьта посокитѣ, по които ще настжпятъ, и цѣлитѣ, които ще достигнатъ.

Въ 9 ч. и 30 м. сл. пл. бригадата настжпи въ реда, въ който бѣше разположена на позицията си Шемолтозъ—Здравикъ: дѣсниятъ участъкъ — две дружини отъ 67-и полкъ и една батарея и лѣвиятъ участъкъ — двѣ дружини отъ 68-и полкъ и две батареи. Другитѣ дружини образуваха маневрени войски, задъ лѣвия участъкъ. Гръцкитѣ постове, следъ като дадоха нѣколко изстрела, оттеглиха се къмъ Чай Азж. Батареитѣ останаха на позициитѣ си и въ 3 ч. сл. полунощь, когато лѣвиятъ участъкъ стигна на Луковица, и Луната изгрѣ, тръгнаха напредъ. Въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. гърцитѣ отстжпиха оттатъкъ Струма и изгориха моста при Еникьой. Мостътъ при Чай Азж не бѣ изгоренъ — по

него бѣгаше населението. Два батальона гърци отъ 7-а дивизия съ две орждия заеха позиция на западния брѣгъ на Струма, и бранѣха моста при Чай Азж (Ираклица).

Къмъ 10 ч. пр. пл. бригадата зае опредѣленитѣ ѝ позиции.

Срѣдната колона, като имаше авангардъ една дружина и една планинска батарея, настжпи въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. отъ Османли, а 3/56-а дружина — отъ в. Пилафъ Тепе презъ Авликьой и, безъ да срещне съпротива, осъмна при Кусоропъ, въ 5 ч. пр. пл. стигна при Орфано, а въ 1 ч. сл. пл. — на височината западно отъ Лунгоръ; въ 8 ч. сл. пл. се премѣсти на позиция три клм. по-назападъ, но безъ полската батарея, която, поради лошия пжть, остана при Орфано.

Лѣвата колона — 55-и полкъ — на 16-и въ 7 ч. сл. пл. обстреля съ артилерийски огънь височината, която предполагаха, че е заета отъ противника, но той бѣ отстжпилъ. Тогава Левтерската колона — 4-а дружина, съ дветѣ гранични роти и батареята, — настжпи и зае опредѣления ѝ участъкъ.

55-и полкъ (три дружини) настжпи въ 7 ч. и 05 м. сл. пл., като имаше преденъ отрядъ две роти, и, безъ да срещне противникъ, на 17-и въ 3 ч. сл. пл. стигна на опредѣленото мѣсто и зае позиция.

Илинската колона тръгна на 16-и въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. и къмъ срѣднощь достигна височината югоизточно отъ Кусоропъ, дето се разположи на бивакъ, съ три наблюдателни застави за далечно и четири поста за близко охранение.

Колонитѣ не понесоха загуби.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ армията още на 16-и юний въ 11 ч. сл. пл. получи донесение отъ началника на 11-а дивизия, че Левтерската колона е заела Левтера, и обстреляла съ артилерия гръцкитѣ лодки въ пристанището, а срѣдната колона, съ престрелки, настжпва бавно къмъ Мощиянъ. Той съобщи това телеграфически въ Щаба на действуващата армия и на частитѣ отъ II армия. Пакъ на 16-и въ 8 ч. сл. пл. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че е разпоредилъ да бжде заета съ стражева верига линията Негованското шосе—Зарово—в. 535, и моли, ако се одобрява, да му бжде предписано. Щабътъ на армията му отговори да се съобразява съ оперативната заповѣдь,

като поддържа свръзка съ 3-а дивизия и съ Драмската бригада. Неизвестно по какъвъ поводъ, обаче, на 17-и въ 11 ч. пр. пл. тази заповѣдь бѣ допълнена: „Задачата Ви за сега е отбранителна, сжщо както и на Драмската бригада".

Командуващиятъ армията редовно получаваше донесения презъ деня за действията на частитѣ отъ армията и ги одобряваше. Следъ като получи донесение за заемането на Гевгели отъ 3/3-а бригада, макаръ че не му бѣ донесено за отстжплението на лѣвото странично прикритие на тази бригада отъ Орѣховица, той предвидѣ опасность отъ тази страна, и затова телеграфира на началника на 3-а дивизия: „Намирамъ за нуждно 3/3-а бригада да спустне една или две дружини по лѣвия брѣгъ на Вардара, за наблюдение моста при Кара Суле".

Въ сжщото време телеграфира на помощника на Главнокомандуващия, че ще бжде полезно, ако една отъ лѣвитѣ колони на IV армия се спустне къмъ Гевгели, а 3/3-а бригада слѣзе на югъ, защото противникътъ разполага съ още единъ мостъ при Кара Суле и заема флангово положение, неблагоприятно за 3-а дивизия.

Отъ Кавала и Деде Агачъ получаваше донесения, че е спокойно.

Командуващиятъ армията получи извлѣчение отъ оперативната заповѣдь на командуващия IV армия и сведения за настжплението на армията му, и самъ той му даде такива. Съ другитѣ армии сведения не си размѣниха — само частната телеграма, съ която началникътъ на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, съобщи на началника на Щаба на III армия, полковникъ Жостовъ, че започватъ действията противъ гърцитѣ [1]).

Освенъ това, командуващиятъ II армия донасяше въ Щаба на действуващата армия редовно и вѣрно за действията на своята армия.

До командуващия армията бѣха стигнали сведения, че гърцитѣ формирали чети отъ андарти, които щѣли да изпратятъ въ тила на българската армия, за да повдигнатъ мѣстното население. Поради това той телеграфира на началницитѣ на частитѣ и на комендантитѣ на Деде Агачъ и Порто Логосъ да не пропускатъ андарти и да държатъ мѣстното население въ покорство.

[1]) Гледай стр. 306.

Разпорежданията на Гръцкото главно командуване.

Въ Гръцката главна квартира, въ Солунъ, до 11 ч. пр. пл. на 17-и се получиха следнитѣ сведения: На 16-и между 7 и 8 ч. сл. пл. българитѣ нападнали гръцкитѣ части при Левтера и Мощиянъ, а въ 11 ч. — отряда въ Правища. На 17-и въ 4 ч. пр. пл. се чули топовни гърмежи северно отъ Богданци. Три български полка отъ Дойранъ нападнали преднитѣ постове на лѣвия брѣгъ на Вардара къмъ Мачуково. Въ 5 ч. пр. пл. българитѣ нападнали гръцкия постъ между Кара Суле и Килиндиръ. Въ 7 ч. пр. пл. една българска дружина нападнала гръцкитѣ постове при Нигрита. Въ 8 ч. пр. пл. български войски напредвали отъ Арджанъ къмъ Баялци.

Освенъ това, получило се сведение, че ротата въ Левтера е изолирана. По заповѣдь на Главното командуване, изпратенъ билъ военененъ корабъ, обаче, когато последниятъ се приближилъ, селото Левтера било превзето отъ българитѣ, и корабътъ билъ обстрелянъ съ картеченъ огънь.

Отъ Главната квартира предадоха тѣзи сведения по телеграфа на краля, който бѣше въ Атина. Отамъ пъкъ бѣха протелеграфирани до гръцкия пълномощенъ министъръ Панасъ въ София, съ заповѣдь да направи формаленъ протестъ.

Въ Солунъ бѣше българскиятъ делегатъ, генералъ Хесапчиевъ, и 3/14-а дружина. Срещу тази българска дружина бѣ оставена въ Солунъ 2-а дивизия. Гръцкото главно командуване бѣ предвидило изгонването или обезоржжаването на дружината и бѣ взело необходимитѣ мѣрки за това. На 17-и юний сутриньта генералъ Хесапчиевъ поиска влакъ, за да замине. Щабътъ на гръцката действуваща армия разреши да замине само генералътъ, и поиска отъ главнокомандуващия, въ Атина, разрешение да бжде нападната българската дружина. Отначало министърътъ на войната, Венизелосъ, който бѣше и министъръ-председатель, не отговаряше, най-после, по настоянването на краля, въ 1 ч. сл. пл. даде съгласието си, и на командира на 2-а дивизия бѣ дадена заповѣдь да обезоржжи българската дружина.

Докато се водѣха преговори съ командира на 3/14-а дружина, началникътъ на Щаба на гръцката армия въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. подаде до всички дивизии, Конната бригада и Крепостния районъ следната телеграма:

„Българитѣ, безъ да обявятъ война, нападнаха граничнитѣ части на 7-а и 1-а дивизии, преднитѣ постове на 10-а дивизия и сръбската армия. Граничнитѣ части на 6-а дивизия отстжпиха днесъ сутриньта задъ Струма, въ Чай Азж; отредътъ въ Нигрита води бой, отредътъ на 7-а дивизия къмъ Берово — сжщо. Постоветѣ къмъ Кара Суле сжщо отстжпиха. Авангардитѣ сж запазили позициитѣ си. Въ Гевгели сърбитѣ, изтикани, отстжпиха. Сръбскитѣ предни постове при Щипъ сж нападнати отъ българитѣ.

Н. В. кралътъ тръгва тази вечерь отъ Атина и пристига тукъ утре сутриньта.

Отъ този моментъ, макаръ войната да не е обявена, ние се считаме въ положение на война съ българитѣ. 2-а дивизия получи заповѣдь да очисти довечера гр. Солунъ отъ българската войска; тя даде на българитѣ срокъ единъ часъ, за да сложатъ оржжието.

По заповѣдь на Н. В. краля, пригответе се да настжпите утре, за да атакуваме неприятеля.

Оперативната заповѣдь ще бжде издадена по-късно, презъ нощьта Заповѣдайте преднитѣ постове да бдятъ зорко, като иматъ предвидъ възможно нападение отъ страна на неприятеля.“

Боятъ въ Солунъ.

Въ Солунъ, като символъ за съвмѣстно владичество, бѣ оставена 3-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ. Дружината бѣ разположена по частни квартири доста разхвърлено. Една рота заемаше въ ул. „Хамидие“ четири здания, отдалечени едно отъ друго на повече отъ 200 метра и съ ограниченъ обстрелъ. Въ ул. „Митхатъ Паша“ бѣ разположенъ единъ взводъ въ Индустриалното училище и единъ взводъ — срещу Българската митрополия. Въ ул. „Фезли“ бѣха разположени на тѣсно въ една кжща два взвода. Далечъ отъ тѣхъ, въ сжщата улица, въ отдѣлни здания, бѣха разположени четири взвода отъ 12-а рота, два отъ 11-а, единъ — отъ 9-а рота, а другъ взводъ отъ 9-а рота бѣ разположенъ въ съседната улица. Освенъ това, дружината даваше караули за 19 поста изъ разнитѣ квартали и за тѣхъ отдѣляше ежедневно по 40 души. Ротитѣ имаха по 200 патрона на пушка. Никакви мѣрки не бѣха взети за въ случай на нападение. Въ всѣка рота имаше само по единъ офицеръ — ротенъ командиръ; отъ тѣхъ единиятъ, капитанъ Андреадисъ, бѣ гъркъ отъ Варна, но се държа доблестно.

Още при разквартируването на българскитѣ части въ Солунъ, при всѣка квартира на българска часть гърцитѣ поставиха въ съседнитѣ кжщи двойно и тройно повече войски. Освенъ това, на началника на 2-а дивизия, която бѣ оставена въ Солунъ, бѣ възложено „да проучи начина на действие — какъ да бжде принуденъ българскиятъ гарнизонъ, да се оттегли отъ Солунъ, а, въ случай на отказъ или съпротива, да го застави да се

предаде". Инструкциитѣ отдавна бѣха съставени отъ Щаба на дивизията и одобрени отъ Главното командуване[1]).

На 17-и въ 1 ч. сл. пл. майоръ Лазаровъ, командирътъ на 3/14-а дружина, тръгна за Гарата да изпрати генералъ Хесапчиевъ, българскиятъ представитель при Гръцката главна квартира.

При Гръцката гара, обаче, той бѣ обкржженъ отъ гръцки войници съ пълни пушки, и върнатъ назадъ. Дружинниятъ командиръ се досѣти въ какво се състои работата, и предупреди ротнитѣ командири да бждатъ готови. Въ 1 ч. и 30 м. гръцки роти нападнаха българския постъ при Българската поща. Веднага следъ това гърцитѣ започнаха да нападатъ българскитѣ войници, които случайно се намираха по улицитѣ, арестуваха лѣкаритѣ отъ 5/7-а полска болница Лазаровъ и Менахемовъ, и, въпрѣки протеститѣ на двамата лѣкари, болничното здание бѣ обстреляно съ най-силенъ пушеченъ и картеченъ огънь и всички болни избити. Арестуваха и командира на 10-а рота, капитанъ Казанджиевъ. Дружинниятъ командиръ отиде при двата взвода на ул. „Фезли", предупреди ротнитѣ командири за намѣрението на гърцитѣ и заповѣда да повикатъ отдѣлнитѣ взводове, но ординарцитѣ бѣха изловени или избити. Продължаваше и нападението на отдѣлнитѣ постове и команди. Поради това ротитѣ, взводоветѣ, групитѣ и караулитѣ се приготвиха да посрещнатъ нападението на мѣстото, на което се намираха. При това положение, командирътъ на дружината получи следното писмо, съчинено на френски въ Гръцката главна квартира и подписано отъ началника на 2-а дивизия:

„Господинъ Майоръ,

Понеже българскитѣ войски сж започнали военнитѣ действия срещу насъ, имамъ честь, да Ви помоля да напустнете града Солунъ въ срокъ отъ единъ часъ. Следъ получаване на настоещата заповѣдь, оржжието на Вашитѣ войски ще бжде предадено на опредѣленитѣ за цельта офицери. Офицеритѣ Ви могатъ да задържатъ саблитѣ си. Особенъ влакъ ще пренесе Вашитѣ войски до нашитѣ предни постове. Взети сж съответнитѣ мѣрки за тѣхната сигурность. Следъ изтичането на единъ часъ, ще се принудя, за голѣмо мое съжаление, да считамъ войскитѣ Ви неприятелски."

Майоръ Лазаровъ отговори съ писмо, че, докато получи отъ своето началство заповѣдь да напустне града, той вѣрва,

[1]) **Дусманисъ, Викторъ**, генералъ-лейтенантъ о. з., началникъ на Щаба на гръцката действуваща армия презъ войната въ 1913 год. — Войната на съюзенитѣ Гърция, Сърбия и Черна Гора противъ България презъ 1913 г., преведе отъ оригинала Хр. Стояновъ.

Военно-исторически сборникъ, год. II, кн. 7 и 8, София, 1928/29; страница 54.

че нѣма да бжде считанъ за неприятель, и моли да му се позволи да телеграфира на своето началство, и, следъ отговора на последното, ще опредѣли поведението си. Колкото се отнася до оржжието, нѣма да го предаде, и ще го употрѣби противъ всѣки, който посегне къмъ него. Гърцитѣ, обаче, не спазиха и дадения часъ. Още, докато майорътъ пишеше писмото, боятъ се започна. Пушки, картечници и бомби, смѣсени съ писъци на жени и деца, заглушиха цѣлия градъ.

Френскиятъ консулъ, Жосленъ, се опита, съ рискъ на живота си, да намѣри майоръ Лазаровъ, за да отстрани кръвопролитието, но гърцитѣ го заблудиха, като му казаха, че началникътъ на българскитѣ войски не желае да се срещне съ него, а иска да се бие. На писмото на майоръ Лазаровъ пъкъ началникътъ на 2-а дивизия отговори, че условията сж неприемливи.

Между това, боятъ продължаваше. На помощь на 2-а дивизия се притече и гръцкото мжжко население, което предварително бѣ въоржжено, и 2,000 критяни-жандарми, които особено се бѣха озлобили противъ българитѣ. Въпрѣки това множество и въпрѣки голѣмитѣ жертви, българитѣ навсѣкжде, даже и най-малкитѣ групи, се държеха. Най-после началникътъ на 2-а дивизия настани планински орждия на Беасъ Куле, по площадитѣ и изъ улицитѣ, и къмъ огъня на пушкитѣ, картечницитѣ и бомбитѣ се присъедини и огъньтъ на орждията и трѣсъка на бризантнитѣ гранати. Зданията започнаха да се рушатъ, пожари избухнаха, но българитѣ не се предаваха. Отвреме-навреме се чуваше и „ура" при ударъ съ ножове, съ които българитѣ отблъскваха гърцитѣ.

Въ 1 ч. следъ полунощь гърцитѣ направиха на българитѣ последно предложение да се предадатъ. Отговорено имъ бѣ, че ще опредѣлятъ поведението си, следъ като получатъ заповѣдь отъ началството си. Огъньтъ, особено артилерийскиятъ, отново се засили. Тогава гърцитѣ започнаха да преговарятъ съ отдѣлнитѣ групи. По този начинъ тѣ успѣха да пленятъ нѣкои отъ старшитѣ на групитѣ и да накаратъ нѣкои групи, главно поради свършването на патронитѣ, да се предадатъ. Го-голѣмата часть, обаче, продължи да се съпротивлява. На 18-и сутриньта майоръ Лазаровъ влѣзе въ преговори да се даде свободенъ изходъ на дружината да излѣзе отъ града. Предложението му не бѣ прието. Тогава предложи да напустне града, при условие, че нѣма да вземе участие въ войната срещу Гърция. И това не бѣ прието. Тогава той предложи: 1) офицеритѣ и войницитѣ да запазятъ

оржжието си (пушкитѣ безъ ножове и патрони, каквито, впрочемъ, почти нѣмаше) и 2) офицеритѣ и войницитѣ да бждатъ заедно, и да се смѣтатъ заложници до свършването на войната.

Тѣзи условия бѣха приети, но гърцитѣ не ги спазиха. Щомъ бѣ прекратенъ боятъ, гърцитѣ обезоржжиха и офицеритѣ, и войницитѣ.

Дружината, споредъ командира ѝ, изгуби 237 убити и около 100 ранени. Загинаха и много други българи войници, офицери, чиновници и граждани, между които 16 ученика и двамата служителя въ Българската гимназия.

Споредъ рапорта на гръцкия началникъ на Щаба на действуващата армия, българитѣ сж загубили: убити 54, ранени 17; пленени: офицери 19, войници 1260; комити: убити 6, пленени 80.

Споредъ сжщия, загубитѣ на гърцитѣ сж: убити войници 12, жандарми 6; ранени: офицери 4, войници 2, жандарми 7.

ГЛАВА V.

Действията срещу сърбитѣ на 18-и юний.

(Картограф. приложения № № 6 и 7).

Разпорежданията на двѣтѣ страни.

Протестътъ на Гръцкото и Сръбското правителства.

На 17-и юний, навѣрно къмъ пладне, гръцкиятъ пълномощенъ министъръ въ София подаде следната нота:

„Споредъ една телеграма отъ Главната квартира, една българска рота е настжпила откъмъ Тахинското езеро къмъ лѣвия флангъ на гръцкия батальонъ, квартируващъ въ Правища, и, като преминала разграничителната линия, се е приближила на 800 м. отъ гръцкитѣ постове, които сж дали нѣколко изстрела. Отъ двата взвода на ротата единиятъ се е оттеглилъ въ една падина; другиятъ, обаче, се задържалъ на своята изтъкната позиция. Като съобщава този фактъ въ Царското министерство на външнитѣ работи, Гръцката кралска легация моли да се заповѣда на българскитѣ части да се оттеглятъ на предишнитѣ си позиции, и да спазватъ протокола за разграничителната линия."

Явно е, че Гръцкото правителство е заповѣдало да бжде направенъ този протестъ още при получаването на първото донесение за настжплението на българитѣ.

Сръбското правителство така сжщо предаде чрезъ своя пълномощенъ министъръ въ София следната нота:

„Сръбското кралско посолство въ София има честь да извести Царското министерство на външнитѣ работи и вѣроизповѣданията, че нощесъ български войски сж нападнали сръбскитѣ войски по цѣлата линия на Македония, и че боятъ продължава още.

Сръбското кралско правителство протестира противъ това нападение и иска да се прекрати веднага, въ противенъ случай снема отъ себе си всѣка отговорность."

Изглежда, че тѣзи протести сж направени, преди сърбитѣ и гърцитѣ да разбератъ, че българитѣ сж нападнали и двѣтѣ армии, въ едно и сжщо време.

Българскиятъ министъръ на външнитѣ работи и министъръ-председатель, д-ръ Даневъ, този день, както се каза, отиде въ Божурище, въ Щаба на III армия, за да отложи получаването на въпроснитѣ протести. Той направи това подъ предлогъ, че отива да убеди генералъ Димитриева да замине заедно съ него за конференцията въ Петроградъ. Д-ръ Даневъ постигна цельта си. Подъ предлогъ, че отсѫтствува и не знае нищо за военнитѣ действия, той избѣгна да отговори на двата протеста още сѫщия день. Очевидно, той правѣше това, съ цель да даде възможность на II и IV армии да постигнатъ поставенитѣ имъ цели.

Разпорежданията на Сръбското главно командуване.

Като получи донесение за настѫплението на българитѣ срещу I и III армии, на Сръбското главно командуване предстоеха три решения: или да оттегли I и III армии на Главната отбранителна линия, или да ги задържи въ положението, въ което бѣха, или да премине поне съ една часть въ настѫпление. Дълго време Главното командуване се колеба, обаче къмъ 4 ч. сл. пл. се получиха достатъчно сведения за събитията на бойното поле; тѣ се свеждаха къмъ следното: нападната е III армия и часть отъ I армия; българитѣ откъмъ Кривопаланкския фронтъ и на Сръбско-българската граница бездействуватъ; командуващиятъ сръбската III армия помоли да бѫде одобрено отстѫплението му на укрепената позиция на Овче Поле. Съобразно съ тѣзи сведения, войводата Путникъ реши: III армия, която бѣше много силно притисната, че трѣбвало да вкара въ боя и своитѣ резерви, да се отбранява, а I армия, която е нападната съ слаби сили, и разполагаше съ неангажирани силни резерви, като осигурява своя лѣвъ флангъ откъмъ Кюстендилъ, да нападне и пропѫди българитѣ оттатъкъ Злетовската рѣка и да заеме Райчански Ридъ и цѣлата верига, която се простира на северъ, до Султанъ Тепе. Въ този смисълъ бѣ издадена и директива.

На Черногорската дивизия, въ Скопие, и на Шумадийската дивизия II призивъ, въ Зайчарь, бѣ заповѣдано да се приготвятъ за походъ[1]).

[1]) **Лазаревић, Милутин Д.** — Наши ратови за ослобођење и уједињење. Београд, 1934. Књига четврта — Српско-бугарски рат 1913 године — (Брегалничка битка); стр. 117. ——— Српска књижевна задруга, коло XXXVII, бр. 251.

Разпорежданията на Българското главно командуване.

Българското главно командуване, следъ като даде директивитѣ на II и IV армии да нанесатъ на съюзницитѣ кратки и съкрушителни удари, които трѣбваше да ги склонятъ къмъ отстѫпчивость и да стреснатъ дипломацията на Съглашението, чакаше съ особенъ интересъ развоя на операциитѣ.

Първото донесение бѣше отъ командуващия II армия, отъ 1 ч. пр. пл. на 17-и:

„На 16-и т. м. въ 7 ч. и 40 м. сл. пладне 11-а дивизия е започнала настѫплението си. Височината западно отъ Тойла (Тобляне) е била заета, следъ обстрелване съ артилерийски огънь, безъ жертви.

Въ 9 ч. и 40 м. сл. пл. нашитѣ нахлули въ Левтера, запалили го и продължили настѫплението си къмъ Кале Чифликъ (Кале Метохи). Артилерията е обстреляла нашитѣ въ Левтерския заливъ. Колоната, която настѫпва презъ Пилафъ Тепе, напредва къмъ Мощиянъ."

Съ особено нетърпение, обаче, се очакваха донесенията отъ IV армия, която атакуваше по-силния противникъ. Тя, както се каза, започна действията си на 17-и въ 2 ч. пр. пладне. Началникътъ на Оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, който замѣстваше началника на Щаба, още рано сутриньта чакаше на телеграфния апаратъ въ София и често запитваше за хода на действията командуващия IV армия, който така сѫщо чакаше донесения въ телеграфната станция.

Къмъ 9 ч. командуващиятъ IV армия получи първитѣ донесения и веднага, въ разговоръ по телеграфа, предаде:

„Споредъ донесенията до 9 ч. тази сутринь, частитѣ, насочени къмъ Удово и Криволакъ, сѫ настѫпили стремително, но доде сѫ стигнали, нѣмаме донесение. 7-а дивизия е достигнала в. Руенъ, северно отъ Тахонъ. Други по-нови сведения нѣмаме."

Скоро следъ това командуващиятъ IV армия получи и предаде следнитѣ донесения:

„Бригадата, която настѫпва къмъ Криволакъ, къмъ 8 ч. е заела Серка планина, безъ да срещне сериозно съпротивление, и продължава настѫплението. Отъ Кочане командантътъ съобщава, че до 9 ч. се слушалъ силенъ артилерийски бой, а следъ това затихналъ. Донесение отъ Македоно-одринското опълчение нѣма още. Отъ Щипъ, началникътъ на 8-а дивизия донася, че гребенътъ западно отъ Сушево е вече заетъ."

Въ 10 ч. пр. пл., пакъ на запитване по телеграфа, командуващиятъ IV армия донесе:

„Досега имамъ сведения само отъ 8-а дивизия, която напредва къмъ височинитѣ западно отъ Сушево [1]). Откъмъ Удово и Криволакъ нѣмамъ сведения още, но тази сутринь, къмъ 6 ч., се чуваха артилерийски изстрели; следъ това — не, което тълкувамъ въ наша полза. Сега викамъ Опълчението да говоря. Имамъ сжщо сведения частни, че Гевгели е завзетъ отъ войски отъ II армия."

На пладне пристигна донесение отъ командуващия II армия:

„11-а дивизия продължава да настжпва съ пъленъ успѣхъ. Срѣдната колона въ 9 ч. пр. пл. е преминала Ментесели и настжпва за Арабкьой (като Месалакя) — Лунгоръ. Дѣсната колона къмъ 5 ч. пр. пл. е заела височината южно и югозападно отъ Правища, при Шемолтозъ. Гърцитѣ въ Левтерско нощесъ успѣли да се качатъ на маунитѣ, стоещи южно отъ Кале Чифликъ, и на разсъмване избѣгали къмъ Орфано. Кале Чифликъ на разсъмване е въ наши ржце."

Следъ това вниманието на командуващитѣ II и IV армии бѣ отвлѣчено отъ събитията по бойнитѣ полета, и до вечерьта не имъ остана време за донесения.

При тѣзи, макаръ добри, но съвсемъ оскждни сведения, Главното командуване трѣбва да се е чувствувало въ много стѣснено положение, та въ 3 ч. сл. пл. издаде директива № 24:

„1) IV армия да продължи настжплението, като се постарае да заеме и се утвърди на линията Кратово—Клисели—Велесъ.

2) II армия, веднага съ заемането на Чай Азж и цѣлото устие на Струма, да пристжпи къмъ съсрѣдоточаването си на линията, указана съ директива № 23, като насочи тамъ и крепостната си артилерия.

Командуващиятъ II армия да има предвидъ, че ще получи заповѣдь да атакува Солунъ."

Докато се съставяше тази директива, отъ командуващия V армия, който не бѣ уведоменъ за даденитѣ директиви на II и IV армии, се получи телеграма:

„Чуватъ се изстрели артилерийски далечъ отъ насъ. Споредъ заповѣдьта на началника на Македоно-одринското опълчение, която получихъ сега, последното атакува в. Султанъ Тепе и Парадли. Нѣмамъ никаква директива."

При липса на донесения за бързи успѣхи, тази телеграма подсѣти Главното командуване да помогне на IV армия, ако не съ друго, то поне да направи една демонстрация съ V армия. За тази цель то въ 3 ч. и 15 м. телеграфира шифровано на командуващия V армия:

[1]) Говори за онѣзи, които е вече съобщилъ.

„Влѣзте веднага въ свръзка съ командуващия IV армия и окажете поддържка на действията на тази армия посрѣдствомъ силна демонстрация срещу находящитѣ се срещу Васъ сръбски войски, изразена само въ силно обстрелване на противника. Това ще е полезно и за калянването на Вашитѣ млади войски, които иматъ нужда отъ обстрелване."

Единъ часъ следъ изпращането на директивата, помощникътъ на главнокомандуващия предаде до командуващитѣ II и IV армии следното шифровано пояснение:

„Съ директива № 24 заповѣдахъ IV армия да продължи настжпателнитѣ си действия, а II армия, следъ като завърши операциитѣ си при Чай Азж, веднага да пристжпи къмъ съсрѣдоточаването си на укрепената линия, съ цель да атакува Солунъ. Господа командуващитѣ армиитѣ ще вематъ предвидъ, че тѣзи наши действия срещу сърби и гърци се предприематъ безъ формално обявяване на война, главнимъ образомъ по следващитѣ съображения:

1) Да повдигнемъ, до известна степень, духа на нашитѣ и да ги поставимъ въ положение да гледатъ на нашитѣ досегашни съюзници като на врагове.

2) Предъ опасността да се запали войната между съюзницитѣ, да накараме руската политика да побърза съ разрешаването на въпроса, намѣсто да го протака.

3) Съ силнитѣ удари, които ще нанесемъ на противницитѣ си, да ги накараме да бждатъ по-сговорчиви и по-отстжпчиви.

4) Понеже оспорваме земитѣ, които тѣ сега заематъ, като наши, съ силата на оржжието да успѣемъ да завземемъ онова, което можемъ, докато европейскитѣ сили съ намѣсата си спратъ нашата военна акция.

Понеже такава интервенция може да се очаква всѣка минута, налага се да действуваме бързо и енергично.

IV армия да гледа, на всѣка цена, бързо да вземе Велесъ, което ще има голѣмо политическо значение. Отъ само себе си се разбира, че предварително трѣбва да се заеме линията Султанъ Тепе — Кратово — Клисели твърдо.

II армия, веднага следъ като изпълни съсрѣдоточаването си, ще получи заповѣдь, ако действията на IV армия позволяватъ, да атакува Солунъ, за която цель, ако получи подобна заповѣдь, ще бжде усилена съ две или три бригади. Ако желѣзопжтниятъ участъкъ Криволакъ — Удово — Гевгели бжде заетъ отъ насъ, да се заеме отъ наши войски, като на всички мѣста, дето има преправи, особено тази въ Гевгели, се устроятъ тетъ-де-пони и заематъ съ силни отреди. По този начинъ да се осигури владѣенето на двата брѣга на Вардара. 5647 [1])."

Разочарованието на Главното командуване, обаче, трѣбва да е било голѣмо, когато, следъ като бѣха изпратени дирек-

[1]) В. И. А.; VI. 2. б.; стр. 231.

тивата и пояснението и преди да бѫдатъ получени въ щабоветѣ на армиитѣ, отъ командуващия IV армия се получи следната телеграма:

„Моля, да се даде въ мое разпореждане и 6-а Бдинска дивизия, понеже противникътъ насочва превъзходни сили срещу 8-а Тунджанска дивизия. 2-а Тракийска дивизия е заета съ очистване мѣстността между Щипъ и Струмица, така че отъ нея не мога да отдѣля части за подкрепление."

Помощникътъ на главнокомандуващия веднага удовлетвори молбата му, но, тъй като той смѣташе да усили съ тази дивизия II армия за атаката на Солунъ, предупреди командуващия II армия, че 6-а дивизия е влѣзла въ състава на IV армия.

Докато ставаше това, командуващиятъ IV армия получи директивата и поясненията къмъ нея и разбра, че V и другитѣ армии пакъ ще бездействуватъ, затова въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., въ отговоръ на директивата, телеграфира:

„Ако V армия бездействува, противникътъ, необезпокояванъ отъ нейна страна, ще насочи всичкитѣ си сили противъ IV армия, и задачата на последната се затруднява. Понеже и V армия, ако настѫпи, ще навлѣзе въ сѫщата спорна зона, мисля, че ще бѫде въ полза на дѣлото и въ духа̀ на даденитѣ упѫтвания, ако ѝ се даде заповѣдь за настѫпление."

Следъ като получи тѣзи две телеграми, Главното командуване прекара известно време въ очакване донесения. Но, като̀ не получи такива, следъ като се мръкна[1]), зададе телеграфически на Щаба на IV армия следнитѣ въпроси:

„1) Боятъ още продължава ли?
2) Нашитѣ войски до коя линия сѫ достигнали?
3) Какво съпротивление сѫ срещнали при днешното настѫпление отъ страна на противника?
4) Какво е разположението на сръбската армия — отбранително или за активни действия?"

На тѣзи въпроси сѫ дадени следнитѣ отговори:

„1) Нищо не се чува, а донесения още нѣма.
2) Македоно-одринци въ 2 ч. и 45 м. сѫ били къмъ в. Китка и къмъ в. Парадли (Чаталъ Чешме), на два клм. северно отъ с. Емирица. 2/4-а бригада въ 1 ч. сл. пл. е била къмъ височината западно отъ Злетово и на височината между селата Старо и Ново Неокъзи и е настѫпвала за в. Градище; насреща ѝ нѣма артилерия. 7-а дивизия въ 3 ч. сл. пл. продължава да настѫпва къмъ в. Руенъ, а въ 6 ч. атакувала на ножъ и заела в. Шаренковецъ, следъ което пратила две

[1]) Не е отбелязанъ часътъ, когато е воденъ разговорътъ.

дружини, една картечна рота и една батарея къмъ Креньовци, за да облекчи положението на 8-а дивизия. 8-а дивизия заемала височинитѣ западно отъ Сушово и трудно настѫпвала къмъ височинитѣ около Гор. Балванъ. 1/2-а бригада, въ две колони, настѫпвала къмъ ж.-п. ст. Криволакъ. Единъ полкъ се е спрѣлъ източно отъ Шехъ Оба, понеже откъмъ Драгоево се явили неприятелски части, а другиятъ продължавалъ къмъ Криволакъ. 2/2-а бригада настѫпвала къмъ Удово. 3/7-а бригада настѫпвала презъ Валандово и Терзели къмъ Удово, следъ като е сбила противника отъ в. 895, който, въ безпорядъкъ, е бѣгалъ къмъ Удово.

3) Благодарение на труднодостѫпната мѣстность, частитѣ отъ първи призивъ се държатъ опорно.

4) Навсѣкѫде отбранително, само срещу 8-а дивизия проявява активни действия."

Щабътъ на действуващата армия не се задоволи съ тѣзи отговори, и, въ заключение, телеграфира, че чака по-подробни сведения.

Отъ тѣзи сведения и отъ двете телеграми на командуващия IV армия Главното командуване дойде до заключение, че IV армия, не само не е могла да постигне задачата си — да нанесе шеметенъ ударъ на сръбската армия и да заеме известни важни мѣста, които биха осигурили действията на II армия къмъ Солунъ, но и сама тя се намира въ тежко положение. Поради това възприе мисъльта на командуващия IV армия — да въведе въ действие V армия и въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. издаде директива № 25:

„За утрешно число, 18-и того, заповѣдвамъ:

1) IV армия да продължи настѫпателнитѣ си действия, като употрѣби всички усилия съ дѣсното си крило да облекчи операциитѣ на V армия.

2) V армия да настѫпи и атакува противника на участѫка Добровница — Егри Паланка. За прикриване тила си ще остави една бригада по шосето Кюстендилъ — Егри Паланка.

3) 4-а дивизия влиза въ разпореждането на командуващия V армия; тази дивизия, заедно съ конния полкъ и съ всичката си планинска артилерия, ще настѫпи презъ Кюстендилъ — Гърляно — Каменодолска — Бобешино, ще се развърне на участъка Горна Църцария — Г. Върхъ — Черна Рѣка, като се старае да излѣзе въ тилъ на противника, разположенъ въ Добровница — Градецъ, и се утвърди на Бѣлина планина.

4) Командуващиятъ V армия ще вземе най-ефикасни мѣрки за поддържане постоянна свръзка между 4-а дивизия и другитѣ части на армията му."

Разпореждане за прекратяване военнитѣ действия съ сърбитѣ.

По-късно, на запитване отъ Щаба на действуващата армия, отъ II армия въ 11 ч. и 40 м. сл. пл. бѣ донесено по телеграфа:

„Съ настжпването на нощьта, нашето настжпление и боятъ сж прекратени. Частитѣ, които днесъ действуваха въ Правишко, прогониха гърцитѣ и достигнаха лѣвия брѣгъ на Струма срещу Чай Азж. Драмската и 1/10-а бригади се подадоха напредъ, и заеха линията на охранението на гърцитѣ, които, следъ слаба съпротива, бързо сж отстжпили, като сж изоставили значителна часть отъ личното и бивачното имущество и 25 пленника. 3/3-а бригада очистила днесъ мѣстностьта западно и югозападно отъ Дойранъ и, следъ двучасовъ бой, съ пристжпъ е завладѣла предмостното укрепление на лѣвия брѣгъ на Вардара срещу Гевгели. Тази бригада е пленила 1 офицеръ и 66 гърка, 120 сърби и 180 пушки. Бригадата продължава действията си за преминаване на дѣсния брѣгъ и завладяване Гевгели, обаче до тази минута нѣма донесения за резултата. Въ всѣки случай, на бригадата е заповѣдано да се опита да мине на дѣсния брѣгъ на Вардара и да завладѣе Гевгели, следъ което да се затвърди на двата брѣга. Мостътъ при Гевгели е напустнатъ отъ гърцитѣ и сърбитѣ, неповреденъ.

Съпротивата на противника е слаба, следъ което бързо и въ безпорядъкъ отстжпва. Разположението на гърцитѣ на северъ и североизтокъ отъ Солунъ, както досега изглежда, е отбранително, обаче възможно е и опитване да премине въ настжпление, ако нашето съсрѣдоточаване и засилване южно отъ Кукушъ се забави.

Получени сж сведения, че гърцитѣ днесъ сж предприели да обезоржжаватъ нашата дружина въ Солунъ, но тя се съпротивявала, и водѣла бой по улицитѣ на града.

Сега се получи донесение отъ командира на 3/3-а бригада, че днесъ въ 7 ч. сл. пладне Гевгели е падналъ въ наши ржце. Бригадата се е утвърдила на двата брѣга на Вардара."

Единъ часъ по-късно бѣ изпратено донесение съ сжщитѣ сведения.

На 18-и въ 1 ч. и 25 м. пр. пл. въ Щаба на действуващата армия се получи отъ IV армия донесение:

„До 9 ч. следъ пладне Щабътъ притежава сведенията:

1) Македоно-одринското опълчение въ 2 ч. и 45 м. сл. пл. е достигнало съ лѣвата си колона (седемь дружини) на два клм. северно отъ Емирица, и води бой; дѣсната колона (петь дружини) действува срещу върха Китка. Срещу лѣвата колона действувалъ сръбскиятъ 3-и пех. полкъ, отъ Моравската дивизия II призивъ, който вчера по пладне е смѣнилъ 7-и полкъ, който, по думи на пленници, заминалъ веднага за Зайчарь.

2) 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия къмъ 1 ч. следъ пладне завладѣла височината между селата Неокъзи и Стари Неокъзи.

Въ 5 ч. сл. пл. се води пушечна стрелба за овладяване височината западно отъ с. Злетово. Последната височината била почти непристжпна. Силитѣ на противника срещу бригадата изглеждало да не сж много, и сж безъ артилерия.

3) 7-а пех. Рилска дивизия е близо до обекта си — височината Руенъ, северно Тахонъ.

Понеже положението на дѣсния флангъ на 8-а Тунджанска дивизия бѣ затруднително, заповѣдахъ началнику 7-а дивизия да атакува височината 650 и поддържа дѣсния флангъ на тунджанци.

Въ 6 ч. и 30 м. сл. пладне 22-и Тракийски и 14-и Македонски полкове атакуватъ на ножъ и вематъ височината 650. За поддържка на дѣсния флангъ на 8-а дивизия, отъ дивизията сж изратени две дружини, картечна рота и една полска батарея, по посока на Креньовци.

4) 8-а Тунджанска дивизия сутриньта завладѣла височинитѣ западно отъ Сушево. Боятъ за височинитѣ източно отъ Серчиево отива колебливо. Къмъ 11 ч. пр. пл. сърбитѣ започватъ да обхващатъ дѣсния флангъ на дивизията и получаватъ подкрепления. Изглежда, че действуватъ две дивизии срещу 8-а дивизия.

Заповѣдахъ дивизията твърдо да стои на заетитѣ позиции. 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия тази нощь ще атакува Драгоево, и притеглямъ 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия къмъ това село (39-и полкъ тази нощь е около р. Дринъ, 40-и полкъ — въ Селдурци).

5) 1-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия настжпва къмъ Криволакъ въ две колони: дѣсната — Лѣсковица — Патрикъ — Криволакъ; лѣвата — презъ Берово — Пещерница — Брусникъ — Пепелище; странично прикритие Шопури — Сухо Гърло — между Шехъ Оба и Сухо Гърло. Вследствие лошитѣ пжтища, полската артилерия на дѣсната колона чакъ къмъ 1 ч. и 30 м. сл. пл. е изкарала само две батареи на височината южно отъ Лѣсковица. Два-три неприятелски батальона съ артилерия заемали флангова позиция между Пуще и Шехъ Оба. Къмъ 5 ч. сл. пл. повече отъ единъ полкъ сърби, съ една планинска батарея и четири картечници, настжпвали къмъ дѣсната колона на бригадата. Заловени сж 42 пленника.

2-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия: 28-и полкъ отъ 10 ч. пр. пл. е водилъ борба за овладяване Конче планина; 27-и полкъ настжпва презъ Негриновци — Долни Липовикъ за Удово. Доде сж стигнали тѣзи полкове, сведения нѣма.

6) 3-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия настжпва въ три колони: дѣсна (една дружина) — презъ Баракли за Удово, централна (три дружини и две планин. орждия) — презъ Чепели — Терзели и лѣва (две дружини, едно планинско орждие) — Костурино—Раброво за Удово.

Височината западно отъ Чепели е била силно укрепена, и се е водилъ продължителенъ бой. Отъ 7 ч. и 30 м. сл. пл. тритѣ колони настжпватъ стремително къмъ Удово, като водятъ слаба престрелка съ бѣгащитѣ сърби. Вѣроятно ж.-п. ст. Удово е вече заета."

Всички тѣзи сведения сж предавани по телефона и на министъръ-председателя.

Отъ тѣзи сведения стана ясно, че несъмненията и бързъ успѣхъ, който се очакваше отъ IV армия, нѣмаше изгледъ да бѫде постигнатъ. Напротивъ, изглеждаше, че краткитѣ и внезапни нападения можеха да се затегнатъ въ продължителна война, която, както помощникътъ на главнокомандуващия, така и министъръ-председателтъ, не желаеха. Поради това на 18-и къмъ 9 ч. пр. пл. министъръ-председателтъ намѣри помощника на главнокомандуващия, съобщи му, че се видѣлъ съ руския и сръбския пълномощни министри, че има нота отъ Сръбското правителство, и му заповѣда да прекрати военнитѣ действия, защото и сърбитѣ ще прекратятъ. Помощникътъ на главнокомандуващия, обаче, поиска писмена заповѣдь за това. Тогава министъръ-председателтъ отиде въ Министерството на външнитѣ работи и оттамъ изпрати следната телеграма до всички легации:

„Снощи постѫпи протестъ отъ Сръбското правителство по случай последнитѣ стълкновения на нашитѣ и сръбскитѣ войски въ Македония. Въ протеста Сръбското правителство заявява да се прекратятъ действията, въ противенъ случай то слага отъ себе си всѣка отговорность. Отговарямъ чрезъ Тошева[1]) следното: Ние не сме желали, нито сме предизвикали инцидентитѣ, и че отговорността за тѣхъ не е наша, а на Сръбското правителство. Ние, желаейки да бѫдемъ лоялни, дадохме заповѣдь за спиране на военнитѣ действия, преди още да получимъ протеста на Сръбското правителство, и че, следъ получаването му, подновяваме тази заповѣдь, обаче, необходимо е, щото и Сръбското правителство да даде, отъ своя страна, подобни заповѣди за спиране на действията, защото, въ противенъ случай, снимаме всѣка отговорность; г. Тошевъ е натоваренъ да направи постѫпки за горната цель.

Съобщете това, дето е потрѣбно."

Въ сѫщото време въ сѫщия смисълъ е телеграфирано на легацията въ Бѣлградъ.

Следъ това отъ Министерството на външнитѣ работи бѣ изпратена на помощника на главнокомандуващия, генералъ-лейтенантъ Саввовъ, следната заповѣдь:

„По заповѣдь на г. министъръ-председателя, Министерството на външнитѣ работи и на изповѣданията има честь да Ви съобщи, че снощи постѫпи въ Министерството единъ протестъ отъ страна на Сръбското правителство, по случай вчерашнитѣ стълкновения на български и сръбски войски въ Македония, съ които се иска да се дадатъ заповѣди отъ наша страна за прекратяване на по-натъшнитѣ действия, въ противенъ случай Сръбското правителство отхвърля всѣка отговорность отъ себе си.

[1]) Българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ.

При все че Българското правителство даде своевременно подобенъ протестъ въ Бѣлградъ, и че, по случай протеста на Сръбското правителство, ще направи то и по-нататъкъ потрѣбното, Министерството на външнитѣ работи и на изповѣданията има честь, по заповѣдь на г. министъръ-председателя, да Ви помоли, г. генералъ, да дадете веднага нужднитѣ заповѣди за прекратяването на военнитѣ действия отъ наша страна. За сѫщата цель ще се направятъ постѫпки и въ Бѣлградъ."

Явно е, че, макаръ и да не е казано изрично никѫде, министъръ-председателтъ и помощникътъ на главнокомандуващия сѫ се съгласили да се прекратятъ военнитѣ действия само противъ сърбитѣ. Защото относно действията противъ гърцитѣ не е направено никакво разпореждане. По поводъ на гръцкия протестъ, министъръ-председателтъ телеграфира на пълномощния министъръ въ Атина:

„Отговорете на Гръцкото правителство, че отъ наша страна не е имало никакви предизвикателства, и че ние винаги най-лоялно сме спазвали всички споразумения съ гърцитѣ и задълженията си. Тѣ, обаче, съ постояннитѣ предизвикателства и шикании не само не уважаватъ своитѣ задължения, но поставятъ на тежко изпитание търпението на нашитѣ военни власти, находящи се въ съприкосновение съ гърцитѣ. При тѣзи условия, не само не приемаме протеста имъ, но и слагаме отговорността за последствията отъ последнитѣ инциденти върху тѣхъ, които, именно, сѫ ги предизвикали. Както винаги, така и сега, скърбейки за тѣзи произшествия и желаейки да бѫдемъ лоялни, дадохме своевременно заповѣди за прекратяване действията. Това, обаче, ще може да успѣе, само ако Гръцкото правителство даде заповѣдь за прекратяване предизвикванията отъ гръцка страна."

Между това, протестътъ на Гръцкото и Сръбското правителства не бѣше искренъ; дветѣ правителства, следъ като се удостовѣриха, че българитѣ сѫ атакували и дветѣ държави, не искаха да пропустнатъ случая да поведатъ противъ България война, въ която българската инициатива имъ обезпечаваше съдействието на Ромъния и Турция и благосклонния неутралитетъ на Русия.

Гръцкото правителство, следъ като получи сведения за настѫплението на българитѣ противъ гърцитѣ, уведоми телеграфически за това своя пълномощенъ министъръ въ София, като добави:

„Съ всички тѣзи нападения българската войска, очевидно, наруши Солунския протоколъ за разграничителната линия и нахлу въ мѣстности, които заематъ гръцкитѣ войски. По този начинъ, въпрѣки всичката наша искрено миролюбива политика, въпрѣки всички наши усилия, постоянната ни примирителность и отстѫпчивость, българската армия съвсемъ вѣроломно започна отъ вчера една необявена война, война несправедлива и братоубийствена.

Гръцкото правителство се видѣ принудено да заповѣда на армията да настжпи противъ българската, за да защити своитѣ позиции и територия. Протестирайте енергично предъ Българското правителство за това неоправдано поведение. Хвърляме върху България всецѣло отговорностьта за последицитѣ отъ най-сериознитѣ събития, които ще последватъ.

Уведомете, така сжщо, Българското правителство, че, следъ всичко това, Главното командуване заповѣда на българскитѣ части въ Солунъ да си заминатъ или сложатъ оржжие, като имъ даде срокъ единъ часъ[1])."

Тази телеграма, навѣрно, е получена въ София на 18-и, и протестътъ е направенъ, следъ като д-ръ Даневъ бѣ отговорилъ на първия протестъ. Отъ нея се вижда, че Гръцкото правителство не мислѣше да прекрати военнитѣ действия.

Сръбското правителство пъкъ отговори на Българската легация, „че е неоспоримо утвърденъ фактъ, какво българскитѣ войски на 17-и т. м. въ 2 ч. зараньта минали разграничителната линия, и че отговорностьта за това нападение и за неговитѣ последствия ще легне върху нападателитѣ".

Доколко Сръбското правителство е било противъ прекратяване на военнитѣ действия, личи отъ следната телеграма, изпратена отъ Пашича до Главната квартира на 19-и сутриньта:

„Азъ треперя, тъй като предвиждамъ скорошна намѣса на силитѣ. Българитѣ сж заявили, че нападението е последвало безъ знанието на Правителството, и че то е заповѣдало прекратяване на стълкновението и отстжпление. Ускорете една решителна офанзива."

Възъ основа на заповѣдьта, получена отъ министъръ-председателя, помощникътъ на главнокомандуващия въ 10 ч. и 10 м. пр. пл. телеграфически заповѣда на командуващия V армия:

„До втора заповѣдь, 4-а Преславска дивиция да се спре въ Кюстендилъ, и, ако е преминала града, — то тамъ, дето я стигне заповѣдьта."

Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. телеграфира на сжщия:

„По заповѣдъ на Правителството, военнитѣ действия се прекратяватъ. 4-а дивизия спрете въ Кюстендилъ. Другитѣ части отъ армията Ви да заематъ указанитѣ имъ участъци срещу сърбитѣ, и да не откриватъ никакви действия, освенъ стрелба, ако забележите, че стрелбата къмъ Султанъ Тепе продължава. Ако ли огньтъ навсѣкжде е прекратенъ, и Вашитѣ части нѣма да стрелятъ."

[1]) **Дусманисъ, Викторъ.** — „Войната на съюзенитѣ Гърция, Сърбия и Черна Гора противъ България въ 1913 г. и пр.; страница 59.

Въ 10 ч. и 35 м. пр. пл. — на командуващия IV армия:

„По заповѣдь на Правителството, ще прекратите действията по цѣлата линия. Изпратете парламентьори до Сръбската главна квартира, че сте направили това разпореждане. Ако сърбитѣ не прекратятъ и Ви контъратакуватъ, и Вий контъратакувайте; тогава, разбира се, ще дадете заповѣдь и Вие — Вашитѣ войски да продължаватъ. Плененитѣ, вѣроятно, ще се върнатъ обратно, заради това вземете мѣрки да бждатъ изпратени въ мѣста и чрезъ пжтища, дето нѣма движение на наши войски, за да не могатъ да видятъ нито нашето разположение, нито нашитѣ сили. Съ тѣхъ да се обръщатъ извънредно добре и хранятъ добре."

Въ този най-критически моментъ за България, обаче, се прояви порочното устройство на Българското главно командуване. Помощникътъ на главнокомандуващия, генералъ Савовъ, разпореждаше отъ името на Главнокомандуващия-Царя, комуто бѣ подчиненъ. На какво основание той прие заповѣдь отъ министра на външнитѣ работи, пренебрегна Главнокомандуващия-Царя и, безъ да го предупреди, разпореди за изпълнението на казаната заповѣдь?

Когато Главнокомандуващиятъ-Царьтъ узналъ за направенитѣ, мимо него, разпореждания, той въ 11 ч. пр. пл. изпратилъ при Саввова Добровичъ, съ заповѣдь: действията да продължатъ, като бжде отмѣнено разпореждането за спиране военнитѣ действия. Помощникътъ на главнокомандуващия, генералъ Савовъ, казалъ на Добровичъ да докладва на Царя, че той нѣма да изпълни заповѣдьта на главнокомандуващия, защото има писмено разпореждане отъ Правителството за спиране военнитѣ действия.

По-късно, предъ Изпитателната парламентарна комисия, генералъ Савовъ е казалъ, че изпълнилъ заповѣдьта на Правителството предъ тази на Царя, защото Правителството било отговорно. Помощникътъ на главнокомандуващия, както и всички чинове отъ действуващата армия, не сж подчинени нито на военния, нито на който и да било другъ министъръ, и не изпълняватъ заповѣдитѣ имъ. Разпорежданията на Правителството изпълняватъ чиноветѣ отъ действуващата армия само по заповѣдь на главнокомандуващия. Това бѣше известено и на генералъ Саввова, и на д-ръ Данева; съ позволението на Царя, тѣ предприеха действията. А, навѣрно, причината да не постжпятъ по законния пжть е била убеждението имъ, че Царьтъ нѣма да се съгласи да се прекратятъ действията, та сж искали да го поставятъ предъ свършенъ фактъ. Тѣ сж видѣли, че бързитѣ и решителни удари, които искаха да нанесатъ, и следъ

които мислѣха да заематъ Солунъ, не успѣха, и гледаха на всѣка цена да избѣгнатъ войната, която така безсмислено подпалиха.

Главнокомандуващиятъ-Царьтъ този день не предприе нищо повече. Останаха въ сила разпорежданията на министъръ-председателя и на помощника на главнокомандуващия.

Действията на V армия.

Разпореждания на Щаба на сръбската I армия. Когато се получи директиватата за настжпление въ Щаба на сръбската I армия, командуващиятъ армията — престолонаследникътъ — бѣше въ Бѣлградъ, поради което заповѣдь за настжпление не бѣ отдадена. Началникътъ на Щаба на армията само разпореди: началникътъ на Шумадийската дивизия I призивъ да остави въ разпореждането на началника на Конната дивизия 11-и полкъ и придадената къмъ него полска батарея; началникътъ на Дунавската дивизия II призивъ да изпрати напомощь на Шумадийската дивизия I призивъ 4-и прѣкоброенъ полкъ; началницитѣ на Дунавскитѣ дивизии I и II призивъ за заематъ силно Кривопаланкския фронтъ. По телефона началникътъ на Щаба одобри намѣрението на началника на Шумадийската дивизия да контъратакува Дрѣнъкъ и препоржча на началницитѣ на Моравската дивизия II призивъ и Дунавската I призивъ, колкото е възможно по-скоро, съ друженъ напоръ да отнематъ Банковъ Чукаръ (Емирица), и, най-после, на началника на Конната дивизия заповѣда: съ своитѣ и придаденитѣ му части да помогне дейно лѣвия флангъ на III армия.

Разпорежданията на командуващия армията. Командуващиятъ V армия, въ Кюстендилъ, не бѣ предупреденъ за настжплението на II и IV армии, но той получи телеграфно съобщение за настжплението на IV армия и заповѣдьта за атаката на Султанъ Тепе и Парадли отъ Македоно-одринското опълчение. На 17-и сутриньта, като чу гърмежитѣ на Султанъ Тепе, той донесе въ Щаба на действуващата армия и запита телеграфически Македоно-одринското опълчение де ще бжде дѣсниятъ му флангъ и какви действия преднамѣрява за следния день, за да му помогне. Тази телеграма бѣ съобщена въ Щаба на IV армия. По телеграфа щабоветѣ на дветѣ армии се споразумѣха, ако на 18-и Македоно-одринското опълчение продължи атаката, отъ V армия да се насочи срещу Султанъ Тепе страничното прикритие на Руенъ (четири дружини и три планински батареи), а V армия да действува къмъ Егри Паланка, за да събере сведения и задържа противника. Преди да бждатъ направени разпореждания, Щабътъ на V армия запита командуващия IV армия какво е неговото решение, и той отговори:

„Утре ще продължа атаката за заемането на Султанъ Тепе и Кратово. Атакувайте и вие въ тази посока."

Въ това време командуващиятъ V армия получи директивата да извърши „силна демонстрация" изразена въ силно обстрелване" противника, който се намира предъ армията му, и съобщи на командуващия IV армия да не очаква голѣма помощь, защото ще се изпратятъ само две дружини, безъ артилерия, да демонстриратъ отъ Бегъ Бунаръ къмъ Султанъ Тепе, и ще бждатъ отхвърлени преднитѣ сръбски части на Деве Баиръ.

Вечерьта, по настояване на командуващия IV армия, помощникътъ на главнокомандуващия издаде директива, споредъ която V армия трѣбваше де действува по-енергично.

Директивата бѣ получена въ Щаба на V армия въ 9 ч. и 50 м. сл. пладне. Командуващиятъ армията въ 12 ч. презъ нощьта издаде оперативна заповѣдь, въ която е казано, че срещу армията сж Дунавскитѣ дивизии I и II призивъ, и организира настжплението така:

„1) 12-а пех. дивизия, съ придаденитѣ къмъ нея две отдѣления отъ 5-и с. с. артилер. полкъ и единъ взводъ отъ 6-и коненъ полкъ, да настжпи утре, 18-и того, въ 6 ч. пр. пл., да отхвърли преднитѣ неприятелски части и да достигне линията Узем̀ъ—Китка—Сиври Тепе, дето да се затвърди и усили. 1-о с. с. гаубично отдѣленне да остане временно въ Кюстендилъ.

2) 4-а пех. Преславска дивизия да настжпи утре, 18-и того, въ 5 ч. пр. пл. съ всичката си планинска артилерия презъ Кюстендилъ и Гърляно за Камендолска Махала и да нощува около Долно Село. На 19-и того дивизията да продължи настжплението си, да се развърне на участъка Горна Църцория—Голѣмъ Върхъ—Черна Рѣка, следъ което, като се старае да излѣзе въ тилъ на противника, разположенъ въ Добровница—Градецъ, да се утвърди на Бѣла планина. На дивизията се придава 6-и коненъ полкъ, който на 18-и того ще бжде съсрѣдоточенъ въ Бистъръ. Да се обърне особено внимание на посокитѣ Църноокъ и Голѣмъ Върхъ, дето да бждатъ изпратени прикриващи отреди.

3) Одринската бригада да настжпи утре, 18-и того, въ 5 ч. пр. пл. по пжтя презъ Лозно—Долна Брѣстница—Вратца, и да се спре въ последния пунктъ, дето остава въ мое разпореждане. Къмъ бригадата се придаватъ 5-и не с. с. артилер. полкъ и едно отдѣление отъ 10-и не с. с. артилер. полкъ.

4) 6-и коненъ полкъ да се съсрѣдоточи на 18-и того въ Бистъръ, безъ заставата (единъ взводъ) въ Босилеградъ, и да влѣзе въ подчинение на началника на 4-а пех. Преславска дивизия.

5) Административнитѣ учреждения на 12-а пех. дивизия да не надминатъ Вратца, а онѣзи на 4-а пех. дивизия — Кюстендилъ.

6) Началникътъ на 12-а пех. дивизия да влѣзе въ свръзка съ частитѣ на 4-а дивизия (Македоно-одринското опълчение).

7) Щабътъ на армията остава въ Кюстендилъ."

Настжплението на 12-а дивизия. Началникътъ на 12-а дивизия, въ Жилинци, получи заповѣдьта на 18-и въ 12 ч. и 30 м. пр. пл. и въ 1 ч. пр. пл. издаде следната заповѣдь за настжпление:

Авангардъ — две дружини отъ 59-и полкъ, една — отъ 60-и полкъ и три скорострелни батареи — „да тръгне отъ с. Вратца, съ смѣтка, че на разсъмване да плени неприятелскитѣ постове отъ в. Китка до Равна Нива, включително"; да се укрепи, и да пристжпи къмъ поправка на пжтища, за да може да се изкара артилерия на в. Китка и на Равна Нива. Да усили и заеме пунктоветѣ Китка, 561 и Равна Нива.

Главнитѣ сили да тръгнатъ, „не по-късно 3 ч. пр. пл.", въ две колони: лѣва — 60-и полкъ (три дружини) и една скорострелна батарея — отъ Гор. Брѣстница по шосето и да стигне на разсъмване гребена Скакавица, и, щомъ авангардътъ заеме граничната линия, да се премѣсти при ж.-п. ст. Гюешево. Дѣсна колона — 61-и полкъ, две скорострелни батареи и пионерната рота — по пжтя Блатецъ—Лисецъ до долината на Бистрица и по долината на р. Лѣбница до срѣдното й течение. Пионерната рота и пехотна часть да бждатъ изпратени по-рано за поправка на пжтя. Разузнавателниятъ отредъ при Цървени Долъ да плени сръбскиятъ постъ Амудия, а ротата при Бобешино — поста Цървени Долъ. Следъ спускането на полка въ долината на р. Бистрица, пионерната рота да бжде изпратена въ авангарда.

Лѣво странично прикритие — две дружини отъ 59-и полкъ — на разсъмване да плени сръбския постъ Руенъ, дето да остави една дружина, а другата дружина да заеме Ташъ тепе, и да се утвърди; да държи свръзка съ 59-и полкъ, при Равна Нива, и съ Македонското опълчението, при Султанъ Тепе; ако последното бжде заето отъ Македоно-одринското опълчение, да донесе веднага.

Дветѣ скорострелни отдѣления отъ 10-и артилер. полкъ да достигнатъ превала при Гърляно.

Взводъ конница отъ 6-и коненъ полкъ да се присъедини къмъ Щаба на дивизията.

Дивизионниятъ лазаретъ да стигне въ Гюешевскитѣ ханчета, а полската болница — на четири клм. западно отъ Гърлянскитѣ кръчми.

Домакинскитѣ обози да не минаватъ долината на Бистрица, а кухнитѣ да следватъ частитѣ.

Щабътъ на дивизията тръгна за височината при Скакавица въ 5 ч. пр. пладне.

Заповѣдьта бѣ получена отъ командира на 59-и полкъ въ 2 ч. и 30 м. пр. пладне. Той веднага направи потрѣбнитѣ разпореждания, но въ сжщото време, донесе, че нападението не може да бжде извършено на разсъмване, а къмъ 9 ч. пр. пл., защото нѣкои отъ дружинитѣ сж много пръснати, и има да изминаватъ 13—14 клм. И, наистина, авангардътъ се събра, и тръгна чакъ въ 7 ч. пр. пл., а въ 9 ч. стигна на височината Скакавица. Въ това време пристигна тамъ и началникътъ на дивизията и подкани началника на авангарда да побърза. Въ бързината, обаче, началникътъ на авангарда пропустна да остави артилерията, за да даде пжть на пехотата, та, когато колоната навлѣзе въ Девебаирската тѣснина, огънътъ на сърбитѣ предизвика временно смущение.

Началникътъ на авангарда насочи 1/59-а дружина и 1/12-а с. с. батарея къмъ Равна Нива, 1/60-а дружина и 2/12-а батарея— къмъ Деве Баиръ, 2/59-а дружина и 3/12-а батарея — къмъ Китка. Сърбитѣ отстжпиха безъ бой. Само на Деве Баиръ дадоха нѣколко изстрела. Дѣсната колона, по сжщитѣ причини и поради лошия пжть, така сжщо тръгна късно, но до вечерьта стигна обекта си. Изпратениятъ отъ колоната разузнавателенъ отредъ и странично прикритие заеха постоветѣ Сиври Тепе и Амудия, и, следъ като ги предадоха на 59-и полкъ, върнаха се при колоната. Отъ лѣвото странично прикритие, 3/59-а дружина (три роти) пристигна на Руенъ въ 5 ч. пр. пл. и веднага настжпи къмъ Султанъ Тепе. Въ 9 ч. зае самия върхъ Руенъ и влѣзе въ свързка съ 4-а рота отъ 9-а македоно-одринска дружина. Въ това време пристигна и 4/59-а дружина (три роти). Началникътъ на прикритието донесе, че сърбитѣ въ окопитѣ на Султанъ Тепе сж въ незначително количество, и че има намѣрение да настжпи къмъ Султанъ Тепе.

И така, дивизията достигна опредѣлената й линия, и, за да се утвърди на нея, началникътъ на дивизията въ 12 ч. по пладне отдаде заповѣдь, по която:

Дѣсниятъ участъкъ — отъ в. Китка до 500 метра южно отъ поста Деве Баиръ — бѣ заетъ отъ 60-и полкъ (три дружини), 2/12-о с. с. артилер. отдѣление и полурота пионери.

Лѣвиятъ участъкъ — влѣво отъ 60-и полкъ до Равна Нива, включително, — бѣ заетъ отъ 59-и полкъ (две дружини), една дружина отъ 60-и полкъ, 1/12-о с. с. артилер. отдѣление и полурота пионери, като изпрати застава на Баждарица.

Маневренитѣ войски: 61-и полкъ застана задъ позицията, при Гюешево, а 2/5-о с. с. артилер. отдѣление, което току-що бѣ пристигнало, — при Скакавица [1]).

Въ 12 ч. по пладне началникътъ на Щаба на V армия донесе въ дивизията телеграмата за прекратяване военнитѣ действия. Споредъ тази телеграма, частитѣ не трѣбва да предприематъ други действия, освенъ стрелба, и то само ако забележатъ, че стрелбата на Султанъ Тепе продължава. Началникътъ на дивизията направи потрѣбнитѣ разпореждания, и частитѣ прекратиха военнитѣ действия. Стрелбата, обаче, на Султанъ Тепе продължаваше, отначало рѣдко, съ прекѫсвания, а къмъ 1 ч. и 30 м. сл. пл. достигна максимума отъ преди пладне. Къмъ 3 ч. сл. пл. се чуваше и вихренъ пушеченъ и картеченъ огънь. Началникътъ на дивизията донесе:

„Противникътъ заема хребета на Султанъ Тепе, който има за центъръ самия върхъ, съ фронтъ югоизтокъ. Наблюдаватъ се на обратния скатъ (северозападно) всички негови поддържки. Батареитѣ сѫ кацнали на хребета на буквата „г“ на „Осогово“, и се чува ясно самата артилерийска стрелба.

Къмъ 3 ч. сл. пл. се чуваше усилена пехотна, картечна и артилерийска стрелба, която следъ известно време престана, и биде наново подновена следъ десеть-петнадесеть минути.

За да се подкрепи атаката на Султанъ Тепе, предприета отъ Македоно-одринското опълчение, желателно е да се даде на лѣвото странично прикритие, временно, отъ състава на 4-а дивизия една планинска батарея. Желателно е батареята да тръгне незабавно за казаното мѣсто.“

Докато пристигне исканата батарея, мръкна се, и страничното прикритие не можа да помогне на Македоно-одринското опълчение.

4-а Преславска дивизия. Началникътъ на 4-а дивизия получи навреме заповѣдьта за настѫпление и веднага отдаде заповѣдь:

Дивизията да тръгне въ 5 ч. пр. пл. въ две колони: лѣва колона — 3-а бригада (петь дружини), две скорострелни и една нескорострелна планински батареи — безъ мѣрки за охранение, по пѫтя моста на Струма, построенъ отъ пионеритѣ, — шосето Коньово — Кюстендилъ — Гърляно — Долно Село.

Дѣсна колона — 1-а бригада (седемь дружини), три скорострелни и една нескорострелна планински батареи — по пѫтя Копиловци — Николичевци — Скриняно — Соволяно — в. Блатецъ — Лисецъ — Кутугерци.

Странично прикритие — една дружина отъ 1-а бригада и една нескорострелна планинска батарея — по пѫтя Копиловци — Шишковци — Периволъ — Горановци и по рѣка Драговищица — Бранковци.

[1]) Къмъ дивизията бѣха придадени дветѣ отдѣления отъ 5-и с. с. артилер. полкъ, но едното бѣ задържано отъ командуващия армията.

Дивизията бѣ събрана около Коньово, и тръгна навреме. Движението се извърши безъ задържки, макаръ че дѣсната колона изпита доста трудности въ планинския участъкъ Соволяно—Кутугерци [1]).

Заповѣдьта да спре по-нататъшното настѫпление началникътъ на дивизията получи въ 11 ч. пр. пладне. Лѣвата колона въ това време бѣ стигнала при Вратца. Началникътъ на дивизията, който пѫтуваше съ нея, я спрѣ веднага. Поради пресѣчената мѣстность, дѣсната колона и страничното прикритие получиха заповѣдьта късно. Колоната се спрѣ при Долно Село, а прикритието стигна на опредѣлено мѣсто.

5-и не с. с. артилер. полкъ бѣ оставенъ въ Кюстендилъ, а 5-и с. с. артилер. полкъ бѣ придаденъ къмъ 12-а дивизия. По заповѣдь отъ началника на последната, полкътъ замина за Гърляно, дето остана въ очаквателно положение.

Къмъ 11 ч. пр. пл. полкътъ получи заповѣдь отъ сѫщия да продължи пѫтя си за Гюешево, обаче командуващиятъ армията изпрати само едно отдѣление, което стигна въ Гюешево.

Походътъ на Одринската бригада. Командиратъ на Одринската бригада получи заповѣдьта въ 1 ч. пр. пл. и разпореди полковетѣ да тръгнатъ въ 5 ч. пр. пл. въ следния редъ:

72-и полкъ—отъ Лозно — Долна Брѣстница — Вратца. 1-а дружина да остане въ Соволяно, за да охранява дѣсния флангъ на армията, като остави една отбранителна застава, отъ единъ взводъ, въ Мазарачево друга, отъ три взвода, — въ Периволъ и трета застава, отъ единъ постъ, на моста на Струма при Коньово. 71-и полкъ — по пѫтя Радловци — Лозно — Вратца. 2/10-о не с. с. артилер. отдѣление да остане въ Кюстендилъ.

Къмъ пладне бригадата стигна въ Вратца. Тукъ пристигна и 5-и с. с. артилер. полкъ. По личната заповѣдь на командуващия V армия, полковетѣ застанаха въ една линия, въ сбо-

[1]) Въ какъвъ редъ сѫ пѫтували бригадитѣ, нѣма сведения.

ренъ редъ, на Гърлянската позиция. Между двата полка застана 5-и с. с. артилер. полкъ, отъ който по-късно остана само едно отдѣление.

Скоро следъ това пристигна телеграмата за прекратяване действията, и, по заповѣдь отъ командуващия армията, полковетѣ се разположиха по квартири: 71-и — въ Долна Брѣстница, 72-и — въ Горна Брѣстница, Щабътъ на бригадата и 1/5-о с. с. артилер. отдѣление — въ Вратца.

Действията на IV армия.

Разпорежданията на командуващия армията.

Командуващиятъ IV армия, въ Радовишъ, получи директивата № 24 на 17-и въ 3 ч. и 30 м. сл. пл., а въ 5 ч. и 15 м. сл. пл. — разясненията къмъ тази директива. По негово настояване, издадена бѣ директива № 25 за привличане и V армия.

Споредъ директивата № 24, IV армия трѣбваше да продължи настжплението си, като се постарае по-скоро да заеме, и се утвърди на линията Кратово — Клисели (Св. Николе) — Велесъ. Споредъ директивата № 25, армията трѣбваше да продължи настжпателнитѣ си действия, като употрѣби всички усилия съ дѣсното си крило да облекчи действията на V армия, която атакува участъка Добровница — Крива Паланка.

Заедно съ последната директива, получи се отъ помощника на главнокомандуващия и следното разяснение:

„Безъ особена нужда не разходвайте резервитѣ си, защото ще бждатъ нуждни за Солунската операция. Обърнете особено внимание на успѣшнитѣ действия на Вашето дѣсно крило, които ще решатъ участьта на операциитѣ къмъ Щипъ — Велесъ. Затова, ако стане нужда, на първо време, мисля, че можете на участъка Богослово — Криволакъ даже да се държите отбранително. Всичкитѣ ни усилия трѣбва да бждатъ насочени да е битъ противникътъ отъ Егри Паланка — Страцинъ. Тогава цѣлата V армия ще се присъедини къмъ Вашата, и задачата за вземането на Велесъ — Куманово ще се облекчи съвършено. Усилете действията си по посока Султанъ Тепе — Парадли — Кратово, за да се облекчатъ взаимно съ тѣзи на V армия. Дайте подробни инструкции на генералъ Генева до пристигането на телеграфнитѣ му срѣдства да устройва свръзка по начинъ, щото почесто да Ви дава сведения за хода на действията. Това сжщо изискайте и отъ другитѣ дивизии и отдѣлни бригади, за да можете и Вие своевременно да ориентирате Главната квартира. Поддържайте постоянна свръзка съ V армия."

Командуващиятъ IV армия, макаръ и да не бѣ получилъ отъ нѣкои дивизии донесения за резултата отъ действията презъ деня, въ 10 ч. и 55 м. сл. пл. издаде оперативна заповѣдь за действията на 18-и:

„1) Македоно-одринското опълчение да продължи съ завладяването на върха Султанъ и върха Парадли (Чаталъ Чешма).

2) 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия и 7-а Рилска дивизия, подъ общото началство на началника на последната, да продължатъ изпълнението на възложенитѣ имъ задачи.

3) 8-а Тунджанска дивизия да се утвърди на заетитѣ позиции, като заеме височинитѣ при Судикъ — Балванъ и южно отъ него.

4) 2-а Тракийска дивизия — да продължи изпълнението на възложенитѣ ѝ задачи по завладяването на Криволакъ, като, съвмѣстно съ единъ полкъ отъ 3-а Балканска дивизия, очисти мѣстността между Вардара — Брѣгалница и Лжкавица.

2-а бригада, следъ заемането на ж.-п. ст. Удово, да се насочи къмъ ж.-п. ст. Криволакъ.

5) 3-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия, следъ заемането на ж.-п. ст. Удово, да остави прикритие отъ единъ полкъ съ две орждия, а съ другитѣ да се насочи къмъ ж.-п. ст. Криволакъ.

6) 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, следъ атакуването на противника при Драгоево, да се разположи: съ единия полкъ — при Софулари и съ другия — при Щипъ.

7) 5-и коненъ полкъ да разузнава по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница между Вардара и Лжкавица.

8) Началницитѣ на дивизиитѣ и на Македоно-одринското опълчение и командиритѣ на отдѣлнитѣ бригади да вематъ най-ефикасни мѣрки за свръзка съ съседнитѣ части и да ме държатъ постоянно въ течение по действията на повѣренитѣ имъ части.

9) 39-и пех. полкъ да остане при Щипъ, въ мое разпореждане.

10) Азъ ще се намирамъ въ Радовишъ."

Действията на Македоно-одринското опълчение.

Разпорежданията на началника на Моравската дивизия II призивъ. — Главниятъ напоръ на Македоно-одринското опълчение бѣше противъ Моравската дивизия II призивъ. По молбата на началника на тази дивизия, както се каза, му бѣ изпратенъ 7-и полкъ I призивъ и 4-а планин. батарея. Следъ дългъгъ и усиленъ походъ, 7-и полкъ и батареята къмъ 8 ч. сл. пл. стигнаха на в. Костадинца, дето завàриха 1/3-и батальонъ II призивъ и 1-а и 2-а планински батареи. Тогава, по нареждане на началника на дивизията, 1/7-и и 2/7-и батальони заеха източно отъ Костадинца гребена, който брани широката долина на р. Плоча, 3/7-и батальонъ, картечната рота и батареята застанаха на гребена на Бурилова

Чука, задъ 4/3-и батальонъ, а 4/7-и батальонъ застана на в. Чаталъ Чешма (Парадли), предъ който върхъ бѣ заелъ позиция 2/3-и батальонъ. Отъ действията презъ деня и отъ събранитѣ сведения началникътъ на дивизията заключи, че и „по количество, и по качество", и по разположение той има голѣмо надмощие, и реши да контъратакува. За тази цель той допълнително разпореди: седемтѣ батальона, разположени на линията Костадинца — Чаталъ Чешма, да настѫпятъ фронтално, съ обекти: тритѣ батальона отъ 3-и полкъ II призивъ — в. Вакувъ, а 7-и полкъ — в. Емирица.

3/3-и батальонъ II призивъ атакува, заедно съ другитѣ батальони отъ полка, в. Вакувъ въ флангъ откъмъ Кнежево.

Разпорежданията на началника на Македоно-одринското опълчение. — Тъй като частитѣ отъ Македоно-одринското опълчение бѣха твърде много изморени отъ походитѣ и бойоветѣ презъ нощьта и деня, началникътъ на Опълчението, както се каза, остави частитѣ да почиватъ презъ нощьта и на 18-и да продължатъ изпълнението на възложената имъ задача. При това началникътъ на Опълчението писмено предупреди началника на лѣвата колона за важността да се действува въ флангъ и въ тилъ на сърбитѣ. Началникътъ на колоната, обаче, донесе, че му е необходимо по-голѣмо количество войски: едни да атакуватъ върха Парадли, други да разширятъ разкѫсания фронтъ, а трети да охраняватъ тила, защото разстоянието между Емиришкитѣ височини и 2/4-а бригада е много голѣмо, и при Кнежево, въ Злетовската рѣка, се явили сръбски патрули. По тази причина необходимо е маневренитѣ войски на Опълчението да бѫдатъ на в. Емирица въ 3 ч. пр. пладне.

Вследствие на това донесение, началникътъ на Опълчението заповѣда една дружина отъ маневренитѣ войски на Опълчението да тръгне въ 3 ч. пр. пл. за в. Емирица, за да засили лѣвата колона; началникътъ на дѣсната колона да изпрати маневренитѣ си войски — една дружина — къмъ в. Емирица съ сѫщата цель. Предупреди и началника на лѣвата колона за изпратенитѣ му две дружини, и че тила му откъмъ Злетовската рѣка охраняватъ маневренитѣ войски на Опълчението.

Въ 11 ч. и 15 м. презъ нощьта на 17-и въ Щаба на Опълчението се получи отъ командуващия V армия телеграма, изпратена до командуващия IV армия и погрѣшно предадена въ Кормино. Тя гласѣше:

„За да мога да Ви поддържа съ действия отъ фланга, моля, донесете . . . . . вечерь и на Вашитѣ части и какви действия предназрѣвате за утре."

Макаръ и забъркана, въ Щаба на Опълчението разбраха общия смисълъ на телеграмата и отговориха на командуващия V армия:

„Днесъ, 17-и т. м., Опълчението води сериозенъ бой на линията Китка — Парадли. Моля, за 18-и т. м. съдействувайте съ настѫпление и огънь въ тилъ на неприятеля, заемащъ Султанъ Тепе — Парадли. Желателно е това да стане утре преди пладне, възможно рано."

Отъ 2/4-а бригада се получи съобщение, че бригадата е завладѣла селото Неокъзи, и че води борба за почти непристѫпната височина северозападно отъ Злетово. Заповѣдьта по IV армия за действията на 18-и се получи въ Щаба на Опълчението чакъ на следния день.

Боятъ на 3-а бригада. — Командирътъ на 3-а бригада (дѣсната колона), който пренощува северно отъ с. Качаникъ, не получи разпорежданията за продължение на действията, и на 18-и въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. заповѣда на началницитѣ на колонитѣ, преди започване атаката, да развиятъ най-силенъ артилерийски огънь.

На заповѣдьта — да изпрати дружината, която бѣше въ маневрени войски въ 1-а бригада, той въ 6 ч. пр. пл. отговори:

„Маневрени войски нѣмамъ. Още вчера сѫ придадени на лѣвата ми колона, и сѫ вече въ първа линия."

Чакъ къмъ 11 ч. пр. пл. командирътъ на 3-а бригада получи заповѣдьта, съ която се заповѣдваше бригадитѣ на 18-и да продължатъ действията за постигане поставенитѣ имъ задачи. Тъй като той бѣ разпоредилъ вече въ този духъ, не направи нищо повече.

Дѣсната колона на бригадата, както се каза, бѣ заела позиция на върха срещу Султанъ Тепе съ две роти и две картечници въ бойна часть и три роти въ поддържка; една рота бѣше прикритие на 7-а с. с. планин. батарея, която бѣ заела позиция на по-задния върхъ, и една рота — на Руенъ поддържаше свръзка съ V армия. Съ окопнитѣ сѣчива — десетина лопати и нѣколко киркомотики — ротитѣ отъ бойната часть бѣха изкопали окопи за стрелба на колѣне, а другитѣ — резервни окопи.

Къмъ 5 ч. пр. пл. започна пехотна и картечна стрелба, а скоро следъ това — и артилерийска. Къмъ 8 ч. пр. пладне 7-а с. с. планин. батарея, при обстрелване сръбската телена мрежа, разруши една блиндирана картечница. Въ това време отъ Руенъ настѫпиха шесть български роти, по които сръбската 4-а полска батарея откри огънь. Като предположи, че ротитѣ ще атакуватъ, началникътъ на колоната заповѣда на батареята да открие огънь съ единия взводъ по батареята, а съ другия — по казармата, около която се трупаха сърби, а на бойната часть заповѣда да настѫпи и заеме низкия върхъ източно и предъ теленитѣ мрежи. Къмъ 9 ч. пр. пл. това бѣ изпълнено — бойната часть настѫпи, и се окопа на 300—400 крачки предъ телената мрежа.

Шесттѣ роти, които настѫпиха отъ Руенъ, бѣха отъ 3/59-а и 4/59-а дружини. Старшиятъ дружиненъ командиръ изпрати 4-а рота отъ 9-а Велесска дружина, която бѣ изпратена за свръзка на Руенъ, да заеме Червени Каменъ, за да поддържа свръзката.

Между това, дѣсната колона отъ Опълчението чакаше атаката на шесттѣ роти. Привечерь началникътъ на колоната забеляза раздвижване по Султанъ Тепе. Като предположи, че сърбитѣ ще отстѫпватъ, той направи разпореждане за атака и изпрати силна патрулна верига. Сърбитѣ мълчеха, но, когато патрулитѣ започнаха да заобикалятъ телената мрежа, откриха силенъ пехотенъ и артилерийски огънь. Отъ българска страна имъ отговориха съ сѫщо такъвъ огънь, и тази ожесточена огнева борба продължи до 8 ч. и 45 м. сл. пл., когато се получи заповѣдьта да бѫдатъ прекратени военнитѣ действия; колоната да остане на позицията си и, ако сърбитѣ настѫпятъ, да ги отбие енергично. Огъньтъ бѣ прекратенъ и отъ дветѣ страни.

9-а дружина имаше 1 убитъ и 3 ранени, а 11-а — 3 ранени войника.

Срѣдната колона на 3-а бригада — 12-а дружина — презъ цѣлия день поддържа слаба пушечна престрелка съ сърбитѣ при Каменита Чешма. Загуби не понесе. Привечерь се чу отбой, и се видѣха бѣли флагове. Разнесе се слухъ за примирие. Стрелбата бѣ прекратена. Дванадесеть сърби дойдоха при дружината, дето бѣха задържàни, но и сърбитѣ задържàха четирма опълченеца.Въ 9 ч. сл. пл. се получи заповѣдь за прекратяване военнитѣ действия, но следъ единъ часъ сърбитѣ отново откриха огънь.

5-а и 6-а полски батареи, придадени къмъ срѣдната колона, останаха на позицията Дълги Долъ, дето бѣха миналия день. Тѣ обстрелваха Каменита Чешма и Рѣдки Буки и даже Парадли,

въ подкрепа на 1-а бригада. Къмъ 3 ч. сл. пл. бѣ открита сръбска батарея между Рѣдки Буки и Каменита Чешма; 6-а батарея за нѣколко минути я принуди да замлъкне. Въ 6 ч. сл. пл. тѣзи батареи откриха огънь съ успѣхъ по Рѣдки Буки, дето се бѣха насочили части отъ 1-а бригада.

Лѣвата колона на 3-а бригада — 10-а и 15-а македоно-одрински дружини на 17-и вечерьта стигнаха на Рѣдки Буки и завладѣха първитѣ окопи. Макаръ че сърбитѣ бѣха отстѫпили, колоната се оттегли подъ невѣрния предлогъ, че 1-а бригада е останала много назадъ. Презъ нощьта сърбитѣ не само заеха напустнатитѣ окопи, но още въ 3 ч. пр. пл. предприеха атака съ две роти къмъ Дервишица, срещу дѣсния флангъ на 5-а дружина отъ 1-а бригада. Последната обърна фронтъ противъ дветѣ роти и ги отхвърли. Началникътъ на колоната, като схвана, че свръзката съ 5-а дружина е крайно важна и че действията на Рѣдки Буки сѫ решителни, изпрати 4/15-а рота за свръзка съ 5-а дружина, остави 1/15-а рота за прикритие на артилерията, разгъна 10-а дружина въ боенъ редъ, като имаше една рота въ поддържка, а другитѣ две роти отъ 15-а дружина — въ втора линия, задъ лѣвия флангъ. 8-а с. с. планин. батарея остави на Лопенския Ридъ, а 9-а с. с. планин. — при Сухата Чешма. Следъ това, въ 8 ч. пр. пл., помоли командира на 3-а бригада да насочи огъня на полскитѣ батареи задъ Рѣдки Буки и Дервишица, който върхъ той мислѣше, че е Парадли. Въ 9 ч. батареитѣ откриха искания огънь. 5-а опълченска дружина настѫпи, и се спустна отъ Дервишица къмъ Рѣдки Буки. При това настѫпление началникътъ на лѣвата колона отъ 3-а бригада, капитанъ Петровъ, реши да отложи атаката за 3 ч. презъ нощьта, въ 2 ч. сл. пл. донесе на бригадния си командиръ и писа на 5-а дружина да дойде въ 2 ч. презъ нощьта при него, за да подематъ заедно атаката. Въ 4 ч. и 30 м., обаче, той получи заповѣдь отъ командира на 3-а бригада да настѫпи енергично съ лѣвия си флангъ, за да облекчи положението на 1-а бригада.

Началникътъ на колоната веднага разпореди 8-а и 9-а с. с. планински батареи да открияТъ огънь по сръбскитѣ окопи на Рѣдки Буки, а следъ десеть минути огнева подготовка да настѫпи и бойната часть. 10-а дружина настѫпи. Сръбската батарея обсипа веригитѣ съ шрапнеленъ огънь, но силниятъ огънь на полскитѣ батареи отъ Дълги Дѣлъ и 9-а с. с. планинска отъ Суха Чешма я принуди да замлъкне. Къмъ 6 ч. сл. пл. бойниятъ редъ на 10-а и 15-а дружини бѣ стигналъ на двеста крачки отъ око-

питѣ на сърбитѣ, и съ огънь подготвяше удара на ножъ, когато се чу сигналътъ отбой, подаденъ отъ Емиришкитѣ височини.

Когато настжпи тъмнината, 30—40 сърби се явиха предъ най-напредналата рота, и викаха да хвърлятъ пушкитѣ, а, като получиха достоенъ отговоръ, захванаха да ругаятъ и да стрелятъ. Стрелбата трая половина часъ. Презъ нощьта напредналитѣ роти отъ 10-а дружина се върнаха на старата позиция.

10-а дружина загуби единъ войникъ убитъ и единъ офицеръ и петима войника ранени; 15-а дружина не понесе загуби.

Командиратъ на 3-а бригада, съ щаба си, остана презъ цѣлия день на височината клб. Качаникъ.

Боятъ на 1-а бригада. — Командиратъ на 1-а бригада, съ щаба си, на в. Емирица, още въ 4 ч. сл. пл. на 17-и отдаде заповѣдь за продължаване атаката на следния день. Следъ като получи заповѣдьта отъ началника на Опълчението, командиратъ на бригадата коригира заповѣдьта си съ друга, издадена въ 8 ч. и 30 м. сл. пладне. Споредъ последната, колоната (бригадата) на следния день продължава изпълнението на възложената й задача. Дружинитѣ да се възползуватъ отъ нощьта, за да се уредятъ и влѣзатъ въ свръзка съ съседнитѣ части. 6-а дружина да тръгне въ 2 ч. пр. пл. на 18-и за Скалистия Върхъ, за да съдействува на 1-а и 13-а дружини при атаката на в. Парадли. 4-а Битолска, 14-а Воденска и 5-а Одринска дружини да настжпятъ въ 4 ч. пр. пл., възможно енергично, съ цель да отблъснатъ неприятелската пехота и артилерия къмъ в. Султанъ Тепе. 3-а Солунска дружина да остане на мѣстото си да охранява фланга на дружинитѣ, които заематъ Скалистия Върхъ. 2-а Скопска дружина да остане на Емирица, въ разпореждането на бригадния командиръ.

Въ сжщото време командиратъ на бригадата, както се каза, поиска подкрепления, и Щабътъ на Опълчението разпореди да му бждатъ изпратени по една дружина отъ маневренитѣ войски на Опълчението и на 3-а бригада. Назначената отъ маневренитѣ войски на Опълчението 7-а Кумановска дружина тръгна отъ колиби Кормино въ 3 ч. пр. пл. и стигна навреме на в. Емирица, но бѣ насочена къмъ Скалистия Върхъ късно. Отъ маневренитѣ войски на 3-а бригада не бѣ изпратена дружина, защото, както се каза, маневренитѣ войски бѣха въведени въ боя.

И тъй, деветтѣ дружини командиратъ на 1-а бригада насочи ексцентрично въ три посоки: три дружини — къмъ Султанъ Тепе, четири дружини — къмъ Парадли (Чаталъ Чешма) и две дружини остави въ втора линия, съ огледъ да действуватъ на западъ и северозападъ.

На Скалистия Върхъ (Орловъ Каменъ) бѣха заели позиция 1-а и 13-а дружини. Вдѣсно отъ тѣхъ, при к. 1166, бѣ пристигнала презъ нощьта 6-а дружина, и сутриньта разгъна две роти въ бойна часть и една — въ поддържка[1]). По заповѣдь на общия началникъ на Скалистия Върхъ, капитанъ Величковъ, дружината настжпи въ посока отъ к. 1166 къмъ к. 1435. Единиятъ картеченъ взводъ настжпи и зае позиция на Скалистия Върхъ, а другиятъ остана на склона на в. Емирица и оттамъ двата взвода откриха най-бързъ огънь.

Между това, началникътъ на Моравската дивизия II призивъ, както се каза, бѣ разпоредилъ на 18-и юний сутриньта 7-и полкъ да атакува и заеме в. Емирица (Банковъ Чукаръ), а 3-и полкъ II призивъ съ три батальона — в. Вакъвъ. Батальонитѣ трѣбваше да настжпятъ въ зоната между к. 1166 и р. Плочка. 3/3-и батальонъ II призивъ трѣбваше да съдействува на атаката на в. Вакъвъ откъмъ западъ.

Полковетѣ трѣбваше презъ нощьта да заематъ изходното си положение и сутриньта, следъ артилерийска подготовка, да настжпятъ.

И, наистина, още щомъ се съмна, въ 5 ч. пр. пладне, Скалистиятъ Върхъ стана прицелна точка на сръбскитѣ планински батареи — 1-а и 2-а отъ Костадинца и 4-а, която бѣ заела позиция съ две орждия на Чаталъ Чешма и съ две на Бориловъ Ридъ. Стреляше отвреме-навреме и батареята отъ Рѣдки Буки.

Сръбскитѣ батареи отъ по-високитѣ позиции съсрѣдоточиха огъня си върху този върхъ, и го поражаваха кръстосано. Близкитѣ сръбски пехотни части така сжщо откриха най-бързъ огънь. Положението на Скалистия Върхъ стана много трудно. Картечниятъ взводъ, току-що бѣ пристигналъ и открилъ огънь отъ върха, принуди се да отстжпи оттатъкъ Злетовската рѣка, при другия взводъ. Стрелковитѣ вериги на дружинитѣ така сжщо се принудиха да се прикриятъ на сто крачки задъ гребена. Къмъ 8 ч. пр. пл. артилерийскиятъ и картечниятъ огънь, и отъ дветѣ страни, и пушечниятъ, отъ сръбска страна, достигна най-голѣма сила. 6-а дружина спрѣ настжплението си, а лѣвофлангова й 2-а рота даже отстжпи въ безредие. Въ 8 ч. капитанъ Величковъ донесе, че движението напредъ, безъ артилерийска

[1]) 4-а рота бѣ оставена при Щаба на IV армия, въ Радовишъ.

подготовка, е трудно и рискувано. Командиръть на 1-а бригада, който следѣше боя отъ в. Емирица, видѣ, че положението е тежко, и донесе:

„Необходимо е лѣвиятъ флангъ на 3-а бригада да настжпи и да облекчи положението на нашитѣ войски, които заематъ Острия Върхъ . . ."

Въ 9 ч. и 25 м. пр. пл. това донесение бѣ получено въ Щаба на Опълчението. Къмъ 10 ч. бѣ изпратена съответната заповѣдь до командира на 3-а бригада, който я получи следъ пладне, и я препрати до началника на лѣвата колона отъ 3-а бригада за изпълнение. Последниятъ, както се каза, я получи въ 4 ч. сл. пл., когато на Скалистия Върхъ всичко бѣ свършено.

Когато огневата подготовка бѣ извършена, сърбитѣ настжпиха. 7-и полкъ, който преношува въ зоната на настжплението, тръгна въ 8 ч. пр. пладне. Дѣснофланговиятъ 3-и батальонъ, съ взводъ картечници, мина презъ преднитѣ постове на 4/3-и батальонъ II призивъ, въ подножието на Бурилова Чука, и настжпи къмъ Скалистия Върхъ (Орловъ Каменъ). Лѣвофланговиятъ 4-и батальонъ мина презъ преднитѣ постове на 2/3-и батальонъ II призивъ, на гребена западно отъ Чаталъ Чешма, по билото, което презъ в. 1435 се спуска въ долината на Злетовската рѣка къмъ рида Главица, който отъ Дервишица се отдѣля на североизтокъ. 1/7-и и 2/7-и батальони, които още въ 7 ч. пр. пл. се бѣха събрали задъ Чаталъ Чешма, съ другия взводъ картечници настжпиха въ втора линия, като полкови резервъ. 4-а планин. батарея зае позиция съ единъ взводъ на Бурилова Чука, а съ другия — на Чаталъ Чешма, съ заповѣдь да се премѣсти на позиция на Скалистия Върхъ (Орловъ Каменъ), щомъ бжде заетъ.

2/3-и и 4/3-и батальони II призивъ, понеже бѣха въ предни постове, не можаха навреме да заематъ изходното си положение, закъснѣха, и почти не взеха участие въ атаката. Само 1/3-и батальонъ II призивъ успѣ да настжпи навреме, като се спустна отъ в. Костадинци въ долината на р. Плочка къмъ в. Вакъвъ.

Въ 8 ч. и 30 м. пр. пл., навѣрно, като видѣ настжплението на сърбитѣ, командиръть на бригадата заповѣда на пристигналата сутриньта 7-а дружина да засили дружинитѣ на Скалистия Върхъ. Въ сжщото време бѣ изпратенъ адютантътъ на артилерийското отдѣление да намѣри на сжщия върхъ позиция

за една батарея. Въ 10 ч. пр. пл., когато се очерта настжплението на сърбитѣ, командиръть на бригадата донесе, че срещу дѣсния и лѣвия флангове настжпватъ сърби, помоли да бжде предупредена 3-а бригада, и да бждатъ изпратени подкрепления на в. Емирица. Отговорено му бѣ, че маневрени войски има само една дружина и една нескорострелна батарея, и затова не може да му се помогне.

7-а дружина стигна на Скалистия Върхъ къмъ 10 ч. пр. пл., и капитанъ Величковъ ѝ заповѣда да настжпи вдѣсно отъ другитѣ части, по дола, и, като се подравни съ тѣхъ, съ ура да се понесе напредъ, срещу противника, който въ сжщото време ще бжде атакуванъ отъ 1-а и 13-а дружини. Дружината настжпи между 1-а и 6-а дружини, съ две роти въ бойна часть и една — въ поддържка, и започна да се катери по билото къмъ к. 1435, по което настжпваше сръбскиятъ 4/7-и батальонъ. Като се възползуваха отъ шумака, храбритѣ Кумановци, макаръ и да настжпваха отдолу-нагоре, напредваха непрестанно, докато наближиха сръбския батальонъ. Тогава се започна борба изъ храститѣ и дърветата, въ която опълченцитѣ се почувствуваха въ стихията си, и взеха надмощие. При това сръбскитѣ батареи, увлѣчени въ стрелба по Скалистия Върхъ, слабо поддържаха батальона, докато две-три български батареи отъ в. Емирица и отъ югъ го поражаваха. Батальонътъ бѣ принуденъ да напустне посоката, по която настжпваше, като се отби полунадѣсно, къмъ Скалистия Върхъ[1]). Въ напустнатата посока, срещу 7-а Кумановска дружина, обаче, се разгъна, и зае позиция 2/7-и батальонъ, който, като полкови резервъ, следваше 4-и батальонъ. Той забави напредването на Кумановци.

Между това, капитанъ Величковъ, като не виждаше успѣха на 7-а дружина и като не чу виковетѣ „ура", заповѣда на командира на 2/6-а рота, подпоручикъ Торкомъ, да атакува заедно съ 1/1-а и 4/1-а роти близката Камениста Чука. Ротитѣ настжпиха, съ развѣто знаме и съ викове „ура". Чуката бѣ взета, но на нея стигнаха само шепа юнаци.

Въпрѣки тѣзи успѣхи, положението на Скалистия Върхъ ставаше тежко.

Въ 11 ч. и 10 м. пр. пл. капитанъ Величковъ донесе:

[1]) 7-а дружина изгуби двама ротни командири: подпоручицитѣ Драгошинъ Драгошиновъ, командиръ на 3-а рота, убитъ, и Димитъръ Ячковъ, командиръ на 1-а рота, раненъ. Драгошиновъ въ войната съ турцитѣ бѣ раняванъ шесть пжти.

„Положението трудно, ако откъмъ Битолската (4-а) дружина нѣма офанзива. Влѣво отъ насъ се спустна въ дерето една сръбска рота. Нѣмамъ нито войникъ въ маневрени части. Солунската (3-а) дружина, ако е възможно, на настжпи по сжщото направление малко влѣво."

Действително, 3-а дружина настжпи и осигури фланга, но и безъ това напорътъ по фронта бѣше много голѣмъ. Последната маневрена часть — 2-а Скопска дружина и 10/2-а и 12/2-а не с. с. планински батареи така сжщо бѣха въведени въ боя.

Още сутриньта бѣ забелязано движение на сръбски части отъ западъ. По настояване на командира на 2-и планин. артилер. полкъ, бригадниятъ командиръ заповѣда: 11-а и 12-а не с. с. планин. батареи, подъ прикритието на 2-а дружина, да заематъ позиция на в. Връшникъ (Боровецъ), за да прикриватъ тила на бригадата. Къмъ 10 ч. и 30 м. пр. пл. сърбитѣ настжпиха и откъмъ тази страна, така че нѣмаше съ какво да помогне на Скалистия Върхъ, противъ който бѣха насочени усилията на сръбскитѣ пехотни и артилерийски части. Разположени на понизъкъ открить върхъ, лишени отъ окопни сѣчива, слабо поддържани отъ своитѣ останали назадъ батареи, опълченцитѣ не можаха да издържатъ. Падна раненъ и подпоручикъ Торкомъ.

Покрай раненитѣ, започнаха да отстжпватъ и здрави отдѣлни войници; отстжпи 2/1-а рота и командиръть на 13-а дружина, съ една отъ своитѣ роти. Като минавалъ край 1/6-а рота, той заповѣдалъ и на нея да отстжпи, съ цель дветѣ роти да заематъ позиция на северния склонъ на в. Емирица, за да прикриятъ отстжплението. По заповѣдь на капитанъ Величковъ и на командира на 6-а дружина, обаче, 1/6-а рота се спрѣ задъ 2/6-а рота. Заплашена съ обхватъ откъмъ лѣвия флангъ (откъмъ Дрѣнъкъ), отстжпи безъ заповѣдь и 3/1-а рота. При тѣзи условия, капитанъ Величковъ реши да отстжпи и въ 1 ч. сл. пл. донесе:

„Противникътъ, съ превъзходни сили и при много добри условия, принуди напускането на височината, която не се поддържаше отникжде съ пехотенъ огънь, а се обстрелваше отъ три страни и то отъ командуеми висоти. Тя можеше да се поддържа само при условие да се яви офанзива и отъ Битолската (4-а) дружина. Духътъ на юнацитѣ не е падналъ, но сж капнали извънредно отъ умора, понеже две нощи не сж спали и днесъ не сж яли. Загубитѣ не сж още известни. Заповѣдахъ бавно отстжпление".

Въ сжщото време той заповѣдахъ на командира на 2/1-а рота да събере колкото може войници отъ отстжпилитѣ 2/1-а и 3/1-а роти и да заеме позиция срещу настжпващия откъмъ

Дрѣнъкъ 4/3-и батальонъ II призивъ, а на ротитѣ отъ Скалистия Върхъ заповѣда да отстжпватъ постепенно.

Отстжплението се извърши подъ прикритието на подпоручикъ Нато Янковъ, който, съ часть отъ своята 1/6-а рота и опълченци отъ разни роти, зае една височина въ подножието на в. Емирица.

Командиръть на 1-а бригада забеляза отстжплението, донесе за него и за това, че нѣма възможность да контъратакува, докато не се устроятъ отстжпилитѣ дружини. Следъ това самъ, възседналъ на конь, посрещна отстжпващитѣ дружини, ободряваше ги и ги привеждаше въ редъ. Бригадниятъ командиръ насочи 13-а дружина къмъ Връшникъ, за да прикрива 10-а и 12-а не с. с. планински батареи, но преди това я преустрои въ две роти, защото, поради отсжтствието на дружинния командиръ, макаръ и да имаше най-малко загуби, бѣше най-много разстроена. Заповѣда на 7-а дружина да заеме окопитѣ при 4/2-а и 5/2-а батареи, а 1-а дружина, като остави частьта, изпратена къмъ Дрѣнъкъ, и 6-а, като остави частьта, оставена да прикрива отстжплението, да се оттеглятъ задъ гребена на в. Емирица, дето да се устроятъ.

Докато отстжпилитѣ дружини заемаха Емиришкия Ридъ, сръбската артилерия бързаше да използува разклатеното душевно състояние на опълченцитѣ. Тя засили огъня, както по пехотнитѣ групи, така и по батареитѣ, разположени на Емиришкия Ридъ. 4-а батарея, която презъ деня бѣше много деятелна, обстреляна съ прогресивенъ огънь, млъкна по заповѣдь на командира на отдѣлението. 5-а батарея бѣ открита по-рано, и поради това дейностьта ѝ бѣше ограничена.

Дѣсниятъ флангъ на 1-а бригада съставяха 4-а, 14-а и 5-а дружини. Тѣ, както се каза, миналия день бѣха превзели билото Дервишица и бѣха пренощували на него. Само билото, което се отдѣля на североизтокъ и свършва съ единъ каменистъ върхъ, бѣ останало въ ржцетѣ на сърбитѣ. Командиръть на сръбския 8-и полкъ, както се каза, засили 2/8-и батальонъ, който заемаше този върхъ и в. Рѣдки Буки, съ четири роти, отъ 1/8-и и 4/8-и батальони и една планинска батарея и две картечници. Премѣсти и резерва си — две роти — отъ Султанъ Тепе задъ казания върхъ.

На 18-и юний въ 3 ч. пр. пл. сърбитѣ предприеха контъратака, за да си отнематъ загубената позиция на Дервишица. Една колона настжпи по гребена на билото, а друга — по

южния склонъ. Срещнати, обаче, съ огънь отъ 5-а дружина, сърбитѣ отстжпиха, безъ да дочакатъ контъратаката, която дружината предприе.

Съгласно заповѣдьта по 1-а бригада, тритѣ дружини трѣбваше да настжпятъ, съ цель да отблъснатъ неприятелската пехота и артилерия къмъ Султанъ Тепе. Заповѣдьта бѣ изпратена поотдѣлно до тримата дружинни командири, безъ да посочва общъ началникъ. Командиръть на 14-а дружина, капитанъ Христовъ, макаръ и най-старши, не пое общото началство, поради което тримата дружинни командири се събраха на съветъ, и решиха да поведатъ атаката срещу върха, който бѣ останалъ въ ржцетѣ на сърбитѣ: 5-а дружина да настжпи отъ югъ срещу лѣвия флангъ, 14-а — по фронта, а 4-а — срещу дѣсния флангъ. Преди да се започне атаката, трѣбваше 14-а и 5-а дружини да заематъ изходното си положение, и да попълнятъ патронитѣ си, а 4-а дружина да открие свръзка съ 6-а дружина.

Командиръть на 4-а дружина сутриньта изпратилъ патрулъ, за да се свърже съ 6-а дружина. Докато чакаше донесение отъ патрула, съгледа на Чаталъ Чешма съсрѣдоточаване на голѣми сръбски сили, които се готвятъ да атакуватъ Скалистия Върхъ, заетъ отъ 1-а, 13-а и 6-а дружини. Той донесе за това на бригадния командиръ. Въ 8 ч. и 45 м. пр. пл. той изпрати втори патрулъ, за да открие свръзка съ 6-а дружина. Скоро следъ това настжплението на сърбитѣ противъ Скалистия Върхъ (Орловъ Каменъ) се очерта твърде ясно. Настжпиха и сърбитѣ на Дервишица противъ 4-а дружина, която откри огънь отъ 1600 крачки и ги принуди да се върнатъ. Следъ като се устроиха, веригитѣ отново настжпиха, доближиха се на хиляда крачки, и успѣха да се спустнатъ въ мъртвото пространство на дълбокия долъ, който се простира предъ фронта и лѣвия флангъ на позицията. Въ мъртвото пространство сърбитѣ се разпрострѣха встрани, и, като използуваха храститѣ и дърветата за прикритие, напредваха бързо. Командиръть на 4-а дружина се принуди да постави цѣла рота да обстрелва мъртвото пространство. Тамъ, дето не можеше да се обстрелва, опълченцитѣ употрѣбиха бомби. Въ това време и сръбската батарея отъ фронта и картечницитѣ съсрѣдоточиха огъня си върху 4-а дружина. Следъ като бѣ завладѣнъ Скалистиятъ Върхъ, и артилерията отъ Чаталъ Чешма насочи огъня си противъ дружината. Къмъ 11 ч. пр. пладне 4/7-и батальонъ, засиленъ съ картечници, следъ като 7-а дружина отстжпи, се насочи

противъ лѣвия флангъ на 4-а дружина. Артилерията разстрои поддържкитѣ, и трѣбваше голѣми усилия, за да бжде възстановенъ редъ. 4-а дружина бѣ принудена да оттегли малко обхванатия си лѣвъ флангъ, и, при тѣзи условия, не можеше да става дума да настжпи, както бѣ уговорено съ другитѣ дружинни командири.

Въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. командиръть на 4-а дружина, капитанъ Каназиревъ, донесе, че дружината е разколебана, и че сръбската пехота ще атакува скоро.

14-а дружина чакаше да напреднатъ фланговитѣ дружини, за да настжпи и тя. Скоро сърбитѣ поведоха и противъ нея огнева борба. Къмъ 10 ч. пр. пл. дружинниятъ командиръ изпрати своята 3-а рота да подкрепи 4-а дружина. Къмъ 2 ч. сл. пл. командиръть на дружината видѣ, че положението не може да се удържи, и предложи на командира на 4-а дружина да отстжпятъ. Последниятъ не се съгласи. Тогава въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. той донесе за положението и за това, че, ако до 4 ч. не пристигне подкрепление, дружинитѣ ще отстжпятъ. Въ 3 ч. сл. пл. донесе въ сжщия смисълъ и командиръть на 4-а дружина.

Най-после, къмъ 4 ч. и 15 м. сл. пл., когато дружинитѣ отъ Скалистия Върхъ (Орловъ Каменъ) бѣха отстжпили на в. Емирица, 4-а и 14-а дружини отстжпиха, безъ да поддържатъ свръзка помежду си.

4-а дружина загуби: убити 5 и ранени 26, между които единъ офицеръ, командиръ на рота, а 14-а дружина — само 6 ранени войника.

5-а дружина презъ нощьта се премѣсти вдѣсно, за да заеме флангово положение спрямо мѣстото на атаката. Въ 7 ч. и 30 м. пр. пл. тя настжпи, поддържана отъ огъня на 9-а с. с. планин. батарея. Настжплението, обаче, вървѣше бавно, поради това, че 14-а дружина не я подкрепяше, както бѣ уговорено. Къмъ 12 ч. сръбски вериги излѣзоха отъ Равни Буки и заплашиха фланга на дружината. Дружината отби тѣзи вериги, и къмъ 1 ч. сл. пладне 3-а рота, възползувана отъ мъртвото пространство, се приближи на сто крачки до окопитѣ на сърбитѣ. Сама неподкрепена, ротата не можа да нанесе ударъ, и се отдрѣпна. Къмъ 2 ч. сл. пл. командиръть на 2/4-а рота, Б. Ачковъ, съобщи, че тѣхната дружина отстжпила на Емиришкия Ридъ, дето отстжпили и другитѣ дружини. При все това, дружината остана на позицията си, и чакъ въ 4 ч. и 30 м. сл. пл.,

следъ отстжплението на 4-а и 14-а дружини, командирътъ на 5-а дружина отдръпна 3-а рота, а следъ това отстжпи постепенно. 4/15-а рота, която свързваше 10-а и 15-а дружини, прикриваше отстжплението.

Дружината (три роти) изгуби: убити 6 и ранени 21 войника.

Твърде малко влияние оказа бригадниятъ командиръ върху действията на тритѣ дружини на Дервишица. Къмъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата получи донесение отъ командира на 5-а дружина, че предприема атака, заедно съ 4-а и 14-а дружини. Въ отговоръ на това донесение, командирътъ на бригадата му предписа веднага да вземе подъ своя команда 4-а дружина и съ нея и своята дружина да настжпи веднага. Дружинниятъ командиръ получи тази заповѣдь въ 11 ч. пр. пл. и донесе за положението и за това, че е невъзможно да бжде изпълнена заповѣдьта. Тогава командирътъ на бригадата му заповѣда да се свърже съ 4-а и 14-а дружини и да действува съвмѣстно съ тѣхъ, което, както се каза, дружиннитѣ командири бѣха извършили още миналата нощь.

4-а, 14-а и 5-а дружини отстжпиха на Емиришкия Ридъ, югоизточно отъ дружинитѣ, които отстжпиха отъ Скалистия Върхъ.

Както се каза, северозападно отъ Емирица, на върха Вакъвъ, бѣ заела позиция 3-а Солунска дружина, съ задача да охранява лѣвия флангъ на дружинитѣ на Скалистия Върхъ. Срещу тази дружина отъ в. Костадинци настжпи 1/3-и батальонъ II призивъ. Поддържанъ отъ огъня на 1-а и 2-а с. с. планин. батареи, следъ отстжплението на българскитѣ дружини отъ Скалистия Върхъ, между този батальонъ и 7-и полкъ, който настжпваше противъ Скалистия Върхъ, се разгъна 4/3-и батальонъ II призивъ, и, тъй като предъ него нѣмаше противникъ, той бързо излѣзе напредъ и заплаши дѣсния флангъ на 3-а дружина. Противъ този батальонъ, както видѣхме, бѣ изпратенъ командирътъ на 2/1-а рота съ часть отъ отстжпилитѣ 2/1-а и 3/1-а роти. Навѣрно последниятъ не е успѣлъ да изпълни заповѣдьта, та бригадниятъ командиръ изпрати въ тази посока една полурота отъ 1-а дружина съ командира на дружината. Присъедини се и пионерната полурота. Преди да стигнатъ, обаче, до указаната имъ позиция, избухна паника въ пионерната полурота. Паниката се предаде и на пехотната полурота, която вървѣше напредъ. Редътъ бѣ възстановенъ донѣкжде, следъ като лично бригадниятъ командиръ се притече. Втората атака на 4/3-и батальонъ,

къмъ който се присъедини и избѣгалиятъ батальонъ, пакъ бѣ отбита отъ 3-а дружина.

3/3-и батальонъ II призивъ трѣбваше да атакува върха Емирица въ тилъ, откъмъ югозападъ. Сутриньта командирътъ на българския 2-и планин. артилер. полкъ забеляза, че батальонътъ събира постоветѣ си на северъ, къмъ с. Кнежево. По негово настояване, както се каза, командирътъ на бригадата изпрати 10-а и 12-а батареи и 2-а Скопска дружина, подъ командата на капитанъ Ив. Пожарлиевъ, съ следната заповѣдь:

„Да произведе атака по посока на западъ отъ в. Емирица, като премине Злетовската рѣка и настжпи по лъхчината къмъ Острата камениста чука. Тази демонстрация има за цель да може да се разузнае има ли противникъ по тази посока, и, ако има, съ какви сили е заетъ този участъкъ. Затова дружинниятъ командиръ ще настжпи въ казаната посока. Едната батарея ще заеме позиция, отъ която да обстреля казания обектъ, другата да заеме очаквателно положение, и се яви тамъ, дето има нужда."

Въ 9 ч. и 20 м. пр. пл. батареитѣ и дружината тръгнаха. Къмъ 10 ч. и 45 м. пр. пл. батареитѣ заеха позиция: 10-а — североизточно отъ в. Връшникъ (1453), а 12-а — на върха. Къмъ 11 ч. и 15 м. пр. пл. бѣ забелязанъ 3/3-и батальонъ, който се събираше южно отъ Кнежево. 12-а батарея откри огънь по него. Въ това време 2-а дружина настжпваше по една стръмна пжтека. Тя веднага премина въ боенъ редъ, като остáви въ поддържка 4-а рота. Една сръбска застава, окопана на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, обстреляна отъ 12-а батарея, бѣ прогонена. 3/3-и батальонъ, който се готвѣше да настжпи въ флангъ на Вакъвъ, бѣ принуденъ да се разгъне при несгодно отбранително положение, въ което остана чакъ до вечерьта. Щомъ се разгъна, той откри най-силенъ огънь. Противъ дружината откри огънь и сръбската артилерия — навѣрно 1-а и 2-а планински батареи отъ Костадиница. Отъ българска страна, освенъ дветѣ нескорострелни батареи, въ тази борба взе участие и единъ взводъ отъ 4-а с. с. планин. батарея. Като не можеше да напредне фронтално, дружиниятъ командиръ разпрострѣ ротитѣ на югозападъ, съ намѣрение да обходи сръбския дѣсенъ флангъ и да проникне въ тила имъ. Силниятъ артилерийски огънь и настойчивиятъ натискъ на 2-а дружина създадоха у сърбитѣ убеждението, че, следъ неуспѣха къмъ Парадли, българитѣ въ тази посока сж повели решителна атака, и, „понеже на опълченцитѣ не е свойствена фронталната атака, тѣ търсятъ праз-

днина, презъ която да проникнатъ въ сръбската отбранителна система[1])". Поради това сърбитѣ съ най-голѣма бързина насочиха подкрепления къмъ това мѣсто. Пръвъ пристигна 5-и батальонъ отъ Доброволческата бригада, който дойде отъ Коняровски Брѣгъ, и се разгъна на дѣсния флангъ на 3/3-и батальонъ. Най-после влѣзе въ действие и 3/2-и батальонъ II призивъ, който бѣше въ предни постове, при Койково. Вериги отъ този батальонъ настжпиха срещу лѣвия флангъ на дружината. Лѣвофланговата 3-а рота се принуди да отстжпи, и сръбската верига зае позицията ѝ и заплаши фланга на дружината. Привечерь сърбитѣ бѣха напреднали вече къмъ в. Емирица, и бѣше възможно да отсѣкатъ отъ северъ пжтя на отстжплението на дружината.

При това и батареитѣ, които поддържаха дружината, не стреляха вече. Поради всичко това, дружинниятъ командиръ въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. даде заповѣдь за отстжпление. Въ 8 ч. сл. пл. дружината стигна на гребена източно отъ Злетовската рѣка. Тукъ, като видѣ, че другитѣ части отстжпватъ, дружинниятъ командиръ сжщо отстжпи за Пониква.

Дружината претърпѣ тежки загуби: 18 убити и 71 ранени, между които и адютантътъ на дружината.

Командиръть на 1-а бригада наблюдаваше боя отъ върха Емирица, но мжчно го управляваше. Бойниятъ фронтъ на бригадата бѣше много широкъ, силнопресѣченъ и гористъ. Бригадата действуваше въ четири посоки, и само въ едната имаше единъ общъ случаенъ началникъ; въ другитѣ посоки дружинитѣ и батареитѣ действуваха самостоятелно и по споразумение. Поради това бригадниятъ командиръ, следъ като, първоначално, насочи частитѣ въ разнитѣ посоки, неразполагайки съ резерви, не оказа никакво друго влияние на боя, освенъ да спира и устройва отстжпващитѣ.

Въ 6 ч. и 10 м. сл. пл. командиръть на бригадата донесе, че е възможно да отстжпи и в. Емирица, понеже отстжпилитѣ части вследствие лошата мѣстность не могли да бждатъ приведени въ редъ. На батареитѣ, съ изключение нескорострелнитѣ, заповѣдалъ да отстжпятъ, защото при безредното отстжпление боелъ се да ги държи на позицията.

[1]) **Лазаревић, Милутин Д.** — Наши ратови за ослобођење и уједињење. Књига четврта — Српско-бугарски рат 1913 године. Београд, 1934. Страница 167.
——— Српска књижевна задруга, кодо XXXVII; бр. 251.

И, наистина, по негова заповѣдь, 4-а и 5-а с. с. планински батареи отстжпиха при Кормино.

Началникъть на Опълчението, съ щаба си, следѣше презъ цѣлия день развитието на боя отъ наблюдателното си мѣсто, североизточно отъ Кормино. Въ 3 ч. сл. пл. получи донесението за отстжплението отъ Скалистия Върхъ. Той изпрати старшия си адютантъ да се осведоми за положението; адютантътъ въ 5 ч. и 20 м. сл. пл. донесе за отстжплението отъ Скалистия Върхъ и на 12-а батарея и изказа мнение, че е належещо да бжде изпратена последната дружина отъ маневренитѣ войски. Разбира се, докато стигне това донесение, ползата отъ това изпращане бѣ минала.

Прекратяване и подновяване на военнитѣ действия. — Въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. началникъть на Опълчението получи телеграмата за прекратяването на военнитѣ действия.

Началникъть на Опълчението, безъ да се замисли върху последствията отъ заповѣдьта, „по силата на естествената привичка — подчиненитѣ да изпълняватъ, безъ много мислене, полученитѣ заповѣди"[1]), веднага изпрати двама конни стражаря да предупредятъ близкитѣ части за прекратяване военнитѣ действия и да предадатъ на началницитѣ на колонитѣ следната писмена заповѣдь:

„Военнитѣ действия се прекратяватъ. Постарайте се да останете на позициитѣ си, а, ако това е невъзможно, 1-а бригада да заеме фронта близкитѣ висоти при влашкитѣ колиби Кормино до Злетовската рѣка. 2-а бригада да се устрои задъ 1-а; 3-а бригада да остане на мѣстото си. Ако сърбитѣ нападнатъ, отбранявайте се енергично. Веднага изпратете човѣкъ да получи заповѣдь по пжтя клб. Кормино — Пашаджиково."

Въ сжщото време началникъть на Опълчението изпрати къмъ страната на неприятеля парламентьоръ лѣкаря на Опълчението, д-ръ Ивановъ, владѣещъ сръбски езикъ, съ единъ тржбачъ и двама ординареца. Парламентьоръть се насочи край Рѣдки Буки за Султанъ Тепе.

Заповѣдьта за спиране военнитѣ действия завàри частитѣ отъ лѣвата колона (1-а бригада) на Емиришкия Ридъ. Сърбитѣ настжпваха бавно, досѣгътъ между дветѣ пехоти бѣ прекжснатъ, и пехотниятъ огънь — прекратенъ. Само сръбската артилерия продължаваше да обстрелва българскитѣ части.

[1]) **Дървинговъ, П.,** полковникъ о. з. — История на Македоно-одринското опълчение. Томъ втори — Животътъ и действията на Опълчението въ войната съ съюзницитѣ презъ 1913 г.; София, 1925; страница 179.

Къмъ 7 ч. сл. пл. началникътъ на Опълчението повика началника на маневренитѣ войски, съобщи му за несполучливия бой на 1-а бригада и му заповѣда съ 8-а дружина и 11-а не с. с. планин. батарея да заеме позиция предъ клб. Кормино и да задържа противника, въ случай че настжпи. Въ 7 ч. и 30 м. сл. пл., обаче, се получи телеграмата отъ командуващия IV армия, съ която съобщава, че военнитѣ действия продължаватъ. Тогава началникътъ на Опълчението, като взе предвидъ разстройството на часть отъ дружинитѣ на лѣвата колона, намѣри, че тази колона ще може да води успѣшна борба, само като отстжпи на позициитѣ, които заемаше преди започването на военнитѣ действия, а не на позициитѣ при клб. Кормино, както мислѣше, преди да получи телеграмата за продължаване военнитѣ действия. Старитѣ позиции, на петь-шесть клм. по-наюгъ, при Пониква, не само че бѣха по-отдалечени отъ неприятеля, но и по-удобни и, най-важното, добре познати на опълченцитѣ и укрепени отъ тѣхъ, поради което той изпрати до началницитѣ на колонитѣ (бригаднитѣ командири) следната заповѣдь:

„Съ друга телеграма № 5639 командуващиятъ армията съобщава, че военнитѣ действия нѣма да се прекратятъ, за което заповѣдвамъ:

Подполковникъ Пчеларовъ, съ две дружини отъ своята бригада и съ 5-а и 6-а с. с. батареи, да образува ариергардъ и, като заеме позиции при клб. Кормино, да задържи неприятеля, докато лѣвата колона отстжпи и заеме позиция около Пашаджиково.

Подполковникъ Николовъ да организира отстжплението на колоната си и да отстжпи на позициитѣ около Пашаджиково — сжщитѣ, които е заемала по-преди.

3-а бригада да заеме, ако бжде принудена да отстжпи, позиции на линията на лѣвата колона, или на старитѣ си позиции, дето намѣри за по-добре.

Огнестрелниятъ паркъ — въ Кочане.

Лазаретътъ — въ Кочане.

Другитѣ три дружини отъ 2-а бригада образуватъ маневрени войски, съ 11-а не с. с. батарея, подъ командата на старшия дружиненъ командиръ.

10-а и 12-а не с. с. батареи временно оставатъ въ лѣвата колона, а после ще преминатъ въ маневренитѣ войски. Пионерната полурота, придадена къмъ 1-а бригада, да остане при нея; другата полурота да достигне Пашаджиково, дето да чака заповѣдь.

Щабътъ тази нощь ще бивакира при с. Пашаджиково.

Да се донесе веднага за положението.

Маневренитѣ войски да се установятъ на югъ отъ Пашаджиково, следъ като цѣлата лѣва колона отстжпи. № 23; клб. Кормино; 18. VI 1913 год.; 7 ч. и 45 м. сл. пладне."

Следъ като разпрати тази заповѣдь, въ 8 ч. сл. пл. началникътъ на Опълчението отиде, съ щаба си, въ Пашаджиково, дето стигна въ 10 ч. сл. пладне. Тукъ получи телеграмата на командуващия IV армия: Опълчението да се оттегли, и заеме позиция при с. Пантелей. Тогава началникътъ на Опълчението донесе за действията и разпорежданията си и че за изпълнение на телеграмата ще разпореди на следната сутринь. Въ сжщото време разпореди инженеръть на Опълчението, подполковникъ Йотовъ, да вземе отъ 1-а бригада дружината, която първа се устрои, и скорострелната батарея, която първа пристигне, да се отправи за с. Пантелей и да вземе мѣрки за охрана откъмъ Злетово. Първи пристигнаха 1-а дружина и 4-а с. с. планин. батарея; подполковникъ Йотовъ ги поведе за Пантелей, дето стигна на следния день къмъ пладне.

Презъ нощьта началникътъ на Опълчението получи известие отъ 7-а дивизия, че и тя е била принудена да се оттегли на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Отъ частитѣ на V армия, вдѣсно отъ Опълчението, не получи никакво известие.

Всички загуби на дружинитѣ презъ този день възлизатъ на: убити 1 офицеръ и 111 опълченеца, ранени 3 офицера, 3 артилериста и 323 опълченеца; освенъ това, 5 опълченеца умрѣли, 10 дезертирали и 27 безвесть; всичко излѣзли отъ строя 480 души; коне: 6 убити и 4 ранени.

Действията на 7-а Рилска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Началникътъ на дивизията получи на 18-и въ 12 ч. и 30 м. пр. пл. заповѣдьта по армията, съ която му се подчиняваше 2/4-а бригада, и му се заповѣдваше да продължи изпълнението на задачитѣ, възложени на бригадата и на дивизията.

Той веднага изпрати заповѣдь на командира на 2/4-а бригада да продължи енергично, безъ задържка, изпълнението на задачата си, като съ една дружина заеме височината при с. Дрѣнъкъ и, споредъ обстановката, да съдействува на Македоно-одринското опълчение, вдѣсно, или на дѣсната колона отъ 7-а дивизия, влѣво.

Къмъ 4 ч. и 30 м. пр. пл., когато стана известно, че 9-и не с. с. артилер. полкъ и 3-о гаубично отдѣление се даватъ въ негово разпореждане, той имъ заповѣда да тръгнатъ веднага за Лепопелци. Въ 5 ч. пр. пл. изпрати старшия си адютантъ при 2-а бригада (лѣвата колона) да се запознае съ положението, и, ако

е възможно, командирътъ на бригадата да изпрати две дружини въ маневрени войски на дивизията. Изпрати и офицера за поржчки при 1-а бригада (срѣдната колона) да се запознае съ положението и да види де може да се разположи артилерия.

Разпорежданията на началника на Шумадийската дивизия. — Главнитѣ сили на Шумадийската дивизия I призивъ образуваха резерва на I армия, и бѣха пръснати отъ Църни Върхъ до Градище. Когато на 17-и започна боятъ на преднитѣ постове, началникътъ на дивизията, по свой починъ, започна да съсрѣдоточава частитѣ си къмъ Пестришино и Дрѣнъкъ. 2/12-и и 3/12-и батальони и три батальона отъ 11-и полкъ тръгнаха отъ Градище и Асаница за Гола Чука. Последнитѣ, обаче, като достигнаха Добра Глава, свърнаха надѣсно, и, край Барбарево презъ Челебийска Търла и Каменита Струга, се насочиха къмъ Куково, съ задача да подкрепятъ Конната дивизия. Следъ тѣхъ, въ 5 ч. сл. пл., бѣ изпратена отъ Добра Глава и 4-а батарея, на мѣстото на която щѣше да дойде 5-а батарея отъ Шарена Чука. Въ сжщото време отъ 10-и полкъ, който бѣше между Грамада и Арбачище, бѣ изпратенъ 4-и батальонъ на Цървени Ридъ, а въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. пристигна на Арбачище и 6-а батарея и зае позиция между 3-а и 9-а батареи. Най-после, като видѣ, че българитѣ при Дрѣнъкъ не действуватъ, началникътъ на дивизията реши на сутриньта въ зори да ги нападне отъ нѣколко страни. Затова въ 7 ч. сл. пл. заповѣда на командиритѣ на 10-и и 19-и полкове да поведатъ веднага полковетѣ си и въ тъмно да ги доведатъ до българската позиция на Дрѣнъкъ толкова близо, че съ единъ наскокъ да могатъ да я превзематъ, а 11-и полкъ да остави задачата си — да подкрепи Конната дивизия — и да вземе участие въ атаката, като действува на лѣвия флангъ и въ тила на българската позиция. Къмъ 10-и полкъ по-късно бѣ изпратена отъ Грамада и 1-а батарея.

11-и полкъ (тритѣ батальона и Картечната рота) на мръкване стигна при Куково и, неориентиранъ, нощува западно отъ селото, съ фронтъ къмъ празднината между Дрѣнъкъ и Пестришино и съ стражева верига отъ северния край на Алачуга по гребена на Каменита Струга. На дѣсния флангъ бѣше 2-и батальонъ, а задъ него — Шумадийскиятъ коненъ полкъ; на лѣвия флангъ бѣше 3-и батальонъ, усиленъ съ една рота, а на в. 691 — другитѣ три роти отъ 1-и батальонъ и Картечната рота.

Северозападно отъ 11-и полкъ, по гребена на Каменита Струга, бѣха 4-и, 1-и и 3-и конни полкове, съ фронтъ на северозападъ, къмъ Дрѣнъкъ, а задъ тѣхъ — 1-а конна батарея. Къмъ 3 ч. пр. пл. тѣ се премѣстиха къмъ Стрисовци, а сутриньта пакъ се върнаха.

10-и полкъ тръгна отъ Грамада въ боенъ редъ, съ два батальона въ бойна часть и единъ — въ поддържка; той мина край Барбарово и по долината на рѣката Болошица, следъ като се лута дълго изъ непознатата и мжчнопроходима мѣстность, около полунощь стигна южно отъ Стрисовци, на южнитѣ поли на Шениковския Ридъ, който образуваше лѣвия флангъ на българската позиция при Дрѣнъкъ. Предъ фронта на тази позиция се разгънаха 1/19-и и 3/19-и батальони, а между тѣхъ — и 4/10-и. 1-а батарея зае позиция на Шениковския Ридъ, съ прикритие една рота отъ 3/10-и батальонъ.

Най после, 2/12-и и 3/12-и батальони късно презъ нощьта стигнаха на Арбачище, дето останаха да почиватъ, като поставиха две роти предъ 3-а и 6-а батареи, които бѣха тамъ на позиция. Тѣзи батальони бѣха назначени въ маневрени войски на дивизията.

Къмъ 3 ч. пр. пл. почти всички тѣзи части бѣха по мѣстата си.

Отбраната на Дрѣнъкъ. — Струпването на толкова голѣмо количество войски срещу Дрѣнъкъ не избѣгна отъ очитѣ на командира на 26-и полкъ, полковникъ Зафировъ, който въ сжщото време отиваше отъ Дрѣнъкъ съ три дружини, една полска и една планинска батареи напомощь на срѣдната колона.

Както се каза, той, като видѣ каква голѣма опасность заплашва дружината на Дрѣнъкъ, по свой починъ се върна на тази позиция съ 3-а дружина.

И така, срещу две дружини и две скорострелни батареи на Дрѣнъкъ, началникътъ на Шумадийската дивизия I призивъ съсрѣдоточи четиринадесеть батальона, осемь полски и една гаубична батареи, безъ да смѣтаме Конната дивизия и нейнитѣ две батареи.

Наистина, 2/19-и и 4/19-и батальони отначалото бѣ опредѣлено да останатъ на Църни Върхъ, а два батальона отъ 11-и полкъ, 4-а батарея и Конната дивизия по-късно бѣха насочени противъ срѣдната колона, но и безъ тѣхъ оставаха десеть батальона и осемь батареи противъ две български дружини и две батареи, разположени на една тѣсна позиция, на която нѣмаше мѣсто за повече войски.

Само видътъ на такова голѣмо множество и артилерийскиятъ огънь на следния день бѣха достатъчни, безъ загуби да съкрушатъ българитѣ на Дрѣнъкъ. Началникътъ на Шумадийската дивизия, обаче, не съумѣ да се възползува отъ тѣзи предимства, и предприе нощна атака, за което получи одобрение и отъ началника на Щаба на I армия. Въ 2 ч. и 40 м. пр. пл. той издаде писмена заповѣдь:

Дивизията въ 4 ч. пр. пл. да атакува Дрѣнъкъ и Озренъ, като настжпи така: дѣсна колона — 10-и полкъ и 1-о артилерийско отдѣление — да атакува Дрѣнъкъ; лѣва колона — 19-и полкъ, безъ 4-и батальонъ, който ще остане на Черни Върхъ, и 3-о артилерийско отдѣление — да настжпи презъ Плешинци къмъ Неокъзи и да атакува Озренъ; дивизионенъ резервъ — 4/19-и, 2/12-и и 3/12-и батальони и 2-о артилерийско отдѣление — да настжпва задъ дѣсната колона.

Тази заповѣдь съвсемъ не отговаряше на положението, защото частитѣ бѣха близо до позицията, и не можеха вече да се насочатъ въ даденитѣ имъ посоки. Споредъ по-раншната заповѣдь, тѣ се бѣха доближили до българската позиция, съ смѣтка да се хвърлятъ право въ атака на ножъ. Командиратъ на 19-и полкъ (лѣвата колона) бѣ разположилъ своитѣ части западно отъ Бураиловия Ридъ, на 1500 метра предъ дѣсния флангъ на българската позиция, когато въ 3 ч. пр. пл. получи по телефона заповѣдьта. Той намѣри, че е твърде късно да се оттеглятъ частитѣ и да се насочатъ въ новата посока, и реши, както бѣ замислено по-преди, да атакува веднага право предъ себе си. Къмъ 4 ч. пр. пл. той поведе въ атака своитѣ батальони. Между това, въ тази посока трѣбваше да атакува 10-и полкъ.

Позицията при Дрѣнъкъ състои отъ билото Костомаръ, което се простира отъ северозападъ къмъ югоизтокъ. Въ северния край отъ билото се отдѣля право на изтокъ единъ кжсъ ридъ съ нѣколко върхчета. Жгълътъ, образуванъ отъ билото и рида, съставяше позицията. Тя имаше добъръ обстрелъ, но бѣше много тѣсна и представяше добра цель за масово артилерийско обстрелване. При това, отъ жгъла успоредно съ билото Костомаръ се простира долъ съ стръмни брѣгове, проходимъ само за пехотинци и отдѣлни конници. Този долъ затруднаваше маневрирането въ вжтрешностьта на позицията.

На рида, съ фронтъ на северозападъ, заеха позиция отдѣсно—налѣво: 7-а, 5-а и 6-а роти, подъ началството на подполковникъ Атанасовъ, а на билото, съ фронтъ на западъ, — 8-а, 11-а и

10-а роти, подъ началството на подполковникъ Пѣйо Бановъ; 12-а рота остана въ поддържка, задъ 3-а дружина; Картечната рота — влѣво отъ 8-а рота; патроннитѣ коне и превързочниятъ пунктъ бѣха въ с. Дрѣнъкъ; на височината при това село бѣше командиратъ на полка; 7-а с. с. батарея зае позиция задъ 3-а дружина, съ фронтъ на северозападъ, а 1-а батарея — югоизточно отъ в. 707, съ фронтъ на западъ, вънъ отъ фланга на позицията, съ прикритие полурота пионери; при това тя имаше задъ себе си непроходимия долъ, и, за да отстжпи, трѣбваше да мине задъ позицията край 7-а батарея.

Въ 3 ч. и 30 м. пр. пл. сръбскитѣ батальони настжпиха въ сгжстенъ строй полуналѣво, за да излѣзатъ право на северния склонъ на Костомаръ. Лѣвофланговиятъ 3/19-и батальонъ излѣзе право срещу върха на жгъла, срещу 6-а рота. Патрулитѣ донесоха на ротния командиръ за настжплението на сърбитѣ. Поручикъ Цвѣтковъ откри огънь, привлѣче поддържката си, и предупреди съседнитѣ роти. 5-а и 8-а роти изпратиха по единъ взводъ подкрепление на 6-а рота. 7/7-а батарея обърна две орждия къмъ лѣвия флангъ и откри огънь съ мѣрникъ 4½. Сърбитѣ заеха височината предъ позицията, и една рота се приготви да атакува, но поручикъ Цвѣтковъ контъратакува, отхвърли ротата и плени 25 души.

4/10-и батальонъ, за да избѣгне огъня, отби се вдѣсно, и съ бърза крачка се спустна въ дола предъ 1/19-и батальонъ, който се спрѣ на по-задния гребенъ.

На разсъмване, къмъ 5 ч., сръбскитѣ батареи откриха огънь, за да подготвятъ атаката. Лѣвофланговиятъ 3/19-и батальонъ отново настжпи противъ 6-а и 5-а роти, докато въ сжщото време 4/10-и батальонъ неочаквано се показа на билото предъ 6-а и, донѣкжде, предъ 8-а роти. 3/19-и батальонъ бѣ заставенъ да се спре отъ косия огънь на 7-а рота и 7-а батарея.

Изглежда, че ненадейното появяване на 4/10-и батальонъ на самото било на Костомаръ бѣ смутило 6-а рота, и нѣколко войника отъ нея сж отстжпили. Тя, обаче, бързо се съвзе — отстжпилитѣ бѣха върнати, и съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь тя нанесе за кратко време голѣми загуби на 4/10-и батальонъ, като го принуди да залегне.

Въ това време срещу лѣвия участъкъ се бѣха разгънали, и настжпваха: 10-и полкъ отъ западъ и 11-и полкъ отъ югозападъ.

10-и полкъ трѣбваше да атакува призори. Пристигналъ късно вечерьта, той не бѣ ориентиранъ, и затова настжпи въ 5 ч. пр. пл., следъ като 19-и полкъ се ангажира сериозно въ боя. Българитѣ отъ лѣвия участъкъ го посрещнаха съ най-силенъ пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь. 1-и батальонъ, за да се прикрие отъ силния пушеченъ и картеченъ огънь, се пръсна. Отдѣлни групи сърби, по петь-десеть души, хвърляха пушкитѣ си, и се предаваха.

Окуражени отъ този успѣхъ, 6-а и 5-а роти контъратакуваха. Въ сжщото време батальонътъ бѣ обстрелянъ отъ своитѣ гаубици, и отстжпи въ безредие по дола на северозападъ, като остави 112 пленника съ единъ раненъ ротенъ командиръ.

1/7-а батарея така сжщо разви възможния най-бързъ огънь по другитѣ два батальона, безъ да обръща внимание на пораженията, които ѝ нанасяше неприятелската артилерия. Тя принуди часть отъ 2-и батальонъ и цѣлия 3-и батальонъ да избѣгатъ на северъ, при 1-и батальонъ. На батареята помогнаха много съ далечния си огънь и 10-а, 11-а и 8-и роти и полурота отъ 12-а рота и единъ взводъ отъ 5-а рота, съ които подполковникъ Атанасовъ усили фланга.

Следъ този неуспѣхъ, когато вече се бѣ съмнало добре, сръбската артилерия отвсѣкжде съсрѣдоточи върху тѣсната позиция най-бързъ ураганенъ огънь. Отъ западъ стреляха противъ 1-а батарея и 3-а дружина, 1-а конна, 4-а шумадийска и гаубичната батареи; противъ 7-а батарея и 2-а дружина стреляха другитѣ шесть сръбски батареи и гаубичната. „На всѣки изстрелъ, тѣ отговаряха съ стотина тѣхни — фугасни и бризантни гранати и шрапнели".

При тѣзи условия сръбскиятъ 11-и полкъ настжпи въ отстжпъ задъ 10-и, срещу 1/7-а батарея. Бѣше се съмнало добре. Батареята откри и поддържа най-силенъ огънь, макаръ да се нахвърлиха върху нея сръбскитѣ батареи, къмъ които се присъедини и 2-а конна, току-що пристигнала отъ Челебийска Търла. Командиръть на 1/7-о с. с. артилер. отдѣление, който бѣше при батареята, донесе: „1-а батарея на позиция, влѣво и вдѣсно нѣма никакво прикритие, а предъ фронта и фланговетѣ настжпватъ пехотни части". Командиръть на сръбския 11-и полкъ получи заповѣдь отъ началника на Конната дивизия да настжпи къмъ Пестришино. Като не искаше да се откаже отъ взетото решение, той продължи настжплението къмъ Дрѣнъкъ съ двата

предни батальона, а 1-и батальонъ, който бѣше поддържка, насочи къмъ Пестришино. Батальонътъ тръгна, и, за да се прикрие отъ изстрелитѣ на 1-а батарея, вървѣше по западния склонъ на Алачуга. Другитѣ два батальона продължиха настжплението си подъ огъня на 1/7-а батарея, а дѣснофланговиятъ 2-и батальонъ — и подъ далечния огънь на Картечната рота на 13-и полкъ и на 3/26-а рота, която къмъ 5 ч. пр. пл. бѣ изпратена отъ командира на 1-а бригада въ тази посока нарочно за това. Откри огънь и 1/2-а с. с. планин. батарея, която бригадниятъ командиръ извика отъ центра пакъ съ сжщата цель. Дѣснофланговата рота отъ 2-и батальонъ, която бѣше най-много изложена, залегна задъ едни скали, а другитѣ три роти, лѣвофланговиятъ 1-и батальонъ и Картечната рота бързо се спустнаха полуналѣво, въ дола предъ тѣхъ. Тукъ командиръть на полка получи втора заповѣдь отъ началника на Конната дивизия да настжпи къмъ Пестришино. Той пакъ не се отказа отъ настжплението къмъ Дрѣнъкъ, като остави въ тази посока 3-и батальонъ и Картечната рота, а на 2-и батальонъ заповѣда да настжпи къмъ Пестришино. Тритѣ роти отъ послѣдния промѣниха фронтъ надѣсно и настжпиха по новата посока, подъ огъня на българскитѣ части, които имъ нанесоха голѣми загуби.

3-и батальонъ и Картечната рота продължиха да настжпватъ презъ Припоръ и в. 508, но вече много предпазливо.

За своитѣ успѣхи, обаче, българитѣ скжпо платиха, особено дветѣ батареи. Отъ каменистия голѣмъ наклонъ на едно отъ орждията на 1-а батарея изтече глицеринътъ, и се повредиха компресоритѣ. На друго орждие кжсъ отъ граната удари цапфитѣ и повреди компресоритѣ. Останаха да действуватъ само две орждия. Положението на 7-а батарея не бѣше по-добро. Още въ началото куршумитѣ, които идѣха отъ лѣвия флангъ, убиха единъ и раниха тежко двама отъ прислугата. Наблюдателното мѣсто на батарейния командиръ бѣше на предния гребенъ, командитѣ си предаваше по телефона, който често бѣ прекжсванъ отъ неприятелскитѣ снаряди. На неприятелскитѣ батареи 7-а батарея отговаряше съ две орждия, а съ другитѣ две отбиваше пехотнитѣ атаки. Батареята, обаче, бѣ принудена да стреля бързо, и нейнитѣ орждия скоро се повредиха. Тѣлата на орждията почервенѣха. Прислугата носѣше вода съ водопойнитѣ кофи, поливаше ги и ги изстудяваше. При все това орждията започнаха следъ изстрелитѣ да не се връщатъ на мѣстата си, даже и като ги дотикваха. При това дотикване

усилителътъ на гърлената часть на бойнитѣ снаряди на едно орѫдие се отпра, орѫдието не можеше вече да стреля, и бѣ изпратено назадъ, на поправка. Друго орѫдие се запуши съ единъ снарядъ, и не можеше нито да се отвори, нито пъкъ снарядътъ да бѫде изваденъ. Следъ като и слесаръть не успѣ да извади снаряда, и това орѫдие бѣ изпратено назадъ, за поправка. Така че и дветѣ батареи останаха съ по две орѫдия.

Плененитѣ отъ 2-а дружина сърби изпращаха при батареята. Батарейниятъ командиръ ги събираше при предницитѣ. Събраха се около 120 души, които създаваха грижи на батарейния командиръ, докато, най-после, изпроси нѣколко пехотинеца и съ тѣхъ ги изпрати назадъ.

Между това, като видѣ, че планътъ му пропадна, командирътъ на сръбския 19-и полкъ реши да прошири влѣво своя обхватъ. За тази цель той премѣсти дѣснофланговия 1/19-и батальонъ отъ дѣсния на лѣвия флангъ, между 3/19-и батальонъ и Бориловския Ридъ. Батальонътъ, като стигна въ дола западно отъ Бориловския Ридъ, разгъна се въ боенъ редъ, и настѫпи. Той обаче, бѣ срещнатъ съ силенъ пехотенъ и артилерийски фронталенъ огънь и страниченъ артилерийски откъмъ Озренъ, отъ 2/4-а бригада.

Въ това време падна убитъ командирътъ на 19-и полкъ, безъ нѣкой да узнае за това. 1/10-и батальонъ, следъ като се отби въ дола въ северната часть на билото Костомаръ, започна да се катери къмъ билото, като приемаше постоянно влѣво, за да избѣгне огъня на 1/7-а батарея, на картечницата и на 10-а, 11-а и 8-а роти. 3/10-и батальонъ, като пристигна въ сѫщия долъ, се покатери право предъ себе си по крайно стръмния склонъ къмъ фронта на 3-а дружина. 2/10-и батальонъ, който постепенно се събираше пакъ въ сѫщия долъ, за да избѣгне фланговия огънь, настѫпи, както и 1-и батальонъ, полуналѣво и съ него. По този начинъ 10-и полкъ се прикри отъ изстрелитѣ на 1/7-а батарея. Въ това време, обаче, батальонътъ и картечницитѣ при 11-и полкъ настѫпиха право срещу батареята. Тогава, въ 5 ч. и 45 м. пр. пл., командирътъ на 1/7-о с. с. артилер. отдѣление донесе, че къмъ батареята настѫпватъ пехотни части, които тя не може да обстрелва.

Командирътъ на 26-и полкъ още въ 5 ч. пр. пл. донесе на бригадния си командиръ:

„Понеже вчера противникътъ следъ пладне започна силно да обстрелва позицията Дрѣнъкъ съ гаубична и полски батареи отъ в. Стубълъ и северозападнитѣ висоти, и понеже 3-а дружина, която бѣше въ предни постове, закъснѣ да вземе участие въ атаката на в. 550, тази дружина доведохъ самъ въ политѣ на в. 550 въ 9 ч. сл. пл. вчера, дето останахъ до 12 ч. презъ нощьта. Въ това време получихъ сведение, че, при снемането на дружинитѣ отъ позицията, последната е била силно обстреляна съ артилерийски и пехотенъ огънь, и противникътъ се е събралъ да атакува позицията. Опасявайки се, както за позицията, така и за дветѣ полски батареи и Картечната рота, решихъ да се върна назадъ, да усиля позицията. Тази зарань противникътъ започна силно да натиска съ артилерийски и пехотенъ огънь, щомъ се зазори, и маса пехотни части започнаха да обкрѫжаватъ позицията и атакуватъ. Взети сѫ мѣрки за отбрана. Отъ шесть роти около 3/4 отъ войницитѣ сѫ ранени. Това положение моля да се предаде на началника на дивизията."

Още преди да получи това донесение, въ 5 ч. и 40 м. пр. пл., командирътъ на бригадата бѣ съгледалъ настѫплението на сръбския 11-и полкъ, и донесе на началника на дивизията, че около два батальона сърби се спустнали, и заели участъка между срѣдната и дѣсната колони; че се застрашава тила на срѣдната колона и тила и лѣвиятъ флангъ на дѣсната колона при Дрѣнъкъ и че изпраща срещу тѣхъ една батарея отъ лѣвия флангъ и е заповѣдалъ на една батарея отъ центра да бие изключително тѣзи части.

Следъ получаването на донесението отъ командира на 26-и полкъ, бригадниятъ командиръ отговори на командира на полка, че той и началникътъ на дивизията одобряватъ направеното.

Между това, неуспѣхътъ на дветѣ шумадийски колони въ нощнитѣ атаки принуди Шумадийската дивизия да премине отъ нощна къмъ дневна атака и да вкара въ действие и резервитѣ си. Отъ тѣзи резерви, 4/11-и батальонъ осъмна между Грамада и Арбачище, дето остана до 9 ч. пр. пладне. 2-и и 3-и батальони отъ 12-и полкъ осъмнаха предъ батареитѣ на Арбачище. Тѣ се насочиха източно отъ 10-и полкъ, между гребенитѣ на Костомаръ и Бориловския Ридъ, като се движеха въ резервенъ редъ, въ една линия.

Пристигна и 4-и прѣкоброенъ полкъ (три батальона), изпратенъ отъ Дунавската дивизия II призивъ, който бѣ пѫтувалъ цѣла нощь, и въ 7 ч. пр. пл. се спрѣ да почива на Цървени Ридъ.

2/19-и батальонъ тръгна въ 6 ч. пр. пл. въ резервенъ редъ отъ южния край на Цървени Ридъ, и къмъ 8 ч. се спрѣ на Буриловски Ридъ, дето остана да чака заповѣдь отъ командира на полка.

Сръбската артилерия противъ Дрѣнъкъ така сѫщо следъ 6 ч. се принуди да ограничи съвсемъ действието си. Тя бѣ започнала да действува, когато дветѣ пехоти вече се бѣха наближили съвсемъ. При това, освенъ дветѣ конни батареи и 1-а батарея отъ Шиниковския Ридъ, всички други бѣха разположени много далечъ. При най-голѣмо подкопаване на лафета, нито една отъ тѣхъ не можеше да бие билото Костомаръ по цѣлата дължина, и снарядитѣ достигаха до българската позиция, благодарение на това, че позициитѣ имъ превишаваха Дрѣнъкъ съ сто метра. Разбира се, при такава стрелба разсѣйването бѣше много голѣмо, и по нѣкой пѫть засягаше и тѣхнитѣ части. Следъ 6 ч. захванаха да пристигатъ оплаквания отъ попадения въ тѣхнитѣ вериги, и батареитѣ млъкнаха за малко, а после пакъ подновиха стрелбата си, но вече предпазливо и съ голѣми прехвърляния.

Тъй като заповѣдьта за атаката на Дрѣнъкъ, въ която началникътъ на Шумадийската дивизия разпредѣляше артилерията, не бѣ изпълнена, направено бѣ ново разпредѣление: 1-а батарея да поразява цѣлото било Костомаръ, 3-а, 5-а и 6-а — северозападната часть на билото, а 7-а, 8-а и 9-а — рида, който се отдѣля отъ Костомаръ на истокъ; гаубичната батарея отъ Черни Върхъ да бие навсѣкѫде. Батареитѣ, обаче, бѣха твърде далече. 19-и полкъ поиска близка артилерийска поддържка. Изпратени бѣха 7-а и 5-а батареи.

Така организирана, артилерията отново засили огъня си по Дрѣнъкъ и успѣ да отхвърли българитѣ отъ преднитѣ окопи задъ гребена; тогава 7-а батарея изкара дветѣ здрави орѫдия на гребена и съ мѣрникъ 3 откри картеченъ огънь, а подпоручикъ Недѣлковъ поведе въ контъратака последния взводъ, останалъ въ поддържка, и принудиха 1/19-и батальонъ да се спре и, за да се прикрие отъ огъня на българската батарея отъ Озренъ, отдръпна се назадъ, въ подножието на Бориловския Ридъ, дето остана до края на боя. Въ тази борба се повреди още едно орѫдие на 7-а батарея, и батарейниятъ командиръ донесе:

„Три орѫдия отъ батареята не действуватъ по разни механически повреди; действувамъ само съ едно орѫдие, което е на гребена, за да бие атакуващитѣ части, за което, моля, да ми се позволи да снема повреденитѣ орѫдия отъ позицията."

На ординареца заповѣда да съобщи устно за положението, и че снарядитѣ се привършватъ, поради което безполезно е

батареята да остане повече на позицията. Войникътъ, изпратенъ съ донесението, падна раненъ, та бѣ изпратено по другъ.

Командирътъ на артилерийското отдѣление въ това време бѣ отишелъ при началника на колоната, осведоми го за положението на 1-а батарея, която така сѫщо бѣ останала съ едно орѫдие, увѣряваше го, че ползата отъ батареята по-нататъкъ е твърде малка, и че по-добре ще бѫде батареята да се снеме отъ позицията. Тукъ той получи и донесението отъ командира на 7-а батарея, прочете го на началника на колоната и му заяви, че е безцелно да стоятъ батареитѣ. Началникътъ на колоната, полковникъ Зафировъ, му отговори: „Батареитѣ да продължаватъ стрелбата, доколкото могатъ. Сега не може да се снеме никакво орѫдие отъ позицията". И, за да снеме всѣка отговорность отъ артилерийскитѣ началници, той, въ присѫтствието на командира на отдѣлението, написа и изпрати до началника на дивизията следното донесение:

„Батареитѣ не могатъ да действуватъ; не ги снемамъ отъ позицията, за да не повлияе на пехотата. Положението се влошава."

Батареитѣ останаха.

4/10-и батальонъ следъ сутринното му поражение, отъ което съвсемъ се разстрои и остана почти безъ офицери, дълго време се устройва въ долината северозападно отъ Костомаръ. Следъ това, между 6 ч. и 30 м. и 7 ч. и 30 м. пр. пл., части отъ него два пѫти се опитваха да се изкачатъ на билото срещу позицията, но и двата пѫти бѣха посрещнати съ огънь отъ българитѣ, които бѣха излѣзли напредъ, и отхвърлени. Къмъ 7 ч., когато артилерията принуди българитѣ да напустнатъ преднитѣ окопи и да се оттеглятъ окончателно задъ гребена и вече обстрелътъ имъ съвсемъ се ограничи, 4/10-и батальонъ успѣ да се изкачи и се закрепи на билото на Костомаръ и да опре дѣсния си флангъ на лѣвия флангъ на 1/10-и батальонъ, който съ своето действие въ флангъ помогна много за оттеглянето на излѣзлитѣ напредъ българи, и части отъ него се бѣха приближили на 40—50 крачки отъ българската позиция, а единични войници се бѣха приближили още повече, и хвърляха ржчни бомби въ окопитѣ на българитѣ.

2/12-и и 3/12-и батальони започнаха по части да се измѣстватъ полуналѣво, къмъ Бориловския Ридъ, съ цель да удължатъ бойния редъ влѣво, безъ да знаятъ, че въ тази посока е разгънатъ отстѫпилиятъ 1/19-и батальонъ. При това движение

ги настигнаха 5-а батарея и единъ взводъ отъ 7-а. Тѣ заеха позиция въ житата задъ веригитѣ на 1/19-и батальонъ, на 900 метра отъ огневата линия на българската позиция.

Командиръ̀тъ на 26-и полкъ забеляза това настжпление и още въ 7 ч. и 20 м. пр. пл. донесе на началника на дивизията, че дветѣ батареи почти не могатъ да действуватъ; че снощи два неприятелски батальона се спустнали отъ Църни Върхъ, тази сутринь атакували, и били отбити; че въ този моментъ настжпватъ пехотни и артилерийски части, които не може да отбие. Поради това моли да бждатъ върнати другитѣ две дружини отъ полка.

Въ сжщия смисълъ бѣ донесълъ още въ 7 ч. пр. пл. бригадниятъ командиръ, като молѣше да му изпрати една дружина.

Преди да получи донесението, началникътъ на дивизията бѣ далъ заповѣдь на току-що пристигналия при него командиръ на 9-и не с. с. артилер. полкъ: съ три батареи да заеме позиция около Дрѣнъкъ, а две батареи да даде въ разпореждане на командира на 1-а бригада (срѣдната колона). Петь минути покъсно пристигна и командиръ̀тъ на 3-о с. с. гаубично отдѣление, комуто бѣ заповѣдалъ да изпрати една батарея къмъ Дрѣнъкъ, а две да остави въ свое разпореждане. Донесението за положението на Дрѣнъкъ началникътъ на дивизията получи въ 8 ч. пр. пладне. Като смѣтна, че положението на 1-а бригада е сериозно, и поради това оттамъ не може да вземе части, той изпрати офицеръ да пресрещне дветѣ дружини отъ 2/7-а бригада (лѣвата колона), които очакваше да пристигнатъ при Лепопелци за маневрени войски, и да имъ предаде заповѣдь да вървятъ съ найусиленъ ходъ. Съ сжщата цель изпрати и началника на щаба си, но тѣзи дружини бѣха изпратени много късно.

Докато началникътъ на дивизията правѣше тѣзи разпореждания, за изпълнението на които бѣ необходимо време, защитницитѣ на Дрѣнъкъ изнемогваха. Командиръ̀тъ на 2-а дружина забеляза съвсемъ ясно настжплението на сръбския 12-и полкъ и на тритѣ батареи и донесе за това, но командиръ̀тъ на полка му изпрати 9-а рота, която бѣше въ странично прикритие и токущо бѣ пристигнала, като му заповѣда да се държи на позицията. Подполковникъ Атанасовъ разгъна 9-а рота на дѣсния флангъ, предаде заповѣдьта и разпореди да донесатъ на позицията всичкитѣ патрони на дружината.

Въ 9 ч. пр. пл. командиръ̀тъ на полка донесе на бригадния командиръ:

„Положението е безизходно; нови неприятелски части и придружаващи батареи настжпватъ. Нашитѣ батареи не могатъ да действуватъ. Не мога да ги изтегля, защото всичко се наблюдава отъ противника, и ще повлияе зле на духа на войницитѣ."

Двадесеть минути по-късно изпрати до сжщия друго донесение, съ молба да насочи две дружини и една батарея по хребета северно отъ в. 668, за да нападнатъ въ тилъ неприятеля и му вематъ батареитѣ. Тѣзи донесения командиръ̀тъ на бригадата получи въ 10 ч. и 45 м. пр. пл. и ги изпрати на началника на дивизията, съ добавка за положението на срѣдната колона, въ смисълъ, че не може да помогне.

Между това, позициитѣ на сръбскитѣ 5-а батарея и взводъ отъ 7-а батарея бѣха въ мъртво пространство, което почваше на сто-двеста метра отъ българскитѣ окопи. Само отъ най-високитѣ скали на върха 667 можеше да се види 5-а батарея, която бѣше на фланга. Между 9 ч. и 9 ч. и 30 м. пр. пл. една серия урагани отъ шестть орждия обстреля косо българитѣ на северната часть на Костомаръ, и ги принуди да се оттеглятъ къмъ в. 707. Но, когато сърбитѣ се опитаха да заематъ напустнатата позиция и седловината предъ нея, тѣ бѣха срещнати съ силенъ огънь не само отъ 6-а и 8-и роти, които отстжпиха на върха 707 и източния му склонъ, но и отъ 1-а батарея, която бѣ успѣла да поправи едно отъ повредените орждия, та съ две орждия откри огънь по преднитѣ части на 4/10-и и по дѣсния флангъ на 1/10-и батальони. 7-а батарея пъкъ обърна единственото си орждие противъ лѣвофланговата рота на 4/10-и батальонъ и въ единъ мигъ й нанесе грамадни загуби. Ротата се спустна въ мъртвия жгълъ предъ нея. Онѣзи на билото се прикриха задъ гребена, и оттамъ, съ отбрани стрелци, откриха огънь по орждието отъ 7-а батарея, убиха единъ и раниха четирма отъ прислугата, и обстрелваха странично и ротитѣ отъ 2-а дружина. Тогава 4/10-и и 1/10-и батальони прибѣгнаха нѣколкостотинъ крачки напредъ, и се спрѣха предъ в. 707 и неговия източенъ склонъ, дето се бѣха спрѣли българитѣ, и се готвѣха да контъратакуватъ. 4/10-и батальонъ се прикри въ гънкитѣ на мѣстността, а 1/10-и, за да се прикрие отъ страничнитѣ изстрели, се отдръпна вдѣсно, задъ гребена на Костомаръ, и дойде предъ 2/10-и батальонъ, който въ това време пристигаше отдолу. Той се отби вдѣсно, обърна фронтъ къмъ в. 707, къмъ който фронтално настжпваше и 3/10-и батальонъ и отъ югозападъ — 3/11-и батальонъ и Картечната рота.

Твърде близкото разстояние между сърби и българи на в. 707 прѣчеше на сръбскитѣ батареи, особено на далечнитѣ, да обстрел-

ватъ позицията. Преди това 3-а и 6-а батареи се снеха отъ Арбачище и се премѣстиха при 1-а батарея, на Шениковски Ридъ, дето останаха въ очаквателно положение. Тука пристигна и 4/11-и батальонъ, който бѣше въ дивизионенъ резервъ, и командуващиятъ I армия, престолонаследникътъ князъ Александъръ, който бѣ пристигналъ отъ Бѣлградъ.

5-а батарея и взводъ отъ 7-а пренесоха огъня противъ дѣсния участъкъ. 5-а батарея, освенъ това, търсѣше орждието отъ 7-а батарея, скрито въ скалитѣ, и което сърбитѣ смѣтаха за взводъ отъ две орждия. Прикрити отъ огъня на дветѣ батареи, 2-и и 3-и батальони отъ 12-и полкъ настжпиха. Тѣ минаха край батареитѣ и презъ дѣсния флангъ на 1/19-и батальонъ и къмъ 9 ч. и 45 м. пр. пл. започнаха да пристигатъ на съвсемъ полегатия склонъ на рида на 500—600 метра отъ гребена. Тука тѣ се събираха и устройваха 45 минути.

Докато ставаше това, командиръть на 2-а дружина насочи огъня на ротитѣ отъ дѣсния участъкъ противъ сърбитѣ предъ лѣвия участъкъ. 8-а, части отъ 12-а и 6-а роти се опитаха да контъратакуватъ 4/10-и батальонъ, за да си вематъ изгубената позиция. Батальонътъ, обаче, подпомогнатъ отъ лѣвия флангъ на 1/10-и батальонъ, съ силенъ огънь не позволи на българитѣ да напреднатъ. При този опитъ паднаха убити командиритѣ на 8-а рота, подпоручикъ Ризовъ, и на 12-а рота, подпоручикъ Недѣлковъ.

Въ 10 ч. пр. пл. подофицеръ съобщи на полковникъ Зафировъ, че му идатъ на помощь три батареи отъ 9-и не с. с. артилер. полкъ. Той заповѣда на командира на 1/7-о с. с. артилер. отдѣление да имъ посочи позиция.

Къмъ 10 ч. и 30 м. пр. пладне 2/12-и и 3/12-и батальони настжпиха решително. Задъ тѣхъ, въ отстжпъ влѣво, настжпи и току-що пристигналиятъ 2/19-и батальонъ. Българската батарея откъмъ Озренъ пренесе огъня си по 2/19-и батальонъ. Орждието отъ 2-а батарея мълчеше, понеже имаше малко снаряди. Отъ празднитѣ ракли, изпратени вечерьта за попълване, се бѣ върнала само една, и тя се привършваше. При вида на настжпващитѣ батальони, орждието изстреля и последнитѣ снаряди, а следъ това осемтѣ души отъ прислугата, понеже бѣ заповѣдано да не се снематъ орждията, взеха пушки отъ убититѣ пехотинци, и съ тѣхъ бранѣха орждието. Сега вече 4/10-и и 1/10-и батальони можеха почти безнаказано да обстрелватъ дѣсния участъкъ надлъжно.

Въ това време и 2/19-и батальонъ, промъквайки се подъ огъня на българската батарея отъ Озренъ, успѣ да изгони отъ в. 509 българското слабо отдѣление, което охраняваше дѣсния флангъ, зае гребена и откри страниченъ огънь. 5-а, 7-а и 9-а роти се намѣриха като въ огнени клещи; съставътъ имъ, както и съставътъ на другитѣ роти, бѣ намалѣлъ на една четвърть; офицеритѣ и подофицеритѣ, съ малки изключения, паднаха убити или ранени.

При това положение, заедно съ отдѣлението, което охраняваше дѣсния флангъ, отстжпи и 9-а рота, която въ този моментъ бѣ обстрелвана сполучливо отъ сръбска гаубична батарея, премѣстена на по-близки позиции. Следъ нея, въ 10 ч. и 40 м. пр. пл., отстжпиха и 7-а и 5-а роти. Дружинниятъ командиръ, подполковникъ Атанасовъ, изпрати заповѣдь на ротнитѣ командири да спратъ ротитѣ на платото предъ Бучище и тамъ да заематъ позиция. Съ последната най-малко разстроена 9-а рота отстжпи и командиръть на полка, полковникъ Зафировъ, който бѣше при с. Дрѣнъкъ. Следъ голѣмото и продължително напрежение, ротитѣ отстжпиха въ паническо бѣгство, безъ да бждатъ забелязани отъ 7/7-а батарея. Прислугата на последното орждие продължаваше да отбива съ пушки сърбитѣ, докато пристигнаха трима пехотинеца и казаха на батарейния командиръ, поручикъ Койчевъ, че тѣ сж последнитѣ, и следъ тѣхъ нѣма нито единъ пехотинецъ. Поручикътъ бѣ изпратилъ трима ординареца да повикатъ предницитѣ, за да закачи 2-о и 4-о орждия и четири отъ раклитѣ, които още бѣха на позицията. Предницитѣ ги нѣмаше на мѣстото имъ. Тѣ бѣха получили заповѣдьта, и тръгнали да закачатъ орждията. Въ това време Картечната рота на сръбския 12-и полкъ, която бѣ излѣзла предъ веригитѣ, откри огънь по тѣхъ. Командиръть на 9-и не с. с. артилер. полкъ заповѣда на предницитѣ да отстжпятъ, за да не бждатъ избити конетѣ и прислугата; и тѣ отстжпиха. Тогава, въ 11 ч. пр. пл., прислугата взе затворитѣ и мѣрнитѣ прибори и съ тѣхъ отстжпи предъ очитѣ и подъ огъня на сърбитѣ, които имъ викаха да се предадатъ.

Лѣвиятъ участъкъ на позицията още държеше в. 707. Срещу тази височина се бѣха натрупали на стръмния склонъ 2/10-и и части отъ 1/10-и батальони. Другата часть отъ 1/10-и батальонъ настжпваше по билото, 3/10-и — отъ западъ, а 3/11-и и Картечната рота — отъ югозападъ. Отстжплението на дѣсния участъкъ увлѣче и ротитѣ отъ лѣвия участъкъ къмъ отстжпление. Около 11 ч. и 30 м. пр. пладне 1/10-и и 3/10-и батальони излѣзоха на

скалитѣ на в. 707 и оттамъ откриха огънь по отстжпващитѣ българи и по 1-а батарея.

Още преди това, когато сръбската артилерия съ най-силенъ огънь подготвяше атаката, въ тила се бѣ разнесълъ слухъ, че батареята е пленена, а батарейниятъ резервъ бѣ отстжпилъ безъ заповѣдь, така че батареята трѣбваше да пести снарядитѣ, които бѣха при нея.

Когато ротитѣ отъ лѣвия участъкъ, заедно съ картечницитѣ, преминаха въ паническо бѣгство задъ батареята, сърбитѣ, които настжпваха предъ дѣсния участъкъ, вече бѣха стигнали позицията на 7-а батарея и, следователно, бѣха пресѣкли пжтя на отстжплението на 1-а батарея, и настжпваха къмъ последната. Тогава камандиръть на батареята, подпоручикъ Михаиловъ, обърна дветѣ орждия къмъ позицията на 7-а батарея и съ най-бързъ огънь посрещна сръбскитѣ вериги и стреля, докато тѣ наближиха на 400—500 метра. Следъ като изстреляха и последния снарядъ, взеха затворитѣ и мѣрницитѣ и съ конетѣ избѣгаха презъ дола. Щастие бѣ за тѣхъ, се сърбитѣ отъ в. 707 не настжпиха, но се ограничиха само съ стрелба. Причината, за да не настжпятъ, бѣха батареитѣ отъ 2/9-о не с. с. артилер. отдѣление и 1/3-а гаубична батарея, които въ този моментъ откриха огънь. 9-и не с. с. артилер. полкъ тръгна въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. отъ бивака два клм. югоизточно отъ Соколарци и въ 7 ч. стигна въ Лепопелци. По заповѣдь на началника на дивизията, 1-о отдѣление (две батареи) замина да усили срѣдната колона, а 2-о отдѣление — дѣсната колона, на Дрѣнъкъ. Въ това време въ Лепопелци бѣ пристигнало и 3-о с. с. гаубично отдѣление, и, по заповѣдь на началника на дивизията, 1-а батарея бѣ придадена къмъ 2/9-о не с. с. артилер. отдѣление.

Командиръть на 9-и не с. с. артилер. полкъ въ 7 ч. и 30 м. пр. пл. поведе отдѣлението по долината на Злетовската рѣка и презъ Бучище се отби къмъ Дрѣнъкъ, мина презъ тѣсното и труднопроходимо дефиле, въ което е разположено Петришино, и продължи движението по гребена на билото, което се спуска западно отъ Дрѣнъкъ. Отдѣлни войници и групи ранени, а между тѣхъ — и здрави, вече отстжпваха, а сръбската артилерия обстрелваше окопитѣ на позицията и нейния тилъ съ вихровъ огънь.

Следъ дълго търсене, най-после изпратенитѣ разузнавачи бѣха намѣрили въ с. Дрѣнъкъ командира на 26-и полкъ, и той заповѣда да заеме позиция тамъ, дето миналия день заемали

позиция скорострелнитѣ батареи, и да действува, както намѣри за добре. Въ сжщото време той изпрати командира на 1/7-о с. с. артилер. отдѣление да отиде да покаже позицията. Тъкмо когато последниятъ показваше позицията, дѣсниятъ участъкъ започна да отстжпва. Тогава батареитѣ заеха позицията тамъ, дето бѣха, на единъ и половина клм. югозападно отъ Дрѣнъкъ: 5-а—отъ дветѣ страни на пжтя, 6-а — влѣво, 4-а — още по-влѣво, въ отстжпъ на самия гребенъ, а 1/3-а гаубична — вдѣсно, въ отстжпъ на 5-а батарея. Къмъ 10 ч. и 30 м. пр. пл. батареитѣ откриха огънь. Въ това време по билото на Костомаръ се показа сръбскиятъ 10-и полкъ. Батальонитѣ отъ 12-и полкъ се бѣха спрѣли предъ гребена на дѣсния участъкъ, за да заематъ мѣстото си на дивизионенъ резервъ; 1/19-и и 3/19-и батальони прехвърлиха сжщия гребенъ, за да излѣзатъ на мѣстото си въ първата линия, а 2/19-и напредваше къмъ с. Дрѣнъкъ, обстрелванъ странично откъмъ Озренъ. Сръбскитѣ 5-а и 7-а батареи се катерѣха къмъ гребена една задъ друга. 2/9-о не с. с. артилер. отдѣление и 1/3-а с. с. гаубична батарея откриха огънь по гребена на позицията; всички сръбски части се прикриха въ гънкитѣ на мѣстностьта. Обсѣгътъ на стрелбата се разпрострѣ на единъ-два клм. задъ бойната линия, и засегна 2-и и 3-и батальони отъ 4-и прѣкоброенъ полкъ, които въ това време идѣха отъ Дол. Стубълъ. По този начинъ по-нататъшното настжпление на сърбитѣ бѣ парализирано за половина часъ.

Отъ това се възползува капитанъ Цончевъ, и успѣ да събере около ядрото на 8-а рота часть отъ бѣгащитѣ въ безредие отъ лѣвия участъкъ, устрои ги и откри огънь по излѣзлитѣ напредъ сръбски вериги.

Въ това време — 12 ч. и 10 м. сл. пладне — командиръть на 26-и полкъ донесе на началника на дивизията:

„Тъкмо бѣ пристигналъ командиръть на 9-о не с с. артилер. отдѣление, подполковникъ Шишковъ, да му укажа мѣстото на артилерията, и пратихъ подпоручикъ Бараковъ да му укаже де да заеме позиция, когото изпратихъ до дружиннитѣ командири, че артилерия е пристигнала и пристигатъ подкрепления, тъкмо въ това време — 10 ч. и 40 м. пр. пл. — защитницитѣ на позицията — осемь роти, съ неспособна вече за бой артилерия, не издържатъ напора на постоянно засилващия се противникъ, и започнаха да отстжпватъ. Съ последната — 9-а — рота напустнахъ и азъ позицията. Сега нескорострелната артилерия заема позиция на следващата по редъ височина източно отъ Дрѣнъкъ. 1/2-а планин. батарея заема позиция вдѣсно отъ позицията на полската артилерия. Още по-вдѣсно отъ нея стреля една гаубична батарея. Дружинитѣ отстжпиха на линиитѣ на батареитѣ. Въ какво

състояние сѫ сега, не мога да зная още; въ всѣки случай зная, че ротитѣ сѫ доста разрѣдени вследствие на убити и ранени. Нѣкои отъ последнитѣ не можаха да бѫдатъ изнесени."

Командирътъ на 9-и не с. с. артилер. полкъ видѣ, че при засилването на сръбската артилерия батареитѣ му на тази случайна позиция предъ тѣснината ще бѫдатъ изложени на голѣма опасность, толкова повече, че нѣмаше и сигурно пехотно прикритие. Затова той оттегли батареитѣ на височинитѣ отъ дветѣ страни на Петрашинското дефиле. 5-а батарея отстѫпи първа, но батарейниятъ командиръ изгуби време за избиране позиция, и не успѣ да открие огънь; гаубичната батарея зае позиция на Ерваникъ, и веднага откри огънь; 6-а батарея сѫщо отстѫпи; 4-а, при която бѣше и командирътъ на полка, остана на позицията си.

Къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пл. единъ взводъ отъ сръбската 5-а батарея успѣ да се промъкне презъ огъня на българскитѣ батареи и да заеме удобна позиция непосрѣдствено задъ гребена; оттамъ поведе борба съ гаубичната батарея, която най-много угнетяваше сърбитѣ и прѣчеше на тѣхното настѫпление. Следъ това откриха огънь и сръбскитѣ 7-а и 6-а батареи. Последната пристигна отъ Шениковския Ридъ. Малко по-късно пристигнаха 8-а и 9-а батареи, които идѣха задъ 4-и прѣкоброенъ полкъ. Взводътъ отъ 5-а батарея успѣ да намѣри българската гаубична батарея, уби и рани хора и коне и я принуди да се премѣсти на друга позиция. Между убититѣ бѣше и взводниятъ подофицеръ Жеко Кулевъ.

Къмъ 2 ч. сл. пл. отстѫпи по взводно и 4-а батарея. Съ последния взводъ отстѫпи и командирътъ на полка, подполковникъ Шишковъ. Една сръбска батарея обстрелваше взвода презъ всичкото време на движението. Дветѣ орѫдия минаха благополучно, но тръбачътъ на командира на полка, двама прислужника и два коня на раклата бѣха ранени и единъ конь убитъ, а раклата се обърна съ колелата нагоре. Сръбската верига наближаваше, но батарейния командиръ събра прислугата и близкитѣ пехотинци подъ ржководството на подофицера Калпазановъ, обърнаха раклата и съ единъ впрѣгъ я изтеглиха предъ очитѣ на сърбитѣ.

И така, благодарение на действието на 1/3-а гаубична батарея и на 2/9-о не с. с. артилер. отдѣление и на упоритата настойчивость на командира на 9-и не с. с. артилер. полкъ, сърбитѣ не преследваха. Началникътъ на Шумадийската дивизия I призивъ и подчиненитѣ му командири бѣха „щастливи и пре-

щастливи", че изтикаха дветѣ български дружини[1]). Всичкото имъ старание се свеждаше къмъ това — да привлѣкатъ колкото може повече части, за да се заеме и осигури така трудно завладѣната позиция. Даже 4-и прѣкоброенъ полкъ бѣ привлѣченъ на Дрѣнъкъ.

Боятъ на 2/4-а бригада. — Командирътъ на бригадата не бѣ осведоменъ върху по-нататъшнитѣ действия, и се задоволи да заеме временно в. Градище. Началникътъ на Моравската дивизия II призивъ можа да вземе мѣрки противъ бригадата: двата батальона и Картечната рота отъ 1-и полкъ, които вечерьта се върнаха отъ Мушково, стигнаха при Пониква; единиятъ зае окопитѣ на 4/2-и батальонъ, а другиятъ съ картечницитѣ се присъедини къмъ резерва на полка, на в. 1024; 1/2-и батальонъ, отъ Печеници, зае позиция вдѣсно отъ 2/2-и батальонъ, на билото източно отъ Градище (550); 4/2-и батальонъ отиде на Койнарски Брѣгъ, дето пристигна и 5-и батальонъ отъ Доброволската бригада; задъ 1/2-и батальонъ се събра Дунавскиятъ коненъ полкъ; 1-а, 2-а и 3-а полски батареи заеха позиция на Пониква.

Командирътъ на 2/4-а бригада получи отъ началника на 7-а дивизия съобщението, че влиза въ негово подчинение, и заповѣдьта какъ да действува, въ 5 ч. пр. пл. на 18-и. Той веднага разпореди да замине за Дрѣнъкъ 4/8-а дружина, отъ Градище, дето сърбитѣ не напираха. Дружината, подъ огъня на сръбскитѣ батареи на Чакалище, бѣ изминала два-три клм., когато адютантътъ на 7-а дивизия докладва, че опасността за Дрѣнъкъ е преминала, и дружината бѣ спрѣна на лѣвия флангъ на бойното разположение на бригадата, съ заповѣдь да поддържа свръзка съ дружината отъ 26-и полкъ на Дрѣнъкъ[2]).

Къмъ 8 ч. пр. пл. сръбскитѣ батареи отъ Пониква започнаха да биятъ съ съсрѣдоточенъ огънь българската позиция на Градище. Къмъ тѣхъ се присъедини и гаубичната батарея отъ Цървени Ридъ. Следъ достатъчна артилерийска подготовка, когато бѣ забелязано колебание и отстѫпление у българитѣ, началникътъ на Моравската дивизия II призивъ изпрати една рота отъ 4/1-и батальонъ отъ в. 1024 къмъ в. Кала, 2/1-и батальонъ

[1]) **Лазаревић, Милутин Д.** — Наши ратови за ослобођење и уједињење. Књига четврта — Српско-бугарски рат 1913 године. Београд, 1934. Страница 153.
——— Српска књижевна задруга, коло XXXVII, бр. 251.

[2]) 7-а дивизия нѣма реляция, а въ дневника не е отбелязано на какво основание адютантътъ на дивизията си е позволилъ да задържи дружината, когато отъ нея имаше належаща нужда на Дрѣнъкъ.

— отъ Пониква къмъ Градище, а между тѣхъ — Дунавския коненъ полкъ, който се бѣ спешилъ северозападно отъ Маричино. Ротата и батальонътъ, обаче, бѣха срещнати съ силенъ пехотенъ огънь, и принудени да се върнатъ и се прикриятъ. Къмъ пладне батареитѣ подновиха огъня съ още по-голѣмо ожесточение. Къмъ тѣхъ се прибави и огъня на 3-а планин. батарея, която дойде отъ района на 2-и полкъ и зае позиция въ северното подножие на Градище. Подъ този страшенъ огънь тритѣ дружини отъ 31-и полкъ едва издържаха. Въ това време бѣ забелязано, че дружинитѣ отъ 26-и полкъ отстжпватъ отъ Дрѣнъкъ; командирътъ на бригадата разпореди една дружина отъ 8-и полкъ веднага да настжпи за Дрѣнъкъ, а 5-а и 6-а батареи да поддържатъ съ огънь настжплението. Въ сжщото време настжпиха 1/1-и батальонъ отъ Чакалище, 3/1-и — отъ Пониква, а на мѣстото на последния дойдоха три роти отъ 4/1-и батальонъ. Въпрѣки това, командирътъ на бригадата разпореди 31-и полкъ да задържи позицията си, а ротитѣ отъ 8-и полкъ — северозападно отъ Злетово — да продължатъ действията си за завладяването на височината. Скоро следъ това, обаче, бригадниятъ командиръ получи заповѣдь отъ началника на 7-а дивизия да остави единъ полкъ на Градище и да насочи срещу Дрѣнъкъ единъ полкъ или най-малко две-три дружини и да съдействува съ артилерийски огънь. Тогава командирътъ на бригадата заповѣда устно на командира на 8-и полкъ: съ 4-а дружина, петь роти отъ 1-а и 3-а дружини и Картечната рота да настжпи право на западъ и да атакува противника въ флангъ, съ цель да облекчи положението на 26-и полкъ, който отстжпваше. Командирътъ на полка веднага разпореди. Казанитѣ части се събраха на височината южно отъ Ново Неокъзи; очакваше се да пристигне 6-а батарея, която щѣше да поддържа настжплението. Въ това време — 2 ч. и 15 м. сл. пл. се получи заповѣдьта за прекратяване действията.

Още преди получаването на заповѣдьта за прекратяване действията, сърбитѣ настжпваха срещу тритѣ дружини отъ 31-и полкъ на Градище, и заплашиха и двата фланга съ обхватъ. Като нѣмаха възможность да отбиятъ обхвата и подъ силния гнетъ на артилерийския, пехотния и картечния огънь, частитѣ, безъ заповѣдь, отстжпиха на третия гребенъ, но и тукъ не можаха да се задържатъ, а отстжпиха въ подножието на височината, дето започнаха да се окопаватъ. Командирътъ на полка заповѣда дружинитѣ да настжпятъ и заематъ пакъ Градище, но, когато пристигна заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия, той отмѣни своята заповѣдь.

За началникъ на ротитѣ, които действуваха на височината северозападно отъ Злетово (в. Разбий-Глава), бѣ назначенъ командирътъ на 2/8-а дружина. Въпрѣки заповѣдьта да настжпи, той намѣри, че съ една дружина да атакува такава природно недостжпна мѣстность е невъзможно, поради което ротитѣ се окопаха, и останаха въ отбранително положение.

Боятъ на срѣдната колона. — На 18-и въ 3 ч. пр. пл. командирътъ на 1/7-а бригада заповѣда на 1/13-а дружина да атакува в. Руенъ, като задъ нея настжпятъ три роти отъ 4/26-а дружина, а другитѣ части отъ срѣдната колона да останатъ на позицията: 11-а и 9-а роти да поддържатъ съ огънь атаката; 10-а, 12-а и Картечната роти остави въ полкова поддържка; 2/13-а дружина, съ три роти въ бойна часть и една — въ поддържка; 4/13-а дружина, съ една рота въ бойна часть и три — въ поддържка; полурота отъ 14-а рота прикриваше батареитѣ; 1/26-а дружина остави въ бригадна поддържка, при Пестришино; 3/2-а планин. батарея заемаше маскирана позиция, и получи задача да поддържа атаката; 1/2-а планин. батарея сжщо бѣше на маскирана позиция; 2/7-а, 4/7-а, 8/7-а и 3/7-а с. с. полски батареи бѣха на закрита позиция.

Сърбитѣ срещу срѣдната колона се приспособиха по-добре къмъ мѣстностьта и се окопаха. Конната дивизия имаше 4-и полкъ и 2-а батерея на Челебийска Търла. Другитѣ полкове бѣха разположени на Каменита Струга. Задъ тѣхъ бѣха заели позиция 1-а конна и 4-а шумадийска батареи. По-наюгъ, при Куково, бѣше 11-и пех. полкъ (три батальона). Тѣзи части отначало имаха фронтъ на североизтокъ, срещу Дрѣнъкъ.

На рида Алачуга бѣше Шумадийскиятъ коненъ полкъ, още по-наюгоизтокъ, предъ в. 668, срещу 2/13-а и 4/13-а дружини, бѣха 2/2-и и половината отъ 3/2-и батальони, а задъ тѣхъ — 7-а дринска батарея. На Руенъ — обектътъ на българската атака — бѣха въ бойна часть 2/5-и и половината отъ 3/2-и батальони, а въ поддържка — 1/2-и и 4/2-и батальони и 3-а моравска батарея. Частитѣ отъ 5-и полкъ бѣха оттеглени въ поддържка.

Командирътъ на 1/13-а дружина получи заповѣдьта за атаката въ 3 ч. и 30 м. пр. пладне. Дружината имаше да измине 1600 крачки до сръбскитѣ окопи. Отъ гребена тя се спустна,

необезпокоявана, въ дола. Задъ нея настжпваше 4/26-а дружина, като имаше и тритѣ си роти въ една линия. Когато 1/13-а дружина се покатери по срещуположния склонъ, тя бѣ посрещната съ най-бързъ пушеченъ и картеченъ огънь, и принудена да залегне и да открие огънь. 4/26-а дружина доближи и подтикна ротитѣ отъ 13-и полкъ да настжпятъ съ прибѣгвания. Когато последнитѣ стигнаха на 400—500 крачки отъ сърбитѣ, вече се бѣ съмнало. Забелязваше се ясно, че сърбитѣ предъ тѣхъ се бѣха укрепили, съ добре маскиранъ камененъ гърдобранъ, съ бойници, а на фланговетѣ имаха по една картечница. Мѣстностьта предъ укреплението бѣше съвсемъ открита и навсѣкжде поражавана. Българскитѣ батареи откриха огънь, и стрелбата имъ бѣше сполучлива. Тѣ даже успѣха да намѣрятъ 3-а моравска батарея, която бѣ изкарана на гребена южно отъ в. Руенъ, и не ѝ позволяваха да стреля. Тѣ, обаче, стреляха съ шрапнели, които не причиняваха поражения и не прѣчеха на сърбитѣ да стрелятъ презъ бойницитѣ между камънитѣ. Сръбскитѣ батареи отъ фланговетѣ нанасяха голѣми загуби на българитѣ.

Съ настжплението на 1/13-а дружина, започна да настжпва и 4/13-а дружина на дѣсния флангъ, но командиръть на бригадата изпрати заповѣдь дружината да не се увлича, а да се укрепи.

Въ това време сръбскиятъ 11-и полкъ настжпи отъ Куково къмъ Дрѣнъкъ, и бригадниятъ командиръ, както се каза, изпрати въ флангъ 3/26-а рота и 1/2-а планин. батарея и въ 5 ч. и 40 м. пр. пл. донесе за забелязаното и за направеното и за това, че не е заелъ още в. Руенъ, а се намира отъ него на 1300—1500 крачки.

Сръбскиятъ 1/11-и батальонъ, върнатъ отъ посоката къмъ Дрѣнъкъ и насоченъ къмъ Пестришино, за да избѣгне огъня на 1/7-а полска и планинската батареи, мина по западния склонъ на Алачуга, и се смѣси съ лѣвия флангъ на Моравската дивизия I призивъ, при в. 668. Батальонътъ вече се бѣ скрилъ задъ Алачуга, когато 3/26-а рота се разгъна вдѣсно отъ 4/13-а дружина и 1/2-а планин. батарея зае позиция северно и до самото Пестришино. Тѣ, както се каза, откриха огънь по 2/11-и батальонъ и принудиха едната рота да се прикрие изъ скалитѣ, а тритѣ роти да прибѣгнатъ въ дола североизточно отъ Куково. По заповѣдь на началника на Конната дивизия, комуто бѣ придаденъ 11-и полкъ, и този батальонъ промѣни фронта

си надѣсно и настжпи по източния склонъ на Каменита Струга и Алачуга къмъ Пестришино, като търпѣше голѣми загуби, както отъ огъня на пехотата и на 1/2-а с. с. планин. батарея, така и отъ огъня на 3/7-а с. с. батарея, която получи заповѣдь да бие само тѣзи части. Между това, докато сръбската 1-а конна батарея държеше ангажирана българската 1/7-а батарея на Дрѣнъкъ, 4-а шумадийска батарея се премѣсти на нова позиция между Алачуга и Гжскарникъ, и откри огънь по частитѣ при Пестришино, по които стреляше и 7-а дринска батарея отъ в. Оджакъ. Къмъ 7 ч. пр. пл. дойде и 2-а конна батарея и зае позиция въ северния дѣлъ на Алачуга и откри огънь противъ сжщитѣ части. Къмъ нея се присъедини и единъ взводъ отъ 1-а конна батарея. Тритѣ батареи се заеха съ силенъ огънь да подготвятъ атаката, а лѣвиятъ флангъ на Моравската дивизия — части отъ 2-и полкъ и 1/11-и и 2/11-и батальони — настжпиха да атакуватъ.

Атакуващитѣ сръбски части се насочиха срещу дѣсния флангъ на срѣдната колона, а именно противъ 8/13-а рота. която бѣше на дѣсния флангъ на 2-а дружина, 4/13-а и 3/26-а роти. 4/13-а дружина имаше въ бойна часть само 15-а рота. Още въ началото командиръть на 8-а рота, капитанъ Самоковлийски, излѣзе отъ строя раненъ. Командиръть на 4/13-а дружина изпрати капитанъ Бадински, съ полурота отъ 14-а рота, да засили 8-а рота и да я вземе подъ своѐ началство, и въ сжщото време разгъна и 16-а рота между 8-а и 15-а роти[1]). Къмъ 8 ч. пр. пл. сърбитѣ наближиха на 900—1000 крачки. Командиръть на 4/13-а дружина усили 14-а рота съ 13-а, а командиръть на 13-и полкъ изпрати отъ полковата поддържка Картечната рота и полурота отъ 10-а рота да покрепятъ 4/13-а дружина. Картечната рота, подъ силенъ артилерийски огънь, въ товаренъ строй, наближи позицията на двеста крачки; по-нататъкъ, поради стръмния пжть, понесе картечницитѣ на ржце и зае позиция между 2/13-а и 4/13-а дружини. 1/2-а с. с. планин. батарея, поради неудобната позиция, стреля по взводно: 1-и взводъ, командуванъ отъ батарейния командиръ, — противъ сърбитѣ, които нападаха отъ западъ, а 2-и взводъ, командуванъ отъ фелдфебела Атанасовъ, — по тѣзи, които настжпваха отъ северъ. 3/7-а батарея така сжщо насочи огъня си противъ атакуващитѣ. Когато сър-

[1]) 7-а рота, която бѣше въ поддържка на 2-а дружина, за да избѣгне поражението отъ страничния огънь, още сутриньта бѣ заела окопитѣ въ бойната часть, които си бѣ приготвила презъ нощьта, поради което 8-а рота бѣ подкрепена отъ 4-а дружина.

битѣ напреднаха много и влѣзоха въ мъртво пространство за батареитѣ, тогава 1-и взводъ отъ полската и 2-и отъ планинската батареи, съ помощьта на пехотинци, изкараха орждията си на гребена, съвсемъ на открито. Въ 8 ч. и 10 м. пр. пл. излѣзе на позиция и първата картечница и откри огънь. Най-после, и 1/7-а батарея, отъ Дрѣнъкъ, насочи своитѣ две орждия противъ атакуващитѣ. Пристигна и 2/26-а рота. Всичко това окуражи българитѣ. При това, голѣмото артилерийско превъзходство на сърбитѣ не даде очакванитѣ резултати. Наистина, българитѣ претърпѣха чувствителни загуби, но сръбскитѣ батареи нѣмаха общо командуване; стрелбата имъ бѣше разсѣяна, и нѣмаше решително въздействие. Когато сърбитѣ наближиха на 200—300 крачки, и въ 8 ч. и 15 м. пр. пл. се понесоха на ударъ съ ножове, българитѣ излѣзоха отъ окопитѣ си и, подкрепени съ последнитѣ две роти отъ полковата поддържка, контратакуваха и ги обърнаха въ бѣгство. Българитѣ не преследваха, защото имаха заповѣдь да се ограничатъ съ отбрана, и сръбскитѣ батареи съсрѣдоточиха огьня си само по пехотата. Българитѣ се ограничиха да заематъ по-удобна позиция на 200—250 крачки по-напредъ[1]), и преследваха съ огънь, въ който взеха участие и четиритѣ картечници.

Сърбитѣ отстжпиха задъ гребена, отъ който бѣха тръгнали; прикриха се отъ пушечнитѣ и картечнитѣ изстрели, и започнаха да се устройватъ.

Въ това време атаката на българитѣ къмъ Руенъ бѣ спрѣна. Въ 8 ч. и 15 м. пр. пл. командирътъ на бригадата получи донесение отъ командира на 4/26-а дружина, че, поради силния огънь и голѣмитѣ загуби, по-нататъшното напредване е невъзможно. При все това, офицерътъ, изпратенъ отъ началника на дивизията да се запознае съ положението, намѣрилъ командира на 1-а бригада въ оптимистично настроение. Бригадниятъ командиръ се надявалъ да превземе в. Руенъ, ако получи малко подкрепление. Офицерътъ, обаче, намѣрилъ положението на дѣсния флангъ много сериозно. Началникътъ на дивизията разпореди да отидатъ между Руенъ и Дрѣнъкъ още една скорострелна

[1]) **Милутин Лазаревић** на стр. 133 отъ книгата си „Наши ратови за ослобођење и уједињење, „Књига четврта — српско-бугарски рат 1913 године", пише, че въ този случай българитѣ били издигнали бѣли флагове, и махали бѣли кърпи, тогава сърбитѣ полетѣли на ударъ съ ножове. Явно е, че подобна постжпка българитѣ сж направили по-късно, когато получиха заповѣдь да прекратятъ действията. Сърбитѣ погрѣшно, а, може би, и умишлено, го отнасятъ нѣколко часа по-рано, за да избѣгнатъ да говорятъ за коварната постжпка, която извършиха по-късно.

батарея, 3/22-а дружина (три роти) и батареитѣ отъ 9-и не с. с. артилер. полкъ. Сърбитѣ, събрани и устроени, отново тръгнаха въ атака противъ българската позиция при Пестришино. Тогава, 9 ч. пр. пл., командирътъ на 1-а бригада донесе, че гжсти неприятелски маси се насочватъ къмъ дѣсния му флангъ; една неприятелска батарея отлѣво обстрелва въ тилъ частитѣ, които сж на този флангъ; изпратената напомощь 1/26-а дружина претърпѣла голѣми загуби; поддържкитѣ му били изчерпани; моли да бждатъ изпратени гаубични батареи на лѣвия му флангъ, за да обстрелятъ Руенъ, и, най-после, съобщава, че ще се държи опорно, и нѣма да отстжпи нито крачка.

Началникътъ на дивизията получи това донесение въ 10 ч. и 10 м. пр. пладне. Той разпореди една гаубична батарея да заеме позиция при Гайранци, за да обстреля Руенъ; заповѣда на командира на 26-и полкъ да открие артилерийски огънь противъ сърбитѣ, които настжпвали къмъ Пестришино и въ 10 ч. и 30 м. уведоми командира на 1-а бригада за тѣзи и за направенитѣ по-преди разпореждания за обезпечение на дѣсния му флангъ.

Между това, още преди да бждатъ направени тѣзи разпореждания, сръбската атака къмъ Пестришино пропадна. Лѣвофланговиятъ 2/11-и батальонъ бѣ срещнатъ съ силенъ огънь, особено артилерийски, отъ полската батарея и единия планински взводъ. Батальонътъ загуби трима ротни командири убити и батальонниятъ командиръ раненъ. Надъ дѣсния флангъ —1/11-и батальонъ — и лѣвия флангъ на Моравската дивизия, по недоразумение, се пръснаха нѣколко шрапнела отъ 7-а дринска батарея, поради което цѣлиятъ боенъ редъ се разбѣга. Дѣсниятъ флангъ се спрѣ задъ мѣстната гънка, отъ която и двата пжти тръгна въ атака, а лѣвиятъ флангъ се спрѣ чакъ задъ Алачуга.

И така, атаката на сръбския 11-и полкъ при Пестришино завърши съ пъленъ неуспѣхъ. Частитѣ се бѣха разсѣяли на голѣмо разстояние въ дълбочина, а загубитѣ бѣха толкова голѣми, че, ако бѣха още повече, би предизвикало пълно морално разложение и катастрофа[1]). Командирътъ на полка донесе въ този смисълъ на началника на Шумадийската дивизия и къмъ 10 ч. привлѣче и 3-и батальонъ, който действуваше противъ Дрѣнъкъ, и, за да не би до неговото пристигане да настанатъ усложнения, изпрати отъ дѣсния си флангъ една рота на по-задния ридъ

[1]) **Лазаревић, М. Д.** — Наши ратови за ослобођење и уједињење. — Књига четврта — Српско-бугарски рат 1913 године. Београд, 1934; Страница 134.
——— Српска књижевна задруга, коло XXXVIII, бр. 251.

да заеме позиция, та, въ случай на нужда, да прикрива отстжплението. Задъ 11-и полкъ се намираше Конната дивизия. Рано сутриньта 1-и и 3-и конни полкове, като се връщаха отъ Пестришино по гребена на Каменита Струга, бѣха отхвърлени отъ страничния огънь на 1/7-а батарея чакъ въ Мечкуевци. Командирътъ на 11-и полкъ ги използува, като изпрати 1-и коненъ полкъ да заеме позиция на южния дѣлъ на Алачуга, за да прикрива отстжплението на 11-и полкъ, ако се наложи, а 3-и коненъ полкъ остана въ поддържка, задъ 1-и. 4-и коненъ полкъ къмъ 11 ч. пр. пл. тръгна отъ Челебийска Тарла и стигна задъ дѣсния флангъ на 11-и полкъ. 2-и полкъ презъ всичкото време остана задъ Каменита Струга, като се мѣстѣше, за да търси прикритие отъ артилерийския огънь. Изобщо, конницѣ полкове не оказаха никаква подкрепа, а само отвреме-навреме привличаха върху себе си огъня на българскитѣ батареи.

Началникътъ на Конната дивизия, навѣрно, е предполагалъ да настжпи между Дрѣнъкъ и Пестришино, но разузнавателниятъ ескадронъ, който бѣ изпратилъ въ тази посока, къмъ 9 ч. пр. пл. бѣ срещнатъ на Припоръ съ кръстосанъ артилерийски огънь отъ 1/7-а с. с. полска и 1/2-а с. с. планин. батареи и върнатъ.

Българитѣ не използуваха поражението на 11-и полкъ. Тѣ имаха заповѣдь да се въздѣржатъ отъ настжпление. При това, и тѣхнитѣ загуби не бѣха малки. Особено тежки поражения нанасяше батареята отъ Руенъ, макаръ огъньтъ ѝ да бѣ смущаванъ отъ полскитѣ батареи на лѣвия флангъ. Нейнитѣ снаряди попадаха въ окопитѣ и разхвърляха кжсове отъ човѣшки тѣла. При все това, пехотинцитѣ не мръднаха отъ мѣстата си. Излѣзоха отъ строя: раненъ командирътъ на 13-и полкъ, полковникъ Мановъ; отъ 4-а дружина ранени ротнитѣ командири капитанъ Минковъ и поручицитѣ Минчевъ и Тилевъ и младшитѣ офицери подпоручици Петровъ, Драгановъ, Валявичарски и Божковъ и убитъ Кашински. Отъ 1/26-а дружина паднаха убити командиритѣ на 2-а рота, поручикъ Величковъ, и на 5-а, подпоручикъ Петровъ, и младшиятъ офицеръ подпоручикъ Симеоновъ. Излѣзоха ранени дружинниятъ командиръ, капитанъ Стояновъ, командирътъ на 1-а рота, поручикъ Качаковъ, и младшиятъ офицеръ Михаиловъ; отъ 2-а рота подпоручикъ Икономовъ; отъ 4-а рота командирътъ, капитанъ Грасиано, и портупей-юнкерътъ Гьошевъ. Отъ Картечната рота излѣзоха отъ строя трима отъ началницитѣ на картечницитѣ. Отъ 1/2-а с. с. планин. батарея падна тежко раненъ командирътъ на батареята, капитанъ Пачевъ; замѣсти го фелдфебелътъ. 3/7-а с. с. полска батарея така сжщо претърпѣ тежки загуби; освенъ това, двѣ отъ орждията ѝ се повредиха, и станаха негодни за стрелба. Най-после, батареитѣ бѣха предупредени да пестятъ снарядитѣ, защото по-рано отъ 4 ч. сл. пл. не могатъ да пристигнатъ.

Дветѣ дружини, които издържаха натиска на сърбитѣ, останаха безъ началници, и за контъратака не можеше да става дума.

Срещу Руенъ боятъ се ограничи съ огнева борба, защото българитѣ имаха надмощие въ артилерия, а сърбитѣ — въ пехота. Българитѣ, обаче, скоро изгубиха своето предимство. 7-а и 8-а моравски батареи пристигнаха и, съ помощьта на придружаващата ги рота отъ 1/1-и батальонъ, заеха позиция на билото между Руенъ и Шаренковецъ и оттамъ започнаха да фланкиратъ българския боенъ редъ. Въ сжщото време, поради нуждата отъ помощь къмъ Дрѣнъкъ и Пестришино, по заповѣдь на началника на дивизията, 4/7-а с. с. батарея се вдигна отъ позицията си на лѣвия флангъ, и къмъ 9 ч. и 15 м. пр. пл. замина за дѣсния. При закачването, батареята загуби ранени десеть прислужника и четири коня. Артилерийското надмощие на сърбитѣ не трая дълго. Единъ сполучливъ изстрелъ удари въ раклитѣ на 3-а моравска батарея. Експлодираха три ракли. Пострадаха много артилеристи, и две орждия бѣха повредени съвсемъ, а другитѣ две дълго време мълчаха. И българскитѣ 2-а и 8-а батареи, на лѣвия флангъ, изпаднаха въ тежко положение. Предъ тѣхъ нѣмаше пехота. Къмъ 9 ч., когато 4-а батарея замина за дѣсния флангъ, сръбски вериги настжпиха срещу тѣхъ. За да ги отбиятъ, дветѣ батареи изкараха по две орждия на гребена, и съ това се откриха. Тогава сръбскитѣ батареи поведоха борба съ тѣхъ. Позицията на 8-а батарея бѣ намѣрена. Една граната падна между колелата на 3-о орждие и извади отъ строя всичката прислуга. При всѣки опитъ да поднови стрелбата, батареята бѣ засипвана съ урагани. Най-после батареята, незабелязано, се премѣсти на 400 метра влѣво отъ 2-а батарея, и оттамъ можа, заедно съ 2-а батарея, подъ началството на командира на последната, да продължи борбата. При това, батареитѣ трѣбваше да бждатъ сдържани, защото имаха заповѣдь да пестятъ снарядитѣ.

Къмъ 9 ч.—9 ч. и 30 м. пр. пладне 1/9-о не с. с. артилер. отдѣление (2-а и 3-а батареи) бѣ насочено да усили дѣсния флангъ. Щомъ отдѣлението премина рѣката при Лепопелци, 3-а батарея зае позиция при първитѣ възвишения на западния

брѣгъ и откри огънь по сръбскитѣ вериги, които обхващаха дѣсния флангъ северно отъ Пестришино. Сърбитѣ се отдръпнаха. Въ това време пристигна отъ лѣвия флангъ и 4/7-а с. с. батарея; задъ нея пристигна и 2/9-а не с. с. батарея. Подъ огъня на сръбската гаубична батарея и дветѣ батареи заеха позиция северозападно отъ Тролъ. Въ 11 ч. и 15 м. пр. пл. отдѣлението откри огънь.

Въ сѫщото време пристигна 2/22-а дружина (три роти); тя бѣше последнитѣ маневрени войски на дивизията. Отъ дружината веднага бѣ изпратена 6-а рота да подкрепи 4/13-а дружина.

И така, дѣсниятъ флангъ на срѣдната колона бѣ обезпеченъ, и опасността противникътъ да проникне по долината на Болашица, между срѣдната и дѣсната колони, бѣ отстранена. Това, обаче, не помогна нито на атакуващитѣ Руенъ, нито на защитницитѣ на Дрѣнъкъ, на помощь на които се насочваха нѣкои отъ тѣзи части. Въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. командирътъ на дружината получи заповѣдь: съ две роти веднага да се насочи вдѣсно, къмъ Дрѣнъкъ. Като остави взводъ да прикрива отдѣлението, дружинниятъ командиръ поведе дветѣ роти къмъ Дрѣнъкъ. По пѫтя срещна отстѫпващи пръснати групи отъ 26-и полкъ. Той зае близкия ридъ и започна да събира отстѫпващитѣ при своитѣ роти, а следъ това откри огънь по сърбитѣ, които настѫпваха. Въ това време пристигна капитанъ Цончевъ и пое командуването на събранитѣ. Следъ малко пристигна и командирътъ на 2/26-а дружина и пое началството. Пристигна и 6/22-а рота, която застана въ поддържка.

Следъ падането на Дрѣнъкъ, сръбскиятъ 3/11-и батальонъ се спустна отъ Костомаръ къмъ Пестришино, но, посрещнатъ съ огънь отъ българскитѣ батареи, той се отби вдѣсно, и къмъ 1 ч. сл. пл. застана въ резервъ, задъ 1/11-и и 2/11-и батальони, които още се устройваха.

И така, на командира на 1/7-а бригада остана само една надежда — да настѫпи лѣвата колона отъ Шаренковецъ въ флангъ на Руенъ. Въ този смисълъ той бѣ получилъ отъ командира на 2-а бригада писмено обещание още въ 9 ч. пр. пладне. Тъй като не бѣ забелязано подобно настѫпление, въ 10 ч. командирътъ на 1-а бригада помоли командира на 2-а бригада по-скоро да настѫпи.

Между това, дветѣ артилерии продължаваха да се състезаватъ, безъ видимо надмощие на едната или другата, а пехотата

не мръдна отъ окопитѣ, докато се получи заповѣдьта отъ Главното командуване да бѫдатъ прекратени военнитѣ действия. Въ това време пристигна и зае позиция при Гайранци изпратената да подкрепи срѣдната колона 1/3-а с. с. гаубична батарея.

Боятъ на лѣвата колона на Шаренковецъ. — Командирътъ на 2-а бригада не получи отъ началника на дивизията заповѣдь за 18-и юний. Презъ нощьта частитѣ се бѣха окопали: 1/14-а и 2/14-а дружини и Картечната рота — на гребена северно отъ в. Шаренковецъ; а южно отъ върха — 16/22-а и 13/22-а роти; задъ тѣхъ, въ втора линия, бѣха 2/22-а, 1/22-а и 3/22-а роти; полурота отъ 14-а рота, 4-а и 15-а и Картечната роти и цѣлата 3-а дружина отъ 22-и полкъ бѣха южно отъ Шаренковецъ; 5/7-а и 6/7-а батареи — задъ лѣвия флангъ, съ прикритие една полурота.

Следъ като падна Шаренковецъ, сръбскиятъ 3/1-и батальонъ бѣ запазилъ позициитѣ си; частитѣ отъ 2/1-и батальонъ се бѣха събрали задъ в. 546. Частитѣ отъ 5-и полкъ избѣгаха въ дола, и се събраха въ южната му часть, срещу в. Шаренковецъ. Силно пострадали и изнемощѣли, части отъ 5-и полкъ и една рота отъ 2/1-и батальонъ, които отъ в. Шаренковецъ бѣха избѣгали чакъ въ Судикъ, бѣха събрани презъ нощьта, върнати и поставени влѣво, между кàзанитѣ части и 3/1-и батальонъ. 1-а моравска батарея отстѫпи и, подъ прикритието на взводъ конница, зае позиция при кръстопѫтя западно отъ Гор. и Дол. Трогерци.

Презъ нощьта 4-а и 6-а моравски батареи бѣха премѣстени отъ Срѣдни Ридъ при Судикъ. 8-а моравска батарея се попълваше въ Кадрифака и се готвѣше да тръгне, а 9-а, следъ като бѣ претърпѣла голѣми зàгуби предния день, бѣ оставена да се съвземе.

Къмъ 4 ч. пр. пл. на 18-и тритѣ роти отъ 2/1-и батальонъ откъмъ Гор. Трогерци се опитаха съ ненадейно нападение да си отнематъ Шаренковецъ, но бѣха отбити. Това нападение на лѣвия флангъ, обаче, се отрази на дѣсния флангъ. Между войницитѣ отъ втората линия на 14-и полкъ се появи паника, и нѣкои хукнаха да бѣгатъ, но бѣха върнати бързо и поставени на мѣстото си. При все това, командирътъ на 14-и полкъ донесе, че при едно ново нападение не ще може да задържи позицията, и помоли за подкрепление.

Сръбскиятъ 2/1-и батальонъ, заедно съ 1-а моравска батарея, безпокоеше твърде много, както частитѣ на Шаренковецъ, така и ротитѣ и батареитѣ, разположени по-назадъ. Следъ като бѣ разузнато откѫде идатъ изстрелитѣ, командирътъ на 5/7-а с. с. батарея, капитанъ Панайотовъ, по свой починъ, излѣзе напредъ и зае маскирана позиция на възвишението южно отъ в. Шаренковецъ и оттамъ откри огънь, най-напредъ, по 1-а моравска батарея и я принуди да замлъкне, следъ това пренесе огъня по Киево Бърдо и въ кратко време къмъ 6 ч. пр. пл. принуди ротата отъ 1/1-и батальонъ, противъ която настѫпваше и 24-и полкъ, отъ 8-а Тунджанска дивизия, да отстѫпи. Следъ нейното отстѫпление, пренесе огъня по в. 546 и, съ съдействието на 3/22-а дружина, прогони 2/1-и батальонъ, който, следъ като напустна Киево Бърдо, смѣтна дѣсния си флангъ застрашенъ, и къмъ 8 ч. отстѫпи, и се спрѣ на Орловъ Каменъ. Ескадронътъ, изпратенъ отъ армейската конница да попълни празднината между Сирчевскитѣ лозя и Киево Бърдо, следъ като бѣ заето последното, отстѫпи при 1-а моравска батарея, дето бѣ отстѫпила и ротата отъ Киево Бърдо; 6/7-а батарея помагаше на 5-а и държеше въ респектъ сърбитѣ предъ фронта.

Поради тѣзи успѣхи южно отъ Шаренковецъ, началникътъ на Моравската дивизия I призивъ не посмѣ нито тогава, нито покъсно да предприеме каквито и да било действия северно отъ Шаренковецъ. Той даже се принуди да засили 1-а моравска батарея съ 4-а дринска батарея, отъ срѣдния ридъ, и съ 4-а моравска батарея, отъ Судикъ.

Всичко това даде възможность на началника на българската лѣва колона да се погрижи да съдействува на срѣдната колона. Още сутриньта той бѣ заповѣдалъ на командира на 14-и полкъ да печели теренъ къмъ Руенъ. Въ 7 ч. и 35 м. пр. пл. той повтори заповѣдьта и съобщи това на началницитѣ на дивизията и на срѣдната колона. Въ сѫщото време той получи дветѣ устни заповѣди да изпрати две дружини въ разпореждането на началника на дивизията. Като се научи, обаче, отъ офицеритѣ-ординарци, че тѣзи дружини ще бѫдатъ изпратени напомощь на срѣдната колона, той помоли да донесатъ на началника на дивизията, че въпроснитѣ две дружини отъ 14-и полкъ не могатъ да се оттеглятъ, защото има опасность отъ контъратака, и че на сѫщитѣ дружини е заповѣдано да печелятъ теренъ къмъ Руенъ, съ което най-бързо би се помогнало на срѣдната колона. Въ 8 ч. и 20 м. пр. пл. получи пис-

мена заповѣдь да изпрати, непремѣнно, една дружина. Той разпореди да отиде една дружина отъ 22-и полкъ, но, докато тръгне дружината, получи се устна заповѣдь: намѣсто една, да изпрати две дружини. Тогава началникътъ на колоната заповѣда на командира на 14-и полкъ да заведе дветѣ дружини въ Лепопелци, а дружината отъ 22-и полкъ да остане. По негова заповѣдь, позицията на дветѣ дружини и Картечната рота отъ 14-и полкъ бѣ заета отъ две картечници и 4/22-а рота, която дотогава прикриваше батареитѣ, а командирътъ на 14-и полкъ заведе казанитѣ части въ Лепопелци, дето стигна къмъ 1 ч. сл. пладне.

И така, тѣзи заповѣди и възражения станаха причина, отъ една страна, лѣвата колона да не предприеме нищо за съдействие на срѣдната колона, отъ друга, дветѣ дружини да стигнатъ късно при Лепопелци, та да не могатъ да бѫдатъ употрѣбени за спасяване положението на дѣсната колона. Следъ оттеглянето на 1/14-а и 2/14-а дружини, сърбитѣ произведоха съвсемъ слаби контъратаки, които бѣха отбити съ огънь.

Опитътъ да бѫдатъ прекратени военнитѣ действия. — Началникътъ на 7-а дивизия получи телеграмата за прекратяване военнитѣ действия въ 11 ч. и 45 м. пр. пладне. Той приготви писмо до началника на сръбскитѣ войски срещу дивизията и го изпрати на командира на 1-а бригада да го предаде съ парламентьоръ. Въ сѫщото време писмено изпрати до командиритѣ на бригадитѣ и на 26-и полкъ заповѣдьта да прекратятъ военнитѣ действия точно така, както е дадена отъ Главното командуване.

Къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на 1-а бригада получи заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия и за изпращане парламентьоръ съ писмото до сръбския началникъ. Командирътъ на бригадата изпрати, като парламентьоръ, началника на щаба си и въ сѫщото време даде сигнала „отбой“ и устна заповѣдь чрезъ ординарци по цѣлата линия да бѫде прекратена стрелбата, а на близката 3/2-а с. с. планин. батарея заповѣда лично да прекрати огъня.

Отъ българска страна стрелбата бѣ прекратена, и бѣха издигнати бѣли флагове, но сърбитѣ не само не прекратиха стрелбата, а се възползуваха отъ затишието, за да напреднатъ и да заематъ по-изгодно положение.

Началникътъ на Щаба на бригадата съ тръбачъ и бѣлъ флагъ отиваше като парламентьоръ по посока на 4/13-а дру-

жина, както му бѣ заповѣдалъ командиръть на бригадата. Пѫтьть му бѣше край 3/13-а дружина. Когато стигна до поддържката на тази дружина, той предаде заповѣдьта на замѣстника на командира на полка, и веднага бѣ подаденъ сигналъ „отбой“ и вдигнати бѣли флагове. 3/13-а и 2/13-а дружини чуха сигнала и прекратиха стрелбата, но другитѣ части не чуха сигнала, а пешитѣ ординарци още не бѣха стигнали съ заповѣдьта, поради което продължаваха да стрелятъ, но огньть постепенно отслабваше. Сърбитѣ предъ 2-а и 3-а дружини за моментъ прекратиха огъня. Въ това време бѣ пристигналъ сръбскиятъ 3/11-и батальонъ, и командиръть на 11-и полкъ бѣ организиралъ трета атака, и вече настѫпваше срещу 2/13-а и 4/13-а дружини. Сръбскитѣ части бѣха доста близо до българскитѣ. Тѣ се възползуваха отъ прекратяването на стрелбата, и съ бързо движение достигнаха окопитѣ на българитѣ. Последнитѣ, увѣрени, че въпросътъ се касае за примирие и миръ, не оказаха съпротива, и застанаха прави на окопитѣ. Сърбитѣ, обаче, щомъ стигнаха до окопитѣ на българитѣ, откриха огънь налѣво и надѣсно вдлъжъ и въ тилъ на съседнитѣ български окопи и принудиха защитницитѣ имъ да ги напустнатъ. А нѣкои, които бѣха получили заповѣдьта за прекратяване действията, издигнаха бѣли флагове и чакаха прикрити, като вѣрваха, че и сърбитѣ срещу тѣхъ ще получатъ заповѣдь да прекратятъ действията. Сръбскитѣ 1-и и 4-и конни полкове, които се бѣха спешили на двата фланга, бързо възседнаха и на бързъ алюръ стигнаха при сложилитѣ оржжие българи, които бѣха обявени за пленени.

Като видѣ, че сърбитѣ не обръщатъ внимание нито на сигналитѣ, нито на бѣлитѣ флагове, началникътъ на Щаба на бригадата се спустна тичешкомъ къмъ наблюдателното мѣсто на бригадния командиръ.

Последниятъ бѣ свидетель на това събитие, но не направи никакво разпореждане. „Предвидъ, че минутитѣ бѣха скѫпи, всѣки реши въпроса по своему“ — т. е. да се оттегли, да мине въ контъратака или да остане на мѣстото си, безъ да стреля, — пише въ дневника си командиръть на бригадата. За неговата дейность до вечерьта той не пише нищо. Изглежда, че той веднага е напустналъ наблюдателното си мѣсто и тръгналъ назадъ. Не изминалъ единъ километръръ, той бѣ настигнатъ отъ началника на артилерията, подполковникъ Аврамовъ, който току-що бѣ предалъ заповѣдьта за прекратяване на действията и, обезпокоенъ отъ усилване стрелбата, идѣше да пита какво да прави.

Командиръть на бригадата му отговори: „Идете на мѣстото си!“, и повече не произнесе нито една дума.

2/13-а и 3/13-а дружини паднаха въ пленъ заедно съ дружиннитѣ си командири и съ замѣстника на командира на полка. Само отдѣлни лица успѣха да избѣгатъ, и да се спасятъ отъ сръбската конница и отъ адския огънь.

4/13-а дружина, която и безъ това бѣ понесла грамадни загуби и бѣ останала почти безъ началници, обстреляна и заплашена отлѣво, въ флангъ и въ тилъ, веднага напустна позицията и отстѫпи въ безредие. При Злетовската рѣка настигна командира на бригадата, който казваше: „Войници, вие не сте виновни, че отстѫпихте, азъ съмъ виновенъ, че дадохъ заповѣдь да не стреляте; вѣроломниятъ неприятель не прие мира; ще си отмъстимъ“. Чакъ тукъ 4/13-а дружина се научи, че има заповѣдь за прекратяване на действията.

Картечната рота отъ 13-и полкъ бѣ изгубила всичкитѣ си взводни командири, и, следъ раняването на ротния командиръ, капитанъ Стоилковъ, командуването пое запасенъ младши подофицеръ. При отстѫплението на 4/13-а дружина, ротата се опита да натовари, и да отстѫпи, но, по липса на прислужници, товаренето се забави, и сърбитѣ я атакуваха. Успѣха да спасятъ само една цѣла картечница, едно тѣло и около 50 сандъчета отъ парка. Много отъ войницитѣ загинаха и паднаха въ пленъ.

1/26-а дружина отстѫпи, като остави на бойното поле само тежко раненитѣ.

1/13-а и 4/26-а дружини, които бѣха насочени да атакуватъ Руенъ, не получиха заповѣдьта за прекратяване действията, и останаха на позицията. Общиятъ имъ началникъ, подполковникъ Бекяровъ, въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. чу сигнала „отбой“, който бѣ подаденъ отъ наблюдателното мѣсто на бригадния командиръ. Следъ второто подаване на сигнала, той видѣ, че вдѣсно прекратиха огъня; прекрати огъня и той. Не се мина и половина часъ, стрелбата започна отново, и неприятелскитѣ изстрели започнаха да се чуватъ все по-близо. Къмъ 3 ч. сл. пл. изстрели отдѣсно захванаха да поражаватъ поддържкитѣ. Той изпрати ординарци да узнаятъ за положението вдѣсно. Тѣ донесоха, че сръбски роти има вече задъ дружината, и че българскитѣ части сѫ отстѫпили. Въ този моментъ сърбитѣ настѫпиха отъ укрепленията на Руенъ, но ротитѣ ги срещнаха съ огънь. Подполковникъ Бекяровъ заповѣда дружинитѣ да отстѫпятъ на лѣвия

брѣгъ на Злетовската рѣка. Отстжплението стана подъ най-силенъ пехотенъ и картеченъ огънь.

Командирътъ на 3/2-а с. с. планин. батарея въ 1 ч. и 40 м. сл. пл. получи заповѣдьта направо отъ командира на бригадата, който бѣше наблизо. Следъ десеть минути, обаче, забеляза група войници отъ дружинитѣ вдѣсно да бѣгатъ въ безредие. Потърси бригадния командиръ, но се оказа, че той отдавна е заминалъ. Тогава и той отстжпи съ батареята.

3/7-а с. с. полска батарея не получи заповѣдьта за прекратяване действията, но чу сигнала „отбой". Забелязаха и бѣли флагове. Въ сжщото време видѣха отстжпление на българи, настжпление и огънь отъ сръбска страна. Докато командирътъ на батареята се чудѣше какво да прави, пристигна адютантътъ на 13-и полкъ, и съ револверъ въ ржка викаше батареята да не стреля, и да остане на мѣстото си. Адютантътъ взе тржбача на батареята и отиде да подаде сигнала „отбой". Батареята бѣ закачила вече две орждия и четири-петь ракли. Командирътъ й заповѣда на яздачитѣ да слѣзатъ. Скоро следъ това пристигнаха сръбски полуескадронъ и пехота, убиха фелдфебела и нѣколко войника, а всичко останало плениха.

Фелдфебелътъ, който командуваше 1/2-а а с. с. планин. батарея, чу сигнала „отбой", видѣ, че огъньтъ отъ българската страна спрѣ, обаче отъ сръбска се усили. Като видѣ, че българитѣ се разбѣгаха, а сърбитѣ силно напредватъ, той остави 3-о орждие да стреля противъ настжпващитѣ сърби и успѣ да натовари и отстжпи съ другитѣ три орждия. Въ това време сръбската пехота наближи на разстояние, отъ което действието съ оставеното орждие бѣше невъзможно. Прислужницитѣ откриха огънь съ карабинитѣ, за да дадатъ възможность да натоварятъ орждието, обаче водачътъ на тегловия конь се забърка, и не доведе навреме коня, поради което тѣлото, щитътъ, рилниятъ лафетъ и колелата останаха въ сръбски ржце.

Началникътъ на артилерията въ срѣдната колона, подполковникъ Аврамовъ, срещна ординареца, който отиваше да предаде устно на 2/7-а и 8/7-а батареи заповѣдьта за прекратяване на действията. Той я написа така, както му я предаде ординарецътъ, и я изпрати.

Дветѣ батареи получиха заповѣдьта, чуха сигнала „отбой" и спрѣха стрелбата, обаче сърбитѣ ту прекратяваха стрелбата, ту стреляха, като постоянно настжпваха. Когато пехотата и 3/2-а с. с. планин. батарея отстжпиха, командирътъ на 2-а батарея,

майоръ Коджовъ, получи заповѣдь да отстжпи. Батареитѣ, за да избѣгнатъ силния пушеченъ и картеченъ огънь на настжпващитѣ сърби, снеха орждията отъ позицията и тогава ги закачиха и отстжпиха.

Батареитѣ отъ 1/9-о не с. с. артилер. отдѣление и 4/7-а с. с. батарея, съ своята флангова позиция въ долината, принесоха неоценими услуги, и то, главно, поради това, че получиха късно заповѣдьта за отстжпление, и че късно имъ бѣ подаденъ сигналътъ „отбой". Когато другитѣ батареи отъ наша страна млъкнаха, тѣ посрещнаха сръбскитѣ вериги и маси съ огънь, и ги връщаха и задържаха; тѣ даже попрѣчиха на нѣкои сръбски батареи да заематъ близки позиции, за да преследватъ съ огънь. Следъ като минаха презъ тѣхъ бѣгащитѣ и отстжпващи части и 1/2-а с. с. планин. батарея, тѣ получиха заповѣдь за отстжпление и отстжпиха въ добъръ редъ, подъ общото началство на командира на отдѣлението, майоръ Продановъ.

Началникътъ на лѣвата колона получи заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия въ 12 ч. и 20 м. сл. пладне. Той веднага изпрати, като парламентьоръ, началника на щаба си, и въ сжщото време, по негова заповѣдь, частитѣ отъ бойната линия прекратиха огъня и издигнаха бѣли флагове. Парламентьорътъ успѣ да предаде писмото на сърбитѣ, но билъ подхвърленъ на обиди отъ страна на сръбскитѣ войници, и само съ хитрость се избавилъ отъ пленъ. Въпрѣки това, сърбитѣ не само не прекратиха огъня, но засилиха стрелбата, и започнаха да настжпватъ въ гжсти маси, особено откъмъ Руенъ. Тогава и българскитѣ вериги и батареи откриха огънь и спрѣха сърбитѣ. Командирътъ на 1/22-а дружина, майоръ Шишковъ, за да може да противостои на сръбскитѣ маси, които настжпваха къмъ дѣсния флангъ откъмъ Руенъ, премѣсти отъ лѣвия на дѣсния флангъ 9-а и 12-а роти и, заедно съ 4-а и 13-а роти и дветѣ картечници, ги постави подъ началството на майоръ Рашевъ. Сърбитѣ, които настжпваха откъмъ Руенъ, часть залегнаха, часть се спустнаха да преследватъ срѣдната колона, а трети настжпиха по прикрития долъ къмъ позицията на 9-а батарея. Противъ последнитѣ бѣ изпратенъ единъ взводъ пехота, който ги принуди да залегнатъ. Въ това положение останаха дветѣ страни, докато лѣвата колона получи заповѣдь да отстжпи.

Когато командирътъ на 2/4-а бригада получи заповѣдьта за прекратяване действията, 31-и полкъ бѣ отстжпилъ, и се окопаваше на височинитѣ при Калнище; две и половина дружини

отъ 8-и полкъ, съ 5-а и 6-а батареи, бѣха събрани при Неокъзи, готови да настѫпятъ къмъ Дрѣнъкъ. Командирътъ на бригадата заповѣда частитѣ да останатъ на мѣстата си, да прекратятъ огъня и да изпратятъ парламентьори. Полковетѣ прекратиха огъня, съставиха пушкитѣ и вдигнаха бѣли флагове. Отъ двата полка бѣха изпратени, като парламентьори, полковитѣ адютанти.

Командирътъ на сръбския 1-и полкъ, който бѣ дошелъ при Кала, видѣлъ бѣлитѣ флагове и, споредъ Лазаревичъ, помислилъ, че българитѣ искатъ да се предадатъ, и, като се боелъ да се не отметнатъ, далъ заповѣдь на преднитѣ части, безъ да чакатъ заднитѣ, да се подадатъ колкото се може по-напредъ. Ротата отъ 4/1-и батальонъ, както се каза, настѫпи по билото западно отъ рѣката, която минава презъ Калнище, 2/1-и батальонъ — по билото източно отъ рѣката и Дунавскиятъ коненъ полкъ — между тѣхъ, по долината на рѣката. Като наближиха позицията на българитѣ, ротата се развърна въ боенъ редъ, батальонътъ остана въ походенъ редъ, а конниятъ полкъ се бѣ събралъ при южния изходъ на селото. Командирътъ на този полкъ при настѫплението си бѣ срещналъ парламентьора отъ 31-и полкъ и бѣ го изпратилъ назадъ, при началника на дивизията. Последниятъ, навѣрно предизвестенъ за парламентьора, пристигна при Калнище, като избѣгна да се срещне съ него. Въ това време задъ 2/1-и батальонъ пристигна 3/1-и, който веднага се развърна въ боенъ редъ, а задъ ротата отъ 4/1-и батальонъ пристигна 1/1-и батальонъ. Началникътъ на Моравската дивизия II призивъ очакваше пристигането на дветѣ батареи отъ Чакалище, за да нападне българитѣ. За да спечели време, обаче, той поиска категорично отъ българитѣ да отстѫпятъ задъ Злетовската рѣка.

Българитѣ отгадаха намѣрението на сърбитѣ. Командирътъ на 8-и полкъ видѣ ясно настѫплението на сърбитѣ, предупреди командира на 31-и полкъ и донесе на командира на бригадата. Командирътъ на 31-и полкъ и безъ това се бѣ усъмнилъ въ намѣрението на сърбитѣ, и бѣ заповѣдалъ на всички роти, включително и на Картечната, а така сѫщо и на близката 4/8-а батарея да бѫдатъ готови по даденъ сигналъ да откриятъ огънь. Бригадниятъ командиръ пъкъ изпрати офицеръ, който предаде на командира на сръбския коненъ полкъ, че, ако до 6 ч. и 30 м. сърбитѣ не отстѫпятъ тамъ, дето ги е завàрило примирието, ще заповѣда да стрелятъ. Тогава началникътъ на Моравската дивизия отговори чрезъ командира на конния полкъ, че

тѣ нѣматъ заповѣдь за прекратяване военнитѣ действия, но иматъ заповѣдь да стигнатъ до Злетовската рѣка.

Докато се водѣха тѣзи преговори, сръбски офицеръ се яви предъ фронта на 8-и полкъ, и, на строгата заповѣдь да се оттегли съ частьта си, отговори, че тѣ сѫ дошли, понеже българитѣ се предаватъ. Командирътъ на полка му даде четвърть часъ да оттегли батальона си, инакъ ще го прогони съ огънь, като въ сѫщото време извади две роти и две картечници срещу сърбитѣ, които обхващаха фланга на 31-и полкъ, и заповѣда на 6-а батарея да излѣзе на позиция северно отъ Старо Неокъзи. Като видѣ тѣзи разпореждания, сръбскиятъ офицеръ оттегли веригитѣ си на петстотинъ крачки. Командирътъ на 8-и полкъ настоя да се оттегли тамъ, отдето е тръгналъ. Той неохотно оттегли веригитѣ си още на петстотинъ крачки. Съ батальона имаше чета доброволци, която, заедно съ една рота, бѣ настѫпила по лѣвия брѣгъ на рѣката, която тече презъ Стръмошъ. Ротата и четата не отстѫпиха. По заповѣдь на командира на 8-и полкъ, тѣ бѣха изгонени съ ножове, обаче, щомъ слѣзоха долу въ рѣката, къмъ 5 ч. сл. пл. откриха огънь, който послужи като сигналъ за общъ огънь по цѣлата българска бойна линия. Въ единъ мигъ всички български роти, картечници и батареи отъ бойната линия откриха ураганенъ огънь.

Сръбскитѣ части бѣха изненадани. Конниятъ полкъ и Щабътъ на дивизията бѣха слѣзли отъ конетѣ, и избѣгаха въ най-голѣмо безредие. Избѣга въ паника цѣлиятъ 1-и батальонъ и по-голѣмата часть отъ 2-и. Останаха на бойното поле началникътъ на дивизията съ нѣколко офицера, всички безъ коне, една рота отъ 4-и, една отъ 2-и батальонъ и цѣлиятъ 3-и батальонъ, който бѣше по-назадъ. Като забелязаха това бѣгство, батареитѣ на Шумадийската дивизия отъ Дрѣнъкъ откриха най-силенъ огънь противъ 31-и и 8-и полкове. Къмъ тѣхъ се присъедини и 3-а планинска и коннитѣ картечници откъмъ Лесново. Подъ прикритието на този огънь, сръбскитѣ части, които се бѣха задържали при Калнище, отстѫпиха при Марчино. Избѣгалитѣ части се събраха при Пониква, при тритѣ роти отъ 4/1-и батальонъ.

Българитѣ нѣмаха заповѣдь, нито намѣрение да преследватъ. Бригадата остана да нощува въ положението, въ което бѣше.

Командирътъ на 8-и полкъ, предвидъ уединеното положение на бригадата и отстѫплението на войскитѣ влѣво отъ полка, разпореди 6/5-а батарея и знамето на полка съ една и

половина роти да отстжпятъ на дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка, на хълма източно отъ Ратавица.

На хълма серозападно отъ Злетово бѣха заели позиция три и половина роти. Командирътъ на полка ги бѣ усилилъ съ полурота и имъ бѣ заповѣдалъ да настжпятъ и превзематъ Разбий Глава. Склонътъ на височината е отвесни скали, презъ които водятъ само кози пжтеки, поради което атаката бѣше невъзможна, и не бѣ предприета. Друга силна застава бѣ оставена североизточно отъ Злетово, за свръзка съ Македоно-одринското опълчение. Другитѣ части — 3-а и 4-а дружини и две и половина роти отъ 1-а дружина — нощуваха на позицията на хълма Ридоговъ, съ фронтъ къмъ Дрѣнъкъ.

Отстжплението на дивизията. — Началникътъ на 7-а дивизия забеляза отъ наблюдателното си мѣсто при Лепопелци отстжплението на остатъцитѣ отъ срѣдната колона. Скоро пристигна и началникътъ на колоната, полковникъ Митовъ, и докладва, че той прекратилъ военнитѣ действия, но сърбитѣ се възползували отъ това и съ превъзходни сили се нахвърлили върху частитѣ отъ колоната. При това положение, дошелъ лично да иска указания. Началникътъ на дивизията го упрекна и му каза, че той трѣбвало да стои на мѣстото си и оттамъ да организира отстжплението, като използува за прикритие полковитѣ поддържки. Следъ това той донесе на командуващия IV армия и съобщи на Македоно-одринското опълчение и на 8-и дивизия за станалото и че ще се оттегли на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Въ 2 ч. и 18 м. сл. пл. той заповѣда: дѣсната колона при по-силенъ противникъ да отстжпи на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Скоро следъ това се научи, че колоната отстжпила отъ Дрѣнъкъ, и въ 2 ч. и 50 м. изпрати заповѣдь да отстжпи къмъ Лепопелци. Въ сжщото време изпрати заповѣдь на началника на лѣвата колона да вземе мѣрки да задържи Шаренковецъ, защото срѣдната и дѣсната колони отстжпватъ. Малко по-късно, обаче, му изпрати друга заповѣдь: да отстжпи на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, дето да се държи опорно.

Въ сжщото време телеграфира на командуващия армията да разпореди за снаряди, понеже въ склада въ Царево Село нѣма, а въ Парковата батарея има само 340 шрапнела и 294 гранати.

Въ това време следъ отстжпващата срѣдна колона южно отъ р. Болошица се спустнаха две сръбски колони по нѣколко

ескадрона. Едната се насочваше къмъ Лепопелци, а другата — къмъ Гайранци — Пишица.

Въ сжщото време нѣкои батареи, които бѣха успѣли вече да заематъ позиция на дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка, откриха огънь. Началникътъ на дивизията заповѣда да бжде прекратенъ огъня, като изпрати парламентьоръ съ следното писмо, адресирано до началника на сръбскитѣ войски:

„Получихъ телеграфическа заповѣдь отъ Българското главно командуване да Ви съобщя, че е решено да се прекратятъ военнитѣ действия. Това писмо Ви изпратихъ въ 11 ч. и 10 м. пр. пл., обаче, Вашитѣ войски не прекратиха огъня, продължаватъ да настжпватъ, като се възползуваха отъ това, че моитѣ войски не стреляха. Моля прекратете веднага огъня."

Парламентьоръ — кандидатъ-офицеръ Списаревски — предаде писмото на сръбската конница, но сърбитѣ не само че не обърнаха внимание на писмото, но задържàха и парламентьора, а щабъ-тржбачътъ, който го придружаваше, успѣ да избѣга въ момента, когато сърбитѣ искаха да го убиятъ.

Сърбитѣ се възползуваха и отъ това прекратяване на огъня и стремително настжпиха. Колоната, която се насочваше къмъ Лепопелци, премина съ преднитѣ си части Злетовската рѣка. Другата сръбска конна колона бѣ спрѣна отъ артилерията и картечницитѣ на лѣвата колона.

Като видѣ, че сърбитѣ нѣма да спратъ военнитѣ действия, началникътъ на дивизията заповѣда на дветѣ дружини отъ 14-и полкъ, които бѣха заели позиция на височината източно отъ Лепопелци, да откриятъ огънь, за да прикриватъ отстжплението, и следъ това замина за Кочане.

1/13-а и 4/26-а дружини, както се каза, отстжпиха отъ Руенъ последни, чакъ къмъ 3 ч. сл. пл., и въ редъ, макаръ и подъ силенъ пехотенъ, картеченъ и артилерийски огънь.

1/9-о не с. с. артилер. отдѣление отстжпи, като пропустна, най-напредъ, 4/7-а с. с. батарея; следъ нея влѣзоха въ колоната 2/9-а и 3/9-а не с. с. батареи, северно отъ Лепопелци отдѣлението зае позиция, а 4/7-а с. с. батарея откри огънь, който скоро бѣ прекратенъ по заповѣдь на началника на дивизията. Тамъ заеха позиция и 1-а и 3-а гаубични батареи. 8/7-а с. с. полска и 3/1-а планинска батареи успѣха да отстжпятъ.

Лѣвата колона получи заповѣдьта за отстжпление въ 3 ч. и 15 м. сл. пладне. Отстжплението се извърши въ редъ. Най-

напредъ отстжпи 4/22-а дружина и 5-а и 6-а батареи, а после — и 1/22-а и 3/22-а дружини.

Командирътъ на 9/7-а с. с. батарея, като получи заповѣдьта за отстжплението, въпрѣки разпорежданията на командира на отдѣлението, който бѣше тамъ, намѣсто да смъкне орждията на ржце и да отстжпи по взводно, като заема временни позиции въ тила, извика предницитѣ на цѣлата батарея и съ това откри позицията. Сърбитѣ съсрѣдоточиха върху батареята силенъ артилерийски огънь, който предизвика паника, поради която батареята остави едно орждие и три ракли, макаръ че нѣмаше никаква опасность, защото сръбскитѣ вериги бѣха далечъ. Командирътъ на отдѣлението, подполковникъ Златановъ, остана на позицията и, когато 8/14-а рота, която прикриваше батареята, отстжпваше, по негова молба тя изтегли орждието и го отъркаля до Злетовската рѣка, като при това бѣха ранени отъ шрапнелни куршуми двама пехотинеца. Оттамъ командирътъ на отдѣлението изпрати заповѣдь до батарейния командиръ да върне предницитѣ, за да закачатъ орждието и раклитѣ. Последниятъ върна единъ предникъ, който закачи само орждието. За раклитѣ батарейниятъ командиръ не само не изпрати предници, но остави и още една ракла, макаръ че имаше пълна възможность да ги спаси.

22-и полкъ, безъ 2-а дружина, зае позиция на височинитѣ между селата Жеганци и Соколарци.

Между това, възползувани отъ второто прекратяване на огъня, предниттѣ части отъ сръбската конна колона, която настжпваше къмъ Лепопелци, минаха Злетовската рѣка, и се натъкнаха на 1-а и 2-а дружини и Картечната рота отъ 14-и полкъ. Единъ сръбски ескадронъ съ картечници бѣ успѣлъ да открие огънь противъ дѣсния флангъ на позицията на дветѣ дружини и Картечната рота. Другъ ескадронъ мина презъ Лепопелци, обхвана лѣвия флангъ и заплаши тила на позицията. Това появяване на сръбска конница толкова близо предизвика безредно отстжпление, което се обърна въ паника. Избѣгаха всички части около Лепопелци. 2/14-а дружина, която бѣ заела позиция южно отъ Лепопелци, и прикриваше гаубичната батарея, отстжпи заедно съ батареята. Съ нея отстжпи и Картечната рота. На позицията остана само 1/14-а дружина (1-а, 3-а и 4-а роти). Дружинниятъ командиръ, майоръ Тошковъ, следъ като получи заповѣдь отъ началника на дивизията, откри огънь съ 3-а и 4-а роти, които бѣха въ бойна часть, по спешената конница и картечницитѣ, а съ лѣвофланговия взводъ отъ 4-а рота обърна фронтъ налѣво и обстреля ескадрона, който се бѣ насочилъ да атакува фланга. Ескадронътъ, както и цѣлата конна маса, се пръсна назадъ. Остана само спешениятъ ескадронъ, картечницитѣ и току-що пристигналата пехота, предниттѣ части на която бѣха минали рѣката. Тѣ продължаваха да стрелятъ. Въ този моментъ сърбитѣ изпратиха единъ български войникъ, който развѣваше бѣлъ флагъ и викаше да не стрелятъ. За моментъ веригата предъ войника прекрати огъня, но скоро се видѣ, че това е измама, и огньтъ бѣ подновенъ. Тъй като сърбитѣ бѣха на триста крачки, при това и конницата се събра и настжпи, пръсната по ескадронно, командирътъ на дружината реши да отстжпи на върха. Той заповѣда на 1-а рота да открие огънь по спешенитѣ части, а 3-а и 4-а роти отстжпиха. Следъ това дружината, съ бой, по ешелонно, подъ натиска на противника, отстжпи още единъ километъръ на по-удобна позиция и тамъ остана до срѣднощь. Когато се увѣри, че всички части сж отстжпили, командирътъ на дружината отстжпи на височинитѣ източно отъ Върбица, дето завàри и своята 2-а рота.

Сръбскитѣ предни пехотни части се спрѣха при Злетовската рѣка, а конниттѣ части, още преди да се мръкне, се върнаха и се пръснаха по бойното поле, за да ловятъ изтърванитѣ коне и да събиратъ своитѣ изпопадали конници.

Действията на 8-а Тунджанска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Щомъ получи заповѣдьта, че му се подчинява цѣлата 1/3-а бригада, началникътъ на 8-а дивизия по телефона заповѣда: другитѣ две дружини и Картечната рота отъ 24-и полкъ да отидатъ при Щаба на дивизията. Командирътъ на полка поведе дружинитѣ въ 2 ч. сл. пл. и въ 5 ч. пристигна на опредѣленото мѣсто, дето получи заповѣдь да продължи пжтя на северъ, да премине Брѣгалница между Тараиници и Карбиница и да действува по рида източно отъ Гор. Балванъ — Трогерци въ посока на Шаренковецъ[1]). Къмъ дружинитѣ бѣ придадена и 9/8-а с. с. батарея. За настжплението на дружинитѣ си предупреди на-

[1]) Необяснимо е защо дружинитѣ отъ 24 и полкъ се прехвърлятъ отъ лѣвия флангъ на дѣсния, като изминаватъ 16—17 клм., когато можеха да бждатъ изпратени две дружини отъ маневренитѣ войски (51-и полкъ), а дветѣ дружини отъ 24-и полкъ да бждатъ извикани и задържàни за маневрени войски. Тогава маневрирането би се завършило още на 17-и, защото 51-и полкъ трѣбваше да измине само четири-петь клм., за да стигне изходния пунктъ при Карбиница.

чалника на 7-а дивизия, съ молба за съвмѣстни действия съ лѣвофланговитѣ му части.

Вечерьта началникътъ на дивизията получи вѣрни донесения за положението на бригадитѣ и самъ той донесе така сѫщо вѣрно за положението на дивизията.

На 17-и бѣха изстреляни много шрапнели. Къмъ 3 ч. сл. пл. въ Огнестрелния паркъ не останаха такива, а за отиване и връщане до Разходния складъ, въ Царево Село, бѣха необходими четири деня. Началникътъ на дивизията заповѣда на началника на парка да побърза съ попълването и телеграфира на началника на склада да изпрати къмъ Щипъ пълни коли, които да посрещнатъ парковитѣ коли. Въ Царево Село нѣмало снаряди, и празднитѣ коли били изпращани чакъ въ Петричъ. Тогава началникътъ на дивизията помоли Щаба на армията да изпратятъ снаряди, но получи отговоръ, че разходнитѣ складове нѣматъ превозни срѣдства, обаче скоро Петричкиятъ складъ щѣлъ да се премѣсти.

На 18-и въ 2 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията получи заповѣдьта по IV армия за 18-и юний, споредъ която дивизията трѣбва да се утвърди на заетата позиция, като заеме височинитѣ при селата Судикъ и Балванъ и южно отъ тѣхъ. Той вече бѣ разпоредилъ 1-а и 2-а бригади да се укрепятъ на заетитѣ позиции, а на дветѣ дружини отъ 24-и полкъ бѣ заповѣдалъ да настѫпятъ между 8-а и 7-а дивизии, и намѣри, че съ тѣзи разпореждания той е изпълнилъ заповѣдьта предварително, и затова не направи никакво друго разпореждане.

Разпорежданията отъ началника на Дринската дивизия I призивъ. — Въ участъка на Дринската дивизия I призивъ на 17-и срещу 18-и юний станаха следнитѣ промѣни: 6-и и 16-и полкове, съ дветѣ планински батареи, бѣха подчинени направо на командуващия III армия; 3/3-и батальонъ зае позиция на дѣсния флангъ на 6-и полкъ; батареитѣ отъ 1-о дринско отдѣление излѣзоха на позиция; една дринска батарея остана въ Хасеръ Факлѫ, да бѫде поправена и попълнена, а друга бѣ оставена да си почине отъ понесенитѣ миналия день загуби. Изобщо, всичкитѣ разпореждания на началника на Дринската дивизия I призивъ, както и тѣзи на командуващия III армия, бѣха строго отбранителни.

Действията на бригадитѣ и 24-и полкъ. — Положението на 2/8-а бригада остана сѫщото, което имаше презъ нощьта; само единиятъ пеши ескадронъ бѣ изпратенъ да подкрепи 23-и полкъ, така че въ маневрени войски останаха само единъ пеши ескадронъ и пионерната рота.

Презъ нощьта, отъ 9 ч. и 30 м. сл. пл., сърбитѣ се опитаха три пѫти да отнематъ височината на лѣвия флангъ, отъ която 3-а и 14-а роти ги обстрелваха флангово. Тѣ стигнаха на сто крачки, но бѣха отбити съ силенъ огънь и съ викове „Напредъ на ножъ!“. Къмъ 3 ч. пр. пл. избухна престрелка и предъ 2/12-а дружина, въ центра, и сърбитѣ пакъ се опитаха да настѫпятъ, но бѣха отбити.

Въ 1 ч. пр. пл. предъ 1/23-а дружина, окопитѣ на която бѣха на 200—300 крачки отъ сръбскитѣ, започна престрелка между секретитѣ, която обхвана цѣлия фронтъ и трая до 2 ч. пр. пладне.

Тъй като дветѣ бригади, както и сърбитѣ срещу тѣхъ, имаха заповѣдь да се отбраняватъ, щомъ се съмна, започна огнева пехотна борба предъ 2-а бригада, дето пехотнитѣ части бѣха близо една срещу друга, и предъ 1/24-а и 2/24-а дружини, а артилерийска борба — по цѣлия фронтъ. Дветѣ артилерии използуваха своето положение, за да биятъ, главно, пехотата въ окопитѣ.

1/8-о с. с. артилер. отдѣление, което привлѣче и 3-а батарея, и 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление насочиха огъня си само противъ пехотнитѣ окопи.

3/6-а батарея въ 8 ч. пр. пл. настѫпи и зае закритата позиция на единъ и половина клм. по-напредъ и така сѫщо откри огънь по сръбската пехота на Ежево Бърдо и южно отъ него.

Най-много вреда причини на сърбитѣ 2/8-о с. с. артилер. отдѣление. 6-а батарея, като запази разположението си по взводно, откри огънь съ 1-и взводъ по сръбскитѣ батареи северно отъ шосето, а съ 2-и — по пехотнитѣ окопи на Ежево Бърдо. 4-а батарея, следъ като обстреля много сполучливо сръбскитѣ пехотни и картечни части предъ 23-и полкъ, пренесе огъня си по сръбскитѣ пехотни и артилерийски части на Ежево Бърдо. Силниятъ фронталенъ огънь на 1/8-о с. с. и 1/7-о не с. с. артилерийски отдѣления и особено фланговиятъ огънь на 3/6-а с. с. и 6/8-а с. с. батареи, а най-много тилниятъ огънь на 4/8-а с. с. батарея нанесоха страшни поражения на сръбскитѣ пехотни части на южния дѣлъ на Ежево Бърдо. Едни започнаха да бѣгатъ въ безредие, други се оттеглиха по заповѣдь, но, подъ засиления огънь на българскитѣ батареи, и тѣ започнаха да бѣгатъ въ безредие. Единъ батальонъ избѣга чакъ въ

Криви Долъ. За съжаление, силниятъ огънь на сръбскитѣ батареи, а, главно, заповѣдьта за отбрана, въ връзка съ умората, попрѣчиха на пехотата отъ 1-а бригада да настѫпи и заеме напустнатитѣ окопи. Командиръть на бригадата не бѣ направилъ никакви разпореждания за въ случай на настѫпление, а даже бойната линия бѣ отслабена. Дружинитѣ отъ 10-и полкъ запазиха положението, при което бѣха замръкнали. Командиръть на 30-и полкъ презъ нощьта оттегли нѣкои части да нощуватъ при Брѣгалница, между които бѣше и 1-а дружина. Сутриньта 30-и полкъ бѣше разположенъ: 3-а дружина, която миналия день бѣше въ втора линия, остана на сѫщото мѣсто, но вече въ първа линия. Къмъ нея се присъедини и 12-а рота. Задъ нея застана 1-а дружина, въ полкова поддържка. 2-а и 4-а дружини и Картечната рота се събраха при Чардаклѫ.

Командиръть на 2/8-о с. с. артилер. отдѣление, който отъ Сушевскитѣ височини виждаше добре бѣгството на сърбитѣ на Ежево Бърдо, въ 8 ч. и 10 м. пр. пл. донесе за него и помоли да започне атаката. Щабътъ на бригадата отговори, че 10-и полкъ ще атакува. Атаката не само не стана, но на центра и на лѣвия флангъ на Ежево Бърдо дветѣ страни останаха вънъ отъ обсѣга на пехотния огънь, и, както пишатъ сърбитѣ, владѣеше такова „мъртвило", че командиръть на 17-и полкъ къмъ 10 ч., като остави една рота отъ 1-и батальонъ въ северния край на Серчиевскитѣ лозя, за охранение на фланга привлѣче тритѣ роти, които бѣха въ поддържка[1]). Освенъ това, армейската конница, която миналия день толкова много безпокои дѣсния флангъ на 8-а дивизия, бѣ изпратена следъ пладне да осигури дѣсния флангъ на Дринската дивизия, при Брѣгалница, и да попълни празднината, образувана следъ отстѫплението на 6-и и 16-и полкове. Българскитѣ батареи, поради заповѣдьта да пестятъ снарядитѣ, трѣбваше да разрѣдятъ стрелбата си. Това даде възможность на сърбитѣ да се съвзематъ. За да могатъ да биятъ 4/8-а батарея, която най-много безпокоеше сърбитѣ, две батареи излѣзоха напредъ, по-близо до седловината. Докато тѣ мѣнѣха позициитѣ си, другитѣ две батареи поддържаха най-силенъ огънь противъ артилерията на 1-а бригада. Противъ дветѣ батареи поведоха огнева борба 1/24-а и 2/24-а дружини. Огньтъ на батареитѣ и на пехотата предъ тѣхъ нанесе голѣми загуби на дветѣ дружини и даже ги разколеба на

[1]) Отъ българска страна взеха това оттегляне, както и оттеглянето на конницата, за отстѫпление и бѣгство, но, при все това, тѣ не предприеха нищо.

нѣкои мѣста. Тогава командиръть на 23-и полкъ зае съ три роти и две картечници гребена на Лойзански Ридъ и оттамъ откри страниченъ огънь по сръбскитѣ окопи и по дветѣ батареи и принуди дветѣ роти сърби да отстѫпятъ назадъ, а батареитѣ замлъкнаха, защото прислугата избѣга. Това даде възможность на 4/8-а с. с. батарея отъ Курдъ Орасѫ да пренесе огъня по частитѣ на височината западно отъ Лойзански Ридъ. Тя имъ нанесе голѣми загуби и ги принуди да напустнатъ окопитѣ си, особено когато по сѫщитѣ цѣли пренесе огъня си и 6/8-а с. с. батарея. За да ѝ противодействуватъ, сърбитѣ изпратиха на позиция западно отъ Криви Долъ единъ артилерийски взводъ, а по-късно — още единъ, а на тѣхно мѣсто, край шосето, зае позиция 8-а батарея.

5/8-а с. с. батарея остана на лѣвия флангъ на позицията, на която бѣше и миналия день. Тя обстрелваше успѣшно ту пехотнитѣ поддържки, ту пехотнитѣ вериги, ту планинскитѣ батареи. Подпомогната отъ пехотния огънь, тя обърна въ бѣгство нѣкои пехотни части.

Тъй като 3/12-а и 14/12-а роти имаха обхватно положение по отношение дѣсния флангъ на сърбитѣ при Брѣгалница, 1/16-и батальонъ се бѣ отдръпналъ назадъ. Изложени на страниченъ пехотенъ и артилерийски огънь и на огъня на мѣстнитѣ чети отъ югъ, сърбитѣ въ 8 ч. пр. пл. настѫпиха съ три роти и две картечници срещу 3/12-а и 14/12-а роти. Дветѣ картечници, които заеха позиция на 1,200 крачки, и дветѣ планински батареи поддържаха настѫплението. Българитѣ, обаче, срещнаха настѫпващитѣ съ съсрѣдоточенъ огънь; картечницитѣ замлъкнаха, а ротитѣ отстѫпиха въ безредие чакъ на Богослово. Началникътъ на участъка, намѣсто избѣгалия батальонъ, изпрати тамъ други четири роти, но и тѣхъ ги постигна сѫщата участь, и тѣ избѣгаха на Богослово, като оголиха съвсемъ дѣсния флангъ на 6-и полкъ. Тогава началникътъ на участъка, който обемаше района на 6-и и 16-и полкове, заповѣда на всички части, подчинени нему, да отстѫпятъ на Богослово. Заедно съ тѣхъ, отстѫпи отъ лѣвия флангъ при разв. Стари Криви Долъ и 3/3-и батальонъ.

Българитѣ не използуваха този си успѣхъ — попрѣчи имъ за това заповѣдьта да се държатъ отбранително и, главно, заповѣдьта да прекратятъ военнитѣ действия, която пристигна въ това време.

Докато 1-а и 2-а бригади и 1/24-а и 2/24-а дружини се ограничиха съ огнева борба, 3/24-а и 4/24-а дружини, водени отъ командира на полка, настжпиха енергично на дѣсния флангъ на дивизията.

Къмъ 7 ч. сл. пл. на 17-и юний тѣ стигнаха въ Тараиници, дето се нахраниха, починаха си, и къмъ 9 ч. сл. пл. тръгнаха отново. Къмъ полунощь дружинитѣ преминаха Брѣгалница. Изпратенитѣ въ Гор. Балванъ конници донесоха, че височинитѣ при това село сж заети отъ 14-и и 22-и полкове, отъ 7-а дивизия. Следъ това дружинитѣ настжпиха успоредно въ походни колони, и между тѣхъ — Картечната рота. Къмъ 2 ч. пр. пл. стигнаха на височинитѣ източно отъ Гор. Балванъ, дето се спрѣха да нощуватъ, като поставиха охранение. Тукъ на разсъмване пристигна и придадената къмъ тѣхъ 9/8-а с. с. батарея, която зае позиция североизточно отъ Гор. Балванъ.

На разсъмване 3-а дружина настжпи въ боенъ редъ, а 4-а дружина и Картечната рота следваха като полкова поддържка. Въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. сръбската артилерия откри недействителенъ огънь по дружинитѣ, на който 9-а с. с. батарея отговори. Понеже обектътъ на дружинитѣ — в. Шаренковецъ — бѣ заетъ отъ 7-а дивизия, командирътъ на полка реши да заеме Киево Бърдо, за да облекчи положението на войскитѣ, които действуватъ на Шаренковецъ. Отъ това бърдо има отличенъ обстрелъ и къмъ Судикъ, и къмъ Варсаково. Въ 7 ч. пр. пл. изпратената за разузнаване 9-а рота бѣ срещната съ артилерийски огънь, но съ бързо движение тя почти избѣгна загубитѣ. На 1,500 крачи бѣ срещната и съ пехотенъ огънь; тогава 3-а дружина изпрати напредъ и 10-а рота. Въ това време 5/7-а батарея, отъ възвишението южно отъ Шаренковецъ, бѣ принудила сръбската батарея да замлъкне и пренесе огъня по Киево Бърдо, по което стреляше и 9/8-а с. с. батарея. Сръбската рота напустна бърдото. 3-а дружина зае Киево Бърдо, и се спустна въ Трогерци, дето плени 20 души. Въ това време, обаче, сръбски батареи обсипаха съ шрапнели дружината. Дружинниятъ командиръ усили бойната часть съ 12-а рота. Пристигнаха напомощь две сръбски батареи. Едва успѣха да откачатъ, и огъньтъ на 3-а дружина и на 7/8-а и 9/8-а с. с. батареи ги принуди да изоставятъ орждията и да избѣгатъ. Тогава и сръбскиятъ батальонъ отстжпи отъ в. 546 на Орловъ Каменъ.

При това положение пристигна заповѣдьта за примирието.

Когато 9/8-а батарея тръгна съ 24-и полкъ, нейната позиция зае 8-а батарея. Въ 5 ч. пр. пладне 7-а батарея откри огънь по една батарея, която излизаше на позиция срещу 24-и полкъ, и я принуди да се оттегли и се прикрие. Следъ това откри огънь, на краенъ предѣлъ, по друга батарея при Судикъ и я принуди да закачи и избѣга. 8-а батарея въ това време водѣше борба съ батареитѣ насреща.

Заедно съ 24-и полкъ, настжпиха и 2-а и 3-а дружини отъ 52-и полкъ.

Опитъ да се прекратятъ военнитѣ действия. — Началникътъ на дивизията отъ наблюдателното си мѣсто, югоизточно отъ Кара Орманъ, следѣше развитието на боя и очакваше резултата отъ настжплението на 3/24-а и 4/24-а дружини, макаръ че тѣ съдействуваха не на 8-а, а на 7-а дивизия.

Къмъ 10 ч. пр. пл. той получи отъ командуващия IV армия телеграма, съ която съобщаваше, че на 39-и полкъ, съ едно полско артилерийско отдѣление, е заповѣдано да се отправи за Щипъ.

Въ 11 ч. и 10 м. пр. пл. получи отъ сжщия следната телеграфическа заповѣдь:

„Прекратете действията и изпратете веднага началника на Щаба на дивизията като парламентьоръ, за да съобщи на командуващия сръбската армия, че имамъ заповѣдь отъ нашата Главна квартира да се прекратятъ военнитѣ действия. Да се яви съ настоещата телеграма. Далъ съмъ заповѣдь на всички части да прекратятъ действията."

Началникътъ на дивизията телеграфира въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. на командиритѣ на бригадитѣ:

„По заповѣдь отъ командуващия армията, основана на такава отъ Главната квартира, прекратете действията. Заминава парламентьоръ да съобщи това на командуващия сръбската армия."

Нѣма съмнение, че тази заповѣдь се оказа добре дошла за сърбитѣ, защото предъ цѣлия фронтъ на 8-а дивизия и на 1/3-а бригада сърбитѣ нито предприемаха, нито мислѣха да предприематъ активни действия. Напротивъ, българитѣ съ огънь бѣха успѣли да изтикатъ отъ позициитѣ 6-и и 16-и полкове на южния флангъ, и се готвѣха да настжпятъ. Въ центра, 3/3-и батальонъ при Стари Криви Долъ и частитѣ северно отъ шосето и при южния край на Ежевъ Ридъ бѣха въ отстжпление — батареитѣ имъ млъкнаха, и 10-и полкъ се готвѣше да настжпи и заеме изоставенитѣ отъ сърбитѣ окопи. На северния флангъ,

дружинитѣ отъ 24-и полкъ напредваха успѣшно, когато се получи заповѣдьта да бѫдатъ прекратени действията. 1-а и 2-а бригади и безъ това имаха заповѣдь да се отбраняватъ, а 24-и полкъ прекрати настѫплението, тъкмо когато то бѣ захванало да дава плодъ.

Въ 11 ч. и 45 м. пр. пл. началникътъ на дивизията получи отъ командуващия IV армия окрѫжната телеграма, съ която се заповѣдваше да бѫдатъ прекратени действията, като съ парламентьори предупредятъ сръбскитѣ части насреща, и, ако сърбитѣ следъ това предприематъ действия, да се продължи противодействието[1]).

Заповѣдьта бѣ предадена на бригадитѣ въ сѫщия смисълъ.

Началникътъ на Щаба на дивизията, като парламентьоръ, се срещна на Велесското шосе съ командира на сръбския 3/4-и батальонъ, и му предаде телеграмата за прекратяване действията. Последниятъ каза, че ще занесе телеграмата на командуващия сръбската армия, и, ако той се съгласи, ще съобщи, ако ли не — нѣма нищо да съобщи. На парламентьора, изпратенъ отъ 23-и полкъ, сърбитѣ отговориха, че тѣ ще докладватъ на своето началство и ще прекратятъ действията до първа пушка отъ тѣхна страна. Разбира се, че, докато получи отговоръ — дали сърбитѣ приематъ примирието, 3/3-и батальонъ се върна при Стари Криви Долъ и дори зае в. 413; върнаха се отстѫпилитѣ роти отъ 3-и и 4-и полкове северно отъ шосето; върна се и избѣгалата прислуга на дветѣ батареи. Върна се отъ Криви Долъ и избѣгалиятъ отъ Ежево Бърдо батальонъ, и застана въ поддържка, северно отъ шосето.

Парламентьорътъ отъ 12-и полкъ бѣ посрещнатъ добре отъ отстѫпилитѣ на Богослово сърби. Огъньтъ и отъ дветѣ страни престана, но тукъ сърбитѣ не посмѣха да се върнатъ на старитѣ си позиции.

Въ отговоръ на парламентьора, изпратенъ отъ Щаба на 2-а бригада, сърбитѣ се съгласиха на примирие, докато получатъ заповѣдь отъ началството си. Въ 6 ч. сл. пл., обаче, отговориха, че нѣмали заповѣдь за прекратяване на военнитѣ действия.

Писмата, изпратени по парламентьори отъ 10-и и 30-и полкове на Ежевъ Ридъ, сърбитѣ не приеха, а пъкъ на парламентьора, изпратенъ отъ командира на 1-а бригада, началникътъ

[1]) Би трѣбвало Главната квартира да предложи на Сръбската главна квартира прекратяване на военнитѣ действия.

на Дринската дивизия отговори чакъ къмъ 7 ч. сл. пл., че не може да прекрати военнитѣ действия, понеже нѣмалъ заповѣдь за това. Прочее, тукъ презъ цѣлия день действията се ограничиха съ нѣколко артилерийски изстрела.

Къмъ 1 ч. сл. пл. командирътъ на 24-и полкъ получи заповѣдьта за прекратяване на действията. Въ това време батареята промѣняше позицията си, и две орѫдия вече наближаваха позицията при Трогерци. Батареята прекрати огъня си, и се спрѣ въ това положение. Прекрати огъня и 3-а дружина и постави бѣлъ флагъ. Сърбитѣ, обаче, взеха това за слабость, усилиха огъня, върнаха се при оставенитѣ батареи, откриха огънь и отъ тѣхъ и преминаха въ контъратака съ части отъ Орловъ Каменъ. 3-а дружина премина въ контъратака, отблъсна ги, и се върна пакъ на позицията си. Къмъ 2 ч. сл. пл. сърбитѣ настѫпиха въ по-голѣма маса. Поради това 3-а дружина бѣ подкрепена, влѣво, съ 15-а и 16-а роти. Въ това време ожесточениятъ огънь на Шаренковецъ престана, а къмъ 3 ч. сл. пл. се видѣ, че 22-и и 14-и полкове, вдѣсно, отстѫпватъ въ колони. Сърбитѣ заеха Шаренковецъ, и се разпространѣха на югъ, въ флангъ и въ тилъ на 24-и полкъ. Въ сѫщото време сърбитѣ отново настѫпиха по фронта, но бѣха отбити. Положението на дветѣ дружини бѣше критическо, когато въ 4 ч. сл. пл. командирътъ на 24-и полкъ получи писмено съобщение отъ командира на 2/7-а бригада, че той отстѫпва на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Той веднага донесе на началника на 8-а дивизия за положението и за отстѫплението на 7-а дивизия и за това, че не ще може да се задържи. Той заповѣда на батареята да заеме позиция на в. Лозенъ — три км. югозападно край шосето. Оттамъ батареята откри огънь, подъ прикритието на който отстѫпи и пехотата. Най-напредъ отстѫпиха поддържкитѣ — 13-а, 14-а и Картечната роти, а следъ тѣхъ отстѫпи и бойната часть, подъ прикритието на 12-а рота. Дружинитѣ заеха позиция предъ батареята.

Отстѫпление на лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница. — Въ 2 ч. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия получи отъ командуващия IV армия телеграфическа заповѣдь да донесе за поведението на сърбитѣ, следъ като имъ се съобщи за прекратяването на действията. Той донесе за начина, по който е прието съобщението, а сѫщо, че по това време — 3 ч. сл. пл. — действията сѫ прекратени предъ цѣлия фронтъ на дивизията, и че се чуватъ отъ северъ далечни артилерийски изстрели.

Въ 4 ч. и 35 м. получи телеграфическо съобщение отъ началника на 7-а дивизия, че е принуденъ да отстжпи на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Въ сжщото време получи и донесението отъ командира на 24-и полкъ, че отстжпва. Тогава, въ 4 ч. и 50 м. сл. пл., той донесе:

„Въ тази минута сърбитѣ усилено обстрелватъ височинитѣ надъ Трогерци и настжпватъ срещу височинитѣ. Нашитѣ отстжпватъ. Ние откриваме огънь."

Следъ това заповѣда на командира на 24-и полкъ да отстжпва къмъ Карбинци, дето ще бжде крайниятъ пунктъ, и донесе шифровано:

„Неприятелтъ енергично и въ значителни сили зае височинитѣ надъ Трогерци, и продължава настжплението. Нашитѣ отстжпватъ къмъ Брѣгалница. Боятъ се възобновява по цѣлата линия; положението е застрашително; разкжсването ни съ 7-а дивизия е възможно[1])."

Въ отговоръ на тѣзи донесения, командуващиятъ IV армия телеграфира:

„Понеже 7-а дивизия е отстжпила по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, отстжпете на първата си позиция."

Началникътъ на дивизията следъ това запита телеграфически и получи отговоръ, че подъ първата позиция се разбира позицията на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, и разпореди писмено коларскитѣ обози да се отправятъ за Радовишъ, а на бригаднитѣ командири заповѣда устно да отстжпятъ. Устнитѣ си разпореждания оформи съ писмена заповѣдь, която издаде въ 10 ч. сл. пладне. Въ тази заповѣдь той съобщи, че 7-а дивизия е заела старата си позиция по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, че 39-и полкъ е заелъ височината югоизточно отъ Ново Село (Щипъ), а 11-и полкъ — Софилари, и че на дивизията е заповѣдано да отстжпи на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, а за своитѣ части разпореди:

„1-а бригада да заеме Гол. Вардище (старата си позиция), като се прибере на лѣвия флангъ, понеже 24-и полкъ ще заеме височинитѣ източно отъ Църковци и Карбиница.

2-а бригада ще заеме старата си позиция, на която е разположено вече едно отдѣление отъ 3-и артилер. полкъ (2-а дивизия).

3-а бригада — маневрени войски: 51-и полкъ — между стария си бивакъ и Щаба на дивизията; 52-и полкъ — източно отъ стария бивакъ на 23-и полкъ.

[1]) На телеграмата не е отбелязанъ часътъ на изпращането. Въ дѣлата на Щаба на IV армия е запазена само дешифрирана, и тамъ не е отбелязанъ часътъ. Въ реляцията на Щаба на дивизията тази телеграма не е спомената, нито цитирана.

Оттеглянето да се започне въ 11 ч. сл. пладне. Най-напредъ да се оттеглятъ батареитѣ право назадъ, а, следъ като тѣ се оттеглятъ, тогава да се започне оттеглянето на пехотнитѣ части.

При оттеглянето да се държи тѣсна свръзка и да се пази най-голѣма тишина, за да бжде незабелязано за неприятеля.

Охранение да се остави, което да отстжпи, следъ като всички части минатъ рѣката, сжщо незабелязано.

Щабътъ на дивизията остава на старото си мѣсто."

Въ сжщото време заповѣда на командира на 24-и полкъ: въ 11 ч. да се оттегли съ батареята, и да се окопае на височинитѣ източно отъ Карбиница и Тараиници; да привлѣче тамъ и другитѣ две дружини, които отстжпиха презъ нощьта по каменния мостъ при Щипъ. Да държи свръзка съ 7-а дивизия, вдѣсно, и съ 1/8-а бригада, влѣво.

Вижда се, че по-сетне сж направени устно поправки на тѣзи разпореждания, та частитѣ се разположиха не точно така, както е казано въ заповѣдьта.

Командиръ̀тъ на 24-и полкъ остави 13-а и 14-а роти на в. Лозенъ, да прикриватъ, а съ другитѣ роти въ две колони мина Брѣгалница при Карбиница и зае позиция на в. 490, северно отъ Аргюлица. На следния день дойдоха тамъ и 1-а и 2-а дружини отъ полка.

Командиръ̀тъ на 1-а бригада още въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. отдаде заповѣдь за оттеглянето, споредъ която то бѣ извършено по следния начинъ:

Артилерията се оттегли къмъ 9 ч., и премина Брѣгалница въ бродъ. Нескорострелното отдѣление отиде въ Щипъ, въ разпореждането на командира на 3-а бригада. 3/8-о с. с. артилер. отдѣление — 7-а и 8-а батареи — стигна на стария си бивакъ въ 3 ч. пр. пл. на 19-и. 1/8-о с. с. артилер. отдѣление къмъ 12 ч. полунощь зае старитѣ си позиции между Раданя и Дол. Козякъ.

52-и полкъ започна да се оттегля по-рано. Патроннитѣ коне, Картечната рота и 3-а дружина преминаха Брѣгалница до 11 ч. сл. пладне. Следъ тѣхъ премина и 2-а дружина. Преминалитѣ части тръгнаха въ 12 ч. и 30 м. пр. пл. и на разсъмване стигнаха на опредѣленото въ заповѣдьта мѣсто. 4-а дружина премина р. Брѣгалница заедно съ 1-а бригада и презъ деня настигна полка.

30-и полкъ се оттегли подъ прикритието на 3-а дружина, премина рѣката въ бродъ и къмъ 1 ч. и 30 м. пр. пл. стигна на старитѣ си мѣста. Съ 30-и полкъ отстжпи и 2/10-а дружина, която се спрѣ при Раданя.

10-и полкъ отстжпи подъ прикритието на 3-а дружина и зае опредѣлената позиция въ 3 ч. и 30 м. пр. пладне.

Командиръть на 2-а бригада уреди отстжплението презъ каменния мостъ при Щипъ. Най-напредъ отстжпи 2/8-о с. с. артилер. отдѣление. Всѣка батарея отстжпи по пжтя, по който бѣ настжпила. Следъ артилерията отстжпи пехотата. Лѣвофланговитѣ роти образуваха ариергардъ. На разсъмване частитѣ бѣха на старитѣ си мѣста*).

51-и полкъ въ 10 ч. сл. пл. отстжпи на стария си бивакъ.

Загубитѣ на сърбитѣ не сж известни.

Загубитѣ на българитѣ сж:

Дни	Части	Офицери		Войници			Всичко	Коне		
		убити	ранени	убити	ранени	безвестъ пропаднали		убити	ранени	Всичко
	1-а бригада:									
17-и юний	10-и полкъ	—	7	26	263	2	298	—	—	—
	30-и полкъ	5	12	108	687	—	812[1]	—	—	—
	1/8-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	1	7	—	8	—	10	10
	3/8-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	5	—	5	1	2	3
	1/7-о не с. с. артилер. отдѣление	—	1	—	—	—	1	—	—	—
	Всичко	5	20	135	962	2	1124	1	12	13
18-и юний	10-и полкъ	—	—	—	44	61	105	—	—	—
	30-и полкъ	1	—	1	5	—	7	—	—	—
	1/8-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3/8-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	1	—	1	—	—	—
	1/7-о не с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Всичко	1	—	1	50	61	113	—	—	—
	2-а бригада:									
17-и юний	12-и полкъ	1	1	21	310	6	339	—	—	—
	23-и полкъ	5	13	101	726	37	882	3	3	6[2]
	2/8-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	2	12	—	14	—	—	—
	Преносъ	6	14	124	1048	43	1235	3	3	6

[1]) Отъ загубитѣ на 30-и полкъ повече отъ половината сж на 1-а дружина.
[2]) За 23-и полкъ загубитѣ сж за 17-и и 18-и юний, поради което загубитѣ на бригадата не сж показани поотдѣлно за сжщитѣ дни.

*) Нѣма подробни сведения за отстжплението на 2-а бригада.

Дни	Части	Офицери		Войници			Всичко	Коне		
		убити	ранени	убити	ранени	безвестъ пропаднали		убити	ранени	Всичко
	Пренесени	6	14	124	1048	43	1235	3	3	6
18 и юний	12-и полкъ	—	—	6	24	1	31	—	—	—
	2/8-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	5	—	5	5	2	7
	Всичко	6	14	130	1077	44	1271	8	5	13
	24-и полкъ:									
17-и и 18-и юний	1-а и 2-а дружини	2	11	57	620	13	703	—	—	—
18. VI	3-а и 4-а дружини	1	2	6	127	—	136	—	—	—
18. VI	3/6-а с. с. батарея	1	—	2	1	—	4	—	—	—
	Всичко	4	13	65	748	13	843	—	—	—
	А всичко	*16*	*47*	*331*	*2837*	*120*	*3351*	*9*	*17*	*26*

Действията на 2-а Тракийска дивизия.

Разпорежданията на началника на Тимошката дивизия II призивъ. — Успѣхътъ на дѣсния флангъ на Тимошката дивизия да защити Криволакъ, неуспѣхътъ на нейния центъръ при Патрикъ и бездействието на българитѣ срещу нейния лѣвъ флангъ при Драгоево наведоха началника на дивизията на мисъльта да усили своя дѣсенъ флангъ, изтъкнатъ напредъ предъ Пепелище, и да атакува съ него осамотения 21-и полкъ. Той разпореди два батальона отъ 15-и полкъ да тръгнатъ преди зори отъ лѣвия флангъ за дѣсния. Другитѣ части на лѣвия флангъ разположи за отбрана: петь роти отъ 15-и полкъ и една батарея — на в. Тиса, западно отъ шосето, единъ батальонъ — на в. Щърклево.

Другитѣ части отъ дивизията останаха на мѣстата си.

Разпорежданията на началника на 2-а Тракийска дивизия. — Къмъ полунощь началникътъ на дивизията получи заповѣдьта да продължи възложената му задача — завладяване на Криволакъ, като, заедно съ 11-и полкъ, очисти мѣстностьта между Вардара, Брѣгалница и Лжкавица, а 2-а бригада, следъ завладяването на Удово, да се насочи къмъ ж.-п. ст. Криволакъ.

Сутриньта той получи донесение за отстжплението на сърбитѣ отъ височинитѣ при Патрикъ на укрепенитѣ височини Драгоево — Шехъ Оба — Криволакъ и разпореди:

1-а бригада да продължи изпълнението на възложената ѝ задача; 2-а бригада да настжпи по лѣвия брѣгъ на Вардара къмъ ж.-п. ст. Криволакъ; 11-и полкъ да настжпи къмъ Драгоево, и, следъ като отблъсне противника, да се насочи къмъ Софиларе.

Действията на II-и Сливенски полкъ. — 11-и полкъ, следъ като си почина при Доляни, настжпи въ 4 ч. пр. пл., като имаше въ авангардъ 1-а дружина.

Въ 7 ч. пр. пл. полкътъ стигна до Драгоево, което не бѣше заето отъ сърбитѣ. Тукъ къмъ полка се присъединиха дветѣ батареи съ дветѣ роти, които дойдоха отъ Рибникъ по шосето.

Сърбитѣ бѣха заели позиция така: единъ батальонъ отъ 15-и полкъ, една рота отъ 13-и полкъ и една батарея — на височината Тиса (674); единъ батальонъ отъ 13-и полкъ — на в. Щърклево. Изглежда, че последната височина още не бѣше заета отъ батальона, който бѣ отстжпилъ отъ в. Кръстъ. Когато челниятъ отрядъ на 11-и полкъ наближи превала на прохода Драгоево — Криволакъ, той бѣ обстрелянъ съ пехотенъ и артилерийски огънь отъ височината Тиса (674), която затваряше цѣлия проходъ. Тогава 1-а дружина настжпи съ три роти въ бойна частъ и една — въ поддържка и наближи на 1000—1200 крачки, но бѣ спрѣна отъ силния огънь, поради което тя бѣ подкрепена съ 2-а дружина. 7-а рота се насочи влѣво отъ шосето, къмъ в. Щърклево, най-високиятъ върхъ. Единъ усиленъ патрулъ отъ 13 души избърза, зае върха и спрѣ една сръбска рота, която бързаше, и бѣ стигнала вече на 400 крачки до върха. Следъ това, съ бързъ ходъ 7-а рота успѣ да заеме върха и съседнитѣ височини. Друга сръбска рота се насочи къмъ Хаджи Реджепли, да обхване лѣвия флангъ, но, посрещната съ огънь отъ 7-а рота, и тя се върна. Сръбската батарея, която, обстреляна отъ 7-а рота, бѣ обърнала фронтъ на изтокъ, взе отстжпващата сръбска рота за българска, и съ изстрелитѣ си я пръсна съвсемъ. 8-а рота застана задъ 7-а рота, 5-а — задъ 1-а дружина, а 6-а — въ отстжпъ на дѣсния флангъ. 3-а и 4-а дружини така сжщо вървѣха въ резервенъ редъ задъ 1-а дружина.

Поради силнопресѣчената мѣстность, мѣсто за батареитѣ нѣмаше, затова едно орждие излѣзе на позиция на самото шосе и откри огънь. Окуражена отъ артилерийския огънь, пехотата настжпи отново, обхвана лѣвия флангъ на сърбитѣ и ги принуди да отстжпятъ въ безредие.

Началникътъ на сръбския отредъ още въ началото на боя бѣ поискалъ подкрепление. Началникътъ на Тимошката дивизия, който по това време ржководѣше действията противъ 9-и полкъ при Шехъ Оба, му изпрати единъ батальонъ отъ 15-и полкъ. Батальонътъ, обаче, стигна къмъ пладне, когато отредътъ отстжпваше, и застана начело на отстжпващата колона.

За подкрепа на отстжпващитѣ, една батарея зае позиция на северозападния край на гребена Алайка и откри огънь по 11-и полкъ; къмъ нея се присъедини още едно орждие, а така сжщо — и батареята, която отстжпи отъ Тиса. Огънътъ имъ, обаче, не бѣше особено действителенъ, защото българитѣ напредваха, и 3-а и 4-а роти стигнаха и заеха редута на в. 616 безъ съпротива, а батареитѣ заеха позиция на завладѣната позиция, но тукъ тѣ получиха заповѣдьта за прекратяване действията, прекратиха настжплението и изпратиха парламентьоръ, което бѣ добре дошло за сърбитѣ.

Сърбитѣ оставиха на бойното поле много убити и ранени, между които и двама офицера. Оставиха две ракли, много пушки, патрони и раници. 11-и полкъ загуби: убити войници и ранени 69, безвесть пропаднали 52.

Действията на 1-а бригада. — Отъ донесенията на командиритѣ на полковетѣ и отъ личнитѣ разузнавания командирътъ на 1-а бригада установи, че бѝлото отъ Драгоево до Криволакъ е силно укрепено съ окопи въ нѣколко линии; мѣстността между това бѝло и Серка планина е силнопресѣчена, и склонътъ предъ укрепленията — стръменъ, откритъ и съ отличенъ близъкъ и далеченъ обстрелъ. Установено бѣ още, че срещу 9-и полкъ действуватъ сръбскитѣ 13-и и 15-и полкове, които отстжпили, часть къмъ Криволакъ, часть къмъ Драгоево, а срещу 21-и полкъ — 14-и полкъ, който се укрепилъ на височинитѣ около Криволакъ. Сутриньта бѣ забелязанъ около полкъ сръбска пехота съ една батарея да се движи по шосето отъ Драгоево къмъ Криволакъ.

Още на разсъмване командирътъ на бригадата по телефона заповѣда: 9-и полкъ да продължи настжплението за овладяване ж.-п. ст. Криволакъ. Въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. той получи заповѣдьта отъ началника на дивизията и потвърди заповѣдьта, дадена на 9-и полкъ, а на командира на 21-и полкъ съобщи, че 9-и полкъ настжпва за Криволакъ, а той да изпрати една планинска батарея на 9-и полкъ, а съ другитѣ части да се

задържи на заетата позиция, като съобразява действията си съ действията на 9-и полкъ; щомъ противникътъ отслаби частитѣ си срещу него, да премине въ настѫпление, и да се стреми да заеме височината източно отъ Криволакъ, отдето да съдействува на 9-и полкъ. Изпрати му и една хелиографна станция.

9-и полкъ настѫпи въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. по пѫтя Патрикъ — Шехъ Оба. Авангардъ бѣше 1-а дружина съ две картечници, а за дѣсно и лѣво странично прикритие изпрати по една рота. Когато авангардътъ стигна на обраслата съ храсталакъ височина на единъ и половина клм. западно отъ Патрикъ, той бѣ обстрелянъ отъ една полска скорострелна батарея.

При Шехъ Оба бѣха заели позиция два батальона отъ 13-и полкъ и единъ отъ 15-и полкъ и три батареи, които откриха огънь по авангардната дружина.

Тъй като по-нататъкъ пѫтьтъ бѣше съвършено откритъ и изложенъ на артилерийския огънь, авангардната дружина се спрѣ. Командирътъ на полка, въ присѫтствието на командира на бригадата, разпореди: 1-а батарея да излѣзе на позиция югоизточно отъ Патрикъ, на вчерашната позиция, 4-а дружина, която въ това време бѣ стигнала въ Патрикъ, да заеме Връшникъ, а 2-а батарея да излѣзе на позиция южно отъ Патрикъ. Другитѣ части, които по това време наближаваха гребена на Серка планина, да останатъ въ втора линия. Въ това време бѣ пристигнала и изпратената отъ 21-и полкъ 6-а с. с. планин. батарея, която веднага бѣ придадена къмъ авангарда.

Презъ нощьта пионерниятъ взводъ, усърдно подпомогнатъ отъ патриотичното население на Патрикъ, на което бѣха раздадени окопни сѣчива отъ Инженерния паркъ, бѣ направилъ пѫтя, и батареитѣ успѣха да излѣзатъ на позициитѣ и къмъ 10 ч. пр. пл. да открiятъ огънь по сръбскитѣ батареи. Разстоянието бѣше голѣмо — даже съ мѣрникъ 6,000 снарядитѣ не достигаха, поради което батареитѣ пренесоха огъня по сръбската пехота.

Въ това време бѣха пристигнали на шосето западно отъ Шехъ Оба двата батальона отъ 15-и полкъ и батареитѣ, които отиваха при Криволакъ да усилятъ 14-и полкъ. Началникътъ на дивизията получи молба за помощь отъ началника на батальонитѣ, оставени въ Щърклево и Тиса да охраняватъ лѣвия флангъ на дивизията, и които бѣха атакувани отъ 11-и Сливенски полкъ. Той се отказа отъ настѫплението противъ 21-и полкъ, спрѣ батальонитѣ и батареята, а на атакуванитѣ отъ

11-и полкъ батальони изпрати напомощь 1/15-и батальонъ, който бѣ нощувалъ при Шехъ Оба, и който закъснѣ, и бѣ повлѣченъ отъ отстѫпващитѣ батальони. Въ това време българскитѣ две батареи, а най-вече 2-а, която стреляше странично, разколебаха сръбската пехота и даже я принудиха да отстѫпи. Поради това началникътъ на Тимошката дивизия насочи двата батальона отъ 15-и полкъ, които отстѫпваха откъмъ Драгоево, къмъ лѣвия флангъ, съ фронтъ на северъ, противъ българския 11-и полкъ. Задъ тѣхъ зае позиция и една батарея. Единиятъ батальонъ отъ 15-и полкъ бѣ вкаранъ въ бойната часть, а другиятъ, заедно съ батальона отъ 13-и полкъ, който отстѫпи отъ Щърклево, остана въ поддържка, задъ дѣсния флангъ. Българската пехота не можа да се възползува отъ отстѫплението на сърбитѣ, защото и тя не смѣеше да настѫпи презъ откритата, силно изложена на огъня на сръбскитѣ батареи мѣстность. Бѣше явно, че, за да може да настѫпи, трѣбваше поне да бѫдатъ обезвредени сръбскитѣ батареи. Поради това 1-а батарея премѣсти три орѫдия на върха Връшникъ (575) и къмъ пладне откри огънь; направени бѣха и разпореждания да продължи настѫплението, но въ това време пристигна заповѣдьта военнитѣ действия да бѫдатъ прекратени.

21-и полкъ, на позицията при Пещерница, прекара нощьта спокойно. На 18-и въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи отъ бригадния командиръ заповѣдьта, съ която му заповѣдваше да съобразява действията си съ тѣзи на 9-и полкъ, който ще настѫпи къмъ Шехъ Оба. Въ сѫщото време, съгласно сѫщата заповѣдь, изпрати 7-а с. с. планин. батарея, подъ прикритието на 13-а рота, въ Лѣсковица, да подкрепи 9-и полкъ.

Къмъ пладне командирътъ на полка забеляза, че 9-и полкъ е доста напредналъ, и заповѣда полкътъ да мине въ настѫпление. 3-а дружина, съ Картечната рота, се насочи къмъ в. Голѣма Страна; 1-а дружина, съ 6-а батарея, — вдѣсно отъ нея, а 2-а дружина остана въ поддържка, задъ нея. Въ 1 ч. и 30 м. сл. пл., когато бойната линия бѣше на 1,500 крачки отъ сръбскитѣ окопи, получи се заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия.

Прекратяване на военнитѣ действия. — Началникътъ на дивизията получи заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия въ 12 ч. и 10 м. сл. пладне. Следъ като провѣри дали тя е истинна, изпрати заповѣди:

1) На командира на 1-а бригада да прекрати веднага военнитѣ действия и отъ всѣки полкъ да изпратятъ парламентьори, които да предадатъ устно на началницитѣ, които действуватъ срещу тѣхъ, за тази заповѣдь на Българското главно командуване като ги предупредятъ, че, ако сърбитѣ не прекратятъ веднага военнитѣ действия, тѣ ще бѫдатъ подновени и отъ българска страна; парламентьоритѣ да поискатъ писмено известие, че е съобщено за прекратяване на военнитѣ действия.

2) На командира на 2-а бригада съобщи, че има заповѣдь за прекратяване на военнитѣ действия, и добави: „Вие, обаче, продължавайте движението непрекѫснато къмъ Пещерница и Пепелище, като единъ полкъ и една батарея се спратъ прикрито на височината североизточно отъ Пепелище, а другиятъ полкъ и една планинска батарея да пристигнатъ въ Патрикъ. Въ време на движението и при спирането си при Пепелище да вематъ мѣрки за предпазване отъ изненада, каквато сърбитѣ могатъ да предприематъ при отново започване действията."

3) На командира на 1/3-а бригада съобщи положението на 1/2-а бригада, и му предаде заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия.

Началникътъ на дивизията изпрати парламентьоръ полковникъ Богдановъ. Той бѣ отведенъ при началника на Тимошката дивизия II призивъ, при Шехъ Оба. Последниятъ и Щабътъ му се зарадвали много, и радостьта имъ се е предала и на войницитѣ. Сърбитѣ нѣмали заповѣдь да прекратятъ действията, но се задължили да ги прекратятъ, докато получатъ инструкции. И, наистина, дивизията, откѫсната отъ армията, бѣ обхванатa отъ северъ и югъ, и бѣше въ много тежко положение. „Щастие, пише Лазаревичъ[1]), че българитѣ се спрѣха съ главнитѣ си сили на височинитѣ Тиса и Щърклево, а съ преднитѣ си части на в. 616, отдето изпратиха парламентьори, та настана затишие, което бѣше добре дошло за нашата дивизия[2])".

Подобни отговори дадоха сърбитѣ и на парламентьоритѣ, изпратени отъ полковетѣ. И тъй, настана примирие, което сърбитѣ нѣмаха полза да нарушатъ.

[1]) „Наши ратови за ослобођење и уједињење; Књига четврта — Српско-бугарски рат 1913 године", стр. 123.

[2]) Началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ въ книгата си „Тимочка дивизија II поз. нар. војске у I. и II. Балканском рату 1912—1913 године", Београд, 1926, на стр. 74 пише: „За мене парламентьоритѣ дойдоха навреме, защото иначе презъ нощьта трѣбваше да отстѫпя поради превъзходството на българскитѣ сили, и особено поради падането на лѣвия флангъ".

Докато траеше това примирие, въ 3 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията получи заповѣдь отъ командуващия армията да изпрати 9-и полкъ къмъ Доляне. Той разпореди веднага 21-и полкъ да дойде да смѣни 9-и полкъ, а последниятъ да се приготви да замине, щомъ бѫде смѣненъ, и въ сѫщото време донесе на командуващия армията за положението на 1/2-а бригада, като добави:

„При тѣзи условия, отдръпването на 9-и полкъ ще предизвика, освенъ подновяване на военнитѣ действия, понеже е на самия флангъ, но и откриване на нашитѣ полски батареи, отдръпването на които не е възможно да стане за единъ день. Затова разпоредихъ 21-и полкъ да заеме мѣстото на 9-и полкъ, което е възможно чакъ презъ нощьта, следъ което да се отдръпне 9-и полкъ презъ Лѣсковица за Доляни. Движението презъ Шехъ Оба и Пуще за Доляни, предъ фронта на противника, е невъзможно. Серка планина е крайно пресѣчена, съ стръмни долища, движението по които е крайно затруднително."

Въ отговоръ на това донесение, въ 5 ч. и 50 м. сл. пл. се получи заповѣдь отъ командуващия армията: 9-и и 21-и полкове да останатъ на мѣстата си. Десеть минути следъ това получи телеграмата за възобновяване военнитѣ действия и заповѣдь да донесе за положението на 2-а бригада и да гледа да я привлѣче по-скоро къмъ себе си. Въ това време началникътъ на дивизията не бѣ получилъ още донесение отъ командира на 2-а бригада, та донесе само, че бригадата е заела Удово и Градецъ, и че е изпратена заповѣдь да настѫпва къмъ Криволакъ.

Командирътъ на 1/3-а бригада получи заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия въ 1 ч. сл. пладне. Той изпрати парламентьоръ началника на щаба си, а на 11-и полкъ, съгласно заповѣдьта отъ началника на 2-а дивизия, заповѣда да замине за Софилари. На въпроса на командира на полка — да остави ли части на завладѣната позиция, той отговори: при наличностьта на примирието и на изричната заповѣдь — полкътъ да се съсрѣдоточи при Софилари — не трѣбва да се оставятъ части. Полкътъ веднага се събра, и въ походенъ редъ въ 3 ч. сл. пл. стигна при Софилари. Тамъ се разположи на бивакъ, безъ никакви мѣрки за охранение.

Още при пристигането на полка, получи се заповѣдь отъ командуващия армията: полкътъ да замине за Лепопелци, въ разпореждане на началника на 7-а дивизия. Командирътъ на бригадата донесе, че полкътъ до 1 ч. сл. пл. е водилъ бой, до 5 ч. останалъ на завладѣнитѣ позиции, и къмъ 8 ч. сл. пл. ще пристигне при Софилари и ще бѫде много изморенъ, та моли

походътъ да бѫде отложенъ за следния день. Командуващиятъ армията даде съгласието си[1]).

Заповѣдьта да бѫдатъ прекратени действията се получи въ 1/2-а бригада въ 12 ч. и 30 м. сл. пладне. Заедно съ нея, се получи заповѣдь: полковетѣ да останатъ по мѣстата си, готови да продължатъ действията. Полковетѣ изпратиха парламентьори, които се върнаха привечерь. Докато се върнатъ тѣ, въ 5 ч. сл. пл. пристигна заповѣдьта: 21-и полкъ да заеме мѣстото на 9-и полкъ, който да замине за Доляни.

Бригадниятъ командиръ направи потрѣбнитѣ разпореждания. Въ 6 ч. и 20 м. сл. пл. пристигна заповѣдьта да бѫдатъ подновени военнитѣ действия, а полковетѣ да останатъ на мѣстата си. Той заповѣда на 9-и полкъ да остане и да чака заповѣдь, а на 21-и — заповѣда да атакува.

9-и полкъ, като получи заповѣдьта да се готви за походъ къмъ Доляни, започна да се събира. Скоро следъ това получи заповѣдьта да остане на мѣстото си и съобщение, че действията продължаватъ. Полкътъ остана на позицията, като имаше 1-а и 4-а дружини въ бойна часть, а другитѣ — въ поддържка.

Командирътъ на 21-и полкъ, щомъ получи заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия, спрѣ настѫплението, прекрати огъня и изпрати полковия адютантъ като парламентьоръ.

Преди да се върне адютантътъ, въ 6 ч. и 15 м. сл. пл. командирътъ на полка получи заповѣдьта — полкътъ незабавно да тръгне за Патрикъ. Полкътъ се оттегли на старитѣ позиции, и тукъ въ 8 ч. сл. пл. пристигна адютантътъ, съ известие, че сърбитѣ нѣматъ заповѣдь за прекратяване военнитѣ действия. Десеть минути по-късно пристигна заповѣдь, съ която се съобщаваше, че сърбитѣ отказватъ да прекратятъ действията, и се заповѣдваше полкътъ да атакува и завладѣе моста и ж.-п. ст. Криволакъ. Командирътъ на полка, обаче, намѣри, че положението се е измѣнило. Адютантътъ, както и изпратенитѣ съ него войници като парламентьори, донесоха, че сърбитѣ заематъ позициитѣ предъ Пепелище съ единъ полкъ, окопанъ въ нѣколко линии. Задъ него имало други три батальона[2]). Една полска батарея имало при Криволакъ, а друга, съ единъ батальонъ, — на височината северно отъ моста.

[1]) Въ реляцията си командирътъ на бригадата пише, че полкътъ тръгналъ за Софилари въ 4 ч. сл. пл., а командирътъ на полка, че полкътъ стигналъ въ сѫщото село въ 3 ч. сл. пл., и, още съ пристигането на челната часть, се получила заповѣдьта: Полкътъ да замине за Лепопелци.

[2]) Споредъ сръбски сведения, такива три батальона не е имало.

Поради това командирътъ на полка донесе за положението и поиска указания, и отложи изпълнението на заповѣдьта до получаването имъ.

Полкътъ замръкна, и се окопа северозападно отъ Пещерница: 1-а дружина и батареята — на в. 461, северозападно отъ селото, съ фронтъ на западъ; 3-а дружина — югоизточно отъ нея, а 2-а дружина и Картечната рота — останаха въ поддържка.

И така, докато траеше примирието, положението се измѣни. 11-и полкъ бѣ се оттеглилъ къмъ Софилари, и съ това угрожаващото положение, което заемаше спрямо фланга и тила на Тимошката дивизия, бѣ загубено; 2-а бригада, отъ която бѣ получено донесение, че ще нощува при Демиръ Капия, бѣше още далечъ, за да въздействува на сръбския дѣсенъ флангъ. Оставаше 1-а бригада, разгъната срещу укрепената и труднодостѫпна позиция, фронталната атака на която нѣмаше изгледи за успѣхъ. Като взе всичко това предвидъ, началникътъ на дивизията отсрочи подновяването на военнитѣ действия за следния день.

Настѫплението на 2-а бригада. — Сутриньта командирътъ на 27-и полкъ изпрати части отъ Удово на дѣсния брѣгъ на Вардара, за да пресѣче пѫтя на сърбитѣ, които отъ Валандово бѣха успѣли да избѣгатъ на дѣсния брѣгъ на рѣката, и се движеха на северъ. Командирътъ на бригадата, обаче, като имаше предвидъ инструкцията за пѫтуване къмъ Щипъ, отмѣни това разпореждане.

Четиридесеть сърби съ двама офицера отъ разбититѣ при Удово сѫщата сутринь се опитаха да преминатъ желѣзопѫтния мостъ западно отъ Градецъ, но бѣха заобиколени и пленени отъ взвода на подпоручикъ Чернопѣевъ.

Между това, съгласно инструкцията отъ 16-и юний, на бригадата предстоеше походъ за Щипъ. Тъй като миналия день тя извърши тежъкъ преходъ около 40 клм., и войницитѣ бѣха много изморени, и понеже чакаше 3/7-а бригада да я смѣни, командирътъ на бригадата отложи тръгването за следъ пладне.

Къмъ 1 ч. и 30 м. сл. пл., когато 3/7-а бригада пристигаше, се получи заповѣдьта отъ началника на дивизията: Бригадата да замине не къмъ Щипъ, а къмъ Криволакъ, и, въ случай че чуе усилена канонада, да усили похода; на 2/3-о с. с. артилер. отдѣление е заповѣдано да отиде направо въ Щипъ. Командирътъ на бригадата веднага заповѣда: 28-и полкъ, съ

4/3-а с. с. планин. батарея, да тръгне отъ Градецъ за Демиръ Капия, дето да нощува; 27-и полкъ, съ 5/3-а с. с. планин. батарея, да тръгне въ сѫщия часъ отъ ж.-п. ст. Удово за Демиръ Капия и да нощува около това мѣсто; подпоручикъ Чернопѣевъ, съ взвода и съ мѣстнитѣ четници, да остане на желѣзопѫтния мостъ, докато бѫде смѣненъ отъ 50-и полкъ, а следъ това да настѫпи по западния брѣгъ на Вардара и да служи като странично прикритие на бригадата.

28-и полкъ бѣ предшествуванъ отъ една дружина авангардъ. Бригадата пѫтува по пѫтя, по който предния день пѫтува сръбския 14-и полкъ. Той бѣше тѣсенъ селски и вървѣше все край Вардара, презъ мѣстность силнопресѣчена, скалиста и гола. Задъ бригадата вървѣше 49-и полкъ. При Демиръ Капия нѣмаше удобенъ бивакъ за цѣлата бригада и за 49-и полкъ, поради което 28-и полкъ излѣзе напредъ, и се разположи западно отъ Корешница, като постави стражево охранение. Това стана причина изморенитѣ отъ похода и горещината войници да се пръснатъ, и полкътъ се събра чакъ въ 4 ч. пр. пл. на следния день. 27-и полкъ нощува при Человецъ.

При подпоручикъ Чернопѣевъ, докато чакаше смѣна на желѣзопѫтния мостъ, дойдоха мѣстнитѣ две чети отъ 40 души, подъ началството на П. Христовъ и П. Чаулевъ. За да не губятъ време, Чернопѣевъ ги изпрати на дѣсния брѣгъ на Вардара, да преследватъ отстѫпващитѣ сърби. Между това, сърбитѣ, които отъ Валандово и Удово бѣха успѣли да се добератъ до дѣсния брѣгъ на Вардара, бѣгаха безъ пѫть, презъ планината. Мѣстнитѣ българи отъ Кавадарско, като бѣха излѣзли кой съ каквото оржжие му попадне, заеха проходитѣ и откриха огънь. Въ сѫщото време отзадъ пристигнаха изпратенитѣ отъ Чернопѣева чети и предложиха на сърбитѣ да се предадатъ, защото били заградени отъ редовна войска. Предадоха се единъ щабъ и четирма оберъ-офицера и повече отъ 400 войника. Когато офицеритѣ видѣли на кого се предаватъ, плакали, а майоръ̀тъ си удрялъ главата о̀ стената. Чернопѣевъ бѣ смѣненъ отъ единъ взводъ отъ 50-и полкъ, и тръгна съ взвода си по дѣсния брѣгъ на Вардара; въ 7 ч. и 30 м. пристигна на ж.-п. ст. Демиръ Капия, дето въ това време докараха и пленените сърби.

Заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия бригадата получи чакъ на следния день.

3/7-а бригада. Въ 9 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата отиде съ щаба си на ж.-п. ст. Удово и тамъ получи заповѣдьта да остави една полкъ съ две орждия, а съ другия полкъ да настѫпи къмъ Криволакъ. Той разпореди 50-и полкъ да заеме и охранява ж.-п. ст. Удово и желѣзопѫтнитѣ мостове при Удово и Градецъ и да служи за заслонъ на лѣвия флангъ на армията, а 49-и полкъ да замине за Криволакъ следъ 2/2-а бригада и вечерьта да стигне и нощува при устието на рѣката, южно отъ Кошарка.

49-и полкъ тръгна въ 12 ч. и 45 м. сл. пл., следъ 2/2-а бригада. Поради голѣмата горещина, движението бѣше много бавно. Полкътъ въ 5 ч. сл. пл. едва стигна до моста западно отъ Градецъ и тамъ остана да нощува.

50-и полкъ зае съ по една дружина мостоветѣ при Удово и Градецъ, а другитѣ части разположи на ж.-п. ст. Удово.

Маневренитѣ войски. *5-и коненъ полкъ.* — Полкътъ имаше заповѣдь да разузнае пространството между Брѣгалница, Вардара и Лѫкавица. Командирътъ на полка разпрати разезди, а полкътъ настѫпи отъ Балталия въ 6 ч. пр. пл., и се спрѣ съ 1-и ескадронъ предъ Селце, а съ 2-и — на височинитѣ южно отъ Пуще. Въ 4 ч. сл. пл. се получи заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия, и полкътъ се събра въ Пуще.

Въ 8 ч. и 40 м. се получи заповѣдьта действията да продължатъ. Командирътъ на полка изпрати разезди къмъ Брѣгалница и зае височината южно отъ Пуще съ два спешени взвода — фактъ, който показва, че полкътъ не е разузнавалъ предъ себе си, и не е узналъ, че сърбитѣ около Патрикъ сѫ отстѫпили на северъ, и взема мѣрки за охрана откъмъ своитѣ.

39-и полкъ. — Полкътъ, съ Щаба на 3-а бригада, бѣ нощувалъ при Стражарницата на шосето Радовишъ — Щипъ. Сутриньта тръгна за Доляни, дето стигна въ 7 ч. и 30 м. пр. пладне. Тукъ къмъ него се присъедини и 3/3-о с. с. артилер. отдѣление. Заповѣдьта отъ командуващия армията — полкътъ да замине за гр. Щипъ се получи въ 3 ч. и 20 м. сл. пладне. Полкътъ, съ Щаба на бригадата и артилерийското отдѣление, тръгна въ 4 ч. сл. пладне. Въ 5 ч. сл. пл. полкътъ получи заповѣдь чрезъ началника на 8-а дивизия, че се придава къмъ 7-а дивизия. Полкътъ стигна въ Щипъ въ 6 ч. и 30 м. сл. пл.

и продължи пѫтя си къмъ 7-а дивизия. Когато бѣ стигналъ на два клм. северно отъ града, получи заповѣдь да остане съ отдѣлението при Щипъ. Полкътъ се върна и въ 10 ч. се разположи на бивакъ при гробищата.

2/3-о с. с. артилер. отдѣление тръгна отъ Трескавецъ въ 4 ч. пр. пл. по долината на Крива Лѫкавица, после — на р. Маденска и по шосето Радовишъ — Щипъ, дето стигна въ 1 ч. и 30 м. сл. пладне. Въ 3 ч. сл. пл. мина на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, дето въ това време се водѣше бой. Вечерьта, обаче, по заповѣдь, мина на източния брѣгъ, дето нощува, готово на сутриньта да заеме позиция по височинитѣ на този брѣгъ.

40-и полкъ, съгласно заповѣдьта отъ командуващия армията, продължи пѫтя отъ Градошоръ къмъ Радовишъ и въ 12 ч. стигна въ Селдурци, дето се разположи на бивакъ. Въ 5 ч. сл. пл., по заповѣдь на сѫщия, продължи пѫтя си презъ Радовишъ, и въ 11 ч. сл. пл. се спрѣ да почива насрѣдъ пѫтя Радовишъ — Щипъ.

6-а Вдинска дивизия. — Съ усиленъ походъ дивизията на 18-и стигна: 35-и и 36-и пехотни полкове — при гр. Струмица, 15-и пех. и 2-и с. с. артилер. полкове — при устието на р. Игуменци, 3-и пех. полкъ — при Робово.

Дейностьта на командуващия армията. Сутриньта командуващиятъ IV армия получи телеграфически донесение отъ началника на 6-а дивизия за мѣстонахождението на частитѣ отъ дивизията му. Той му телеграфира да насочва по ешелонно частитѣ къмъ Щипъ. Въ 8 ч. и 10 м. телеграфира на началника на 2-а дивизия да разпореди 39-и полкъ, съ 3/3-о с. с. полско артилер. отдѣление, да замине веднага за Щипъ.

Въ 10 ч. и 50 м. пр. пл. той получи първото неблагоприятно донесение отъ бойното поле. Началникътъ на 7-а дивизия донасяше:

„Положението на дѣсния флангъ на 1-а бригада, който се простира отъ в. Руенъ до Дрѣнъкъ, е извънредно сериозно. Настѫпватъ срещу него грамадни сили пехота и артилерия. Маневренитѣ войски изчерпани . . . . (не се чете). Въ предприетата отъ 1-а бригада контратака нашитѣ загуби сѫ много голѣми. Ако е възможно, моля, поддържка."

Командуващиятъ армията бѣ разпоредилъ вече 39-и полкъ и 6-а дивизия да вървятъ за Щипъ. Следъ десеть минути се получи и телеграма за прекратяване на военнитѣ действия.

Той предаде на началницитѣ на дивизиитѣ заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия и заповѣда началникътъ на Щаба на 8-а дивизия да отиде, като парламентьоръ, при командуващия сръбскитѣ войски срещу IV армия.

Следъ това и командуващиятъ армията прекрати всѣка бойна дейность и, увѣренъ, че ще последва примирие, телеграфира въ дивизиитѣ да приведатъ въ известность загубитѣ и да донесатъ шифровано. Въ 2 ч. сл. пл. началникътъ на Щаба по телеграфа донесе въ Щаба на действуващата армия за достигнатото положение на 17-и вечерьта, че сѫ изпратени парламентьори и че огъньтъ е почти прекратенъ по цѣлата линия.

Въ 2 ч. и 10 м. сл. пладне Щабътъ на IV армия бѣ смутенъ отъ началника на 7-а дивизия, който донесе:

„Височината Дрѣнъкъ е въ ржцетѣ на неприятеля. Дветѣ дружини отъ 26-и полкъ, бивши на него, бѣха принудени да отстѫпятъ подъ натиска на превъзходни сили. Полковникъ Митовъ, който бѣ отблъсналъ неприятелската атака срещу дѣсния флангъ на височината Руенъ, сега отстѫпва подъ силенъ натискъ на превъзходни неприятелски сили. Нѣма съ какво да ги подкрепя. Загубитѣ въ полковетѣ сѫ извънредно голѣми. Моля подкрепление поне една бригада. За прекращаване военнитѣ действия имъ съобщихъ, обаче тѣ продължаватъ."

Командуващиятъ армията, който току-що бѣ получилъ телеграма отъ командира на 39-и полкъ, че се намира въ Доляни, му телеграфира да тръгне веднага за Лепопелци и да влѣзе въ разпореждането на началника на 7-а дивизия; съобщи и на последния за това. Телеграфира сѫщо на 11-и полкъ да тръгне за Лепопелци и да влѣзе въ разпореждането на началника на 7-а дивизия, а 9-и полкъ да отиде въ Доляни.

Въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. получи донесение отъ началника на Македоно-одринското опълчение, че позициитѣ на сърбитѣ сѫ силно укрепени, и че превземането имъ може да се ускори само съ ефикасното съдействие на V армия.

Въ 4 ч. и 10 м. сл. пл. получи второ донесение отъ началника на 7-а дивизия:

„Сърбитѣ, възползувани отъ случая, че прекратихме стрелбата, нахвърлиха се веднага съ голѣми сили срещу полковникъ Митова. Вследствие на това, 13-и полкъ почти цѣлъ е разбитъ. Принудихъ се съ останалитѣ войски, твърде слаби вследствие на голѣмитѣ загуби, да се премѣстя на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка."

Четвърть часъ следъ това получи отъ сѫщия трето донесение:

„Както донесохъ по-преди, сърбитѣ, следъ като имъ изпратихъ съобщението за прекратяване на военнитѣ действия, възползувани отъ прекратяване на нашата стрелба, нахвърлили се стремглаво върху 13-и полкъ, и го преминали съ стрелба. Следъ това продължиха настѫплението съ артилерийски и пехотенъ огънь. Предвидъ на тази изненада, заповѣдахъ на другитѣ части да се оттеглятъ на височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Сърбитѣ заеха положението което имаха преди началото на военнитѣ действия. Сега пратихъ повторно сѫщото писмо. Първиятъ пратеникъ, майоръ Живковъ, не се е върналъ и досега. 13-и полкъ цѣлиятъ остана въ сръбското разположение."

Въ 4 ч. и 50 м. сл. пл. получи донесение и отъ началника на 8-а дивизия:

„Въ тази минута сърбитѣ усилено обстрелватъ височинитѣ надъ Трогерци и настѫпватъ срещу височинитѣ. Нашитѣ отстѫпватъ. Ние откриваме огънь."

Къмъ 6 ч. сл. пл. получи отъ сѫщия следното донесение:

„Неприятелтъ енергично и въ значителни сили зае височинитѣ надъ Трогерци, и продължава настѫплението. Нашитѣ отстѫпватъ къмъ Брѣгалница. Боятъ се възобнови по цѣлата линия. Разкѫсването ни съ 7-а дивизия е възможно."

При това положение, командуващиятъ армията реши да оттегли и 8-а дивизия източно отъ Брѣгалница, и тамъ 7-а и 8-а дивизии да водятъ отбранителенъ бой, докато 2-а дивизия разбие сърбитѣ при Криволакъ. Следъ като пристигне 6-а дивизия да премине въ общо настѫпление къмъ Велесъ. За това направи следнитѣ разпореждания:

1) 40-и полкъ да продължи движението и на следния день сутриньта да бѫде въ Щипъ.

2) 39-и полкъ, съ придаденитѣ му части, да остане въ Щипъ, а 11-и и 9-и полкове да останатъ на мѣстата си.

3) 8-а дивизия да отстѫпи на старата си позиция — източно отъ Брѣгалница.

4) До началника на 2-а дивизия:

„Понеже противникътъ, въ отговоръ на предадената заповѣдь отъ нашата Главна квартира, възобновява военнитѣ действия, Вие ще продължите изпълнението на Вашата задача. Донесете веднага за 1-а бригада и какво знаете за 2-а бригада, която днесъ настѫпва отъ Удово къмъ Криволакъ. Пратете разездъ да я пресрещне и я привлѣчете по-скоро къмъ себе си."

5) Въ сѫщия смисълъ телеграфира на Македоно-одринското опълчение и на 3/7-а бригада, като заповѣда на последната бързо да настѫпва къмъ Криволакъ.

Следъ това донесе на Главното командуване, че, предизвиканъ отъ подлата постѫпка на сърбитѣ, заповѣдалъ да се продължатъ военнитѣ действия.

Въ 6 ч. сл. пл. донесе въ Щаба на действуващата армия за намѣренията си, за направенитѣ разпореждания, като, за свое оправдание, донесе, че има насреща си най-малко шесть дивизии, и че е необходимо съдействието на V армия. На донесенията му отъ Щаба на действуващата армия веднага бѣ отговорено, че подновяването на военнитѣ действия се одобрява, и че е дадена заповѣдь на V армия да настѫпи къмъ Крива Паланка — Куманово.

Следъ това въ 7 ч. и 20 м. командуващиятъ армията получи донесение за положението на 2-а дивизия и молба 11-и полкъ да се насочи къмъ Криволакъ. Командуващиятъ армията, обаче, не се съгласи, и повтори заповѣдьта 11-и полкъ да остане на мѣстото си.

Като не бѣ получилъ донесение отъ началника на Македоно-одринското опълчение, и не знаеше за неговитѣ неуспѣхи и отстѫпление, командуващиятъ IV армия смѣтна, че то е изложено на отдѣлно поражение, поради което въ 7 ч. и 50 м. сл. пл. телеграфира:

„Ако неприятелската позиция е твърде силна и е трудно да бѫде завладѣна, и понеже нашитѣ части, които бѣха преминали Злетовската рѣка, вече сѫ оттеглени на лѣвия брѣгъ на сѫщата рѣка, намирамъ за необходимо да се оттеглите и заемете позиция по-наюгъ, за да бѫдете въ по-тѣсна връзка съ частитѣ, които сѫ по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. За направеното донесете."

Къмъ 10 ч., обаче, телеграфира: Опълчението да се оттегли и заеме позиция къмъ Пантелей.

Въ 11 ч. сл. пл. получи донесение отъ началника на 7-а дивизия, че, вследствие подлата постѫпка на сърбитѣ, 13-и полкъ, часть отъ 26-и полкъ и три батареи останали въ тѣхни ржце. Поради това и понеже загубитѣ въ другитѣ части сѫ голѣми, задържането на позицията било „абсолютно невъзможно". Донася още, че разположилъ авангардъ отъ две дружини съ две батареи на височината западно отъ Спанчево. Другитѣ части нощуватъ въ Спанчево, Баня и Подлакъ. 39-и полкъ насочилъ къмъ Спанчево.

Отъ Македоно-одринското опълчение получи донесение чакъ въ 3 ч. следъ полунощь, писано преди да се получи заповѣдьта да отстжпи при Пантелей. Въ донесението, следъ като дава точни сведения за противника и за действията презъ деня, началникътъ на Опълчението донася, че заповѣдалъ на лѣвата колона да отстжпи, и да се установи на позиция северно отъ Пашаджиково, че дѣсната колона имала успѣхи и била на 1500 крачки отъ Султанъ Тепе, и че заповѣдалъ на тази колона, ако бжде принудена, да отстжпи къмъ Небояно. Сжщата колона забелязала части отъ V армия да настжпватъ къмъ Султанъ Тепе.

ГЛАВА VI.

Действията на II армия на 18-и и 19-и юний.

Действията на II армия на 18-и юний.

(Картогр. приложения № № 4 и 5).

Разпорежданията на Гръцкото главно командуване.

Когато обезоржжаването на българската дружина въ Солунъ наклони къмъ благоприятенъ изходъ, началникътъ на Гръцкия щабъ на армията на 18-и въ 1 ч. пр. пл. отдаде следната оперативна заповѣдь:

„1) Българската армия днесъ предприе нападение, като настжпи противъ дѣсното и лѣвото ни крило, както бѣ известено въ предшествуващата заповѣдь отъ името на краля.

2) 2-а дивизия очисти Солунъ отъ българската войска, като плени и по-голѣмата й часть.

Прикриващитѣ отреди отъ 7-а и 1-а дивизии се оттеглятъ къмъ главнитѣ сили на дивизиитѣ си.

3) Н. В. кралътъ заповѣда, щото всички дивизии утре да останатъ въ очаквателно положение на опредѣленитѣ имъ позиции. Той си запазва свобода презъ деня да заповѣда настжпление, щомъ 2-а дивизия се освободи окончателно, и ще може да тръгне.

Специално за 10-а дивизия той заповѣда да запази здраво позициитѣ си източно отъ моста при Гюменджа, за да бжде осигурено преминаването на Вардара вбждеще.

4) Конната бригада да тръгне за Сарж Пазаръ и да изпрати разузнавателни органи къмъ линията Кукушъ — Михалово.

5) До второ нареждане, Главната квартира ще се намира въ Солунъ."

На 18-и сутриньта кралътъ пристигна въ Солунъ и въ 11 ч. пр. пл. отдаде заповѣдь:

„1) 2-а дивизия, съ Критската жандармерия, следъ борбата, която трая цѣлата нощь, плениха българскитѣ войски въ Солунъ и разчистиха града.

2) Неприятелскиятъ отрядъ, въ съставъ две-три дружини, който нападна вчера преднитѣ постове на 10-а дивизия при Кара Суле, е отблъснатъ. Неприятелски сили отъ всички родове войски се намиратъ близо до Кукушъ.

3) 7-а дивизия, като остави единъ пехотенъ полкъ съ полска артилерия въ Аспровалта да прикрива своя дѣсенъ флангъ съ помощьта на Флота, да настѫпи презъ Буларъ[1]) къмъ Нигрита; движението си къмъ Буларъ да започне още днесъ. По преценка на командира на дивизията, може да бѫде притегленъ напредъ и отредътъ въ Аспровалта.

4) 1-а дивизия да атакува по посока на Берово; днесъ да напредне до Кара Омерли (Гарга Махле). Полската си артилерия да изпрати на 6-а дивизия още днесъ.

5) 2-а дивизия, съ артилерийското отдѣление на Влахопулосъ, да тръгне веднага днесъ, и да се разположи между Балджа и Айватово, като предаде гарнизона на Солунъ на коменданта на крепостьта.

6) 3-а, 4-а, 5-а, 6-а и 10-а дивизии да останатъ днесъ по мѣстата си.

7) Дивизиитѣ, особено 1-а и 7-а, да запазятъ, при напредването си, постоянна телеграфна и телефонна свръзка съ Главната квартира. Сѫщо така съседнитѣ дивизии да бѫдатъ непремѣнно свързани помежду си по всички възможни начини и срѣдства. Конната бригада да бѫде въ свръзка съ Главната квартира чрезъ най-близката пехотна дивизия, посрѣдствомъ която да ми изпраща донесенията си. Всички дивизии и Конната бригада да иматъ предвидъ, че тази вечерь ще издамъ оперативна заповѣдь за утре.

8) Главната квартира днесъ ще остане въ Солунъ."

Кога е получена въ частитѣ тази заповѣдь и дали е изпълнена, нѣма сведения. Въ всѣки случай, вѣроятно, 1-а и 2-а дивизии сѫ достигнали опредѣленитѣ имъ мѣста, а 7-а дивизия достигнала нѣкѫде до езерото Ландже.

Разпорежданията на командуващия II армия. Командуващиятъ II армия получи на 17-и въ 3 ч. и 10 м. сл. пл. директивата № 24 за 18-и. Възъ основа на нея и на сведенията за противника, които получи отъ частитѣ на армията, и въ 11 ч. и 50 м. сл. пл. отдаде следната заповѣдь:

§ 1. — Днесъ колонитѣ на полковникъ Дѣлова сѫ изпълнили възложената имъ съ заповѣдь № 87 задача, като сѫ прогонили гърцитѣ изъ Правишко и сѫ заели лѣвия брѣгъ на р. Струма. 3-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия е атакувала предмостнитѣ укрепления при моста на р. Вардаръ срещу Гевгели и съ пристѫпъ е заела укрепленията и гр. Гевгели, като се е укрепила на двата брѣга на р. Вардаръ. Бригадата е взела въ пленъ единъ подпоручикъ и 66 гърка, 120 сърби и около 160 пушки. Драмската бригада и бригадата на полковникъ Петева сѫ се подали сѫщо напредъ, и сѫ заели охранителната линия на гърцитѣ, които сѫ отстѫпили следъ слаба съпротива.

§ 2. — За утре, 18-и того, заповѣдвамъ:

1) 11-а дивизия, съ придаденитѣ ѝ части, безъ Сърската бригада, да пристѫпи веднага къмъ затвърдяване положението си на р. Струма и вземе мѣрки за отбрана на морския брѣгъ отъ устието на р. Мѣста до устието на р. Струма.

2) Сърската бригада да се приготви за пѫть, като още утре единъ полкъ тръгне сутриньта за спирката Чепелдже, дето ще се натовари на желѣзницата и се превози до Кукушъ. Вториятъ полкъ отъ сѫщата бригада да тръгне на следния день, съ смѣтка, щото къмъ пладне да може да се товари на сѫщата станция съ сѫщата цель. Артилерията и обозитѣ на бригадата да се товарятъ на станция Порна.

3) 3-а Балканска дивизия, съ бригадата на полковникъ Каварналиева, като държи свързка съ войскитѣ отъ IV армия, да се утвърди здраво на двата брѣга на р. Вардаръ при Гевгели, а съ другата бригада при Кукушъ да се затвърдява на заетата позиция. Драмската бригада да произведе рекогносцировка къмъ Нигрита и Сухо, които да заеме, и се утвърди на сгодни позиции.

Бригадата на полковникъ Петева, като поддържа свръзка съ 3-а дивизия и съ Драмската бригада, да бѫде всѣкога готова да поддържа действията на последната, ако отъ това се окаже нужда.

4) Препорѫчвамъ още еднѫжъ да се държи постоянна свръзка между съседнитѣ части.

5) Щабътъ на армията — въ Сѣресъ."

[1]) Такова село нѣма по картитѣ; навѣрно е Кара Бунаръ.

По съображения за предстоещата атака на Солунъ, командуващиятъ II армия заповѣда на командира на Драмската бригада да не прехвърля 10·5-сантиметровата батарея на дѣсния брѣгъ на Струма, защото щѣло да ѝ бѫде дадено друго назначение.

Действията на 3-а Балканска дивизия. Началникътъ на 3-а дивизия получи заповѣдьта по армията на 18-и въ 3 ч. пр. пл. и веднага отдаде заповѣдь, въ която сѫщо не дава сведения за противника, предава успѣхитѣ на частитѣ отъ армията и задачата на дивизията така, както сѫ дадени въ заповѣдьта по армията, и заповѣдва:

„3-а бригада да продължава да се укрепява и на дѣсния брѣгъ на Вардара, по Гевгелийскитѣ висоти, като не се увлича въ настѫпателни действия.

2-а бригада да усъвършенствува заетата позиция и да поддържа съприкосновение съ противника, посрѣдствомъ наблюдение за него.

Бригадитѣ да поддържатъ постоянна свръзка помежду си и съ съседнитѣ части.

Щабътъ на дивизията — въ Кукушъ, а въ случай на действия — и на наблюдателния пунктъ."

Заедно съ заповѣдьта, получи се отъ командуващия II армия и разпореждане да бѫдатъ изпратени отъ 3-а бригада една или две дружини да наблюдаватъ моста при Кара Суле.

Началникътъ на дивизията му отговори:

„Лѣвото странично прикритие на 3-а бригада, което вчера достигнало Орѣховица, е установило, че Кара Суле е заето отъ гърцитѣ съ единъ батальонъ и артилерия. Освенъ това, Кара Суле и мостътъ при него се намиратъ въ сферата на артилерийския огънь на противника отъ височитѣ при Боймица. Заради това смѣтамъ, че заемането на Кара Суле ще бѫде по-удобно да се извърши, когато дивизията премине въ настѫпление."

Тази телеграма се получи къмъ 11 ч. пр. пл., а къмъ 12 часа командуващиятъ армията му отговори:

„Необходимо е да се попрѣчи на противника да прехърли войски на лѣвия брѣгъ, а това може да се достигне най-добре, ако частитѣ на противника, които се намиратъ на лѣвия брѣгъ, за прикриване моста при Кара Суле, се изтласкатъ оттамъ, и самиятъ мостъ бѫде поставенъ подъ нашия огънь. Завладяването на лѣвия брѣгъ при Кара Суле би обезпечило по-добре фланга на дивизията, което при сегашното ни положение е отъ първостепена важность. Имайте предвидъ тѣзи съображения, и разпоредете споредъ както намѣрите за добре, като за направеното донесете."

Опасенията на командуващия армията твърде скоро се оправдаха. Веднага следъ изпращането на телеграмата до командуващия армията, въ 1 ч. и 20 м. сл. пл. началникътъ на дивизията получи отъ командира на 4/42-а дружина, която, като маневрени войски, укрепяваше позиция при Крондирци, следното телеграфно донесение:

„Днесъ, по донесение на разезда, гърцитѣ отъ ж.-п. ст. Кара Суле настѫпватъ съ сили около единъ полкъ съ артилерия къмъ Калиново, дето имаме само две роти отъ 1/42-а дружина. Моята дружина зае позиция на изтокъ и западъ отъ Чугунци. Моля по-нататъшнитѣ Ви заповѣди."

Началникътъ на дивизията веднага съобщи това на командира на 3-а бригада и му заповѣда да изпрати незабавно пехота и артилерия въ поддържка на дружината при Крондирци и да разбие противника. Заповѣда на командира на 2-а бригада да изпрати на 4/42-а дружина полуескадронъ конница и да заповѣда на дветѣ роти отъ в. 209·9 да настѫпятъ къмъ Михалово, за да действуватъ въ флангъ и въ тилъ на гърцитѣ, които настѫпватъ отъ Кара Суле.

Командирътъ на 2-а бригада, обаче, като предвиждаше голѣмата опасность, която го заплашва, изпрати цѣла облекчена дружина отъ 29-и полкъ съ една скорострелна батарея.

Командирътъ на 4/42-а дружина, като съзнаваше важностьта на настѫплението на гърцитѣ отъ Кара Суле, бѣ изпратилъ донесението си и до командуващия II армия.

Последниятъ въ 2 ч. и 45 м. сл. пл. съобщи телеграфически за това на командира на 3-а бригада и му заповѣда:

„Ако обстановката около Гевгели Ви дава, макаръ и най-малка възможность, изпратете на югъ, къмъ Калиново, единъ полкъ пехота съ артилерия, за да атакува въ флангъ и въ тилъ противника, по начинъ, щото да не може да отстѫпи обратно, къмъ Кара Суле. Общата обстановка повелително иска да се действува бързо и стремително. Необходимо е да се маневрира съ най-голѣма бързина."

Командирътъ на 3-а бригада, като получи заповѣдьта по дивизията, разпореди: 42-и полкъ да укрепи Гевгели откъмъ югозападъ, а 41-и полкъ — височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Вардара, срещу Сехово; лѣвото странично прикритие да заеме височинитѣ при Мачуково, а дѣсното — при Кованецъ.

Къмъ 10 ч. пр. пл., като получи отъ началника на дивизията заповѣдьта да изпрати пехота съ артилерия противъ гърцитѣ да наблюдава моста при Кара Суле, той се възползува отъ разрешението, което бѣ получилъ отъ началника на дивизията да привлѣче, въ случай на нужда, 4/42-а дружина, и телеграфира на дружинния командиръ да заведе дружината на височинитѣ при с. Арджанъ, дето да се укрепи. Изпрати на началника на лѣвото странично прикритие 4/6-а не с. с. батарея и заповѣда да остави единъ взводъ при Мачуково да наблюдава брода на Вардара и да държи свръзка съ бригадата, а дветѣ роти съ дветѣ картечници и батареята да заведе въ с. Арджанъ, при 4/42-а дружина, да влѣзе въ подчинение на дружинния командиръ и да му предаде заповѣдь на следната сутринь да настѫпи къмъ Кара Суле, за да очисти Орѣховица и Спанчево отъ гърци, и да се затвърди при последното село.

Командирътъ на бригадата, макаръ и да му бѣ съобщено, че настѫпватъ цѣлъ полкъ гърци, и следъ като получи телеграмата отъ командуващия армията, задоволи се да изпрати само тѣзи части, защото бѣ получилъ съобщение, че командирътъ на 2-а бригада е насочилъ къмъ Михалово една облекчена дружина съ една скорострелна батарея.

Лѣвото странично прикритие — две роти, две картечници и 4/6-а не с. с. батарея — тръгна отъ Мачуково въ 2 ч. сл. пл. и стигна при с. Арджанъ вечерьта. 4/42-а дружина тръгна и, като се бави дълго време при Чугунци стигна при с. Арджанъ на 19-и въ 2 ч. пр. пладне. Командирътъ на дружината пое началството на отреда и пристѫпи къмъ укрепяването на позицията.

3/29-а дружина, съ 6/6-а с. с. батарея, тръгна отъ в. 244·3 въ 1 ч. и 45 м. сл. пл. и стигна въ Михалово на 19-и въ 3 ч. пр. пладне. Презъ този день предъ фронта на 3-а бригада се показаха гърци само на западния брѣгъ на Вардара. Верига отъ два взвода евзони настжпи къмъ Сехово, завърза престрелка съ наблюдателната застава при това село, и следъ това се оттегли.

Другитѣ части отъ 3-а бригада, както и 2-а бригада, укрепяваха позициитѣ си.

1/10-а бригада. Бригадата остана на мѣстото си: охранението на 25-и полкъ излѣзе на линията в. 480 — Отманлж Махли, за да се изравни съ това на 16-и полкъ. 3/10-о с. с. артилер. отдѣление пристигна на бивакъ на два клм. южно отъ Негованъ, до шосето.

Самостоятелнитѣ патрули стигнаха до Гювезна, безъ да срещнатъ противникъ. Само въ 8 ч. сл. пл. една рота излѣзе отъ Гювезна и разстави гжсти постове предъ селото.

Драмската бригада. Бригадата бѣ настжпила още на 17-и, съ цель да заеме линията Зарово — Сухо — в. 927 — в. 559 — Патрикъ, и бѣ достигнала линията Берово — Суха Баня. Командиръть на бригадата заповѣда: на разсъмване полковетѣ да продължатъ настжплението, съ цель да достигнатъ указаната имъ линия, да я заематъ по-съсрѣдоточено и да укрепятъ позициитѣ си. На ескадрона заповѣда да влѣзе въ свръзка съ 11-а дивизия, къмъ Чай Азж, и да изпрати полуескадронъ въ 1/10-а бригада.

До вечерьта 69-и полкъ зае линията Зарово — Сухо — в. 927, а 70-и полкъ — линията в. 559 — Патрикъ. Тогава командиръть на бригадата заповѣда: на 19-и сутриньта маневренитѣ войски да се премѣстятъ на в. 562. Бригадата не срещна противникъ, освенъ 30 войника, които обучаваха селянитѣ въ Сухо, и които избѣгаха.

11-а дивизия. Сѣрската бригада и 55-и полкъ бѣха заели опредѣленитѣ имъ позиции по дѣсния брѣгъ на Струма. 56-и полкъ (срѣдната колона), съ планинската батарея, въ 4 ч. пр. пл. тръгна, съ цель, докато е тъмно, да заеме опредѣленитѣ му височини източно отъ Еникьой. Поради лошия пжть, обаче, само 1-а и 2-а дружини успѣха да достигнатъ спо-

менатитѣ височини. 4-а дружина и планинската батарея се принудиха да се прикриятъ задъ единъ склонъ, защото къмъ 9 ч. пр. пл. пристигнаха въ Орфанския заливъ деветь гръцки военни кораба, начело съ „Аверовъ". Въ 9 ч. и 30 м. единъ гръцки параходъ откри огънъ по 55-и полкъ, и после презъ цѣлия день поддържаха рѣдъкъ огънь, но вреди не нанесоха. Другъ параходъ се отби къмъ Левтера, и обстреля намиращитѣ се тамъ части. По-късно дойдоха и други петь парахода.

Началникътъ на 11-а дивизия получи заповѣдьта по армията сутриньта. Той веднага предаде на командира на Сѣрската бригада онова, което се отнасяше до бригадата му, като даде въ негово разпореждане 1/11-а и 2/11-а батареи и му заповѣда да изпрати 1-и полеви ескадронъ въ Кукушъ, дето да влѣзе въ разпореждане на началника на 3-а дивизия, за което бѣ получилъ отдѣлно нареждане. Следъ това пристжпи къмъ изпълнение на заповѣдьта: „Да затвърди положението си на р. Струма и вземе мѣрки за отбрана на морския брѣгъ отъ устието на Мѣста до устието на Струма". За тази цель заповѣда: 7-и полеви ескадронъ да охранява брѣга на ез. Тахино, като снеме летещата поща между Радолево и Портосъ; 56-и полкъ да заеме участъка, който охраняваше Сѣрската бригада; 55-и полкъ да заеме и участъка на 56-и полкъ.

Било, поради късното получаване на заповѣдьта, било, поради страха отъ огъня на Гръцкия флотъ, 56-и полкъ въ 8 ч. сл. пл. тръгна предпазливо за Еникьой и къмъ 10 ч. сл. пл. стигна при последното. Смѣняването на охранението бѣ отложено за следния день. 3-а дружина отъ полка остана да охранява на стария участъкъ, докато бжде смѣнена отъ 55-и полкъ, който сжщо отложи смѣняването за следната сутринь.

Походътъ на Сѣрската бригада. — Командиръть на Сѣрската бригада, въ Правища, получи въ 9 ч. пр. пл. заповѣдьта по дивизията да замине за Кукушъ — така, както бѣ дадена отъ командуващия армията. Той веднага разпореди:

1) 68-и полкъ да се снеме отъ позицията и да отиде на ж.-п. ст. Чепелдже, дето да се натовари на приготвенитѣ влакове, и да замине за Кукушъ.

2) 67-и полкъ да се снеме отъ позицията вечерьта, съ смѣтка на следния день въ 10 ч. да бжде на ж.-п. ст. Чепелдже, за да се товари за Кукушъ.

3) Нескорострелното артилерийско отдѣление да замине веднага за Сѣръ, отдето да се товари за Кукушъ.

4) Домакинскитѣ обози, парковитѣ, взводове и всички други обози още сѫщия день да заминатъ за ж.-п. ст. Сѣръ, отдето да се товарятъ за Кукушъ въ следния редъ: 68-и, 67-и полкове и най-после на артилерията.

Частитѣ тръгнаха въ реда, указанъ въ заповѣдьта. Вечерьта стигнаха: 68-и полкъ на ж.-п. ст. Чепелдже, 67-и полкъ — около чифл. Доксамбосъ (Маркиносъ), артилерийското отдѣление — при моста Вълчища.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ II армия, съ щаба си, остана въ Сѣръ. Въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. получи донесение отъ Армейската телеграфна полурота: Отъ прехванатъ по телефона разговоръ узнали, че гърцитѣ изпращатъ отъ Лахна голѣми подкрепления къмъ Караджакьой.

Следъ това той донесе въ Щаба на действуващата армия, че двата батальона сърби отъ Гевгели се оттеглили къмъ Велесъ, и че около Мая Дагъ била разположена по-голѣмата часть отъ гръцката 10-а дивизия.

Въ 12 ч. и 50 м. сл. пл. получи донесението, че единъ полкъ гръцка пехота съ артилерия настѫпва отъ Кара Суле къмъ Калиново, и направи разпорежданията, за които бѣ казано на съответното мѣсто.

Въ 3 ч. и 25 м. сл. пл. получи отъ началника на 3-а дивизия донесение, че въ 7 ч. пр. пл. единъ гръцки пехотенъ полкъ съ артилерия, който идѣлъ отъ югъ, се спрѣлъ при чифлика югозападно отъ Рахманлѫ, а три батареи съ една рота се движели отъ Пърнаръ къмъ Джума.

Въ 4 ч. и 35 м. сл. пл. — че една гръцка конна дивизия настѫпвала отъ югъ и въ 9 ч. и 50 м. пр. пл. достигнала съ авангарда си Сарѫ Пазаръ.

Тѣзи сведения бѣха получени въ Щаба на армията, когато се получи заповѣдьта да бѫде прекратено настѫплението. Отъ тѣхъ се виждаше ясно, че гърцитѣ предприематъ настѫпление.

Преминаване къмъ отбрана срещу гърцитѣ. На 17-и въ 11 ч. и 55 м. сл. пл. командуващиятъ II армия телеграфира на помощника на главнокомандуващия:

„Предвидъ положението на крайното дѣсно крило на повѣрената ми армия и близостьта на противника, както южно отъ Кукушъ, тъй и около Гевгели, мисля, че ще бѫде полезно, ако една отъ лѣвитѣ колони на IV армия се спустне къмъ Гевгели, а бригадата отъ 3-а дивизия слѣзе на югъ, защото противникътъ разполага съ още единъ мостъ при Кара Суле и заема флангово положение не твърде благоприятно за 3-а дивизия при сегашното ѝ положение."

На тази телеграма помощникътъ на главнокомандуващия отговори на 18-и въ 3 ч. и 30 м. сл. пл., че, следъ като получи донесение отъ IV армия, ще направи разпореждане за една бригада отъ 6-а дивизия. Въ това време пристигна въ Щаба на действуващата армия донесението отъ командуващия IV армия. Министъръ-председательтъ и помощникътъ на главнокомандуващия решиха да се откажатъ отъ Солунската операция, и въ 4 ч. сл. пл. телеграфираха на командуващия II армия:

„По заповѣдь на Правителството и предвидъ сериозността на положението за IV армия, ще прекратите всѣкакви настѫпателни действия, като преминете къмъ отбрана."

На тази телеграма, като екстрена, бѣ даденъ ходъ по-рано, и тя стигна въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. — два часа по-рано отъ първата.

Между това, въ Щаба на действуващата армия се получи отъ командуващия II армия по-подробно донесение за действията около Гевгели, а въ 9 ч. и 45 м. сл. пл. — следното донесение:

„Началникътъ на 3-а Балканска дивизия донася, ча тази сутринь една гръцка колона, отъ около полкъ пехота съ артилерия, е минала по моста при Кара Суле отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на Вардара, и се насочила по североизточна посока.

Тамъ се намира една наша дружина, като странично прикритие на бригадата на полковникъ Каварналиевъ, въ Гевгели. Началникътъ на дивизията е изпратилъ тамъ още полуескадронъ и две роти отъ бригадата при Кукушъ.

Разпоредихъ полковникъ Каварналиевъ да остане съ единъ полкъ и едно нескорострелно артилерийско отдѣление за отбрана на моста при Гевгели, а другиятъ полкъ, съ едно нескорострелно артилерийско отдѣление, да се насочи къмъ страничното си прикритие.

Сѣрската бригада едва утре ще започне да се товари на станцията Порна, и за нейното съсрѣдоточаване къмъ Кукушъ, ако има достатъчно влакове, сѫ нуждни два деня.

Ако гръцкиятъ полкъ представлява отъ себе си авангардъ на по-голѣми сили, нашето положение при Кукушъ, Гевгели и Дойранъ става рисковано, и, ако гърцитѣ усѣтятъ, че сме слаби, възможно е да предприематъ настѫпление и срещу Кукушъ откъмъ Лѫгадина.

Засега, за да не имъ се дава възможность да почувствуватъ нашето положение, намирамъ крайно необходимо да ми се даде още една бригада, която да дойде, възможно по-скоро, къмъ Дойранъ, отдето ще я насоча споредъ нуждата.

По единъ прехванатъ по телефона разговоръ, гърцитѣ пращатъ подкрепления и срещу Драмската и на полковникъ Петева бригади, което обстоятелство прави невъзможно отдѣлянето оттамъ войски за Кукушъ, Дойранъ.

15-сантиметровата гаубична и 10·5-сантиметровата батареи сж още тукъ, и азъ смѣтамъ за рисковано да ги пратя къмъ Кукушъ, докато тамъ не се обезпечимъ съ достатъчно сили. Поне Сѣрската бригада да отиде тамъ. На сжщото мнение съмъ и относно имеещитѣ да пристигнатъ отъ Одринъ 12-см. Д/28 батареи."

На това донесение помощникътъ на главнокомандуващия отговори:

„Поради крайно тежкото положение на IV армия, бригада отъ Струмица не може да Ви се даде. Заради това налага се да ускорите до максимумъ съсрѣдоточаването на Сѣрската бригада. Отъ всичко изглежда, че гърцитѣ ще преминатъ въ настжпление срещу Васъ, поради което ще е нуждно да заемете позиция назадъ, която да Ви дава възможность да прикривате направлението Сѣресъ — Демиръ Хисаръ и да осигурите свръзка съ IV армия чрезъ Дойранъ—Струмица."

Тази телеграма се получи въ Щаба на II армия въ 12 ч. и 50 м. пр. пл. на 19-и. Въ 7 ч. и 45 м. пр. пл. командуващиятъ II армия подаде до частитѣ отъ армията следната шифрована телеграма:

„До окончателното съсрѣдоточаване на армията, заповѣдвамъ да се прекратятъ всѣкакви по-нататъшни настжпателни действия. Частитѣ да се укрепятъ здраво на удобни за опорна отбрана позиции, и да бждатъ въ положение да противостоятъ успѣшно на числения превъзходенъ противникъ. Бригадата отъ 10-а дивизия да заеме положение, което да й дава възможность да поддържа близка бойна свръзка съ частитѣ отъ 3-а дивизия."

Настжплението на гръцката армия на 19-и юний.

(Картограф. приложения №№ 8 и 9).

Разпорежданията на Гръцкото главно командуване.

На 19-и юний въ 8 ч. пр. пл. гръцкиятъ краль издаде заповѣдь, въ която, като съобщава, че миналия день непримателтъ не предприелъ нищо, разпорежда армията да настжпи така:

„7-а дивизия да настжпи къмъ Нигрита, а, въ случай на нужда, — и още по-нататъкъ.

1-а дивизия да тръгне въ 5 ч. и да напредне презъ Висока и Зарово къмъ линията Лахна — Негованъ и, споредъ обстоятелствата, да подкрепи дѣсния флангъ на 6-а дивизия.

6-а дивизия да настжпи отъ Айватово, като тръгне въ 5 ч. презъ презъ Гювезна къмъ кота 605.

2-а дивизия, въ сжщия часъ, да тръгне отъ Балджа и да следва презъ Додулари и Ени Махала; ако срещне неприятеля, да го атакува, като се разпростре съ лѣвия си флангъ по височинитѣ източно отъ Саржкьой.

4-а дивизия да тръгне въ 7 ч. отъ Додулари и да настжпи презъ Саламанли и Акча Клисе, да атакува неприятеля, като се намира съ своя дѣсенъ флангъ въ свръзка съ 2-а дивизия, а съ лѣвия си флангъ — къмъ височинитѣ между Саржкьой и Сарж Гьолъ.

5-а дивизия да тръгне отъ Наришъ въ 7 ч. и да напредне източно отъ езерото Аджи Гьолъ (Тузла), презъ височината 250, къмъ Кукушъ; ако срещне неприятель, да го атакува, като развие своя дѣсенъ флангъ въ съприкосновение съ лѣвия флангъ на 4-а дивизия, а лѣвия си флангъ — къмъ Кукушъ.

3-а дивизия да тръгне отъ вис. 248, северно отъ с. Ватилукъ (Каджкьой), въ 5 ч. и да следва презъ Авретъ Хисаръ (Женско) къмъ Кукушъ; при среща съ неприятель, да се развърне за атака съ дѣсния си флангъ къмъ Кукушъ.

10-а дивизия да мине Вардара и, като тръгне отъ Кара Суле въ 8 ч., да атакува неприятелскитѣ части, които се намиратъ къмъ Калиново и северно.

Конната бригада да се насочи къмъ Коджа Омерли — Крецово (Киречъ, Кречъ), като съобразява своя походъ съ 3-а дивизия. Бригадата да свърже 3-а съ 10-а дивизия. Сжщата бригада, чрезъ разузнавания, да установи има ли неприятелски сили между Кукушъ — Килиндиръ и Килиндиръ — Калиново, и не се ли движатъ такива части по шосето отъ Дойранъ къмъ Кукушъ.

Всѣка дивизия и Конната бригада, следъ изтласкването на неприятеля отъ неговитѣ позиции, да го преследва бързо."

Отъ българска страна, както се каза, командуващиятъ II армия разпореди да се прекратятъ по-нататъшнитѣ настжпателни действия, и частитѣ да се укрепятъ здраво на удобни позиции за опорна отбрана.

Действията на 3-а Балканска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Началникътъ на 3-а дивизия, въ Кукушъ, на 18-и въ 3 ч. сл. пл. отдаде заповѣдь:

„§ 1. — Войскитѣ на противника отъ Правишко сж изгонени отъ нашата 11-а дивизия, и сж отстжпили задъ рѣката Струма, а тѣзи по лѣвия брѣгъ на рѣката Вардаръ, около Гевгели, атакувани съ пристжпъ отъ нашата 3-а бригада, отстжпили и напустнали града Гевгели.

Драмската бригада и бригадата на полковникъ Петева се подали напредъ, и заели охранителната линия на гърцитѣ, които сж отстжпили следъ слаба съпротива.

Днесъ единъ полкъ отъ Сѣрската бригада ще се превози по желѣзницата за гр. Кукушъ, а другиятъ — утре.

§ 2. — На нашата дивизия е заповѣдано:

а) 3-а бригада, която държи свръзка съ войскитѣ отъ IV армия, да се утвърди здраво на двата брѣга на р. Вардаръ при Гевгели.

б) 2-а бригада да се затвърди на заетата позиция.

За което:

3-а бригада да продължи да се укрепява и на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ по Гевгелийскитѣ висоти, като не се увлича въ настжпателни действия.

2-а бригада да усъвършенствува заетата позиция и да поддържа съприкосновение съ противника посрѣдствомъ наблюдение за него.

§ 3. — Бригадитѣ да поддържатъ постоянна свръзка помежду си и съ съседнитѣ части.

§ 4. — Щабътъ на дивизията — въ Кукушъ, а въ случай на действия — на наблюдателния пунктъ."

Вечерьта той получи заповѣдьта за преминаване въ отбрана и въ 11 ч. сл. пл. изпрати на командиритѣ на 2-а и 3-а бригади следната телеграфическа заповѣдь:

„Съгласно телеграма № 5245 отъ командуващия II армия, заповѣдвамъ: До окончателно съсрѣдоточаване на армията, да се прекратятъ всѣкакви по-нататъшни настжпателни движения. Частитѣ да се укрепятъ здраво на удобни за отбрана позиции, и да бждатъ въ положение да противостоятъ успѣшно на числено превъзходенъ противникъ. На бригадата отъ 10-а дивизия е заповѣдано да заеме положение, което да й дава възможность да поддържа близка бойна свръзка съ нашата дивизия. Атаката за утрешно число (19-и того) на 3-а бригада отмѣнявамъ. Дружината на майоръ Ивановъ и лѣвото странично прикритие на 3-а бригада, както и тази на майоръ Симеоновъ съ батареята да заематъ позиция срещу Кара Суле, на която твърдо да се укрепятъ. Къмъ работа по укрепяване на позицията да бжде привлѣчено и мѣстното население."

Боятъ на 3-а бригада. — Командиръть на 3-а бригада, въ с. Богородица, получи телеграмата въ 2 ч. пр. пл. на 19-и и веднага изпрати на командира на 3/29-а дружина, майоръ Симеоновъ, заповѣдь да отмѣни атаката противъ гръцкия отредъ при Кара Суле, като заеме позиция на Арджанскитѣ височини, и на нея да се затвърди. Но, ако, до получаването на заповѣдьта, е започналъ действията и ако му е възможно, да очисти с. Орѣховица и да заеме позиция на в. 250 (120), югозападно отъ с. Орѣховица, дето да се укрепи.

Между това, 3-а и 4-а роти, 4-а дружина и две картечници, всички отъ 42-и полкъ, съ 4/6-а не с. с. батарея, и 3/29-а дружина, съ 6/6-а с. с. батарея, се събраха на Арджанскитѣ височини на 19-и на разсъмване. Началникътъ на отреда, майоръ Симеоновъ, разузна позицията на гърцитѣ при Орѣховица, и

правѣше разпореждане за атака, когато получи заповѣдьта, че атаката се отмѣнява, и частитѣ да преминатъ къмъ отбрана. Той веднага пристжпи къмъ избиране на позиция и организирането ѝ за отбрана. Такава той избра на възвишенията между Арджанъ и Калиново, и я раздѣли на два участъка. Дѣсниятъ, подъ началството на капитанъ Димитриевъ, съ 3-а и 4-а роти и двете картечници отъ 42-и полкъ и нескорострелната батарея, и лѣвъ, подъ началството на майоръ Ивановъ, съ 4-а дружина отъ 42-и полкъ и скорострелната батарея. 3-а дружина отъ 29-и полкъ остави въ поддържка. Отредътъ веднага зае позиция, и започна да се укрепява.

Къмъ 6 ч. пр. пл., въ разгара на окопаването, гръцка колона — около полкъ пехота съ картечници — настжпи откъмъ Орѣховица къмъ с. Смолъ. Нескорострелната батарея я обстреля, и тя се спрѣ. Следъ това гърцитѣ настжпиха съ други три колони къмъ Арджанскитѣ височини. Срѣдната колона — право къмъ фронта на позицията, а другитѣ две — въ обхватъ на фланговетѣ. Двете батареи отъ позицията веднага откриха огънь по непиятелскитѣ походни колони и ги разстроиха и върнаха. Скоро следъ това излѣзоха на позиция четири гръцки скорострелни батареи и откриха огънь по батареитѣ и въ кратко време принудиха нескорострелната батарея да замлъкне, а скорострелната почти да прекрати стрелбата си. Тогава гръцката пехота отново се върна, разгъна се въ боенъ редъ, и настжпи. Върна се къмъ Арджанъ и колоната, която настжпваше къмъ Смолъ. Началникътъ на отреда засили бойната часть съ 9/29-а рота. Отредътъ, въпрѣки голѣмото числено превъзходство на гърцитѣ, се държа твърдо до 12 ч. по пладне.

Между това, гърцитѣ още рано сутриньта настжпиха съ превъзходни сили и срещу 2-а бригада. Началникътъ на дивизията изпрати заповѣдь на командира на 3-а бригада: 3/29-а дружина, съ скорострелната батарея, веднага да тръгне въ усиленъ ходъ за с. Женско и по-нататъкъ — на югоизтокъ. Командиръть на бригадата разпореди, и заповѣдьта му бѣ получена къмъ 11 ч. и 30 м., въ разгара на боя. Началникътъ на отреда изтегли дружината и батареята и замина. 9-а рота остана. Бѣха взети всички мѣрки оттеглянето да стане незабелязано. Тъй като гърцитѣ на нѣкои мѣста бѣха стигнали на 300—400 крачки отъ окопитѣ, оттеглянето бѣ забелязано отъ тѣхъ, които го взеха за отстжпление, окуражиха се, усилиха огъня и тръгнаха посмѣло напредъ. Българитѣ така сжщо забелязаха оттеглянето, и

понеже се скриваше и отъ тѣхъ, и тѣ го взеха за отстжпление, и се обезкуражиха. При все това, отредътъ се държеше, съ надежда, че ще му пристигне помощь.

И действително, командирътъ на бригадата, следъ като разпореди да замине дружината отъ 29-и полкъ, съ батареята, въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. заповѣда на командира на 2/41-а дружина да настжпи съ дружината си и съ една нескорострелна батарея къмъ с. Смолъ и по-наюгъ — въ флангъ на противника, който настжпваше къмъ Арджанъ, да го застави да се спре и после, заедно съ Арджанския отредъ, да го прогони къмъ Кара Суле.

Скоро следъ това командирътъ на бригадата получи отъ началника на преднитѣ постове на дѣсния брѣгъ на Вардара донесение, че патрулитѣ стигнали до с. Мая Дагъ и намѣрили гръцкитѣ окопи праздни; само единъ окопъ билъ заетъ отъ спешени конници.

Отъ това донесение той се убеди, че гърцитѣ отъ дѣсния брѣгъ на Вардара сж минали на лѣвия, и въ 12 ч. и 15 м. заповѣда на командира на 41-и полкъ: съ останалитѣ негови две дружини и една батарея, да настжпи къмъ Смолъ, да поеме общото началство, да отблъсне противника отъ с. Орѣховица, и да се утвърди на височината югоизточно отъ това село.

Гърцитѣ, обаче, бѣха заели височината югозападно отъ с. Смолъ и бѣха поставили една скорострелна батарея, която откри огънь по 2-а дружина. Дружината се разгъна въ боенъ редъ и, като почувствува, че има по-силенъ противникъ предъ себе си, спрѣ се на три клм. отъ Смолъ, и започна да се окопава. Когато пристигна и командирътъ на полка съ дветѣ дружини, той намѣри, че мѣстностьта е много неудобна за атака по фронта, и че едно настжпление откъмъ с. Арджанъ къмъ Орѣховица би било по-възможно и води право въ тила на противника. Той донесе за това и разгъна дружинитѣ източно отъ Мачуково, задъ 2-а дружина.

Отъ това положение той не можеше да окаже никакво съдействие на отреда при Арджанъ. Нескорострелнитѣ батареи, както онази при Арджанъ, така и тѣзи при 41-и полкъ, бѣха принудени да замлъкнатъ, и командиритѣ имъ заявиха, че имъ е невъзможно да се състезаватъ съ по-многобройнитѣ и скорострелни гръцки батареи.

При това положение и окуражени отъ оттеглянето на дружината и батареята, необезпокоявани отъ артилерийски огънь

и спирани само отъ огъня на две картечници и седемь роти, които не броеха повече отъ 1100 пушки, гръцката 10-а дивизия настжпи смѣло, обхвана двата фланга и принуди началника на отреда при Арджанъ да заповѣда отстжпление, което бѣ извършено въ редъ. Противникътъ, обаче, вече бѣше много близо, особено на фланговетѣ. Когато започна отстжплението, противникътъ бѣше на 300—400 крачки отъ 4-а не с. с. батарея, и закачването на орждията бѣше невъзможно, поради което 3-а и 4-а роти настжпиха стремително въ контъратака, отхвърлиха гърцитѣ, и съ това дадоха възможность на батареята да закачи орждията и да отстжпи на бързъ алюръ.

Гърцитѣ, усилени съ прѣсни части, преминаха отново въ настжпление и принудиха 3-а и 4-а роти да отстжпятъ.

Следъ като заеха позицията на ротитѣ отъ 42-и полкъ, гърцитѣ се опитаха да преследватъ, но сега батареитѣ, които бѣха при 41-и полкъ, откриха огънь по тѣхъ. Откри огънь и 4-а не с. с. батарея, отъ новата позиция, която зае при Покели. Гръцката пехота залегна въ гънкитѣ на мѣстностьта, и не мръдна повече. Това даде възможность на ротитѣ отъ 42-и полкъ да отстжпятъ въ редъ, да се устроятъ, и да заематъ позиция при батареята.

Ротитѣ претърпѣха голѣми загуби. Паднаха убити командирътъ на дружината, майоръ Никола Ивановъ, подпоручикъ о. з. Хаскиелъ Исаковъ и 22 войника; излѣзоха ранени 4 офицера и 46 войника и безъ весть пропаднаха 56 войника, навѣрно убити и тежко ранени, останали въ ржцетѣ на противника.

Въ 3 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата получи заповѣдь да приготви за разрушаване моста на Вардара при Гевгели, и че за тази цель е изпратенъ поручикъ Захариевъ.

Въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на бригадата заповѣда на командира на 41-и полкъ да се задържи здраво на позицията, и да не отстжпва нито крачка; да изпрати конници при командира на 4-а дружина, майоръ Н. Ивановъ, който да се насочи по негово указание. Артилерията да се приближи на действителенъ артилерийски изстрелъ, и да бие пехотата и артилерията на неприятеля, като не се бои отъ жертви и пр. Въ това време, обаче, майоръ Ивановъ бѣ убитъ, и отредътъ му бѣ отстжпилъ при Покели. За настжпление не можеше да става дума.

Въ 6 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата отиде на наблюдателното мѣсто на командира на 41-и полкъ, на хребета непосрѣдствено южно отъ Мачуково. Оттамъ той привлѣче 2-а дружина отъ 42-и полкъ при 41-и полкъ.

1-а и 4-а роти отъ 42-и полкъ останаха прикритие на 1/6-о не с. с. артилер. отдѣление, при с. Богородица. 3-а дружина отъ сѫщия полкъ бѣше гарнизонъ на Гевгели, и охраняваше западния брѣгъ на Вардара.

Боятъ на 2-а бригада. — Укрепяване на позициитѣ. — Още на 30-и май командирътъ на 2-а бригада събра началницитѣ на частитѣ и нѣкои отъ дружиннитѣ командири на височината Св. Георги, изложи имъ разтегнатото и изтъкнато положение на бригадата, и че тя, въ крайна нужда, може да бѫде подкрепена само отъ 1-а бригада, и поиска мнението имъ де да бѫде срещнатъ противникътъ. Имаше едно мнение — главната позиция да бѫде на височинитѣ около Кукушъ, и друго — да бѫде на линията на преднитѣ постове, на паралела на Кара Пикаръ.

Решено бѣ главната позиция да бѫде около Кукушъ, но и частитѣ на предната позиция да се укрепятъ, съ цель да задържатъ противника до пристигането на подкрепления отъ Долни Порой.

Веднага следъ това бѣ направенъ огледъ на мѣстността на главната позиция. Командирътъ на бригадата посочи предната стрелкова линия, а командирътъ на Пионерната дружина опредѣли мѣстата на опорнитѣ пунктове — укрепленията.

Позицията имаше форма на подкова, съ отворената часть къмъ северъ и съ центъръ гр. Кукушъ — нѣщо като Плѣвенския укрепенъ лагеръ, въ умаленъ видъ.

Почвата на позицията на лѣвия флангъ е смѣсь глина и чакълъ, а на дѣсния флангъ и особено въ срѣдата е камениста и даже скалиста. Мѣстността, както на позицията, така и на склоноветѣ, бѣше чиста отъ предмети, които прѣчатъ на обстрела. Тя бѣше покрита съ ниви, повечето отъ които бѣха ожънати. Мѣстността предъ позицията бѣше, изобщо, силно вълниста, особено на югъ, къмъ противника. Тя позволяваше, както на нашитѣ предни части да задържатъ противника, така и на противника да намѣри редъ позиции при настѫплението.

Села предъ позицията нѣмаше, освенъ Сарѫ Гьолъ, при желѣзно-пѫтната станция, което не можеше да бѫде използувано за отбрана.

За изработване укрепленията, позицията бѣ раздѣлена на два участъка: дѣсенъ — западно отъ пѫтя Кукушъ — Желѣзопѫтната станция — бѣ възложенъ на 29-и полкъ и лѣвъ — източно отъ пѫтя — на 32-и полкъ.

Позицията се състоеше отъ 15 укрепления. Укреплението № 7 бѣ поставено задъ укрепленията №№ 4, 5 и 6, за да служи като редюитъ, затова бѣше затворено и голѣмо за две роти. Предъ тѣзи опорни пунктове бѣха построени пехотни окопи. Поради липса на материалъ за изкуствени препятствия, на укрепленията бѣ даденъ профилъ на усъвършенствуванъ пехотенъ окопъ, съ изобилие отъ траверси противъ косъ и страниченъ огънь и леки блиндажи противъ шрапнеленъ огънь.

На 8-и юний командирътъ на бригадата получи отъ началника на дивизията повѣрителна заповѣдь № 1963: Бригадата да се приготви за сериозна отбрана срещу противникъ четиripеть пѫти по-силенъ, докато пристигнатъ подкрепления за преминаване въ настѫпление.

Въ отговоръ на тази заповѣдь, командирътъ на бригадата донесе, че опорна отбрана на предната или главната позиция е възможна съ една дивизия, а задържането имъ съ по-малко войски за печелене време е възможно, но трѣбва да се знае за колко време.

На следния день — 9-и юний — пристигна въ Кукушъ Щабътъ на дивизията. Началникътъ на дивизията на 9-и и 10-и обиколи предната позиция с. Женско — с. Кара Пикаръ — с. Стефания и заповѣда бригадата да наблюдава и охранява участъка отъ с. Михалово до с. Стефания — съ други думи, решителната отбрана да се води на предната позиция Командирътъ на бригадата на 12-и отдаде следната заповѣдь № 14:

„§ 1. — Сведенията за гръцкитѣ войски и за нашитѣ, които сѫ предъ фронта ни и които действуватъ вдѣсно и влѣво отъ насъ, сѫщитѣ, посочени въ оперативната заповѣдь по бригадата подъ № 13.

§ 2. — На повѣрената ми бригада е възложено да наблюдава и охранява по раздѣлителната линия между нашитѣ и гръцкитѣ войски отъ с. Михалово, северно отъ Аржанското езеро, на югъ къмъ чешмата при езерото Тузлу, воденицата отъ с. Рахманлѫ до с. Стефания, включително, и да бѫде готова, при нападение, да отблъсне противника и премине въ настѫпление, за което:

А) Дѣсенъ участъкъ — полковникъ Златаревъ:

Отъ 29-и Ямболски полкъ . . 4 дружини
Отъ 6-и артилер. полкъ —
2-о с. с. отдѣление . . . . 3 батареи
Отъ 6-и допълняващъ
ескадронъ . . . 1/4 ескадр
Отъ 3-а пионерна дружина . . 1/4 рота

Всичко: 4 дружини, 12 с. с. орждия, взводъ конница и взводъ пионери.

Утре, 13-и того, съ две дружини, една полска батарея и взводъ конница, да заеме, наблюдава и охранява участъка отъ с. Михалово, включително, до пѫтя Кукушъ—Кара Пикаръ—Коритенъ.

Едната дружина съ полската батарея да служи като резервъ на преднитѣ постове.

Съ другитѣ две дружини, дветѣ батареи и взвода пионери да застане на бивакъ между с. Женско и кота 244·3, по изборъ на командира на полка.

Да усили фортификационно, заеме и отбранява, въ случай на бой, участъка отъ кота 152, включително, първата височина югозападно отъ кота 244·3 и височинитѣ между р. Женско и с. с. Кара Пикаръ — Бакчиларъ — Гьолъ Оваси, включително, до пѫтя Кукушъ — Кара Пикаръ — Коритенъ.

Ротата, която би завѫрилъ боятъ да охранява участъка отъ с. Кокарджа до с. Михалово, ще състави дѣсното странично прикритие на бригадата, и ще се установи къмъ в. 201·2.

Въ случай на бой, едната дружина отъ полка да остане въ мое разпореждане, между казаната височина и пѫтя Кукушъ — Кара Пикаръ — Коритенъ.

Б) Лѣвъ участъкъ — полковникъ Йосифовъ:

Отъ 32-и Загорски полкъ . . 4 дружини
Отъ 6-и артилер. полкъ —
3-о с. с. отдѣление . . . . 3 батареи
Отъ 1-и с. с. планин. артилер.
полкъ — 1-а батарея . . . 1 батарея
Отъ 6-и допълн. ескадронъ . 1/4 ескадр.
Отъ 3-а пионерна дружина . . 1/4 взводъ
Едно телеграф. отдѣление . . 2 станции.

Всичко: 4 дружини, 12 с. с. полски орждия, 4 с. с. планински орждия, взводъ конница, взводъ пионери и 2 телеграфни станции.

Утре, 13-и того, съ една дружина, планинската батарея и взводъ конница да заеме наблюдава и охранява участъка отъ пѫтя Кукушъ—Кара Пикаръ—Коритенъ, изключително, воденицата северно отъ с. Рахманли, до височината северно отъ Клепе, включително.

Съ тритѣ си дружини, тритѣ полски батареи, взвода пионери да застане на бивакъ източно отъ пѫтя Кукушъ—Кара Пикаръ—Коритенъ и северозападно отъ с. Хасанъ Абасъ и ж.-п. линия, по изборъ отъ командира на полка.

Да усили фортификационно, заеме и отбранява, въ случай на бой, участъка отъ пѫтя Кукушъ — Кара Пикаръ — Коритенъ, изключително, — с. Кавакли — долината на р. Галикъ и кота 305, включително.

Ротитѣ отъ дружината, които би завѫрилъ боятъ, да охраняватъ участъка на полка, въ участъка отъ Воденицата до височината северно отъ Клепе, включително, ще съставятъ, заедно съ планинската батарея, лѣво странично прикритие на бригадата, подъ командата на дружинния командиръ.

Въ случай на бой, една дружина съ една полска батарея да остави въ мое разпореждане, които, подъ командата на дружинния командиръ, да отправи къмъ височината югоизточно отъ с. Женско, за да се присъединятъ къмъ дружината отъ 29-и Ямболски полкъ. Тѣзи дружини съ батареята, подъ командата на старшия отъ дружиннитѣ командири, ще образуватъ за бригадата войски за маневриране, въ мое разпореждане.

В) Конница — майоръ Начевъ: — 6-и допълняващъ ескадронъ.

Въ случай на бой, да си присъедини взвода, даденъ въ разпореждането на началника на Дѣсния участъкъ, и да застане западно отъ Крецово, да охранява фланга на бригадата и да наблюдава въ югозападна посока, въ зоната Сарж Пазаръ — Михалово и поддържа свръзка съ нашата 3-а бригада.

Взводътъ отъ лѣвия участъкъ, въ случай на бой, остава въ разпореждането на началника на лѣвото странично прикритие, да наблюдава въ южна посока и поддържа свръзка съ нашитѣ войски откъмъ с. Негованъ.

§ 3. — На командира на пионерната рота, капитанъ Мих. Савову, възлагамъ общото рѫководене работитѣ по фортификационнитѣ постройки въ двата участъка, съгласно издадената за тази цель наредба отъ Щаба на бригадата.

Следъ свършване на работата, да ми представи крокитѣ и на тѣхъ показани изработенитѣ фортификационни постройки.

§ 4. — Парковитѣ пехотни и артилерийски взводове и домакинскиятъ обозъ да останатъ на мѣстата си до второ разпореждане, съгласно заповѣдьта ми подъ № 13 § § 4 и 5.

§ 5. — Отдѣлението отъ Дивизионния лазаретъ да остане на мѣстото си, а, въ случай на бой, — на южната окрайнина на гр. Кукушъ, на пѫтя гр. Кукушъ — Сарж Гьолъ — Кара Пикаръ.

§ 6. — § § 7 и 8 отъ заповѣдьта ми подъ № 13 оставатъ въ сила и занапредъ. Въ случай на бой, командиритѣ на полковетѣ и пр. да вематъ мѣрки за телефонната свръзка съ дружинитѣ отъ първата линия на отбраната и моето мѣстонахождение [1]).

Хелиографната станция отъ височината Св. Георги се снема, и открива такава на височината югоизточно отъ Женско, а другитѣ две станции оставатъ въ разпореждането на началника на лѣвото странично прикритие.

§ 7. — Щабътъ на бригадата остава въ гр. Кукушъ, а, въ случай на бой, — на височината югоизточно отъ Женско."

[1]) Отнася се до устройването на телефоннитѣ свръзки въ полковетѣ и да се изпращатъ донесения въ 6 ч. пр. и сл. пладне.

На 13-и бѣ издадена наредба за укрепяването на позицията. Споредъ тази наредба, укрепяването започва на 14-и сутриньта, извършва се отъ частитѣ, подъ командата на своитѣ строеви началници и подъ ржководството на командира на 1-а пионерна рота. Ротитѣ отъ бойната часть, които заематъ окопитѣ на Главната отбранителна линия, и тѣзи отъ преднатa стрелкова линия да се окопаятъ съ своитѣ носими окопни сѣчива. Задъ тѣзи окопи, поддържкитѣ да изработятъ съ возими окопни сѣчива тринадесеть опорни пункта (укрепления съ окопенъ профилъ) и шесть батареи.

Позицията бѣ раздѣлена на два участъка: дѣсенъ — на западъ отъ пжтя Кукушъ — Коритенъ и лѣвъ — на истокъ отъ този пжть. Дѣсния участъкъ трѣбваше да укрепи 29-и полкъ, а лѣвия — 32-и. Офицеритѣ и войницитѣ взеха работата присърдце, укрепленията бѣха изработени до положение на пехотни окопи, добре маскирани. На лѣвия флангъ бѣ направенъ и пжть за изкарване артилерия на в. 305.

Въ това положение бѣше позицията, когато командиръть на бригадата на 18-и следъ пладне получи заповѣдьта по дивизията за предстоещия бой. Той въ 5 ч. сжщия день отдаде оперативна заповѣдь, въ която, безъ да дава сведения за противника, съобщава за успѣхитѣ на 3-а бригада и на 11-а дивизия и продължава:

„На повѣрената ми бригада е заповѣдано да усъвършенствува фортификационно позицията, която сега заема, и да поддържа съприкосновение съ противника посрѣдствомъ наблюдение и да дочака подкрепления отъ Сѣрската бригада, отъ която бригада днесъ по желѣзницата пристига въ Кукушъ единъ полкъ, а другиятъ — утре.

За което:

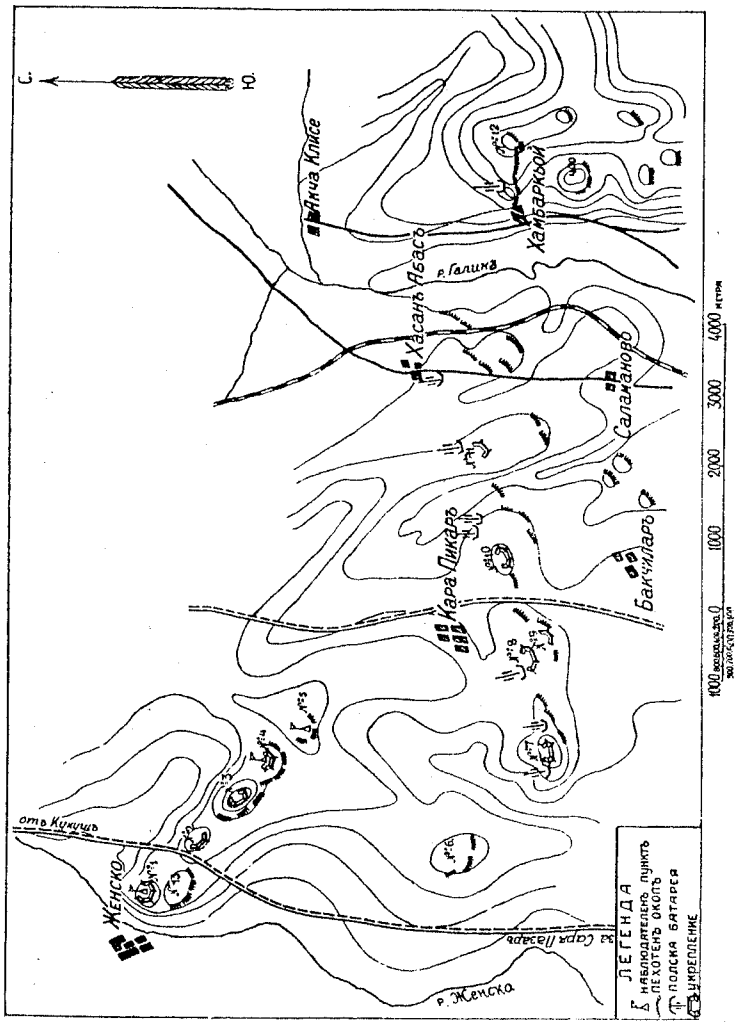
А) Началницитѣ на участъцитѣ да продължаватъ да се укрепяватъ, да наблюдаватъ за противника и поддържатъ съприкосновение. Да проучватъ пжтищата и мѣстностьта южно между р. Галикъ и р. Вардаръ и да поддържатъ постоянна готовность, да преминаватъ въ настжпление, когато бжде заповѣдано.

Б) Началницитѣ на лѣвото и дѣсното странични прикрития, поддържайки постоянна свръзка съ своитѣ и съ съседнитѣ части, да се затвърдяватъ на позициитѣ си и да проучватъ пжтищата и мѣстностьта южно, при евентуално насжпление.

В) Началникъть на маневриращитѣ войски остава на мѣстото си и поддържа пълна готовность за движението.

Г) Конницата — майоръ Начевъ — да се подаде напредъ, и застане при с. Бейлери, да разузнае дали гърцитѣ сж отстжпили отъ Кара Суле къмъ Вардаровци и да продължава да наблюдава южно и

Позицията с. Женско — Кара Никаръ — Хамбаркьой, отбранявана на 19-и VI. 1913 год.

западно за противника. Да поддържа постоянна свръзка съ близкитѣ наши части отъ 3-а бригада, еднаква съ дѣсното странично прикритие на в. 201·2, и съ дѣсния флангъ отъ охранението на Ямболския полкъ.

Да проучи проходимостьта на Арджанското езеро и долното течение на р. Женска.

Когато ще застане при с. Бейлери и проучи долното течение на р. Женска, да ми донесе.

Настоещата заповѣдь да се предаде на страничнитѣ прикрития отъ командиритѣ на полковетѣ."

Презъ деня бригадата остана на мѣстото си, като продължаваше да усилва укрепленията си.

Придаденитѣ къмъ бригадата 8-и и 6-и допълняващи ескадрони настжпиха и стигнаха въ Михалово и Бейлери, дето останаха да нощуватъ.

Полкътъ отъ Сѣрската бригада, за който се говори въ заповѣдьта, че пристига въ Кукушъ, не пристигна.

Къмъ срѣднощь командирътъ на бригадата получи телеграмата да се прекратятъ всѣкакви настжпателни действия до окончателното съсрѣдоточаване на армията.

Въ заповѣдитѣ отъ армията, отъ дивизията и отъ бригадата не сж дадени сведения за противника. Въ реляцията си, обаче, командирътъ на бригадата пише:

„По сведения отъ положителни източници, срещу фронта на бригадата къмъ сжщото време гърцитѣ имаха съсрѣдоточени за съвмѣстни действия петь пехотни дивизии съ артилерия и кавалерия; знаеше се, че разполагатъ и съ тежка артилерия. Тѣ заеха изходно положение съ преднитѣ си части, на 17-и и 18-и юний, разположени:

1) Полкъ пехота, съ две артилерийски отдѣления и полкъ кавалерия, около с. Сарж Пазаръ;

2) Полкъ пехота около с. Вакъфъ Чифликъ;

3) Полкъ пехота между с. с. Гьолъ Оваси и Али Хаджаларъ, съ едно артилерийско отдѣление задъ с. Али Хаджаларъ;

4) Полкъ пехота задъ езерото Тузлу, въ градинитѣ и оврага;

5) Единъ батальонъ предъ с. Джума; и

6) Петь батальона по масива около с. Пърнаръ, съ много артилерия."

На 19-и юний въ 5 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата съ бинокълъ забеляза, че противникътъ се раздвижи по бивацитѣ, и следъ малко настжпи въ четири силни колони отъ пехота и артилерия. Веднага по телефона съобщи това въ Щаба на дивизията и заповѣда на началницитѣ на участъцитѣ: Батареитѣ имъ да следятъ за противника и, щомъ колонитѣ му влѣзатъ въ обсѣга на артилерийския огънь, да откриятъ огънь по тѣхъ.

Боятъ на дѣсния флангъ на бригадата. — Дѣсния флангъ на бригадата охраняваха: 6-и допълняващъ ескадронъ, въ Бейлери, 15/29-а рота, която бѣше на височината 201·2, и 8-и допълняващъ ескадронъ, който имаше три взвода въ Михалово и единъ взводъ наблюдаваше северната часть на източния брѣгъ на Арджанското езеро.

Командирътъ на 6-и допълняващъ ескадронъ въ 7 ч. пр. пл. изпрати отъ Бейлери чрезъ телефонната станция въ Дурасанлж донесение, че въ Сарж Пазаръ има гръцка пехота и единъ ескадронъ, и че при опита на единъ разездъ да се промъкне между Арджанското езеро и Сарж Пазаръ билъ срещнатъ отъ два взвода конница и пр. Следъ това ескадронътъ настжпилъ къмъ Коджа Омерли, но срещналъ Гръцката конна бригада, и, както изглежда, се оттеглилъ къмъ 15/29-а рота, и тамъ, на фланга, е действувалъ спешено. Гръцката конна бригада продължила предпазливо да настжпва на северъ.

За движението на гръцката 3-а дивизия и на Конната бригада началникътъ на дѣсния участъкъ (командирътъ на 29-и полкъ) донесе още въ 7 ч. и 20 м. пр. пл., като изказа мнение, че тѣ иматъ за цель да обхванатъ дѣсния флангъ. За да попрѣчи на този обхватъ началникътъ на участъка удължи фронта на 2-а дружина съ 5-а и 8-а роти; по този начинъ флангътъ се разпрострѣ до с. Женско, дето участъкътъ бѣше доста силенъ. Грамаднитѣ сили на противника, обаче, му дадоха възможность да удължи фланга си още по-назападъ, и, следъ отчаяна огнева борба, принуди 15-а рота, а следъ нея — и 5-а и 8-а роти да се оттеглятъ на по-заднитѣ височини. Оттегли се и 6-и допълняващъ ескадронъ.

Къмъ 4 ч. сл. пл. командирътъ на ескадрона донесе на началника на дивизията, че гръцка конница и пехота се явила при с. Крецово и застрашава желѣзо-пжтната линия Дойранъ—Кукушъ. Поради това началникътъ на дивизията заповѣда 10-и коненъ полкъ да се прехвърли отъ лѣвия на дѣсния флангъ, за да охранява този флангъ и желѣзо-пжтната линия.

Гръцката конна бригада бѣ стигнала до Крецово. Тамъ тя се натъкна на 8-и допълняващъ ескадронъ.

Този ескадронъ (три взвода) бѣше въ Михалово. Къмъ пладне, когато 3/29-а дружина и 6-а с. с. батарея се изтеглиха отъ боя при с. Арджанъ, и тръгнаха да се присъединятъ къмъ бригадата, ескадронътъ, съгласно получената заповѣдь, тръгна заедно съ дружината. Въ сжщото време бѣ получено донесение, че сж

забелязани два гръцки ескадрона югоизточно отъ Крецово. Дружинниятъ командиръ заповѣда ескадронътъ да охранява дружината откъмъ с. Женско.

Ескадронътъ тръгна напредъ, като изпрати охранителни разезди. Когато наближи на хиляда крачки отъ в. 173 (новата карта), гърцитѣ откриха огънь по разездитѣ, които донесоха, че южно отъ върха има гръцки ескадронъ. Командирътъ на ескадрона спеши единъ взводъ и откри огънь, а съ два взвода, съ извадени сабли, се спустна да атакува ескадрона, но последниятъ се оттегли на галопъ. Съ силенъ огънь гърцитѣ прѣчеха на разездитѣ да надникнатъ, а вълнообразната мѣстность прѣчеше на погледа. Поради това ескадронниятъ командиръ, ротмистъръ Хатовъ, остави полуескадрона готовъ, а той, съ ординареца си, припустна кариеръ, излѣзе на хребета, отъ който се стреляше, и забеляза югоизточно отъ в. 173 Гръцката конна бригада, отъ която два ескадрона се бѣха спешили, и усилено стреляха.

Въ това време дружината и батареята се бѣха спрѣли на две хиляди крачки задъ ескадрона, и чакаха донесение. Ескадронниятъ командиръ лично донесе за виденото и, по негова молба, една рота пръсна верига и завърза огневи бой, а батареята скрито излѣзе на позиция и откри огънь. Още съ първитѣ два шрапнела гърцитѣ прекратиха огъня. Тогава ескадронниятъ командиръ излѣзе напредъ, и видѣ цѣлата Гръцка бригада да бѣга, пръсната, на пъленъ кариеръ югозападно отъ Казаново, премина езерото, и се скри.

Ескадронътъ продължи пжтя си, като съобщи на дружинния командиръ да го следва. Въ Крецово ескадронътъ завàри разхвърлени багажи и нѣколцина българи заклани, а въ близкитѣ кошàри — стотина тенекии сирене разхвърляни и двама овчаря заклани.

Следъ това колоната настжпи за с. Женско, но това село бѣ заето вече отъ три батальона гърци и конница, поради което дружинниятъ командиръ свърна колоната по пжтя Крецово — Армутчи.

Боятъ въ дѣсния участъкъ. — Предупреденъ отъ началника на дивизията и отъ командира на бригадата, началникътъ на дѣсния участъкъ следѣше за движението на противника. Въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. една неприятелска дивизия — навѣрно 5-а — съ артилерия настжпи въ две колони: дѣсната, състоеща

се отъ два полка — източно отъ езерото Тузлу, срещу най-издадената часть на позицията въ участъка, на който бѣ разположена 4-а дружина; лѣвата колона — единъ полкъ — западно отъ езерото, въ посока Али Хаджаларъ — Вакъфъ Чифликъ.

Въ 7 ч. и 20 м. началникътъ на участъка забеляза и донесе:

„Около полкъ пехота настжпва отъ Върланче (Върланджа) къмъ Сарж Пазаръ и Женско. Друга колона отъ Кара Оглуларж, предшествувана отъ конница, настжпва къмъ Сарж Пазаръ. Южно отъ в. 250 (208·5) друга голѣма колона съ артилерия се спустна къмъ с. Върланче. Движението на тѣзи колони каточели е насочено къмъ дѣсния флангъ."

Първата отъ тѣзи колони бѣше авангардътъ, а третата — главнитѣ сили на гръцката 3-а дивизия. Втората колона бѣше Конната бригада.

Въ сжщото време бѣ забелязано, че настжпва друга дивизия — 4-а — къмъ Бакчиларъ и Саламаново.

Тѣзи четири колони се развърнаха въ боенъ редъ между Сарж Пазаръ и желѣзо-пжтната линия Кукушъ — Солунъ.

Когато частитѣ на 5-а дивизия влѣзоха въ обсѣга на артилерийския огънь, 4-а с. с. батарея откри огънь съ мѣрникъ 46 и продължи да стреля до мѣрникъ 32, и, следъ като нанесе голѣми загуби, принуди гърцитѣ да отстжпятъ въ безредие изъ доловетѣ. Засилени съ нови части, гърцитѣ отново настжпиха, съ видимо старание да се добератъ до Гьолъ Оваси. 4-а батарея развн най-силенъ огънь. Този пжть и 4/29-а дружина откри пушеченъ и картеченъ огънь, и принудиха гръцкитѣ вериги да залегнатъ задъ междитѣ на нивитѣ. Поражавани въ продължение на десеть минути, тѣ не можàха да издържàтъ, върнаха се бързо назадъ и се изпокриха изъ доловетѣ, отъ които бѣха тръгнали. Тамъ останаха презъ цѣлия день, безъ да предприематъ нѣкакво действие.

Докато ставаше това, откъмъ с. Коритенъ (Гюрдене) настжпи една гръцка батарея, за да поддържи своитѣ. Обстреляна отъ 4-а с. с. батарея съ мѣрникъ 40, тя се върна и се скри.

Къмъ 8 ч. пр. пл. колоната на гръцката 3-а дивизия, като настжпваше откъмъ Сарж Пазаръ, наближи на четири-петь клм. отъ позицията на 2-а дружина. Задъ челнитѣ батальони следваше едно артилерийско отдѣление. 5-а с. с. батарея откри огънь, и, съ втория и третия взводни реда, колоната бѣ настигната. Пръсканията на четвъртия редъ започнаха да поражаватъ предната батарея. Тя сви налѣво, като бързаше да излѣзе отъ обсѣга на огъня. Настигната съ единъ батареенъ редъ, тя обърна право назападъ, като остави едно орждие, навѣрно защото нѣкои отъ конетѣ сж били убити или ранени. Заедно съ батареята, се върна и другата часть отъ колоната. Пехотата се разгъна въ боенъ редъ. Преднитѣ ѝ части прибѣгнаха, и се скриха изъ гънкитѣ на мѣстностьта предъ Али Хаджаларъ. Въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. единъ батальонъ настжпи презъ равнината къмъ Постиларъ, срещу лѣвия флангъ на сжщата — 2-а — дружина. Обстрелянъ отъ 5-а батарея, и той бѣ принуденъ да се върне на югоизтокъ, и да се скрие въ дола, отдето бѣ тръгналъ.

Въ сжщото време единъ коненъ полкъ настжпи въ отстжпенъ редъ къмъ дѣсния флангъ на 2-а дружина. 5-а с. с. батарея откри огънь съ мѣрникъ 54. Първиятъ редъ се пръсна предъ лѣвия флангъ на дѣсния ескадронъ. Полкътъ свърна налѣво, и на галопъ се оттегли далечъ назадъ и назападъ.

Между това, главнитѣ сили на гръцката 3-а дивизия се групираха северозападно отъ Сарж Пазаръ. Въ 10 ч. пр. пл. около полкъ пехота отъ тѣхъ настжпи въ посока северозападно отъ Постиларъ. Когато веригитѣ му поеха полегатия склонъ, 5-а батарея ги обстреля и върна. Следъ това веригитѣ започнаха да се цедятъ на групи по петь-шесть души, на разстояние 10—15 крачки. Цеденето трая до 11 ч. пр. пладне. По този начинъ единъ батальонъ успѣ да се зацепи за склона. 5-а батарея, обаче, обстреля гънкитѣ, дето се прикриваха, и ги принуди да се върнатъ и да се насочатъ още по-назападъ. Изобщо, този полкъ, както и цѣлата дивизия, действуваха много предпазливо, и този день не проявиха друга дейность.

Отъ донесенията и отъ личнитѣ си наблюдения бригадниятъ командиръ схвана, че главнитѣ сили на гърцитѣ се насочватъ къмъ центра. Тамъ незабелязано успѣха да извадятъ на позиция и едно артилерийско отдѣление, което веднага откри огънь. Наложи се усилване отбраната въ тази посока. За тази цель 4-а с. с. батарея премѣсти единия си взводъ въ готовитѣ окопи на лѣвия флангъ на участъка.

Къмъ 10 ч. гръцкитѣ вериги западно отъ езерото Тузлу отново се опитаха да напреднатъ къмъ Гьолъ Овасж. Обстреляни отъ втория взводъ на 4-а батарея съ мѣрникъ 26, тѣ се оттеглиха — часть задъ склона, часть се прикри въ селото. Взводътъ обстреля селото съ фугасни гранати и го запали.

Гърцитѣ го напустнаха. Тогава и вториятъ взводъ отъ батареята отиде при първия.

Възползувани отъ отсѫтствието на артилерия на дѣсния флангъ, гърцитѣ отново настѫпиха къмъ Гьолъ Оваси. Поради това 4-а с. с. батарея се върна на старата си позиция по взводно, откри огънь и съ голѣми загуби ги принуди да се върнатъ обратно. За противодействие откъмъ Саламаново, по заповѣдь на бригадния командиръ, излѣзе на позиция 6-а с. с. батарея, която къмъ 1 ч. и 30 м. пр. пл. бѣ пристигнала отъ Михалово. Гърцитѣ и тукъ — въ центра — бѣха спрѣни, обаче частитѣ имъ, прикривани отъ гънкитѣ на мѣстността, продължаваха да се точатъ по долината на р. Галикъ и да се насочватъ на североизтокъ, съ цель да обхванатъ фланга.

Между това, споменатото гръцко артилерийско отдѣление успѣ да заеме позиция и въ 12 ч. и 15 м. сл. пл. откри силенъ огънь по 4-а дружина и по 4-а батарея. Стрелбата му бѣше разсѣяна.

Подъ прикритието на този огънь, къмъ 1 ч. сл. пл. гърцитѣ съ своето огромно числено надмощие започнаха силно да натискатъ отъ Саламаново и Бакчиларъ къмъ 32-и полкъ, и заплашиха лѣвия флангъ на 4-а дружина, който бѣ издаденъ твърде много напредъ. Тогава командиръть на 29-и полкъ разгъна на лѣвия флангъ две роти отъ полковата поддържка — 1-а дружина. Ротитѣ заеха окопитѣ, които имаха фронтъ на изтокъ.

Другитѣ две роти отъ полковата поддържка усилиха дѣсния флангъ на 4-а дружина. Удълженъ и засиленъ по този начинъ, флангътъ на участъка съ огъня си продължи успѣшно да възспира настѫплението на гърцитѣ.

Боятъ въ лѣвия участъкъ. — Въ 5 ч. пр. пл. командиръть на 32-и полкъ изпрати адютанта си да провѣри преднитѣ постове. Къмъ 6 ч. се чуха пушечни изстрели, и войницитѣ захвърлиха окопнитѣ сѣчива, грабнаха пушкитѣ и заеха окопитѣ. Адютантътъ донесе по телефона, че противникътъ настѫпва, развърнатъ въ боенъ редъ. Командиръть на полка забеляза една гръцка дивизия (5-а) да настѫпва край източния брѣгъ на езерото Тузлу, друга (4-а), насочена къмъ Саламаново, и трета (2-а) — по долината на Галикъ, къмъ в. 305. Ротитѣ отъ преднитѣ постове на 32-и полкъ, следъ кратка съпротива, се оттеглиха, и заеха опредѣленитѣ имъ отпопреди мѣста.

Следъ това последваха донесения отъ кàзанитѣ части на позицията.

Отъ донесенията и отъ виденото командиръть на бригадата заключи, че главниятъ ударъ се насочва по долината на р. Галикъ.

Въ 8 ч. и 10 м. настѫпващитѣ гръцки маси влѣзоха въ обсѣга на артилерийския огънь, и 7-а и 8-а батарея откриха огънь. Гръцкитѣ колони се разбъркаха: едни се върнаха назадъ, а други се разбѣгаха. Огъньтъ на дветѣ батареи, обаче, не можеше да обхване цѣлия фронтъ, и, докато тѣ обстрелваха едни колони, другитѣ напредваха. Веднага следъ това колонитѣ се разгънаха въ боенъ редъ, пръснаха вериги и поддържки, и целитѣ станаха толкова много, че батареитѣ, въпрѣки максималния си и действителенъ огънь, не бѣ възможно да ги обстрелятъ. Едни вериги се връщаха назадъ или се разбѣгваха, но задъ бойния редъ настѫпваше верига конници, които, съ извадени сабли, връщаха бѣгълцитѣ къмъ фронта.

7-а батарея насочи огъня си противъ една гръцка батарея, разположена на в. Камара, и я принуди да замлъкне, но, намѣсто нея, отъ височината на лѣвия брѣгъ на Галикъ откриха огънь по нея други три батареи. Командиръть на батареята, обаче, отказа да се състезава съ тѣхъ, и продължи да обстрелва по-опасния неприятель — настѫпващата гръцка пехота.

8-а с. с. батарея, следъ като обстрелва въ продължение на единъ и половина чàса неприятелскитѣ колони, пренесе огъня си по гръцкитѣ вериги, които настѫпваха по цѣлия фронтъ. Вижда се, че огъньтъ ѝ бѣше много ефикасенъ, защото върху нея веднага се нахвърлиха три батареи откъмъ р. Галикъ и една — откъмъ езерото Тузлу. Огъньтъ на тѣзи четири батареи отначало бѣше разсѣянъ и безвреденъ, защото батареята бѣше на закрита позиция, но, съ течение на времето, ставаше все по-точенъ, докато единъ снарядъ разби люлката на едно орѫдие. Настана безредие. Батарейниятъ командиръ повика предника да закачи разбитото орѫдие, но командиръть на отдѣлението отмѣни това разпореждане.

Командиръть на бригадата въ 9 ч. изпрати отъ бригадата поддържка 9-а и 10-а роти да засилятъ 1-а дружина. Въ 9 ч. и 40 м., по искането на командира на полка, изпрати и 11-а и 12-а роти, отъ които първата остана въ полкова поддържка, а втората бѣ насочена въ редутъ № 11.

Между това, гръцкитѣ вериги проникнаха между 1-а и 4-а дружини и принудиха лѣвофланговитѣ вериги на 1-а дружина

да се отдръпнатъ на линията на батареитѣ. Командирътъ на 7-а батарея донесе за това на командира на отдѣлението и че гѫсти гръцки вериги настѫпватъ въ незаетото пространство между двата полкови участъка, и поиска разрешение да отстѫпи. Командирътъ на отдѣлението не разреши. По негова заповѣдь, орѫдията бѣха изкарани напредъ, на открита позиция, и съ право мѣрене батареята откри огънь по кàзанитѣ вериги. Къмъ нейния огънь присъединиха огъня си 4-а и 8-а с. с. батареи. Този съсрѣдоточенъ огънь имаше отличенъ ефектъ. Всичкитѣ гръцки вериги и поддържки предъ Бакчиларъ (Яйджиларъ), между селото и езерото Тузлу, побѣгнаха, и се изпокриха въ селото и задъ могилитѣ. Тѣ нѣколко пѫти бѣха засилвани и вдигани напредъ, но батареитѣ ги връщаха, и принудиха да се приковатъ на споменатитѣ мѣста.

Къмъ 1 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата дойде до заключение, че може да се наложи отстѫпление. Той даде 6-а батарея въ разпореждането на командира на 3-о артилер. отдѣление. Последниятъ не я постави въ готовитѣ окопи на отбранителната линия, защото тѣ се обстрелваха съ пехотенъ огънь отъ петстотинъ метра. Поставя я на 1200 метра задъ отбранителната линия, съ задача да закриля оттамъ отстѫплението, ако то бѫде предприето.

Тъй като откъмъ Бакчиларъ и езерото Тузлу противникътъ вече не настѫпваше, командирътъ на 8-а батарея прибра орѫдията си въ окопитѣ, на закрито. Но и тукъ положението бѣше тежко, защото бѣ обстрелвана, едновременно, отъ нѣколко батареи, особено отъ една батарея, разположена югоизточно отъ езерото Тузлу. Тя разби още едно орѫдие, и съ това отслаби огъня на батареята.

7-а батарея продължаваше съ огъня си да косѝ неприятелскитѣ вериги и поддържки, които настѫпваха по дола източно отъ с. Кавакли срещу редута (№ 11), лежещъ южно отъ това село, обаче и по нея, както се каза, откриха толкова силенъ огънь четири батареи, че тя рискуваше да бѫде унищожена. По заповѣдь, въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. тя отстѫпи на височината югозападно отъ Хасанъ Обасъ, отдето продължи борбата. Съ оттеглянето на 7-а батарея, гръцкитѣ батареи пренесоха огъня си по редута, по люнета и по пехотнитѣ окопи, а пехотата имъ настѫпи по цѣлия фронтъ. Редоветѣ ѝ видимо рѣдѣеха, но веднага биваха попълвани отъ многочисленитѣ поддържки, които ги следваха.

Защитницитѣ на редутъ № 11, въ голѣмото си упорство, бѣха доста орѣдѣли. Началникътъ на участъка, за да улесни отстѫплението имъ, подкрепи ги съ 11-а рота. При все това, обхванати отъ три страни, и тѣ въ 2 ч. и 30 м. започнаха съ бой да отстѫпватъ.

Източно отъ 1-а дружина, лѣвиятъ боенъ подучастъкъ се отбраняваше отъ 13-а, 15-а, 16-а, 6-а и 8-а роти, две картечници и четири планински орѫдия. Преднитѣ постове на 6-а рота още рано сутриньта забелязаха настѫплението на гърцитѣ. Началникътъ на подучастъка — командирътъ на 4-а дружина — въ 9 ч. и 25 м. донесе, че противникътъ, съ четири полка пехота, шесть полски батареи и ескадронъ конница, настѫпва срещу участъка му: съ единъ полкъ — къмъ в. 305, съ другъ полкъ — къмъ ж.-п. ст. Саламаново и съ два полка — къмъ фронта на 1-а дружина. Въ сѫщото време оттегли преднитѣ постове на позицията. Къмъ 9 ч. пр. пл. гръцкитѣ колони се спустнаха въ долината на Куру Дере, долината на която отъ воденицата северно отъ с. Рахманли до вливането въ р. Галикъ въ продължение на половина часъ се напълни съ войски. Оттамъ въ 9 ч. и 30 м. тѣ настѫпиха масово на северозападъ. По тѣхъ откри огънь планинската батарея, а по последната откриха огънь две батареи, окопани южно отъ Куру Дере. Огъньтъ имъ, обаче, поради високитѣ пръскания, не бѣше действителенъ. Къмъ 10 ч. пр. пл. гръцкитѣ вериги, насочени едни къмъ Хамбаркьой, други — по гребена и южното продължение на в. 305, наближиха толкова, че по тѣхъ откри огънь и пехотата. Въ 10 ч. и 15 м. пр. пл. сѫщиятъ донесе, че други голѣми пехотни маси, съ седемь батареи (2-а дивизия), настѫпватъ срещу височината 305, която той заема съ три роти, две картечници и четири планински орѫдия.

Командирътъ на бригадата още въ 9 ч. пр. пл. докладва на началника на дивизията, помоли го да му върне 3/29-а дружина съ батареята и да заповѣда на командира на 1/10-а бригада да съдействува на лѣвия му флангъ. Въ сѫщото време той писа на последния: „Срещу лѣвия ми флангъ — в. 305 — настѫпватъ три полка гърци съ артилерия; ако можете, подкрепете ме“.

Отъ всичко видено командирътъ на бригадата заключи, че противникътъ води решителни действия предъ фронта на лѣвия участъкъ, и затова, както се каза, даде 11-а и 12-а роти, заедно

съ дружинния имъ командиръ, въ разпореждането на началника на този участъкъ, за да подкрепи дружината на в. 305. 12-а рота бѣ извикана тамъ, още преди да се получи горната заповѣдь, а 11-а рота бѣ задържана въ поддържка и после бѣ изпратена при 1-а дружина.

Къмъ 11 ч. пр. пл. бѣха забелязани пехотни колони, съ планинска артилерия и картечници, да се спускатъ по пѫтищата Рахманлѫ — Ени Махала и отъ Камара къмъ Хамбаркьой. Последната колона се състоеше отъ единъ пехотенъ полкъ и артилерия. Отъ нея се отдѣли една батарея да заеме позиция, но планинската батарея я принуди да се оттегли. Къмъ 11 ч. и 30 м. единъ полкъ гърци успѣ да се промъкне отъ долината на р. Куру Дере въ дола източно отъ в. 305. Командиръть на 4-а дружина изпрати дружинната си поддържка (8-а рота) да заеме северния изходъ на дола.

Въ 12 ч. и 15 м. сл. пл. заставата при с. Джумая Мах. донесе, че другъ гръцки полкъ миналъ Куру Дере, и се насочвалъ къмъ селото. Тамъ бѣ изпратена въ 1 ч. сл. пл. току-що пристигналата напомощь 14-а рота. Въ това време, обаче, другъ полкъ гърци успѣ да се вмъкне между лѣвото странично прикритие и височината, която е непосрѣдно до в. 305, и заплаши тила на участъка. Поради това срещу него се разгъна 14-а рота, и, съ голѣма храбрость, проявена отъ ротния командиръ, поручикъ Пеньо Поповъ, и отъ войницитѣ, опасността бѣ отбита.

Това незабелязано появяване на цѣлъ неприятелски полкъ откъмъ Гювезна между дружината и страничното прикритие смути бригадния командиръ и го наведе на мисъльта, че, или се е случило нѣщо съ прикритието, или то е отстѫпило преждевременно. Тъй като той не разполагаше съ поддържки, заповѣда по телефона на началника на участъка да предаде на командира на 4-а дружина, ако има възможность, да изпрати части срещу тази колона, и му съобщи, че е заповѣдано на командира на 1/10-а бригада да мине съ бригадата си въ настѫпление и облекчи лѣвия флангъ на бригадата. Както се каза, тъкмо въ това време и съ тази цель бѣ изпратена 14-а рота.

Въ 1 ч. и 35 м. сл. пл. бѣ раненъ командиръть на 4-а дружина, но остана въ строя до 2 ч. и 30 м. сл. пл., и следъ това предаде командуването на поручикъ Пеньо Поповъ.

Въ 1 ч. и 40 м. противникъть влѣзе въ обсѣга на действителния пехотенъ огънь, и по цѣлия фронтъ на 4-а дружина бѣ

открита пушечна и картечна стрелба. Предъ в. 305 противникътъ стигна на шестстотинъ крачки.

Патрулитѣ, изпратени влѣво, презъ цѣлия день не можаха да откриятъ свръзка съ страничното прикритие. Отъ прикритието не е правенъ опитъ да открие свръзка.

Дружината, макаръ и обхванатa въ флангъ отъ такива превъзходни сили, противостоя, докато противникътъ намѣста се приближи на петдесеть крачки отъ окопитѣ. Най-после дружината се принуди да се оттегли. Двете картечници прикриха отстѫплението. Мнозина отъ прислугата бѣха избити и ранени. Раненъ бѣ и взводниятъ командиръ. Следъ като изтреляха всичкитѣ си ленти съ патрони, останалитѣ здрави войници взеха предавателитѣ, оставиха разбити картечницитѣ, и само нѣкои успѣха да се промъкнатъ, и да отстѫпятъ.

Лѣвото странично прикритие. — Лѣвото странично прикритие се състоеше отъ 5-а и 7-а роти отъ 32-и полкъ и взводъ конници, подъ началството на командира на 2-а дружина, подполковникъ Димовъ. 7-а рота се бѣ окопала при Джумая Мах., съ застави: една на изтокъ и друга на югоизтокъ отъ пѫтя за Гювезна. 5-а рота се бѣ окопала на височината на единъ клм. югозападно отъ 7-а рота, съ застава на пѫтя за Гювезна.

Въ 7 ч. пр. пл. бѣ забелязано, че противникътъ е усилилъ патрулитѣ, а въ 8 ч. и 30 м. началникътъ на прикритието донесе, че противникътъ настѫпва къмъ в. 305, а въ 10 ч. и 30 м. отъ Джумая Мах. донесе на бригадния командиръ:

> „До този часъ противникътъ има срещу насъ усилени патрули и разезди. Друго не се вижда, освенъ въ окопитѣ около Гювезна тукъ-таме малки пехотни групи. За това, че нашата бригада води бой въ долината на р. Галикъ, уведомихъ съседната дружина отъ бригадата на Петева[1]). Въ тази минута получихъ донесение отъ дѣсния флангъ, че по пѫтя откъмъ с. Гювезна, въ долината Куру Дере, настѫпили два неприятелски взвода, срещу които постътъ открилъ огънь."

Въ това време предъ 1/10-а бригада, която заемаше и Караджакьой, нѣмаше противникъ.

Въ 11 ч. и 30 м. пр. пл., когато боятъ на 2-а бригада бѣше въ разгара си, началникътъ на прикритието забеляза, че срещу в. 305 настѫпватъ неприятелски колони отъ изтокъ, а една

[1]) 1/10-а бригада.

неприятелска колона настжпва отъ Гювезна по Сѣрското шосе. Въ 11 ч. и 45 м. донесе на бригадния командиръ:

„Една колона, около бригада пехота съ артилерия, настжпва отъ Гювезна къмъ участъка на бригадата на полковникъ Петева, по шосето за Сѣресъ, а нейниятъ флангардъ — къмъ участъка на нашето странично прикритие."

Въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. донесе:

„Отъ часа на първото ми донесение — въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. — до тази минута неприятелската колона продължава да се точи и настжпва срещу бригадата на полковникъ Петева, съ която завърза бой. Изглежда, силитѣ на противника сж цѣла дивизия. Азъ още съмъ на позицията си при Джумая Мах. и Салхалж, и, въ случай че стане невъзможно задържането ми по-нататъкъ, ще се прибера при Джумая Мах., тъй като селото Чоканли[1]) е напустнато отъ 4-а дружина. Неприятелски патрули обхождатъ дѣсния ми флангъ."

Преднитѣ постове на 7-а рота въ 3 ч., а на 5-а рота въ 4 ч. сл. пл. се пръснали въ верига, и открили огънь противъ преднитѣ части, които се установили по лѣвия брѣгъ на Куру Дере. Преднитѣ постове, безъ никакъвъ натискъ отъ противника, отстжпили. Отстжпила и лѣвата застава на 7-а рота. До 7 ч. сл. пл. прикритието остана на мѣстото си, и следъ това, като бѣ обходено отлѣво и отдѣсно, отстжпи.

Предъ прикритието дефилираха цѣли колони отъ изтокъ въ флангъ на в. 305, и 4-а дружина бѣше въ най-критическо положение, прикритието, обаче, не предприе нищо да подкрепи дружината, и участие въ боя не взе. То имаше само двама войника ранени отъ 7-а рота.

Макаръ че имаше взводъ конница, прикритието не откри свръзка съ полка.

Отстжплението. — До 2 ч. и 30 м. сл. пл. всички части въ лѣвия участъкъ се държеха съ голѣмо упорство, обаче отъ голѣмитѣ загуби частитѣ рѣдѣеха, а нѣмаше съ какво да бждатъ попълнени. По това време, обаче, гърцитѣ обхванаха редута отъ три страни, и защитницитѣ му започнаха да отстжпватъ. Командиръ̀тъ на полка (началникъ̀тъ на участъка), както се каза, заповѣда на 11-а рота, която настжпваше, да заеме позиция при Кавакли и съ огънь да възпре настжпващитѣ гърци, за да даде възможность на отстжпващитѣ да се оттеглятъ въ редъ, а на батареята при редута заповѣда да се оттегли

[1]) Село Чоканли не сжществува; не е показано и върху картата въ мѣрка 1:210,000.

и да заеме позиция около с. Сарж Гьолъ и оттамъ да поддържа отстжплението. Въ сжщото време — 2 ч. и 30 м. сл. пл. — донесе: „1-а дружина отстжпи редута. Държането тукъ повече е невъзможно".

Когато бѣ изпълнено разпореждането, заповѣда и другитѣ части да отстжпятъ и да заематъ укрепената позиция при Кукушъ.

Изтеглянето на частитѣ отъ бойната линия бѣ извънредно трудно, защото гърцитѣ бѣха много близо, намѣста на 20—30 крачки. Картечнитѣ взводове, както се каза, се жертвуваха да прикриятъ оттеглянето. При все това, частитѣ успѣха да се измъкнатъ, и, подъ прикритието на огъня на 6-а и 7-а батареи, да отстжпятъ правилно, като заемаха последователно позиции.

Въ 3 ч. и 45 м. сл. пл., когато бѣше вече при с. Сарж Гьолъ, командиръ̀тъ на полка получи заповѣдь отъ бригадния командиръ да отстжпи.

Между това, следъ като дѣсното странично прикритие бѣ отблъснато и следъ като противникъ̀тъ обхвана лѣвия флангъ, който започна да отстжпва, командиръ̀тъ на бригадата реши да се оттегли на Главната укрепена позиция при Кукушъ. Той донесе за това си решение на началника на дивизията и заповѣда на началницитѣ на участъцитѣ да отстжпятъ и заематъ позиция въ участъцитѣ, които сж укрепили, както следва:

29-и полкъ, съ придадената му артилерия, — дѣсния участъкъ — отъ пжтя Кукушъ — Желѣзо-пжтната станция, включително, на западъ до редутъ № 1, включително.

32-и полкъ, съ придадената му артилерия, — лѣвия участъкъ — отъ редутъ № 8, включително, до редутъ № 15, включително.

Лѣвото странично прикритие, съ планинската батарея, да заеме позиция на р. Галикъ около с. Саржкьой, съгласно указанията, дадени по-преди.

Дѣсното странично прикритие да се прибере въ полка си.

Парковитѣ взводове, Отдѣлението отъ Дивизионния лазаретъ и домакинскитѣ обози да се оттеглятъ северно отъ Кукушъ, задъ височината Свети Георги.

На 3/29-а дружина заповѣда да отстжпи на позицията, а на командира на 10-и коненъ полкъ — съ своитѣ два ескадрона и съ 6-и и 8-и допълняващи ескадрони да охранява дѣсния флангъ и желѣзо-пжтната линия.

Частитѣ отъ дѣсния участъкъ започнаха отстѫплението въ 3 ч. и 30 м. сл. пладне. Най-напредъ отстѫпи артилерията по пѫтя за с. Сарѫ Гьолъ, и къмъ 5 ч. тритѣ батареи наближиха на два клм. до Желѣзо-пѫтната станция, дето, по заповѣдь на началника на дивизията, заеха позиция.

Гърцитѣ, доволни, че успѣха да завладѣятъ позицията на българитѣ, не мръднаха нито крачка напредъ, а се ограничиха да преследватъ само съ огънь и то не особено енергично.

Българската пехота отстѫпи въ редъ, необезпокоявана.

Дейность на началника на дивизията. — Началникътъ на дивизията, още щомъ започна боятъ, излѣзе на наблюдателното си мѣсто и, като видѣ, че главниятъ напоръ на гърцитѣ е къмъ лѣвия участъкъ на 2-а бригада, телеграфира на командира на 3-а бригада да изпрати съ усиленъ маршъ 3/29-а дружина, съ батареята, за с. Женско и оттамъ — за в. 244·3. Съобщи това на командира на 2-а бригада и го посъветва да иска поддържка отъ 1/10-а бригада.

Въ сѫщото време донесе на командуващия армията, че срещу 2-а бригада настѫпватъ две дивизии (шесть полка), и че отъ Сѣрската бригада още не е пристигналъ никакъвъ ешелонъ.

Малко следъ това телефонира на командира на 3-а бригада, че е желателно да има една—една и половина дружини, съ една—две батареи, между селата Хърсово и Чугунци. Дружината да държи свръзка съ Килиндиръ, за получаване заповѣди. Разбира се, тази заповѣдь не можа да бѫде изпълнена.

Въ 9 ч. пр. пл. телеграфира на всички ж.-п. станции отъ Дойранъ до Демиръ Хисаръ да не задържатъ влаковетѣ за Кукушъ, и да съобщятъ на началницитѣ на ешелонитѣ да продължаватъ движението.

Въ 9 ч. и 15 м. пр. пл. телеграфира на 3/29-а дружина отъ Женско да се насочи за в. 173, което той извърши още преди да стигне въ селото.

Въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. донесе на командуващия армията, че срещу лѣвия флангъ на 2-а бригада настѫпватъ три полка, срещу дѣсния флангъ — два полка и по долината на р. Галикъ — три полка.

Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. телеграфира на командира на 3-а бригада да насочи 3/29-а дружина да противодействува на противника, който обхваща дѣсния флангъ. Въ 12 ч. по пладне изпрати заповѣдь на сѫщата дружина да върви безспирно за в. 173, защото явяването ѝ е крайно необходимо.

Въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. донесе на командуващия армията:

„Противъ 2-а бригада настѫпватъ три дивизии. Положението ѝ става затруднително. Моля, заповѣдайте на бригадата на полковникъ Петева (1/10-а) да премине въ настѫпление, което никаква не се вижда."

Телеграфира и направо на полковникъ Петева да настѫпи, но молбата бѣше неизпълнима, защото тъкмо въ това време започваше бой и при тази бригада.

Вижда се, че въ това време е пристигналъ военен влакъ на ж.-п. ст. Кукушъ, защото пита началника на станцията въ колко часа ще пристигнатъ другитѣ военни влакове.

Въ 2 ч. и 45 м. сл. пл. донесе на командуващия армията, че гърци настѫпватъ и противъ 1/10-а бригада.

Въ това време получи донесение, че 2-а бригада отстѫпва.

Въ 4 ч. и 40 м. сл. пл. изпрати 10-и коненъ полкъ на дѣсния флангъ.

Въ сѫщото време слѣзе отъ влака на ж.-п. ст. Кукушъ 4/68-а дружина; той я упѫти на югъ, къмъ Кара Пикаръ (Кара Бунаръ), съ заповѣдь да заеме позиция при 2/6-о с. с. артилер. отдѣление, на три клм. южно отъ станцията. Оказа се, обаче, че дружината нѣма ножове на пушкитѣ, а на пушка има само по 120 патрона. Заповѣда на командира на 2-а бригада: на тази позиция да се спратъ и отстѫпващитѣ части, като му обясни, че е много важно да се задържи станцията, защото тамъ има стоварено много брашно и други хранителни материали.

Командиръть на 2-а бригада, обаче, като взе предвидъ, че вече е разпоредилъ коя частъ накѫде да отстѫпи и коя позиция да заеме; че посочената позиция не е укрепена, и че частитѣ, особено 32-и полкъ, сѫ много пострадали, и най-добре ще се устроятъ въ укрепленията, помоли по телефона да отстѫпи на укрепената позиция. Началникътъ на дивизията удовлетвори молбата му и въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. му изпрати следната заповѣдь:

„Следъ днешния упоритъ бой, който даде бригадата Ви предъ единъ противникъ шесть пѫти по-многочисленъ отъ Васъ, бригадата да се оттегли на Главната позиция, дето да се организира, и въ никакъвъ случай да не отстѫпва отъ нея. Следъ малко ще пристигне още една сѣрска дружина, която ще дамъ въ Ваше разпореждане. Войницитѣ да се укрепятъ добре, и да бѫдатъ бодри презъ нощьта. Изпратете напредъ разезди и патрули, за да поддържатъ винаги съприкосновение съ противника, та да не бѫдете изненадани. Следъ заемането на позицията, да ми се донесе. Да ми се донесе така сѫщо и за загубитѣ отъ днешния бой. Задъ Каменистата височина има телефонна станция въ Ваше разпореждане."

Въ 7 ч. и 40 м. сл. пл. той му изпрати и следната заповѣдь:

„Изпратете най-малко единъ полкъ конница при полковникъ Петева, и поддържайте най-тѣсна свръзка съ него, защото на дивизията е заповѣдано да охранява заедно съ полковникъ Петева посоката Демиръ Хисаръ — Сѣръ. Изискайте отъ полковникъ Петева да Ви държи постоянно въ течение на всичко, за което донасяйте, и да Ви съобщи де се намира сега бригадата му. Сѣрската дружина, която се очаква, ще се доведе задъ Каменистата височина."

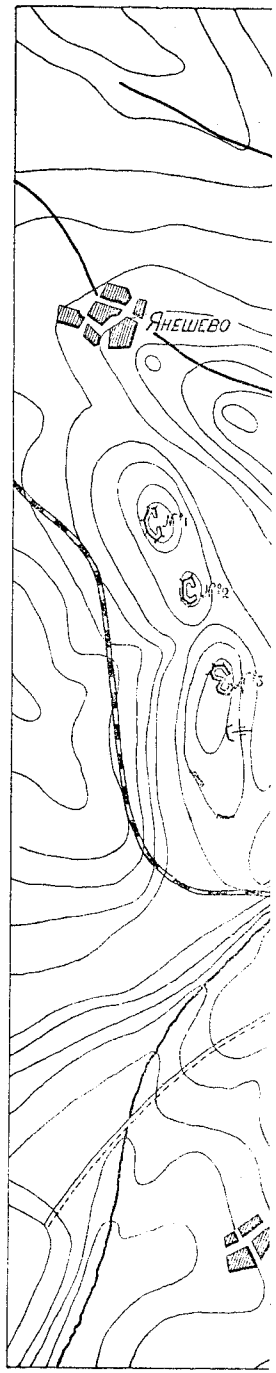
Въ изпълнение на първата заповѣдь, командирътъ на бригадата, на минаване край артилерийското отдѣление южно отъ ж.-п. ст. Кукушъ, заповѣда отдѣлението да отиде въ дѣсния участъкъ на укрепената позиция, а на командира на 4/68-а дружина заповѣда: съ неговата дружина и съ дружината, която пристига, да заеме позиция, за да прикрие оттеглянето на частитѣ, и да ги охранява презъ нощьта, като постави постове по височинитѣ на два клм. южно отъ Станцията.

Следъ това командирътъ на бригадата отиде при началника на дивизията, въ Кукушъ, докладва му за положението и за направенитѣ разпореждания. За полковникъ Петева (1/10-а бригада) съобщи онѣзи сведения, които бѣ получилъ отъ лѣвото странично прикритие, и че не разполага съ конница, която да изпрати при полковникъ Петева, защото 10-и коненъ полкъ заминалъ да охранява дѣсния флангъ. Тогава началникътъ на дивизията разпореди 10-и коненъ полкъ отново да се върне на лѣвия флангъ, а последнитѣ две сѣрски дружини, които въ това време се очакваха да пристигнатъ, остави задъ в. Св. Георги, въ свое разпореждане.

Въ 11 ч. и 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията телеграфира на началника на ж.-п. ст. Дойранъ: военнитѣ влакове, натоварени съ артилерия и обози, да се стоварятъ на ж.-п. ст. Дойранъ, защото нѣма рампа нито въ Килиндиръ, нито въ Кукушъ.

Боятъ на 1/10-а бригада.

Разпорежданията на командира на бригадата. — На 18-и юний вечерьта командирътъ на бригадата донесе, че преднитѣ постове изтласкали противника и заели селата Стефания, Караджакьой и Янъккьой; че 69-и полкъ се насочилъ много влѣво, вследствие на което се е образувалъ голѣмъ промеждутъкъ, който заема единъ полуескадронъ. Поради всичко това моли да му бѫде опредѣлена линията на охранението. Командуващиятъ армията му отговори, че линията на охранението на бригадата се простира на изтокъ до линията Зарово—Кучкарь.

Нощьта завàри бригадата при следното разположение: 16-и полкъ имаше отъ 1-а дружина две роти въ предни постове, по височинитѣ на два-три клм. южно отъ селата Стафания, Караджакьой и Янъккьой; 3-а и 4-а роти — задъ срѣдата на преднитѣ постове, северно отъ в. 480, въ поддържка; 2-а и 3-а дружини и Картечната рота — южно отъ в. 877·8. 25-и полкъ имаше 3-а дружина въ предни постове, по височинитѣ югоизточно и югозападно отъ с. Отманлж Махли; лѣвофланговата ѝ 12-а рота бѣше на два и половина клм. южно отъ Зарово; 2-а дружина бѣше резервъ на преднитѣ постове, на два и половина клм. северно отъ Отманлж Махли. 1-а и 4-а дружини и Картечната рота бѣха на бивакъ при Негованъ, на осемь клм. отъ преднитѣ постове. Две батареи бѣха югозападно отъ Негованъ, край шосето, и една батарея — при Лахна. Позицията не само не бѣше укрепена, но и не бѣ още избрана.

На 19-и въ 7 ч. пр. пл. командиръть на бригадата съ командира на 25-и полкъ и началника на артилерията тръгнаха отъ Негованъ къмъ преднитѣ постове, за да избератъ позиция. Къмъ 10 ч. и 30 м. наближиха в. 480 (404·3), дето завàриха и командира на 16-и полкъ. Въ това време се водѣше бой на фронта на 3-а дивизия, и селата на този фронтъ горѣха. Още не бѣха пристжпили къмъ опредѣляне на позицията, когато забелязаха, че откъмъ Айватово настжпватъ три гръцки колони: едната — 6-а дивизия — по шосето къмъ в. 404·3, а другитѣ — западно отъ нея. Командиръть на бригадата реши да приеме боя на височинитѣ южно отъ Янъккьой. Веднага разпореди дружинитѣ и батареитѣ отъ Негованъ да се отправятъ за кàзанитѣ височини.

Следъ това, командиритѣ на бригадата, на 25-и полкъ, на артилерийското отдѣление и на батареитѣ тръгнаха назадъ, и въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. се установиха на височинитѣ северно отъ Янъккьой. Тукъ узнаха отъ една прехванатa отъ Негованъ гръцка телеграма, че още въ 6 ч. пр. пл. гърцитѣ настжпили съ четири дивизии противъ 3-а дивизия, а съ други три — противъ 1/10-а и Драмската бригади.

Командиръть на 16-и полкъ разпореди: 1-а дружина да заеме височинитѣ северно и северозападно отъ Гювезна, а 2-а и 3-а дружини и Картечната рота да дойдатъ на в. 404·3.

Къмъ 1 ч. сл. пл. пристигна 2-а дружина. Съ две роти тя усили 1-а дружина, и две роти останаха въ полкова поддържка, задъ в. 404·3. Картечната рота зае позиция на една височина

южно отъ в. 404·3. Въ това време начена стрелба между постоветѣ и патрулитѣ.

Тъй като голѣми маси се насочиха къмъ дѣсния флангъ на полка и къмъ 2/3-а бригада, командиръть на полка заповѣда на 3-а дружина да настжпи въ посока югозападно отъ Караджакьой, за да подкрепи дѣсния флангъ на 1-а дружина, който, подъ натиска на противника, бѣ започналъ да отстжпва, и за да предотврати обхвата на гръцкитѣ части, които настжпваха западно отъ Куре Дере, и се насочваха къмъ с. Клепе. Страничното прикритие на 2/3-а бригада се бѣ оттеглило задъ окопитѣ, и гърцитѣ свободно настжпваха по долината на Куру Дере. 3-а дружина настжпи въ две линии, и, когато излѣзе на гребена югозападно отъ Караджакьой, бѣ срещната съ силенъ пехотенъ огънь. Дружината се спрѣ, и преднитѣ две роти залегнаха въ окрайнината на лозята и откриха огънь. Въ това време гръцката артилерия излѣзе на позиция на четири клм. северозападно отъ Гювезна и точно въ 1 ч. и 50 м. откри огънь.

Между това, 5-а и 6-а батареи, при Негованъ, бѣха пустнали конетѣ на паша въ близкия долъ. Веднага тѣ бѣха доведени и запрегнати, и батареитѣ настжпиха по шосето. Времето, обаче, минаваше, а нуждата отъ артилерия бѣше голѣма. Гръцкитѣ колони настжпваха необезпокоявани. Поради това командиръть на отдѣлението изпрати командира на 5-а батарея да срещне батареитѣ и на усиленъ алюръ да ги доведе; да изпрати ординарецъ да предаде на 9-а батарея, при Лахна, веднага да настжпи. 5-а и 6-а батареи се спрѣха на шосето, на линията Янъккьой, въ очакване заповѣдь; само 1-и взводъ отъ 6-а батарея излѣзе бързо напредъ, зае позиция до шосето, на два клм. северно отъ в. 404·3, и къмъ 3 ч. сл. пл. обстреля гръцката батарея и я принуди да намали огъня си и върна три гръцки батареи, които настжпваха бързо по шосето. За другитѣ батарея и половина командиръть на 5-а батарея избра позиция на височинитѣ западно отъ Янъккьой, но се оказа, че тя е далече — на около шесть клм. — отъ бойната линия, та въ 3 ч. сл. пл. бѣ заповѣдано да излѣзатъ на позиция на в. 404·3. Тъй като положението бѣше застрашително, 1-и взводъ отъ 5-а батарея зае позиция на самия върхъ, на открита позиция, а вторитѣ взводове на дветѣ батареи заеха закрита позиция влѣво. Всички веднага откриха огънь по гръцкитѣ колони, които напредваха къмъ Стафания и Караджакьой.

Между това, командиръть на бригадата получи отъ командира на 2/3-а бригада телеграмата, съ която го молѣше да го подкрепи, като нападне гърцитѣ, които настжпватъ къмъ в. 305. Въ сжщия смисълъ получи и заповѣдь отъ командуващия армията. Получи и донесение, че около два полка гърци настжпватъ къмъ дѣсния флангъ на 16-и полкъ. Тогава бригадниятъ командиръ замина по шосето къмъ Негованъ, за да бжде поблизо до телеграфа, за свръзка съ Щаба на армията. Къмъ 3 ч. сл. пл. той срещна на шосето северно отъ Янъккьой дветѣ дружини отъ 25-и полкъ, които идѣха отъ Негованъ; тамъ бѣ открита и телефонна станция, която бѣ свързана съ Негованъ и съ командира на 25-и полкъ. За да бжде облекчено положението на 2/3-а бригада, той заповѣда по телефона: 25-и полкъ да продължи настжплението си и да атакува противника. На 16-и полкъ изпрати писмена заповѣдь съ сжщото съдържание[1]).

Въ това време 2/3-а бригада бѣ отстжпила вече, и гърцитѣ свободно обхващаха дѣсния флангъ на 16-и полкъ. Дветѣ роти отъ 3/16-а дружина, които бѣха въ първа линия, приемаха вдѣсно. Отъ дружинната поддържка, една полурота отъ 11-а рота, по заповѣдь на дружинния си командиръ, настжпи да подкрепи първата линия. Тя, следъ като измина лозята, се хвърли на ударъ съ ножове съ викове „ура“, отхвърли противника и го задържа̀ известно време. Завърза се борба около височината Клепе. Командиръть на 16-и полкъ насочи къмъ тази височина полковата поддържка — дветѣ роти отъ 2-а дружина, които съ бързо движение успѣха да заематъ казанитѣ височини, и веднага откриха огънь, а командиръть на 1-а дружина удължи дѣсния си флангъ съ 4-а рота.

Въ сжщото време по фронта настана криза. Поради голѣмитѣ разстояния между ротитѣ отъ първата линия, 2-а рота, която бѣше изтъкната напредъ, бѣ обхваната отъ двата фланга. За да не падне въ пленъ, ротата отстжпи. Отстжпи и картечниятъ взводъ. Започна да отстжпва и 3-а рота, вдѣсно, защото гърцитѣ заеха съ голѣми сили Стафания и заплашиха фланга и тила, както на нея, така и на цѣлата дружина. Въ този критиченъ моментъ батареитѣ на в. 404·3 останаха безъ никаква пехота предъ себе си. За щастие, тъкмо тогава пристигнаха отъ Негованъ дветѣ дружини отъ 25-и полкъ.

[1]) Необяснимо е защо командиръть на 1/10-а бригада заповѣдва бригадата да атакува по цѣлия фронтъ, когато вижда, че има насреща си сили, много по-голѣми.

25-и полкъ имаше 3-а дружина въ предни постове, на височинитѣ при Отманлѫ Махли, а 12-а рота, югоизточно отъ Зарово, поддържаше свръзка съ 69-и полкъ. 2-а дружина бѣше резервъ на преднитѣ постове, на два и половина клм. по-насеверъ, източно отъ шосето, а 1-а и 4-а дружини, съ Картечната рота, както се каза, бѣха на бивакъ при Негованъ. Командиръ̀тъ на полка придружаваше бригадния командиръ на в. 404·3, и, при вида на настѫпващитѣ гръцки колони, получи заповѣдь да заеме позиция на височинитѣ при Отманлѫ Махли. 3-а дружина веднага зае позиция, съ три роти въ първа линия, на височинитѣ южно отъ Янъккьой (Богородица), а 12-а рота — при Зарово. 2-а дружина остана на мѣстото си. Въ сѫщото време изпрати заповѣдь на дружинитѣ при Негованъ да тръгнатъ веднага. Поради голѣмото отстояние на Негованъ, заповѣдьта бѣ предадена чакъ въ 1 ч. и 30 м. сл. пладне. Дружинитѣ тръгнаха веднага.

Между това, въ 2 ч. сл. пл. се завърза престрелка, и гърцитѣ започнаха да се разгъватъ въ боенъ редъ. Тѣ се насочваха, главно, противъ 16-и полкъ. Къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. пристигнаха дружинитѣ отъ Негованъ, и се разгънаха: 4-а дружина вдѣсно отъ 3-а дружина, като имаше две роти въ първа линия, а вдѣсно, между нея и шосето, зае позиция 1-а дружина, съ три роти въ първа и една — въ втора линия. При нея зае позиция и Картечната рота. Предъ числено надмощие на гърцитѣ, полкъ̀тъ се ограничи да отбранява заетата позиция.

Току-що се бѣ разгъналъ полкъ̀тъ въ това положение, и, както се каза, 2/16-а и 3/16-а роти отстѫпиха отъ в. 404·3, а гърцитѣ се изкачваха по височинитѣ около Караджакьой. Поради това командиръ̀тъ на 1/25-а дружина разгъна на в. 404·3 поддържката си — 4-а рота — и прикри батареитѣ на тази височина, а командиръ̀тъ на полка насочи западно отъ шосето, къмъ Караджакьойскитѣ височини, 7-а и 8-а роти. Гърцитѣ отначало отбиха дветѣ роти, но после, както се каза, 5-а батарея на капитанъ Стояновичъ, насочи огъня си противъ гърцитѣ, които настѫпваха къмъ тѣзи височини, и започна да ги бие странично. Освенъ това, въ тази посока се разгънаха отстѫпилитѣ отъ в. 404·3 Картечната и 2-а роти отъ 16-и полкъ, и, съ общи усилия, гърцитѣ бѣха спрѣни и отхвърлени на 1600 крачки на югозападъ.

Между това, гърцитѣ продължаваха да натискатъ къмъ в. 404·3; тѣ наближиха на 200—300 крачки отъ българскитѣ вериги. Командиръ̀тъ на 1/25-а дружина, като предположи, че противникъ̀тъ се готви да се хвърли въ атака, прибърза, и съ 1-а и 3-а роти се хвърли на ударъ съ ножове. Гърцитѣ, силно изненадани отъ смѣлостьта на шепата борци, побѣгнаха, и се отдалечиха на единъ клм., преследвани съ пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь. Това стана между 5 и 6 ч. сл. пладне. Къмъ 6 ч. гърцитѣ отново откриха огънь по цѣлата линия, но 1-а дружина вече се бѣ устроила, и, вследствие на успѣшната атака, духъ̀тъ на войницитѣ по цѣлата линия се бѣ повдигналъ, огъньтъ имъ бѣ станалъ действителенъ, и гърцитѣ не посмѣха да се вдигнатъ отъ позициитѣ си. Въ това време 5/25-а и 6/25-а роти подкрепиха частитѣ на в. 404·3, а 16/25-а рота — лѣвия флангъ, който гърцитѣ се опитаха да обхванатъ.

Въ 6 ч. и 10 м. сл. пл. командиръ̀тъ на полка, полковникъ Диноловъ, бѣ раненъ, и излѣзе отъ строя; командуването на полка пое командиръ̀тъ на 4-а дружина, подполковникъ Кисимовъ.

Огневата борба продължи до 8 ч. и 30 м. сл. пл., следъ което стрелбата отъ дветѣ страни се прекрати.

Въ това време положението на бригадата по фронта бѣше добро, но дѣсниятъ флангъ бѣ обхванатъ, а пъкъ̀ на лѣвия флангъ връзката съ 12/25-а рота, а, следователно, и съ Драмската бригада бѣ изгубена. Цѣлата бригада представляваше една тънка бойна линия, почти безъ поддържки.

Действията на Драмската бригада.

Разпорежданията на командира на бригадата. — Възъ основа на заповѣдьта отъ командуващия армията, командиръ̀тъ на Драмската бригада въ 1 ч. пр. пл. на 19-и, отъ шосето северно отъ Башкьой, отдаде заповѣдь, съ която нарежда: До окончателното съсрѣдоточаване на армията, да се прекратятъ всѣкакви по-нататъшни действия, и полковетѣ да заематъ и укрепятъ за опорна отбрана участъцитѣ: 69-и полкъ — Кучкарь[1]) — в. 562 — в. 927·1, 70-и полкъ — отъ в. 559·1 — с. Хункосъ, а маневренитѣ войски — 7-и допълняващъ полкъ — да застанатъ на в. Трапеза (564) и т. н.

Къмъ пладне, по заповѣдь отъ командуващия армията, командиръ̀тъ на бригадата изпрати въ Негованъ, въ разпорежда-

[1]) Нѣма такова село на новата карта; намира се четири клм. южно отъ с. Зарово. Гл. картата въ мѣрка 1:210,000.

нето на командира на 1/10-а бригада, 7-и допълняващъ полкъ, а въ маневрени войски заповѣда да остане само 10-а допълняваща дружина, на в. 952·1. Докато стигне заповѣдьта, дружината се ангажира въ бой при Берово.

Въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на бригадата напустна шосето при Башкьой, и се премѣсти въ Нигрита.

Тъй като полковетѣ още на 18-и бѣха достигнали мѣстата, които имъ се заповѣдваше да укрепятъ, тѣ веднага пристѫпиха къмъ укрепяването имъ.

Командирътъ на 69-и полкъ, обаче, намѣри за неумѣстно да заеме в. 562, и събра цѣлия полкъ между в. в. 952·1 и 927·1. 1-а дружина, която бѣше при в. 927·1, изпрати една рота на пѫтя Сухо — Нигрита, за свръзка съ 70-и полкъ.

Боятъ на 70-и полкъ. — 2/70-а дружина бѣше въ предни постове, задъ с. Сулово: 6-а рота — въ първа линия, а другитѣ три роти — въ втора линия. Задъ дружината бѣ заелъ позиция единъ планински артилерийски взводъ.

Още къмъ 6 ч. и 30 м. пр. пл. противникътъ настѫпи откъмъ езерото Ланджа. Чуха се и пушечни изстрели. Навѣрно това бѣха преднитѣ части на гръцката 7-а дивизия. Командирътъ на ротата настѫпи, сби неприятелскитѣ части и зае за отбрана с. Сулово. Командирътъ на дружината подкрепи 6-а рота съ 5-а, която се разгъна вдѣсно. Но, тъй като неприятелтъ започна да обхваща и двата фланга, изпратенъ бѣ единъ взводъ отъ 7-а рота да заеме височината западно отъ селото и 8-а рота — източно отъ селото. Започна се ожесточенъ огневи бой между дружината и постоянно засилващитѣ се гръцки части.

Къмъ 8 ч. и 30 м. пр. пл. една гръцка батарея отъ южния брѣгъ на езерото Ланджа откри огънь и принуди планинския взводъ да замлъкне. Скоро следъ това срещу дружината се разгъна още единъ батальонъ и две картечници. Командирътъ на полка получи донесение за това къмъ 12 ч. на пладне и веднага изпрати подкрепление 10-а, 11-а и Картечната роти, подъ началството на командира на 3-а дружина и въ сѫщото време донесе за всичко на бригадния командиръ. Последниятъ му отговори, че 2-а дружина се е увлѣкла, и че е желателно да се задържи височината 761·5, северно отъ Сулово, и му заповѣда да не се увлича къмъ Сулово.

Между това, 2-а дружина къмъ 1 ч. сл. пл. начена да отстѫпва, часть — къмъ Хункосъ, часть — къмъ Нигрита. Къмъ

сѫщото време командирътъ на 3-а дружина пристигна съ подкреплението въ мѣстността Каракола (Стражарница), дето бѣ стигнала и една разстроена часть отъ 2-а дружина. Той веднага разгъна 10-а, 11-а и Картечната роти предъ артилерийския взводъ. Къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пладне 11-а рота отстѫпи къмъ Нигрита, безъ да открие огънь. 10-а и Картечната роти и артилерийскиятъ взводъ водиха огнена борба до 4 ч. и 15 м. сл. пл., когато и тѣ отстѫпиха въ сѫщата посока.

Между това, къмъ 3 ч. сл. пл. командирътъ на полка получи донесение, че гърцитѣ настѫпватъ отъ Сулово къмъ Каракола. Той взе 1-а дружина, 9-а рота и планинския артилерийски взводъ и настѫпи презъ в. 252. Взводътъ зае позиция на самия върхъ, а на предния гребенъ командирътъ на полка разгъна три роти въ бойна часть и две — въ поддържка. Къмъ тѣхъ се присъединиха и частитѣ отъ 5-а и 8-а роти, които бѣха отстѫпили въ тази посока.

Щомъ се построи бойниятъ редъ, командирътъ на полка подаде сигналъ настѫпление, и лично поведе веригитѣ. Гърцитѣ отстѫпиха на по-задната височина. Съ силенъ огънь тѣ бѣха принудени да отстѫпятъ на по-задния гребенъ. Гърцитѣ, обаче, получиха подкрепление, извадиха на позиция две батареи, които откриха огънь по веригитѣ и по полубатареята и обхванаха двата фланга. Командирътъ на полка усили бойната часть съ 3-а рота и съ полурота отъ 4-а рота, подаде сигналъ за атака и лично пакъ поведе веригитѣ. Гърцитѣ не издържàха, и пакъ отстѫпиха на следния гребенъ. Тукъ се започна силна огнена борба, която трай, докато се мръкна. Гърцитѣ обхванаха лѣвия флангъ на бойната часть, но обхватътъ бѣ обезвреденъ съ възвиване фланга.

Къмъ 7 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на полка получи съобщение отъ командира на бригадата и донесение отъ командира на полуескадрона, че два батальона евзони се появили къмъ Джинжосъ и Горгуля, поради което командирътъ на полка реши да заеме позиция южно отъ Нигрита, и къмъ 8 ч. и 30 м. сл. пл. даде заповѣдь частитѣ да отстѫпятъ къмъ Хункосъ, при 4-а дружина, дето да бѫдатъ пренесени и тежкораненитѣ. Къмъ 11 ч. и 30 м. сл. пл. цѣлиятъ полкъ се събра при Хункосъ.

Полкътъ загу́би убити подпоручикъ Атанасъ Антоновъ и 53 войника и ранени 4 офицера и 350 войника. Тежкораненитѣ 32 войника бѣха пренесени съ конетѣ на планинската батарея.

Боятъ на 10-а допълняваща дружина. — Командирътъ на 69-и полкъ още на 18-и юний, при тръгването си да заеме новата позиция, остави въ Берово 10-а допълняваща дружина и 4/7-а не с. с. батарея, като имъ заповѣда да се окопаятъ. Дружината, следъ като изпрати по една полурота отъ 2-а рота за свръзка съ 69-и полкъ, влѣво, и съ 1/10-а бригада, вдѣсно, съ другитѣ три роти се окопа на височината южно отъ Берово. Батареята на 18-и тръгна отъ позицията, на която се би на 17-и, за да излѣзе на позицията при дружината. Тръгна презъ Зарово, защото пѫть направо за Берово нѣмаше. Оказа се, обаче, че нѣма пѫть и отъ Зарово за Берово. Населението бѣ изкарано да прокарва пѫть, и батареята постепенно се подаваше напредъ. Най-трудно бѣше изкачването на батареята на позицията при Берово. Съ коне това бѣше невъзможно, затова бѣ направена една бразда, по която да се движи едното колело; следъ това завързваха орѫдието съ коновързната верига, за който се залавяха 50—60 войника, и така изкачваха орѫдията едно следъ друго. Батареята употрѣби деветь часа, за да измине разстоянието отъ едната позиция до другата, което бѣше около шесть клм. Мѣстностьта е остри върхове, безъ площадки за позиция на цѣла батарея, поради което единиятъ взводъ зае отдѣлна позиция. Батареята се окопа.

На 19-и до пладне бѣше спокойно, но въ 12 ч. и 15 м. сл. пл. патрулитѣ донесоха, че противникътъ въ голѣми сили — цѣлата 1-а дивизия — настѫпва покрай Лѫгадинското езеро, и се насочва къмъ с. Висока. Най-напредъ вървѣли стотина конника и задъ тѣхъ — колона, дълга около единъ клм. На два клм. задъ тѣхъ се движела друга колона, дълга два клм., и на опашката на тази колона се движели две батареи.

Командирътъ на дружината веднага изпрати до командира на 69-и полкъ донесение, съ молба за помощь, а командирътъ на батареята донесе на своя командиръ на отдѣлението, който съ 5-а и 6-а батареи бѣше въ Зарово. Въ сѫщото време батареята се приготви за стрелба, а дружината зае позицията — 1-а и 3-а роти въ бойна часть, а 4-а — въ поддържка.

Къмъ 3 ч. сл. пл. гръцкитѣ пехотни части се показаха северно отъ с. Висока. Първиятъ взводъ отъ батареята откри огънь съ гранати на мѣрникъ 50, и принуди гърцитѣ да се изпокриятъ, и да настѫпватъ прикрито. До 4 ч. сл. пл. взводътъ продължаваше да обстрелва преднитѣ гръцки части, които се показваха тукъ-таме. Въ това време бѣ откритъ и пехотенъ огънь.

Въ 4 ч. откри огънь и една гръцка батарея, която бѣ заела открита позиция северно отъ с. Висока. По нея откри огънь батареята съ тритѣ си взвода съ мѣрникъ 45. Гръцката батарея се принуди да остави българската пехота, и пренѐсе огъня си по батареята, намали огъня си и даже за малко време замлъкна. Въ това време, обаче, се яви нова батарея североизточно отъ с. Висока. Българската нескорострелна батарея видѣ, че не може да се бори противъ дветѣ батареи, затова тя пренесе огъня си противъ гръцката пехота, която, възползувана отъ артилерийската борба, безнаказано наближаваше позицията.

Въ сѫщото време бѣха изпратени втори пѫть донесения до командира на 69-и полкъ и до командира на отдѣлението, съ молба за помощь. Донесенията бѣха изпратени отъ командира на батареята, защото дружинниятъ командиръ бѣ заетъ съ ржководенето на боя. Въ донесението до командира на полка бѣ казано, че появяването на полка въ флангъ и почти въ тилъ на противника ще способствува твърде много за отбиването му. За съжаление, командирътъ на 69-и полкъ остана глухъ къмъ тази молба и не използува своето сгодно положение, за да спечели боя, а, напротивъ, остана бездеенъ зритель на разбиването на шепата борци при Берово, и, съ бездействието си, стана причина подъ носа му да падне въ ржцетѣ на гърцитѣ храбрата батарея.

Не така постѫпи командирътъ на отдѣлението въ Зарово. Още къмъ 2 ч. сл. пл., когато получи първото донесение, той заповѣда батареитѣ да се приготвятъ. Следъ второто донесение — въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. той настѫпи къмъ Берово съ 5-а и 6-а батареи. Като измина три-четири клм., видѣ, че не ще може да стигне, той зае позиция съ 5-а батарея, а втория взводъ отъ 6-а батарея, съ три зарядни ракли, запрегнати съ по петь впрѣга, изпрати къмъ Берово. По командира на този взводъ, подпоручикъ Шишковъ, изпрати и заповѣдь: Батареята, непремѣнно, да се държи на позицията, докато се стъмни, защото, ако гърцитѣ заематъ височината северно отъ Берово, батареитѣ отъ Зарово не ще могатъ да отстѫпятъ. Къмъ 7 ч. взводътъ пристигна и зае позиция влѣво отъ батареята.

Въ това време ротнитѣ поддържки бѣха усилили веригата. Веригата бѣ усилена и съ единъ взводъ отъ 4-а рота.

Докато ставаше това, командирътъ на дружината изпрати до командира на 69-и полкъ трета молба за помощь, но тя не можа да стигне, защото гърцитѣ бѣха атакували полуротата,

която поддържаше свръзка съ 69-и полкъ, и бѣха пресѣкли съобщението съ него.

Между това, гръцкитѣ батареи откриха 2-и взводъ, обстреляха го и раниха взводния командиръ и трима прислужника. Това разколеба войницитѣ, и тѣ започнаха да напускатъ орѫдията. Тогава батарейниятъ командиръ събра прислугата на 2-и взводъ, пое стрелбата съ 2-и и 3-и взводове, съ които остана да стреля до вечерьта, а на своя 1-и взводъ и 2-и взводъ отъ 6-а батарея, които бѣха по-назадъ, заповѣда да отстѫпятъ.

На мръкване, къмъ 8 ч. и 15 м. сл. пл., гърцитѣ обхванаха лѣвия флангъ, явиха се на края на гората, и оттамъ дадоха два залпа по 2-а полурота отъ 3-а рота, която прикриваше батареята. Паднаха двадесетина души отъ прикритието, а другитѣ се разбѣгаха. 2-и взводъ отъ батареята напустна орѫдията, които въ този моментъ измъкваше, и избѣга. Сѫщо яздачитѣ на 2-и и 3-и взводове разпрегнаха конетѣ и избѣгаха заедно съ остатъка отъ прикритието, а началникътъ на прикритието съ седемь-осемь души отиде при батарейния командиръ и му доложи за станалото. Въ това време и ротитѣ отстѫпиха на втора позиция, около батареята. Къмъ 9 ч. сл. пл. гърцитѣ атакуваха и втората позиция. 4-а рота контъратакува успѣшно два пѫти, но гърцитѣ обхванаха фланговетѣ. Командиръть на дружината, като видѣ, че нѣма другъ изходъ, заповѣда да отстѫпатъ. Тогава оставиха орѫдията, като имъ взеха затворитѣ и мѣрницитѣ, и отстѫпиха къмъ Лахна.

Гърцитѣ заеха позицията, и се задоволиха да преследватъ сѫмо съ огънь.

7-и допълняващъ полкъ. — Полкътъ бѣ нощувалъ на височината между Румли Махле и Копачъ Махле, и получи заповѣдь на следния день да настѫпи презъ Хламоръ за в. 705[1]). Полкътъ тръгна рано. Пѫтьтъ бѣше съвсемъ труднопроходимъ даже за пѫтуване по единъ, а горещината — непоносима. При това и картата бѣше съвсемъ неточна. Полкътъ се лута тринадесеть чѫса, и къмъ 5—6 ч. сл. пл. стигна на в. 1103, на три клм. вдѣсно отъ 69-и полкъ.

Оттамъ двата полка гледаха какъ влѣво води бой 70-и полкъ и вдѣсно — 10-а допълняваща дружина. 70-и полкъ бѣше далечъ, и не можеше да му се помогне. Вдѣсно, обаче, се водѣше бой

[1]) На новата карта върхъ, който да отговаря поне приблизително на този върхъ е в. 770·3. Всѫщность върхъ на това мѣсто нѣма. Картата 1 : 210,000 не е съвсемъ точна.

близо и предъ очитѣ на войницитѣ, и се развиваше въ полза на гръцитѣ. Можеше, и трѣбваше да се помогне, толкова повече, че единъ коненъ офицеръ съобщи, че 10-а допълняваща дружина е атакувана отъ цѣла гръцка дивизия. Командиръть на 69-и полкъ настоя 7-и полкъ да отиде напомощь, а командиръть на 7-и допълняващъ полкъ, понеже неговитѣ войници бѣха уморени, настояваше 69-и полкъ да отиде. Така двамата командири хвърлятъ вината единъ на другъ, задето оставиха да бѫде разбита предъ очитѣ имъ 10-а допълняваща дружина. Всѫщность и двамата бѣха виновни, защото и двата полка трѣбваше да се притекатъ напомощь.

Всрѣдъ тази разправия пристигна заповѣдь: Изпратениятъ преди пладне 7-и допълняващъ полкъ да замине за Неговань. Командиръть на полка реши да тръгне на следния день и то не вече презъ Берово, който бѣше въ гръцки рѫце.

Така полкътъ, който се очакваше съ такова нетърпение отъ 1/10-а бригада, присѫтствува, заедно съ 69-и полкъ, на пораженението на 10-а допълняваща дружина, безъ да се опита даже да действува.

Превозването на Сѣрската бригада. На 19-и юний сутриньта започна да се товари 68-и полкъ на ж.-п. ст. Чепелдже. До 10 ч. пр. пл. полкътъ се натовари, и замина за Кукушъ. Къмъ пладне пристигна на станция Чепелдже отъ Доксамбосъ и 67-и полкъ, дето остана да чака влакове. Съ него пристигна и Щабътъ на бригадата. За всѣка дружина се отпускаше по единъ влакъ, но влаковетѣ бѣха малки и едва стигаха за хората, поради което се натовариха само яздитнитѣ офицерски коне. Други коне, включително и парковитѣ, бѣха изпратени по обикновенъ пѫть за гр. Сѣръ. За да не останатъ частитѣ безъ патрони, взеха по нѣколко сандъка, за всѣки случай.

Товаренето на 67-и полкъ закъснѣ. Първиятъ ешелонъ тръгна чакъ въ 4 ч. и 30 м. сл. пладне.

Отдѣлението отъ 1-и не с. с. артилер. полкъ и обозитѣ на частитѣ тръгнаха отъ Чепелдже по обикновенъ пѫть и вечерьта стигнаха въ Сѣръ, дето започнаха да се товарятъ.

Както се каза, на 19-и вечерьта две дружини отъ 68-и полкъ пристигнаха въ Кукушъ, но тѣ не можаха да се разтоварятъ на ж.-п. ст. Кукушъ, защото гърцитѣ я обстрелваха, а слѣзоха на спирката Енишево, отдето заминаха за Кукушъ по обикновенъ пѫть, и, както се каза, бѣха употрѣбени още сѫщата вечерь.

Дейность на командуващия II армия. Командуващиятъ армията остана на 19-и въ Сѣръ. Въ 12 ч. и 20 м. пр. пл. той получи донесение отъ командира на 11-а дивизия, отъ Кусоропъ, че положението на частитѣ било: 55-и и 56-и полкове сж разположени на височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма; Левтерската колона — въ Арсане, Левтера, Кучкарь и Кале; Кавалскиятъ гарнизонъ билъ въ Кавала; маневренитѣ войски — южно отъ Кусоропъ.

Веднага следъ това получи донесение отъ командира на Сѣрската бригада, отъ Радолево, че 68-и полкъ пристигналъ на желѣзопжтната станция; 1-и артилерийски полкъ стигналъ въ Вълчища, и на 19-и ще бжде въ Сѣръ; 67-и полкъ стигналъ при Доксамбосъ, и на 19-и въ 10 ч. пр. пл. ще бжде на станцията да се товари.

Въ 2 ч. пр. пл. командуващиятъ армията изпрати до всички части сведения за разположението на армията. Сжщитѣ сведения изпрати и въ Щаба на действуващата армия, като добави и следното: на 18-и въ 9 ч. пр. пл. гръцка конница стигнала въ Сарж Пазаръ, поради което разпоредилъ 10-и коненъ полкъ, отъ Неговань, и единъ ескадронъ отъ 11-а дивизия да отидатъ въ участъка на 3-а дивизия. Въ 7 ч. пр. пл. единъ гръцки пехотенъ полкъ, съ артилерия, се спрѣлъ югозападно отъ с. Рахманлж. Въ 9 ч. пр. пладне Гръцкиятъ флотъ — четири голѣми и четири малки парахода — е маневриралъ въ Орфанския заливъ, при устието на Струма. Единъ гръцки кръстосвачъ въ 9 ч. и 30 м. обстрелялъ лѣвия брѣгъ на Струма, но безъ резултатъ.

Следъ това получи донесение отъ командира на 3-а дивизия, че деньтъ 18-и е миналъ спокойно, за заповѣдьта да бждатъ атакувани гърцитѣ къмъ Кара Суле и за отмѣняването на тази заповѣдь.

Получи донесения и отъ 1/10-а и Драмската бригади, съ указание линииитѣ, на които сж стигнали частитѣ.

Въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. получи донесение, че срещу 2/3-а бригада настжпватъ две дивизии, а отъ Сѣрската бригада не е пристигналъ никакъвъ ешелонъ.

Поради това командуващиятъ армията въ 10 ч. заповѣда 1/10-а бригада да се премѣсти по-назападъ, къмъ р. Галикъ, да влѣзе въ тѣсна връзка съ 3-а дивизия, за да вземе участие въ боя, а командирътъ на 3/3-а бригада да остави въ Гевгели най-

необходимия брой войски, а съ другитѣ да се спустне на югъ, за да вземе сжщо участие въ боя.

Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. капитанъ Тодоровъ предаде отъ Неговань гръцка телефонограма, прехванатa въ 10 ч. и 20 минути:

„По заповѣдь на Негово Величество, да се дебаркиратъ тамъ, и да чакатъ заповѣдь за настжпване, съгласно обстоятелствата. 3-а, 4-а и 5-а дивизии да тръгнатъ, защото става нѣщо важно. Да вематъ съ себе си и тежкитѣ орждия[1])."

Вижда се, възъ основа на това донесение, командуващиятъ армията съобщи въ Деде Агачъ и Порто Лагосъ, че гърцитѣ се готвятъ да направятъ десантъ, и заповѣдва да вематъ мѣрки за наблюдение и противодействие.

Въ 10 ч. и 55 м. пр. пл. се получи отъ сжщия другъ разговоръ, прехванатъ въ 10 ч. и 15 м., на френски:

„Къмъ 5 ч. пр. пл. офанзиви на евзонитѣ въ посока Нигрита: първата въ посока Лахна — Неговань и другата въ посока Лъджа — Горгуля. (Навѣрно говори за 1-а и 7-а дивизии)."

Командуващиятъ армията съобщи съдържанието на тази телеграма на командиритѣ на 11-а дивизия и на Драмската бригада, като имъ заповѣда да вематъ мѣрки за опорна отбрана.

Въ 11 ч. и 15 м. пр. пл. разговоръ, прехванатъ въ 10 ч. и 20 минути:

„Тукъ Гювезна; пристигна цѣлата 6-а дивизия. Влѣво се чуватъ гърмежи. Надѣсно, 9-а рота отъ 18-и полкъ има престрелка съ български комити; престрелката продължава. До всички дивизии и ескадрони се предава съобщение, че сръбската армия напредва. Моравската дивизия била пленила 530 български войника, 50 подофицера и 16 офицера. Дринската дивизия взела шесть скорострелни и четири нескорострелни орждия."

Следъ това, въ 11 ч. и 45 м. пр. пл., отъ капитанъ Тодоровъ се получи донесение съ разговоритѣ, заловени между 7 и 10 ч. пр. пл., които, неизвестно по какви причини, не били

[1]) Командирътъ на 2-а армейска телеграфна рота, капитанъ Цанко Тодоровъ, на 16-и юний пристигналъ съ единъ засиленъ строителенъ взводъ въ Неговань, за да построи телефонни и телеграфни линии между Щаба на армията и частитѣ. Той пресѣче всичкитѣ жици отъ постоянната държавна линия Солунъ — Сѣръ, за да използува материала й. Къмъ дветѣ пресѣчени жици, които идѣха отъ Солунъ, той включи единъ телефоненъ апаратъ „Дойче телефонъ верке". Оказа се, че гърцитѣ сж включили на тѣзи жици своитѣ телефонни апарати, и разговоритѣ имъ се чуваха съвсемъ ясно.

предадени навреме. Отъ тѣхъ се узна, че 2-а, 3-а, 4-а и 5-а дивизии настѫпватъ къмъ Балджа[1]).

Отъ всички донесения командуващиятъ армията се убеди, че положението му е критическо. Той донесе на помощника на главнокомандуващия, че срещу 2/3-а бригада настѫпватъ две дивизии, че Сѣрската бригада едва сега започва да пристига, и до следния день ще се прехвърли пехотата, а следъ нея — артилерията. Напомни, че 6-а дивизия не ще може да пристигне навреме при IV армия, когато тя може по-скоро да окаже съдействие на II армия, отъ което има нужда.

Но, като не вѣрваше, че молбата му ще бѫде уважена, и при безнадеждното пръснато разположение на армията му и липса на всѣкакъвъ резервъ, и, като не искаше да отстѫпи, на командуващия II армия не оставаше никаква друга надежда, освенъ храбростьта на войскитѣ. Затова въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. той телеграфира до командиритѣ на 3-а дивизия и на 1/10-а бригада, че се надѣва частитѣ отъ дивизията, съ поддържката на Сѣрската и 1/10-а бригади, ще успѣятъ да отблъснатъ противника, който, следъ първия отпоръ, не ще повтори атаката днесъ.

Въ 12 ч. по пладне се получи отъ капитанъ Тодоровъ прехванатa телефонограма, която приповтаря сръбскитѣ успѣхи и съобщава че 1-а дивизия е въ Лѫгадина.

Въ 12 ч. и 35 м. сл. пл. се получи друга прехванатa телеграма, съ съдържание:

„Ротниятъ командиръ въ Гювезна, смутенъ, моли да се пита Щаба да му се отговори да предаде ли ротата или да бѣга, понеже хората му бѣгатъ. Телефонистътъ казва: Ще оставя телефона, и ще бѣгамъ въ с. Лотосъ."

Тази телефонограма веднага бѣ протелефонирана на командира на 1/10-а бригада.

Въ 12 ч. и 40 м. сл. пл. се получи друга прехванатa телеграма:

„При Баладжа имало сражение. Комититѣ избѣгали, като оставили четирма убити и нѣколко ранени. На телефониста въ Гювезна заповѣдватъ да остане, докато го смѣни другъ."

[1]) Ето и заловенитѣ разговори: „Заповѣдайте артилерията да се постави на Айватовскитѣ височини, надъ шосето.

По безжицния телеграфъ се пита де е Флотътъ.

Заповѣдайте Ризовъ съ касиера си да се устоновятъ въ с. Парса, отдето ще се продоволствува войската.

Днесъ да се провѣри състава на 4-а дивизия.

Въ 8 ч. точно 6-а дивизия потегли. Искайте настоятелно по една единица артилерия за всѣка дивизия; артилерията да не се дѣли.

2-а, 3-а, 4-а и 5-а дивизии напредватъ къмъ Балджа."

Въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. се получи трета телеграма, прехванатa въ 12 ч. и 45 м. сл. пладне:

„Вдѣсно отъ Гювезна, дивизиитѣ продължаватъ престрелката; влѣво отъ Гювезна, преди 45 минути 6-а дивизия навлѣзе въ българска територия."

Въ 2 ч. и 45 м. сл. пл. се получи отъ сѫщия телефонограма, прехванатa въ 2 ч. и 10 минути:

„Сега тръгнаха: 1-а дивизия — за Сухо, 10-а дивизия — за Кара Суле и 6-а — за Негованъ."

Въ 12 ч. и 30 м. сл. пл. командуващиятъ армията получи телеграфическа заповѣдь: мостътъ при Гевгели да бѫде приготвенъ за разрушаване. Както се каза, командуващиятъ армията бѣ направилъ потрѣбното.

Въ 12 ч. и 25 м. сл. пл. отъ командира на 11-а дивизия се получи донесение, че на 20-и вечерьта ще може да започне постройката на моста на Струма, която ще продължи три—четири деня.

Въ 2 ч. и 25 м. сл. пл. получи донесение отъ командира на 3-а дивизия, че срещу 2-а бригада настѫпватъ три дивизии; положението затруднително; моли 1/10-а бригада да мине въ настѫпление. Командуващиятъ армията съобщи това на командира на 1/10-а бригада, заповѣда му веднага да мине въ настѫпление и добави: „Действувайте смѣло и енергично; Вашитѣ действия иматъ решаващо значение".

Следъ това командуващиятъ армията телеграфира на Драмската бригада да съобщи на 69-и полкъ, че гръцката 1-а дивизия е насочена къмъ Сухо.

Въ сѫщото време командуващиятъ армията телеграфира на командиритѣ на 3-а дивизия и на 1/10-а бригада:

„Днешнитѣ действия сѫ сѫдбоносни за успѣха. Направете всичко възможно да се задържи положението до пристигането на подкрепления. Дълбоко съмъ убеденъ, че българскиятъ войникъ, който съ стихийна сила смаза действително силния противникъ — турчина, ще бѫде достатъчно силенъ да смаже страхливитѣ гърци, даже и да сѫ десеть пѫти по-много."

Въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. се получиха прехванати гръцки телефонограми, че войската отъ Кара Марли настѫпва въ две колони къмъ с. Висока.

Сега вече командуващиятъ армията се убеди, че срещу него настѫпва цѣлата гръцка армия и въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. телеграфира шифровано въ Щаба на действуващата армия:

„Споредъ прехванатъ по телефона разговоръ, гърцитѣ настжпватъ противъ насъ съ шесть дивизии. Положението става извънредно критическо. Противъ 2-а бригада отъ 3-а дивизия настжпватъ четири гръцки дивизии, и отъ тази сутринь се води тамъ упоритъ бой, но трудно ще може да се задържи положението. Сѣрската бригада отъ днесъ по пладне се стоварва при Кукушъ, но първитѣ ешелони ще могатъ да вематъ участие въ боя твърде късно."

Между това, получиха се донесения за настжплението на противника срещу 1/10-а бригада и молба да бѫде ускорено движението на 7-и допълняващъ полкъ къмъ тази бригада. Въпросъ вече не бѣше да се съдействува на 2/3-а бригада, затова командуващиятъ армията телеграфира на командира на 1/10-а бригада: на всѣка цена да запази положението, и да се разпореди самъ за 7-и допълняващъ полкъ. Следъ това, въ 4 ч. и 50 м. сл. пл., разпореди: единъ полкъ, съ една батарея, отъ 11-а дивизия да тръгне веднага за Сѣръ.

Въ 5 ч. и 15 м. сл. пл. получи донесението отъ командира на 3-а дивизия, писано въ 2 ч. и 45 м. сл. пл., че 2-а бригада до този моментъ държи позицията си — коти 244·3 и 305 — противъ три гръцки дивизии. Противникътъ заелъ Калето при с. Женско, и съ една бригада и артилерия се е насочилъ къмъ казаното село. Срещу центра на бригадата били насочени две гръцки дивизии, които заели височинитѣ предъ позицията и заплашвали да разкжсатъ двата полка. Срещу лѣвия флангъ на 32-и полкъ настжпвала друга бригада, която застрашавала тила на цѣлата позиция. Поради това заповѣдалъ да се започне бавно отдръпване, за да заематъ частитѣ по-сгодна позиция. Донася, че пристигнала една дружина отъ Сѣрската бригада, и била вкарана въ боя.

Командуващиятъ армията предаде това донесение въ Щаба на действуващата армия и добави: „Моля да ми се съобщи — ще ми се изпратятъ ли исканитѣ подкрепления, понеже положението е твърде трудно?"

Помощникътъ на главнокомандуващия му отговори, че засега подкрепления не могатъ да му се изпратятъ; ще му се дадатъ, следъ като се осигурятъ операциитѣ противъ сърбитѣ.

Следъ това телеграфира на командира на 3-а дивизия:

„Донесете започнаха ли да пристигатъ ешелонитѣ отъ Сѣрската бригада, и насочени ли сж въ боя и на кои пунктове? Имайте предвидъ, че трѣбва да се изчерпятъ всички срѣдства и усилия, за да се отблъсне противникътъ. Но, ако ли, въпрѣки всичко, положението не

може да се задържи, само въ такъвъ случай ще предприемете бавно отстжпване, при условие, обаче, щото посоката Сѣръ — Демиръ Хисаръ непремѣнно и съ всички усилия да бѫде прикрита и осигурена."

Следъ това му съобщи:

„Сѣрската бригада влиза въ Ваше разпореждане. Първиятъ ешелонъ отъ артилерията на бригадата тръгва отъ Сѣръ днесъ 8 ч. сл. пладне, а другитѣ два ешелона ще следватъ презъ единъ часъ. Утре рано сутриньта ще започнатъ да пристигатъ въ Кукушъ."

Въ 7 ч. и 45 м. сл. пл. се получи гръцката телефонограма, прехваната въ 6 ч. и 45 м. сл. пладне:

„Артилерията на 4-а дивизия има двубой съ неприятелската между Отманлж Махли и Неговань. Нашитѣ напреднаха отвѫдъ Гювезна. Отъ Гювезна тръгва за Сѣръ конница, съ планинска и полска артилерия. 6-а дивизия унищожи неприятеля и напредва. Да премѣстимъ Щаба къмъ Мерихо. 7-а дивизия отблъсна неприятеля, взе 50 пленника, и напредва. Препоржчвамъ на всички строго бдение особено презъ нощьта, защото българитѣ иматъ обичай да нападатъ нощно време."

Въ 8 ч. сл. пл. получи телеграма отъ помощника на главнокомандуващия, че е разпоредилъ до IV армия три дружини отъ полка въ Удово да бѫдатъ придадени къмъ II армия. Командуващиятъ армията веднага разпореди да бѫдатъ придадени дружинитѣ къмъ 3-а дивизия.

Въ 8 ч. и 15 м. сл. пл. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че положението на двата полка било доста критическо; противникътъ ималъ голѣмо числено превъзходство, и се стремѣлъ да обхваща. Донася, че нѣма никакви сведения за 7-и допълняващъ полкъ.

Командуващиятъ армията отговори, че на 7-и допълняващъ полкъ е дадена заповѣдь отъ командира на Драмската бригада; полкътъ навѣрно се движи по пжтя Хламоръ — Хоруодъ — Берово — Неговань; да изпрати конници да го доведатъ.

Въ 8 ч. и 50 м. сл. пл. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че положението е критическо. Командирътъ на 25-и полкъ билъ раненъ. Нѣмало поддържки — всичко било ангажирано въ боя. Командирътъ на 25-и полкъ донесълъ, че не може повече да се държи. Командуващиятъ армията заповѣда да се отдръпне къмъ Зарово и Клепе, и тамъ да продължи опорно да се отбранява.

Въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. донесе въ Щаба на действуващата армия, че 2-а бригада отъ 3-а дивизия предъ масовото настжпление на противника, който застрашавалъ тила ѝ и двата фланга,

напустнала предната си позиция и сега организирала отбраната на главната позиция, южно отъ Кукушъ, подъ прикритието на две дружини отъ Сѣрската бригада и две батареи. Противникътъ заелъ предната позиция на 2-а бригада и преустановилъ настжплението си. Той прехвърлилъ и часть отъ войскитѣ си, които ималъ на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ. Срещу позицията на 32-и полкъ противникътъ ималъ деветь батареи и около две пехотни дивизии; почти сжщото количество било и противъ 29-и полкъ. Командирътъ на 3-а бригада донесълъ, че гърцитѣ заемали Мая Дагъ съ една рота. Сведения за положението между Вардара и Арджанското езеро нѣмалъ. 10-и коненъ полкъ пристигналъ въ 3 ч. и 30 м. сл. пл.; този полкъ изпратилъ по посока на с. Крецово, дето, по сведения отъ единъ разездъ, гръцка конница съ пехота е проникнала къмъ сжщото село.

Въ 11 ч. и 20 м. сл. пл. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че 16-и полкъ се задържàлъ на върха при Клепе, но дѣсниятъ му флангъ билъ обходенъ. Обходенъ билъ сжщо и лѣвиятъ флангъ на 25-и полкъ. Позицията, на дължина шесть-седемь клм., била заета отъ една тънка линия. Полковетѣ трудно могли повече да се съпротивляватъ, а известие за пристигането на 7-и допълняващъ полкъ нѣмалъ. На височината 979, подъ натиска на противника, нашата Допълняваща дружина отстжпила, като оставила една батарея отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ. Понеже Берово било заето отъ противника, и му се застрашавалъ пжтя на отстжплението, моли да му се разреши, подъ прикритието на нощьта, да отстжпи назадъ, на нова позиция. 28-а допълняваща дружина току-що била пристигнала, обаче била тъй уморена, та не ще може да подобри положението. Отъ скорострелнитѣ батареи само две действували, а другитѣ взели малко участие, по липса на удобна позиция. Гръцкитѣ вериги се установили на 400—500 метра отъ позицията, и на разсъмване могли да обстрелватъ отъ Берово шосето — единственіятъ му пжть за движение на коли.

Отъ 11-а дивизия и отъ Деде Агачъ се получиха донесения, че презъ деня било спокойно. Гръцкиятъ флотъ маневриралъ въ Орфанския заливъ и отвреме-навреме откривалъ огънь.

Отъ ж.-п. ст. Букъ се получи телеграма, че пристигнали 700 мохамедани за попълване на 1/10-а бригада. Заповѣдано му бѣ да ги изпрати въ Сѣръ.

ГЛАВА VII.

Действията срещу сърбитѣ на 19-и юний.

(Картограф. приложения № № 10 и 11).

Разпорежданията на двете страни.

Разпорежданията на Българското командуване.

Разпорежданията на Главното командуване. — На 18-и юний къмъ 1 ч. сл. пладне Щ. Д. А. получи отъ командуващия IV армия донесение за положението на дивизиитѣ въ армията, и че заповѣдалъ на дивизиитѣ да изпратятъ парламентьори. Въ 6 ч. сл. пл., обаче, получи отъ сжщия следното донесение:

„Началникътъ на 7-а дивизия донася, че, следъ като изпратилъ на сърбитѣ съобщението за прекратяване военнитѣ действия, възползувани отъ прекратяването на нашата стрелба, нахвърлили се стремглаво върху 13-и полкъ и го преминали съ стрелба. Следъ това продължили настжплението си съ артилерийски огънь и пехотна стрелба.

Предвидъ на тази изненада, началникътъ на дивизията заповѣдалъ дивизията да отстжпи на височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Сърбитѣ тамъ заели положението, което имаха преди началото на военнитѣ действия. Началникътъ на дивизията повторно изпраща офицеръ съ писмо, че действията се прекратяватъ. Първиятъ пратеникъ, майоръ Живковъ, още не се е върналъ. Цѣлиятъ 13-и полкъ останалъ въ сръбското разположение.

Началникътъ на 8-а дивизия донася отъ 3 ч. и 05 м. сл. пл., че телеграмата за прекратяване действията предалъ по шосето Щипъ — Велесъ на подполковникъ Ристичъ, дружиненъ командиръ въ 4-и полкъ, който ще я занесе на командуващия сръбскитѣ войски. Огъня дивизията прекратила. Споредъ телеграма отъ сжщия, отъ 4 ч. и 50 м. сл. пл. сърбитѣ усилено обстрелватъ височинитѣ надъ Трогерци и настжпватъ. Дивизията започнала да отстжпва."

Десеть минути следъ това се получи следната телеграма:

„Понеже сърбитѣ отговориха на нашето съобщение съ възобновяване на военнитѣ действия и постжпиха така подло съ 13-и полкъ, заповѣдахъ да се продължатъ военнитѣ действия."

Въ 6 ч. и 55 м. сл. пладне Щ. Д. А. получи трето донесение, че, вследствие отстжплението на 7-а дивизия на първитѣ

си позиции, заповѣдалъ и 8-а дивизия да направи сѫщото, и че двѣ дивизии ще водятъ отбранителенъ бой до разбиването на противника при Криволакъ, дето той брои три полка съ четиринеть батареи. Следъ това, щомъ пристигне 6-а дивизия, ще предприеме настѫпление въ посока на Велесъ, което ще постави неприятеля въ тежко положение, и че е отъ особена важность съдействието на V армия.

Въ 9 ч. и 30 м. сл. пл. помощникътъ на главнокомандуващия извика на телеграфния апаратъ командуващия IV армия и му зададе следнитѣ въпроси:

1) Какво е положението на 7-а и 8-а дивизии и на Македоно-одринското опълчение?
2) Ще могатъ ли да се удържѫтъ тѣзи две дивизии на сегашнитѣ си позиции, докато пристигнатъ подкрепления?
3) Кѫде е отстѫпило Македоно-одринското опълчение?
4) Де е 3/2-а бригада?
5) Кога пристига 6-а дивизия?
6) Огъньтъ прекратенъ ли е по цѣлата линия?
7) Има ли съобщение отъ Сръбската главна квартира?

Командуващиятъ армията предаде вѣрно положението на всичкитѣ части отъ армията, освенъ на Македоно-одринското опълчение, на което далъ заповѣдь да отстѫпи, за да се стѣсни фронта, и 2/4-а бригада, на която далъ така сѫщо заповѣдь да отстѫпи, понеже срещу нея настѫпили грамадни сили. За 6-а дивизия докладва, че се движи бързо къмъ Щипъ, но докѫде е стигнала — нѣма донесение. Следъ като съобщи, че отъ полската артилерия значителна часть не може да бѫде използувана поради мѣстностьта, а пъкъ планинската артилерия е въ ограничено количество, добави:

„Днесъ до пладне противникътъ бѣ предприелъ нѣколко атаки срещу 7-а дивизия, особено при село Дрѣнъкъ, които сѫ отбивани съ грамадни загуби за противника. Когато се предаде съобщението за прекратяване на военнитѣ действия, огъньтъ е билъ спрѣнъ, и, преди да се върне нашиятъ парламентьоръ, противникътъ се нахвърли стремглаво съ превъзходни сили срещу 1-а бригада отъ 7-а дивизия при с. Дрѣнъкъ, и премина презъ нейнитѣ редове.

Отъ началника на Щаба на дивизията ми се доложи, че загубитѣ на 7-а дивизия сѫ: пленени — цѣлиятъ 13-и полкъ, две дружини отъ 26-и полкъ и три батареи. 2/4-а бригада била въ опасность.

Както донесохъ и днесъ, отъ особена важность бѣ за дѣлото съдействието на V армия, защото противникътъ е насочилъ срещу мене не по-малко отъ шесть дивизии.

По-раншнитѣ сведения, че моравскитѣ дивизии сѫ заминали къмъ Зайчарь, излѣзоха невѣрни, понеже сѫ пленени войници отъ тѣзи дивизии, които заявяватъ, че тѣ сѫ тукъ.

Моето мнение е, че честьта на армията и на нацията ще бѫде запазена и противникътъ жестоко наказанъ за тази своя подлость и вѣроломство, ако нашитѣ действия бѫдатъ не частични, а общи за цѣлата действуваща армия. Защото това негово стратегическо съсрѣдоточаване би било въ такъвъ случай въ наша полза.

Увѣренъ съмъ, че мотивитѣ на досегашнитѣ ни действия, изложени въ Вашата телеграма, сѫ станали достояние на противника."

На въпроса — Мислите ли, че ще можете да се удържите на новоизбраната позиция до пристигането на подкрепленията; де е генералъ Теневъ? — генералъ Ковачевъ отговори:

„Мисля, че на сегазаетитѣ позиции ще мога да се задържа, но много ще зависи отъ поведението и силитѣ на противника. Засега той се е спрѣлъ на старитѣ позиции. Неговитѣ сили около Криволакъ застрашаватъ моята комуникационна линия, затова се стремя да го прогоня оттатъкъ Вардара, въ който случай ще освободя моитѣ четири полка отъ 2-а дивизия. Както казахъ, далъ съмъ заповѣдь на генералъ Тенева още вчера да усили марша."

Въ заключение, помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира:

„Споредъ тазивечерната директива, генералъ Тошевъ утре ще атакува Крива Паланка, и ще се насочи къмъ Страцинъ. За Васъ е важно, мисля, като се държите отбранително, да проявите активность, за да можете да облекчите, донѣкѫде, операциитѣ на V армия, та да не би противникътъ да се нахвърли съ всичкитѣ си сили срещу V армия и я подвъргне на отдѣлно поражение.

Употрѣбете всички срѣдства, за да притеглите по-скоро бригадитѣ отъ 6-а дивизия.

Генералъ Тодоровъ е направилъ грѣшка, че, като е ималъ така близко противникъ, е прекратилъ огъня. Но станалото, станало. Сега трѣбва да се гледа да се изправи чрезъ енергични действия къмъ Криволакъ.

Преминете въ пасивна отбрана, докато се усилите на другитѣ участъци. Вѣроятно и гърцитѣ утре ще преминатъ въ настѫпление.

Предпишете на генералъ Тенева да ускори марша на дивизията си, като облекчи тежестьта на хората, колкото е възможно, а Вие се дръжте отбранително, за да можете да дочакате подкреплението."

Въ този мигъ генералъ Ковачевъ пресѣче телеграфирането и му докладва, че получилъ донесение, споредъ което, генералъ Теневъ съ 36-и полкъ стигналъ въ Струмица, а другитѣ части били по-назадъ. Следователно, първиятъ му ешелонъ ще може да пристигне къмъ Щипъ чакъ на 20-и.

На това помощникътъ на главнокомандуващия му отговори:

„Нека усили марша и на другитѣ полкове. Лека нощь."

Въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. телеграфира на командуващия V армия:

„Армията утре, 19-и т. м., рано да настжпи и атакува противника къмъ Егри Паланка, като влѣзе въ тѣсна свръзка съ Македоно-одринското опълчение, следъ което да продължи настжплението си къмъ Кратово и Страцинъ. Вземете мѣрки за осигуряване дѣсния флангъ. Настжплението да се води енергично въ флангъ и въ тилъ на частитѣ, които действуватъ срещу IV армия."

Разпорежданията на командуващитѣ IV и V армии. — Следъ този разговоръ, въ 12 ч. презъ нощьта командуващиятъ IV армия отдаде следната заповѣдь:

„§ 1. — Съгласно полученитѣ заповѣди отъ Щаба на действуващата армия, утре, 19-и т. м., V армия ще атакува противника къмъ Егри Паланка и Страцинъ. 4-а Преславска дивизия ще атакува противника на Султанъ Тепе.

§ 2. — Македоно-одринското опълчение да настжпи и атакува Султанъ Тепе отъ южна страна, като влѣзе въ свръзка съ 4-а дивизия.

§ 3. — 7-а дивизия да заеме и опорно отбранява височината 650, южно отъ с. Райчини.

Началникътъ на дивизията да привлѣче 2/4-а бригада, която да заеме за опорна отбрана височината южно отъ с. Рударе. Бригадата да влѣзе въ свръзка съ 7-а дивизия и Македоно-одринското опълчение.

§ 4. — 8-а дивизия, съ единъ пехотенъ полкъ и една батарея, да заеме височината източно отъ Аргюлица, а съ другитѣ части — старата позиция около Щипъ, на която опорно да се отбранява.

§ 5. — Началникътъ на 2-а дивизия да разпореди: една дружина отъ 9-и полкъ да остане срещу противника; другитѣ три дружини отъ сжщия полкъ и полската артилерия на 3-и с. с. артилер. полкъ да се насочатъ къмъ Щипъ, като се спратъ между р. Дринъ и Щипъ, и влѣзатъ въ разпореждането на командира на 3/2-а бригада.

21-и пех. полкъ да остане на мѣстото си и да води отбранителенъ бой до пристигането на 2/2-а бригада и единъ полкъ отъ 3/7-а бригада, които утре на пладне пристигатъ.

11-и пех. полкъ да заеме сжщата позиция, която днесъ е заемалъ, — югозападно отъ с. Драгоево.

Началникътъ на дивизията остава да ржководи операциитѣ около Криволакъ.

§ 6. — 3/2-а бригада, заедно съ 9-и пех. полкъ и 3-и с. с. артилер. полкъ (две отдѣления), подъ началството на командира на 3/2-а бригада, да се съсрѣдоточи между р. Дринъ и гр. Щипъ, дето остава въ мое разпореждане.

§ 7. — Командирътъ на 3/7-а бригада да разпореди да остане единъ пехотенъ полкъ за охрана на желѣзопжтния мостъ при Удово, като изпрати и странично прикритие при Градско.

§ 8. — Командирътъ на 5-и коненъ полкъ съ единъ ескадронъ да наблюдава лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ Щипъ къмъ Драгоево, като влѣзе въ свръзка съ 11-и пех. полкъ. Другиятъ ескадронъ отъ полка да възстанови свръзка между 8-а и 7-а дивизии, между Аргюлица и Спанчево.

§ 9. — 6-а Бдинска дивизия бързо да настжпи отъ Струмица за Щипъ, като за тази цель облекчи хората.

§ 10. — Азъ се намѣрвамъ въ Радовишъ. Донесенията да ми се изпращатъ, възможно, по-често."

Командуващиятъ V армия още на 18-и въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. получи заповѣдь да насочи веднага 4-а дивизия къмъ Гюешево, съ цель да може, при първа заповѣдь, да атакува противника по посока Егри Паланка — Кратово. Заповѣдьта веднага бѣ протелеграфирана на началника на дивизията.

Въ 9 ч. сл. пл. получи и заповѣдьта да премине въ настжпление. Възъ основа на нея, той въ 4 ч. пр. пл. на 19-и отдаде заповѣдь. Въ нея, като казва, че сведенията за противника оставатъ сжщитѣ, че Македоно-одринското опълчение ще настжпи отново и ще атакува Султанъ Тепе отъ югъ, и че повѣрената му армия ще поддържи атаката на Опълчението, като влѣзе въ тѣсна връзка съ него и настжпи въ казаната посока, заповѣдва:

„1) 4-а пех. Преславска дивизия да настжпи и атакува противника южно отъ шосето Егри Паланка — Куманово.

2) 12-а пех. дивизия да настжпи и атакува противника северно отъ сжщото шосе, като вземе сериозни мѣрки за охраната на външния си флангъ.

3) Одринската бригада да застане къмъ 10 ч. пр. пл. съ единия си полкъ между Деве Баиръ и върха Китка, а съ другитѣ — южно отъ шосето Кюстендилъ — Егри Паланка, при с. Вратца. Бригадата остава въ мое разпореждане.

4) Страничното прикритие на върха Руенъ, усилено съ две дружини и три планински батареи отъ 4-а пех. Преславска дивизия, да атакува енергично върха Султанъ Тепе.

5) 6-и коненъ полкъ да усили наблюдението и охраната на фланга на армията.

6) Начало на действията — днесъ къмъ 11 ч. пр. пл., следъ като 4-а пех. Преславска дивизия се съсрѣдоточи въ Гюешево, и започне настжплението си.

7) Началницитѣ на дивизиитѣ и на страничното прикритие да държатъ въ свое разпореждане по-голѣмъ резервъ, докато се разясни разположението и силитѣ на противника.

8) Административнитѣ и домакинскитѣ обози (освенъ кухнитѣ) да останатъ, на първо време, тамъ, дето се намиратъ. За по-нататъшното имъ движение ще последва допълнителна заповѣдь.

9) Началницитѣ на дивизиитѣ и на страничното прикритие да ми донасятъ по-често за положението.

10) Щабътъ на армията до 11 ч. пр. пл. ще бѫде въ Кюстендилъ, а следъ това — въ Гюешево."

Разпорежданията на сръбското командуване.

Разпорежданията на Главното командуване. — Възъ основа на полученитѣ сведения, че настѫплението започва да успѣва, Сръбското главно командуване къмъ пладне на 18-и издаде директива, която се различаваше отъ онази, издадена миналия день, само по това, че въ нея обектъ за настѫплението на I армия е посоченъ гр. Кочане, и че настѫплението на I и III армии е условно. I армия трѣбва, преди всичко, колкото може по-добре, да осигури своятъ лѣвъ флангъ откъмъ Кюстендилъ, а съ другитѣ свои сили, като тръгне отъ мѣстото, дето по-преди се намираше Шумадийската дивизия I призивъ, до планината Кормино и селото Лопенъ, да предприеме енергично нападение къмъ Кочане. III армия да премине въ атака, щомъ се почувствува влиянието отъ действието на Шумадийската дивизия I призивъ.

Разпорежданията на командуващитѣ I и III армии. — Командуващиятъ сръбската I армия, като очакваше да настѫпи българската V армия откъмъ Кюстендилъ, и, съгласно условието да осигури фланга си отъ тази страна, не разпореди съ по-трѣбния размахъ за настѫпление къмъ Кочане. За обходния маневъръ презъ Китка той насочи само 3-и полкъ II призивъ, когато тамъ бѣше пристигналъ и 18-и полкъ съ три батареи. На Шумадийската дивизия I призивъ и Моравската дивизия II призивъ заповѣда да настѫпятъ веднага енергично къмъ Кочане, безъ да бѫде указана нито посоката, нито зоната за движение на всѣка отъ тѣхъ. Преди Кочане тѣ трѣбваше да завладѣятъ Райчански Ридъ, а за това трѣбваше двамата началници на дивизии да се споразумѣятъ кой въ коя зона ще се движи и кой участъкъ ще атакува.

Командуващиятъ сръбската III армия презъ нощьта срещу 19-и юний разпореди да бѫдатъ атакувани и отхвърлени българитѣ отъ позицията Долни Балванъ — Богословецъ, но въ сѫщото време разпореди, до втора заповѣдь, частитѣ да не преминаватъ Брѣгалница, а, за да даде такава заповѣдь, очакваше да се подравни съ неговитѣ части Шумадийската дивизия I призивъ, която се бѣ спрѣла при с. Дрѣнъкъ.

Действията на IV армия.

Действията на 2-а Тракийска дивизия и 1/3-а бригада.

Разпорежданията на началника на Тимошката дивизия II призивъ. — Още на 18-и следъ пладне, когато огънь отъ дветѣ страни бѣ прекратенъ, началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ помоли командуващия армията да помогне поне съ атака въ посока на Щипъ, та да освободи лѣвия си флангъ и съ него да атакува и заеме позицията югозападно отъ Драгоево. Следъ това изпрати единъ ескадронъ къмъ Вардара да осигури посоката Драгоево — Топликъ — Уланци и да отбранява пристанището при Уланци.

За 19-и заповѣда да бѫде произведено разузнаване, а сутриньта лично отиде на лѣвия флангъ, при командира на 13-и полкъ, и му заповѣда относно примирието да държи българитѣ въ неизвестность до 3 ч. сл. пл., и въ 3 ч., следъ като събере потрѣбнитѣ данни за добра стрелба, да нападне българитѣ, за която цель го бѣ подкрепилъ презъ нощьта съ една рота.

Разпорежданията на началника на 2-а дивизия. — Между това, началникътъ на 2-а дивизия, отъ наблюдения и отъ множеството пленници, узна, че всѣка точка отъ сръбската позиция е укрепена съобразно тактическото ѝ значение. Редица височини отъ позицията сѫ опасани съ два-три реда дълги окопи, свързани съ ходове, и така грижливо приспособени къмъ мѣстностьта, че се виждатъ, когато се доближи човѣкъ на 200—300 крачки. Сàмо въ дѣсния участъкъ сѫ зле маскирани и видими отдалече. Повечето сѫ съ гръдна и даже по-голѣма дълбочина, и сѫ блиндирани. Естественъ редуитъ на позицията бѣше височината на единъ клм. северно отъ Стражарница, и тя е усилена съ три реда окопи. Обстрелътъ предъ позицията е разчистенъ, и навсѣкѫде е добъръ.

Възъ основа на тѣзи изучвания и на сведенията за разположението на противника, началникътъ на дивизията реши съ по-голѣми сили да обходи и атакува двата фланга, като нанесе решителния ударъ на лѣвия му флангъ. За тази цель той възнамѣряваше да остави единъ полкъ по фронта, три полка за нанасяне главния ударъ, а срещу дѣсния флангъ — два полка.

Къмъ 12 часà презъ нощьта, обаче, получи телеграфически заповѣдьта по армията за 19-и юний. Тази заповѣдь не даваше време да бѫдатъ направени потрѣбнитѣ размѣствания, за да

се изпълни плана. Освенъ това, тя отнемаше и 9-и полкъ, а не му подчиняваше напълно 11-и полкъ. Поради това началникътъ на дивизията реши да атакува съ три полка не лѣвия, а дѣсния флангъ. За тази цель помоли командира на 1/3-а бригада: 11-и полкъ на разсъмване да заеме сѫщата позиция на югъ отъ Драгоево, която заемаше миналия день срещу лѣвия флангъ на неприятелската позиция. Да се укрепи на казаната позиция, и да я отбранява до втора заповѣдь. Съобщи му и задачитѣ, които възлага на частитѣ отъ своята дивизия, и които сѫ изложени въ заповѣдьта, която издаде въ 7 ч. и 45 м. пр. пл. на 19-и юний.

Въ заповѣдьта противникътъ е показанъ около три полка съ артилерия, и че той, съ една дружина и една батарея, заема Криволакъ.

Следъ това, като казва, че, съгласно заповѣдьта № 14, армията ще атакува противника съвмѣстно съ V армия, опредѣля задачата на дивизията така: „На повѣрената ми дивизия (1-а и 2-а бригади, 11-и и 49-и полкове) се възлага да атакува противника на позицията северно отъ Криволакъ".

За изпълнение на тази задача, той разпредѣля силитѣ:

11-и полкъ, съ две скорострелни батареи, временно да отбранява заетата отъ него позиция южно отъ Драгоево и, следъ като 1-а бригада започне атаката, да атакува лѣвия флангъ и тила на противника по посока Стражарницата и да държи свръзка съ дѣсния флангъ на 1-а бригада по посока на височината северозападно отъ с. Патрикъ.

1-а бригада — една дружина отъ 9-и полкъ, 21-и полкъ, две планински батареи, полурота пионери, взводъ конница и една хелиографна станция — да отбранява, временно, позицията западно отъ Патрикъ и източно отъ Пепелище, докато пристигне 2-а бригада, следъ което да атакува противника откъмъ фронта.

2-а бригада — 27-и и 28-и полкове, две планински батареи, половина взводъ конница, полурота пионери и една хелиографна станция — да се насочи къмъ ж.-п. ст. Криволакъ, и, съ пристигането си на височинитѣ североизточно отъ Пепелище, да атакува дѣсния флангъ на неприятелската позиция по директриса Стражарницата (находяща се северно отъ ж.-п. ст. Криволакъ, до моста на Вардара) — Кара Ходжали. Да остави една дружина около Пепелище да наблюдава станцията и да охранява лѣвия флангъ. Да поддържа свръзка съ 1-а бригада.

49-и полкъ да се съсрѣдоточи северно отъ Брусникъ, и да остане въ негово разпореждане, като маневрени войски. Да поддържа свръзка съ 1-а бригада.

Полуескадронътъ отъ 9-и полеви ескадронъ да наблюдава пространството на лѣвия брѣгъ на Вардара, отъ Пепелище до Демиръ Капия.

9-и полкъ, три дружини, съ едно с. с. полско артилерийско отдѣление, да се насочи къмъ с. Доляни, и влѣзе въ състава на 3-а бригада.

Другитѣ пионерни части да се разположатъ около Лѣсковица.

Дивизионниятъ лазаретъ да остане въ Лѣсковица.

Огнестрелнитѣ паркови взводове на 2-а бригада, на 21-и полкъ и на планинската артилерия да се разположатъ въ долината на Лѫкавица, северно отъ Лѣсковица; на 3-а бригада, 9-и полкъ и 3-и с. с. артилер. полкъ — къмъ Щипъ.

Щабътъ на дивизията ще се намира на височинитѣ североизточно отъ Патрикъ.

1-а бригада. — Командирътъ на 1-а бригада получи оперативната заповѣдь по дивизията въ 3 ч. пр. пл. на 19-и юний. Той веднага заповѣда на командира на 9-и полкъ да остави на позицията при с. Патрикъ една дружина отъ своя полкъ, дружината отъ 21-и полкъ и планинската батарея, а другитѣ три негови дружини, Картечната рота и полската артилерия на разсъмване, незабелязано за противника, да оттегли отъ позицията, и, презъ с. Лѣсковица и по долината на р. Лѫкавица, да се съсрѣдоточи при Доляни. Ако снемането на тритѣ батареи е невъзможно да стане на разсъмване, една отъ батареитѣ да остане, и да бѫде смъкната презъ деня орѫдие по орѫдие. При Доляни полкътъ влиза въ разпореждането на командира на 3-а бригада.

Дветѣ дружини при Патрикъ, подъ началството на командира на 1/9-а дружина, да продължаватъ да образуватъ дѣсната колона на бригадата, като, до второ разпореждане, действуватъ отбранително.

На командира на 21-и полкъ — лѣвата колона на бригадата — заповѣда веднага да изпрати прикрито още една дружина въ с. Патрикъ, а съ другитѣ две дружини, планинската батарея и Картечната рота да заеме позиция, дето намѣри, че е най-сгодно, и да отбранява посоката Криволакъ — Пещерница — Гарванъ. Съобщи му, че къмъ пладне ще пристигне къмъ Криволакъ 2-а бригада и 49-и полкъ. На разсъмване получи донесение отъ командира на 21-и полкъ, че противникътъ срещу него се усилва; поради това му изпрати друга заповѣдь — да не изпраща още една дружина при Патрикъ.

Въ 8 ч. пр. пл. тритѣ дружини отъ 9-и полкъ и тритѣ полски батареи се събраха въ Лѣсковица, и тръгнаха за Доляни.

Дружинитѣ при Патрикъ заеха позиция: 1/9-а, съ планинската батарея, — Залесената височина наединъ и поло-

вина километра западно отъ Патрикъ, съ една рота дѣсно странично прикритие на Високата могила, на Сѣрка планина, на два километра северно отъ с. Патрикъ; 4/21-а дружина — на единъ километъръ югозападно отъ Патрикъ, съ една рота странично прикритие на западния склонъ на височината южно отъ Патрикъ.

Тъй като 11-и полкъ бѣ напустналъ височинитѣ южно отъ Драгоево, заповѣдано бѣ на началника на дѣсната колона зорко да следи за дѣсния си флангъ.

21-и полкъ осъмна както следва: 3-а дружина и Картечната рота — на позиция северно отъ Пещерница, 1-а дружина — на хребета западно отъ нея, а 2-а дружина, съ планинската батарея, — въ полкова поддържка. Въ изпълнение заповѣдитѣ на бригадния си командиръ, командирътъ на 21-и полкъ зае позиция на височинитѣ североизточно отъ Пещерница, като остави две роти и батареята въ поддържка.

Къмъ 10 ч. пр. пл. командирътъ на полка забеляза, че единъ сръбски батальонъ настжпи отъ Пепелище къмъ позицията на полка. Въ сжщото време откъмъ Липа бѣха забелязани преднитѣ части на 2-а бригада. Къмъ 11 ч. пр. пл. се показа цѣлата 2-а бригада, и преднитѣ части завързаха престрелка съ неприятеля.

По устното искане на командира на пристигналата 2-а бригада, командирътъ на 21-и полкъ изпрати въ 11 ч. и 45 м. пр. пладне 3-а дружина, съ планинската батарея, да настжпи къмъ Криволакъ, за да съдействува на 2-а бригада. Следъ това, обаче, забеляза, че сърбитѣ стремително се насочватъ противъ 28-и полкъ, преди този полкъ да се е разгъналъ, поради което той заповѣда цѣлиятъ полкъ да настжпи.

Между това, командирътъ на 1-а бригада още къмъ 8 ч. пр. пл. забеляза пъкъ и донесения получи, че противникътъ премѣства пехотни и артилерийски части отъ Криволакъ къмъ Драгоево. Къмъ това време нѣмаше никакви сведения за 11-и полкъ. Началникътъ на дѣсната колона изпрати разездъ, който въ 11 ч. и 25 м. пр. пл. донесе, че 11-и полкъ още снощи е отстжпилъ къмъ Софилари, и че единъ сръбски ескадронъ разузнавалъ къмъ дѣсното прикритие, и отстжпилъ.

Командирътъ на бригадата получи отъ командира на 21-и полкъ по хелиографа въ 10 ч. и 20 м. пр. пл. донесение за появяването на преднитѣ части на 2-а бригада южно отъ Пепелище; въ 11 ч. пр. пл., че частитѣ отъ 2-а бригада се показали

влѣво отъ полка, и завързали престрелка, и пита да настжпи ли съ 2-а бригада за съвмѣстни действия къмъ Криволакъ.

Въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. донесе, че, по искането на командира на 2-а бригада, заповѣдалъ на една дружина да настжпи съ батареята къмъ Криволакъ, а въ 12 ч. и 40 м. сл. пл., че въ 12 ч. по пладне настжпилъ съ цѣлия полкъ къмъ Криволакъ.

Въ отговоръ на последното донесение, командирътъ на бригадата заповѣда на командира на полка веднага да тръгне съ полка си за с. Патрикъ, като заповѣда на 3-а дружина и на батареята, щомъ завършатъ мисията си, да се оттеглятъ и тѣ въ Патрикъ. Командирътъ на полка, обаче, донесе, че въ бойна часть сж седемь роти, Картечната рота и батареята, и че оттеглянето имъ може да стане само когато се стъмни.

Въпрѣки това донесение, командирътъ на полка успѣ да изтегли седемь роти, и съ тѣхъ тръгна къмъ 6 ч. сл. пл. и стигна въ Патрикъ къмъ 9 ч. сл. пладне. Другитѣ части останаха да съдействуватъ на 2-а бригада.

2-а бригада. — Бригадата, на пжть за Криволакъ, преношува при Корешница. Командирътъ на бригадата още въ 9 ч. сл. пл. на 18-и отдаде заповѣдь, въ която, като казваше, че противникътъ заема ж.-п. ст. Криволакъ и височинитѣ източно отъ нея, че 1-а бригада е въ района Брусникъ и Патрикъ, и че задъ бригадата идатъ части отъ 7-а дивизия, заповѣдва бригадата да настжпи въ две колони:

28-и полкъ, съ 4-а планин. батарея, единъ пионеренъ взводъ и взвода на подпоручикъ Чернопѣевъ, да тръгне въ 6 ч. пр. пл. по пжтя Корешница — Дубляно — Бистренци — Войшанци — Криволакъ.

27-и полкъ, съ 5-а планин. батарея, да настжпи въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. по пжтя Человецъ — Ибирли — Каланево — Брусникъ — Патрикъ.

Отъ събранитѣ сведения, обаче, се оказа, че посоченият пжть за 27-и полкъ е лошъ, поради което и този полкъ тръгна по пжтя на 28-и полкъ, и, когато стигна до с. Бистренци, отби се по пжтя за Брусникъ — Патрикъ.

Презъ време на похода, въ 9 ч. и 30 м. пр. пл., командирътъ на бригадата получи отъ началника на дивизията заповѣдьта, съ която заповѣдваше да се прекратятъ действията, ако и сърбитѣ ги прекратятъ. Той, обаче, да продължава непрекжснато движението си къмъ Пепелище, като единъ полкъ, съ

една батарея, спре прикрито до височинитѣ североизточно отъ Пепелище, а другиятъ полкъ, съ друга батарея, да пристигне въ с. Патрикъ. Заповѣдва му да вземе мѣрки противъ изненади и пр.

Движението бѣ извършено, като всѣка колона имаше авангардъ отъ една дружина и една батарея.

Въ авангардъ на 28-и полкъ бѣше 4-а дружина (14-а, 15-а, 5-а и 8-а роти), а въ странично прикритие, по дѣсния брѣгъ на Вардара, четата на подпоручикъ Чернопѣева и взводъ пехота. Въ 7 ч. и 20 м. пр. пл. челниятъ му отредъ при с. Войшанци се натъкна на неприятелски патрули, които заѐмаха гребена югоизточно отъ с. Пепелище, и оттамъ откриха огънь. Челниятъ отредъ отблъсна патрулитѣ, и къмъ 10 ч. пр. пл. бригадата продължи настѫплението си.

Между това, началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ не се бѣ отказалъ отъ контъратаката съ дѣсния си флангъ. Патрулитѣ, изпратени отъ Шехъ Оба къмъ Патрикъ, отъ Пепелище къмъ Пещерница и Брусникъ, къмъ 7 ч. пр. пл. донесоха, че не срещнали противникъ. За да провѣри това, началникътъ на дивизията заповѣда на командира на 14-и полкъ да изпрати отъ Пепелище единъ батальонъ, съ две планински орѫдия, да разузнае къмъ Чанакъ Кале. Преди да тръгне батальонътъ, получи се донесение, че български значителни сили настѫпватъ къмъ Брусникъ. Тогава дветѣ планински орѫдия бѣха оставени да пазятъ понтонния мостъ, а 14-и полкъ и другитѣ две планински орѫдия останаха при Пепелище да посрещнатъ българитѣ, които настѫпваха по долината на Вардара.

Въ 10 ч. и 35 м. пр. пл. челниятъ отредъ на 2-а бригада откри огънь по една рота, която стреляше отъ следния гребенъ. Въ сѫщото време на дѣсния брѣгъ на Вардара се появиха две сръбски роти и два ескадрона. Страничното прикритие на западния брѣгъ на Вардара преследваше една сръбска рота и 200—300 турски башибозука, които отстѫпваха къмъ Неготино. Съ появяването на къ̀занитѣ роти и ескадрони, страничното прикритие зае позиция при с. Тремникъ.

Къмъ 11 ч. пр. пл. командирътъ на 28-и полкъ развърна авангарда, а батареята извади на позиция североизточно отъ Войшанци и въ 12 ч. по пладне откри огънь по позицията на противника на височината източно отъ Пепелище, съ което принуди сгѫстенитѣ му части да се прикриятъ. Следъ това пренесе огъня по сръбскитѣ предни части, и тогава авангардътъ продължи настѫплението въ боенъ редъ, а полкътъ се събра

въ долината на Войшанската рѣка и се свърза съ телефонъ съ командира на бригадата, който се намираше на височината южно отъ Брусникъ.

Малко следъ това се зачу усилена стрелба откъмъ дѣсния флангъ, дето бѣше 21-и полкъ, отъ 1-а бригада. Командирътъ на 28-и полкъ изпрати съобщение на командира на 21-и полкъ за линията, която е достигналъ полкътъ му, и че 27-и полкъ настѫпва къмъ Патрикъ. Къмъ 2 ч. сл. пладне 15-а рота отъ авангарда зае височината югозападно отъ Брусникъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. авангардътъ откри свръзка съ 3/21-а дружина.

Между това, въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на 2-а бригада получи отъ началника на дивизията оперативната заповѣдь за атаката на неприятелската позиция, писана въ 8 ч. сл. пл. предния день. Тъй като въ това време 27-и полкъ, като се движеше къмъ Брусникъ, бѣ изминалъ Пещерница, той му заповѣда да измѣни посоката, като се насочи южно отъ първото село и застане задъ дѣсния флангъ на 28-и полкъ. На 28-и полкъ заповѣда да остане въ положението, въ което е, докато 27-и полкъ пристигне задъ дѣсния му флангъ.

Въ сѫщото време устно помоли командира на 21-и полкъ да го подкрепи съ една дружина и съ батареята.

Поради дълбокитѣ и съ стръмни склонове оврази и заобикалянето, за да се прикрие отъ погледа на противника, 27-и полкъ можа да стигне задъ дѣсния флангъ на 28-и полкъ чакъ къмъ 6 ч. сл. пладне. Въ това време и 4/27-а дружина настѫпи между 28-и и 21-и полкове. Тогава, въ 6 ч. и 20 м. сл. пл., командирътъ на бригадата отдаде заповѣдь за атака. Споредъ тази заповѣдь, 28-и полкъ съ дветѣ батареи образува бойна часть; 27-и полкъ съ една дружина поддържа 21-и полкъ, а съ другитѣ три дружини образува маневрени войски, като ги съсрѣдоточи въ долината на Войшанската рѣка, задъ дѣсния флангъ на 28-и полкъ. Бригадата да атакува участъка отъ височината североизточно отъ Пепелище до ж.-п. ст. Криволакъ, съ директриса къмъ Орлово Гнѣздо, северно отъ Криволакъ.

Между това, пристигна съ влакъ на ж.-п. ст. Криволакъ 1-и батальонъ отъ Сръбската доброволческа бригада, и къмъ 4 ч. сл. пл. бѣ упѫтенъ да разузнае на дѣсния флангъ, по брѣга на р. Вардаръ къмъ селото Войшанъ. Сърбитѣ забелязаха съсрѣдоточаването на българитѣ южно отъ Маневикъ чакъ къмъ 5 ч. сл. пладне. Тогава командирътъ на сръбския 14-и полкъ разположи батальонитѣ за решителна отбрана така: една

и половина роти отъ 4-и батальонъ — между р. Пепелишка и Вардара, съ фронтъ на изтокъ, за свръзка съ частитѣ на Орло Баиръ и да охраняватъ понтонния мостъ. Тамъ, на в. 216, бѣше и единиятъ планински взводъ; на в. 193 — другата часть отъ 4-и батальонъ; вдѣсно отъ него се разгъна 2-и батальонъ, а още по-вдѣсно — 3-и батальонъ. Другиятъ планински взводъ бѣше източно отъ Пепелище. 1-и доброволчески батальонъ, който бѣ излѣзълъ да разузнава, се бѣ спрѣлъ, въ досѣгъ съ частитѣ отъ 2-а бригада, не далече отъ Войшанци. 3-и доброволчески батальонъ пристигна въ Криволакъ въ 6 ч. и 15 м. сл. пл., премина Вардара въ 8 ч., и се спрѣ южно отъ Пепелище, безъ свръзка нито съ 14-и полкъ, нито съ своя 1-и батальонъ. 2-и доброволчески батальонъ се разтовари въ 8 часà, въ 10 часà премина Вардара, но после се върна, и зае позиция североизточно отъ Криволакъ. 4-и доброволчески батальонъ пристигна въ Криволакъ къмъ 9 ч. сл. пладне.

Отъ българска страна, командирътъ на 28-и полкъ издаде заповѣдь за атака на сръбската позиция: Въ първа линия назначи 1-а дружина, влѣво, и 4-а (14-а, 15-а, 5-а и 8-а роти), вдѣсно. Една рота отъ 1-а дружина бѣ изпратена по лѣвия брѣгъ на Вардара, срещу 1-и доброволчески батальонъ, който настжпваше съ разузнавателна цель. 4-а дружина трѣбваше да държи свръзка съ 3/21-а дружина, вдѣсно. Другата часть отъ полка бѣше въ полкова поддържка: 2-а дружина (6-а, 7-а и Картечната роти) — задъ дѣсния флангъ на 1-а дружина и 3-а дружина — задъ 4-а дружина. 4/3-а и 5/3-а с. с. планински батареи, отъ позицията североизточно отъ Войшанци, да поддържатъ атаката. Вдѣсно отъ 4/28-а дружина, бѣше 4/27-а и 3/21-а дружини съ Картечната рота и батареята, а североизточно отъ Войшанци, задъ дѣсния флангъ на 28-и полкъ, бѣха разположени тритѣ дружини отъ 27-и полкъ.

Докато частитѣ заемаха мѣстата си, артилериитѣ на дветѣ страни се обстрелваха.

Настжплението започна въ 6 ч. и 30 м. сл. пладне. То бѣше въ пълния си разгаръ, когато командирътъ на 28-и полкъ получи донесение отъ командира на 3/21-а дружина, че само неговата дружина и Картечната рота оставатъ да съдействуватъ на атаката, а другитѣ части сж заминали за Патрикъ.

Къмъ 8 ч. сл. пл. премина Вардара съ лодки 3-и доброволчески батальонъ, и се опита, заедно съ 1-и, да настжпи въ боенъ редъ. Командирътъ на бригадата обърна вниманието на

командира на 28-и полкъ и въ сжщото време заповѣда на командира на 27-и полкъ — тритѣ маневрени дружини — да премѣсти полка по-влѣво. 4/3-а и 5/3-а планински батареи, обаче, съ нѣколко сполучливи реда принудиха батальонитѣ да се спратъ, да се върнатъ и да се прикриятъ изъ върбалацитѣ.

Между това, българската пехота наближи. Тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Единъ сръбски батальонъ, навѣрно отъ доброволческитѣ, откри огънь отъ дѣсния брѣгъ на Вардара. Огъньтъ стана убийственъ, но настжплението, макаръ и трудно, продължи съ прибѣгване. Между 1-а и 4-а дружини се образува промеждутъкъ, който бѣ запълненъ отъ 6-а и 7-а роти.

Въ 8 ч. и 30 м. сл. пл., когато доброволческитѣ батальони отстжпиха, дветѣ планински орждия задъ в. 193 млъкнаха, и сърбитѣ започнаха да отстжпватъ. Като искаше да използува този моментъ, командирътъ на 27-и полкъ изпрати заповѣдь на 4/27-а дружина да настжпи и заеме окопитѣ. Въ това време, обаче, пристигна къмъ Пепелище трети ешелонъ отъ доброволцитѣ (2-и батальонъ); той върна отстжпващитѣ части, които отново заеха тритѣ реда окопи и откриха силенъ огънь.

Пристигна и пети ешелонъ отъ доброволцитѣ (6-и батальонъ), зае окопитѣ на дѣсния брѣгъ на Вардара и оттамъ откри най-силенъ огънь.

Пристигането на подкрепления окуражи сърбитѣ, и тѣ се готвѣха да преминатъ въ контъратака. Командирътъ на 28-и полкъ се опита да поиска помощь отъ бригадния командиръ, но телефонната свръзка бѣ прекжсната. Тъкмо въ това време командирътъ на 3/21-а дружина поведе дружината, Картечната рота и батареята за Патрикъ. За това ненавременно напускане на бойния фронтъ командирътъ на 28-и полкъ получи следното донесение отъ командира на 4/27-а дружина, писано въ 8 ч. и 52 м. сл. пладне:

„Командирътъ на 3/21-а дружина, капитанъ Челбовъ, по заповѣдь на полковия си командиръ, оттегли дружината, планинската батарея и Картечната рота, за да ги присъедини къмъ полка. Съ три роти въ верига и една — въ поддържка, заеха позицията на сжщата дружина. Дѣсниятъ флангъ на позицията е слабо заетъ. Моля разпореждането Ви. Ротитѣ напредватъ."

Поради това, командирътъ на 28-и полкъ поиска помощь направо отъ командира на 27-и полкъ.

27-и полкъ въ това време имаше 1-а и 2-а дружини въ първа и 3-а — въ втора линия.

Комадирътъ на 27-и полкъ изпрати 1-а дружина. Дружинниятъ командиръ, майоръ Йордановъ, за да подтикне 28-и полкъ, поведе ротитѣ съ викове „ура“ и подъ звуковетѣ на „Шуми Марица“, свирена отъ полковата музика. 28-и полкъ поде вика „Ура“.

Предупредени отъ тѣзи викове, сърбитѣ откриха най-силенъ огънь отъ всичкитѣ видове орѫжия.

Въ това време и сърбитѣ бѣха предприели контъратаката и бѣха принудили 9-а и 10-а роти отъ 28-и полкъ да отстѫпятъ. Ротитѣ при отстѫплението си се натъкнаха на настѫпващата 4-а рота отъ 27-и полкъ. Командирътъ на тази рота се зае да спира и устройва дветѣ роти, и не взе участие въ атаката[1]).

Другитѣ три роти продължиха настѫплението си. Къмъ тѣхъ се присъединиха и дружинитѣ отъ 28-и полкъ. Сърбитѣ упорствуваха, и намѣста работата дойде до ударъ съ ножове. Въ тази рѫчна борба падна пронизанъ съ ножъ и поручикъ Гавриловичъ, който бѣ изкаралъ своя планински взводъ въ пехотнитѣ окопи, и стреляше оттамъ съ картечъ. Най-после сърбитѣ напустнаха позициитѣ си.

Следъ като падна височината 193, командиритѣ на 2/28-а дружина, майоръ Загорски, и на 1/27-а, майоръ Йордановъ, прекратиха преследването, и се заеха да устройватъ частитѣ, които въ нощната тъмнина бѣха силно размѣсени. Тѣ оставиха по една рота на превзетата позиция, а всички други части оттеглиха и прикриха изъ гънкитѣ на мѣстностьта, и тамъ до сутриньта частитѣ се събираха и устройваха.

Сърбитѣ отстѫпиха и избѣгаха подъ прикритието на огъня на Доброволческия батальонъ, който бѣ заелъ позиция на дѣсния брѣгъ на Вардара.

По-голѣмата часть отъ сърбитѣ избѣгаха въ безредие презъ Вардара къмъ Градско, а малка часть — къмъ Орло Баиръ. Тамъ, съ дошли подкрепления, се събраха около 800 души, които се устроиха въ шесть роти.

28-и полкъ загуби убити — 2 офицера и 53 войника, ранени — 3 офицера и 224 войника; безъ весть пропаднали — 12 войника; 27-и полкъ загуби: убити — 2 офицера и 26 войника, ранени — 4 офицера и 135 войника.

[1]) Командирътъ на бригадата е отбелязалъ въ реляцията си, че при настѫплението си 1/27-а дружина стреляла и нанесла доста загуби на 28-и полкъ. Може би тѣзи загуби сѫ дадени отъ 9-а и 10-а роти.

Колко убити и ранени иматъ сърбитѣ, не се знае. Въ рѫцетѣ на българитѣ останаха пленени 7 офицера и 682 войника и две планински орѫдия.

49-и полкъ. — Този полкъ въ 4 ч. пр. пл. тръгна отъ желѣзопѫтния мостъ северно отъ Градецъ. Въ 12 ч., когато бѣ стигналъ при Дубляно, дето се бѣ спрѣлъ на голѣма почивка, полкътъ получи заповѣдьта по 2-а бригада, че се назначава въ маневрени войски на тази бригада. По пѫтя получи заповѣдь да се насочи къмъ лѣвия флангъ на бригадата, дето стигна къмъ 8 ч. сл. пл. и остана да нощува.

11-и полкъ. — Заповѣдьта: 11-и полкъ да заеме позицията, която превзе и напустна миналия день, изпратена отъ командуващия IV армия, се получи отъ командира на 1/3-а бригада въ 4 ч. пр. пл. на 19-и юний. Единъ часъ следъ това получи сѫщата заповѣдь и отъ началника на 2-а дивизия. Сутриньта командирътъ на бригадата узна, че 8-а дивизия се е оттеглила на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Той предаде заповѣдьта на 11-и полкъ, и последниятъ въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. изпрати единъ офицеръ съ 15 войника, възседнали патронни и багажни коне, да заематъ, колкото може по-скоро, височината, която бѣ превзета и напустната миналия день.

Въ 6 ч. и 10 м. пр. пл. тръгнаха по шосето за Криволакъ 3-а и 4-а дружини, а следъ двадесеть минути — и 1-а и 2-а дружини, съ 1-а и 3-а с. с. полски батареи. Тъй като тилътъ на дѣсния флангъ на полка оставаше откритъ, на височинитѣ къмъ с. Софилари, съ фронтъ къмъ Тестемелци, бѣха поставени 2-а и 3-а роти и две орѫдия, а парковитѣ взводове бѣха изпратени въ долината на Лѫкавица, при с. Доляни.

Въ 8 ч. пр. пл. полкътъ стигна предъ височината при голѣмия завой на шосето, която миналия день бѣ напустната отъ него, но се оказа, че тя е заета отъ сърбитѣ.

Още на разсъмване началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ изпрати отъ позицията при Шехъ Оба една рота да заеме казаната височина. Височината бѣ заета безъ бой. Като се научи за това, началникътъ на дивизията изпрати 2/13-и и 2/15-и батальони и 1-а тимошка батарея, съ заповѣдь да заематъ и другитѣ височини отъ изгубената миналия день позиция. Тѣзи части настѫпиха по шосето и отъ дветѣ му страни и къмъ 9 часа стигнаха югозападно отъ Щърклево, дето се преустрой-

ваха, за да атакуватъ малкото български части, които тѣ предполагаха, че може да сж изостанали. Между това, тамъ бѣ пристигнала 3-а дружина и бѣ заела съ 9-а рота и единъ картеченъ взводъ височината западно отъ Драгоево (Ахмакъ Баиръ), съ 10-а рота — височината южно отъ шосето и съ 11-а и 12-а роти и единъ картеченъ взводъ — вдѣсно отъ шосето. 4-а дружина се бѣ спрѣла при завоя на шосето, а другитѣ две дружини, съ батареитѣ, бѣха далечъ назадъ, задъ Драгоево.

При това положение яви се сръбски парламентьоръ, и съобщи, че, за да бжде прието направеното вчера предложение за прекратяване военнитѣ действия, трѣбва българитѣ да се оттеглятъ оттатъкъ р. Лжкавица.

„Явно бѣше — пише по този поводъ командирътъ на 11-и полкъ, че съ това сърбитѣ искаха да печелятъ време, което и за насъ не бѣ по-малко необходимо, тъй като полкътъ не се бѣ събралъ. По поводъ на това и понеже командирътъ на бригадата бѣше останалъ назадъ, при ротитѣ, които охраняваха тила, азъ заповѣдахъ да бжде предадено на парламентьора, че заповѣдь за оттегляне нѣмамъ, и че позициитѣ, които бѣха заемани отъ насъ, трѣбва да бждатъ напустнати отъ сърбитѣ, и следъ това да се водятъ преговори. Не следъ много парламентьоръ отново се яви, и съобщи, че, ако до 3 ч. и 30 м. сл. пл. не се оттеглимъ, щѣли да открiятъ огънь [1]).

Презъ това време дружинитѣ си приближиха, и, когато бѣха отминали Драгоево, се забеляза, че полкъ сръбска пехота се спуска отъ Сушовскитѣ височини по посока на гр. Щипъ. За обезпечаване дѣсния флангъ и тила, изпратени бѣха влѣво отъ 2-а и 3-а роти 1-а и 4-а роти да охраняватъ дѣсния флангъ. Поради извънредно пресѣчената мѣстность, намѣри се позиция само за две орждия, които съ голѣма мжка бѣха изкарани на нея. Въ сжщото време ротитѣ отъ предната линия се подадоха напредъ, и започнаха да се окопаватъ. Сърбитѣ, като видѣха това, въ 3 ч. и 30 м. откриха артилерийски огънь, на който отговориха дветѣ български орждия. Открitъ бѣ и пехотенъ огънь, и въ скоро време огъньтъ отъ българска страна взе надмощие.

[1]) Началникътъ на Тимошката дивизия въ съчинението си „Тимочка дивизија" пише (стр. 75-а), че той заповѣдалъ на командира на 13-и полкъ, въ отговоръ на предложението за примирие отъ 18-и, да държи българитѣ въ неизвестность до 3 ч. и 30 м. сл. пл. на 19-и, докато бжде организирана атаката противъ българскитѣ части

Малко преди това, въ 3 ч. и 15 м. сл. пл., се получи заповѣдь отъ началника на 2-а дивизия: Полкътъ да настжпи енергично противъ неприятелския лѣвъ флангъ, къмъ Шехъ Оба. Въ 3 ч. и 25 м. сл. пл., обаче, отъ сжщия се получи заповѣдьта: Полкътъ да отбранява заетата отъ него позиция южно отъ Драгоево и да атакува, когато и 1/2-а бригада атакува къмъ Шехъ Оба.

Между това, въ 1 ч. и 50 м. се получи съобщение отъ началника на Щаба на 8-а дивизия, че дивизията е отстжпила на лѣвия брѣгъ на Лжкавица, и тамъ води бой; че сърбитѣ се стараятъ да действуватъ на нашитѣ флангове, и, като има предвидъ това положение, да опредѣли самъ начина на действие; и че неприятелски части се насочвали южно отъ Лжкавица.

Командирътъ на 1/3-а бригада, за да не бжде отрѣзанъ отъ „единствения" пжть за Щипъ, реши да отстжпи, и заповѣда на батареитѣ направо и после — на 11-и полкъ да отстжпятъ североизточно отъ Драгоево.

Отстжплението започна въ 4 ч. и 30 м. сл. пл., и бѣ извършено въ редъ и незабелязано за противника. Следъ дветѣ батареи отстжпиха дветѣ орждия и частитѣ южно отъ шосето, а следъ тѣхъ — онѣзи северно отъ шосето.

Въ 6 ч. сл. пл. полкътъ зае гребена североизточно отъ Драгоево. Малко следъ това пристигна и 9-и полкъ.

Сърбитѣ заеха напустнатата позиция.

9-и полкъ. — Този полкъ, безъ 1-а дружина и съ 3-о с. с. артилер. отдѣление, къмъ 2 ч. сл. пл. пристигна въ Доляни и следъ половина часъ получи отъ командуващия IV армия, предадена чрезъ командира на 3/2-а бригада, заповѣдь да отиде въ Раданя, въ разпореждането на началника на 8-а дивизия. Въ 5 ч. сл. пл., когато полкътъ се бѣ насочилъ къмъ Щипъ, получи се отъ сжщия друга заповѣдь: Полкътъ да се насочи къмъ Драгоево, за съдействие на 11-и полкъ, който отстжпвалъ. По пжтя получи отъ сжщия съобщение, че при Тестемелци имало единъ сръбски полкъ и други части — на югъ отъ Сушово.

Полкътъ премина р. Лжкавица и влѣзе въ разпореждането на командира на 1/3-а бригада, който разположи двата полка така: на дѣсния флангъ — 3/9-а дружина, съ една рота на източния брѣгъ на р. Лжкавица; задъ 3-а дружина — 4/9-а дружина; влѣво отъ 3-а дружина — дветѣ скорострелни батареи:

още по-влѣво — 1/11-а и 4/11-а дружини и Картечната рота, а задъ тѣхъ — 2/11-а и 3/11-а дружини и дветѣ полски батареи; далечъ отъ лѣвия флангъ, при Селце, заеха позиция 2/9-а дружина и Картечната рота.

Дейность на началника на 2-а дивизия. — Началникътъ на 2-а дивизия, при Лѣсковица, въ 10 ч. пр. пл. донесе на командуващия армията, че неприятелтъ е заелъ позицията, която 11-и полкъ напустна по заповѣдь миналия день, и сега трѣбва да я заеме съ нови жертви. Въ сѫщото донесение помоли да бѫдатъ изпратени съ 11-и полкъ две-три батареи.

Въ 1 ч. сл. пл. боятъ къмъ Брусникъ и Пепелище започна, но къмъ сръбския лѣвъ флангъ не се забелязваха никакви действия, поради което заповѣда на командира на 11-и полкъ да настѫпи най-енергично. Преди тази заповѣдь да стигне до назначението си, получи се отъ командира на 11-и полкъ донесение, че къмъ 11 ч. пр. пл. билъ забелязанъ противникъ около бригада да настѫпва откъмъ Богословецъ и Сушово къмъ Щипъ, и, за да си обезпечи тила, полкътъ изпратилъ една дружина на позиция северозападно отъ Драгоево, та останалъ само съ три дружини, съ фронтъ къмъ шосето за Криволакъ, а пъкъ отъ артилерията само две орѫдия могли да излѣзатъ на позиция. Донася, че противникътъ открилъ огънь въ 3 ч. и 30 м. сл. пладне.

Къмъ 5 ч. сл. пл. получи отъ сѫщия друго донесение, че полкътъ се държалъ на позицията до 4 ч. сл. пл., когато, по заповѣдь на командира на 1/3-а бригада, той тръгналъ за предишната си позиция при Щипъ; когато полкътъ билъ отстѫпилъ на два клм. източно отъ Драгоево, пристигналъ 9-и полкъ, та, заедно съ него, 11-и полкъ заелъ тамъ позиция.

Тогава, въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., началникътъ на дивизията заповѣда на командира на 1/3-а бригада и на командира на 11-и полкъ да не се безпокоятъ за тила си, защото къмъ Щипъ и Доляни има цѣли три пехотни полка съ деветь батареи; 11-и полкъ, съгласно заповѣдьта на командуващия армията, да се утвърди на старата си позиция, и въ никой случай да не отстѫпва; да привлѣче и дружината, оставена северозападно отъ Драгоево.

Въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията донесе на командуващия армията и за положението при 11-и полкъ.

Действията на 8-а Тунджанска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Заповѣдьта по IV армия се получи въ Щаба на 8-а дивизия къмъ полунощь срещу 19-и юний. Въ това време бригадитѣ отстѫпваха отсамъ Брѣгалница. Съгласно заповѣдьта, дивизията трѣбваше съ единъ полкъ и една батарея да заеме височината източно отъ Аргюлица, а съ другитѣ части — позициитѣ, които заемаше на 16-и юний.

Началникътъ на дивизията разпореди устно: 24-и полкъ, съ придадената къмъ него батарея, да заеме височината източно отъ Аргюлица, а бригадитѣ да заематъ старитѣ си позиции.

Освенъ оперативната заповѣдь, началникътъ на дивизията получи и друга, съ която се предлагаше, ако се предвижда упоритъ бой, да бѫдатъ изнесени отъ Щипъ държавнитѣ учреждения, и да се извади населението.

Началникътъ на дивизията разпореди за учрежденията, а населението за своето патриотично поведение бѣ изпитало такива наказания отъ сърбитѣ, че, като предвиждаше онова, което очаква, бѣ напустнало вече града.

На височината югоизточно отъ Щипъ се намираше 39-и полкъ, който бѣ пѫтувалъ усилено, за да подкрепи 7-а дивизия. Началникътъ на 8-а дивизия, предвидъ на това, „че сърбитѣ показваха желание да действуватъ на фланговетѣ", задържа 39-и полкъ. Той донесе, че направилъ това, понеже било много необходимо. Командуващиятъ армията се съгласи. Къмъ 39-и полкъ се присъедини и отдѣлението отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ, а така сѫщо — и 40-и полкъ.

Разпорежданията отъ сръбска страна. — Командуващиятъ III армия бѣ заповѣдалъ на дивизиитѣ да настѫпятъ, но да не преминаватъ Брѣгалница, поради което началницитѣ на Дринската и Моравската дивизии I призивъ, които бѣха срещу 8-а дивизия, навѣрно следъ като отдѣлиха разбърканитѣ си части, настѫпиха: Дринската дивизия — въ зоната Мѣритѣ — Янковъ Ридъ, а Моравската — въ зоната Балванъ — устието на Злетовската рѣка.

2-а бригада. — 2-а бригада се оттегли презъ нощьта въ редъ и незабелязано отъ противника. 12-и полкъ зае Щипъ и на северъ, до първия притокъ на Брѣгалница, 23-и — северно отъ него, до Кара Орманъ, включително. Всѣки полкъ имаше по

една дружина въ маневрени войски на бригадата. Въ района на 12-и полкъ зае позиция 2/8-о с. с. артилер. отдѣление, а въ района на 23-и полкъ — току-що придаденото къмъ нея 1/3-о с. с. артилер. отдѣление.

Къмъ 8 ч. пр. пл. бригадата бѣше заела позицията си.

Срещу бригадата настжпи Дринската дивизия I призивъ. Въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. се показаха тритѣ полка, предшествувани отъ вериги, предъ които вървѣха офицери съ извадени сабли. Сръбската артилерия не се обаждаше.

На българската позиция бѣше тихо — нищо не се мѣркаше.

Къмъ 10 ч. и 15 м. сръбскитѣ вериги наближиха на действителенъ артилерийски огънь, на около 3000 метра. Тогава всичкитѣ батареи на бригадата откриха ураганенъ огънь по тѣхъ. Сърбитѣ не издържàха, и веднага се върнаха. Стройнитѣ имъ вериги се обърнаха на тълпи, които образуваха две маси, отъ които едната се прикри задъ масива западно отъ Щипъ, а другата — задъ възвишението северно отъ масива. Българскитѣ батареи, обаче, не ги оставиха на мира. Тѣ съсрѣдоточиха огъня си задъ кàзанитѣ височини, и принудиха сърбитѣ да се пръснатъ по всички посоки. Чакъ тогава, къмъ 10 ч. и 40 м. пр. пл., две сръбски батареи излѣзоха източно отъ Сушово и една — западно отъ Чардакли и въ 11 ч. пр. пл. откриха огънь.

Въ 11 ч. и 25 м., навѣрно когато сърбитѣ предполагаха, че настжплението е достатъчно подготвено съ артилерийски огънь, настжпиха отново, но този пжть предпазливо. Отъ Сушовската височина се спустна единъ батальонъ, съ три роти въ първа и една — втора линия. Малко по-късно задъ тѣхъ настжпиха и други три батальона. Успоредно съ тѣхъ, настжпиха и другитѣ части на дивизията, които вече се бѣха устроили. Когато, обаче, веригитѣ стигнаха на действителенъ артилерийски огънь, тѣ отново бѣха принудени да се спратъ, и да отстжпятъ. Следъ това боятъ се изроди въ артилерийски двубой, и въ 12 часа по пладне сръбскитѣ батареи млъкнаха.

Следъ единъ часъ сърбитѣ наново се опитаха да настжпятъ. Шесть роти и единъ ескадронъ настжпиха къмъ Ново Село, опитаха се да настжпятъ и по цѣлия фронтъ на бригадата, но не успѣха. „Бѣше ясно вече, че сръбската пехота не е въ състояние да настжпва срещу артилерийския огънь“ — пише командирътъ на бригадата.

Навѣрно по тази причина, сърбитѣ прибѣгнаха до артилерията. Къмъ 1 ч. и 30 м. сл. пл. две сръбски батареи излѣзоха

на седловината между Ежово и Криводолъ; други две — задъ височината Мѣритѣ и пр. Изобщо, сърбитѣ извадиха седемдеветь батареи, и съ тѣхъ поведоха артилерийски двубой, който особено се усили къмъ 3 ч. сл. пладне. Огъньтъ имъ бѣ насосоченъ, главно, по 2/8-о с. с. артилер. отдѣление. Българскитѣ батареи, поради оскждицата въ снаряди, отговаряха сдържано.

Подъ прикритието на този огънь, сърбитѣ дойдоха до Брѣгалница, но въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. се оттеглиха задъ гребена.

Следъ единъ часъ една батарея откри огънь по Щипъ, но 4/8-а и 5/8-а батареи я принудиха да замлъкне.

Бригадата загуби само нѣколко войника ранени.

1-а бригада. — Бригадата, следъ като отстжпи, зае старата си позиция въ следния редъ: северно отъ Кара Орманъ, въ готовитѣ окопи, се разположи 1/10-а дружина, а задъ нея бѣха ешелонирани въ дълбочина, въ сборенъ редъ, 4/10-а и 3/10-а дружини. 2/10-а дружина бѣше при Раданя, въ бригадни маневрени войски. Северно отъ 10-и полкъ и южно отъ Долни Козекъ бѣше разположенъ 30-и полкъ, като имаше 1-а и 2-а дружини въ първа и 3-а и 4-а — въ втора линия.

Придаденитѣ къмъ бригадата 1/8-о и 3/8-о с. с. артилер. отдѣления (петь батареи) бѣха разположени: първото — между Козекъ и Раданя, а второто — 7-а батарея югозападно отъ Радная и 8-а батарея южно отъ Аргюлица.

Всички бѣха добре окопани, и окопитѣ — добре блиндирани.

Сутриньта Моравската дивизия I призивъ зае напустнатата отъ бригадата позиция. Следъ това рѣдки вериги наближиха рѣката и залегнаха въ гънкитѣ на мѣстността. Съ това се ограничиха действията на пехотата.

Възползувани отъ хълмистата мѣстность предъ бригадата, сърбитѣ привлѣкоха напредъ батареи и обстреляха кръстосано 10-и полкъ. Две-три сръбски батареи, разположени южно отъ Трогерци, обстреляха силно 1/8-а батарея.

И тукъ загубитѣ бѣха само ранени.

3-а бригада. — Бригадата събра двата си полка на стария бивакъ източно отъ Щипъ.

24-и полкъ — 3-а и 4-а дружини — получи заповѣдьта да заеме височината северно отъ Аргюлица. Полкътъ зае височината още презъ нощьта. Тамъ пристигнаха и 1-а и 2-а дружини,

съ 3/6-а с. с. батарея. Въ първа линия бѣха три дружини, дветѣ батареи и две картечници. 4-а дружина, съ две картечници, остана въ поддържка. Предъ полка противникъ не се яви.

Дейность на началника на дивизията. — Началникътъ на 8-а дивизия наблюдаваше боя отъ височината задъ 2-а бригада — около четири и половина клм. отъ Кара Орманъ. Въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. той донесе за положението.

Началникътъ на дивизията намираше, че е необходимо да бѫдатъ обединени действията на дивизиитѣ, бригадитѣ и полковетѣ, които действуватъ разединено, и да бѫдатъ насочени къмъ общи обекти. Затова той телеграфически помоли командуващия армията да дойде при него.

Къмъ 4 ч. сл. пл. въ една телеграма до командуващия армията изказа следното мнение:

„Общото впечатление отъ боя е, че, ако на дѣсния ми флангъ се съсрѣдоточатъ, освенъ Черноморския полкъ, още три полка, които да настѫпятъ по гребена надъ селата Горни Балванъ и Трогерци, едно общо настѫпление би имало успѣхъ, безъ да се отдѣлятъ части за други цели."

Командуващиятъ армията отговори да почакатъ до утре. Следъ това пристигна началникътъ на Щаба на армията, който се ориентира върху положението, и така сѫщо каза, че е необходимо да почака.

Следъ като началникътъ на дивизията донесе, че боятъ е утихналъ, командуващиятъ армията му заповѣда да изпрати разузнавателни отреди. За изпълнението на тази заповѣдь, обаче, не бѣ направено нищо, защото разположението и движенията на противника бѣха наблюдавани много добре.

Действията на 7-а Рилска дивизия.

Разположението на дивизията. — 2-а бригада още на 18-и вечерьта зае позиция: 22-и полкъ — на височината източно отъ Жеганци, като имаше 2-а дружина въ полкова поддържка; 14-и полкъ зае съ 1-а дружина височината северозападно, а съ 2-а дружина и Картечната рота — височината източно отъ Соколарци. 1-а бригада чакъ на разсъмване успѣ да събере пръснатитѣ си части. 26-и полкъ зае позиция северно отъ Върбица, като имаше 3-а и 4-а дружини въ първа, и 2-а дружина въ втора линия. Отъ събранитѣ остатъци на 13-и полкъ бѣ съставена една сборна дружина, която зае върха южно отъ с. Райчини, а

отъ 1/26-а дружина една и половина сборни роти заеха височината югозападно отъ с. Бунешъ. Батареитѣ заеха позиция: 4-а с. с. батарея — на височината югозападно отъ Соколарци; 8-а с. с. батарея — на височината южно отъ Райчини; 5-а и 6-а батареи, по заповѣдь на началника на дивизията, отидоха на тилната позиция при с. Баня, а 2-а и 9-а батареи, поради нѣмане мѣсто въ района на 1-а бригада, отидоха въ района на 2/4-а бригада, когато тази бригада къмъ пладне отстѫпи на източния брѣгъ на Злетовската рѣка. Къмъ 7-а дивизия бѣ придадена и 2/4-а бригада, която не бѣ отстѫпила.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Началникътъ на 7-а дивизия на 18-и юний вечерьта се оттегли на бивакъ при Кочани. Къмъ полунощь получи телеграфическа заповѣдь: Ако 2/4-а бригада се намира въ затруднение, да я оттегли на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, като прикрива фланга на Македоно-одринското опълчение.

Въ 1 ч. пр. пл. получи телеграфическо извлѣчение отъ оперативната заповѣдь по IV армия, въ която задачата на неговата дивизия е предадена малко измѣнена:

„Заемете височината 650 (Райчинъ Ридъ), и се задръжте на нея Притеглете 2/4-а бригада и й възложете опорно да отбранява височината южно отъ Рударе. Македоно-одринското опълчение да се държи около Султанъ Тепе, да влѣзе въ свръзка съ 4-а дивизия, която утре ще атакува Султанъ Тепе."

Въ 9 ч. и 20 м. пр. пл. началникътъ на дивизията предаде заповѣдьта на 2/4-а бригада и следъ това отиде на наблюдателното мѣсто — височината при Соколарци.

Разпореждането отъ Сръбското главно командуване бѣше: III армия да настѫпи енергично къмъ Кочани, щомъ се почувствува влиянието отъ действията на Шумадийската дивизия I призивъ. Действията на Шумадийската дивизия оказаха по-голѣмо влияние, отколкото очакваха. Българитѣ предъ тази дивизия, както и предъ съседнитѣ, отстѫпиха оттатъкъ Злетовската рѣка.

Въпрѣки това, обаче, Шумадийската дивизия I призивъ и Моравската II призивъ на 19-и сутриньта не предпиреха нищо по изпълнението на заповѣдьта — напротивъ, тѣ останаха на позициитѣ, на които замръкнаха, и оттамъ наблюдаваха какъ 4-и свързщатенъ (прѣкоброенъ) полкъ атакува Озренъ. Даже и когато, следъ много силенъ артилерийски огънь, тази височина бѣ напустната отъ българитѣ, пакъ дветѣ дивизии не мръднаха.

2/4-а бригада. — Отъ частитѣ, подчинени на началника на 7-а дивизия, само 2/4-а бригада остана на позицията си на западния брѣгъ на Злетовската рѣка. На 19-и сутриньта бригадата осъмна въ следното положение: 8-и полкъ, съ 5-а и 6-а с. с. батареи, — на височинитѣ на в. Озренъ, югозападно отъ Ратавица, освенъ 4-а, 5-а, 6-а и 11-а роти, които бѣха на позиция северозападно отъ Злетово; 31-и полкъ, съ другитѣ две батареи, бѣше на височинитѣ при Калнище. Срещу бригадата се бѣше развърнала Моравската дивизия II призивъ така: отъ североизтокъ— 2-и, усиленъ съ 5-и батальонъ доброволци, отъ северъ — 1-и и отъ западъ — 4-и свърхщатенъ (прѣкоброенъ) полкове.

Щомъ се съмна, и боятъ започна. Сръбскитѣ 1-и и 2-и полкове ангажираха бригадата отъ североизтокъ и северъ. Всичкитѣ батареи отъ Моравската дивизия и часть отъ тѣзи на Шумадийската съсрѣдоточиха най-силенъ огънь по височината Озренъ, която заемаше 8-и полкъ. Противъ тази височина настжпи 4-и свърхщатенъ полкъ и заплаши българския лѣвъ флангъ, който, следъ като отстжпи 7-а дивизия, бѣше съвсемъ открить. Поради това, по заповѣдь на командира на бригадата, една рота отъ 8-и полкъ, съ две картечници, бѣ поставена въ отстжпъ на лѣвия флангъ.

Въпрѣки силния артилерийски огънь и голѣмия натискъ на сръбската пехота, само нѣкои изтъкнати напредъ роти на Озренъ се оттеглиха на главната позиция, и бригадата се задържà на позицията си до 10 ч. пр. пл., когато получи отъ началника на 7-а дивизия заповѣдь да отстжпи и съ единъ полкъ да заеме позиция при с. Рударе, а другия — да остави въ маневрени войски, при с. Свиланово, за да служи, въ случай на нужда, за подкрепление и на дивизията.

Тогава командиръть на бригадата заповѣда на полковетѣ да отстжпятъ. Най-напредъ отстжпиха батареитѣ, а после — полковетѣ. Отстжплението на 8-и полкъ отъ Озренъ стана подъ най-силенъ съсрѣдоточенъ огънь, и затова полкътъ се разстрои и се събра по части при Бунешъ, дето зае позиция отъ височината източно отъ Злетово до височината източно отъ Драчъ. Ротитѣ северозападно отъ Злетово и онази югозападно отъ Ратавици, безъ дветѣ картечници, по заповѣдь на командира на бригадата, останаха на мѣстата си, на западния брѣгъ на Злетовската рѣка. Това обстоятелство, както ще видимъ, оказа твърде голѣмо влияние върху по-нататъшното развитие на действията.

31-и полкъ се оттегли при кръстопжтя западно отъ Свиланово. Тамъ заеха позиция и батареитѣ. Шумадийската дивизия I призивъ и Моравската II призивъ чакъ на пладне предприеха и то частични настжпления. 19-и полкъ отъ Шумадийската дивизия настжпи къмъ Озренъ, за да смѣни 4-и свърхщатенъ полкъ, който бѣ прехвърленъ въ Моравската дивизия II призивъ, а 3/1-и батальонъ отъ Моравската дивизия II призивъ, който бѣше въ охранение на дивизията, започна да се събира къмъ Лесновския манастиръ.

Следъ пладне началницитѣ на дветѣ дивизии се споразумѣха да настжпятъ въ следния редъ:

Шумадийската дивизия I призивъ да настжпи на фронта Райчински Ридъ — Голакъ въ две колони: дѣсна — вдлъжъ Лесновския Ридъ и по-нататъкъ презъ Лепопелци и лѣва — презъ Бучища и Трипотанци; Моравската дивизия — на фронта Райчини — Райчански Ридъ така сжщо въ две колони: дѣсна — презъ с. Драчъ и Бунешъ и лѣва — влѣво отъ нея.

Но, въпрѣки споразумението, само Шумадийската дивизия I призивъ настжпи, а Моравската II призивъ не мръдна. Нейниятъ дѣсенъ флангъ, като се опираше на изтъкнатия лѣвъ флангъ при Лесновския манастиръ, трѣбваше да се подаде напредъ, до Злетовската рѣка, успоредно съ лѣвия флангъ на Шумадийската дивизия; но, намѣсто това, той се отдръпна малко назадъ, и даже 4-и свърхщатенъ полкъ бѣ оттегленъ отъ Озренъ въ с. Маричино, за да образува дивизионенъ резервъ. Само 1-и Дунавски коненъ полкъ настжпи отъ Калнища следъ българскитѣ последни отдѣления и, когато последнитѣ напустнаха в. Караманка, изпрати тамъ свои отдѣления.

Настжплението на Шумадийската дивизия I призивъ. — Дѣсната колона на тази дивизия бѣ съставена отъ 10-и и 12-и полкове, съ 2-о и 3-о артилерийски отдѣления, а задъ тѣхъ, въ резервъ, бѣше 11-и полкъ. При настжплението си тя се разпрострѣ влѣво отъ дадената ѝ посока, и обхвана и посоката на лѣвата колона. Тя тръгна въ 2 ч. сл. пл. и стигна до Злетовската рѣка доста рано. 10-и полкъ, който бѣше на дѣсния флангъ, бѣ започналъ да я преминава, но бѣ спрѣнъ, върнатъ, и зае източния край на Лезовския Ридъ. 12-и полкъ, на лѣвия флангъ, зае предния склонъ на Ериванка, прехвърли части

източно отъ Злетовската рѣка, на билото, което отъ в. Баково се спуска на югозападъ. Дветѣ артилерийски отдѣления заеха позиция на югоизточния дѣлъ на Лезовския Ридъ, въ района на 10-и полкъ. Задъ крайния дѣсенъ флангъ настжпваше и дивизионниятъ резервъ, 11-и полкъ, който се съсрѣдоточи при Лезово, и Шумадийскиятъ коненъ полкъ, безъ единъ ескадронъ, който удължи охранението на 10-и полкъ срещу Лепопелци.

Лѣвата колона, която бѣ съставена отъ 19-и полкъ и 1-о артилер. отдѣление, тръгна само съ три батальона отъ Стръмошъ въ 6 ч. сл. пл., защото не е билъ очистенъ дѣсниятъ брѣгъ на Злетовската рѣка между Злетово и Ратавици, дето се бѣха задържали нѣколко роти отъ българския 8-и полкъ. 2-и батальонъ и артилерийското отдѣление смѣниха 4-и свързщатенъ полкъ на Озренъ и тамъ останаха.

Въпрѣки настжплението на сърбитѣ, пехотата никжде не влѣзе въ досѣгъ, а действията се ограничиха само съ артилерийски огънь. 4-а батарея още преди пладне обстреля конни разузнавателни части. Следъ пладне настжплението на Шумадийската дивизия бѣ наблюдавано ясно отъ българската позиция и отъ началника на дивизията. 4-а батарея откри огънь. Отговориха ѝ дветѣ сръбски отдѣления отъ дѣсната колона, които заеха позиция западно отъ Лезово, и откриха силенъ огънь по 22-и полкъ и особено по 4-а батарея, която бѣ принудена да се оттегли на нова позиция, на източния край на Соколарци.

Изглежда, макаръ и да нѣма документи за това, че началникътъ на 7-а дивизия не е мислѣлъ да брани сериозно тази позиция и особено Райчански Ридъ, който сърбитѣ правилно смѣтаха, че е стратегически ключъ на цѣлото Брѣгалнишко бойно поле. Това се вижда отъ факта, че той изпрати две батареи на тилна позиция при с. Баня, и че най-важната часть на позицията — Райчанския Ридъ — бѣ заета съвсемъ слабо и отъ части морално отпаднали вследствие поражението предния день. Само командиръть на 1-а бригада чувствуваше, че позицията е слабо заета, но за подкрепление се обърна не къмъ началника на дивизията, а къмъ командира на 2/4-а бригада, и, разбира се, не получи.

Впрочемъ, и командиръть на 2/7-а бригада не смѣташе, че позицията ще се брани сериозно. Командиръть на 22-и полкъ пише: „Оставането на позицията при Жеганци бѣше временно. Очакваше се заповѣдь за отстжпление. Командиръть на бригата бѣше при полка. Той постоянно казваше, че е време да се отстжпи. Къмъ 2 ч. сл. пл. той отиде назадъ. Къмъ 6 ч. и 30 м. дадохъ заповѣдь полкътъ да отстжпи къмъ Спанчево, и полкътъ започна да отстжпва, но следъ малко получихъ заповѣдь полкътъ да остане, защото неприятелътъ не е далъ напоръ".

Въпрѣки това, вечерьта 8-а батарея отстжпи при Спанчево.

При това положение на 7-а дивизия, само единъ малъкъ натискъ отъ страна на сърбитѣ щѣше да имъ предаде силната позиция на Райчански Ридъ.

Отъ сръбска страна, обаче, бѣха извършени още по-голѣми грѣшки. Поводътъ за тази грѣшка бѣше нищоженъ. Три роти отъ българския 8-и полкъ бѣха се задържали изъ каменяка западно отъ Злетово и една рота се бѣ задържала при Ратавици, предъ фронта на Моравската дивизия II призивъ и далечъ отъ разположението на Шумадийската дивизия I призивъ. Началникътъ на тази дивизия бѣ изпратилъ офицеръ въ Злетово, при началника на Моравската дивизия II призивъ. Офицерътъ, обаче, видѣ и донесе, че Злетово и височината предъ него сж въ ржцетѣ на българитѣ. Тогава началникътъ на Шумадийската дивизия I призивъ донесе въ Щаба на I армия за това, като изказа опасение за своя лѣвъ флангъ. Отъ Щаба на I армия заповѣдаха да бжде отложена атаката на Райчански Ридъ, докато се извърши „генерално рекогносциране" подъ негово ржководство, а Шумадийската дивизия да се оттегли на своитѣ предишни позиции, като на Злетовската рѣка остави слаби части.

Презъ нощьта Шумадийската дивизия остави нѣколко роти на Злетовската рѣка, и се оттегли: 19-и полкъ — къмъ Стръмошъ, 12-и полкъ, съ 2-о и 3-о артилерийски отдѣления, — къмъ Дрѣнъкъ, 10-и полкъ — предъ Костомаръ, само дивизионниятъ резервъ — 11-и полкъ — бѣ забравенъ, и остана при Лезово.

Боязливото действие на сърбитѣ при Злетово е още повече осждително поради това, че въ 4 ч. сл. пл. пристигна и зае в. Илинъ Кръстъ, при Лесново, черногорската 1-а бригада. Задъ нея идѣше и черногорската 3-а бригада, която въ 8 ч. сл. пл. влѣзе въ Злетово и постави охранение на източния брѣгъ на Злетовската рѣка.

Действията на Македоно-одринското опълчение.

Разпорежданията на началника на опълчението. — Както се каза, началникътъ на Опълчението на 18-и юний въ 7 ч. и 45 м. сл. пл. изпрати заповѣдь:

Командирътъ на 2-а бригада, съ две дружини и две батареи, да образува ариергардъ на лѣвата колона (1-а бригада), която да отстжпи при Пашаджиково. Дѣсната колона (3-а бригада), ако бжде принудена, да отстжпи на линията на лѣвата колона или дето намѣри за добре. Другитѣ три дружини отъ 2-а бригада, съ 11-а батарея, образуваха маневрени войски, при Пашаджиково, и пр.

Като изпрати тази заповѣдь началникътъ напустна наблюдателното мѣсто при Кормино и отиде при Пашаджиково. Тукъ въ 10 ч. сл. пл. получи телеграфическа заповѣдь:

„Опълчението да се оттегли, и да заеме позиция къмъ манастира Св. Пантелей [1])."

Началникътъ на Опълчението намѣри, че, съ изпълнението на тази заповѣдь, ще оголи фронта Рѣдки Буки — Султанъ Тепе, т. е. тила на IV армия, и затова отложи изпълнението ѝ, като се задоволи, на първо време, да изпрати при манастира Св. Пантелей една дружина и една скорострелна планинска батарея. За тази цель той заповѣда на дивизионния инженеръ да вземе първитѣ пристигнали и устроени 1-а Дебърска дружина и 4-а с. с. планин. батарея и да отиде при манастира Св. Пантелей, дето да организира позиция.

На 19-и въ 7 ч. и 40 м. пр. пл. началникътъ на Опълчението получи оперативната заповѣдь по IV армия, споредъ която V армия ще настжпи и съ 4-а дивизия ще атакува Султанъ Тепе, а на Опълчението се заповѣдва да атакува Султанъ Тепе откъмъ югъ.

Възъ основа на тази заповѣдь, началникътъ на Опълчението заповѣда на командира на 3-а бригада:

„Днесъ, 19-и т. м., V армия ще атакува Егри Паланка. 4-а Преславска дивизия ще атакува Султанъ Тепе. Подполковникъ Пчеларовъ заема височинитѣ на северъ отъ Кормино. Вие, съ бригадата, като поддържате свръзка съ 4-а дивизия, съдействувайте на атаката ѝ. Хелиографната станция постоянно да работи къмъ лѣвата колона."

Въ 8 ч. пр. пл., следъ като изпрати тази заповѣдь, началникътъ на Опълчението отиде при лѣвата колона (1-а бригада) и къмъ 10 ч. и 30 м. пр. пл. стигна при Пониква. Въ това време бригадата, като отстжпваше презъ нощьта, бѣ стигнала въ Кормино, и тамъ се устройваше.

Действията на ариергарда. — Съгласно оперативната заповѣдь, командирътъ на 2-а бригада, началникътъ на ариергарда, още на 18-и вечерьта зае позиция съ 8-а дружина и 5-а и 6-а батареи на височината северно отъ Кормино. Къмъ 8 ч. сл. пл. пристигна и ядрото на 14-а дружина. Началникътъ на ариергарда заповѣда да се събере дружината, и да заеме позиция влѣво отъ 8-а дружина. Подъ прикритието на ариергарда, колоната се събираше и се устройваше въ Кормино. Само 4-а и 5-а дружини не бѣха получили заповѣдьта за отстжпление, и нощуваха: първата — на Емиришкия върхъ, а втората — източно отъ нея.

На 19-и сутриньта 5-а дружина получи заповѣдьта, и се оттегли въ Кормино. 4-а дружина остана.

Между това, съгласно разпорежданията отъ сръбска страна, частитѣ отъ сръбската I армия, които действуваха срѣщу V армия, останаха на мѣстата си, а другитѣ части — именно Шумадийската дивизия I призивъ и Моравската дивизия II призивъ — трѣбваше да настжпятъ. Срещу Опълчението настжпи 3-и полкъ II призивъ, съ 1-а и 2-а планински батареи. Полкътъ най-напредъ събра четиритѣ си батальона на в. Вакъвъ и отъ̀тамъ съ дветѣ батареи премина презъ бойния редъ на 7-и полкъ I призивъ, и се насочи презъ Банковъ Чукаръ за Кормино.

4-а Битолска дружина забеляза, че настжпватъ гжститѣ вериги на полка, и, понеже не бѣ предупредена, че военнитѣ действия се подновяватъ, изпрати двама парламентьора, които бѣха убити отъ сърбитѣ. Дружината откри най-силенъ огънь, отблъсна сърбитѣ, и се оттегли въ Кормино.

Следъ това, къмъ 8 ч. и 30 м. пр. пл., сърбитѣ заеха вчерашната позиция на колоната, и 5-а батарея, отъ ариергарда, откри огънь по тѣхъ. Въ сжщото време началникътъ на ариергарда получи донесение, че неприятельтъ се спуска къмъ р. Емирица и се насочва къмъ Пониква. Поради това началникътъ на ариергарда заповѣда на дветѣ батареи да се оттеглятъ, и, заедно съ 5-а дружина, да заематъ позиция при Пониква, а на 6-а и 7-а дружини — да влѣзатъ въ състава на лѣвата колона [1]).

Въ 10 ч. пр. пл. началникътъ на ариергарда, безъ да е изпиталъ какъвто и да е натискъ, отстжпи съ дветѣ дружини и зае позиция: 8-а — южно отъ Кормино, а 14-а — още по-наюгъ, на в. 1650.

[1]) Сжщата заповѣдь презъ нощьта бѣ получена и чрезъ Щаба на 7-а дивизия.

[1]) Началникътъ на ариергарда, подполковникъ Пчеларовъ, е командиръ на 2-а бригада, и му сж подчинени 5-а, 6-а, 7-а дружини, като дружини отъ бригадата му.

Къмъ 5 ч. сл. пл. сръбскиятъ 3-и полкъ II призивъ се показа надъ Кормино, и заплаши лѣвия флангъ на 8-а дружина, и тя отстжпи при 14-а дружина. Батареитѣ дадоха нѣколко артилерийски изстрела по сръбската колона, която се скри въ гората при Кормино. Двѣтѣ дружини останаха да нощуватъ тамъ, на единъ и половина клм. предъ главната позиция.

Заемане позицията при Пониква. — Между това, съ пристигането си при Пониква, началникътъ на Опълчението заповѣда устно: бригадата да заеме линията Бабище — Радкова Скала, която е удобна позиция, и бѣше добре позната на лѣвата колона, защото на нея прекара отъ 29-и май до 16-и юний; заповѣда да бждатъ заети и укрепени в. 1408 и гребенитѣ, които водятъ отъ него на югоизтокъ и югозападъ.

Командиръть на бригадата зае позицията отдѣсно-налѣво, въ следния редъ: 5-а дружина, съ 5-а с. с. планин. батарея; до нея влѣво — 4-а дружина; въ центра — 2-а дружина, съ две картечници, влѣво отъ 2-а дружина — 10-а не с. с. батарея, 13-а дружина съ две картечници и 6-а с. с. планин. батарея; въ поддържка, задъ центра, — 3-а дружина.

Укрепяването на позицията се извършваше бавно, защото частитѣ нѣмаха окопни сѣчива. Използуваха сѣчивата на батареитѣ и на картечнитѣ роти и събранитѣ отъ населението 32 киркомотики и 40 лопати.

1-а дружина, съ 4-а с. с. планин. батарея, къмъ пладне стигна северно отъ ман. Св. Пантелей и зае позиция между селата Турско Рударе и Шалковица, дето се укрепи и откри свръзка съ 2/4-а бригада. Командиръть на тази бригада поиска две планински орждия, но командиръть на дружината отказа, като обеща да съдействува съ огънь отъ батареята, която за тази цель даде нѣколко изстрела.

Действията на 3-а бригада (дѣсната колона). — Началникътъ на дѣсната колона получи заповѣдьта отъ 7 ч. и 45 м. сл. пл. на 18-и къмъ срѣднощь. Съ нея се нареждаше: „Да заеме, ако бжде принуденъ да отстжпи, позиция на линията на лѣвата колона или на старитѣ позиции, дето намѣри за по-добре". Той реши да остане на сжщитѣ позиции и да отстжпи само въ случай на силенъ натискъ, и, като предупреди, че военнитѣ действия продължаватъ, разпореди дѣсната подколона да се задържи на в. Китка, и, при силенъ натискъ, да заеме старитѣ позиции — Новоселски Ридъ, като се съобразява съ срѣдната подколона; срѣдната подколона да остане на заетата позиция, като се съобразява съ лѣвата подколона; лѣвата подколона да се задържи на окопаната позиция, като изпрати батареята (9-а) съ две роти на Равно Бърдо, за да брани отлѣво. Освенъ това, нареди, въ случай че 1-а бригада и ариергардътъ ѝ отстжпятъ, лѣвата подколона да отстжпи отъ Равно Бърдо на Бабище, а срѣдната колона — отъ Лепенски Ридъ на Качаникъ.

Тъй като заповѣдьта отъ началника на Опълчението предизвикваше известно смущение, за насърдчение командиръть на бригадата съ допълнителна заповѣдь поясни, че отстжплението се предприема само при крайна необходимость, въ очакване V армия да прояви своитѣ действия, и пр.

Заповѣдьта да се съдействува на атаката на Султанъ Тепе командиръть на бригадата получи чакъ въ 11 ч. и 15 м. пр. пл. и веднага изпрати до началницитѣ на подколонитѣ заповѣдь, въ която, като съобщава, че лѣвата колона (1-а бригада) заема височинитѣ северно отъ Кормино, че 4-а дивизия, отъ V армия, ще атакува Султанъ Тепе, и че бригадата ще съдействува на тази атака, нарежда:

Дѣсната подколона да бжде въ свръзка съ 4-а дивизия и да съдействува на атаката откъмъ в. Китка. Срѣдната подколона да поддържа атаката съ артилерийски и пехотенъ огънь отъ югъ, както миналия день. Лѣвата подколона да настжпи къмъ Румена Бука, като има една батарея и две роти на Равно Бърдо.

Началникътъ на лѣвата подколона, като получи първитѣ две заповѣди, въ 4 ч. пр. пл. събра ротнитѣ и батарейнитѣ командири, прочете имъ заповѣдьта и устно заповѣда:

1) Капитанъ Парапановъ, съ ротата си, да заеме Суха Чешма[1]) и да държи свръзка съ частитѣ отъ ариергарда на лѣвата колона. Той ще прикрива и 9-а с. с. планин. батарея.

2) Поручикъ Магеровъ — началникъ на ариергарда, който е съставенъ отъ 2/10-а, 3/10-а и 4/15-а роти, ще заеме окопитѣ на позицията и ще отстжпи по заповѣдь.

3) 1/10-а, 4/10-а и 1/15-а роти и Картечниятъ взводъ ще заематъ окопитѣ на около 600 крачки южно отъ ариергарда, дето да се окопаятъ.

4) 8-а с. с. планин. батарея да заеме позиция надъ с. Лопенъ.

Въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. частитѣ бѣха заели мѣстата си, освенъ 9-а батарея, която остана при Суха Чешма до 8 ч., когато сърбитѣ, които вече бѣха заели Емиришката височина, и оттамъ откриха артилерийски огънь по батареята, и тя, съгласно заповѣдьта, се оттегли на Равно Бърдо.

[1]) Суха Чешма е североизточно отъ Кормино.

Къмъ 9 ч. пр. пл. сръбската пехота зае Суха Чешма (в. 1647), и 9-а батарея откри огънь по нея.

Къмъ 10 ч. пр. пл. началникътъ на подколоната, като видѣ отстжплението на лѣвата колона, изпрати на Равно Бърдо подкрепление една рота отъ 15-а дружина и, като се опасяваше за фланга и тила, заповѣда ариергардътъ да отстжпи въ окопитѣ на главнитѣ сили, а главнитѣ сили — въ окопитѣ на 8-а с. с. батарея, а батареята въ Качаникската рѣка — до шосето за Кочане, дето стигна къмъ 1 ч. сл. пл. и остана до вечерьта, безъ да гръмне презъ цѣлия день.

Къмъ 11 ч. пр. пл. сърбитѣ изкараха една планинска батарея на Суха Чешма и откриха огънь по 9-а батарея, на Равно Бърдо. 9-а батарея, разположена на открито, и, обстреляна и откъмъ Емирица и Рѣдки Буки, бѣ принудена да мълчи презъ цѣлия день.

Въ 12 ч. по пладне, обаче, началникътъ на лѣвата подколона получи заповѣдьта за атака на Султанъ Тепе, съ която му заповѣдваха: „Да настжпи къмъ Румена Бука, като има една батарея съ две роти на Равно Бърдо“.

Тогава началникътъ на подколоната заповѣда ариергардътъ да настжпи на северъ отъ с. Лопенъ, по Лопенски Ридъ, дето да се окопае, а 1-а, 2-а и 3-а роти да съставятъ дружинна поддържка, задъ дѣсния флангъ.

Командирътъ на бригадата, който следѣше маневритѣ на подколоната, въ 2 ч. и 20 м. сл. пл. изпрати на началника ѝ заповѣдь: „Да приведе дветѣ дружини въ редъ, да се окопае на Гористата височина надъ с. Лопенъ, и тамъ да се държи днесъ, и, ако има време, да поддържа атаката на Султанъ Тепе само съ огънь“.

Въ това положение остана лѣвата подколона до вечерьта, безъ да откриятъ огънь батареитѣ, които останаха назадъ.

Началникътъ на срѣдната подколона (12-а дружина), като получи първитѣ две заповѣди, реши дружината да остане на позицията си, и да се съобразява съ движението на лѣвата подколона. Въ 9 ч. и 30 м. пр. пл., обаче, като забеляза отстжплението на последната, оттегли и своята дружина презъ гората, за да не бжде забелязана отъ противника.

Отстжплението се извършваше, когато командирътъ на бригадата получи заповѣдьта за атака на Султанъ Тепе, и веднага изпрати коненъ ординарецъ да предаде заповѣдь на колоната

да се върне на мѣстото си, а следъ това му изпрати и писмена заповѣдь: Да поддържи атаката на Султанъ Тепе съ артилерийски и пехотенъ огънь.

Началникътъ на подколоната заповѣда на 5-а и 6-а полски батареи съ огъня си да не позволятъ на неприятелскитѣ батареи да обстрелватъ дружината, и следъ това настжпи и зае предишната си позиция, която сърбитѣ не бѣха заели благодарение на това, че единъ забравенъ взводъ отъ 2-а рота продължаваше да я охранява.

Въ 4 ч. сл. пл. сръбска полска батарея отъ Каменита Чешма[1]) откри огънь по 5-а и 6-а батареи, при Качаникъ.

5-а батарея излѣзе напредъ, на позицията, на която бѣше миналия день, и оттамъ обстреля височинитѣ около Рѣдки Буки, особено когато оттамъ се обстрелваше 9-а с. с. планин. батарея. 6-а с. с. полска батарея така сжщо излѣзе напредъ, но до вечерьта не стреля.

Дѣсната подколона отъ 3-а бригада нощува на позициитѣ предъ теленитѣ мрежи на Султанъ Тепе, на които замръкна. Презъ нощьта продължи да се окопава, като на нѣкои мѣста въ резервнитѣ окопи построи и блиндажи.

Заповѣдитѣ отъ началника на Опълчението се предаваха до Ново Село по телефона, а оттамъ — съ конни ординарци, поради което първитѣ две заповѣди се получиха чакъ въ 4 ч. пр. пладне. Възъ основа на тѣхъ, началникътъ на подколоната веднага издаде заповѣдь, въ която, като предава общото положение на Опълчението, включително и отстжплението на лѣвата колона и задачата на подколоната — да се задържи на в. Китка, а, въ случай на силенъ натискъ, да заеме старитѣ си позиции на Новоселски Ридъ, нарежда: Началникътъ на бойната часть да заеме позиция съ заднитѣ две роти и да оттегли задъ тѣхъ първитѣ две роти, а една отъ тѣхъ да изпрати на мѣстото на 2/9-а рота, която пъкъ да се оттегли на в. Китка; дветѣ картечници да останатъ въ негово разпореждане.

Когато издаде тази заповѣдь, имаше мъгла, та припомни да се побърза, защото презъ деня оттеглянето е невъзможно. Мъглата, обаче, скоро се дигна, и оттеглянето стана невъзможно.

Изпрати заповѣдь и на 4/9-а рота, на Цървенъ Камъкъ, да се споразумѣе съ началника на страничното прикритие отъ V армия, и, съ негово съгласие, да се прибере на в. Китка.

[1]) Каменита Чешма се намира североизточно отъ Рѣдки Буки.

Началникътъ на подколоната разбра, както се вижда отъ разпорежданията му, че трѣбва да се оттегли на в. Китка, и тамъ да се задържи. За щастие, мъглата скоро се вдигна, и оттеглянето на преднитѣ роти стана невъзможно, поради което тѣ останаха въ досѣгъ съ неприятеля предъ теленитѣ мрежи. Ротитѣ отъ бойната часть даже се раздвижиха да поправятъ окопитѣ и да строятъ нови.

Въ 8 ч. и 30 м. пр. пладне 7/2-а с. с. планин. батарея откри огънь по Казармата на Султанъ Тепе. Къмъ 10 ч. сръбска батарея, разположена източно отъ Казармата, откри огънь по преднитѣ окопи. Тогава 7-а батарея пренесе огъня си по нея. Започна се двубой между двѣтѣ батареи, съ надмощие на 7-а батарея. Въ 1 ч. сл. пл. тя пренесе огъня си по теленитѣ мрежи и по Казармата съ видимъ успѣхъ.

Въ това време началникътъ на подколоната получи заповѣдьта да съдействува на атаката на Султанъ Тепе отъ 4-а дивизия, за което той заповѣдва на 11-а дружина да заеме вчерашното си положение, което тя, всѫщность не бѣ напускала.

Въ това положение остана подколоната презъ цѣлия день. Чакъ къмъ 5 ч. сл. пл. неочаквано откъмъ Руенъ българска артилерия откри огънь по сръбската батарея, която веднага замлъкна, и смѣни позицията си.

Въ 8 ч. и 30 м. сл. пл., възъ основа на полученитѣ сведения отъ командира на 4/9-а рота, началникътъ на подколоната донесе на бригадния си командиръ, че къмъ пладне гѫсти части българска пехота, около полкъ, стигнали на Руенъ, и въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. се спустнали къмъ Султанъ Тепе. Къмъ 6 ч. сл. пл. друга българска пехотна часть стигнала на Руенъ и пр.

Командирътъ на 3-а бригада, подполковникъ Протогеровъ, наблюдаваше боя отъ височинитѣ при Качаникъ, задъ срѣдната колона.

Неговото лично положение, както и положението на бригадата е обрисувано много добре въ следното донесение, писано въ 6 ч. сл. пл., преди да получи донесението за появяването на 4-а дивизия на Руенъ:

„Противникътъ зае Суха Чешма, и настѫпва къмъ Кормино. Както съмъ пръснатъ отъ в. Китка до Равно Бърдо, съ петь дружини (2700 пушки) на единъ фронтъ отъ двадесетъ клм.[1]), не мога да охранявамъ, а камоли да проявя нѣкои действия. Навсѣкѫде противникътъ може да има превесъ и да направи проривъ. Маневрени войски нѣмамъ нито единъ човѣкъ, за да парирамъ случайноститѣ. Настѫпихъ, за да подкрепя атакитѣ на Султанъ Тепе, но още не се е появила 4-а дивизия."

[1]) Размѣрътъ на фронта — двадесетъ клм. — е преувеличенъ; споредъ началника на Щаба на Опълчението, той е не повече отъ осемь клм.

* * *

Въ маневрени войски бѣха назначени 6-а, 7-а и 8-а дружини и 11-а планин. батарея. 8-а дружина презъ деня остана въ състава на ариергарда, а 6-а и 7-а — тръгнаха отъ Кормино въ 10 ч. пр. пл., и се спрѣха недалечъ отъ Щаба на Опълчението, при Пашаджиково. Тамъ пристигна следъ пладне и 11-а батарея.

Началникътъ на Опълчението съ щаба си, следъ като обиколи по голѣмата часть отъ позициитѣ на лѣвата колона, къмъ 2 ч. се оттегли при Пашаджиково, отдето веднага изпрати до командуващия IV армия, съ копие до началника на 7-а дивизия, донесение за положението.

Презъ този день лѣвата колона на Опълчението нѣмаше загуби; дѣсната колона даде 3 убити и 6 ранени войника.

Армейскитѣ маневрени войски.

Щабътъ на 3/2-а бригада, съ 39-и полкъ и 3/3-о с. с. артилер. отдѣление, замръкна на 18-и на източния край на Щипъ. Следъ нѣколко противоречиви заповѣди, получи се заповѣдь отъ началника на 8-а дивизия: Бригадата да заеме позиция, за да прикрие оттеглянето на 8-а дивизия на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Преди да се съмне, позицията бѣ заета по следния начинъ: 4-а дружина — отъ Щипъ до най-високия върхъ южно отъ града; южно отъ нея, отъ върха до Доляни, — 3-а дружина, съ две картечници; 2-а дружина — задъ 4-а дружина; задъ 4-а дружина и вдѣсно отъ нея — една батарея; другитѣ две батареи — на върха задъ лѣвия флангъ на сѫщата дружина.

Къмъ 9 ч. пр. пл. къмъ бригадата бѣ придадено и 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление, което зае позиция задъ скорострелното.

Къмъ сѫщото време пристигна и 40-и полкъ, който застана въ поддържка, задъ 39-и.

5-и коненъ полкъ нощува въ с. Пуще, като заемаше съ два взвода височинитѣ южно отъ селото. Въ 4 ч. пр. пл. смѣни двата спешени взвода съ единъ коненъ и изпрати единъ взводъ да наблюдава лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, а въ 8 ч. пр. пл.

полкътъ настжпи къмъ Хаджи Реджепли. Командирътъ на полка забеляза, че сърбитѣ настжпватъ къмъ напустнатата отъ 11-и полкъ позиция, и донесе устно на командира на 1/3-а бригада и писмено на началника на 2-а дивизия. Полкътъ се оттегли южно отъ Селце, спеши се, и остана тамъ, докато пристигна 11-и полкъ.

Съгласно получената заповѣдь отъ началника на 2-а дивизия, 1-и ескадронъ бѣ изпратенъ да наблюдава лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ Щипъ до Драгоево, а 2-и — да възстанови връзката между 7-а и 8-а дивизии, въ простора между Аргюлица и Спанчево.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ IV армия, следъ като отдаде оперативната заповѣдь за 19-и юний, още преди да се съмне телеграфира на началника на 8-а дивизия: въ случай че се предвижда бой, да разпореди да бждатъ евакуирани държавнитѣ учреждения, болнитѣ, раненитѣ и населението, за да не предизвикатъ паника при бѣгството си. Следъ това запита въ Щаба на 7-а дивизия дали е предадена на Македоно-одринското опълчение заповѣдьта за атаката на Султанъ Тепе, и де се намира 2/4-а бригада. Отговоритѣ на тѣзи въпроси бѣха получени навреме.

Въ 6 ч. пр. пл. се получи извлѣчение отъ оперативната заповѣдь по V армия за настжплението на тази армия на 19-и. Въ него е казано:

„Македоно-одринското опълчение ще настжпва и атакува днесъ отново в. Султанъ Тепе отъ южна страна. Повѣрената ми армия ще поддържа тази атака, като влѣзе въ тѣсна свръзка съ Македоно-одринското опълчение."

Въ заповѣдьта на началника на Опълчението до командира на 3-а бригада е казано:

„4-а Преславска дивизия ще атакува Султанъ Тепе. . . Вие съ бригадата, като поддържате свръзка съ 4-а дивизия, съдействувайте на атаката ѝ."

И така, и отъ дветѣ страни бѣ предприето само съдействие, и, може би, затова не бѣ предприета атака.

Следъ това получи телеграфическо предупреждение отъ командуващия V армия, че действията противъ Султанъ Тепе не могатъ да започнатъ по-рано отъ 11 часа.

Къмъ 7 ч. пр. пл. началникътъ на 8-а дивизия поиска и получи разрешение да задържи 39-и полкъ. Отъ сжщия се получи донесение, че дивизията се е оттеглила на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, че има нужда отъ муниции, и че противникътъ е на позицията си.

Къмъ 9 ч. получи телеграма отъ командира на 3/5-и ескадронъ, отъ Горна Джумая, че много малки групи бѣгълци, между които и отъ 39-и полкъ, бѣгали къмъ Стара България.

Въ 10 ч. и 10 м. пр. пл. поиска отъ началника на 7-а дивизия сведение за положението на дивизията, на 2/4-а бригада и на Опълчението и сведения за противника. Въ 11 ч. получи отговоръ, че дивизията е заела позиция, че 2/4-а бригада, подъ натиска на противника, по-силенъ отъ три полка, начената да отстжпва съ лѣвия си флангъ, и че за Опълчението нѣма сведения.

Въ 10 ч. и 50 м. пр. пл. получи отъ началника на 2-а дивизия вѣрно сведение за положението на дизизията и за противника, а въ 11 ч. пр. пл. получи донесение отъ сжщия, че противникътъ е успѣлъ да заеме напустнатата отъ 11-и полкъ позиция, и сега ще трѣбва да бжде взета съ нови жертви.

Въ 11 ч. и 25 м. получи отъ началника на 8-а дивизия следното донесение:

„Боятъ започна въ 10 ч. пр. пладне. Противникътъ настжпва по цѣлия фронтъ. Пехотнитѣ му части сж до Брѣгалница. Бойни припаси за артилерията сж твърде необходими. Съобщете кои полкове идатъ и по кой пжть?"

Командуващиятъ армията отговори:

„40-и полкъ е югоизточно отъ Щипъ. Сжщо и 9-и полкъ, съ две полски батареи, е на пжть отъ Лѣсковица за Щипъ. Довечера пристига и 36-и полкъ."

Въ 12 ч. по пладне получи донесение отъ началника на 7-а дивизия, че откъмъ Шаренковецъ се спуска около една дивизия, въ три колони: на изтокъ, североизтокъ, и югоизтокъ.

Въ 2 ч. сл. пл. — отъ началника на 8-а дивизия, че въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. сърбитѣ открили силенъ артилерийски огънь, съ цель да помогнатъ на пехотата си да мине рѣката. Насочени сж части — около дивизия — къмъ двата фланга: южно отъ Щипъ и северно отъ Балванъ. Разкжсване съ 7-а дивизия не се чувствува, понеже въ тази посока нѣма настжпление. Забелязватъ се неголѣми части, насочени къмъ Драгоево. Онова,

което се вижда, не е обезпокоително, обаче снарядитѣ сж оскждни, когато у противника сж изобилни[1]).

Въ 4 ч. сл. пл. получи отъ началника на 2-а дивизия донесение, че 2-а бригада започнала да действува срещу дѣсния флангъ на противника. Донася още, че 2-а бригада при Удово пленила 800 и при Демиръ Капия 300 души.

Въ 6 ч. сл. пл. получи отъ командира на 1/3-а бригада донесение за положението, и че не успѣлъ да заеме позицията, напустната отъ 11-и полкъ миналия день.

Малко следъ това началникътъ на 8-а дивизия донесе, че сърбитѣ отстжпили по цѣлия фронтъ, и боятъ въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. престаналъ.

Командуващиятъ IV армия по този поводъ съобщи донесението на началника на 7-а дивизия и му заповѣда да изпрати разузнавателни отреди напредъ и да държи свръзка съ 2/4-а бригада и съ Опълчението. Освенъ това, съобщи сжщото донесение и на началника на 2-а дивизия и му заповѣда да побърза съ обкржжаването на неприятеля предъ дивизията му и зорко да го следи да не би и той да започне да отстжпва, и, въ случай че не отстжпи, веднага да го атакува. Най-късно на следния день — 20-и — въ 3 ч. да произведе обща атака.

Въ отговоръ на тази заповѣдь, получи отъ началника на 2-а дивизия следното донесение:

„Отъ донесението на командира на ескадрона, наблюдаващъ р. Брѣгалница, се вижда, че четири сръбски колони, които настжпиха днесъ отъ в. Сушево къмъ югоизтокъ, залегнали по лъщинитѣ на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница — едни съ фронтъ на изтокъ, други на югоизтогъ, на около единъ и половина клм. западно отъ устието на р. Лжкавица. Около два батальона сж на самия брѣгъ, а малки партии преминали рѣката и заели височинитѣ при с. Софилари. Вследствие на горното, 11-и полкъ започналъ наново да отстжпва къмъ Драгоево, преследванъ отъ противника, макаръ и да му предадохъ нѣколко пжти заповѣди: да атакува противника и да заеме старитѣ си позиции.

Вследствие на горното, нощната атака на неприятелския лѣвъ флангъ къмъ Стражарницата не ще може да се произведе. 2-а бригада напредва успѣшно къмъ Пепелище—Криволакъ. Сведение за 49-и полкъ още нѣмамъ.

Разпоредихъ да започне обща атака на разсъмване, като използуватъ нощьта за приближаването къмъ неприятелската позиция.

Споредъ непровѣрени слухове, части отъ 49-и полкъ били преминали на дѣсния брѣгъ на Вардара."

[1]) Относно снабдяването съ муниции, командуващиятъ армията му отговори, че всички паркови части сж изпратили снаряди, и днесъ-утре пристигатъ.

По поводъ на това донесение, командуващиятъ армията телеграфира на командира на 1/3-а бригада:

„Осжждамъ постжпката Ви, дето сте напустнали позицията югозападно отъ Драгоево, въпрѣки даже заповѣдьта на началника на 2-а дивизия. Заповѣдвамъ утре, 20-и того, рано сутриньта съ 11-и Сливенски и 9-и Пловдивски полкове да атакувате неприятелскитѣ части, които тази вечерь сж преминали на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, около Софилари."

Въ 9 ч. и 25 м. сл. пл. получи донесение отъ началника на 7-а дивизия, съ което донася за разположението на дивизията и на 2/4-а бригада, и прибавя шифровано:

„Забелязва се едно угнетение вследствие напускането на височинитѣ, завладѣни съ такива усилия и голѣми жертви. Ако въ тѣзи геройски редове се влѣе прѣсна струя отъ три-четири свежи дружини, на тѣхъ ще може да се разчита смѣло, че ще изпълнятъ най-трудната операция, и азъ моля да ми се изпратятъ три-четири свежи дружини. Изказвамъ това мнение, безъ, обаче, да искамъ да се помисли, че безъ свежи дружини дивизията не е въ състояние да изпълни каквото й се възложи."

Въ 10 ч. и 35 м. сл. пл. получи отъ началника на Македоно-одринското опълчение донесение за положението на частитѣ къмъ 2 ч. сл. пл. и за това, че изпратениятъ вчера парламентьоръ видѣлъ на Султанъ Тепе щабъ отъ 10—12 офицера и единъ военененъ инженеръ полковникъ. Най-старшиятъ офицеръ билъ полковникъ Душанъ Стефановичъ, командиръ на полка.

Въ 10 ч. и 40 м. сл. пл. отъ началника на щаба си, който бѣ отишелъ на бойното поле по покана отъ началника на 8-а дивизия, получи донесение:

„Всичко отива много добре. Заповѣдахъ на 2-и и 3-и артилерийски полкове да дадатъ снаряди за утре на 8-и артилер. полкъ. Необходимо е по-скоро пристигането на такива въ Радовишъ."

Къмъ срѣднощь получи донесение отъ командира на 1/3-а бригада за обстоятелствата, при които е оттеглилъ 11-и полкъ.

Между казанитѣ донесения, получи въ 7 ч. сл. пл. и отъ командуващия V армия следното съобщение:

„По причина размѣстването на частитѣ отъ армията ми, споредъ последната заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, и трудноститѣ, които създава мѣстностьта, армията зае изходното си положение чакъ следъ 4 ч. сл. пл., и, понеже времето е доста напреднало, операциитѣ ще започнатъ утре, 20-и того."

Следъ полунощь, въ телеграфенъ разговоръ, началникътъ на Щаба на V армия съобщи положението на V армия, а относно Султанъ Тепе каза:

„Страничното прикритие откъмъ Руенъ настжпило съ направление на Султанъ Тепе, и завърза привечерь слаба артилерийска престрелка. Отъ страна на Македонското опълчение днесъ презъ цѣлия день не сж били забелязани проявени действия срещу Султанъ Тепе."

Следъ това сжщиятъ запита за положението на IV армия и за назначението на дѣсното ѝ крило. Отговори му началникътъ на Оперативното отдѣление въ IV армия, който за дѣсното крило каза:

„Македоно-одринското опълчение атакува в. Султанъ Тепе отъ южната страна. То даже е стигнало съ лѣвата си колона на осемь клм. южно отъ Парадли, а съ дѣсната — на три километра отъ Султанъ Тепе."

Действията на V армия.

4-а Преславска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — По заповѣдь отъ командуващия V армия, къмъ полунощь срещу 19-и юний началникътъ на дивизията изпрати 1/44-а дружина, съ една скорострелна и една нескорострелна планински батареи, на Руенъ, да усили лѣвото странично прикритие.

Изглежда, че началникътъ на дивизията е билъ предупреденъ за заповѣдьта по армията, съ която 4-а дивизия се прехвърля отъ дѣсния на лѣвия флангъ на 12-а дивизия, та още презъ нощьта разпореди 3-а бригада да тръгне, и на разсъмване да се съсрѣдоточи при Скакавица, а на 1-а бригада заповѣда въ 6 ч. пр. пл. да тръгне за Гюешево.

На разсъмване 3-а бригада се съсрѣдоточи на казаното мѣсто, и, по заповѣдь отъ Щаба на армията, изпрати и 1/43-а дружина, съ една скорострелна планинска батарея, да усили прикритието на Руенъ.

Въ това време началникътъ на дивизията получи и заповѣдьта по армията, и, докато чакаше да пристигне 1-а бригада, отдаде следната заповѣдь:

„Днесъ Македоно-одринското опълчение ще настжпи и атакува Султанъ Тепе отъ южна страна. Лѣвото странично прикритие при върха Руенъ (четири дружини и три планински батареи) ще атакува енергично върха Султанъ Тепе; 12-а дивизия ще атакува противника южно отъ шосето Егри Паланка — Куманово.

На повѣрената ми дивизия е заповѣдано да настжпи и атакува противника южно отъ шосето."

Следъ това организира настжплението по следния начинъ:

а) 1-а бригада (безъ 2/19-а дружина), съ 2/5-о с. с. полско и 3/3-о с. с. планинско артилерийски отдѣления и 4/3-а не с. с. батарея, да настжпи въ посока Равна Нива — в. 1331 — в. 1262. Полското артилерийско отдѣление да заеме позиция на Равна Нива.

б) 3-а бригада (четири дружини) [1]), съ 1/5-о с. с. артилер. отдѣление, да се съсрѣдоточи около Гюешево.

в) Дѣсното странично прикритие (2/19-а дружина, съ 10/3-а не с. с. планин. батарея) да нощува въ Долно Село.

г) Пионерната дружина да поправи пжтя и мостоветѣ до Егри Паланка.

д) Телеграфната полурота да поддържа постоянно телефонно съобщение на Щаба на дивизията съ щабоветѣ на армията и на 1-а бригада и пр."

1-а бригада, която образуваше бойната часть, пристигна при Гюешево къмъ пладне и веднага получи заповѣдьта да настжпи. Предстоеше ѝ настжпление въ мѣстность, непозната, съвършено пресѣчена и обрасла съ гора. При това, сведенията за противника бѣха онѣзи, дадени въ заповѣдьта по армията. Поради това командиръть на 1-а бригада изпрати отъ 19-и полкъ четири разузнавателни отреда, всѣки въ съставъ една рота, като ги насочи: единъ къмъ върха югозападно отъ Костуръ, единъ — северно и два — южно отъ него. За съдействие на тѣзи отреди, планинскитѣ батареи заеха позиция: една скорострелна — на в. Баждарица, две скорострелни — южно отъ поста Равна Нива, а 2/5-о с. с. артилер. отдѣление — на Деве Баиръ. Другитѣ части отъ бригадата се събраха задъ Равна Нива.

Разузнавателнитѣ отреди тръгнаха въ 4 ч. сл. пладне. Въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. срѣдната (3-а) рота стигна на височината югозападно отъ Костуръ. Тамъ тя се натъкна на две окопани роти, и, следъ кратка престрелка и ударъ съ ножове, ги обърна въ бѣгство.

При този ударъ ротата загуби 1 офицеръ (подпоручикъ Върбановъ) и 10 войника убити и 23 войника ранени.

За да осигури владението на височината, командиръть на бригадата изпрати на нея една дружина съ една планинска батарея.

Сърбитѣ откриха артилерийски огънь отъ билото надъ с. Бжзъ, но 4/5-а с. с. батарея бѣ успѣла да излѣзе на позиция и да открие огънь по сръбската батарея, която скоро замлъкна. Българитѣ се окопаха на отнетата позиция.

Другитѣ части отъ дивизията останаха на мѣстата си, освенъ 1/5-о с. с. артилер. отдѣление, което тръгна отъ Вратца и стигна при Гюешево.

[1]) По една дружина отъ 43-и и 44-и полкове бѣха оставени въ Одринъ.

Предвидъ на това, че 12-а дивизия още не бѣ заела изходното си положение, и че времето бѣ напреднало, началникътъ на дивизията поиска и получи разрешение да отложи за следния день атаката на височината при Бжзъ.

12-а дивизия. Началникътъ на 12-а дивизия, въ Гюешево, получи заповѣдьта по армията въ 6 ч. и 40 м. пр. пладне. Тъй като съ тази заповѣдь се даваше нова зона за настжпление, началникътъ на дивизията къмъ 10 ч. пр. пл. разпореди по телефона: частитѣ да заематъ новото си изходно положение, а въ 12 ч. и 30 м. сл. пл. издаде заповѣдь за настжпление, сжщностьта на която е следната:

60-и полкъ, съ 1/12-о с. с. артилер. отдѣление, да настжпи къмъ височината югозападно отъ Киселица и да държи свръзка съ 4-а дивизия.

61-и полкъ, съ 4/12-а и 5/12-а батареи и една пионерна рота, да тръгне отъ Гюешево по долината на р. Лѣбница до Рѣкалийската Махала, после презъ Преколница, постоветѣ Жедилово и Сиври Тепе и оттамъ да настжпи въ посока северно отъ Киселица. Да изпрати дѣсно странично прикритие.

Другитѣ части отъ дивизията (1/59-а, 2/59-а и 1/60-а дружини и 1/12-а батарея) да се събератъ при ж.-п. ст. Гюешево, и да следватъ по пжтя на 61-и полкъ.

Парковитѣ взводове — при ж.-п. ст. Гюешево и при поста Жедилово и пр.

Начало на действията — следъ като 4-а дивизия започне настжплението.

Щабътъ на дивизията до 3 ч. ще бжде въ Гюешево.

Докато частитѣ, особено 61-и полкъ, не заеха изходното си положение, дивизията не настжпи. Отъ 60-и полкъ бѣха изпратени само разузнавателни отреди: единъ, състоещъ се отъ 10-а и 11-а роти, и, другъ — отъ 13-а рота. Отредитѣ настжпиха въ 2 ч. сл. пл., и първиятъ достигна и зае почти безъ бой Славовъ Върхъ, а вториятъ — височината 806. Въ поддържка на разузнавателнитѣ отреди бѣха изпратени две роти отъ 1/60-а дружина, които въ сжщото време поправяха пжтя за артилерията.

Изобщо, частитѣ отъ дивизията, освенъ разузнавателнитѣ отреди, до вечерьта едва успѣха да заематъ изходното си положение на границата, което бѣше следното: 60-и полкъ зае съ една дружина западнитѣ склонове на Амудия и Китка, съ по една разузнавателна рота — върховетѣ западно отъ тѣзи височини; 61-и полкъ и две дружини отъ 59-и полкъ — между постоветѣ Сиври Тепе и Жедилово, съ една дружина — височината единъ километъръ по-назападъ и две роти дѣсно странично прикритие, на в. Коприва, съ задача да разузнаватъ на северозападъ, дето, споредъ нѣкои донесения, се явили два сръбски батальона и два ескадрона, които заели поста Голешъ и настжпили къмъ Жеравино. Тритѣ батареи, придадени къмъ 60-и полкъ, заеха позиция на гребена между Деве Баиръ и Китка, а другитѣ три заеха или бѣха на пжть да заематъ позиция между постовете Амудия и Жедилово.

Между това, докато V армия губѣше време въ размѣняване мѣстата на 4-а и 12-а дивизии, Дунавската дивизия II призивъ пристигна при Крива Паланка, и се разгъна северно отъ шосето. Два батальона и една рота отъ 7-и полкъ II призивъ заеха граничния гребенъ северно отъ Жеравино, а именно Голѣми Върхъ и Дукатъ, и заплашиха дѣсния флангъ на 12-а дививия.

Лѣвото странично прикритие. Лѣвото странично прикритие на 19-и юний сутриньта бѣше на Руенъ, и състоеше отъ 3/59-а и 4/59-а дружини. Въ 5 ч. сл. пл. пристигнаха и 1/44-а и 1/43-а дружини, съ дветѣ скорострелни и една нескорострелна батареи [1]).

Въ 10 ч. сл. пл., по заповѣдь на командуващия V армия, бѣ изпратенъ да поеме началството на прикритието командирътъ на 44-и полкъ. Той тръгна веднага и стигна на Руенъ въ 3 ч. и 30 м. пр. пл. на следния день.

6-и коненъ полкъ. За по-сигурна охрана и по-удобно прехранване, на 19-и сутриньта полкътъ се премѣсти въ с. Црешново. 2-и ескадронъ, който предния день се бѣ присъединилъ къмъ полка, бѣ изпратенъ въ с. Бобешино да наблюдава участъка Коприва — Червени Градъ. Освенъ това, бѣха изпратени самостоятелни офицерски разезди къмъ Горно Тломино и поста Голѣмъ.

Маневренитѣ войски. Командирътъ на Одринската бригада, въ с. Лозно, получи заповѣдьта на командуващия V армия въ 8 ч. и 30 м. пр. пл., въ която нареждаше бригадата къмъ 10 ч. пр. пл. да се съсрѣдоточи между Деве Баиръ и в. Китка. Той веднага заповѣда на 71-и и 72-и полкове и на 2/10-о не с. с. артилер. отдѣление да тръгнатъ веднага за Ханчето при махалата Вратца. Докато се изпълняваше това разпо-

[1]) Нѣма никакви сведения за действията на прикритието презъ този день. Както изглежда, то не е проявило никаква дейность.

реждане, получи се телеграма: Единиятъ полкъ да се съсрѣдоточи южно отъ шосето при Вратца, а другиятъ — между Деве Баиръ и в. Китка. Командирътъ на бригадата разпореди въ този смисълъ. 71-и полкъ, съ една батарея, къмъ 12 ч. по пладне се съсрѣдоточи при Вратца, а 72-и полкъ, поради късно получаване заповѣдьта и голѣмото разстояние, чакъ въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. стигна на Деве Баиръ.

Въ 6 ч. и 45 м. сл. пл., по заповѣдь на командуващия армията, 71-и полкъ замина за Рѣкалийската Махала, да охранява фланга и тила на армията. Полкътъ стигна въ 8 ч. и 55 м. и постави отбранителна застава на Търсева Чука.

Дейность на командуващия армията. Следъ като отдаде оперативната заповѣдь, командуващиятъ V армия видѣ, че, поради размѣстването на дивизиитѣ, настжплението ще закъснѣе, затова предупреди IV армия, че действията противъ Султанъ Тепе не ще могатъ да започнатъ по-рано отъ 11 часа.

Къмъ 11 ч. пр. пл. командуващиятъ армията отиде въ Гюешево и оттамъ разпореди дветѣ нескорострелни батареи, които бѣха при 71-и полкъ, да се върнатъ при 72-и полкъ.

Тамъ получи отъ командира на 6-и коненъ полкъ следното донесение:

„Началникътъ на самостоятелния разездъ при Доганица донася: „Нощесъ сърбитѣ настжпили съ голѣми сили и заели в. Голѣмъ и хребета на северъ до в. Дукатъ, като се окопали. Нашитѣ гранични постове отстжпили навжтре“.“

Въ 4 ч. и 25 м. сл. пл. получи отъ командира на 2/6-и ескадронъ, въ Бобошино, донесение, че настжпилитѣ сърби били два батальона и два ескадрона, и че заели в. Голешъ, и продължаватъ да настжпватъ.

Въ 6 ч. и 40 м. сл. пл. изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение съ сжщото съдържание, и че сръбскитѣ батальони настжпватъ къмъ Жеравино.

Командуващиятъ V армия изпрати на 2/19-а дружина, която съставяше дѣсното странично прикритие на армията и бѣ тръгнала да се върне въ дивизията си, заповѣдь, да се спре, и нощува, дето я завáри заповѣдьта, а на следния день рано, заедно съ 6-и коненъ полкъ, да настжпи къмъ Яворска Чука, за да спре настжплението на сръбскитѣ батальони и, ако може, да ги разбие и прогони.

Отъ лѣвото странично прикритие на Руенъ не получи донесение, но командирътъ на Телеграфната полурота отъ Ташъ Тепе му донесе, че откъмъ Султанъ Тепе се чуватъ рѣдки артилерийски изстрели.

Отъ началницитѣ на дивизиитѣ се получиха точни донесения за положението на частитѣ имъ.

По искането на началника на 4-а дивизия, атаката на Султанъ Тепе бѣ отложена за сутриньта рано, затова, освенъ въ Щаба на IV армия, донесе и въ Щаба на действуващата армия.

Въ 11 ч. и 30 м. сл. пл. донесе въ Щаба на действуващата армия за разположението на армията.

Командуващиятъ армията, съ щаба си, се върна да нощува въ Кюстендилъ.

ГЛАВА VIII.

Действията срещу сърбитѣ на 20-и юний.

(Картограф. приложения №№ 12 и 13).

Разпорежданията на двѣтѣ страни.

Разпорежданията на българското командуване.

Разпореждане на Главното командуване. — На 19-и юний въ 1 ч. пр. пл. отъ Щаба на действуващата армия запитаха Щаба на IV армия по телеграфа:

„Съобщете какви сведения имате за Щипъ. Тука се донесе, че сърбитѣ го заели."

Началникътъ на Оперативното отдѣление отговори, че не е вѣрно, и че този слухъ билъ разпространенъ отъ телеграфната станция въ Щипъ. Следъ това изложи накратко истинското положение при този градъ.

На 19-и къмъ 8 ч. пр. пл. помощникътъ на главнокомандуващия, въ София, запита по телеграфа за положението на IV армия и специално за Македоно-одринското опълчение. Командуващиятъ армията му отговори, че положението е такова, каквото му е донесено миналата вечерь, и че Македоно-одринското опълчение действува срещу Султанъ Тепе. Други сведения отъ бойната линия нѣмало. Чули се отдѣлни орждейни изстрели.

Въ това време командуващиятъ IV армия получи донесение отъ Опълчението, и той донесе допълнително, че лѣвата колона на Опълчението, която действува срещу Парадли, е отстжпила до Пашаджиково, понеже била контъратакувана съ превъзходни сили и обстрелвана съ кръстосанъ огънь, а дѣсната колона е достигнала на 1500 метра отъ Султанъ Тепе. Пленени сърби казвали, че срещу Опълчението действували Моравската дивизия II призивъ, 8-и полкъ отъ Дунавската дивизия и части отъ Тимошката дивизия.

Въ 10 ч. пр. пл. въ Щаба на действуващата армия се получи оперативната заповѣдь по IV армия за 19-и, която разясни положението на армията.

Въ това време, обаче, се получи отъ командуващия II армия донесение за критическото положение на армията му и молба за помощь.

Изглежда, че въ Главното командуване се е появило съмнение въ успѣха на операциитѣ, та въ 12 ч. и 15 м. сл. пл. замѣстникътъ на началника на Щаба телеграфира въ IV и V армии да приготвятъ за разрушаване мостоветѣ при Удово, по шосето Егри Паланка — Кюстендилъ и на ж.-п. линия Гюешево — Кюстендилъ.

Командуващиятъ IV армия заповѣда на началника на 2-а дивизия да разпореди, щомъ се убеди, че неприятелтъ ще използува моста при Удово, да бѫде разрушенъ. Командуващиятъ V армия възложи на началника на инженернитѣ войски въ армията да приготви мостоветѣ за разрушаване.

Къмъ 4 ч. сл. пл. се получи отъ командуващия II армия донесение, че положението на армията му е крайно критическо.

Вижда се, че, по политически причини, I и III армия не сѫ могли да бѫдатъ употрѣбени въ територията на Стара Сърбия, поради което помощникътъ на главнокомандуващия реши съ часть отъ тѣхъ да подкрепи V армия. Затова въ 1 ч. и 20 м. сл. пл. телеграфира на командуващия I армия да разпореди веднага: една пехотна бригада отъ 5-а дивизия, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление и само съ полковитѣ обози и парковитѣ части, да замине веднага за Брусарци, отдето да бѫде превозена до Кюстендилъ.

Въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. телеграфира и на командуващия III армия да изпрати най-близката бригада, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление и само съ полковитѣ обози и парковитѣ части, да замине за Сливница, отдето ще бѫде превозена до Кюстендилъ.

На 19-и въ 11 ч. и 30 м. сл. пл. помощникътъ на главнокомандуващия получи отъ командуващия V армия следното донесение:

„По причина на размѣстването на частитѣ споредъ последната заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия и трудноститѣ, които създава мѣстността, армията взема изходно положение напълно едва къмъ 4 ч. сл. пладне. По причина на напредналото време, предначертаната операция за днесъ отложихъ за утре.

По донесение отъ началника на самостоятелния разездъ при Доганица, нощесъ сърбитѣ настѫпили съ голѣми сили и заели в. Голешъ, като се окопали. Сърбитѣ сѫщо заели съ около два батальона и два ескадрона в. Голѣмъ и продължили настѫплението си къмъ Жеравино."

И тъй, сърбитѣ разпространѣха операциитѣ и въ българска територия. Това развърза ржцетѣ на Българското главно командуване да действува въ сръбска територия въ съседство съ споменатитѣ въ донесението сръбски части. Още сѫщата вечерь помощникътъ на главнокомандуващия изпрати въ Иваняне, до началника на Конната дивизия, следната заповѣдь:

„Формира се подъ Ваше началство отредъ, въ съставъ: Конната дивизия и 2/1-а бригада, които се съсрѣдоточаватъ утре, 20-и того, къмъ 12 ч. по пладне въ Тръвнъ. Отъ този пунктъ отредътъ, следъ като отхвърли неприятелскитѣ гранични части, ще се насочи къмъ Дупляне — Гарине, за да разруши желѣзопѫтнитѣ мостове, станции и телеграфи. Противникътъ ималъ при Власина една дружина. Вземете мѣрки да поддържате постоянна свръзка съ Главната квартира."

На 19-и къмъ 8 ч. сл. пл., на зададенъ по телеграфа въпросъ на командуващия IV армия, получи се следниятъ отговоръ:

„Днесъ противникътъ е водилъ само рекогносцированъ бой срещу позицията на 7-а дивизия. Срещу позицията на 8-а дивизия къмъ 10 ч. пр. пл. бѣ повелъ настѫпление съ превъзходни сили, насочени преимуществено къмъ фланговетѣ на дивизията, но къмъ 5 ч. и 30 м. сл. пл. отстѫпи по цѣлата линия, следъ като бѣ обстрелянъ отъ нашата артилерия. Тимошката дивизия при ж.-п. ст. Криволакъ е обхванатa отъ 2-а дивизия отъ фронта и двата фланга. Дадохъ заповѣдь да се атакува тази нощь. Предъ позициитѣ на другитѣ части нищо особено нѣма. Досега хванати пленници отъ Тимошката дивизия: офицери 20, долни чинове 1500. Намирамъ тѣхното държане въ Радовишъ неудобно, понеже храненето имъ се отразява вредно на продоволството на армията. Друго нищо."

Въ отговоръ на това донесение, помощникътъ на главнокомандуващия му телеграфира:

„Само съ пленяването на цѣлата Тимошка дивизия II призивъ ще може, до известна степень, да смекчите лошия ефектъ, който произведе въ политическо отношение нещастието съ 13-и полкъ. Заради това вземете всички мѣрки тази операция да се извърши съ пълна сигурность [1])."

Малко следъ това телеграфира на сѫщия:

„Нещастието съ 13-и полкъ трѣбва да възбуди у всички чинове на IV армия решението да отмѫстятъ за него, като се решатъ да нанесатъ една решителна победа надъ противника. Утре вземете мѣрки да държите пакъ отбранително положение, като се задържите на сѫщата позиция. Дайте възможностъ на частитѣ да се поустроятъ. Съсрѣдоточете подкрепленията си и си образувайте силна маневрена

[1]) Нѣма сведения кога е подадена тази телеграма; отбелязано е, че е получена въ 12 ч. и 30 м. пр. пл. на 20-и.

часть, която, безъ особена нужда, не разходвайте. Взелъ съмъ всички мѣрки да усиля V армия и да я направя по-дееспособна. До утре вечерь тя ще бѫде въ положение да предприеме за следния день по-решителни акции; тогава ще бѫде възможно да предприемете комбинирани действия, за който случай ще ви се дадатъ указания. Засега укрепете се силно на заетата позиция; усилете слабитѣ си части и притеглете резервитѣ си. Утре V армия ще атакува позицията при Кръкля и Султанъ Тепе. Разпоредете Македоно-одринското опълчение енергично да поддържи[1])."

На 20-и въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. помощникътъ на главнокомандуващия телеграфира на командуващия V армия:

„Направено е разпореждане въ състава на повѣрената ви армия да влѣзе 3/5-а бригада, частитѣ на която започватъ да пристигатъ утре, 20-и, въ Гюешево.

Вашата армия се усилва предвидъ сериознитѣ задачи, които ще ѝ се дадатъ по посока на Егри Паланка — Кратово следъ атаката на Кръкля — Султанъ Тепе.

Безъ да се разпростирате вдѣсно, обърнете сериозно внимание на сърбскитѣ войски откъмъ Голешъ, като ги оставите да се врѣжатъ, и следъ това ги отрѣжете. Вмѣнява ви се въ обязаность непремѣнно да влѣзете въ органическа свръзка съ Македоно-одринското опълчение и да донесете веднага."

Най-после, къмъ разпорежданията на Главното командуване за 20-и се отнася и следната телеграма до командуващия IV армия, подадена на 20-и въ 9 ч. и 30 м. пр. пладне:

„Понеже V армия днесъ атакува фронта по направление къмъ Крива Паланка, ще е умѣстно, съ цель да отвлѣчете часть отъ силитѣ на противника, вие да откриете силенъ огънь по противника, като давате видъ, че ще преминете въ настѫпление, безъ, обаче, да преминавате въ такова, преди да сте се усилили достатъчно, което, предполагамъ, ще се постигне едва тази вечерь."

Нѣма документъ, отъ който да се вижда, че V армия ще атакува само по направление на Крива Паланка, а не и Султанъ Тепе. Може би въ Главната квартира сѫ дошли до това заключение отъ донесенията на командуващия V армия.

Разпорежданията на командуващия V армия. — Възъ основа на полученитѣ сведения за противника и директивитѣ, командуващиятъ V армия на 20-и въ 4 ч. пр. пл. издаде оперативна заповѣдь.

Въ нея се казва за противника, че заема линията Султанъ Тепе — Кръкля — Киселица, и че въ горното течение на р. Пчиня се намира Дунавската дивизия II призивъ.

[1]) Телеграмата е получена въ IV армия въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. на 20-и.

По-нататъкъ се излага положението на собственитѣ войски, като за Македоно-одринското опълчение е казано, че е на три километра отъ Султанъ Тепе.

Следъ това съобщава, че армията, усилена съ 3/5-а бригада, ще настѫпи въ 5 ч. пр. пл., за да достигне опредѣленитѣ ѝ обекти, и заповѣдва:

1) 4-а дивизия да продължи настѫплението си и да атакува противника южно отъ шосето Кюстендилъ — Крива Паланка.

2) 12-а дивизия да продължи настѫплението си и да атакува противника северно отъ сѫщото шосе. Дивизията, като не се разпространява вдѣсно, да вземе сериозни мѣрки за охрана на дѣсния си флангъ откъмъ Голешъ и да поддържа органическа свръзка съ 4-а дивизия.

3) Лѣвото странично прикритие, като влѣзе въ органическа свръзка съ Македоно-одринското опълчение, да атакува, съвмѣстно съ него, в. Султанъ Тепе отъ североизточна посока. Началникътъ на прикритието, щомъ влѣзе въ свръзка съ Опълчението, да донесе.

4) Одринската бригада остава въ разпореждането на командуващия армията, но командирътъ ѝ да премѣсти пехотния полкъ и нескорострелното артилерийско отдѣление отъ с. Вратца при с. Скакавица.

5) 6-и коненъ полкъ да продължава да охранява и наблюдава дѣсния флангъ на армията.

6) Щабътъ на армията остава въ Кюстендилъ, но командуващиятъ армията следъ 8 ч. пр. пл. ще бѫде на наблюдателното си мѣсто — Деве Баиръ.

Предвидъ решителнитѣ действия, началникътъ на 4-а дивизия поиска да му се върне 2/19-а дружина, която бѣше въ дѣсно странично прикритие, при Долно Село. Командуващиятъ армията заповѣда на дружината да се върне, а на 71-и полкъ заповѣда да се премѣсти на гребена при поста Цървенъ Брѣгъ, отдето да охранява дѣсния флангъ на 12-а дивизия.

Разпореждането на командуващия IV армия. — Възъ основа на полученитѣ сведения за противника и директивитѣ отъ Главното командуване, командуващиятъ IV армия, въ Радовишъ, издаде на 19-и въ 11 ч. сл. пл. следната заповѣдь:

Противникътъ е водилъ днесъ слаби разузнавателни бойове по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка. Предъ фронта на 8-а дивизия днесъ къмъ 5 ч. и 30 м. сл. пл. противникътъ очистилъ позициитѣ по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница. Между с. Драгоево и станция Криволакъ е разположена Тимошката дивизия II призивъ.

Утре V армия, следъ като е заела днесъ изходното си положение, атакува противника къмъ Крива Паланка. 4-а Преславска дивизия атакува върха Султанъ Тепе отъ северозападна страна.

Македоно-одринското опълчение да атакува върха Султанъ Тепе отъ южна страна, като влѣзе въ свръзка съ 4-а Преславска дивизия.

7-а Рилска дивизия (безъ 3-а бригада), заедно съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, да заематъ височинитѣ, на които сж сега (между Соколарци и Райчини), които твърдо да отбраняватъ, ако противникътъ настжпи къмъ тѣхъ. Да изпрати разузнавателни отреди къмъ Злетовската рѣка.

Дивизията да бжде въ постоянна свръзка съ Македоно-одринското опълчение, устроена съ телефона и летеща поща (конна или пеша).

8-а Тунджанска дивизия остава на позициитѣ, които заема споредъ оперативната заповѣдь № 14, като твърдо се задѣржа на тѣхъ.

11-и Сливенски и 9-и Пловдивски полкове, съ две полски батареи, подъ общото началство на командира на 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, да атакува неприятелскитѣ части, които тази вечерь сж минали на лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница около с. Суфилари.

1-а и 2-а бригади отъ 2-а Тракийска дивизия (безъ три дружини отъ 9-и полкъ) и 50-и пех. полкъ, отъ 7-а Рилска дивизия, подъ началството на началника на 2-а дивизия, полковникъ Гешовъ, утре, 20-и юний, въ 3 ч. пр. пл. да атакува неприятеля на позицията му Криволакъ — Стражарницата, западно отъ с. Стопаници, като се старае да го обхване отъ всички страни и не му даде възможность да отстжпи. Да влѣзе въ близка свръзка съ командира на 1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия.

3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия, съ останалата полска артилерия отъ 3-и с. с. артилер. полкъ, да заеме позиция при с. Доляне, на която да се окопае. Бригадата остава въ мое разпореждане.

Полковетѣ отъ 6-а Бдинска дивизия, съ пристигането си къмъ Щипъ, да се разполагатъ около с. с. Люботенъ и Балталия, дето оставатъ въ мое разпореждане.

5-и коненъ полкъ да продължава да наблюдава лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница, отъ вливането ѝ въ Вардара до р. Лжкавица.

Щабътъ на армията остава въ Радовишъ.

По директивитѣ, които получи следъ издаването на тази заповѣдь, той не направи никакви разпореждания, нито пъкъ се почувствува нужда отъ такива.

Разпорежданията на сръбското командуване.

Разпореждането на командуващия I армия. — Следъ направенитѣ разузнавания откъмъ Дрѣнъкъ на 19-и, началникътъ на Щаба на I армия състави новъ планъ за настжпление на Шумадийската дивизия I призивъ и Моравската II призивъ. Този планъ се различаваше отъ приетия отъ началницитѣ на кàзанитѣ дивизии само по това, че зонитѣ за настжплението бѣха премѣстени влѣво. Лѣвата колона на Моравската дивизия II призивъ бѣ насочена къмъ Пантелей, а дѣсната — къмъ Райчини. Въ посоката на Бунешъ бѣ насочена лѣвата колона на Шумадийската дивизия I призивъ, а дѣсната колона на тази дивизия бѣ насочена къмъ Бучища и Трипотанци. За частитѣ срещу българската V армия остана въ сила даденото по-преди разпореждане — опорно да се отбраняватъ.

Разпорежданията на командуващия III армия. — Командуващиятъ III армия бѣ привлѣкълъ дивизиитѣ си и ги бѣ поставилъ задъ Брѣгалница съвсемъ неудобно, съ цель да премине въ настжпление, и, макаръ че бѣ дадена Конната дивизия, за да я устреми презъ Улярци къмъ Кочани, пакъ не посмѣ да настжпи. Той разпореди, най-напредъ, да бжде обстреляна българската позиция съ разузнавателна цель, а следъ това се ограничи съ демонстрация.

Между това, Дунавската дивизия II призивъ бѣ пристигнала, и се разгънала северно отъ шосето Егри Паланка — Кюстендилъ, а само съ два батальона бѣ усилила частитѣ южно отъ шосето. Началникътъ на дивизията разпореди да навлѣзатъ въ Стара България: единъ батальонъ отъ Голешъ за Яворска Чука; дивизионътъ да заеме Църноокъ и да разузнае къмъ Босилеградъ, къмъ манастира Св. Илия и къмъ с. Будимица; два и половина батальона, съ две картечници и две орждия, да настжпятъ по граничното бйло и да атакуватъ въ флангъ българитѣ на Жедиловскитѣ височини и на Деве Баиръ. Съ другитѣ части зае височинитѣ на Киселица, а поддържкитѣ разположи на височината срещу к. 1002.

Дунавската дивизия I призивъ бѣ размѣстила силитѣ си така: между шосето и с. Бжзъ — три батальона, засилени съ два батальона II призивъ, две полски и една гаубична батареи; на Калинъ Камикъ — два батальона и една планинска батарея; на Султанъ Тепе и Каменита Чешма — седемь и половина батальона и четири полски батареи и на Рѣдки Буки — единъ батальонъ и две планински орждия.

Действията на V армия.

Настжплението на 12-а дивизия.

Началникътъ на 12-а дивизия презъ нощьта срещу 20-и разпореди: 60-и полкъ на разсъмване да се утвърди на в. в. 1134 и 1120, като изпрати разузнавателни части къмъ Киселичката рѣка. 61-и полкъ, за облекчаване действията на 60-и полкъ, да насочи една дружина отъ северъ къмъ височината 1120, и, следъ

завладяването на височината, тя да заеме северната, а 60-и полкъ—южната ѝ половина. 61-и полкъ съ другитѣ части да заеме билото Върпачъ и да изпрати разузнавателни части къмъ Киселичката рѣка, къмъ в. 1100 и къмъ Мала Църцария. На артилерията да бѫде дадено най-голѣмо съдействие, за да може да излѣзе на позиция на гребена западно отъ в. 1080.

Следъ като направи тѣзи разпореждания, получи оперативната заповѣдь по армията, въз основа на която отдаде заповѣдь, съ която постави за обектъ на дивизията в. 1100, при Киселица, и насочи полковетѣ така: 60-и полкъ (три дружини), съ три с. с. батареи, — отъ шосето до в. 1100, включително; 61-и полкъ, съ три с. с. планински батареи,—отъ в. 1100 до в. 1198, като задържи, на първо време, две дружини задъ срѣдата на бойния редъ на полка и държи свръзка съ страничното прикритие на поста Коприва и пр. Маневренитѣ войски — 59-и полкъ (две дружини) и 1/60-а дружина — да следватъ отъ Червени Долъ къмъ в. 1100. Пионерната рота да направи пѫть за артилерията на указанитѣ мѣста.

Заповѣдьта бѣше готова въ 8 ч. пр. пл., но изпълнението ѝ отложи, следъ като бѫдатъ достигнати обектитѣ, опредѣлени съ дадената по-преди заповѣдь.

Командирътъ на 60-и полкъ, следъ като получи първата заповѣдь, разпореди командирътъ на 3-а дружина, която имаше 10-а и 11-а роти на в. 1134 (Славовъ), да настѫпи съ другитѣ две роти къмъ сѫщата височина и да държи свръзка съ 4-а дивизия, влѣво.

Командирътъ на 4-а дружина да настѫпи, да сбие слабитѣ неприятелски части и да заеме в. 1120, като се насочи и къмъ в. 1100, съ цель да отблъсне противника отъ тази височина.

Две роти отъ 1-а дружина да следватъ задъ срѣдата на бойния редъ [1]).

Батареитѣ, придадени: две къмъ 3-а и една къмъ 4-а дружини, да се премѣстятъ напредъ, следъ като бѫде заета височината западно отъ в. 1120.

Дружинитѣ настѫпиха въ 6 ч. пр. пладне. Сръбскитѣ батареи откриха огънь по тѣхъ флангово, отъ Меркеза и отъ Крькля, и фронтално, отъ Киселица и Търновската височина.

9-а и 12-а роти стигнаха безъ бой на в. 1080.

[1]) Две роти бѣха оставени да правятъ пѫть за артилерията и да ѝ помагатъ при изкачването на орждията.

4-а дружина настѫпи, като имаше поддържка 15-а рота, къмъ която се присъедини и 13-а, следъ като преминаха презъ нея веригитѣ. Поражавана отъ три страни отъ сръбската артилерия, дружината изтика сръбскитѣ пехотни части отъ в. 1120, принуди и сръбската планинска батарея да отстѫпи отъ Търновската височина и въ 10 ч. 20 м. пр. пл. зае височината 1120, а така сѫщо — и гребена западно отъ нея.

Дружинитѣ веднага започнаха да се окопаватъ подъ огъня на сръбската артилерия.

Заедно съ 4/60-а дружина, настѫпи отъ североизтокъ и 1/61-а дружина. Тя се окопа на северния склонъ на заетата височина.

Въ 2 ч. сл. пладне 60-и полкъ зае в. 1080 и тази северозападно отъ нея, а 61-и полкъ — в. 1128 и височината западно отъ в. 975 (Бегрикъ). Маневренитѣ войски се спрѣха на кръстопѫтя задъ срѣдата на бойния редъ.

Голѣми усилия бѣха употрѣбени да бѫдатъ изкарани батареитѣ на в. 1128. До 12 ч. по пл. бѣха изтеглени само две орждия. До вечерьта, обаче, бѣха изкарани: една батарея — при Сиври Тепе, две батареи — при Амудия и западно отъ нея, две батареи—северно отъ в. 1128 и една — при поста Жедилово.

4-а батарея се опита да стреля въ 11 ч. 30 м. пр. пл., но бѣше далече, и, следъ като се премѣсти на в. 1128, въ 5 ч. и 45 м. сл. пл. наново откри огънь по сръбската батарея на в. Киселица. Тя хвърли сѫмо 31 шрапнела.

Отъ разузнаванията и наблюденията бѣ узнато за противника следното: на височината 1100 има една открита батарея и окопъ за една-две роти, една планинска батарея на в. 1193 (Голешъ) и окопъ за една рота. Окопитѣ и батареитѣ сѫ слабо маскирани.

Началникътъ на дивизията бѣше съ намѣрение презъ нощьта да атакува и заеме обектитѣ си.

Загубитѣ на дивизията не бѣха голѣми. До сериозенъ пехотенъ бой частитѣ не дойдоха, а сръбската артилерия, макаръ и да не бѣ обезпокоявана отъ българската, не стреляше много силно.

60-и полкъ загуби: убити 2 и ранени 1, а 61-и полкъ имаше само 15 войника ранени.

Началникътъ на дѣсното странично прикритие, като получи сведения, че сърби настѫпватъ по граничния гребенъ, въ флангъ и

въ тилъ на дивизията, зае съ една рота височината при поста Жеравино, а съ друга — височината североизточно отъ нея (1352).

Срещу него сърбитѣ имаха: на в. Голешъ и на върховетѣ източно отъ него — два батальона и нѣщо, а на върха Голѣмъ — артилерия и картечници.

Отъ 2 ч. сл. пл. противникътъ започна оживена престрелка, а въ 3 ч. сл. пл. атакува поста Жеравино, но бѣ отблъснатъ.

Въ 6 ч. сл. пл. на съседния постъ Червенъ Долъ пристигна 71-и полкъ, а на следния день прикритието се върна въ полка[1]).

Вечерьта началникътъ на дивизията изпрати донесение, както за действията, така и за положението.

4-а Пресласка дивизия.

4-а дивизия продължи да изпълнява задачата, която ѝ бѣ възложена миналия день.

Началникътъ на дивизията на 19-и вечерьта заповѣда: 1-а бригада да премине в. 1208 и да атакува в. 1500, и съ това да съдействува на атаката на Султанъ Тепе. Командирътъ на 1-а бригада още презъ нощьта отдаде заповѣдь, въ която, като съобщава положението и задачитѣ на другитѣ части отъ дивизията, заповѣдва: 1/19-а и 3/19-а дружини, съ една скорострелна и съ една нескорострелна планински батареи, да се затвърдятъ на в. 1208. 7-и полкъ (три дружини), съ две с. с. планински батареи, да тръгне на разсъмване по посока на южния край на в. 1208, като застане прикрито на западния склонъ, въ гората. 4/19-а и 1/7-а дружини оставатъ маневрени войски, въ падината югоизточно отъ в. 1208.

Предвидъ на това, че 1/7-а дружина бѣше прикритие на артилерията, на командира на 7-и полкъ бѣха дадени 2-а и 4-а рота отъ 19-и полкъ.

19-и полкъ, съ нескорострелната планинска батарея, зае още въ 3 ч. пр. пл. височината 1208. Къмъ 10 ч. пр. пл. пристигна и 7-и полкъ съ дветѣ с. с. планински батареи, така че цѣлата бригада се събра въ гората на тази височина, на единъ и половина—два клм. отъ сръбската позиция. Разузнавателнитѣ роти, изпратени още миналия день, бѣха заели окрайнината на гората, и водѣха огневи бой съ сръбската пехота и артилерия.

Къмъ 11 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията изпрати заповѣдь: бригадата да атакува, щомъ бѫде готова. Командирътъ на 7-и полкъ, обаче, разузна, и се убеди, че противникътъ се е

[1]) 61-и полкъ нѣма нито реляция, нито дневници; действията му сѫ описани по донесенията.

укрепилъ здраво на широкия върхъ 1500 и по цѣлия гребенъ, който се спуска къмъ Бѫзъ. Забелязваха се нѣколко реда окопи, затворени укрепления и две полски и две планински батареи. Като заемаше по-високата височина 1500 и на югъ височинитѣ, отъ които започваше долината, която отдѣляше дветѣ страни, неприятелтъ можеше съ кръстосанъ огънь да осуети всѣки опитъ да се излѣзе отъ гората. Една фронтална атака би струвала много жертви. Атаката пъкъ на неприятелския дѣсенъ флангъ би попаднала подъ неприятелския огънь отъ Султанъ Тепе. За всичко това командирътъ на 7-и полкъ донесе на бригадния командиръ и поиска разрешение да произведе атаката презъ нощьта. Командирътъ на бригадата помоли за сѫщото началника на дивизията, и той се съгласи.

Въ 2 ч. и 40 м. сл. пл. сърбитѣ настѫпиха отъ в. 1500, но, обстреляни отъ 7-и и 19-и полкове и отъ тритѣ планински батареи, се върнаха въ безредие.

3-а бригада — четири дружини — къмъ 8 ч. пр. пл. се съсрѣдоточи на Равна Нива, отдето изпрати офицерски патрули да изучатъ предлежещата мѣстность.

Въ 7 ч и 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията получи отъ командуващия армията заповѣдь: До второ разпореждане частитѣ да не предприематъ сериозни действия, а да се затвърдятъ на достигнатитѣ позиции. Той разпореди въ този смисълъ, и нощната атака бѣ отмѣнена.

Въ боя презъ деня 7-и полкъ изгуби: убити — 2 войника и ранени — 1 офицеръ и 13 войника.

Лѣвото странично прикритие.

На 20-и сутриньта гѫста мъгла покриваше околностьта на Руенъ и Султанъ Тепе. Не се виждаше нищо къмъ противника. Началникътъ на прикритието — командирътъ на 44-и полкъ, който бѣ пристигналъ презъ нощьта, не можеше да се ориентира. Той донесе по телефона въ Щаба на V армия, че е неудобно да се започне бой, преди да се вдигне мъглата.

Следъ 7 ч. пр. пл. отвреме-навреме мъглата се вдигаше, и сръбскитѣ позиции на Султанъ Тепе се откриваха. Началникътъ на прикритието се ориентира, и заповѣда на 3/59-а и 4/59-а дружини, които бѣха въ първа линия, да настѫпятъ и да атакуватъ неприятеля, а 1/43-а и 1/44-а дружини да следватъ въ поддръжка и прикритие на батареитѣ. Една рота бѣ изпратена влѣво, за свръзка съ Македоно-одринското опълчение.

Между това, на Султанъ Тепе се забелязваха нѣколко реда окопи, но въ тѣхъ нѣмаше никакво движение. За да се види разположението, началникътъ на прикритието въ 9 ч. пр. пл. заповѣда да бѫде открытъ артилерийски огънь по окопитѣ. Откриха огънь дветѣ скорострелни планински батареи, които бѣха заели позиция задъ една височина на седловината между Руенъ и Султанъ Тепе. Нескорострелната планинска батарея остана южно отъ Руенъ, защото нѣмаше потрѣбната далекобойность. Сърбитѣ отговориха съ огънь отъ полскитѣ си батареи, насочванъ, главно, по дружинитѣ, които настѫпваха.

Преднитѣ роти достигнаха последната височина предъ Султанъ Тепе. Тукъ седловината е толкова тѣсна, че повече отъ полурота не може да се разгъне въ верига. При това мъглата съвсемъ се вдигна, и сърбитѣ насочиха кръстосанъ пушеченъ, картеченъ и орѫдеенъ огънь по преднитѣ части. Предстоеше подъ този огънь преднитѣ части да изминатъ тѣсната седловина, и да се изкачатъ по стръмния склонъ на Султанъ Тепе.

При това положение началникътъ на прикритието, като видѣ, „че 4-а дивизия, вдѣсно, и Македоно-одринското опълчение, влѣво, не настѫпиха", намѣри, че по-нататъшното настѫпление е рисковано, затова заповѣда частитѣ да се спратъ и да се окопаятъ на заетитѣ позиции, дето да чакатъ втора заповѣдь. Частитѣ изпълниха заповѣдьта, и онѣзи, които бѣха обстрелвани отъ неприятелската артилерия, се закриха задъ гребена и тамъ се окопаха. Въ това положение дветѣ страни водиха огневи бой — пушеченъ и артилерийски. Дветѣ скорострелни батареи, отъ своята закрита позиция, успѣшно се бориха съ сръбскитѣ батареи. Огъньтъ се прекрати въ 6 ч. сл. пладне.

За хода на боя началникътъ на прикритието докладва по телефона въ Щаба на V армия.

Прикритието загу́би: отъ 59-и полкъ — само 2 войника убити и отъ дветѣ батареи — 1 войникъ убитъ и 5 ранени; коне — 4 убити и 11 ранени.

6-и коненъ полкъ. 6-и коненъ полкъ охраняваше дѣсния флангъ на армията, като, за по-удобно действие, се премѣсти отъ с. Бистъръ въ с. Црешево, отдето изпрати 2-и ескадронъ да разузнава. Ескадронътъ зае поста Коприва. Изпратенитѣ разезди донесоха, че на в. Голешъ сѫ се окопали три роти сърби, а на Мала Църцария — около три взвода. Презъ деня при полка дойде 2/19-а дружина, съ планинската батарея. Тѣ заеха позиция на Яворска Чука. Сърбитѣ, обаче, не предприеха никакви действия презъ този день.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ V армия, въ Кюстендилъ, въ 4 ч. и 35 м. пр. пл. получи отъ началника на 12-а дивизия донесение, че, по сведения отъ дѣсното странично прикритие, предъ фронта на постоветѣ Голешъ и Църцория имало една сръбска дивизия отъ три полка I призивъ, две полски батареи и 4-и коненъ полкъ, и че срещу с. Църцория се окопали два батальона съ артилерия.

Въ 7 ч. пр. пл. получи отъ 6-и коненъ полкъ донесение, че височинитѣ Голешъ, Амверия, Голѣмъ и Побиенъ Камъкъ сѫ заети съ около единъ полкъ, четири планински орѫдия, и два ескадрона. На тѣзи височини сърбитѣ се окопали. Двата батальона и двата ескадрона, които настѫпваха къмъ с. Жеравино, се оттеглили на в. Голешъ .Той веднага протелеграфира тѣзи сведения на Главното командуване.

Следъ това командуващиятъ армията отиде въ Гюешево, отдето следѣше действията. Тукъ получи донесение отъ командира на 6-и коненъ полкъ, че сърбитѣ, които сѫ заели споменатитѣ по-горе височини, се окопаватъ на тѣхъ, и не настѫпватъ. Навѣрно въ връзка съ това донесение, той изпрати заповѣди: на 2/19-а дружина да отиде въ частьта си; на планинската батарея, която бѣше съ нея, да отиде въ 12-а дивизия; а на командира на 6-и коненъ полкъ заповѣда:

> „Влѣзте въ тѣсна свръзка съ дѣсния флангъ на 12-а дивизия, наблюдавайте и охранявайте фланга на дивизията. Началникътъ на дивизията донася, че сте се държели много далече, и че вашитѣ разезди не проникнали оттатъкъ граничната линия. Постарайте се да излѣзете по-напредъ, и разездитѣ Ви да проникнатъ по-навѫтре, къмъ противника."

Веднага следъ това изпрати заповѣдь и на 71-и полкъ да се премѣсти на гребена при Червенъ Долъ, за да охранява дѣсния флангъ на 12-а дивизия, и съобщи това на началника на тази дивизия.

Навѣрно по поводъ на запитване отъ Главното командуване, той донесе за положението на армията на 19-и вечерьта. Въ сѫщото време поиска сведения за положението на частитѣ въ

армията къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пл. и, следъ като ги получи къмъ 4 ч. сл. пл., протелеграфира ги въ Щаба на действуващата армия.

Отъ наблюдателното си мѣсто, на Деве Баиръ, намѣри, че е необходима поне една 12-см. гаубична батарея, и затова въ 2 ч. и 45 м. сл. пл. телеграфира въ Кюстендилъ: Една батарея отъ гаубичното отдѣление да тръгне веднага, като бойната ѝ часть се движи съ промѣнливъ алюръ.

Въ 3 ч. сл. пл. получи телеграфическа заповѣдь: занапредъ да се обръща къмъ новоназначения помощникъ на главнокомандуващия, генералъ Радко Димитриевъ.

Веднага следъ като получи тази телеграма, командуващиятъ армията замина за Кюстендилъ, а началникътъ на Щаба му писа на началника на 4-а дивизия да замѣства командуващия армията, понеже е неразположенъ, и е заминалъ за Кюстендилъ. Съ сѫщото писмо му съобщи за положението на частитѣ въ армията.

Въ 3 ч. и 40 м. сл. пл. командуващиятъ армията, въ Кюстендилъ, получи донесение отъ 6-и коненъ полкъ, че сърбитѣ продължаватъ да стоятъ и да се окопаватъ на заетитѣ позиции. Малко следъ това, въ 4 ч. и 48 м., отъ началника на заставата въ Босилеградъ, поручикъ Петровъ, получи следното донесение:

„Лично днесъ обходихъ границата. Всичкитѣ наши постове отъ Дукатския постъ, Вилоколо, Прекопъ сѫ разпръснати отъ нападението на сърбитѣ тази сутринь. Сръбскитѣ предни постове държатъ линията върха Близенъ, надъ с. Дукатъ, в. Гащерица, надъ с. Долна Ливада, в. Вилоколо, Прекопъ. Въ 10 ч. пр. пл. постътъ на Патарица бѣ нападнатъ; престрелката продължава. Войницитѣ отъ разбититѣ постове — едни сѫ съвършено изчезнали, други сѫ отстѫпили назадъ, на височинитѣ. Наредихъ опълченцитѣ отъ селата Долна Ливада, Горна Ливада и Църношица да образуватъ нова гранична линия."

Десеть минути по-късно получи донесение отъ сѫщия, че въ с. Радовица имало една рота сърби и две планински орѫдия, които сѫ нападнали поста Вилоколо. Пристигнали сѫ нови войски въ сѫщото село откъмъ планина Чупино, задъ която имало 12,000 войника. Срещу Патарица имало една рота и 60 конника, а при Тъмна Бука — четири орѫдия.

Въ 7 ч. сл. пл. получи телеграфически Височайшата заповѣдь за смѣняването на помощника на главнокомандуващия.

Действията на IV армия.

Действията на Македоно-одринското опълчение.

Разпореждането на началника на Опълчението. — Началникътъ на Опълчението, въ Пашаджиково, издаде на 19-и въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. оперативна заповѣдь за 20-и юний. Въ нея, следъ като съобщава, че неприятелътъ вòди нерешително настѫпление и че 2/4-а бригада, влѣво, води успѣшно борбата, и следъ като заповѣда ариергардътъ да се премѣсти къмъ позицията на лѣвата колона, разчлени Опълчението на три колони:

Дѣсна — 3-а бригада, 3-о с. с. планин. артилер. отдѣление (три батареи), 2-о с. с. планин. артилер. отдѣление (две батареи) и 2-а картечна рота — „да продължава изпълнението на възложената задача, въ връзка съ V армия, като ѝ съдействува за завладяването на в. Султанъ Тепе".

Срѣдна — 14-а дружина и една дружина съ една скорострелна батарея, които заематъ височинитѣ североизточно отъ Пашаджиково,— „да заеме и укрепи тритѣ източни върхчета на хребета североизточно Пашаджиково, съ задача да отблъсне всѣко настѫпление на неприятеля и съдействува на лѣвата и дѣсната колони съ артилерийски огънь. Тази колона за снабдяване да се ползува отъ пѫтя Чурилякъ — Ястремникъ — Кочани, следъ като го поправятъ пионеритѣ, дето е потрѣбно. Началникътъ на колоната да изучи пѫтищата отъ позицията му къмъ с. Градче и Костинъ Долъ, като за резултата донесе съ копие до началника на маневренитѣ войски".

Лѣва — 1-а бригада, две не с. с. планин. батареи, 1-а картечна рота и пионерна полурота — „да продължи укрепяването на заетитѣ позиции (влѣво отъ срѣдната колона), съ задача да отблъсне всѣко настѫпление на противника. Въ подчинение на тази колона влизатъ 1-а Дебърска дружина и една скорострелна планинска батарея, изпратени къмъ Пантелей, като странично прикритие на лѣвия флангъ. Да обърне особено внимание на посокитѣ къмъ Зелениградъ — Ямища".

Маневрени войски — 6-а, 7-а и 8-а дружини и една нескорострелна планинска батарея — „да се съсрѣдоточатъ задъ позицията на лѣвата колона, край пѫтя за Пашаджиково, дето оставатъ въ мое разпореждане. Началникътъ на тѣзи войски да разпореди за изучаване пѫтищата къмъ лѣвата и срѣдната колони, а сѫщо така — къмъ селата Зелени Градъ, Пантелей, Радковица, като държи при себе си постоянно проводници мѣстни жители".

Колонитѣ да използуватъ залесенитѣ предъ позициитѣ мѣста за устройване засади отъ облекчени смѣли команди, и пр.

Щабътъ ще бѫде при маневренитѣ войски, и пр.

На 20-и въ 2 ч. и 30 м. пр. пл. началникътъ на Опълчението получи заповѣдьта по IV армия, въ която се заповѣдваше:

„Македоно-одринското опълчение да атакува Султанъ Тепе отъ южна страна, като влѣзе въ свръзка съ 4-а дивизия".

Тъй като точно сѫщиятъ изразъ бѣ писанъ и въ оперативната заповѣдь по IV армия за 19-и юний, а въ издадената вече заповѣдь бѣ казано: „дѣсната колона да продължава изпълнението на възложената ѝ задача и пр.", не бѣха направени други разпореждания.

Началникътъ на Опълчението сутриньта обиколи позициитѣ на лѣвата и срѣдната колони и маневренитѣ войски и подбодри частитѣ.

Действията на дѣсната колона противъ Султанъ Тепе. — На 19-и още въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. началникътъ на колоната отдаде заповѣдь:

> Противникътъ е заелъ хребета Кормино. Подколонитѣ още тази нощь ще заематъ позиции: срѣдната подколона — 12-а дружина, две роти отъ 15-а, единъ картеченъ взводъ и една полска скорострелна батарея — да заеме, и се окопае на хребета Качаникъ. Лѣвата подколона — две роти отъ 15-а дружина и 9-а с. с. планин. батарея — да се окопае на хребета Бабище. Дѣсната подколона, въ сѫщия съставъ, действува въ свръзка съ 4-а дивизия за атакуване на Султанъ Тепе. Маневрени войски — 10-а дружина, 8-а с. с. планинска и една полска батареи — да застанатъ около Крушка, по хребета, и пр.

Между това, дѣсната подколона на бригадата, както се каза, замръкна предъ теленитѣ мрежи на Султанъ Тепе. Презъ нощьта командиръть на 11-а дружина наближилъ теленитѣ мрежи на сто-двеста крачки, опиталъ се да ги разруши, но не успѣлъ. Въ 8 ч. пр. пл. се чула артилерийска и пехотна стрелба. Като разбралъ, че това е настѫплението на 4-а дивизия, началникътъ на подколоната, капитанъ Стоянчевъ, заповѣда на батареята да открие огънь и бойната часть да настѫпи. Въ 9 ч. батареята отъ в. Китка обстреля товарни коне при казармата на в. Султанъ Тепе, а следъ това — полската батарея западно отъ казармата. Поради нуждата да се пестятъ снарядитѣ и поради това, че въ 9 ч. и 30 м. била прекратена стрелбата откъмъ 4-а дивизия[1]), прекратилъ и той артилерийския огънь.

Въ отговоръ на заповѣдьта за настѫплението, началникътъ на бойната часть донесе, че той е достигналъ на сто крачки отъ теленитѣ мрежи, и че се е опиталъ да разруши последнитѣ, но не е успѣлъ.

[1]) Всѫщность стрелбата не е била прекратена, а намалена.

Къмъ пладне началникътъ на подколоната получи отъ командира на 3/59-а дружина съобщение, че му е заповѣдано да атакува Султанъ Тепе съ три дружини и две батареи. Той веднага му отговори, че ще съдействува на атаката, че той е на 2500 крачки отъ казармата на Султанъ Тепе и на двеста крачки отъ теленитѣ мрежи, и че разполага съ шесть роти, две картечници и една скорострелна батарея.

Следъ това съобщи писмено за това съобщение на началника на бойната часть и му заповѣда да съдействува съ преднитѣ части, но, тъй като е важно да се настѫпи едновременно, да не се увлича, преди да се увѣри, че вдѣсно частитѣ настѫпватъ.

Получи донесение и отъ командира на 4/9-а рота, че сърбитѣ предъ него сѫ отстѫпили, че той напредналъ хиляда крачки, и поддържа тѣсна свръзка съ веригата на Опълчението, влѣво, и съ веригата на 4-а дивизия, вдѣсно.

Въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. получи отъ началника на бойната часть следното донесение:

> „Сега пристигна една рота отъ 59-и полкъ, която е изпратена за улеснение на атаката... Вдѣсно отъ насъ, тази сутринь сѫ се опитали да атакуватъ Султанъ Тепе, но, поради усиленъ огънь, сѫ се спрѣли наблизо. Азъ мисля, че е най-добре да атакуваме този върхъ или вечерь, или сутринь въ тъмно още, защото много жертви ще дадемъ. Артилерията ще трѣбва да разруши малко телената мрежа и окопитѣ. Вие какво ще заповѣдате, защото нашитѣ войници ви сѫ известни; да не се осрамимъ?"

Началникътъ на подколоната му отговори, че той е решилъ да атакува въ 3 ч. сл. полунощь, че, да не се предизвика досѣщане за нощната атака и по други съображения, по мрежата и по окопитѣ нѣма да се стреля. Следъ това писа на командира на 3/59-а дружина, че е решилъ да атакува въ 3 ч. презъ нощьта, и, за да бѫде атаката едновременна и енергична, да съобщи съгласенъ ли е да атакува и той въ 3 часа.

Командиръть на 3/59-а дружина отговори, че Султанъ Тепе откъмъ фронта на неговата позиция не може да бѫде атакуванъ, и че за атаката утре ще изпрати при изпратената вече рота още три и даже повече роти, а за часа на атаката ще съобщи, следъ като получи указание отъ началника на страничното прикритие.

Отъ това писмо началникътъ на подколоната, капитанъ Стоенчевъ, дойде до убеждение, че отъ 4-а дивизия нѣма да бѫде предприета атака. Той реши да атакува самъ презъ нощьта,

и за тази цель изпрати да доведатъ ротитѣ, които командирътъ на 3/59-а дружина му обещава. Въ това време последва въ V армия разпореждането да не се предприематъ сериозни операции, и ротитѣ, които вече бѣха изпратени, бѣха извикани.

Така подколоната прекара нощьта въ бездействие. Сутриньта имаше слаба пушечна престрелка, а къмъ 5 ч. сл. пладне 7-а батарея обстреля теленитѣ мрежи съ 14 гранати и 32 шрапнела.

Дветѣ дружини загубиха всичко 12 ранени, а батареята — два коня ранени.

Срѣдната подколона — 12-а дружина — още на 20-и въ 1 ч. пр. пл. стигна на Равно Бърдо, при Качаникъ, дето завàри на позиция придадената къмъ нея 5-а полска батарея, съ прикритие 2/15-а рота. Дружината зае позиция и остана на нея цѣлъ день, необезпокоявана отъ сърбитѣ, които не се помръднаха отъ позициитѣ си. Батареята обстреля Каменита Чешма, Суха Чешма и Кормино. Една сръбска планинска батарея отговори, но снарядитѣ ѝ не достигаха. Въ 5 ч. сл. пл., обаче, сърбитѣ изкараха полска батарея, която, благодарение на високото разположение, урегулира стрелбата си и принуди 5-а батарея да замлъкне, безъ, обаче, да ѝ нанесе зàгуби. Привечерь пристигна и 4/15-а рота.

Лѣвата подколона, състоеща се отъ 2/15-а и 3/15-а роти и 9-а планин. батарея, въ 5 ч. пр. пл. стигна на в. 1342, дето завàри окопани 5-а дружина и 5-а с. с. планин. батарея, и задъ тѣхъ — току-що пристигналата 15-а дружина. Освенъ 27 снаряда, хвърлени по отдѣлни неприятелски групи и войници, подколоната не е проявила никаква друга дейность.

Маневренитѣ войски на 3-а бригада — 10-а дружина, 8-а с. с. планин. батарея и две картечници — къмъ 5 ч. пр. пл. стигнаха до с. Крушка и заеха „ариергардна" позиция на Дълги Дѣлъ, северно отъ с. Градче, дето започнаха да се окопаватъ. Тукъ, предъ 8-а с. с. планин. батарея, южно отъ Ханчето зае позиция и 6-а с. с. полска батарея. Въ това положение замръкнаха маневренитѣ войски на 3-а бригада — дѣсната колона на Опълчението, която имаше задача да атакува Султанъ Тепе.

Срѣдната колона на Опълчението. — 5-а и 14-а дружини и 5-а с. с. планин. батарея презъ нощьта се събраха на в. 1342; 5-а дружина и батареята заеха позиция, а 14-а остана въ поддържка.

Началникътъ на тази колона—командирътъ на 2-а бригада—сутриньта, когато се започна боятъ влѣво, при 4-а дружина, получи молба отъ командира на тази дружина: 14-а дружина да се държи по-близо къмъ неговата, или да му бѫде изпратена една рота подкрепление. Той не удовлетвори молбата му, защото фронтътъ на колоната му билъ голѣмъ.

Когато се разведри добре, и се видѣ, че срещу него нѣма противникъ, изпрати въ 9 ч. и 30 м. и въ 11 ч. и 50 м. три роти напомощь на 4-а дружина, но нуждата отъ тѣхъ вече бѣ минала. Въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. началникътъ на Опълчението му изпрати заповѣдь: Да не бездействува, но да настѫпи, да намѣри и нападне противника. Въ 1 ч. и 10 м. сл. пл. му изпрати друга заповѣдь: Да настѫпи и да съдействува на лѣвата и дѣсната колони. Вследствие на тѣзи заповѣди, въ 2 ч. сл. пл. настѫпи съ 5-а дружина и 5-а с. с. планин. батарея, но не напредъ, а встрани, по бѝлото, къмъ 4-а дружина. Тъй като тамъ нѣмаше нужда отъ нови части, той се върна, и съ дветѣ дружини и батареята въ 7 ч. и 40 м. сл. пл. бѣше на позицията си. Освенъ 27 шрапнела, хвърлени преди пладне отъ батареята по отдѣлни неприятелски войници, които се мѣркали предъ 4-а дружина, друга бойна дейность колоната не прояви.

И така, срѣдната и лѣвата подколони и маневренитѣ войски на дѣсната колона (3-а бригада) отъ Македоно-одринското опълчение не само че не настѫпиха да съдействуватъ на атаката на Султанъ Тепе, но даже отстѫпиха безъ нужда.

Срѣдната колона и маневренитѣ войски на Опълчението така сѫщо не преприеха нищо да съдействуватъ на тази атака, макаръ да нѣмаха противникъ насреща си.

Действията на лѣвата колона. — Началникътъ на лѣвата колона, съ заповѣдь отъ 7 ч. на 19-и, организира отбраната на позицията южно отъ Пониква така: дѣсенъ участъкъ — 4-а и 5-а дружини, срѣденъ участъкъ — 2-а дружина, две картечници, 11-а не с. с. планин. батарея, лѣвъ участъкъ — 13-а дружина и две картечници, 10-а не с. с. и 6-а с. с. планински батареи, въ поддържка — 3-а дружина и 12-а не с. с. планин. батарея, задъ срѣдата на позицията. Съгласно заповѣдьта по Опълчението за 20-и юний, която се получи презъ нощьта, 5-а дружина бѣ придадена къмъ срѣдната колона, а страничното прикритие, при Щалковица, — 1-а дружина съ 4-а батарея — влѣзоха въ подчинение на началника на лѣвата колона.

Срещу лѣвата колона настжпи още на тъмно 3-и полкъ отъ Моравската дивизия II призивъ съ 5-и доброволчески батальонъ и съ две скорострелни планински батареи. Следъ като заеха в. Пониква и разположиха на нея батареитѣ, сърбитѣ въ зори се насочиха къмъ срѣдата — изходящиятъ жгълъ на българската позиция — и въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. откриха артилерийски огънь. Началникътъ на дѣсния участъкъ отначалото помисли, че сърбитѣ се насочватъ противъ него, та поиска помощь отъ срѣдната колона, но, както се каза, бѣ му отказано.

Въ 8 ч. пр. пл. отъ поддържката на 2-а дружина, 2-а рота усили бойната часть въ срѣдата; въ поддържка остана сàмо 4-а рота. Подъ прикритието на артилерийския огънь, сръбската пехота се прецеждаше напредъ.

Началникътъ на Опълчението, като видѣ, че боятъ взема голѣми размѣри, изпрати 6-а дружина, отъ маневренитѣ войски, да подкрепи колоната.

11-а не с. с. планин. батарея отговаряше на сръбскитѣ батареи, но бѣ обсипана съ бризантни гранати, принудена да замлъкне, и въ 10 ч., по заповѣдь, отстжпи на една височина въ тила, защото разположението ѝ до самитѣ пехотни окопи привличаше огъня на сръбскитѣ батареи върху пехотнитѣ части. 12-а батарея, за да подкрепи 11-а, откри огънь въ 7 ч. пр. пл., но, поради голѣмото разстояние, огъньтъ бѣ прекратенъ. Тази батарея бѣше разположена на височината задъ позицията, като имаше четири орждия вдѣсно и две — влѣво отъ върха. Тъй като, поради недалекобойностьта си, тя не можеше да се бори съ сръбскитѣ батареи, командиръть на отдѣлението поиска две скорострелни орждия. Въ 10 ч., когато исканитѣ орждия пристигнаха, и 12-а батарея се оттегляше, за да имъ даде мѣсто, припадна раненъ адютантътъ на нескорострелното артилерийско отдѣление и четирма войника. Произлѣзе смущение. Прислугата на скорострелния взводъ изтегли затворитѣ и тръгна назадъ. Бригадниятъ командиръ и офицеритѣ, обаче, успѣха да върнатъ прислугата, и взводътъ откри огънь. Дветѣ нескорострелни орждия влѣво отъ върха останаха на позицията, и водѣха борба съ сръбската пехота, макаръ че димниятъ барутъ, съ който стреляха, ги издаваше и привличаше огъня на сръбскитѣ батареи.

10-а не с. с. и 6-а с. с. планински батареи откриха огънь: първата въ 9 ч. и 15 м., а втората въ 10 ч. и 30 м. по сръбскитѣ пехотни части.

Въ 11 ч. пристигна 6-а дружина, изпратена отъ маневренитѣ войски да усили колоната. Тя засили 2-а дружина, като разгъна една рота въ бойна часть и две остави въ поддържка. Тогава командиръть на бригадата изпрати отъ 3-а и 13-а дружини по една рота на лѣвия флангъ, при командира на 6-а батарея, да охраняватъ фланга, къмъ който се забелязваха да настжпватъ сръбски групи.

Къмъ 12 ч. по пладне сърбитѣ вече събраха силни сгжстени части предъ срѣдата на българската позиция, и се готвѣха да атакуватъ. Тогава българитѣ усилиха пушечния, картечния и артилерийския огънь до най-голѣма степень, разгониха сгжстенитѣ части и ги преследваха съ огънь.

Следъ пладне сърбитѣ отново предприеха атака. Подъ прикритието на най-силенъ картеченъ и артилерийски огънь, веригитѣ имъ настжпиха, съ прибѣгване, по бѝлото, което съединява Пониква съ центра на позицията. Българитѣ пакъ развиха най-силенъ огънь отъ тритѣ вида оржжие, и къмъ 2 ч. и 30 м. обърнаха настжпващитѣ сърби въ бѣгство.

Огневиятъ бой продължи, докато се стъмни. Следъ това, презъ нощьта, сърбитѣ два пжти откриха честъ огънь, безъ да предприематъ нѣщо друго.

2-а дружина загýби: 4 убити и 41 ранени, 13-а дружина — 3 убити и 1 раненъ, 8-а дружина — 1 убитъ и 2 ранени, 6-а дружина — 4 ранени.

Лѣвото странично прикритие действува въ съгласие съ 4/2-а бригада.

Действията на 7-а Рилска дивизия.

Разпореждането на началника на дивизията. — Въ оперативната заповѣдь по IV армия за 20-и юний е казано: 7-а дивизия, съ 2/4-а бригада, да отбранява твърдо височинитѣ, които заема, да изпрати разузнавателни отреди и да устрои свръзка съ Македоно-одринското опълчение. По първата точка началникътъ на дивизията бѣ разпоредилъ вече. Свръзка съ Опълчението бѣше открита. Остана втората точка. По нея на 20-и въ 8 ч. пр. пл. заповѣда на командиритѣ на бригадитѣ да изпратятъ разузнавателни отреди. Тази заповѣдь изпълни само командиръть на 2/4-а бригада, но то бѣше излишно, защото настжплението на сърбитѣ се наблюдаваше отъ българската позиция съ всичкитѣ подробности.

Боятъ на 2/4-а бригада. — Командирътъ на 2/4-а бригада къмъ полунощь срещу 20-и изпрати на командира на 8-и полкъ, който бѣше въ първа линия, заповѣдь:

1) Да поддържа свръзка съ Опълчението, вдѣсно, като устрои летеща поща.
2) Да изпрати секрети по Злетовската рѣка.
3) На височината източно отъ Злетово да бѫде оставена една рота, а другата да се прибере при поддържкитѣ.
4) На височината югоизточно отъ Бунешъ, при войницитѣ отъ 26-и полкъ, да бѫде изпратена една полурота.
5) Хората да се окопаятъ, като си направятъ закрития отъ шрапнели и бойници.
6) Да се забрани на войницитѣ стърченето по позициитѣ, за да не издаватъ разположението си.
7) Да се спазватъ всички дадени разпореждания за презъ нощьта.

Командирътъ на 2/8-а дружина, който командуваше ротитѣ северозападно отъ Злетово, бѣ поискалъ още на 19-и следъ пладне позволение да отстѫпи, но командирътъ на полка му отговори, че за отстѫпление не може да става дума.

Моравската дивизия II призивъ насочи дѣсната си колона къмъ Райчани и лѣвата — къмъ манастира Св. Пантелей. Дивизията настѫпи чакъ къмъ 1 ч. сл. пладне. Първи тръгнаха 3/2-и и 4/2-и батальони, които бѣха въ полкова поддържка, и пръснатитѣ батальони на 1-и полкъ. 3/2-и батальонъ обходи Злетово отъ западъ, а 4/2-и — настѫпи право срещу 5/8-а и 6/8-а роти, разположени северозападно отъ Злетово. До това време, докато вдѣсно и влѣво се водѣше бой, сърбитѣ по отношение на Злетово пазѣха гробно мълчание. Въ 3 ч. и 20 м. сл. полунощь 4/2-и батальонъ настѫпи противъ ротитѣ, като откри най-силенъ огънь, обаче, отъ една страна, южно отъ Злетово сърбитѣ бѣха минали рѣката и заплашваха тила, отъ друга, напорътъ бѣше така силенъ, че защитницитѣ не можàха да издържàтъ, и започнаха да отстѫпватъ. Сърбитѣ бѣха заели долината на рѣката, както южно, така и северно отъ селото, и отстѫплението можеше да стане само презъ три изровени отъ дъжда трапове източно отъ Злетово, и презъ тѣхъ трѣбваше да се точатъ отстѫпващитѣ единъ по единъ; при това тѣ бѣха обстрелвани силно отъ неприятеля, и бѣха задръстени отъ убити и ранени.

Командирътъ на полка, като видѣ тежкото положение на ротитѣ, изпрати заповѣдь на 7-а рота, която бѣше югоизточно отъ Злетово, да заеме позиция източно отъ селото и да помогне

на частитѣ да отстѫпятъ, но бѣше късно — ротитѣ бѣха унищожени. Спасиха се само офицеритѣ, 6 подофицера, 80 войника и три взвода отъ 7-а рота. Всички отстѫпиха източно отъ Злетово.

Следъ това 3/2-и и 4/2-и батальони прегазиха рѣката, изкачиха се на Козякъ, и тамъ останаха съ фронтъ къмъ ман. Св. Пантелей, безъ да иматъ другъ досѣгъ съ неприятеля, освенъ този, че по тѣхъ откри огънь откъмъ Щалковица планинската батарея на лѣвото странично прикритие на Опълчението.

Докато ставаше това при Злетово, южно отъ селото настѫпи 1-и полкъ II призивъ, обстрелванъ отвреме-навреме съ артилерийски огънь. Задъ 1-и полкъ тръгна 4-и свързщатенъ (прѣкоброенъ) полкъ отъ Маричино, а задъ 2-и полкъ пристигна въ 5 ч. сл. пладне черногорската 1-а бригада, която се събра на Илинъ Кръстъ, задъ 1/2-и и 2/2-и батальони; идѣше и черногорската 3-а бригада, която бѣше далече назадъ. Въ сѫщото време сръбскитѣ батареи откриха най-силенъ огънь по позицията на 8-и полкъ, и командирътъ на полка поиска отъ бригадния командиръ подкрепление. Изпратени бѣха на лѣвия флангъ две роти отъ 31-и полкъ. Въ 5 ч. и 30 м. преднитѣ части отъ 26-и полкъ, които заèмаха височината южно отъ Бунешъ, отстѫпиха и съ това откриха фланга на 2/4-а бригада, и, понеже височината бѣше най-висока, изложи се цѣлата позиция на 8-и полкъ, и, освенъ това, биеше се единственият пѫть за отстѫплението на батареитѣ.

Командирътъ на 8-и полкъ донесе за това, и бригадният командиръ му изпрати още една рота отъ 31-и полкъ, и, понеже две дружини бѣха изпратени да подкрепятъ 1/7-а бригада, въ маневрени войски на бригадата останаха една пехотна и Картечната роти.

Командирътъ на 8-и полкъ, като се опасяваше да не би оголеният му лѣвъ флангъ да отстѫпи, два пѫти изпраща заповѣдь на командира на 4-а дружина да не отстѫпва по никакъвъ начинъ, а пъкъ напустнатата отъ 26-и полкъ височина да заеме съ полурота.

Между това, придаденитѣ къмъ 2/4-а бригада три батареи отъ 7-и полкъ бѣха намѣрени отъ сръбската артилерия и обсипани съ фугасни гранати. Командирътъ на отдѣлението по телефона постоянно молѣше командира на 8-и полкъ да му позволи да отстѫпи, защото батареитѣ сѫ въ опасность. Най-после му бѣ дадено разрешение, и въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. батареитѣ отстѫпиха подъ силенъ артилерийски огънь, но въ редъ.

Въ 7 ч. и 40 м. сл. пл. командирътъ на бригадата видѣ, че по-нататъшното задържане на преднитѣ позиции е невъзможно, и заповѣда на 8-и полкъ да отстжпи на главната позиция.

Дѣсната колона на Моравската дивизия II призивъ закъснѣ. 2/1-и и 3/1-и батальони II призивъ, които бѣха въ първа линия, къмъ 6 ч. сл. пл. се събраха на Карауменикъ, и, когато се стъмни, преминаха Злетовската рѣка и заеха напустнатата отъ българитѣ тераса Бѣло Бърдо, а другитѣ два батальона отъ 1-и полкъ на тъмно стигнаха до рѣката и тамъ нощуваха. 4-и свързщатенъ полкъ стигна въ Калнище, дето бѣха и Моравското артилерийско отдѣление и Дунавскиятъ дивизионенъ коненъ полкъ. Черногорската 1-а бригада се събра при Илинъ Кръстъ, дето бѣха и 1/2-и и 2/2-и батальони. Черногорската 3-а бригада къмъ 8 ч. сл. пл. стигна въ Злетово и постави охранение отъ в. 615 на югозападъ.

Боятъ на 1-а бригада. — 7-а дивизия остана въ сжщото положение, въ което бѣ замръкнала, съ изключение размѣстването на нѣкои батареи. На дѣсния флангъ върхътъ на Райчански Ридъ бѣ заетъ отъ Сборната дружина на 13-и полкъ, при която бѣха разположени една полска, почти въ веригата, и една планинска батарея, задъ лѣвия флангъ. Влѣво отъ дружината бѣ разположенъ 26-и полкъ, въ участъка на който нѣмаше артилерия. Той влѣзе въ подчинение на бригадния си командиръ.

Южно отъ 1-а бѣше разположена 2-а бригада, която имаше на дѣсния си флангъ дветѣ дружини отъ 14-и полкъ съ две планински батареи, а южно отъ него — 22-и полкъ, съ 4/7-а с. с. батарея. 5/7-а и 6/7-а батареи останаха на мѣстата си, задъ главната позиция.

Срещу 7-а дивизия настжпи въ 11 ч. пр. пладне Шумадийската дивизия. Отъ дѣсната колона тръгна отъ Дрѣнъкъ 12-и полкъ и отъ лѣвата колона — 19-и полкъ, безъ 2-и батальонъ, оставенъ на Озренъ. Полскитѣ батареи заеха позиция на Дрѣнъкъ и Озренъ, тежката батарея — на Дрѣнъкъ и гаубичната — северозападно отъ Стръмошъ. Когато 12-и полкъ излѣзе достатъчно напредъ, следъ него тръгнаха една и половина батареи отъ 2-о отдѣление. Къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пладне 19-и полкъ стигна на Ридоговъ, отдето бѣ отстжпилъ презъ нощьта, а 12-и полкъ стигна на Ериванка, и тамъ се спрѣ. Тамъ заеха позиция и шесть орждия, които се движеха задъ полка. По-

нататъкъ вече задачата на дѣсната колона, която трѣбваше да настжпи презъ Бучище и Трипотанци, пое 11-и полкъ, който бѣ пренощувалъ на югоизточния дѣлъ на Лезовския Ридъ.

Къмъ 2 ч. сл. пладне 1/11-и и 2/11-и батальони настжпиха полуналѣво, и, заедно съ 2/12-и и 3/12-и батальони, се спустнаха къмъ Злетовската рѣка; къмъ 3 ч. сл. пл. преминаха рѣката отъ дветѣ страни на устието на Лойзанския Долъ. Тогава настжпиха и 1/19-и и 4/19-и батальони отъ Ридоговъ, подъ прикритието на огъня на батареитѣ отъ Озренъ.

При това настжпление българската артилерия мълчеше. Дветѣ батареи, придадени къмъ 8-и полкъ, бѣха така поставени, че не можеха да стрелятъ; чакъ въ 2 ч. сл. пл. две орждия можаха да откриятъ огънь и то съ голѣма мжка. Командиръть на 8-и полкъ докладва за това на бригадния командиръ и помоли артилерията на 7-а дивизия да обстреля неприятелскитѣ колони. Отговорено му бѣ, обаче, че, тъй като противникътъ нѣма артилерия, чакали неприятелскитѣ колони да стигнатъ на 700—800 крачки, и тогава да бждатъ разгромени. Откри огънь и батареята, поставена при Соколарци, а така сжщо — и дветѣ планински батареи при 14-и полкъ.

Така колонитѣ отъ Шумадийската дивизия стигнаха, почти безнаказано, въ долината на Злетовската рѣка, дето, прикрити отъ стръмния склонъ, се събраха и се устроиха. Следъ това 19-и полкъ настжпи и излѣзе на билото Буково, дето бѣ срещнатъ съ огънь отъ частитѣ на 26-и полкъ. Сръбскиятъ 12-и полкъ, отъ Ериванка, се спустна, премина рѣката, прехвърли билото източно отъ Трипотанци и Лойзанския Долъ, и се изкачи на източния му брѣгъ. 11-и полкъ настжпи успоредно съ него, стигна гребена южно отъ в. 554, дето бѣ спрѣнъ отъ огъня на веригитѣ на 26-и полкъ.

Батальонитѣ отъ полковитѣ поддържки следваха задъ батальонитѣ отъ бойната часть, освенъ 1/12-и и 4/12-и батальони, които изгубиха свръзката съ бойната часть и въ тъмнината излѣзоха на в. Буково. 10-и полкъ — маневренитѣ войски на дивизията — тръгна въ 4 ч. сл. пл. отъ в. 546, при Костомаръ, въ резервенъ редъ, постепенно се разгъна въ боенъ редъ, съ три батальона въ първа линия, и къмъ 6 ч. сл. пл. премина Злетовската рѣка, отъ дветѣ страни на устието на Лойзанския Долъ, и съ два и половина батальона застана задъ 12-и и 11-и полкове, а съ единъ и половина батальона удържи вдѣсно бойния редъ на 11-и полкъ. Между последнитѣ и 11-и полкъ

пристигна отъ Дрѣнъкъ и зае позиция 3-о артилер. отдѣление. 2/19-и батальонъ, съ 1-о артилер. отдѣление, тръгна отъ Озренъ въ 5 ч. сл. пладне. Батальонътъ настигна полка си, а отдѣлението бѣ принудено да се снеме на позиция на Ридоговъ, при Неокази, и да открие огънь.

Съ пристигането на частитѣ отъ втората линия, частитѣ отъ бойната часть тръгнаха напредъ. 19-и полкъ започна да захожда съ лѣвото рамо напредъ, за да обхване дѣсния флангъ на 26-и полкъ.

Командирътъ на полка поиска подкрепление; бѣха му изпратени, последователно, две дружини отъ 31-и полкъ. Чакъ когато се стъмни, сръбскиятъ 19-и полкъ успѣ да заеме билото, което се спуска отъ Райчинъ Ридъ къмъ Бунешъ. 12-и полкъ така сѫщо вечерьта, щомъ ослабна огъньтъ, успѣ да стигне предъ височината 805. 11-и полкъ, който бѣ прикованъ отъ пушечния и артилерийския огънь на българитѣ, така сѫщо получи заповѣдь да настѫпи. За да бѫде подтикнатъ полкътъ напредъ, заповѣдаха на 4-и батальонъ, отъ поддържката, да се разгъне вдѣсно, и да повлѣче и онѣзи отъ бойната часть, но, въпрѣки нѣколкократнитѣ атаки, поддържани съ огъня на една полска и една гаубична батареи, батальонътъ не можа да повдигне разколебания устремъ на бойната часть. Огъньтъ на 2/26-а дружина и на Картечната рота не позволи на 11-и полкъ да напредне.

Къмъ 7 ч. и 30 м. сл. пл., по искане отъ командира на 2-а дружина, пристигна подкрепление — 11/31-а рота. Следъ това сърбитѣ предприеха още две атаки, но бѣха отбити, и 4/11-и батальонъ бѣ отхвърленъ въ безредие. Тъмнината прекрати огъня. На 2-а дружина пристигна подкрепление и 12/31-а рота.

Къмъ 10 ч. сл. пл., следъ усилено артилерийско обстрелване, 1/11-и, 2/11-и, 3/11-и и 3/10-и батальони отново поведоха атака противъ 2/26-а дружина, но дружината, подкрепена съ дветѣ роти отъ 31-и полкъ, бѣ усѣтила сръбскитѣ приготовления и бѣ взела мѣрки. Когато сърбитѣ наближиха на сто-двеста крачки, тѣ бѣха срещнати съ най-силенъ огънь и отблъснати. Къмъ 11 ч. и 30 м. сл. пл. сърбитѣ направиха новъ опитъ срещу дѣсния флангъ на 26-и полкъ, който бѣ засиленъ съ една дружина отъ 31-и полкъ, но и тукъ бѣха отбити. Атакитѣ имъ продължиха и следъ полунощь, както ще бѫде казано по-нататъкъ.

2-а бригада. — Срещу 2/7-а бригада сърбитѣ не предприеха сериозни действия. Срещу 14-и полкъ настѫпи само единъ батальонъ отъ 10-и полкъ, и той се спрѣ на хиляда крачки отъ 1/14-а дружина. При все това, полкътъ бѣ подкрепенъ съ две роти отъ 31-и полкъ. Предъ фронта на 22-и полкъ маневрираха и то отдалечъ два конни полка съ една батарея, навѣрно конна.

Дейность на началника на дивизията. — Началникътъ на 7-а дивизия навѣрно късно е отишелъ на наблюдателното си мѣсто, или пъкъ отъ това при Соколарци не е виждалъ добре, та въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. изпрати писмена заповѣдь на командира на 14-и полкъ да прати разузнавателни части къмъ Злетовската рѣка и му съобщи, че за поддържка на разузнавателнитѣ части му изпраща две планински орждия. Заповѣдь за изпращане на разузнавателни части изпрати въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. до командиритѣ на 2/4-а и 1/7-а бригади. Докато се получатъ тѣзи заповѣди, сърбитѣ настѫпиха, и колонитѣ имъ се виждаха много добре, та не стана нужда да бѫде предприето разузнаване.

Въ 12 ч. и 10 м. сл. пладне заповѣда на командира на 2/5-и ескадронъ да остави за свръзка между 7-а и 8-а дивизии само единъ взводъ, а съ другитѣ три взвода да прогони сръбскитѣ разезди, които шарятъ западно отъ Върбица.

Ескадронътъ нищо не можеше да направи, защото задъ разездитѣ стоеха 2-и и Шумадийскиятъ конни полкове.

Въ 1 ч. сл. пл. започна да получава вѣрни сведения за настѫплението на сърбитѣ.

Въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. той дойде до убеждението, че неприятелтъ произвежда разузнаване по цѣлия фронтъ, и съ артилерийски огънь се мѫчи да предизвика огънь отъ българскитѣ батареи; донесе за това на командуващия армията и поиска подкрепление една бригада, иначе щѣлъ да бѫде принуденъ да отстѫпи.

Въ 5 ч. и 50 м. сл. пл. помоли командира на 24-и полкъ да изпрати въ Чешиновци една дружина, която да наблюдава долината и да брани селото, защото тамъ ще изпрати една-две батареи, които да биятъ подстѫпитѣ на позицията.

Къмъ 6 ч. поискаха по телеграфа отъ Главното командуване сведение за положението на дивизията.

Презъ всичкото време на боя командиритѣ на бригадитѣ и на нѣкои отъ полковетѣ му донасяха за положението, и той

разпореди да бѫдатъ изпратени ротитѣ отъ 31-и полкъ въ подкрепа на 14-и полкъ.

Въ 8 ч. сл. пл. донесе на командуващия IV армия за положението.

8-а Тунджанска дивизия. 8-а дивизия пренощува срещу 20-и юний спокойно и осъмна при сѫщото разположение, при което бѣ замръкнала. Въ заповѣдьта по IV армия бѣ казано: 8-а дивизия остава на позициитѣ, които заема, споредъ оперативната заповѣдь № 14[1]), като се задържи твърдо на тѣхъ. Тъй като въ този смисълъ бѣ разпоредено още миналия день, нови разпореждания не бѣха направени.

Дринската и Моравската дивизии I призивъ и Конната дивизия се бѣха приближили до Брѣгалница, и заели изходно положение за настѫпление срещу 8-а дивизия, както следва: Конната дивизия, която поддържаше свързка между I и III армии, имаше 2-а бригада въ охранение по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка, отъ устието ѝ на северъ, а 1-а бригада — въ резервъ, при с. Тролъ. Южно отъ нея, до Дол. Балванъ, бѣше Моравската дивизия, а още по-наюгъ, отъ Янково Бърдо до Меритѣ, включително, — Дринската дивизия. Отъ Меритѣ до устието на Крива Лѫкавица фронтътъ не бѣше заетъ.

Командуващиятъ сръбската III армия, както се каза, не се решаваше да настѫпи. Той заповѣда, най-напредъ, да бѫде обстреляна съ артилерийски огънь позицията на българитѣ съ разузнавателна цель и да бѫде произведено разузнаване отъ Конната дивизия. Въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. започна артилерийската стрелба.

Срещу 24-и полкъ, който бѣше на дѣсния флангъ на дивизията, настѫпиха конни части, поддържани отъ една конна батарея, която обстреля окопитѣ на полка. Придадената къмъ 24-и полкъ 8/8-а с. с. батарея откри огънь, съ който застави конната батарея да замлъкне, а конницитѣ части отстѫпиха въ бѣгство. Други сръбски батареи насочиха огъня си върху 8-а батарея и успѣха да подбиятъ едно орѫдие.

Другитѣ две батареи отъ 24-и полкъ обстрелваха сръбски вериги. До пехотенъ огънь, обаче, частитѣ не дойдоха.

И по фронта на 1/8-а бригада пушечна стреба не бѣ открита. Води се престрелка само между 1/8-а с. с. батарея и една

[1]) Оперативната заповѣдь за 19-и юний 1913 година.

сръбска батарея, разположена при Трогерци. Къмъ 6 ч. сл. пл. две сръбски роти преминаха Брѣгалница при Крупище, но не предприеха нищо повече.

По фронта на 2-а бригада имаше по-голѣмо оживление. Сръбскитѣ батареи, дълбоко закрити, въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. откриха огънь по батареитѣ на бригадата. Последнитѣ, обаче, поради по-низкото си разположение и трудното намиране на неприятелскитѣ батареи и, главно, поради недостигъ на снаряди, стреляха ограничено.

Оказа се, че въ Царево Село и Горна Джумая нѣма снаряди. Въ Щаба на дивизията започнаха да се безпокоятъ, и два пѫти донесоха въ Щаба на IV армия за нуждата отъ снаряди. „Тринадесеттѣ батареи, съ които разполагаше дивизията, започнаха да се чуствуватъ излишни“ — пише въ реляцията си началникътъ на дивизията.

Въ 11 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията донесе за положението и за бездействието на противника.

Въ отговоръ на това донесение, командуващиятъ армията настоя да бѫдатъ изпратени разузнавателни отреди, за да не може неприятелтъ безнаказано да изпраща подкрепления къмъ „обкрѫжената“ Тимошка дивизия. Началникътъ на дивизията, обаче, намѣри, че неприятелтъ е твърде близо, и не може да изпраща подкрепления. Така че дветѣ страни взаимно се неутрализиратъ, и, разбира се, намѣри за неумѣстно да изпраща разузнавателни отреди.

Отъ сръбска страна, командуващиятъ III армия, като видѣ, че само стрелбата на артилерията не помага, заповѣда да бѫде предприета демострация, съ цель да не се позволи на българитѣ да изпращатъ подкрепления противъ Тимошката дивизия II призивъ. Сърбитѣ къмъ пладне засилиха артилерийския огънь по 2-а бригада, а следъ това два батальона настѫпиха отъ височината Меритѣ. Българскитѣ батареи пренебрегнаха огъня на сръбскитѣ, съсрѣдоточиха огъня си върху двата батальона и ги принудиха да отстѫпятъ въ безредие. Тогава командуващиятъ сръбската III армия засили съ две роти двата батальона, които се бѣха събрали задъ височината Меритѣ, и заповѣда да се притекатъ напомощь на Тимошката дивизия II призивъ, като настѫпятъ въ незаетото пространство южно отъ в. Меритѣ. Освенъ това, заповѣда на армейската конница да премине Брѣгалница при Тестемелци и да действува на лѣвия брѣгъ.

Двата и половина батальона отъ в. Меритѣ трѣбваше да се измѣстятъ вдѣсно, да преминатъ Брѣгалница при Рибникъ и да атакуватъ позицията на 3/2-а бригада. Още при измѣстването, батальонитѣ попаднаха подъ огъня на българската артилерия, разстроиха се така, че само нѣкои роти успѣха да се приближатъ къмъ Брѣгалница.

Между това, докато командуващиятъ сръбската III армия опитваше тѣзи полумѣрки, пристинаха донесения за отчаяното положение на Тимошката дивизия II призивъ; получи и заповѣдь да изпрати помощь на тази дивизия. Поради това къмъ 4 ч. и 30 м. сл. пл., като възложи на Конната дивизия чисто отбранителна задача, издаде заповѣдь за прегрупиране на Дринската и Моравската дивизии I призивъ назадъ и вдѣсно.

Конната дивизия зае съ 1-а бригада дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка и Брѣгалница отъ Пишица до Карбиница; отъ 2-а бригада остана въ реверсъ, при Трогерци, 4-и полкъ, а 2-и полкъ бѣ изпратенъ напомощь на Шумадийската дивизия I призивъ. Близо задъ 1-а бригада, на Шаренковецъ, се намираше черногорската 2-а бригада. Моравската дивизия I призивъ остави 2/1-и батальонъ съ една батарея на Петрика Чука, при Гор. Балванъ. Съ другитѣ си сили и съ Дринската дивизия I призивъ заеха отбранителна позиция на линията Киево Бърдо при Дол. Трогерци — Ежево Бърдо — Сушово до Тестемелци. Предъ тази линия поставиха охранение. Всичко това бѣ извършено до мръкване.

Изобщо, съ това прегрупиране не само не бѣ помогнато нито най-малко на Тимошката дивизия II призивъ, но бѣ попрѣчено на Конната дивизия да вземе участие въ борбата за Райчински Ридъ и се дàде възможность на българитѣ да изпратятъ помощь противъ Тимошката дивизия II призивъ. Впрочемъ, като изключимъ 2/8-а бригада, българитѣ не се възползуваха отъ тѣзи неумѣстни разпореждания на командуващия сръбската III армия. Още съ оттеглянето на сърбитѣ, въ 4 ч. и 30 м. сл. пл., артилерийскиятъ огънь утихна по цѣлия фронтъ на 8-а дивизия; само една батарея продължи да обстрелва добре окопанитѣ картечници на в. Меритѣ, и нѣкои обстрелваха отстжпващитѣ части, които бѣха забелязали.

Въ 7 ч. и 15 м. сл. пл. сърбитѣ откриха силенъ артилерийски огънь по българскитѣ батареи и по окопитѣ на 23-и полкъ. Къмъ 8 ч. огъньтъ престана по цѣлата линия. При все това, командирътъ на 23-и полкъ донесе, че сръбски пехотни части се събиратъ въ върбалака при Кара Орманъ. За прогонването имъ близкитѣ батареи откриха огънь, който траѝ десеть минути.

По молбата на началника на 7-а дивизия, въ 5 ч. сл. пл. бѣ заповѣдано на командира на 24-и полкъ да му изпрати две дружини, а съ другитѣ две дружини и придаденитѣ батареи да влѣзе въ състава на 1-а бригада.

Въ 11 ч. пр. пл. се получи заповѣдь отъ командуващия армията: Единъ полкъ отъ дивизията да отиде въ Спанчево и да влѣзе въ разпореждането на началника на 7-а дивизия, въ замѣна на който къмъ 8-а дивизия се придава 36-и полкъ, който бѣше около Набоженъ. Началникътъ на 8-а дивизия изпрати въ Спанчево другитѣ две дружини отъ 24-и полкъ, а, намѣсто тѣхъ, къмъ 1-а бригада бѣ придаденъ 52-и полкъ, на който заповѣда веднага да замине за Раданя.

Заедно съ това, изпрати въ Люботенъ офицеръ, който да доведе 36-и полкъ въ маневренитѣ войски, на мѣстото на 52-и полкъ.

Действията на 1/3-а бригада и на 2-а Тракийска дивизия.

Разпорежданията на началника на Тимошката дивизия II призивъ. — Началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ узна за разбиването на своя 14-и полкъ къмъ 2 ч. пр. пл. на 20-и. Той веднага донесе, че полкътъ е разбитъ, и че положението му е критическо, и помоли войскитѣ северно отъ Брѣгалница да нападнатъ Щипъ и къмъ Драгоево, за да помогнатъ на лѣвото му крило и пр.

За да се осигури отъ обхватъ презъ Криволакъ и презъ низината между Вардара и Орло Баиръ, той, най-напредъ, премѣсти нѣкои части отъ центра около Шехъ Оба къмъ дѣсния флангъ — Орло Баиръ; премѣсти и по-голѣмата часть отъ доброволцитѣ на лѣвия брѣгъ на Вардара.

Тѣзи разпореждания той направи преди да се съмне. На 20-и сутриньта, като се съмна добре, той забеляза, че българитѣ откъмъ Патрикъ се спускатъ къмъ Корисорти и Орло Баиръ, а при Пепелище бѣ забелязана само престрелка между българскитѣ предни части и сръбскитѣ оттатъкъ Вардара. Друго нищо се не виждаше. Тритѣ български полка така се бѣха скрили, че изглеждаше, каточели сж отстжпили на нѣкжде. Ободрени отъ това, началникътъ на Тимошката дивизия и командирътъ на Доброволческата бригада решиха да пренебрегнатъ запо-

вѣдьта да се грижатъ да удържатъ позициитѣ си, докато бѫде нанесенъ решителниятъ ударъ отъ сърбитѣ къмъ Кочани и отъ гърцитѣ къмъ Струмица, и намислиха да минатъ въ настѫпление въ посока на Брусникъ.

Въ това време битиятъ при Удово 1/14-и батальонъ бѣ отстѫпилъ западно отъ Вардара, презъ Мориховскитѣ планини, право за Градско. Кавадарци се намираше въ рѫцетѣ на възстаналото българско население, което заплашваше тила на сърбитѣ при Криволакъ. Противъ него бѣ изпратенъ 1-и доброволчески батальонъ, а следъ пладне бѣ изпратена още една рота. Началникътъ на дивизията редактираше заповѣдьта за настѫпление къмъ Брусникъ, когато въ 7 ч. пр. пл. получи донесение, че българитѣ, съ значителни сили, настѫпватъ отъ Крива Лѫкавица къмъ неговия лѣвъ флангъ.

Уплашенъ за своя лѣвъ флангъ, той веднага изпрати къмъ застрашения флангъ 1/13-и батальонъ отъ централната позиция при Шехъ Оба къмъ Драгоево, да усили 2/13-и и 2/15-и батальони и 1-а батарея, които заемаха позиция тамъ. Направи и нѣкои други разпореждания, и дивизията му получи следния боенъ редъ:

На лѣвия флангъ, югозападно отъ Драгоево, на в. Тиса, съ фронтъ на североизтокъ, 2/13-и батальонъ и 1-а батарея; на в. Щъркелово, съ фронтъ на изтокъ, — 2/15-и, а южно отъ него, край шосето, така сѫщо съ фронтъ на изтокъ, — 1/13-и батальонъ и две орѫдия отъ 3-а батарея. По-наюгъ, на шосето, за свръзка съ центра — една рота доброволци.

Въ центра, отъ северъ на югъ, — две роти доброволци, 4/15-и, 4/13-и и 4/15-и батальони; въ поддържка — две роти на Корисорти; задъ центра, до шосето, — 3-а дринска батарея и западно отъ шосето — две орѫдия отъ 2-а батарея.

На дѣсния флангъ, северно отъ Орло Баиръ, — 3/15-и батальонъ; задъ дѣсния флангъ, на Орло Баиръ, — две орѫдия отъ 2-а батарея, и въ поддържка — Сборниятъ батальонъ отъ 14-и полкъ; на Орло Баиръ, южно отъ върха, — 3/13-и батальонъ, а задъ него — 3-а дринска батарея и 4-и доброволчески батальонъ; още по-наюгъ, по гребена на склона, — 6-и, а задъ него — 1-и и 2-и доброволчески батальони, а задъ тѣхъ, за охранение на моста, — една рота и две орѫдия отъ 7-а планин. батарея.

Най-назадъ, задъ общия боенъ редъ, на в. 235, — две орѫдия отъ 3-а батарея и една рота.

Боятъ на 1/3-а бригада. — Командирътъ на 1/3-а бригада, въ състава на която влизаха 9-и и 11-и полкове, още на 19-и вечерьта организира разузнаване на противника, като заповѣда да бѫдатъ изпратени по единъ офицеръ и три подофицерски патрула отъ полка къмъ Драгоево. Патрулитѣ тръгнаха на 20-и въ 5 ч. пр. пл., а въ 6 ч. се получи телеграфически заповѣдьта по IV армия, съ която се заповѣдваше бригадата да атакува неприятелскитѣ части, които сѫ минали Брѣгалница около Софилари.

Командирътъ на бригадата, заедно съ полковитѣ командири, разгледа мѣстностьта и, следъ като видѣ, че при Софилари нѣма противникъ, разузна сръбската позиция при Драгоево и въ 7 ч. и 30 м. отдаде заповѣдь, въ която, следъ като казва, че противникътъ, въ съставъ 13-и и 15-и полкове съ две батареи, заема укрепенитѣ позиции, заповѣда да бѫде атакувана позицията му по следния начинъ:

Командирътъ на 9-и полкъ, съ две дружини и две орѫдия, да атакува височинитѣ западно отъ шосето и да обхване лѣвия флангъ на противника, за да му отрѣже пѫтя презъ Ямурларци за Велесъ.

Една дружина отъ 11-и полкъ да атакува голѣмата височина между Драгоево и шосето.

1-а дружина отъ 11-и полкъ и 2-а дружина и четири картечници отъ 9-и полкъ и две орѫдия, подъ командата на майоръ Жечевъ, да настѫпятъ отъ с. Селце и атакуватъ височината при голѣмия повратъ на шосето въ югоизточна посока, и чрезъ обхващане на дѣсния флангъ да откѫснатъ противника отъ съседнитѣ негови части, противъ които действува 2-а дивизия.

11-и полкъ — две дружини и четири картечници — да остане въ бригадна поддържка, задъ дѣсния флангъ.

Отъ артилерията две батареи да заематъ позиция на гребена западно отъ Лѫкавица и оттамъ да подготвятъ атаката и да ѝ съдействуватъ. Една батарея да се разположи северозападно отъ Драгоево, за да обезпечи тила на бригадата откъмъ Софилари и Тестемелци. Друга батарея да се остави на позиция при Стражарницата югозападно отъ Щипъ за обстрелване неприятелски части, които биха настѫпили отъ Богословъ и Сушово къмъ Тестемелци.

Настѫплението да започне въ 8 ч. и 30 м. пр. пладне.

Дѣсната и срѣдната колони настжпиха къмъ 9 ч., а лѣвата колона закъснѣ, защото чакаше 1/11-а дружина, която се движеше бавно. Поради това изпратенъ бѣ при нея началникътъ на Щаба на бригадата, за да следи и съгласува действията ѝ съ другитѣ колони. Въ 9 ч. и 30 м. пр. пладне 2/9-а дружина се спустна отъ височината, която заемаше презъ нощьта, а полубатареята бѣ стигнала въ Селце. 1/11-а дружина, поради пресѣчената мѣстность и голѣмата горещина, бѣ останала назадъ. Въ 11 часà 2/9-а дружина и Картечната рота преминаха дола и заеха гребена западно отъ Селце, а 1/11-а дружина изнесе на ржце полубатареята на позиция на пжтя. Въ 12 ч. и 30 м. сл. пладне 1/11-а дружина стигна и застана въ отстжпъ влѣво отъ 2/9-а, а Картечната рота и полубатареята откриха огънь по голѣмата височина югозападно отъ Драгоево. По-нататъшното настжпление ставаше много бавно и трудно, защото височината западно отъ Драгоево бѣше въ сръбски ржце, и оттамъ поражаваха странично веригитѣ. Пристигна и изпратениятъ 1/13-и батальонъ, които съ три роти удължи фронта срещу Хаджи Реджепли.

4/11-а дружина разгъна 14-а и 15-а роти въ първа линия, въ посока на пжтя Доляни — Драгоево, а 13-а рота — между селата Драгоево и Селце, въ обхватъ на височината западно отъ Драгоево. Когато се подравни съ Драгоево, запълни междината между 13-а и 15-а роти, като пръсна въ верига полурота отъ 16-а рота. Когато дружината премина дола при Драгоево, сръбската батарея откри огънь. Къмъ 1 ч. сл. пл. бойната часть зае склона на височината западно отъ Драгоево, която бѣше нейниятъ обектъ. Тя бѣ стигнала на 1200 крачки отъ сръбскитѣ окопи. Тамъ се спрѣ да чака лѣвата и дѣсната колони, които бѣхаизостанали.

Командирътъ на 9-и полкъ разгъна въ първа линия 3-а дружина, а въ втора — 4-а. Придадената полубатарея настжпи по шосето. Въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. преднитѣ роти, следъ слаба престрелка, заеха височината северозападно отъ Драгоево, а полубатареята зае маскирана позиция на единъ километъръ североизточно отъ сжщото село. Въ 10 ч. пр. пл., следъ като се устрои и се подравни съ срѣдната колона, дѣсната колона продължи настжплението къмъ обекта си — височината източно отъ Топликъ. Сърбитѣ откриха силенъ пушеченъ и картеченъ огънь, поради което командирътъ на 9-и полкъ откри вихренъ огънь по сръбскитѣ окопи. Сжщото направи и полубатареята.

Сърбитѣ понамалиха огъня си, и веригитѣ на българитѣ започнаха бавно да напредватъ. Къмъ 11 ч. тѣ бѣха на 1500 крачки отъ сръбскитѣ окопи.

Въ това време пристигнаха, изпратени отъ началника на Тимошката дивизия, две орждия, които заеха позиция до шосето и откриха огънь, който не бѣше действителенъ. Въ 12 ч. и 30 м. българскитѣ батареи, разположени източно отъ Лжкавица, откриха огънь по сръбската позиция и особено по дветѣ орждия и веднага ги принудиха да замлъкнатъ. Стрелбата имъ, обаче, по добре окопаната сръбска пехота не произведе ефектъ. Отъ донесението на командира на 3-а дружина командирътъ на 9-и полкъ заключи, че по-нататъшната фронтална атака е почти невъзможна и крайно бавна, и реши по фронта да демонстрира, а решителния ударъ да нанесе на неприятелския лѣвъ флангъ чрезъ единъ по-далеченъ обхватъ. Началникътъ на бойната часть — командирътъ на 3-а дружина — бѣше насочилъ вече своята дружинна поддържка — 10-а и 12-а роти — въ изпълнение на този маневъръ, а командирътъ на полка ги усили съ 13-а и 16-а роти, отъ полковата поддържка.

Между това, както се каза, командуващиятъ сръбската III армия насочи въ помощь на Тимошката дивизия II призивъ, къмъ Софилари, армейската конница и пехотни части югозападно отъ Меритѣ. За тѣзи движения командирътъ на 1/3-а бригада получи донесение отъ ескадрона и отъ командира на 9-и полкъ, пъкъ и самъ ги забеляза. Той веднага помоли командира на 3/2-а бригада да изпрати две дружини въ флангъ на настжпващитѣ сърби и въ сжщото време изпрати 3/11-а дружина и една полубатарея да подкрепятъ 9-и полкъ. Артилерийскиятъ огънь на 8-а дивизия, както се каза, не позволи на двата и половина батальона, изпратени отъ командуващия сръбската III армия отъ височината Меритѣ, да напреднатъ. Армейската конница, отслабена съ изпращането на единъ ескадронъ и единъ картеченъ взводъ отъ Дринския полкъ въ Велесъ, настжпи. Дринскиятъ коненъ полкъ — къмъ жгъла на Брѣгалница, срещу устието на Лжкавица, съ задача да поддържа свръзка съ Моравския коненъ полкъ, който настжпи къмъ Тестемелци и заплащи фланга на 9-и полкъ.

Командирътъ на 9-и полкъ бързо извика придадената му полубатарея, която зае позиция северно отъ шосето Щипъ — Криволакъ. Къмъ нея се присъедини и изпратената полубатарея отъ бригадната поддържка. Четиритѣ орждия въ 1 ч. и 45 м.

откриха огънь по конната колона. Колоната, обаче, се придружаваше отъ една батарея, която зае позиция, откри сполучливъ огънь по откриторазположенитѣ български орждия, принуди ги да замлъкнатъ, и да се прикриятъ задъ шосето, въ лозята. Конната колона успѣ да премине р. Брѣгалница, и командирътъ на 9-и полкъ насочи срещу нея изпратената му 3/11-а дружина. Въ сѫщото време дветѣ батареи отъ Орта Бурунъ откриха точенъ огънь, и я принудиха да се оттегли бързо на западъ, къмъ Ямурларци. 3/11-а дружина се окопа на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница при Софилари, за да охранява фланга и тила на бригадата.

Между това, отвличането на дветѣ полубатареи въ борба съ конната колона на северъ повлия зле върху настѫплението на 9-и полкъ. Силниятъ огънь, голѣмата горещина и жаждата прѣчеха на полка да напредва. Командирътъ на полка поиска друга батарея, но не му бѣ изпратена, главно поради това, че полската артилерия можеше да настѫпи само по шосето, а пъкъ то по цѣлото си протежение бѣ поражавано отъ сръбскитѣ батареи, разположени по югозападнитѣ склонове на Сушовскитѣ височини.

При тѣзи условия, ротитѣ, които извършваха обхвата, едва достигнаха височинитѣ срещу лѣвия флангъ на сърбитѣ. Състоянието имъ може да се види отъ следното донесение, изпратено въ 5 ч. и 05 м. сл. пл. отъ командира на 4-а дружина, който командуваше обхвата:

„Стигнахме върха, указанъ отъ Васъ, съ една трета отъ състава. Вземането позицията на противника може да стане само съ други части, като сегашнитѣ такива, поставени по върховетѣ, съдействуватъ съ огъня си. Нека артилерията обстреля дветѣ високи височини, обхващането на които вече е завършено, за да могатъ преднитѣ роти, поддържани съ огъня на тилнитѣ, да изкачатъ самата позиция."

И тритѣ колони останаха въ това положение, докато се мръкна, въпрѣки настоятелнитѣ пожелания на началника на 2-а дивизия, отправени направо до командира на 9-и полкъ. Той препоржчваше: Ако презъ деня частитѣ не успѣятъ, да бѫде произведена нощна атака. Поради общата умора, обаче, нощна атака не бѣ предприета, макаръ че въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. пристигна 40-и полкъ. 3-а дружина отъ този полкъ се разгъна къмъ Брѣгалница, вдѣсно отъ 3/11-а дружина; 4-а зае, въ бригадната поддръжка, мѣстото на 3/11-а дружина, която бѣ изпратена на дѣсния флангъ. Другитѣ две дружини застанаха въ две линии,

на лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица. Едната скорострелна батареи зае позиция на дѣсния, другата — на лѣвия брѣгъ на Лжкавица, а третата, неизвестно по чия заповѣдь, бѣ останала на позиция при Доляни.

Разпореждането на началника на 2-а дивизия. — Началникътъ на 2-а дивизия на 19-и юний въ 11 ч. сл. пл. отдаде следната заповѣдь:

„Утре на разсъмване дивизията да произведе обща атака на неприятелската позиция.

1-а бригада да атакува участъка отъ Стражарницата и неприятелската батарея северно отъ нея до дола подъ надписа „Кара Ходжали", а на мѣстността до дола, който дѣли масива на неприятелската позиция на две.

2-а бригада да атакува противника отъ горния долъ до моста на Вардара.

11-и полкъ отново да настѫпи и да атакува неприятелския лѣвъ флангъ къмъ Стражарницата.

49-и полкъ да следва задъ 2-а бригада, като маневрени войски, и въ момента на решителния ударъ командирътъ на 2-а бригада да го употрѣби въ действие.

Другитѣ части оставатъ на мѣстата си."

Презъ нощьта срещу 20-и юний началникътъ на дивизията, намѣсто оперативната заповѣдь, получи отъ командуващия армията следната телеграфическа заповѣдь:

„Началникътъ на 8-а дивизия ми телеграфира, че сръбскитѣ части предъ позицията на дивизията въ 5 ч. и 30 м. очистили позицията по цѣлата линия. Побързайте съ обкржжаването на неприятеля предъ Васъ, като още тази вечерь го приковете къмъ позициитѣ му и зорко следите да не би и той да започне отстѫпление. Въ случай на последното, веднага го атакувайте най-късно сутриньта. 3 часа на 20-и того произведете обща атака."

На 20-и сутриньта между командуващия армията и началника на дивизията се води телефоненъ разговоръ. Отъ разговора се вижда, че началникътъ на дивизията не е получилъ още донесение за боя на 2-а бригада при Пепелище, и той предполага, че височината при това село не е превзета, че частитѣ отъ 1-а бригада, поради тъмнината и стръмнитѣ долове, сѫ се изгубили, и не сѫ могли да напреднатъ много, и въ 3 ч. пр. пл. сѫ тръгнали отново. При изкачването, обаче, опасно било да не бѫдатъ фланкирани отъ батареитѣ, които бѣха срещу 11-и полкъ.

Командуващиятъ армията му отговори:

„Насочилъ съмъ 9-и полкъ къмъ Драгоево. Ако боятъ до довечера не се довърши, ще трѣбва да се произведе нощна атака и на двата му фланга, и по фронта. Особено важно е да свършите съ този противникъ часъ по-скоро. При това, ако се забави атаката, възможно е презъ нощьта да отстжпи или да получи подкрепление. Затова и още тази вечерь частитѣ да се счепкатъ за него и зорко следятъ за всѣко негово движение.

Намирамъ дѣсния флангъ много сгоденъ за атакуване споредъ картата, и, освенъ това, той се отрѣзва откъмъ Криволакъ."

Боятъ на 1-а бригада. — Командирътъ на 1-а бригада нощува въ с. Патрикъ, дето се събраха пристигналитѣ отъ Пещерница 1/21-а и 2/21-а дружини и Картечната рота. Следъ като получи заповѣдьта по дивизията, той заповѣда на командира на 21-и полкъ съ 1-а, 2-а и 4-а дружини и Картечната рота отъ полка и 1/9-а дружина и 6-а и 7-а планински батареи да атакува противника въ зоната, опредѣлена въ заповѣдьта по дивизията; 3/21-а дружина, която, съ 6-а планинска батарея, още не бѣ пристигнала откъмъ Криволакъ, оставаше въ бригадна поддържка.

Въ 3 ч. пр. пладне 21-и полкъ настжпи. 2/21-а дружина се насочи северно отъ Шехъ Оба, вдѣсно отъ нея — 4/21-а, още по-вдѣсно — 1/21-а, а 1/9-а дружина настжпи въ отстжпъ на дѣсния флангъ, като ротата отъ нея, която бѣше въ странично прикритие, остана на мѣстото си. 7-а планин. батарея остана на вчерашната си позиция, североизточно отъ Патрикъ. Когато дружинитѣ бѣха на четири и половина километра отъ сръбската позиция, сръбскитѣ батареи отъ Корисорти и отъ Орло Баиръ откриха огънь. Тъй като сръбскитѣ батареи затрудняваха настжплението, а пъкъ 7-а планин. батарея бѣ останала далечъ назадъ, заповѣдано ѝ бѣ да излѣзе напредъ. Въ 8 ч. и 45 м. пр. пладне 2/21-а дружина зае височината североизточно отъ Шехъ Оба, 4/21-а и 1/21-а дружини се подравниха съ нея и се спрѣха да чакатъ 1/9-а дружина, която се движеше въ отстжпъ. 3/21-а дружина, която бѣ пристигнала още въ 7 ч., бѣ спрѣна въ бригадна поддържка, при Патрикъ, а на 6-а планин. батарея, следъ като си почина, бѣ заповѣдано да настжпи и заеме позиция възможно по-близо до противника.

1/13-и батальонъ, който навѣрно е билъ въ охранение, се оттегли при Кара Ходжали, отдето, както се каза, бѣ изпратенъ къмъ Драгоево.

Между това, 7-а планин. батарея излѣзе на позиция на единъ километъръ и повече по-напредъ, откри огънь по 2-а дринска батарея и я принуди за известно време да прекрати стрелбата си и да отстжпи западно отъ шосето. Тогава — въ 10 ч. пр. пл. — бригадата отново настжпи, но поради силния пушеченъ и картеченъ огънь по единично, и, като използуваше мѣстностьта, затова настжплението ставаше бавно, и чакъ къмъ 2 ч. сл. пл. всички дружини успѣха да стигнатъ до Пепелишката рѣка. Въ това време пристигна и 6-а планин. батарея и зае позиция източно отъ Шехъ Оба и откри огънь по дринската батарея, която стреляше отъ новата си позиция. Тя бѣ принудена отново да замлъкне.

Ободрени отъ това, 2/21-а и 4/21-а дружини въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. преминаха рѣката и напреднаха по склона на заетото отъ сърбитѣ било. 1/21-а и 1/9-а дружини бѣха останали назадъ, но и тѣ преминаха рѣката, и къмъ 4 ч. сл. пл. се изравниха съ другитѣ. Следъ това, поради силния огънь, особено отъ картечницитѣ, срещу лѣвия флангъ, частитѣ настжпваха съвсемъ бавно. Когато се мръкна, дружинитѣ бѣха достигнали на 1200—1500 крачки отъ сръбскитѣ окопи.

Отъ тъмнината се възползуваха противоположнитѣ флангове на двете страни. 2/21-а и 4/21-а дружини се приближиха до сръбскитѣ окопи. И сръбскиятъ лѣвъ флангъ контъратакува, но бѣ отбитъ отъ 1/21-а и 1/9-а дружини. Огъньтъ трая до 10 ч. сл. пладне.

Бригадната поддържка — 3/21-а дружина — следваше задъ дѣсния флангъ, и се спрѣ североизточно отъ Шехъ Оба на позиция, готова да прикрие отстжплението, ако се наложи.

Въ това положение остана да нощува бригадата, съ намѣрение въ 3 ч. пр. пл. да поднови атаката.

Боятъ на 2-а бригада. — Командирътъ на 2-а бригада къмъ 1 ч. пр. пл. получи заповѣдьта по дивизията, съ която му се заповѣдваше да атакува въ 3 ч. пр. пладне. Въ това време, обаче, частитѣ отъ бригадата още не се бѣха съвзели отъ боя, който трая до полунощь. Трѣбваше частитѣ да се събератъ и се устроятъ, трѣбваше да бжде огледана неприятелската позиция, за да бждатъ насочени частитѣ, трѣбваше, най-после, атаката на една толкова силно укрепена позиция да бжде подготвена съ силенъ артилерийски огънь, поради което, командирътъ на бригадата отдаде заповѣдь: Бригадата да продължи атаката въ

5 ч. пр. пладне: 27-и полкъ, съ 2/49-а дружина и две планински орждия, да атакува участъка вдѣсно отъ в. 162, а 28-и полкъ — влѣво. Маневрени войски — 49-и полкъ, задъ 27-и полкъ. 4-а и 5-а планински батареи да останатъ на позициитѣ, на които сж.

Въ 5 ч. и 20 м. пр. пладне командиръть на бригадата по ординарецъ изпрати донесение, че презъ вчерашния день боятъ продължилъ до 10 ч. сл. пл., но възложената задача не могла да бжде постигната, и че днесъ съ тритѣ полка ще повтори атаката, и пр. Това донесение, обаче, можеше да стигне въ Щаба на дивизията чакъ къмъ пладне, поради което въ 8 ч. и 20 м. пр. пл., когато телеграфното съобщение съ Щаба на дивизията бѣ устроено, той донесе:

„Противникътъ съ около единъ полкъ пехота и полска батарея заема ж.-п. ст. Криволакъ до височината североизточно отъ Пепелище. Вчера боятъ започна въ 6 ч. сл. пл. и продължи до 12 часá. Противникътъ упорито се държи. Днесъ, съвмѣстно съ 49-и полкъ, ще атакувамъ повторно. Чакамъ 1-а бригада да начене. Частитѣ силно разстроени после боя. Насреща ми е сръбскиятъ 14-и полкъ; ударътъ ще нанеса на дѣсния флангъ."

Въ отговоръ на това донесение, началникътъ на дивизията веднага телеграфира:

„Получихте ли заповѣдьта ми и кога? По коя причина не е изпълнена, и не сте наченали атаката въ 3 ч. пр. пладне. Вие трѣбва да нанесете решителенъ ударъ, а не да чакате резултатитѣ отъ действията на 1-а бригада. Позицията предъ Васъ е преденъ пунктъ, и трѣбваше още вчера да употрѣбите всичко да се заеме. Започнете веднага атаката съ двата полка на бригадата си на този преденъ пунктъ на неприятелската позиция. 49-и полкъ, като маневрена часть, да се употрѣби при атаката на главната позиция. 1-а бригада напредва, и вашитѣ ускорени действия ще способствуватъ на успѣха, и пр...."

Командиръть на бригадата донесе, че въ това време — 3 ч. пр. пл. — още се водѣли атака и контъратаки, и частитѣ били силно разстроени. Чакъ къмъ 5 ч. била дадена новата задача.

Въ заключение, въ 11 ч. и 25 м. пр. пл. началникътъ на дивизията му телеграфира:

„Бързайте съ действията си, иначе ще държа васъ отговоренъ за неуспѣха въ днешния бой. Трѣбва енергични и смѣли действия."

Отъ тази телеграма се вижда, че командиръть на бригадата не е знаелъ или не е билъ увѣренъ, че е превзета височината при Пепелище — предната позиция, за която говори началникътъ на дивизията.

Между това, командиритѣ на полковетѣ отъ 2/2-а бригада разпоредиха частитѣ имъ да се събератъ, да се устроятъ и да настжпятъ въ 5 ч. пр. пладне, обаче частитѣ отъ 28-и и 27-и полкове, които взеха участие въ нощния бой, бѣха така размѣсени, че тѣ биха могли да се събератъ и да се устроятъ само следъ като се съмне, и за това бѣ употрѣбено много време. Къмъ 7 ч. и 30 м. пр. пл., когато дружинитѣ бѣха събрани и предстоеше да заематъ изходнитѣ си положения, сръбскитѣ батареи отъ своитѣ надвишаващи позиции откриха силенъ огънь, и стреляха даже по отдѣлни хора. Всѣко движение по бойното поле бѣ парализирано. Въ сжщото време избѣгалитѣ презъ нощьта и разбити сръбски части се връщаха откъмъ Градско. По тѣхъ, къмъ Криволакъ, 2/3-о с. с. планин. артилер. отдѣление, което бѣ излѣзло на позиция по-напредъ, на 4500 метра отъ сръбскитѣ окопи на Орло Баиръ, откри огънь, а така сжщо — и по 1-и доброволчески батальонъ, който отиваше за Неготинъ.

Поради всичко това, настжпление, съгласно заповѣдьта на бригадния командиръ, не бѣ предприето. 1/27-а и 3/27-а дружини нито можеха да извършатъ странично движение, за да идатъ при полка си, западно отъ Брусникъ, нито бѣше разумно да напустнатъ лѣвия флангъ, когато бѣ заплашенъ отъ части оттатъкъ Вардара. Така че и тѣ останаха придадени къмъ 28-и полкъ.

Къмъ 8 ч. и 30 м. бѣ направенъ новъ огледъ на сръбската позиция и на подстжпитѣ къмъ нея. Тогава командиръть на бригадата заповѣда настжпление, безъ да се размѣстватъ дружинитѣ и съ прецеждане, като бждатъ използувани доловетѣ и трапищата, изровени отъ дъждоветѣ. На 28-и полкъ бѣ заповѣдано да настжпи, когато 27-и полкъ наближи и започна боя.

Командиръть на 27-и полкъ къмъ 6 ч. пр. пл. събра при Брусникъ 2-а и 4-а дружини и Картечната рота отъ своя полкъ, 2/49-а дружина и планинската полубатарея. Въ 9 ч. полкътъ настжпи, като имаше на лѣвия флангъ 4/27-а дружина и Картечната рота, на дѣсния — 2/49-а дружина, а задъ нея, въ поддържка, — 2/27-а дружина. Настжплението ставаше извънредно трудно, поради това, че бойното поле бѣше изложено на погледа и на огъня на противника като на длань. Движението трѣбваше да се извърши скрито отъ погледа на противника.

Сърбитѣ се бѣха разположили на хълма Орло Баиръ — позиция естествено силна, склонове стръмни, и поражаеми навсѣкжде

съ пехотенъ и артилерийски огънь, при това увѣнчани съ нѣколко реда окопи.

Командирътъ на 27-и полкъ, следъ като получи донесения отъ дружиннитѣ командири и като разузна лично позицията и силитѣ на противника, и като предполагаше, че само неговиятъ полкъ ще атакува тази силна позиция, въ 10 ч. пр. пл. донесе:

„Силитѣ, които сж назначени въ бойна часть за действие срещу противника, заелъ височината съ батареята си, се състоятъ отъ две и половина дружини, съ намаленъ съставъ, и две орждия, съ малко снаряди. Тази позиция е много силна, и е заета съ единъ полкъ пехота и една батарея. Завладяването ѝ съ тѣзи сили ще бжде трудно. . .“

А въ 11 ч. и 25 м. пр. пл. донесе:

„Понеже действувамъ съ две и половина дружини и то съ намаленъ съставъ, съ който е невъзможно да се издържи една атака съ по-силенъ противникъ, моля веднага да ми се изпрати една дружина за заемане височината югоизточно отъ височината на противника.“

Командирътъ на бригадата разпореди да бжде усиленъ съ още една дружина отъ 49-и полкъ.

Тъй като лѣвиятъ флангъ на 1-а бригада бѣше далечъ — чакъ къмъ Шехъ Оба, сърбитѣ заплашиха дѣсния флангъ на 2-а бригада. 2/49-а дружина, която бѣше на този флангъ, прие вдѣсно и зае позиция източно отъ най-високия върхъ на Орло Баиръ; командирътъ ѝ поиска подкрепление една дружина.

Въ това време командирътъ на полка получи съобщение по телефона, че бригадниятъ командиръ му изпраща подкрепление 4/49-а дружина. Тогава той заповѣда: полковата поддържка — 2-а дружина — да усили съ две роти 4-а дружина и писмено заповѣда да се започне по-енергично настжпление.

Следъ малко пъкъ заповѣда — цѣлата 4/49-а дружина да излѣзе въ бойната линия между 4/27-а и 2/49-а дружини.

Командирътъ на 28-и полкъ, заедно съ дружиннитѣ командири, въ очакване напредването на 27-и полкъ, имà време да изучи добре разположението на сърбитѣ и подстжпитѣ къмъ позицията имъ. Въ 12 ч. и 30 м. сл. пл. той издаде следната заповѣдь:

„§ 1. — Неприятелтъ, съ два батальона и една скорострелна планинска батарея, заема южнитѣ и северозападнитѣ склонове на Гористата височина северозападно отъ Криволакъ.

Нашитѣ войски действуватъ: вдѣсно отъ насъ — 27-и полкъ, въ бойна часть, и въ маневрени войски, задъ него, — 49-и полкъ. Влѣво отъ насъ наши войски нѣма, а има неприятелски, които заематъ дѣсния брѣгъ на Вардара югозападно отъ ж.-п. ст. Криволакъ съ около три батальона и два ескадрона.

§ 2. — На полка е заповѣдано да атакува южнитѣ и северозападнитѣ склонове на Гористата височина[1]).

§ 3. — За което:

1) Бойна часть:

I. — 3-а, 2-а и 1-а дружини и Картечната рота отъ 27-и полкъ.	3-а и 2-а дружини да се направляватъ на южнитѣ склонове на Гористата височина, влѣво отъ 27-и полкъ. 1-а дружина да овладѣе моста на Вардара и селото Криволакъ.
II. — 4-а и 5-а с. с. планински батареи.	Планинското отдѣление да излѣзе на позиция северозападно отъ Скалистата височина, дето се намирамъ азъ, и да поддържа настжплението съ огънь.

2) Поддържка:

4/28-а, 1/27-а и 3/27-а дружини.	4/28-а и 1/27-а дружини да поддържатъ 3/28-а и 2/28-а дружини, а 3/27-а — да поддържа 1/28-а дружина.

§ 4. — Настжплението да се води енергично, да се заематъ опорнитѣ пунктове къмъ височината и да се изучаватъ подстжпитѣ. До довечера височината трѣбва да бжде въ наши ржце.

§ 5. — Азъ ще се намирамъ на Каменистата височина[1]) югоизточно отъ Пепелище.“

Преди да пристжпи къмъ изпълнението на тази заповѣдь, командирътъ на полка реши да освободи лѣвия си флангъ отъ присжствието на сърбитѣ на дѣсния брѣгъ на Вардара, затова заповѣда устно на батареитѣ да открияТъ огънь по сърбитѣ, окопани югоизточно отъ Криволакъ, на дѣсния брѣгъ на Вардара. Стрелбата бѣше точна и действителна — сърбитѣ напустнаха окопитѣ си и побѣгнаха, но двата ескадрона отзадъ ги принудиха да се върнатъ наново въ окопитѣ. Батареитѣ пакъ насочиха огъня си по тѣхъ и ги принудиха да напустнатъ завинаги окопитѣ. Сръбскитѣ батареи отъ Орло Баиръ, обаче, насочиха огъня си противъ дветѣ батареи. Тѣ успѣха да открияТъ мѣстонахожде-

[1]) Орло Баиръ.

нието на 5-а батарея, и я обсипваха съ гранати. Прислугата бѣгаше отъ орѫдията, прикриваше се изъ трапищата, и, щомъ сърбитѣ пренасяха другаде огъня си, отново откриваха огънь. Особено бѣ изложено 4-о орѫдие, което по тази причина бѣ премѣстено на дѣсния флангъ. Всичко това бѣ извършено изкусно, безъ да се даде на сърбитѣ да разбератъ, че сѫ намѣрили батареята. Тѣ останаха съ убеждението, че батареитѣ сѫ били извънъ обсѣга на тѣхнитѣ батареи.

Като видѣ бѣгството на доброволцитѣ по дѣсния брѣгъ на Вардара, началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ изпрати тамъ 4-и доброволчески батальонъ, но той и да е миналъ Вардара, това е станало късно, и се е спрѣлъ нѣкѫде при понтонния мостъ, защото не обезпокои никакъ настѫплението на българитѣ по лѣвия брѣгъ.

Следъ като си осигури лѣвия флангъ откъмъ Вардара и следъ като наближи 27-и полкъ, настѫпи и 28-и полкъ. Първа тръгна въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. отъ височината източно отъ Пепелище 2/28-а дружина съ Картечната рота. Дветѣ сръбски батареи отъ Орло Баиръ откриха най-силенъ огънь и принудиха дружината да се прецежда. Къмъ 4 ч. сл. пл., обаче, вниманието на сръбскитѣ батареи бѣ отвлѣчено къмъ 27-и полкъ, и дружината, съ картечницитѣ, успѣ да се прехвърли въ долината на Пепелишката рѣка и да се прикрие задъ високия северенъ брѣгъ.

Следъ 2-а дружина, успѣ да се прехвърли въ дола на Пепелишката рѣка и 3-а дружина; тя се прикри задъ брѣга, дето остана да чака. Въ сѫщото време настѫпи 1-а дружина, съ обектъ моста на Вардара. Дветѣ роти отъ 6-и доброволчески батальонъ, които заемаха височинитѣ 216 и 239, веднага отстѫпиха на по-задния гребенъ. 1-а дружина съ своя далеченъ огънь вече заплашваше съобщението презъ понтонния мостъ. Близо задъ 1/28-а дружина следваше поддържката ѝ — 3/27-а дружина.

Като видѣ това, и че българскиятъ 27-и полкъ се разпростира на северъ, началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ веднага изпрати заповѣдь частитѣ отъ Доброволческата бригада на дѣсния брѣгъ на Вардара да минатъ на лѣвия брѣгъ. 4-и доброволчески батальонъ, който бѣше най-близо, веднага тръгна за Орло Баиръ, дето стигна въ 9 ч. сл. пладне. Частитѣ отъ 1-и и 2-и доброволчески батальони, които бѣха на южния брѣгъ, едни се събраха и устройваха далече назадъ, а други товарѣха и изпращаха муницииитѣ отъ ж.-п. ст. Криволакъ.

По една рота отъ 1-и, 3-и и 6-и доброволчески батальони останаха за непосрѣдствена отбрана на понтонния мостъ.

За по-нататъшното настѫпление прѣчеше огъня на сърбитѣ, особено артилерийскиятъ. Сръбскитѣ батареи бѣха вънъ отъ досѣгаемостьта на българскитѣ планински батареи, и, необезпокоявани, тѣ биеха навсѣкѫде, дето се показваше цель. Командиритѣ на 2/2-а бригада и на 28-и полкъ настояха предъ командира на отдѣлението да заеме позиция по-напредъ, за да бие сръбскитѣ батареи, но цѣлото бойно поле бѣ така изложено на погледа отъ Орло Баиръ, че това бѣше невъзможно. Единъ несполучливъ опитъ показа, че всѣко излизане напредъ ще донесе гибель на батареитѣ, поради което батареитѣ останаха на сѫщитѣ позиции, като се ограничиха да биятъ пехотнитѣ окопи, а бойната часть на бригадата остана да чака да се мръкне.

27-и полкъ, по сѫщата причина, настѫпваше извънредно бавно, съ прецеждане, и бойната му часть чакъ къмъ 8 ч. сл. пл. успѣ да се събере въ дола на Пепелишката рѣка. Тогава сърбитѣ откриха по него пехотенъ огънь.

Между това, командиръть на бригадата въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. получи отъ началника на дивизията заповѣдь: Частитѣ да използуватъ нощьта и на разсъмване, въ 3 ч. пр. пл., да атакуватъ противника.

Командиръть на бригадата веднага разпореди по телефона въ този смисълъ, а въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. отдаде заповѣдь за сѫщото.

Командиръть на 27-и полкъ, щомъ получи заповѣдьта, веднага — въ 8 ч. и 35 м. сл. пл. — изпрати заповѣдь: Дружинитѣ да нощуватъ на позициитѣ си, а въ 3 ч. следъ полунощь отново да настѫпятъ; 2-а дружина да прибере въ маневренитѣ си войски дветѣ изпратени отъ нея роти.

Командиръть на 28-и полкъ така сѫщо изпрати писмена заповѣдь:

„Установете бойния редъ, самоокопайте се, приведете частитѣ въ редъ; охранение като на бойното поле презъ тази нощь. Особено внимание обърнете откъмъ дѣсния брѣгъ на Вардара."

Разпореди така сѫщо да бѫде дадена една полурота за прикритие на планинскитѣ батареи.

Тѣзи заповѣди, обаче, не бѣха изпълнени.

Угнетявани цѣлъ день отъ неприятелската артилерия, приковани задъ закритията и, като пълзѣха по коремъ, за да се

прикриятъ отъ погледа и снарядитѣ на противника, дружинитѣ отъ бойната часть чакаха съ нетърпение тъмнината. Щомъ се мръкна, тѣ хукнаха неудържимо напредъ, по начинъ, добре обмисленъ, и по подстжпи, внимателно изучени.

Дейность на началника на 2-а дивизия. — Началникътъ на 2-а дивизия нощува въ Лѣсковица и сутриньта на 20-и, още въ тъмно, отиде при 1-а бригада, на височината при с. Патрикъ. Първата му грижа бѣше да устрои свръзка съ 2-а бригада, която бѣ отдѣлена съ стръмнини и урви. Въ 8 ч. и 20 м. пр. пл. телефонната линия, дълга дванадесетъ клм., бѣ построена, и началникътъ на дивизията се осведоми, както за това, че заповѣдьта му е получена, така и за положението тамъ.

Въ сжщото време началникътъ на дивизията се погрижи за свръзка съ 1/3-а бригада, която действуваше на дѣсния му флангъ, при Драгоево. Той бѣ изпратилъ заповѣдьта за действията на 20-и по конен офицеръ, като му бѣ заповѣдалъ да остане тамъ за свръзка и да го осведомява за положението. Офицерътъ му донесе, че въ 4 ч. пр. пл. предалъ заповѣдьта, че въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. били изпратени седемь патрула да разузнаятъ сръбската позиция къмъ Хаджи Реджепли и Хаджи Сеидъ. За сжщото получи донесение и отъ командира на 1/3-а бригада. Къмъ 9 ч. получи донесение отъ офицера за свръзка, че отъ Щаба на действуващата армия се получила заповѣдь въ 1/3-а бригада: 9-и и 11-и полкове, съ две батареи, да настжпятъ и атакуватъ неприятелскитѣ войски, които вечерьта преминали Брѣгалница при Софилари.

Къмъ 10 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията забеляза, че отъ Драгоево къмъ Стражарницата настжпва пехота съ артилерия. Като имаше предвидъ, че 9-и и 11-и полкове, споредъ полученото донесение на кавалерийския офицеръ, сж насочени къмъ Софилари, той запита въ Щаба на IV армия какви сж тѣзи части. Отговориха му, че сж 9-и и 11-и полкове, но, преди да получи този отговоръ, офицерътъ за свръзка му донесе, че тѣзи полкове въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. сж настжпили къмъ височинитѣ западно отъ Драгоево. Получи донесение и отъ командира на 1/5-и ескадронъ: Къмъ селата Софилари, Скандалци, Едеклеръ нѣма другъ противникъ, освенъ наблюдателни постове отъ двама-трима човѣка; отъ устието на р. Азмакъ на изтокъ, по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, никакви неприятелски части не се забелязватъ; височината западно отъ Топликъ е

заета отъ сръбски слаби части. Съобщаваше му и точното разположение на 9-и и 11-и полкове.

Къмъ 12 ч. командуващиятъ армията поиска по телефона нѣкои разяснения. Началникътъ на дивизията му донесе за положението и, между другото, му каза, че се забелязватъ български войници да преплаватъ Вардара при Пепелище, и че сърбитѣ ги обстрелватъ съ шрапнели. По този поводъ получи отъ командуващия армията заповѣдь да прехвърли една-две роти на дѣсния брѣгъ, за да разрушатъ ж.-п. линия и да пресѣкатъ на сърбитѣ съобщението съ тила имъ. Началникътъ на дивизията предаде заповѣдьта на командира на 2-а бригада, но заповѣдьта бѣ преждевременна — сърбитѣ държеха още здраво дѣсния брѣгъ на Вардара, и войницитѣ, които преплаваха Вардара, бѣха бѣгащи сърби, а не българи.

Къмъ 2 ч. сл. пл. командиръ на 2-а бригада донесе, че има повече отъ 500 ранени, и че поради мѣстността е мжчно да бждатъ пренесени, и моли да бждатъ взети мѣрки. Началникътъ на дивизията донесе за това на командуващия армията и го помоли да изпратятъ 2-о отдѣление отъ Дивизионния лазаретъ, а отъ Гевгели да бжде изпратенъ санитаренъ влакъ, та на следния день, като бжде завладѣнъ Криволакъ, да дойде на станцията за евакуиране раненитѣ. А на командира на 2-а бригада отговори, че санитарна помощь не може да му бжде изпратена, затова засега да устрои бригаденъ превързоченъ пунктъ. Ако на следния день падне Криволакъ, помощь ще му дойде оттамъ.

И откъмъ 1/3-а бригада началникътъ на дивизията бѣ добре осведоменъ. Между тази бригада и 1/2-а бригада нѣмаше тактическа свръзка, затова началникътъ на дивизията изпрати ротата отъ 9-а допълняваща дружина, съ която разполагаше, да заеме върховетѣ западно отъ Стопаница. Отъ командира на ротата получи донесение къмъ 1 ч. сл. пл., че противникътъ къмъ Драгоево отстжпва. Къмъ 2 ч. сл. пл. получи донесение отъ командира на 1/5-и ескадронъ, че два батальона, съ една батарея, се движатъ откъмъ Сушово въ югозападна посока. Къмъ 3 ч. сл. пл. получи отъ офицера за свръзка донесение за положението при бригадата, а къмъ 4 ч. получи чрезъ командира на 1/5-и ескадронъ сведение за положението при 8-а дивизия и изпрати чрезъ сжщия до началника на тази дивизия сведения за 2-а дивизия. Къмъ 5 ч. сл. пл. командиръ на сжщия ескадронъ му донесе, че при Скандалци два сръбски еска-

дрона минали на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Къмъ 5 ч. и 30 м. сл. пл. получи донесение за положението и отъ командира на 1/3-а бригада. Въ отговоръ на това донесение, той му писа да предприеме енергични действия на неприятелския лѣвъ флангъ, за да облекчи другитѣ части, и, ако презъ деня не успѣе, да произведе нощна атака, и пр.

Въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. донесе на командуващия армията за положението въ дивизията, а въ 8 ч. и 30 м., следъ като получи по-подробни сведения, донесе допълнително.

Армейскитѣ маневрени войски. Маневренитѣ войски на IV армия се състоеха отъ 3/2-а бригада, съ 3/3-о с. с. и 1/7-о не с. с. полски артилерийски отдѣления. Бригадата осъмна на 20-и юний въ положението, въ което бѣ замръкнала, съ други думи — на позицията южно отъ Щипъ. Въ 8 ч. пр. пл. се получи оперативната заповѣдь по армията, съ която се заповѣдваше: Бригадата да заеме позиция при Доляни, дето да се окопае. Тъй като не дойде часть, която да заеме позицията отъ бойната линия, бригадата остана на нея. Следъ пладне, както се каза, противникътъ предъ 8-а дивизия се оттегли, и започна да насочва части къмъ Софилари, дето действуваше 1/3-а бригада. Командирътъ на тази бригада поиска помощь противъ тѣзи части. Командирътъ на 3/2-а бригада изпрати 40-и полкъ, съ 3/3-о с. с. артилер. отдѣление[1]).

39-и полкъ (три дружини), съ 1/7-о не с. с. артилер. отдѣление, на 20-и юний остана на позицията южно отъ Щипъ.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ IV армия, въ Радовишъ, на 19-и юний вечерьта, следъ като отдаде оперативната заповѣдь за 20-и, получи телеграма отъ началника на 7-а дивизия, съ която донася, че следъ пладне срещу 1-а бригада на в. 864 (Райчански Ридъ) настжпили седемь-осемь батальона, а бригадниятъ командиръ разполага съ две и половина дружини, две планински и три полски батареи. Заповѣдалъ му да вземе две дружини отъ 2/4-а бригада.

Въ 1 ч. и 25 м. пр. пл. получи донесение, че при Македоно-одринското опълчение деньтъ е миналъ спокойно, а въ 6 ч. пр. пл. — съобщение отъ V армия, че ще продължи настжпле-

[1]) Две батареи; едната батарея, неизвестно по чия заповѣдь, бѣ заела позиция при Доляни.

нието си за овладяване позицията Султанъ Тепе — Кръкля — Киселички Ридъ. Получи донесение отъ началника на 6-а дивизия, че е насочилъ 1-а бригада (3-и и 36-и полкове), съ две скорострелни артилерийски отдѣления, въ посока Радовишъ — Щипъ, а 2-а бригада, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление, — за Сушово.

Въ 7 ч. получи донесение, че на фронта на 7-а дивизия е спокойно. Въ сжщото време командуващиятъ армията поиска по телеграфа сведения за нощнитѣ действия на 2-а дивизия. Началникътъ на дивизията, обаче, бѣ заминалъ отъ Лѣсковица за позицията при Патрикъ, отдето се обади въ 8 ч. пр. пл. и докладва следното: До 12 ч. презъ нощьта 2-а бригада водила бой за височинитѣ северозападно отъ Пепелище. Донесение още нѣма, но отъ пръскането на снарядитѣ се вижда, че височинитѣ не сж окончателно завладѣни, поради което атаката, която бѣ заповѣдано да бжде предприета въ 3 ч., не е предприета. 1-а бригада настжпила при Шехъ Оба, стигнала въ дола, и при изкачването отъ дола сръбски полски батареи отъ онѣзи, които били миналия день срещу 11-и полкъ, открили огънь, та имало опасность отъ контъратака отъ тази страна. Въ 3 ч. пр. пл. се е чувала силна канонада къмъ Софилари и Доляни, навѣрно вследствие заповѣдьта да бждатъ атакувани сръбскитѣ части, които сж минали на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница.

Следъ това командуващиятъ армията влѣзе въ телеграфически разговоръ съ началника на 8-а дивизия. Последниятъ докладва, че нощьта по фронта на дивизията минала спокойно, съ изключение на малки престрелки. Къмъ 6 ч. и 30 м. пр. пл. започнала артилерийска стрелба, но настжпление не било забелязано. На въпроса — какво е положението при Софилари и Доляни, отговори, че нищо не се чува и нищо не се вижда, а и командирътъ на 3/2-а бригада не известява нищо. Предъ 7-а дивизия започнала къмъ 9 ч. пехотна и артилерийска стрелба. Къмъ 9 ч. и 30 м., когато свърши разговорътъ, артилерийската стрелба предъ 8-а дивизия продължавала, обаче пехота не се забелязвала.

Въ сжщото време командуващиятъ армията поведе телеграфически разговоръ съ помощника на главнокомандуващия, комуто докладва накратко полученитѣ сведения.

Между това, отъ началника на 7-а дивизия въ 9 ч. и 20 м. се получи донесение, че срещу центра и лѣвия флангъ на дивизията сж забелязани сръбски части да отстжпватъ; че

такива части (батальони) сѫ отстѫпили и къмъ с. Дрѣнъкъ, че изпратилъ разузнавателни отреди, и, щомъ узнае, че неприятелтъ не е много силенъ, ще напредне, доколкото е възможно.

Командуващиятъ армията предположи, че това отстѫпление на сърбитѣ е вследствие натиска на V армия къмъ Крива Паланка. Той веднага телеграфически съобщи тази си мисъль на всички части отъ армията, а, освенъ това, заповѣда на 7-а дивизия: да усили разузнавателнитѣ отреди и, ако е вѣрно, че противникътъ отстѫпва, да преследва, а на 8-а дивизия — да изпрати разузнавателни отреди и да бѫде въ близъкъ досѣгъ съ противника.

Въ 11 ч. пр. пл. получи отъ началника на телеграфната станция въ Щипъ донесение, че телеграфиститѣ Драндаровъ и Христовъ и раздавачътъ Коцевъ вчера избѣгали въ Радовишъ; моли да бѫдатъ докарани подъ стража. Заповѣдано бѣ на команданта да извърши потрѣбното.

Къмъ пладне получи телеграфическо съобщение, че 1/6-а бригада въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. минала презъ Радовишъ.

Въ 12 ч. по пладне получи отъ началника на 7-а дивизия следното донесение:

„Положението е следното: Изпратени бѣха слаби разузнавателни отреди предъ позицията. Забелязани отъ противника, открили по тѣхъ силенъ артилерийски огънь. Конница на противника и слаби пехотни части заематъ височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Картечницитѣ на конницата сѫщо стрелятъ по разузнавателнитѣ отреди. Вѣроятно е, че предъ фронта на позицията има оставена малко пехота и артилерия. Взависимость отъ донесенията на разузнавателнитѣ отреди, ще предприема по-активни действия."

Командуващиятъ армията бѣ обвзетъ всецѣло отъ убеждението, че сърбитѣ предъ 7-а дивизия сѫ отстѫпили, и въ донесението, което изпрати до Главното командуване, то бѣше най-важното сведение. Всѫщность, предполагаемото отстѫпление бѣше обикновено раздвиждане и оттегляне на сръбскитѣ части, и, както се каза, направенъ бѣ сѫмо опитъ да бѫдатъ изпратени разузнавателни части, но после бѣ изоставенъ, защото всичко се виждаше като на длань, а отъ артилерийския огънь се разбра, че нѣма отстѫпление. И, наистина, въ 1 ч. и 35 м. сл. пл. се получи отъ сѫщата дивизия донесение:

„Въ този моментъ — 12 ч. и 45 м. сл. пл. — се насочиха отъ в. 680 (Шаренковецъ; б. н.) въ югоизточна посока."

А въ 3 ч. и 15 м. сл. пл. — друго:

„Днесъ къмъ 12 ч. и 10 м. сл. пл. около полкъ пехота съ артилерия започналъ да се спуска отъ в. Дрѣнъкъ къмъ Трипотанци, и се насочилъ къмъ в. 869, при Райчани. Около бригада конница — съсрѣдоточена южно отъ Тахонъ."

Въ отговоръ на тѣзи донесения, командуващиятъ армията телеграфира:

„Мисля, че всичкитѣ тѣзи действия на противника срещу фронта на Вашата дивизия се предприематъ съ цель да отслабятъ нашитѣ сили около Щипъ, за да може противникътъ да подкрепи Тимошката дивизия, която е обкржжена отъ Тракийската дивизия при Криволакъ, и пленяването ѝ се очаква всѣки часъ. Всичкитѣ опити на противника отъ вчера насамъ да се яви на помощь на тази дивизия сѫ осуетени. Имайте предвидъ, че въ Ваше разпореждане е и 2/4-а бригада. Въ всѣки случай, ще мога да ви подкрепя най-много съ още единъ полкъ. Дръжте ме постоянно въ течение за поведението на противника предъ васъ."

Къмъ 1 ч. сл. пл. получи оперативната заповѣдь по Македоно-одринското опълчение за 20-и, а въ 2 ч. сл. пл. — донесение отъ сѫщото, че отъ 7 ч. пр. пл. се вòди бой на позицията на лѣвата колона. Боятъ е оживенъ и успѣшенъ; заповѣдано е на лѣвата колона да контъратакува, а на срѣдната — да настѫпи.

Възползуванъ отъ това благоприятно донесение, командуващиятъ армията телеграфира на началника на Опълчението, че предъ 7-а дивизия се намира Сръбската конна бригада, та да изпрати две роти предъ Кочани, за да отбиятъ атаката, която би предприела тази бригада.

Между това, въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. бѣ полученъ указътъ за назначаването на генералъ Радко Димитриевъ за помощникъ на Главнокомандуващия.

Въ 2 ч. и 30 м. сл. пл. подаде телеграма за прехвърляне части на дѣсния брѣгъ на Вардара, за което бѣ казано по-преди.

Веднага следъ това получи отъ началника на 8-а дивизия донесение, че бездействието на противника предъ фронта на дивизията прави впечатление, че сърбитѣ водятъ само артилерийска стрелба, и че се чува силна артилерийска стрелба югозападно отъ Драгоево. Почти въ сѫщото време отъ сѫщия получи следното донесение:

„Забелязватъ се две-три дружини сърби да настѫпватъ отъ височината западно отъ Сушово къмъ Тестемелци."

Командуващиятъ армията отговори:

„Изпращайте силни разузнавателни отреди да безпокоятъ противника и да не му позволяватъ безнаказано да изпраща покрепления къмъ неговата обкржжена Тимошка дивизия."

Въ 3 ч. сл. пл. получи отъ командира на 3/2-а бригада донесение, че седемь сръбски батальона настжпватъ по склоноветѣ на височинитѣ южно отъ Сушово къмъ мѣстото, дето вóди бой 1/3-а бригада, и че е изпратилъ 40-и полкъ съ едно полско скорострелно артилерийско отдѣление, за да попрѣчи на тѣзи батальони да помогнатъ на тѣхнитѣ.

Въ сжщото време получи вѣрно донесение за положението на 2-а дивизия къмъ 12 ч. по пладне и че 2-а бригада въ нощния бой е пленила 3 офицера и 800 войника.

Получи и донесение, че 36-и полкъ, съ две скорострелни артилерийски отдѣления и една пионерна рота, е стигналъ източно отъ Щипъ. Командуващиятъ армията веднага телеграфира на командира на 1/6-а бригада да даде 36-и полкъ на 8-а дивизия, а на началника на 8-а дивизия заповѣда веднага да изпрати единъ полкъ въ Спанчево, на началника на 7-а дивизия, когото уведоми за това подкрепление.

Въ 4 ч. сл. пл. получи донесение, че неприятелътъ предъ лѣвата колона на Македоно-одринското опълчение е отбитъ и преследванъ.

Въ 4 ч. и 30 м. бѣ поведенъ съ Щаба на действуващата армия телеграфически разговоръ, въ който бѣ предадено резюме отъ полученитѣ сведения и надеждата, че се очакватъ още по-благоприятни такива. Изглежда, че въ този разговоръ командуващиятъ армията е забелязалъ че нѣма сведения отъ 1/3-а бригада, та, веднага следъ свършването му, телеграфира на командира на бригадата да донесе незабавно за действията си презъ деня и за противника срещу него и му заповѣда: Ако нѣма противникъ насреща му, да заеме мѣстата, които бѣ завладѣлъ и напустналъ миналия день. Както се каза, бригадата, по молбата на началника на 2-а дивизия и по пóчина на своя командиръ, бѣ предприела именно тѣзи действия.

Доброто настроение, обаче, скоро бѣ помрачено. Въ 5 ч. и 40 м. сл. пл. се получи следното донесение отъ началника на 7-а дивизия:

„Неприятелътъ произвежда усилена рекогносцировка на позицията. Постоянното размѣстване на неприятелскитѣ сили ме навежда на мисъльта, че той заема изходно положение за атаката на позицията. Числениятъ съставъ е много намалѣлъ. Точни сведения нѣмамъ, но всичко въ дивизията има не повече отъ петь хиляди ножа. Въ този моментъ получихъ донесение отъ командира на 2/4-а бригада, че срещу в. 869 настжпватъ два полка съ артилерия. Лѣвиятъ флангъ на позицията сега силно се обстрелва съ артилерийски огънь. Позицията, която заема дивизията, не дава възможность за използуване артилерията напълно. Поради горнитѣ съображения и поради важността на направлението, което отбранявамъ, моля да бжда усиленъ съ една бригада утре сутриньта, въ противенъ случай ще бжда принуденъ да отстжпя."

Още по-обезпокоително бѣше следното твърде бързо донесение, получено отъ сжщия въ 7 ч. сл. пладне:

„Предъ фронта на тритѣ дружини отъ 1-а бригада противникътъ настжпва съ около една бригада. Предъ фронта на 2/4-а бригада настжпва сжщо съ голѣми сили. Заповѣдахъ да се задържатъ опорно. Голѣми пехотни части се движатъ отъ в. 625, северно отъ Тролъ, къмъ в. 481, западно отъ Улярци; вѣроятно се насочватъ къмъ Щипъ, а още по-вѣроятно е, че ще бждатъ насочени срещу моя лѣвъ флангъ."

Въ сжщото време отъ сжщия се получи телеграфическа молба да му бжде подчиненъ ескадронътъ, който свързва 7-а и 8-а дивизии, за да му даде инструкция по свръзката и разузнаването къмъ лѣвия флангъ на дивизията (7-а), срещу който постоянно разузнаватъ неприятелски разезди. Въ сжщата телеграма донася, че нощно време на апарата на телеграфната станция въ Щипъ се чуватъ особени тракания и допуска, че има пръстъ неприятелътъ.

Въ връзка съ това донесение, получи се отъ началника на Телеграфо-пощенската станция въ Щипъ телеграфическа молба: Важнитѣ телеграми за София да не се изпращатъ презъ Щипъ, защото линията минава близо до лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, не се охранява, и има съмнение, че сърбитѣ прехващатъ телеграмитѣ, защото действието съ София отвреме-навреме се губи.

Въ 8 ч. и 15 м. сл. пл. получи телеграфически вѣрно донесение за действията на 1/3-а бригада презъ деня, за положението на бригадата къмъ 6 ч. сл. пл., за действието на противника при Драгоево и за онзи откъмъ Сушово. За последния казва, че се е скрилъ нѣкжде, и само артилерията му стреля, и че сега (въ 6 ч. сл. пл.) се появили два ескадрона въ с. Скандалци.

Следъ това донесение, отъ началника на 2-а дивизия се получи следното:

„По донесение на командира на 5-и коненъ полкъ, наблюдаващъ южно отъ с. Пуще действията на неприятелския лѣвъ флангъ, се вижда, че последниятъ е разколебанъ, и къмъ 5 ч. е наченалъ отстжпление. Дѣсниятъ флангъ на 1-а бригада на мръкване значително е напредналъ къмъ Стражарницата, дето се вóди усилена пушечна и картечна стрелба. Откъмъ страната на 2-а бригада всичко е тихо, и нѣмамъ донесения. Ако тази вечерь не се достигнатъ решителни

резултати, заповѣдалъ съмъ да бѫде произведена нощна атака на разсъмване. Въ настоещия моментъ стрелбата достигна най-голѣмото си развитие."

Въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. получи отъ началника на маневренитѣ войски — командиръ̀тъ на 3/2-а бригада — донесение за извършеното отъ него презъ деня и за това, че въ подкрепа на 1/3-а бригада изпратилъ 40-и полкъ, като му заповѣдалъ да стои срещу Софилари, и да не се увлича, и пр. Донесе още, че на позицията, заета отъ бригадата, останалъ само 39-и полкъ, а въ полкова поддържка има само една рота.

Получи донесение отъ 8-а дивизия, че цѣлия день се е водилъ артилерийски огънь, че били дадени две дружини отъ 24-и полкъ на 7-а дивизия, и пр. Получи се и второ донесение отъ 1/3-а бригада за положението, при което замръкнала бригадата.

Презъ деня бѣха дадени нѣкои разпореждания относно завеждането на пленницитѣ въ Дупница. По този поводъ командиръ̀тъ на 7-и опълченски полкъ, който бѣше съ щаба си въ с. Орѣховица, донесе съ рапортъ, че положението на тритѣ дружини отъ полка му е следното: три роти сѫ въ Люле Бургасъ, две — въ Струмица, една — по ж.-п. линия Порой — Килиндиръ, една — въ Неврокопъ, една — въ с. Раклишъ, три — въ разпореждане на Интендантството. Оставатъ сѐмо 200 опълченеца за пазене пленницитѣ-сърби.

Въ 11 ч. сл. пл. началникъ̀тъ на Оперативното отдѣление въ Щаба на армията бѣ извиканъ отъ началника на Оперативното отдѣление въ Щаба на действуващата армия, и докладва за положението на армията.

Между другото, командуващиятъ армията се безпокоеше и за огнестрелнитѣ припаси. Въ склада въ Царево Село припаси нѣмаше, а този въ Петричъ, следъ попълването на частитѣ, щѣше да се изпразди. Началникъ̀тъ на артилерията нѣколко пѫти се обърна писмено къмъ началника на атилерията въ Главната квартира, но нѣмаше резултатъ. Поради това командуващиятъ армията въ телеграма до помощника на Главнокомандуващия изложи гореказаното и добави: „Нѣкои части сѫ останали съ малко бойни припаси, и, вследствие на това, рисковано е да се предприематъ по-сериозни действия, ако се наложатъ отъ обстоятелствата, а, ако противникъ̀тъ предприеме такива, ще стане, може би, нужда да се отстѫпва".

Отговорено му бѣ, че е разпоредено началникъ̀тъ на артилерията да вземе сериозни мѣрки.

Дейность на Конната дивизия.

Както се каза, по поводъ на това, че сърбитѣ нападнаха българскитѣ гранични постове на старата Сръбско-българска граница, Главното командуване реши да разпростре действията и върху старата територия на сръбското кралство. За тази цель заповѣда отъ Конната дивизия и 2/1-а бригада да бѫде съставенъ отредъ, който трѣбваше да се съсрѣдоточи на 20-и къмъ пладне въ Тръновъ, да проникне въ долината на Морава и да разруши желѣзопѫтнитѣ мостове, станции и телеграфни линии.

Началникъ̀тъ на Конната дивизия получи заповѣдьта въ 1 ч. пр. пл. на 20-и и веднага разпореди до частитѣ на отреда да тръгнатъ за Тръновъ, а той тръгна съ автомобилъ въ 5 ч. пр. пладне. Въ Тръновъ въ 10 ч. и 10 м. пр. пл. получи отъ помощника на Главнокомандуващия, генералъ Савовъ, заповѣдь да не минава границата сѫщия день преди 12 ч. и да запасѝ отреда си — конницата и пехотата — съ храна за два деня; преди това да не тръгва. Въ отговоръ на тази телеграма, началникъ̀тъ на дивизията въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. телеграфира:

„Щабътъ на дивизията пристигна. Пехотнитѣ и конннитѣ части още не сѫ пристигнали, и може да се очаква първитѣ части да наченатъ да пристигатъ къмъ 1 ч. сл. пладне. Набавянето хлѣбъ е извънредно трудно, защото не могатъ да доставятъ даже за дветѣ дружини отъ Врабча. Зобъ нѣма съвършено."

Коннитѣ полкове пристигнаха къмъ 2 ч. и 30 м. сл. пладне. Придадената „турска батарея" пристигна въ 6 ч. и 30 м. сл. пл., а къмъ 7 ч. пристигна 2/1-а бригада.

Въ 3 ч. и 30 м. сл. пл. началникъ̀тъ на Конната дивизия получи вече отъ новия помощникъ на главнокомандуващия, генералъ Р. Димитриевъ, следната заповѣдь:

„Повѣренията ви отредъ да остане до втора заповѣдь въ гр. Тръновъ, дето ще се съсрѣдоточатъ наши по-значителни сили. По посока на Власина да не се изпращатъ абсолютно никакви разузнавателни разезди; напротивъ, изпратете такива по посока на северъ — обстоятелство, което да всели убеждение у противника, че се насочватъ части за действие противъ Пиротъ."

И тъй, отредътъ остана да чака пристигането на по-значителни сили.

ГЛАВА IX.

Действията срещу сърбитѣ на 21-и юний.

(Картограф. приложения №№ 12 и 13 група).

Разпорежданията на двѣтѣ страни.

Разпорежданията на българското командуване.

Главното командуване, въ София, получи оперативната заповѣдь по IV армия на 20-и въ 2 ч. пр. пл., и отъ нея се ориентира върху положението въ тази армия. Следъ това смѣняването на помощника на Главнокомандуващия като-чели парализира Главното командуване. Генералъ Савовъ, освенъ заповѣдьта до Конната дивизия — да не минава границата до 12 ч. на пладне, когато бѣ смѣненъ, друго разпореждане не направи.

Въ 8 ч. и 30 м. пр. пл., обаче, началникътъ на Оперативното отдѣление въ Щаба на IV армия докладва по телеграфа въ Щаба на действуващата армия следното:

„Предъ фронта на 7-а и 8-а дивизии досега е спокойно. Неприятелски части сж се насочили презъ Брѣгалница южно отъ Щипъ, около Софилари, вѣроятно съ цель да се притекатъ напомощь на Тимошката дивизия. Изпратена е срещу тѣхъ една бригада, която е завързала бой съ тѣхъ. Нощната атака не можа да се извърши поради крайно пресѣчената мѣстность. 2/2-а бригада е стигнала на височината североизточно отъ Пепелище, при Криволакъ, която височина е владѣлъ противникътъ. Подробни сведения отъ тази бригада още нѣма. Отъ Македонското опълчение нѣмаме още донесение. Заповѣдано му е да съдействува на атаката на Султанъ Тепе. Сега получавамъ донесение отъ 7-а дивизия, че неприятелтъ отстжпвалъ предъ фронта на дивизията, вѣроятно вследствие действията на V армия. Ще дамъ нужднитѣ разпореждания за преследване."

Отъ V армия сутриньта се получи донесение, че армията на 19-и при заемането изходното положение не срещнала сериозна съпротива отъ преднитѣ части на противника, освенъ при заемането височината югозападно отъ Костуръ, която била отбранявана отъ единъ батальонъ, и била взета на ножъ. По-

нататъкъ въ донесението се излага подробно разположението на армията на 19-и юний вечерьта.

Въ 2 ч. сл. пл. се получи отъ командуващия IV армия следното донесение:

„Днесъ къмъ пладне положението предъ фронта на армията е следното: предъ 7-а дивизия противникътъ е отстжпилъ на дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка, въ посока на Кратово, като е оставилъ по този брѣгъ слаби пехотни части и кавалерия. Предъ 8-а дивизия се размѣнява отвреме-навреме рѣдъкъ артилерийски огънь. Противникътъ, който бѣ действувалъ до р. Брѣгалница при Софилари, югозападно отъ Щипъ, се е оттеглилъ къмъ Богослово. 2-а дивизия държи здраво въ обхватъ Тимошката дивизия. Части отъ 2-а бригада сж преплавали Вардара при с. Пепелище на дѣсния брѣгъ. Изобщо, положението е добро."

По-голѣмата часть отъ сведенията въ това донесение сж невѣрни. Въ него е изложено повече онова, което се желае и очаква, отколкото сжщинското. Оптимизъмътъ, който вѣе въ него, можеше само да заблуди Главното командуване.

Следъ това се получи отъ командуващия V армия копие отъ донесението на началника на Босилеградската застава за заемането отъ сърбитѣ граничната линия Дукатъ—Вилоколо и пр.

Тѣзи бѣха сведенията отъ бойното поле на IV и V армии. Сведенията отъ II армия, макаръ и да не бѣха насърдчителни, още не бѣха обезсърдчителни. Изглежда, че при това положение новиятъ помощникъ на Главнокомандуващия се нуждаеше отъ време, за да вземе решение. Въ този смисълъ въ 5 ч. 20 м. сл. пл. той издаде следната директива № 26:

„Предвидъ на това, че следъ нѣколко деня ще се предприематъ общи действия отъ цѣлата ни армия срещу съюзенитѣ сръбска и гръцка армии, Негово Величество Главнокомандуващиятъ заповѣда:

1) II армия, усилена съ 2-а бригада отъ 6-а пех. Бдинска дивизия, да действува срещу гръцката армия, като, първоначално, докато не извърши своето съсрѣдоточаване, да не се увлича въ сериозни акции.

На нея се възлага задачата да осигури по най-ефикасенъ начинъ комуникационнитѣ линии: а) Сересъ—Деде Агачъ; б) Демиръ Хисаръ—Горна Джумая и в) Петричъ—Струмица.

2) IV армия, усилена съ 1-а бригада отъ 6-а Бдинска дивизия, да действува срещу главната група на сръбската армия, развърната на линията Криволакъ—Кратово. Докато не бжде подготвена операцията за общи действия на цѣлата действуваща армия, за което ще последва допълнителна директива, IV армия да не се ангажирва въ сериозни действия съ противника. На лѣвия си флангъ и на комуникационната линия Щипъ—Струмица да обърне сериозно внимание.

3) V армия, усилена съ 45-и полкъ отъ 5-а Дунавска дивизия, да действува срещу лѣвото крило на главната група на сръбската армия, въ участъка Султанъ Тепе—Егри Паланка—Добровника. До нова заповѣдь, армията да не се увлича въ сериозни действия срещу противника, а особено съ една фронтална атака на укрепената линия Кръкля—Султанъ Тепе. Да се обърне сериозно внимание на дѣсния флангъ и да се установи органическа връзка съ Македоно-одринското опълчение.

4) III армия, усилена съ 2-а бригада отъ 5-а Дунавска дивизия, да формира отдѣленъ отредъ, въ съставъ: 2-а бригада отъ 1-а Софийска дивизия, 2-а бригада отъ 5-а Дунавска дивизия, 46-и полкъ и Кавалерийската дивизия. Отредътъ да се съсрѣдоточи въ Трънъ най-късно до 22-и того вечерьта.

5) I и III армии засега да останатъ на мѣстата си."

Разпореждането на командуващия IV армия. — Щомъ получи директивата за 21-и юний, командуващиятъ армията изпрати до всички части на армията, безъ 2-а дивизия и 1/3 бригада, следната заповѣдь:

„До втора заповѣдь да се не предприематъ никакви сериозни действия; частитѣ да се окопаятъ добре на позициитѣ си, които твърдо да отбраняватъ."

За 1/3-а бригада и за 2-а дивизия остана въ сила заповѣдьта по армията за 20-и юний и разпорежданията, които я последваха — съ други думи, да продължатъ действията противъ Тимошката дивизия.

Разпореждането на командуващия V армия. — Командуващиятъ армията, щомъ получи директивата, издаде заповѣдь, въ която, следъ като дава доста вѣрни сведения за противника предъ V армия, предава задачитѣ на IV и V армии и заповѣдва:

4-а и 12-а дивизии, последната усилена съ една скорострелна гаубична батарея, да останатъ на линията, на която сж достигнали, и да се укрепятъ. Одринската бригада, усилена съ една планинска батарея, взета отъ 4-а дивизия, и съ 45-и полкъ, остава въ маневрени войски на армията. Командиръть на бригадата, обаче, да изпрати: 1) една дружина отъ 72-и полкъ, съ една не с. с. батарея отъ 10-и полкъ, на позиция между височинитѣ Влаоклаге и Колева Чука и 2) две дружини отъ сжщия полкъ и придадената планинска батарея — на гребена Арамлия—Срѣдна Махала. Назначаването на тѣзи две групи е да задържатъ противника, който би настжпилъ откъмъ в. Голашъ и в. Църноокъ, за което да се укрепятъ солидно и да влѣзатъ въ връзка съ 6-и коненъ полкъ.

Разпорежданията на сръбското командуване.

Разпореждането на Главното командуване. — Следъ като сърбитѣ нападнаха старата българска територия, естествено бѣше да очакватъ и отъ българска страна подобни действия. Поради това Сръбското главно командуване на 20-и юний заповѣда Шумадийската дивизия II призивъ, безъ единъ полкъ, да замине за Владишки Ханъ, а 7-и полкъ III призивъ да замине за Зайчарь; частитѣ отъ II армия да бѫдатъ нащрекъ.

Други разпореждания Сръбското главно командуване не направи.

Разпорежданията на командуващия III армия. — Командуващиятъ армията късно се сѣти да помогне на Тимошката дивизия II призивъ. Въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. той упѫти 6-и полкъ отъ Криводолъ по шосето за Велесъ, отдето трѣбваше да бѫде пренесенъ по желѣзницата за Криволакъ. Преди пладне, когато полкътъ бѣ стигналъ Сърамзалино, като не знаеше още за разбиването на Тимошката дивизия II призивъ, командуващиятъ армията заповѣда полкътъ да настѫпи направо презъ Аджи Бекли и Ямурларци за Топликъ. Презъ време на похода, къмъ полка се присъединиха и две роти отъ 16-и полкъ, които се намираха въ Добришанци.

Веднага следъ като заповѣда на полка да тръгне, съ цель да повлияе косвено на българитѣ срещу Тимошката дивизия и съ намѣрение да настѫпи оттатъкъ Брѣгалница, заповѣда да се групиратъ: вдѣсно Моравската дивизия I призивъ — отъ в. 613, северно отъ Кешина, до Богословското било, Дринската дивизия I призивъ — отъ Тестемелци до височината северно отъ Трогерци, и Шумадийската дивизия I призивъ да дойде задъ тѣхъ, при Хасеръ Факлѫ. Най-после, като получи донесение за разбиването на Тимошката дивизия II призивъ, изпрати й заповѣдь да се събере задъ Моравската дивизия I призивъ.

Следъ това неговата дейность бѣ насочена колкото се може по-добре да осигури Велесъ и да продължи фронта на неговитѣ дивизии вдѣсно. Къмъ 3 ч. сл. пл. изпрати въ Велесъ 1/2-и батальонъ, остатъка отъ Дринския коненъ полкъ и две орѫдия отъ 9-а планин. батарея. Въ Велесъ преди това имаше гарнизонъ нѣколко роти отъ III призивъ, единъ ескадронъ и две картечници отъ Дринския коненъ полкъ. Освенъ това, въ Велесъ пристигна 1/9-и батальонъ II призивъ и 9-а моравска батарея.

Най-после, привечерь командуващиятъ III армия оттегли 16-и полкъ отъ Добришанци и Тестемелци вдѣсно, на Богослово, като го придаде къмъ Дринската дивизия I призивъ.

6-и полкъ и дветѣ роти стигнаха въ Топликъ къмъ 9 ч. сл. пл., и се разположиха на позицията Усое, безъ да сѫ влѣзли въ досѣгъ нито съ неприятеля, нито съ Тимошката дивизия II призивъ, мѣстонахождението на която не знаеха. Колкото се отнася до дивизиитѣ, тѣ трѣбваше презъ нощьта да заематъ новитѣ си мѣста.

За разпореждания на командуващия сръбската I армия нѣма никакви сведения. Навѣрно и не сѫ правени, а сѫ останали въ сила разпорежданията отъ миналия день: опорна отбрана срещу българската V армия и настѫпление срещу IV армия въ посока на Св. Пантелей, Райчини и Бунешъ.

Действията на IV армия.

Действията на 2-а Тракийска дивизия и на 1/3-а бригада.

Разпореждането на началника на дивизията. — За действията на 21-и юний началникътъ на 2-а дивизия на 20-и въ 6 ч. и 45 м. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„§ 1. — Противникътъ продължава да заема укрепената си позиция — на северъ върховетѣ южно отъ Драгоево, а на югъ до р. Вардаръ; на северъ, къмъ Доляне, действуватъ части отъ 3-а бригада на дивизията; по дѣсния брѣгъ на Вардара има наши наблюдателни части.

§ 2. — Ако днешнитѣ действия на дивизията, до мръкване, не доведатъ до решителни резултати, заповѣдвамъ частитѣ на дивизията презъ нощьта да се приближатъ до неприятелската позиция, и на разсъмване утре, 3 ч. пр. пл., да атакуватъ противника, съ цель:

а) 11-и Сливенски полкъ, съ придаденитѣ къмъ него части, да овладѣе височинитѣ на неприятелския лѣвъ флангъ и при успѣхъ да продължи преследването му къмъ Стражарницата.

б) 1-а бригада да овладѣе центра на неприятелската позиция, и се утвърди на нея.

в) 2-а бригада да овладѣе дѣсния флангъ на неприятелската позиция и, като се утвърди на нея, да продължи съ часть отъ бригадата си преследването му.

§ 3. — 49-и полкъ да заеме западния край на височинитѣ североизточно отъ Пепелише и въ боенъ редъ да бѫде готовъ за действие или за прикриване отдръпването на частитѣ въ случай на неуспѣхъ. Командиръ̀тъ на 49-и полкъ да вземе мѣрки да се свърже съ съ телефоннитѣ станции на дивизията при 2-а бригада или чрезъ хелиографната станция.

§ 4. — Началницитѣ на частитѣ да вематъ всички мѣрки за успѣшното извършване на нощното действие и за осигуряване на успѣха.

§ 5. — Връзката между частитѣ, началствуващитѣ лица и щабоветѣ да бѫде осигурена и въ изправность.

§ 6. — Тъй като тѣзи действия се налагатъ отъ особено важни обстоятелства, всички началствуващи лица да развиятъ най-голѣма енергия за достигане на успѣха.

§ 7. — Щабътъ на дивизията ще се намира при с. Патрикъ."

Разпореждането на началника на Тимошката дивизия II призивъ. — Началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ на 20-и сутриньта отиде на върха задъ Орло Баиръ, отдето наблюдаваше настѫплението на българитѣ.

„Подъ прикритието на своя артилерийски огънь, — пише той — българитѣ цѣлъ день прехвърляха своята пехота въ разгънатъ и разрѣденъ строй, на скокове, все по-близко и по-близко къмъ дѣсния флангъ и центра на моята позиция. Огъньтъ на моята слаба артилерия малко прѣчеше на настѫплението на българската пехота. Осенъ това, българитѣ палѣха тревата и посѣвитѣ на нашата позиция, а така сѫщо бѣха се пристреляли по пѫтя Криволакъ—Щипъ, и непрестанно го поражаваха. Тѣ, следователно, приготвяха елементитѣ за нощно и дневно артилерийско обстрелване цѣлия пѫть, по който можеха да се движатъ коли и орждия[1])."

Това принуди началника на дивизията за последенъ пѫть да се обърне по телефона презъ Велесъ къмъ командуващия III армия. Той му изложи критическото положение на дивизията, която е нападната отъ петь полка. Командуващиятъ армията му съобщи, че е заповѣдалъ частитѣ да предприематъ демонстрация къмъ Тестемелци и Софилари.

„И така, завършва своитѣ разсѫждения началникътъ на Тимошката дивизия, азъ, оставенъ самъ на себе си, дочакахъ нощното нападение, което българитѣ предъ очитѣ ми подготвяха цѣлъ день. Нашата III армия стои предъ Щипъ, гледа и оставя моитѣ слаби деветь батальона[2]) подъ ударитѣ най-малко на шесть български полка. Около 9 ч. сл. пл. българитѣ започнаха нощната атака по цѣлия фронтъ."

Нощниятъ бой на 2-а бригада. — Командирътъ на бригадата, щомъ получи заповѣдьта на началника на дивизията,

[1]) **Милутиновић, Драг.**, ћенерал. — „Тимочка дивизија II. поз. нар. воіске у I. и II. Балканском рату 1912—1913 године; Белешке; Београд, 1926; стр. 78.

[2]) Генералътъ премълчава шесттѣ доброволчески батальона.

предаде я писмено на командиритѣ на полковетѣ. Изпратенитѣ съ заповѣдитѣ ординарци, обаче, въ тъмнината, по пресѣчената и обрасла съ храсталаци мѣстность, не можаха навреме да настигнатъ дружинитѣ отъ бойната часть на 2-а бригада. Командиритѣ на дружинитѣ отъ бойната часть на 27-и полкъ я получиха въ 3 ч. пр. пл., въ разгара на атаката, а командиръть на 4/27-а дружина — въ 11 ч. пр. пл., а тѣзи отъ 28-и полкъ не сѫ отбелязали даже, че сѫ я получили.

Сръбската позиция се състоеше отъ масива, образуванъ отъ единъ върхъ — Орло Баиръ, южниятъ склонъ на който е тераса съ обширно плато. Долътъ на Пепелишката рѣка, която тече въ подножието на масива, образува мъртво пространство, отдето се отдѣлятъ подъ правъ ѫгълъ малки долчинки къмъ силноукрепената съ окопи цѣлъ ръстъ сръбска позиция. Тѣзи долчинки бѣха удобни подстѫпи. По тѣхъ настѫпиха дружинитѣ.

Съгласно заповѣдьта на командира на 28-и полкъ, 2/28-а и 3/28-а дружини, въ първа линия, и задъ тѣхъ, въ поддържка: задъ 2-а — 4/28-а и задъ 3-а — 1/27-а дружина, настѫпиха на северозападъ по южнитѣ склонове на Орло Баиръ. Още въ 4 ч. сл. пл. командиръть на полка бѣ предупредилъ 3-а дружина, че тя е направляваща и че трѣбва да държи свръзка съ 27-и полкъ, вдѣсно.

Свръзка бѣ открита, но се оказа, че дружината е отъ 49-и полкъ — навѣрно 4/49-а, съ която бѣ усиленъ 27-и полкъ. Дветѣ дружини отъ бойната часть настѫпиха въ непосрѣдствена връзка, като имаха въ първа линия 2-а дружина — 5-а и 8-а роти, а 3-а дружина — 9-а и 11-а роти. Картечната рота следваше 8-а рота. Преднитѣ роти изпратиха патрули напредъ и встрани, а заднитѣ поддържаха свръзка съ дружинитѣ отъ втората линия. Движеха се въ пъленъ редъ и тишина и безъ да стрелятъ. Сърбитѣ отвреме-навреме чуваха шума на движението и откриваха пехотенъ и даже артилерийски огънь, но, поради тъмнината, огъньтъ не причиняваше загуби. 3/28-а дружина стигна на двеста крачи отъ първия редъ сръбски окопи, и тукъ се спрѣ. Командиръть на дружината потърси свръзка вдѣсно и влѣво. Оказа се, че дружината вдѣсно — 4/49-а — се е спрѣла назадъ, и се окопава. Къмъ 9 ч. сл. пл. откри свръзка влѣво, съ 2/28-а дружина, която бѣ доведена отъ командира си, майоръ Загорски, задъ 3-а дружина. Двамата дружинни командири се събраха, и повикаха командира на 4/49-а дружина. Оказа се,

че той е останалъ нѣкѫде назадъ, като заповѣдалъ дружината да се окопае. Намѣсто него, дойде единъ поручикъ. По заповѣдь на майоръ Загорски, той доведе дружината задъ 2-а дружина.

Наближаваше 1 ч. следъ полунощь. Положението на тритѣ дружини, уединени, бѣше опасно. Откъмъ противника се чуваше шумъ и движение. Съ контъратака той би могълъ да отхвърли дружинитѣ въ дола. Следъ кратко съвещание, дружиннитѣ командири решиха да атакуватъ. За тази цель построиха 3-а дружина въ първа линия, която имаше ротитѣ въ взводна колона, въ една линия, съ патрули отпредъ. Задъ нея, на 40—50 крачки, въ втора линия, въ сѫщия строй, — 2-а дружина, а въ трета линия, на 100—150 крачки, пакъ въ взводна колона, въ една линия, — дружината отъ 49-и полкъ. Ротитѣ отъ първата линия командуваха подпоручицитѣ Ив. Минчевъ (9-а), Н. Дагоровъ (10-а), Д. Ангеловъ (11-а) и фелдфебелътъ Хр. Василевъ (12-а).

Отъ разговоритѣ и смущението, което се долаваше отъ тѣхъ, се виждаше, че сърбитѣ сѫ силно изплашени.

Въ 1 ч. сл. полунощь дружинитѣ тръгнаха смѣло и мълчишката на ударъ съ ножове. Скоро, обаче, нѣкои извикаха „ура“, и всички подеха този викъ. Въ мигъ сърбитѣ откриха най-силенъ огънь и започнаха да хвърлятъ бомби. Освенъ това, сърбитѣ бѣха поставили предъ позицията бомби, завързани съ телъ, които, закачени отъ краката на настѫпващитѣ, се възпламеняваха. Куршумитѣ прелитаха надъ главитѣ, но бомбитѣ произвеждаха голѣмо морално въздействие, и раниха много войници. Въпрѣки това, храбритѣ стрелци не се смутиха, а, напротивъ, ускориха крачката си. Двѣтѣ роти отъ 6-и доброволчески батальонъ, които заемаха първитѣ два реда окопи, побѣгнаха и отстѫпиха: часть — назадъ, къмъ Доброволческата бригада, часть — по долината на Вардара. Мнозина отъ тѣхъ, обаче, не можàха да излѣзатъ отъ дълбокитѣ окопи, и бѣха избити и пленени. На третия редъ окопи пристигнаха отзадъ две роти отъ 2-и доброволчески батальонъ, но и тѣ, смутени отъ бѣгащитѣ срещу тѣхъ, едва успѣха да хвърлятъ нѣколко бомби срещу настѫпващитѣ българи, и, обстреляни отъ първия картеченъ взводъ, обърнаха гърбъ и отстѫпиха на северозападъ, къмъ своята бригада.

На северъ отъ превзетитѣ окопи платото, по-дълго отъ единъ километъръ, бѣше осѣяно съ дълбоки окопи, заети отъ 3/13-и батальонъ. На северозападния край на платото бѣше 3-а дринска батарея, която стреляше съ картечъ. При батареята

стоеще, въ поддържка, 4-и доброволчески батальонъ. Атакуващитѣ, освенъ малки групи, за да избѣгнатъ огъня, се насочиха надѣсно — въ флангъ на окопитѣ, разположени на северния край на платото, дето въ това време атакуваше 4/27-а дружина.

Успоредно съ 28-и полкъ, настѫпи и 27-и полкъ. На лѣвия флангъ на този полкъ най-напредъ бѣ излѣзла придадената къмъ полка 4/49-а дружина, която взе участие въ атаката, като поддържка — трета линия на 3/28-а и 2/28-а дружини. Още повдѣсно настѫпи 4/27-а дружина, като имаше 13-а и 14-а роти въ първа линия. Тя се насочи къмъ северния край на платото. Къмъ полунощь, когато сърбитѣ откриха силенъ огънь, дружината се спрѣ безъ никакъвъ шумъ. Щомъ спрѣ огъньтъ, тя пакъ продължи. Въ тъмнината ротитѣ се разкѫсаха и се размѣсиха. Откѫснатитѣ съ викове търсѣха своитѣ части, което предизвика отново силенъ огънь отъ сръбска страна. Българитѣ не стреляха. На двеста крачки отъ сръбскитѣ окопи тѣ се спрѣха, и започнаха да се устройватъ. Сърбитѣ викаха, мамѣха българитѣ съ викове: „15-а рота, насамъ!“, 16-а — тукъ!“ и пр., и въ сѫщото време стреляха по войницитѣ и по групитѣ, които се измамваха отъ тѣзи викове. Най-после, макаръ и подъ огъня на противника, дружината се устрои, и наново настѫпи. Като наближи на 50 крачки, дружината се хвърли на ударъ съ ножове, съ викове „ура“, и, споредъ реляцията на командира на 13-а рота, атаката бѣ отбита. Устроиха се, и повториха удара, но пакъ не успѣха. Чакъ на третия пѫть, навѣрно заплашени отъ частитѣ на 28-и полкъ, сърбитѣ напустнаха окопитѣ си. 3/13-и батальонъ имаше една рота североизточно отъ седловината и три роти на платото южно отъ нея. Лѣвофланговата отъ тѣзи три роти, подъ удара на 4/27-а дружина, вече отстѫпваше. Подъ натиска на 28-и полкъ отстѫпи и дѣснофланговата рота, а следъ нея — и срѣдната. Тогава 4-и доброволчески батальонъ задържà отстѫпващитѣ и откри силенъ огънь, който, заедно съ огъня на батареята, покоси първитѣ разбъркани български групи, които излизаха на платото. Освенъ това, фланговиятъ огънь — пехотенъ и артилерийски — откъмъ в. 535 сѫщо смути атакуващитѣ.

„Хората се спрѣха, — пише командирътъ на 3/28-а дружина — обсипани съ бомби, куршуми и картечъ отъ батареята. Поколебаха се, и много отъ тѣхъ започнаха да се спускатъ назадъ, въ дола. Противникътъ се окопити, и усили огъня си. Хората се бѣха така разбъркали, че за нѣкаква отдѣлна часть — рота, взводъ, даже и дружина — не можеше да се говори. Бѣше

около 3 ч. и 30 м. следъ полунощь, и бѣ започнало да се зазорява. Настжпи критически моментъ, и ние лесно бихме могли да бждемъ сметени отъ височината, не поради малочисленость, а поради безредието въ частитѣ и поради разколебаването на войницитѣ. Тогава извикахъ хората отъ 3-а дружина да се събератъ около мене. Събра се една групичка около 15 души. Изпратихъ ги съ старшия подофицеръ отъ 9-а рота Коста Димитровъ (убитъ тамъ) да атакуватъ батареята. Друга група изпратихъ съ фелдфебела отъ 11-а рота Дѣльо Рашевъ да атакува единъ окопъ, съседенъ на батареята. Изпратихъ подпоручикъ Ангеловъ надолу, по склона, да събере разбѣгалитѣ се войници."

Други групи заеха края на платото и откриха силенъ огънь. Сърбитѣ се опитаха нѣколко пжти да обхванатъ лѣвия флангъ, но не успѣха, главно поради това, че командирътъ на Картечната рота, капитанъ Пѣевъ, съ първия картеченъ взводъ и съ събранитѣ около него войници откри най-силенъ огънь и, следъ като отби обхвата, насочи огъня противъ батареята.

Изпратенитѣ отъ майоръ Стойчевъ — командиръ на 3/28-а дружина — групи сжщо откриха огънь и настжпиха. Върнаха се и отстжпилитѣ, и образуваха поддържка отъ стотина души. Българитѣ отново се окуражиха, и тръгнаха напредъ. Прислугата на 3-а дринска батарея напустна орждията и избѣга въ долината на Вардара. Напустна окопитѣ и 4-и доброволчески батальонъ, които отстжпи къмъ в. 253, югозападно отъ Кара Ходжали.

Началникътъ на Тимошката дивизия прекара нощьта задъ Орло Баиръ, при Сборния батальонъ отъ разбития 14-и полкъ. Когато се съмна, той видѣ положението на Орло Баиръ и въ 4 ч. и 40 м. заповѣда на командира на батальона да контъратакува, даде му пионерната рота, жандармитѣ отъ Щаба на дивизията и войницитѣ отъ Телеграфното отдѣление. Изпрати да иска отъ командира на Доброволческата бригада да усили съ единъ батальонъ дѣсния флангъ на Сборния батальонъ; изпрати адютанта си при Шехъ Оба да изпратятъ и оттамъ единъ батальонъ.

Между това, Сборниятъ батальонъ отъ 14-и полкъ настжпи съ пионерната рота, жандармитѣ и телеграфиститѣ. Настжплението му бѣше така нерешително, анемично, както го наричатъ самитѣ сърби, че българитѣ прекратиха огъня. Едни мислѣха, че идатъ да се предаватъ, други — че сж българи. Скоро, обаче, се разбра, че сърбитѣ контъратакуватъ. Дветѣ тимошки орждия

отъ в. 535 откриха най-бързъ огънь. Шрапнелитѣ се пръскаха високо и назадъ, и не нанасяха загуби, но ефектътъ отъ трѣсъка и отъ това, че тѣ подготвяха контъратака на пѣсни сръбски войски, бѣше голѣмъ. При това и патронитѣ на българитѣ се бѣха привършили. Часть отъ войницитѣ тръгнаха назадъ, но съ револверъ и сабля началницитѣ ги върнаха.

Майоръ Стойчевъ постави една група на височината къмъ дѣсния флангъ, друга — къмъ лѣвия, като имъ заповѣда да откриятъ огънь. Пристигна и капитанъ Пѣевъ съ една картечница и откри огънь. Тъй като лафетътъ на картечницата бѣше назадъ, старши подофицеритѣ Дечо Димитровъ и Нико Пановъ държеха тѣлото на картечницата на колѣнетѣ си и стреляха, докато донесатъ лафета. Войницитѣ се окуражиха. Взеха и патрони отъ Картечната рота. Въ този моментъ капитанъ Пѣевъ падна убитъ. Тогава майоръ Стойчевъ заповѣда да стрелятъ съ картечницата, безъ да се мѣрятъ, — само за куражъ. Скоро пристигна и поручикъ Божковъ съ другитѣ картечници, и затракаха и четиритѣ. Пристигна и Картечната рота на 27-и полкъ. Нѣкои отъ войницитѣ отъ 4/27-а дружина, като узнаха, че Картечната рота иде, сами се спустнаха, срещнаха ротата, на ржце изнесоха картечницитѣ, и веднага затракаха и тѣ.

Положението бѣше критическо, но въ това време се виждаха да настжпватъ дружинитѣ отъ втората линия, и между тѣхъ — една планинска батарея. Тѣ вече поемаха по склона. Майоръ Стойчевъ изпрати да кажатъ да облекчатъ войницитѣ и да бързатъ.

Първа пристигна — къмъ 8 ч. пр. пл. — 4-а батарея. Командиръ на отдѣлението още въ 3 ч. и 30 м. пр. пл. поведе 4-а батарея и на разсъмване я постави на позиция, като ѝ заповѣда да открие огънь.

Следъ това, като видѣ стремителното настжпление на пехотата, изпрати да извикатъ и 5-а батарея, и се подаде напредъ да ѝ търси позиция. Въ това време командиръ на 4-а батарея стреля и видѣ, че разстоянието е голѣмо — 4600 метра. Дойдоха и ординарци, изпратени отъ бойната линия, съ молба по-скоро да се претекатъ напомощь. Капитанъ Икономовъ натовари и съ най-голѣма бързина зае позиция и откри огънь съ мѣрникъ 1100. Въ това време настжпващитѣ сърби бѣха стигнали предъ седловината, по билото на която трѣбваше да минатъ. Обстреляни отъ картечницитѣ и батареята, сърбитѣ побѣгнаха назадъ; избѣга и прислугата на дветѣ тимошки орждия, като остави орждията въ ржцетѣ на българитѣ. Тритѣ роти отъ 15-и полкъ и две

сборни роти отъ 14-и полкъ, които заемаха окопитѣ на Корисорти,отстжпиха една по една само затова, защото видѣха българи на дѣсния си флангъ, на Орло Баиръ — тѣ отстжпиха, безъ да гръмнатъ и безъ да иматъ противникъ предъ себе си.

Къмъ 8 ч. и 30 м. на Орло Баиръ и около него нѣмаше вече сърби, освенъ Доброволческата бригада, която бѣ заела тилна позиция на в. 255, при дветѣ орждия отъ 7-а планин. батарея. Тамъ отстжпиха и дветѣ роти отъ 14-и полкъ, но и тѣзи части, като видѣха, че на дѣсния флангъ на дивизията не остана никаква часть, тръгнаха следъ отстжпващитѣ части.

Тогава отстжпиха и оставенитѣ за охрана на понтонния мостъ една рота отъ 4/15-и батальонъ и три роти отъ доброволцитѣ и една рота опълчение на дѣсния брѣгъ на Вардара.

Навѣрно следъ това, когато вече нѣмаше никаква опасность откъмъ Вардара, настжпи отъ в. 239 къмъ Орло Баиръ 1/28-а дружина, а задъ нея — и 3/27-а, и пристигнаха на височината, когато боятъ вече бѣ свършенъ.

Въ 10 ч. и 50 м. пр. пл. командирътъ на бригадата изпрати на командира на 28-и полкъ следната писмена заповѣдь:

„Понеже положението на 1-а бригада е критическо, не преследвайте противника, а се утвърдете на заетитѣ мѣста. Частитѣ отъ 27-и полкъ да се присъединятъ къмъ полка си, ако това е възможно сега. Вземете мѣрки да се задържи станцията и моста въ наши ржце."

Заповѣдь — частитѣ да не преследватъ — изпрати и на командира на 27-и полкъ.

Командиритѣ на полковетѣ, следъ като заеха в. Орло Баиръ (в. 535) и батареята на нея, спрѣха дружинитѣ отъ бойнитѣ части и ги смѣниха съ тѣзи отъ поддържкитѣ.

Мостътъ бѣ заетъ отъ 13/28-а рота.

Полковата поддържка на 28-и полкъ. — Отъ 4/28-а дружина, която трѣбваше да настжпи следъ 3/28-а дружина, 15-а и 16-а роти се събраха задъ върха източно отъ Пепелище, и следъ пладне успѣха да се прехвърлятъ въ дола на Пепелишката рѣка, дето влѣзоха въ свръзка съ 3-а дружина. Презъ нощьта тѣ изгубиха свръзката. Сутриньта тѣ се изкачиха на първото възвишение надъ дола. Въ това време, обаче, мина планинската батарея, и ротитѣ, за да не бждатъ поражавани отъ снарядитѣ, насочени противъ батареята, се оттеглиха въ дола. Следъ това получиха заповѣдь да оставятъ раницитѣ и бързо да настжпятъ, и, както изглежда, стигнали сж, когато

боятъ се е свършилъ. Ротитѣ бѣха командувани отъ дружинния командиръ, капитанъ Бояджиевъ.

13-а и 14-и роти не можаха да се присъединятъ къмъ дружината си. Отъ 13-а рота два взвода останаха да прикриватъ планинскитѣ батареи, а другитѣ, по заповѣдь на полковия си командиръ, се присъединиха къмъ 1/27-а дружина.

1/27-а дружина презъ деня успѣ да се спустне въ дола на Пепелишката рѣка. Вечерьта тя получи отъ командира на 28-и полкъ заповѣдь да се окопае съ фронтъ къмъ ж.-п. ст. Криволакъ и брода срещу с. Пепелище. Тя се окопа, и тамъ прекара, както нощьта, така и следния день.

3/27-а дружина, както се каза, бѣше въ поддържка на 1/28-а дружина, и, заедно съ нея, се изкачи на Орло Баиръ.

Полковата поддържка на 27-и полкъ, състоеща се отъ 2/27-а дружина, остана при позицията на батареитѣ. Въ 2 ч. сл. пладне 5-а и 6-а роти бѣха изпратени да усилятъ 4-а дружина. Ротитѣ, както изглежда, сж настигнали Картечната рота, и презъ нощьта останали при нея. На следния день, заедно съ нея, стигнали на Орло Баиръ при свършването на боя.

Бригадната поддържка — 1/49-а и 3/49-а дружини — на 20-и вечерьта се спустнаха въ долината на Пепелишката рѣка, а на 21-и се пододоха напредъ, задъ бойния редъ на бригадата.

Загуби. — 2-а бригада въ бойоветѣ около Криволакъ и на Орло Баиръ на 19-и, 20-и и 21-и юний изгуби:

Части	Офицери		Войници		
	убити	ранени	убити	ранени	безъ весть пропаднали
27-и Чепински полкъ	2	4	94	247	—
28-и Стремски полкъ [1])	4	5	75	261	—
49-и полкъ [1])	—	—	19	113	—
2/3-а планин. батарея	—	—	—	—	—
Всичко	6	9	188	621	—

[1]) Загубитѣ сж отъ 4-а дружина; другитѣ дружини нѣматъ загуби.

Загубитѣ на сърбитѣ не сж известни. На бойното поле бѣха намѣрени убити 7 офицера и около 150 войника. Паднаха въ пленъ около 700 души.

Трофеи. — Въ български ржце паднаха: 2 планински и 8 полски орждия, 24 зарядни ракли, 4 затвора на картечници и два вагона превързочни материали.

Боятъ на 1-а бригада. — Следъ полунощь срещу 21-и юний започнаха да се чуватъ, и скоро се усилиха гърмежитѣ отъ боя, който водѣше 1-а бригада. Въ 3 ч. пр. пладне 2/21-а и 4/21-а дружини, които настжпваха южно отъ Стражарницата, като използуваха тъмнината, наближиха на 500 крачки отъ окопитѣ на сърбитѣ. 1/21-а и 1/9-а дружини, които настжпваха северно отъ Стражарницата, закъснѣха. 6-а планинска батарея бѣше на позиция непосрѣдствено източно отъ Шехъ Оба, отдето откри силенъ огънь по тѣзи окопи; 7-а батарея остана на старата си позиция, отдето поддържаше настжплението на частитѣ. Сърбитѣ напустнаха първия редъ окопи, които бѣха низко по склона, и се оттеглиха въ втория редъ, които бѣха на гребена. Дринската полска батарея, която бѣше на позиция въ центра западно отъ Шехъ Оба, поради недостигъ на снаряди, отстжпи.

Въ това време — къмъ 5 ч. и 30 м. — бѣ поутихнало на Орло Баиръ, и началникътъ на Тимошката дивизия тръгна да отиде къмъ Шехъ Оба, да види какво става въ центра. По пжтя срещна кàзаната батарея. На въпроса: защо отстжпва, батарейниятъ командиръ му показа писмена заповѣдь отъ командира на отдѣлението да отстжпи по недостигъ на снаряди. Началникътъ на дивизията провѣри и, като видѣ, че въ раклитѣ има достатъчно снаряди, върна батареята обратно, на позицията. Следъ това началникътъ на дивизията заповѣда на единъ батальонъ доброволци, който бѣ привлѣкълъ презъ нощьта, и на другъ единъ батальонъ (навѣрно 3/15-и) да контъратакуватъ. Батареята отново откри огънь, а двата батальона контъратакуваха донѣкжде въ флангъ напредналата 4-а дружина. Дружината се принуди да отстжпи, а следъ нея отстжпи и 2/21-а дружина. Следъ това сърбитѣ съсрѣдоточиха огъня си върху другитѣ две дружини, и не само че не имъ позволиха да напреднатъ, но ги принудиха и тѣ да се отдръпнатъ въ дола.

Тогава командиръть на 21-и полкъ донесе, че четиритѣ предни дружини сж спрѣни отъ огъня на превъзходенъ противникъ, и че въ атакувания участъкъ отъ позицията на противника отново се е появила една полска батарея, която още повече затруднила положението. Донесе още, че частитѣ претърпѣли чувствителни загуби, особено много пострадала 4-а дружина, и помоли да бжде поискано съдействието на 2-а бригада, която въ това време — 9 ч. пр. пл. — бѣше овладѣла дѣсния флангъ на сръбската позиция, и особено молѣше, щото планинската батарея отъ Орло Баиръ съ огъня си да съдействува на атаката на 21-и полкъ.

Командиръть на бригадата веднага донесе и помоли въ този смисълъ. Въ 10 ч. и 45 м. получи телеграма отъ началника на дивизията, че 11-и полкъ е заелъ височинитѣ северозападно отъ Хаджи Реджепли, че е заповѣдано на 2-а бригада да съдействува на атаката, а частитѣ на бригадата да се затвърдятъ на позицията си и да чакатъ, докато се прояви влиянието на частитѣ, който действуватъ на фланговетѣ.

Командиръть на бригадата заповѣда на командира на 21-и полкъ да се затвърди на позицията, и да чака. Докато се водѣше тази преписка, обаче, сърбитѣ, както се каза, напустнаха Корисорти. Тогава планинскитѣ батареи отъ 1-а бригада съсрѣдоточиха огъня си противъ дѣсния флангъ на сръбския центъръ. 4/15-и батальонъ, който бѣше на този флангъ, заплашенъ отъ 2-а бригада въ флангъ и въ тилъ и обстрелянъ отъ фронта, отстжпи, и лѣвофланговитѣ две роти отъ 2/21-а дружина заеха окопитѣ му. Окуражени отъ това, и другитѣ две роти отъ дружината напреднаха и заеха окопитѣ предъ тѣхъ. Следъ това батареитѣ пренесоха огъня си по сръбскитѣ окопи, които бѣха предъ 1/21-а и 1/9-а дружини. Сърбитѣ, заплашени отъ северъ — отъ 1/3-а бригада и отъ фронта — отъ дружинитѣ, които отново настжпиха, отстжпиха въ безредие, и дружинитѣ заеха окопитѣ имъ.

Най-после, батареитѣ пренесоха си огъня по центра — височината съ редута. Тогава напредна и 4-а дружина, и, когато веригитѣ ѝ наближиха, сърбитѣ напустнаха окопитѣ и избѣгаха въ безредие.

Въ 12 ч. сръбската позиция бѣ окончателно завладѣна, и бригадата зае западния склонъ на билото, който съставяше сръбската позиция.

Загуби. — Въ бойоветѣ отъ 18-и до 21-и юний включително бригадата загуби:

Части	Офицери		Войници		
	убити	ранени	убити	ранени	безъ вѣсть пропаднали
9-и Пловдивски полкъ	—	7[1])	62	398	45
21-и Срѣдногорски полкъ	1	5	25	150	42
Всичко . .	1	12	87	548	87

[1]) Отъ тѣхъ единъ лѣкарь.

Батареитѣ нѣматъ загуби.

Дейность на началника на Тимошката дивизия II призивъ. — Каза се, че, следъ като насочи Сборния батальонъ отъ 14-и полкъ да контъратакува българитѣ на Орло Баиръ и спрѣ временно настжплението на българитѣ, началникътъ на Тимошката дивизия II призивъ къмъ 5 ч. и 30 м. пр. пл. тръгна за централния участъкъ, при Шехъ Оба. Върна дринската батарея, която отстжпваше, насочи два батальона да контъратакуватъ 1/2-а бригада, и, следъ успѣха на контъратаката, се оттегли при щаба си, въ дълбоко врѣзаното шосе. Тамъ по телефона получи отъ командира на 13-и полкъ, при Драгоево, донесение, че българитѣ го притискатъ силно. Като нѣмаше телефонна свръзка съ Щаба на армията и съ съседната Дринска дивизия, той му заповѣда да изпрати офицеръ да поиска помощь отъ съседната дивизия, и да се държи на позицията на всѣка цена, докато се мръкне, а следъ това да отстжпи презъ Уланци за Градско. Въ това време — около 7 ч. — артилерийскиятъ огънь на Орло Баиръ престана; началникътъ на дивизията получи донесение, че българитѣ заели тази позиция, и тръгна къмъ Кара Ходжали. По пжтя българската батарея, излѣзла вече на Орло Баиръ, обстреля щаба му и, тъй като българитѣ бѣха превзели дѣсния му флангъ и отхвърлили Доброволческата бригада, а лѣвото му крило при Драгоево бѣше предъ падане, той, съ щаба си и съ командира на Доброволческата бригада, отстжпи презъ Енешъ Оба и Топликъ за Градско. Благодарение на добритѣ си коне, началникътъ на дивизията и командиръ̀тъ на бригадата изпревариха щаба и стигнаха много по-рано въ Градско. Тукъ завàриха 1/14-и батальонъ, който бѣ отстжпилъ отъ Удово презъ Кавадарци. Началникътъ на дивизията веднага го разположи на позиция източно отъ Градско, за да прикрие отстжплението на дивизията. Тукъ бѣха отстжпили и доброволцитѣ и доста войници отъ 13-и и 14-и полкове.

Началникътъ на дивизията, както изглежда, се е досѣтилъ, че е отстжпилъ прибързано, та само съ ординареца си се върна на тилната позиция на в. 457, при Енешъ Оба (Енишево). Тамъ разположи 1/14-и батальонъ и заповѣда да се събиратъ задъ него бѣгащитѣ. Следъ това, на мръкване, тръгна обратно за Градско. По пжтя получи писмено съобщение, че Райчинскиятъ ридъ е превзетъ, и че сжщия день следъ пладне ще му пристигне подкрепление, което въ 9 ч. сл. пл. ще достигне до петь батальона. „Но — пише началникътъ на дивизията — това бѣха вести за подбодряване; презъ този день никакви подкрепления не дойдоха".

Вечерьта началникътъ на дивизията донесе въ Щаба на III армия, че е отстжпилъ; че въ нѣколкодневнитѣ бойове е изгубилъ 40% отъ личния съставъ, две планински и осемнадесеть полски орждия и пр.

Боятъ на 1/3-а бригада. — На лѣвия флангъ на Тимошката дивизия II призивъ, при Драгоево, дветѣ страни осъмнаха при положението, при което бѣха замръкнали. 2/13-и батальонъ и 1-а тимошка батарея заемаха позиция на масива Тиса, отъ дветѣ страни на шосето, съ фронтъ на североизтокъ. 2/15-и батальонъ заемаше масива Щъркелево, съ фронтъ на изтокъ. Южно отъ него, край шосето, пристигна и зае позиция, съ фронтъ на изтокъ, 1/13-и батальонъ, съ две орждия отъ 3-а тимошка батарея. Още по-наюгъ, на шосето, за свръзка съ центра при Шехъ Оба, бѣ разположена рота доброволци.

1/3-а бригада имаше сезерно отъ шосето 3/9-а и 4/9-а дружини и две орждия; 4/11-а дружина — между Драгоево и шосето; 1/11-а и 2/9-а дружини и четири картечници и две орждия се насочваха отъ Селце на западъ. Батареитѣ заемаха сжщитѣ позиции, освенъ една, която бригадниятъ командиръ изпрати при полковата поддържка на 9-и полкъ, на шосето.

Командиръ̀тъ на бригадата бѣ разпоредилъ още на 20-и въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. полковетѣ да продължатъ атаката въ 3 ч следъ полунощь.

Командирътъ на 9-и полкъ, който командуваше дветѣ дружини западно отъ шосето, освенъ кàзаната заповѣдь отъ бригадния командиръ, получи и отъ своя началникъ на дивизия заповѣдь, съ която, като го ориентира по положението на дивизията, заповѣда му да атакува и той въ 3 ч. пр. пл., за да бѫдатъ съгласувани действията му съ тѣзи на другитѣ части отъ дивизията.

Командирътъ на 9-и полкъ заповѣда на дружинитѣ отъ бойната часть въ казаното време да настѫпятъ къмъ даденитѣ имъ обекти, а полковата поддържка премѣсти близо до бойната линия. На дѣсния флангъ 13-а и 15-а роти, възползувани отъ тъмнината, настѫпиха и въ 4 ч. пр. пл. заеха крайната лѣвофлангова височина, която се оказа напустната отъ сърбитѣ. Докато другитѣ две роти се изкачваха на тази височина, 13-а рота продължи да настѫпва къмъ съседната надвишаваща височина. Бѣше се съмнало вече. Сърбитѣ откриха вихренъ пушеченъ и картеченъ огънь, но 13-а рота бѣ успѣла да се приближи, и се хвърли право на ударъ съ ножове, и всички намиращи се въ окопитѣ сърби бѣха избити или пленени. Оттукъ 13-а рота обстреля съ най-силенъ огънь сръбскитѣ картечници и едно орѫдие близо до тѣхъ. Прислугата избѣга, като остави орѫдието. Огъньтъ на 13-а рота облекчи настѫплението на другитѣ роти, и въ 5 ч. и 45 м. пр. пл. командирътъ на 4-а дружина, капитанъ Нягуловъ, донесе, че е заелъ всичкитѣ височини, които бѣха обектъ на неговата дружина.

Напредването на 3/9-а и 4/11-а дружини по фронта, влѣво отъ 4/9-а, обаче, ставаше бавно. До разсъмване преднитѣ роти на нѣкои мѣста наближиха сръбскитѣ окопи, но, съ развидѣляването, сърбитѣ откриха силенъ пушеченъ и картеченъ огънь отъ най-голѣмитѣ височини отъ дветѣ страни на шосето, на които преднитѣ роти отговориха така сѫщо съ огънь. Този огънь, обаче, не бѣше достатъченъ да подкрепи напредването, затова командирътъ на 9-и полкъ заповѣда на батареята, която бѣ заела позиция западно отъ Драгоево, съ фронтъ къмъ Брѣгалница, да измѣни фронта къмъ кàзанитѣ окопи и да поддържа настѫплението. На 4-а дружина заповѣда: Въ 7 ч. пр. пл. да настѫпи съ дѣсното рамо напредъ, за да завладѣе голѣмия масивъ, та да може батареята да излѣзе на позиция напредъ; съ заемането на масива, ротитѣ да се утвърдятъ на него, и да влѣзатъ въ свръзка съ 3-а дружина, влѣво. Въ това време батареята откри огънь по окопитѣ на масива. Поради близостьта, огъньтъ

бѣ необикновено сполучливъ — почти всички снаряди — на ударъ и на време — паднаха въ окопитѣ. Въ кратко време силата на огъня отъ окопитѣ започна да намалява, и къмъ 7 ч. и 30 м. се чуваше само стрелба на групи и то само отъ височинитѣ югоизточно отъ шосето, Частьта отъ 2/13-и батальонъ и картечницитѣ при него отстѫпиха. 4/9-а дружина и 10-а и 12-а роти заеха окопитѣ и преследваха съ огънь, докато бѣгащитѣ се закриха изъ гънкитѣ на мѣстностьта. Следъ това 4/9-а дружина обърна фронтъ къмъ в. Щъркелево — голѣмата конусообразна височина влѣво отъ шосето, която бѣше най-силно укрепена. Ротитѣ отъ бойната часть — 10-а, 12-а, 13-а и 15-а — останаха на височината, а 9-а, 11-а и задъ тѣхъ 14-а и 16-а — обърнаха фронтъ на югоизтокъ, къмъ в. Щъркелево.

Тази височина бѣ укрепена силно, съ нѣколко реда окопи, свързани съ ходове за съобщение. Освенъ това, склоноветѣ на височината представляваха стръмни и дълбоки падини, които способствуваха на голѣмия отпоръ, проявенъ отъ сърбитѣ. Както 4/11-а дружина, така и лѣвата колона на бригадата не можеха да напредватъ, поради което командирътъ на бригадата заповѣда на командира на 40-и полкъ да поеме охранението на тила на бригадата, като заеме гребена северозападно отъ Драгоево, а на 3/11-а дружина, която бѣше тамъ, заповѣда да засили частитѣ въ дефилето, като застане въ бригадна поддържка. Въ разпореждането на командира на 40-и полкъ остави две батареи отъ 3-и артилер. полкъ — едната на дѣсния, а другата — на лѣвия брѣгъ на Лѫкавица. Тритѣ дружини отъ бойната часть — 4/9-а, 3/9-а и 4/11-а — обедини подъ началството на командира на 9-и полкъ, а бригадната поддържка — 2/11-а и 3/11-а дружини — подчини на командира на 11-и полкъ. Следъ това, по негова заповѣдь, едно орѫдие отъ батареята североизточно отъ Драгоево излѣзе на търсъ по шосето на 1200 метра отъ в. Щъркелево, зае позиция край шосето и откри огънь по окопитѣ, по които стреляха и другитѣ орѫдия.

Колоната отъ Селце сѫщо настѫпи и заплаши тила на в. Щъркелево.

Поражавани отъ силенъ огънь и отъ тритѣ вида орѫжие и заплашени отъ пълненъ обхватъ, сърбитѣ се оттеглиха по ходоветѣ за съобщение, а следъ това, къмъ 11.ч., избѣгаха на югозападъ. Бѣха останали само отдѣлни стрелци въ окопитѣ навърха, които прѣчеха на настѫплението на частитѣ по шосето. Това бѣше голѣма спънка за артилерията, която не можеше да се

движи вънъ отъ шосето. Къмъ 12 ч. височината бѣ очистена съвършено, и бригадата, въ походна колона, настжпи по шосето, предшествувана отъ една рота въ боенъ редъ. 2-а батарея тръгна съ пехотата. Две орждия даже излѣзоха предъ колоната и въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. дадоха десетина изстрела по сърбитѣ, които отстжпиха къмъ Велесъ.

Скоро на шосето предъ бригадата се показаха части отъ 1/2-а бригада, и колоната се спрѣ и се разположи на бивакъ, като постави охранение,

Загуби. — Загубитѣ на 9-и полкъ сж показани общо за тритѣ деня въ загубитѣ на 1/2-а бригада, а тѣзи на 11-и полкъ и на батареята за 20-и и 21-и не сж дадени.

Трофеи. — Бригадата залови 400 пленника, взе 9 орждия съ ракли, изоставени по пжтя, 12 коня натоварени съ заряди, 70—80 обозни коли и др.

40-и полкъ сутриньта имаше 3-а дружина на позиция югозападно отъ Софилари; 4-а дружина застана задъ нея, въ поддържка; 1-а и 2-а дружини бѣха на позиция на дѣсния брѣгъ на Лжкавица. По заповѣдь на командира на 1/3-а бригада, въ 1 ч. сл. пладне 1-а и 2-а дружини минаха на лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица, и се разположиха североизточно отъ Драгоево: 1-а дружина въ първа линия, а 2-а — задъ нея.

Дейность на началника на 2-а дивизия. — Началникътъ на 2-а дивизия пренощува въ Лѣсковица. Въ 4 ч. и 40 м. пр. пл. на 21-и той бѣше отново при Патрикъ, отдето поиска телеграфически да му донесатъ за положението, и навѣрно, следъ като му бѣ донесено, донесе и той на командуващия армията, че снощи, до мръкване, не сж получени положителни резултати, че противникътъ се е задържàлъ на позицията си и пр. . . .

Въ 7 ч. и 10 м. получи отъ командира на 9-и полкъ донесение за положението въ 1/3-а бригада и веднага писа на командира на тази бригада, че нощната атака не доведе до положителни резултати, и че сега се води борба за овладяване важнитѣ мѣста на позицията, и че е отъ голѣма важность да поведе енергична атака на неприятелския лѣвъ флангъ Командирътъ на бригадата, обаче, му донесе, че позицията на неприятеля е естествено много силна и силно укрепена, че бригадата нѣма планинска артилерия, и моли за съдействие отъ 21-и полкъ при излизане отъ дефилето и пр.

Къмъ 9 ч. и 30 м. пр. пладне командуващиятъ армията му телеграфира:

„Донесете незабавно има ли вѣроятность вашиятъ противникъ да бжде разбитъ споредъ направената досега оценка на неговата позиция и сили, или не. Въ последния случай ще бжде по-полезно да се оставятъ срещу него части за отбрана, а другитѣ да бждатъ привлѣчени другаде, дето употрѣблението имъ ще бжде по-полезно."

Тъкмо въ това време атаката на 1-а бригада не успѣ, и отъ командира на тази бригада получи следното донесение:

„Командирътъ на 21-и полкъ донася, че положението на полка е твърде тежко. Четиритѣ дружини отъ предната линия сж спрѣни отъ превъзходенъ противникъ. Появи се една неприятелска батарея въ участъка, което още повече затруднява положението. Моля, 2-а бригада да напредне, за да облекчи положението на 21-и полкъ. Предъ 1/21-а дружина има четири картечници, освенъ пехотнитѣ части. Има чувствителни загуби: 4-а дружина е останала наполовина, и едва се удържа, а 2-а дружина не може да напредне. Забелязва се, че една планинска батарея на 2-а бригада, излѣзла на дѣсния флангъ на неприятелската позиция, би помогнала."

Подъ влиянието на това донесение, началникътъ на дивизията въ 10 ч. и 10 м. пр. пл. изпрати на командуващия IV армия следното телеграфно донесение:

„На дѣсния флангъ бригадата отъ 3-а дивизия неенергично действува, и досега не е овладѣла опорнитѣ неприятелски пунктове на лѣвия му флангъ, по тази причина атаката на центра, заетъ много силно отъ противника, ще бжде много трудна. Нѣколко пжти молихъ командира на бригадата отъ 3-а дивизия за по-енергични действия. 1-а бригада, макаръ и бавно, напредва, и е на мѣста до 700—800 крачки до противника. 2-а бригада, макаръ и да нѣмамъ донесение, обаче, отъ движението на частитѣ ѝ въ този моментъ се вижда, че тѣ вече сж заели дѣсния флангъ на неприятелската позиция до надписа „Кара Ходжали".

Току-що получихъ донесение отъ командира на 2-а бригада, че действително, следъ усилена борба и голѣми жертви, той е успѣлъ да заеме опорнитѣ пунктове на дѣсния флангъ на неприятелската позиция до надписа „Кара Ходжали", дето се утвърдява и привежда частитѣ си въ редъ. Противникътъ отъ този участъкъ е отстжпилъ на западъ и е заелъ позицията при Кара Ходжали. За атаката на този неприятелски боенъ участъкъ той е употрѣбилъ двата свои полка и две дружини отъ 49-и полкъ. Центърътъ на неприятелската позиция — отъ Стражарницата на югъ отъ Кара Ходжали — е заетъ много силно, и 1-а бригада, на която нѣкои отъ дружинитѣ иматъ 50% загуби, не могатъ да напреднатъ. Разпоредихъ 2-а бригада да насочи части на северъ, къмъ Стражарница, за да облекчи положението на 1-а бригада. Противникътъ изглежда, че е наченалъ отстжплението, и организира втора позиция за отбрана, западно отъ първата. Надѣвамъ се

до вечерьта да бѫде овладѣна позицията му, обаче донасямъ, че дивизията следъ три денонощия бойове не ще бѫде способна после тѣзи грамадни загуби да предприеме веднага преследването на противника."

Изглежда, че началникътъ на дивизията е заповѣдалъ на 2-а бригада да помогне на 1-а, но заповѣдьта му не бѣ намѣрена въ дѣлата нито на дивизията, нито на бригадата, а командирътъ на 2-а бригада е заповѣдалъ на полковитѣ командири, както е казано по-преди, предвидъ критическото положение на 1-а бригада, да не преследватъ, а да се утвърдятъ на заетата позиция, безъ да прави намекъ даже за помощь на 1-а бригада.

Отъ командуващия армията получи следната телеграма:

„Заповѣдахъ на 1/3-а бригада да атакува енергично, като съдействува на 1/2-а бригада. Действувайте енергично. Гледайте цѣлата Тимошка дивизия да хванете въ пленъ. Тунджанската дивизия съ дѣсния си флангъ ще настѫпи за овладяване височинитѣ на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница."

Началникътъ на дивизията въ 11 ч. и 50 м. пр. пл. изпрати на командира на 1/3-а бригада писмо, съ което му съобщи, че е заелъ сръбската позиция отъ моста до надписа „Кара Ходжали", и, за да не бѫде дадена възможность на сърбитѣ да отстѫпятъ презъ Брѣгалница и да се натѫпчатъ въ Вардара, необходимо е да бѫде насочена бригадата къмъ Хаджи Сеидъ и Чатакли . . . и т. н. Докато, обаче, стигне писмото въ бригадата, както се каза, тя се бѣ насочила по шосето къмъ Стражарница, въ помощь на 1/2-а бригада. Сърбитѣ, макаръ и въ най-голѣмо безредие, успѣха да отстѫпятъ.

Началникътъ на дивизията е заповѣдалъ навѣрно по телефона на командира на 2-а бригада да прехвърли части на дѣсния брѣгъ на Вардара, както бѣ заповѣдалъ командуващиятъ армията. Това се вижда отъ следното донесение отъ него до командуващия армията:

„Командирътъ на 2/2-а бригада донася, че отъ 50-и полкъ, по разпореждане на командира на 3/7-а бригада, били прехвърлени на дѣсния брѣгъ на Вардара три роти и чета опълченци, които биха изчистили околнитѣ села отъ пръснатитѣ части отъ Гевгелийския сръбски гарнизонъ. Сърбитѣ запалиха и изгориха селата Дол. Дисанъ, Тремникъ и Пърждево. Мостътъ на Вардара е разрушенъ. Станцията Криволакъ е заета отъ насъ."

Въ 5 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията донесе:

„По наблюдение на самостоятелнитѣ разезди . . . . неприятелски обозъ, състоещъ се отъ много коли, отстѫпва къмъ Вардара. По

р. Брѣгалница, до с. Црешка, противникъ не билъ забелязанъ. Неприятелски части и батареи, които вчера заели позиция срещу нашия дѣсенъ флангъ, се оттеглили по посока на Сушово и Богословецъ."

Въ отговоръ на последнитѣ две донесения, получи се отъ командуващия армията заповѣдь: Да се предаде на частитѣ на дѣсния брѣгъ на Вардара и на четата на Чернопѣева да настѫпятъ къмъ ж.-п. ст. Градско, за да пресрещнатъ сръбскитѣ обози и войници, а пъкъ ескадронътъ да настѫпи съ сѫщата цель по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, къмъ Градско.

Началникътъ на дивизията предаде тази заповѣдь на командира на 2-а бригада и на 1/5-и ескадронъ, обаче бѣше вече късно[1]).

Санитарната служба създаде много грижи на началника на дивизията. Отъ десеттѣ болнични учреждения на дивизията (шесть полски и две полуподвижни болници, единъ дивизионенъ и единъ бригаденъ лазарети), дивизията разполагаше само съ две трети отъ Дивизионния лазаретъ. Всичкитѣ други учреждения бѣха оставени да гледатъ холерно-болни и бѣха придадени къмъ други части, а броятъ на раненитѣ бѣше голѣмъ. Превързочнитѣ материали бързо се изразходваха. Евакуирането на раненитѣ и на болнитѣ ставаше съ мѣстни срѣдства и то много бавно, поради което много отъ тѣхъ не можаха да бѫдатъ евакуирани.

„Следъ като се привърши боя — пише началникътъ на дивизията — видѣ се, че до вечерьта не ще има възможность да се начене преследването на противника, взето бѣ решение дивизията да остане да нощува на заетата отъ противника позиция, и да се организира на следния день сутриньта преследването му и изчистването на пространството между Вардара — Брѣгалница и Лѫкавица, споредъ както бѣше първоначално дадената отъ Щаба на IV армия задача на дивизията."

Въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. той издаде следната заповѣдь:

„§ 1. — Следъ тридневенъ бой, днесъ дивизията овладѣ неприятелската укрепена позиция отъ Стражарницата на югъ, до Криволакъ.

Разбитиятъ противникъ отстѫпи на западъ. Неговитѣ ариергардни части сѫ по височинитѣ при с. Кара Ходжали.

§ 2. — Повѣрената ми дивизия да заеме, и се утвърди и преношува на тази позиция:

1-а бригада — отъ Стражарницата до Плоския върхъ[2]), включително.

[1]) Заповѣдьта на командуващия армията е подадена на телеграфната станция въ 6 ч. и 15 м. сл. пладне.

[2]) Височината Корисорти.

2-а бригада — отъ Острия върхъ[1]), включително, до р. Вардаръ.

49-и полкъ — въ маневрени войски — остава въ мое разпореждане, около Стражарницата.

§ 3. — Командиритѣ на бригадитѣ да изпратятъ придаденитѣ имъ конници за поддържане съприкосновение съ противника и да следятъ за него:

1-а бригада — по посока Хаджи Сеидъ — Орта Махле, Доганлж, р. Брѣгалница.

2-а бригада — Кара Ходжали, Енешъ Оба, Вардара.

§ 4. — Линията отъ преднитѣ постове, въ случай че ариергардътъ на противника отстжпи, да се простре отъ Вардара северно по линията Доганлж — шосето. Участъкътъ на преднитѣ постове: на 1-а бригада — отъ шосето на югъ и западно отъ с. Кара Ходжали и на 2-а бригада — оттамъ до Вардара. 1-а бригада да влѣзе въ свръзка съ преднитѣ постове на 3-а дивизия, а 2-а бригада — на югъ отъ дѣсния брѣгъ на Вардара съ намиращитѣ се тамъ наши части. Форма на охранението — стражеви застави.

§ 5. — Дивизионниятъ лазаретъ да остане въ Лѣсковица и вземе мѣрки за прибиране и евакуиране ранените.

Болницитѣ оставатъ въ Радовишъ.

§ 6. — Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ остава около Лѣсковица.

§ 7. — Щабътъ на дивизията — въ Шехъ Оба, а, до устройването на телеграфна линия до тила, — въ Патрикъ."

До вечерьта частитѣ се събраха, устроиха се и се разположиха да нощуватъ споредъ заповѣдьта.

8-а Тунджанска дивизия. Командуващиятъ сръбската II армия, както се каза, оттегли Дринската и Моравската дивизии I призивъ нѣколко километра назадъ и вдѣсно, съ цель да премине Брѣгалница, за да помогне на Тимошката дивизия II призивъ. Докато се накани, обаче, получи донесения, че Тимошката дивизия е разбита. Помощьта стана излишна. Следъ това вече командуващиятъ армията съсрѣдоточи вниманието си за защитата на Велесъ. По тази причина Дринската и Моравската дивизии I призивъ на 21-и юний не предприеха нищо противъ 8-а дивизия, която бѣше предъ тѣхъ.

Нощьта предъ тази дивизия мина спокойно. Сутриньта, необезпокояванъ отъ противника, 52-и полкъ смѣни 24-и полкъ, който въ 6 ч. и 30 м. замина за Спанчево, да подкрепи 7-а дивизия.

Началникътъ на дивизията презъ нощьта получи отъ командуващия армията заповѣдьта да не предприема сериозни

[1]) Орло Баиръ.

действия, а въ 6 ч. и 30 м. получи телеграма отъ сжщия, че 7-а дивизия стои на вчерашнитѣ си позиции.

По поводъ на последната телеграма, началникътъ на дивизията телеграфира:

„Безъ да зная общото положение, отъ това, което се вижда, позволявамъ си да дамъ следното мнение: Съ масата, присъединена къмъ дивизията, да се настжпи по посока на Балванъ — Трогерци и нататъкъ или по посока Щипъ — Велесъ, като се остави единъ заслонъ въ посока Балванъ — Трогерци. За настжплението е необходимо бойнитѣ припаси да бждатъ попълнени."

На това предложение командуващиятъ армията отговори:

„Настжпете съ една пехотна бригада, която поддържайте съ артилерийски огънь. Нощесъ сърбитѣ сж произвели две нощни атаки на позицията на 7-а дивизия, но сж били отблъснати отъ нашитѣ. Сега се води тамъ артилерийска престрелка. Съ вашето настжпление ще облекчите положението на 7-а дивизия и, може би, ще поставите въ тежко положение настжпващитѣ къмъ 7-а дивизия сърби. Артилерийски бойни припаси — една часть снощи сж пристигнали въ Щипъ, другата часть сега е на пжть между Радовишъ и Щипъ."

Началникътъ на дивизията намираше, че, поради голѣмото разстояние, мжчно може да се въздействува на действията противъ 7-а дивизия, толкова повече, че не се знаеше въ какво се състоеха тѣзи действия. При все това, въ 12 ч. и 30 м. сл. пл. изпрати заповѣдь на командира на 1-а бригада да настжпи съ 52-и и 30-и полкове въ посока на Аргюлица—Улярци, за да действува въ флангъ на сърбитѣ, които атакуватъ 7-а дивизия.

Командиръ̀тъ на бригадата веднага събра командиритѣ на 30-и и 52-и полкове и на 1-о и 3-о артилерийски отдѣления на височината северно отъ Аргюлица, дето имъ обясни задачата.

Докато ставаше това, началникътъ на дивизията получи отъ командуващия армията следната телеграма:

„Ако намирате за възможно, може да настжпятъ повече части отъ дивизията, само по-скоро. Да иматъ предвидъ, че сърбитѣ за измамване на нашитѣ войници при атака употрѣбяватъ следната хитрость: офицеритѣ настжпватъ съ бѣли флагове или кърпи, и задъ тѣхъ — войницитѣ, готови да се хвърлятъ напредъ, щомъ нашитѣ прекратятъ стрелбата."

Малко по-късно — въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. — получи отъ началника на 7-а дивизия телеграма:

„Дивизията, подъ натиска на превъзходни неприятелски сили, отстжпи, по заповѣдь, отъ позицията си; ще заеме височинитѣ отъ с. Баня до Нивичани."

Началникътъ на дивизията реши да предприеме по-сериозни действия, които се състоеха въ следното:

Да насочи две дружини отъ линията Ловакъ — Червилово къмъ Чишиновци, въ флангъ на сърбитѣ, които действуватъ срещу 7-а дивизия. 10-и, 30-и и 36-и полкове да насочи на височинитѣ Горни Балванъ — Горно Трогерци, за застрашаване тила на противника. Настжплението да започне презъ нощьта, понеже презъ деня ще бжде съпроводено съ голѣми зàгуби.

Като взе това решение, той телефонира за него на командуващия армията, а на командира на 1-а бригада телефонира: Всички части да останатъ на мѣстата си, понеже ще последва заповѣдь да се атакува съ четири полка: 52-и полкъ — къмъ Чишиновци; а 10-и, 30-и и 36-и — къмъ Трогерци, и че съ тази атака е натоваренъ командиръ̀тъ на 3-а бригада, който е тръгналъ отъ Щаба на дивизията къмъ 30-и полкъ. При Щаба на 30-и полкъ се събраха и всички командири на споменатитѣ полкове.

Въ това време — 4 ч. и 30 м. — се получи отъ командуващия армията следната телеграма:

„Не предприемайте настжпателни действия срещу Балванъ и Трогерци съ три полка. Съдействувате само на 7-а дивизия споредъ обстановката, като действувате въ флангъ на сръбскитѣ войски, настжпващи противъ нея.“

Началникътъ на дивизията телефонира, че атаката се отмѣнява, затова частитѣ да останатъ по мѣстата си. Задоволи се само съ изпращането на две дружини отъ 52-и полкъ къмъ Чишиновци, но и за тѣхъ въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. получи отъ командуващия армията телеграма: Да не влизатъ въ сериозна борба, и, ако противникътъ ги натисне, да отстжпятъ къмъ дѣсния флангъ на дивизията.

И така, 1-а бригада премина деня, безъ да безпокои противника, и безъ да бжде обезпокоена.

Отъ наблюденията и разузнаванията предъ 2-а бригада бѣ узнато, се сърбитѣ сж оставили слаби разузнавателни части по течението на Брѣгалница: северно отъ Дегерменъ чифл. — една рота; срещу селото Кара Орманъ — една и срещу Щипъ — две-три роти. 2/3-о артилер. отдѣление обстреля първитѣ две, а следъ това, по заповѣдь на началника на дивизията, пренесе огъня си по ротитѣ срещу Щипъ, съ цель да подготви атаката имъ. Въ нѣколко минути ротитѣ бѣха засипани съ шрапнели и гранати. Една рота отъ 12-и полкъ настжпи, обаче около моста

бѣха залегнали неприятелски стрелци, които не позволиха на ротата да премине презъ него.

Презъ цѣлия день се виждаше движение на сръбски части къмъ Софилари и, изобщо, на югозападъ.

Въ 5 ч. и 30 м. сл. пладне 36-и полкъ пристигна, и се разположи южно отъ с. Раданя, като маневрени войски.

И така, разпорежданията на командуващия IV армия по отношение 8-а дивизия и действията на тази дивизия бѣха така нерешителни и закъснѣли, че много малко се различаватъ отъ разпорежданията на командуващия сръбската III армия и отъ действията на Дринската и Моравската дивизии I призивъ. И тукъ се сѣтиха да спасяватъ 7-а дивизия, следъ като тя бѣ бита.

Привечерь се получи заповѣдь: Поради слабия съставъ, полковетѣ да се преустроятъ въ три дружини.

Действията на 7-а Рилска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Началникътъ на дивизията на 20-и юний вечерьта се оттегли на бивака при Кочани. Въ това време сърбитѣ поведоха атаки, които особено се засилиха къмъ полунощь. Атакитѣ бѣха отбити, но бѣгащи войници и групи разказваха, че сърбитѣ имали успѣхъ. Началникътъ на дивизията потърси по телефона командира на 2/4-а бригада. Телефонната линия бѣ прекжсната. Тогава потърси свръзка презъ манастира Св. Пантелей. Обади се командиръ̀тъ на 2/8-а дружина, който съобщи, че съ дружината си се откжсналь, и не знае де е полкътъ му. Групи отстжпващи войници му съобщили, че полкътъ отстжпилъ, и той — дружинниятъ командиръ — моли указание накжде да отстжпи. Началникътъ на дивизията му заповѣда да разположи дружината при манастира, съ всички мѣрки за охранение, и да се свърже съ полка, а, следъ като узна, че частитѣ не сж отстжпили, съобщи му това. Освенъ това, поиска съдействие отъ Македоно-одринското опълчение.

Въ 2 ч. и 30 м. пр. пл. получи заповѣдьта по армията: Частитѣ да не предприематъ сериозни действия, а да се окопаятъ на позициитѣ, които да отбраняватъ опорно.

Въ този смисълъ началникътъ на дивизията бѣ направилъ разпореждания още миналия день, та нови разпореждания не направи.

Следъ като получи заповѣдьта за 21-и, началникътъ на дивизията, на бивака при Кочани, получи телеграма отъ начал-

ника на Опълчението, че дружината и батареята при Пантелей ще му съдействуватъ. Следъ това, на разсъмване, началникътъ на дивизията замина за бойното поле, и въ 4 ч. и 10 м. пр. пл. бѣше при Соколарци. По пѫтя той срѣщаше отстѫпващи войници и групи, кухни, обози, батареи и пехотни части отъ 2-а бригада. Той ги спрѣ и ги върна, отмѣни заповѣдьта на командира на 2-а бригада за отстѫпление, и частитѣ отново заеха позицията, но съ понижень духъ.

Къмъ 6 ч. и 30 м. получи донесение, че две дружини отъ 24-и полкъ сѫ пристигнали въ Чишиновци, въ негово разпореждане. Той веднага разпореди едната дружина да остане въ сѫщото село, а другата да се насочи за Спанчево — Райчински Ридъ, да атакува неприятеля въ флангъ и да остане въ разпореждането на командира на 1-а бригада.

Въ 7 ч. и 40 м. заповѣда на командира на 22-и полкъ да изпрати разузнавателни отреди да установятъ има ли противникъ предъ полка.

И така, предстоеше решителенъ бой на 7-а дивизия. Позицията на дивизията бѣше неудобна, главно, поради това, че не позволяваше да се използува добре многочислената полска артилерия. Пъкъ и заемането на позицията бѣше много несполучливо — на най-важния участъкъ Райчински Ридъ, който бѣше ключа на позицията, бѣ разположена съкрушената морално и материално 1/7-а бригада.

Болтъ на 1-а бригада. — Командирътъ на 1-а бригада още на 20-и вечерьта съ заповѣдь раздѣли позицията на три участъка: дѣсенъ — на в. Райчински Ридъ — 13-и полкъ; срѣденъ — южно отъ върха — 3/26-а дружина и две роти отъ 31-и полкъ и лѣвъ — още по-налѣво — две дружини отъ 26-и полкъ и две роти отъ 31-и полкъ и резервъ — две роти отъ 31-и полкъ. Въ това положение бригадниятъ командиръ заповѣда: Частитѣ да се окопаятъ, като вематъ всички мѣрки за охранение; веригитѣ и поддържкитѣ да бѫдатъ нащрекъ за посрещане нощна атака и да изпращатъ презъ цѣлата нощь патрули къмъ противника.

Между това, командирътъ на 1/7-о с. с. артилер. отдѣление, предвидъ на това, че неприятельтъ бѣше по близо отъ два километра, а най-малкиятъ мѣрникъ, съ който можеше да стреля, бѣше 3½, съ разрешението на командира на 2/4-а бригада, сне 2-а и 9-а батареи и ги оттегли при с. Баня. По сѫщата причина той заповѣда да се снеме и 8-а батарея въ района на 1/7-а бригада, обаче, командирътъ на тази бригада спрѣ батареята, когато закачваше, и разпореди батареята да остане, като разпредѣли ротитѣ около нея така, че фронтътъ ѝ да бѫде чистъ, за да може да стреля.

Началникътъ на лѣвия участъкъ — командирътъ на 26-и полкъ, който до късно отбиваше сръбскитѣ атаки, донесе, че, поради слабия съставъ на дружинитѣ, не може да изпълни заповѣдьта.

Командирътъ на 13-и полкъ, напротивъ, щомъ противникътъ прекрати стрелбата, започна окопаването. Копаеха веригитѣ. Предъ тѣхъ бѣха изпратени силни патрули, а на 15 крачки задъ тѣхъ стоеха готови поддържкитѣ. Въ 12 ч. и 10 м. пр. пл. къмъ лѣвия флангъ се чуха откъмъ противника нѣколко изстрела, които постепенно се учестяваха. Този огънь изненада твърде много войницитѣ. Веригитѣ, безъ заповѣдь, откриха огънь напосоки, а поддържкитѣ се върнаха назадъ, заеха резервнитѣ окопи, и оттамъ откриха безреденъ огънь въ гърба на веригитѣ. Настана голѣмъ смутъ, който се увеличи още повече отъ стрелбата на батареята. Батарейниятъ командиръ, като помисли, че сърбитѣ предприематъ атака, заповѣда на взводнитѣ командири да започнатъ стрелбата, и, щомъ дойде до ударъ съ ножове, да се оттеглятъ съ прислугата на 30 крачки предъ предницитѣ, дето да дочакатъ резултата отъ удара. Взводнитѣ командири бѣха поставили повечето отъ снарядитѣ на запалка 2·50, и съ тѣхъ стреляха най-бързо по посока на дола, който бѣше най-добриятъ подстѫпъ. За четвърть часъ изстреляха повече отъ 80 шрапнела.

Гърмежитѣ и силниятъ блѣсъкъ отъ близкото пръскане на снарядитѣ усили уплахата всрѣдъ войницитѣ, нѣкои отъ които хукнаха да бѣгатъ по единично или на групи. Най-голѣма паника произлѣзе въ тила на батареята. Уплашени отъ бѣгащитѣ край тѣхъ, яздачитѣ на предницитѣ — едни пеша, други съ разпрегнати коли, трети съ запрегнати предници, хукнаха да бѣгатъ. Три предника съ нѣколко коня се преметнаха въ дола, и не можаха да бѫдатъ изтеглени. Най-после и прислугата съ командира на 1-и взводъ побѣгна, и се спрѣ чакъ при Кочани.

Всички началници, у които бѣ останало самообладание, въ това число и бригадниятъ командиръ, употрѣбиха свърхчовѣшки усилия, за да прекратятъ стрелбата и да въдворятъ редъ. При

тѣзи усилия падна убитъ отъ куршумъ отъ тила началникътъ на Телефонната команда.

Смущението трая около 20 минути, но последствията му бѣха много тежки. Голѣма часть отъ войницитѣ бѣха избѣгали. 8-а батарея остана безъ прислуга; отстѫпи и планинската батарея, така че бригадата остана безъ артилерия.

Всичко това бѣ предизвикано отъ въображаемъ противникъ, отъ нѣколко случайно дадени изстрела. Сърбитѣ нито сѫ имали намѣрение да нападатъ, нито сѫ предприели нападение срещу 13-и полкъ. Въ 1/19-и и 4/19-и батальони, които бѣха срещу българския 13-и полкъ, даже произлѣзе смущение, което бѣ отстранено съ дохождането на единъ батальонъ отъ полковата поддържка. Смущението, обаче, се предаде по-наюгъ, въ 10-и полкъ, дето се обърна въ паника. 2/11-и батальонъ, заблуденъ въ тъмнината, се бѣ показалъ между 3/12-и и 2/10-и батальони, когато се започна безредната стрелба на Райчински Ридъ. Въ батальона мигновено избухна паника — преднитѣ му две роти юрнаха назадъ, повлѣкоха и заднитѣ роти, и 3/10-и батальонъ, който вървѣше задъ 3/11-и. До зори началницитѣ успѣха да събератъ и да върнатъ частитѣ на мѣстата имъ.

Паниката се отрази и срещу 10-и полкъ, въ българската 2/7-а бригада. Къмъ 1 ч. и 30 м. пр. пл. при командира на тази бригада се яви единъ кандидатъ-офицеръ съ нѣколко войника отъ 13-и полкъ, и доложи, че 1-а бригада е окончателно разбита и пленена, батареитѣ сѫщо сѫ паднали въ пленъ, а бригадниятъ командиръ билъ убитъ, и че сърбитѣ били на около единъ часъ отъ Спанчево. Войницитѣ потвърдиха сѫщото. Командиръ̀тъ на бригадата изпрати до артилерийскитѣ части и до 22-и полкъ ординарци, съ заповѣдь да започнатъ да отстѫпватъ за Кочани, а самия кандидатъ-офицеръ изпрати да докладва на началника на дивизията. Къмъ 3 ч. и 30 м. пр. пл. обаче, офицеръ отъ 22-и полкъ му доложи, че 1/7-а бригада била атакувана, но разбила противника, и останала на позицията си. Въ 5 ч. той изпрати писмена заповѣдь до сѫщитѣ части да се върнатъ на мѣстата си.

22-и полкъ получи заповѣдьта, когато въ отстѫплението си бѣ стигналъ къмъ Соколарци, и веднага се върна. Отъ батареитѣ — едни бѣха отстѫпили далечъ назадъ, други не се бѣха отдалечили, а нѣкои току-що се готвѣха да тръгнатъ.

Следъ като се успокоиха частитѣ отъ 13-и полкъ, започнаха отново да се окопаватъ. Бригадниятъ командиръ изпрати адютанта си да намѣри командира и прислугата на батареята, за да оттеглятъ изоставенитѣ оржия, защото на батареята не можеше повече да се разчита.

На 21-и сутриньта при оржията се събраха командиритѣ на батареята и на 2-и взводъ и онѣзи отъ прислугата, които не бѣха избѣгали далечъ. Командиръ̀тъ батареята разпредѣли хората по двама на оржие, и съ тѣхъ запрегна и оттегли оржията, като остави шесть ракли — на три предницитѣ не можаха да се изтеглятъ отъ дола, а на други три предницитѣ бѣха тамъ, но нѣмаше нито единъ прислужникъ или яздачъ да ги запрегне. Въ раклитѣ останаха около 150 снаряда.

На петь километра задъ позицията батарейниятъ командиръ̀ срещна прислугата и яздачитѣ. Той веднага ги упѫти да отидатъ да запрегнатъ раклитѣ, но бѣше късно — сърбитѣ, както ще се каже, вече бѣха заели позицията.

И така, 1-а бригада остана безъ артилерия. 2/7-а и 9/7-а с. с. батареи и 1/5-о с. с. артилер. отдѣление, които можеха странично да ѝ помогнатъ, както се каза, се оттеглиха презъ нощьта. Бригадата остана съвсемъ безъ артилерийска поддържка. Злата сѫдба устрои така, че началникътъ на Шумадийската дивизия и този день прибѣгна до несполучилия по-преди опитъ да действува само съ артилерия: той съсрѣдоточи върху срѣдния участъкъ на бригадата огъня на следнитѣ части: 1-о отдѣление отъ Шумадийския артилерийски полкъ, което бѣ заело позиция при Бунешъ, на два километра отъ българскитѣ окопи; 3-о отдѣление отъ сѫщия полкъ, което бѣше на позиция при в. 554; 2-о отдѣление отъ Ерваникъ и Лазовски Ридъ; крепостната батарея отъ Дрѣнъкъ и гаубичната — отъ позицията северозападно отъ Стръмошъ. Тази странична стрелба, особено на крепостната и гаубичната батареи, решиха сѫдбата на позицията.

Какво е станало въ обстреляния срѣденъ участъкъ, нѣма сведения, но отъ следното донесение, изпратено отъ бригадния командиръ въ 8 ч. и 30 м. пр. пл., се вижда, че положението не е било добро:

„Позицията засега се отбранява успѣшно. Сръбската пехота слабо напредва само срещу дѣсния участъкъ и центра. Срещу полковникъ Зафировъ (лѣвиятъ участъкъ) настѫпление засега нѣма. Артилерията на противника засега обстрелва заднитѣ склонове на позицията, обаче безуспѣшно. Сега пристигна дружината на подполковникъ Сапунова, която ще използувамъ.

Въ този моментъ въ участъка на подполковникъ Бановъ[1]) отстжпватъ нашитѣ. Ще заема заднитѣ височини съ дружината на Сапунова."

Следъ това донесение, командирътъ на бригадата, полковникъ Митовъ, се обажда чакъ на следния день сутриньта отъ Оризари, дето се събрала бригадата му. За това време той мълчи въ дневника си, и не е оставилъ реляция. Не е изпратилъ нито донесение, нито пъкъ нѣкой отъ подчиненитѣ му споменава, че го е видѣлъ, или че е получилъ отъ него нѣкакво разпореждане.

За отстжплението началникътъ на срѣдния участъкъ, подполковникъ Бановъ, пише: „Презъ нощьта нашата артилерия отстжпила отъ позицията. Останала на позицията нашата пехота, неподдържана отъ своя артилерия, не можеше да се държи повече на позицията, тъй като сръбската артилерия се бѣше много приближила, и отъ открити позиции, съ най-силенъ огънь обстрелваше, както цѣлия фронтъ на позицията, така и всичката ѝ дълбочина. Започна се отстжпление; отстжплението бѣше безредно, защото заповѣдь за отстжпление не се получи навреме".

Отъ началницитѣ бѣше останалъ само старши подофицеръ отъ 10-а рота Йото Миленковъ. Заедно съ него, подполковникъ Бановъ събра 60—70 войника и ги заведе и постави въ единъ окопъ на лѣвия флангъ на 13-и полкъ. Като видѣха безредното отстжпление на българитѣ, сърбитѣ настжпиха: 1/12-и и 2/12-и батальони заеха гребена — позицията на срѣдния участъкъ, и се насочиха противъ 13-и полкъ. Въ сжщото време пренесоха артилерийския огънь върху окопитѣ на този полкъ. При това положение, войницитѣ, като виждаха бѣгството на срѣдния участъкъ, така сжщо побѣгнаха. Напусто подполковницитѣ Жабински и Бекяровъ и нѣколко офицера съ една малка часть войници се опитваха да спратъ настжплението на сърбитѣ. Гранатитѣ сринаха окопитѣ и прогониха и последнитѣ защитници. Тогава 1/19-а и 4/19-и батальони настжпиха и заеха в. Райчински Ридъ (860). Сега вече, като заеха ключа на цѣлата българска позиция, сърбитѣ се обърнаха къмъ двата фланга. 4-и свръхщатенъ полкъ, който бѣше дивизионенъ резервъ, премина Злетовската рѣка, но не стана нужда да се разгъне въ боенъ редъ.

2/26-а дружина, която, заедно съ дветѣ роти отъ 31-и полкъ, бѣше въ бойна часть на лѣвия участъкъ на 1-а бригада, бѣ

[1]) Срѣдниятъ участъкъ.

обстреляна странично. За нещастие, тъкмо по това време командирътъ на 14-и полкъ, влѣво, изпрати въ полка ѝ придадената му рота отъ 31-и полкъ. Командирътъ на дружината помисли, че 14-и полкъ отстжпва; той изпрати адютанта си да доложи на командира на полка за положението, но, докато получи заповѣдь, сърбитѣ заплашиха тила му, и той даде заповѣдь за отстжпление. Дружината, Картечната рота и дветѣ роти отъ 31-и полкъ отстжпиха. Заедно съ тѣхъ отстжпи и полковата поддържка — сборната рота.

Боятъ на 2-а бригада. — По фронта на 2-а бригада сърбитѣ не настжпваха. 14-и полкъ стоеше на мѣстото си, а 22-и полкъ, следъ отстжплението, се бѣ върналъ, и заелъ позицията съ 1-а дружина, а 3-а и 4-а дружини бѣ оставилъ въ маневрени войски. Въ 8 ч. пр. пл., по заповѣдь на началника на дивизията, 11-а рота настжпи по посока между селата Лепопелци и Върбица съ разузнавателна цель, но въ 10 ч. бѣ отхвърлена назадъ, и зае височината северозападно отъ Соколарци.

Въ 9 ч. командирътъ на 14-и полкъ, предвидъ ожесточения бой вдѣсно, усили бойната часть — 1-а дружина — съ две роти отъ 2-а дружина, а една рота постави прикритие на гаубичната батарея. Следъ отстжплението на 26-и полкъ на дѣсния флангъ, който бѣше открить, изпрати тамъ 5-а рота. Тази мѣрка, обаче, не бѣ достатъчна. Части отъ сръбскитѣ 10-и и 11-и полкове излѣзоха на гребена и заплашиха фланга и тила на бойната часть. Поради това въ 11 ч. пр. пл. командирътъ на полка даде заповѣдь за отстжпление. Остана само 22-и полкъ, съ батареитѣ въ неговия участъкъ. Къмъ 12 ч. по пладне началникътъ на дивизията даде устна заповѣдь да отстжпятъ и тѣ. 22-и полкъ отстжпи подъ прикритието на ариергардъ, съставенъ отъ 1-а дружина, а командирътъ на 7-и артилер. полкъ ешелонира батареитѣ така: 4/7-а и 6/7-а с. с. батареи заеха позиция при Спанчево, отдето обстрелваха позицията, която напустна 22-и полкъ, съ цель да не допустнатъ неприятелската артилерия да излѣзе на нея и да постави отстжпващитѣ въ критическо положение; по-назадъ бѣха ешелонирани две полски батареи и една гаубична, и, когато тѣ откриха огънь, отстжпиха 4-а и 6-а батареи и заеха друга тилна позиция, и пр.

И действително, двата конни полка на дѣсния флангъ на Шумадийската дивизия се опитаха да преследватъ. Шумадийскиятъ коненъ полкъ съ една конна батарея настжпи къмъ

Соколарци, но, обстрелянъ отъ 4-а и 6-а батареи и отъ тилнитѣ роти на 22-и полкъ и на 1/24-а дружина, полкътъ се пръсна, а батареята остави орждията си и прикри назадъ конетѣ и хората.

Боятъ на 2/4-а бригада. — Командиръть на бригадата на 20-и привечерь, като се убеди, че на следния день не ще може да се удържи на предната позиция, заповѣда бригадата да се оттегли на главната позиция — Райчински Ридъ — манастира Пантелей. Командиръть на бригадата донесе на началника на 7-а дивизия за това оттегляне на главната позиция, че разполага само съ петь дружини, на които съставътъ, следъ загубитѣ — около 2000 души, е силно намалѣлъ, че мѣстностьта не позволява да бѫде използувана артилерията, и, като се има предвидъ, че задържането на позицията опорно ще бѫде трудно, моли да бѫде указано накѫде да сѫ оттегли, въ случай че това се наложи.

Бригадата се разположи на главната позиция така: 8-и полкъ съ една рота отъ 31-и полкъ — въ бойна часть, а три роти отъ 4/31-а дружина и Картечната рота на 31-и полкъ застанаха въ поддържка, задъ лѣвия флангъ. 1/31-а и 3/31-а дружини бѣха изпратени въ подкрепа на 1/7-а бригада, а 2/31-а дружина бѣ оставена въ Горна Джумая, и сега идѣше да се присъедини къмъ полка си.

2/8-а дружина, следъ катастрофата при Злетово, на 20-и юний събра остатъцитѣ си — около рота и половина — югоизточно отъ споменатото село. Бѣше се стъмнило вече. Дружинниятъ командиръ потърси свръзка съ полка, но той бѣ отстѫпилъ. Като не знаеше, че полкътъ се е спрѣлъ на главната позиция, дружинниятъ командиръ, капитанъ Петровъ, воденъ отъ единъ овчарь, стигна при манастира Св. Пантелей, дето завѣри телефонна станция, която свързваше бригадата съ Македоно-одринското опълчение. Свръзката съ бригадата бѣ прекѫсната, навѣрно поради отстѫплението на частитѣ на главната позиция. На 21-и юний къмъ 2 ч. пр. пл. командиръть на дружината влѣзе въ телефонна свръзка съ Щаба на дивизията, при Кочани, отдето, както се каза, му заповѣдаха да остане при манастира, и на сутриньта да се присъедини къмъ полка си. Между това, единъ патрулъ, изпратенъ отъ Македоно-одринското опълчение да търси свръзка съ 2/4-а бригада, съобщи на дружинния командиръ, че 8-и полкъ е отстѫпилъ за Кочани, поради което въ 3 ч. пр. пл. командиръть поведе остатъцитѣ отъ дружината си за Кочани, за да настигне полка си.

8-и полкъ наистина бѣ отстѫпилъ. Замѣстникътъ на командира на полка, майоръ Божиловъ, при паническата стрелба въ 1/7-а бригада, като се почувствува неориентиранъ и усамотенъ, заповѣда, най-напредъ, на придадената му 5/5-а батарея да отстѫпи, а, следъ това, — и на дружинитѣ отъ полка. Когато, обаче, отстѫпващитѣ стигнаха до бригадната поддържка, командиръть на 31-и полкъ ги спрѣ и, като узна безпричинностьта на отстѫплението, донесе на бригадния командиръ, който веднага лично върна полка и го разположи на позицията. Само 2/8-а дружина продължи да отстѫпва, а 5/5-а батарея се върна къмъ 10 ч. пр. пладне.

Въ 7 ч. и 15 м. пр. пл. командиръть на 2/4-а бригада писа на командира на 1/7-а бригада:

> „На тази позиция безъ артилерия трудно ще се задържа дълго време. Артилерията не може широко да се използува поради мѣстнитѣ условия. 8-и полкъ е останалъ почти наполовина. По фронта ми и вдѣсно отъ височинитѣ се спускатъ гѫсти неприятелски части — навѣрно ще се стремятъ да ме обходятъ, а пъкъ азъ нѣмамъ прѣсни части да осуетя това обхождане, и ще се принудя да отстѫпя на следния редъ височини. Имайте това предвидъ и вземайте мѣрки."

И наистина, изостаналиятъ дѣсенъ флангъ на Моравската дивизия II призивъ се подаде напредъ, за да се изравни съ лѣвия флангъ на шумадийци, и всичкитѣ ѝ части отъ този флангъ минаха на източния брѣгъ на Злетовската рѣка.

Когато бѣ сломена съпротивата на 1/7-а бригада, и частитѣ отъ Шумадийската дивизия настѫпиха, за да заематъ нейната позиция, и артилерийското отдѣление при Бунешъ пренесе огъня си по 2/4-а бригада, настѫпиха и частитѣ отъ дѣсното крило на Моравската дивизия II призивъ, а именно 1-и полкъ, 1-и и 2-и батальони отъ 2-и полкъ и черногорската 3-а бригада. Тѣзи части успѣха да се добератъ южно отъ Рударе и да заематъ предната позиция, която миналия день заемаше 8-и полкъ. Тамъ, обаче, бѣха спрѣни отъ страничния огънь на 4-а с. с. планин. батарея и на лѣвофланговата рота на лѣвото странично прикритие на Македоно-одринското опълчение, а така сѫщо и отъ 5/5-а с. с. батарея, която се бѣ върнала, и заела позиция при Райчини. Тогава сърбитѣ насочиха 2-и полкъ II призивъ срещу страничното прикритие на Опълчението и въ обходъ на дѣсния флангъ на бригадата.

Къмъ 9 ч. и 30 м. пр. пл. командиръть на бригадата забеляза, че 1/7-а бригада отстѫпва, и получи уведомление за това

отъ командира на тази бригада. Въ сѫщото време частитѣ отъ Моравската дивизия се насочиха да обхванатъ дѣсния флангъ. Командирътъ на бригадата заповѣда на 8-и полкъ да отстѫпи на височинитѣ южно отъ Св. Пантелей. Въ това време пристигна отъ Горна Джумая 2/31-а дружина. Командирътъ на бригадата я разгъна въ отстѫпъ на дѣсния флангъ, за да пази отъ обхождане. Отстѫплението се извърши въ редъ, обаче, сръбскиятъ 2-и полкъ успѣ да отхвърли страничното прикритие на Македоно-одринското опълчение и заплаши дѣсния флангъ. Освенъ това, сърбитѣ заеха и върха Райчинъ Ридъ и заплашиха и лѣвия флангъ, поради което къмъ пладне командирътъ на бригадата реши да отстѫпи на линията Лешка — Бели.

Дейность на началника на дивизията; отстѫплението. — Началникътъ на дивизията следѣше боя отъ височината при Соколарци. Като видѣ, че боятъ при 1-а бригада взема неблагоприятенъ обратъ, а, може би, и, следъ като получи донесението отъ командира на бригадата, направи разпореждания за засилване на бригадата и въ 8 ч. и 45 м. пр. пл. съобщи за тѣхъ на бригадния командиръ съ следното писмо:

„Въ Ваше разпореждане изпратихъ една дружина отъ 14-и, една отъ 22-и и една отъ 24-и полкъ, а на командира на 2/4-а бригада — една дружина отъ 31-и полкъ, която бѣше въ Горна Джумая. Изпратете му подкрепления, ако има нужда."

Тъй като се чувствуваше голѣма нужда отъ артилерия, особено планинска, той въ 9 ч. и 10 м. пр. пл. поиска телеграфически отъ началника на Опълчението да изпрати по една планинска батарея на 2/4-а и 1/7-а бригади, а въ 9 ч. и 40 м. разпореди Картечната рота на 24-и полкъ да отиде на Райчински Ридъ.

Отъ описанието на действията се вижда, че тѣзи разпореждания бѣха много закъснѣли. При това, дружина отъ 14-и полкъ не е изпращана. Между това, началникътъ на дивизията получи устно донесение отъ командира на 1-а бригада, че е принуденъ да отстѫпи Райчински Ридъ, и моли да бждатъ взети мѣрки за осигуряване отстѫплението. Малко следъ това получи и писменото донесение, писано въ 8 ч. и 30 м. пр. пладне.

Въ сѫщото време се върна и офицерътъ, който бѣ изпратенъ да се запознае съ положението при 2/4-а бригада. Той докладва, че бригадата заема широкъ фронтъ, полковетѣ сѫ въ една линия, и пакъ има голѣми незаети пространства, че

бригадниятъ командиръ моли да му бѫде изпратена артилерия, и че не знае де е 2/8-а дружина, че 10—20 сръбски войника сѫ се добрали до гребена на позицията въ единъ незаетъ промеждутъкъ, и прѣчатъ на полската артилерия да отиде при бригадата, и пр.

Къмъ 10 ч. и 10 м. пр. пл. заповѣда лично и на командира на 24-и полкъ да настѫпи съ полка въ флангъ на сърбитѣ и да завладѣе обратно Райчински Ридъ, а на командира на 2/24-а дружина, която бѣше при Чишиновци, заповѣда да се присъедини къмъ полка си. Изпрати и офицеръ да предаде на командира на 1-а бригада да спре частитѣ си и да поддържа атаката на Райчински Ридъ отъ фронта, като предадѣ на артилерийскитѣ началници да разположатъ батареитѣ си така, че да попрѣчатъ на затвърдяването на неприятеля на Райчински Ридъ, а сѫщевременно да поддържатъ контъратаката на пехотата.

Артилерийскитѣ части не сѫ отбелязали въ дневницитѣ си, че сѫ получили подобна заповѣдь и че сѫ заемали подобна позиция, освенъ 4/7-а и 6/7-а батареи, които заеха позиция, за да прикриятъ отстѫплението на 22-и полкъ.

Сутриньта, както се каза, 2/24-а дружина бѣ изпратена да усили 1-а бригада. Когато дружината наближи Райчински Ридъ, бригадата отстѫпваше. Дружината зае позиция да прикрие отстѫплението, а адютантътъ отиде да търси командира на бригадата, но не го намѣри. На 21-и въ 7 ч. и 30 м. пр. пл., по заповѣдь на командуващия армията, бѣха изпратени 3/24-а и 4/24-а дружини и Картечната рота, които, както се каза, стигнаха при Спанчево къмъ 10 ч. пр. пладне. Тукъ командирътъ на полка получи казаната по-горе заповѣдь.

Поради усиления преходъ и голѣмата горещина, войницитѣ бѣха много уморени, та останаха да си починатъ, а Картечната рота продължи движението си, съ заповѣдь да подкрепи 1-а бригада къмъ Райчински Ридъ. Двадесеть минути следъ Картечната рота тръгнаха и дружинитѣ. Пѫтьтъ бѣше много стръменъ, горещината — голѣма и движението — бавно.

Когато Картечната рота наближи Райчински Ридъ, тя срещна командира на 1-а бригада. Ротниятъ командиръ му поиска заповѣдь, но бригадниятъ командиръ отговори: „Не мога да ви дамъ никакво поръчение; виждате — бригадата отстѫпва; явете се при началника на дивизията, и му доложете за това".

Появяването на тритѣ дружини отъ 24-и полкъ на дѣсния флангъ на Шумадийската дивизия, при в. Голакъ (560), пред-

извика смущение и частична паника въ сръбския 10-и полкъ, обаче две конни орждия и Картечниятъ ескадронъ на Шумадийския коненъ полкъ съ своя огънь спрѣха преднитѣ части на 24-и полкъ, и редътъ бѣ възстановенъ.

Командиръть на 24-и полкъ, като стигна съ дружинитѣ на два клм. отъ в. Райчински Ридъ, видѣ, че отстжплението на 1-а бригада прави безпредметна една контъратака. Въ сжщото време изпратениятъ напредъ офицеръ му донесе, че сърбитѣ сж заели вече здраво Райчински Ридъ, и за обратното завладяване на позицията нѣма надежда.

Тогава — въ 11 ч. и 55 м. пр. пл. — началникътъ на дивизията, следъ като бѣ уведоменъ за положението отъ командира на 24-и полкъ, даде устна заповѣдь на 2-а бригада и на 24-и полкъ да отстжпятъ на линията Трикане — Пашаджиково, и веднага донесе за това на командуващия IV армия.

Къмъ 1 ч. сл. пл. получи отъ командира на 26-и полкъ донесение, писано въ 12 ч. и 40 м. при с. Трикане, че бригадата е отстжпила, и че той, съ артилерията, отстжпва по шосето за Оризари, дето и той ще се спре. Отговориха му да се спре западно отъ Кочани, дето ще влѣзе въ състава на маневренитѣ войски.

Между това, 24-и полкъ отстжпи въ успоредни дружинни походни колони въ строгъ редъ. Въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. стигна при Тракане, дето началникътъ на дивизията му заповѣда да заеме позиция северно отъ селото. Полкътъ разположи въ първа линия 3-а и 4-а дружини, съ по две картечници, а 2-а дружина бѣ оставена въ поддържка.

1/24-а дружина, която бѣ оставена въ поддържка, по заповѣдь отъ началника на дивизията, заемаше редъ ариергардни позиции и прикриваше отстжплението. Вечерьта и тя застана въ втора линия.

Къмъ 4 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията получи донесение и отъ командира на 2/4-а бригада: че, подъ натиска на силенъ противникъ и поради отстжплението на 1-а бригада и насочването на голѣмитѣ сръбски маси къмъ дѣсния флангъ и поради късното пристигане на 2/31-а дружина отъ Горна Джумая, билъ принуденъ да отстжпи; като главна позиция ще заеме хребена западно отъ Кочани, а като предна — хребета предъ него; бригадата отстжпва, като задържа противника на всѣки гребенъ. Въ отговоръ на това донесение, началникътъ на дивизията му съобщи, че дивизията се спира за опорна отбрана

на първото бйло източно отъ Триканя, и му заповѣда единиятъ полкъ да спре вдѣсно, а другиятъ — задъ 24-и полкъ, което бѣ изпълнено. 22-и полкъ се разположи южно отъ 24-и, а частитѣ отъ 1-а бригада, заедно съ 14-и полкъ, се събираха югозападно отъ Кочани, като маневрени войски.

Батареитѣ отъ 7-и с. с. артилер. полкъ (2-а, 4-а, 5-а, 6-а и 9-а) заеха позиция въ участъка на 22-и полкъ; дветѣ планински батареи — въ участъка на 24-и полкъ; батареитѣ отъ 5-и с. с. артилер. полкъ — въ участъка на своята 2/4-а бригада.

3-о с. с. гаубично отдѣление бѣше на позиция съ 2-а и 3-а батареи на височината източно отъ Соколарци, а съ 1-а — източно отъ Спанчево. Въ 3 ч. пр. пл. получи заповѣдь отъ командира на 2/7-а бригада да отстжпи къмъ с. Баня, дето стигна къмъ 5 ч. пр. пладне. Тукъ се получи заповѣдь: 2-а батарея да се върне, заедно съ другитѣ части, и да заеме старата позиция, а другитѣ две батареи да останатъ при с. Баня. Въ 12 ч. се получи заповѣдь: 1-а и 3-а батареи да отстжпятъ и заематъ позиция задъ гребена източно отъ Триканя. Батареитѣ заеха позицията. 2-а батарея, която бѣ заела старата позиция, получи заповѣдь да отстжпи въ 1 ч. и 30 м. сл. пладне. По пжтя получи друга заповѣдь — да заеме позиция източно отъ Баня и да прикрива отстжплението. Батареята зае указаната ѝ позиция и, заедно съ дветѣ полски батареи, откри огънь по сръбски ескадрони, които се показаха на 5000 метра. Ескадронитѣ, въпрѣки артилерийския огънь, можàха да стигнатъ на 2500 метра. Тукъ, обаче, единъ сполучливъ гаубиченъ редъ ги пръсна и принуди да се закриятъ въ с. Баня. Батареята обстреля и запали селото. Заедно съ последнитѣ пехотни части, отстжпи и батареята, и се прибра задъ бойния редъ. Презъ това време сърбитѣ докараха една батарея при с. Баня и откриха огънь. По нея откри сполучливъ огънь 3-а батарея.

Действията на Македоно-одринското опълчение.

Разпорежданията на началника на Македоно-одринското опълчение. — Началникътъ на Опълчението на 20-и не получи донесение отъ срѣдната и дѣсната колони, които бѣха доста отдалечени, и не бѣ осведоменъ за положението при тѣхъ. Той прекара цѣлия день при лѣвата колона, и лично наблюдаваше хода на действията ѝ. Той бѣ увѣренъ, че тамъ, при Пониква, е ключътъ на позицията на Опълчението, и че воденията презъ деня бой отъ сърбитѣ

срещу лѣвата колона е само разузнавателенъ, и очакваше по-сериозенъ, затова още на 20-и въ 8 ч. сл. пл. заповѣда скорострелната батарея отъ срѣдната колона да мине въ лѣвата, и отъ дѣсната колона да изпратятъ въ срѣдната една скорострелна батарея съ рота прикритие. Освенъ това, разреши началникътъ на лѣвата колона да привлѣче две орѫдия и отъ лѣвото странично прикритие.

Следъ това се получи заповѣдьта да бѫдатъ изпратени две роти южно и югозападно отъ Кочани за отбиване възможното нападение на Сръбската конна бригада, която е предъ 7-а дивизия. Началникътъ на Опълчението възложи тази задача на ротата отъ 5-а дружина, която бѣше въ Кочани, и на една рота отъ 3-а бригада.

Въ 10 ч. и 45 м. сл. пл. донесе за положението на лѣвата колона така, както го схващаше, а за дѣсната, че къмъ пладне била на двеста крачки отъ теленитѣ мрежи, и че други донесения нѣма.

Въ сѫщото време издаде заповѣдь за следния день. Въ заповѣдьта, като казва, че владението на позициитѣ на лѣвата колона сѫ отъ решаващо значение, както за Опълчението, така и за частитѣ влѣво отъ него, заповѣдва:

Лѣвата колона да продължи усилването на позицията си съ окопи и засѣки, като отблъсне всѣка атака съ контъратака на ножъ.

Срѣдната колона съ настѫпление по фронта по всѣкакъвъ начинъ да съдействува на лѣвата.

Дѣсната колона да продължи изпълнението на възложената ѝ задача, като въ сѫщото време настѫпи, съ което ще съдействува на другитѣ колони.

Маневренитѣ войски да останатъ задъ лѣвата колона.

Къмъ полунощь се започна стрелбата, предизвикана отъ неразборията въ 7-а дивизия. Въ Опълчението мислѣха, че стрелбата е въ 2/4-а бригада, и донесоха за това. Малко следъ това се получи молбата отъ началника на 7-а дивизия да му бѫде дадено най-голѣмо съдействие за отбиване нощната атака. Отговорено му бѣ, че ще му съдействуватъ дружината и батареята при Св. Пантелей, за което сѫ направени разпореждания.

Следъ полунощь — къмъ 3 ч. — получи отъ началника на дѣсната колона донесение, че дѣсната подколона съ две дружини отъ 4-а дивизия ще предприеме атака на Султанъ Тепе въ 3 ч. пр. пладне.

Отъ началника на лѣвата колона получи донесение, че въ 5 ч. и 20 м. сл. пл. е започналъ бой между 2/4-а бригада и три

сръбски полка, и че бригадата е отстѫпила. Заповѣда му да бѫде провѣрено донесението, и, ако се окаже вѣрно, да вземе мѣрки, за да попрѣчи на противника да настѫпи на изтокъ.

Въ 3 ч. и 45 м. пр. пл. получи отъ командуващия армията съобщение за поражението на Тимошката дивизия II призивъ и заповѣдьта: Опълчението да не се увлича въ по-сериозни настѫпателни операции, да се укрепи и да се държи твърдо, като влѣзе въ тѣсна органическа връзка съ V армия.

Началникътъ на Опълчението намѣри, че действията, които е заповѣдалъ, „целятъ да засегнатъ фланга и тила на неприятеля срещу лѣвата колона", следователно, тѣ сѫ отъ мѣстенъ характеръ, и не влизатъ въ кръга на сериознитѣ настѫпателни, та затова не ги отмѣни.

Отъ сръбска страна срещу Опълчението, освенъ отбранителни мѣрки, този день не бѣха предприети никакви действия. Само лѣвото странично прикритие съ своитѣ енергични действия предизвика сръбскитѣ части, които атакуваха 2/4-а бригада, и водѝ бой съ тѣхъ.

Боятъ на лѣвото странично прикритие. — Прикритието на 20-и юний сл. пл. имаше 1-а рота съ две орѫдия при Радковица и три роти съ две орѫдия — южно отъ Щалковица. На командира на 1-а рота бѣ заповѣдано: Щомъ забележи, че противникътъ настѫпва срещу позицията на дружината, да се спустне влѣво, да заеме позиция надъ Щалковица и да поддържа съ фланговъ огънь отбиването на неприятеля.

Между това, сърбитѣ настѫпиха срещу 2/4-а бригада и 7-а дивизия, и привечерь се явиха сръбски вериги къмъ Рудари, а 5-и доброволчески батальонъ настѫпи къмъ Радковица и принуди командира на 1-а рота, намѣсто да заеме указаната му позиция, да отстѫпи къмъ Пашаджиково. Командирътъ на дружината го извика при дружината и донесе за всичко това, като помоли да бѫде изпратена при Радковица друга рота. Тамъ бѣ изпратена 8-а дружина, засилена съ една рота отъ 7-а дружина.

Когато се мръкна, началникътъ на прикритието оттегли батареята на 500 метра задъ дружината, а въ 10 ч. и 50 м. сл. пл. изпрати до командира на 2/4-а бригада коненъ ординарецъ, съ молба да бѫде запълнено голѣмото незаето пространство между бригадата и прикритието. Ординарецътъ се върна, и докладва, че бригадата отстѫпвала, и навалицата не го пустнала

да мине. И, наистина, въ това време 8-и полкъ извършваше отстжпление, което бѣ отмѣнено.

Въ сжщото време командирътъ на 2/8-а дружина бѣ сигналъ въ манастира Св. Пантелей, разказалъ какъ дружината му била унищожена, и изпрати да повика началника на прикритието на съвещание. Последниятъ отказа, защото не искалъ да се отдалечава на три километра отъ дружината си.

За всичко това началникътъ на прикритието донесе и поиска указание — въ случай че 2/4-а бригада отстжпи — да води ли бой или да отстжпи.

Началникътъ на Опълчението му отговори, че му изпраща още две роти, за да съдействува по-енергично и решително на 2/4-а бригада, и, ако бжде атакуванъ, да приеме атаката съ контъратака на ножъ. „Имате артилерия, която може да принесе ценни услуги за разбиване неприятеля“ — завършва заповѣдьта.

Въ сжщото време началникътъ на Опълчението изпрати заповѣдь да му бждатъ изпратени две роти отъ маневренитѣ войски. Ординарецътъ, намѣсто на маневренитѣ войски, които бѣха наблизо, занесе заповѣдьта на началника на срѣдната колона, при Равно Бърдо, поради което роти не бѣха изпратени.

Между това, черногорската 1-а бригада презъ нощьта отъ Илинъ Кръстъ, при Лѣсновския манастиръ, премина Злетовската рѣка североизточно отъ Голѣмия Руенъ, и тамъ се развърна и окопà срещу Щалковица и Каурска Чука, като влѣзе въ свръзка съ 5-и доброволчески батальонъ, влѣво, и съ 3/2-и и 4/2-и батальони, вдѣсно.

Когато се съмна на 21-и, началникътъ на страничното прикритие, капитанъ Величковъ, видѣ, че сърбитѣ настжпватъ къмъ Райчински Ридъ, че сж завладѣли всичкитѣ предни позиции по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, и презъ нощьта се окопали съ дълги непрекжснати окопи срещу него. Въ това време прикритието имаше 3-а и 4-а роти въ бойна часть, а 2-а рота — въ поддържка; единиятъ взводъ отъ батареята бѣше при дружината, а другиятъ — малко по-насеверъ.

По заповѣдь на началника на прикритието, първиятъ артилерийски взводъ обстреля окопитѣ съ мѣрникъ 2000. Първитѣ снаряди паднаха въ окопитѣ. Изненадани, преднитѣ части на 3/2-и и 4/2-и батальони напустнаха окопитѣ и, като бѣха неориентирани, обърнаха веригитѣ и поддържкитѣ точно съ лѣвия флангъ къмъ дружината, и се спустнаха въ дола между Рудари и Щалковица, дето търсѣха прикритие. Батареята, обаче, продължаваше да го обстрелва сполучливо, докато пръсна съвсемъ веригата и поддържката ѝ.

Следъ това командирътъ на батареята, капитанъ Мечкуевски, отиде съ взвода още по-наюгъ и откри огънь въ флангъ и въ тилъ на сърбитѣ не само предъ 2/4-а бригада, но и предъ 7-а дивизия. Вториятъ взводъ дойде при дружината и откри най-бързъ огънь по сжщитѣ цели. По този начинъ батареята, както се каза при описването действията на 7-а дивизия, спрѣ настжплението на сърбитѣ предъ 2/4-а бригада и предъ 7-а дивизия и оказа влияние на боя повече, отколкото всичката засилена артилерия на 7-а дивизия и на 2/4-а бригада.

Въ 8 ч. пр. пл. капитанъ Величковъ донесе:

„Нощесъ противникътъ е напредналъ, като е завладѣлъ преднитѣ линии. Сега настжпва срещу главната позиция. Нашата батарея обстрелва поотдѣлно движещитѣ се части на противника съ голѣмъ успѣхъ. Артилерията на 7-а дивизия и на Бригадата е отстжпила — не стреля, а противникътъ обстрелва нашата позиция най-усилено. Въ този моментъ започнахме съ пушеченъ огънь да обстрелваме настжпващия противникъ. Останалъ съмъ съ две роти. Другитѣ съмъ пръсналъ по разни застави. 1-а рота не дойде на позицията — заедно съ ротния си командиръ сж отстжпили снощи въ Пашаджиково. Ако въ два-три чàса успѣятъ да дойдатъ две-три дружини при мене, за да настжпимъ отъ Щалковица къмъ Рудари — точно въ флангъ на противника, цѣлиятъ бой ще бжде за насъ голѣма победа, а за сърбитѣ голѣмо поражение.“

И, действително, сърбитѣ спрѣха настжплението си срещу Райчински Ридъ и насочиха усилията си срещу опълченската дружина. 3/2-и и 4/2-и батальони отново настжпиха, а черногорската 1-а бригада настжпи по дола, въ обхватъ на дѣсния флангъ на дружината. Тритѣ роти отъ дружината съ своя силенъ огънь отбиваха, и задържàха настжплението на сърбитѣ. Когато, обаче, черногорцитѣ заплашиха съ обхватъ, командирътъ на 2-а рота, която бѣше на дѣсния флангъ, отстжпи съ ротата, безъ заповѣдь, и оголи фланга. Дветѣ орждия при дружината така сжщо отстжпиха на позиция по-назадъ. Въ това време капитанъ Величковъ заповѣда на бойната часть да контъратакува, но скоро забеляза, че часть отъ войницитѣ, намѣсто да настжпятъ, навѣрно по примѣра на 2-а рота, започнаха да напускатъ окопитѣ и да отстжпватъ на по-задна позиция. Съ револверъ въ ржка, събра колкото можеше, и ги поведе напредъ, въ контъратака. Когато дойде при окопитѣ, намѣри тамъ само командира на 4-а рота, подпоручикъ Ганчевъ. Съ викове „ура“ и подаване напредъ

принуди сръбскитѣ вериги, които въ това време настжпваха по стръмния склонъ да избѣгатъ въ дола.

Въпрѣки този успѣхъ, положението на прикритието се влошаваше. Южно отъ него, 2/4-а бригада и 7-а дивизия бѣха отстжпили. Сърбитѣ заеха позицията имъ; веригитѣ имъ настжпваха къмъ манастира Св. Пантелей, а батареитѣ имъ излѣзоха на позиция на Райчински Ридъ. Началникътъ на прикритието оттегли дружината при дветѣ орждия. Капитанъ Мечкуевски, който съ дветѣ орждия продължаваше да прѣчи на сърбитѣ да заематъ позицията на 2/4-а бригада, така сжщо отстжпи и зае позиция при другитѣ две орждия. Оттукъ цѣлата батарея съ огъня си не позволи на двата батальона и на черногорската 1-а бригада да настжпятъ. При батареята се събра и дружината. Въ това време, обаче, сръбскитѣ батареи откъмъ Райчини откриха доста сполучливъ огънь по батареята. По-нататъшното стоене на това мѣсто стана невъзможно. Началникътъ на прикритието оттегли дружината и батареята на в. Синковица (1545). Поради неприятелския артилерийски огънь, отстжплението стана безредно. Въ 5 ч. сл. пл. прикритието зае позиция на кàзаната височина, и започна да се окопава. Сръбскитѣ части, които настжпваха срещу прикритието, се спрѣха така: черногорската 3-а бригада, която сжщо така бѣ насочена противъ прикритието, се спрѣ при манастира Св. Пантелей; при нея се спрѣ и черногорската 1-а бригада. Фронтътъ на бригадитѣ бѣше къмъ Нивичани и Престра. 2-и полкъ II призивъ — северозападно отъ манастира, въ подножието на Престра.

Прикритието загуби: 1 убитъ и 7 ранени отъ дружината и 2 войника контузени отъ батареята; раненъ бѣ и адютантътъ на дружината.

Боятъ на лѣвата и срѣдната колони. — Срещу лѣвата и срѣдната колони бѣше 3-и полкъ, отъ Моравската дивизия II призивъ. Почти усамотенъ, полкътъ бѣ обвзетъ отъ грижи да запази позициитѣ си, и презъ цѣлия день не предприе никакви активни действия, а се задоволи само да отбива атакитѣ, които се насочваха противъ него.

Началникътъ на лѣвата колона, при Пониква, получи заповѣдьта за 21-и юний въ 2 ч. пр. пладне. Той направи нѣкои размѣствания, и на 21-и сутриньта частитѣ отъ колоната бѣха разположени: въ дѣсния участъкъ — 4-а дружина и една рота отъ 3-а дружина; въ срѣдния участъкъ — 2-а и 6-а дружини,

две картечници и две орждия отъ 6-а с. с. планин. батарея, въ лѣвия участъкъ — 13-а дружина, две картечници, 5-а с. с. планин. батарея, по две орждия отъ 6-а с. с. и 10-а не с. с. планински батареи и 8-а дружина на позиция при Радковица. Три роти отъ 12-а дружина и 12-а не с. с. планин. батарея бѣха въ маневрени войски на колоната, на височината задъ срѣдния участъкъ.

Тъй като колоната имаше заповѣдь да продължи засилването на позицията си съ окопи и засѣки и да отблъсва всѣка атака на противника съ контъратака, и тя не предприе никакви действия презъ този день. Вънъ отъ това, началникътъ на колоната получи донесението на началника на страничното прикритие, капитанъ Величковъ, отъ 8 ч. пр. пл., съ което съобщаваше за напредването на сърбитѣ южно отъ Опълчението и за необходимостьта да бждатъ изпратени две-три дружини подкрепа, за да бжде спечелена победата. Донесението бѣ изпратено чрезъ него до началника на Опълчението. Той го препрати въ 9 ч. пр. пл. до последния, като прибави и следното свое донесение:

„Като прибавямъ тукъ донесението на командира на 1-а Дебърска дружина, донасямъ, че положението на колоната съ всѣки изминалъ часъ става все по-критическо, и че би трѣбвало да бждатъ взети мѣрки, защото съ появяването на противника на пжтя Пашаджиково — Кочани, моето отстжпление става абсолютно невъзможно. Трѣбвало би да бждатъ взети мѣрки за спиране настжплението на противника отъ западъ. Такива подкрепления биха могли да се поискатъ отъ дивизиитѣ, числещи се къмъ IV армия. Вие ще обсждите критическото положение и ще наредите възможно по-скорото отбиване на противника или спиране на неговото настжпление. На командира на 1-а дружина не пратихъ нито единъ опълченецъ, защото всички дружини отъ повѣрената ми колона сж ангажирани въ първата линия. Кумановската и Костурската дружини, отъ маневренитѣ войски, изпратихъ да заематъ позиция на пжтя Пантелей — Кочани. Тамъ намѣрихъ артилеристи, които ми казаха, че на Пашаджиковския върхъ (1545) има една нескорострелна батарея. Въ подкрепа на тѣзи две дружини — Кумановската и Костурската — изпратихъ две и половина роти отъ 3-а дружина. Всичко защитници на този пунктъ шесть и половина роти.“

И така, при все че отъ донесението на капитанъ Величкова вѣеше оптимизъмъ и предприемчивость, у началника на лѣвата колона то предизвика песимизъмъ и пасивни мѣрки за обезпечаване отстжплението. За тази цель той употрѣби, безъ всѣко основание, маневренитѣ войски на Опълчението. Самъ той отиде на в. 1545 и разпредѣли частитѣ по позицията, съ задача да охраняватъ фланга и тила на позицията.

Въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. той назначи командира на 3-а дружина за общъ началникъ на частитѣ, отредени да охраняватъ пѫтя Пантелей — Кочани, като му съобщи, че противникътъ настѫпва по посока Пантелей — позицията (в. 1545). По-късно началникътъ на Опълчението назначи за началникъ на всички части на Синковица (в. 1545), дето отстѫпи и страничното прикритие, началника на инженернитѣ войски, полковникъ Йотовъ.

При тѣзи грижи за фланга и тила, естествено е, че не можеше и да се мисли за настѫпление било къмъ Пониква, било на югъ, както предлагаше капитанъ Величковъ — толкова повече, че и Щабътъ на Опълчението така сѫщо бѣ обвзетъ отъ сѫщитѣ грижи.

Началникътъ на срѣдната колона получи заповѣдьта за 21-и юний въ 3 ч. и 20 м. пр. пл., а въ 5 ч. пр. пл., по негова заповѣдь, 5-а и 14-и дружини, следъ като оставиха една полурота на позицията Бабище за свръзка съ 4-а дружина и друга полурота за странично прикритие влѣво, настѫпиха презъ махалитѣ Сухо Бърдо, Лиске Бърдо и Касиро.

Въ 6 ч. пр. пл. началникътъ на колоната получи съобщение отъ командира на 9-а батарея, че батареята и 3/15-а рота се придаватъ къмъ колоната му, и че тѣ сѫ на Баба Чука. Той му заповѣда да чака, докато 5-а дружина излѣзе напредъ, и после да върви следъ нея.

Въ 10 ч. и 50 м. пр. пл. изпрати заповѣдь батареята да заеме по-раншната си позиция и да поддържа настѫплението на 14-а дружина по Равно Бърдо и на 5-а — влѣво отъ нея. Веднага следъ това — въ 11 ч. пр. пл. — донесе въ Щаба на Опълчението, че едва сега дружинитѣ стигнали и настѫпили по Равно Бърдо и по дветѣ рътлини влѣво отъ него. Колоната стигна съ 3/5-а рота западно отъ махалата Лисие Бърдо, на хиляда крачки отъ сръбската позиция, и откри огънь. Другитѣ две роти отъ 5-а дружина стигнаха на билото влѣво отъ Равно Бърдо, на 1500 крачки отъ пѫтя Кормино — Пониква, обстреля слабитѣ неприятелски части, които заемаха края на гората, и ги заставиха да се отдръпнатъ навѫтре.

Отъ сръбска страна, като забелязаха движението на 5-а и 14-и дружини въ флангъ и въ тилъ, оттеглиха 3/2-и батальонъ, на в. 1558, съ фронтъ на истокъ. Насочиха и огъня на дветѣ батареи, които бѣха при Пониква. Батальонътъ, обстрелянъ отъ 9-а батарея, разположена при Кочаникъ, и заплашванъ отъ споменатитѣ две дружини, нѣколко пѫти изпада въ критическо положение, особено когато на Равно Бърдо се появи и 14-а дружина и откри далеченъ огънь.

За нещастие, докато ставаше това, въ 2 ч. и 55 м. сл. пл. началникътъ на колоната получи отъ началника на Опълчението две заповѣди: първата — да изпрати 3/15-а рота при Кочани, а втората — да бѫдатъ изпратени две роти подкрепление на лѣвото странично прикритие — капитанъ Величковъ. Тя бѣ адресирана до началника на маневренитѣ войски. Началникътъ на колоната не схвана грѣшката, а мислѣше, че той трѣбва да изпрати ротитѣ. Следъ известно колебание, въ 3 ч. и 40 м. сл. пл. той отговори, че не може да изважда роти отъ боя сега, а ще направи това вечерьта, когато ще се оттегли на старата позиция.

Действията на дѣсната колона. — Началникътъ на дѣсната колона презъ нощьта получи и изпълни заповѣдьта — да предаде една планинска батарея на срѣдната колона, а въ 6 ч. пр. пл. получи оперативната заповѣдь за 21-и, следъ което издаде заповѣдь:

„Противникътъ слабо се защищава, и започва отстѫпление по всички линии. Всички наши дивизии напредватъ. Опълчението днесъ започва настѫпление, за което:

Дѣсната подколона (капитанъ Стоенчевъ) да продължава да изпълнява своята задача.

Срѣдната подколона (капитанъ Ангеловъ) — 12-а дружина — да започне настѫплението, следъ като 1-а и 2-а бригади заематъ Суха Чешма. Полскитѣ батареи да излѣзатъ на указанитѣ позиции.

Лѣвата подколона (капитанъ Петровъ) — 10-а дружина, 8-а с. с. батарея и взводъ картечници — да настѫпи по Лопенския Ридъ, следъ като колоната на подполковникъ Пчеларовъ (срѣдната колона; б. р.) настѫпи по Равно Бърдо.

Маневрени войски (капитанъ Парлапановъ) — три роти отъ 15-а дружина — да се движатъ задъ лѣвата колона и пр.“

Освенъ това, на дветѣ полски скорострелни батареи (5-а и 6-а) заповѣда да заематъ позиция на седловината задъ Кочаникъ, така че едни орѫдия да могатъ да обстрелватъ Кормино и Суха Чешма, а други — Румена Бука и Каменита Чешма.

Въ сѫщото време той донесе по хелиографа, че неприятельтъ е поставилъ една полска батарея на Каменита Чешма, и че се билъ окопалъ на Суха Чешма и на Лопенскитѣ височини. Последното не бѣше вѣрно.

Споредъ тази заповѣдь, лѣвата подколона трѣбваше да настѫпи, следъ като срѣдната колона настѫпи по Равно Бърдо, а срѣдната подколона — следъ като 1-а и 2-а бригади завладѣятъ

Суха Чешма (височината северозападно отъ Лопенъ). Подобни условия не бѣха поставени въ заповѣдьта по Опълчението; тѣ бѣха поставени отъ началника на колоната, командирътъ на 3-а бригада — подполковникъ Протогеровъ. Началникътъ на дѣсната колона не заповѣда на своята лѣва подколона да настжпи, дори и следъ като получи къмъ 11 ч. пр. пл. съобщение отъ началника на срѣдната колона, че колоната му е стигнала, и настжпва по Равно Бърдо. Нѣщо повече, къмъ 2 ч. и 30 м. сл. пл. получи следното запитване отъ началника на сжщата колона:

„Моля известете ми защо дѣсната колона не настжпва съгласно заповѣдьта по Опълчението; известете ми сжщо, ако имате нѣкакви сведения отъ Щаба на Опълчението, — азъ тукъ съмъ на такова мѣсто, че не мога да се свържа съ Щаба."

Въ отговора на това запитване, изпратенъ въ 3 ч. и 37 м. сл. пл., сж изложени причинитѣ, по които дѣсната колона не настжпва:

„По Лопенския ридъ съмъ изпратилъ една рота, обаче настжплението по този ридъ е невъзможно, докато не се вземе Суха Чешма, защото се обстрелва отъ Суха и Каменита Чешма и откъмъ Султанъ Тепе. Сжщо и вашето настжпление къмъ Суха Чешма ще бжде трудно, докато 1-а бригада не настжпи по Корминския Ридъ и дойде на една височина съ васъ." . . .

По-нататъкъ казва, че въ това се убедилъ на 19-и, когато настжпвалъ по това мѣсто, и пр.

Единъ часъ следъ това донесе за положението и за това, че ще може да настжпи на следния день, и то само ако лѣвата и срѣдната колони превзематъ Суха Чешма и Емирлийския Ридъ, защото цѣлиятъ ридъ се обстрелва отъ Суха Чешма (северозападно отъ Г. Лопенъ), Румена Бука и Каменита Чешма, и пр.

И така, безъ всѣко оправдание, по заповѣдь отъ началника на дѣсната колона, подполковникъ Протогеровъ, лѣвата и срѣдната подколони не настжпиха — не мръднаха отъ мѣстата си и не взеха участие въ боя. Само 5-а и 6-а с. с. полски батареи, разположени при Кочаникъ, следѣха неприятеля и, щомъ забележеха движение на войници и коне, откриваха огънь; така тѣ обстрелваха цели при Кормино, Суха Чешма, Румена Бука и Каменита Чешма. 9-а с. с. планин. батарея остана на билото Бабишкино (Бабище), далечъ задъ полскитѣ батареи, и, разбира се, не откри огънь.

Дѣсната подколона на дѣсната колона действуваше срещу Султанъ Тепе. Презъ нощьта бойната часть се приближи до

теленитѣ мрежи, и започна да ги разрушава. Бѣха изкъртени 15 кола, когато сърбитѣ ги усѣтиха и откриха най-бързъ огънь. Отъ българската страна не отговориха. Началникътъ на подколоната чакаше да пристигнатъ обещанитѣ три роти отъ 59-и полкъ, та да предприеме атаката самъ. Ротитѣ пристигнаха къмъ 10 ч. и 20 м. пр. пл., но, както се каза, бѣха извикани назадъ, а атаката не се състоя.

Дейность на началника на Опълчението. — На 21-и сутриньта началникътъ на Опълчението разполагаше съ маневрени войски три роти отъ 7-а дружина. Две роти, както видѣхме, бѣ заповѣдано да усилятъ страничното прикритие. Заповѣдьта не бѣ предадена. Ротитѣ останаха, но затова пъкъ тѣ, заедно съ други части, бѣха заведени отъ началника на лѣвата колона и разположени на в. Синковица (1545), така че Опълчението остана безъ маневрени войски. Началникътъ на Опълчението не се противопостави на това заемане на в. 1545.

Той, съ щаба си, до 11 ч. пр. пл. не можеше да схване онова, което ставаше на фронта на 7-а дивизия. Поради слабия артилерийски огънь (голѣма часть отъ българската артилерия не участвуваше въ боя), боятъ изглеждаше нерешителенъ. Къмъ пладне стрелбата съвсемъ намалѣ, и отстжплението на 7-а дивизия се виждаше ясно. Вниманието на началника бѣ отправено изключително въ тази посока, още повече, че отстжплението на 7-а дивизия и на 2/4-а бригада ставаше право на истокъ, и нито една часть не бѣ насочена къмъ височинитѣ на Пашаджиково, които бѣха твърде важни за цѣлата IV армия. Началникътъ очакваше съ голѣмо нетърпение известия отъ 7-а дивизия и заповѣдь отъ командуващия армията, за да узнае де ще се спре дивизията, и какво трѣбва да предприеме той. Още преди пладне той изпрати офицеръ при 7-а дивизия за осведомление. Офицерътъ се върна въ 3 ч. сл. пл., и докладва, че 7-а дивизия е започнала да отстжпва още въ 11 ч. пр. пл., и продължава да отстжпва къмъ Кочани; че една сръбска конна бригада започнала да преследва къмъ Соколарци, но била срещната съ силенъ артилерийски огънь и обърната въ бѣгство; той, обаче, не можа да отговори на въпроса: де ще се спре дивизията?

Най-после, началникътъ на Опълчението смѣтна за нужно, така неосведоменъ, както бѣ, да направи разпореждания, съ които да освѣтли подчиненитѣ си относно своитѣ намѣрения и да

ги успокои, защото отстѫплението на 7-а дивизия се наблюдаваше отъ лѣвата колона, и изъ Опълчението се разнасяха най-необикновени новини. Между 3 ч. и 40 м. и 4 ч. сл. пл. той заповѣда на Лазарета и на Конния огнестрелянъ паркъ, които бѣха при Щаба, както и на интенданта, въ Кочани, да се приготвятъ за пѫть и се оттеглятъ въ Оризари, Исти Баня и Царево Село; на лѣвата колона — при крайна нужда, заедно съ крайната лѣва колона (страничното прикритие), да отстѫпи въ посокитѣ Пашаджиково — Кочани и Пашаджиково — Ястремникъ — Градче. Съобщи това на началницитѣ на срѣдната и дѣсната колони, като имъ заповѣда да останатъ на мѣстата си.

Въ 3 ч. и 45 м. сл. пл. донесе за тѣзи свои разпореждания на командуващия армията, а въ 4 ч. поиска телеграфически отъ началника на 7-а дивизия сведение за положението.

Макаръ и дадени следъ дълго чакане, разпорежданията бѣха прибързани, защото въ 4 ч. и 20 м. отъ началника на 7-а дивизия се получи телеграма:

„Дивизията, подъ натиска на превъзходни неприятелски сили, отстѫпи, по заповѣдь, отъ позицията. Ще заеме височинитѣ с. Баня до Нивичане."

Щомъ получи тази телеграма, началникътъ на Опълчението отмѣни направенитѣ разпореждания и заповѣда частитѣ и службитѣ да останатъ на мѣстата си.

Къмъ 4 ч. сл. пл. се получи отъ командуващия армията телеграма за успѣхитѣ на 2-а дивизия и друга за пълното разбиване на Тимошката дивизия II призивъ, а къмъ 5 ч. сл. пл. отъ сѫщия — телеграфическа заповѣдь:

„Съдействувайте на 7-а дивизия; за сѫщата цель се изпращатъ части отъ 8-а Тунджанска дивизия. Следъ разбиването на Тимошката дивизия при Криволакъ, иде редъ на тази сръбска дивизия, която е предъ Рилци и предъ Македоно-одринското опълчение."

Следъ като получи тази телеграма, началникътъ на Опълчението изпрати началника на щаба си при началника на 7-а дивизия, за да се запознае съ положението при нея и за начина, по който може да ѝ се помогне.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ IV армия, въ Радовишъ, следъ като отдаде на 20-и следъ пладне заповѣдьта: да не се предприематъ сериозни действия, очакваше окончателното унищожаване на Тимошката дивизия II призивъ отъ 2-а дивизия и 1/3-а бригада, до които не се отнасяше заповѣдьта.

Въ 12 ч. и 30 м. презъ нощьта той получи отъ началника на 7-а дивизия, отъ Кочани, следната телеграма:

„Въ този моментъ се захвана силна канонада на позицията. Помолихъ началника на Македоно-одринското опълчение да даде съдействие за отбиване нощната атака."

Въ 2 ч. и 50 м. получи отъ сѫщия телеграма:

„Досега не можахъ да влѣза въ свръзка съ началствуващитѣ лица, за да узная причината и резултата отъ артилерийската канонада. Отъ командира на 2/8-а дружина, подполковникъ Петровъ, узнахъ, че той, съ дружината си, билъ на западъ отъ Злетово, и се е оттеглилъ къмъ манастира. Тамъ узналъ отъ войници, че 8-и полкъ въ походна колона се е оттеглилъ къмъ Кочани, следъ успѣшното нощно нападение на неприятеля. Войници отъ 13-и полкъ пристигнали на най-близката телефонна станция и съобщили, че сърбитѣ сѫ ги атакували, но не знаятъ резултата. Чрезъ телефонитѣ не мога нищо да узная. Пращамъ конни ординарци, по които да влѣза въ свръзка съ бригаднитѣ командири и да узная истината."

Въ 3 ч. пр. пл. получи телеграма отъ началника на Македоно-одринското опълчение, че въ 12 ч. при 7-а дивизия се е започнала силна артилерийска и пехотна стрелба, която е траяла 15 минути. Получи отъ сѫщия и донесение, че фланговитѣ части на дѣсната колона, заедно съ лѣвофланговитѣ части на 4-а дивизия, на пладне били на двеста крачки отъ теленитѣ мрежи на Султанъ Тепе. Лѣвата колона отблъснала настѫплението на противника. Отъ днешния бой останалъ съ впечатление, че може да е само разузнавателенъ, затова заповѣдалъ по-пълно укрепяване. Като смѣта, че позицията, която заема лѣвата колона, е отъ решително значение за действуващитѣ влѣво, заповѣдалъ, въ случай на атака, да бѫдатъ контратакувани на ножъ.

Изобщо, както началникътъ на 7-а дивизия, така и командуващиятъ IV армия, прекараха нощьта най-тревожно, което се вижда отъ следната телеграма, изпратена отъ първия и получена въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. на 21-и:

„Нощесъ, къмъ 11 ч., неприятелътъ предприе силна стремителна атака по цѣлия фронтъ. Нашитѣ не удържаха атаката, и отстѫпиха. Загубитѣ сѫ извънредно голѣми. Правя разпореждане за заемане позиция къмъ Кочани [1])."

[1]) Не е излишно да се спомене, че не е имало никакво сръбско нападение. Смущение и стрелба произлѣзе въ 1/7-а бригада, и то се дължеше на това, че войницитѣ отъ бригадата, следъ чувствителнитѣ материални и морални загуби на 18-и, бѣха станали крайно впечатлителни. Намѣсто да оттегли бригадата задъ фронта — да се устрои и успокои, началникътъ на дивизията я постави въ първа линия, на най-важния участъкъ

Чакъ въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. получи отъ сѫщия телеграма:

„Частитѣ сѫ по мѣстата си. Първото донесение за лошия резултатъ отъ нощната атака е невѣрно. Подробни сведения ще ви донеса следъ малко."

Изглежда, че командуващиятъ армията е обещалъ да му изпрати единъ полкъ подкрепление. Това се вижда отъ следната телеграма, съ която началникътъ на дивизията предава обещанитѣ сведения:

„Противникътъ поведе две нощни атаки, които бѣха отбити. Частитѣ отъ дивизията сѫ на мѣстата си, но сѫ извънредно уморени, и сѫ въ извънредно намаленъ съставъ. Досега полкътъ отъ 8-а дивизия не е пристигналъ. Крайно необходими сѫ подкрепления."

Следъ това настана известно успокоение, въ което командуващиятъ армията се погрижи да засили разколебаната 7-а дивизия. Въ резултатъ на тѣзи грижи, въ 9 ч. и 30 м. телеграфира на началника на 7-а дивизия, че му изпраща 52-и полкъ, отъ който две дружини сѫ тръгнали още миналата вечерь и две дружини сѫ тръгнали сутринята; че къмъ лѣвия флангъ на дивизията отъ Теранци идѣла една дружина, а една (2/31-а) дружина и единъ ескадронъ идатъ отъ Горна Джумая. Всички тѣзи части се даватъ въ негово разпореждане.

Въ 11 ч. и 30 м. получи телеграма отъ помощника на главнокомандуващия, въ която, като изказва мнение, че сърбитѣ бездействуватъ предъ 8-а дивизия, защото тамъ сѫ останали малко сили, а сѫ струпани повече срещу 7-а дивизия, намира за добре да се наблегне къмъ Щипъ и Богословъ. Командуващиятъ армията възприе тази мисъль.

Въ 11 ч. и 10 м. пр. пл., въ разговоръ по телефона, началникътъ на Оперативното отдѣление изложи въ Щаба на действуващата армия положението на армията така, както се знаеше то отъ командуващия армията.

Следъ свършване разговора — въ 11 ч. и 30 м., отъ началника на 7-а дивизия се получи следната телеграма:

„Отъ 7 ч. и 30 м. пр. пл. се започна пакъ артилерийска канонада по цѣлия фронтъ, която ту се усилва, ту отслабва, но не се спира. Да имахъ прѣсни войски, бихъ предприелъ настѫпване на в. 650, защото, както тя, така и склоноветѣ, не сѫ заети. Даденията ми въ подкрепление 24-и полкъ пристигна."

Въ 11 ч. и 50 м. пр. пл. получи отъ сѫщия следната телеграма:

„Фронтътъ, който заема дивизията и 2/4-а бригада, е твърде голѣмъ. Поради голѣмитѣ загуби, съставътъ на частитѣ е твърде малъкъ. Вследствие на това, разположението е много тънко. Въ този моментъ — 10 ч. пр. пл. — получихъ донесение отъ командира на 1-а бригада, че той отстѫпва на в. 650 подъ натиска на неприятеля. Насочихъ три дружини отъ 24-и полкъ въ контъратака срещу в. 650."

Въ 12 ч. и 40 м. сл. пл., обаче, сѫщиятъ донесе, че позицията не ще може да се задържи, и отстѫплението е наложително; че частитѣ сѫ извънредно изнурени физически; числениятъ имъ съставъ е извънредно слабъ — дружинитѣ не броятъ повече отъ 500 души; че войницитѣ, като виждатъ грамадното числено превъзходство на противника, падатъ духомъ, и заключава: „ще трѣбва да се смѣнятъ съ прѣсни войски".

Въ сѫщото време командуващиятъ армията разпореди: Една бригада отъ 8-а дивизия да настѫпи къмъ Аргюлица, и му отговори, че е заповѣдалъ на 8-а дивизия да настѫпи съ една бригада и да заеме височинитѣ на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, къмъ Трогерци — Креньовци; въ сѫщата телеграма, за куражъ, съобщава за успѣхитѣ при Криволакъ. За този успѣхъ съобщи и на Македоно-одринското опълчение.

Както се видѣ, тѣзи разпореждания, отъ една страна, бѣха закъснѣли, а, отъ друга, не бѣха изпълнени.

Веднага следъ това — въ 12 ч. и 50 м. сл. пл. — командуващиятъ армията телеграфира на началника на 7-а дивизия:

„Предайте веднага началнику Македоно-одринското опълчение: Ако лѣвата му колона не се застрашава откъмъ фронта, маневренитѣ му войски, които сѫ задъ тази колона, да атакуватъ въ флангъ противника, който действува срещу васъ."

Ако тази заповѣдь бѣ предадена на началника на Опълчението, може би въ връзка съ предложението отъ началника на страничното прикритие, капитанъ Величковъ, той щѣше да предприеме това действие. Началникътъ на 7-а дивизия, обаче, или смѣтна заповѣдьта късно дадена, или пъкъ, унесенъ въ грижи по безредното отстѫпление, пропустна да я предаде на началника на Опълчението.

Въ 12 ч. и 30 м. сл. пл. командуващиятъ армията води разговоръ съ Щаба на действуващата армия, въ който изложи намѣренията си и получи съобщение, че V армия имала успѣхъ — пленила 300 души и четири орждия и пр.

Въ 1 ч. и 32 м. сл. пл. получи отъ началника на 7-а дивизия следната бърза телеграма, подадена въ 11 ч. и 50 м. пр. пл.:

„Частитѣ отъ повѣрената ми дивизия, заедно съ Преславската бригада, подъ натиска на превъзходни сили на неприятеля, напустнаха позициитѣ си. Ще заема хребета източно отъ селата Нивичане — Баня. Намѣсто 52-и полкъ, дойде 24-и полкъ. Само той е свежа часть."

Въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. получи отъ началника на Опълчението телеграма, че въ 11 ч. пр. пладне 7-а дивизия отстжпила, и положението на Опълчението станало твърде тежко — още повече, че то води бой отъ три деня, и че е разпоредилъ лѣвата колона, при Пашаджиково, да се държи докрай, и само въ крайна нужда да отстжпи къмъ Градче или Кочани, а другитѣ колони да останатъ на мѣстата си.

Въ това време той получи донесение за пълното разбиване на Тимошката дивизия II призивъ и веднага протелеграфира това на дивизиитѣ и на Главното командуване.

Следъ това — въ 5 ч. и 05 м. сл. пл. — телеграфира на началника на Македоно-одринското опълчение:

„Съдействувайте на 7-а дивизия. За сжщата цель се изпращатъ части отъ 8-а дивизия. Следъ разбиването на Тимошката дивизия при Криволакъ, иде редъ на тази назойлива сръбска дивизия, която е предъ Рилци и Македоно-одринското опълчение."

Сжщата мисъль бѣ съобщилъ и на началника на 7-а дивизия съ телеграмата си отъ 11 ч. и 50 м. пр. пладне. На нея последниятъ му отговори въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. следното:

„Позволете ми да изкажа мнение по заповѣдьта. Добре ще бжде днесъ да не предприематъ атака нито Тунджанската бригада, нито Опълчението, защото не мога ги поддържа съ нищо. Срещу мене ще оставятъ единъ заслонъ, а съ другитѣ сили ще се нахвърлятъ на Тунджанската бригада, и пакъ поотдѣлно разбиване. Нека се започне атака утре, за да мога и азъ да поддържа. Успѣхътъ ще бжде осигуренъ, и боятъ ще бжде едновременень. За да се повдигне моралътъ у войницитѣ, ще трѣбва една решителна победа, а такава се постига само съ превъзходни сили."

По-нататъкъ въ телеграмата съобщава ефектива на дивизията: 13-и полкъ — една рота; 26-и полкъ — две и половина много слаби дружини; 14-и полкъ — две дружини; — 22-и полкъ — четири извънредно разрѣдени дружини; артилерията — отслабена съ две батареи, и най-после донася, че е заелъ рида северно отъ Триканя, дето ще посрещне атаката.

Отъ изложението по-нататъкъ се вижда, че командуващиятъ армията възприе това мнение. Той телеграфира на началника на Опълчението:

„Споредъ обстановката, оставете срещу неприятелската позиция въ вашия участъкъ най-необходимия заслонъ, а съ останалитѣ си части съдействувайте на 7- а дивизия, като действувате противъ лѣвия флангъ на противника, действуващъ противъ нея. За направеното донесете."

Въ 7 ч. и 50 м. сл. пл., обаче, получи донесение отъ началника на 7-а дивизия, че къмъ Лешка се забелязало настжпление на сръбски вериги, отъ което може да се заключи, че неприятелтъ желае съ всички сили да се нахвърли върху дѣсния флангъ на дивизията, за да я отдѣли отъ Опълчението и да облекчи действията около Султанъ Тепе. Поради това въ 8 ч. и 40 м. му телеграфира:

„Ако противникътъ насѣда на васъ, отстжпете на следната позиция, безъ да влизате въ сериозна борба съ него. Дръжте близка свързка съ Македоно-одринското опълчение. Съ противника бждете въ контактъ. Ако той отстжпва, или се насочи къмъ Щипъ, преследвайте го. Постоянно ме дръжте въ течение на събитията. Утре давамъ почивка на частитѣ, които водиха борба около Криволакъ. Ако противникътъ още стои срещу васъ, на 23-и ще го атакувамъ въ флангъ съ две дивизии."

Донесенията отъ 8-а дивизия бѣха, че противникътъ предъ нея не действува,

Къмъ 9 ч. сл. пл. командуващиятъ армията телеграфира на командира на 5-и коненъ полкъ да изпрати единъ ескадронъ да разузнава между Брѣгалница и Вардара, като съдействува на 3/2-а бригада.

Най-после, командуващиятъ армията телеграфира на всички дивизии, освенъ на Македоно-одринското опълчение, че разрешава полковетѣ да се преустроятъ въ три дружини, ако съставътъ имъ е намалѣлъ.

Действията на V армия.

Лѣвото странично прикритие. Лѣвото странично прикритие на армията, съгласно заповѣдьта по армията, остана презъ цѣлия день въ окопитѣ на заетата позиция срещу Султанъ Тепе, като поддържаше свръзка влѣво, съ Македоно-одринското опълчение, и вдѣсно, съ 4-а дивизия. Действия не бѣха предприети нито отъ едната, нито отъ другата страна. Само една сръбска батарея откри огънь по батареитѣ на прикритието, които ѝ отговориха. Огъньтъ продължи до 5 ч. сл. пладне. Загуби нѣма.

4-а Преславска дивизия. Началникътъ на 4-а дивизия получи къмъ 2 ч. пр. пл. на 21-и юний заповѣдьта по армията, споредъ която, дивизията, усилена съ една гаубична батарея, трѣбваше да остане на линията, която е достигнала, като вземе мѣрки за охранение на лѣвия си флангъ

и поддържа свръзка съ лѣвото странично прикритие. Той веднага я предàде на бригаднитѣ командири. По този начинъ бѣ осуетена и проектираната атака на Султанъ Тепе.

Презъ цѣлата нощь срещу 21-и юний бойната часть на дивизията продължаваше да усилва позицията на преднитѣ постове, за да може тя да служи за по-нататъшно настѫпление. Нощьта бѣше мрачна; валѣше слабъ дъждъ. Нѣкои млади, страхливи войници на дѣсния флангъ на 7-и полкъ дадоха нѣколко изстрела, и огъньтъ бѣ подетъ отъ цѣлия фронтъ на полка. Откриха огънь и батареитѣ въ района на полка. Сърбитѣ така сѫщо откриха огънь, и отъ своитѣ надвишаващи позиции нанесоха доста зàгуби. Нанесоха зàгуби и нѣкои войници отъ 7-и полкъ, които отъ заднитѣ линии стреляха въ преднитѣ. Зàгубитѣ отъ този смутъ бѣха двама офицера ранени, 5 войника убити и 160 ранени.

19-и полкъ презъ време на смута излѣзе на позицията, построи се, и съ натъкнати ножове престоя, докато се прекрати стрелбата и се узна, че нѣма нападение.

Боятъ на 12-а дивизия. Началникътъ на 12-а дивизия, както се каза, на 20-и юний, следъ като бѣха разузнати дадените обекти — височинитѣ 1100 и 1193, реши да ги атакува на разсъмване на следния день. Къмъ 7 ч. сл. пл., обаче, получи отъ командуващия армията следното предупреждение, основано на директивата за 21-и:

„Засега се ограничете съ завзетитѣ позиции, на които частитѣ да се усилятъ добре и силно да се затвърдятъ на тѣхъ. Вземете мѣрки за охраната да дѣсния си флангъ, за да не бѫдете изненадани. Артилерията да не пренасяте на нова позиция, обаче пригответе я пѫть."

Въ отговоръ на това предупреждение, началникътъ на дивизията донесе за мѣркитѣ, които сѫ взети за охраната на дѣсния флангъ, за отбиването на сърбитѣ отъ поста Жеравино, за пристигането на 71-и полкъ при Цървени Долъ и за това, че батареитѣ сѫ заели мѣстата си и че пехотата се готви да атакува в. в. 1100 и 1193, и, най-после, моли „одобрение за разпорежданията", съ други думи — одобряване на атаката.

До 11 ч., обаче, не бѣ получено нито одобрение, нито отмѣнение. Началникътъ на дивизията изтълкува това като мълчаливо съгласие и заповѣда:

„Утре, 21-и т. м., въ 3 ч. пр. пладне 61-и полкъ да атакува и завладѣе височината 1100, следъ завладяването на която да се утвърди."

Въ 3 ч. и 30 м. пр. пл. на 21-и началникътъ на Щаба на дивизията бѣ повиканъ по телефона отъ началника на 4-а дивизия, генералъ Бояджиевъ, който му съобщи, че командуващиятъ армията е заболѣлъ, и че той го замѣства. Следъ това генералъ Бояджиевъ съобщи, че помощникътъ на главнокомандуващия, генералъ Саввовъ, е смѣненъ съ генералъ Димитриевъ, че има заповѣдь частитѣ да не предприематъ сериозни операции[1]), и заповѣда атаката веднага да бѫде отмѣнена.

Началникътъ на Щаба доложи, че е вече късно да бѫде отмѣнена атаката. Въпрѣки това, изпратенъ бѣ офицеръ, съ заповѣдь до командира на 61-и полкъ: Да отмѣни атаката, ако има възможность. Началникътъ на Щаба на дивизията отиде на поста Цървени Долъ, за да се ориентира върху положението, но се убеди, че отмѣняването е невъзможно — 61-и полкъ бѣше настѫпилъ още въ 1 ч. пр. пладне.

По събранитѣ отъ българитѣ сведения, в. 1100 бѣ заетъ отъ три батальона II призивъ и една батарея, а южно отъ нея имаше други части.

Командирътъ на 61-и полкъ, подполковникъ Козаровъ, настѫпи съ две и половина дружини по северния склонъ на в. 1100. Възползувани отъ тъмнината, дружинитѣ се приближиха до сръбскитѣ окопи незабелязано. Щомъ се съмна, 4-а батарея, отъ Сиври Тепе, обстреля сръбскитѣ окопи, по които се бѣ пристреляла още миналия день, и дружинитѣ, както изглежда, се хвърлили право на ударъ съ ножове. Изненадани, сърбитѣ избѣгаха, като оставиха въ ржцетѣ на българитѣ три картечници, три полски и едно планинско орждия, 13 коня, много сандъци съ патрони и 60 пленника. Всичкитѣ шесть батальона и три батареи отъ Дунавската дивизия II призивъ, разположени на Киселичката височина, се пръснаха, и началникътъ на дивизията цѣлъ день ги събира на линията Добровница — Осиче.

Едно по-нататъшно развитие на този успѣхъ, би могло да обърне сѫдбата не само на операциитѣ на фронта на IV и V армии, но и на войната, изобщо. Намѣсто това, обаче, диви-

[1]) Въ реляцията на 12-а дивизия е казано, „че има заповѣдь да се прекратятъ действията", обаче това изглежда невѣрно, защото нито въ предупреждението, нито въ заповѣдьта по армията, която бѣ отдадена къмъ полунощь, има нѣщо подобно.

зията получи заповѣдь: „Да остане на линията, която е достигнала, дето да се укрепи солидно, и да вземе мѣрки за непосрѣдствена отбрана".

Дѣсното странично прикритие остана на мѣстото си презъ цѣлия день, като следѣше зорко всѣко действие на сърбитѣ и донасяше на началника на 12-а дивизия, а последниятъ го предаваше въ Щаба на армията.

Маневренитѣ войски.

Одринската бригада. — Съгласно заповѣдьта по армията, 72-и полкъ тръгна отъ бивака си при Скакавица въ 5 ч. пр. пл. и къмъ пладне зае опредѣленитѣ му мѣста, а именно: 2-а дружина — в. Арамлия, 3-а дружина — в. 661, предъ Срѣдна Махала, 1-а дружина, съ една нескорострелна батарея, — въ участъка Колева Чука — Влаоклаге, като всички части установиха свръзка съ 6-и коненъ полкъ, предъ тѣхъ; 4-а дружина, съ две нескорострелни батареи, остана при 45-и полкъ; Щабътъ на полка — въ Долно Село.

71-и полкъ остана на позицията, на която бѣ нощувалъ — отъ дветѣ страни на поста Цървени Долъ, като изпрати 10-а рота на Колева Чука, а 14-а рота се премѣсти отъ поста Коприва на поста Жеравино, въ поддържка на страничното прикритие на 12-а дивизия.

45-и полкъ. — Полкътъ бѣше на бивакъ при Сливница; на 19-и юний получи заповѣдь да се пренесе по желѣзницата. Натовари се въ четири ешелона. Първиятъ ешелонъ пристигна на ж.-п. ст. Гюешево въ 11 ч. пр. пл. на 20-и. До вечерьта пристигна и вториятъ ешелонъ. Двата ешелона се разположиха на бивакъ при Торбанци. Третиятъ и четвъртиятъ ешелони, по заповѣдь отъ Главното командуване, бѣха оставени въ Кюстендилъ, и на 21-и настигнаха полка при Торбанци.

6-и коненъ полкъ. — Полкътъ продължаваше да разузнава отъ сѫщитѣ мѣста.

Дейность на командуващия армията.

Командуващиятъ V армия, съ щаба си, на 20-и юний вечерьта се оттегли въ Кюстендилъ. Въ 12 ч. и 40 м. пр. пл. на следния день той получи отъ началника на 12-а дивизия телеграма, че, по донесение отъ дѣсното странично прикритие, около три батальона сърби настѫпвали по посока на Църноокъ. Прикритието заема поста Жеравино и височината северно отъ него.

Срещу него имало: на Мала Църцария — три-четири взвода, на в. Голешъ — единъ батальонъ съ артилерия и картечници, източно отъ Голешъ — една и южно отъ него — друга рота. Въ 3 ч. сл. пл. сърбитѣ атакували поста Жеравино, но били отбити. Водѣла се престрелка. На молбата на началника на прикритието за подкрепление, разпоредилъ да бѫде изпратена една дружина. Сведенията въ това донесение се потвърдиха и отъ донесението на единъ разездъ.

Както се каза, командуващиятъ армията бѣ взелъ потрѣбнитѣ мѣрки за осигуряване дѣсния флангъ и бѣ ги изложилъ въ заповѣдьта по армията, но, тъй като се налагаше бързина, той протелеграфира веднага сѫщитѣ мѣрки направо до командира на 72-и полкъ, като му заповѣда да пристѫпи веднага къмъ изпълнението имъ.

Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. получи донесение отъ заставата въ Босилеградъ, че сърбитѣ миналия день заели Църнацица.

Това донесение командуващиятъ армията веднага предаде въ Главното командуване и донесе, че около една сръбска дивизия укрепява линията Църцария — Побиенъ Каменъ — Църноокъ и упражнява силенъ натискъ къмъ Жеравино; донѐсе и за мѣркитѣ, които е взелъ, за да осигури „комуникациитѣ" си отъ тази страна; донесе и за успѣха на 12-а дивизия.

Въ 12 ч. и 50 м. сл. пл. получи донесение, че единъ сръбски ескадронъ миналъ севернитѣ склонове на Църноокъ, разездитѣ му слѣзли въ Брѣстница и Църнацица, и че заставата на Църноокъ се пръснала. И това донесение веднага бѣ предадено въ Щаба на действуващата армия. Въ сѫщото време го съобщи и на командира на Конната бригада и му заповѣда да обърне внимание на посоката, по която настѫпва ескадронътъ, и да охранява шосето Босилеградъ — Кюстендилъ, особено отъ Рибарци до Кюстендилъ. За тази цель бѣ изпратенъ 1/5-и ескадронъ въ посока Църноокъ — Мора планина.

Въ 2 ч. сл. пл. получи отъ полицейския приставъ въ Босилеградъ донесение, че на Църноокъ сърбитѣ иматъ единъ батальонъ и два ескадрона. Отговори му веднага, че на в. Арамлия има български части — да донася право тамъ, за да могатъ да се вематъ бързи мѣрки.

Въ 4 ч. и 30 м. получи отъ началника на лѣвото прикритие, на Руенъ, донесение, че между Султанъ Тепе и Руенъ се начена артилерийска престрелка, и че Македоно-одринското опълчение и 4-а дивизия не предприемали нищо отъ тази сутринь.

До това време командуващиятъ армията бѣ получилъ пълни сведения за успѣха на 12-а дивизия, и въ 4 ч. и 30 м. сл. пл. донесе въ Главното командуване подробно за това, като извини предприемането на тази сериозна операция съ това, че била предизвикана отъ сърбитѣ. За сѫщия успѣхъ съобщи и въ щабоветѣ на другитѣ армии.

Изобщо, отъ полученитѣ сведения командуващиятъ армията заключи, че сърбитѣ демонстриратъ по фронта и заплашватъ дѣсния му флангъ.

Дейность на III армия отъ започването на военнитѣ действия до 21-и юний.

Разположението на сърбитѣ.

Срещу III армия сърбитѣ бѣха разположили своята II армия. Опора и обектъ за отбрана на армията бѣ Пиротскиятъ укрепенъ лагеръ. Армията бѣше разположена така:

1) За защита на посоката Дъсченъ Кладенецъ — Власотинци — единъ батальонъ отъ 1-и полкъ III призивъ и една позиционна батарея.

2) За осигуряване границата отъ Пресѣка до Царевъ Дѣлъ бѣ поставенъ отредъ, съставенъ отъ 1-и полкъ III призивъ (три батальона), 1/15-и батальонъ I призивъ съ две картечници, едно отдѣление отъ Тимошкия артилерийски полкъ (две батареи), една позиционна нескорострелна гаубична батарея, една рота пионери и една полска болница. Този отредъ съставяше дѣсния участъкъ на Пиротския укрепенъ лагеръ; Щабътъ му бѣше въ с. Столъ.

3) Западниятъ секторъ на Пиротския укрепенъ лагеръ — 6-и полкъ III призивъ, 20-и полкъ I призивъ, Тимошкиятъ дивизионенъ коненъ полкъ (три ескадрона), едно отдѣление отъ Тимошкия артилер. полкъ (три батареи), 1-а, 2-а и 3-а групи крепостна артилерия и Сборния крепостенъ пехотенъ батальонъ — заемаше укрепленията на лѣвия брѣгъ на р. Нишава.

Дѣсниятъ участъкъ и Западниятъ секторъ бѣха подчинени на коменданта на Пиротския укрепенъ лагеръ.

4) Източниятъ секторъ — 13-и полкъ I призивъ, 4-и полкъ III призивъ, четири скорострелни батареи отъ Тимошкия артилер. полкъ, една позиционна гаубична батарея, Тимошкиятъ пионеренъ

батальонъ и единъ допълняващъ батальонъ I призивъ — заемаше укрепленията на дѣсния брѣгъ на р. Нишава, до Петровъ Върхъ, включително.

Началникътъ на Тимошката дивизия I призивъ командуваше сектора.

5) За отбраняване посоката Св. Никола — Кална бѣше разположенъ 14-и полкъ III призивъ и една позиционна полска батарея. Полкътъ охраняваше границата отъ Дебели Рътъ до Голашъ.

6) Армейски резервъ — 14-и и 15-и полкове I призивъ (деветь батальона) — бѣха разположени при Бари Чифликъ, западно отъ Пиротъ.

Укрепленията на Пиротския лагеръ бѣха изработени още въ мирно време, и, за да не предизвикатъ българитѣ, се допълваха тайно — толкова повече че желѣзопѫтното движение София — Пиротъ не преставаше. Чакъ следъ започването на военнитѣ действия въ Македония, границата бѣ затворена, и желѣзопѫтното движение бѣ прекѫснато. Тогава се започна усилено допълване на Укрепения лагеръ съ пехотни и артилерийски окопи.

На 20-и юний Шумадийската дивизия II призивъ, безъ 12-и полкъ, тръгна отъ Зайчарь за Власина, дето се съсрѣдоточи на 23-и юний.

Разпорежданията на командуващия армията.

На 17-и юний командуващиятъ III аммя получи отъ помощника на главнокомандуващия следната телеграма:

„Отъ тази нощь нашитѣ войски въ Македония водятъ успѣшенъ бой съ сърби и гърци. Подробности липсватъ. Ще Ви се съобщи допълнително. Вземете мѣрки противъ възможни изненади.“

Въ дѣлата на III армия тази телеграма не се оказа; навѣрно възъ основа на нея, въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. е подадена до 1-а и 13-а дивизии и до 3/5-а бригада следната телеграма:

„Предвидъ на обстоятелството, че въ Македония сѫ станали сблъсквания между нашата и гръцко-сръбската войска, предупредете охранителнитѣ ви части да усилятъ бдителностьта, охранението и наблюдението на границата, както и бойната готовность, за да не бѫдатъ изненадани отъ нѣкоя акция на противника [1]).“

Сѫщия день командуващиятъ армията изпрати заповѣдь до сѫщитѣ части да се формира при всѣки пехотенъ полкъ

[1]) Въ това време министъръ-председательтъ, д-ръ Ст. Даневъ, бѣше въ Щаба на III армия.

ловджийска команда, отъ 150—200 души отбрани доброволци, които, въ случай че започнатъ действията, ще носятъ разузнавателната и стражевата служба на неприятелска територия и ще предприематъ партизански действия въ тила на противника и пр.

Подъ влиянието на неуспѣха на IV армия на 18-и, помощникътъ на главнокомандуващия въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. телеграфически заповѣда:

„Разпоредете най-близката бригада отъ повѣрената Ви армия, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление и съ полковитѣ обози и парковетѣ, да се приготвятъ за превозване още тази вечерь на Сливнишката гара. Намѣсто тази бригада, ще получите друга отъ I армия. Бригадата да се превози до Кюстендилъ."

Съ друга телеграма отъ 19-и юний разпореди: Бригадата да се натовари презъ нощьта на Сливница и да се разстовари въ Гюешево, дето да влѣзе въ разпореждането на командуващия V армия.

Командуващиятъ армията разпореди веднага да бѫде превозена 3/5-а бригада.

Бригадата започна да се товари въ 12 часа̀ презъ нощьта срещу 20-и. Превозенъ бѣ 45-и полкъ въ четири ешелона. Първитѣ два ешелона се разтовариха въ Гюешево и се разположиха на бивакъ при Торбанци, а вторитѣ два — въ Кюстендилъ.

Между това, на 19-и въ 3 ч. и 40 м. сл. пл. командуващиятъ III армия телеграфира на помощника на главнокомандуващия:

„Днесъ получихъ заповѣдьта за атаката на V армия къмъ Султанъ Тепе и Егри Паланка. Не намирате ли за възможно при тѣзи условия да произведа съ лѣвия флангъ демонстрация къмъ Клисура, Дъсченъ Кладенецъ, съ цель да се облекчатъ действията на V армия? № 5574."

Навѣрно въ отговоръ на това подсѣщане, командуващиятъ III армия получи отъ помощника на главнокомандуващия следната телеграма, подадена посрѣднощь срещу 20-и юний:

„Разпоредете цѣлата 2/1-а бригада, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление, да се съсрѣдоточи въ Трънъ утре, 20-и, къмъ 12 часа̀ по пладне, дето ще влѣзе въ разпореждането на началника на Кавалерийската дивизия. Тази бригада, следъ извършването на специалната ѝ задача, ще влѣзе отново въ Ваше разпореждане."

Съ получаването на тази телеграма, командуващиятъ армията веднага — въ 1 ч. пр. пл. на 20-и — телеграфира на началника на 1-а дивизия:

„2-ата ваша бригада на 20-и того, днесъ, къмъ 12 ч. пр. пл., съ придаденото ѝ скорострелно артилерийско отдѣление, да се съсрѣдоточи въ Трънъ (като се снабди съ всички тилови служби), дето ще влѣзе въ разпореждане на началника на Кавалерийската дивизия.

Въ Врабча изпратете една дружина отъ 1-а бригада. Придадената къмъ Врабчанския авангардъ конница да остане на мѣстото си. За осигуряване храненето на бригадата, влѣзте въ споразумение съ началника на Тиловото управление, комуто е телеграфирано.

Следъ като бригадата свърши мисията си, ще влѣзе отново въ състава на дивизията Ви. № 5586."

Въ 10 ч. и 55 м. пр. пл. сѫщия день командуващиятъ армията телеграфира на сѫщия допълнително: Врабчанскиятъ отредъ да бѫде усиленъ съ още една дружина и изнесенъ напредъ, къмъ в. 460. Въ авангарда да влѣзатъ ескадронътъ и полуескадронътъ отъ 3-и коненъ полкъ. Полуескадронътъ да се разположи около Зелени Градъ, да наблюдава посоката къмъ Дъсченъ Кладенецъ и да поддържа свръзка съ Конната дивизия, която пристига въ Трънъ. Посокитѣ Звонци — Студена (Червена Ябука), Поганово — Власи — Яровица и Бански Долъ — Суково да бѫдатъ наблюдавани.

По-късно телеграфира: Къмъ авангарда при в. 460 да бѫде изпратена и една батарея.

Все съ сѫщата цель, на 20-и по пладне се получи отъ помощника на главнокомандуващия телеграма: Частитѣ отъ 3/5-а бригада, които не сѫ натоварени още, да вървятъ по обикновенъ пѫть за Брѣзникъ—Трънъ. Командуващиятъ армията разпореди, и 46-и полкъ и артилерийското отдѣление тръгнаха въ 4 ч. сл. пладне. Пѫтьтъ бѣше лошъ, горещината — голѣма, и, следъ дълъгъ и уморителенъ походъ, къмъ 10 ч. и 30 м. сл. пл. стигнаха въ Брѣзникъ, а на следния день продължиха пѫтя си, и, по заповѣдь на началника на Конната дивизия, се спрѣха да нощуватъ при Бабски Ханъ.

Между това, на 20-и, докато бригадитѣ пѫтуваха за Трънъ и Брѣзникъ, командуващиятъ III армия, генералъ Димитриевъ, бѣ назначенъ за помощникъ на главнокомандуващия, и въ 1 ч. сл. пл. пое новата си длъжность.

Тъй като мисъльта за демонстрация откъмъ Трънъ бѣше негова, той сега реши да я приложи така, както я бѣ наумилъ.

И, наистина, въ директивата № 26, която издаде сѫщия день — 20-и — въ 5 ч. и 20 м. сл. пл., е казано:

„1) . . . . . .

4) III армия, усилена съ 2/5-а бригада, да формира отдѣленъ отредъ, въ съставъ 2/1-а и 2/5-а бригади, 46-и полкъ и Кавалерийската дивизия. Отредътъ да се съсрѣдоточи въ Трънъ най-късно на 22-и т. м. вечерьта."

На 21-и юний сутриньта командуващиятъ армията, въ Божурище, получи отъ началника на 1-а дивизия следното донесение:

„Началникътъ на Царибродския авангардъ донася, че нощьта минала спокойно. Отъ 11 ч. сл. пл. до сутриньта сърбитѣ освѣтявали съ прожекторъ отъ върха Дрѣнова Глава. Селото Сръбска Планиница снощи е било усилено съ още две роти. Споредъ оценката на ротния командиръ, въ това село имало около единъ батальонъ, единъ взводъ конница и картечници. Граничнитѣ постове на противника били по-многочислени отъ нашитѣ.

На Каменистата Чука, северозападно отъ поста Боровецъ, противникътъ се укрепявалъ; на сѫщата чука имало и петь полски орждия. Жителитѣ на граничнитѣ сръбски села Черенъ Долъ, Обреновецъ, Милковци и Чиноглавци сѫ бѣгали съ коли къмъ Пиротъ, като откарвали и добитъка си. № 2356."

Заминаването на 2/1-а бригада за Трънъ наложи ново разпредѣляне на района, даденъ за отбрана на армията. За тази цель командуващиятъ армията въ 12 ч. и 35 м. даде следната телеграфическа заповѣдь до началника на 1-а дивизия:

„На повѣрената ви дивизия се възлага отбраната на участъка на югозападъ отъ линията Петърлашъ — Липница — Прекръсте.

Вземете нужднитѣ мѣрки за цельта, като обърнете особено внимание на посоката Суково — Врабча — Сѣкирички мостъ. Дветѣ дружини отъ 6-и полкъ, оставени въ Драгоманъ, могатъ да се притеглятъ въ Долна Невля. 4-и не с. с. артилер. полкъ може да се изнесе сѫщо напредъ. Отъ телеграмата ви № 2356 се вижда, че противникътъ съсрѣдоточава сили въ Планиница, вѣроятно съ цель да заематъ командуващитѣ височини южно отъ това село. Обърнете внимание на това № 5621."

Копие отъ тази телеграма изпрати до началника на 13-а дивизия, за сведение.

Дѣсната група. Възъ основа на горната заповѣдь, началникътъ на 1-а дивизия въ 6 ч. сл. пл. сѫщия день — 21-и — издаде заповѣдь № 12, съ която цѣлиятъ районъ, даденъ за отбрана на дивизията, зае само съ частитѣ отъ 1-а бригада по следния начинъ:

Лѣвъ авангардъ — 6-и полкъ, отъ 4-и с. с. артилер. полкъ четири орждия, отъ 4-и не с. с. артилер. полкъ осемнадесеть орждия, отъ 3-и коненъ полкъ единъ и половина ескадрона — подъ началството на подполковникъ Мурджевъ, „да охранява участъка отъ с. Власи до пѫтя Планиница — Грапа, вкл., като заеме съ две дружини и четири картечници височинитѣ около Къшли Гройке и южно отъ с. Планиница; цѣлата артилерия, съ слабо пехотно прикритие, да се разположи на позиция на в. 460, южно отъ Махала Попова. Другитѣ две дружини да останатъ при с. Невля Долна. Да се разузнава по посокитѣ къмъ Боровица, Студена и Звонци. Отъ кавалеристата да се изпрати полуескадронъ въ Зелениградъ, който да наблюдава къмъ Дъсченъ Кладенецъ и Клисура".

Дѣсенъ авангардъ — 1-и полкъ, отъ 4-и с. с. артилер. полкъ осемь орждия, отъ 4-и не с. с. артилер. полкъ осемнадесеть орждия, отъ 3-и коненъ полкъ полуескадронъ — подъ началството на полковникъ Бърневъ, „да охранява участъка отъ пѫтя Планиница — Грапа до пѫтя Петърлашъ — Радейна — Липница, като разположи нескорострелната артилерия, съ слабо пехотно прикритие, на позиция около Радейна, южно отъ с. Градине.

Да поддържа свръзка съ охранението на 13-а дивизия."

2-о и 3-о не с. с. гаубични отдѣления да останатъ при Драгоманъ.

Началницитѣ на авангардитѣ да укрепятъ избранитѣ позиции.

Дивизионниятъ лазаретъ да се премѣсти въ с. Долна Невля; 1-а полска болница да остане при ж.-п. ст. Драгоманъ, а 2-а полуподвижна — при ж.-п. ст. Сливница.

Огнестрелниятъ паркъ да остане при ж.-п. ст. Драгоманъ.

Командиръ̀тъ на Пионерната дружина да свърже съ телефонъ Щаба на дивизията, при ж.-п. ст. Драгоманъ.

Следъ изпълнението на тази заповѣдь, разположението на дѣсната крупа бѣше следното:

1-а дивизия: лѣвиятъ авангардъ — 1/6-а и 3/6-а дружини, съ една скорострелна батарея, — югоизточно отъ Махала Попова; дѣсниятъ авангардъ — 2/1-а дружина, съ една скорострелна батарея и две картечници, — заемаше отъ Петърлашъ до р. Нишава, изключително; 4/1-а дружина, съ една скорострелна батарея и две картечници, — отъ р. Нишава до пѫтя отъ Махала Попова за с. Планиница; 1/1-а дружина укрепяваше височината югозападно отъ Планиница; 3/1-а дружина и щабоветѣ на полка и на 1-а бригада бѣха въ казармата на 25-и Драгомански полкъ, въ Царибродъ.

Три нескорострелни батареи, съ една рота прикритие, бѣха въ Габеръ.

2/6-а и 3/6-а дружини, три нескорострелни батареи, четиритѣ гаубични батареи отъ 1-о и 3-о отдѣления, Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ, една полска болница, Дивизионниятъ

продоволственъ транспортъ и Щабътъ на дивизията бѣха въ Драгоманъ.

13-а дивизия остана да охранява района отъ Петърлашъ до в. Комъ, въ сѫщия редъ, въ който бѣше разположена още на 14-и юний, а именно:

Дѣсенъ авангардъ — 4/62-а дружина, една турска скорострелна батарея и два взвода конница — при с. Изатовци.

Лѣвъ авангардъ — три дружини отъ 62-и полкъ, една картечна рота, две нескорострелни 8·7-см. батареи, два взвода конница — при Смиловци.

64-и полкъ бѣше на бивакъ при Гол. Малово, а 63-и полкъ, съ една 8·7-см. батарея, — на бивакъ при Мека Цревь, като имаше една рота прикритие на армейската артилерия.

Телеграфната полурота — въ Мало Малово; Дивизионниятъ лазаретъ — въ Гол. Малово; Огнестрелниятъ паркъ, полскитѣ болници и Продоволственията транспортъ — въ Сливница.

Щабътъ на дивизията — въ Мало Малово.

Армейскитѣ части: една турска скорострелна 7·5-см., една 7·5-см. нескорострелна, четири 8·7-см. нескорострелни батареи, една 10·5-см. скорострелна, три 12-см. батареи (дванадесеть орждия), една 15-см. батарея и една турска скорострелна незапрегната батарея — при Сливница[1]).

Лѣвата група. Лѣвата група на армията се събираше въ Тръновъ, дето бѣха пристигнали Конната дивизия и 2/1-а бригада. По заповѣдь на началника на Конната дивизия, командиръ̀тъ на 2/1-а бригада изпрати въ Зеленигра̀дъ една дружина отъ 37-и полкъ, която постави охранение.

46-и полкъ, съ 1/1-о с. с. артилер. отдѣление, както се каза, сутриньта тръгна отъ Брѣзникъ за Тръновъ. Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл., когато стигна до Бабски Ханъ, получи заповѣдь да остане тамъ. Полкътъ се разположи на бивакъ, като взе мѣрки за охранение.

2/5-а бригада въ това време се стоварваше на ж.-п. ст. Сливница. Командуващиятъ III армия телеграфира на командира на тази бригада:

„Утре тръгнете съ всички пристигнали части отъ бригадата презъ Брѣзникъ за Тръновъ. Останалитѣ части да се насочватъ по сѫщата посока. Вземете най-бързи и енергични мѣрки за скорошното възвръщане находящитѣ се въ отпускъ.“

[1]) Взето отъ дѣло VII. 34. в., скица, стр. 161.

Дейность на I армия отъ започването на военнитѣ действия до 21-и юний.

Разположението на сърбитѣ. Срещу I армия сърбитѣ бѣха съсрѣдоточили следнитѣ части:

1) Проходътъ Св. Никола спадаше въ района на сръбската II армия, и се охраняваше отъ 14-и полкъ III призивъ съ една позиционна де-банжова батарея. Полкътъ бѣше въоръженъ съ бердани, и охраняваше граничната линия отъ Дебели Рътъ до Голашъ. За да не бѫдатъ предизвиквани българитѣ, позицията не бѣше укрепена.

По-насеверъ бѣше разположена Тимошката армия. На 16-и юний въ нея влизаха: Шумадийската дивизия II призивъ, безъ 11-и полкъ, пренесена по желѣзницата отъ Скопие до Нишъ, а оттамъ — по обикновенъ пѫть стигна въ Зайчарь; 2-и, 5-и и 13-и полкове III призивъ, 1-а, 2-а, 3-а и 5-а позиционни батареи, Зайчарското гаубично отдѣление и Тимошкиятъ ескадронъ. Всичко армията броеше 32 батальона, 18 картечници, 91 орждия и 3 ескадрона. Като видѣ, обаче, че българитѣ не нападатъ въ старата територия, Сръбското главно командуване заповѣда дивизията да се върне въ Нишъ. На 20-и дивизията, като остави 12-и полкъ, съ другитѣ части замина за Нишъ, отдето бѣ насочена за Власина.

Войскитѣ отъ тази армия бѣха разположени: за отбрана на прохода Кадж Боазъ, на линията — Голашъ — Коритска Глава, — единъ сборенъ полкъ отъ три батальона, съ една батарея; северниятъ участъкъ, отъ Дрѣновецъ до устието на Тимокъ, отбраняваше Неготинскиятъ отредъ — два батальона III призивъ, съ една батарея. Ядрото на армията бѣше срещу с. Брѣгово.

Другата часть отъ войската заемаше Зайчарския укрепенъ лагеръ.

Най-после, въ Княжевецъ започна да се формира новъ отредъ отъ запасни III призивъ и отъ така наречената последна отбрана.

Разпорежданията на командуващия армията. Директивитѣ до II и IV армии за започване действията въ Македония, както се каза, не бѣха съобщени на другитѣ армии. Командуващиятъ I армия чакъ въ 3 ч. и 35 м. сл. пл. на 17-и юний получи отъ помощника на главнокомандуващия следната телеграма:

„Отъ тази нощь нашитѣ войски въ Македония водятъ успѣшенъ бой съ сърби и гърци. Подробности липсватъ. Ще ви се съобщятъ допълнително. Вземете мѣрки противъ възможнитѣ изненади отъ сръбска страна."

Командуващиятъ армията веднага телеграфира на началницитѣ на 5-а и 9-а дивизии за успѣшния бой въ Македония и заповѣда да усилятъ авангардитѣ до единъ полкъ съ артилерия.

Освенъ това, отъ Щаба на действуващата армия съобщиха, че цѣлата Шумадийска дивизия II призивъ и 19-и полкъ, отъ Шумадийската дивизия I призивъ, заминали за Зайчарь.

На 18-и юний и последнитѣ части отъ I армия заеха изходното си положение, а Щабътъ на армията се премѣсти въ Бѣлоградчикъ.

На 19-и юний въ 2 ч. сл. пл. командуващиятъ армията получи отъ помощника на главнокомандуващия телеграфическата заповѣдь да изпрати една пехотна бригада отъ 5-а дивизия, съ артилерийско отдѣление и само съ полковитѣ обози и парковетѣ, която да отиде на ж.-п. ст. Брусарци, отдето ще бѫде превозена до Кюстендилъ. Командуващиятъ армията веднага телеграфира на началника на 5-а дивизия да разпореди бригадата, която е въ Праужда, да замине, заедно съ едно скорострелно полско артилерийско отдѣление, за ж.-п. ст. Брусарци, дето челната ѝ часть — единъ пехотенъ полкъ — да пристигне на 20-и т. м. следъ пладне, съ смѣтка да започне товарането къмъ 3—4 ч. сл. пл., а другиятъ полкъ, съ скорострелното артилерийско отдѣление, полковитѣ обози и парковитѣ части, да стигнатъ на сѫщата ж.-п. станция най-късно къмъ 5—6 ч. сл. пладне.

Още сѫщия день — 19-и — командуващиятъ армията получи донесение, че бригадата е тръгнала веднага, и ще нощува: първиятъ ешелонъ — въ Ружинци, а вториятъ — около Вълковци.

За противника на 19-и бѣха събрани следнитѣ сведения: Въ района Неготинъ—Кобещица — петь батальона III призивъ, въ района Зайчарь — 6-и, 3-и и 13-и полкове III призивъ (12 батальона) и Шумадийската дивизия II призивъ (16 батальона); въ района Княжевецъ — петь батальона; всичко срещу армията — 38 батальона. Командуващиятъ армията донесе тѣзи сведения на Главното командуване, съ молба да се иматъ предвидъ при бѫдещитѣ оперативни комбинации.

Презъ нощьта срещу 20-и командуващиятъ армията получи телеграма да вземе мѣрки противъ възможни нападения отъ страна на сърбитѣ, а за преминаване границата да чака заповѣдь.

На 20-и въ 7 ч. и 20 м. сл. пл. получи директива № 26, съ която се заповѣдва I и III армии „засега да останатъ на мѣстата си".

Възъ основа на тѣзи разпореждания, командуващиятъ армията на 20-и вечерьта издаде следната заповѣдь № 61:

„Предвидъ на сериознитѣ въоржжени стълкновения, произлѣзли тѣзи дни въ Македония между нашитѣ и сръбскитѣ войски, каквито биха могли да се случатъ и предъ фронта на повѣрената ми армия, за да се избѣгнатъ всѣкакви изненади отъ страна на сръбскитѣ войски, заповѣдвамъ:

1) Изходното положение на частитѣ отъ армията остава сѫщото, каквото е предвидено въ заповѣдьта по армията № 58 отъ 14-и того, съ следнитѣ измѣнения:

а) 2/5-а бригада, съ едно скорострелно полско отдѣление, — при с. Праужда е излѣзло отъ състава на армията.

б) Отдѣлната бригада при Сливовикъ влиза въ състава на 5-а дивизия, за което бригадата да намали своя авангардъ при с. Върба до една дружина.

в) Отдѣлната застава при с. Стакевци да бѫде назначена отъ 9-а дивизия, въ съставъ една дружина съ две картечници.

г) Отъ Сборния дивизионъ да се придадатъ къмъ Щаба на армията, къмъ 5-а и 9-а дивизии и къмъ Видинския гарнизонъ по единъ коненъ взводъ; командирътъ на ескадрона ще следва взвода, придаденъ къмъ Щаба на армията.

2) Авангардитѣ на 5-а и 9-а дивизии, увеличени до единъ пехотенъ полкъ съ артилерия, ще иматъ линията за охранение въ наша територия:

за 5-а дивизия — между върховетѣ Китка и Крушка,

за 9-а дивизия — между върховетѣ Орлина Чука и Меджава,

за отдѣлната дружина, съставяща заставата при Стакевци, — между върховетѣ Писана Бука и Петкова Чука.

3) При ненадейно нападение и до разяснение обстановката, противникътъ ще бѫде срещнатъ на авангарднитѣ позиции на дивизиитѣ.

4) Граничнитѣ войски оставатъ на мѣстата си, като продължаватъ да охраняватъ и разузнаватъ за противника. Тѣ, при нападение отъ страна на неприятеля, трѣбва да му окажатъ упорито съпротивление, и само предъ превъзходни неприятелски сили да отстѫпятъ къмъ своитѣ застави или взводни и ротни поддържки.

5) До обявяване формално войната, преминаване на границата отъ нашитѣ части не се позволява.

6) Въ всички дивизии и гарнизони отъ повѣрената ми армия да се вематъ мѣрки, щото частитѣ да бѫдатъ готови въ всѣко отношение за започване на военнитѣ действия. Ранцевиятъ запасъ и продоволственитѣ обози да бѫдатъ попълнени до комплекта.

7) Щабътъ на армията остава въ Бѣлоградчикъ."

Отъ бѣгълци бѣ узнато, че въ околностьта на Зайчарь се намиратъ Тимошката дивизия I призивъ[1]), Дринската дивизия III призивъ и Дунавската дивизия III призивъ.

9-а дивизия. Възъ основа на разпорежданията отъ командуващия армията и по свои съображения, началникътъ на дивизията направи нѣкои измѣнения въ изходното положение, и на 21-и дивизията имаше следното разположение:

2-а бригада: Щабътъ въ Чупрене; Щабътъ на 34-и полкъ, съ 1-а и 4-а дружини, — въ Търговище, 3-а дружина, съ две картечници и планинска полубатарея, — на три клм. югозападно отъ Горни Ломъ; 2-а дружина, съ две картечници, — на пѫтя югоизточно отъ в. Вѣтренъ; 3/34-а рота бѣ усилила граничния участъкъ въ Чупрене. 33-и полкъ: Щабътъ, съ три дружини и две картечници, — въ дола западно отъ Черни Върхъ (1139), а 1-а дружина, съ две картечници и планинска полубатарея, — на в. Поповица.

1-а бригада: Щабътъ на бригадата, Щабътъ на 4-и полкъ, съ три дружини, две картечници и планинска полубатарея, — въ Върбово. Отъ 1-а дружина една рота — на Три Уши (1278), а три роти, съ две картечници и планинска полубатарея, — на Лалкинъ Градъ (825). 17-и полкъ: Щабътъ, съ две дружини, Картечната рота и планинска полубатарея, — при Стакевци; отъ тѣхъ една рота — на Велика Чука и една — между Горна и Срѣдна Раковица; две дружини — въ Върбово.

Предъ дивизията граничната линия отъ Росовити Камъкъ до в. Комъ заемаше 16-а гранична рота, която бѣ поставила две застави въ Чипровци и на Св. Никола и 16 поста.

Отъ 9-и с. с. артилер. полкъ две батареи бѣха въ Чупрене, а четири — въ Вълковци и Протопопинци.

Отъ 9-а пионерна дружина имаше по единъ взводъ въ бригадитѣ, единъ взводъ — на границата, въ прохода Св. Никола, другата часть — въ Търговище. Огнестрелниятъ паркъ — при Вълковци.

Една полска болница, открита, и две полуподвижни, закрити, — въ Долни Ломъ; две полски, закрити, — въ Вълковци; една полска, открита, и Полскиятъ лазаретъ, закритъ, — между Вълковци и Протопопинци.

Щабътъ на дивизията — въ Протопопинци.

[1]) Всѫщность Тимошката дивизия I призивъ не бѣше при Зайчарь, а при Пиротъ.

Презъ нощьта срещу 21-и юний началникътъ на дивизията получи заповѣдьта по армията и сутриньта на 21-и отдаде заповѣдь, споредъ която дивизията ще охранява линията отъ в. Писана Бука (1203), включително, до в. Меджова (2004), включително, а линия на авангарднитѣ позиции опредѣля височината между Горна и Срѣдна Раковица — Велина Чука (917) — Три Уши (1278) — Поповица — Вѣтренъ (1413) — Раковъ Върхъ (1272).

Граница между дветѣ бригади — шосето Чупрене — Св. Никола, което остава въ 2-а бригада.

При ненадейно нападение, противникътъ ще бѫде срещнатъ на авангарднитѣ позиции.

Граничнитѣ войски отстѫпватъ само предъ превъзхождащи сили.

Границата, до обявяването на война, да не бѫде минавана отъ частитѣ и пр.

5-а дивизия. На 19-и юний 2-а бригада излѣзе отъ състава на 5-а дивизия, а, намѣсто нея, влѣзе Отдѣлната бригада. Следъ тѣзи промѣни и възъ основа на разпорежданията отъ командуващия армията и съображенията на началника на дивизията, разположението на частитѣ на 21-и бѣше следното:

1-а бригада, Щабътъ съ 2-и полкъ, 3/1-о не с. с. полско (две батареи) и 4-о не с. с. планинско артилерийски отдѣления и 5-а пионерна дружина — на бивакъ три клм. северозападно отъ с. Дубрава.

Отдѣлната бригада — при с. Калугеръ.

5-и полкъ, съ 3/1-о с. с. полско артилер. отдѣление и взводъ конница, въ общъ авангардъ на дивизията, — въ с. Салашъ.

Граничната линия предъ дивизията между върховетѣ Китка и Круша заемаше една гранична рота.

Оперативната заповѣдь по армията отъ 20-и юний не наложи никакви други разпореждания на началника на дивизията.

Видинскиятъ укрепенъ пунктъ. Въ случай, че се заповѣда настѫпление, както се каза, командантътъ на Видинъ реши да остави въ крепостьта една опълченска дружина, Допълняващата рота, 28 орѫдия, 6 куполни орѫдия и 7 картечници, а съ другитѣ петь опълченски дружини, 28 орѫдия и 6 куполни орѫдия да настѫпи.

Възъ основа на тѣзи съображения, той избра предъ Кула позиция, която да прикрива града и пжтищата, които водятъ отъ града къмъ Сърбия, и, главно, да послужи за база, въ случай на настжпление къмъ Зайчарь.

Командантътъ на крепостьта на 20-и донесе за тѣзи свои съображения, и командуващиятъ армията ги одобри, съ поправка: за настжпателни действия да употрѣби само четири опълченски дружини и осемнадесеттѣ 75-мм. полски орждия, а другитѣ войски да остави въ крепостьта. При това, заповѣда му да приготви по-скоро отреда за настжпателни действия.

ГЛАВА X.

Действията на II армия на 20-и и 21-и юний.

Действията на II армия на 20-и юний.

(Картограф. приложения № № 14 и 15).

Разпорежданията на дветѣ страни.

Разпореждането на гръцкия главнокомандуващъ. — За 20-и юний гръцкиятъ краль разпореди:

„1-а дивизия да продължи атаката си. Въ това нейно действие да ѝ подпомогне 6-а дивизия, която да атакува по посока къмъ Негованъ.

2-а, 3-а, 4-а, 5-а и 10-а дивизии въ 5 ч. пр. пл. да продължатъ енергично атаката. Следъ отхвърлянето на неприятеля, 2-а и 4-а дивизии да заематъ, съ фронтъ къмъ истокъ, линията Инанлж — 2-а, Коркутъ (Коркутово) — 4-а, за да се противопоставятъ въ случай на настжпление на неприятеля отъ Хаджи Байрамли и Папрать. При нужда, като настжпятъ къмъ истокъ, сжщитѣ дивизии да осигурятъ лѣвия флангъ на 6-а и 1-а дивизии. 5-а и 3-а дивизии и Конната бригада, като отблъснатъ неприятеля, да го преследватъ на северъ. 10-а дивизия да се отправи къмъ Янешево или къмъ Килиндиръ, съобразно съ тактическото положение."

Разпорежданията на командуващия II армия. — Отъ отказа да му бждатъ изпратени подкрепления, отъ разпорежданията да бжде разрушенъ мостътъ при Гевгели и отъ донесенията на подчиненитѣ му началници, командуващиятъ армията заключи, че положението все повече се влошава, и взе нѣкои подготвителни мѣрки. Той повика директора на клона отъ Българската народна банка въ Сѣръ и, като се осведоми, че въ Банката има нѣколко милиона златни и книжни лева, заповѣда му тайно да ги изпрати въ София. Следъ това заповѣда на Тиловото управление да намалява постепенно припаситѣ, които се намираха въ Сѣръ, и да приготви Управлението за отстжпление.

Още въ първитѣ минути сутриньта заповѣда на началника на артилерията да разпореди: 1) гаубичното отдѣление на

майоръ Славчевъ да следва съ усиленъ маршъ за Кукушъ, дето да стигне на 20-и вечерьта; 2) за обсаднитѣ 12-см. Д/28 батареи да се избере позиция на лѣвия брѣгъ на Струма, въ участъка между езерото Тахино и Долна Джумая, за действие противъ подстжпитѣ на дѣсния брѣгъ на Струма и противъ мостоветѣ и бродоветѣ; поставянето на батареитѣ да стане колкото може по-скоро; 3) за сжщата цель да се избере за 15-см. гаубична батарея позиция близо около шосето Сѣръ — Неговань — Солунъ.

Въ 12 ч. и 30 м. пр. пл. на 20-и получи отъ капитанъ Тодоровъ следната прехваната гръцка телеграма:

„9-а дружина се намира при височината 605 [1]), на три клм. отъ в. 544 [2]). Неприятелтъ не бѣ повече отъ 3000 души съ 20 орждия; простираше се на голѣмъ фронтъ, държеше добри позиции, и бѣ добре подкрепенъ отъ артилерията си. Споредъ двама пленника, българинъ и турчинъ, неприятелтъ е билъ 4500 души, отъ които часть се отправи на истокъ, може би къмъ Неговань, това бѣше 16-и полкъ."

„За Тиловото управление:

Бързайте съ автомобили, коли, носилки и хирургическа помощь. Броятъ на раненитѣ отъ 18-и полкъ е голѣмъ; между тѣхъ е и полковникъ Тертеписъ и много офицери.

Докторъ Маргаритъ."

„Кукушъ трѣбва да се превземе отъ 3-а и 5-а дивизии."

„Отъ Гевгели докараха 200 пленника въ Солунъ."

„Нашитѣ напредватъ на всички страни. Първата дивизия достигна Зарово и Берово. Говори се, че три наши орждия сж повредени, но не е установено още."

Навѣрно сведението, че гръцката 1-а дивизия е достигнала Зарово и Берово — между 1/10-а и Драмската бригади — повлия на командуващия армията, та въ 1 ч. пр. пл. той изпрати следнитѣ заповѣди:

1) До командира на 1/10-а бригада:

„Оттеглете бригадата на позиция на височинитѣ северно отъ Неговань, дето да можете, на всѣка цена, да се задържите на 20-и того. Височинитѣ при с. Лахна непремѣнно трѣбва да се държатъ отъ частитѣ на Драмската бригада, съ която поддържайте свръзка, за да не би да бждете откжснати отъ нея. Направете всичко възможно да се задържите на новата си позиция. Вашето отстжпване по-насеверъ

[1]) Височината северно отъ Клепе.
[2]) На новата карта е к. 644.

може безвъзвратно да компрометира положението на Драмската бригада. Надѣвамъ се, че бригадата Ви ще може да се задържи, докато настане моментътъ да преминемъ въ общо настжпление."

2) До командира на Драмската бригада:

„Съ излизането си толкова много напредъ и съ притеглянето на 69-и полкъ къмъ 70-и, сте се откжснали отъ бригадата на полковникъ Петева (1/10-а) и сте се поставили въ опасно положение. На полковникъ Петева заповѣдахъ да се оттегли на по-удобни позиции, на височинитѣ северно отъ Неговань. Оттеглете се назадъ да прикриете шосето отъ Лахна на истокъ."

Въ отговоръ на първата заповѣдь, командирътъ на 1/10-а бригада донесе веднага, че Берово е заето отъ противника, че нѣмалъ свръзка съ Драмската бригада, при все че търсилъ такава къмъ Сухо. Най-после донася, че не му е ясно кои височини да заеме — тѣзи при Неговань или при Лахна, и чака указание.

Командуващиятъ армията въ 2 ч. пр. пл. му отговори, че не може да му даде точни указания, понеже картата не е вѣрна, и добави:

„Необходимо е да държите на всѣка цена височинитѣ около с. Лахна и оттамъ на западъ, къмъ кота 972. Вие сте на мѣстото и сте въ положение сами да опредѣлите де е най-добре да заемете, като имате предвидъ, че, освенъ вашия пжть, по който минахте, за да заемете участъка си, трѣбва да се направи всичко възможно, за да не се позволи на противника да прекжсне шосето Неговань — Сѣръ и да ви откжсне отъ Драмската бригада, съ която пъкъ вие трѣбва да установите свръзка, понеже и въ Щаба на армията до тази минута нѣма свѣдение кжде точно се намира дѣсниятъ й флангъ."

Преди да изпрати тази заповѣдь, обаче, въ 1 ч. и 10 м. той телеграфира на помощника на главнокомандуващия:

„Цѣлата гръцка армия е въ настжпление. Днесъ издържахме упоритъ бой, и се принудихме да се отдръпнемъ, съ което дадохме възможность на противника да почувствува успѣха си, което може да го накара утре да бжде по-настойчивъ. Тази вечерь Сѣрската бригада ще пристигне къмъ Кукушъ, и до утре сутриньта — и една часть отъ артилерията й. Допускамъ, че бригадата отъ 3-а дивизия при Кукушъ, подкрепена, ще може съ успѣхъ да се държи, и, въ случай на нужда, въ редъ да отстжпи по-насеверъ. Бригадата на полковникъ Петева, която действува по шосето Сѣръ — Солунъ, южно и западно отъ Неговань, е притисната отъ презъзходенъ противникъ, и до късно тази вечерь води бой, който, дали е прекратенъ, още нѣмамъ сведение. Дадохъ й заповѣдь да се отдръпне на височинитѣ около Него-

ванъ, и тамъ да се удържа, докогато може. Драмската бригада е къмъ Сухо и Нигрита, и вѣроятно, и тя ще бѫде принудена да отстѫпи. Изискахъ единъ полкъ отъ 11-а дивизия съ усиленъ маршъ да дойде тукъ, за поддържка полковнику Петеву и Драмската бригада. Дали ще може да пристигне до утре вечерь, не зная, защото маршоветѣ въ горещината сѫ трудни. Ако стане наложително отстѫпление, ще отстѫпя на лѣвия брѣгъ на Струма, за да може докрай да се прикрие желѣзопѫтната линия."

Въ 2 ч. и 25 м. пр. пл. получи донесение отъ началника на 11-а дивизия, отъ Кусоропъ, че гърцитѣ сѫ съсрѣдоточили при Чай Азѫ около полкъ пехота; че, подъ прикритието на Флота, стоварятъ въ Чай Азѫ орѫдия и картечници, и че изпратилъ 28-а допълняваща дружина да усили 55-и полкъ, и не може да я изпрати въ Сѣръ; ако я изпрати, ще трѣбва да изпрати маневренитѣ войски да заематъ позицията. Въ отговоръ на това донесение, заповѣдано му бѣ: 28-а дружина веднага да тръгне.

Къмъ 3 ч. получи отъ началника на 3-а дивизия две донесения:

1) Че противникътъ се е спрѣлъ на два клм. предъ позицията при Кукушъ, и 2) че една гръцка бригада, съ седемь скорострелни батареи, настѫпила отъ Кара Суле, и е заела позиция северно отъ Орѣховица. Въ Гевгели командирътъ на 3-а бригада оставилъ една и половина дружини, съ две батареи; другитѣ части отправилъ на позицията южно отъ с. Смолъ; сѫщиятъ моли да му бѫдатъ изпратени подкрепления две дружини и две скорострелни батареи въ посока Калиново — Спанчево; донася още, че гърцитѣ имали на Маядагскитѣ височини слаби части, части отъ които се спустнали къмъ Сехово, но нашата артилерия ги държи въ респектъ.

Командуващиятъ армията веднага му отговори:

„Пакъ ви повтарямъ, полковникъ Каварналиевъ да притегли къмъ себе си цѣлата си бригада, като на моста остави само една рота, която сѫщо да мине на лѣвия брѣгъ, щомъ мостътъ бѫде разрушенъ, за което да разпореди незабавно. Съ конници поддържайте свръзка съ бригадата отъ 10-а дивизия. Надѣвамъ се, че положението ви днесъ е по-добро, и ще можете съ пъленъ успѣхъ да отблъснете противника. Донесете разполагате ли вече съ всички части на Сѣрската бригада."

На 20-и сутриньта командуващиятъ армията получи донесения отъ Деде Агачъ, отъ Порто Лагосъ и отъ 11-а дивизия, въ Кусоропъ, че участъцитѣ минали нощьта спокойно.

Действията на 3-а Балканска дивизия.

Разпорежданията на началника на дивизията. — Възъ основа на сведенията за противника и разпорежданията отъ командуващия II армия, началникътъ на 3-а дивизия въ 3 ч. пр. пл. заповѣда на командира на 3-а бригада да остави при Гевгели една, най-много две роти, а съ всички други части отъ бригадата си да се насочи къмъ Кукушъ, за да вземе участие въ боя. Въ случай на нужда, мостътъ на Вардара да бѫде разрушенъ.

Тъй като бѣ предупреденъ, че му се изпраща гаубично отдѣление, той телеграфира на ж.-п. ст. Доленъ Порой да предадатъ на командира на отдѣлението да пѫтува съ усиленъ маршъ по новопостроения пѫть Акъ Бозалъкъ — Анадоли — Рачиево — Кукушъ и да събере волове за припрягане, защото пѫтьтъ е стръменъ.

Телеграфира на околийския началникъ въ Дойранъ, че сѫ тръгнали отъ Удово три дружини; да изпрати куриеръ да ги срещне и да предаде заповѣдь: Дружинитѣ да се облекчатъ и съ най-бързъ маршъ да вървятъ за Кукушъ, дето сѫ крайно необходими.

Въ 3 ч. и 40 м. пр. пл. началникътъ на дивизията съобщи на командира на 2-а бригада, че очаква гаубично отдѣление, и че 1/10-а бригада ще брани опорно височинитѣ северно отъ Неговань.

Въ сѫщото време съобщи на бригаднитѣ командири, че IV армия имала успѣхъ по цѣлия фронтъ; пленила почти цѣлата Тимошка дивизия.

Въ 5 ч. и 10 м. пр. пл. писа на командиритѣ на бригадитѣ, че една дружина отъ 3-а бригада е насочена къмъ Кукушъ, и заповѣда на командира на 2-а бригада да изпрати разездъ да намѣри тази дружина и дружината на майоръ Симеоновъ отъ 29-и полкъ, и, ако тѣзи дружини бѫдатъ необходими за осигуряване дѣсния му флангъ, да ги употрѣби за тази цель; въ противенъ случай дружината отъ 3-а бригада да остане въ маневрени войски, при Кукушъ, а дружината на майоръ Симеоновъ да отиде въ полка си. Дветѣ дружини отъ 68-и полкъ, които сѫ при църквата „Св. Георги", да останатъ въ маневрени войски. Пристигналата въ Кукушъ 29-а допълняваща дружина и две роти отъ 11-а допълняваща дружина да бѫдатъ придадени къмъ 29-и полкъ.

Действията на 3-а бригада. — Командирътъ на бригадата още на 19-и юний въ 3 ч. сл. пл. получи направо отъ командуващия II армия шифрована телеграма:

„По заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, разпоредете мостътъ при Гевгели да бѫде приготвенъ за разрушаване."

Изглежда, че командирътъ на бригадата, като не разполагаше съ необходимитѣ срѣдства, е донесълъ за това, и началникътъ на дивизията предписа сѫщото на командира на 3-а пионерна дружина. Последниятъ изпрати за тази цель командира на 1-а рота, капитанъ Мих. Савовъ, съ минна команда и пироксилинъ. Сѫщия день вечерьта, обаче, получи друга заповѣдь отъ началника на инженернитѣ войски въ II армия, адресирана, както до него, така и до 3-а бригада и до Пионерната дружина, че за разрушаването на моста е разпоредено да замине поручикътъ отъ Щаба на II армия Захариевъ[1]). Вследствие на втората заповѣдь, капитанъ Савовъ бѣ извиканъ назадъ. За дейностьта на поручикъ Захариева нѣма сведения. Въ всѣки случай, мостътъ не бѣ разрушенъ.

Командирътъ на бригадата пренощува на наблюдателното си мѣсто, на хълма южно и до селото Мачуково. Тамъ бѣ открита телефонна станция, свързана чрезъ Гевгели съ Дойранъ, Кукушъ и Сѣръ.

На 19-и юний вечерьта за неуспѣшния бой при Арджанъ той не бѣ получилъ донесение, и не знаеше нищо за него. Поради това въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. заповѣда на 2/42-а дружина да отиде при Арджанскитѣ височини. На командира на дружината, капитанъ Ивановъ, даде писмена заповѣдь за командира на 4-а дружина, майоръ Ивановъ, съ която заповѣдваше на последния да приведе въ редъ дружината си, да поеме командуването на шесттѣ роти и нескорострелната батарея, и да се затвърди здраво на Арджанскитѣ височини, съ фронтъ къмъ Орѣховица и Спанчево. 2/42-а дружина му се изпраща за усилване работата по укрепяването и, ако обстановката позволява, да я изпрати въ поддържка на 2-а бригада, и, най-после, да намѣри 3/29-а дружина и да предаде на командира ѝ, майоръ, Симеоновъ, на следния день да бѫде съ дружината си при Крецово. Следъ това — въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. — телеграфира на командира на 42-и полкъ да остави въ Гевгели една рота и

[1]) Това разпореждане не бѣ намѣрено въ дѣлата, но получаването му е отбелязано, както въ Щаба на бригадата, така и въ Щаба на Пионерната дружина.

на лѣвия брѣгъ на Вардара срещу моста друга рота съ една батарея, а съ всички други части отъ полка и съ една рота отъ 41-и полкъ, която иде отъ Богданци къмъ Богородица, да тръгне отъ Гевгели за Смолъ и да застане на единъ клм. задъ бойния редъ на 41-и полкъ.

Следъ това командирътъ на бригадата узна отъ конницитѣ за свръзка за смъртьта на майоръ Иванова и за отстѫплението на отряда му при Покели; за сѫщото получи донесение и отъ капитанъ Иванова. Получи и разпорежданията отъ началника на дивизията и, възъ основа на тѣхъ, направи следнитѣ разпореждания:

Тъй като на 20-и сутриньта посоката къмъ Кара Суле бѣше прикрита само съ 2/42-а дружина, която, съгласно разпорежданията отъ началника на дивизията, трѣбваше да замине къмъ Крецово за поддържка на 2-а бригада, бригадниятъ командиръ изпрати заповѣдь на капитанъ Димитриева, при Покели, съ своитѣ 2/42-а и 3/42-а роти и съ остатъцитѣ отъ 4/42-а дружина да се върне на Арджанскитѣ височини, при 2/42-а дружина.

Следъ това — въ 8 ч. и 15 м. пр. пл. — заповѣда по телефона на командира на 42-и полкъ да остави въ Гевгели само една рота, да изпрати дветѣ батареи съ една рота прикритие презъ Даутли, Покели, на Арджанскитѣ височини, а съ всички други части отъ полка и придаденитѣ къмъ него да замине за сѫщитѣ височини, дето се събира цѣлиятъ му полкъ. При това му заповѣда да възложи на командира на 3-а дружина да събере и води частитѣ, а той веднага да отиде при него (бригадния командиръ).

Командирътъ на 42-и полкъ, като получи първата заповѣдь, разпореди съ конни ординарци кои части да останатъ и кои да се събератъ, и самъ остана на позицията при моста да чака събирането на частитѣ, за да ги заведе на Арджанскитѣ височини. Като получи втората заповѣдь, той остави командира на 3-а дружина да събере и води частитѣ, а той, на търсъ, отиде при бригадния командиръ, на наблюдателното мѣсто. Последниятъ му обясни обстановката така: „Противникътъ съ значителни сили заема пространството отъ с. Баялци до в. Бачево. Негови войски се забелязватъ и по дѣсния брѣгъ на Вардара, западно отъ Мачуково. При гр. Кукушъ се води усилено сражение. Азъ имамъ намѣрение довечера, когато се мръкне, съ 41-и полкъ и съ 1/6-о не с. с. артилер. отдѣление да мина презъ Калиново, да слѣза къмъ позицията на 2-а бригада и

утре да атакувамъ гърцитѣ при Кукушъ въ флангъ, и съ това да облекча положението на 2-а бригада, която се застрашава да бѫде обхваната отъ гърцитѣ откъмъ Арджанското езеро."

Следъ това му заповѣда:

„Вие съберете полка си и заемете още днесъ Арджанскитѣ височини (посочи съ пръстъ конусообразния върхъ между Арджанъ и Калиново) заедно съ 2/6-о не с. с. артилер. отдѣление, на което дадохъ заповѣдь да отиде тамъ; укрепете се презъ нощьта добре на тѣхъ и се дръжте до крайность, за да не пропустнете гърцитѣ отъ тази посока да се явятъ въ флангъ на Кукушката наша позиция. Мостътъ на р. Вардаръ днесъ ще бѫде хвърленъ въ въздуха, за да не се възползуватъ отъ него гърцитѣ, които сѫ около Гевгели, а да се принудятъ да минаватъ Вардара чакъ по моста при Кара Суле . . . ."

Освенъ това, заповѣда му, щомъ стигне на Арджанската позиция, да изпрати 2/42-а дружина съ две картечници отъ 41-и полкъ къмъ Крецово, въ поддържка на 2-а бригада.

Въ това време — 10 ч. и 30 м. — боятъ при Смолъ бѣше започналъ, и положението на бригадата бѣше следното: 41-и полкъ — три дружини, две картечници и 1/6-о не с. с. артилер. отдѣление — на позиция срещу в. Бачево; 42-и полкъ — три дружини, четири картечници и 2/6-о не с. с. артилер. отдѣление — въ движение къмъ Арджанскитѣ височини, а една дружина — на тѣзи височини.

Боятъ на 41-и полкъ. — Въпрѣки категоричната заповѣдь на гръцкия главнокомандуващъ — дивизиитѣ да започнатъ въ 5 ч. пр. пл. енергично атакитѣ на българската позиция, 10-а дивизия откри артилерийски огънь противъ 41-и полкъ чакъ въ 10 ч. и 10 м. пр. пладне. Полкътъ въ това време бѣше разположенъ: въ първа линия — 2-а дружина, а въ втора линия — 3-а дружина, задъ окопаната височина на лѣвия флангъ и вдѣсно отъ нея — 4-а дружина. Артилерийското отдѣление бѣ заело позиция на билото източно отъ Мачуково. 1-а батарея въ 9 ч. и 30 м. пристигна откъмъ Гевгели и зае позицията на 5-а, която замина за Арджанската позиция.

Срещу бригадата се бѣ разгънала на височината Бачево 10-а дивизия, която бѣ минала на източния брѣгъ на Вардара. Само единъ батальонъ съ една батарея бѣ останалъ на западния брѣгъ срещу Гевгели.

Гръцки батареи — три източно и една западно отъ Вардара — бѣха заели добре закрити позиции. Напротивъ, българскитѣ батареи бѣха заели позиция презъ нощьта, и нѣкои отъ тѣхъ сутриньта се оказаха изложени на погледа на неприятеля, и трѣбваше подъ неговия огънь да се мѣстятъ. На огъня на гръцкитѣ батареи българскитѣ отговориха, но не можаха да ги намѣрятъ; тѣ стреляха по посока на изстрелитѣ, при това позициитѣ имъ бѣха много назадъ, и мѫчно достигаха неприятелскитѣ батареи. Отъ пръсканията се запалиха стърнищата, което пръчеше на наблюденията и на мѣренето. Отъ това се възползува гръцката пехота, която настѫпи и въ 11 ч. и 15 м. пр. пл. откри огънь. Гръцката батарея отъ западния брѣгъ биеше странично бойния редъ на българитѣ. Тя принуди 4-а дружина нѣколко пѫти да промѣни мѣстото си. Съ нейно съдействие, гръцкиятъ лѣвъ флангъ напредваше по-бързо, и обхвана българския дѣсенъ флангъ. Въ 12 ч. и 30 м. сл. пладне 13-а рота настѫпи и на ножъ отхвърли гърцитѣ отъ фланга. Както изглежда, 4-а дружина още веднѫжъ е засилила бойната часть за отбиване обхвата на дѣсния флангъ.

Отначало българитѣ се държеха храбро, но силниятъ пехотенъ огънь на числено много по-силния противникъ и огъня на гръцкитѣ скорострелни батареи, които бързо взеха надмощие надъ българскитѣ нескорострелни батареи, сломи съпротивата на българитѣ. Къмъ 1 ч. сл. пл., покрай многото ранени отъ 2-а дружина, започнаха да отстѫпватъ и здрави, докато къмъ 1 ч. и 30 м. сл. пл. цѣлата дружина отстѫпи въ безредие.

Въ това време бригадниятъ командиръ получи донесение отъ придадения ескадронъ, че гърцитѣ настѫпватъ и по западния брѣгъ на Вардара, и че ротата, оставена въ Гевгели, е въ тежко положение. Бригадниятъ командиръ веднага изпрати ротата на капитанъ Черногорова, която току-що бѣ пристигнала отъ Богданци, да заеме височината между Богородица и моста при Гевгели, съ цель да попрѣчи на гърцитѣ да преминатъ моста[1]).

Между това, гръцкиятъ батальонъ на западния брѣгъ на Вардара, подкрепенъ отъ огъня на придадената му батарея, настѫпи срещу 12/42-а рота, която заемаше Гевгели. Ротата се принуди да отстѫпи. На минаване презъ града, гъркоманитѣ, войницитѣ, лѣкаритѣ и служителитѣ въ пленената сръбска болница стреляха и хвърляха бомби върху отстѫпващата рота. Първитѣ гръцки войници, които влѣзоха въ Гевгели, постѫпиха звѣрски, и уплашеното българско население хукна да бѣга. Въ тази борба бѣха ранени двамата офицери — ротниятъ командиръ,

[1]) Отъ 41-и полкъ, освенъ дневницитѣ на 3-а дружина и 10-и и 11-а роти, други сведения за тѣзи бойове нѣма, поради което не се знае коя е тази рота.

подпоручикъ Стоевъ, и младшиятъ офицеръ, подпоручикъ Стефановъ. Ротата отстжпи на височината североизточно отъ моста.

Като чувствуваше, че при Гевгели става нѣщо важно, командирътъ на бригадата въ 2 ч. сл. пл. изпрати тамъ началника на щаба си да разузнае положението. Когато началникътъ на Щаба стигна въ с. Богородица, завàри тамъ изпратената въ тази посока рота на капитанъ Черногорова. Въ това време гръцка колона съ артилерия спокойно минаваше презъ моста. Началникътъ на Щаба заповѣда на ротния командиръ да заеме височинитѣ надъ моста и, съ последователно заемане позиции, да задѣржа гръцката колона, като се държи въ посока на Даутли. Следъ това началникътъ на Щаба изпрати заповѣдь на обоза и Лазарета отъ Даутли и Селимли да вървятъ за Дойранъ.

Между това, когато началникътъ на Щаба се върна, 2-а дружина съ дветѣ картечници се бѣ оттеглила отъ бойната линия и, на пжть да заеме тилна позиция при Каменоломната западно отъ Селимли, се бѣ спрѣла да почива. Командирътъ на бригадата веднага заповѣда на тази дружина да заеме височината източно отъ Богородица, за да поддържи ротата, изпратена къмъ моста. Въ сжщото време 2-а батарея бѣ изпратена съ сжщата цель да заеме позиция при споменатата каменоломна и да открие огънь по гръцката батарея, която стреляше вече отъ височината северозападно отъ Богородица. При Каменоломната заеха позиция и дветѣ картечници. По-късно тамъ отстжпи и 2-а дружина.

Вследствие на това появяване на гръцката колона откъмъ Гевгели, другитѣ части отстжпиха по заповѣдь и въ редъ въ посока Даутли — Дойранъ. 1-а и 3-а батареи прикриваха отстжплението. Когато дружинитѣ отстжпиха къмъ 6 ч. сл. пл., по заповѣдь на командира на артилерийския полкъ, орждията едно по едно бѣха отъркаляни, закачени, и отстжпиха. Само 1-о орждие отъ 3-а батарея остана да стреля, докато и последната рота стигна на позицията на орждието. Току-що се бѣха смъкнали орждията, и две гръцки скорострелни орждия откъмъ Богородица откриха огънь по оставеното орждие, което бѣ изложено на погледитѣ имъ. Командирътъ на орждието, подпоручикъ Илиевъ, заповѣда да отъркалятъ орждието на закрито и да продължи да стреля, докато отстжпи и последната рота. 1-а батарея зае позиция при 2-а.

Гърцитѣ преследваха само съ огънь. Дружинитѣ отъ 41-и полкъ, както и батареитѣ, отстжпиха на укрепената при Дойранъ позиция, необезпокоявани отъ противника.

42-и полкъ. — Командирътъ на 42-и полкъ, следъ като получи наставление отъ командира на бригадата, тръгна да търси частитѣ отъ полка, които бѣха насочени къмъ позицията на 41-и полкъ. Той намѣри 1-а, 4-а и Картечната роти. Къмъ 11 ч. пристигна и командирътъ на 3-а дружина, но само съ 9-а и 11-а роти. 12-а рота, както се каза, бѣ останала да пази моста на Вардара при Гевгели, а 10-а идѣше съ 6-а не с. с. батарея. Командирътъ на полка поведе тѣзи части къмъ Арджанскитѣ височини. Води ги безъ пжть, съ заобикаляне, прикрито отъ артилерийския огънь. Бѣше извънредно горещо; движението — трудно; почивки се даваха на всѣки двадесеть минути. При все това, имаше два случая отъ слънчевъ ударъ. Колоната стигна на позицията при Арджанъ къмъ 3 ч. сл. пладне. Тамъ завàри другитѣ две роти отъ 1-а дружина, 4-а дружина, която, поради голѣмитѣ зàгуби, бѣ сведена въ една рота отъ 200 души, 2-а дружина, 4-а не с. с. батарея и две картечници отъ 41-и полкъ.

Следъ като се осведоми за боя презъ предишния день и за положението на позицията, командирътъ на полка разпореди другитѣ части да заематъ позицията, а 2-а дружина, съ дветѣ картечници отъ 41-и полкъ, изпрати въ Крецово, въ разпореждането на командира на 2-а бригада.

Командирътъ на бригадата, съ щаба си, отстжпи въ Покели и оттамъ въ 10 ч. сл. пл. донесе на командуващия армията:

„Днесъ въ 10 ч. и 10 м. пр. пладне 41-и полкъ, заедно съ 1-о не с. с. артилер. отдѣление, започна боя съ противника. До 2 ч. сл. пл. стоя стойко на позицията, като често прави контъратаки, и се хвърля на ножъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. се явиха на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ около два батальона съ две скорострелни орждия и единъ дивизионъ конница, която, съ влизането си въ града, започнала да сѣче мѣстното население, и, като отблъснала ротата, оставена да охранява моста, завладѣла последния. Мостътъ не можа да бжде разрушенъ, понеже офицеръ-миньоръ пристигна късно, и не ми се е явилъ. Съ завземането на моста, неприятельтъ застраши тила на полка, и затова азъ заповѣдахъ да се оттегли. Отстжплението стана редовно, и къмъ 8 ч. сл. пл. полкътъ зае укрепената позиция северно отъ ез. Арджанъ. Противникътъ преследва само съ огънь. Зàгубитѣ сж значителни, за които ще донеса допълнително. Днесъ телефонната връзка бѣ прекжсната. 42-и полкъ къмъ 4 ч. сл. пл. зае съ цѣлия си съставъ, и се утвърди на Калиново и Арджанскитѣ височини, и е въ връзка съ 2-а бригада. Днесъ къмъ 4 ч. сл. пл. една дружина отъ 42-и полкъ замина въ подкрепа на 2-а бригада. Днесъ, при отстжплението на 41-и полкъ, андарти следваха задъ ариергарда на полка и плячкосваха населението; сжщо имамъ положителни сведения, че въ с. Фурка и околнитѣ села сръбски и гръцки чети безчинствували и ограбвали населението. Съ разрешението на началника на дивизията, утре ще задържа една дружина отъ 50-и полкъ.“

Действията на 2-а бригада. — Командирътъ на 2-а бригада пренощува югозападно отъ Кукушъ, и оттамъ презъ нощьта разпореди:

1) Още на мръкване заповѣда на полковитѣ командири, следъ като устроятъ частитѣ си, да ги попълнятъ съ патрони и да ги нахранятъ съ топла храна.

2) Въ 12 ч. и 30 м. пр. пл. заповѣда на командира на 68-и полкъ да разпореди въ 3 ч. пр. пл. дветѣ му дружини, които бѣха въ охранение, да се събератъ при ж.-п. станция: едната източно отъ шосето и да влѣзе въ разпореждането на началника на лѣвия участъкъ, а другата — западно отъ шосето и да влѣзе въ разпореждането на началника на дѣсния участъкъ.

Това прибързано събиране на далечното неподвижно охранение командирътъ на бригадата обяснява съ слабата бойна и морална стойность на тѣзи набързо събрани и зле въоржжени дружини[1]) и съ слабото ориентиране на началницитѣ имъ презъ нощьта. Той допускаше, че, ако бждатъ принудени да се оттеглятъ подъ натиска на противника, дружинитѣ ще се пръснатъ, и ще разколебаятъ и другитѣ войници.

3) Въ 1 ч. пр. пл. заповѣда на командира на 10-и коненъ полкъ, по заповѣдь отъ началника на дивизията, да остави майоръ Начевъ съ 6-и и 8-и допълняващи ескадрони да охранява дѣсния флангъ на бригадата, а той съ двата свои ескадрона да отиде на лѣвия флангъ на бригадата, за да охранява фланга и наблюдава долината на р. Галикъ. Да държи свръзка съ страничното прикритие, което, заедно съ планинската батарея, ще действува по лѣвия брѣгъ на рѣката.

Въ 3 ч. пр. пл. изпрати заповѣдь на командира на 3/29-а дружина да тръгне веднага съ батареята и застане непосрѣдствено до височината Св. Георги, дето да остане въ негово разпореждане. Батареята да изпрати въ лѣвия участъкъ, при отдѣлението си. Ако има възможность, да повика 9-а рота, която се би при Арджанъ.

Въ горнитѣ заповѣди командирътъ на бригадата съобщи, че бригадата е заела укрепената позиция за опорна отбрана, и че той ще се намира на в. Св. Георги, северно отъ Кукушъ.

Началникътъ на артилерията въ бригадата — полковникъ Вариклечковъ — сжщо издаде инструкция, въ която припомни правилата за действие въ такива случай и заповѣда разхода на

[1]) Дветѣ дружини нѣмаха ножове на пушкитѣ си, и носѣха само по 150 патрона.

бойнитѣ припаси да става „строго ограничено“, за да не останатъ батареитѣ безъ припаси, защото „подвозътъ е при особено изключително трудни условия, да се употрѣбятъ и бризантни гранати, когато не разполагатъ съ достатъчно шрапнели, особено при пристрелката“.

Заемане на укрепената позиция. — Презъ нощьта 29-и полкъ се попълни съ току-що пристигналитѣ 29-а допълняваща дружина и две роти отъ 11-а допълняваща дружина. Тѣзи части се състоеха отъ младитѣ войници отъ последния наборъ. Тѣ, по думитѣ на бригадния командиръ, „бѣха слабо обучени; не умѣеха да пълнятъ пушкитѣ и да поставятъ мѣрника“.

Полкътъ, съ своитѣ три дружини и три картечници и 4/68-а дружина, 2/6-о с. с. артилер. отдѣление и полурота пионери, зае дѣсния участъкъ на укрепената позиция: 1-а дружина, съ една картечница и 5-а с. с. батарея, зае редутитѣ №№ 5-и, 6-и и 7-и и приготвения за батареята окопъ; 4-а дружина, съ една картечница и 4-а с. с. батарея, зае редута № 4, батареята западно отъ него и окопитѣ предъ тѣхъ; 2-а дружина, съ една картечница и 6-а с. с. батарея, зае люнетитѣ №№ 14-и, 3-и, 2-и и 1-и и готовата батарея; 4/68-а дружина бѣ поставена задъ 2-а и 4-а дружини, въ поддържка[1]).

32-и полкъ, съ 3/68-а дружина и 3/6-о с. с. артилер. отдѣление, зае лѣвия участъкъ: 4-а дружина, съ две роти отъ 68-и полкъ и 7-а и 8-а с. с. батареи, зае редутитѣ №№ 8-и и 10-и, люнета № 9-и и окопитѣ предъ тѣхъ; 7-а с. с. батарея зае позиция на единъ и половина клм. южно отъ Кукушъ, задъ и вдѣсно отъ люнета № 9-и, а 8-а с. с. батарея — на 400 метра задъ редута № 10-и; 3-а дружина, съ една рота отъ 68-и полкъ, зае редута № 11-и; 1-а дружина, съ две роти отъ 2/32-а дружина и една рота отъ 68-и полкъ, зае редутитѣ №№ 12-и, 13-и и 15-и; 9-а с. с. батарея зае позиция западно отъ редута № 12-и.

Началникътъ на лѣвото странично прикритие, понеже не намѣрилъ прикритие на източния брѣгъ на Галикъ, заелъ позиция на западния брѣгъ, около Стрѣзово, и не донесълъ за тази своеволна постжпка.

6-и и 8-и допълняващи ескадрони, разположени около с. Хаджи Юнусъ, охраняваха дѣсния флангъ, а лѣвия флангъ — 10-и коненъ полкъ (два ескадрона), разположенъ западно отъ с. Акча Клисе.

[1]) Какъ сж били разположени дружинитѣ, нѣма сведения.

Бригадната поддържка (резервътъ) — 3/29-а дружина — се разположи на пѫтя Кукушъ — ж.-п. станция, източно отъ редутъ № 7-и.

Най-после, началникътъ на дивизията си бѣ оставилъ войски за маневриране — две дружини отъ 68-и полкъ; тѣ бѣха разположени североизточно отъ в. Свети Георги.

Бригадата очакваше да пристигнатъ Гаубичното отдѣление, 67-и полкъ и една дружина отъ 3-а бригада.

Боятъ въ дѣсния участъкъ.— Срещу дѣсния участъкъ, въ зоната между желѣзния пѫть и Ярджанското езеро, настѫпиха гръцкитѣ 3-а и 5-а дивизии и на лѣвия флангъ — Конната бригада. Частитѣ започнаха да настѫпватъ рано сутриньта. Една колона отъ полкъ пехота настѫпи източно отъ пѫтя Кара Пикаръ (Кара Бунаръ) — Кукушъ. Като наближи на петь клм., тя се разгъна въ боенъ редъ предъ фронта на 1-а дружина. 5-а скорострелна батарея я обстреля и принуди преднитѣ части да прибѣгнатъ напредъ, и да се прикриятъ непосрѣдствено задъ първия гребенъ южно отъ с. Сарѫ Гьолъ. Следъ 20 минути веригитѣ на колоната отново се опитаха да напреднатъ, но, обстреляни отъ 5-а батарея, тѣ се разбѣгаха влѣво и вдѣсно и се изпокриха изъ нивитѣ и въ дола на дѣсния имъ флангъ.

Друга колона — полкъ пехота — настѫпи отъ с. Постоларъ къмъ Кукушъ. Тя свърна на северозападъ, и се скри въ дола предъ и вдѣсно отъ Ишикли. Въ 8 ч. пр. пладне 5-а батарея обстреля дола и предизвика масово прибѣгване на северозападъ.

Въ сѫщото време трета колона настѫпи къмъ Даутли, и се закри въ дола североизточно отъ селото.

Източно отъ Даутли се развърна въ боенъ редъ четвърта колона, и съ гѫсти вериги зае гребена южно отъ Ишикли, а следъ десеть минути зае и селото. По нея въ 8 ч. и 10 м. откри огънь 4-а батарея, върна я назадъ и я принуди да се скрие задъ гребена.

Въ 8 ч. и 30 м. пр. пл. пета колона, съ артилерия, настѫпи по долината на р. Женско, свърна на западъ отъ с. Даутли, и се събра скрито въ дола задъ Даутлийския гребенъ, развърна се, и въ 9 ч. веригитѣ ѝ заеха гребена северозападно отъ селото и залегнаха въ непоженатитѣ ниви. 4-а батарея се пристреля, и мина на поражение. Посѣвитѣ се запалиха, и веригитѣ се оттеглиха задъ гребена, като оставиха въ огъня тежко раненитѣ.

Къмъ 10 ч. пр. пл. колонитѣ срещу 1-а и 4-а дружини отново настѫпиха, но този пѫть съ прибѣгване и използуване мѣстнитѣ закрития. 5-а батарея съ огъня си задържаше веригитѣ предъ 1-а дружина, и тѣ за два часа едва успѣха да се приближатъ на два и половина клм. до обектитѣ си.

Още въ 8 ч. пр. пл. бѣ забелязана откъмъ Кара Пикаръ артилерийска колона, която се спрѣ на открито североизточно отъ селото. Скрито, колоната се подаде напредъ, зае позиция и въ 11 ч. и 30 м. откри огънь отъ една батарея по редута северно отъ Сарѫ Гьолъ, а въ 12 ч. отъ сѫщата позиция откриха огънь и други две батареи. Едната отъ тѣхъ обстреля пѫтя Кукушъ— ж.-п. станция, по който се движеха коли.

Тъй като противникътъ наблягаше най-много въ незаетото пространство между двата полка, по заповѣдь на командира на бригадата, тамъ се разгъна 3/29-а дружина, и зае позиция отъ дветѣ страни на шосето Кукушъ — ж.-п. станция.

Гръцкитѣ вериги, които настѫпиха откъмъ Ишикли и Даутли, бѣха обстреляни отъ 4-а батарея, и заставени да се скриятъ задъ гребена. Тогава една гръцка батарея успѣ да заеме позиция и въ 11 ч. откри огънь по лъжливата батарея, построена на 300 метра влѣво и на 50 метра предъ 4-а батарея. По нея гръцката батарея изстреля 16 реда, повечето съ бризантни гранати. Къмъ 2 ч. сл. пл. къмъ нея се присъединиха още две батареи, и обсипаха и тѣ съ урагани лъжливата батарея. Въ продължение на 20 минути непрекѫснатъ ревъ, бучение и трѣсъци се чуваше около лъжливата батарея, а 4-а батарея продължаваше да коси гръцкитѣ вериги, които бързаха да използуватъ съ настѫпление ураганния огънь на своитѣ батареи.

Въ това време 4-а дружина бѣ скрита въ окопитѣ и редута, и, твърде малко бѣ засегната отъ този ураганенъ огънь.

Въ 9 ч. пр. пл. една гръцка колона се показа въ долината на Крецово и, като използуваше мѣстнитѣ закрития, къмъ 10 ч. се промъкна на полегатитѣ склонове източно отъ Крецово. 6-а батарея съ мѣрникъ 40 я застави да се спре и да се прикрие задъ склоноветѣ.

Къмъ 11 ч. северозападно отъ тази колона настѫпи на северъ единъ коненъ полкъ. Съ мѣрникъ 50, 6-а батарея го застави да се върне на кариеръ, и да излѣзе вънъ отъ обсѣга на батареята.

Къмъ пладне 6-а батарея, съ мѣрникъ 45, обстреля единъ батальонъ, който настѫпваше по склона западно отъ Даутли,

и го принуди да се върне и се скрие въ дола, дето остана, докато се мръкна.

Въ 1 ч. сл. пл. сѫщата батарея обстреля, съ мѣрникъ 32 — 24, неприятелскитѣ вериги и поддържки, които настѫпваха северозападно отъ Даутли, и имъ попрѣчи да слѣзатъ и заематъ каналитѣ на желѣзния пѫть. Въ тази стрелба на близки разстояния и широкъ фронтъ батареята бѣ поставена въ тежко положение. Тя трѣбваше нѣколко пѫти да изкарва орѫдията вънъ отъ окопитѣ, за да може да поразява целитѣ. Въ това време незабелязано задъ Даутлийскитѣ височини заеха позиция едно полско отдѣление и една гаубична батарея. Къмъ 3 ч. сл. пл. една батарея откри огънь по 6-а батарея. Съ преминаване на поражение, откриха съсрѣдоточенъ огънь и другитѣ три гръцки батареи, съ явна цель да унищожатъ 6-а батарея, която бѣ обсипвана съ шрапнели и бризантни гранати. Всички кръстци, снопи, стърнища и посѣви се запалиха; обвивката на телефоннитѣ жици горѣше. Това продължи, докато се мръкна. Въпрѣки всичко, 6-а батарея продължаваше да стреля — тя бѣше неуязвима, благодарение на отлично избраната позиция. Тя бѣ разположена на единъ тѣсенъ гребенъ, съ стръменъ къмъ противника склонъ и съ дълбокъ долъ задъ него. Кѫситѣ попадения и пръскания ставаха по предния склонъ на гребена, а дългитѣ се пръскаха назадъ, въ дола или на задния склонъ. Всичкитѣ снаряди на гаубичната батарея падаха въ дола.

Окуражени отъ този адски артилерийски огънь, гръцкитѣ пехотни части срещу 2-а дружина започнаха да настѫпватъ една следъ друга. 6-а батарея насочи огъня си по тѣхъ. Къмъ 5 ч. сл. пл., съ мѣрникъ 40, тя принуди бързо да се оттегли една гръцка колона, която настѫпваше откъмъ Армучли. Къмъ 6 ч. сл. пл. друга колона настѫпи южно отъ Крецово; съ мѣрникъ 45 тя застави и тази колона да се закрие.

Изобщо, въпрѣки силния огънь на гръцката артилерия върху българскитѣ батареи и въпрѣки това, че гръцкитѣ батареи представяваха съблазнителни цели, българската артилерия, съ изключение на нѣкои моменти, добре схванати отъ 4-а и 5-а батареи, водѝ бой изключително противъ неприятелската пехота и цѣлъ день я задържà на разстояние отъ два до четири километра отъ позицията на участъка.

Боятъ въ лѣвия участъкъ. — Настѫплението на 4-а и 2-а дивизии къмъ лѣвия участъкъ започна рано. Още въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. бѣ забелязано настѫпление въ посока Акча Клисе — Кукушъ, въ 7 ч. и 40 м. бѣ забелязано настѫпление и въ долината на р. Галикъ, а въ 8 ч. къмъ Сарѫ Гьолъ настѫпи колона, която къмъ 10 ч. се видѣ, че е цѣла дивизия съ артилерия.

Въ 8 ч. и 10 м. пр. пладне 7-а и 8-а батареи откриха огънь и отблъснаха една неприятелска батарея, която се опитваше да заеме позиция източно отъ Сарѫ Гьолъ. Следъ това обстреляха две други батареи, които се движеха изъ долината на Галикъ. Едната батарея се върна, а другата се закри, и чакъ къмъ 11 ч. излѣзе въ долината на р. Галикъ. По това време гръцкитѣ батареи успѣха да излѣзатъ на позиция, и откриха силенъ огънь по фронта на цѣлия участъкъ; подъ прикритието на този огънь, пехотата започна енергично да настѫпва. 7-а и 8-а батареи прекратиха състезанието съ гръцката артилерия и насочиха огъня си сàмо противъ пехотата, на която нанасяха голѣми загуби, и дълго време я държаха далечъ отъ окопитѣ на българската пехота.

Като не срещнаха противникъ на източния брѣгъ на Галикъ, гърцитѣ напреднаха тамъ, и после се насочиха презъ долината на Галикъ право на западъ, противъ лѣвия флангъ на позицията. По тѣхъ откри огънь 9-а батарея, и не имъ позволи да напредватъ. По този начинъ тритѣ скорострелни батареи въ участъка успѣха цѣлъ день да задържàтъ пехотата отъ гръцкитѣ две дивизии на значително разстояние. Чакъ къмъ 6 ч. сл. пл. върху участъка на 4-а дружина, главно по редутъ № 10, гърцитѣ съсрѣдоточиха силенъ артилерийски огънь, и три пѫти се опитаха да настѫпятъ, но бѣха отблъсвани съ огъня на пехотата и на 7-а и 8-а батареи. Отбитиятъ противникъ бѣ преследванъ само съ огънь. Това ставаше по заповѣдь на бригадния командиръ, който още въ 10 ч. пр. пл. даде на началника на участъка следното наставление:

„Единственото и сигурно наше срѣдство за борба съ противника е огъньтъ. Когато, обаче, преднитѣ части на противника бѫдатъ доста близо до насъ, отдалечени отъ своитѣ поддържки, да се преминава въ контъратака, но въ контъратака да преминаватъ обикновено части отъ поддържката, и никога да не се увличатъ — контъратакуватъ, отблъсватъ, възвръщатъ си и си заематъ мѣстата. Може и часть отъ веригата да атакува, при условие другата да продължава да поддържа съ огъня си предъ фронта, и контъратакуващитѣ предъ фронта си да не се увличатъ. Безусловно се запрещава всѣкакво отстѫпление. Всѣки трѣбва да умре на педята земя, която му е повѣрена."

Въ 7 ч. и 10 м. сл. пл. командирътъ на 4-а дружина, поручикъ Поповъ, донесе:

„И последната атака на гърцитѣ отбихме. Противникътъ започна да отстжпва. Гжститѣ му маси се отдалечиха, а преднитѣ му части въ този моментъ започнаха и тѣ редовно отстжпление."

Лѣвото странично прикритие. — За дейностьта на лѣвото странично прикритие нѣма друго сведение, освенъ едно донесение по телефона, предадено въ 1 ч. сл. пладне. Въ това донесение началникътъ на прикритието донася, че е заелъ мѣстото си, и съ едно конно отдѣление охранява и наблюдава р. Чомлекъ, че неприятелски части не се забелязватъ, и че е била открита свръзка съ 1/10-а бригада посрѣдствомъ двама конника, изпратени отъ тази бригада.

Отъ това донесение се вижда, че прикритието, намѣсто на източния брѣгъ на Галикъ, е останало на западния, и, макаръ въ донесението да е казано, че е изпратено отъ позицията при Стрѣзово, то е било на северъ, къмъ Чомлекъ, та не е могло да види противника, който обхващаше фланга на полка.

По-късно се получи отъ сжщия друго донесение, че надъ с. Саржкьой се е приближилъ неприятелски полкъ, раздѣленъ на много колони, съ единъ ескадронъ и една батарея, която открила огънь.

Командирътъ на бригадата къмъ 3 ч. сл. пл. получи отъ командира на 10-и коненъ полкъ, който съ двата си ескадрона бѣше излѣзълъ между Акча Клисе и Ени Махала, донесение, че единъ неприятелски батальонъ, съ батарея, настжпва по Шереметлийскитѣ височини, а въ 3 ч. и 35 м. получи отъ сжщия донесение, че шесть гръцки роти, съ единъ ескадронъ, настжпватъ отъ изтокъ къмъ Саржкьой, и че една негова рота е влѣзла въ селото.

Отъ тѣзи донесения и отъ разпитване на коннитѣ ординарци, които ги донесоха, командирътъ на бригадата узна, че страничното прикритие не е на източния брѣгъ на р. Галикъ. Той докладва за това на началника на дивизията и го помоли да изпрати маневренитѣ войски — две дружини отъ 68-и полкъ — задъ крайния лѣвъ флангъ — редута № 15.

Началникътъ на страничното прикритие, подполковникъ Димовъ, по-после обяснилъ, че останалъ на западния брѣгъ на р. Галикъ, защото не намѣрилъ удобна позиция на източния. Тази му постжпка бригадниятъ командиръ осждилъ, защото това стана причина прикритието, главно планинската батарея, да не вземе участие въ боя и даде възможность на гърцитѣ да настжпятъ странично.

Охраната на дѣсния флангъ. — Съ охранението на дѣсния флангъ бѣ натоваренъ майоръ Начевъ, съ 6-и и 8-и допълняващи ескадрони. Къмъ 9 ч. пр. пл. три гръцки ескадрона бѣха забелязани южно отъ Крецово. Единиятъ ескадронъ спеши противъ казанитѣ ескадрони. Къмъ 10 ч. и 30 м. пр. пл. пристигаше съ влакъ 1/67-а дружина. Съ нея пжтуваха командиритѣ на Сѣрската бригада и на полка. По заповѣдь на първия, ескадронитѣ се подадоха напредъ. Влакътъ спрѣ, дружината слѣзе, и, подъ началството на командира на полка, се разгъна въ боенъ редъ, и настжпи къмъ Крецово. Въ това време южно отъ Крецово се появиха гръцки пехотни вериги. Настжпваха два батальона. Чуваха се рѣдки артилерийски изстрели. Гърцитѣ настжпваха много бавно, и съ това дадоха възможность на дружината да заеме южния край на селото, дето започна да се окопава.

Въ 3 ч. и 45 м. сл. пл. гърцитѣ откриха срещу дружината силенъ артилерийски огънь, който трая 40 минути и запали селото. Разгънаха още единъ батальонъ и две картечници, които така сжщо откриха най-силенъ огънь. Тройниятъ огънь на гърцитѣ взе голѣмо надмощие надъ огъня на дружината. Това даде възможность на гръцкитѣ батальони да настжпятъ, и къмъ 5 ч. сл. пл. се приближиха на 400—500 крачки до селото, и го обхванаха отъ западъ, отдето се появи и гръцка конница. Командиръ на полка изпрати дружинната поддържка — всичко една рота — срещу гръцката конница, а следъ това заповѣда на другитѣ роти, разгънати цѣли въ верига, да отстжпятъ. Отстжплението стана, донѣкжде, безредно, но ротитѣ се задържаха на гребена източно отъ Крецово, дето се устроиха, и заеха позиция. Гърцитѣ не само не преследваха, но се оттеглиха на югъ.

Дружината загуби въ този кратъкъ бой: 58 убити, 73 ранени и 29 безвесть пропаднали войника.

Двата допълняващи ескадрона останаха на дѣсния флангъ до 6 ч. сл. пладне; следъ това получиха заповѣдь да отидатъ на ж.-п. ст. Килиндиръ, за да прикриватъ една батарея отъ 1-и артилер. полкъ, която идѣше откъмъ Дойранъ. Къмъ 10 ч. пр. пл. ескадронитѣ стигнаха при станцията. Понеже батареята бѣ заминала по другъ пжть, ескадронитѣ останаха да охраняватъ станцията, защото началникътъ на последната се опасяваше отъ гръцката пехота, която настжпваше отъ Кара Суле.

Изобщо, гърцитѣ, въпрѣки численото си превъзходство, бѣха отбити по цѣлия фронтъ на бригадата, но борбата бѣ много тежка. Деньтъ бѣше най-дългиятъ въ годината, при това много

горещъ. Бойцитѣ изнемогваха отъ жажда. Отъ артилерийския огънь посѣвитѣ, снопитѣ и стърнищата се запалиха. На много мѣста изгорѣ изолировката на телефоннитѣ жици, а нѣмаше други да ги замѣнятъ. Това затрудни твърде много командуването. Огромнитѣ пламъци увеличиха горещината, а облацитѣ димъ затрудняваха стрелбата и наблюдението, и благоприятствуваха гръцкото настжпление. Въпрѣки всичко това, бригадата се държа отлично. „Неописуема е показаната мжжественость и храбрость на тѣзи отлични борци въ днешния кръвопролитенъ бой. . . . Само този, който е билъ на самото мѣсто, може да има представа за бойнитѣ качества на тѣзи шепа храбреци“ — пише командиръть на бригадата.

Маневренитѣ войски. — 1/68-а и 2/68-а дружини на 19-и вечерьта, като пжтуваха по желѣзницата, бѣха спрѣни на ж.-п. спирка западно отъ Кукушъ, слѣзоха отъ влака и по обикновенъ пжть стигнаха при височината Св. Георги, северно отъ Кукушъ, дето останаха като маневрени войски на дивизията, подъ началството на полковия си командиръ.

Презъ време на боя, когато гърцитѣ обхванаха лѣвия флангъ на бригадата, по молбата на бригадния командиръ, началника на дивизията заповѣда устно на командира на полка да заведе дружинитѣ на лѣвия флангъ на 32-и полкъ и да разгъне едната въ бойната часть, а другата да остави въ поддържка. Командиръть на полка заведе дружинитѣ и разгъна 2-а дружина, обаче противникъ на фланга нѣмаше; само по-късно се показаха нѣкои малки части, които бѣха обстреляни.

Поради това командиръть на полка въ 7 ч. сл. пл. получи заповѣдь да остави 2-а дружина, която е въ бойна часть, а съ другата да се върне при вис. Св. Георги. Като се върна на казаното мѣсто, получи заповѣдь отъ командира на 2/3-а бригада: Съ дружината и съ 10-и коненъ полкъ да настжпи къмъ ж.-п. спирка Хаджи Юсусъ и, заедно съ 1/67-а дружина, която е при спирката, да атакува и завладѣе спирката, която гърцитѣ били заели. Къмъ 11 ч. сл. пладне 10-и коненъ полкъ пристигна отъ лѣвия флангъ, но до това време стана известно, че гърцитѣ не сж завладѣли спирката, нито я заплашватъ, а на лѣвия флангъ се откри силенъ пехотенъ и артилерийски огънь. Поради това командиръть на 2/3-а бригада отмѣни заповѣдьта и спрѣ при вис. Св. Георги, както 1/68-а дружина, така и 10-и коненъ полкъ.

1-а дружина отъ 67-и полкъ се натовари на влакъ на ж.-п. ст. Чепелдже на 19-и вечерьта, и на следния день пристигна и слѣзе на ж.-п. спирка Хаджи Юнусъ и, както се каза, взе участие въ отбранатата на спирката. Заедно съ дружината, натовари се и Картечната рота, но безъ конетѣ, които отидоха да се товарятъ въ Сѣръ. Следъ като се разтовари дружината на спирката Хаджи Юнусъ, ротата остана въ влака, и презъ нощьта се върна въ Дойранъ, за да посрещне конетѣ.

3/67-а дружина се натовари на ж.-п. ст. Чепелдже, и слѣзе на ж.-п. ст. Килиндиръ на 21-и сутриньта. 4/67-а дружина се натовари чакъ на 21-и. За 2/67-а дружина нѣма сведения. Изглежда, че тя е пренесена преди 3-а дружина.

Пристигането на Сѣрската бригада. — На 20-и юний сутриньта пристигнаха и другитѣ две дружини отъ 68-и полкъ; едната отъ тѣхъ, както се каза, бѣ принудена да слѣзе отъ влака на ж.-п. ст. Килиндиръ, а другата — въ Дойранъ. Тѣ бѣха назначени въ маневрени войски на 3-а дивизия, и застанаха при черквата Св. Георги.

Първиятъ ешелонъ отъ 67-и полкъ, съ който пжтуваше и командиръть на бригадата, пристигна на ж.-п. спирка Енишево въ 1 ч. и 20 м. сл. пладне. Тамъ дружината се разтовари, и, както се каза, взе участие въ боя противъ гърцитѣ, които заплашваха спирката.

Трѣбва да се забележи, че, както бригадниятъ командиръ, така и по-долнитѣ началници, не бѣха предупредени за обстановката, и всичкитѣ тѣзи случки бѣха пълна изненада за офицеритѣ и войницитѣ.

1/1-а не с. с. батарея, както пжтуваше по желѣзницата, полу́чи заповѣдь, и, намѣсто въ Кукушъ, въ 5 ч. пр. пл. се разтовари на ж.-п. ст. Дойранъ, отдето по обикновенъ пжть въ 1 ч. сл. пл. стигна въ Кукушъ. Тя бѣ въведена въ боя, зае позиция на лѣвия флангъ и, заедно съ 9-а с. с. батарея и планинската батарея, стреля противъ гръцки колони, които обхождаха фланга.

2/1-а не с. с. батарея се разтовари на ж.-п. ст. Дойранъ въ 1 ч. и 30 м. сл. пл. и въ 6 ч. сл. пл. стигна въ Кукушъ; оттамъ бѣ изпратена въ участъка на 29-и полкъ.

3/1-а не с. с. батарея се разтовари на ж.-п. ст. Дойранъ къмъ полунощь; въ Кукушъ пристигна на 21-и сутриньта, и бѣ изпратена на лѣвия флангъ на позицията.

50-и полкъ. — 50-и полкъ на 20-и юний сутриньта имаше 1-а дружина на бивакъ при Давидово, 3-а — на бивакъ при ж.-п. ст. Удово, 2-а дружина — на позиция на височинитѣ Демиръ Капия, а 4-а дружина, съ четитѣ на Чернопѣева и Стоянова, две картечници и едно планинско орждие, охраняваше ж.-п. мостъ при Градецъ, като заемаше височинитѣ южно отъ моста. Сутриньта 4-а дружина премина Вардара и поведе бой противъ турски башибозуци, които, въоржжени и насъскани отъ сърбитѣ, избиваха българитѣ и палѣха селата имъ. По искането на дружинния командиръ, изпратено му бѣ още едно планинско орждие.

Между това, къмъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи екстрена телеграма да остави само една дружина да охранява желѣзопжтнитѣ мостове и станции, а съ другитѣ три дружини да тръгне веднага съ усиленъ маршъ за Кукушъ.

Командирътъ на полка остави 3-а дружина съ едно орждие да охранява, а съ 1-а и 2-а дружини и две картечници тръгна веднага за Кукушъ. На командира на 4-а дружина изпрати заповѣдь да облекчи дружината, като натовари раницитѣ на коли, и да догони полка.

1-а и 2-а дружини, следъ 12 чàса пжтуване въ най-голѣмата горещина, стигнаха и нощуваха въ с. Воловецъ, на четири клм. отъ Дойранъ.

4-а дружина, следъ като прогони башибозуцитѣ до с. Тремникъ, вечерьта се оттегли и къмъ 11 ч. сл. пл. се разположи на височината западно отъ с. Демиръ Капия. Между това, командирътъ на 3/7-а бригада, като видѣ, че 4-а дружина е много далечъ, заповѣда на 3-а дружина да тръгне за Кукушъ, а 4-а да остави полурота съ едно орждие да охранява моста при Градецъ, а съ другитѣ роти да отиде въ Удово, дето да смѣни 3-а дружина.

Боятъ на 1/10-а бригада.

Разпореждането на командира на бригадата. — Командирътъ на 1/10-а бригада получи заповѣдьта да се оттегли на височинитѣ северно отъ Негованъ на 20-и въ 1 ч. пр. пладне. Въ това време той знаеше, че съседнитѣ части при Берово сж имали неуспѣхъ, и сж оставили въ ржцетѣ на гърцитѣ шесть орждия, и че при едно по-енергично настжпление на гърцитѣ при Зарово и Берово, шосето — единственият пжть за артилерията — можеше много лесно да бжде отрѣзано, а това би направило

отстжплението невъзможно. Поради това командирътъ на бригадата реши да отстжпи още презъ нощьта. Той веднага разпореди да се оттеглятъ най-напредъ обозитѣ и колитѣ съ раненитѣ, следъ тѣхъ — артилерията и най-после — пехотата. Обаче, по недостигъ на кабелъ, телефонна връзка имаше само съ 16-и полкъ, на височината при Клепе, и предаването на заповѣдьта закъснѣ. Предадена бѣ на 16-и полкъ въ 12 ч. и 30 м. сл. полунощь, на артилерията — въ 3 ч., на 25-и полкъ — въ 8 ч. и 30 м. пр. пладне, поради което частитѣ закъснѣха да отстжпятъ. На разсъмване артилерията още не бѣ стигнала въ Негованъ, а 25-а полкъ бѣше по-назадъ. Въ това време бѣ пристигнала въ Негованъ 28-а допълняваща дружина. Макаръ и силно изморена, тя бѣ поставена южно отъ Негованъ да прикрива отстжплението на частитѣ, които се движеха по шосето, особено на артилерията и обозитѣ.

Отстжплението на полковетѣ и заемането на позицията. — Командирътъ на 16-и полкъ, като получи заповѣдьта, направи потрѣбнитѣ разпореждания, и въ 3 ч. и 40 м. дружинитѣ, както заемаха позицията, оставиха по една рота въ ариергардъ, и, безъ да бждатъ забелязани отъ противника, се оттеглиха по посока на Негованъ. На разсъмване тѣ се събраха предъ това село. Командирътъ на бригадата насочи полка къмъ височинитѣ западно отъ Негованъ и заповѣда на командира на полка да заеме съ две дружини дѣсния участъкъ на позицията, а за охранение на дѣсния флангъ да изпрати една дружина, на гребена между Рамна и Хаджи Байрамли. Въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. полкътъ зае казаната позиция: 1-а дружина зае височината 654 до дола западно отъ нея, като постави три роти въ бойна часть и една — въ поддържка; дружината укрепи височината съ два реда окопи; две отъ картечницитѣ се окопаха на сжщата височина, така че да могатъ да стрелятъ по всички посоки; 3-а дружина, съ две картечници, зае склона между Рамна и Хаджи Байрамли, като странично прикритие противъ обходъ отъ западъ; 2-а дружина остана въ полкова поддържка, задъ 1-а дружина.

Командирътъ на 25-и полкъ, като получи заповѣдьта, изпрати обоза, а въ 4 ч. и 30 м. отстжпи съ полка въ походенъ редъ, подъ прикритието на ариергардъ — 3-а дружина, и зае височината южно отъ Лахна: 2-а дружина — източнитѣ, а 4-а дружина съ Картечната рота — западнитѣ й склонове, като имаха по една рота въ поддържка. 1-а дружина остана въ полкова поддържка, въ селото.

28-а допълняваща дружина се оттегли задъ селото, въ бригадна поддържка.

Батареитѣ заеха позиция: 5-а — южно отъ Лахна, задъ 4-а дружина, югозападно отъ нея — 6-а батарея, а 9-а зае позиция съ първия взводъ вдѣсно въ отстѫпъ на 6-а, а съ втория — задъ 1/16-а дружина.

5/7-а и 6/7-а не с. с. батареи, които бѣха въ Зарово, на 19-и въ 8 ч. и 30 м. сл. пл. получиха заповѣдь да отстѫпятъ при Лахна. Пѫтьтъ бѣше много лошъ, на много мѣста припрѣгаха още по два впрѣга. Така, съ голѣма мѫка, и то благодарение на конетѣ отъ 4-а батарея, въ 1 ч. и 30 м. следъ полунощь батареитѣ стигнаха въ Лахна. Тукъ пристигна отъ Берово и взводътъ на подпоручикъ Шишковъ, но безъ една ракла, която се бѣ обърнала при извличането ѝ отъ боя. Тя бѣ замѣнена съ единствената спасена зарядна ракла отъ 4-а батарея. Дветѣ батареи заеха тилна позиция на височината южно отъ Лахна: едната — източно, а другата — западно отъ шосето.

Боятъ въ лѣвия участъкъ. — Срещу бригадата настѫпваше 6-а дивизия, по шосето Солунъ — Сѣръ, а 1-а — по селския пѫть Висока — Зарово — Лахна. Полската артилерия бѣ изпратена съ 6-а дивизия, по шосето, а планинската — съ 1-а дивизия. Споредъ Спиридаки[1]), къмъ полковетѣ на тѣзи две дивизии билъ придаденъ и обученията наборъ отъ 1912 год., който съставилъ отдѣлни части.

Къмъ 9 ч. пр. пладне 25-и полкъ се бѣ устроилъ и окопалъ добре на позицията, и бѣ изпратилъ разузнавателни части къмъ неприятеля и патрули къмъ Зарово да търсятъ 12-а рота, която още не бѣ пристигнала. Разузнавателнитѣ части донесоха, че противникътъ настѫпва отъ дветѣ страни на шосето, а патрулитѣ — че настѫпва и откъмъ Зарово. Артилерията веднага, въ 9 ч., откри огънь съ най-голѣмъ мѣрникъ и принуди гърцитѣ да настѫпватъ много бавно — съ прецеждане по единъ. Многото скрити подстѫпи, обаче, дадоха възможность на веригитѣ имъ да наближатъ до позицията на 25-и полкъ на 1000—1500 крачки.

Къмъ 2 ч. сл. пл. командирътъ на 2-а дружина донесе, че югоизточно отъ дружината, на четири-петь километра, се движи неприятелска колона — около полкъ пехота, и обхожда лѣвия

[1]) **Спиридаки, Спиру Ат.** — Падането на Лахана на <21. юний 1913 >, Атина, 1914. Преводъ-извлѣчение отъ Дим. П. Илиевъ.

флангъ. Тази колона навѣрно бѣше авангардътъ на гръцката 1-а дивизия. Тъй като въ това време гърцитѣ бѣха спрѣли настѫплението по цѣлия фронтъ, а само тази колона напредваше, командирътъ на бригадата усили 25-и полкъ съ 28-а допълняваща дружина, която се премѣсти при полковата поддържка.

Къмъ 4 ч. сл. пл. боятъ се засили. Гърцитѣ откриха огънь отъ една батарея, разположена при Негованъ, и биеха косо открито разположенитѣ нескорострелни батареи. Друга тѣхна батарея откри огънь, и биеше сѫщитѣ батареи странично. Въ това време гръцкитѣ пехотни вериги и картечници обстрелваха батареитѣ фронтално. Прислугата и командиритѣ на дветѣ батареи се уплашиха, повѣрваха, че не ще могатъ повече да стрелятъ, и напустнаха орѫдията, като се скриха, макаръ че нѣмаха чувствителни загуби[1]).

Насърдчени отъ това замлъкване на нескорострелнитѣ батареи, гърцитѣ усилиха всички видове огънь до най-голѣма степень, обаче голѣми загуби не нанасяха, защото 25-и полкъ бѣ добре окопанъ и прикритъ. Тилътъ на полка, обаче, се обстрелваше съ кръстосанъ огънь, и всѣко движение на поддържкитѣ, попълване на патрони и снаряди бѣше невъзможно безъ жертви. Въ сѫщото време гърцитѣ се прецеждаха, и прибѣгваха напредъ. Дружинитѣ отъ 25-и полкъ засилиха веригитѣ; поддържкитѣ имъ се изчерпиха, та стана нужда да бѫдатъ подкрепени, като имъ се изпрати въ поддържка по една рота отъ 1-а дружина.

Като прикова така полка по фронта, противникътъ засили обхода на лѣвия флангъ. Въ това време, обаче, се показа откъмъ Хоруодъ колоната на 7-и допълняващъ полкъ, и обходътъ бѣ парализиранъ. Тогава гърцитѣ насочиха усилията си противъ дѣсния флангъ на полка.

На мръкване, възползувани отъ тъмнината, гърцитѣ се приближиха на 300—400 крачки, особено къмъ 4-а дружина, дето най-много напираха. Къмъ 9 ч. сгѫстиха съвсемъ веригитѣ си, откриха силенъ огънь и привлѣкоха поддържкитѣ си.

Командирътъ на 13-а рота, която бѣше най-много изтъкната, за да не даде възможность на гърцитѣ предъ него да се окопаятъ, се хвърли на ударъ съ ножове съ ротата си. Щомъ чуха виковетѣ „ура“, полковитѣ поддържки веднага тръгнаха напредъ, и цѣлиятъ полкъ се понесе съ викове „ура“. Гърцитѣ, като вземаха пред-

[1]) Поне така може да се сѫди отъ загубитѣ на 6-а батарея — само единъ войникъ раненъ. Загубитѣ на 5-а батарея не сѫ известни.

видъ своето числено надмощие, не допускаха подобна смѣлость; изненадани, тѣ побѣгнаха по цѣлия фронтъ. Българитѣ ги преследваха около хиляда крачки, а следъ това, по заповѣдь на своитѣ началници, се върнаха въ окопитѣ си.

Като се отдалечиха на 1500—2000 крачки, гърцитѣ подадоха сигнали и команди, спрѣха частитѣ си, и се заеха да ги уреждатъ.

12-а рота сутриньта бѣше въ охранение на лѣвия флангъ на полка, при Зарово. Заповѣдьта за отстжпление не бѣ съобщена на ротния командиръ. Последната заповѣдь, която бѣ получилъ отъ дружинния си командиръ, бѣше: да се държи на мѣстото си, защото полкътъ е отбилъ атакитѣ на гърцитѣ презъ деня — 19-и юний. Освенъ това, той бѣ предупрежденъ, че при Зарово сж 5/7-а и 6/7-а не с. с. батареи, и, ако той отстжпи, батареитѣ ще паднатъ въ гръцки ржце.

Къмъ ротата се присъединиха и двата взвода, оставени отъ 3-а рота на 10-а допълняваща дружина за свръзка.

Въ 7 ч. пр. пл. гърцитѣ, вѣроятно колона отъ 1-а дивизия, я атакуваха; къмъ 9 ч., следъ като се привършиха патронитѣ, командиръть на ротата заповѣда отстжпление къмъ резерва на преднитѣ постове, въ посока на Неговань, и успѣ да се освободи отъ натиска на атакуващитѣ го гърци, които го бѣха обхванали отъ три страни. Следъ това назначи патрули отъ всички страни и поведе ротата къмъ Неговань. Гръцка конница преследваше ротата, настигаше и избиваше изостаналитѣ. Скоро ротниятъ командиръ забеляза на западъ гръцки колони, които настжпваха къмъ Лахна. Тогава той заповѣда да хвърлятъ раницитѣ и да усилятъ хода. Обаче, като наближи шосето североизточно отъ Неговань, забеляза влѣво и предъ себе си гръцки вериги и поддържки. Тогава той заповѣда тилниятъ взводъ да задържа гръцката конница, а другитѣ взводове да възвиятъ лѣвото рамо къмъ незаетото отъ противника мѣсто. Гърцитѣ, обаче, се насочиха отвсѣкжде, и отъ ротата се спасиха само двамата офицера и най-бързитѣ петнадесеть войника.

Къмъ 10 ч. и 30 м. сл. пл. секретитѣ откриха гръцка колона, която се движеше по шосето откъмъ Неговань. 9-а и 14-а роти я оставиха да се приближи, и следъ това съ вихренъ огънь я обърнаха въ бѣгство.

Почти въ сжщото време гърцитѣ — навѣрно 1-а дивизия — се опитаха да настжпятъ срещу лѣвия флангъ, но и тамъ настжплението имъ бѣ открито навреме, и лесно отбито.

Къмъ 11 ч. сл. пл. бойното поле предъ 25-и полкъ утихна. Чуваха се само сигнали и викове къмъ страната на гърцитѣ.

Полкътъ загуби 22 убити, 105 ранени и 169 безвесть пропаднали, почти всички отъ 12-а рота.

Боятъ въ дѣсния участъкъ. — Предъ дѣсния участъкъ бѣ забелязано, че настжпватъ гърци отъ Неговань. Чакъ въ 12 ч. и 15 м. сл. пл. артилерията ги обстреля. Къмъ 12 ч. и 30 м. тѣ наближиха на 1400 крачки предъ фронта на 16-и полкъ. 1-а дружина и дветѣ картечници ги обстреляха. У гърцитѣ се яви колебание, и тѣ дълго време ту настжпваха, ту отстжпваха, докато, най-после, стигнаха на 1200 крачки, и започнаха да се окопаватъ. Силитѣ имъ срещу 16-и полкъ се оценяваха на полкъ пехота съ картечници. Въ сжщото време гърцитѣ започнаха да приематъ налѣво, за да обхванатъ дѣсния флангъ на полка. За това помагаше твърде много пресѣчената мѣстность и особено дълбокиятъ и стръменъ долъ на дѣсния флангъ на 1-а дружина. Дветѣ скорострелни орждия отъ 5-а батарея, които бѣха поставени да обстрелватъ подстжпитѣ къмъ дѣсния флангъ, не можеха да обстрелватъ дола. За да осуети обхвата на дѣсния флангъ, командиръть на полка удължи фронта на 1-а дружина съ 5-а рота отъ полковата поддържка западно отъ дола. По негова заповѣдь, 3-а дружина, срещу която имаше слаби части, съ две роти и две картечници удължи фронта още по-назападъ, като лично дружинниятъ командиръ пое командуването на тритѣ роти и дветѣ картечници западно отъ дола. Огневата борба продължи до вечерьта. Гърцитѣ тукъ настжпваха бавно, и, изобщо, действията имъ бѣха по-скоро демонстративни.

Къмъ 9 ч. сл. пл., когато гърцитѣ се опитаха да атакуватъ дѣсния флангъ на 25-и полкъ, 4-а рота и дветѣ картечници отъ 1-а дружина обърнаха огъня си влѣво, въ помощь на 25-и полкъ.

Полкътъ загуби 1 убитъ и 2 ранени войника.

7-и допълняващъ полкъ. — Командиръть на 7-и допълняващъ полкъ имаше заповѣдь да заведе полка отъ позицията северно отъ Сухо при 1/10-а бригада, въ Неговань, още на 19-и юний. Тъй като Берово бѣше зает отъ гърцитѣ, поведе полка презъ Хломоръ и Лахна, като реши да нощува въ последното село. Пжтьтъ бѣше съвсемъ лоша планинска пжтека, а горещината — голѣма. Още отначалото се чуха артилерийскитѣ гърмежи, а по-късно се виждаха и пръсканията имъ, отъ които се разбра, че Неговань е въ гръцки ржце.

Къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл., когато полкътъ стигна на нѣколко километра отъ Лахна, войницитѣ бѣха вече съвсемъ капнали отъ умора. Командирътъ на полка изпрати ординарецъ да доложи на командира на 1/10-а бригада за голѣмата умора на полка и да го помоли да разреши на полка да нощува, дето е. Бригадниятъ командиръ се съгласи, но после, поради сериозното положение на бригадата, чрезъ началника на щаба си, заповѣда полкътъ веднага да влѣзе въ бой. Тогава 13-а и 14-а допълняващи дружини, съ голѣми усилия, настѫпиха къмъ лѣвия флангъ на бригадата, съ което накараха гърцитѣ да оттеглятъ частитѣ си, които обхождаха този флангъ. За тази дейность на полка командирътъ на бригадата изказа благодарность на полка.

13-а и 14-а допълняващи дружини нощуваха въ боенъ редъ на лѣвия флангъ на бригадата, а другитѣ две дружини — задъ тѣхъ.

Драмската бригада. Командирътъ на Драмската бригада, следъ като получи заповѣдьта на командуващия армията, реши да оттегли бригадата на укрепената позиция, отъ която бѣ настѫпилъ. Духътъ на войницитѣ, вследствие вчерашнитѣ неуспѣхи, бѣше падналъ; обаче съобщението отъ Главното командуване, че IV армия е имала пълненъ успѣхъ и пленила цѣлата Тимошка дивизия, повдигна духа. Командирътъ на бригадата разпореди: Бригадата да се оттегли на първоначалната позиция въ следния редъ: 69-и полкъ да заеме Башкьой и височинитѣ и да държи свръзка съ 1/10-а бригада; 70-и полкъ „да заеме за опорна отбрана участъка височинитѣ при Махмутли — Димитричъ, включително"; 10-а допълняваща дружина да застане при Кръчмата северно отъ Башкьой, като бригадни маневрени войски; ескадронътъ да охранява лѣвия флангъ.

70-и полкъ замръкна на 19-и, като имаше 2-а дружина, 10-а, 11-а и Картечната роти и полубатареята южно отъ Нигрита, а другитѣ части — на височината около Хункосъ. Къмъ 1 ч. следъ полунощь командирътъ на полка поведе последнитѣ къмъ Нигрита, като остави 16-а рота да събира раненитѣ и да прикрива отстѫплението. Къмъ 4 ч. пр. пл. на два клм. източно отъ Нигрита получи заповѣдьта на бригадния командиръ. Частитѣ при Нигрита бѣха получили заповѣдьта направо отъ бригадния командиръ и бѣха заминали. Въ 6 ч. пр. пл. командирътъ на полка продължи движението съ частитѣ, които имаше подъ ржка. По пѫтя събра цѣлия полкъ, стигна на опредѣлената линия

и я зае така: 2-а дружина и планинската батарея — височинитѣ югоизточно отъ Махмутли, 4-а дружина — с. Димитричъ, а другитѣ части къмъ 2 ч. сл. пл. се разположиха на бивакъ при с. Мекесъ. 16-а рота пристигна въ 5 ч. сл. пл., необезпокоявана отъ противника.

Отстѫплението повлия зле върху войницитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ промѣниха бѣлитѣ си шапки и ризи, защото служели за мѣрни точки. Избѣгаха около 150 войника.

69-и полкъ бѣ разположенъ на височинитѣ 952·1 и 927·2.

Командирътъ на полка презъ нощьта получи донесение, че пѫтьтъ за Берово е пресѣченъ, а сутриньта — че една значителна гръцка колона настѫпва отъ югозападъ къмъ Хоруодъ. Поради това, следъ като получи заповѣдьта на бригадния командиръ, изпрати заповѣдь на 1-а дружина, която бѣше на в. 927·2, да върви право за Башкьой, а другитѣ части въ 7 ч. и 30 м. пр. пл. поведе направо за Хламоръ, като назначи въ авангардъ 2-а дружина и Картечната рота, а въ ариергардъ — 13-а и 14-а роти. Къмъ 3 ч. сл. пл. колоната стигна въ Хламоръ, крайно изнурена отъ жажда и отъ голѣмата горещина, и почива единъ часъ. Тукъ се получи донесение, че единъ батальонъ гърци настѫпватъ отъ Хоруодъ на северъ, поради което авангардътъ зае странична позиция и прикри преминаването на колоната презъ долината на р. Копачъ. Въ 7 ч. сл. пл. колоната стигна въ Башкьой. 2-а дружина зае височината източно отъ Лахна, 4-а — височината при Башкьой, а 3-а дружина — височината по срѣдата [1]).

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ II армия презъ цѣлия день на 20-и остана въ Сѣръ. Въ 10 ч. пр. пл. той съобщи на командира на 1/10-а бригада, че вечерьта ще пристигнатъ въ Лахна една дружина мохамедани за попълване полковетѣ. Въ 10 ч. и 40 м. получи донесение отъ командира на бригадата, отъ Лахна, че въ 7 ч. пр. пл. противникътъ настѫпилъ въ три колони, всѣка по единъ полкъ, и една колона, навѣрно артилерия. Въ 9 ч. започналъ артилерийскиятъ бой. Влѣво отъ него се чувало стрелба, обаче свръзка съ Драмската бригада нѣмалъ; 7-и допълняващъ полкъ още не билъ пристигналъ.

[1]) Изглежда, че полкътъ е преустроенъ въ три дружини, защото 1-а дружина повече не се споменава.

Въ 11 ч. и 05 м. пр. пл. получи донесение и отъ началника на 3-а дивизия, отъ Кукушъ, че боятъ започналъ въ 8 ч. пр. пл.; противникътъ настжпвалъ равномѣрно по цѣлия фронтъ въ нѣколко колони; че взелъ мѣрки за опорно задържане на позицията. Съ друго донесение сжщиятъ донася, че въ боя предния день дивизията имала 10 офицера и около 500 войника убити и ранени. Картечницитѣ на 32-и полкъ били повредени отъ неприятелската артилерия и оставени на позицията, следъ като всичката имъ прислуга излѣзла отъ строя.

Веднага следъ това отъ сжщия се получи донесение, че единиятъ полкъ отъ Сѣрската бригада пристигналъ, и билъ даденъ на 2-а бригада; една батарея отъ Сѣрската бригада сжщо идѣла отъ Дойранъ. Командиръ̀тъ на 3-а бригада изпратилъ една дружина къмъ Крецово; срещу него имало седемь батальона и три батареи. Пита кога ще пристигне другиятъ полкъ отъ Сѣрската бригада. Отговори му, че другиятъ полкъ е започналъ да се разтоварва на спирката южно отъ ж.-п. ст. Килиндиръ.

Въ 11 ч. и 22 м. пр. пл. получи отъ началника на 11-а дивизия, отъ Кусоропъ, донесение, че една гръцка колона, около полкъ, настжпвала къмъ височината северозападно отъ Чай Азж; единъ гръцки батальонъ стоелъ при изгорѣлия мостъ; на лѣвия брѣгъ на Струма дебаркирали около сто гръцки войника; разпоредилъ да бждатъ атакувани.

Въ 11 ч. и 55 м. телеграфира на командира на 3/3-а бригада, въ Гевгели, съ копие до началника на дивизията, въ Кукушъ, да разпореди да бжде разрушенъ мостътъ, като остави една рота на лѣвия брѣгъ, а съ всичкитѣ други части да действува, като поддържа и частитѣ отъ 2-а бригада.

Въ сжщото време телеграфира на командира на Драмската бригада, въ Башкьой:

„Нѣмамъ сведения за положението ви. Трѣбва да държите постоянна свръзка съ Щаба и съ полковникъ Петева (командиръ̀тъ на 2/10-а бригада), който постоянно донася, че не знае де сте, и какво е положението ви.“

Въ 12 ч. и 15 м. сл. пл. получи донесение отъ командира на Драмската бригада, че въ 3 ч. и 10 м. пр. пл. заповѣдалъ: бригадата да се оттегли на старитѣ позиции: 70-и полкъ — на Махмутлийскитѣ височини, 69-и полкъ — на височинитѣ западно отъ 70-и полкъ, конницата — при езерото Тахино, 10·5-см. батарея — на старата позиция, при моста Камила. Въ момента, когато праща донесението — 11 ч. и 50 м. пр. пл., частитѣ сж въ движение; противникътъ не насяда.

Въ 12 ч. и 45 м. сл. пл. телеграфира на началника на 3-а дивизия, въ Кукушъ, да влѣзе въ свръзка съ Гаубичното отдѣление, което сжщия день пжтуваше отъ Порой за Кукушъ, да му заповѣда да следва безспирно, за да може още сжщия день да го използува. Да влѣзе въ свръзка и съ тритѣ дружини отъ 7-а дивизия, които идатъ отъ ж.-п. ст. Удово за Дойранъ, да имъ заповѣда да следватъ усилено, като снематъ даже раницитѣ си, та да може съ тѣхъ да разполога на следния день. Повтори му и заповѣдьта: Командиръ̀тъ на 3-а бригада да остави при моста при Гевгели една, най-много две роти, а съ всички други части да вземе участие въ боя. Мостътъ при Гевгели не е нуженъ, и, въ случай на нужда, да бжде разрушенъ.

Следъ това донесе въ Щаба на действуващата армия, че противникътъ е настжпилъ въ 7 ч. пр. пл., донесе за загубитѣ на 2/3-а бригада въ боя презъ миналия день и за загубата на шесть орждия отъ Драмската бригада.

При все че донесенията отъ бойното поле не бѣха още обезкуражителни, но, вижда се, че пръснатото разположение на армията и невъзможностьта да се съсрѣдоточи бързо, всѣваше у командуващия армията съмнение за изхода на боя, та затова въ 12 ч. и 45 м. запита телеграфически въ Щаба на действуващата армия: Въ случай че армията му бжде принудена да отстжпи, коя посока да пази — тази по долината на Струма или къмъ Драма.

Вижда се, че тази телеграма е стреснала новия помощникъ на главнокомандуващия, генералъ Димитриева, та въ 1 ч. и 40 м. сл. пл. телеграфира:

„Разпоредихъ 2/6-а бригада, съ своята артилерия и обоза, заедно съ Щаба на дивизията, да тръгне веднага отъ Сушево за Дойранъ. Дайте му нужднитѣ инструкции.“

Командуващиятъ II армия веднага телеграфира за това разпореждане на началника на 6-а дивизия, като му заповѣда да влѣзе въ свръзка съ началника на 3-а дивизия, въ Кукушъ, и изказа желание бригадата още сжщия день да стигне въ Костурино.

Докато ставаше това, още въ 1 ч. и 10 м. командуващиятъ армията получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че сж се появили още две неприятелски колони, отъ които едната

около полкъ пехота. Водѣлъ се артилерийски бой. Артилерията не допускала противника да се приближи до пушеченъ изстрелъ. 7-и допълняващъ полкъ още не билъ пристигналъ.

Въ 1 ч. и 50 м. получи и отъ командира на Драмската бригада донесение, че 70-и полкъ заелъ съ една дружина Махмутлийската височина, съ друга — с. Димитричъ и съ две — с. Мекесъ; 69-и полкъ наближилъ позицията си. Противникътъ не насядалъ.

Въ сѫщото време — 1 ч. и 50 м. сл. пл. — командуващиятъ армията изпрати на началницитѣ на 3-а и 11-а дивизии, въ Кукушъ и Кусоропъ, и на командиритѣ на 1-а бригада отъ 10-а дивизия и Драмската бригада, въ Негованъ и Нигрита, следната заповѣдь:

„За да могатъ войскитѣ да заематъ едно по-съсрѣдоточено положение, което да имъ позволява да действуватъ опорно и съ пъленъ успѣхъ, за 20-и того заповѣдвамъ: 1) 3-а дивизия съ Сѣрската бригада и другитѣ придадени ѝ части да действува на височинитѣ около Кукушъ, подъ началството на началника на 3-а дивизия, който да притегли къмъ себе си възможно повече части отъ бригадата на полковникъ Каварналиева; 2) Бригадата отъ 10-а дивизия, заедно съ 7-и допълняващъ полкъ и 28-а допълняваща дружина, да заеме позиция за опорна отбрана на височинитѣ северно отъ Негованъ, като не позволява на противника да заеме височинитѣ при Лахна и прекѫсне шосето; 3) Драмската бригада да се отдръпне по-назадъ, на удобни позиции, за да прикрие фланга на бригадата отъ 10-а дивизия къмъ Лахна, а сѫщо и шосето; 4) положението изисква да се поддържа най-тѣсна бойна свръзка между частитѣ, която, за голѣмо съжаление, не е била поддържана между нѣкои части въ досегашния бой."

Следъ това получи донесение отъ началника на 11-а дивизия, че 56-и полкъ е тръгналъ на 19-и за Сѣръ, но, по недоразумение, се върналъ. Днесъ, 20-и юний, тръгналъ усилено, заедно съ 23-а допълняваща дружина и 6/11-а не с. с. батарея. Отъ сѫщия въ 2 ч. и 45 м. сл. пл. получи донесение, че къмъ 11 ч. пр. пл. при устието на Струма, подъ прикритието на Флота, две роти гърци дебаркирали и настѫпили. Обстреляни отъ артилерията, тѣ се качили на лодкитѣ, и избѣгали. Отъ сѫщия въ 9 ч. и 15 м. сл. пл. получи друго донесение, че при устието на Струма три роти гърци дебаркирали на лѣвия брѣгъ, и огньтъ отъ Флота не позволява да бѫдатъ атакувани. Други три роти имало на дѣсния брѣгъ, а при манастира Ай Димитъръ — цѣлъ полкъ. Донася, че съ силитѣ, съ които разполага, не може да се прехвърли на дѣсния брѣгъ. Около Кавала било спокойно.

Командуващиятъ армията му заповѣда: Презъ нощьта непремѣнно да атакува и унищожи тѣзи роти, понеже оставането имъ на брѣга било опасно за положението на частитѣ.

Отъ началника на 3-а дивизия получи въ 3 ч. и 25 м. донесение, че гърцитѣ настѫпвали бавно и боязливо. Водѣла се само артилерийска борба; че, ако му позволи обстановката, ще мине частично въ настѫпление, и че пристигнала, пѣта по редъ, дружина отъ Сѣрската бригада.

Скоро следъ това получи отъ сѫщия друго, писано въ 2 ч. и 25 м. сл. пл., донесение:

„Въ този моментъ положението е сѫщото. Гърцитѣ настѫпватъ бавно. Нашитѣ войници се държатъ стойко противъ голѣмото множество гърци. Артилерийскиятъ двубой продължава. Нашитѣ шесть полски батареи водятъ съ успѣхъ борбата противъ най-малко 27 гръцки батареи, отъ които едно гаубично отдѣление. Една дружина отъ 67-и полкъ, когато пристигнала на спирката южно отъ ж.-п. ст. Килиндиръ, забелязала единъ коненъ полкъ да настѫпва къмъ тази посока и, по починъ на командира на дружината, слѣзла отъ влака и отбила, конния полкъ. Отъ полковникъ Каварналиевъ нѣмамъ донесение. За дружинитѣ отъ Удово нѣмамъ сведение."

Командуващиятъ армията запита накѫде е отстѫпилъ конниятъ полкъ, и де се намира 10-и коненъ полкъ, а сѫщо — какви мѣрки сѫ взети за охранение междината, въ която се е явилъ гръцкиятъ коненъ полкъ.

Въ 9 ч. и 30 м. сл. пл. получи отъ сѫщия донесение, писано въ 7 ч. и 35 м. сл. пладне:

„Артилерийската борба утихнала. Водѣлъ се сдържанъ пушеченъ огънь. Противникътъ се установилъ въ близко съприкосновение. Къмъ 11 ч. пр. пладне 41-и полкъ, съ едно нескорострелно артилерийско отдѣление, билъ на височинитѣ югоизточно отъ с. Смолъ, а 42-и полкъ се групиралъ около с. Гьокчели, Чугунци, Маловци, Крецово, дето щѣлъ да се оттегли и 41-и полкъ. Неприятелскиятъ коненъ полкъ, подкрепенъ съ шесть роти и една скорострелна батарея, настѫпилъ, отблъсналъ дружината отъ Сѣрската бригада и заелъ спирката южно отъ ж.-п. ст. Килиндиръ. Разпоредилъ презъ нощьта да бѫде нападнатъ и прогоненъ противникътъ отъ спирката. Ималъ сведения, че дружинитѣ отъ ж.-п. ст. Удово сѫ пристигнали въ Дойранъ; разпоредилъ на разсъмване да бѫдатъ при Кукушъ. 10-и коненъ полкъ охранявалъ фланговетѣ му."

Като не получи никакво донесение отъ командира на 3/3-а бригада, командуващиятъ армията въ 6 ч. и 25 м. му телеграфира:

„Донесете веднага за положението. Цѣло денонощие нищо не съмъ получилъ отъ васъ. Поддържайте свръзка съ началника на 3-а дивизия, и по-често донасяйте нему и менъ."

Въ отговоръ на тази заповѣдь, слѣдъ полунощь получи донесение, писано въ 10 ч. сл. пл. и цитирано на стр. 765.

Отъ командира на 1/10-а бригада получи въ 10 ч. сл. пл. донесение, че боятъ започналъ, преди бригадата да заеме окончателно позицията. Отначало противникътъ настжпилъ въ три колони, всѣка — полкъ пехота съ артилерия. До 2 ч. сл. пл. артилерията не му позволила да напредне по-близо отъ 2500 м. Слѣдъ това, обаче, две непріятелски батареи започнали да прѣчатъ на огъня на батареитѣ. Противникътъ насочилъ голѣми сили противъ лѣвия флангъ, и къмъ 6 ч. и 30 м. положението било доста критическо, но, благодарение стойкостьта на пехотата и артилерийския огънь, положението се поправило. 12/25-а рота се заблудила, попаднала подъ силенъ огънь, и била унищожена. Боятъ продължавалъ.

Командуващиятъ армията разпореди планинската батарея на капитанъ Стаматовъ да тръгне отъ Сѣръ съ усиленъ маршъ за Лахна, дето да влѣзе въ разпореждането на бригадния командиръ.

Отъ командира на Драмската бригада получи донесения, че, съгласно получената заповѣдь, разпоредилъ две дружини отъ 69-и полкъ на следната сутринь да заематъ в. 618·6, дето да останатъ въ разпореждането на командира на 1/10-а бригада. Трета дружина ще брани участъка между тази височина и Башкьой и, ако не бжде ангажирана по фронта, ще даде и нея на командира на 1/10-а бригада. Наблюдението на участъка до езерото възложилъ на 5-и полеви ескадронъ.

Въ 10 ч. и 15 м. сл. пл., въ разговоръ по телефона, отъ Щаба на II армия бѣ предадено въ Щаба на действуващата армия накратко положението на бойния фронтъ и на армията, изобщо. За неуспѣха и отстжплението на 3/3-а бригада и за десанта на тритѣ роти гърци на източния брѣгъ на Струма не бѣ казано нищо, защото донесенията за тѣхъ още не бѣха пристигнали. Така че сведенията, дадени въ Щаба на действуващата армия, бѣха успокоителни.

Дейность на гръцкия главнокомандуващъ.

За дейността на гръцкия главнокомандуващъ много малко се знае. Презъ деня той е подалъ до Министерството на войната следнитѣ три телеграми:

1) „2-а дивизия, която замина вчера следъ пладне отъ Солунъ, следъ пленяването на българския гарнизонъ, напредна къмъ Кукушъ. Тукъ тя атакува укрепленията източно отъ с. Арпанкьой[1]), особено

[1]) Такова село нѣма; касае се вѣроятно до с. Хамбаркьой.

най-силната часть отъ позицията, защищавана отъ многочислени непріятелски войски.

Атаката се разви съ безподобенъ натискъ и устремъ. Силноукрепената позиция продължи съпротивата на непріятеля, който се биеше отчаяно. Въ края, 1-и и 7-и полкове се спустнаха въ ударъ „на ножъ". Нашитѣ, като мушкаха неудържимо съ щиковетѣ си, отхвърлиха непріятеля и му нанесоха твърде голѣми загуби.

Напредването на дивизията продължава."

2) „Напредването на нашитѣ продължава по цѣлата линия. То се извършва въ по-голѣмата си часть съ героични атаки „на ножъ".

5-а дивизия, като атакува къмъ Сарж Гьолъ непріятеля, който се отбраняваше на силно укрепени позиции, обърна го въ бѣгство и превзе „на ножъ" окопитѣ му. Въ този бой нашитѣ загуби сж доста значителни въ убити офицери и войници. Непріятелътъ бѣ унищоженъ.

8-и и 9-и евзонски батальони атакуваха височината 605[1]), която се намира на десеть клм. северно отъ Гювезна. Непріятелътъ се поддържаше отъ своята артилерия, а нашитѣ се сражаваха безъ такава, предвидъ непристжпностьта на мѣстностьта. При все това, евзонитѣ, като атакуваха неудържимо, завладѣха хълма „на ножъ" и отблъснаха непріятеля къмъ Неговань."

3) „Тази сутринь армията настжпи по цѣлия фронтъ съ най-голѣмъ устремъ. Непріятелътъ бѣ, изобщо, укрепенъ на твърде силни позиции, а силитѣ му бѣха равни, а нѣкжде и по-многобройни отъ нашитѣ. Българитѣ бѣха отхвърлени последователно:

а) Отъ позициитѣ при Сулово къмъ височината 500[2]) на пл. Вертинско (Суха планина), дето срещнахме опорна отбрана. Оттукъ тѣ бѣха преследвани, като отстжпиха по посока къмъ Нигрита.

б) Отъ Висока планина и после отъ Зарово и Берово отстжпиха къмъ Лахна, следъ силна съпротива. Силитѣ на непріятеля тукъ надминаваха осемь дружини съ артилерия.

в) На ножъ превзехме българскитѣ позиции по височинитѣ 605[1]) и 544[3]), северно отъ Гювезна. Непріятелътъ разполагаше тукъ съ повече отъ осемь дружини съ артилерия. Нашитѣ войски си послужиха твърде малко съ артилерия, защото бѣха лишени отъ планинска такава, а полската не можеше да се движи, поради естеството на мѣстностьта. При все това, пехотата ни напредна съ най-голѣмъ устремъ. Непріятелътъ, преследванъ, отстжпи къмъ Неговань.

г) Предъ Кукушъ, съ редъ най-упорити бойове, нашитѣ дивизии изтикаха непріятеля последователно отъ укрепенитѣ му позиции, които, изобщо, завладяваха „на ножъ". Като преследваха противника къмъ Кукушъ, нашитѣ дивизии стигнаха предъ този градъ.

д) На нашето крайно лѣво крило сжщо така се завърза упоритъ бой. Тамъ непріятелътъ бѣ изтиканъ, и отстжпи северно отъ езерото Арджанъ.

[1]) Височината северно отъ Клепе.
[2]) На новата карта е означена съ в. 598·7.
[3]) Такава височина нѣма нито на старата, нито на новата карта.

Изглежда, че българитѣ сж претърпѣли твърде голѣми загуби. Споредъ сведения, още непровѣрени добре, нашитѣ загуби сж значителни, но не и прекалени."

Изпратилъ е така сжщо до министъръ-председателя следнитѣ две телеграми:

1) „Заловенитѣ въ вчерашния бой български пленници разказаха, че българската армия е готвѣла ненадейно нападение противъ Солунъ—нѣщо, което се потвърждава и отъ това, че войскитѣ отъ нашето лѣво крило предъ Солунъ срещнаха голѣми части отъ българската армия, напредващи непосрѣдствено задъ своитѣ предни постове. Тѣзи факти, съпоставени съ сведенията отъ София, че генералъ Саввовъ заявилъ, че ще се принуди да нападне Солунъ, преди да достигнатъ тамъ сведения за пленяване на българската войска въ сжщия градъ, доказватъ подлото намѣрение на България, която иска да загреби територитѣ, заети отъ насъ."

2) „Споредъ сведения, добити отъ български пленникъ, презъ тази нощь се е възнамѣрявало предприемане на ненадейно нападение противъ нашитѣ войски. На това е попрѣчило нашето настжпление. Това сведение изглежда вѣрно, защото нашата армия срещна неприятеля въ Неришъ и Хамбаркьой. Българитѣ бѣха настжпили въ изпълнение на възнамѣряваната изненада."

Действията на II армия на 21-и юний.

(Картограф. приложения №№ 16 и 17).

Разпорежданията на двете страни.

Разпорежданията на гръцкия главнокомандуващъ. — Гръцката армия по цѣлия фронтъ бѣше въ досѣгъ съ българската II армия. Конната бригада бѣ донесла, че дѣсниятъ флангъ на българитѣ предъ Кукушъ е на височинитѣ източно отъ Армутчи.

За 21-и юний кралътъ разпореди дивизиитѣ още презъ нощьта да вематъ всички подготвителни мѣрки и на разсъмване да продължатъ атаката.

3-а дивизия да осигури своя лѣвъ флангъ, срещу който се узна, че има неприятелска дружина съ батарея.

1-а и 6-а дивизии да съставятъ отредъ, въ който да влѣзе по единъ полкъ отъ всѣка дивизия, планинската артилерия на 1-а дивизия и съответнитѣ служби. Този отредъ, подъ началството на началника на 6-а дивизия, да настжпи бързо и по най-краткия пжть да стигне къмъ Стрѣзово, южно отъ Коркутъ, за да вземе участие въ Кукушкия бой, като атакува неприятеля въ флангъ и въ тилъ.

На 2-а дивизия бѣ съобщено, че този отредъ ще стигне на дѣсния й флангъ откъмъ Негованъ.

Другитѣ части отъ 1-а и 6-а дивизии, съ полската артилерия на последната и подъ началството на командира на първата, да продължатъ борбата противъ Лахна.

На Конната бригада, която не действуваше енергично, въз основа на донесенията й, даде следната заповѣдь:

„Не трѣбва да мислите само да причините закъснение въ марша на неприятелския коненъ полкъ, а за неговото унищожение. Това е единъ отъ рѣдкитѣ удобни случаи за действие на конница. Проявете се, най-сетне, по-енергично. Смѣлость и решителность!"

На батальона въ Кара Синанци бѣ пратена заповѣдь да заеме Гевгели и, като мине Вардара, да атакува дѣсния флангъ и тила на неприятеля, който се намира срещу 10-а дивизия.

Разпорежданията на командуващия II армия. — Още на 20-и юний въ 2 ч. и 55 м. сл. пл. командуващиятъ II армия получи телеграмата, съ която му се съобщаваше, че за помощникъ на главнокомандуващия е назначенъ генералъ-лейтенантъ Радко Димитриевъ. Въ 6 ч. и 20 м. сл. пл. бѣ получена директива № 26 отъ новия помощникъ на главнокомандуващия. Директивата възлагаше на II армия, усилена съ 2/6-а бригада, да действува срещу гръцката армия, като, първоначално, докато завърши съсрѣдоточаването си, не се увлича въ сериозни акции. Възлага й се задачата да осигури по най-ефикасенъ начинъ комуникационнитѣ линии: Сересъ—Деде Агачъ, ДемиръХисаръ—Горна Джумая и Демиръ Хисаръ — Петричъ — Струмица.

Тази задача, отъ една страна, естествено, водѣше къмъ пръскане на силитѣ, отъ друга страна, не бѣ по силитѣ на армията, поради което помощникътъ на главнокомандуващия съ телеграма, която бѣ получена въ Сѣръ въ 8 ч. сл. пл. на 20-и корегира задачата така:

„Вашата комуникационна линия на пжть въ случай на отстжпление е долината на Струма, като пжть на подвозъ, обаче, ние трѣбва да скжпиме, доколкото бжде възможно съ желѣзницата Драма — Деде Агачъ. Ето защо съхранявайте, по възможность, дветѣ линии. Ако, обаче, въпрѣки всички очаквания, вие бждете поставени въ положение да отстжпвате, ще се оттегляте бавно, съ опорни бойове, по басеина на Струма и Вардара, като, по възможность, държите силитѣ си групирани, за да давате на противника отпоръ всѣка стжпка. Вашата главна задача е да обезпечавате фланга и тила на IV и V армии. Азъ съмъ дълбоко убеденъ, че, подъ вашето вещо ржководство, армията ви ще излѣзе съ честь отъ затруднител-

ното положение, въ което се намирате временно. Вие имате срещу себе си повече отъ 70 батальона, и ще ги биете отлично; поискайте само отъ всички по-голѣмо упорство. Ако полковникъ Петевъ или другъ нѣкой отъ старшитѣ началници не сж достатъчно на мѣстото си, не се стѣснявайте да ги отстранявате отъ длъжность и даже да ги предавате на сждъ, като за направеното ми донесете. Поискайте отъ всички чинове на армията едно крайно напрежение на моралнитѣ сили, за да омиятъ петното, което ни се нанася отъ гърцитѣ — и именно отъ гърцитѣ — съ вземането на наша батарея. Поискайте и отъ генерала, и отъ всички други чинове въ решителнитѣ минути да застанатъ лично начело на своитѣ части и да ги водятъ къмъ поиниятъ нашъ противникъ, а следъ това, съ съвмѣстни усилия, ще унищожимъ и гръцката армия; дотогава вие сте предоставени сами на себе си. Тимошката дивизия, около Криволакъ, днесъ е почти унищожена и взехме 2,300 пленника съ 20 офицера и две планински орждия. Днесъ по цѣлия фронтъ сърбитѣ или отстжпватъ, или се бранятъ. На добъръ часъ! Желая ви блестещи успѣхи!"

Направенитѣ разпореждания, преди да се получатъ директивитѣ, бѣха въ духа на последнитѣ, та не стана нужда нито да бждатъ отмѣнявани направенитѣ, нито да бждатъ правени нови.

Само следъ като получи донесение за неуспѣха на 3/3-а бригада, той телеграфира на командира на бригадата:

„Трѣбва да удържите сегашното си положение при най-голѣми усилия. Активната отбрана при сегашното ви положение намирамъ за най-целесъобразенъ начинъ на действие. Имайте предвидъ, че днесъ следъ пладне ще пристигне отъ Струмица къмъ Дойранъ и една бригада отъ 6-а дивизия, съ която влѣзте въ свръзка, преди пристигането ѝ къмъ Дойранъ."

Подъ влиянието на мълвата за нѣкакви неумѣстни действия на командира на 1/10-а бригада, полковникъ Петевъ, която мълва намѣри отзвукъ дори въ директивата, командуващиятъ II армия въ 12 ч. и 45 м. пр. пл. телеграфира на този бригаденъ командиръ:

„Утре вечерь нашето общо положение ще бжде значително подобрено. Нуждно е утре, 21-и того, да се удържите. Само при пълна невъзможность да запазите сегашното си положение, можете да се оттегляте бавно и постепенно къмъ мостоветѣ на р. Струма, като Драмската бригада държи посоката къмъ мостоветѣ на Камила и Орлякъ, а вашата бригада — къмъ моста срещу Коприва, отдето настжпихте за участъка си. Разчитамъ на васъ, и се надѣвамъ, че нѣма да допустнете да стане нужда да се оттегляте, като имате предвидъ, че едно подобно оттегляне ще ни постави въ твърде критическо положение. Действията въ участъка на бригадата ви и Драмската бригада ще ржководите вие, безъ да напускате и командуването на бригадата си. Въ тази минута тръгва отъ Сѣръ една планинска скорострелна батарея, съ заповѣдь да стигне при Лахна и влѣзе въ ваше разпореждане. Батареята следва по шосето Сѣръ — Неговань."

Съ сжщата цель, бѣ изпратенъ при бригадата капитанъ Стефановъ отъ Щаба на армията. Когато той донесе за положението, командуващиятъ армията телеграфира на бригадния командиръ:

„Капитанъ Стефановъ, когото днесъ бѣхъ пратилъ при васъ, ми докладва за юначното и похвално действие на частитѣ, отъ което съмъ твърде доволенъ, и изказвамъ благодарностьта си на всички чинове. Споредъ допълнителни сведения, общото положение е такова, че вие не само трѣбва да задържите положението си на всѣка цена, за което мѣстностьта ви дава всичка възможность за успѣшни действия, но трѣбва да използувате всѣки благоприятенъ моментъ да отблъсвате противника съ енергични атаки."

Съ друга телеграма, подадена въ 2 ч. и 40 м. на 21-и, командуващиятъ армията благодари на командиритѣ на 1/10-а и Драмската бригади за проявената дейность и добява:

„Вѣрвамъ, че при сегашното ви по-добро положение, и съ силитѣ, съ които разполагате, имате всичката възможность да съкрушите противника и да убиете окончателно желанието му да предприема по-нататъшни настжпателни действия. Отъ днешнитѣ действия зависи спасението на общото положение."

Боятъ на 3/3-а бригада.

Разпореждането на командира на бригадата. — 3/3-а бригада, съгласно разпорежданиията на бригадния командиръ отъ миналия день, на 21-и юний бѣ разположена въ две групи: 41-и полкъ, съ три дружини, две картечници и 1/6-о не с. с. артилер. отдѣление, заемаше укрепената позиция отъ дветѣ страни на пжтя Дойранъ — Гевгели, съ фронтъ на западъ, за да брани посоката отъ Гевгели; 42-и полкъ, съ три непълни дружини, четири картечници и 2/6-о не с. с. артилер. отдѣление, заемаше позицията при Арджанъ.

Между двата полка имаше около шесть клм. незаета междина.

5-и парковъ взводъ и Отдѣлението отъ Лазарета бѣха въ Владая, а 6-и парковъ взводъ — при ж.-п. ст. Дойранъ; домакинскиятъ обозъ — между Ж.-п. станция и града Дойранъ.

На 21-и сутриньта командиръть на бригадата получи отъ командира на 3/7-а бригада и отъ командуващия II армия пре-

хваната гръцка телеграма, че срещу бригадата се насочватъ две колони: една отъ Гевгелийския мостъ, презъ Мачуково — Калиново — Михаилово и друга — презъ Баялци — Михаилово, съ цель да атакуватъ Кукушъ.

Къмъ 9 ч. и 15 м. пр. пл. командирътъ на бригадата получи отъ командира на 42-и полкъ следното донесение:

„Гръцки четири колони, по два батальона, и една колона артилерия, отъ три батареи, се изтеглятъ отъ Смолъ и Баялци въ югоизточно направление, къмъ височината югоизточно отъ Арджанъ. Спрѣха се на петь-шесть клм. отъ нашата позиция, и се съсрѣдоточаватъ."

Командирътъ на бригадата предаде това донесение на началника на дивизията и на командуващия армията и въ 9 ч. и 45 м. заповѣда на командира на 41-и полкъ да изпрати още една дружина въ подкрепа на 42-и полкъ, и, намѣсто нея, да задържи дружината отъ 50-и полкъ, която се очаква да пристигне.

Командирътъ на полка му отговори, че, следъ като е изпратилъ 4-а и 3-а дружини въ 42-и полкъ, на позицията е останала само разнебитената отъ вчерашния бой 2-а дружина.

Боятъ на 42-и полкъ при Арджанъ. — Позицията, която заемаше 42-и полкъ, бѣше крайно неудобна — тя бѣше едно бѝло, съ тѣсенъ фронтъ — около единъ километъръ — и голѣма дълбочина — около четири километра. Поради това отредътъ, макаръ и малоброенъ — подкътъ броеше не повече отъ 1200 души — бѣше ешелониранъ въ дълбочина. На най-издадената часть на бѝлото, подъ началството на капитанъ Димитриевъ, се окопаха 1-а и 2-а роти, които после образуваха централния участъкъ. Вдѣсно и въ отстжпъ, подъ началството на поручикъ Атанасовъ, се окопаха 3-а и 4-а роти и две картечници; тѣ после образуваха дѣсния участъкъ. Въ промеждутъка между тѣзи два участъка зае позиция 4-а батарея, която имаше задача да бие на югъ; 9-а и 11-а роти и 4-а дружина, събрана въ една рота отъ 200 души, бѣха въ поддържка, задъ центра. 6-а батарея бѣ заела позиция на бѝлото на единъ клм. задъ 4-а; тя биеше на югоизтокъ. 5-а батарея — на единъ клм. задъ 6-а; тя биеше на югозападъ.

Командирътъ на полка, отъ наблюдателното си мѣсто при 4-а батарея, както се каза, видѣ настжплението на гърцитѣ и, следъ като донесе за него, заповѣда на командира на артилерийското отдѣление да нагоди батареитѣ си така, че да обстрелватъ пространството между позицията и езерото и къмъ селата Михаилово и Маловци, навѣрно за да попрѣчи на гръцкитѣ главни сили да настжпятъ къмъ Кукушъ. Заповѣда и на челната 4-а батарея да се приготви за стрелба.

Въ 9 ч. пр. пл. гърцитѣ започнаха да се разгъватъ въ боенъ редъ, съ движение напредъ, къмъ позицията. Тѣ поставиха въ предната линия три батальона, като насочиха по единъ батальонъ къмъ центра, дѣсния и лѣвия флангове. Другитѣ държеха съсрѣдоточено назадъ, вънъ отъ артилерийския огънь. Артилерията си поставиха на позиция: една часть южно, а друга северно отъ с. Баялци, на разстояние четири и половина — петь клм. отъ българската челна батарея.

Щомъ гръцката пехота влѣзе въ обсѣга на артилерийския огънь, тя, по заповѣдь на командира на 42-и полкъ, бѣ обстреляна отъ 4-а батарея. Върху тази батарея, обаче, насочи огъня си една планинска батарея. Командирътъ на 4-а батарея забеляза блѣсъцитѣ на батареята, а по запалкитѣ намѣри разстоянието до нея и съ мѣрникъ 47 я обстреля. Току-що се бѣ пристрелялъ, и всичкитѣ гръцки батареи насочиха огъня си по батареята му — отслабваха огъня ѝ или го привличаха върху себе си. Другитѣ две български батареи, поради голѣмото разстояние, не можеха да вематъ участие въ борбата.

И така, подъ прикритието на силния артилерийски огънь, гръцката пехота почти безнаказано се разгъна, и стигна на две хиляди крачки. Отвреме-навреме само 4-а батарея съ единъ взводъ я обстрелваше съ по нѣкой шрапнелъ. Когато тя стигна на две хиляди крачки, по нея откри огънь и пехотата. Тогава часть отъ гръцката артилерия държеше подъ огънь 4-а батарея, а другата биеше пехотата, която, поради каменистия теренъ, не бѣше добре окопана — окопитѣ не бѣха стигнали даже профилъ за стрелба отъ колѣне.

Къмъ 10 ч. пр. пл. гърцитѣ стигнаха въ подножието на позицията, на 1000—1200 крачки отъ окопитѣ, и оттамъ откриха най-честъ пехотенъ огънь. 1-а и 2-а роти претърпѣха голѣми загуби, особено последната, на която гърцитѣ обхванаха лѣвия флангъ. Началникътъ на този флангъ, капитанъ Димитриевъ, нѣколко пжти донесе за това. Командирътъ на полка му изпрати 9-а рота, която попълни веригитѣ на 1-а и 2-а роти, въ интервалитѣ. Въ 10 ч. и 30 м. изпрати другия картеченъ взводъ, който зае позиция на лѣвия флангъ, и 11-а рота, отъ

която два взвода усилиха веригитѣ на 1-а и 2-а роти, въ интервалитѣ, и единъ взводъ застана прикритие на картечния взводъ.

Щомъ тѣзи части излѣзоха на бойната линия, огъньтъ на отбраната се засили значително. Гърцитѣ предъ фронта се прилепиха къмъ земята въ мъртвото пространство на подножието, и не смѣеха да си подадатъ главитѣ. Онѣзи, които обхващаха фланга на 2-а рота, обстреляни отъ картечния взводъ, отстжпиха въ безредие на 500—600 крачки и залегнаха задъ желѣзопжтния насипъ.

Силниятъ пехотенъ и картеченъ огънь предизвика усилване на гръцкия артилерийски огънь. Гръцкитѣ батареи съ постоянния си огънь противъ 4-а батарея, било съ нанасяне загуби, било съ умора отъ непрестанното дотъркалване на нескорострѣлни орждия, я омаломощиха и я принудиха почти да замлъкне. Възползувани отъ това, тѣ пренесоха огъня си по пехотнитѣ окопи, особено по картечния взводъ, на лѣвия флангъ. Въпрѣки чувствителнитѣ загуби, повреждането на едната картечница, лекото раняване на командира, подпоручикъ Денчевъ, взводътъ не трепна — всички останаха на мѣстата си.

Къмъ 11 ч. и 6-а батарея откри огънь по гръцката пехота, която настжпваше къмъ дѣсния флангъ, но гръцкитѣ батареи бѣха недосегаеми за нея.

Къмъ 11 ч. пр. пл. командиръ̀тъ на полка получи отъ командира на бригадата телеграма, съ която му съобщаваше заловената телеграма отъ гръцкия краль за атаката на Кукушъ и му заповѣдваше да се държи на всѣка цена на укрепената си позиция и да отблъсва всички атаки, насочени къмъ Михаилово и Кукушъ. Да постави въ Михаилово отбранителна застава, която да поддържа свръзка съ дѣсния флангъ на 2-а бригада презъ Маловци. Съобщаваше му още, че заповѣдалъ да му бждатъ изпратени по една дружина отъ 41-и и 50-и полкове и десеть конника съ ескадронния командиръ, майоръ Йововичъ, да наблюдава лѣвия флангъ и да държи свръзка съ 2-а бригада.

Преди да получи тази заповѣдь, командиръ̀тъ на полка бѣ получилъ нѣколко устни и писмени донесения за движение на други гръцки войски къмъ позицията, за голѣмитѣ загуби въ бойната часть и съ молба за подкрепления и патрони. Като изпрати патрони отъ полковия патроненъ обозъ и видѣ, че патронитѣ сж намалѣли, той въ 1 ч. сл. пл. писа на командира на 41-и полкъ да му изпрати 20 коня съ патрони и една дружина.

Между това, още въ 12 ч. гърцитѣ удвоиха бойната си часть и тръгнаха напредъ. Колони отъ по единъ-два батальона се насочиха да обхванатъ фланговетѣ. Въ това време 4-а батарея привършваше снарядитѣ си. Едно отъ орждията ѝ бѣ повредено отъ гръцка бризантна граната; друго орждие отъ силното отъркаляне се бѣ отърколило въ една пропасть, така че въ този решителенъ моментъ на позицията останаха да стрелятъ само две орждия. Командиръ̀тъ на 42-и полкъ, полковникъ Тильо Колевъ, наблюдателното мѣсто на когото бѣше при батареята, заповѣда да докаратъ на предната позиция третия взводъ отъ батареята, който бѣше на позиция на 500 крачки по-назадъ, и да измъкнатъ отъ пропастьта орждието. Докато се извършваше това, пристигнаха и десеть коли съ снаряди, и следъ 20 минути петь орждия отново започнаха да стрелятъ отъ предната позиция.

Между това, обещанитѣ подкрепления не пристигнаха, а донесения за приближаване на гърцитѣ и молби за подкрепление постоянно идѣха. Командиръ̀тъ на полка, като не разполагаше съ другъ резервъ, освенъ сборната рота отъ 4-а дружина, изпрати адютанта си да доложи на бригадния командиръ за положението, да срещне подкрепленията и да ги насочи къмъ наблюдателното мѣсто при батареята. Командиръ̀тъ на полка отиде да обиколи бойната линия, да насърдчи бойцитѣ и да имъ съобщи, че помощь скоро ще пристигне. Той обходи участъка на 4-а, 9-а и 11-а роти и на картечния взводъ, който бѣше най-много изнесенъ напредъ и най-много изложенъ.

„Положението бѣше, наистина, много тежко — пише командиръ̀тъ на полка въ реляцията си; бѣха изразходвали всичкитѣ си ротни поддържки, а дружинни поддържки и безъ това нѣмаха. Стрелцитѣ въ веригата бѣха доста орѣдѣли отъ убититѣ и раненитѣ. Насипъ̀тъ на окопитѣ бѣше низъкъ, а окопитѣ — плитки, понеже почвата бѣше камениста, и не можеше повече да се издълбаятъ. Мнозина отъ стрелцитѣ бѣха приспособили тѣлата на убититѣ си другари, за да увеличатъ височината на бруствера, та да се прикриятъ по-добре. Такива приспособления видѣхъ повече отъ двадесеть. Други слагаха раницитѣ и шинелитѣ си върху бруствера. Пушкитѣ на мнозина бѣха съ счупени изхвъргачи, а на нѣкои затворитѣ не действуваха, понеже при бързото пълнене се бѣха затъкнали входоветѣ на патронницитѣ имъ съ куршуми. Пушкитѣ имъ се бѣха нагрѣли до нетърпимость. Повреденитѣ и затъкнатитѣ пушки се замѣняваха съ

изправнитѣ отъ убититѣ и съ тѣзи на раненитѣ войници, които отиваха къмъ тила за превързване. Недостатъкъ е на нашитѣ пушки стария образецъ, дето иматъ такъвъ крехъкъ изхвъргачъ и дето нѣма шомпълъ за отпушването при случаитѣ, когато става затъкването съ куршумъ. Свърхъ всичко това, деньтъ бѣше неимовѣрно горещъ, слънчевитѣ лжчи по пладне палѣха лицата на войницитѣ, като ги обливаха съ поть. Вода, който имаше въ манерката, отдавна бѣше я изпилъ, нова нѣмаше отде и какъ да се донесе. Водата бѣше долу, въ полето, заето отъ гърцитѣ, а на скалиститѣ височини, дето бѣше нашата позиция, никакъ нѣмаше вода; за храна никой и не мислѣше, макаръ никой и да не бѣше хапналъ нито залъкъ отъ сутринята. Но най-нетърпимото въ този бой бѣше това, че сухата висока трѣва (бозалъкъ) по позицията и храститѣ тръни бѣха запалени отъ гръцкитѣ бризантни гранати, и цѣлата позиция се бѣ обърнала на едно пожарище, въ което защитницитѣ на позицията едвамъ дишаха отъ горещия и задушливъ димъ. Повечето отъ тѣхъ бѣха свалили отъ гърба си раницитѣ и ги оставили настрана и бѣха разкопчали всичкитѣ си копчета на зимнитѣ си дрехи, съ които още бѣха облѣчени, за да могатъ по-свободно да дищатъ. На мнозина отъ този пожаръ изгорѣха раницитѣ и шинелитѣ. 4-а батарея трѣбваше да вземе особени мѣрки, за да не би пожарътъ да подпали снарядитѣ. Но при всичкия този адъ отъ пожаръ, артилерийски снаряди, пехотни и картечни куршуми, при все че малочисленитѣ защитници на позицията виждаха, като на длань, въ полето многочисленитѣ гръцки колони, които маневрираха, за да ни обходятъ и обхванатъ, духътъ на войницитѣ бѣше много високъ. Тѣ смѣтаха себе си за непобедими отъ гърцитѣ, които тѣ вече гониха веднъжъ предъ себе си при Ангиста на 9-и и 10-и май, и сега само очакваха подкрепления, за да преминатъ пакъ въ настжпление и да ги погнатъ предъ себе си. Въ този духъ ги насърдчавахме и азъ, и офицеритѣ и имъ давахме пълна надежда, че подкрепленията ни се очакватъ да пристигнатъ всѣка минута. Всички, обаче, незнаейки преимуществата и достоинствата на гръцката скорострелна артилерия надъ нашата нескорострелна и нѣмайки понятие за неудобствата на нашата позиция, явно ми изказваха незадоволството си отъ нашата артилерия, която оставила гръцката така силно да ни обстрелва и гръцкитѣ колони да се разтакатъ тъй безнаказано по полето. Азъ и офицеритѣ ги успокоявахме на счетъ артилерията и имъ давахме

да разбератъ, че, каквото и да стане, ние днесъ тази позиция трѣбва да я удържимъ, и че гърцитѣ, за да я вематъ, трѣбва да дойдатъ при насъ на ножъ, а тѣ на такова нѣщо никога нѣма да се решатъ. Въ това, прочие, бѣха увѣрени и войницитѣ, защото гърцитѣ извънредно бавно настжпваха, макаръ и да бѣха петь-шесть пжти по-многочислени отъ насъ."

Като видѣ тежкото положение на бойната часть командирътъ на полка се върна на наблюдателното си мѣсто, съ надежда, че ще завàри подкрепления и ще ги насочи, дето трѣбва. Той, обаче, видѣ, че подкрепления нѣма, и не идатъ, затова въ 12 ч. и 30 м. сл. пл. донесе на бригадния командиръ:

„Положението ми е тежко. Неприятелтъ настжпва съ единъ полкъ противъ позицията, и нови колони се развръщатъ къмъ с. Баялци. Дружината отъ 50-и полкъ не е пристигнала. Моля изпратете други подкрепления."

Къмъ 1 ч. сл. пл. той се обърна и къмъ командира на 41-и полкъ съ писмо, за което е казано по-горе.

Къмъ 2 ч. сл. пл. командирътъ на полка забеляза, че откъмъ тила бърза къмъ позицията 4/41-а дружина. Той веднага изпрати ординарци по позицията да известятъ, че подкрепления пристигатъ — да се държатъ крепко. Като стигна при сборната рота отъ 4-а дружина, дружината се спрѣ, и залегна. Командирътъ на полка запозна дружинния командиръ съ положението и му заповѣда да изпрати две роти въ централния участъкъ, които да попълнятъ веригитѣ въ интервалитѣ, за да видятъ войницитѣ, че действително е дошло подкрепление; съ една рота да удължи лѣвия флангъ и да вземе той началството на лѣвия участъкъ, като остави една рота за поддържка на срѣдния участъкъ. Дружинниятъ командиръ, майоръ Чолаковъ, бързо разпореди, и ротитѣ тръгнаха къмъ бойната линия. Гръцкитѣ батареи бѣха забелязали дружината още съ появяването ѝ, и презъ всичкото време я обстрелваха. Дветѣ роти, които отиваха да усилятъ центра, прибѣгваха край наблюдателното мѣсто на командира на полка. Една гръцка батарея бѣ насочила огъня си по това мѣсто, и контузи командира на полка. Но той, макаръ и да изгуби съзнание за кратко време и да чувствуваше силна болка, остана въ строя[1]).

Скоро следъ това пристигна на наблюдателното мѣсто и бригадниятъ командиръ. И той се увѣри, че положението е

[1]) Сжщиятъ командиръ, полковникъ Тильо Колевъ, бѣ раненъ и въ боя на 9-и октомврий 1912 год. при Муратчалж — Кайпа, но и тогава остана въ строя.

тежко, и веднага прати заповѣдь до командира на 41-и полкъ да изпрати още една дружина. Следъ като даде нѣкои указания за твърдото задържане на позицията, отъ което зависѣше и сждбата на войскитѣ при Кукушъ, командирътъ на бригадата отиде на своето наблюдателно мѣсто при най-заднята батарея.

Къмъ 3 ч. сл. пл. на много мѣста на истокъ се издигнаха голѣми облаци димъ, които постепенно се приближаваха. Горѣше Кукушъ и околнитѣ български села, които бѣха превзети и запалени отъ гърцитѣ. Въ това време положението и на позицията се влошаваше. Гърцитѣ, като приковаха защитницитѣ по фронта съ силенъ огънь, обхванаха фланговетѣ. Къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. тѣ започнаха да прехвърлятъ малки групи край езерото къмъ Гавалянци, дето се събираха и устройваха спокойно.

Къмъ 4 ч. сл. пл. пристигна 3/41-а дружина (две и половина роти). Командирътъ на полка изпрати дружинния командиръ, майоръ Николовъ, съ една рота да усили дѣсния флангъ, който гърцитѣ обхождаха, и да поеме командуването му; съ полуротата той подкрепи централния участъкъ, а съ другата рота подкрепи лѣвия участъкъ. Още при тръгването на ротитѣ, гръцкитѣ батареи ги обсипаха съ ураганенъ огънь и имъ нанесоха голѣми загуби. Паднаха ранени дружинниятъ командиръ, майоръ Николовъ, и ротниятъ командиръ, капитанъ Черногоровъ.

Централниятъ участъкъ до това време бѣ претърпѣлъ голѣми загуби. Смъртно раненъ бѣ дружинниятъ командиръ, капитанъ Иванъ Димитриевъ, тежко ранени — ротниятъ командиръ, поручикъ Йосифъ Коларовъ, и взводниятъ командиръ, подпоручикъ Райковъ. Въ 4/41-а дружина така сжщо имаше чувствителни загуби отъ офицери и войници. Загубитѣ действуваха угнетително, но, въпрѣки това, бойцитѣ се държеха твърдо, и не допустнаха гърцитѣ да напреднатъ по-близо отъ 500—600 крачки.

Сгжстенитѣ имъ части при Гавалянци, обаче, постоянно се увеличаваха. За да не прехвърлятъ части край езерото, командирътъ на полка заповѣда на командира на отдѣлението да снеме тилната 5-а батарея и, съ рискъ да я загуби, да я изпрати южно отъ Калиново и оттамъ да открие огънь къмъ брѣга на езерото, за да попрѣчи на гърцитѣ да се промъкватъ край него. Батареята, подъ прикритието на единъ взводъ отъ 10-а рота, зае позиция въ селото и къмъ 6 ч. сл. пл. откри огънь. Тъй като разстоянието бѣше голѣмо, огъньтъ ѝ не бѣше особено

Позицията при гр. Дойранъ, отбранявана на

ефикасенъ, и само затрудни преминаването на гърцитѣ. Поради това тя пренесе огъня си по гърцитѣ, които обхващаха лѣвия флангъ. Тѣ се раздвижиха да търсятъ закрития, и нѣкои се подадоха напредъ. Въ сѫщото време часть отъ събранитѣ при Гавалянци гърци обърнаха фронтъ къмъ позицията, а друга часть продължиха да настѫпватъ къмъ Янешево и Серсемли, северно отъ Кукушъ. Всичко това предизвика колебание въ българския лѣвъ флангъ. На това отгоре, една гръцка скорострелна батарея откри огънь по батареята при Калиново и по лѣвия боенъ участъкъ. Бойцитѣ отъ този участъкъ, като взеха и българската батарея за гръцка, помислиха, че сѫ заобиколени, и започнаха на групи да отстѫпватъ. Командирътъ на полка, като не посмѣ да употрѣби сборната рота отъ 4-а дружина, поради понижения й духъ, реши, за да удържи отреда въ рѫцетѣ си, да отстѫпи. За тази цель заповѣда на сборната рота да заеме позиция на билото, на 500 крачки по-назадъ, и съ огънь да прикрие отстѫплението на лѣвия флангъ, а на майоръ Чолакова заповѣда: когато стигне съ отстѫпващитѣ си части при сборната рота, да се спре, и да открие огънь. Изпрати заповѣдь и на 4-а батарея да отстѫпи по части на позицията, която по-рано заемаше 6-а батарея. Дѣсниятъ участъкъ така сѫщо започна да отстѫпва; изпрати заповѣдь и на него кѫде да се спре. Началникътъ на срѣдния участъкъ, майоръ Ивановъ, не получи изпратената му заповѣдь за отстѫпление. Той не видѣ, че фланговетѣ му, като виждаха отстѫплението на съседнитѣ части, бѣха отстѫпили и тѣ, и че той бѣ останалъ въ срѣдата съ около 150 стрелеца. Когато окураженитѣ гърци наближиха на стотина крачки, майоръ Ивановъ изкомандува „Напредъ на ножъ!; Ура“. Войницитѣ скочиха отъ окопитѣ, за да се хвърлятъ на ножъ, но въ това време гърцитѣ избѣгаха презъ глава надолу, и войницитѣ ги изпроводиха само съ викове „ура“ и съ стрелба.

Майоръ Ивановъ, като видѣ отстѫплението на другитѣ, отстѫпи и той къмъ позицията на 4-а батарея. На тази позиция се бѣ събрала значителна група отстѫпили отъ срѣдния участъкъ. Тя откри огънь по гърцитѣ, които се показаха на първата имъ позиция. Въ това време българскитѣ батареи, които бѣха заели тилната си позиция, взеха групата за гърци, и я обстреляха. Паднаха, за съжаление, сполучливо десетина снаряда и убиха и раниха нѣколко души. Това всѣ голѣмо смущение у войницитѣ, които мислѣха, че батареитѣ наистина сѫ гръцки. Командирътъ на полка и много офицери, обаче, схванаха грѣшката, и, съ

махане на платница, съ подаване сигналъ „не стреляй“ и пр., успѣха да прекратятъ огъня.

Между това, войницитѣ отъ лѣвия участъкъ не се спрѣха на посочената позиция, но продължаваха да отстжпватъ въ безредие. Тогава командирътъ на полка, полковникъ Колевъ, се затече и, заедно съ майоръ Чолаковъ и другитѣ офицери, успѣ да спре войницитѣ на следния гребенъ, който бѣше на 800 крачки отъ онзи, на който се биха. Оттукъ съ вериги, смѣсени отъ разни части, се приготвиха да прикриятъ отстжплението на другитѣ части.

Картечниятъ взводъ отъ дѣсния участъкъ отстжпи заедно съ 4-а рота; онзи отъ лѣвия участъкъ остана на позицията и следъ отстжплението на пехотата стреля въ опоръ, докато гърцитѣ наближиха на 400 крачки. Тогава прислугата смъкна картечницитѣ въ дола задъ позицията, натовари ги и отстжпи.

4-а и 5-а батареи отстжпиха при 6-а батарея, отдето, както се каза, откриха огънь по гърцитѣ, които, обаче, се задоволиха да преследватъ само съ огънь. За всѣки случай, артилерията хвърляше по нѣкой снарядъ до късно вечерьта.

„Това бѣше първото отстжпление на полка въ Гръцко-българската война и, изобщо, въ войнитѣ — пише командирътъ на полка, полковникъ Тильо Колевъ, въ реляцията си. Въ него явно се констатира, че нашитѣ войници не умѣятъ да отстжпватъ. Макаръ че духътъ на войницитѣ бѣше още съвсемъ високъ, отстжплението тѣ смѣтаха като знакъ на нѣкаква голѣма опасность, отъ която всѣки трѣбва самъ да се грижи да се избави, и каточели въ този случай тѣ не сж вече длъжни да изпълняватъ заповѣдитѣ на началницитѣ си. Изобщо, при отстжлването си, тѣ губѣха довѣрие въ способностьта на началницитѣ си, съ недовѣрие гледаха на тѣхнитѣ разпореждания и неохотно ги изпълняваха. Особено пъкъ, когато имаха предъ очитѣ си нѣкой свой офицеръ, който повече се грижи за своя животъ, отколкото за постигането на зададената му цель и за запазването на подчиненитѣ си, а такива офицери, макаръ и рѣдко, все се намираха. Мисля, че да не умѣятъ войницитѣ да отстжпватъ, е грѣшка въ нашето военно възпитание и обучение на войската. Въ мирно време ние за отстжпване никога не приказваме на подчиненитѣ си, и не ги обучаваме въ едно правилно отстжпване, затова сега отстжплението имъ се виждаше много странно нѣщо, и никой не знаеше какъ да отстжпва.“

Командирътъ на бригадата, който следѣше боя, въ 6 ч. и 20 м. сл. пл. изпрати заповѣдь на командира на 42-и полкъ: Ако не може да се удържи на единъ отъ преднитѣ гребени, да отстжпи на укрепената позиция, дето да се удържи на всѣка цена. Освенъ това, съобщи му, че 3/7-а бригада наближава, и мисли да насочи три дружини въ посоката Дойранъ — Крондирци—Калиново, три дружини въ посоката Дойранъ — Владая — Долна Махала и две дружини — въ посоката Дойранъ — Чалъшли.

Командирътъ на полка, обаче, намѣри за добре да отстжпи на укрепената позиция, и къмъ 9 ч. сл. пл. цѣлиятъ отредъ се събра при Покели.

Въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. командирътъ на бригадата изпрати донесение за неуспѣха и отстжплението, както на началника на дивизията, така и на командуващия II армия.

Командирътъ на 50-и полкъ остави въ разпореждането на командира на 3/3-а бригада 2-а дружина. По заповѣдь на последния, въ 2 ч. пр. пл. дружината постави охранение по хребета западно отъ шосето Дойранъ — Струмица, а въ 8 ч. пр. пл., по заповѣдь на сжщия, дружината отиде да заеме вис. Хисаръ, северозападно отъ Чугунци. Водачътъ, обаче, сбърка пжтя, и дружината въ 10 ч. сл. пл. се спрѣ да нощува източно отъ с. Покели.

Въ боя взеха участие отъ 42-и полкъ: 1-а и 4-а дружини, 9-а 11-а и Картечната роти; 1-а дружина, споредъ сведението на 16-и юний, е имала на лице 612 души; 4-а дружина бѣ сведена въ една сборна рота отъ 200 души; 9-а и 11-а роти сж имали на лице 308 души, а Картечната рота — 84 души, следвателно, полкътъ е броелъ не повече отъ 1200 души.

Въ боя полкътъ загуби: убити — 1 офицеръ и 48 войника; ранени — 4 офицера и 266 войника, въ неизвестность 56 войника; всичко 5 офицера и 370 войника, или около 30%.

Голѣми загуби даде и 3/41-а дружина — тя имаше убити: 17 войника и ранени 4 офицера и 83 войника.

Загубитѣ на 4/41-а дружина не сж били по-малки, но за тѣхъ нѣма сведения.

4-а не с. с. батарея изгуби: убити — 2 и ранени — 7 войника; другитѣ батареи нѣматъ загуби.

Боятъ на 2/3-а и Сѣрската бригади при Кукушъ.

Разпорежданията на командира на 2/3-а бригада. — Възъ основа на заповѣдитѣ, дадени отъ началника на 3-а дивизия презъ деня на 20-и, командиръть на 2-а бригада презъ нощьта срещу 21-и направи следнитѣ разпореждания:

Писа на командира на 10-и коненъ полкъ, че придава къмъ полка му двата допълняващи ескадрона и му възлага за следния день да наблюдава и разузнава зоната между Арджанското езеро и р. Женско и да поддържа свързка съ 3-а бригада. Да назначи единъ взводъ конница да наблюдава долината на р. Галикъ. Съобщава му, че ж.-п. спирка южно отъ Крондирци ще бѫде охранявана отъ една рота, която ще обезпечава и съобщенията съ Дойранъ.

Писа и на началницитѣ на участъцитѣ да вематъ мѣрки да се затвърдятъ въ участъцитѣ си, да пазятъ голѣма бдителность презъ нощьта, като поставятъ секрети и като изпратятъ специални патрули да разузнаватъ, и да поставятъ частитѣ си въ стройове, въ които биха могли да отбиятъ нощно нападение, ако противникътъ предприеме такова. Следъ това опредѣли задачитѣ за следния день така:

На началника на дѣсния участъкъ — съ 29-и полкъ, 4/68-а дружина, 2/6-о с. с. артилер. отдѣление и 2/1-а не с. с. батарея — да отбранява опорно позициитѣ си, като обърне особено внимание на лѣвия си флангъ, отъ дветѣ страни на шосето — участъкътъ, който зае 3-а дружина. Заедно съ това, съобщено му бѣ, че западно отъ него ще действува една рота и конницата, и пр.

На началника на лѣвия участъкъ — съ 32-и полкъ, 1/68-а и 3/68-а дружини, 3/6-о с. с. артилер. отдѣление (деветь орждия) и 1/1-а и 3/1-а не с. с. батареи — да отбранява опорно позициитѣ си; две роти, една скорострелна планинска батарея и взводъ конница да образуватъ странично прикритие, подъ началството на подполковникъ Димовъ, което да заеме позиция на лѣвия брѣгъ на Галикъ, около Саржкьой или по-насеверъ, за да прикрива фланга и да държи свръзка съ 1/10-а бригада, и пр.

На 21-и сутриньта пристигнаха въ Кукушъ две дружини отъ 67-и полкъ, които се бѣха разтоварили при Килиндиръ, а къмъ пладне — и последната дружина, която бѣ слѣзла при Дойранъ. Първата, пристигнала сутриньта, както и онази, която бѣ пристигнала миналия день, както се каза, бѣха изпратени

на дѣсния флангъ. 3-а дружина бѣ оставена въ маневрени войски, а 4-а стигна, когато частитѣ отстжпваха.

Боятъ презъ нощьта срещу 21-и юний. — Презъ нощьта нито една отъ дветѣ страни не предприе нападение, но, поради възбуденото състояние на едната и другата страна, нѣколко пжти се води огнева борба. Още въ 9 ч. сл. пл. малка часть отъ 4/32-а дружина излѣзе да заеме единъ преденъ окопъ. Гърцитѣ помислиха, че българитѣ контъратакуватъ, и откриха огънь; българитѣ отговориха, и постепенно стрелбата се разпространи по цѣлия лѣвъ участъкъ. Въ сѫщото време откъмъ Даутли една гръцка батарея откри огънь съ снаряди, които пръскаха блестещи звездички за освѣтяване мѣстностьта[1]). Стрелбата бѣ прекратена въ 9 ч. и 45 м. сл. пладне.

Следъ това, било поради появяването на български патрули, било поради това, че дветѣ страни се опитваха да заематъ нѣкои удобни предни мѣста, въ 11 ч. сл. пл. избухна пехотна престрелка около Гарата, която трая 20 минути. Друга, съ артилерийски огънь, избухна въ 12 ч. и 10 м. сл. полунощь и трая 10—15 минути. Въ 1 ч. и 10 м. сл. полунощь избухна и на двата фланга пехотенъ и артилерийски огънь, който взе много голѣми размѣри. Отъ българска страна увѣряватъ, че гърцитѣ атакували, но били отбити. Въ 2 ч. и 30 м. пр. пл. отново избухна стрелба. Гърцитѣ, както увѣряватъ отъ българска страна, отново настжпили срещу 4/32-а дружина, но били отбити.

Боятъ въ дѣсния участъкъ. — Както се каза, за атаката на Кукушката позиция гръцкиятъ краль засили дѣсния флангъ на атакуващитѣ дивизии, като заповѣда да бѫде обхванатъ флангътъ и да бѫдатъ атакувани българитѣ въ флангъ и въ тилъ, поради което борбата на българския дѣсенъ флангъ бѣше само демонстративна.

Още въ 5 ч. и 45 м. пр. пл. бѣ забелязана Гръцката конна бригада да настжпва къмъ Дурасанлж. Въ 8 ч. и 15 м. пр. пл. командиръть на 10-и коненъ полкъ донесе отъ Хайдарлж, че не може да настжпи на югъ, понеже насреща му била Гръцката конна бригада.

---

[1]) По този поводъ командиръть на 3/6-о с. с. артилер. отдѣление пише: „Това ми се представи нѣщо като детинска играчка — гранатитѣ пръскания имаха много по-добъръ ефектъ за освѣтяване, отколкото звезднитѣ гранати, които се пръскаха въ въздуха, и пр.“,

Въ участъка на 2/29-а дружина до 9 ч. пр. пл. бѣше спокойно. Гръцката артилерия, която миналия день биеше 6-а батарея, сега действуваше противъ центра.

Гръцкитѣ батареи, разположени задъ гребена на Даутлийскитѣ височини, срещу 4/29-а дружина, откриха огънь въ 7 ч. пр. пл., но пехотата не настжпи. 4/6-а с. с. батарея откри огънь, най-напредъ, по една батарея, която се движеше къмъ гребена при с. Ишикли, а къмъ 8 ч. пр. пл. пренесе огъня си по друга батарея, която отъ височинитѣ североизточно отъ Даутли биеше пехотата, и я застави да замлъкне. Тогава други две гръцки батареи откриха огънь по една незаета батарея.

Изобщо, по фронта на 2-а и 4-а дружини гърцитѣ не настжпиха.

По фронта на 1/29-а дружина гърцитѣ настжпиха още въ 6 ч. и 30 м. пр. пл. съ частитѣ, които се намираха въ дола южно отъ ж.-п. ст. Сарж Гьолъ. 5-а батарея ги обстреля, и тѣ бързо залегнаха, и се изпокриха въ гънкитѣ на мѣстността. Следъ десеть минути настжпиха нови вериги, задъ които следваха поддържки едни задъ други, въ разрѣдени редове. За кратко време цѣлото пространство бѣ осѣто съ хора, които бързаха да заематъ гребена при гарата. 5-а батарея успѣ да ги обсипе съ нѣколко шрапнелни реда, отъ които веригитѣ и поддържкитѣ се разрѣдиха още повече; нѣкои се върнаха, и залегнаха. Западно отъ с. Акча Клисе три гръцки батареи откриха огънь по 5-а батарея; огъньтъ имъ бѣ насоченъ между могилитѣ при в. 278·6, но батареята не бѣше тамъ. Подъ прикритието на този огънь, гърцитѣ отново настжпиха, само че по части и съ прибѣгвания, и се скриваха задъ гребена. По тѣхъ българитѣ отъ окопитѣ на гребена откриха огънь.

Къмъ 8 ч. пр. пл. гръцка артилерия зае позиция задъ могилата югоизточно отъ Сарж Гьолъ. Оттамъ една гаубична батарея откри силенъ огънь по редута № 8, който бѣше на дѣсния флангъ на лѣвия участъкъ. Една 12-см. батарея пъкъ откъмъ Кавакли откри огънь по града Кукушъ и по манастира Св. Георги и запали десетина кжщи.

Като видѣха, че, поради загубитѣ, които имъ нанася българскиятъ огънь, не могатъ да настжпватъ направо къмъ гарата, гърцитѣ започнаха да обхождатъ височината по налрѣчния долъ и по гънкитѣ на мѣстността, край върбитѣ, и, заедно съ частитѣ, които бѣха насочени откъмъ Ишикли, атакуваха къмъ 9 ч. пр. пл. заеха окопитѣ предъ редутитѣ № № 6 и 8.

Боятъ въ лѣвия участъкъ. — Гръцкиятъ краль, както се каза, освенъ дветѣ дивизии, които действуваха срещу лѣвия участъкъ, насочи противъ него и два полка отъ 1-а и 6-а дивизии, които трѣбваше да обхванатъ и обходятъ лѣвия флангъ, и всичката тежка артилерия[1]).

Боятъ започна предъ фронта на 4-а дружина въ 4 ч. пр. пл., а къмъ 5 ч. огъньтъ се засили, и бѣ обхваналъ цѣлия участъкъ. Веднага следъ започване боя при 4-а дружина, гърцитѣ настжпиха и срещу лѣвия флангъ. Тукъ българитѣ бѣха изненадани. Лѣвото странично прикритие и презъ този день, намѣсто на източния брѣгъ на Галикъ, бѣ заело позиция пакъ на западния. Гръцки колони — вѣроятно двата полка отъ 1-а и 6-а дивизии, предшествувани отъ единъ ескадронъ, настжпиха по долината на рѣката, и на разсъмване се натъкнаха на страничното прикритие, което, изненадано, оказа слаба огнева съпротива и, следъ като бѣ обхванатъ флангътъ му, отстжпи.

Следъ това гърцитѣ съ голѣма стремителность се насочиха къмъ редутъ № 12 и, изобщо, срещу фронта на 1-а дружина. Защитницитѣ на редута, обсипани съ артилерийски огънь и като виждаха многочисления неприятель, не дочакаха удара, а отстжпиха. Като видѣ това и като получи донесение, че прикритието не е на източния брѣгъ, командиръть на бригадата писа на началника на прикритието:

„Облекчете съ настжплението си лѣвия флангъ на Загорци, безъ да се увличате въ преследване. Защо не сте на лѣвия брѣгъ на Галикъ, както ви бѣ заповѣдано, и да държите свръзка съ Загорци? Началникътъ на дивизията не е доволенъ отъ васъ. Трѣбваше досега да контъратакувате, за да спасите положението."

Малко следъ това бѣ забелязано, че придаденитѣ къмъ 1/32-а дружина 2/68-а дружина и 9/68-а рота, която заемаше редутъ № 13, отстжпватъ отъ редута, безъ да сж атакувани и преследвани; тогава — въ 5 ч. и 30 м. пр. пл. — командиръть на бригадата заповѣда на командира на 68-и полкъ:

„Вашата дружина, която бѣше на лѣвия флангъ на Загорци, е отстжпила безъ заповѣдь. Съберете хората си отъ тази дружина и ги поставете на мѣстата имъ."

Между това, началникътъ на участъка (командиръть на 32-и полкъ), който бѣше при редутъ № 10, щомъ видѣ падането

[1]) Приема се, че, възъ основа на заповѣдьта, дадена отъ краля, полковетѣ сж отишли. Обаче, поради липса на сведения отъ гръцка страна, не се знае положително изпратени ли сж тѣзи полкове.

на редутъ № 12, насочи срещу него огъня на 8-а и 9-а с. с. батареи. Противъ атакуващитѣ гърци насочиха огъня си 1/1-а и 3/1-а не с. с. батареи. Гърцитѣ не издържáха огъня, напустнаха редута и въ паническо бѣгство потърсиха убѣжище въ долината на Галикъ. Въ сѫщото време началникътъ на участъка изпрати адютанта си, запасниятъ подпоручикъ Николовъ, да събира и връща отстѫпващитѣ. Подпоручикътъ, въпрѣки силния артилерийски огънь, възседналъ на коня си, съ невѣроятна енергия събра и върна войницитѣ въ редута.

За всичко това началникътъ на участъка въ 6 ч. и 05 м. донесе:

„Благодарение на енергичния подпоручикъ Николовъ, който самъ подбра отстѫпващитѣ, сега ги води къмъ редутъ № 12, и ще го заеме. Всички наши отстѫпили се върнаха, и преследватъ гърцитѣ съ голѣмъ ентусиазъмъ. Общо „ура“ по цѣлата линия.“

Въ 6 ч. и 15 м. пр. пл. сѫщиятъ донесе по телефона:

„По цѣлата линия на лѣвия флангъ гърцитѣ отстѫпиха въ панически бѣгъ, преследвани отъ славнитѣ Загорци. По скоро, моля, подкрепление, за да усиля дѣсния флангъ и да пренеса огъня на артилерията на дѣсния флангъ, понеже тамъ една картечница нанася сериозни загуби.“

Въ сѫщото време по цѣлия фронтъ на участъка се водѣше най-ожесточена огнева борба.

Въ 6 ч. и 25 м. командирътъ на полка помоли да бѫдатъ изпратени отъ други батареи снаряди на 8-а батарея, понеже тя привършва своитѣ, а противникътъ обстрелва най-силно нея. Въ 6 ч. и 30 м. помоли да бѫдатъ изпратени патрони отъ 29-и полкъ въ редутъ № 10, понеже има голѣма нужда. Бригадниятъ командиръ веднага удовлетвори тѣзи молби.

Къмъ 7 ч. и 30 м. пр. пл. командирътъ на бригадата получи донесение отъ командира на конния взводъ при страничното прикритие, че прикритието е отстѫпило къмъ Кукушъ, и положението било критическо. Въ 8 ч. и 25 м. началникътъ на участъка му донесе:

„Подполковникъ Димовъ и поручикъ Балевъ сѫ напустнали бойния редъ още при самото започване на боя; по сведения отъ войници, отишли сѫ чакъ до с. Серсемли. Капитанъ Георгиевъ е намѣренъ отъ поручикъ Николовъ въ гр. Кукушъ. 9/68-а рота още презъ нощьта е напустнала бойния редъ, и сега е била намѣрена въ дола близо до града, а часть отъ нея — въ града. Всички части сѫ възвърнати. Адютантътъ на 2-а дружина е намѣренъ въ гр Кукушъ.“

Като доложи за това на началника на дивизията, последниятъ му изпрати 1/68-а дружина да усили частитѣ на лѣвия флангъ и да възстанови положението. Дружината, водена отъ полковия си командиръ, настѫпи съ натъкнати ножове, като събираше отстѫпилитѣ, и съ тѣхъ зае редутъ № 13[1]). Малко следъ това командирътъ на конния взводъ донесе, че страничното прикритие настѫпва срещу противникъ отъ три роти и една батарея, и че по долината на Галикъ нѣма противникъ.

Възмутенъ отъ тѣзи боязливи действия на подполковникъ Димова, началникътъ на прикритието, командирътъ на бригадата, писа на командира на конния взводъ, поручикъ Минчевъ, да намѣри подполковникъ Димова и да му предаде да настѫпи по долината на р. Галикъ. Въ случай че Димовъ липсва, той да поеме командуването на страничното прикритие и да продължи настѫплението по р. Галикъ, като държи свръзка съ лѣвия флангъ на 32-и полкъ. Въ 9 ч. и 05 м. изпрати до сѫщия друга заповѣдь да продължава настѫплението въ връзка съ 32-и полкъ и добави, че, ако предприеме нѣкоя акция по фланга на противника, ще бѫде отлично. Скоро, обаче, следъ това получи донесение отъ командира на конния взводъ, че положението на страничното прикритие е добро — затвърдило се на височинитѣ на два клм. югоизточно отъ Кукушъ, и пакъ повтаря, че въ долината на Галикъ нѣма противникъ.

Къмъ 8 ч. и 30 м. гърцитѣ отново поведаха атака противъ редутъ № 13, но съсрѣдоточенията огънь на 7-а и 8-а батареи ги принуди да отстѫпятъ, преди да стигнатъ на 500—600 крачки.

И тъй, обхватътъ и обходътъ на гърцитѣ не успѣ, и тѣ, като се облѣгаха на своето числено надмощие, прибѣгнаха до фронталенъ натискъ. За тази цель единствената удобна часть отъ позицията бѣше онази, която се състоеше отъ редутитѣ № № 11 и 12. Тя бѣше изтъкната най-много, и бѣ изложена на обхватъ и страничното поражение и отъ двата фланга. Гърцитѣ бѣха поставили три батареи на западния брѣгъ на Галикъ, югоизточно отъ редутъ № 11; други три батареи, разположени източно отъ Хасанъ Обасъ, биеха странично редутитѣ и окопитѣ предъ тѣхъ; една батарея — на западния брѣгъ на Галикъ и нѣколко — на източния брѣгъ, срещу редутъ № 12. Всичкитѣ тѣзи батареи откриха ураганенъ огънь по редутъ № 12 и по окопитѣ предъ него. Подъ прикритието на този огънь, гръцката

[1]) Дружината изгуби 16 убити и 34 ранени войника.

пехота настжпи по фронта и въ обхватъ. Малкото български батареи нито можеха да отвлѣкатъ огъня на гръцкитѣ батареи, който изтикваше българитѣ отъ окопитѣ и редута, нито можеха да обстрелятъ цѣлия фронтъ на настжпващата гръцка пехота, за да я спратъ [1]).

Въ 8 ч. и 50 м. пр. пл. началникътъ на участъка донесе по телефона:

„Редутъ № 12, заетъ отъ 1-а дружина, обсипанъ отъ адски артилерийски огънь, въ този моментъ се напуска отъ находящитѣ се въ редута наши части. Моля бързо подкрепление, тъй като и редутъ № 11 се обстрелва сжщо отъ ужасенъ артилерийски огънь. Гжсти непрятелски колони настжпватъ срещу редутъ № 12. Моля помощь."

Следъ петь минути началникътъ на участъка донесе, че и 3-а дружина напуска редутъ № 11, и че положението е критическо.

Командирътъ на бригадата изпрати 1/67-а дружина — последната поддържка — и, за да отвлѣче вниманието на противника, заповѣда на 3/29-а дружина да мине въ настжпление отъ двете страни на шосето за гарата. Тя, обаче, бѣ срещната съ убийственъ пушеченъ и артилерийски огънь, и настжплението бѣ парализироно още отначало.

Гърцитѣ, следъ като съ тежка артилерия бѣха сринали огневата линия и бруствера на редутъ № 12 и следъ като съ огънь принудиха защитницитѣ да го напустнатъ, влѣзоха въ редута. Оттамъ тѣ се насочиха въ флангъ и въ тилъ на редутъ № 11, въ помощь на онѣзи, които го атакуваха. Защитницитѣ на този редутъ, подпомогнати отъ огъня на 8-а батарея и на защитницитѣ на редутъ № 10, на нѣколко пжти отблъсн ха нападателитѣ. Тѣ развиха най-силенъ огънь; нагорещенитѣ цеви на пушкитѣ бѣха изгорили ржцетѣ на 40—50 души. Въ това време и 8-а с. с. батарея прекрати стрелбата. Три отъ орждията ѝ бѣха повредени, а четвъртото бѣ принудено да млъкне. Тогава, подъ сьсрѣдоточения огънь на гръцкитѣ полски, гаубични, и, може би, тежки батареи, стоенето на защитницитѣ задъ сринатитѣ бруствери стана невъзможно, и тѣ, както се каза, напуснаха редута, но бѣше вече късно — пжтьтъ имъ бѣ пресѣченъ; само петдесетина души успѣха да си пробиятъ пжть.

[1]) Руско-японската война презъ 1904/1905 год. доказа нагледно вредата отъ редутитѣ въ укрепенитѣ позиции. При отбраната на Чаталджа и Одринъ турцитѣ така сжщо не поставиха части въ фортоветѣ, а въ окопитѣ около тѣхъ. Въпрѣки тѣзи известни факти, отбраната на Кукушката позиция бѣ положена на редути, което улесни падането на позицията — редутитѣ изтагаха ядрата на защитата на огъня на гръцкитѣ батареи.

Както се каза, противъ 4/32-а дружина, която заемаше редутитѣ №№ 8 и 10 и люнета № 9, гърцитѣ поведоха борба още на разсъмване. Редутъ № 8 бѣ заетъ отъ 13-а рота. Вдѣсно и предъ редута, въ окопитѣ северозападно отъ селото Сарж Гьолъ, бѣ окопана 3/29-а рота; задъ нея, между редутъ № 8 и редутъ № 6, който бѣ заетъ отъ 1/29-а дружина, се бѣ разгънала 3/29-а дружина, съ две роти въ първа линия и две — въ втора.

Гърцитѣ насочиха силенъ пехотенъ и арилерийски огънь и три пжти атакуваха, но бѣха отбити. Тѣ, обаче, успѣха да парализиратъ всѣка връзка между 3/29-а рота и съседнитѣ части. Следъ това, като използуваха за подстжпи селото и станцията Сарж Гьолъ, обхванаха тази рота. Тъкмо въ това време бѣ предадена заповѣдьта: „Държте се юнашки, нито педя назадъ, помощь пристига!" Точенъ изпълнитель на заповѣдьта, командирътъ на ротата, следъ като предаде заповѣдьта, поведе лѣвофланговата полурота въ контъратака срещу онѣзи гърци, които обхващаха фланга. Въ тази контъратака, обаче, той падна убитъ. Часть отъ гърцитѣ, възползувани отъ падината на лѣвия флангъ, излѣзоха задъ фланга. Въ това време дѣсната полурота, подъ началството на подпоручикъ Ангеловъ, водѣше упорито бой, безъ да знае, че командирътъ му е убитъ. Гърцитѣ заобиколиха ротата и я плениха.

Следъ това гърцитѣ се насочиха къмъ окопитѣ, заети отъ 3/29-а и 4/32-а дружини, и, следъ отчаяна борба, въ 9 ч. пр. пл. ги принудиха да се оттеглятъ на линията на редутитѣ. Оттеглянето се извърши подъ прикритието на огъня на 13-а рота отъ редутъ № 8 и на 8-а батарея, която стреляше съ едното си орждие.

По-късно гърцитѣ се насочиха къмъ редутъ № 8. Редутътъ бѣ заетъ отъ една полурота отъ 13/32-а рота. Въ него се оттегли и другата полурота отъ 13-а рота, една полурота отъ 68-и полкъ и единъ взводъ отъ 14/32-а рота. Тѣзи части бѣха командувани отъ командира на 13-а рота, подпоручикъ Доневъ — офицеръ необикновено храбъръ и поетъ по душа. Той бѣ съчинилъ стихотворение, подъ название „На гъркъ гръбъ не давамъ", и го бѣ декламиралъ предъ войницитѣ. Когато тежки и леки гръцки батареи сьсрѣдоточиха огъня си върху редута, сринаха бруствера му и направиха всѣко стоене въ редута невъзможно, той, вѣренъ на своето поетическо обещание, не позволи никой да напустне редута. Чакъ къмъ 10 ч., когато той падна убитъ, сборнитѣ

части въ редута, останали безъ началникъ, отстжпиха, за да избѣгнатъ пленяването.

Къмъ 10 ч. и 30 м. падна и люнетъ № 9. Гърцитѣ насочиха огъня си противъ редутъ № 10, дето се намираше и началникътъ на участъка. 8-а батарея прекрати стрелбата, и прислугата отстжпи. Командирътъ на бригадата разпореди да се върне командирътъ на батарея съ прислугата и поиска отъ 5-а с. с. батарея да[1] помогне на 7-а с. с. батарея, която сама се борѣше противъ десетина батареи.

Командирътъ на бригадата изпрати заповѣдь: Никой да не отстжпва безъ заповѣдь отъ него, и че ще стреля по всички, които отстжпватъ.

Въ сжщото време, обаче, командирътъ на бригадата лично докладва на началника на дивизията, че съ разбитъ лѣвъ флангъ и пробитъ центъръ нѣма възможность да се задържи позицията, на която стои твърдо само дѣсниятъ флангъ, и че по-нататъшното упорство не ще бжде отъ полза на дѣлото, и бригадитѣ ще се изложатъ на поражение, затова помоли частитѣ да започнатъ да отстжпватъ.

Началникътъ на дивизията, следъ като изслуша доклада, каза, че въ тридневнитѣ бойове бригадата е сторила много повече, отколкото той очаквалъ, и че всички се държали мжжествено, и пр. И, следъ като поблагодари отъ името на Отечеството, разреши частитѣ да отстжпятъ на линията на селата Серсемли — Шекерли, и че той — началникътъ на дивизията — поема общото командуване, а той — бригадниятъ командиръ — да поеме командуването на своята бригада.

Отстжплението отъ Кукушъ. — Началникътъ на 3-а дивизия заповѣда на командира на 2-а бригада да отстжпи въ 10 ч. пр. пладне. Обаче, като предвиждаше отстжплението, командирътъ на бригадата бѣ разпоредилъ домакинскиятъ обозъ, парковитѣ взводове и Отдѣлението отъ Дивизионния лазаретъ още въ 9 ч. да започнатъ да се изтеглятъ по новопостроения пжть къмъ с. Анадоли презъ Круша балканъ. Следъ това той предаде заповѣдьта устно на командира на Сѣрската бригада. Лично по телефона заповѣда на командира на 29-и полкъ: „Полкътъ да отстжпи на линията Серсемли — Шекерли“ [1]). Тъй като телефонната свръзка съ началника на лѣвия участъкъ бѣше скжсана, на него изпрати писмена заповѣдь да отстжпи на казаната линия, за което да разпореди, споредъ обстановката, и му съобщи, че отстжплението ще бжде прикривано отъ Сѣрската бригада. На командира на 10-и коненъ полкъ съобщи писмено за отстжплението и му заповѣда да продължи разузнаването и да охранява фланга.

[1]) Началникътъ на дивизията е отбелязалъ въ книжката за донесения, че заповѣдалъ отстжпление въ 10 ч. пр. пл., а командирътъ на 29-и полкъ е отбелязалъ въ реляцията си, че получилъ заповѣдьта точно въ 9 ч. и 30 м. пр. пладне.

Началникътъ на дѣсния участъкъ, „съ свито сърдце отъ тжга“, предаде съ ординарци и по телефона заповѣдьта: Артилерията да отстжпи презъ града, а следъ нея — и дружинитѣ западно отъ града и да заематъ позиция на казаната линия. Първи се изтеглиха скорострелнитѣ батареи, които минаха презъ града. Следъ това отстжпи 2/1-а не с. с. батарея. Тя трѣбваше да мине западно отъ града, по единъ пжть направенъ за действията. По този пжть, по погрѣшка, отстжпваше и 7/6-а с. с. батарея, която после се отби по една лоша пжтека, а следъ нея се повлѣче и 2/1-а не с. с. батарея, поради което и дветѣ батареи изпитаха голѣми трудности въ похода.

Следъ като отстжпилитѣ батареи бѣха вънъ отъ всѣка опасность, отстжпиха по сжщия пжть и дружинитѣ. Първа отстжпи 4/68-а, а следъ това — 2/29-а и другитѣ дружини.

Началникътъ на лѣвия участъкъ, полковникъ Йосифовъ, не получи навреме заповѣдьта за отстжпление.

„Следъ падането на люнетъ № 9 — пише началникътъ на участъка — гърцитѣ пренесоха всичкия си артилерийски и пушеченъ огънь по редутъ № 10. Това бѣше адъ отъ гранати, шрапнели и куршуми. Единственото наше срѣдство за защита остана само пушечниятъ огънь[1]), който разрѣдяваше редоветѣ на противника и отблъсваше атакитѣ му. Скоро, обаче, неприятельтъ започна да сключва обржча, и, ако въ този критически моментъ останѣхме въ редута, ние рискувахме да бждемъ пленени, безъ всѣка полза. Това бѣше къмъ 11 ч. пр. пладне. Първоначално азъ изпратихъ знамето съ единъ взводъ и Музикантската команда; следъ това изпратихъ една рота, а съ другитѣ три взвода останахъ въ редута, и прикрихъ отстжплението. Точно въ 11 ч. и 30 м. заповѣдахъ на тритѣ взвода да напустнатъ редута. Следъ тѣхъ, съ останалитѣ четирма войника, напустнахъ последенъ позицията, и се упжтихъ къмъ Кукушъ. Въ южната часть на града завàрихъ поручикъ Филиповъ, че привежда вой-

[1]) 8-а батарея бѣ замлъкнала.

ницитѣ въ редъ, за да отбива атаката на гръцката конница, която преследваше отстжпващитѣ. Тукъ ме срещна адютантътъ на бригадата, съ заповѣдь: Полкътъ да се приведе въ редъ, а отстжплението ще се прикрива отъ Сѣрската бригада."

Другитѣ дружини отъ 32-и полкъ, подъ натиска на противника, бѣха напустнали редутитѣ по-преди. Тѣ или получиха заповѣдьта за отстжпление, но не чрезъ командира на полка, или отстжпиха, като се научиха, че има заповѣдь. Заедно съ тѣхъ отстжпиха 1/67-а, 1/68-а и 3/68-а дружини.

8/6-а с. с. батарея отдавна бѣ замлъкнала. Прислугата съ единственото здраво орждие бѣ отстжпила, и батарейниятъ командиръ бѣ останалъ самъ на наблюдателното си мѣсто при редутъ № 10. 7/6-а и 9/6-а с. с. батареи продължаваха да стрелятъ, и не позволяваха на гърцитѣ да излѣзатъ отъ дола, за да заематъ редута № 10. Когато редутътъ бѣ напустнатъ, 7-а батарея получи заповѣдь да отстжпи, и, по указание на командира на отдѣлението, майоръ Сарайдаровъ, отстжпи по пжтя западно отъ Кукушъ. 9-а батарея продължи да държи гърцитѣ въ респектъ. Заплашена отблизо, тя отстжпи до града и оттамъ продължи стрелбата. Тукъ тя получи заповѣдь да отстжпва последователно на редъ позиции, и да не позволява на гърцитѣ да преследватъ. Батареята, заедно съ 1/1-а и 3/1-а не с. с. батареи, изпълни съ успѣхъ тази задача.

Предъ тѣзи две батареи се бѣ разгънала 2/67-а дружина. И тя не получи заповѣдьта за отстжпление. Възползувана отъ това, че батареитѣ успѣшно отбиха гърцитѣ, тя даже настжпи, и се приближи на 300 крачки до неприятелскитѣ вериги. Но тукъ, срещу дружината, се разгънаха нови три гръцки роти съ три картечници, и съ огъня си спрѣха напредването на дружината. Въ това време дружината бѣ загубила двама ротни командири убити и единъ раненъ и много войници. При все това дружината остана на линията и отстжпи, следъ като отстжпиха батареитѣ и другитѣ пехотни части.

Началникътъ на лѣвия участъкъ — командиръ̀тъ на 32-и полкъ — успѣ да събере въ града две роти и разпрати ординарци да насочватъ войницитѣ и частитѣ отъ полка му къмъ него. Когато излѣзе северно отъ Кукушъ, той забеляза пехота, която идѣше откъмъ Дойранъ. Това бѣха 1/50-а и 2/42-а дружини, които идѣха да подкрепятъ 2-а бригада. 1/50-а дружина бѣ тръгнала отъ Воловецъ и сутриньта бѣ пристигнала, разгънала се, и настжпваше къмъ Янешево противъ Гръцката конна

бригада, срещу която се бѣ спешилъ при Хаджи Юнусъ 10-и коненъ полкъ (два ескадрона) и 8-и и 6-и допълняващи ескадрони. 2/42-а дружина, съ взводъ картечници отъ 41-и полкъ, бѣ тръгнала въ 12 ч. презъ нощьта отъ Арджанъ, бѣ престояла единъ и половина часа на позиция при Хърсово, срещу сжщата Гръцка конна бригада, и сега отиваше за Кукушъ.

Въ това време — къмъ 2 ч. сл. пл. — една гръцка батарея излѣзе на позиция западно отъ Кукушъ, откри огънь по 1/50-а дружина и я принуди да отстжпи въ безредие. Следъ това пренесе огъня по коневодитѣ на конницата и принуди ескадронитѣ да възседнатъ и на галопъ и кариѐръ да излѣзатъ вънъ отъ обсѣга на артилерията. Тогава, по заповѣдь на командира на 32-и полкъ, неговитѣ две роти и 2/42-а дружина прикриха отстжплението на дѣсния флангъ.

Съ прикриване на отстжплението бѣ натоваренъ командирътъ на Сѣрската бригада. За тази цель той използува 3/67-а дружина, която бѣше въ маневрени войски, при черквата Св. Георги.

„Понеже отстжплението се начена, когато частитѣ бѣха въ непосрѣдствена връзка съ противника, то не можа да бжде извършено въ редъ — пише той. Може би отъ непривичката на нашитѣ войски да отстжпватъ — това за тѣхъ бѣ първо отстжпление — всѣкакъвъ редъ при отстжплението липсваше. Бѣха се разбъркали не само голѣмитѣ единици, но и ротитѣ и взводоветѣ. Насила, даже съ оржжие въ ржка, бѣ възстановенъ отъ началника на Щаба на бригадата редътъ въ 3/67-а дружина, която бѣ останала да прикрива отстжплението по главния пжть[1]). Безредието бѣше особено голѣмо въ тиловитѣ учреждения и служби. Цѣлиятъ пжть на отстжплението къмъ Круша планина бѣ обсипанъ съ хвърлено оржжие, муниции и пр. Раненитѣ каточели бѣха оставени на произвола на сждбата. Малцина отъ тѣхъ бѣха прибрани; другитѣ останаха на полесражението, и впоследствие, както се говори, сж били избити отъ гърцитѣ."

Гърцитѣ не преследваха, благодарение на това, че, отъ една страна, бѣха крайно изтощени отъ упорството на българитѣ, отъ друга страна, благодарение на това, че 3/67-а и 2/42-а дружини прикриваха отстжплението, като заемаха последователни позиции. Дружинитѣ бѣха подпомогнати отъ две скорострелни позиции. Дружинитѣ бѣха подпомогнати отъ две скорострелни полски и една скорострелна планинска батареи, ржководени

[1]) Дружинниятъ командиръ, капитанъ Митровъ, заболѣ и остана въ болницата въ Демиръ Хисаръ. Дружината командуваше подпоручикъ Матевъ.

лично отъ командира на 6-и артилер. полкъ, полковникъ Вариклечковъ.

Командиръть на Сѣрската бригада не можа да събере цѣлата бригада. 2/67-а дружина, подъ натиска на противника, отстжпи въ безредие право на северъ, 1/67-а дружина отстжпи заедно съ частитѣ отъ 32-и полкъ, съ които се бѣ съвършено размѣсила, 3/67-а дружина, както се каза, прикри отстжплението по главния пжть. 4/67-а дружина, съ Картечната рота, образуваше четвъртия ешелонъ; къмъ 4 ч. сл. пл. тя се разтовари на ж.-п. ст. Дойранъ, и, като узна за отстжплението отъ Кукушъ, тръгна на изтокъ презъ Патаросъ за Гебеджели, дето нощува.

Командиръть на 68-и полкъ успѣ да събере изостаналитѣ отъ 1-а и 2-а дружини хора. По негово искане, командиритѣ на 29-и и 32-и полкове освободиха и 3-а и 4-а дружини. По този начинъ отъ този полкъ и отъ 3/67-а дружина и 1/1-о не с. с. артилер. отдѣление командиръть на Сѣрската бригада успѣ да образува ариергардъ.

Между това, началникъть на дивизията въ 11 ч. и 30 м., написа донесение за отстжплението и го изпрати за предаване въ Долни Порой, понеже станцията Кукушъ бѣ вдигната; следъ това замина за новата позиция. Когато стигна въ с. Серсемли, огледа позицията, на която бѣ заповѣдалъ да отстжпятъ частитѣ, и намѣри, че тя не е удобна за отбрана, защото се надвишава отъ Кукушкитѣ височини. Затова реши да се оттегли на гребена на Круша планина, и веднага заповѣда на командира на 2-а бригада да продължи отсжплението къмъ в. 848 (683·8), при Саръкли. Съобщи на командира на Сѣрската бригада да продължава да прикрива отстжплението.

29-и полкъ отстжпи западно отъ Кукушъ. Мѣстностьта бѣше урвеста, поради което движението, особено на нескорострелната батарея, бѣше трудно, и бавѣше цѣлата колона. Полкъть се спрѣ и се събра при Серсемли. Въ това време една гръцка батарея западно отъ Кукушъ хвърли 15—20 снаряда и, безъ да причини загуби, предизвика кратко смущение.

Между това, дванадесетъ коли съ патрони сж били изпратени отъ ж.-п. спирка западно отъ Кукушъ къмъ с. Армутчи, за да попълнятъ патронитѣ. Коларитѣ забелязали, че единъ взводъ гръцка конница настжпва къмъ тѣхъ; веднага тѣ отрѣзали ремъцитѣ, качили се на конетѣ, и, преследвани отъ гърцитѣ, наближаваха полка. Следъ нѣколко изстрела, дадени отъ една отъ заднитѣ роти на полка, гърцитѣ отстжпиха.

Следъ това полкъть получи заповѣдьта да отстжпи на Круша планина, и продължи отстжплението си. По пжтя полкъть се размѣси съ артилерията и съ 32-и полкъ, които отстжпваха по сжщия пжть. Всички усилия на командира на полка да отдѣли своитѣ дружини пропаднаха. Едва при Снопче (Сневча) той отдѣли полка, като му заповѣда да остави новопостроения пжть, по който отстжпваха другитѣ части, и да тръгне по пжтеката източно отъ него. Тукъ успѣха да се събератъ и се устроятъ и дружинитѣ отъ 32-и и 67-и полкове. 29-и полкъ стигна на билото на Круша планина къмъ 7 ч. и 30 м. сл. пл., и се разположи на бивакъ, заедно съ 2/32-а дружина, 2/6-о с. с. артилер. отдѣление и Гаубичното отдѣление, което, като отиваше за Кукушъ, срещна полка, и се върна заедно съ него. Една дружина отъ полка, съ една скорострелна батарея, се отби още отъ Снопче, и, презъ Исмаилли, отиде при Попово и тамъ зае позиция, за да охранява бригадата откъмъ долината на Порой.

32-и полкъ бѣ спрѣнъ отъ командира на бригадата въ подножието на Круша планина, за да прикрие и даде пжть на обоза, артилерията и бѣжанцитѣ съ тѣхнитѣ стада.

Ариергардътъ (Сѣрската бригада съ нескорострелното артилерийско отдѣление) нощува около извивкитѣ на пжтя по южнитѣ склонове на Круша планина.

2/42-а дружина, съ картечния взводъ на 41-и полкъ, отстжпи къмъ с. Серсемли. Като стигна при селото, спрѣ се, зае позиция и даде възможность на нѣкои батареи и часть отъ обоза, които бѣха останали назадъ, да се изтеглятъ, а така сжщо даде възможность на много войници, изостанали поради горещината, да се прибератъ. Следъ като всичко отстжпи, дружината продължи да отстжпва по пжтя Патаросъ—Сурльово, безъ да бжде обезпокоявана.

„Изъ пжтя — пише дружинниятъ командиръ — дружината прибра всички пръснати войници, на брой около 600 души, отъ разни полкове: 32-и, 29-и, 67-и, 68-и и 50-и. На много мѣста по пжтя бѣха оставени паркови коли съ маса снаряди отъ отстжпващитѣ батареи. Дълбоко бѣ впечатлението отъ гледката при отстжпването на нашитѣ войски отъ Кукушкитѣ позиции. То се запечата въ сърдцата на всички войници. Ефектътъ отъ поражението бѣше силенъ."

Дружината стигна въ Попово и тамъ нощува.

1/50-а дружина отстжпи при в. 683·8 и тамъ нощува. 3/50-а дружина презъ нощьта срещу 21-и получи заповѣдь да остави една рота, съ планинското орждие, да охранява моста при Удово, а другитѣ три роти да вървятъ за Кукушъ. Последнитѣ тръгнаха въ 3 ч. и 30 м. пр. пл. и въ 7 ч. сл. пл. стигнаха при с. Фурка, дето пренощуваха.

* * *

Загубитѣ на частитѣ, които взеха участие въ бойоветѣ около Кукушъ на 19-и, 20-и и 21-и юний, сж:

Части	Офицери			Войници			Коне	
	убити	ранени	безъ вестъ	убити	ранени	безъ вестъ	убити	ранени
29-и Ямболски полкъ	2	2	2[1]	61	510	331[2]	—	—
32-и Загорски полкъ	2	22	—	234	1,168	—	57	—
67-и полкъ	3	1	—	114	187	432[3]	—	—
68-и полкъ[4]	...	...	...	...	.....	...	...	...
Пионерната полурота	—	—	—	1	28	—	—	—
2/6-о с. с. артилер. отдѣление	—	—	—	5	20	—	8	20
3/6-о с. с. артилер. отдѣление	—	3	—	3	22	4	4	18
1/6-о не с. с. артилер. отдѣление	—	1	—	—	4	—	—	6
1/6-а с. с. планин. батарея	—	1	—	2	8	—	—	6
Всичко . .	7	30	2	420	1,947	767	69	50

Изстреляни патрони. — Въ тридневнитѣ бойове около Кукушъ частитѣ изстреляха:

29-и Ямболски полкъ	756,600	патрона
32-и Загорски полкъ	1,500,000	„
67-и полкъ	203,000	„
68-и полкъ	300,000	„
Пионерната полурота	12,000	„
Всичко . .	2,771,600	патрона.

[1]) Пленени.
[2]) Отъ тѣхъ 214 паднали въ пленъ.
[3]) Командиръть на 67-и полкъ отдава голѣмото число безъ вестъ пропаднали на следното: а) на съвсемъ слабото строево обучение и вследствие на това слабата морална връзка; б) липса на надеждень кадръръ; имало е случай съ револверъръ да бждатъ гонени подофицеритѣ да заематъ мѣстата си. Полкътъ бѣше комплектованъ отъ мѣстни хора, които, възползувани отъ планинската мѣстность, укриваха се, и отиваха по домоветѣ си.
[4]) Нѣма сведения.

2/6-о с. с. артилер. отдѣление . .	2,841 шрапнела и	76 гранати
3/6-о с. с. артилер. отдѣление . .	4,950 шрапнела и	1,145 гранати
1/1-о не с. с. артил. отдѣление . .	1,397 шрапнела и	218 гранати
6/1-а с. с. планин. батарея . . .	526 шрапнела	—
Всичко . .	9,714 шрапнела и	1,439 гранати.

Боятъ на 1/10-а бригада при Лахна. *Разпореждането на командира на бригадата.* — На 20-и юний вечерьта, следъ отбиване гръцкото нападение на дѣсния флангъ на 25-и полкъ, командиръть на 3/10-о с. с. артилер. отдѣление, майоръ М. Никифоровъ, който съ ротата прикритие взе участие въ отбиване нападението, намѣри положението за рискувано, и, по негова заповѣдь, батареитѣ закачиха, и се изтеглиха задъ с. Лахна, на очаквателна позиция. Следъ това по телефона докладва за отбитото нападение и поиска наставления. Бригадниятъ командиръ одобри измъкването на батареитѣ, разреши му на следния день да заеме други позиции и му каза, че има заповѣдь: Позицията „да се държи опорно". Командиръть на отдѣлението му възрази, че дветѣ пехоти вече сж въ непосрѣдственъ досѣгъ, и, следователно, позицията е изпълнила задачата си, и не трѣбва повече да се приеме бой на нея. Командиръть на бригадата, обаче, настоя да се отбранява опорно позицията, понеже така е заповѣдано. Поради това командиръть на отдѣлението на 21-и сутриньта, още въ тъмно, върна 5-а батарея на старата ѝ позиция и, понеже очакваше атака на дѣсния флангъ, разположи 6-а и 9-а батареи задъ срѣдата на този флангъ. Предвидъ голѣмото надмощие на противника въ артилерия, той запрети двубоя съ неприятелската артилерия, като безполезенъ, и даде на цѣлата артилерия противощурмово назначение, т. е. да отбива удара и да съдействува за повръътно нападение, затова батареитѣ бѣха раздѣлени по взводно. За да вземе това решение, повлия и недостигътъ на снаряди.

Пехотнитѣ полкове, въ общи черти, запазиха разположението си отъ миналия день, съ нѣкои малки измѣнения: 16-и полкъ имаше на дѣсния флангъ, североизточно отъ Хаджи Байрамли, 10-а и 9-а роти. Източно отъ тѣхъ, край пжтя Хаджи Байракли — Лахна, — 2-а, 11-а и 5-а роти. На височината югоизточно отъ 5-а рота заемаха позиция 1-а дружина и Картечната рота. Отъ полковата поддържка, 6-а рота бѣ изпратена прикритие на артилерията; така че въ поддържката останаха

само 7-а и 8-а роти. 25-и полкъ имаше на височината югозападно отъ Лахна 4-а дружина и Картечната рота. Източно отъ нея следваха 5-а рота и 3-а дружина, отъ която 9-а рота бѣше отъ дветѣ страни на шосето, и после — 8-а, 6-а и 7-а роти и на лѣвия флангъ — 3-а рота. 1-а рота бѣше въ поддържка на 3-а дружина, която, следъ пленяването на 12-а рота, бѣ останала съ три роти. 2-а и 4-а роти и 28-а допълняваща дружина се оттеглиха въ поддържка, задъ центра на позицията. Източно отъ 25-и полкъ бѣше разположенъ 7-и допълняващъ полкъ, като имаше въ бойна часть 14-а и 13-а допълняващи дружини, а въ поддържка — 22-а и 26-а допълняващи дружини.

Въ бригадна поддържка бѣха: 2/69-а дружина, разположена южно, 3/69-а — северно, а 10-а допълняваща дружина — западно отъ в. 687·2. Тамъ бѣха разположени на позиция и 5/7-а и 6/7-а нескорострелни батареи.

Боятъ на лѣвия участъкъ. — Гърцитѣ, още преди да се разсъмне, се опитваха да приближатъ веригитѣ си до лѣвия флангъ на 7-и допълняващъ полкъ, но бѣха срещнати отъ окопитѣ съ силенъ огънь, който постепенно се разпространѣ по цѣлата линия. Къмъ 6 ч. положението на лѣвия флангъ се очерта ясно.

Гърцитѣ още презъ нощьта бѣха обхванали лѣвия флангъ на 7-и допълняващъ полкъ, поради което командирътъ на полка премѣсти влѣво полковата поддържка. Бригадниятъ командиръ изпрати на лѣвия флангъ 2/69-а дружина и заповѣда да се обърне особено внимание на този флангъ. Като пропадна обхвата на фланга, гърцитѣ насочиха три батальона противъ лѣвия флангъ на 25-и полкъ — 2/25-а дружина. Къмъ 6 ч. и 15 м. пр. пл., възползувани отъ скрититѣ подстжпи, тѣ се приближиха на 200—300 крачки, и оттамъ биеха странично тила на позицията и, заедно съ съсрѣдоточения артилерийски огънь, парализираха всѣко движение задъ бойната линия. Въ това мжчително положение полкътъ прекара почти до 11 ч. пр. пл., когато командирътъ на полка по телефона помоли да бжде изпратена въ застрашената посока нѣкоя часть, която да сбие противника или да привлѣче върху себе си огъня му. Бригадниятъ командиръ заповѣда на 7-и допълняващъ полкъ да атакува и заеме на всѣка цена гръцкитѣ позиции предъ него и, за да се почувствува веднага съдействието му, да настжпи бързо и енергично.

Командирътъ на полка, полковникъ Михаиловски, веднага разпореди, и въ 2 ч. сл. пл. полкътъ, заедно съ 2/69-а дружина, настжпи въ добъръ редъ и съ голѣма стремителность, подъ градъ отъ куршуми и шрапнели, като постилаше бойното поле съ убити и ранени. Командирътъ на 25-и полкъ подкрепи настжплението съ две роти отъ поддържката си.

Командирътъ на бригадата изпрати и две орждия отъ токущо пристигналата планинска артилерия, за да поддържи настжплението.

Гръцкиятъ 5-и полкъ обърна гърбъ. 2/69-а дружина зае с. Айдавали и малкия гребенъ между това село и в. 496·1.

„Този моментъ бѣше най-критическиятъ за българитѣ — пише Ст. Ат. Спиридаки[1]). Началницитѣ имъ постжпиха много тактично, като преминаха въ контъратака. Малко офицери останаха въ частьта, която посрещна атаката. Поиска се помощь, но тя закъснѣ. Масата убити и ранени много повлия на духа на момчетата, които, предшествувани отъ новобранцитѣ, бѣха се разколебали, и започнаха да отстжпватъ. Българската артилерия, уведомена навреме за разположението на гръцкия дѣсенъ флангъ, сипѣше дъждъ отъ снаряди по отстжпващитѣ, и нанесе голѣми загуби. Напраздно се мжчеше адютантътъ на 5-и полкъ, Отоней, да възпре отстжпващитѣ момци; напусто ги заплашваха съ разстрелване офицеритѣ. Тѣ, отъ страхъ да не бждатъ пленени, продължаваха да отстжпватъ подъ самия огънь. Най-после пристигна Военно-сждебната часть на дивизията и, заедно съ адютанта и офицеритѣ, успѣ да ги задържи. Разбира се, че това отстжпление на дѣсния флангъ се предаде съ свѣткавична бързина въ Дивизионния лазаретъ, дето произведе паника. Лѣкари и санитари оставиха всичко на земята, плячка на българитѣ, и се грижеха само какъ да се спасятъ.....“

Къмъ 1 ч. и 30 м. сл. пл. нова гръцка колона настжпи отъ Берово по дола, зае гребена и започна да бие странично лѣвия флангъ на 2/69-а дружина. Лѣвофланговата рота обърна фронтъ срещу гърцитѣ, които обхващаха, а една рота се разгъна срещу дѣсния имъ флангъ, и съ огъня си парализира обхвата имъ.

Между това, командирътъ на 69-и полкъ въ 9 ч. и 45 м. получи съобщение отъ бригадния си командиръ, че срещу 4-а дружина, въ Башкьой, нѣма противникъ, и той може да привлѣче въ боя при Лахна и тази дружина. Командирътъ на полка докладва за това на командира на 1/10-а бригада, и, по негова

[1]) Въ съчинението си „Падането на Лахна <21. юний 1913 г.>“; Атина, 1914 год.

заповѣдь, дружината стигна въ 2 ч. и 15 м. сл. пл., и се разположи задъ в. 687·2, на мѣстото на 2/69-а дружина.

Съ отстжплението на гърцитѣ предъ 7-и допълняващъ полкъ, отстжпиха и гърцитѣ предъ лѣвия флангъ на 25-и полкъ. Забелязано бѣ отстжпление на групи и предъ фронта на цѣлия полкъ, и командирътъ на полка донесе за всичко това, и че е готовъ да настжпи и той; чака заповѣдь за това.

Въ този моментъ, обаче, съвсемъ неочаквано дѣсниятъ флангъ напустна позицията.

Боятъ на дѣсния участъкъ — Срещу дѣсния участъкъ, както се каза, настжпваше гръцката 6-а дивизия съ всичката своя полска артилерия и съ тази на 1-а дивизия. Дивизията бѣ засилена съ новобрански части, а въ течение на боя — и съ части, взети отъ другитѣ дивизии следъ падането на Кукушъ.

Боятъ започна къмъ 6 ч. пр. пл. съ пехотна стрелба, която се засилваше. Гърцитѣ откриха и артилерийски огънъ, но обстрелваха само лѣвия участъкъ. Въ участъка на полка батареитѣ и на дветѣ страни се ограничаха само съ престрелка. По огъня се забелязваше, че гърцитѣ сж засилили частитѣ си срещу участъка. Действията на гърцитѣ състоеха въ придвижвания ту влѣво, ту вдѣсно — очевидно съ цель да заематъ удобно изходно положение, и да се приближатъ. При всѣко тѣхно движение тѣ биваха обстрелвани съ картеченъ и пушеченъ огънь.

Къмъ 8 ч. пр. пл. командирътъ на 16-и полкъ изпрати заповѣдь на командира на 3-а дружина да поеме началството на 11-а, 12-а и 5-а роти, а за началникъ на 9-а и 10-а роти, при Хаджи Байрамли, да остави старшия командиръ на рота.

Боятъ въ участъка продължи така само съ пехотна престрелка и съ маневриране до 3 ч. сл. пл., когато, вѣроятно, започнаха да пристигатъ подкрепления откъмъ Кукушъ. Командирътъ на 16-и полкъ забеляза, че гърцитѣ вематъ мѣрки да атакуватъ. Тогава, по негова заповѣдь, полковата поддържка — 7-а и 8-а роти — настжпи да заеме позиция между 1-а и 3-а дружини, и съ огъня си да не позволи на гърцитѣ да се движатъ по дола. Въ сжщото време по телефона донесе на бригадния командиръ, че противникътъ настжпва срещу полка съ голѣми сили — повече отъ дивизия, че полкътъ не разполага съ поддържки, и поиска бързо подкрепление.

Между това, гръцкитѣ батареи, необезпокоявани отъ българската артилерия, заеха удобни позиции, и се ограничиха само съ пристрелки, колкото да опредѣлятъ разстоянията. Българската пехота забеляза нѣкои отъ гръцкитѣ батареи и съобщи на артилерийскитѣ началници, но българскитѣ батареи не бѣха разположени за борба съ гръцкитѣ, и, съгласно дадената имъ заповѣдь, не влѣзоха въ борба съ тѣхъ. Гръцката пехота, сжщо така, като избѣгваше огневата борба, се приближи скрито до възможното най-близко разстояние.

Въ 3 ч. и 50 м. сл. пл. гърцитѣ откриха най-силенъ пехотенъ и артилерийски огънь по височината, която заемаше 1-а дружина, и настжпиха въ голѣми маси къмъ нея. Срещнати съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, тѣ бѣха спрѣни и принудени да залегнатъ. Командирътъ на 16-и полкъ веднага поиска по телефона помощь. Отъ Щаба на бригадата му отговориха, че току-що е пристигнала една дружина турци, и, като си почине десетина минути, ще бжде изпратена.

Въ това време командирътъ на 3-а дружина привлѣче при себе си и 9-а рота, така че на крайния дѣсенъ флангъ остана само 10-а рота. Между това, гърцитѣ засилиха огъня си още повече. „Огъньтъ бѣше адски, и височината, която заемаше 1-а дружина, закипѣ и заприлича на вулканъ отъ безброй пръскащи се неприятелски снаряди“ — пише командирътъ на полка.

„Могилата — цѣла потънала въ облаци отъ прахъ и димъ. Това бѣ внезапенъ ураганъ отъ съсрѣдоточенъ и едновременъ, при това доста точенъ огънь на най-малко отъ три-четири батареи. Този ураганъ се повтори и потрети. Грозенъ адски пукотъ издаваха смѣсенитѣ шрапнели и фугасни гранати. Стори ми се, че нищо живо не бѣ останало подъ това мъртвешко було. Презъ сгжстения димъ едва се виждаха части отъ човѣшки силуети. Най-напредъ търтиха на бѣгъ заднитѣ сгжстени части; следъ това се забеляза размърдване въ окопитѣ, и бързо, единъ следъ други, се опраздниха“ — пише командирътъ на 5/10-а с. с. батарея, който отблизо, но вънъ отъ битата площь, е ималъ възможность да наблюдава.

Командирътъ на полка още два пжти се обърна да иска помощь, и, когато бригадниятъ командиръ се опита да му съобщи, че му изпраща поддържка, телефонната свързка вече бѣше скжсана.

Най-напредъ, както се каза, отстжпиха сгжстенитѣ части, за да избѣгнатъ убийствения огънь на артилерията. Следъ това —

гръцката пехота, която се бѣ притаила въ дола, атакува и принуди да отстжпи въ 4 ч. и 25 м. сл. пл. единъ взводъ отъ 5-а рота, разположенъ на западния брѣгъ на дола, и 1-а рота — на източния. Това стана преди изпратената полкова поддържка да заеме интервала между 1-а и 3-а дружини. Въ сжщото време гжсти маси наизкачаха отъ доловетѣ по цѣлия фронтъ на 1-а дружина. Пехотниятъ и особено картечниятъ огънь покоси първитѣ редици, и постла полето съ трупове. Нови маси, обаче, идѣха отдире. Следъ малко — въ 4 ч. и 30 м. — напустнаха окопитѣ и веригитѣ отъ цѣлата 1-а дружина и побѣгнаха въ безредие [1]).

Картечната рота, увлѣчена въ стрелбата, отстжпи почти последна, когато гръцката артилерия бѣ пренесла огъня си въ тила.

Между това, бригадниятъ командиръ, щомъ видѣ, че положението на 16-и полкъ е сждбоносно, заповѣда на 4/1-а с. с. планин. батарея да тръгне къмъ Лахна. Батареята току-що бѣ пристигнала отъ Сѣръ. Къмъ нея при Башкьой бѣ се присъединилъ единъ взводъ отъ 7/1-а с. с. планин. батарея. Той бѣ изпратенъ напомощь на 1/10-а бригада отъ батарейния командиръ, капитанъ Йордановъ. Батареята и взводътъ бѣха предназначени да усилятъ 7-и допълняващъ полкъ и бѣха оставени да си починатъ отъ усиления походъ. Когато батареята стигна до наблюдателното мѣсто на бригадния командиръ — завоятъ на шосето североизточно отъ Лахна, дѣсниятъ флангъ отстжпваше и наближаваше линията на скорострелнитѣ батареи. Батареята,

[1]) Ето какъ обяснява действието на гръцката артилерийска стрелба командирътъ на скорострелното артилерийско отдѣление, майоръ Никифоровъ:

„Гръцкото орждие въ конструктивно отношение превъзхождаше нашето. То имаше въздушенъ връщачъ и раздѣлителни главини и спици на колелото, разлика безъ особено значение. Обаче то имаше независима мѣрна линия, и бѣ снабдено съ фугасна граната — различия съ тактическо значение. Балистическитѣ качества бѣха абсолютно еднакви и на дветѣ орждия.

Независимата мѣрна линия позволи на гърцитѣ на 21-юний въ 4 ч. сл. пл. да развиятъ ураганенъ огънь до 1/16-а дружина (Острата Могила), който дружината не можá да издържи, отстжпи и повлѣче всички други и по този начинъ създаде катастрофата.

Преследването се извърши съ фугасни гранати, каквито българитѣ за пръвъ пжть виждаха, понеже нито тѣ, нито турцитѣ имаха такива. Тѣзи фугасни гранати увеличиха и разшириха паниката, понеже се смѣташе, че сж изстреляни отъ 10·5-см. орждия.

Планинскитѣ орждия — система „д'Англисъ“ — съ сборна цевь и въ конструктивно и балистическо отношение силно превъзхождаха слабитѣ въ всѣко отношение планински скорострелни орждия, системи „Крупъ“ и „Шнайдеръ“, каквито имаха за въоржжение българитѣ, които, макаръ и толкова слаби, никакъ не сжществуваха въ II армия, която бѣ срещу гърцитѣ.“

по заповѣдь на бригадния командиръ, зае позиция на гребена до завоя, съ задача да прикрие отстжплението. Батареята откри огънь съ мѣрникъ 32. Въ сжщото време бригадниятъ командиръ по телефона заповѣда: 3/69-а дружина, която бѣше при Лахна, въ поддържка на 25-и полкъ, да поддържа 16-и полкъ.

Освенъ това, бригадниятъ командиръ разполагаше съ 4/69-а дружина и 10-а допълняваща дружина, сведена въ три роти, едната отъ които бѣше прикритие на нескорострелнитѣ батареи. Още при поискването помощь отъ командира на 16-и полкъ, той заповѣда на 4/69-а дружина да настжпи къмъ Лахна, а, като видѣ безредното отстжпление, заповѣда да заеме окопитѣ на тилната позиция, съ две роти на в. 687·2, дето бѣ стигнала дружината, и съ две роти — друга тилна позиция, по-назадъ. При тѣхъ изпрати и турцитѣ. При преднитѣ роти бѣха насочени и дветѣ роти отъ 10-а допълняваща дружина.

Между това, полковата поддържка на 16-и полкъ — 7-а и 8-а роти — при настжплението си къмъ интервала между 1-а и 3-а дружини бѣха срещнати и увлѣчени въ бѣгство отъ 1-а дружина. Ротитѣ отъ 3-а дружина, като видѣха, че съ бѣгството на 1-а дружина тѣ ще бждатъ отрѣзани, отстжпиха отначало въ редъ презъ Кочанъ.

Когато гръцката артилерия започна своя ураганенъ огънь по 1/16-а дружина, командирътъ на 3/10-о с. с. артилер. отдѣление предупреди батареитѣ, че това е подготовка на удара — да бждатъ готови да срещнатъ щурмуващата пехота. 16-и полкъ, обаче, отстжпи отъ огъня на артилерията, и, на първо време, гръцката пехота не се показваше.

Часть отъ 1-а дружина въ бѣгството си се опита да се задържи при гробищата, въ дола задъ 5-а с. с. батарея, но нѣколко фугасни гранати я обърнаха въ бѣгство. Командирътъ на батареята откри огънь по гръцкитѣ гжсти вериги, които, следъ като цѣлата позиция на 16-и полкъ бѣ напустната, настжпиха безъ предпазване, и бѣха на 700—800 крачки. Командирътъ на скорострелното отдѣление бѣше при другитѣ две батареи, които, щомъ се показа гръцката пехота отъ дола, който бѣше на хиляда крачки отъ 6-а батарея, откриха огънь, и продължаваха да стрелятъ. Когато командирътъ на 16-и полкъ, заедно съ бѣгащитѣ, стигна при батареитѣ, той настоя да се спратъ отстжпващитѣ и да задържатъ противника, за да дадатъ възможность на батареитѣ да отстжпятъ.

Командирътъ на полка слѣзе отъ коня си и, заедно съ адютанта си, съ командира на Нестроевата рота, майоръ Таджеръ, който случайно бѣ дошелъ, и съ командира на отдѣлението, съ извадени сабли, употрѣбиха всичкитѣ си усилия, за да спратъ бѣгащитѣ, но паниката бѣше толкова голѣма, че не успѣха да ги задържатъ. Въ бѣгството си тѣ увлѣкоха и 6-а рота, която бѣше прикритие на батареитѣ.

При все това, батареитѣ продължаваха да стрелятъ, и сами се борѣха противъ масово настжпващата гръцка пехота. Единиятъ взводъ отъ 6-а батарея стреля, докато гърцитѣ дойдоха на 150 крачки, следъ това командирътъ на батареята, поручикъ Буковъ, следъ като свърши патронитѣ, заповѣда на прислугата да напустне орждията, а той отиде при командира на отдѣлението. Другиятъ взводъ отъ 6-а батарея така сжщо остави орждията и отстжпи. Първиятъ взводъ отъ 9-а батарея закачи и отстжпи. Вториятъ взводъ, подъ личното началство на командира на отдѣлението, майоръ Никифоровъ, изкара орждията на гребена, и съ право мѣрене обстрелваше настжпващитѣ гърци. Когато поручикъ Буковъ дойде при него, взводътъ стреляше на 200 метра. Като искаше да бжде полезенъ, поручикътъ носѣше снаряди отъ ешелона до орждията. Съ нѣколко реда на сто метра майоръ Никифоровъ принуди евзонитѣ да се разпилѣятъ и скриятъ изъ падинитѣ, обаче линейната гръцка пехота встрани вече бѣ стигнала на линията на орждията. По-нататъшното стоене бѣше безполезно. По заповѣдь на майоръ Никифорова, прислугата взе мѣрницитѣ и затворитѣ, и въ 4 ч. и 55 м. сл. пл. единъ по единъ, спокойно, тѣ се спустнаха въ дола задъ батареята, и излѣзоха на шосето. Майоръ Никифоровъ и поручикъ Буковъ излѣзоха сжщо на шосето.

И така, останаха да прикриватъ отстжплението планинската батарея и придаденията къмъ нея планински артилер. взводъ, дветѣ роти отъ 10-а допълняваща дружина и 4/69-а дружина. Като видѣха бѣгството на 16-и полкъ и на артилерията, и тѣ се разколебаха, но, благодарение на офицеритѣ, заеха окопитѣ и откриха огънь. Въ това време батареитѣ отстжпваха на силенъ алюръ, и увеличиха паниката. Тълпи отстжпващи стигнаха на тилната позиция. Заедно съ тѣхъ стигна и командирътъ на 16-и полкъ, съ знамето и щаба си. Той, майоръ Никифоровъ и майоръ Таджеръ отново се помжчиха да ги спратъ, но нищо не помогна. Нѣкои отъ бѣгащитѣ стреляха прави и увеличаваха

смущението. Като видѣха всичко това, войницитѣ отъ тилната позиция напустнаха окопитѣ, и се слѣха съ бѣгащитѣ.

Като видѣха бѣгството на 16-и полкъ и на преднитѣ роти, турцитѣ започнаха да бѣгатъ, увлѣкоха и дветѣ роти на 69-и полкъ, и се размѣсиха съ 10-а допълняваща дружина, съ другитѣ отстжпващи, съ зарядницитѣ ракли, и всичката тази тълпа отстжпваше по единъ пжть, безъ да обръща внимание на никакви заповѣди. Командирътъ на 69-и полкъ едва успѣ да постави на най-задната позиция 200—300 души турци и българи, но не можа да ги задържи, макаръ че застреля петь-шесть души.

Командирътъ на 25-и полкъ, следъ като донесе, че противникътъ предъ него е отбитъ, и че чака заповѣдь за настжпление, къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. попита за положението при 16-и полкъ. Командиръ на полка отговори, че е отбивалъ противника три пжти, и че положението е добро.

Когато гърцитѣ поведоха атаката противъ 16-и полкъ, командирътъ на 25-и полкъ изпрати отъ поддържката си 2-а и 4-а роти да запълнятъ интервала между двата полка. Въ движението си, обаче, тѣзи роти бѣха срещнати и повлѣчени отъ бѣгащитѣ Ловчанци. Като видѣ сериозността на положението, а, може би, и като получи заповѣдьта на бригадния командиръ, командирътъ на 25-и полкъ изпрати и останалата си поддържка—3/69-а дружина, която бѣше при с. Лахна. Когато дружината стигна въ дола задъ 5/10-а с. с. батарея, нѣколко фугасни гранати паднаха въ нея, и тя се пръсна и се слѣ съ отстжпващитѣ. Тогава командирътъ на 25-и полкъ даде заповѣдь за отстжпление. Отстжплението започна 4-а дружина. Понеже шосето вече бѣ поражавано отъ противника, дружината, както и другитѣ дружини, отстжпиха край 5/10-а с. с. батарея. Напраздно офицеритѣ отъ 25-и полкъ и отъ батареята се мжчеха да спратъ пехотинцитѣ, за да може батареята да отстжпи. Всички бѣха обезумѣли отъ страхъ. Тогава батарейниятъ командиръ, майоръ Стояновичъ, заповѣда 2-и взводъ да отстжпи, а той продължи да стреля съ 1-и взводъ съ мѣрникъ 200; следъ това изпрати още едно орждие, и той съ едното орждие стреля безъ мѣрникъ, на ударъ. Най-после отстжпи и той съ последното орждие. Остана само една ракла, предникътъ на която бѣ обърнатъ отъ една граната. Освенъ това, ударъ отъ граната обърна орждието, което първо отстжпи, та и то бѣ оставено на шосето[1]).

[1]) Командирътъ на 25-и полкъ пише, че гърцитѣ били излѣзли вече на шосето, та батареята на Стояновичъ, като отстжпвала на кариеръ, стжпкала нѣколко души българи и гърци. Това изглежда невѣроятно.

5/7-а не с. с. батарея, като видѣ безредното отстѫпление на 16-и полкъ, остави орѫдията и избѣга съ предницитѣ; 6-а батарея, отъ позицията на която не се виждаше бѣгството на 16-и полкъ, продължи да стреля. Но, когато съобщиха на батарейния командиръ за станалото, и той съ очитѣ си видѣ паниката по шосето, тогава, съ мълчаливото съгласие на командира на отдѣлението, закачи и отстѫпи. При отстѫплението едното орѫдие се обърна, и той го остави; остави и две ракли.

Последна отстѫпи планинската батарея на капитанъ Стаматовъ, и то следъ като не бѣ останалъ нито единъ пехотинецъ около нея. Когато противникътъ бѣ стигналъ на 1200 крачки до батареята — къмъ 5 ч. и 45 м. сл. пл., отстѫпи 1-и взводъ, орѫдията на който бѣха повредени, и не действуваха. Другитѣ взводове продължиха да стрелятъ до 6 ч. сл. пладне. Когато пехотниятъ огънь отъ българска страна бѣ прекратенъ, и гърцитѣ влѣзоха въ мъртво пространство, той натовари и отстѫпи по шосето въ пъленъ редъ. При изтеглянето на 2-и взводъ бѣха ранени трима прислужника и нѣколко коня.

„По пѫтя на отстѫплението — пише батарейниятъ командиръ — на шосето бѣха оставени всички обозни коли съ воловетѣ — не по-малко отъ 15. Сандъци съ патрони се срѣщаха въ голѣмо количество, чували съ хлѣбъ, шинели, раници; войницитѣ всичко хвърляха и въ голѣмъ безпоредъкъ бѣгаха. Организирана пехотна часть не се виждаше. Войницитѣ отъ батареята прибраха нѣкои работи, които имъ бѣха необходими: хлѣбъ взе всѣки по за три-четири деня, здрави панталони, куртки, а мнозина бѣха взели и пушки.

Майоръ Никифоровъ се опита два пѫти да събере нѣкои пехотни части, но не му се удаде."

Съ планинската батарея отстѫпваше и взводътъ отъ 7-а с. с. полска батарея. По пѫтя къмъ този взводъ се присъедини и командиръть на батареята съ другия взводъ, който отстѫпваше откъмъ Башкьой.

7-и допълняващъ полкъ продължаваше да води бой, безъ да подозира отстѫплението на 1/10-а бригада, вдѣсно и задъ него. Когато, обаче, българскитѣ предни батареи замлъкнаха, и войницитѣ видѣха отстѫплението имъ, и полкътъ отстѫпи. Не се знае дали командиръръ на полка е заповѣдалъ, или дружинитѣ, следъ като сѫ видѣли отстѫплението на другитѣ части, сѫ отстѫпили и тѣ. Въ всѣки случай, командиръть

на 14-а допълняваща дружина не е получилъ заповѣдь за отстѫпление, и е продължавалъ да се бие, докато при веригата е билъ заобиколенъ и заловенъ съ 55 войника. И отъ другитѣ дружини часть отъ войницитѣ сѫ били заобиколени и пленени.

Като видѣ отстѫплението и на 25-и полкъ, командиръть на бригадата извика: „Поражение, пълно поражение!", и, следъ като остави началника на щаба си да ржководи прикриването на отстѫплението, като му заповѣда съ турцитѣ и съ останалитѣ две роти отъ 4/69-а дружина да заеме втора тилна позиция, самъ отиде на телеграфната станция да докладва на командуващия армията. Оказа се, че войницитѣ сѫ откачили телеграфния и телефонния апарати и избѣгали. Колоездачътъ така сѫщо билъ заминалъ. Командиръть на бригадата нито можа да докладва по телефона, нито да телеграфира.

Между това, безредието продлжаваше. Командиръть на 16-и полкъ пише: „Направенитѣ отъ мене на нѣколко мѣста опити да събера войницитѣ — поне тѣзи, които отстѫпваха по шосето, — пакъ не успѣха, понеже всички войници, щомъ видятъ офицеръ да се спира, ужъ се спиратъ, и веднага избѣгватъ влѣво и вдѣсно отъ шосето, и се скриватъ изъ храститѣ, като продължаватъ непрекѫснато отстѫплението. Лично майоръ Таджеръ успѣ да спре 40—50 души, които приведе въ редъ и ги застави да заематъ една височинка, отдето откриха огънь по противника, за да дадатъ възможность на другитѣ войници да се оттеглятъ, и, следъ като се оттеглиха всички, той съ командата си отстѫпи последенъ."

Дружинитѣ отъ 25-и полкъ отстѫпиха въ дола южно отъ Лахна, и по него минаха източно отъ селото, а следъ това излѣзоха на шосето.

Загинаха при оттеглянето отъ бойната линия командиръть на 4-а дружина, майоръ Ушевъ, ротниятъ командиръ поручикъ Ар. Петровъ и запаснитѣ подпоручици Ив. Маджаровъ, Н. Наумовъ и Хр. Гълѫбовъ. При отстѫплението бѣ настигнатъ и убитъ ротниятъ командиръ капитанъ Ив. Гавраиловъ.

„Въ тила — пише командиръть на полка — всичко бѣше въ пълно безредие. Войници отъ разни части вървѣха по и около шосето къмъ с. Орлякъ. Противникътъ преследваше само съ огънь, най-вече съ картечницитѣ си. Явиха се и група кавалеристи по шосето; тѣ изсѣкоха раненитѣ и изостаналитѣ по пѫтя.

Полкътъ се устрои на два клм. северно отъ Лахна, но въ твърде малъкъ съставъ — много отъ войницитѣ бѣха изостанали, а други се бѣха увлѣкли съ бѣгащитѣ назадъ."

Събиране частитѣ при моста Орлякъ. — Командирътъ на бригадата, следъ като не можа да предаде донесението, и като видѣ, че не ще може да спре бѣгащитѣ на тилната позиция, реши да отиде бързо при моста Орлякъ, презъ който трѣбваше да минатъ всички отстжпващи, и дето най-лесно можеше да ги събере и устрои. Той веднага напустна бойното поле, като остави началника на щаба си да разпорежда по-нататъкъ[1]), и презъ една прѣка пжтека стигна пръвъ при моста Орлякъ, дето завари моста, по разпореждане на майора отъ Щаба на II армия Хумбаджиевъ, заетъ отъ въоржжени опълченци. Командирътъ на бригадата устройваше бѣгащитѣ, които започнаха да пристигатъ.

Малко следъ това пристигна военният инженеръ полковникъ Атанасовъ, новоназначеният командиръ на 1/10-а бригада, а полковникъ Петевъ, като отстраненъ отъ длъжность, замина за Щаба на II армия.

Войницитѣ отъ 16-и полкъ, които отстжпиха по шосето Неговань — Сѣръ, бѣха спрѣни на моста Орлякъ и чакъ къмъ 10 ч. сл. пладне приведени въ редъ. Следъ това полкътъ отиде да нощува на бивакъ на опредѣленото мѣсто на лѣвия брѣгъ на Струма. Ротитѣ отъ дѣсния флангъ отстжпиха по пжтя Кочанъ — Коприва и въ 2 ч. пр. пл. на 22-и стигнаха при моста Елшанъ, дето нощуваха.

25-и полкъ и 28-а допълняваща дружина се събраха при Орлякъ къмъ 9 ч. сл. пл. и се разположиха на бивакъ на лѣвия брѣгъ.

Командирътъ на 69-и полкъ приведе въ редъ дружинитѣ си на седемь-осемь клм. отъ бойното поле, но, когато започна да се стъмнява, много отъ войницитѣ се отбиха отъ шосето, и по прѣки пжтеки заминаха за Орлякъ, дето се разбъркаха съ други части. При моста Орлякъ, обаче, се събраха всички и къмъ 1 ч. презъ нощьта се устроиха и се разположиха на бивакъ на лѣвия брѣгъ на Струма.

При отстжплението малка група гръцка конница и картечници на автомобилъ се опитаха да преследватъ, но нѣкои отъ

[1]) За това прибързано напускане на бойното поле командирътъ бѣ сжденъ, и осжденъ.

отстжпващитѣ се сгрупираха, и ги отбиха съ огънь. Онѣзи отъ полка, които отстжпиха по шосето, пристигаха презъ цѣлата нощь при моста Орлякъ, дето чакъ на сутриньта се устроиха. Нѣкои още презъ нощьта бѣха избѣгали въ Сѣръ, но, като видѣли, че градътъ е напустнатъ, на следния день се явиха въ полка. Други пъкъ стигнали при Орлякъ на следния день, когато мостътъ бѣ изгоренъ, настигнаха полка следъ два-три деня, като прегазили Струма.

Размѣсено съ полка, отстжпи и 10-а допълняваща дружина; тя се събра при него.

3/10-о с. с. артилер. отдѣление, следъ като остави орждията на 6-а батарея и на единъ взводъ отъ 9-а батарея на позицията и едно орждие отъ 5-а батарея задъ позицията, отстжпи ходомъ при моста Орлякъ. Мостътъ бѣше задръстенъ, и батареитѣ го минаха чакъ къмъ полунощь.

2/7-о не с. с. артилер. отдѣление, следъ като остави орждията на 5-а батарея на позицията и едно орждие на 6-а батарея задъ позицията, отстжпи ходомъ при моста Орлякъ и премина по него въ 10 ч. и 30 м. сл. пладне. Дветѣ артилерийски отдѣления се разположиха на бивакъ на лѣвия брѣгъ на Струма. Следъ тѣхното минаване, мостътъ бѣ изгоренъ, макаръ че имаше още войници непристигнали.

Драмската бригада. Командирътъ на Драмската бригада, въ с. Башкьой, получи въ 2 ч. и 30 м. пр. пл. заповѣдь, съ която му се заповѣдваше да се удържи на позицията, и, само при пълна невъзможность да се запази положението, да отстжпи бавно къмъ мостоветѣ на Струма — Орлякъ и Камила, и че бригадата се дава въ разпореждане на командира на 1/10-а бригада.

Той донесе за тази заповѣдь на командира на 1/10-а бригада, и последниятъ му отговори да постжпи съгласно заповѣдьта отъ Щаба на армията и, въ случай на нужда, да действува енергично и съобразно съ обстановката.

Той заповѣда на командиритѣ на полковетѣ да се задържатъ на всѣка цена на позицията, но въ сжщото време ги предупреди да си приготвятъ планъ „за прикриване евентуалното оттегляне на частитѣ задъ Струма и запазване мостоветѣ Орлякъ и Камила".

2/69-а и 3/69-а дружини бѣха придадени къмъ 1/10-а бригада. Къмъ 9 ч. пр. пл. изпрати въ сжщата бригада и 4/69-а дружина и единъ взводъ отъ 7/1-а с. с. планин. батарея. Въ

1 ч. и 20 м. сл. пл. командирътъ на 1/10-а бригада му поиска още една дружина, и той му изпрати шесть роти отъ дветѣ дружини, които бѣха въ поддържка, на масива при Махмутли. Тѣзи части, обаче, бѣха срещнати отъ бѣгащитѣ войски, и повлѣчени отъ тѣхъ.

Когато командирътъ на Драмската бригада видѣ бѣгащитѣ по шосето, зае съ две роти гребена източно отъ Башкьой, за да прикрие отстжплението; разпореди 10·5-см. артилерийски взводъ при Камила да се приготви да обстрелва шосето и запов̀ѣда командирътъ на 70-и полкъ съ останалитѣ му части да се задържи на позицията и да прикрива откъмъ югъ изтеглянето на частитѣ отъ Лахна задъ Струма и следъ това да мине къмъ „пасивна отбрана"; заповѣда още: Дружината, която охранява моста Камила, следъ като отстжпи презъ него, да го изгори. Дружината мина на лѣвия брѣгъ на Струма въ 10 ч. сл. пл. и веднага изгори моста.

Презъ моста Орлякъ частитѣ и обозитѣ отъ Лахна, подъ прикритието на 70-и полкъ, отстжпваха до 4 ч. пр. пл. на 22-и, следъ което мостътъ бѣ изгоренъ. Имаше, обаче, още изостанали войници на дѣсния брѣгъ на Струма.

11-а дивизия. 11-а дивизия остана въ положението, въ което бѣше миналия день, освенъ 56-и полкъ, който бѣше въ движение къмъ Сѣръ. Дивизията охраняваше брѣга на морето и на езерото Тахино, и се готвѣше да построи мостъ на Струма южно отъ езерото, а за демонстрация се готвѣше да прехвърли две роти на дѣсния брѣгъ на Струма.

Извършеното отъ дивизията е изложено въ донесенията до Щаба на II армия.

Гръцката 7-а дивизия, навѣрно като се боеше да не би българитѣ да минатъ Струма, така сжщо остана около Нигрита въ наблюдателно положение, както къмъ Струма и езерото Тахино, така и къмъ Драмската бригада.

Дейность на командуващия армията. Командуващиятъ II армия, съ щаба си, остана презъ цѣлия день въ Сѣръ. Още въ 3 ч. и 25 м. пр. пл. той получи донесение отъ командира на Драмската бригада, че при Суха Баня се окопавала една рота гърци, а въ селото влѣзълъ гръцки ескадронъ; моли за закрепяване положението да му бжде изпратена една гаубична батарея.

Командуващиятъ армията веднага му телеграфира още сжщата нощь да прогони гръцката рота, която, може би, е авангардъ на по-голѣми части. Съобщи му, че гаубична батарея нѣма, но му изпраща полска нескорострелна батарея, която рано сутриньта ще заеме позиция при моста Камила; тамъ ще пристигне и една допълняваща дружина. Освенъ това, рано сутриньта тръгва отъ Сѣръ за Орлякъ 56-и полкъ[1]). „Всичкитѣ тѣзи части се изпращатъ въ поддържка на васъ. Укрепете се добре на заетитѣ позиции, които ще трѣбва да задържите, даже въ случай че бждете атакувани отъ нѣколко пжти по-силенъ противникъ; обърнете особено внимание на лѣвия флангъ" — завършва телеграмата.

Въ сжщото време, въ разговоръ по телеграфа съ командира на 50-и полкъ, се осведоми за мѣстонахождението на дружинитѣ отъ този полкъ.

Въ 5 ч. пр. пл. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че боятъ е започналъ въ 4 ч. и 30 м. съ пушеченъ огънь. Въ 6 ч. сжщиятъ телеграфира:

„Турцитѣ още ги нѣма. Моля да се ускорява движението на подкрепленията. Противникътъ е доста близо — на 600 крачки до нашитѣ. Има предъ фронта ни много неприятелски войски. Ако може, да дойде офицеръ да помага по разпорежданията[2]). Нашитѣ вериги сж много тънки отъ двудневнитѣ загуби."

Въ 7 ч. пр. пл. сжщиятъ донесе, че боятъ продължава съ пушеченъ и артилерийски огънь, и че къмъ 6 ч. и 40 м. летѣлъ биплань, който билъ обстрелянъ отъ пехотата[3]). Турцитѣ още не били пристигнали.

Малко следъ това началникътъ на 11-а дивизия донесе:

„Излѣзлитѣ на лѣвия брѣгъ на Струма гръцки роти се отдръпнали на параходитѣ. Това се повторило два пжти. Сутринь слизатъ, вечерь се качватъ въ лодкитѣ. Гърцитѣ цѣла нощь прекарвали артилерия и обози отъ Чай Азж за Долно Крушево. Прожектори цѣла нощь освѣтявали долината на Струма. По другитѣ участъци спокойно."

Къмъ 8 ч. пр. пл. командуващиятъ армията телеграфира на командира на 3/3-а бригада: Ако нѣма значителенъ противникъ

---

[1]) 56-и полкъ, намѣсто да стигне въ Сѣръ на 20-и вечерьта, по недоразумение тръгналъ сжщата вечерь, и чакъ на 21-и сутриньта пристигнаха въ Сѣръ само две дружини отъ него и две нескорострелни батареи.

[2]) Вижда се, вследствие на това бѣ изпратенъ, като офицеръ за свръзка, генералщабниятъ капитанъ Стефановъ.

[3]) Самолетътъ бѣше български, но за летенето му нѣмаше предупреждение; той бѣ обстрелянъ и отъ гърцитѣ.

насреща си, да изпрати подкрепление на полка, който действува къмъ желѣзопжтната спирка южно отъ Килиндиръ, за да бжде изтласканъ противникътъ оттамъ, и да бждатъ възстановени съобщенията съ началника на 3-а дивизия, съ който е необходимо да влѣзе часъ по-скоро въ връзка. „Затрудненото положение ще се поправи, главно, съ маневриране и енергични действия. Донесете незабавно, щомъ възстановите връзката“ — завършва телеграмата.

Не е излишно да се припомни, че тази връзка никога не е била прекжсвана, и че бѣха взети мѣрки за запазването ѝ.

Командиръть на бригадата отговори, че на въпросния полкъ е изпратилъ една дружина съ две картечници, че отивала тамъ една дружина отъ 50-и полкъ и че ималъ една застава въ Михаилово, и че на всѣка цена ще удържи заетитѣ позиции и, въ удобенъ моментъ, ще контъратакува.

Въ сжщото време командуващиятъ армията телеграфира и на командира 1/10-а бригада:

„Направете всичко възможно за отблъсване противника. Имате достатъчно сили, за да успѣете въ това. Щомъ отблъснете противника, положението ще се поправи. Позициитѣ ви сж твърде силни и целесъобразно направени. Успѣхътъ ви е сигуренъ. Надеждата ми е на васъ. Спасете честьта на българското оржжие и на България!“

Веднага следъ това получи донесение отъ командира на Драмската бригада, че предъ фронта му противникъ не се е явилъ, че далъ 69-и полкъ въ разпореждането на командира на 1/10-а бригада, че турцитѣ, на пжть за Лахна, пристигнали при Щаба на бригадата.

Въ сжщото време се получи донесение отъ началника на 3-а дивизия, че въ 12 ч. и 30 м. следъ полунощь противникътъ направилъ опитъ да мине въ настжпление, като открилъ огънь съ една батарея по лѣвия флангъ и пехотенъ по дѣсния, но билъ отбитъ съ огънь. Боятъ траялъ до 3 ч. и 30 минути. „Тази сутринь — продължава телеграмата — боятъ започна въ 4 ч. и 20 м., и сега се води оживена борба на крайния ни лѣвъ флангъ. Добре ще бжде въ този случай полковникъ Петевъ да настжпи, за да се облекчи фланга. Моля, да му се заповѣда това, за да не би противникътъ, който е насочилъ часть отъ силитѣ си срещу него, да отдѣли часть срещу моя флангъ, понеже, съ отстжпването на в. 605[1]), командува съ батареитѣ си фланга ни.

[1]) Височината северно отъ Клепе.

Тази минута — 6 ч. и 10 м. пр. пл. — изпратената отъ насъ дружина да подкрепи застрашения ни лѣвъ флангъ, контъратакува, и гърцитѣ, които бѣха тамъ, отстжпиха на дѣсния брѣгъ на р. Галикъ. Противъ дѣсния ни флангъ гърцитѣ сж пасивни досега. Полковникъ Каварналиевъ е билъ вчера атакуванъ, обаче той е контъратакувалъ, отбилъ ги и заелъ укрепената си позиция 535 и селото Калиново. Заповѣдано му е да се държи опорно, особено при Калиново, за да бжде обезпеченъ флангътъ и тилътъ на 2-а бригада и предвидъ следната заловена телефонограма на гърцитѣ, изпратена ми телеграфически отъ командира на 3-а бригада:

„Краль Константинъ телеграфира утре — 21-и юний — рано войскитѣ въ Гевгелийско да настжпятъ и атакуватъ българитѣ около Кукушъ въ две колони, а именно: 1) Гевгели — презъ моста Мачуково — Калиново и 2) Баница — Михаилово.“

Въ 8 ч. и 15 м. пр. пл. командуващиятъ армията телеграфира на командира на 1/10-а бригада:

„Допълняващата дружина отъ турцитѣ е вече близо къмъ Лахна. Съ пристигането ѝ, положението Ви, вѣрвамъ, ще се поправи. Дръжте се здраво съ непоколебима вѣра въ успѣха. За да се поправи положението къмъ лѣвия флангъ на 3-а дивизия, контъратакувайте съ дѣсния си флангъ по посока на височата 605[1]).“

Следъ това командуващиятъ II армия въ продължение на единъ и половина часа не бѣ обезпокоенъ отъ донесения. Началникътъ на щаба му се възползва отъ тази пауза, и поиска сведение за положението въ IV армия, но отговоръ не получи.

Въ 9 ч. и 45 м. пр. пл. получи отъ командира на 1/10-а бригада следния отговоръ:

„Положението за сега е такова, че не може да се атакува въ посока на в. 605[1]). Отъ заловенитѣ двама гръцки войника се узна, че противъ бригадата действуватъ 1-а и 6-а дивизии.“

Командуващиятъ армията му възрази телеграфически:

„Споредъ сведенията за бойното разписание на гръцкитѣ войски, 1-а и 6-а тѣхни дивизии нѣматъ повече отъ около 15 батальона. Числото на вашитѣ дружини, заедно съ 69-и полкъ, не е по-малко; като имате при това преимуществата на мѣстността въ ваша полза. При тази мѣстность численостьта на неприятелската артилерия не може да ви попрѣчи да изпълните дълга си докрай, споредъ както ви заповѣдахъ съ по-предишнитѣ си телеграми.“

[1]) Такава височина на новата карта нѣма; на старата карта тя е посочена северно отъ Клепе — приблизително отговаря на в. 539.

Тази телеграма той изпрати въ 10 ч. и 15 м. пр. пл., а следъ петь минути телеграфира на сѫщия:

„Ако въ участъка на полковникъ Петровъ (Драмската бригада) противникъ не се е появилъ и не настѫпва, предполагамъ ще си послужите, въ случай на нужда, и съ една-две дружини отъ 70-и полкъ. Предполагамъ, че Допълняващата дружина турци и планинската батарея сѫ пристигнали вече. Важно е да сломите първия устремъ на противника. Противодействието отблизо е по-сигурно и ефикасно — толкова повече, че противникътъ настѫпва по мѣстность стръмна и трудна за движение. Частитѣ да се държатъ здраво въ ржка."

Въ сѫщото преме получи донесение отъ командира на 3/3-а бригада, че въ вчерашния бой ималъ насреща си шесть-седемь батальона и четиринадесеть скорострелни орждия; донася какъ заелъ позицията и какъ взелъ всички мѣрки за отбраната на позицията при Арджанъ и запазване връзката съ 2/3-а бригада и пр.

Въ 11 ч. и 30 м. получи донесение отъ сѫщия, че гърцитѣ се съсрѣдоточаватъ противъ Арджанската позиция, поради което той изпратилъ тамъ всичкитѣ си части, а при Покели оставилъ само една дружина и две батареи.

Командуващиятъ армията му отговори:

„Ако се задържите до довечера, въ което имамъ всички основания да вѣрвамъ, положението ще бжде спасено. Генералъ Теневъ днесъ следъ пладне пристига съ една бригада въ Дойранъ. Днешнитѣ ви действия иматъ решително значение."

Петь минути следъ това — въ 11 ч. и 35 м. — командуващиятъ армията му телеграфира:

„Ако откъмъ Гевгели противникътъ не настѫпва съ значителни сили, усилете още повече лѣвия си флангъ на Арджанскитѣ височини, понеже, както се вижда отъ донесението, противникътъ насочва тамъ значителни сили. Това действие на лѣвия флангъ може да го направите още и предвидъ пристигането на генералъ Тенева съ бригадата следъ пладне."

Следъ други петь минути, въ отговоръ на последнитѣ две телеграми, телеграфира му, че се радва на вѣрата му въ успѣха, и че днесъ трѣбва на всѣка цена да бжде спасена честьта на орѫжието и на България.

Въ 11 ч. и 45 м. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че турцитѣ и планинската батарея не сѫ пристигнали, и че ще се възползува отъ една-две дружини отъ 70-и полкъ. Командуващиятъ армията му отговори, че дружината

въ 8 ч. пр. пл. е била въ Башкьой, и, ако той я бѣ потърсилъ, щѣлъ е да я има вече. Батареята е тръгнала въ 3 ч. пр. пл., и трѣбва да е стигнала.

Въ 12 ч. и 15 м. телеграфира на командира на Драмската бригада да донесе какви сведения има за противника откъмъ Нигрита и Чай Азж; ако нѣма противникъ, да изпрати две дружини на 1/10-а бригада.

Командиръть на бригадата му отговори, че къмъ Суха Баня се забелязватъ слаби части, и че изпратилъ въ 1/10-а бригада една и половина дружини.

Следъ това командуващиятъ армията телеграфически упрекна командира на 1/10-а бригада, задето не е влѣзълъ въ връзка съ дружината турци и батареята; заповѣда му да задържи непремѣнно положението, и, при нужда, да излѣзе лично да поведе частитѣ си къмъ сигуренъ успѣхъ. „Положението на частитѣ отъ 3-а дивизия и Сѣрската бригада е много по-тежко отъ вашето, тѣ, обаче, твърдо вѣрватъ, че не само ще успѣятъ днесъ да отбиятъ противника, но се надѣватъ да му нанесатъ решително поражение" — завършва телеграмата.

Къмъ 2 ч. и 20 м. сл. пл., когато е подадена тази телерама, споменатитѣ въ нея части бѣха напустнали позицията, и отстѫпваха, но въ Щаба на II армия не знаеха за това. Донесението на началника на 3-а дивизия още не бѣше пристигнало.

Къмъ 1 ч. сл. пл. командуващиятъ армията получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че дѣсниятъ неприятелски флангъ е обърнатъ въ бѣгство и е преследванъ съ силенъ огънь. Предъ центра и дѣсния флангъ положението е сѫщото.

Сутриньта въ единъ телеграфически разговоръ бѣ съобщено отъ Щаба на 6-а дивизия, въ Струмица, че 2/6-а бригада е около Струмица. Отъ Щаба на II армия предадоха заповѣдь отъ командуващия II армия: Бригадата да тръгне, съ смѣтка вечерьта да бжде въ Дойранъ. Въ отговоръ на тази заповѣдь, въ 1 ч. сл. пл. се получи отъ началника на 6-а дивизия донесение, че е разпоредилъ въ този смисълъ.

Въ 2 ч. сл. пл. се получи неофициална бележка, че войскитѣ отъ Кукушъ отстѫпвали, но на нея не се даде вѣра. Въ 2 ч. и 40 м. се получи донесение отъ изпратения въ Лахна капитанъ отъ Щаба на армията Стефановъ, че положението

при Лахна е „повече отъ твърдо"; гърцитѣ предъ лѣвия флангъ отстжпватъ въ безредие, а предъ дѣсния се опитватъ да настжпватъ, но съвсемъ безуспѣшно.

Командуващиятъ армията се възползува отъ това донесение, и телеграфира на началника на 3-а дивизия:

„Споредъ току-що полученитѣ донесения, бригадитѣ отъ 10-а дивизия и Драмската сж успѣли вече да отблъснатъ противника, и положението при Лахна, дето атакували две дивизии, е вече значително подобрено. Предполатамъ, че генералъ Теневъ съ бригадата си е наближилъ вече къмъ Дойранъ, и ще бжде въ положение още днесъ, макаръ и по-късно, да поддържй полковникъ Каварналиева [1]) за отблъсването и контъратакуването на противника. Влѣзте, въ всѣки случай, въ свръзка съ генералъ Тенева [2]) и му дайте указания де имате по-голѣма нужда отъ подкрепления, за да насочи частитѣ си."

Въ 3 ч. сл. пл. получи донесение отъ командира на 1/10-а бригада, че планинската батарея и турцитѣ пристигнали и „положението е подобрено".

Въ 3 ч. и 20 м. сл. пл. получи донесение отъ 11-а дивизия, че билъ забелязанъ единъ батальонъ гърци съ батарея да настжпва отъ Гор. Крушево за Кочозъ; командуващиятъ армията веднага предупреди командира на Драмската бригада да внимава за лѣвия си флангъ.

Командиръть на бригадата му отговори, че предъ бригадата всичко е спокойно.

Обезпокоенъ за положението въ 3-а дивизия, командуващиятъ армията поиска сведения отъ телеграфната станция Долни Порой. Началникътъ на станцията отговори, че нѣмалъ свръзка съ Щаба на 3-а дивизия. Построена е линия по новопостроения пжть презъ Круша планина; линията е повредена, и следъ единъ-два чàса ще бжде поправена. За положението въ 3-а дивизия ще провѣри и ще донесе.

Въ 5 ч. и 50 м. сл. пл. получи донесение отъ командира на 3/3-а бригада, че неприятельтъ настжпва съ дванадесеть батальона и четири скорострелни батареи; опититѣ да обходи двата фланга сж осуетени; и после продължава: „Както въ вчерашния бой и въ днешния, 99% отъ загубитѣ сж отъ шрапнели и гранати. Пехотната имъ верига се приближава до 500 крачки. Само българскиятъ войникъ можà съ нечувана твърдость да устои срещу градъ отъ куршуми и снаряди". Най-после, за да

[1]) Командиръть на 3/3-а бригада.
[2]) Началникътъ на 6-а дивизия.

може да противостои докрай, моли да бжде подкрепенъ съ две дружини и две скорострелни батареи отъ 2/6-а бригада, която ще пристигне.

Малко следъ това телеграфира на началника на 6-а дивизия, който пжтуваше съ 2/6-а бригада, че дава въ негово разпореждане 3/3-а бригада и му възлага задача: Съ активни действия да спре напредването на противника, да се затвърди южно отъ Дойранъ и да пази посоката за Струмица. Съобщава му, че положението на началника на 3-а дивизия е тежко, и че може да се подобри само съ действията при Дойранъ, и че България и честьта на оржжието искатъ крайни усилия; заповѣдва му да изпрати две облекчени дружини и две батареи на помощь на 3/3-а бригада.

Въ 7 ч. сл. пл. командуващиятъ армията изпрати до всички прѣко подчинени нему началници следната телеграма:

„Командуващиятъ IV армия съобщава: Днесъ къмъ 4 ч. сл. пладне, следъ тридневенъ и двенощенъ бой, Тимошката дивизия при Криволакъ е окончателно разбита. Има много трофеи и голѣмъ брой пленници.

По сведения отъ Главната квартира, днесъ части отъ 12-а дивизия, на V армия, атакували сърбитѣ на височината северно отъ с. Киселица и ги обърнали въ бѣгство. Взети били три полски и едно планинско орждия, три картечници и пленени били 75 души отъ които петима офицера. № 5348."

Въ 7 ч. сл. пл. получи отъ началника на 11-а дивизия донесение, че презъ нощьта срещу 21-и на гърцитѣ пристигнали по дѣсния брѣгъ на Струма за Кочозъ две орждия.

Вижда се, въ сжщото време командуващиятъ армията е получилъ нѣкакво известие, че положението на 3/3-а бригада е критическо, та телеграфира на командира ѝ:

„Ако не можете да се задържите до пристигането на подкрепления, ще предприемете бавно оттегляне по посока на Дойранъ, но, при условие, да не изложите положението на генералъ Сарафова. Бригадата отъ 6-а дивизия къмъ 6 ч. сл. пл. днесъ е на петь километра отъ Дойранъ. Влѣзте въ връзка и предайте на командира на бригадата отъ 6-а дивизия: Бригадата да се облекчи, и да побърза къмъ фланга ви за съдействие."

Въ отговоръ на тази телеграма, въ 7 ч. и 55 м. сл. пл. отъ командира на бригадата се получи донесение, че предъ силния натискъ на противника и извънредното му голѣмо числено превъзходство — около една и половина дивизии съ артилерия —

бригадата въ 5 ч. се е оттеглила на позицията Покели — Чидемли, и че съ нетърпение очаква Бдинската бригада, за да я насочи, дето трѣбва.

Смѣткитѣ, обаче, и на двамата не сж вѣрни; илюзиитѣ на командуващия армията се разбиха отъ следната телеграма на началника на 6-а дивизия, получена въ 8 ч. и 25 м. сл. пладне:

„Донасямъ Ви, че 2-а бригада, въ пълния си съставъ, тази вечерь ще нощува при Козлу дере, по пжтя на движението си. Вчера 15-и полкъ е извършилъ движение отъ с. Хамзали презъ Сушево Мостромига (?), отдето тръгна тази сутринь; 35-и полкъ отъ Сушево стигна до с. Попчево тази сутринь въ 4 ч., отдето продължава движението си за Козлу дере."

2/6-а бригада, следователно, не бѣше на петь, а на двадесеть километра отъ Дойранъ[1]).

Разочарованието на командуващия армията се чете въ телеграмата, която той изпрати въ 9 ч. сл. пл. на началника на 6-а дивизия; тя гласи:

„Всичкитѣ ми смѣтки се основаваха на донесението ви отъ днесъ, че бригадата ви най-късно тази вечерь ще бжде въ Дойранъ. Спирането ѝ да нощува толкова назадъ компрометира цѣлото положение. Разпоредете незабавно щото утре на разсъмване, макаръ и съ последни усилия, бригадата ви да бжде при Дойранъ и още въ началото на боя — на разсъмване — да вземе участие въ боя."

Отъ телеграмата на командуващия армията до командира на 3/3-а бригада се вижда, че той още не знае за отстжплението на 2/3-а бригада, и се грижи за положението ѝ при Кукушъ. Донесението, което изпрати началникътъ на 3-а дивизия отъ наблюдателното мѣсто при Кукушъ въ 11 ч. и 30 м., поради вдигането на телеграфната станция отъ града, не бѣ предадено. Отъ Лахна пъкъ въ 5 ч. и 30 м. сл. пл. се получи, както се каза, изпратеното преди катастрофата донесение, че положението е добро. За самата катастрофа, макаръ че бѣ изпратилъ двама генералщабни офицера за свръзка съ 1/10-а и Драмската бригади, не получи донесение. Въ 6 ч. сл. пл телеграфътъ за Лахна престана да работи, но това бѣ отдадено на случайно прекжсване. Между това, къмъ 8 ч. сл. пл. изпратениятъ да провѣри линията и да устрои съобщение съ частитѣ при моста Камила капитанъ Тодоровъ докладва лично на командуващия армията, че при моста Камила се явила гръцка конница. Изпратиха да искатъ сведения отъ командира на ескадрона, който наблюдаваше езерото Тахино. Командуващиятъ II армия, следователно, не знаеше за катастрофата при Лахна, и че положението е вече компрометирано, та нѣма какво тепърва да се компрометира отъ закъсняването на 2/6-а бригада.

[1]) Още сутриньта, въ разговоръ по телеграфа, бѣ съобщено отъ Щаба на 6-а дивизия, че 2/6-а бригада е около Струмица. Поради това бѣ предадена заповѣдь отъ командуващия II армия: До вечерьта бригадата да бжде въ Дойранъ.

Началникътъ на 11-а дивизия донесе, че презъ този день гърцитѣ не сж правили никакъвъ опитъ за прехвърляне войски на лѣвия брѣгъ на Струма. Относно построяването на мостъ на Струма донесе, че рѣката била дълбока четири метра, че избраното мѣсто се оказало съ каменно дъно, че се търси друго мѣсто, и че тази нощь съ лодки ще прехвърли части.

Отъ Порто Лагосъ и Деде Агачъ така сжщо донесоха, че гърцитѣ не сж предприемали нищо.

Такива бѣха сведенията въ Щаба на II армия въ 10 ч. сл. пл., когато се получи директивата за следния день.

Дейность на гръцкия главнокомандуващъ. За дейността на гръцкия краль презъ този день много малко се знае. Когато получи донесение за завладяването на Кукушъ, той въ 1 ч. сл. пл. телеграфира до 2-а, 3-а, 4-а, 5-а и 10-а дивизии:

„Преследвайте неприятеля по петитѣ съ всички сили, до пълното си изтощение."

Видѣхме, че дивизиитѣ се задоволиха съ заемане позицията, и не преследваха.

Вечерьта той телеграфира до Министерството на войната:

„Следъ сведенията, добити въ Главната квартира за численостьта на неприятелскитѣ сили, победата при Кукушъ възрастна като голѣмо военно дѣло — отбраняващитѣ се българи сж били равни на брой съ нападащитѣ гърци. При все това, нашата атака можа да надмогне отбраната, водена отъ една напълно укрепена позиция, поддържана, едновременно, и отъ тежки орждия. Нашиятъ великъ подвигъ можеше да се извърши само съ геройство.

Сжщата характеристика може да се даде и на нашето напредване и по другитѣ фронтове — Източниятъ и Западниятъ. Нашитѣ войски, които нападнаха така смѣло и бързо, имаха да завладяватъ твърде силни естествено позиции, засилени съ редица окопи и подпомагани почти навредъ отъ труднодостжпна мѣстность, която прѣчеше на всѣко бързо и лесно употрѣбяване на артилерията. За да действува последната, стана нужда инженернитѣ войски да построятъ пжти-

ща. Тѣзи войски въ случая развиха достойна за удивление успѣшна дейность. Освенъ това, по цѣлото продължение на тѣзи два фронта неприятелтъ се отбраняваше съ сили, които по численость бѣха равни съ нашитѣ. На нѣкои мѣста дори той ни надвишаваше. Така по цѣлото протежение на нашата линия българитѣ противопоставиха четири пълни дивизии — 3-а, 6-а, 11-а и 13-а и една бригада отъ 10-а дивизия.

Известно е, че съставътъ на българската дивизия числено е два пѫти по-голѣмъ отъ този на нашата дивизия.

Подробноститѣ за храбростьта на нашитѣ войски въ течение на цѣлата борба трогватъ душата съ най-благородната гордость.

Всѣки офицеръ, всѣки войникъ бѣше единъ герой. Войницитѣ молѣха офицеритѣ да не се излагатъ на първата линия, а офицеритѣ напраздно съветваха войницитѣ да вървятъ прикрити. Въ треската на атаката предпазването бѣше последна мисъль на всички."

Интересно е и официалното изложение за бойоветѣ при Кукушъ и Лахна, изпратено отъ Главната квартира до Министерството на войната:

„Презъ третия день — 21-и юний 1913 год. — атаката продължи съ още по-голѣма сила, въпрѣки сериознитѣ загуби и умората на войскитѣ, чието геройство стои по-горе отъ всѣка похвала и удивление.

Жертвитѣ презъ този день бѣха твърде голѣми, но тѣ бѣха възнаградени съ пъленъ разгромъ и разложение на неприятелскитѣ сили и съ една завидна за насъ победа.

Главната квартира до този моментъ е лишена отъ сведения отъ дивизията на крайното дѣсно крило, но тя се надѣва, че и нейната дейность е победоносна.

Дветѣ дивизии, които действуватъ противъ Лахна, имаха презъ този день твърде тежка задача и много жестока борба — тѣ успѣха, следъ твърде голѣми усилия, да поставятъ своята артилерия и, следъ последователни атаки, да завладѣятъ „на ножъ" височинитѣ при Лахна, защищавани отъ неприятеля съ бѣсъ.

Тѣзи атаки струваха на нашитѣ героични полкове истински купища отъ трупове, обаче поражението на неприятеля бѣше пълно, макаръ въ числено отношение да бѣше почти равенъ съ насъ, т. е. имаше около 16 дружини съ 24 орждия. Неприятелтъ, откѫснатъ и отхвърленъ отъ позициитѣ си, се втурна да бѣга по посока къмъ моста на Орлякъ, като остави въ наши ржце 12 орждия, отъ които 6 скорострелни, 3 картечници, обози и множество пушки и бойни припаси.

Нашитѣ войски преследваха неприятеля до Башкьой, дето разположиха своитѣ предни части.

Въ центра атаката започна още презъ нощьта, и къмъ 8 ч. цѣлата редица отъ окопи и батареи предъ Кукушъ бѣше вече превзета. Неприятелтъ бѣ отхвърленъ, и сега е въ отстѫпление, преследванъ по петитѣ. И тукъ щикътъ на храбритѣ гръцки войници изигра най-важната и най-голѣма роля.

Въ много отъ окопитѣ се намираха голѣмо количество изоставени пушки, бойни припаси и други материали.

Градътъ Кукушъ стана жертва на огъня, било поради бризантнитѣ гранати, било пъкъ защото бѣ подпаленъ отъ самитѣ жители — единственитѣ българи, както е известно, въ цѣлата околия, и които изцѣло съ имуществото си напустнаха града.

Дѣсната дивизия отъ централната група, съ своето окрѫжаване на силния отбранителенъ фронтъ откъмъ изтокъ, спомогна много за изоставянето му отъ неприятеля. Лѣвата дивизия преминава по-нататъкъ Западния фронтъ, и помогна съ огъня на своята артилерия за увеличаване степенята на поражението.

Сѫщата дивизия разпрострѣ своето лѣво крило северно отъ с. Янешево и откри ненадейно силенъ артилерийски огънь срещу незасегнати неприятелски сили отъ всички родове войски. Тѣзи български войски, повече отъ 10,000 души, по този начинъ, бѣха разложени напълно и обърнати въ безредно бѣгство. Бѣгащитѣ българи бѣха преследвани безпощадно отъ намиращата се наблизо наша Конна бригада.

Другитѣ две дивизии отъ центра водиха съ примѣрна храбрость тежка борба по фронта, а следъ това преминаха въ преследване на неприятеля. Конната бригада следъ това нападна другъ настѫпващъ отредъ, който сѫщо разстрои.

Късно следъ пладне още се чуваше огъньтъ на преследващата артилерия.

Споредъ сигурни сведения, броятъ на българитѣ, които защищаваха главната позиция при Кукушъ, възлизаше на 30,000—35,000 боеца. Като се прибавятъ къмъ тѣхъ и онѣзи, които дивизията влѣво разпръсна, цѣлата численость на защитницитѣ на Кукушъ, малко би се различило отъ 50,000.

Дивизията влѣво се нагърби съ твърде мѫчната задача — да пробие укрепенитѣ тѣснини при Калиново и да побърза да помогне за преследването на бѣгащитѣ отъ Кукушъ български войски.

Споредъ донесението на дивизионния командиръ, евзонскитѣ батальони извършили истински чудеса отъ храбрость, себеотрицание и смѣлость. Тѣ заели съ бой на ножъ много стръмния и пресѣченъ хълмъ предъ Калиново, направенъ отъ българитѣ непревзимаемъ. И тукъ съпротивата на неприятеля била сломена, и дивизията къмъ 18 ч. премина тѣснината. Прекалената умора на войскитѣ, обаче, направи невъзможно преследването къмъ Килиндиръ. И тукъ загубитѣ на неприятеля бѣха твърде голѣми, а заетото отъ дивизията пространство бѣ намѣрено осѣто съ български трупове. Не може да се установи броятъ на взетитѣ орждия и други материали. Нашитѣ загуби сѫ съответни съ размѣра и жестокостьта на ужасната борба. Точниятъ брой не можа да се узнае въ Главната квартира. Както изглежда, обаче, тази цифра не ще се различава много отъ 10,000 души убити и ранени. Между тѣхъ има много офицери, между които се споменава

че сж убити шестима командира — полковницитѣ Кампанисъ и Папакириазисъ, подполковницитѣ Караянопулосъ, Камарасъ и Коромиласъ и майоръ Диалетисъ. Сжщо така сж убити и трима командири на батальони — майоритѣ Кутифарисъ, Казимидисъ и Хаджопулосъ. Раненъ е полполковникъ Тертиписъ.

Ако се сжди отъ голѣмия брой на намѣренитѣ трупове, загубитѣ на неприятеля сж несравнено по-голѣми отъ нашитѣ.

Тази блескава победа на гръцкото оржжие се изкупи, наистина, съ много кръвь, обаче, нейнитѣ последици сж такива, че оказватъ влияние върху цѣлата война и обезпечаватъ спокойствието и сигурностьта на Страната."

Книгописъ

на използуванитѣ съчинения.

на български езикъ.

Антоновъ, Димитъръ. — Катастрофата на България и мнение върху външната ѝ политика. София, 1914.

Бобчевъ, С. С., професоръ. — Страници изъ моята дипломатическа мисия въ Петроградъ <1912—1913>. София, 1940.

——— Славянска библиотека № № 101—104, изд. на Славянското дружество въ България.

Гешовъ, Ив. Евстатиевъ. — Нашата дума. Възражения на бившитѣ министри Ив. Ев. Гешовъ, д-ръ Ст. Даневъ, Т. Теодоровъ, М. Ив. Маджаровъ, Ив. Пѣевъ и П. Абрашевъ срѣщу обвиненията на Държавния сждъ отъ 1923 година. София, [1925].

Гешовъ, Ив. Евстатиевъ. — Престжпното безумие и анкетата по него. Факти и документи. София, 1914.

Гиргиновъ, д-ръ Александъръ. — Народната катастрофа. Войнитѣ 1912/13 г. София, 1926.

Державинъ, Н. С., приватъ-доцентъ при Петроградския императорски университетъ. — Сръбско-българскитѣ взаимни отношения и Македонския въпросъ. Преведе зап. полковникъ Ракаровъ. София, 1915.

Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия; София 1918.

Томъ I. — Войната, дипломатическата ѝ подготовка и дипломатически прѣговори;

Томъ II. — Бойната готовность на армията, санитарна часть и главно тилово управление.

Дрехаровъ, Цанчо Р., бившъ началникъ на артилерията въ Кавала и Правишко. — Гръцката подлость прѣзъ 1913 година. Инцидентитѣ въ Правишко. (Асѣноградъ, 1915, кор.).

Дусманисъ, Викторъ, генералъ-лейтенантъ о. з., началникъ на Щаба на гръцката действуваща армия презъ войната 1913 год. — Войната на съюзенитѣ Гърция, Сърбия и Черна Гора противъ България презъ 1913 г.; преведе отъ оригинала Хр. Стояновъ.

——— Военно-исторически сборникъ, год. II, кн. 7-а и 8-а, София, 1928/29.